город Нур-Султан,
2020 год

МАТЕРИАЛЫ

V Международной научно-практической конференции «НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В XXI ВЕКЕ»

«BILIM-ORKENIETI» ҰЛТТЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИННОВАЦИОННЫЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ЦЕНТР «BILIM-ORKENIETI»

«XXI ҒАСЫРДАҒЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ» атты
V Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция

ЖИНАҒЫ

МАТЕРИАЛЫ

V Международной научно-практической
конференции **«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В XXI ВЕКЕ»**

НУР-СУЛТАН – 2020

ӘОЖ 94 (063)
КБЖ 63.3
Е 20

Жауапты редактор: Саят Талғатұлы Нәбиев
Ответственный редактор: Набиев Саят Талгатович

Редакциялық алқа: Ж. Қалиев, Ә. Сатылғанов
Редакционный совет: Қалиев Ж., Сатылганов А.

ISBN 978 – 601 – 332 – 555 – 2

«XXI ҒАСЫРДАҒЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ» атты V Халықар. ғыл.-тәж. конф. материалдары/ Құраст.: Ж. Қалиев, Ә. Сатылғанов, т.б.– Нур-Султан, 2018 – 538 б.

«XXI ҒАСЫРДАҒЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ» атты V Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары жинағына Қазақстан, Ресей, Қырғызстан, Өзбекстан, Әзірбайжан жоғары оқу орындары мен ғылыми мекемелердің қызметкерлері мен ұстаздары, магистранттары, студенттері және мектеп мұғалімдерінің баяндамалары енгізілді.

Жинақтың материалдары жоғары оқу орнындары мен ғылыми мекемелердегі қызметкерлерге, оқытушыларға, мектеп және колледж мұғалімдеріне, магистранттар мен студенттерге арналған.

Сборник V Международной научно-практической конференции **«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В XXI ВЕКЕ»** включают доклады ученых, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Россия, Киргизстан, Узбекистан, Азербайджан).

Материалы сборника будут интересны научным сотрудникам, преподавателям, учителям средних школ, колледжей, магистрантам, студентам учебных и научных учреждений, специализирующихся в области гуманитарных наук.

© «BILIM-ORKENIETY» ҰЛТТЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ, 2018
Husanova M.K.
Andizhan, Uzbekistan

MOTIVATION IN THE ESL CLASSROOM

The word "motivation" is typically defined as the forces that account for the arousal, selection, direction, and continuation of behavior. Actually, it is often used to describe certain sorts of behavior. A student who studies hard and tries for top grades may be described as being "highly motivated", while his/her friend may say that he is "finding it hard to get motivated". Such statements imply that motivation has a major influence on our behavior.

Motivation can be defined as a concept used to describe the factors within an individual which arouse, maintain and channel behavior towards a goal. Another way to say this is that motivation is goal-directed behavior.

Motivation has long been a major problem for most teachers of English as a Second Language (ESL) or as a foreign language not only in the Arab World but also elsewhere.

Motivation in the ESL/EFL classroom is easily one of the most important factors as I'm sure most teachers would agree with me. The main reason I'm coming to this point of view is that most of our students have low motivation to learn English. In addition to that, while most of them have a vague sense that whether "English will be useful for my future" or not, they don't have a clear idea of what that means, nor is that a very strong motivator; it's too vague and too far off.

The first step in tackling the problem of motivation is that the teachers need to understand and appreciate the role and importance of motivation in any learning. In the context of second language learning, William Littlewood [1987: 53] observes:

In second language learning as in every other field of human learning, motivation is the critical force which determines whether a learner embarks on a task at all, how much energy he devotes to it, and how long he perseveres. It is a complex phenomenon and includes many components: the individual's drive, need for achievement and success, curiosity, desire for stimulation and new experience, and so on. These factors play a role in every kind of learning situation.

"Student motivation is influenced by both internal and external factors that can start, sustain, intensify, or discourage behavior" [Reeve, 1996].The teacher has to activate these motivational components in the students but that is the precise problem. How can it be done in every class everyday?

Different learning and performance goals produce different results. Performance-goal children are satisfied with outcomes where they believe they have displayed their abilities. Learning-goal children are satisfied with outcomes where they have exerted effort in pursuit of their goals [Deci and Ryan, 1985].

One of the successful ways, if the teacher is resourceful and skilful enough, to motivate his/her students to participate in the lesson is to use "pair work" or "Group work" appropriately. Language is best learned through the close collaboration and communication among students. This type of collaboration results in benefits for all or both learners. In fact, learners can help each other while working on different types of tasks such as writing dialogues, interviews, drawing pictures and making comments about them, play roles, etc…

Researches on Second Language Acquisition have shown that learners have differences in mastering skills. While one student is good in drawing, another can be good in expressing ideas verbally; a third other student can be good at role play and imitation. Besides, some students find it less stressful, if not much comfortable to learn certain rules or usages of language from their pears and comrades than from their teacher. Finally, communicative language teaching requires a

sense of community and an environment of trust and mutual confidence which “pair work” or “Group work” can provide.

The way the students are seated in the classroom will often determine the dynamics of the lesson. Indeed, a simple change in the seating pattern can make an incredible difference to group coherence and student satisfaction, and I’ve seen many other cases where seating has been a crucial element in the success or failure of the lesson. The seating pattern you use may, in some cases, not be fully under your control – if for example the desks are fixed to the ground or the school has strict rules about not moving the furniture. Student numbers are also going to be an issue.

I’ll talk about average size classes – anything from 6 to 25. Teachers have different preferences for seating arrangements – groups seated round small tables is often one choice. This is probably the best option for the larger classes in this range, but for smaller numbers and with adult or teenage students I think the horseshoe shape, which I find has all of the advantages of groups, and none of the disadvantages. A horseshoe may be desks in a U-shape with a hollow centre, students in a semicircle on chairs with arm-rests and no desks, or students seated around three sides of a large table, with the teacher at one end. In any case, whatever seating pattern you choose or is imposed on you, the class is likely to be more successful if you keep the following principles in mind:

a) Try and maximize eye contact.

Both teacher to student and student to student. In full class phases of the lesson, if the person who is speaking does not have eye contact with the others, then attention is likely to drop. This is the main reason I personally think the horseshoe shape to groups is better.

b) Make sure students are seated at a comfortable distance from each other.

Make sure you don’t have one student sitting alone or outside the groups. Besides, try to leave a fair empty, but not so much a space because large distances between the students will tend to lead to a “muted” atmosphere, low pace, and less active student participation in the lesson.

c) Think in advance about how you will organize changing partners or changing groups.

This is a stage of the lesson which can potentially descend into chaos if it’s not tightly controlled, with students wandering aimlessly around not knowing where to go or confidently moving to the wrong place.

It is always asked whether we should correct all students’ errors, whenever they occur. The reasonable answer is that if we stop at every single error and treat it with no room for errors to take place, this will lead to a gap of communication and students will be too much afraid of making mistakes. Hence, due to being too much obsessed with making errors, students will be too much reluctant to participate. Thus, Teachers should be aware of when to correct errors and how to do that without any hurt and humiliation. In a learner- centered classroom, it should be better to correct errors, which students make unconsciously, whenever there is a gap of communication or when not treating the error will result in a misunderstanding of the idea expressed.

Concerning the ways of how to correct errors, there are several techniques which the teacher, who is seen as the monitor, should choose from them according to the type of the error and task where the incorrect form of language occurs. Among these ways of correction we can state: self correction, peer correction and teacher correction.

Role play

This is another technique to vary the pace the lesson and to respond to the fundamental notion of variety in teaching. Teachers are advised to use the role- play activity in order to motivate their students and to help the less motivated learners take part in the lesson. Besides, certain tasks in the student’s book are followed by a role- play activity where it becomes a necessity to undergo such an activity. As good examples of that we can state: the hide (item) and guessing game, dramatizing an interview of customer and shop assistant, doctor and patient conversation, etc…

Using realia, flash cards, Stories and songs in teaching

Realia and flash cards are considered as important tools in teaching especially a foreign language, since they play the role of a facilitator in teaching new vocabularies such as fruits, vegetables, clothes items, etc…Besides, they are very helpful in drawing especially beginners' attention to follow and match new words to items. In addition, realia is an authentic material that helps the teacher to overcome classroom artificiality. Creating stories with the students is another way of developing speaking and writing skills. Actually, creating stories is grounded in the students' ability to create a story from their personal experience. In creating stories some issues are revealed such as: a) fluency, b) whether the students have enough language to create the story, and c) accuracy.

Teachers are able to demonstrate techniques of using songs in different ways to teach grammar, vocabulary, pronunciation and community building because the students like songs and they motivate the students to learn the English language in an interesting way. Teachers can elicit students' ideas about the song through activities such as prediction, mind maps, word splashes, etc. Students discuss questions such as the feelings in the song, what will happen next, etc. and write their responses in an interesting manner. Students may write and present how the song makes them feel and then draw a picture of their feelings while listening to the song. Teachers respond to this presentation and ask questions. Then, feedback is provided from the group.

Using audio visual material: cassette player, video, computer…

Since our schools are equipped with various audio visual materials such as cassette recorders, videos, computers, projectors, magic boards and many others, teachers should use these materials when teaching. Indeed, they should include the appropriate material to use while planning their lessons. For instance, we should include a cassette player in a lesson based on listening, while we need to include a computer in any e-lesson or a lesson about designing a website or an internet page about your school. Whereas, we can use an overhead projector in presenting writing drafts for classroom correction or to read.

Using the L1 in the EFL/ ESL classroom

Should we or shouldn't we use the students' first language (L1) in the classroom? This is one of the questions which most divides EFL / ESL teachers, whether they are for it or against it. The main argument against the use of the L1 in language teaching is that students will become dependent on it, and not even try to understand meaning from context and explanation, or express what they want to say within their limited command of the target language (L2).But there are other, historical reasons why the use of the students' mother tongue went out of favor. Initially it was part of a reaction against the Grammar-Translation method, which had dominated late 19th and early 20th century teaching, and which saw language learning as a means towards intellectual development rather than as being for utilitarian, communicative purposes.

But, we can say that there are a few cases when we can resort to the student's mother tongue such as - When there is a gap of communication or total misunderstanding, since it can prevent time being wasted on fruitless explanations and instructions, when it could be better spent on language practice.- It can be used contrastively to point out problem areas of grammar. For example, various course books, like Headway, now encourage students to translate model sentences into their own language in order to compare and contrast the grammar.

- It can be used with beginners, when students are trying to say something but having difficulty, they can say it in their own language and the teacher can reformulate it for them.- When students need to combine the two languages, for example in those lessons whose focus evolve around translation and interpreting.

REFERENCES

1. William Littlewood "FOREIGN AND SECOND LANGUAGE LEARNING: LANGUAGE ACQUISITION RESEARCH AND ITS IMPLICATIONS FOR THE CLASSROOM". Cambridge university press, 1987, pp114.

2. Johnmarshall Reeve “MOTIVATING OTHERS: NUTURING INNER MOTIVATIONAL RESOURSCES”. Korea university, 1996, pp119.
3. DECI, E. L. AND RYAN, R. M. INSTRIC MOTIVATION AND SELF DETERMINATION IN HUMAN BEHAVIOUR NEW YORK 1985.

Husanova M.K.
Andizhan, Uzbekistan

DEVELOPMENT OF ESP AND TEACHING METHODOLOGY

Though there have been contradicting voices regarding the historical growth of ESP [Romo, 2006 cited in Javid, 2013a], it has been widely believed that 1960’s was the dawn of this ELT approach [Hutchinson and Waters, 1987]. Mush research has reported that ESP gained popularity in the ixties of twentieth century [Dudley-Evans and St. John, 1998; Hutchinson and Waters, 1987; Anthony, 1997; Gatehouse, 2001; Mackay and Mountford, 1978; Javid and Umer, 2013]. Dudley-Evans and St. John [1998, p. 19] mentioned that "it was undoubtedly in the mid- to late 1960's, however, that various influences came together to generate the need and enthusiasm for developing ESP as a discipline". The advent and growth of ESP have been caused by several factors. Among these factors Oil Crises of 1970’s was a main factor which caused oil-rich countries opened their doors to the modern trends in Western knowledge. This has initiated an era of ELT in the gulf region.

‘The Revolution in Linguistics’ has been identified as another major factor that substantially contributed in the emergence and growth of ESP during the 1960’s and early 1970’s [Hutchinson and Waters, 1987]. Discussing the question whether ESP courses were more successful han General English courses in preparing students for working or studying in English, "war stories and romances" [Dudley-Evans and St. John, 1998] presented various reports about the success of different ESP courses during 1970's and 1980's. Dudley-Evans and St. John [1998, p. 25] mentioned Foley (1979) who also discussed "the ESP program at the University of Patroleum and Minerals in Saudi Arabia" and provided "concrete evidence for the validity of the ESP approach".

Selection of appropriate methodology or methodologies is another integral component of ESP teaching process. Much research has offered deep insights into the fact that no single teaching methodology can be sufficient to address diverse and peculiar needs of ESP learners [Hutchinson, 1998; Rao,2001; Widdowson, 1983; Stern, 1992; Javid, 2010] and ESP practitioner shave to pick and choose from a host of teaching methodologies to run an effective ESP course. The specific demands of modern challenges in the field of ESP have forced ESP practitioners to “move away from …… following one specific methodology” and select “techniques and activities from a range of language teaching approaches and methodologies” and this trend is termed as eclectic approach [wikipedia encyclopedia]. This approach demands that the teacher “decides what methodology or approach to use depending on the aims of the lesson and the learners in the group” (ibid., p. 1). Widdowson

[1983, p. 130] suggested that appropriate teaching methodology should beplaced “at the very heart of the operation with course design at servicing its requirements” and to address their specific needs. John and Dudley-Evans [1991, p. 305] have reported that usually ESP courses are collaboratively run by language teachers as well as content teachers and “ESP requires methodologies that are specialized or unique”. Scientific analyses of the diverse linguistic as well as non-linguistic needs of specific learners provide the basic foundation of a successful ESP course because it specifies “what’ and ‘how’ of such courses. Meeting these specific needs requires a selection

of methods and approaches. Xiao-yun et al. [2007, p. 1] have reported that "eclecticism in language teaching holds that although no single language teaching method manages to meet all the teaching and learning needs, many methods have valuable insights that should be drawn on". It has become an additional burden for ESP practitioners to understand and exhaust different language teaching methodologies and approaches to sort out appropriate components of these by using eclectic approach because one single method or approach suit diverse and specific learners and teaching contexts [Kumaravadivelu, 2006]. John and Price-Machado [2003, p. 43] have suggested that ESP learners are required to use English language in a well defined diverse socio-cultural setting which demands that "all language teaching should be tailored to the specific learning and language use needs of identified groups of students". Hutchinson [1998] has emphasized the importance

of considering the methodological aspects of ESP teaching to cater for the individual needs of ESP learners. Information transfer, information gap, jigsaw, task dependency and correction for content have been identified as five principles to justify the problem-solving and task-oriented nature of communicative exercises [Johnson,1982]. Research has offered valuable insights into the fact that ESP teaching requires diverse approaches and tasks to address diverse needs of specific learners. These tasks and techniques include gaps, prediction, integrated methodology [Hutchinson and Waters, 1987], role play and case studies [Huckins, 1988]. Xiao-yun et al. [2007] described the pedagogical history of ELT in China to seek best method. They detailed that various ELT methods and approaches were tried out during the second half of twentieth century. The Direct Method was practiced after the Second World War and it was found unsatisfactory. During 1960s, the Situational Approach gained popularity but met the same fate and the next decade witnessed the proliferation of the Audio-lingual Method and it was found that the needs of ESL learners were not effectively met. It was the dawn of 1980s that the Communicative

Approach was experienced to satisfy ESP/EAP needs of ELT learners but it was also not found sufficient to meet the needs of diverse learners and varied learning situations. Research provided sufficient insights that it was the same story of trial and error that was repeated throughout the world to single out the best ELT method to realize the needs of the diverse learners. A lot of researchers reported that eclectic approach was adopted worldwide to solve this daunting obstacle and it gained popularity. It wasdeclared that maturity of ELT depended on utilizing an "eclectic blend of tasks each tailored for a particular group of learners" [Brown, 1995, p. 74].

Xiao-yun et al., [2007 cf. Fan, 1999] provided a long list of proponents of eclecticism among ESP practitioners, ESL scholars and applied linguists from the western world [Long, 1980; Brumfit, 1984; Yalden, 1987 etc.] and he reported rather a longer list from China [Yang, 1997; Wang and Huang, 2003; Zhang and Chen, 2003, etc.]. Research provided sufficient insights in to the fact that it was not only the linguistic needs that needed eclectic approach to be followed but non-linguistic needs should also be taken care of through this dynamic approach. Javid [2011b, p. 43] has stated that ESP "learners have diverse language needs as well as they bear differences in

their learning styles (LS) due to their diverse educational, social, ethnic and cultural background." Roa reported that ESP practitioners' teaching should match the learning styles of the learners because any conflict in this regard would adversely affect their teaching performance. He suggested that the teachers should use a variety of activities that would satisfy students' diverse learning styles. It has also been recommended that ESP practitioners "also need to accommodate individual differences of their students by using diverse classroom activities and teaching techniques to ensure efficient and effective teaching [Javid, 2011b, p. 59]. It has been identified that local culture and learning setting atmosphere should also be considered for effective learning and the one of the major responsibilities of teachers is that they should select activities according to the above-mentioned factors [Canagarajah, 2002]. Muriel (2006) has reported that language teachers have to explore different teaching methodologies and approaches

to adopt them according to the peculiarities of the learners as well as the learning contexts. As the learners' personalities as well as the learning contexts are diverse and peculiar, there is an unavoidable need to choose matching pedagogical methodologies.

Considering the adult learning tendencies of ESP learners / participants, Sifakis (2003) has declared that the role of ESP teachers has become all-encompassing and challenging. Dudley-Evans and St. John [1998, p. 13] have contended that "we regard ESP teaching as extremely varied, and for this reason we use the term "practitioner" rather than teacher to emphasize that ESP work involves much more than teaching". They have identified the following five key roles for ESP practitioners who need to

discharge their work as a (n):

1. teacher;
2. course designer and material provider;
3. collaborator;
4. researcher;
5. evaluator;

Goonetilleke [1989, p. 45] has mentioned that it is not very easy to find the teachers who "know English as well as the subject of the students". ESP teaching demands well-trained teachers but research has reported that the number of such ESP ractitioners is much below the required strength in different countries which is the main reason behind ineffective ESP teaching. Furthermore, the chances of ESP teacher education programs seem nonexistent [Chen, 2006]. Research has reported

That action research is a useful tool for teacher development [Chen, 2000 cf. Stringer,

1996] and several research studies have offered insights into its primary goal: to Foster teachers' ability to reflect, improve their teaching and grow in personal professionalism [Nunan, 1997; Richards and Lockhart, 1994; Palmer and Posteguillo,

1997; Dudley-Evans, 1997]. It has been reported that identification of adult learners'

Perception regarding the qualities of an ideal teacher is significant because "Teachers play a pivotal role in facilitating the learning process and their success mainly depends on those behaviours that help them achieve the aspired learning outcomes such as high grades, positive attitudes towards learning and enhanced learning skills" [Javid, 2014c, p. 42]. The findings of this study strongly suggest that no single teaching methodology can be sufficient to address diverse and peculiar needs of ESP

learners and ESP practitioners have to pick and choose from a host of teaching methodologies to run an effective ESP course. It is also important that ESP practitioners run ESP courses in collaboration with content teachers and these courses require methodologies that are specialized or unique as they are governed by scientific analyses of the diverse specific learners needs. In conclusion it transpires that eclectic approach has been adopted worldwide to solve this daunting obstacle. Research provided sufficient insights into the fact that it should not be only the linguistic needs that need eclectic approach to be followed but non-linguistic needs should also be taken care of through this dynamic approach. It has been found out that ESP practitioners should consider ESP learners' individual learning factors such

as their learning styles, attitudes, motivation, learning strategies etc. as well as local culture and academic ecosystem to ensure effective learning. It may be summed up that as the learners' personalities as well as the learning contexts are diverse and peculiar, there is an unavoidable need to choose matching pedagogical methodologies.

References:

1. Chen, T. (2000). Self-training for ESP through action research. *English for Specific Purposes* 19 (4), 389-402. Chen, Y. (2006). From common core to specific. in: *The Asian ESP Journal* (Robertson, P; Jang, J), eds; (**1**, 1): British Virgin Islands. 24-50.
2. Dudley-Evans, T. (1997). An overview of ESP in the 1990's. *The Japan Conference on English for Specific Purposes Proceedings,* Aizuwakamatsu. November 8, 1997. (Thomas, O), ed: Retrieved November 14, 2008 from http://ericfacility.org (ERIC: Educational

Resources Information Center, US department of education: Indiana University, Bloomington.): ED 424 774. 1-9.
3. Dudley-Evans, A.; & St. John, A. M. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge University Press. Cambridge.
4. Huckins, T. N. (1988). Achieving professional communicative relevance in ageneralized ESP classroom. in *ESP in the classroom: Practice and evaluation*, (Chamberlain, D.; Baumgardner, R. J.) eds: ELT document 128: 62-70.
5. Hutchinson, T. (1988). Making materials work in the ESP classroom. in *ESP in the classroom: Practice and evaluation*, (Chamberlain, D.; Baumgardner, R. J.) eds: ELT document 128: 62-70.
6. Hutchinson, T.; Waters, A. (1987). *English for specific purposes: a Learning-centered Approach*. Cambridge University Press. Cambridge.
7. Javid, S.Z. (2014a). Measuring Language Anxiety in an EFL Context. Journal of Education and Practice, 5(25), 180-193. Available online http://www.iiste.org/Journals/index.php/JEP/article/view/15295 Strategies of Saudi EFL Learners. Research Journal of Recent Sciences, 3(12), 32-41.
8. Javid, C.Z. (2014c). Perceptive Determination of Saudi EFL Learners about the Characteristics of an Ideal English Language Teacher. Research on Humanities and Social sciences, 4(8), 42-53. Available online http://www.iiste.org/Journals/index.php/RHSS/article/view/12477
9. Long, M. H. (2005). Methodological issues in learner's needs analysis. in: *Second language needs analysis*. (Long, M. H.), ed; Cambridge University Press. Cambridge. 19-76.
10. Rao, Z. (2001). Matching teaching styles with learning styles in East Asian Contexts. ***The Internet TESL Journal,7 (***7). Available onlinehttp://iteslj.org/Techniques/Zhenhui-TeachingStyles.html
11. Xiao-yun, Y.; Zhi-yang, Z; Peixing, D. (2007). Principled Eclecticism in College English Teaching in China. *Professional Teaching articles*,**17(**1). Available online asian-efl-journal.com/pta_Jan_07_**yuy**.pdf.

Токтосунова Ч.Т.
Бишкек, Кыргызская Республика

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ВОДНЫХ ОБЪЕКТОВ

В соответствии с определением, принятым в «Конвенции ЕЭК ООН по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер» (далее называемой кратко «Конвенция по трансграничным водам»), к трансграничным относятся поверхностные или подземные воды, которые обозначают или пересекают границы между двумя или более государствами, или расположены на таких границах; в тех случаях, когда трансграничные воды впадают непосредственно в море, пределы таких трансграничных вод ограничиваются прямой линией, пересекающей их устье между точками, расположенными на линии малой воды на их берегах [1]. Важнейшая составляющая трансграничных водных объектов - пригодные для использования в экономике воды рек, озер, каналов, водохранилищ, морей и океанов, подземные воды, почвенная влага, вода (льды) ледников и снежного покрова[2].

В настоящее время в мире, по оценке, насчитывается как минимум 263 [3] трансграничных (международных) бассейнов рек, территория которых покрывает до

половины территории суши, на которой проживает свыше 40% всего населения Земли. Трансграничные водные объекты имеются в 153 странах мира [4].

19 речных бассейнов относятся к 5 и более странам. Бассейн реки Дуная, например, включает 17 стран. Бассейны 5 рек: Конго, Нигера, Нила, Рейна и Замбези принадлежат 9-11 странам; 13 речных бассейнов — рек Амазонка, Ганг-Брахмапутра — Мегхна, Иордан, Кура — Аракс, Меконг, Тигр — Евфрат озера Чад, Тарим, Аральского моря находятся в пределах территорий 4-8 стран. В бассейн реки Меконг входят Китай, Камбоджа, Лаос, Таиланд и Вьетнам, бассейн реки Тигр — Евфрат включает Турцию, Сирию, Иран, Ирак, к бассейну рек Сырдарья и Амударья относятся соответственно Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан.

Особенностью международных речных бассейнов является то, что природно-географические факторы предопределяют различные условия формирования речного стока и его использования в пределах речного бассейна. Политические и экономические интересы стран, расположенных в одном речном бассейне могут иметь существенные различия и часто не совпадать. Страны, находящиеся в низовьях рек, зависят от пользователей, находящихся выше по течению. В свою очередь, страны, расположенные в верховьях рек, также могут испытывать трудности в связи с запросами стран, находящихся ниже по течению. В этой связи с большой осторожностью следует подходить к осуществлению проектов на трансграничных реках, ибо при отсутствии надлежащего согласования и координации действий между странами интересы одной из них могут пострадать.

Договорная практика совместного использования вод распространена не на все трансграничные водные объекты: по экспертным оценкам, из 263 таких бассейнов международными соглашениями по совместному использованию вод охвачено 109, то есть только в 42% трансграничных бассейнов поддерживается сотрудничество. Количество совместных органов управления речным бассейном гораздо меньше указанного числа соглашений. Всего в 62 из 263 речных бассейнов имеются международные речные организации: 36 организаций регулируют отношения в трансграничных бассейнах, принадлежащих нескольким странам; 26 в бассейнах, принадлежащих двум странам. Более свежие данные, полученные ЕЭК ООН в ходе измерения показателя для мониторинга ЦУР 6.5.2, говорят о том, что в 62 рассмотренных странах только 59% площади их трансграничных бассейнов охвачено действующими трансграничными соглашениями, причем лишь в 17 странах такими соглашениями охвачены все их трансграничные бассейны [5].

Эти данные говорят о значительном потенциале наращивания сотрудничества по трансграничным водотокам и водным объектам.

Одной из возможных причин нежелания государств подписывать соглашения, на которую иногда ссылаются эксперты, являются неоднозначность определений, допускающих множественные толкования, в основных принципах, регулирующих использование трансграничных бассейнов, изложенных в Конвенции ООН о праве несудоходных видов использования международных водотоков [6] (принята Генеральной Ассамблеей в 1997 году; далее называемой кратко «(Нью-Йоркская) Конвенция ООН о водотоках»). Данная Конвенция утверждает принципы «справедливого и разумного использования» и «обязательства не наносить значительный ущерб», содержит положения об осуществлении обмена данными и информацией, защиты и сохранения общих водных объектов, о создании механизмов совместного управления и урегулирования споров. Однако в ней используются такие неоднозначно определенные понятия как «значительный ущерб», «разумное и справедливое использование международных водотоков». Предполагается (статья 6 Конвенции), что при определении того, что является разумным и справедливым использованием, все соответствующие факторы должны рассматриваться совместно и заключение должно выноситься на основе всех факторов, которым стороной Конвенции придается разный вес (значение). При этом, очевидно,

появляется возможность субъективных оценок и споров, особенно когда одной из сторон учитываются не все факторы, или когда стороны придают различное значение одним и тем же факторам.

В другом документе ООН, в «Конвенции по трансграничным водам» (принята 17 марта 1992 года) [7] сформулированы основные принципы, которыми должны руководствоваться стороны, использующие трансграничные водные объекты, в том числе: принцип предосторожности и принцип «загрязнитель платит». Там же установлены такие требования как ограничение и предотвращение загрязнения источника, проведение мониторинга состояния трансграничных вод и оценки воздействия на окружающую среду, обеспечение применения наилучших имеющихся технологий. При использовании трансграничного водного объекта рекомендуется применять бассейновый подход, т. е. водная система рассматривается как единое целое для сопредельных (прибрежных) государств при сохранении их национального суверенитета.

Признанием международным сообществом важности двустороннего, регионального и многостороннего сотрудничества в этой сфере является заключение двух- и многосторонних договоров, протоколов и международных конвенций [8].

Как правило, в соглашениях предусматривается создание совместных органов, которые осуществляют реализацию достигнутых договоренностей. В зависимости от цели и задач соглашения правовой статус таких органов (комиссий, комитетов, рабочих групп и т.д.) может быть различным. Они могут быть как на постоянной, так и на временной основе, иметь полномочия для принятия решений или готовить рекомендации и предложения для национальных органов, являться международной организацией [9].

Вместе с тем, несмотря на то, что решения Совместных Комиссий имеют юридическую силу и являются обязательными для государств-участников, в соглашениях, как правило, не прописаны механизмы воздействия в случае их невыполнения. В значительной мере это объясняется отсутствием мер строгой ответственности за нарушение установленных правил пользования трансграничными водотоками. Принято считать, что участие в международных соглашениях по использованию трансграничных водных объектов – добрая воля самих стран.

Как правило, разработка согласованных стратегий использования ресурсов трансграничных водотоков, решение конфликтных ситуаций, связанных с ними, достигается путем длительных переговоров и консультаций с экспертами, каждая сторона прежде всего отстаивает свои интересы, используя для обоснования своей позиции все возможные методы, в том числе и разного рода давления.

В случаях, когда на первый план выходит понимание общности интересов, удается добиться значительных результатов. Например, в 1972 г. Канада и США начали систематическую работу по очистке Великих озер, с вложением существенных финансовых средств. В результате был резко снижен сброс загрязнений в озера. Другой пример: деятельность стран учредителей Международной комиссии по охране реки Рейн, созданной в 1950 г. В результате качество воды в реке, которую в то время называли «сточной канавой», значительно улучшилось. В очистку верхнего Рейна и Боденского озера вложили более 5 млрд. марок ФРГ (в ценах 1970-х годов), которые направлялись в основном на очистку воды от точечных источников загрязнения [10].

Проблемы совместного использования трансграничных водотоков в Центральной Азии

В последние 30 лет вопрос, связанный с использованием трансграничных водных объектов, стал существенным фактором межгосударственных отношений и региональной безопасности в Центрально-азиатском регионе. Особенностью ситуации и источником потенциального водного конфликта в регионе являются: (а) высокая гидрологическая зависимость между государствами, а также (б) большое число заинтересованных сторон в трансграничных водных бассейнах.

Действительно, около 76,7% всех водных ресурсов бассейна Аральского моря формируется на территории Таджикистана и Кыргызстана (51,5% и 25,2% соответственно). Эти страны, не имея существенных запасов углеводородов, крайне заинтересованы в развитии собственного гидроэнергетического сектора. При этом Казахстан, Узбекистан и Туркменистан, расположенные вниз по течению двух главных водных артерий региона – Амударьи и Сырдарьи, являются главными потребителями воды в ирригационных целях, поскольку на их территории расположено около 83% орошаемых земель региона.

Режим эксплуатации водохранилищ и ГЭС в верховьях рек является потенциальным источником конфликта интересов между группами стран и группами водопользователей в них. С позиции интересов стран верхнего течения воду следует аккумулировать в водохранилищах в летний период с тем, чтобы зимой осуществлять выработку электроэнергии путем сброса воды через турбины ГЭС.

Вторая группа государств (в нижнем течении рек), наоборот, заинтересована в том, чтобы максимальные попуски воды осуществлялись летом, в вегетационный период, для нужд орошаемого земледелия. С позиций их интересов вода должна накапливаться зимой и максимально срабатываться летом [11]. Соответственно, страны, расположенные в нижнем течении, опасаются усугубления ситуации с водообеспечением и нарушения экологического баланса.

Сложившийся после распада СССР иной (при котором приоритет отдается гидрогенерации) режим эксплуатации водохранилищ и работы ГЭС в верховьях рек нередко наносит экономический и экологический ущерб сельскому хозяйству в низовьях в связи с таким возникшим новым явлением, как зимний паводок, который приводит к затоплению урожая и заболачиванию почвы. Для предотвращения таких явлений целесообразен перевод эксплуатации водохранилищ и ГЭС в ирригационно-энергетический режим (с максимальными летними попусками).

Таджикистан и Кыргызстан, в свою очередь, предлагают странам низовья выплачивать им компенсации за работу водохранилищ в ирригационно-энергетическом режиме, или же участвовать в расходах по поддержанию гидротехнических сооружений (ГТС), созданных еще в советский период и требующих модернизации. И примеры такого конструктивного сотрудничества и совместного финансирования затрат на эксплуатацию, содержание и ремонт ГТС имеются: в частности, между Казахстаном и Кыргызстаном в отношении Кировского водохранилища, которое находится на территории и в собственности Кыргызстана [12].

По мнению некоторых экспертов, поскольку международное водное право, призванное задавать рамки для совместного использования и обеспечения оптимального использования трансграничных водных ресурсов для всех прибрежных государств, как самостоятельная отрасль международного права находится еще на стадии формирования и не содержит однозначно понимаемых всеми понятий «разумного» и «справедливого использования» вод трансграничного водотока, полностью урегулировать вопрос трансграничного водопользования в Центральной Азии с точки зрения применения международно-правовых норм на сегодняшний день пока не удается. Это неизбежно ставит страны центрально-азиатского региона перед необходимостью создания общей правовой платформы в сфере распределения воды (*вододеления*) на региональном уровне [13].

Литература

1. Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер (принята 17 марта 1992 года), далее называемая кратко «Конвенция по трансграничным водам».
2. Гончаренко А. Использование ресурсов трансграничных вод: состояние и перспективы // Мировая экономика и международные отношения. 2002 . №5. С. 83-91
3. http://www.un.org/ru/waterforlifedecade/transboundary_waters.shtml

4. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/publications/WAT_Progress_Transboundary_Water_Cooperation/6.5.2_Report_transboundary_water_cooperation_2018SWWversion_01.pdf
5. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/publications/WAT_Progress_Transboundary_Water_Cooperation/6.5.2_Report_transboundary_water_cooperation_2018SWWversion_01.pdf
6. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/watercrs.shtml
7. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/watercourses_lakes.shtml
8. Кроме упомянутых Конвенций, можно упомянуть также о других документах международного водного права, в частности принятые Институтом международного права (Мадридская резолюция 1911 г. о международных положениях относительно использования международных водотоков. Зальцбургская резолюция 1961 г. по использованию международных неморских вод. Афинская резолюция 1979 г. о загрязнении рек и озер и международному праву)
9. Мироненков А.П., Сарсембеков Т.Т., Евразийский банк развития «Международные финансовые институты как инструмент обеспечения правового режима использования трансграничных рек» // "Недвижимость и инвестиции. Правовое регулирование" № 1 (46), Май 2011
10. К. Ю. Шаталова Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт водных проблем Российской академии наук, г. Москва // Гидравлика и инженерная гидрология, № 4, 2015
11. Справедливости ради необходимо отметить, что создание водохранилищ на реках в Центральной Азии осуществлялось, в основном, в целях развития орошения, а их энергетическое использование предусматривалось в рамках ирригационного режима.
12. http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2013/wat/NPD_meetings/Kazakhstan/presentations/KZ_1SC_Utegenov_RU.pdf
13. Бояркина О.А. Межгосударственные противоречия по использованию трансграничных водных ресурсов в Центрально-азиатском регионе и роль России // Политика и общество № 12 (108), 2013 DOI: 10.7256/1812-8696.2013.12.10578

***Научный руководитель: А.П. Мартусевич**, руководитель проектов Водной программы Специальной рабочей группы действия по «зеленой экономике» ОЭСР*

УДК 373.5.02.016:004(574)А

DESIGN OF AUTOMATED CONTROL MANAGEMENT SYSTEMS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Aktayeva Zhargynay Adilbekovna
KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan

Annotation: *The introduction of information technology management automation procedures in educational institutions is one of the priority tasks of the modern education system.*
Keywords: *online learning, automated learning system, MOOC, information, control.*

The main task of higher educational institutions of Kazakhstan is the quality training of qualified specialists with higher education, which is currently impossible without improving the automated system for managing the educational process.

The most important function of an automated control system for analyzing the educational process is to monitor the activities of students.

The objectivity of assessing the quality of knowledge, on the one hand, allows you to think through a set of training activities, taking into account the psychological characteristics of the student, to help him choose the optimal learning path. On the other hand, it provides the basis for constructing the educational process as a totality of forms and methods of training, optimal or rational in the results of the goals as a whole [1, 28].

One can cite a fairly large number of reasons of various nature, leading to a decrease in the objectivity of assessing the quality of student knowledge. This is both the vagueness of the evaluation criteria, and the psychological setting for the exam of the teacher and student.

All these reasons are generated by a deeper phenomenon underlying the construction of the most traditional system for assessing the quality of training. The traditional system for assessing the quality of training. Based on the results of the session, it involves raising to the rank of the final true result of the values of a single pedagogical dimension, taken as a unit for assessing the quality of knowledge.

However, measurement theory indicates that:

- any measurement contains a random error:

- the implementation of the principle of maximum likelihood as a criterion of objectivity requires a sufficient sample, which is not taken into account in the traditional system of assessing the quality of knowledge.

Improving the educational process control system is one of the most important requirements for the educational process management system and emphasizes the need for systematic, consistent and continuous monitoring of students' activities.

In addition, general didactic requirements are imposed on the monitoring of students' activities; completeness, objectivity and adequacy of control.

However, the quantitative assessment of the trained, the priority of the final control, its discreteness and the lack of a qualitative assessment of training, characterizing the existing control system, contradict the requirements of the governing documents and general didactic requirements.

One of the ways to resolve these contradictions can be the creation of a scientifically based system for monitoring the activities of students and, on its basis, the pedagogical design of the subsystem “learner” in the general automated control system of the department and the higher educational institution as a whole.

An automated control system for monitoring the student’s activities will allow to control, take into account and predict both the educational process as a whole and its components in a higher educational institution [2, 102].

The creation of a modern higher education system requires a whole range of organizational, material, technical, financial and personnel measures, the development and implementation of a scientifically based educational process.

The automated educational process management system is a man-machine control system based on the use of analytical and simulation methods of mathematical modeling and the use of modern computer technology, including means for collecting, transmitting and storing information, which ensure the most efficient management functions of a complex object.

It is advisable to consider an automated control system in the educational space as a hierarchical system consisting of a finite number of subsystems. One of them is the “learner” subsystem, within the framework of which five main functions are realized: forecasting, planning, organization, accounting and control.

The function of monitoring the learning activities of students is one of the main directions in the organization of the educational process.

The main objective of control is to obtain objective information about the results of the pedagogical impact on students and evaluate their knowledge for a certain period of study.

The control system implements the following tasks: management of the cognitive activity of the student, control, training, development, education, diagnosis, stimulation.

The most common forms of knowledge assessment at the present stage, based on the subjective opinion of one or several teachers, cannot be considered as an objective “measuring tool”. On the other hand, significant problems in conducting mass verification activities are associated with a large amount of information that needs to be prepared, processed and analyzed in a short period of time [3,2].

In this case, the problem of time spent by teachers remains relevant.

In addition, by studying the functioning of the traditional system of monitoring and evaluating students' knowledge, one can identify a contradiction between the didactic principles of training and the existing system for assessing the quality of knowledge, which is expressed in the following:

1. the student’s level of preparation does not correspond to the grade given in points, since there is always an element of randomness in the exam;

2. the impossibility of assessing the student's personal qualities, since the assessment cannot reflect such qualities of the learner as the ability to think independently and analyze, diligence, determination, activity, creative search, a holistic view of processes and phenomena;

3. the knowledge assessment system does not allow

evaluate the actual level of training of the future specialist. Thus, to resolve these contradictions, it is necessary:

- improve the educational process and one of its functions -

the control;

- design a pedagogical substantiated automated system for monitoring students' learning;

- introduce into the modern system of monitoring the educational activity of each student at any moment of training, capable of reflecting the state of the student in a convenient form for analysis;

- develop mathematical models of techniques and methods that form the basis of pedagogical design of automated control systems in the overall structure of automated monitoring of the educational process.

In modern society, in almost all spheres of human life, significant changes have occurred that require the accelerated development of the higher education system, including the latest trends in theoretical and practical didactics. In this regard, the educational environment of modern universities has become dependent on information technology, which has led to the search for new tools, forms and methods of both the educational process and university management.

In the literature on the informatization of education, there are such terms as «information and educational space», «information and educational environment».

A study of the literature showed that the information and educational environment is considered as a systematically organized complex of information, technical and educational support, which is inextricably linked with a person as a subject of the educational space, as a single information and educational space, built using the integration of information on traditional and electronic media, computer -Telecommunication interaction technologies, including virtual libraries distributed databases, educational and methodological complexes, advanced didactics, etc. [4, 101].

As we see, in these definitions the emphasis is on the informational nature of the environment, since the flows of informational knowledge form the basis of human interaction with the computer. The information infrastructure is presented in the form of a set of solutions for the university's own developments, which are mainly aimed at automating educational activities, using distance learning technologies, information platforms and individual local developments, with third-party solutions, such as e-learning systems, using key management software resources and services, educational software and resource management solutions for IT services.

Today, the requirements for university management are growing, which leads to the inclusion of information and analytical systems in the control loop. The information-analytical system for managing the scientific and educational activities of the university should not only provide administrative management of the university with information about the current and future status, but also determine the problem areas of the university. functioning and development of corrective actions to improve work in this direction. Kazakhstani studies related to the use of ICT in education and vocational training attach great importance to the implementation of information and communication technologies in the education system, methodology and technology for creating electronic methodological systems in the context of education informatization [5, 2].

If we talk about practical implementation, then in the practice of Kazakhstani universities, automated information management systems for certain aspects of their application are functioning successfully. Many universities in Kazakhstan use information systems and databases, such as «Univer», «Platonus», «Electronic Document Management» etc.

The «Univer» automated information system is designed to solve the problems of automating the educational process that meets modern industry standards in the field of development, protecting and securing computer systems, introducing full-fledged credit technologies, studying at the university, and organizing the synchronous work of all participants in the educational process.

It represents a single access point to operational and reliable information about the main types of activities of the subjects of the educational process - teacher and student.

The system is a portal solution for the organization of the educational process, which consists of modules designed to automate basic operations, to provide various types of training, monitoring performance, monitoring the educational process, and also serves as an information site for providing information describing the basic educational activities of the university, representing is a communication platform for students, teachers, staff and university leadership.

The question arises about the relevance of using automated information systems in the management of a higher educational institution, the need to create a corporate information system to support management and make strategic decisions.

The desire of Kazakhstan to become one of the most competitive, developed countries in the world determines the need to update the entire education system and increase the importance of the educational services market [6, 5].

Appeared in the second half of the twentieth century. the movement for open education, the purpose of which is to provide wide access to educational materials and create conditions for training almost any consumer of educational services, was reincarnated in the 21st century. in the form of massive open online courses (MOOK) (English massive open online course - MEP). One can consider the OCW Internet service (Open Courseware) created at the Massachusetts Institute of Technology, where materials from various training courses have been posted in open access since 2002.

Speaking about the use of MOOCs in the framework of training in higher professional education programs, two areas can be distinguished: obtaining credits and organizing students' independent work. And if the first is the prerogative of the educational authorities, the second is included in the scope of the teacher’s activities, large volumes of students' independent work, which requires the teacher to develop educational materials and forms of organizing this type of work.

One of the options for independent activity may be the passage of MOOCs developed in this discipline by other educational institutions. In this case, since the teacher does not have access to the journal of learning outcomes, it is necessary to determine how students control their work. When choosing forms of control, the teacher should take into account the following factors: the number of students involved in this type of work; number of class hours; compliance of the selected MOOC with the material studied in the classroom.

With a high percentage of students engaged in online, to the total number of students in the group, it is advisable to allocate time in the classroom

MOOC is based on the theoretical foundations of distance education and e-learning. Although the regulatory framework for using MOOCs as part of the curriculum is not well developed, many educational institutions are actively involved in the creation of such courses, following several directions.

One of the possibilities of creating MOOCs is the adaptation of existing courses created in virtual educational environments, for example, in the Moodle system, to a large number of users [7,25].

Another way could be to enter into partnerships with the National Open Education Platform of Kazakhstan moocs.kz, which provide technical support for the creation of MOOCs.

In conclusion, I would like to emphasize that the university, within the framework of network interactions, can develop various areas of activity: innovative, research, entrepreneurial, educational, and several others. The central place of the university in the development system of social networks is determined by the diversity of its capabilities in ensuring their effectiveness in practice.

Literature:

1. Krasilnikova V.A. Information and communication technologies in education: a training manual. - M .: LLC "House of Pedagogy", 2006. - 231s.

2. Ablameyko S.V., Galynsky V.M., Poznyak Yu.V., Samokhval V.V. The structure of the virtual educational space of a modern university // Education Informatization - 2010: pedagogical aspects of creating an information-educational environment.

3. Aymagambetov E.B. Adequate transformation. Innovative entrepreneurial university will change the structure and orientation of the university. - // Kazakhstan truth. - 07/20/2012. - S. 5. - URL: http://kazpravda.kz.

4. Krasnova G.A., Sulkova N.V. The experience of the basic organization in the field of information support of the CIS network university // Higher education in Russia. 2012. No. 1. S. 111-119.

5. Omirbaev S.M. The development of distance learning in the context of the state program for the development of education of the Republic of Kazakhstan // Materials of the international conference "Distance technologies in education". 2011. - P.3-8

6. Rules for the organization of the educational process in distance educational technologies // Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated January 19, 2012

7. Ebben M., Murphy J. S. Unpacking MOOC scholarly discourse: a review of nascent MOOC scholarship // Learning, Media and Technology. 2014. Vol. 39, iss.

UDC: 372.881.111.1

IMPROVEMENT PREPARATION OF STUDENTS FOR RESEARCH ACTIVITIES IN PEDAGOGICAL SCIENCES

Master of Philology: **Amzeyeva Tolganai Omarlikizy**
Shymkent city
Научный руководитель: **Жумагулова Гүлшат Көпжанқызы**
Кандидат филологических наук, доцент

Summary

This article is about the students focuses on the discovery of the essence of the teaching profession, its place in the world of professions, characteristics of personal qualities of teachers, the content and organizational forms of training and professional education in the University, the culture of the educational work of the student and the bibliography, professional self-education of students, studying the content of the pedagogical practice and work of teachers.

Резюме

Это статья про студентов акцентируется на раскрытии сущности профессии учителя, его места в мире профессий, характеристике личностных качеств учителя, содержанию и организационным формам обучения и профессионального воспитания в ВУЗе, культуру учебного труда студента и основам библиографии, профессиональному самовоспитанию студентов, изучению содержания педагогической практики и творчеству учителя.

Keywords: Pedagogical science educates students on the disclosure of the essence of the teacher's profession, modern methods of teaching students, theoretical knowledge of the methods of research work on pedagogical Sciences.

Ключевые слова: Педагогические науки обучение студентов на раскрытии сущности профессии учителя, современные методы преподование студентов, теоретическая знания о методах научно-исследовательской работ по педагогическим наукам.

The introduction substantiates the relevance of the problem for pedagogical theory and practice, formulated the object and subject of the study, its purpose, objectives, hypogesis and the provisions to be submitted for protection. The article describes the methodological foundations and methods, main stages, procedure, scientific novelty, practical significance, reliability, validity and scope of the research. The analysis and evaluation of the achievements of theory and practice in the aspect of the problem under study are carried out, their own positions are determined.

Relevance of the research topic. The problem of training future teachers is very acute today, when the implementation of the concept of national education and the state program of training qualified personnel in higher schools of the Republic has begun. The modern system of relations that

has developed in society imposes qualitatively new requirements for graduates of higher pedagogical educational institutions. They involve the training of creative thinking and acting teachers, who, in turn, solve the urgent problems of the pedagogical process from the standpoint of scientific analysis of pedagogical reality. [pp.189-190]

Today it is important to develop the creative abilities of the future specialist, which determine the nature and success of pedagogical activity. The development of these abilities is necessary in order for a graduate of a higher school to be held as a specialist, ready to analyze the essence of the pedagogical phenomenon from a methodological and scientific-theoretical position and to develop ways and means of improving the educational process. Therefore, it obliges all structural divisions of pedagogical educational institutions to qualitatively improve the training of personnel both in the professional and personal-functional terms, to improve the content, methods and methods of organization of training and professional education of future specialists.

This problem is acutely emphasized in the national concept of education, where special points highlighted the need to generalize knowledge on the basis of fundamental scientific ideas, concepts, theories, principles, their orientation to the development of creative abilities and emotional-value relations of specialists, their scientific worldviews. "About education" refers to the need to prepare highly educated, creative thinking, harmoniously developed citizens with deep knowledge, skills, professional skills, imbued with the ideas of peace, humanism, patriotism, social justice, compliance with universally recognized humanistic values, rights and laws. [pp.189-190]

The degree of development of the topic. Familiarization with the scientific and pedagogical literature showed that some aspects of training teachers are widely covered in the research of scientists from the Commonwealth countries, including our Republic.

Studies by E.P. Belozertseva, R. B. Venderovskaya, M. S. Kobzev, I. Уа. Lerner, L. M. Matyushkin, E. I. Monoszon, I. O. Obidov, L. F. Spirin state that the quality of training of the future teacher is largely determined by its pedagogical orientation.

In the works of L. G. Borisov, I. Konfederatov, G. L. Kalbus, N. I. Kobylatsky, S. M. Kiselgof. This problem was proposed to be solved by increasing the volume of psychological and pedagogical disciplines, pedagogical practice, as well as expanding the subject of special courses and special seminars, which is a massively reproductive principle of pedagogical education, where the student's personality is put on the second plan.

In the aspect of this study, the most interesting are the works of V. p. Bespalko, S. K. Mironyuk, L. I. Kochetov, M. N. Skatkin, V. A. Troyanovsky .They pay special attention to the preparation of students for research work in the process of educational and non-educational activities. [pp.189-190]

Despite intensive study of the problem of preparing students for research work, there are still many unresolved issues, namely: development of the system and structure of research skills; identification of effective forms and methods of arming students with deep theoretical knowledge and skills with motivation for their creative use; disclosure of didactic conditions that contribute to the theoretical and practical mastery of research skills; insufficient study of the functional capabilities of pedagogical disciplines, research and educational research work of students and scientific circles in the formation of future teachers ' research skills. The study and analysis of the literature describing the state of the problem and the experience of higher educational institutions of the Republic showed that at present there are a number of contradictions between the needs of practice in highly qualified teachers who are able to conduct scientific research to improve the educational process and the level of theoretical and practical readiness of graduates for this type of activity. Consequently, there was a discrepancy between the requirements of society to the teacher but the scientific organization of the educational process and the level of formation of research skills in future teachers. The resolution of the revealed contradiction and insufficient development of the theory and practice of teacher training to scientific research activities in the integral pedagogical process determined the theme of our research: "Improving the preparation of students for research activities in the pedagogical Sciences".[pp. 188-189]

The methodological basis of the study was: the main provisions of the dialectical-materialistic theory of knowledge and the resulting requirements, as well as the Law "on education" of the Republic

of Kazakhstan, the pedagogical heritage of prominent teachers, official documents that define the essence of the educational process in universities of the Republic and the Commonwealth States. Various methods of scientific and pedagogical research are used: the study and analysis of the relevant literature on philosophy, history, pedagogy, psychology, methodology of individual Sciences to determine the methodological and theoretical basis for solving the problems.

The scientific novelty of the study is that. that it defined and scientifically justified a number of interrelated pedagogical conditions for improving the process of forming research skills, in particular, the content and structure of research skills of teachers and students; identified mental and practical actions included in the structure of skills; experimentally proved the need to arm students with knowledge and the formation of their motives research approach to the study of; developed and implemented a system of tasks in the process of analyzing the pedagogical situation and solving research problems in the course of scientific and educational research work. [pp. 188-189]

The theoretical significance of the work consists in determining the functional structure of the research activity of the teacher, in developing a model of the research skills of the teacher and the student, in proving the dependence of the training of the creative worker on the formation of his research skills.

The practical significance of the research lies in the fact that the developed theoretical provisions and practical recommendations for the formation of research skills of students were included in the content of educational subjects of the pedagogical cycle. Developed in the course of the work tasks of a research nature formed the basis of the organization of scientific and educational research work of students. The ways, methods and means of organizing the scientific work of students identified in the study have become the property of University teachers and working teachers and are used by them in their practical work. [pp. 11-24]

The first Chapter-" Theoretical bases of formation at students of readiness for performance of research works on pedagogical Sciences " - consists of three paragraphs.

In the first paragraph - "Analysis of theoretical sources of curricula, programs and the state of preparation of students for research activities in the field of pedagogical Sciences" analyzes the main directions of restructuring of higher education. Now it has become clear that the reform of higher education should begin with the reform of pedagogical education, which requires a new, scientifically-based predictive model of pedagogical higher education, in which, along with the fundamentalization of education, professional and applied teacher training should be developed. This must be followed in order to avoid mistakes during the restructuring of higher pedagogical education. First of all, to abandon extensive methods and forms of work, to transfer pedagogical education to an intensive path of development. And this means using the prognostic functions of science, its recommendations for a radical transformation and enrichment of the whole business of training new teachers. Further, the state of higher pedagogical education at the present stage is analyzed. It is noted that there are no intersubject and interdisciplinary connections between socio-political, natural-mathematical, psychological-pedagogical, special disciplines, between the methodology and technique of training. The activity of a teacher is distinguished by the fact that it includes both an element of mass character and an element of individuality. This feature is also evident in pedagogical education. The paragraph notes that the creative role of pedagogical education is connected with both practical and spiritual activities. In the first case, it gives a person knowledge of the laws of reality, teaches him the methods of knowledge, work, methods of practical activity, in the second - it activates the designing, modeling activities that play a huge role in the formation and development of the individual. [pp. 188-189]

Our analysis of the curricula of various specialties has shown that they underestimate the relationship between pedagogical training and the daily life of the student. Loosely connected with each other activities do not form future teachers of the system of conducting the upcoming work in the school, a holistic view of the nature of pedagogical work.

We have come to the conclusion that the whole system of lectures, seminars, laboratory and practical classes and workshops needs to be radically changed. Their main goal should be to focus on improving the readiness of students to practice. The main support for meeting the need to prepare

future specialists for practical work is all extracurricular work with students. The center of it can be student research work and educational research work of students. The unity of theory and practice is the most important methodological principle of building a system of training universities and determining the content of pedagogical disciplines, in the form of the organization of theoretical and practical training, in the methods and means of training. All of the above indicates the need for further search for ways to stimulate students to use their pedagogical theory in their practical activities, to improve the methodological and scientific-theoretical level of pedagogical research, to improve independent work with scientific and methodological literature, to include students in research work. [pp. 11-24]

In the second paragraph - "Theoretical foundations for the development of General provisions in the implementation of research works on pedagogical disciplines" - it is said that the identification of ways to improve the content and methods of attracting students to research work in order to prepare them for student work remains an urgent task of researchers and all practitioners of universities.

In order to clarify the essence of this problem in the dissertation, we have made an attempt to reveal some theoretical and methodological principles, General questions of research in the pedagogical Sciences.

In the process of creating a scientific theory, a certain sequence of its stages is realized. At the first stage, an information search is carried out. Then a hypothesis is put forward based on the synthesis of natural - scientific and philosophical knowledge. **[pp. 43-55]**

The third paragraph-" The system of theoretical knowledge about research methods and stages of their organization and conduct " - States that any scientific research is carried out on the basis of certain methods, which are an important means to achieve its goals. General scientific methods are comprehensively described in various sources. We were most interested in the methods of scientific research that are directly used in the study of pedagogical phenomena. Therefore, the thesis describes in detail the essence and content of methods of pedagogical research.

The most General algorithm for performing the stages of research (theoretical, search, applied and development) are described in detail in the content of the thesis.

The second Chapter - "Methods of formation of research skills of future teachers in the system of their professional training" - consists of three paragraphs. In the first paragraph - "the Content and structure of research skills and levels of their formation in students" - it is emphasized that the professional activity of the teacher is inherently creative, requires high intellectual readiness and perfect ability to think and act in any changing conditions.

Research skills are a dynamic system of conscious actions of the researcher aimed at organizing conducting and implementing the results of search work based on knowledge of methodology and methodology, theoretical and practical foundations of pedagogical science.

Research skills are a multi-aspect system that has a certain hierarchical structure. At the same time, being an important component of the structure of the teacher's activity, they have a complex structure. [pp. 43-55]

Conclusion

The most significant and significant component of the system of preparing students for research work are the disciplines of the pedagogical cycle, in the process of studying which creates a theoretical base necessary for laying the Foundation of research skills. Lectures on these subjects are the cornerstone of the General theoretical Foundation for the future teacher-researcher. Mastering the theoretical materials of the course contributes to the student's understanding of the essential issues of pedagogical science. In accordance with the curriculum, the study of pedagogical disciplines begins with the course "Introduction to the teaching profession". When studying this course, students ' attention is focused on the discovery of the essence of the teaching profession, its place in the world of professions, characteristics of personal qualities of teachers, the content and organizational forms of training and professional education in the University, the culture of the educational work of the student and the bibliography, professional self-education of students, studying the content of the pedagogical practice and work of teachers. Under the topic "Professional qualities of a teacher" the students get

information about the social position of teachers in society, the originality of activity of the teacher in the system of professional relations, the professionalism, the structure of teacher's activity, the creative character of pedagogical activities, vocational skills, conducive to carry out pedagogical activity at the level of modern requirements of society to the teacher, the abilities of the teacher-master.

Bibliography:

1. “Material of scientific and practical conferences of teachers and young scientists dedicated to the 70th anniversary of KSU. B. Gafurova”. Khujand: Nur, 2002 **(pp.189-190)**
2. The choice of topics is important this organization of scientific research, in the sat. Material of the regional scientific and practical conference "Kyrgyz statehood and science in the new century" may 30-31, 2003. - Bishkek: 2003, **(pp. 188-189)**
3. The main principles about the implementation of research work of students in pedagogical disciplines. - Dushanbe, Moscow: MGU, 2004, **(pp. 11-24)**
4. The content and structure of research skills and levels of formation of students. - Dushanbe, Moscow: MGU, 2004, - **(pp. 43-55).**

Кудашева А.Б.
Москва, Российская Федерация

СПОСОБЫ УВЕЛИЧЕНИЕ ЕДИНИЧНОЙ МОЩНОСТИ ПАРОВЫХ ТУРБИН

Данная тема исследования посвящена актуальном вопросу в системах энергоснабжения в условиях нарастающего дефицита электроэнергии при массовом старении оборудования особенно острой проблеме повышения экономичности уже работающих турбоустановок.

В ходе исследования выполнен ретроспективный анализ условий эксплуатации теплофикационной турбины Т -250/300-240 ТМЗ, который позволил определить основные закомерности условий эксплуатации ЦНД в течение года в зависимости от климатических условий, продолжительности работы в вентиляционном режиме и в конденсационном режиме, а также соответствующие им тепловую и электрическую нагрузки. На основание этих результатов достигнута основная цель предложены конкретные решения для конденсационного и теплофикационного режима работы для данной турбины, связанные с увеличением мощности ПТУ.

В представленных далее материалах рассматривается задача существенного повышения пропускной способности ЦНД, обеспечивание прироста мощности, снижение удельных металлоемкости турбоустановок, снижение удельных капиталовложения.

Краткий анализ существующих способов повышения пропускной способности ЦНД паровых турбин.

Пропускная способность однопоточного цилиндра низкого давления зависит от торцевой площади F_a рабочих лопаток последней ступени, значение которой можно определить по следующему соотношению:

$$F_a = \frac{\sigma \cdot К_{разгр}}{2\pi \rho_м \cdot n^2} \quad (1)$$

где σ - напряжение в корневом сечении лопатки; $\rho_м$ - плотность материала лопатки; n - частота вращения ротора турбины; $К_{разгр}$- коэффициент разгрузки лопаток рабочего колеса.

Таким образом, расход пара через последнюю ступень однопоточного ЦНД оказывается равным

$$G = \frac{\sigma \cdot К_{разгр}}{2\pi \cdot n^2} \cdot \frac{\rho_п}{\rho_м} \cdot c_a \quad (2)$$

где $\rho_п$- плотность пара за последней ступенью; c_a - осевая составляющая скорости пара за ступенью.

Из формулы следует, что для повышения расхода пара через ЦНД необходимо увеличить осевую скорость пара c_a, плотность пара $\rho_п$, допустимое напряжение σ в корневом сечении лопаток и снижать частоту вращения ротора.

Анализируя степень влияния указанных факторов на пропускную способность однопоточного ЦНД, следует отметить,что увеличивать плотность пара за последней ступенью цилиндра путем повышения давления в конденсаторе без потери экономичности нельзя. Значение осевой скорости c_a на выходе из последней ступени согласно опытным данным [2] ограничено пропускной способностью выходного патрубка, где при скоростях c_a>250 м/с (λ>0,6) происходит его запирание, когда давление за последней ступенью начинает увеличиваться пропорционально расходу пара. Коэффициент разгрузки Кразгр рабочих лопаток уже достиг почти предельных значений и равен 2,3...2,4 [1]. Также предельными являются и значения допустимых напряжений в корневых сечениях стальных рабочих лопаток последней ступени (σ=450 МПа).

Для увеличения мощности современных энергетических турбин используются двухпоточные ЦНД, а наращивание мощностей достигается путем простого увеличения числа ЦНД. Однако и в этом направлении достигнут предел для одновальных турбин (четыре ЦНД), так как при большем числе цилиндров трудно обеспечить вибрационную надёжность валопровода турбины. Таким образом, единственным способом повышения расхода пара через ЦНД однопоточной высокооборотной турбины (n=50$с^{-1}$) является переход от стальных лопаток к титановым лопаткам с более высоким отношением $\sigma/\rho_м$.

В частности, при переходе от стальных лопаток к титановым лопаткам на сверхмощных турбинах ЛМЗ площадь выхода потока из последней ступени была увеличена с 7,48 до 11,3 $м^2$ путем повышения высот рабочих лопаток с 960 мм до 1200 мм [2]. В результате пропускная способность ЦНД возросла на 50%.

Для тихоходных турбин (n=25$с^{-1}$) торцевые плошади Fa существенно больше, и при высоте лопаток последней ступени 1500 мм специалисты фирмы AEG создали ступень с площадью Fa, равной 20,3 $м^2$ [2].

Таким образом, все очевидные способы повышения мощности турбин, вытекающие из формулы (2), в настоящее время оказались практически исчерпанными.

В 1917 году Бауманом была предложена двухъярусная ступень и на ее базе цилиндр низкого давления, конструкция которого приведена на рис.1. Применение ступени Баумана позволяет разделить в ней поток пара на две части. Одна часть потока после разделения поступает в верхний ярус рабочего колеса, где расширяется до давления в конденсаторе, а другая часть после расширения в нижнем ярусе поступает в последнюю ступень ЦНД. Достоинства ступени Баумана: при тех же размерах последней ступени можно или существенно увеличить расход пара через часть низкого давления турбины и тем самым примерно в 1,5 раза повысить мощность турбины (при том же числе ЦНД) , или при тех же расходах пара уменьшить потерю с выходной скоростью (примерно в 2 раза), так как она подсчитывается по суммарной осевой площади последней ступени и верхнего яруса.

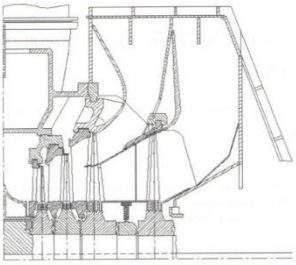

Рис.1.Цилиндр низкого давления со ступенью Баумана

Одним из решений, также расширяющим диапазон использования схемы выхлопа Баумана, является "двойной выхлоп" [3,4,5], в котором площадь выхлопа верхнего яруса равна или даже превосходит торцевую площадь последней ступени .Например, вместо последней ступени ЦНД турбины Т-250/300-240 ТМЗ с длиной рабочей лопатки 940 мм используется ступень с лопаткой уменьшенной до 750 мм. Ее торцевая площадь составляет 5,4 м^2. Установка двухъярусной предпоследней лопатки длиной около 1000 мм обеспечить дополнительно 5,6 м^2 торцевой площади выхлопа. При таком выполнении проточной части обеспечиваются оптимальные термодинамичес-кие характеристики ступеней отсека. Действительно, при меньшей длине рабочей лопатки последней ступени уменьшается и размер нижнего яруса, что определяет умеренные значения оптимального теплоперепада и на нем. Сокращается длина и уменьшается раскрытие проточной части отсека. Сумма уменьшенных перепадов последней ступени и нижнего яруса не превышает предельного значения перепада тепла на верхний ярус при допустимых величинах угла выхода направляющего аппарата и скорости пара на выходе из ступени. Проведенные расчетно-проектные исследования показали, что за счет изменения геометрических соотношений, принимаемых обычно при проектировании выхлопа Баумана, для быстроходных (n=3000 об/м) турбин может быть обеспечена торцевая площадь выхлопа 11-13 м^2, т.е. такая же или несколько больше, чем при использовании последних ступеней с рабочими лопатками с длиной 1200 мм из высокопрочных титановых сплавов. Для реализации такого решения была разработана вильчатая конструкция двухъярусной лопатки, представленная на рис.2. [7]

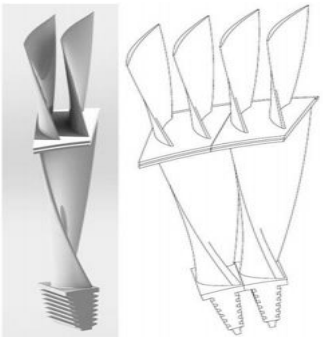

Рис.2. «Вильчатая» двухъярусная лопатка

Двухъярусные лопатки, по сравнению с традиционным, испытывают допольнительные растягивающие напряжения, связанные с наличием межъярусной полки, являющейся одним из самых нагруженных зон рассматриваемой конструкции. Трёхмерные прочностные расчеты показали, что для обеспечения необходимых параметров прочности вильчатая лопатка должна изготавливаться из титана, а толщина межъярусной полки лопатки должна быть не менее 20 мм. В таком случае ее коэффициент запаса прочности составит не менее 2,8.

Эскиз проточной части одного потока разработанного ЦНД с повышенной пропускной способностью представлен на рис.3. А ее трёхмерная модель на рис.4.[6]

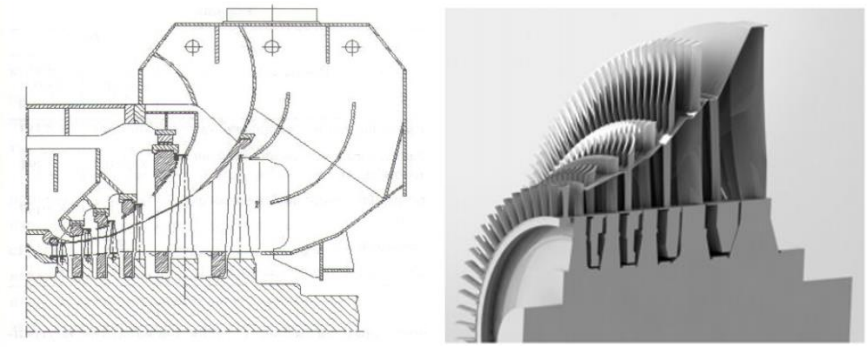

Рис.3.Новый ЦНД с двухъярусной проточной частью Рис.4.Трехмерная модель двухъярусной проточной части

Итоговое значение внутреннего относительного КПД ЦНД в двухъярусном исполнении составило 87,1%, что в ряде случаев превосходит КПД ЦНД с традиционной проточной частью, а также повысилось условия работы последних ступеней,увеличилось мощность турбины не менее чем на 33% или на 82 МВт от расчетной.

Отмеченные преимущества, двухъярусных цилиндров делают предложенное техническое решение ключом для создания сверхмощных высокоэффективных паровых турбин.

Выводы:

Была проведена оценка эффективности модернизации применения ступени Баумана в цилиндре низкого давления турбины Т-250/300-240 УТМЗ ТЭЦ-22 "Мосэнерго". С экономической точки зрения данный проект модернизации ЦНД целесообразен, так как при относительно небольших инвестициях равным 26700000 рублей он имеет достаточно малый срок окупаемости (8 месяцев) и большую величину чистого дисконтирования дохода при сроке экономической жизни данного проекта 8 года.

С технической точки зрения данная модернизация прошла успешно, и все поставленные задачи по модернизации ЦНД турбины Т-250/300-240 УТМЗ были выполнены:

1.Удалось повысить пропускную способность ЦНД, за счет установление ступени Баумана, место предпоследней ступени ЦНД.

2. Увеличился срок службы лопаточного аппарата за счет увеличение прочности рабочих лопаток, уменьшении длины и коррозионного износа.

3. Выросла вырабатываемая мощность турбины, как следствие выросла плановая годовая выработка электроэнергии.

Список использованных источников

1. Щегляев А.В. Паровые турбины. М.: Энергия,1976.
2. Г.А.Филиппов, О.И.Назаров, Ю.П.Томков и др. Мощность и экономичность быстроходных паровых турбин // Росэнергоатом. 2004. Вып.11.
3. Б.Л.Луневич, К.М.Кетлински, Дж.А.Хэскетт, Е.Т.Крюгер Опыт компании "Альстом Пауэр" по модернизации паровых турбин // Теплоэнергетика. 2003. Вып.6. С.71-77.
4. В.И.Нишневич, М.В.Бакурадзе, Л.П.Сафонов, П.В.Храбров Анализ и перспективы применения двухъярусных выхлопов в проточных частях низкого давления мощных паровых турбин // Тр.ЦКТИ.1978. Вып.159. С.46-59.
5. Рохлин В.Е., Бакурадзе М.В Проектно-расчетное исследование проточной части с разделением и поворотом потока для быстроходных турбоагрегатов // Тр. ЦКТИ. 1988. Вып.192. С.46-51.
6. А.Е.Зарянкин, В.А.Зарянкин, С.В.Арианов Пат.2296224 РФ. Проточная часть паровой турбины // Открытия. Изобретения. 2007. Вып.9.
7. А.С.Седлов, А.Е.Зарянкин, А.Н.Рогалев, Е.Ю.Григорьев Перспективы применения двухъярусных проточных частей в цилиндрах низкого давления мощных паровых турбин // "Вестник ИГЭУ".2016. Вып.2.С.1-8.

Научный руководитель: к.т.н., доцент каф. ТЭС НИУ «МЭИ» Макаревич Елена Владимировна

UDC 615.014.4:678.048(045)

THE ADDITION OF NATURAL ANTIOXIDANTS IN CANNED CHICKEN MEAT

Arstanbay G. A.
1st year master's student,
Kazakh agrotechnical University.S. Seifullina, Nur-Sultan,
"Technology of food and processing industries"
Scientific adviser:
Userbayev M. T., Ph. D., senior lecturer

As you know, in the annual Messages to the people of Kazakhstan, the first President of the Republic of Kazakhstan N. A. Nazarbayev defines the ways of further development of the village. In the globalizing world economy, one of the most important sectors and the agricultural sector that ensures the normal development of society. The economy is developing dynamically through the sector of agriculture and food production, filling the market with high-quality and competitive products. Due to the increase in the population, the need for it is constantly growing. Over the past six months, the need for food has increased fourfold [1].

Production of meat products in the Republic has traditionally been considered one of the main and priority areas in agriculture.

Meat and meat products in the human diet are the main supplier of complete protein and are of great importance in the human diet as one of the main sources of its receipt. High nutritional and biological value of meat proteins depends on their complete digestion by enzymes of the gastrointestinal tract, significant composition and optimal ratio of essential amino acids. Therefore, meat and meat products, as one of the main sources of protein, are of great importance in human nutrition. The annual growth of traditional raw materials (pork, beef, poultry) is 15-17% in the world. Of the world's total meat reserves, 45-50% is poultry [2].

The increase in the growth rate of enterprises in Kazakhstan gives reason to predict the possibility of increasing the share of raw materials directed to the production of high-quality canned meat, which is a traditional way of processing to obtain products with established quality indicators and are stable in the storage process. Development of technology and expansion of the range of highly specialized domestic poultry processing products, improvement of consumer advantages are one of the promising areas of development of the meat processing industry, as well as actual scientific and technical tasks to meet the changing physiological needs of professional and age groups of the population.

Kazakhstan has a high rate of growth in poultry production. In Kazakhstan, over the past 5 months, meat producers have provided 107.7 thousand tons of poultry meat to Kazakhstanis. That is, the largest volume of Almaty region provided 30.8% of poultry meat produced in the Republic of Kazakhstan. Also in the top three regions-producers of poultry meat-East Kazakhstan region (16.6%) and Akmola region (9.8%).

In Kazakhstan, in 2019, poultry production increased by 23.2% per year, by the end of January-may-up to 23.4 thousand tons, and the production of cattle, pork and horse meat-only by 4% to 30.8 thousand tons.

In addition, the production of canned meat products increased by 19.6% to 26.8 thousand tons [3].

The peculiarity of poultry meat is the minimal composition of connective tissue, which causes its delicate consistency and high absorption (the absorption coefficient of its body is 90%).

Poultry meat is economically preferable, since the production of poultry products is the most efficient, since high growth rates of muscle mass per unit of feed and rapid build-up give the largest capital turnover.

In recent years, meat products have been widely enriched with traditional natural additives. The use of vegetable raw materials in the production of meat products can not only enrich them with functional components, but also increase the absorption, but also get products that meet physiological nutritional standards that have radioprotective properties.

In the meat industry, taking into account the above, the technology of canned meat has been developed for the therapeutic and preventive nutrition of persons exposed to radioactive contamination, poisoning with heavy metals and toxic substances, and produces new products by introducing blanched mushrooms, barley, buckwheat, oats, barley, rice, wheat bran, and soy protein to improve their composition and properties. Widely used substances such as extracts of delicious aromatic herbs, sodium selenate, ascorbic acid, pectin, albumin.

Meat of various animals is used as the main raw material for the production of meat and vegetable products: pork, beef, turkey, horse meat, calves, rabbit, lamb, and chicken meat [4].

The goal of my research is to increase the nutritional value of the product by adding natural antioxidants to canned chicken meat and getting products that are useful for human health. Black currant leaves are used as a natural antioxidant.

Canned food can withstand long-term storage, but when stored, their food and taste properties change over time. The rate of change in the properties of preserves depends on the type of canned food and their storage conditions.

The sensory properties of canned food, its composition and nutritional value are not stable during storage.

The maximum duration of storage of canned products is determined by a period that does not significantly change the organoleptic properties (color, smell, taste, consistency), nutritional value, sanitary and hygienic indicators, or a period when the changes do not go beyond the permissible limits [5].

To prevent lipid oxidation processes in food raw materials and finished products, a class of functional food ingredients called antioxidants is used. Antioxidants slow down the oxidation of food products and contribute to the preservation of food quality and microbiological safety. If the oxidation products do not have a direct negative effect on health, then the manifestation of the oxidation disorder will only be an unpleasant taste.

The action of antioxidants leads to their reactions with oxygen or oxygen-containing radicals, which slows down the chemical interaction of the latter with the food product.

Oxidation processes take place during the production and storage of food products, especially for fat-containing products with a high percentage of unsaturated fatty acids, the oxidation of which leads to an unpleasant smell and taste. The lipid oxidation process can be controlled using synthetic antioxidants, but natural antioxidants are currently used. The oxidative effect is observed only in a narrow range of antioxidant concentrations, sometimes an increase in the concentration leads to a real manifestation of oxidative properties.

According to many authors, the most promising antioxidants are natural biologically active substances from plant raw materials.

Classic antioxidants are vitamins E and C, which are able to localize the process of peroxidation and protect the fatty acids of cell membranes from the effects of free radicals. Natural phenolic compounds (oxycorialic flavonoids and phenol-carboxylic acids) can convert aggressive free radicals into less active forms and bind heavy metal ions, which are a catalyst for oxidation [6].

Blackcurrant leaves-leaves of shrubs with acidic berries. Branches and leaves of plants are used for gastronomic and medicinal purposes. Black currant berries are black in color, and are also sometimes found in red currants.

Antioxidants of black currant leaves absorb harmful molecules, can strengthen arteries and prevent DNA disorders, which helps reduce the risk of cancer, has a positive effect on the immune system and increases the body's resistance to infections.

The technology of manufacturing canned chicken meat with vegetables and extracts has been developed . The modification of the technology consisted in the development of the formulation and

selection of the extract components; the justification of the sterilization regime that guarantees industrial sterility, and the development of the technological scheme of production.

When developing the technology, we focused on preserving the standard operations of the canned food production process, as well as on the need to obtain the required organoleptic (pronounced taste, aroma, color), chemical-technological, microbiological (guaranteed absence of sanitary-indicative microflora) and physical (obtaining the necessary structural and mechanical properties) indicators of the finished product.

As a result, the quality of canned chicken meat with the addition of black currant leaves will be much higher. The dynamics of oral and acid numbers for 24 months of storage of samples of canned chicken meat grown from black currant leaves allows us to evaluate the active effect of antioxidant compositions, especially in conditions of high-temperature storage. The results of the sample study confirm the feasibility of introducing antioxidants to extend the shelf life of canned food [7].

References

1. Р. Алшанов, А. Ашимбаева «Казахстан на мировом аграрном рынке: достижения и перспективы» //Казахстанская правда, 20.10.2017.
2. Л.А. Бимендиева. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде әлемдік нарықтағы Қазақстанның мүмкіндіктері / ҚазҰУ хабаршысы. – 2010 - №5(81). – Б. 21-23.
3. Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі.
4. Е.В. Григорьева. Использование продуктов комплексной переработки мясного сырья в качестве обогащающих добавок / Е.В. Григорьева, Е.В. Макарова // Актуальные проблемы современной науки. – 2016 - №5. – Б. 181-183.
5. Ribeiro JS, Santos MJMC, Silva LKR, Pereira LCL, Santo IA, Lannes SCD, da Silva MV. Natural antioxidants used in meat products: A brief review // Journal citation Reports. 2018. №6. б. 181-183.
6. Bajpai, Vivek K., Park, Inwha Lee, JungIn. Antioxidant and antimicrobial efficacy of a biflavonoid, amentoflavone from Nandina domesticain vitro and in minced chicken meat and apple juice food models / 3rd International Symposium on Phytochemicals in Medicine and Food (ISPMF). Kunming, / Food chemistry. AUG 25-30, 2018. Том: 271 б. 239-247.
7. Naveena B. M., Sen A. R., Kingsly R. P., Singh D. B., Kondaiah N. Antioxidant activity of pomegranate rind powder extract in cooked chicken patties. Int. J. Food Sci. Technol. 2008, V. 43, P. 1807–1812.

Песоцкая Л.А., Кочкарова Янилджан Д., Кулькина Е.А.,
Никоненко В.А., Опрятная Т.О.,
Днепр, Украина

ИНТЕГРАТИВНАЯ ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ ЗДОРОВЬЯ ЧЕЛОВЕКА ДЛЯ РАННЕГО ВЫЯВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПАТОЛОГИИ

Актуальность проблемы. Понятие физического здоровья человека традиционной медициной ограниченно механистическим подходом к природе человека с изолированностью его от окружающего мира. Опыт показывает, что основанные на этих критериях методы профилактической медицины себя не оправдали. Человечество «приобретает» новые виды трудно курируемых заболеваний, активизируются особо опасные инфекции, туберкулез, дифтерия, сохраняется рост сердечно-сосудистых и онкологических заболеваний, детской патологии. Одним из наиболее распространенных заболеваний во многих странах остается анемия.

Создавшееся тяжелое положение в состоянии здоровья населения в мире побуждает искать новые и пересматривать существующие подходы в системах здравоохранения, медицинской науке. Пришло время повернуться лицом к восточным доктринам о человеке, как

целостной психофизиологической системе, находящейся в тесной взаимосвязи с окружающими явлениями природы.

Постоянная взаимосвязь организма с окружающим космическим пространством закладывается в момент зачатия. Расположение планет в момент рождения ребенка влияет на состояние его энергетических структур тела, связанных с физическими. Формируются как устойчивые, так и слабые в отношении гомеостаза, энергетические звенья, являясь потенциальным риском для формирования патологии. Выявление их в организме до реализации в патологии физических структур под влиянием неблагоприятных фактором среды даст возможность своевременного проведения патогенетических оздоровительных мероприятий. Учитывая связь астрохимизма планет с организмом, в том числе с эмоциональной сферой и психотипом личности, необходимо изучение их в контексте взаимоотношений астрологических данных и энергоинформационных структур человека, каковыми являются энергетические меридианы со связью с внешней средой биологическими активными точками на коже (БАТ) [4].

Из существующего множества инсрументальных диагностических методов в медицине возможность интегрально оценивать функциональное состояние организма на доклиническом энергоинформационном уровне присуща технологиям, основанным на газоразрядном изображении на фотоматериале или дисплее компьютера пальцев конечностей человека при помещении их в поле высокой частоты, известном, как эффект Кирлиан [5, 6, 12, 13, 14, 15].

Цель работы. Создание алгоритма раннего выявления риска формирования патологии у практически здоровых лиц на основе интегративного подхода в оценке функционального здоровья на примере больных анемией.

Материал и методы исследования. Обследовали 123 взрослых больных хронической железодефицитной анемией или в сочетании с дефицитом витамина В12 в возрасте от 18 до 75 лет. Всем больным проводили в условиях стационара общеклинические методы исследования. Кроме того, осуществляли построение космограммы, включающей корреляцию между его датой, временем и местом рождения, положением планет на момент рождения, системой энергетических меридианов в виде известных крестов, психологическим аспектом планет и знаков Зодиака; строилась также китайская звезда с учетом выраженности тех или иных пяти элементов природы [4];

Для выявления уже нарушенных энергоинформационных клеточных процессов провели газоразрядное изображение пальцев рук получали на экспериментальном приборе «РЕК 1», разработанным УкрНИИ технологий машиностроения [10]. Для оценки полученных изображений на рентгеновской пленке использовали диагностические критерии П. Мандела (ФРГ) [15], собственных наблюдений [8, 9, 11].

Среди существующих современных диагностических технологй данному методу отдано предпочтение по следующим фактам. Он визуализирует эфирные энергии человека, стимулируя атомы эфира, которые связаны в организме с физическими, функциональными и психическими структурами и системами; при других методах исследования, в частности ЯРМ (ядерно-магнитный резонанс), резонансно стимулируются только атомы физического тела, что не дает интегральной оценки состояния организма [12]; В.А. Ацюковский (1997) предполагает изображение на Кирлиан-фотографиях стоков и истоков эфира, связанных с аккупунктурными точками [2].

В условиях практического здравоохранения преимущество метода нашего варианта в простоте и доступности для пользователя из-за его нетрудоемкости, малых временных и финансовых затрат. Преимуществом метода среди общепринятых традиционных является его неинвазивность, нетравматичность, отсутствие противопоказаний как по возрасту, так и по состоянию здоровья обследуемого.

Полученные результаты и их обсуждение. Для выявления сильных и слабых энергетических звеньев у пациентов с железо- и B_{12}-дефицитной анемиями проанализировали данные по их космограммам (таблица 1).

Таблица 1

Состояние меридианов по космограмме у больных анемией

	Меридианы																							
		54	96	73	73	96	54	62	47	57	96	73	73	96	57	47	94	62	47	57	62	54	57	47

Примечание: 1 – меридиан в избытке; 2 – меридиан в недостатке.

Наиболее часто у больных анемией встречались меридианы VB, C, Ji, R, во взаимосвязях, известных в астрологии как фиксированный крест. Эта энергоструктура меридианов характерна для зодиакального знака Водолея, с которым началась тесная энергетическая взаимосвязь нашей планеты в новом тысячелетии. Ведущие его планеты Уран и Сатурн определяют дальнейшую эволюцию сознания и физических форм нашей цивилизации. Формирование патологии – это следствие дисгармонии вибраций организма с внешним миром. Физическая дисгармония рождается диссонансом более тонкоэнергетических структур, связанных с сознанием [12]. Для личности значение астрохимизма Урана – в развитии новаторства революционных идей, воли, оригинальности, высоких общечеловеческих мотивов и целей в жизни. Сатурн – планета долга, чистой справедливости, высочайшего милосердия, требует от нас уверенности, настойчивости и самообладания. Он является «средним принципом» между материальной и духовной сторонами человека [1]. Несоблюдение указанных качеств личностью сегодня – причина диссонанса, потери потенциала жизненной энергии, что приводит в данном случае к анемии.

В нашем теле перечисленные меридианы имеют тесное отношение с системой кроветворения. Меридиан желчного пузыря VB – дезинтоксикационная и ассимилирующая функция организма, C – меридиан сердца – жизнеспособность, резервные возможности, система кровообращения, Gi – меридиан толстого кишечника – процессы витаминообразования, всасывания необходимых веществ и очищения от шлаков, R – меридиан почек – жизненный тонус, выработка регуляторов эритропоэза [4].

Меридиану почек R соответствует Первоэлемент стихии Инь Воды, наиболее часто встречающийся у пациентов с анемией (таблица 2). На психоэмоциональном уровне он связан с эмоцией страха, блокирующей нормальный энергообмен.

Таблица 2

Частота встречаемости Первоэлементов в космограмме у больных анемией

	Стихии									
	Огонь		Земля		Металл		Вода		Дерево	
В случаях по китайской звезде										

По знакам Зодиака меридиан почек R соответствует Скорпиону, планете Марс, металлу – железо, дефицит которого является основной причиной снижения гемоглобина в единице объема крови. Немаловажна задача личности по этому знаку – «рождение ее из пепла собственного эгоизма». Меридиан толстого кишечника Gi управляется Тельцом, планетой Венерой, ее металл – медь, активно участвующий в кроветворении. От личности для резонанса с их вибрациями требуется умение бескорыстно любить, стремление к красоте и не сотворить себе кумира из «золотого тельца». Меридиан сердца C – управляется Солнцем и предполагает развитие творчества, духовного раскрытия, отдачу детям. Меридиан желчного пузыря VB связан с планетами Уран, Сатурн и Марс, о связи из с психобиологией организма уже было сказано выше [4].

Таким образом, имеет место соответствие результатов космограмм патогенетическим факторам анемии. Практические исследования подтверждают древнефилософские доктрины и постулаты Восточной медицины о единстве «духовного» и физического здоровья.

Исходя из этого, к стандартному лечению традиционной медицины для оптимизации ее эффективности целесообразно включать методы энергоинформационного оздоровления (Су-Джок, гомеопатическая терапия, фитопрепараты), в том числе на доклинической стадии формирования патологии, просвещение пациентов о значимой роли их личностных качеств в предупреждении и развитии заболевания.

По результатам анализа Кирлиан-изображений на рентгеновской пленке наиболее частыми признаками были токсический тип излучения (у 93 % больных), неравномерности в короне излучений, характеризующей астенизацию, у 64 % больных, сегментарная дегенерация у 47 % больных, уменьшение люминесценции у 38 % больных.

Выявление перечисленных изменений и особенно в сочетании с перечисленными особенностями космограммы у здоровых лиц требуют контроля анализа крови и профилактического оздоровления на энергоинформационном уровне, в том числе путем раскрытии нравственно-этического потенциала личности, психологической коррекции.

Выводы.

Использование в комплексном обследовании здоровых лиц данных космограммы и Кирлиан-диагностики позволит выявить слабые энергетические звенья, как предрасположенность к тем или иным заболеваниям с целью своевременной профилактики.

Литература

1.Алан Мо. Эзотерическая астрология или астрология нового времени / Харьков, РИП «Оригинал», 1994. – 224 с.

2.Ацюковский В. А. Эфиродинамические гипотезы / Изд-во «Петит», 1997. – 198 с.

3. Бондарев В. Моноимпульсная плазмография. Новые направления в биоэнергетических исследованиях человека /Эл. ресурс: http://samo-iscelenie.org.ua/index.php/obzor. Алма-Ата

4.Гоникман Э. И. Искусство диагностики по лицу: Вост.-мед. аспекты / Мн. : Сантана, 1997. – 473 с.

5.Кирлиан С.Д. Авт. свид. №106401, кл. G03B 41/00, 1949.

6.Коротков К. Г. От эффекта Кирлиан к биоэлектрографии / Сб. работ. Изд-во «Ольга», С.-Пб., 1998. – 215 с.

7.Коротков К.Г. Энергия наших мыслей / Коротков К.Г. – М.: «Эксмо», 2009. – 352 с.

8. Минцер О.П., Горовая А.И., Песоцкая Л.А., и др. Использование метода кирлиан-графии для экспресс-оценки функционального состояния организма человека на промышленных предприятиях / Методические рекомендации, утвержденные Минздравом Украины 5.12.2006 г., г. Киев. – 12 с.

9. Минцер О.П., Песоцкая Л.А., Горовая А.И. и др. Использование метода кирлиан-графии для экспресс-диагностики ранней дезадаптации у детей дошкольного возраста к влиянию неблагоприятных факторов окружающей среды / Метод. рекомендации МОЗ Украины от 16.03.08 г. – Киев. – 20 с.

10. Народна і нетрадиційна медицина України / Вип. 1, Київ. – 2003. – С. 26.

11. Песоцкая Л.А., Третяк Н.Н., Гайдукова С.Н. и др. Использование метода кирлиан-графической оценки функционального состояния организма человека для установления интоксикации и степени адаптации к ней / Метод. рекомендации, утвержденные Минздравом Украины 5.12.2006 г., г. Киев. – 15 с.

12. Ричард Гербер. Вибрационная медицина / М. : София, Гелиос, 2001. – 592 с.

13. Agnes Kraweck. Life’s Hidden Forses – A personal journey into Kirlian Protograph; Canada, NRIUNE-BEING RESEARCH ORGANIZATION LTD, 1998.

14. Newton Milhones / Official Brazilian standard of Kirlian Cameras and Kirliangraphy / 1986, Brazilia.

Научный руководитель: Д.м.н., Песоцкая Людмила Анатольевна

УДК 372.881.111.1

STUDENTS' LINGUISTIC AND CULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION USING «SMART» TECHNOLOGY

Aukenova Tolganay Ayserikovna
2 year master student University of Foreign Languages and Business Career
(Almaty, Kazakhstan)
Scientific supervisor: Avakova Raushan Amirdinovna
professor in University of Foreign Languages and Business Career (Almaty, Kazakhstan)

The article reveals the problem of students' linguistic and cultural competence development in the process of foreign language education using «SMART» technology. The author believes that the general cultural competence acts as a component of the content and object of training, as well as performs a communicative function and the function of influencing the behavior, actions, thoughts, feelings and consciousness of foreign language interlocutors. For the purposes of this study, the relevant literature has been reviewed.

Key words: linguistic, culture, competence, English, language

The recent rapid pace of globalization and significant changes in different connections that exist between nations and people has again emphasized the importance of learning English. The increasingly worldwide use of English raises a number of linguistic, cultural and pedagogical issues that can be linked with students' understanding of the English language itself. Some people believe that the knowledge of other cultures is as important as proficiency in using their language. In the EFL (English as a foreign language) teaching, great attention should be paid to teaching culture of the target language as well as to teaching linguistic knowledge. Culture introduction should be integrated with language teaching in many aspects and at multiple levels so that learners' intercultural communicative skills can be enhanced.

The terms **culture** and **linguistics** refer to integrated patterns of human behavior that include language, thoughts, communications, actions, customs, beliefs, values, and institutions of racial, ethnic, religious, or other groups (e.g., gender identity/gender expression, age, national origin, sexual orientation, disability). Cultural and linguistic competence is a set of congruent behaviors, attitudes, and policies that come together in a system, agency, or among professionals that enables effective work in cross-cultural situations [1].

Language - is a social phenomenon. Consequently, the development of language is a natural process as it is characteristic of every social phenomenon. But any social phenomenon is developing according to certain laws. Language, as a special social phenomenon also develops according to certain laws that are unique to the language and are called the internal laws of language development. To understand the current state of language and its grammatical forms, its phonetic system, the structure of its vocabulary, it is necessary to consider each language as a result of a long historical development, which is caused by a number of changes and transformations that have taken place within a more or less long periods of time. A language has a communicative function. The success of this process much depends how the speaker uses his background knowledge. We should underline the importance of the speakers' cultural awareness, the factors that support the communication, how language and culture correspond among themselves, how language reflects the world through consciousness of the person, how the individual and collective mentality, ideology and culture are reflected in the language, how language and culture create a world picture - primary, from the native language, and secondary, acquired when studying foreign languages. The maintenance of a cultural and national connotation of idioms is interpretation of the figurative basis of idiomatic picture of the world in the sign of cultural and national "space" of this language community. From this point of view it is possible to deduce methodologically important consequences: the cultural knowledge can be "caught" from an internal form of the idiom: there are some "traces" of the cultures, customs and

traditions, historical events and life elements and the culture can be understood as a way of orientation of the subject in empirical, cultural, spiritual life on the basis of norms, standards, stereotypes, symbols, myths, etc. signs of the national culture which has been traditionally established in certain national language society.

According to Chomsky, (1965), "linguistic competence is understood as concerned with the tacit knowledge of language structure" [2 p. 19]. He observes that "a person who has learned a language has acquired a system of rules that related sound and meaning in a certain specific way. He has, in other words, acquired a certain competence that he puts to use in producing and understanding speech." (Quoted by Munby 1978, p. 8) Hymes (1997) defines linguistic competence as "the ability to produce grammatical sentences or utterances through knowledge of linguistic rules" [3]. Other scholars also gave a number of definitions of linguistic competence referring to it as mastery of the rules of the language. Wilkins (1992) states that linguistic competence "consists of the ability to recognize and construct grammatically correct sentences which are appropriate both to the circumstances of utterance and the intention of the speaker" [4 p. 219]. Thus, linguistic competence is the perfect knowledge of the linguistic features of a language. In regards to this point, Munby (1978) goes further to say that "the perfect knowledge referred to here is the mastery of the abstract system of rules which a person is able to understand and produce any and all of the well-formed sentences of his language, in his linguistic competence" [5p. 7].

The purpose of the classroom teacher, however, does not simply imply arming his/her learners with tacit knowledge of language structures, but it also entails teaching them ways that enable them to use language in real life situations. That is, the teacher's interest should not just be in the fact that the learners get to know the language but that they get to know how to use it. Therefore, the teacher's concern ought to not be merely with linguistic competence but with what is termed communicative competence or the ability to use language in real communicative settings. This, of course, does not mean that language usage is to be forever stored in the dark corner of language teaching. Contrary, it should be made a 'stock' from which use is to be fed because we cannot achieve communicative competence by divorcing use from usage.

Cultural competence refers to implicit mastery of the norms of a society, the unspoken rules of conduct, values, and orientation that make up the cultural fabric of a society. It also includes the ability to recognize culturally significant facts, and knowledge of the parameters within which behavior is acceptable or unacceptable. Cultural competence does not necessarily mean conformity to these norms and rules.

Cultural competence is the same as communicative competence in many aspects. Communicative competence (the term discussed before) also implies knowledge of many aspects of society and culture: forms of address, choices of register and style, differences between social and regional dialects, and the social values attached to these differences. These items refer to characteristic features of the culture. In language teaching, for instance, communicative competence includes certain aspects of sociocultural information. To a certain extent, however, cultural competence is different from communicative competence in that it refers mainly to social and cultural behavior and facts, and less to their linguistic manifestations.

Cultural and linguistic competence is as important to the successful provision of services as are scientific, technical, and clinical knowledge and skills. The Code requires the provision of competent services to all populations and the recognition of the cultural and linguistic experiences, or life experiences, of both the professional and those they serve. Caution must be taken not to attribute stereotypical characteristics to individuals.

Most contemporary English language teachers now actively incorporate a range of technological aids designed to facilitate optimum teaching delivery. The current research therefore addresses various elements of the technology used in English teaching by devising innovative curricula which harnesses recent scientific and technical developments, equip instructors with the technological skills to ensure effective and quality subject delivery, provide technical media such as audio-visual and modern technical programmes, and create student-teacher platforms which maximize positive language learning outcomes.

The use of modern «SMART» technology in teaching English is broadly understood to encompass an innovative application of methods, tools, materials, devices, systems, and strategies which are directly relevant to English language teaching and lead to the achievement of the desired goals. Thus, while «SMART» technology is now generally accepted as an important educational and auxiliary tool across a range of teaching and learning contexts, it is particularly true of English language teaching since it affords a number of potential opportunities to enhance both the content and delivery of the pedagogies typically associated with traditional English language instruction. This is primarily achieved by enabling the student and/or teacher to revisit problematic content time after time until it is fully understood and assimilated. Familiarity with the concept of using modern technology is not merely limited to the use of modern appliances and devices, but rather obtains to the introduction of innovative systems and methods of teaching which facilitate faster and more comprehensive learning progression. According to prevailing pedagogical theories, in utilizing the learning potential of technology students are better able to acquire and hone their language knowledge and skills. The use of technology in teaching English consolidates the integrated view of the modern means system and association with other components which benefits students by achieving the required results. The use of modern technology in English language teaching has therefore become indispensable, especially in the wake of unprecedented developments across numerous fields and disciplines. It is essential that the education sector keep apace of the global technological revolution by adopting modern technological means such as computerization, multi-media devices, mobile phones, audio/visual effects applications, and social media, to optimize English language instruction and equip teachers to connect with classroom language learners in a systematic and advanced way. The Internet provides easy, immediate, and virtually unlimited access to software, applications, and a host of ancillary platforms and materials which can expedite English teaching and learning. While these affordances may be widely available to all, it is noted that teachers often play a key role in operating the different tools and teaching methods. Moreover, many such programmes are specifically designed to promote effective English teaching whilst simultaneously increasing learner understanding and attainment of English language skills.

Warschauer (2000) proposed two different ways to integrate technology into the class: a cognitive approach which gives learners the opportunity to meaningfully increase their exposure to language and thus make their own knowledge; and a social approach which gives learners opportunities for authentic social interactions as a means to practice the real-life skills obtained through engagement in real activities [6]. Bordbar (2010) investigated the reasons and factors behind language teachers' use of computer technology in the classroom [7]. The study further explored teacher attitudes towards computer and information technology and the various ways they applied practical computer-assisted language learning experience and knowledge to their own language instruction delivery. The results found that almost all the teachers held positive attitudes towards the use of computers in the class. The results also underscored the importance of teachers' overall perceptions of technology, technological experience, skill, and competence, and the cultural environment that surrounds the introduction of IT into schools and language institutes and shapes attitudes towards computer technology. Shyamlee (2012, p. 155) analyzed the use of multi-media technology in language teaching. The study found that such technology enhances student learning motivation and attention since it implicates students in the practical processes of language learning via communication with each other [8]. The findings of the research support the proven futility of traditional English teaching methods, and confirm that learners are more enthusiastic and interactive when using modern technology to assimilate English. Statistical data reiterates that a high percentage of those learning English language skills do so via modern media such as smart boards, computers and screens, as compared to traditional teaching methods. Moreover, the study reveals that the interaction with teachers and overall responsiveness of students in the classroom is significantly improved when using modern techniques in English teaching. In fact, it is clear both that students are more likely to learn from electronic curricula and that English language teachers prefer to employ modern technology rather than traditional methods of instruction.

Smart Classroom were implemented in Kazakhstan in order to shift the role of teachers from organizers to facilitators. The students are given autonomy in Smart Classroom, whereas the teachers have time to prepare lessons according to students needs. Using Smart Board allows to combine few techniques simultaneously. The teacher can comment or add some supplementary information during the process of teaching. The teacher does not have to print out many copies because the students can work with board. the teacher's time can be utilized efficiently. They can work with students with different level of perceptions by combing on one slide few tasks. The Smart Board allows to involve students of all levels into learning process. Moreover, it supports interaction and conversation in the classroom. Also, it is easier for teacher to present new cultural and linguistic elements. Technology integration is a complicated challenge which is difficult to address with a separated perception. Professional development and accesses to technology and quality teacher are important in improving the quality of education.

Literature:

1. Longman.Dicitonary of English Language and Culture. Pearson Education Limited, (2005), 278.
2. Chomsky, Noam. 1965. Aspects of the theory of syntax. Cambridge, MA: MIT Press.
3. Hymes, D.H. 1997. The anthropology of communication. In F.E. Dance (Ed.), Human communication theory: Original essays. New York: Holt, Rinehart and Winston
4. Zimnyaya I.A. (2003).Key Competences – New Paradigm of Educational Result.The Higher Education Today.Vol 5, 34-42.
5. Nurzhanova A., Burbekova S., Mukhamadi K., (2014), The Development of Turkish Students' Lingua Cultural Competence in Learning Kazakh., Procedia – Social and Behavioral Sciences, Vol.112:532-537.
6. Warschauer, M. (2017). Computer-mediated collaborative learning: Theory and practice. The Modern Language Journal, 81(4), 470-481. https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1997.tb05514.x
7. Kapsargina C.A. The problem of development professional communicative competency of students of non-linguistic specialities. The strategies of modern science development: proceedings of the VIII international scientific-practical conference. North Charleston, SC, USA, 2015 Изд-во: CreateSpace С. 182-185.
8. Promoting language learning and linguistic diversity. -Luxembourg, 2004: Office for Official Publications of the European Communities 2004 — 84 pp.
9. Baytak, A., Tarman, B., & Ayas, C. (2011). Experiencing technology integration in education: Children's perceptions. International Electronic Journal of Elementary Education, 3(2), 139-151. Retrieved June 17, 2018, from https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/view/233

JEL 616-002.72:591.4]:636.5

A PATHOLOGICAL MORPHOLOGY OF ASPERGILLOSIS IN TURKEY

Maulanov A.Z., Kalkaeva D.B., Kuzembekova G.B.
Kazakh National Agrarian University
Scientific adviser: **Maulanov A.Z.,** candidate of veterinary sciences

Abstract. This paper presents a data on the pathological structural changes in internal organs of turkey with aspergillosis. Post-mortem investigation showed the signs of aspergillosis in lungs, pneumatocyst, thoracic and abdominal cavities.

Key words: turkey, aspergillosis, mycosis, granulomatosis.

Introduction. Today, aviculture is one of the fast-growing agriculture sector of the country. Due to the rate of growth, high productivity, low labor and material costs the aviculture is considered to be effective branch of the agriculture [1].

According to data of 2018, 53 major poultry farms were registered in the country [2]. These poultry farms cultivate meat and egg chickens. In addition, turkey, goose, duck, quail and camel bird farms are booming in recent years. Home poultry farming is also well-developed in rural areas of the

country. The above notwithstanding, the country imports 172 000 tons of poultry meat from neighboring countries[3].

It is commonly known that the 60% of the world's 7 billion people live in Asia. In these countries, meat and eggs are in short supply. Due to the growth of population, the development of poultry farming is becoming most important issue of agriculture. This growing demand can be met by such new market as Kazakhstan.

In this regard, it was developed and approved the program «Development of industrial poultry breeding» (Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, April, 2018). In the framework of this program, it is planned to increase the volume of poultry meat from 180 000 tons to 740 000 tons, the number of eggs from 5 billion to 7,5 billion, including the export of 150 000 tons of poultry meat and 2,5 billion of eggs to neighbor countries by the year 2027[4].

This task is complicated by the dangerous poultry disease - aspergillosis. Aspergillosis is caused by the fungus Aspergillus fumigates of the genus Aspergillus [5]. It can be found all throughout the environment, including in damp cotes, storage buildings, feedstuffs and manure. Food drying stops the growth of fungi and its spores are spread to the environment by wind. Breathing in such cotes brings to fungal infection [6].

Acute aspergillosis generally occurs in young birds and results in morbidity in 45-90% cases. Chronic aspergillosis occurs in adult birds and mortality rate here is lower [7]. The disease damages the respiratory tract. There are a lot of data on poultry aspergillosis in foreign literature but very little information on pathomorphological picture of the disease. Particularly, there is almost no information about turkey aspergillosis. At the same time, different natural-clinical conditions may affect the disease recurrence and, to some extent, make it more regional.

Taking the above into account, the relevance of researching this infectious disease is considered as an urgent need.

The purpose of the work is to study the pathomorphological changes in turkeys with aspergillosis.

Materials and methods used. Materials for the pathomorphological study were obtained from 7 turkeys dead in natural conditions from aspergillosis. Carcasses of home grown chickens were brought to the department from the localities around Almaty for identification of causes of mortality.

The diagnosis was made based on the results of complex researches. Pathoanatomical, pathogistological and bacteriological researches have been performed taking into consideration the anamnestic and clinical data.

Examination of carcasses was performed by the use of the method of complete evisceration of the internal organs introduced by G.V.Shore. Primarily, carcesses examined for its external condition were prosected in thoracic cage area for further examination of internal organs and cavities in their natural location. After, the tongue, the pharynx, the esophagus, the larynx and the trachea were taken out from the body one by one and carefully investigated.

Severly affected organs were fully investigated and photographed. 3-4 slices in a size 1x1x0,5 cm were obtained from the internal organs of birds that were subjected to pathological examination with a view to prepare specimen for histological and histochemical researches. The given slices were fixed in a formaldehyde solution 10% neutralized, in a Carnoy's fluid and in alcohol-formalin. 5-10 mm thick slices were obtained from the organ slices solidified by paraffin or paraffin celluloidin.

Histological slices were stained with hematoxylin and eosin using Van Gieson picro fuchsin and McManus periodic acid-schiff methods. Such details as date of onset of a disease and its symptoms, data on age and breed of birds were discussed and clarified with poultry keeper.

Research results. Dead turkeys were ill for 2-3 months. They showed such symptoms as poor appetite and bad overall condition. A few days later, it was noticed the signs of respiratory damage. The birds had difficulty in breathing and saliva flow from the nose. This condition led to the death of birds.

Visual appearance of the carcass: white north Caucasus turkey with low nutritional status, flags without natural shine, nib and anus draggled by yellow discharge (Figure 1).

During examining the carcasses, the major changes were noticed in the lungs, pneumatocysts, thorax and abdominal cavities. The lungs were enlarged, reddish in color, quaggy in consistency and its blood vessels were excessively filled with blood. In its serous membrane and in the deep of parenchyma there were numerous grayish rounded granules in a size 5-7 mm. The granules were filled with caseosis mass covered in connective tissue (Figure 2). The bronchial cavity was filled with reddish fluid.

Changes were observed in pneumatocysts of all birds. Parieses of pneumatocysts were thicker, colorless, and had a large number of grayish aspergillosis granules in a frothy membrane (Figure 3).

Serous membrane of thorax and abdominal cavities were swollen and had reddish color, there were small bloodshot spots and aspergillosis granules (Figure 4).

There were signs of acute catarrhal inflammation in the small and large intestine.

Other organs and tissues had no disease-specific changes. The kidneys, liver and cardiac muscle had changes specific to hyperemia and dystrophy.

Figure 1 – North Caucasus turkey. Examination process

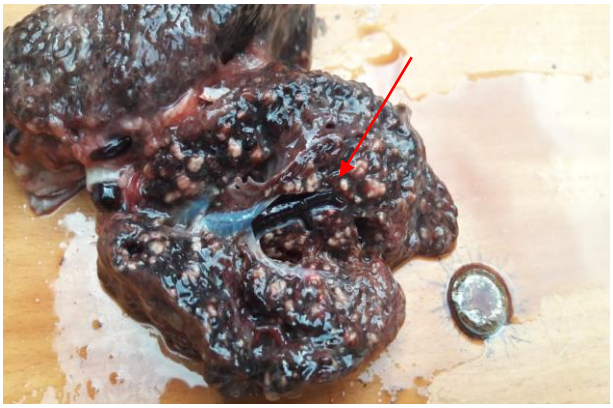

Figure 2 – Aspergillosis granules in the lungs.

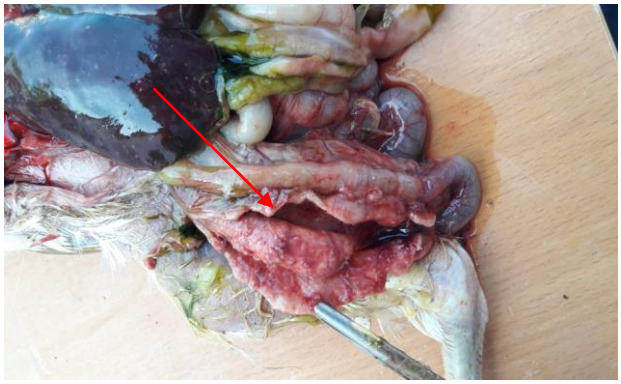

Figure 3 – Aspergillosis granules in the pneumatocysts

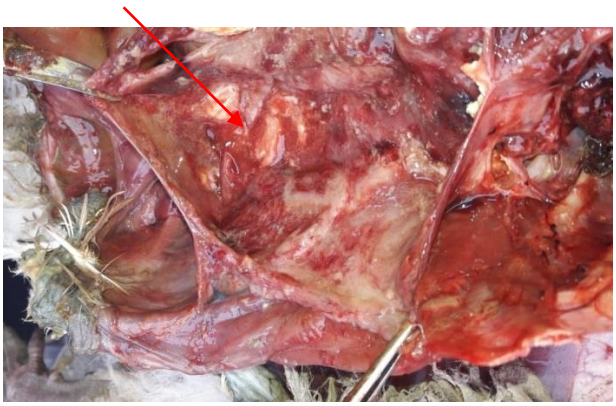

Figure 4 – Aspergillosis granules in the serous membrane of thorax cavity

Histological changes. Histological changes in the lungs and pneumatocysts were typical for all slaughtered birds.

Epithelial cells of frothy membrane of trachea and bronchi were exposed to granular dystrophy, and some of them were desquamated.

The parenchyma of the lungs was filled with numerous aspergillosis granules. The granules consisted of the necrotic mass and covered with epithelioid and lymphoid cells, pseudoeosinophil (Figure 5). Filamentous fungi was observed in the medial region of aspergillosis granules in

hematoxylin eosin staned samples. The bronchial cavity was filled with serous exudates with foci of red blood cells (Figure 6).

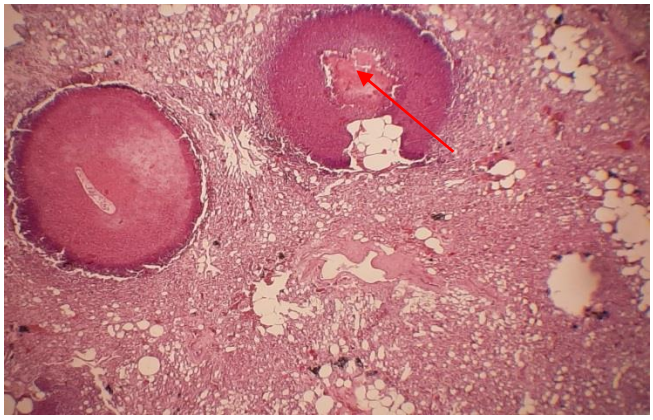

Figure 5 – Aspergillosis granules in the lungs x200

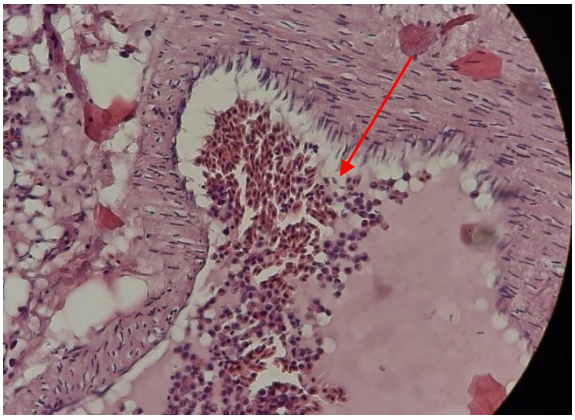

Figure 6 – Serous exudate and erythrocyte foci in the bronchial cavity

There were signs of acute hyperemia in the pneumatocyst and fibrinous formations on the frothy membrane.

Blood vessels of cardiac muscle were filled with the blood, cardiomyocytes were in a state of granular dystrophy and there was a focal proliferation of lymphoid-histiocyte cells.

Hepatic vessels were excessively filled with blood, the cells of the liver were exposed to granular dystrophy, the space of Disse and the blood vessels were filled with transsudate.

Proliferation of lymphoid cells in spleen were observed in Malpighian bodies.

Kidney blood vessels were excessively filled with the blood and there were granular dystrophy and necrobiosis.

The signs of acute catarrhal inflammation were observed in the frothy membrane of the intestine.

So, the main pathological changes in the internal organs of birds with aspergilosis are serous tracheitis, bronchitis, serous mycotic pneumonia, serous or serous fibrinous atherosclerosis, granular dystrophy of parenchymal organs and catarrhal inflammation of gastrointestinal tract. Aspergillar granules were observed more often in the parenchyma of the lungs, the frothy membrane of the pneumatocysts and the serous membrane of the thorax cavity.

Literature used

1. Alibaev Z.N, Traisov B.B. Development of poultry industry in Kazakhstan // Economic sciences, Almaty 2017. p.246-248
2. Meat poultry farming. Main aspects of study of four sectors of the livestock industry in Kazakhstan // Report of Food and Agricultural Organization, 2012.
3. Moldashev A.B. Competitiveness issues of agricultural sector of Kazakhstan // Scientific support of agricultural complex of the Customs Union: Materials of International Scientific and Practical Conference, Astana 2010. p.538-544.
4. Sabdenov A.K. Some issues of poultry development in Kazakhstan // Livestock and feed production: theory, practice and innovation. Materials of International Scientific and Practical Conference, Almaty 2013. p.368-372.
5. Akchurina I.V. Poultry aspergillosis – diagnosis, control measures and prevention // Veterinary, Povolzhye, 2002. №3. p.15-16.
6. Mailyan E.S. Aspergillosis of Falconidae birds in Persian Gulf countries. PhD thesis, Moscow, 2001.
7. Golovnya E.Y. Veterinary mycology – the main directions of research // Actual issues of veterinary biology. M., 2009. №2.(2).

APPLYING COMPUTATIONAL LINGUISTICS IN ELT PEDAGOGY: CALLING FOR A KAZAKH ELT LEARNER CORPUS

T.McGhie
IITU, Senior Lecturer
Master of Arts, English Language

Abstract

The scope and availability of corpus linguistics continues to grow along with technological development, including the ELT pedagogical applications of analysing learner corpora in comparison to corpora of native English. Indirect pedagogical applications include using analysis of learner corpora to create teaching materials, design syllabi and inform educational policy. Direct applications involve the hands on investigation of learner and native language using corpora in the classroom.

Educational practitioners can engage with corpora with different skill levels from using readymade language analysis software, using programming skills to deliver more in depth analysis or using knowledge of algorithms and big data to create new language analysis programs. The absence of a Kazakh learner corpora presents an opportunity for universities with the linguistic and computational skillsets to become leaders in ELT pedagogy in the region by opening specialisms in the field of computational linguistics.

Keywords: corpus linguistics, learner corpus, ELT pedagogy, computational linguistics

Introduction

Corpus linguistics, which deals with the collection and annotation of natural language into databases and its subsequent analysis, has advanced in sophistication and availability along with the development of information technology (McCarthy and O'Keefe, 2010). Modern language corpora like the Corpus of Contemporary American English (COCA) or the British National Corpus (BNC) are giant collections of genuine discourse that can be interpreted using concordancing programs, which search and sort text (Cotos, 2017). These corpora are based on the language of native speakers of English and can be distinguished from corpora compiled from language produced by learners of English as a second language, such as the International Corpus of Learner English (ICLE). The comparison of language usage in genre specific learner corpora, which is systematically annotated for errors, against native language usage can be used as a basis for identifying problematic areas for language leaners, be they "orthographic, lexical, grammatical, phraseological, stylistic…[or]…pragmatic" (Gilquin et al, 2007). This article will outline the beneficial pedagogical ELT applications of using learner corpora, the skills that are needed to create and maintain them and the opportunity this presents to a leading IT university in Kazakhstan, International Information Technology University (IITU).

Pedagogical ELT Applications of Learner Corpora

Insights about the needs of ELT students in specific contexts can be applied in a number of ways. Römer (2011) distinguishes between indirect applications, which involve planning curricula and teaching materials, and direct applications, which refers to students actually using corpora themselves as a resource in the classroom.

An example of an indirect application is the compilation of a learner corpora from a specific group of students and the comparison of their language usage with a corresponding corpus of native language, and creating teaching resources based on the linguistic findings (Rankin and Schiftner, 2011). The Lexical Syllabus (Willis, 1990) provides an early and comprehensive example of how an English course can be designed around the frequency of words, as derived from corpus analysis, rather

than native speaker intuition or a theorised sequence of grammatical patterns. More recently, the renowned Singapore education system is an example of how learner corpora have been applied to enhance teaching practice and materials in a systematic way (National Institute of Education Singapore, 2009). Ruihua et al (2012) describe how the compilation of the Singapore learner corpus of English writing for pedagogy by Nanyang Technological University has helped teaching practitioners to make learner profiles, which can be compared to the learning objectives in the syllabus to inform teaching practice in the classroom and policy making within the education system.

In addition to forming a basis for syllabus and teaching material design, learner corpora can be deployed in classrooms of vastly different types for students to investigate for themselves. Following John's (1986) groundbreaking approach to Data Driven Learning (DDL), Moon and Oh's (2017) studied grammar uptake in secondary school EFL learners who searched for concordances with 'to be' using a learner corpora of their own language use compared with a corpora of native English. In addition, Chang and Kuo (2011) created a corpus of 60 academic articles in the field of Computer Science, tagged language at the phrase level for discourse functions, and made the data searchable for non-native graduate learners, thus providing a powerful tool for these students to access the rhetorical conventions of their field. These examples demonstrate how learner corpora can be employed to engage two groups of very different students in autonomous discovery of features of natural language to achieve the desired learning outcomes.

What skills are needed to create and manage language corpora?

To access the pedagogical potential of using learner corpora, there are different levels of technical knowledge required. For the linguist, untrained in software engineering, a range of language analysis tools-many of them free of charge-are available that enable practitioners to create their own specialised learner corpora and begin analysing the linguistic data. Toriida (2016) walks newcomers to this practice through the stages involved in using a language analysis software called AntConc, from compiling procedures such as creating frequency word lists and identifying collocations, to analysis functions such as calculating word coverage and comparing data with other corpuses. The linguists job is made easier by programs like CLAWS that automatically assign parts of speech, and SEMTAG that automatically identifies semantic functions (Ruihua, 2012). A language teacher who familiarises themselves with how to work with this kind of software can proceed to compile a learner corpus and glean insights to inform their pedagogical practice in the indirect and direct ways explained above. A high level of linguistic awareness-including syntax, morphology, and semantic structure-is required to perform the necessary feature and error identification for this level of corpus linguistics.

However, readily available language analysis software may not be suited for all lines of linguistic enquiry. For example, Hana et al (2014) adopted a multi-layered annotation scheme to allow for overlapping error correction from the scale of whole phrase to single morpheme in their Czech learner corpus, a functionality that required the linguists involved to transcribe using HTML and create their own in-house annotation editor. This level of analysis requires a skillset spanning linguistics and software engineering.

Further still from the comfort zone of pure linguists is the development of fully fledged language analysis software designed to tackle a particular area of linguistic investigation. The ultimate goal is to automate the desired linguistic analysis so that it can be applied to an immensely large amount of data, by using algorithms such as TF-IDF (Term Frequency-Inverse Data Frequency), which determines the relative importance of words within a set (Sarkar et al, 2017). This algorithmic process can be rendered in a programming language like Python to yield statistically significant results from large data sources (Maklin, 2019). At the hands of a linguist trained in computer science, the power of their linguist analysis increases exponentially, thus the field of Computational Linguistics can revolutionise the way that data can be used to inform educational decision making, syllabus design and classroom experiences.

Opportunities for an IT university in Kazakhstan

Learner corpora sit at confluence of three streams of scientific enquiry: the study of language and its learning, computing, and pedagogy. As such, IITU is well placed to advance the use of learner corpora for ELT. The university has thousands of EFL students and the combined linguistic and computational skillset within the faculty to deliver the first learner corpora for Kazakh speakers learning English (Centre for English Corpus Linguistics, 2019). Furthermore, there is scope for the creation of sub-corpora for learners of different specialisations, such as Computer Science or Information Systems. A basis for comparison with such small scale in-house learner corpora would be a corpus focusing on the language of IT in English, like the one produced by Izwaini (2004), which is made up of 2.7 million words compiled from specialist IT sources ranging from online help and manuals to IT magazines and guides. Similarly, Fuentes's (2001) study can serve as a model for the compilation of small-scale and highly specific corpora for IT specialisms, and their corpora have the potential to serve as comparative models for Kazakh learner corpora focusing on the same narrow genres of English for Specific Purposes (ESP). With these precedents in mind, the opening of a Computational Linguistics program at IITU could form the basis for creating a comprehensive corpus for IT English, along with language analysis software to advance knowledge of the genre. Furthermore, learner corpora for each IT specialism compiled from Kazakh EFL learners could be created to inform the field specific English education conducted at the university. This would represent a pioneering step toward the advancement of both ELT pedagogy and the provision of data driven International IT education in the region of Central Asia.

Conclusion

Becoming a professional IT specialist is a huge challenge for students of a university like IITU, one that is made more daunting by doing so in English as a second language in Kazakhstan. Consequently, university departments with the necessary linguistic and computational knowledge base need to embrace the ELT pedagogical applications of corpus linguistics by driving the compilation of learner corpora and IT specific native language corpora. Creating these tools will yield insights that will aid the design of classroom materials, ESP syllabi and methodological policy within the university. Furthermore, teachers will be equipped with learner corpora as a valuable tool to deploy in their classrooms and enhance the learning experience of their students. The opening of a Computational Linguistics specialism will start the process of developing the technical skills needed to make the use of learner corpora a reality, by bringing together the linguistic and computational awareness required to roll out a project of this kind.

References

Centre for English Corpus Linguistics (2019) *Learner Corpora around the World*. Louvain-la-Neuve: Université catholique de Louvain. [Online] Available at: https://uclouvain.be/en/research-institutes/ilc/cecl/learner-corpora-around-the-world.html (Accessed on 13/01/20)

Chang, C.-F. and Kuo, C.-H. (2011) A corpus-based approach to online materials development for writing research articles, *English for Specific Purposes*. Elsevier Ltd, 30(3), pp. 222–234. doi: 10.1016/j.esp.2011.04.001. (Accessed on 13/01/20)

Cotos, E. (2017) Language for Specific Purposes and Corpus-based Pedagogy. In: Carol A. Chapelle, C. A. *The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning*, pp. 248-264. Wiley-Blackwell.

Fuentes, A. C. (2001) Lexical Behavious in Academic and Technical Corpora: Implications for ESP Development, *Language, Learning & Technology*. University of Hawaii, National Foreign Language Resource Center, 5(3), pp. 106–29.

Gilquin, G., Granger, S. and Paquot, M. (2007) Learner corpora: The missing link in EAP pedagogy, *Journal of English for Academic Purposes*. Elsevier Ltd, 6(4), pp. 319–335. doi: 10.1016/j.jeap.2007.09.007. (Accessed on 13/01/20)

Hana, J. *et al.* (2014) Building a learner corpus, *Language Resources and Evaluation*. Dordrecht: Springer Netherlands, 48(4), pp. 741–752. doi: 10.1007/s10579-014-9278-z. (Accessed on 13/01/20)

Izwaini S. (2004) Translation and the Language of Information Technology: A Corpus-based Study of Vocabulary of Information Technology in English and its Translation into Arabic and Swedish, PhD Thesis, UMIST, Manchester.

Johns, T. F. (1986) Microconcord: A language-learner's research tool. *System, 14*, 151–162.

Maklin, C. (2019) TF IDF: TFIDF Python Example. *Towards Data Science* [Website] https://towardsdatascience.com/natural-language-processing-feature-engineering-using-tf-idf-e8b9d00e7e76 (Accessed on 13/01/20)

McCarthy, M. and O'Keeffe, A. (2010), Historical Perspective. *In: The Routledge Handbook of Corpus Linguistics.* pp. 3-13. Routledge

Moon, S. and Oh, S.-Y. (2018) Unlearning overgenerated be through data-driven learning in the secondary EFL classroom. ReCALL, 30(1), pp. 48–67. Cambridge University Press, doi: 10.1017/S0958344017000246. (Accessed on 13/01/20)

National Institute of Education Singapore (2009) Keeping Score: How a Corpus Can Help Improve Teaching, *SingTeach* (17) Mar/Apr 2009 [Online]. Available at: https://singteach.nie.edu.sg/issue17-languageed/ (Accessed on 9/1/20)

Rankin, T., and Schiftner, B. (2011) Marginal Prepositions in Learner English: Applying Local Corpus Data. *International Journal of Corpus Linguistics*, 16, no. 3: pp. 412–434. DOI:10.1075/ijcl.16.3.07ran. (Accessed on 13/01/20)

Römer, U. (2011) Corpus Research Applications in Second Language Teaching, *Annual Review of Applied Linguistics*. Cambridge University Press, 31, pp. 205–225. doi: 10.1017/S0267190511000055. (Accessed on 13/01/20)

Ruihua, Z., Libo, G. and Huaqing, H (2012) Constructing a Singapore learner corpus of English writing for pedagogy. In: *The Fifth International Conference of English as a Lingua Franca*, May 24-26 2012, Istanbul.

Sarkar, D., Bali, R. and Sharma, T. (2017) *Practical Machine Learning with Python : A Problem-Solver's Guide to Building Real-World Intelligent Systems*. Berkeley: Apress L. P. doi: 10.1007/978-1-4842-3207-1. (Accessed on 13/01/20)

Toriida, M.-C. (2016) Steps for Creating a Specialized Corpus and Developing an Annotated Frequency-Based Vocabulary List, *TESL Canada Journal*. TESL Canada, 34(1), pp. 87–105. doi: 10.18806/tesl.v34i1.1257. (Accessed on 13/01/20)

Willis, D. (1990). *The lexical syllabus: A new approach to language teaching.* London: Collins.

UDC 258.15

WAYS TO REDUCE THE COST OF PRODUCTION OF THE ENTERPRISE

Master of Economics- **Yeskerova Aigerim Serikovna**
Candidate of economic Sciences - **Temirova Zhannat Zhambylovna**
Candidate of economic Sciences- **Baubekova Indira Medeubayevna**
Shymkent, Kazakstan

There is no doubt that the need and urgency of solving management issues, which are broad in market relations, are the main problem of all economic entities of the Republic. From this point of view, a special place is given to the key management tool accounting and audit of production costs in the production and economic system. Since tough competition is the main factor in maintaining the organization's revenue and functioning, timely and reliable information about production costs and production costs is necessary to reduce the cost of production. This, in turn, will allow you to find product quality and production efficiency, as well as ways to further improve it, and determine reserves for reducing the cost of production.

It is known that it is important to correctly form the composition of production and sales costs and their accounting. The effective use of material, labor, and financial resources that make up the bulk of production, work, and service costs depends not only on the amount of income received, but also on the income tax, the viability of the organization, and other aspects.

Getting the biggest effect with low costs, reducing the cost of production is the most important problem for any enterprise. The main thing is to find a methodically and technically correct approach to identifying practical recommendations and skills. The best and most natural way is to perform a thorough structural analysis of the cost price can be based on a systematic, comprehensive, technical and economic analysis of the enterprise: the study of the technical and organizational level of production, the use of production facilities and fixed assets, raw materials, economic power, working relationships. Cost reduction opportunities are identified and analyzed in two ways: by sources and factors. Sources determine what will change, based on what are the cost components of the control impact, and the factors – how these changes will occur, within which mechanisms this impact will be carried out. Thus, it is necessary to consider these aspects in a comprehensive manner, since different sources will change in different directions under the influence of different factors, which means that

the results of the activities will be different. The main sources of reducing the cost of production: reducing material costs, increasing labor productivity, reducing costs for management and maintenance of production, eliminating unproductive costs and losses. Cost reduction can be achieved by saving all costs at the same time. But the savings

living labor (wages) is usually accompanied by an increase in past labor costs (depreciation) caused by an increase in the amount of fixed assets used. Reserves or sources of cost reduction represent an untapped opportunity. They are divided into two groups – reserves that are independent and dependent on the company. A composite is a natural or weather conditions, territorial remoteness from sources of raw materials and consumers, the level of prices for purchased raw materials, electricity tariffs and minimum wages and a living wage. These factors are a source of higher or lower costs, but do not indicate a deterioration or improvement in the performance of the enterprise. At the same time, strategic analysis and strategic planning should take into account the possibility of using such reserves in the future, which are currently not feasible. Internal production reserves are identified in the process of audit and analysis, the reasons for their existence can be objective and subjective factors.

The most important condition for reducing the cost of production is uninterrupted technical progress. Introduction of modern technology system mechanization and automation of processes at the enterprise, improvement of technology, introduction of advanced types of materials can significantly reduce the cost of production [1, p.62]. A serious reserve for reducing the cost of production is the expansion of cooperation and specialization. In specialized organizations with mass-flow production, the cost of production is much lower than in enterprises that produce the same products in small quantities [2, 25]. Improving specialization requires establishing the most rational cooperative relationships between enterprises. Reducing the cost of production can be achieved by increasing productivity. With an increase in labor productivity, labor costs decrease when calculating per unit of production, and thus, the share in the structure of the cost of wages also decreases [3,p.42]. An important value in the struggle to reduce the cost of production is to comply with strict savings regime in each section of the production and economic work of the enterprise. Step-by-step implementation of this mode of economy is manifested, first of all, in reducing the expenditure of material resources per unit of product, reducing costs in the field of management and production services, eliminating losses from marriage and other unproductive costs. As you know, material costs in most industries have a large share in the system of cost of goods, therefore, even a small saving of materials, raw materials, energy and fuel in the production process of each unit of production for the enterprise as a whole will bring results. The company has the ability to influence the amount of material resources spent from the moment they are harvested. Materials and raw materials are included in the cost price in accordance with the purchase price when accounting for transportation costs, so an important way to influence the cost of production is the choice of suppliers of materials. The main thing is to ensure the receipt of materials from those suppliers that are located at a short distance from the enterprise, [4, p.96] and also to transport goods by the most economical mode of transport. In the process of entering into contracts for the supply of material resources, you should order those materials that in their quality and size correspond exactly to the planned specification for materials, try to use cheaper materials, without reducing the quality of products at the same time. The most important condition for reducing the cost of materials and raw materials for the production of a unit of goods is the use of progressive types of materials, the introduction of technically sound standards for the cost of material values.

The decrease in expenses for management and maintenance of production also reduces the cost of production. The value of these costs per unit of production depends not only on the volume of output, but also on their absolute amount. The lower the total factory and shop expenses for the enterprise, the lower the cost of each individual product, all other conditions being equal. The cost of production is related to production performance indicators. It reflects a large part of the cost of products, and it depends on changes in the conditions of production and sale of products.

Technical and economic factors of production have a significant impact on the level of expenses. This influence is manifested in accordance with changes in technology, technology, organization of production, quality and structure of products and the amount of costs for its production. The analysis

of expenses is usually carried out systematically throughout the year to determine the intra-production reserves for lowering them. In General, there are 4 groups of measures for companies to reduce their cost. The first group is the reduction of material costs. This requires: 1. Optimize the use of material resources and material and technical supply, which includes reducing the cost of delivery of materials and raw materials, reducing waste from marriage, the introduction of material-saving technologies, as well as optimization in the field of inventory storage. 2. Improve product designs, as well as improve production technologies, make changes to the structure and volume of products, change the range and nomenclature of products. 3. Create automated control systems, complex application of computer technologies. 4. Reduce the costs of developing and preparing new types of products and new technological processes, and reduce the start-up period costs for newly commissioned facilities and workshops. The second group-reduction of sales costs, which includes: - optimization of sales channels, improvement of advertising activities, introduction of a system of wholesale discounts, reduction of transport costs for product delivery. The third group is the reduction of labor costs and includes the following:

1. Increasing the efficiency of the personnel service, which consists of improving the quality of recruitment, determining the optimal number of personnel, improving the system of motivation of personnel, and implementing an effective social policy.

2.The increase in labor productivity. It consists in establishing and revising optimal production standards per worker, motivating and stimulating employees, improving the material and technical base, computerizing and automating production processes, and revising service areas per employee [5, p.67]. The fourth group of measures is closely related to the reduction of depreciation charges. This requires a scientific approach to the selection of the depreciation method, as well as to reduce the period of introduction of new equipment.

Success in the competitive struggle and stable financial condition of the enterprise is largely due to the possibility of ensuring the level of costs not higher than the average industry [6, p.78]. The economic importance of cost reduction is that it: - is the most important source of profit growth, increasing resources for expansion, modernization of production, development and introduction of new products, to social security of the staff, and the interests of the owner of the company;

- provides an opportunity to reduce the price of the product, which allows you to take a large share in the market, increase the total profit mass due to the growth of sales volume;

- reduces the need for working capital, which allows you to increase expenses for other needs of the enterprise. Ways or directions of reducing production and sales costs are considered from the point of view of ways to achieve the optimal combination of decreasing costs and improving quality. Thus, the most important thing for reducing the cost of production is compliance with the strictest economy regime in all areas of production and economic activity of the enterprise. Consistent implementation of the economy regime in enterprises is manifested, first of all, in reducing the cost of material resources per unit of production, reducing the cost of production maintenance and management, in eliminating losses from marriage and other unproductive expenses.

In conclusion, the reduction in the cost of production is an objective image of increasing labor productivity, a specific form of economic legislative activity, according to which production costs are constantly reduced, and Living labor becomes more productive. Cost reduction indicators reflect the degree of efficiency of past and modern labor in accordance with the development of productive forces.

If the costs of material resource prices and labor resources do not change, then the increase in production is carried out only by reducing the cost of production. And the development of a plan for the implementation of technical organizational measures requires an analysis of the possibility of using internal production reserves.

The main sources of cost reduction are rational use of labor and material resources. It increases productivity or increases output per unit of time, and the other source is a reduction in material costs. In addition, the main cost reduction factors are::

- Increasing the technical level of production;
- Reduction of material, fuel, energy and labor capacities of production;

- Improvement of labor organization and management;
- Improving the use of fixed assets with the capacity of technological processes, etc.

Improving the production efficiency of industrial enterprises is associated with the use of material, labor and financial resources.

LIST OF REFERENCES:

1. Dwarf, A. E. Economics of enterprise: Textbook/A. E. Karlik, M. L. Shukhalter. Moscow: INFRA-M., 2011.
2. Kasyanov G. Yu. Cost of products, works and services: accounting and tax. M.: Abak. 2009.
3. Kovalenko A.V., Kalinskaya E. S., Geleta I. V. Directions of labor productivity growth/ / Economics sustainable development. Regional scientific journal. Krasnodar. KROO "OF OIUR", 2014.
4. Kozina T. A. Calculating the cost of industrial products at processing plants agricultural enterprises and the basics of cost management. M.: MTIP, 2012.
5. Satubaldin S. S. Accounting for production costs in the US industry. Moscow: Finance, 2009.
6. Jumanbekov A. K., Kaygorodtsev A. A. "Innovations of young scientists for the implementation of the third modernization of kazakhstan», Ust-Kamenogorsk, 2017

UDK 621:631.6(045)

ANALYSIS OF THE SYSTEM OF MACHINES FOR PERFORMING RECLAMATION WORKS

Zhaksymbet A.A.
2nd year master's student,
Kazakh agrotechnical University.S. Seifullina, Nur-Sultan.,
"Technological machines and equipment»
Scientific adviser: **Userbayev M. T**., Ph. D., senior lecturer

The volume of agricultural land in the Republic of Kazakhstan is $ 222.7 million.including: arable land-34.8 million and pastures-182 million hectares. Reclaimed land occupies 8% of the total acreage of the Republic of Kazakhstan and currently provides more than 15% of gross production.

Land reclamation (from the Latin word" reclamation" — improvement) is a system of organizational, economic, technical, agricultural and other measures aimed at radically improving land. It increases soil fertility, improves its water, air, heat and salt regimes, regulates the microclimate of the atmosphere in the soil, creates favorable conditions for the growth, development of plants and obtaining high yields.

Currently, reclaimed land has become an important factor in the formation of the country's food Fund.. The main problem that prevents further growth of the area of irrigated land is the shortage of river water.. Here, the main reserve is a sharp reduction in water losses in irrigation systems [1].

The following types of irrigation: agriculture (enhances the productivity and expansion of agricultural land due to development marsh, marsh land, dry steppe and desert), forest (tree growth and improving conditions for forest use), sanitary (malaria, improvement of territories), etc. toameliorate the Basis of all types of land reclamation are hydraulic or region. It is aimed at regulating the water regime of soils by draining, watering and watering. Therefore, irrigation is divided into types of drainage and irrigation reclamation [2].

Special (reclamation), as well as General construction, road and agricultural machines are used to perform reclamation works. Special vehicles include machines for destroying shrubs, small shrubs, stumps, stones, building channels and drainage systems, planning, primary soil treatment, irrigation, etc. Therefore, the first sign of classification is the purpose of the machine. On this basis, all machines can be divided into seven main groups. Machines of some groups are divided into subgroups based on the generality of the processes carried out in the performance of work, the main purpose or priority application. The main features that determine the reclamation machine: narrow specialization of

working bodies for performing a single technological process in reclamation from several operations or individual operations; close connection of the form and location of the working body with the type and profile of the reclamation structure being developed; the possibility of changing the profile of the structure by changing the position of the working body; as a rule, use only on land reclamation works(or similar); in most cases-one-time operation; getting a completed construction or process with a single transition, in most cases-continuous operation. General construction machines used in land reclamation are characterized by the following features: universality of working bodies within the scope of the performed types of work; use of various reclamation works on all types of construction works and in many operations; lack of connection between the object of the working body and the profile of reclamation construction; usually-multi-sensitivity; in most cases, this is due to cyclical actions, incomplete workflow, and the need to complete the work [3].

The issues of import substitution in the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan are considered. It is noted that when developing import substitution programs for reclamation and construction vehicles, it is necessary to take into account the costs of ensuring their performance. Only working machines create market products, and machine downtime for technical reasons is a cost. Elimination of these losses requires improvement of the technical operation system. The analysis of the state of the vehicle fleet was carried out. It is shown that the violation of the functional state of the unit during its operation occurs under the influence of a variety of design, technological, operational, organizational, production and other factors and is random. Recommendations for optimizing the availability of units of technological complexes in repair and technical impacts are proposed, taking into account the peculiarities of operation of basic and aggregated machines. Analysis of the causes of typical technical failures of units during reclamation work has shown that most of the failures are related to manufacturing defects. It is noted that it is necessary to ensure the implementation of the planned volumes of work in specific conditions with a minimum of financial and labor costs.

Import substitution, technological complex of machines, aggregate, basic machine, aggregated machine, failure, repair and technical impacts, optimal security.

When developing import substitution programs for machines, it is necessary to take into account the costs of ensuring their performance. Only working machines create market products, and machine downtime for technical reasons is a cost. Elimination of these losses requires improvement of the technical operation system [4].

As a rule, severe operating conditions of machines cause more rapid manifestation of defects and malfunctions of individual elements in the form of violations of the unit as a whole. In turn, the unit consists of a basic machine-a tractor and an aggregate machine-a tool . Violation of the functional state during operation of the unit occurs under the influence of many factors (design, technological, operational, organizational and production, and others)and is random.

Analysis of the causes of characteristic technical failures of units during reclamation work showed that most of the failures are related to manufacturing defects. The consequences of failures that occurred before the scheduled period of repair work are eliminated as necessary, after the failure by means of repair and technical actions.

The list of requirements for elimination of failures is formed as a result of the impact of various random factors on the objects of operation. Machine failure is an accidental phenomenon, but its causes are related to certain physical and mechanical processes that occur in the materials and structures of elements and systems during their operation [5].

References

1. Устинова Н. Ауыл шаруашылығы машиналары. Оқулық – Мәскеу, «Академия» баспа орталығы, 2017 -253 бет.
2. Сельскохозяйственная мелиорация: защита растений и агроэкология: учебное пособие / А. Кадырбаев [и др.]. - Алматы : Бастау, 2011. - 300 с.
3. О первых итогах импортозамеще-ния в сельском хозяйстве /К.А. Бабкин руководитель ассоциации «Росагромаш» [Электронный ресурс]. - URL: http:// exp.idk. ru/question /interview/ o - per-vykh- itogakh - importozameshheniya -v- selskom -khozyajstve/387742/ (дата обращения 15.02.2015).

4. Черноиванов В. И., Ежевский А. А., Федоренко В. Ф. Мировые тенденции машинно-технологического обеспечения интеллектуального сельского хозяйства. - М.: ФГБНУ «Росинформа-гротех», 2012. - 284 с.
5. Апатенко А. С. Методы эффективного использования машинно-тракторных агрегатов в мелиорации // Труды ГОСНИТИ. - 2013. - Том 113. - С. 156-161.

УДК 845.014-92 [01789.0]

АТЕРОСКЛЕРОЗДЫҢ БИОХИМИЯЛЫҚ НЕГІЗІ – ХОЛЕСТЕРИННІҢ РӨЛІ

Ермекбай Айбек Аманжолұлы
Сылтаубаева Лазат Абдишовна
№ 2 жалпы кәсіби пәндер ЦӘК оқытушылары
Алматы, Қазақстан

Атеросклероз деп артериялардың ірі және орташа тармақшаларының ішкі қабықтары мен ортаңғы қабығының арасына құрамында апопротейн В-100 бар, холестерин мен холестериннің эфиріне бай липопротейндердің жиналуын, сондай-ақ осыған жауап ретінде айналасындағы дәнекер тіндердің артық артық өсіп-өнуі нәтижесінде қалыптастатын фиброздық түйіндерді айтады. Бұл түйіндер ары қарай көлемі жағынан барған сайын үлкейіп, ішкі қабықты артерия қуысына қарай қалыңдатады. Жеңіл немесе орташа болғанда артериялық тамырлардың серпімділігі мен созылғыштығы төмендеп, саңылауы тарылады, ауыр болғанда атеросклерозға ұшыраған тамырлар серпімділігі мен созылғыштығын мүлдем жоғалтып, саңылауы бітеледі. Осыдан ағзалар мен тіндердің қанмен қамтамасыз етілуі бұзылады [1].

Күллі адамзатты әуре-сарсаңға салып отырған осы бір аурудың пайда болу мезанизмі әлі де болса толық ашылған жоқ. Бірақ қазірге дейінгі алынған зерттеу нәтижелеріне қарағанда, атеросклероз дамуының алғышарты – қандағы холестерин мөлшерінің көп болуы. Күнделікті тағам құрамындағы холестерин мөлшерінің көп болуы немесе ағзада көп түзілуі, қанмен жасуша ішіне тасымалдайтын механизмдердің кедергіге ұшырауы, сондай-ақ ағзадан бөлінуінің (өт қышқылына тотығуы) тежелуі – бұл үшеуі қандағы холестерин мөлшері жоғарлауының ең негізгі себептері болып табылады. Гиперхолестеринемия негізінде пайда болатын атеросклероздың даму механизімін былайша түсіндіруге болады[2].

Алдымен, физикалық (механикалық), химиялық (мысалы, гомоцистин) және биологиялық (мысалы, вирус, токсиндер, т.б.) себептердің әсерінен артериялық тамырлардың эндотелиалды қабықтары зақымдалып, осы арадан холестеринге бай липопртейндер (төмен тығызды липопротейн = ТТЛП, β-өте төмен тығызды липопротейн = β-ӨТТЛП) ішкі қабықтың астына еніп, жинала бастайды. Екінші сатыда осы жиналған липопротейндерді тазалау (жою) мақсатымен қандағы моноциттер мен макрофагтар осы орынға жиналып, пиноцитоз әдісімен липопротейндерді жей (жұта) бастайды. Алайда барлық паренхиматозды жасушалар, макрофагтар өздерінің ТТЛП рецепторлары арқылы қажетті мөлшерде ғана холестеринді ішіне енгізіп, down regulation механизмі арқылы артық мөлшердегі холестериннің жасуша ішіне енуіне кедергі жасайды. Демек, қалыпты физиологиялық жағдайда макрофагтар соншама көп мөлшердегі холестеринді жеп, өзін-өзі «өлімге» итермелемейді. Кейбір ерекше жағдайларда, мысалы, липидтердің пероксидтік тотығуының күшеюінен ТТЛП-лар тотығып немесе қантты диабет кезіндегі гипергликемия салдарынан гликолизденсе, ТТЛП-лар сапалық өзгеріске ұшырап, өзгерген ТТЛП-ға айналады. Макрофагтар осындай сапасы өзгерен ТТЛП-ларды ацетил-ТТЛП рецепторлары арқылы жоғары арнайылықпен өзіне байланыстырып пиноцитоз тәсілімен жасуша ішіне алып кіреді. Бір қызығы, макрофагтар сапасы өзгерген ацетил-ТТЛП, малондиальдегид-ТТЛП, гликолизденген-ТТЛП немесе тотыққан ТТЛП-ларды пиноцитоздаған кезде down regulation, feed back реттеу механизімдері жұмыс істемей, өзгерген ТТЛП-лар шектеусіз кіре береді. Нәтижесінде макрофагтар барған сайын үлкейіп, «көбік клеткаларға» айналып, онан ары «өлімге» ұшырайды. Осылайша ішкі қабықтың астында алғашқы «май

дақтары» пайда бола бастайды. Көбік жасушаларының барған сайын жинала түсуіне орай макрофагтар мен тромбоциттер өсу факторы деп аталатын ерекше активті зат бөліп шығарып, ортаңғы қабық тегіс бұлшықет талшықтарының қалыпсыз өсуін туғызады. Олар ішкі қабыққа баса-көктей кіріп, өлген көбік жасушаларын осы орыннан жылжымайтын фиброздық түйінге айналдырды. Осы үрдістің тоқтаусыз қайталануынан фиброздық түйіндер үлкейіп, артерия қуысы тарылады. Бұл атеросклероз дамуының негізгі бір механизмі[3].

Тұқымқуалайтын гиперхолестеринемия кезінде қандағы холестерин мөлшері қалыптан тыс жоғарлап, артериялық тамырларда тұнбаға түседі. Холестериннің жиналаған бұл кристаллдары эндотелиал жасушалары механикалық зақымдануға ұшырап, осы ашылған саңылау арқылы ішкі қабаттың астына енеді. Бұл жоғарыда аталған үрдістер арқылы алғашқы май дақтарына – фиброздық түйіндерге айналып, атеросклероз пайда болады[4]. Тұқымқуалайтын гиперхолестеринемия кезіндегі қандағы холестерин мөлшерінің жоғарлауы мынандай екі себепке байланысты:

1)ТТЛП рецепторының құрылымдық немесе функционалдық өзгеріске ұшырауы. Тұқымқуалайтын гиперхолестеринемияда ТТЛП рецепторларының 4 деңгейде кедергіге ұшырайтыны дәлелдеген. Бірінші микросомадағы ТТЛП рецепторларының синтезі жүрмейді; екінші, рецептор синтезі қалыпты жүреді, бірақ микросомадан гольджи аппаратына тасымалдануы кедергіге ұшрайды; үшінші, түзілген рецептордың жасуша мембранасымен байланыса алмауы; төртінші, рецепторлардың мембранадағы қапталған (жиектелген) ойшықтарға жинала алмауы. Осы төртеуінің ішінде кез-келген біреуі байқалса, гиперхолестеринемия туындайды;

2) ТТЛП құрамындағы В-100 апопротейннің ген деңгейінде өзгеріске (мутация) ұшырап, қалыпты ТТЛП рецепторларымен байланыса алмауы. Осы көрсетілген екі себеп атеросклероз дамуының екінші бір механизмі болып есептелінеді.

Қантты диабет, липид нефроз, гипотиреодизм, гиперлипидемия сияқты қандағы ӨТЛП, ОТЛП немесе ТТЛП деңгейі үнемі жоғары ауруларда атеросклероз көбінесе қатрласа жүреді. Жүрек-қантамырлары аурулары мен ТТЛП тура қатынаста, ал ЖТЛП-мен кері қатынаста болады. Сондықтанда да ТТЛП-ны атерогенді, ЖТЛП-ны антиатерогенді липопротейндер деп атайды. Қазіргі уақытта ТТЛП/ЖТЛП арақатынасы атеросклероздың пайда болу мүмкіншілігін бағалауда өте маңызды индекс ретінде қарастырылады. Қалыпты жағдайда бұл шама 3-ке тең болады. Егер бұдан жоғары болса, атеросклероздың пайда болу қаупі артады[5].

Жоғарыда көрсетілгендей, қандағы холестерин мөлшерінің жоғарлауы мен атеросклероздың пайда болу мүмкіншілігі арасында тура (оң) қатынас болатындықтан, қандағы холестерин мөлшерінің жоғарлауы мен төмендеуіне әсер ететін барлық факторлар атеросклероздың пайда болу немесе оның алдын алу эффектісін көрсетеді[3,4].

1.Май қышқылдарының әсері. Қаныққан май қышқылдары қандағы холестерин мөлшерін жоғарлатып, керісінше қанықпаған май қышқылдары, әсіресе көп қанықпаған май қышқылдары (ККМҚ) холсетерин мөлшерін төмендетеді. ККМҚ –лардың қандағы холестеринді төмендету механизімін келесі бірнеше мүмкіншіліктермен түсіндіруге болады:

1.холестериннің синтезін тежейді. Көп қанықпаған май қышқылдары, әсіресе n-3 серия май қышқылдары ГМГ~SKoA редуктаза активтілігін тежеу арқылы қандағы холестерин мөлшерін төмендетеді;

2.холестериннің қаннан тіндерге түсуін жылдамдатады. Көп қанықпаған май қышқылдары ТТЛП рецепторларын активтендіру арқылы ТТЛП-ның жасуша ішіне енуін күшейтеді. Қаныққан май қышқылдары, әсіресе пальмитин қышқылы ТТЛП рецепторларын тежеп, ТТЛП-ның жасушаға түсуіне кедергі жасайды, сондай-ақ жасуша ішіне түскен липопротейндердің ыдырауын баяулатады.

3.холестериннің өт қышқылдарына тотығуын, сондай-ақ оның нәжіспен бөлінуін күшейтеді;

4.көп қанықпаған май қышқылдары үшацилглицерин мен В апопротейннің синтезін тежеу арқылы үшацилглицеринге бай липопротейндердің түзілуін баяулатып, қандағы липидтердің мөлшерін төмендетеді;

5.n-3 серия көп қанықпаған май қышқылдары тромбоциттердің агрегацияланауын тежеп, тромбозалардың алдын алады.

Қандағы бос май қышқылдарының деңгейі көтерілсе, бауырдағы ӨТТЛП-ның синтезі мен секрециясын арттырып, қан айналым шеңберіндегі үшацилглицерин мен холестериннің мөлшерін арттырады. Сол себепті плазмадағы бос май қышқылдарының деңгейін көтеретін ықпал-себептер, сайып келгенде, атеросклероздың дамуына себепкер болады.

2.Тұрмыс салтының әсері. Тұрмыс салты қандағы холестерин мөлшеріне айтарлықтай әсер етеді. Ет тағамдары мен сүт өнімдерін көп пайдаланатын адамдарда көкөніс пен жеміс-жидектерді көп пайдаланатын адамдарға қарағанда қандағы липидтердің (ҮАГ, холестерин) мөлшері жоғары болады. Стресс, шылым шегу, гиподинамия плазмадағы бос май қышқылдарын арттырады. Қалыпты мөлшердегі алкоголь, әсіресе қызыл вино А-1 апопротейн синтезін стимулдеп, ЖТЛП-ның мөлшерін, сондай-ақ холестерин эфирін тасымалдаушы белоктың активтілігін жоғарлатады. Кез-келген спорт түрлері липидтердің артық мөлшерде жиналуын тежеп, семіруден сақтайды, қандағы үшацилглицерин мен холестерин деңгейін төмендетеді.

3.Липидтерді төмендететін дәрілердің әсері.

1.Өт қышқылдарының энтерогепатикалық айналымын тежейтін дәрілер. Холестирамин резин өт қышқылдарының ішектен қайта сіңірілуін тежеп, энтерогепатикалық айналымды тоқтатады. Нәтижесінде өт қышқылдарының feed back тежеу механизмі жойылып, өт қышқылдарының қалыпты қорын сақтау үшін холестериннің өт қышқылдарына тотығуы күшейеді, холестерин мөлшері төмендейді;

2.Холестериннің сіңірілуін тежейтін дәрілер. Мысалы, ситостерол холестериннің ас қорыту жолдарынан ішек қабырғасына сіңірілуін тежеп, холестерин деңгейін төмендетеді.

3.Холестерин синтезін тежеуші дәрілер. ГМГ~SKoA редуктазаның ингибиторы болып есептелінетін фунгалдық мевастатин мен ловастатин ТТЛП рецепторларын активтендіріп, up-regulation механизмі арқылы ТТЛП-ның жасуша ішіне енуін арттырып, холестерин мөлшерін төмендетеді. Пробукол рецепторға тәуелсіз скавенджер жолы арқылы ТТЛП-ның жасуша іщіне түсіп катоболизденуін жылдамдатумен бірге, өзінің антиоксиданттық әсері арқылы тотыққан ТТЛП-ның артерия қабырғасына жиналуын сақтайды.

4.Май қышқылдарының тотығуын күшейтетін дәрілер. Клофибрат пен гемфиброзильдер бауырға түскен бос май қышқылдарын ацилденуден тотығуға бағыттап, үшацилглицериннің синтезін тежейді. Сөйтіп үшацилглицеринмен холестериннің ӨТТЛП түрінде бауырдан қанға бөлінуін төмендетеді. Сонымен қатар липопротейн липазаны активтендіріп, липопротейндердің қантамыр ішілік липолизін күшейтеді.

5.Липолизді күшейтетін дәрілер. Никотин қышқылы май тіндеріндегі липолизді тежеп, бос май қышқылдарының қанға бөлінуін төмендету арқылы бауырдағы ӨТТЛП синтезін азайтады.

Қорытынды: Атеросклероз – эластикалық және эластикалық-бұлшықеттік типті артериялар интимасында липидтердің, мукополисахаридтердің т.б. заттардың ошақты жиналуымен сипатталатын және сол ошақтарда пролиферациялық, фиброздық үрдістердің дамуымен жүретін тамырлардың кең тараған ауруы[3,4].

Атеросклероздың морфологиялық негізі – тамыр қабырғасында түзіліп, өзегін тарылтатын атеросклероз түйіндағы. Түйіндақтың ортасында липидтерді ішіне толтыра жинаған макрофагтардан және бос жатқан холестериннен тұратын ядросы болады. Ядроның сырты тегіс салалы бұлшықет жасушаларынан және фиброздық тіннен құралған қабықпен қоршалған. Түйіндақтың тамыріші беті эндотелиймен жабылған[1,5].

Атеросклероз – жер бетінде кең тараған аурулардың бірі. ДДҰ мәліметтері бойынша, дамыған елдерде жасы 35 асқан ер кісілердің барлығының тамыр қабырғаларында липидтік дақтар табылған. Бұл ауру ең жиі Финляндия мен Шотландияда, ең сирек Жапонияда кездеседі. Финляндия мен Шотландияға қарағанда Жапонияда ЖИА-дан өлім саны 7 есе төмен.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:
1. У.Сайпіл, К.Өмірзақова. Заттар алмасуы. Алматы, 2004, 255-260.
2. Б.Қалимұрзина. Ішкі аурулар, 1 том. Алматы, 2005, 317.
3. Атеросклероз/А. Л. Раков, В. Н. Колесников // Новая аптека. — 2002. — № 6
4. Атеросклероз-основные теории развития / Мкртчян // Диабет. Образ жизни. — 2004. — № 6
5.Сравнительно-патофизиологические аспекты энергообеспечения сосудистой стенки / Ю. В. Быць, В. П. Пишак, А. В. Атаман // Черновцы: Прут, 1999.

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ТҮРКИЯ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ СТРАТЕГИЯСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚТЫҚ ДИПЛОМАТИЯНЫҢ РӨЛІ

PhD докторы **Абжапарова Л.Ж.,**
PhD докторы **Тойғанбаева А.Е.**
Абылай хан атындағы Халықаралық
қатынастар және Әлем тілдер университеті
Алматы қаласы.

Қазіргі ақпараттық дәуірде сыртқы саясат пен дипломатиялық қызметтің мәні түбегейлі өзгерді. Жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кең көлемде пайдалану: компьютер, интернет, кез келген жерде әлеуметтік желіге қол жеткізетін коммуникацияның мобильді түрлері халықаралық байланысты жаңа деңгейлерге көтерді. Олар тек мемлекетаралық, үкіметаралық, академиялық ұйымдар арасындағы байланыстарды жақындастырып қана қойған жоқ, сонымен қатар, жеке тұлғалар -индивидтер, жеке кәсіпкерлер, жеке адамдар да оның құрамдас бөлігіне айналды. Іс жүзінде сыртқы саясаттағы дипломатия түсінігінің аясының кеңею үдерісі -оның қоғамға, қарапайым азаматтарға дейін таралуы мен адамзаттың шығармашылығының жекелеген кеңістіктеріне көшіп жатқанын анықтайды. Қазіргі таңда көптеген өз шығармашылығы тұрғысынан өзге мемлекеттердегі әріптестерімен келіссөздер мен келісімшарттар жасап жүрген адамдар қалыптасып келеді.

Мәселен, заманауи дипломатия жағрафиясының кеңейтілген аспектісіне тоқталатын болсақ, осыдан 10-15 жыл бұрын көпжақты кездесулерді өткізу үшін әлемдік даңқы бар Нью-Йорк, Париж, Рим, Мәскеу, Лондон сынды қалалар таңдалып алынатын. Ал қазіргі форумдардың өту үдерісі керісінше Давос, Ливерпуль, Баку, Алматы, Астана сынды әлемге енді танылып келе жатқан, шағын жерлерде де ұйымдастырылуда. Бұл жаһандық әлемнің халықаралық сахнасына жаңадан келген және стратегиялық жоспары әлеуеті әріптестерінің қызыға қарауымен бірге, дипломатия түсінігінің децентрализацияланғанын, әрбір актордың қолжетімді дүниесіне айналғанын көрсетеді.

XXI ғасырдың қазіргі жағдайында Қазақстан тарапынан ең басты деген сыртқы және ішкі мәселелер тиімді шешіліп келеді -ол еліміздің әлем қауымдастығына зайырлы мемлекет ретінде енуіміз, саяси қауіпсіздік пен тұрақтылық, бейбітшілік пен келісім жолымен жүру, халықаралық талаптарға сай ұстындармен мемлекетіміздің даму стратегиясын құру. Жергілікті реформаларды жүзеге асыру үшін ішкі және сыртқы сұраныстарды мейлінше қамтамасыз ету. Ізденіс пен бәсекелестік, өзара тиімді ынтымақтастық -еліміздің сыртқы саясатының ең басты ұранына айналдыру.

Ал қазақстандық дипломатияның мәнін жаһандық экономикалық, экологиялық және әлеуметтік мәселелерді шешудегі ынтымақтастығы -халықаралық қатынастардағы интеграциясымен түсіндіруге болады [1].

Енді қазақ-түрік қатынасының алғышарттары мен тарихи даму үрдістеріне тоқталып өтейік. Отандық зерттеуші М.Б. Мұхамедовтың пікірінше: «Түркия түркі мемлекеттерінің саяси-экономикалық одағын құру арқылы өзіне қолайлы деп санайтын аймақтағы жетекші рөлге ұмтылуға тырысып отыр. Жаңа саяси сахнада Орталық Азияның жаңа тәуелсіз мемлекеттері мен Әзірбайжан пайда болғанға дейін Түркия Таяу Шығыстағы араб елдері арасында біршама оқшауланып қалған еді. Сол кезде Тұрғыт Өзалдың жетекшілігімен Түркия

басшылығы Батыс елдерінің алдыңғы қатарлы экономикасына жетуге ұмтылып, осы жолда нәтижелі табыстарға жетті. Түркия халқының басым бөлігі ислам дініне сенуіне қарамастан, зиялы мемлекет деп жарияланды. Осындай бағыт Батыс Еуропаның алдыңғы қатарлы индустриалды елдерімен қатар, АҚШ тарапынан экономикалық жағынан қуатты Түркия Иранның мемлекеттік діні болып табылатын радикалды исламға қарсы тұрар күш болады деп күтілгендіктен қолдау тапқан еді.

Тек қана Иран емес, Түркияны қолдайтын және тіпті ортақ Экономикалық ынтымақтасу ұйымына кіретін аймақтың басқа мұсылман елдері де онымен өте жақындасып кете алмады және жетекші рөлді ашықтан-ашық бермеді».

Сонымен қатар, «тәуелсіз Қазақстан өзінің дербес дамуының алғашқы қадамдарында тең құқықтылық негізде дүниежүзілік қауымдастыққа ену үшін Түркияның саяси қолдауына зәру болды. Оған күштер балансын құру мен Ресей патернализмінен босану үшін мүмкіндіктер алуға сыртқы байланыстарды диверсификациялау қажет еді. Әрине, қазақ пен түрік халықтарының рухани, тілдік, мәдени және тарихи ортақтығы үлкен рөл атқармай қойған жоқ. Еуропа пен Азияның да бірдей бөлігі болып табылатын Түркияның геосаяси жағдайы, Еуропалық қауымдастықтың толыққанды мүшелігіне ұмтылуы, адам құқығы артықшылықтарын мойындауға негізделген, нарықтық экономикадағы қазіргі демократиялық мемлекетті құруға деген мақсат талабы және еуропалық интеграция идеясында көрініс тапқан Қазақстан басшылығының сыртқы саяси сенімінің бағытымен жақындастырады» [2].

Қазіргі Түркия мемлекеті демократиялық даму саласында үш маңызды ұстанымға басты назар аударады:

Біріншіден, билік тарауларының, яғни атқарушы, құқықтық және соттық тараулардың балансы. Кейде олардың қатарына БАҚ-ты да төртінші етіп қосады. Осы тараулардың барлығы да қарсыластық заңдылықтарының негізінде бірін-бірі бақылап тұруы қажет.

Екіншіден, негізгі, әрі соңғы билік халықтың қолында болуы тиіс. Ал халықтың еркі сайлау кезінде өз көрінісін табады. Сондықтан сайлау анық және әділетті өтуі тиіс. Соның негізінде халықтың қалауын байқауға мүмкіндік туады.

Үшіншіден, адам беделі мен ар-намысын құрметтеу. Түркияда Ататүрк кезінде осы үш мәселе Конституцияға енгізілді және осыған орай қазіргі таңда демократияның барлық принциптері сақталады. Дегенмен, түрік саясаткерлері мен шенеуніктері демократияны сырттан еріксіз таңуға болмайды деп жиі айтады. Өйткені әрбір мемлекет өзіндік демократия үлгісін иемденуге әбден құқылы [3].

Түркия Республикасының XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басындағы ішкі және сыртқы саяси бағыттарына тоқталып өтер болсақ, XX ғасырдың 80-ші жылдары Түркияның өзіндік ішкі жағдайы тұрақсыз болды. 1980 жылдың 12 қыркүйегінде генерал Кенан Эврен Түркияда әскери төңкеріске жетекшілік етіп мемлекеттік билікті қолына алды. Ал 1983 жылы Кенан Эврен премьер-министрлікке Тұрғыт Өзалды тағайындайды. Осы жылдың 14 қарашасында Кипрдің түріктік бөлігіндегі заң шығарушы кеңес біржақты түрде Кипрдің түріктік федеративтік мемлекетінің тәуелсіздігін жариялайды. Кипр Президенті Киппану мен кипрлік түріктердің жетекшісі Рауф Денкташтың 1985 жылдың 17 қаңтарында БҰҰ көлемінде өткізген ең жоғарғы деңгейдегі кездесулері де қайшылықты шеше алмады. Кейінгі екіжақты кездесулер мен ұсыныстар да нақты нәтижеге жеткізбеді.

Түркияның ішкі саяси өмірінде 1989 жылдың басты жаңалығы 31 қазанда ел Президенті болып Тұрғыт Өзал сайланды. Жаңа биліктің негізгі мақсаты -ел экономикасын нарықтық жүйеге көшіру және түрік экономикасын бүкіләлемдік шаруашылық жүйесіне үндестіру болды. Түркияны осындай бастамаларға жетелеген Тұрғыт Өзалдың ұстанған идеясы: «Бір мемлекеттің тек саяси тәуелсіздік алуы толық тәуелсіздікке жатпайды, бұл тәуелсіздік экономикалық тәуелсіздікпен қатар жүргенде ғана нағыз тәуелсіздікке айналады» деген ұранға сәйкес келді. Оның пайымдауынша нағыз тәуелсіздікке жету үшін үш негізгі нәрсе: экономикалық бостандық, дін және ар-ождан бостандығы, пікір және сөз бостандығы қажет деп есептеді. Тұрғыт Өзал осы қағидаттарды басшылыққа ала отырып ішкі және сыртқы инвестицияларды түрлі тәсілдермен Түрік экономикасына қаржы салуға тарта білді. Ал сыртқы саяси бағытта

еуропалық бағытты ең басты бағыттарының бірі деп тапты. Нәтижесінде еуропалық мемлекеттермен саяси, экономикалық және әскери саладағы қатынастарын дамытты. Түркияның Еуропалық Одақпен интеграциясына көп көңіл бөлінді. Еуропалық құрылыммен интеграцияға түсу бағыты сыртқы саясаттың және басқарушы ортаның Ататүріктен бергі ресми идеологиясы, басты міндеті болып келгені белгілі.

1999 жылдың желтоқсанында Түркия Республикасы Еуропалық Одаққа мүше болуға үміткер ел мәртебесін алса да бүгінгі күнге дейін Түркияның еуропалық қауымдастықтағы жағдайы әлі екіұшты. Ал оның АҚШ-пен стратегиялық серіктестік қатынаста болуы оның еуропалық саясаттағы саяси ұстанымының да нығая түсуіне мүмкіндік туғызары анық.

Түркия Республикасы үшін 2007-ші жыл тарихи дамудағы маңызды сәттердің бірі болды. 2007 жылдың 21 қазанында Түркияда өткен референдум бойынша 1982 жылғы конституцияға бірқатар өзгерістер енгізілді. Ескі конституцияда мемлекет басшысы – президент 7 жылға сайланып, қайта сайлауға түсуге құқығы болмаса, жаңа конституция бойынша 5 жылдан екі мерзімге сайлануға құқылы болды. Парламенттік сайлауға қатысты толықтырулар да енгізілді. Ал елдегі жаңа саяси өмір жаңа сайланған Президент Абдулла Гүлдің қызметінен басталды [4].

Қазақстан мен Түркия Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастырының жиырма жылдан астам мерзімі ішінде түрік-қазақ қарым-қатынастар ынтымақтастығының алуан түрлі кезеңдерінен, стратегиялық әріптестік деңгейіне де жетті. Екі елдің көптеген өңірлік және халықаралық мәселелер, энергетикалық қауіпсіздік пен экономикалық өзара іс-қимыл бойынша Астана мен Анкара мүдделерінің сәйкестігіне негізделген Қазақстан-Түркия қатынастарының даму қарқыны екі мемлекет ынтымақтастығының стратегиялық сипатын көрсетеді [5]. Бұл жөнінде Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Түркияға үшінші ресми сапары барысында екіжақтың өзара достық, әріптестік және ынтымақтастық жөніндегі Біріккен мәлімдемесінде айтылды. Екіжақты қарым-қатынастардың даму динамикасына Түркия президенті Т. Өзалдың дипломатиясы оң әсерін тигізді және бұл саясатта Түркияның Орталық Азия аймағына қатысты сыртқы саясат бағдары белгіленген.

Қазақстан мен Түркияны тек тарихи сабақтастық қана байланыстырмайды, мемлекетаралық жақындықтың заманауи көкжиектері қазіргі уақытта да бар, мысалы, тараптар халықаралық сахнада бейбіт саясатты жүргізеді, жаһандық және аймақтық мәселелерге қатысты проблемаларды шешу әдістемелерінің мазмұны негізінен дәлме-дәл келеді. Сонау тәуелсіздік жылдары тұсындағы Қазақстанның ядролық қарудан бас тарту шешіміне Түркия қолдау білдірді және Семей полигонындағы ядролық сынақтардың қасіретті зардаптарын жою ісінде гуманитарлық көмекті де көрсетті. Қазақстан Азиядағы қауіпсіздік пен тұрақтылық мәселелерін шешуге қызмет ететін Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім білдіру шаралары жөніндегі кеңесті (АӨСШК) құрса, кеңесте Түркия мемлекеті оның тұрақты және белсенді мүшесі болды. Екі мемлекет те халықаралық терроризм мен экстремизмге қарсы күрес пен Ауғанстанның қалпына келу іс-шараларына белсене араласты, халықаралық ұйымдарда өзара саяси байланыстар жасады. «Қазақстан мен Түркияның стратегиялық серіктестер екендігі 2003 жылы мамыр айында Қазақстан басшылығының Түркияға жасаған ресми сапары барысында мәлімделген болатын. 2004 жылғы Стамбұл қаласында өткен НАТО саммиті барысында, сондай-ақ 2005 жылғы 25 мамырда «Баку-Тбилиси-Жейхан» мұнай құбырының әзірбайжандық бөлігінің іске қосылу салтанаты кезіндегі екіжақты кездесулер барысында серіктестік жаңа серпінге ие болды»[6]. Бұл екі ел мүдделерінің сәйкестігінің, ұқсастықтарының көрсеткіші болып табылады.

Енді Қазақстан мен Түркия мемлекеттері арасындағы консулдық қатынастар саласына тоқталсақ, ол-екі елдің сауда-экономикалық, ғылыми, мәдени-гуманитарлық ынтымақтастығының қарқынды дамуының қайнар көзі деп айта аламыз. Консулдық қатынас екі ел азаматтарының жан-жақты интеграциясы мен дипломатиялық қызметтерді жүзеге асырудағы негізгі тетіктердің бірі. Екіжақты консулдық қатынастардың кепілі және нормативті-құқықтық базасы ретінде келесі құжаттар орын алды:

«1992 жылғы 2 наурыз күні Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы арасындағы екі елдің азаматтарын кіру-шығу визаларынан босату туралы Келісім;

Аталған келісімге 1993 жылғы 2 қыркүйек күнгі Қосымша Протокол жасалынды;

1993 жылғы 2 наурыз Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы арасындағы консулдық конвенция (күшіне 1999 жылы 2 қазан күні енді);

1996 жылғы 13 маусым күні Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы арасындағы азаматтық істер жөніндегі құқықтық көмек туралы Келісімшарт (күшіне 1999 жылы 2 қазан күні енді);

1995 жылғы 15 тамыз күнгі Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы арасындағы қылмыстық істер жөніндегі құқықтық көмек туралы Келісім;

2001 жылғы 26 қараша күнгі Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Түрік Республикасы Үкіметі арасындағы азаматтардың жол жүру тәртібін реттеу жөніндегі Келісім (Қазақстан тарапы ратификацияламағандықтан күшіне енбеді)».

Екіжақты консулдық қатынастардың ең алғашындағы жеткен жетістігі ретінде екі мемлекет азаматтарын кіру-шығу визаларынан босату туралы Келісімнің қол қойылуын және күшіне енуін атауымызға болады. Сәйкесінше, Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы азаматтары осы елдер территориясына әлемнің кез келген мемлекетінен визасыз шетел паспортымен жүріп, бір айлық мерзімде тұра алады. Яғни Қазақстан мен Түркия арасындағы ынтымақтастық деңгейінің үздіксіз дамуы екі мемлекет азаматтарының өзара қатынастары санының өсуінде көрініс тапты. Мұндай қатынастардың басым бөлігі визасыз режимнің қолданылуын қажет етсе, 2001 жылдан бастап түрік азаматтарына берілген Қазақстан визаларының саны жыл сайын 60% өсіп келеді [7].

Қазақ-түрік қатынасы мен ынтымақтастығындағы ресми жағдайлар дені екі ел азаматтарының қарым-қатынастары мен интеграциясын одан әрмен дамыта түсері сөзсіз. XXI ғасырдың бірінші және екінші онжылдығында қазақ-түрік қатынасының халықаралық халықтық дипломатия деңгейіне көтерілді деп білеміз. Осы уақыттық шеңберде екіжақты ресми және бейресми үдерістердің дені ерекше назарды аударуға тұрарлық.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ахметов Ә. Қазақстан мен Түркия арасындағы консулдық қатынастардың ерекшеліктері // Дипломатия жаршысы. - №3(5). -2005. - Б. 73-74.
2. Мұхамедов М.Б. Қазақстан әлемдік қауымдастықта. - Алматы: Жоғары аттестациялық комиссияның баспа орталығы, 2000. – Б. 328.
3. Біртұтас ақпараттық кеңістік қалыптаспақ/ http://www.turkystan. kz/ kz/ articles/view/51454
4. Қазақстан мен Түркия қарым-қатынасы дамудың жаңа көкжиегіне бет бұрды. - Zaman Қазақстан. -2009.- қазан-24.
5. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Түркия Республикасының Үкіметі арасындағы ғылым және техника саласындағы ынтымақтастық туралы келісім. 2009, 22 қазан.
6. Әліпбаев А.Р. Қазақстан мен Түркия арасындағы қазіргі кезеңдегі өзара қатынастар: мәселелері мен болашағы// ҚазҰУ хабаршысы. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы.-2011.-№1-2. - Б. 122-127.
7. Калиева Р. Дипломатия Казахстана в действии: опыт, проблемы и особенности/ Казахстан и современный мир. - 2004. - №2(9). - С. 245-255.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Абитова М.С.
преподаватель английского языка
Актюбинского технико-технологического колледжа

На современном этапе развития общества достаточно велика роль иностранного языка как общеобразовательного предмета, служащего развитию личности, в том числе её профессиональному становлению. Поэтому возникает необходимость поиска наиболее

оптимальных педагогических технологий, позволяющих интенсифицировать процесс обучения иностранному языку.

Для успешного проведения уроков необходимо заинтересовать и увлечь учащихся. Это возможно в том случае, если учитель обладает инициативой, необходимыми навыками и талантом. Учитель должен быть творческой личностью. Программа и стандарт образования дает возможность наполнить каждый урок и каждую тему глубоким содержанием, использовать дополнительный материал. Подготовка и проведение урока иностранного языка требуют от учителя большой затраты творческих сил.

Интерес к предмету, желание овладеть им зависят от того, какие технологии обучения использует учитель. Учитель должен быть всегда в постоянном поиске, цель которого найти новые формы и приемы, позволяющие слить в единый процесс работу по образованию, развитию и воспитанию учащихся на всех этапах обучения и должны быть в значимой степени творческими, нетрадиционными и в то же время эффективными. Залогом успешной речевой активности учащихся являются нетрадиционные формы уроков.

Современный урок иностранного языка призван сформировать стойкую положительную мотивацию учащихся к изучению данного учебного предмета, создать условия для личностного роста обучаемых, полного раскрытия их интеллектуального и творческого потенциала, активизации их познавательных интересов. Развитие у всех учащихся активности, самостоятельности, чувства ответственности и творчества – цели, определяющие деятельность педагога, а также формы и типы обучения, воспитательной работы.

Содержание, организация и проведение урока иностранного языка определяют силу воздействия на учащихся учебно-воспитательного процесса. Поэтому необходимо правильно начать урок, чтобы он нацеливал учащихся на выполнение определённых действий, стимулировал их речевую активность, создавал доброжелательную атмосферу. Важно, чтобы речевая зарядка являлась логической составной частью урока, была связана с его содержанием, предваряла весь последующий ход действий преподавателя.

Атмосфера общения, созданная вначале урока должна поддерживаться в течение всего урока. Преподавателю следует создать такую обстановку, чтобы у учащихся появилась потребность высказать своё мнение, поделиться своими впечатлениями с собеседником, предложить способы решения проблемы.

Использование новых мультимедийных технологий, интерактивной доски – презентаций, электронных учебников, видеофильмов, значительно повышают мотивацию учащихся, влияют на успешное усвоение языковых знаний и в конечном итоге повышают уровень знаний учащихся.

Как известно, одной из эффективных современных педагогических технологий является технология развития критического мышления. «Критическое мышление – это подход в обучении, ориентированный на развитие самостоятельной, творчески мыслящей личности, на самореализацию «я» учащегося, на развитие его творческого потенциала, чтобы он смог применить полученные знания в дальнейшей жизни и легко адаптировался в окружающем мире»

Эффективность использования различных стратегий критического мышления выражается в следующем:

- Учащиеся овладевают навыками самостоятельной работы.
- Осуществляется индивидуализация и дифференциация по темпу, технологии, содержанию учебного материала, контролю, самоконтролю.
- Самостоятельная деятельность учащихся в условиях выбора способствует максимальному саморазвитию и адекватной оценки своего субъективного опыта.
- Учащимся предоставляется возможность для самореализации путём их вовлечения в процесс конструирования знаний на основе равноправных партнёрских отношений.

В данной технологии принципиально меняется роль преподавателя. Он становится партнёром, активизирующим и направляющим учебный процесс.

В основу технологии положен базовый дидактическийцикл, состоящий из 3-х фаз:

1.Фаза вызова актуализирует имеющиеся знания учащихся, развивает интерес к получению новой информации, активизирует образовательный процесс. Учащиеся воспроизводят уже имеющиеся у них знания и задаются вопросом, чему они хотели бы научиться и что нового узнать.

2.Фаза реализация смысла /осмысление содержания/ направлена на соотнесение нового с уже известным, активное получение, осмысление и систематизацию получаемой информации.

3.Фаза (рефлексия) направлена на суммирование и обобщение новой информации, выработку своего личного отношения к изучаемому материалу.

На первой фазе используются разнообразные приёмы, но предпочтительными для нас являются следующие стратегии: «Ассоциации (кластеры)», «Верные – Неверные утверждения», «Прогнозирование».

«Ассоциации» – обучающая стратегия, которая побуждает к размышлениям, обмену информацией по теме. Суть этой стратегии заключается в следующем: вначале в центре листа бумаги или на доске записывается ключевое слово, затем учащимся даётся задание в течение 5-7 минут подумать и записать слова или фразы, наиболее тесно связанные с данной темой. После составления собственных ассоциаций учащиеся их озвучивают, работая в группе или в парах. Этот приём является весьма эффективным, так как позволяет мобилизовать интеллектуальную деятельность всей учебной группы. В этом виде деятельности участвуют, как правило, даже слабые учащиеся. В ходе выполнения задания проявляется дух соревнования, повышается интерес к изучению определённой темы.

Используя приём «Верные – неверные утверждения», преподаватель предлагает несколько утверждений по ещё не изученной теме. Ребята выбирают «верные» утверждения, полагаясь на собственный опыт или просто угадывая.

На уроках иностранного языка возможно использование различных форм приёма «Прогнозирование»: прогнозирование темы урока по иллюстрациям, ключевым деталям.

На втором этапе можно использовать приёмы: «Толстые и тонкие вопросы», «Перекрёстная дискуссия» и другие.

Использование приёма «Тонкие и толстые вопросы» развивает умение задавать вопросы, совершенствовать грамматические навыки. Заданный учащимся вопрос является способом диагностики его знаний, а также уровня погружения в учебный материал. «Тонкие» вопросы – вопросы репродуктивного плана, требующие односложного ответа, «Толстые» вопросы – вопросы, стимулирующие развитие мыслительной деятельности, умения анализировать, размышлять о теме разговора.

Применяя стратегию «Перекрёстная дискуссия», преподаватель предлагает учащимся заполнить таблицу, обменяться мнениями в парах или в группе, затем, используя аргументы, которые покажутся убедительными, продолжить заполнение таблицы, в конце работы необходимо сделать общий вывод.

Приёмы, используемые на третьей фазе, направлены на то, чтобы обучающиеся ещё глубже осмыслили изученный материал и сформировали своё личное мнение относительно изучаемой проблемы. Этот этап посвящён письменной или устной рефлексии и предполагает использование таких приёмов, как «Написание эссе», «Стихотворение по алгоритму» и других стратегий. Разновидность эссе – приём «Напишите письмо». Его можно использовать для развития творческой интерпретации материала урока.

«Диаграмма Вена» - эта техника очень интересная потому, что мы используем не только устную информацию, но и наглядную. Эта диаграмма составляется с трех или больше кругов, которые пересекаются. В тех местах, которые являются общими, мы пишем те черты, которые присущие понятиям, которые сравниваются, а в тех, которые не пересекаются, мы пишем те черты, которые не являются общими.

Одним из ярких примеров стратегии «Стихотворение по алгоритму» является «Синквейн» (пятистишие). Этот приём формирует способность резюмировать информацию, обогащает словарный запас обучаемых. Структура пятистишия:

1.Первая строка – одно слово, описывающее тему (обычно имя существительное).

2.Вторая строка – два слова, описывающие тему (обычно имена прилагательные).

3. Третья строка – три слова, описывающие тему (обычно глаголы).

4. Четвёртая строка – фраза из четырёх слов, показывающая отношение к теме.

5. Последняя строка – одно слово (обычно синоним слова из первой строки), которое ещё раз подчёркивает сущность темы.

Данный приём способствует выявлению творческих способностей учащихся, формированию адекватной самооценки, а также развитию умения принимать самостоятельные решения.

Так же одним из элементов стратегии развития критического мышления коллективного обучения является игра.

Функции игровой деятельности

- обучающая (развитие памяти, внимания, восприятии информации, развитие обще учебных умений и навыков, развитие навыков владения, иностранным языком)
- воспитательная (воспитание такого качества как внимательное, гуманное отношение к партнеру по игре; также развивается чувство взаимопомощи и взаимоподдержки)
- развлекательная (создание благоприятной атмосферы на уроке, превращение урока в интересное и необычное событие, увлекательное приключение).

Повышение эффективности обучения английскому языку происходит благодаря умелому сочетанию различных методов и приёмов обучения. Так, используя в учебном процессе приёмы из технологии критического мышления, мне удаётся вовлекать учащихся в интерактивную деятельность на уроках английского языка, развивать их творческий потенциал, поставить каждого ученика в центр учебного процесса, сделать его активным субъектом деятельности учения, организовать его творческое взаимодействие с другими учащимися, дать возможность реализоваться как личности, придать учебному процессу реальную практическую направленность, чтобы они смогли применить полученные знания в дальнейшей жизни и легко адаптироваться в окружающем мире. Вовлечённые в процесс критического мышления, они самостоятельно добывают знания, вместе выдвигают идеи, используют приобретённые знания и умения в новых ситуациях повседневной жизни, творят, учатся формулировать собственные мнения и идеи, относиться с уважением к мнению других.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что рассмотренные приёмы и стратегии технологии развития критического мышления стимулируют развитие познавательной активности учащихся, создают благоприятную атмосферу сотрудничества на уроке. Более того, применение подобных развивающих педагогических технологий способствует эффективному овладению иностранным языком и является одним из источников интенсификации учебного процесса, так как повышает мотивацию учащихся и улучшает результативность их учебного труда.

Литература:

1. Бустром Р. «Развитие творческого и критического мышления». - М.: Просвещение. - 2007. – 345 с.
2. Болотов В., Спиро Д. «Критическое мышление - ключ к преобразованиям российской школы» // Директор школы. – 2009. - № 4. С. 67-73.
3. Великанова А.В. и др. «Технология развития критического мышления через чтение и письмо». – Самара: Перемена, 2008. С. 87.
4. Клустер Д. «Что такое критическое мышление?» // «Критическое мышление и новые виды грамотности» - М.: Новое Просвещение, 2008. С. 5-13.
5. Зимняя И. А. «Психология обучения иностранным языкам в школе» - М.: ЭКСМО, 2008. с. 45.
6. Бутенко А.В., Ходос Е.А. «Критическое мышление: метод, теория, практика» - М.: АсТ, 2008. – 367 с.

УДК 372.851

МАТЕМАТИКА САБАҚТАРЫНДА ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Абылхасанова Маржан Маратовна
Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымының
Орал қаласындағы «физика-математикалық бағытындағы
Назарбаев Зияткерлік мектебі» филиалы
Орал қаласы, Қазақстан
Физика-математика

Бүгінгі күнде білім берудің басты мақсаты терең білім беру ғана емес, сонымен қатар оқушының құзіреттілігін қалыптастыру. Сондықтан қазіргі мұғалімнің негізгі міндеті оқушының жан-жақты, үйлесімді дамуына мүмкіндік жасау екені түсінікті.

Осы мақсатқа жетудің бір жолы - жаратылыстану ғылымдары саласындағы оқушылардың ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру. Бұл ғылыми-практикалық бағыт бірнеше күрделі мәселелерді шешуді талап етеді:

- Оқушының әртүрлі мәселелерді шешуде сабақта алған негізгі білімдері мен дағдыларын пайдалану;
- Мәселеге бірнеше ғылымдар тұрғысынан қарау, яғни математика, физика, химия, биология салаларындағы білімдерін ұштастыра білу;
- Жаратылыстану ғылымдарындағы оқушының жалпы құзыреттілігін арттыру, өзін-өзі сыни талдау қабілетін қалыптастыру;
- Зерттеулер мен жобалық жұмыстардың ерекшеліктері, құрылымы және функционалдық сипаттамалары туралы алғашқы түсініктерді меңгерту.

Осы аталған қасиеттерді қалыптастыруда математиканың рөлі өте зор. Математика сабақтарында оқушы өз ойын дәлелдеуге, басқаның ойын талқылауға, тапсырмаларды ұтымды тәсілдермен шешуге және қажетті тұжырымдар жасауға үйренеді. Математика тұлғаны қалыптастыруға және оқушының көзқарасын дамытуға көмектеседі. Сондықтан математика пәні мұғалімі оқушыларға өз бетімен жұмыс істеуге, болжамдар жасауға және оларды тексеруге, шығармашылықпен жұмыс жасауына мүмкіндік жасауы керек.

Сабақ барысында зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру математиканы оқып үйренудің ең прогрессивті тәсілі және пән бойынша сабақтан тыс жұмыстың ең тиімді түрлерінің бірі болып табылады. Оқушының осы жұмыс түрімен шұғылдануы жеке тұлғаның өзін-өзі тануына және өзін-өзі жетілуіне ықпал етеді.

Зерттеу жұмыстары туралы:

«Ол тек жоғары сынып оқушыларына ғана арналған».

«Ол тек математикаға қабілетті оқушыларға ғана қажет».

«Оқу бір бөлек, зерттеу жұмысы бір бөлек»деген теріс пікірлер қалыптасқан.[3]

Зерттеушілік тапсырмаларды орындау үшін жоғарғы сыныпты күтіп отырудың қажеті жоқ, бастауыш мектеп материалдарының төңірегінде зерттеу элементтерін енгізуге мүмкіндіктер жеткілікті. Қабілеті төмен оқушыға да түсінікті болатындай қарапайымнан бастау пайдалы.Зерттеу жұмыстарымен айналысқан кезде оқушылар сөзсіз математиканың әдіс-тәсілдерін пайдаланады, сондықтан зерттеу жұмыстары математиканы оқытудың ажырамас бөлігі бола алады.

Зерттеуге ынталандыру.

Ынталандырудың мақсаты оқушыда сұрақ немесе мәселе туындауы үшін жағдай жасау болып табылады. Ынталандырудың бір жолы – дербес жағдайлардан жалпы жағдайларға жетелейтін ынталандырушы есептер болуы мүмкін.

Зерттеу жұмысының тапсырмалары қандай болуы керек?

Оқушы зерттеу тапсырмаларын орындағанда, енді білімді мұғалімнің түсіндіруімен емес, зерттеу нәтижесінде өз бетімен меңгеруі керек екенін түсінуі қажет. Бірақ оқушыны еш

бағдарсыз қалдыруға болмайды. Зерттеу жұмысымен алғаш шұғылдана бастағанда тапсырмалар оқушы не істеу керек екенін өзі анықтай алатындай, заңдылығы оңай анықталатын дербес жағдайлар тізбегінен тұруы қажет.

Зерттеу жұмыстарын орындауға дағдыланған оқушылар үшін тапсырмада зерттеу кеңістігі кең болғаны жақсы, яғни мәселені дәлірек түсінуіне мүмкіндік беретін материалдар мен көмекші есептердің болуы қажет.

Тағы бір айта кететін жағдай, кез-келген олимпиадалық мәселе есептерді, қандайда бір зерттеу тақырыбынан «үзінді» ретінде қарастыруға болады.

Бастапқыда зерттеу жұмысының басты мақсаты - зерттеу процесі туралы түсінік қалыптастыру болып табылады. Сондықтан, басында мектеп оқушылары үшін математикалық идеялар мен объектілер тұрғысынан түбегейлі жаңалық болып табылмайтын тапсырмалар беру өте орынды болады, бірақ бұл мәселе жалғасын табатындай болуы қажет.

Мысалы - «жазықтықты бөлу туралы есеп». Алғашында «дөңгелекті үш түзудің көмегімен неше бөлікке бөлуге болады?» деген сұраққа жауап іздейсіз. Сосын: егер төрт болса, бес, n болса ше?- деп сұрау қажет. Кесте жасап: бірінші бағанға – түзулер санын, екіншісіне - ең аз бөлік санын, үшіншісіне - ең көп бөлік санын жазуын өтінесіз.

Оқушыларды үш – үштен топтарға біріктіріп: біреуі бөліктер саны ең аз болатын жағдайды, ал екіншісі ең көп болатын жағдайды сызып көрсетуін сұрайсыз, ал үшіншісі нәтижелерді кестеге еңгізеді. Қандай жағдайда бөлікктердің саны ең аз болатынын оқушылар тез болжайды, ал қандай жағдайда бөлікктердің саны ең көп болатынын, барлығы бірдей болжай алмайды. Осы жағдайда үйге тапсырма ретінде осы сұрақты ойланып, болжам жасап, гипотеза ұсынып, дәлелдеуге тырысуларын тапсыруыңызға болады. Келесі сабақта жазылған шешімдерді қарап шығып жақсыларын тыңдаңыз. Дәлелдемелердің техникалық жағын толық түсінуді талап етпеңіз. (математикалық индукция және т.б.). Ең бастысы, оқушылардың «жаңадан жүргізілген түзуді бұрыңғы түзулер қанша рет қиса, дөңгелектің бөліктерінің саны сонша бөлікке көбейеді» деген дұрыс шешімге келуі.

Бірнеше аптадан кейін осы тақырыпқа оралуға болады, алынған нәтижелерді еске түсіріп, жаңа жұмыс бағыттарын ұсынуға болады, мысалы:

• Осындай мәселені (шексіз) жазықтықта шешу. Нәтижелер арасындағы айырмашылық неде?

• Егер түзу бойымен емес, шеңберлермен немесе бұрыштармен бөлінсе не болады? деген сұрақтармен зерттеуді жалғастыруға болады.

Математика пәні бойынша зерттеу тапсырмаларына негіз болатын мәселені қалай табуға болады?

I.Есептің берілуін өзгерту арқылы оны зерттеушілік тапсырмаға айналдыру.

Оқулықтардағы есептердің көбі дайын тұжырымдаманы дәлелдеуге беріледі. Зерттеу нысаны пайда болу үшін осы есептердің берілу мазмұнын өзгерту қажет. Математикалық жағдаяттарды қарастыруға бағыттау арқылы оқушы жұмысының соңында қандай да бір гипотеза (болжам) ұсына алатындай немесе болжамды жоққа шығаратындай дәрежеге жетуі керек. Осындай есептерде оқушы әрекетіне шектеу қойылмайды (дербес жағдайларды қарастыру арқылы есептің жауабын жоруға немесе ұқсастыруға болады).

Мысалы: №1 есеп

Берілгені. Шаршының төбелерінен оның центрі арқылы өтетін түзуге дейінгі қашықтықтардың квадраттарының қосындысы тұрақты болатынын дәлелдеңіз.

Өзгертілгені. Шаршы және оның центрі арқылы өтетін түзу берілген. Қандай жағдайда шаршының төбелерінен осы түзуге дейінгі қашықтықтардың квадраттарының қосындысы ең үлкен мән және қандай жағдайда ең кіші мән қабылдайды

№21 есеп

Берілгені. Радиустары берілген концентрлі екі шеңбердің арасындағы сақинаның ауданын табыңыз.

Өзгертілгені. Концентрлі шеңберлерден пайда болған сақинаның ауданын бір ғана өлшеу жүргізіп қалай табуға болады? Ол қандай өлшем [1].

II. Жаңа тақырыпты зерттеу тапсырмаларын орындау арқылы меңгерту.

«Үшбұрыштың биссектрисасының қасиеті» тақырыбында:

Теорема: Үшбұрыштың биссектрисасы қарсы жатқан қабырғаны қалған екі қабырғаға пропорционал кесінділерге бөледі. Теореманы дәлелдеу керек.

Осы теореманы дәлелдеуді, төмендегі зерттеу тапсырмасына алмастыруға болады.

Биссектриса үшбұрышты екі үшбұрышқа бөледі. Осы үшбұрыштардың аудандарының қатынасын екі әдіспен табуға болады (ортақ биіктікті пайдаланып және тең бұрышты пайдаланып), алынған қатынастарды теңестіру арқылы қандай қорытынды алуға болады?

Оқушылар осы тапсырманы орындап, нәтижесінде дұрыс қорытынды жасай алса, жаңа тақырыпты өз беттерінше меңгерген болар еді.

III. Зерттеу тапсырмаларын тұжырымдамалар мен болжамдардағы жіберілген қателіктер мен жетіспеушіліктерді анықтап, түзету немесе толықтыру бағытында жүргізу.

Мысалы:

Берілгені. Егер өспелі функция берілген аралықта дифференциалданатын болса, онда осы аралықтың әрбір нүктесінде туындысы оң болады. Оқушыларға тұжырымдамадағы қатені табуды ұсынуға болады. Нәтижесінде оқушылар тұжырымдаманы дербес жағдайларда зерттей отырып, қатені тауып дұрыстайды.

Өзгертілгені. Егер өспелі функция берілген аралықта дифференциалданатын болса, онда осы аралықтың әрбір нүктесінде туындысы теріс емес болады.

IV. Оқушыға есеп құрастыруды ұсыну арқылы зерттеуге баулу.

Оқушының өзіне есеп құрастыруды тапсыруға болады. Бұл оқушының алған білімдерін пайдаланып, жаңа білімді игеруіне көмектеседі.

Мысалы:

№1 Дұрыс көпбұрыш пен дұрыс көпжақтың анықтамалары берілген; дұрыс n-бұрыш n –нің кез келген мәнінде бар болатыны дәлелденген болса, *дұрыс n - жақ n –нің кез келген мәнінде болады деген тұжырым дұрыс па?* деп жаңа есеп, яғни зерттеуге негіз болатын мәселе құрастыруға болады.

№2 Трапецияның орта сызығы табандарына параллель және ұзындығы табандарының қосындысының жартысына тең екені белгілі, енді оқушы:

*Кез келген төртбұрыштың қабырғаларының ортасын қосатын кесінді туралы не айтуға болады?*деп есеп құрастыруына болады. Бұл да зерттеуді қажет ететін сұрақ.

№3 Іштей сызылған көпбұрыштың барлық бұрыштары өзара тең болса, одан бұл дұрыс көпбұрыш деген қорытынды шыға ма? деген сұрақты негізге ала отырып, жаңа есеп құрастыруға болады.

Аталған көпбұрыш міндетті түрде дұрыс көпбұрыш болуы үшін, қандай шарт қосуымыз қажет? деген сұрақ тұжырымдамадағы шартты толықтыруды талап ету арқылы осы тұсты зерттеуді міндеттейді. [2, 6 – 9 , б.]

Сабақ барысында ұйымдастырылатын зерттеу тапсырмаларының артықшылықтары:

- *Есеп оқшауланғандығын жояды, басқа материалдармен байланысы көрінеді*
- *Құр жаттау болмайды, оқушы өз деңгейіне сәйкес тұжырымдарды дәлелдейді. Осы тұста дифференциация жүзеге асады.*
- *«Дәлелде» дегенде оқушының іс әрекеті шектеліп қалады,ал, «қалай болады?» дегенде ол өз ойын айтады, пікірлеседі, ақылдасады. Мұғалім мен оқушы ынтымақтастықта жұмыстанады.*

Ұсыныстар:

Оқушы проблеманы анықтай алмаған жағдайда, оған мұғалім көмектесуі қажет. Әдетте, көмек аралық нәтижені немесе соңғы нәтижені тұжырымдау бағытында болады, сонымен қатар, көмек әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы:

- Бағыттаушы сұрақ қою арқылы,
- Оқушының назарын қандай да бір заңдылыққа аудару арқылы,

- Нәтижеге жетуге көмектесетін процесті немесе құрылымды көрсету арқылы.

Әдебиеттер тізімі:

1. Величко М.В. Математика. 9-11 классы: проектная деятельность учащихся. – Волгоград: «Учитель», 2007 г.-123 с.
2. Дереклеева Н.И. Научно-исследовательская работа в школе. –М.: «Вербум-М», 2001 г.- 48 с
3. А.И. Сгибнев. Что такое исследовательская работа школьника по математике? [Электронный ресурс] URL: http://www.mccme.ru/nir/uir/vern.pdf

ӘОЖ4-821.8:78

КІШІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ ШЫҒАРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗЫДЫЛЫҒЫ

Айтбай Еркин аға оқытушы,
Сапар Шыңғыс Икрамұлы магистр аға оқытушы
Шымкент Университеті

Резюме

В данной статье рассматриваются эстетическое воспитание детей младшего возраста на уроках изобразительного искусства.

Адам бойындағы қабілеттілікті дамытып, олардың өсуіне жол ашу адамның рухани күшін нығайтып, өмірде жол табуына көмектеседі. Өйткені, адам-туынды ғана емес, тудырушы, жасаушы да. Оның өзінің шынайы болмысына бастайтын жол іздеуі-табиғи қажеттік.Адам өзін-өзі жетілдіруге де, сонымен қатар өзінен-өзі жойылуға да бейім болады. Адамның өз болмысын тануға үмтылуына көмектесіп, тереңде жатқан талап-тілегін, қабілеттерін дамыту, сол арқылы оған толыққанды өмір сүру үшін жаңа рухани күш беру білімнің ең маңызды мақсаты болып табылады.

Біздің кезімізде эстетикалық тәрбиелеу жеке тұлғаны дамыту, оның эстетикалық мәдениетін қалыптастыру мәселелері мектеп алдында тұрған ең маңызды міндеттердің бірі.Үлкендер де, балалар да эстетикалық құбылыстармен жиі бетпе-бет келеді. Рухани өмір аясында, күнделікті еңбекте, өнермен және табиғатта,тұрмыста, жеке адамдар арасындағы қарым-қатынастарда– әдемілік пен ұсқынсыздық, қайғылы жайлар мен күлкілі оқиғалар алмасып келін отырады.Әдемілік қанағаттану мен ләззат беріп, еңбек белсенділігін арттырып, адамдармен кездесуді ұнамды етеді.Ұсқынсыздық жеккөрінішті етіп бездіреді, қайғылы жайлар аяушылық тудырады. Күлкілі жайлар кемшіліктермен күресуге көмектеседі (1,56).

Эстетикалық тәрбиелеу мәні, оның міндеттері мен мақсаттары туралы ұғымдар Платон мен Аристотельден бастап, бүгінгі күнге дейін өзгеріп кетті.

Адам қалыптасуы үшін әсерленушілік – бейнелік әсер ету мен күйзелудің маңыздылығы дүниені игеруге сезімдік түсіну басым болған алғашқы қауымдық құрылыс кезінде байқалған. Ол шындықты ерекше сиқыр ретінде түсіндірумен бірге көркемдік бейнелер, еңбек пен тұрмыстық заттарды бейнелеудің негізі болды, сонымен қатар, табынумен байланысқанжораларда, ойындарда, оқыту әрекеттерінде көрініс тапты. Жазудың алғашқы жүйесі шындықты сызбалық бейнелеу немесе суретке жақын зооморфтық бейнелерге бағдарланған.

Қоршаған дүниеге қарым-қатынас пен оны көркемдік қабылдауға деген саналы қатынас Ежелгі шығыс өркениетінде атап көрсетілген. Бірақ та халықтың

діни және эстетикалық санасының бөлінбеуі өнерді тәрбие құралы ретінде анықтады.Балада сенсорлық,әсерленушілік үрдістердің дамуы, онымен байланысқан педагогикалық тәсілдердің жинақталуы сонымен қатар, сезім мен мәнерді тәрбиелеу эстетикалық сезімді мәдениеттеудің бастапқы сатыларына тән.

Қытайда, б.з. бұрынғы 3-2 мыңжылдықты табиғатта, еңбекте қолөнерде, тілде және араласу ережелерінде эстетикалық бағдарларға оқыту дәстүрі болды. Оқытуда да, араласуда да ерекше назар жораларға, рәсімдерге, басқа да өнерлерге, табиғаттағы әртүрлілікті бақылауға аударылды. Қытайда бұл идеялар эстетикалық тәрбие негізінде әр ғасырда өз бейнесін иеленіп, көп дәуір бойы сақталды. Эстетикалық тәрбиелеу жүйесінің Қытайлық мектептерінде тіл мен әдебиет, музыка, бейнелеу өнері басым болды.Ежелге және өзіндік ерекшелігі бар мәдениет Индияның эстетикалық тәрбиесі дәстүрін бойына сіңдірген.Ежелгі индиялық ілімдерде (брахманизм және т.б.) адамның табиғат дүниесімен тығыз байланысын, оның көңіл-күйінің күш-қуатын, қабілеті мен сезінуін дамытудың ерекше маңызы болды. Храмдық мектептердегі бастауыш білім беру дінді меңгерудің әр түрлі көркемдік және ежелгі қолөнерді білуден тұрды. Біздің заманымыздың басынды Индиялық эстетикада көркемдік шығармаларды қабылдау мен шығармаларға байланысты мәнер туралы, сыртқы әрекеттер мен мінез-құлықтарда ішкі көңіл-күйдің көрінуі туралы, эстетикалық сезімдер туралы ілімдер дамыды.«Махабхарат» және «Ромаяна» эпостарында көрініс тапқан ежелгі мәдени дәстүрлер, сәулет және мүсін өнерлері, храмдарды әсемдеп бейнелеу мен әр түрлі табиғат Индиядағы эстетикалық тәрбиелеу мен білім беру үшін табиғи негіз болды.

Жапониядағы мәдениет пен білім синтоизммен- бастапқы діни жоралармен және елдің ұлттық ерекшеліктерімен байланысқан.7 ғасырда буддалық діннің, мәдениеттің, сәулет өнерінің Қытайлық жазудың, әдебиеттің қалыптасу үрдісі жүрді,шеттен алынған емес, кескіндемеде, киім мен рәсімдерде қайталанбас көркемдік жүйені қалыптастыру жүрді.

Жапон оқушыларының эстетикалық санасына табиғат пен адам жаратылысына деген нәзік мәнер, әсерленіп қабылдау, шыдамдылық пен анықтылықты таңдау тән.Ислам дүнесінде әдетте өнерде діни тақырыптарды жаңғыртуға, сенімнен алыстатын шындықпен адамдарды бейнелеуге деген жағымсыз қатынас бар. Сонымен қатар, эстетикалық сезімдерге бай кітап миниатюрасы, сәулет өнері мен сәндік өнер ықпал етті. Бай кітап қорлары мәдениетті меңгеру мен беру үшін, нақтырақ айтқанда білімді адамдардың мәнерлерін жетілдіру үшін негіз жасады.Осы көркемдік дәстүрлерді көрсету қазіргі кездегі мұсылман мектептерінде жалғасуды, онда сұлулық туралы ұғымдардың,мәнерлердің, бағалаудың, идеалдардың, эстетикалық сананың ерекшеліктері қалыптасқан; кейбір мектептерде көркемдік білімнің ұлттық үлгілерімен қатар батыс үлгілері қатар өмір сүреді.Европалық білім мен мәдениеттегі эстетикалық тәрбиелеудің теориясы мен практикасының негізгі мақсаттардың тамыры ежелгі дәуір кезеңінде жатыр.Одан үш бірлікті: шындықты, жақсылық пен әдемілікті сипаттайтын «каллокабатия» түсінігінде берілген мүлтіксіз адамды тәрбиелеу идеясы туындаған. онымен қатар ол, ғылымдардың бірдей пайда болғанын көрсетеді: философия, этика мен эстетика, педагогика осы үш бірлік ойға, (сүйенеді) эстетиканың барлық жақтарынан тұратын «анықтылық» түсінігінің жан-жақтылығы туралы зерттеулерге сүйенеді, олардың ішіндегі көркемділік идеалдылық рөлін атқарады. Ежелгі эстетикалық ұғымдар сол кездегі теорияларда барларға қарағанда анағұрлым кең де әр түрлі.Шындықтағы дәуірдің эстетикалық санасы теориялық

құрылымдардай бай және де оның негізінде адамға тән анықтылық ретіндегі эстетикалық жатыр.Лайықты адамның сырттай әдемі де адамгершілікті идеалды қасиеттері оның мәні мен эстетикалық дамуының шамасы ретінде көрінед. Сонымен, «әдемі» де «мейірімді», адамгершілікті, дене бітімі жетілген, музалармен тәрбиеленген, атлетикалық жетілген нағыз лайықты адам гректің еркін адамының идеалды үлгісі болды, Бұл идеалдар дүние жүзілік мәдениеттің дамуына зор әсер еткен ежелгі грек өнерінің аса көрнекті туындыларында көрініс тапты. Аристотель өнерде адамның ең биік рухани қабілеттерінің, оның ақыл-ойы,сезімі, жан күйзелісі мен «қатаң мәнерлерінің» қалыптасу бастамасын көрді. Тарихта алғаш рет ол адамның көркемдік ләззатқа деген және жеке тұлғаның біртұтас көрінісі ретіндегі шығармашылыққа деген қабілетін қарастырды [2].

Эстетикалық тәрбиелеудегі өнердің маңызы ешқандай да күмән тудырмайды., яғни ол эстетикалық тәрбиелеудің мәні болып табылады. Өнердің тәрбие құралы ретіндегі ерекшелігі өйткені, өнерде «адамның шығармашылық тәжірибесі, рухани байлығы қоюланып, шоғырланған» [3].

И.Ф.Харламов мынадай анықтама береді:«Эстетикалық тәрбиелеу семдік саласында сезімдердің қалыптасқан үрдісі деген сөз. Бірақ та эстетикада бұл әсемдік өнермен, адамның санасы мен сезіміндегі шындықтың көркемдік көрінісімен, оның әсемдікті түсініп, өмірде соның артынан еріп, жасап шығаруға қабілеттілігімен байланысқан.Осы мағынада эстетикалық тәрбиелеудің мәні: оқушылардың өнер саласында өздерінің шығармашылық дарынды талаптарын дамытуда, олардың өмір мен өнердегі әсемдікті дұрыс түсініп, толық құнды қабылдау және эстетикалық, түсініктер, мәнерлер менидеяларды тудыра білу қабілеттіліктерін қалыптастыруға бағытталған оқушылардың әр түрлі көркемдік-эстетикалық әрекеттерінде болып отыр» [4].

Автор баланың эстетикалық қалыптасуындағы мақсатты түрде әсер етудің педагогикалық әсер етудің маңызды рөлін атап өткен.Мысалы, балада шындық пен өнерге деген эстетикалық қарым-қатынастың дамуы, сондай-ақ, оның ой-өрісін дамыту – басқаруға келмейтін стихиялық және спонтандық үрдіс. Бала өмір мен өнердегі эстетикалық құбылыстарменараласып,қалай дегенмен де, эстетикалық дамиды. Бірақ та бала бұл кезде заттардың мәнін ой-өрісінен өткізбейді, көбінесе даму көп білуге деген талпынысқа байланысты болады,Ал сырттан араласу болмаса балада өмір құндылықтар мен идеалдар туралы дұрыс ұғым қалыптаспауы мүмкін.Эстетикалық тәрбиелеудің мәнін әр мағынада түсіну оның мақсаттарына әр түрлі жолдардың барына қатысты.Сондықтан да эстетикалық тәрбиелеудің мақсаттары мен міндеттері мәселелері ерекше назар талап етеді.

Баланың әр түрлі даму сатысындағы өмірлік тәжірибесі соншалықты шектелгендіктен, балалар тез арада жалпы ортадан эстетикалық құбылыстарды бөліп алуды тез үйреніп кете алмайды. Мұғалімнің міндеті: баланың өнерден рахат алу қабілеттілігін тәрбиелеу, эстетикалық қызығушылығы мен мұқтаждықтарын дамыту, оларды эстетикалық мәнер, одан кейін идеал дәрежесіне дейін жеткізу.

Мектептің міндеті – оқушылардың стетикалық даярлығын қамтамасыз ету, оларды үлкен өнер дүниесіне енгізіп, қоршаған ақиқат дүниені танудың іс жүзіндегі құралы ету, адамгершілікті жетілуімен ойлауын дамыту.

Эстетикалық тәрбиелеудің мәні: балалардың өнер мен өмірдегі әсемдікті дұрыс түсініп, толық түрде қабылдау қабілеттіліктерін қалыптастыруға бағытталған әр түрлі көркемдік- эстетикалық әрекеттерін ұйымдастыру, эстетикалық ұғымдарын, түсініктерін, мәнерлерін қалыптастыру, өнер саласындағы олардың талаптары мен шығармашылық дарындарын

дамыту.Эстетикалық тәрбиелеу өнердің көмегімен жүзеге асырылатындықтан, оның мазмұны оқушылардың өнердің әр түрлерімен жанрларына - әдебиетке, музыкаға, бейнелеу өнеріне үйретуді қамтуы қажет. Эстетикалық тәрбиелеудің маңызды жағы адамның түрі мен мінез – құлқындағы және өмірмен табиғаттағы әсемдікті тану болып табылады.

Эстетикалық тәрбиелеу мазмұнының маңызды жағының бірі – оқушыларды өзіндік дамытуға бағыттау болып табылады. Осы дамудың қандай жақтарын ол қамтуы керек? Ең алдымен оқушыларда эстетикалық қажеттіліктерді өнер саласында, қоғамдағы шығармашылық құндылықтарға қол жеткізуді қалыптастыру қажет.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Келімбетов Ы. «Ежелгі дәуір әдебиеті», Алматы: Ана- тілі - 2001. -192 б. Абай «Қара сөздер». Алматы: 2002, 152 б.
2. Ушинский К.Д. «Избранные педагогические сочинения», в 2-х томах, теоретическис проблемы педагогики. М: Педагогика АПН, 2001, 584с.
3. Алтынсарин Ы. Соб. соч. в 3- томах Алма-Ата: Наука 1976, 3 14 с.
4. Макаренко А.С. Избранные педаготические сочинения в 2-х томах М: Педагогика 2017.
5. Шәкірім Құдайбердіұлы. Үш анық. Алматы «Қазакстан» және «Ғақлия» ғылыми-әдеби орталығы, 1991, 80 б.
6. Аймауытов Ж. Бес томдык, шығармалар жинағы. 4-том. Психология /ред. алқасы С. Қирабаев М.Базарбаевт.б. Алматы: Ғылым, 1998, 4486.
7. Байтұрсынов А. Ақ жол: Өлеңдер мен тәржімелер, пуб. Мақалалар және әдеби зерттеулер (құр. Ғ.Нүрғалиев). Алматы: Жалын, 1999,4646.
8. Жұмабаев М. Шығармалар, өлеңдер, поэмалар, қара сөздер (құрастырған Х. Абдуллин). Алматы: Жазушы, 1989, 448 б.

ӘОЖ 3-9701.8:789

АБАЙДЫҢ ҚАРА СӨЗДЕРІНДЕГІ ГУМАНИСТІК ИДЕЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ҒЫЛЫМИ ДҮНИЕТАНЫМДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бектаева Нурила Турсыналықызы магистр аға оқытушы
Айтенова Динара Оразбаевна магистр аға оқытушы
Шымкент Университеті

Аннотация

В этом статье определена роль «Словам назидания» Абая Кунанбаева, ставшей вершиной его творчества, выраженных в тщательной художественной, стилистически обработанной прозаической форме. Определена роль всемирно-исторического контекста постановки казахского вопроса Абая Кунанбаева ставшее условием философско-сопоставительного анализа настоящего и будущего казахов. Показана связь духовности и жизнедеятельности человека содержащий глубинный аспект, суть которого в том, что, духовные явления, духовность имеют огромную власть над человеком, выступающие императивом по отношению ко всей его жизнедеятельности. Анализируется творчество Абая Кунанбаева, его глубокие философские размышления выражающее горячее отношение ко всем явлениям жизни и дающий им верную оценку, о времени, о среде, в которой живет, о противоречиях жизни общества и о своих личных переживаниях.

Ключевые слова: невежество, учение, философия, гордость, духовность.

Абай–қазақтың ұлттық философиясының негізін салушы, жаратылыстың құпиясына, табиғат пен қоғамның, адам мен заманның сырына терең бойлаған кемеңгер ойшыл. Ақын ел арасында болатын көптеген жағымсыз әрекеттер: іштарлық, көрсеқызарлық, сондай ақ көреалмаушылық, еріншектік, жалқаулық сияқты теріс қылықтардан аулақ болуға үндеп, ұрпаққа үлгі көрсетпек түгілі қара басын әрең алып жүрген мына халықтың берекесіз тірлігін күні бұрын көріп тұрғандай ашық та айқын суреттеп, тереңнен баяндаған. Абай Құнанбаев-ұлы ақын, жазушы, композитор, қоғам қайраткері, қазіргі қазақ жазба әдебиетінің негізін қалаушы және оның алғашқы классигі, ағартылған либералды ислам негізінде орыс және еуропалық мәдениетпен жақындастыру рухындағы мәдениетті реформаторы.

Абайдың дүниетанымының қалыптасуына гуманистік идеяларды (Фирдоуси, Әлішер Навои, Низами, Физули, Ибн Сина және т.б.) ұстанған шығыс ақындары мен ғалымдары, сондай-ақ орыс классиктерінің шығармалары, сонымен қатар еуропалық әдебиетте әсер еткен. Ол И. А. Крыловтың мысалдарын, М. Ю. Лермонтовтың, А. С. Пушкиннің "Евгения Онегиннің" өлеңдерін, Гете мен Байронның өлеңдерін әне т.б. аударған[1].

Абай өз заманында рулық ауылдың кейбір салт-дәстүрлеріне, ислам догматизміне, әйелдің құл жағдайында өмір сүруіне, әлеуметтік зұлымдық пен надандыққа қарсы шыққан. "Ақырында, болысымды болдым..." (1889), "Күлембай" (1888) сатиралық өлеңдері қазақ тайпаларының әлеуметтік жағдайын сынға келтіріп жазған. Қазақ әдебиетінің тарихында Абай қазақ өлеңін жаңа өлшеммен және рифмдермен байыта отырып, құрметті орынға ие болды. Абайдың 170-ке жуық өлеңдер, поэмалар жазып, 56 аударма жасап, 45 сөзден тұратын "Қара сөздерін" жазды.

Абайдың «Қара сөздерінің» мәніне терең үңіліп қарасақ, адамның санасын жақсы бағытта өзгертетін философиялық сөздерінің мәні бар. Имандылыққа, әділетсіздікті жеңіге, білім мен ғылымды ізденуге, ақыл-ой мен ерік-жігерді көтеретін мотивациялық сөздерге толы десек те болады.

Абайдың әлеуметтік-мәдени көзқарастарын, саяси ой байлығын бағалауға болады, оның басты философиялық-этикалық еңбектерінде "Қара сөздер"айтылған идеялармен танысуға болады. Абай негізгі адамгершілік құндылықтарды - білім мен сенімділікті, басқа халықтарда білім алуды, олардың бәрін ең пайдалы деп түсінеді. Ол үшін бытыраңқылықты жойып, ұлттық сана-сезімді оятып, далада тәртіп орнататын күшті билік қажет. Бірақ Абай билікті жүзеге асырудың зорлық әдістерімен әуестенуден, оның ойға қарсы әрекеттерінен қорғайды[4]. Оның пікірінше, әрбір ойшыл адам қоршаған ортадағы шындыққа өзінің саналы көзқарасын қалыптастыруы керек еді. Ол адам қоғамын жақсы және ақылға қонымды, прогрессивті дамып келе жатқанын көргісі келді. Әрбір адам оған өз үлесін қосуы керек[5]. "Ақыл-ой, ғылым, ерік-жігерді" көтеретін қоғамның прогрессивті дамуына ұмтылу, бұл Абай шығармашылығының басты бағыттарының бірі болды. Әрбір адамның өз қоғамына қызмет ету жолдарын Абай Құнанбаев, ең алдымен, еңбекте материалдық және рухани игіліктеріне қол жеткізу және гүлдену құралы ретінде көрді. Сол замандағы қарама-қайшылықтар Абайдың қара сөздерінде көрініс тапқан. Нағыз мұсылман ретінде әділдік пен абыройдан алыс адамдар туралы өз ойын былай деп жеткізген: «Олардың көпшілігі өз атағын сатып алып, оны басу көзі ретінде қарады. Мен қазақтарды шынайы мұсылман деп атауға болмайды деп ойлаймын", - деп жазған. Оның мұсылман дініне деген көзқарасы Шоқан Уәлихановтың "Зиянды шарлатандар"деп атаған пікірімен үндеседі. Абай халықтың ауыр өмірін көріп, әділетсіздікті жек көрумен шектелмеді, ол керісінше өз сөздерінде осы әділетсіздікті түзетуге бағытталған белсенді әрекеттерді талап етті[3, 4]. Абай еңбекшілердің өмірін жақсарту жолдарын өзгерту арқылы қоғамның экономикалық негізін өзгертуді жөн көрді. Абай қазақтардың прогрессивті дамуын егіншіліктің, қолөнердің және сауданың дамуымен тығыз байланыстырды. Экономиканы дамытудың бұл үш тетігі қазақ ағартушысының тұрақты назарының мәні болып табылды.

Абайдың шығармашылығында адамгершілік үлгісі мен тілге ерекше мән берілген. Ана тілі арқылы алғаш рет әлемге терезе ашылады деп есептеген. Көзқарастың кеңдігі, жалпыадамзаттық басқа халықтардың тілдерін үйренуге міндеттейді. Ол өзі сынаған еуропалық мәдениетке тарту жолын Абай еуропалық өркениеттің жетістіктеріне араласудың жалпыға

бірдей маңызды жолы ретінде насихаттайды. "Бөтен тіл мен мәдениетті білу адамды осы халықпен тең құқылы етеді, ол өзін еркін сезінеді, егер бұл халықтың өзіне деген қамқорлығы мен күресі болса, онда ол ешқашан тыс қала алмайды"-деп есептеген. Абай өзінің ізденіс жолында орыс ғалымдардың еңбектерін зерттеген. Ол орыстардың ғылымы мен мәдениетін түсінгісі келген. Абайдың Ресейден қоныс аударған басқа халықтармен өзара қарым-қатынасына нақты өз көзқарастары болды. Ол басшылыққа алған негізгі принцип сыйластық, достық және тең құқылық принципі болды. Басқа халықтарды құрметтей отырып, Абай қазақтарды олармен қарым-қатынас жасауға шақырды. Барлық халықтар үшін бейбітшілік пен өзара түсіністіктің қажеттілігін мойындай отырып, ол тек осы жағдайда ғана қоғамның негізгі қозғаушы күштері — ғылым, озық идеялар, мәдениет толық дами алатынына және бүкілхалықтық береке орнайтынына сенді[2].

Абайдың 45 қара сөзін жеке – жеке оқып шықсақ, адамға 3 негізгі фактор қажет екенінін ұғынамыз. Олар: бейбітшілік, руханият және табиғатты қорғау және сақтап қалу. Бұл 3 фактордың ішінде адамға ең маңыздысы ол-руханият. Руханиятсыз адам азықтана алмайды. Адам руханиятсыз, өзін тәлім-тәрбиеге, имандылыққа, білім мен ғылымға өзін иетер алмайды. Әрбір сөздерінде бүкіл адамзатты адамгершілікке итермелеген.

Абай қарасөздері жеке – жеке жазылған қырық бес шығармадан, оның жетеуі қысқаша мазмұндалған. Қарасөздерінің ішінде тәрбиелік мәні мен мазмұны жағынан тереңірек тұратын қырық бесінші сөзі. Оны кейбір ғалымдар очерк деп те атайды. Өзге қырық бес сөзінің ішіндегі көлемі жағынан қысқаша болғанымен, ой толғауы 10 томдық кітапты оқығанмен тең. Абайдың қара сөздерін оқыған адам Абаймен сөйлесіп, пікірталаста отырғандай сезінеді. Абайдың қарасөздерінде жиырма үштен астамында афоризмдер жинағы бар. Абайдың 6, 8, 11 қара сөздерінде білім мен ілімге ұмтылуға, мақтаншақтық пен надандықтан аулақ жүруге бағытталған. Мыселен, Абайдың 3, 18 қара сөзінде адамдардың бір-біріне деген іштарлығы, бір-біріне көралмаушылығы көптеп кездеседі. Абай әрбір жалқау кісі қорқақ, ақылсыз, надан келеді деп есептеген. Әрбір ақылсыз надан, арсыз келеді. Әрбір арсыз жалқаудан сұрама, өзі тойымсыз, тиымсыз, өнерсіз, ешкімге достығы жоқ жандар шығады. Мұның бәрі төрт аяқты малды көбейткенімен басқа ойының жоқтығынан өзге егін, сауда, өнер, ғылыми- сияқты нәрселерге салынса, бұлай болмас еді. Әр адам малым көп болса екен, өзімдікі болса дейді осының бәрі адамның көзі тоймаушылдығы. Үлкен болыстыққа таласып бір-бірінен асып түсем дейді. Малдары көбейсе билікке таласады. Елдегі жақсы адамдарды көре алмай үстеріне арыз беретіндерде аз емес. Билікке жетем деп іші тар болған адамдар өтірік болыс , билерге, жағымсыз, олардың айтқанын істеп жүреді де, күндердің күнінде өзі болыс болып шыға келеді. Билік құру әр адамның қолынан келе бермейді. Бұған бұрынғы «Қасым ханның қасқа жолы, Есім ханның ескі жолы», Әз Тәуке ханның Күлтөбенің басында күнде кеңес болғанда «Жеті жарғысын» бөлмек керек. Әлі, ол ескі сөздердің қайсысы заман өзгергендікпен ескеріп, жаңа заманға келіспей тұғын болса, оның орнына тартымды толық билік шығарып, төлеу соларға жарарлық кісі болса керек еді, бірақ ондай кісі аз. Бұрынғы қазақ жайлы білген адамдар айтыпты «Би екеу болса , дау төртеу болады» деп. Оның мәні-тақ болмаса, жұп билер таласып, дау көбейте береді дегеннен айтылған сөз. Сөйтіп, би көбейткенше, әрбір болыс елден толымды – білімді үш-ақ кісі билікке жыл кесілмей сайланса, олар түссе, жаманшылығы әшкере білінбегендіктен түссе, әйтпесе түспесе. Ол билерге даугер адамдар қарамай, екеуі екі кісіні билікке таңдап алып, үстіне біреуді посредникке сайлап алып біте берсе , яки оған оған да ынтымақтаса алмаса, бағанағы үш бидің бүреуін алып, жүгінсе, сонда дау ұзамай бітім болар еді.

Адамдар арасында бірлік болмай ешқашанда тірліктің болуы мүмкін емес деген сөз тараған.

Алтыншы сөз

Ақын қазақтың «Өнер алды-бірлік, ырыс алды-тірлік» деген мақалы төңірегіндегі философиялық мәнде ой өрбітеді.

Ас ортақ, ат ортақ, Бірлік-ақылға бірлік, Бірлік болмай,

дәулет ортақ болса, малға бірлік емес. тірлік

бірлік-осы Бірлік малға сатылса, болмайды.
ант ұрғандардың Бірлік бар
басы-осы. Жерде береке
бар.
Ырыс алды-тірлік
Қазақ ойлады: Абай:замана Мен: қазіргі заман
көзқарасымен көзқарасымен
Кеудеден жан көкірегің мен Адам деген атқа лайық
шықпағандық көңілің тірі болып, салауатты өмір сүру,
болып, адал адал еңбек етіп, өмірдің
еңбекпен мәнін ұғыну. Жақсы тірлік
қылсаң, ырысқа кенелесін.

Яғни адамдар мол егін салуда бірге бас қоспаса, жұмыстың өнімсіз болуы мүмкін, яқи ертеңгі еліне жау шапса да, олар бірге қару ұстап алға шығу керек. Абайдың «Жетінші қара сөзінде» бала ата-анадан екі түрлі мінезбен туады:біреуі-ішсем,жесем,ұыйқтасам дейді. Яғни, мұндай өмірде мақұрымсыз өтуі мүмкін. Таң атқаннан кеш батқанға дейін ойлайтыны ұйқы. Бұндай адамдардың көкірегінде сәуле, көңілінде сенім жоқ, яғни олар малмен тең келеді.Екіншісі талаптансам, білсем, үйренсем дейді. Бұндай адамдар әр нәрсеге сын көзбен қарайды. Үлкен адамдардың ақылын есте сақтап кейінгілерге мұра етеді. Алдарына келген астың қандай қиыншылықпен келгенін түсінеді.

Бұндай адамдардың жалқауларға деген жаны қас келеді. Ертеңгі ел басына түсер қиыншылық кезде, содан шығарлықта ақыл айтып жол табуға тырысады.

Абай үшін өз заманындағы қазақтардың болашағының философиялық-салғастырмалы талдауының шарты болып табылады. Ол өзінің 24 қара сөзінде былай деп жазады: "қазақтар, өзінің байлыққа деген ұмтылысында, білім іздеуде, өнерді түсінуде, тілектестік, күш, құрмет немесе дұшпандық сезімін танытуда басқа да бір халыққа ұқсамайды. Біздегі дұшпандық бір-бірімізді бұзып барамыз, бір-бірімізді бақылаймыз. Шынымен бізге солай өмір сүру жарасады ма? Немесе адамдар ұрлықты, алдауды, зұлымдықты жақсы көре ме? Дұшпанды ұмытқан және білімге ұмтылған, қолөнерге үйрететін, байлықты адал лайықты жолмен ала бастаған жарқын күндер келеді. Бірақ бұл күндер қашан келеді? деп жазған. Қазақ халқының тарихи болашағын ойлаған ойшыл қазақтардың жаппай ағарту ісімен дамуымен, батыс құндылықтарын меңгерумен байланыстырды. Мұндай мәдени өткелдің алдын ала шарты орыс тілі мен мәдениетін меңгеруі тиіс, себебі сол заманда орыс тілі арқылы өркениет құндылықтарын меңгеруге жағдай жасау мүмкін болған [6, 30].

Абай өз халқының бақытқа жету жолында ағартушылықта, мәдени деңгейін көтеруде, алдыңғы қатарлы және қуатты орыс халқымен достықта болды. Абай патша мен бюрократиялықты, Ресей мен орыс халқы арасындағы айырмашылықты қарастыра алды. Оған орыс әдебиетімен жақын танысуы көмектесті. Пушкин А. С., Лермонтов М. Ю.,ТолстогоЛ.Н., Салтыково-Щедрина М. Е., Крылова И. А. ақын орыс әдебиетінде еліктеуге лайықты үлгілерді, халық рухани мектебіне енгізген кездегі мұсылман әдебиетіне қарсы көрді. Ақынның білім алуға, оқуға деген ыстық ықыласы Абай айналасында топтасқан прогрессивті жастардың жүрегіне әсер етті. Қазақ халқын орыс мектептерінде білім алуға, орыс әдебиетін оқуға шақыра отырып, бірақ сол уақытта соқыр, ақылсыз орыс мәдениетін меңгеруге қарсы қорғайды. Жас қазақтар мектепті бітіргеннен кейін орыс самодержавиясының мойынсұнғыш құралы бола алмады деп қорқады. Абай өзінің терең философиялық ой-пікірлерінде өмірдің барлық құбылыстарына өзінің ыстық қатынасын білдіреді және оларға дұрыс баға береді. Абайдың өмір сүретін ортасы, қоғам өмірінің қайшылықтары және өзінің жеке өмірі мен шығармашылығы туралы терең адамгершілік мағынаға толы уақыт туралы айтады. Халық тәрбиесі тұрғысынан оның шығармаларының маңызы ерекше құнды. Халықтың қоғамдық прогресінің артта қалуы мен аяқталмауына негізделген әлеуметтік қарым-қатынастардағы шиеленіске толған адам ақаулары Абай сынының "қара сөздерінде" және басқа да көптеген шығармаларда маңызды объектісі болып табылды. Мәдени мұраны сақтау-тәуелсіз мемлекеттің

табиғи функциясы. Біріншіден, ол халықтың рухани құндылықтарын білдіретін нақты пәндерге қол жеткізуі, жинақталған мәдени тәжірибені белсенді пайдалануында толыққанды деп атала алады. Екіншіден, біз адамдар біздің мемлекетіміздің басты субъектісі болып табылатындықтан, ол әрбір адамның ішкі дамуына қамқорлық жасауы тиіс. Сонымен қатар, мәдени мұраны сақтау мен игеру мұнда тұратын барлық этностардың өзіндік санасын нығайтудың маңызды элементі болып табылады, олардың толыққанды өзара – этносаралық, мәдениетаралық, конфессияаралық өзара іс-қимылының негізі болып табылады. Ал бұл өз кезегінде Қазақстанның ішкі тұрақтылығы мен қауіпсіздігінің кепілі. Осылайша, мәдени және философиялық мұраны белсенді игеру ұлттық сана-сезімнің өсу динамикасының, халықтың ұлттық бірегейлігін нығайтудың маңызды құралы болып табылады[7, 34 б.]. Қазақ халқының прогрессивті мәдениеті тарихында, Қазақ ағарту тарихындағы ұлы ойшыл, философ, ағартушы, ақын, композитор, қазақ жазба әдебиеті мен Қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы Абай Құнанбаевтың рөлі зор. Әлем Абайды өзінің шексіз дарынының, ой тереңдігінің, адамдарға деген жанашырлығының арқасында таныды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Барулин В.С. Социальная философия. – М..1999. – 450с.
2. Назарбаев Н.А. В потоке истории.- Алматы: Атамура, 1999. - 296с.
3. КасымжановА. А. Кунанбаев // Простор, - 2015. №4. С.157-164
4. Муканова Г. Абай // Мысль, - 2015. - №10. С. 60
5. Айтмухамбетов А.А. Казахские служащие Российской империи: формирование, профессиональная и общественно-политическая деятельность в XIX – начале XX вв. Семей, 2010
6. Колдыбаев С. А. Философско-эпистемологические проблемы исторического процесса. Костанай, 2013, 168с.
7. Нысанбаев А. Н. Культурное наследие и развитие философии современного Казахстана // Вопросы философии. – 2009. №11.2009 С. 27 - 34

ӘОЖ 3-9701.8:789

ЕГІЗДЕР ПСИХОГЕНЕТИКАСЫН ЗЕРТТЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Бектаева Нурила Турсыналықызы
Бексултанова Амина Абдуламиткызы
Шымкент Университеті,
магистр аға оқытушы

Резюме

В данной статье рассматриваются проблемы психологические развития у близнецов и психогенетические особенности ребенка.

Қазақстандағы әлеуметтік қауіпті құбылыс аддиктивті мінез-құлық болып табылады. Қазіргі қоғамда аддиктивті мінез-құлықтың таралуына ықпал ететін жағдайлар бар. Өмірдің стиліне айналатын жеңіл және тез арада рахат алу мүмкіндігі, эмоцияларды, оқуға деген уәждемені, қызықты жұмысқа ұмтылуды және өз денсаулығы мен айналасындағылардың денсаулығына зиян келтірмейтін мазмұнды бос уақыттарын жеңілдетеді. Мұның бәрін ойын-сауық телебағдарламалармен, компьютерлік ойындармен, есірткілермен және алкогольді алмастыруға болады. Бұл тәсілдер оңай қол жетімді және кеңінен жарнамаланады және жоғары зияткерлік жүктемені талап етпейді.

Халықтың өмір сүру деңгейі төмендейді,қылмыс өсіп келеді, адам өмірі құнсызданады, ертеңгі күнге деген сенім жоқ. Мемлекеттік қорғаудың көптеген нысандары жойылып, ауру және невротизацияланған балалар өсіп келе жатқан қолайсыз отбасылардың саны артты. Бұл аурудың таралуы бүгін әлеуметтік жарылыс, апат сипатында болды. Мінез-құлықтың

аддиктивтік стратегиясын таңдау қиын өмірлік жағдайларға бейімделудегі қиындықтарға негізделген: күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, көптеген түңілу, идеалдардың күйреуі, отбасындағы және өндірістегі қақтығыстар, жақындардың жоғалуы, әдеттегі стереотиптердің күрт өзгеруі. Шындық психологиялық және физикалық жайлылыққа ұмтылу әрдайым мүмкін емес. Біздің уақытымыз үшін қоғамдық өмірдің барлық салаларында өзгерістердің қарқынды өсуі болып жатқандығына тән.

Аддиктивті тұлға жетілмеу белгілері: интеллектуалдық және рухани мүдделердің айқын көрінбеуі, қатты адамгершілік нормалар, эмоциялық тұрақсыздық, жауапсыздық, кезеңділік сезімі. Аддикттің шешім қабылдаудан кетуге, қате айтуға, атап айтқанда, олардың кінәлі еместігін біле отырып, басқаларды айыптауға ұмтылуы байқалады. Оған тәуелділік пен мазасыздық, көңіл-күй тербелісіне бейімділік, стереотиптілік, мінез-құлықтың қайталануы да тән.

Эмоциялық тұрақтылық мәселесі қазіргі психологияда маңызды орын алады, себебі аддиктивті мінез-құлықпен тікелей байланысты. Біздің елімізде болып жатқан күрт саяси және экономикалық өзгерістер халықтың психоэмоционалдық шиеленіс деңгейінің артуына ықпал етеді. Адамның оқу, Еңбек және басқа да қызмет түрлерін іске асыру процесінің қауырттылығын үздіксіз арттыру, қалыптасқан мінез-құлықтың стереотиптерін ауыстыру, адамның шешім қабылдауының уақтылығы мен тиімділігіне, оның іс-әрекетінің жылдамдығы мен дәлдігіне жоғары сұраныс, сондай-ақ төтенше жағдайлардың артуы әртүрлі жастағы және кәсіптегі адамдарда стресстік жағдайлардың туындауына әкеп соқтырады. Шамадан тыс және ұзақ психологиялық шиеленістің мұндай жағдайлары адамның жүйке жүйесі эмоциялық жүктеме алған кезде туындайды. Халық арасында кең таралған, денсаулық үшін жағымсыз психикалық жағдайлар, алаңдаушылық, өмірге қанағаттанбаушылық, ертеңгі күнге сенімсіздік, балалардың болашағы үшін қорқыныш, ашулану, агрессиялық, депрессия және т. б. сияқты.

Жалпы ғылымның, әсіресе егіздер туралы ғылымның дамуына қарай табиғаты арнайы зерттеудің тақырыбына айналды. Сонымен қатар, егіздерге және олармен байланысты ғылыми мәселелерге әлемнің барлық елдерінде қоғамның әртүрлі қабаттары қызығушылық танытады. XIX ғасырдың 70-ші жылдары бұл құбылысқа ерекше қызығушылық артты: егіздердің екі түрі бөлінді – монозиготалық және дизиготалық. Сол кезде генетика әдісі ретінде егіздің зерттеу құндылығы анықталды (Ф.Гальтон).

Алайда, шынайы ғылыми әдіске егіздерді зерттеу XX ғасырдың 20-шы жылдарында, егіздердің екі түрі туралы негізделген түсінік және зиготность диагностикасының сенімді тәсілдері (И. В. Равич-Щербо) пайда болған кезде айналды [4]. Монозиготты және дизиготты егіздерді ажырату үшін 1924 жылы Сименс егіздердің белгілі бір түрін анықтау үшін "ұқсастық әдісін" әзірледі, ол тұқым қуалайтын белгілердің қатарын–көздің, шаштың түсін, саусақтардың іздерін салыстырды. Фершюр О. 1934 жылы арнайы кестені құрады, онда егіздердің ұқсастығы бірқатар белгілер бойынша анықталды. Алайда, егіздердің басты ерекшелігі тек 100 немесе 50% жалпы гендердің бар екенін ғана емес, сонымен қатар мұндай ұқсастықтар олардың ерекше дамуына ықпал етеді [2].

Өйткені барлық уақытта егіздердің туылуы таңқаларлық пен қызығушылық тудырған ерекше құбылыс болды.Егіздердің феномені ғылыммен айналыспас бұрын, фольклор - миф, ертегілер, аңыздар, әндер, баллад және басқа да халық ауыз әдебиетінің түрлі жанрларының "зерттеу" пәні болды [3].

Осы феномен табынушылар мен жасақтарда, бейнелеу өнерінде, көркем әдебиет пен поэзияда көрініс тапты. Мұндай жұмыстың нәтижесі ғалымдардың ашылуын алдын ала баяндаған, сондай-ақ егіздер туралы ғылым оларды шешуге тек қана жақындата бастаған проблемалық мәселелерді қозғаған жалпылама және олжалар болды. Антикалық уақытта Гиппократ егіздер шәуетті екі бөлікке бөлу нәтижесінде пайда болады деп есептеді және олардың әрқайсысы аналық құбырлардың біріне түседі. Демокрит, өз кезегінде, егіздік – "ұрықтың" артық нәтижесі, ұрықтың пайда болатын заттар деген болжам айтты. Аристотель басқа көзқарасты ұстанды. Ол егіздер бір ұрғашы екі ұрғашы арқылы пайда болады деп ойлады.

Көп ұрықты жүктілік кезінде туған балалар егіз деп аталады. Екі жеміс (егіз) жүктілік 70-80 босануда бір рет, үш жеміс (үш есе) – 6-7 мың босануда бір рет, ал төрт және көп жеміс өте сирек кездеседі.

Белгілі болғандай, көпшілігінде бір белгіден артық бала туады. Бұл овуляция кезінде бір мезгілде бірнеше аналық жасушалардың жетілуіне байланысты. Жануарлардың кейбір түрлері мен адамның овуляциясы әдетте бір жұмыртқа піседі және, демек, бір ғана бала туады. Кейбір жағдайларда зигот дамуының бастапқы сатыларында жетілген жалғыз аналық жасушаны ұрықтандыру кезінде екі бөлікке бөлінеді. Бұл құбылыс монозиготты егіздердің пайда болуына әкеледі. Монозиго егіздер бір зиготадан пайда болғандықтан, олар бірдей генетикалық жиынтығы бар, бұл олардың сыртқы ұқсастығын анықтайды. Кейде эмбриондардың бөлінуі толық емес және нәтижесінде сиам егіздері деп аталады.

Өткен ғасырдың екінші жартысында егіздердің дамып келе жатқан ұрықтарында эмбрионалды қабықшалардың бірдей құрылымы әрдайым анықталмайтыны анықталды. Бұл бір емес, екі егіздің болуы туралы ой айтуға мүмкіндік берді. Осылайша, адамның көп ұрығы екі биологиялық

Егіздердің психикалық даму ерекшелігіне екі негізгі фактор кіреді: айналасындағылардың (ата-аналардың) егіздерге қатынасы және егіздердің өзара қатынасы. Қатынасы айналадағы өрнектеледі подчеркивании ұқсастықтары егіз және еліктіріп, олардың даралау. Егіздердің бір – бірімен тұрақты қарым-қатынасы олардың өзіндік санасының ерекше қалыптасуына ықпал етеді және қалыптасқан "көшбасшы-ведый"қарым-қатынастар аясында өзара тәуелділік туындайды. Басым болу фактісі монозиготты егіздерде де, дизиготты егіздерде де байқалады, бірақ дизиготты егіздерде де көп, ал монозиготтарда жиі ауысатын доминантность кездеседі. Бір егіздің басқасынан басым болуының негізгі факторлары олардың әрқайсысының биологиялық ерекшеліктері ғана емес (бойы, туу кезіндегі салмағы, құрсақішілік жағдайы), сонымен қатар физикалық орта, мектеп үлгерімі болып табылады [5].

Сергиенко Е. А. бірлесіп авторлармен осы факторлардың монозиготты және дизиготты егіздерге бірдей әсер ететінін айтады. Монозиготаларда-жұптың ішінде рөлдерді бөлу кезінде зияткерлік дамуға, мектеп үлгеріміне және дене күшіне көп көңіл бөлінеді, ал дизиготиналарда туған кезде туудың тәртібі мен өсуі/салмағы рөл атқарады. Әртүрлі тұздалған дизиготты егіздер аталған жұптар арасында аралық орын алады. Белгілі бір орта жағдайлар зерттелетін белгісі бойынша егіздердің ішкі ұқсастығын ұлғайтуы немесе азайтуы мүмкін. Алайда дамудың орташа жағдайлары психологиялық сипаттамалар бойынша олардың ішкі ұқсастығына әсер етпейді, ол қабылданбайтын нақты дайындықпен анықталатын болады. Бұл зиготизмді дұрыс анықтауға жатады, онда монозиготалық егіздер дизиготқа қарағанда бірдей болады.

Жұптың ішіндегі қарым-қатынастарға байланысты егіздер әдетте мынадай психологиялық типтердің біріне "түседі": "тығыз байланысты", "тәуелді" немесе "шеткі индивидуалистер" [5].

Егіздер, жұптағы" тығыз байланысқан" қарым-қатынастармен тек адал достықпен біріктірілген емес. Олар іс жүзінде бір-бірінен ажыратылмайды, барлығында өзін бірдей көрсетуге тырысады және нәтижесінде айналадағылар үшін мүлдем "ұқсас"болады. Дәл осындай егіздер бірден екі есімге жиі жауап береді, айнадағы өз көрінісін "танымайды". Әсіресе қызығушылық пен темпераменттердің күшті ұқсастығы монозигот (бір яйц) егіздерде байқалады. Бірақ бұл жағдайда да ата – аналар егіздердің "клондар" емес, әрбір жеке тұлғаны тәрбиелеу қажет екенін есте сақтаған жөн. "Тығыз байланысты" жұпта өзінің оң белгілері бар:

Бала әрқашан жанында қиын жағдайда түсінушілік пен қолдау табатын адам бар деп үміттенуі мүмкін;

Достармен қарым-қатынас болмаған жағдайда оның жолдастары бар. Минус:

Екеуі бір қарағанда күшті. Біріге отырып, егіздер ата-ана тәрбиесі мен беделіне "қарсы" бола алады,

Бірақ бір-біріне қарамастан әрекет ету керек болған кезде күш әлсіздікке айналады. "Тығыз байланысқан" егіздерге ұзақ уақыт бөліп тұру қиын, басқа құрдастарымен қарым-қатынас жасау қиын, достарын табу қиын.

Отбасылық тепе-теңдік егіздердің қиын жағдайларда ата-анасынан қалыс қалатындай бір-бірімен қарым-қатынаста құтқаруды іздеуіне байланысты бұзылуы мүмкін. Ата-аналар тарапынан "арқан тарту"сияқты болуы мүмкін. Жиі, әсіресе егер егіздер-қыздар болса, ата-аналардың әрқайсысы "өз" баласын таңдайды (көрінетін "бірдей" болғанына қарамастан), баланы өз жағына тартады және осылайша егіздер одағын "бұзады". Бір-біріне тәуелділік шамадан тыс, ауыр болмауы үшін, тәрбиелеу және қарым-қатынас кезінде әрбір баланың өзіндік бағасын көрсету керек:

- әр адамға жеке жиі жүгініңіз;
- сауалдарға жауап бере отырып, бір-бірін ұрып-соғу әдетінен үйрену;
- орындау үшін тапсырмалар беру, әркімге жеке әрекет ету керек; басқа балалармен қарым-қатынас пен достықты көтермелеу [6].

Бірақ барлық қадамдар ағалары мен апа-қарындастарын "бөлмеу" үшін абай болу керек, олардың арасында бәсекелестік сезімін тудырмау керек. Әйтпесе, егіздердің жұптары– "шеткі индивидуалистер"қатынастары бойынша қарама-қарсы пайда болады. Өз ұқсастығына "қарсы тұра", мұндай балалар төбелеске жете алады, ал ересек жастағы қақтығыстар өте ауыр болады.

Мұндай жұптардағы қарым-қатынас жарыстық болуы мүмкін, біреуі басқа істерге түсіп, оны бәрінен асып түсуге тырысады. Бірақ, керісінше, егіздердің бірі ағасы немесе апасы толық қарама-қарсы болуға тырысады. Біреуі өзін нашар ұстау немесе қолма- қол нашар оқу, Егер екіншісі - "жақсы бала" (қыз). "Шамада тәуелді егіздер-ең үйлесімді одақ. Олар бір-бірін жақсы түсінеді және қолдайды, бірақ басқа құрбыларымен қарым-қатынас жасай алмайды. Ағасының (әпкесінің) қасында болғанына қарамастан ұжымда "өмір сүре алады" [4].

Егіздер-бір жүктілік нәтижесінде туған балалар. Олар бір жұмыртқадан немесе әр түрлі жұмыртқадан дамығанына байланысты бір яйцек және әр түрлі яйцек. Біріншіден, монозиго, екіншіден - дизиготты егіздер, сондай-ақ егіздер, үшемдер және т.б. деп аталады. Егіздердің айырмашылығы негізінен үш фактормен анықталады: құрсақтағы қанмен қамту сапасы, туу кезіндегі салмағы және туу тәртібі. Жұптың ішіндегі қарым-қатынастарға байланысты егіздер әдетте мынадай психологиялық үлгілердің біріне "түседі": "тығыз байланысты", "тәуелді" немесе "шеткі индивидуалистер".

Егіз жағдайы туғаннан кейін егіздердің дамуының маңызды орта шарты болып табылады және олардың эмоционалдық, зияткерлік, тұлғалық және әлеуметтік дамуын анықтайды. Егіздердің жағдайы егіздердің ішкі ұқсастығын арттыратынына қарамастан, оларда морфологиялық және қозғалу бейиденттілігі мен жетілудің жеке қарқыны байқалады. Жағымсыз салдарлардан аулақ болу үшін ата-аналар ерте жастан бастап балаларға тәуелсіздікті көтермелеу, өз"Мен" ұғымын ұғыну, олардың айырмашылықтарына мән беру, яғни балаларға жеке екі жеке индивидке қатысты қарау керек.

Біздің эмпирикалық зерттеуіміздің мақсаты құрдастарымен салыстырғанда егіз балалардың тілдік даму ерекшеліктерін анықтау болып табылады. Біз мектепке дейінгі жастағы егіз балалардың сөйлеу дамуы құрдастарымен салыстырғанда төмен даму деңгейімен ерекшеленеді деп болжадық.Констатациялық экспериментте сыналушылардың сөйлеу даму деңгейін анықтау мақсатында Ф.Даскалова бойынша сөйлеу дамуының диагностикасы жүргізілді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. - М.: Просвещение, 1997. – 323 .
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. М.: Лабиринт, 1996.
3. Даскалова Ф. Г. Диагностика речевого развития детей дошкольного возраста как объект воздействия при обучение родному языку в детском саду // Педагогические условия формирования социальной активности у детей дошкольного возраста. – М., 1999.
4. Зырянова Н.М. Близнецы. – М., 2006.
5. Зырянова Н.М. Близнецы идут в первый класс// Семья и школа, 2007, № 7. с. 15-17.
6. Зырянова Н.М. Школьный путь близнецов// Семья и школа, 2007, № 8. с. 12-14.
7. Зырянова Н.М. Близнецы вступают во взрослую жизнь.// Семья и школа, 2007, № 9. с. 15-17.

ӘОЖ 37.017.7:371.4:894.342

АБАЙ ІЛІМІ ЖӘНЕ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

Бахтиярова С. филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Алибаева А.Е. педагогика ғылымдарының магистрі, жоғары санатты оқытушы
Қазақ гуманитарлық заң және техникалық жоғары колледжі,
Қызылорда қаласы,

Мақсұтым – тіл ұстартып, өнер шашпақ,
Наданның көзін қойып, көңілін ашпақ.
Абай

«Болашаққа бағдар рухани жаңғыру» атты Елбасымыздың жазған мақаласында айтылғандай «Білімнің салтанат құруы», «Сананың ашықтығы» атты бағдарламалар бір-бірімен тығыз байланыста екені байқалады. Екі мақаланыңда түпкі мақсаттары білімді болып, өзге елдер қатарына қосылып, экономикалық-нарықтық саяси жағдайымызды қалыпқа келтіріп, айтып өткендей ең бастысы халқымыздың білімділікке, жан-жақтылыққа деген сауат ашу. Себебі, білімді ұрпақ, қоғамдағы барша факторларында білімді бірінші орынға қоятын ұлт қана табысты болмақ.

Бәрімізге белгілі өзі ауқатты, бар жағдайы келіскен топтар қатарынан шыққан Абай Құнанбаев 1845жылы 10 тамызда Семей облысының Шыңғыстау бөктерінде өмірге келді. Азан шақырып қойған аты Ибраһим.Оның әкесі Құнанбай болыс болып ел басқарды. Өзінің баласын ел істеріне араластыру мақсатында оны әр түрлі оқу орындарында оқытты. Ақылды, зейінді, мейірімді Зере немерелерінің ішінде Ибраһимді ерекше жақсы көріп, оны Абай деп еркелеткен. Ізгі жүректі, үлкенге қамқор, кішіге пана бола білген Зере әже Абай өміріне, ақындығына игі әсерін тигізген. Алайда, Абай ел ісіне араласып болыстық қызмет атқарудың орнына «халқым», «жұртым» деп солардың барынша білімді, көздері ашық болуына жағдай жасады. Ең алғаш өлең жазуды 10 жасында қолға алды.

Абай өз ортасының барлық жақсы қасиеттерін бойына сіңіріп өскен. Бұл оның ерте есеюіне, айнала өмірде болып жатқан қуаныш пен қайғыны, жақсы мен жаманды жіті қадағалап, ой елегінен өткізуіне, белгілі бір қорытынды жасуына көмектесті.Кемелдену жолында Абай өмірдің сан қилы белестерден өткенін «Өлсем орным қара жер сыз болмай ма?» деген өлеңінен байқауға болады. Сонымен қатар албырт жастық шағында ретті жерінде айла-амалдарға да барып, ашуға да жол бергенін, ой жетегіне түсе қоймағанын сеземіз.

Абай өз шығармаларында жастарды, елді ғылымға, өнерге шақырды. Соның бірі:

Ғылым таппай мақтанба,
Орын таппай баптанба,
Құмарланып шаттанба
Ойнап босқа күлуге.
Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеңіз.
Тілеуің, өмірің алдында,
Оған қайғы жесеңіз.
Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ —
Бес дұшпаның білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым ойлап қой —
Бес асыл іс, көнсеңіз.

– деген өлең жолдары.Сөйтіп, ақын адам бойында үлкен қазынаның бірі ғылым екендігін ұғындырады.Әр адам бір ғылымды игермей жатып, орынсыз мақтануға, жалқаулыққа берілуге болмайтындығы жайында сөз етеді. Бұл өлеңде адам болам десеңіз, бес нәрседен қашық бол (өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ) және бес нәрсеге асық бол (талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым) – деген өлең жолдары бар. Абай мұнымен адамдардың бойынан жаман қасиеттерден арылып, жақсы қасиеттерді бойына сіңіріп, адамгершілікке қарай бағыттайды.

Ойшыл енді халқына рухани білім беріп, жетілу жолына салудың күшті құралы ретінде өлең жазуды, яғни ақындықты мықтап қолға алады.

Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін,
Жоқ-барды, ертегіні термек үшін.
Көкірегі сезімді, тілі орамды
Жаздым үлгі жастарға бермек үшін – деп, ақын өзінің өлең жазудағы көздеген мақсатын айқын білдіреді.

Ойшыл жетіле келе терең рухани біліммен халқына деген жанашырлыққа ие болды. Ол ақындығы өзінің тілек-қалауы – халықтың көкірегін ашып, оны дұрыс жолға салудың құралы екенін жазды.

Жалпы Абай шығармаларының қайсібірін оқысаң да, шынайы бейнелердің көркемдік қуаты мен идеялық мазмұнының саңқырлылығына және тақырыптық әралуандығына, оның шығармаларының нағыз өмір энциклопедиясы екендігіне тәнті боласың. Адамдардың типтік түрлері, табиғат пен тұрмыстың қаныққан әсерлі бояулары, лирикалық ой толғаныстары тұтастана келіп, бізден алыс өмір ақиқатын көз алдымызға әкеледі. Сонау замандардың өзінде-ақ өз шығармаларында өмірдің барша шынайы құбылыстарын, адам бойындағы рухани жұтандықты, екі жүзділікпен күншілдікті, мақтансүйгіштікті, еңбексіздікті, білімсіздік пен надандықты, имансыздықты, сатқындықты, өзінің сергек ойларын білдіріп, халықтың сана-сезімін оятып, дамытатын ерекше бейнелерді сомдады. Заман талабына сай уақыт бізден ұлы ақын Абайдың шығармаларына жаңа көзқарас тұрғысынан жан-жақты, терең талдай отырып, тануымызды міндеттеді.Абай мұрасына жаңаша көзқарас дегеніміз – ойшылдың рухани көзқарасы бүкіл әлемді жаратушы бір және оның себебі мен жаратылу мақсатының барына, сонымен бірге әлем тіршілігінің бір заңдылыққа бағынатындығын мойындау.

Абай, ең бірінші – қазақ халқының жаны, ал оның «қара сөздері» әлем мен адамдар мағынасын ұғудың құнды кітабына айналды.Ол адам бойындағы моральдық-этикалық қасиеттерді сөз ете отырып, өзінің *үшінші қара сөзінде:* «hәмма ғаламға белгілі данышпандар әлдеқашан байқаған: әрбір жалқау кісі қорқақ, қайратсыз тартады; әрбір қайратсыз, қорқақ мақтаншақ келеді; әрбір мақтаншақ қорқақ, ақылсыз, надан келеді; әрбір ақылсыз надан арсыз келеді; әрбір арсыз жалқаудан сұрамсақ, өзі тойымсыз, өнерсіз, ешкімге достығы жоқ жандар шығады», – дейді [1, 11 б.]. Бұл сөзі арқылы Абай өз қазақ халқының төменгі сатыдағы адамдар екенін көрсетті және оларға өздерінің мүшкіл халдерін түсіну үшін әуелі мінездеме берді. Адам өзіне берілген мүмкіндіктерін тиімді пайдаланып, өзінің қалай-ниет, құмарлықтарын тежей біліп, белгілі бір арнада ұстауы тиіс. Осыған байланысты ол өзінің *жетінші қара сөзінде: «А*дам анадан екі түрлі болып туады. Біреуі «білсем» екен деп, көзі көрген нәрсенің бәріне қызығушылық танытып ізденеді. Ал, екіншісі тек қана «ішсем, жесем, жатсам»», – дейді екен [1, 21 б.]. Біз өмірге келгенен кейін тек қарын тойдыруды ойламай, өз ішкі дүниемізді білімге, өзімізге не қажет екендігін білген жағдайда ғана өз тәнімізді басқара аламыз. Алайда адамдар материялдық мұқтаждыққа бой алдырып, бұл қасиеттерінен біртіндеп айырыла бастайды. Сондықтан мақсат – көкірекке сәл де болсын сәуле түсіріп, ұйқыдағы адам жанын ояту болды.Жалпы Абай ілімі өмірдің негізі имандылықта деп түсіндіреді. Имандылық дегеніміз – адамның рухани байлығы оның адамгершілігі. Егерде адамның туған, тәрбие алған ортасы рухани жағынан мықты жетілген болса, онда адам ең жоғары кемелдену сатысына тез көтеріледі. Әрбір сатыдағы, әрбір деңгейдегі адамдардың жетілу дәрежелері: мінез-құлық, ой-өріс, ақыл-естеріне байланысты іс-әрекеттері өмір мақсаттары да әртүрлі болып келеді. Ретсіз, бей-берекет өмір сүретін адамдар өз өмірлерін бір қалыпқа сала алмайды. Қоғамдағы, үйдегі

міндеттері дұрыс атқарылмайды. Бұларда тазалық та, әдепті мінез де, ырзық-несібе де болмайды. Олар адамгершілік қасиетті жиі таптайды.

Башқұрттың қабырғалы қаламгері Мұстай Кәрімнің жүрек түкпірінен шыққан тілек сөздері түркі әлемі үшін Абайдың маңыздылығын жоғары таныған сырлы жолдарға толы : « Біздер, башқұрттар үшін қазақ жазба поэзиясының алғашқы хабаршысы, алғашқы үні Абай болды .Ол бірінші болып бізге қазақ жанын ашты... Абай ұлттық қана емес, әлемнің ақындық мәдениетінің шыңы болып табылады. Ал шыңдар алыстан көрінеді және олар үнемі өздеріне тартады.Биікті алыстан да, Шығыстан Батысқа қарай көреді. Абайдың рухани ой -өрісіне, ақындық көзқарасының кеңдігі мен тереңдігіне, Абай парасатының қуаттылығына таң қаласың. Осының өзі оның Шығыс пен Батыс мәдениетіне қатыстылығын байқатады» –деді [2].

Ойшыл ақын сонымен қатар өзін аудармашылық қырынан да жақсы көрсете білді.Александр Пушкиннің «Евгений Онегин» шығармасынан «Татьянаның хатын» және «Ленскийдің сөзін», Михаил Лермонтовтың «Ой», «Жолға шықтым бір жым-жырт түнде жалғыз», «Қанжар», «Теректің сыйы» және тағы басқа өлеңдерін қазақ тілінде сөйлетті.

Абай тірі күнінде өз кітаптарын көрген жоқ, алайда оның шығармашылық жолын жалғастырған рухани шәкірттері жетерлік. Алаш қозғалысының көшбасшысы Әлихан Бөкейханов алғаш болып Абайдың өмірбаянын зерттеді. Алаш қозғалысының көрнекті басшыларының бірі, ағартушы, ақын, филолог Ахмет Байтұрсынов Абайды «Қазақтың бас ақыны» деп атап, «онан асқан бұрыңғы-соңғы заманда қазақ баласында біз білетін ақын жоқ», деп жазды. Әлем әдебиетінің классигі Мұхтар Әуезов дербес әдебиеттану ғылымы ретіндегі абайтанудың негізін қалады. Ол Абай талантына жоғары баға бере отырып, «Абай жолы» эпопеясын жарыққа шығарып, оның әдеби мұраларының жер шарына таралуына ықпал етті.

Биыл, 2019 жылы ұлы ақын, композитор, философ, саясаткер, ағартушы Абай Құнанбайұлының 175 жылдығын тойлауға арналған түрлі шаралар өткізілуде. Қазақ әдебиетінің төл ақыны Абай Құнанбайұлының келер ұрпаққа үлгі етіп қалдырған мұралары мол. Расымен де Абай өз шығармалары арқылы қазақ халқын танытты. Оның салт-дәстүрін, бойындағы барша қасиетін, өзгеге қонақжайлылығымен қоса өз бойларындағы барша кемшіліктерінде сипаттап көрсете білді. Абай әрқашанда қазақ халқының ең биікте тұрған ақыны, ойшыл данышпаны. Және солай болып қала бермек.

Абай есімі дүние жүзі халықтары әдебиетінде Шекспир, Пушкин, Гетелермен қатар тұрады. Ақынның мол әдеби мұрасы тек бір халықтың ғана емес, бүкіл адамзаттың рухани қазынасы саналады. Қазақстанда ұлы Абайдың есімі көптеген елді мекендер мен көшелерге, Алматы Ұлттық университетіне, Алматы қаласындағы Мемлекеттік академиялық опера және балет театрына берілген.Ұлы ақынның құрметіне Қазақстан мен Ресейде ескерткіштер орнатылған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай қара сөздері. Алматы, 1992 жыл [11, 21 б.].
2. Досым Омаров. Абайтану немесе ұлы ойшылдың рухани кемелдену туралы ілімі. Алматы «Мектеп», 2002 жыл.

УДК 355.018

МЕДИЦИНА ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ТҮРЛЕРІ ТУРАЛЫ

Алимжанов Т. Л.
Ғылыми жетекші ф.ғ.к. Нурходжаева Х. А.

Медицина - адамдардың денсаулығын сақтау мен нығайту, сырқаттарды емдеу мен аурудың алдын алу, денсаулық және жұмысқа қабілеттілік жағдайында, адамзат қоғамында ұзақ өмір сүруге жетуді көздейтін тәжірибелік іс-әрекеттің және ғылыми білімдердің жүйесі.

Адам ағзасының құрылымы, функциялары, әртүрлі жүйелерінің жай-күйі мен олардың нормалары мен патологиясы тұрғысынан адам ортақтығының жағдайын, әртүрлі аурулардың себептері мен пайда болуын, олардың симптомдарын, көрінуін, ағымы мен емдеу тәсілдерін, белгілі бір аурулардың пайда болу қаупін төмендетуге ықпал ететін алдын алу әдістерін, денсаулықты сақтау және өмір сүру ұзақтығын зерттейтін эмпирикалық және теориялық пәндердің жиынтығы.

Медицина ғылымдарының 80 – нен аса түрі бар. Антропология (грекше antropos - адам) – адам туралы ғылым. Ол адамның шыққан тегін және оның барлық кезеңде бірдей даму типін зерттейді. Әрине, адам денесінің құрылысын анатомия зерттейді. Бұл ғылымдардың бір-бірінен айырмашылығы неде? Антропологтар анатомдарға қарағанда басқа тұрғыдан қарайды. Қалыпты анатомия адамды жинақтап, «орталық» тип деңгейінде абстракты үлгі есебінде зерттейді. Антропологияда адамды салыстырмалы кең көлемде, әрбір адамның жеке әрекеттерін зерттейді: жыныстық, жастық, конституциялық, қызметтік, этникалық және нәсілдік. Генеалогия (грек. genealogia - шежіре) - генетикада және селекцияда жеке өсімдіктер мен жануарлардың немесе олардың белгілі бір тобының шыққан тегі жайындағы мәліметтерді жинау туралы ілім. Генеалогия негізгі үш генетикалық заңдылықтарға сүйенеді: тіршіліктің жаңаланып отыруы; жаңа өзгерістер туғызуға қабілеттілік; пайда болған қасиеттердің тұқымда бекуі. Қандай да бір белгілердің, қасиеттердің тұқым қуалаушылығын зерттеуде Генеалогия кең көлемде қолданылады. Оның ғыл.-әдістемелік әдістері адам генетикасында да пайдаланылады.

Нозология — аурудың себептері, шығуы, таралуы, дамуы, организмге әсері туралы ілім. Нозология патологиялық жағдайлар тобынан нақты жекеленген ауруларды көрсетеді. Нозология негізгі факторы болып аурудың шығуы мен тәндігін анықтайтын этиология есептелінеді. Патология(грек. pathos – қасірет және logos – ілім) – патологиялық процестер мен жеке ауруларды зерттейтін ғылым; қалыптан тыс ауытқу әдетте патология деп аталады. Медицинаның адам мен жануарлар организміндегі әр түрлі ауытқуларды зерттейтін клиника саласы.

Патологияның негізгі екі саласы бар: патологиялық анатомия; патологиялық физиологиясы. Бұдан басқа, өлкелік Патология, әскери Патология, кәсіптік Патология деген салалары бар. Соңғы кезде салыстырмалы Патология (аурудың дамуын эволюциясы тұрғыдан қарап, олардың адам мен жануарлардағы даму ерекшелігін айқындау) қарқынды дамуда. Симптомология (гр. σύμπτομα)) — аурудың белгісі. Мәселен, ауыз шырышты қабығына әр түрлі морфологиялық элементтер бөртіп шығады. Солардың ішінде ақ таңба лейкоплакия ауруына тән белгі болса, жалпақ қызыл теміреткінің негізгі белгісі — қатты түйіншектің пайда болуы. Спланхнология (splanchnologia; лат. viscera, грек, splanchnos — ішкі мүшелер; logos — ілім) — ішкі мүшелер жүйелері құрылысын зерттейтін ілім. ішкі мүшелер жүйелеріне — ас (азық) қорыту, тыныс алу, зәр бөлу және көбею (аталық және аналық) мүшелері жатады.Бұлар негізінен дененің көкірек, құрсақ және жамбас қуыстарында орналасып, қоршаған сыртқы ортамен денедегі табиғи тесіктер арқылы қатысады. ішкі мүшелер — адам мен жануарлар организмдері мен қоршаған сыртқы орта арасындағы зат алмасу және көбею процестерін іс жүзіне асырады. Ас (азық) қорыту аппараты (apparatus digestorius) — организмді қоректік заттар және сумен, тыныс алу аппараты (apparatus res- piratorius) — оттегпен қамтамасыз етеді.

Краниология – антропология ғылымының бас сүйек құрылысын зерттейтін саласы. Ертедегі және қазіргі халықтардың антропологиялық құрамын анықтауда Краниологияның маңызы өте зор. Ғылымда жалпы адам бас сүйегін – cranium, бас сүйектің төменгі жақсүйексіз түрін – calvarium, ми сауытының бет сүйексіз түрін – calvaria деп атайды. Неврология (neurologia, грек, neuron — жүйке, logos — ілім) — жүйке (жүйке) жүйесі туралы морфологиялық ілім. Адам мен жануарлар организмдерінің жүйке жүйесі дене мүшелері мен мүшелер жүйелерінің қызметтік біртұтастығын және олардың белгілі бір ортаға бейімделуін реттеп басқарып отырады. Психиатрия (психе — жан, иатреиа — емдеу) — психикалық аурулардың көріністерін, этиологиясы мен патогенезін қарастыратын ғылым. Сонымен бірге бұған аурулардың алдын алу, емдеу мен жәрдемді ұйымдастыру да енеді. Психиатрияның дамуы тарихи жағынан былай қалыптасты: оны зерттеу саласы психоздармен шектелген жоқ, сондай-ақ ол невроздарды да, бұған қосымша соматикалық аурулар кезінде басталатын психикалық өзгерістерді де қамтиды. Офтальмология (гр. ophthalmos – көз және гр. logos – ілім) – көз аурулары, оларды анықтау, емдеу әдістері және олардан сақтану шараларын зерттейтін ілім; клиникалық медицинаның бір саласы. Ларингология (грек. Iагепх (larynges) - көмей, грек. logos - ілім, сөз) - көмей құрылысы мен функциясы, аурудың алдын алу және емдеу әдістерін зерттейтін оториноларингология бөлімі. Синдесмология (syndesmologia, грек, syn — байланыс, desmos — байлам, logos — ілім) — сүйектер байланыстары туралы ілім.Адам мен жануарлар қаңқаларында сүйектер байланыстарының екі түрі ажыратылады: сүйектердің тұтаса байланысы; буынды байланыс.

Трансплантация (ортағасырлық лат. transplantatio – ауыстырып салу) – адам мен жануарларда органдар мен тіндерді ауыстырып салу. Өсімдіктерде – өсімдіктер бөліктерін аналық өсімдіктердің басқа жеріне немесе басқа өсімдіктерге ауыстырып салу. Бақша өсіру мен эксперименттік зерттеулерде қолданылады. Анестезиология (грек. an – сыз, сіз, емес қосымшасы және aisthësis – сезім, logos – ғылым) – клиникалық медицина ғылымының ағзаларды уақытша жансыздандыру мәселелерін зерттейтін саласы.Аумақтық жансыздандыру (анестезия) тәсілдері 19 ғасырдан белгілі. Қазіргі заманғы анестезиологияның негізін салған 19 ғасырда өмір сүрген ағылшын ғалымы Ю.Сноу болды. Токсикология (көне грекше: Τοξικολογία; τοξικος – у + λόγος – ғылым) – медицинаның удың қасиеттерін, организмге тигізетін әсерін, улану салдарынан туатын өзгерістерді, уланған адамды емдеу әдістерін зерттейтін саласы.Токсикологияның бірнеше саласы бар. Мысалы:

әр түрлі жануарлар мен өсімдіктердің химиялық заттарға қайтаратын жауабының ерекшеліктерін салыстырмалы токсикология;

ауыл шаруашылығы жануарлары мен кәсіптік аңдардағы осындай ерекшеліктерді ветеринарлық токсикология зерттейді. Онкология (грек. oncos – өскін, ісік және logos – ілім) – медицина ғылымының ісік ауруларының пайда болу себептерін, даму жолдарын, клиникалық белгілерін анықтап, емдеу, олардан сақтану жолдарын зерттейтін саласы. Кардиология (көне грекше: kardia – жүрек және көне грекше: logos – ілім) – жүрек пен қан тамырларының құрылысы, қызметі және олардың ауруларының пайда болу себептері мен дамуы, белгілері және оларды анықтау, емдеу әдістері мен олардан алдын ала сақтану жолдары туралы ғылым, медицинаның бір саласы [7,11 б.].

Зерттеулер туралы

Республикада кардиология дербес ғылым ретінде Алматы мемлекеттік медицина институтында (қазіргі Қазақ ұлттық медициналық университеті) емдеу кафедрасы ашылысымен қалыптаса бастады (1935). Жалпы және жеке органдардағы, әсіресе, жүректегі қан айналысының жүйке, қан арқылы реттелуі жөніндегі мәселелерді зерттеп, интер- және экстроцепторлардың жүрек тамырларына, артериялық және веналық қысым мөлшеріне, лимфа айналысына тигізетін әсері, оның механизмі айқындалды (А.П. Полосухин, Н.О. Базанова, Р.Ә. Сәтбаева, А.М. Бекетаев, І.А. Бірімжанова, А.Е. Бөлекбаева, т.б.). Шокқа (есеңгіреу) қарсы арнайы сұйық дәрі дайындалды (Полосухин, т.б.).

Жүрек пен қан тамырлары зақымданған кездегі холестерин алмасуы зерттелді (Т.Я. Полосухина, В.И. Якубовская), жүйке жүйесі қызметінің бұзылуының артериядағы қан қысымының өзгеруіне әсері анықталды (Б.А. Атшабаров).

Маймен реакцияға түсетін, жүрек етін сергітетін өсімдік препараттары (Бунге киікотының сұйық сығындысы, хош иісті алабұта, т.б.) дәрігерлік практикаға енгізілді (Ф.Ж. Жұмағалиева, Р.Ә. Сәтбаева, т.б.). Республиканың әр өңірінде жүректің ишемиялық аурулары мен артериялық гипертонияның таралу жиілігі (Р.Ә. Сәтбаева, М.Ш. Тастамбекова), жүрек және қантамыр ауруларының эпидемиологиясы мен одан алдын-ала сақтану жолдары анықталды (А.Ж. Рысмендиев), республикада артериялық гипертонияны емдеу мектебінің негізі қаланды (Ә. Жүсіпов). Қазақстанның өнеркәсіп орындарында істейтін жұмысшылар арасында артериялық гипертонияның таралуы (эпидемиологиясы), одан сақтану жолдары зерттелді (Ғ.А. Құлқыбаев, О.А. Әбдібаев, т.б.). Жүректің ишемиялық ауруларына антиоксидант және кальций әсерін бейтараптайтын дәрілермен әсер ете отырып, жүрек етінің зақымдануын тежеуге болатыны дәлелденді (Құлқыбаев, т.б.). Жүрегі ауыратын жүкті әйелдерге кардиология көмек көрсету тәсілдері зерттеліп, жүрек-қантамыр ауруларын анықтау әдістері ұсынылды (М. Төленов, т.б.). Шок (есеңгіреу), улану салдарынан өлім халіне келген адамды артериясына тез қан құю арқылы аман алып қалуға болатыны дәлелденді (М. Төленов). Туа пайда болатын жүрек ақауларын анықтау, оларды операция жасау арқылы емдеу әдістері, сондай-ақ қан тамыр хирургиясының әдістері табылды (В.С. Сергиевский, А.К. Ізмұқанов, Е.К. Нұғыманов, Ж.Х. Хамзабаев, т.б.).

Жүрек ауруымен ауыратын адамдарды емдеуде тиімді табиғи факторларды (минералды сулар, шипалы балшықтар, қымыз және шұбат) ұтымды пайдалану, жаңа дәрілік препараттарды клиник. тәжірибеден өткізу және диагноз қоюда осы заманғы компьютерлік томографияны пайдалану іске асырылуда. Қазақстанда кардиология саласында ғылыми-зерттеу жұмыстарымен Кардиология және ішкі аурулар ғылыми-зерттеу институты, Хирургия ғылым орталығы, Педиатрия және бала хирургиясы ғылым орталығы, медициналық университтер, Алматыдағы Дәрігерлер білімін жетілдіру институты, Адам және жануарлар физиологиясы институты шұғылданады. Физиология (грекше φυσις, physis, "табиғат,тек-тамыр"; және λόγος, logos, "ғылым") тірі ағзаның механикалық, физикалық және биохимиялық функциясының ілімі.

Әдетте физиология өсімдік физиологиясы және адам мен жануар физиологиясы деп бөлінеді. Дегенмен қандай да болмасын ағза қарастырылу үстінде болса да, физиологияның принциптері жалпыға ортақ. Мысалы, ашытқы жасушасын зерттегенде алынған физиология мәліметтері адам жасушасына да қатысты болуы мүмкін. Жануарлар мен адамның белсенділігі қызмет (функция) және физиологиялық акттар түрінде көрінеді. Қызмет (функция), тірлік-нақтыланған (диференцияланған) жасушалардың, тіндердің, ағзалардың арнамалы іс-әрекеті. Қызметтер өзгергенде ағза қошаған ортаға тіршілік жағдайына бейімделеді. Барлық қызметтер (әрекеттер) соматикалық (soma-дене) және вегетативтік (vegeto - қоздыру, тірілту, күшейту, өсу) болып екіге бөлінеді. Соматикалық әрекеттер - қаңқа бұлшық еттері есебінде іске асырылады. Олар соматикалық жүйке жүйесімен жүйкеленеді.

Вегетативтік қызметтер- зат алмасумен, қанайналумен, демалумен, ас қорытумен, сыртқа шығарумен, өсу және өрбумен байланысты. Олар ішкі ағзалар жұмысымен атқарылады да вегетативтік жүйке жүйесімен (ВЖЖ) жүйкеленеді. Физиологияық акт- күрделі үрдіс.Ол ағзаның әртүрлі физиологиялық жүйелері қатысуымен іске асырылады. Сонымен, дем алу, ас қорыту, сыртқа шығару, қозғалу ж.б. физиологиялық акттарын ажыратады. Педиатрия (грек. paidos — бала және iatreia — емдеу) — медицина ғылымының балалар ауруларын зерттейтін саласы. Бала организмінің анатомиялық-физиологиялық ерекшеліктерін, бала ауруларының себептерін анықтау, емдеу, олардан сақтану, сондай-ақ, нәрестені туғанға дейін және туғаннан кейін дұрыс күту, тамақтандыру әдістерін қарастырады. Қазір Қазақстанда 6 жоғары медициналық оқу орындарында Педиатрия факультеті бар[3,269–270 п].

Педиатр-дәрігерлердің саны — 6 мыңнан астам. Республикада травматология және ортопедия саласында, туа біткен аномалия, асқазан-ішек жолдарының бұзылуы, өкпе хирургиясы, реанимация және белсенді терапиямен емдеу әдістері жетілдірілді (К. Ормантаев, К. Қожақанов, т.б.), операциядан кейінгі ішек резекциясынан сақтану жолдары табылды (З. Аханзарипов), балалардың туа біткен обструктивті уропатиясын хирурггиялық жолмен емдеу ретроспективті тұрғыдан зерттеліп, бұрыннан қолданылып жүрген хирургиялық коррекция тәсілдері жетілдірілді (І. Мәжібаев, Б. Майлыбаев). Ревматизм мен жүре біткен жүрек ақауының

(Б. Хабижанов, т.б.) және эндокриндік сырқаттарды (Р. Базарбаева) анықтау, емдеу әдістері табылып, күнделікті дәрігерлік жұмыста қолданылатын болды. Жас нәрестелерге арналған сүт тағамдарының (“Балдырған”, “Балбөбек”, т.б.) тұңғыш рет кешенді клиникалық-гигиеналық негіздемесі зерттелді (Ә. Машкеев, т.б.).

Қазір Педиатрия саласы бойынша республикада ғылыми орталықтар құрылуда. Онкогематология орталықта тұңғыш рет балалардағы жедел лейкоз, апластик анемия және қатерлі ісікқан ауруларын емдеудің жаңаша бағдарламасы енгізілді (К. Омарова, т.б.), неонатология орталық қалыптасты (Т. Чубакова)

Қорытындалай келе, технологияның даму қоршаған ортаға және адам ағзасына кері зиянын тигізуде, сонымен қатар адам организмінде патологиялық процесстер туғызып, жаңа ауру түрлері пайда болуда. Соған байланысты сол саланы зерттейтін ғылым салалары пайда болады [8,449–484 б.].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Педиатрия оқулық Б.Х. Хабижанов, С.Х. Хамзин 3-ші баспа,-Алматы-217
2. Балалар аурулары оқулық редакцияны басқарған А.А. Баранов, -М. ГЭОТАР-Медиа, 2019
3. Wikipedia
4. Джон Бернар Наука в истории общества, М., 1956. С.12

УДК -81-11

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ҮЙРЕТУШІ БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Н.Қ. Қалыбаева
«Шетел тілі: екі шетел тілі» мамандығының студенті,
Еуразия гуманитарлық институты,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Аға оқытушы, магистр Алипбекова Л.У.

Қазіргі заманғы ғылыми – техникалық үрдістің қарқыны, білім беру жүйесінің алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Ең бастысы - өз жұмыс орнына және бүкіл техникалық тізбекте технологияның үздіксіз өзгерістеріне бейімделе алатын орындаушының тұлғасын қалыптастыру міндеті. Біліміне, біліктілігіне, парасатына пайымы сай ұстаз бүгінгі таңда жас ұрпаққа білім беру жүйесінде болып жатқан оң өзгерістерге байыппен қарап, оның заман талабына сай мән-маңызын түсінеді. Әлемдегі озық, бәсекелестікке қабілетті 30 елдің қатарына еніп, өркениетті елдермен иық тіресе тұру міндеті, сайып келгенде, еліміздің ертеңгі азаматтарының қолында. Сондықтан ұстаздарды серпілістер мен жаңарулардың қарсаңындағы басты тұлға дей аламыз. Ендеше жүктеліп отырған аса жауапты міндет, білім саласындағы реформалар, педагогикалық әдіс-тәсілдердің тың, мәнді, әрі сапалы болуын талап етіп отырған осы бір айтулы кезеңде, мұғалімдер жылдар бойы жинақтаған іс-тәжірибесін жаңа технологияларға ұштастыруы қажеттігі туындайды.

Заман талабына сай мұғалімдер сабақтың дәстүрлі түрлерінен басқа жаңа әдістемелерді пайдаланып, соның ішінде компьютерді пайдалану өте тиімді екенін сөз еткім келеді. Шет тілі сабағында компьютерді қолдануға негізделген жеке әдістемелер оқу мақсаттары мен жағдайларына байланысты қолдануы қажет. Кейбір жағдайда оқушылардың сұранысын терең ұғыну қажет болады, келесі бір жағдайда пәндік саладағы білімді талдау маңызды роль атқарады, ал үшінші бір жағдайда оқытудың психологиялық ұстанымдарын ескеру басты роль атқарады [1, 16 б.].

Бүгінде шет тілдерін меңгеру соның ішінде ағылшын тілін меңгеру қазіргі 21 ғасырдағы қоғамда үлкен рөл атқарады. Себебі шет тілін үйренудің маңызды мақсаты - заманауи өмір талабына сай болу, қарым-қатынас яғни коммуникация орнату болып есептеледі. Шет тілін үйрену тұлғаның жан-жақты дамуына септігін тигізеді. Сонымен қатар шет тілін меңгеру сол тілдің мәдениетімен, салт-дәстүрімен, өмір сүру дағдысымен, өткені мен қазіргісін білуге, сол тілде қарым-қатынас жасайтын адамдармен түсінісуге осы секілді және бұдан басқа да ақпараттарды білуге мүмкіншілік туғызады.

Жалпы барлық шет тілдердің қай-қайсысын алып қарайтын болсақ та тіл үйренуде қазіргі заман талаптарына сәйкес үйрену тіл үйренушіге оңай әрі ұтымды тәсіл болып есептеледі. Осыған байланысты тіл үйренудің заманауи әдіс-тәсілдерін қолдану тіл үйренушілердің ойын дамытуға, бір ғана дағдыны дамытып қана қоймай, тілдің әр бағыттағы дағдыларын бірдей дамытуға, жаңа ақпараттарды оңай игеруге, сөздік қорды дамытуға және байытуға ықпалын тигізеді, сонымен қоса сөйлеу дағдысының дұрыс қалыптасуына ықпалын тигізетіні анық [2, 12 б.]

Сөйлеу - ауызекі қарым-қатынас қызметінің негізгі өнімді түрі болып табылады. Ал ауызекі қарым қатынас жасау үшін де әрине тілдің орны ерекше. Сөйлеу процессі кезінде қоғамдағы үлкен рөл атқаратын ақпарат алмасушы құрал - бұл әрине тіл екені баршамызға белгілі. Тіл - қоғамдағы маңызды роль атқаратын функциялардың бірі.

Тіл - ойлаумен тікелей байланысты болғандықтан, біздің ойлау қабілетіміз, қоршаған ортаға көз-қарасымыз, адамдармен қарым-қатынас тікелей тіл арқылы жүзеге асырылады. Сөйлеу дағдысы мен есту дағдысы бір-бірін толықтырып отыратын және бір-бірімен тығыз байланыста жүретін процесс. Себебі адам тек қана есту арқылы ғана сөздерді дұрыс айта алады, әрі сол тілде түсінікті болатындай өз ойын нақтылы түрде қарым-қатынас жасайтын адамдарға жеткізе алады .

Қазіргі таңда оқу орындарында әсіресе мектепте, оқушыларға шет тіліндерін үйренуде соның ішінде ағылшын тілін үйретуде тың технологияларды, жаңа ақпараттарды, интернет ресурстарын қолдану, үйретуші бағдарламаларды қолданудың аясы кеңеюде және де айтарлықтай жақсы нәтиже беруде. Осы тарапта ағылшын тілінің сөйлеу дағдысын қалыптастыруда үйретуші бағдарламалар мектеп аясында білім алатын орта буын оқушылары үшін таптырмас көмекші құралдың біріне айналуда. Үйретуші бағдарламалардың қай-қайсысын алып қарасақ та, сөйлеу дағдысына үйрету әдіс-тәсілдері әлбетте тыңдалым арқылы монолог және диалог шеңберінде жүзеге асырылады. Үйретуші бағдарламалардағы монологтық және диалогтық сөйлеу түрлері тікелей оқушылардың бір-бірімен коммуникативті қарым-қатынас жасауына ықпалын тигізеді. Ағылшын тілі сабағы барысында өтіп жатқан немесе қайталау сабағында әр тақырыпқа байланысты орта буын оқушыларының пәнге деген қызығушылықтарын, сондай-ақ оларға сөйлеу дағдысындағы кедергілерді жеңуге көмектесу мақсатында үйретуші бағдарламалар айтарлықтай септігін тигізеді. Мысалы: интерактивті тақтада берілген суретке қарап мәтін құрастырып айту, берілген сөздерді қолдана отырып өзі жайлы, отбасы, табиғат, сүйікті кино кейіпкерлері жайлы айтуға, берілген өлеңді толықтырып айтуға осы секілді қызықты тапсырмалар беру арқылы орта буын оқушыларының сөйлеуге және оқушы бойындағы сөйлеу дағдысына деген қорқынышты жеңулеріне септігін тигізеді. Заманауи мультимедиялық технологиялық құрал-жабдықтар сынып аясында түрлі видео және аудионы, дыбыстық жазбаларды, тіл тасымалдаушыларының жазбаларын, бейнефильм үзінділерін қолдануға мүмкіндік беріп отыр [2, 13 б.].

Ағылшын тілі сабағында үйретуші бағдарламалар:

- теория жүзінде алған білімдерін практика жүзінде ауызша негіздеуге;
- грамматикалық білімдерін;
- жаңа сабақ бойынша немесе өткен сабақты пысықтау мақсатында бір-біріне сұрақ қою арқылы тәжірибе алмасу мақсатында;
- ауызекі қарым-қатынасты ойын ретінде өткізуге;
- берілген видео немесе аудиоға сүйене отырып өз ойларын еркін түрде жеткізуге мүмкіндік береді.

«Мен қалай сөйлеу дағдымды тез дамыта аламын?» деген сұрақ кез келген жоғары оқу орнындағы студент болсын, мектеп оқушысы болсын жалпы кез келген тіл үйренуші адамға үлкен қиындық туғызатыны анық. Алайда бүгінде технологиялық заманның дамыған шағында тілді үйрену сонымен қатар айталық ағылшын тілінің сөйлеу дағдысын меңгеру бұрынғыға қарағанда айтарлықтай қиындық тудырмасы белгілі. Бұл ретте үйретуші бағдарламалар жақсы көмекші құрал болып табылады. Нақтырақ айтатын болсақ үйретуші бағдарламалар - компьютерлік бағдарлама, ұялы телефондағы мобильді қосымшалар тағысын тағы.

Ағылшын тілін үйретуші бағдарламалар «LinguaLeo», «Puzzle English», «Duolingo», «Simpler», «Busuu» және т.б. осы секілді тиімді мобильді қосымшалар.

Бұл мобильді қосымшалар ағылшын тілінің сөйлеу дағдысын дамытуға тіл үйренуге арналған заман талабына сай мобильді қосымшалар. Осыған байланысты орта буын оқушыларының арасында жүргізілген сауалнама бойынша, олардың жиі қолданатын ағылшын тілін үйретуші бағдарлама: «Puzzle English» мобильді қосымшасы.

«Puzzle English» мобильді қосымшасы орта буын оқушылары үшін тиімді. Ұялы телефонға тегін жүктеледі және CEFR тілдік деңгейін оқушылар өз деңгейлеріне сәйкес таңдай алады. Қосымша ағылшын тіліндегі төрт дағдыны бірдей қамтиды (айтылым, жазылым, оқылым, тыңдалым).

Бұл қосымша өз ішінде оқушыларға қызықты болатындай түрлі функцияларға бөлінеді: видеопазлдар, аудиожазбалар, бейнефильмдер, мультфильмдер.

Грамматикалық теория және практика ретінде грамматикалық жаттығулар, сөздік қор, түрлі-түсті карточкалар, сөз құрастырушы тапсырмалар, әр сөздің дұрыс дыбысталуы.

«YouTube” интернет желісінде тиімді болу үшін тіл тасымалдаушылармен онлайн сабақтар қарастырылған. Шет ел оқытушыларымен онлайн сабақтар. Ең маңыздысы оқушы өзінің алған жетістігін әрбір жаңа тақырыптан кейін көре алады [3, 44 б.].

Аталған үйретуші бағдарламаны ағылшын тілі сабағында қолдануда орта буын оқушылары қандай жетістікке қол жеткізе алады?

- Жаңа тақырыпты бекіте алады;
- Сөздерді оңай еске сақтай алады;
- Берілген тапсырмаға немесе суретке қарап диалог, монолог немесе қысқа мәтіндер құрастыра алады;
- Қойылған сұрақтарға жауап бере алады;
- Өзінің ойын жеткізе алады;
- Оқушылармен жүргізілетін пікірталасқа қатыса алады;
- Пікірсайысқа қатыса алады;
- Видеода немесе аудиожазбаның мәтінін ауызша айта алады;
- Коммуникативті ойындарға ат салыса алады;
- Жеке жеке берілетін рөлдік тапсырмаларды орындай алады [3, 45 б.].

Осы сынды түрлі тәсілдерді пайдалана отырып, орта буын оқушыларының ағылшын пәніне деген қызығушылықтарын арттыруға болады және алған білімдерін, қабілеттерін сөйлеу арқылы жетілдіре алады. Сонымен қатар күнделікті өмірде кездесетін қарапайым әрі әр-түрлі жағдаяттарды жеткізе алады.

Бұндай мобильді үйретуші бағдарламалар орта буын оқушыларының ой-өрісін, логикалық қабілеттерін, сөз саптау қабілетін, пікірлесуі, секілді қабілеттерін дамытады. Себебі үйретуші бағдарламалардың тапсырмалары оқушылардың қабілеттеріне жас шамаларына байланысты жүйелі түрде болады. Бұндай тапсырмалар оқушылардың топтық, жұптық, жеке жұмыс жасауларына мүмкіндік береді. Осындай үйретуші бағдарламалардың көмегімен жүйелі түрде үзбей жиі-жиі жаттығу жасаудың негізінде ғана орта буын оқушыларының тілге деген қызығушылықтарын арттыруға, олардың жақсы жетістіктерге жетулеріне ықпал етуге болады.

Қорытындылай келе, осы мақалада ағылшын тілі сабағында үйретуші бағдарламаларды қолдану тиімділігі тақырыбы қозғалды. Орта буын оқушылары үшін сөйлеу дағдысын қалыптастырудың ең тиімді мобильді үйретуші бағдарлама жайлы сөз қозғалды. Осы дағдыны дамытуға арналған бағдарламаның тиімді тұстары және пайдалы жақтары жайлы айтылды.

Ауызекі қарым қатынас жасауда ең маңызды роль атқаратын тыңдалым, монолог, диалогтың маңыздылығы қарастырылды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Касимова Р.Н. Шет тілін оқытуда компьютерлік технологияларды қолдану ерекшелігі. - Астана, 16-17 б.
2. Қайырбаева А.Қ,, Дуненкулова Р.Ғ. Шетел тілдерін оқытудың әдістемесі. - Павлодар: Кереку, 2013, 12-13 б.
3. Қойшығұлова Л. Ағылшын тілін оқытуда жаңа ақпараттық технологияларды қолдану // Ағылшын тілін оқыту әдістемелігі. - 2014. - № 1. 44-45 б.

УДК – 347.78.034

МЕДИЦИНАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІ АУДАРУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН АУДАРМАШЫЛЫҚ ШЕШІМ

Кемалова Д.Т.
«Аударма ісі» мамандығының студенті
Еуразия гуманитарлық институты,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Аға оқытушы, магистр Алипбекова Л.У.,

Ең алдымен, медициналық аударма, басқа да техникалық аударма сияқты аудармашыға жоғары талаптар қояды: «бір жағынан, оқу, аудио тыңдау, жазу және сөйлеу сияқты дағдыларды жетік меңгеруді талап етсе, басқа жағынан, біріншіден, оларды уақыт бойынша байланыстыру мен сәйкестендіру, екіншіден, екі тілдік жүйелердің тұрақты координациясымен және екі тілдік көлденең әрекеттерді – шет тілі мен ана тілін жетік білуді қажет етеді». Аудармашы тілді жай ғана жетік меңгеріп қоймай, ана тілін де жетік білуі тиіс.

Медициналық мәтінмен жұмыс істеген кезде аудармашының алдына келетін нақты қиындықтар туралы айтқан кезде, Е.М.Солнцевтың тізімін келтіруге болады: терминологтар өте жағымсыз құбылыс ретінде бағалайтын және бірліктер мағлұматтарының терминологиялылығының өзін де күмәнді ететін терминдердің синонимділігі.

Ғалымның ескертуінше, медциниалық терминдерді стандарттау медициналық қоғамның қарсылығына жиі ұшырайды, ал ұсынылған терминдер лингвистикалық көзқараспен қарағанда кейде сәтсіз болып шығады. Жаңа халықаралық анатомиялық терминология («Terminologia Anatomica») баяу енгізіліп келеді, сол себепті жағымсыз синонимділіктен ажырау шегі жақында қарастырылмайтын көрінеді [1,132 б.].

- ✓ Ағзаның түрлі органдары мен жүйелерінің номенклатурасы мен жіктелуіндегі ерекшеліктер; зерттеу әдістемесі мен олардың нәтижелерін ұсыну әдістерінің арасындағы айырмашылықтар.
- ✓ Эпонимдерді пайдалану кезінде ерекше айырмашылықтар байқалады (қандай да бір жеке атауға (тегі немесе географиялық атауы) сәйкес пайда болған (бөлшектеп аталған болса да) термин немесе түсінік - мысалы, *Бальбиани хромосомасы Balbiani chromosome*) [2,48 б.].
- ✓ Ерекше қиындықтарды қысқартылған сөздер те тудырып жатады, әдетте олар окказионалды, сөздіктерге тіркелмеген сөздер. Медициналық аббревиатуралардың сөздіктері бар болса да, олар жиі көмектесе алмайды, себебі қысқартулардың көпшілігі аударылатын мәтіннің шеңберінде ғана, «осында және қазір» туған авторлық қысқарту сөзі болып табылады.

Аударманы іске асыруға тосқауыл болатын, мамандандырылған екі тілді сөздіктердің болмауы. Медициналық ғылым қарқынды дамып келе жатқанда толықтырылатын онлайн-сөздіктер терминологияның жаңа сөздерін айналымға енгізіп үлгермей жатыр, ал баспалық басылымдар туралы бұл жерде тіпті айтпауға болады.

Бір мағыналы сәйкестіктерді іздестіру медициналық ғылымдағы және тәжірибелік медицинадағы латын тілі саласының қысқартылуымен күрделене түседі [1,137 б.].

Жоғарыда аталып кеткен қиындықтар кез келген тілдер үшін әділ. Е.М.Солнцев француз тілінің медициналық терминологиясындағы англицизмдердің жоғары пайызы туралы және орыс-француз тілдеріндегі эквивалентті терминдердің арасындағы грамматикалық айырмашылықтар туралы айтады, бірақ ағылшын тілі үшін мәселе өзекті емес - жансыз зат есімдерде туындау категориясы бар, ал жандыларда ол, әрине, орыс тіліндегі ұқсас формаларға сәйкес келеді. Француздық медициналық мәтіндерде аффективті сөздердің болуы қызықты. Ағылшын медициналық терминологиясының зерттеушілері мұндай айғақтарды келтірмейді. «Терминге көркемдік сөзге сипатты экспрессия, қосалқы ассоциациялар және басқа да сипаттардың қарсы екенін» есте сақтаған маңызды. Образдылықтың, эмоциялардың болмауы – міне осы терминнің идеалы. Терминге ешқандай да стилистикалық бояудың қажеттілігі жоқ, тек бейтараптылық болу керек.

Сонымен қатар тіл аралық сәйкестендіру кезінде эквивалентті тұрақты сөздер мен конструкциялардың арасында синтаксистік айырмашылықтар бар [1,138 б.]. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі мәтіндермен жұмыс істеген кезде мұндай мәселеден қашып құтылу мүмкін емес, себебі бірқатар сөздердің бақыланған ағылшын тілінің ерекшеліктері жалпыға мәлім, ондайдың қазақ тілінде жоқ екені де анық, бірақ ғылыми стиль, синтаксистік бостандыққа белгілі із салады, өздігінен қатал нормаланады.

Ғалым прагматикалық мәселені де ерекшелейді: «мәтіннің аудармасы қаншалықты деңгейде құрылымдық және стилистикалық нормаларға жақын болуы тиіс. Бізге осындай жақындастықтың ең жоғары деңгейі қажет, ол медициналық іс жүргізуді жеңілдетіп, сонымен қатар мәтіннің түсінбеушіліктерінің алдын алып, басқа мемлекеттердегі олардың серіктестерінің әрекеттеріне ұсынылған мәтінге қатысты дәрігерлердің сенімсіздігін жояды» [1,139 б.].

Аталған мәселелердің – негізінен лексикалық-терминологиялық салада екенін байқамау мүмкін емес. Морфология, синтаксис, стилистика, мәдениет аралық айырмашылықтар саласында жатқан мәселелер негізінен өзгеше, олардың жиынтығы мен мәні тілдік жұптардан тәуелсіз болып табылады. Осылайша, «медициналық мәтіндердің аудармашысы тілдік жүйенің ерекшеліктерін назарға алып, ескі тілдің сәйкестіліктері мен тасымалдануына көз салуы керек» [1,140 б.].

Басқа зерттеушілердің қорытындылары Е.М. Солнцевтың жасаған тізімін толықтыра түседі. Осылай, Т.А. Баева «медициналық мәтіндердегі жалпы қолданысқа ие лексиканың кейбір сөздерінің қосымша мағынаға ие болып, медициналық терминдерге айналатынын айтады. Мысалы, *reduction* зат есімі жалпы пайдаланылатын *азаю* мағынасында, медициналық мәтіндерде келесі мағынаны білдіреді: *түзеу (травматология саласында), reduction treatment – нашақорларды үйреншікті есірткілерді тұрақты шығару арқылы емдеу, reduction diet – майлар мен заттардың аз мөлшеріндегі ас режимі, reduction in circulation – қан айналымының әлсіреуі*.

Тәжірибелік мағынада әлдеқайда пайдалы мақала Д.В. Самойловтың «Медициналық мәтінді аудару туралы» мақаласы болып табылады, онда медициналық мәтіндерді ағылшын тілінен орыс тіліне аудару кезіндегі ең көп жіберілетін қателіктер мен адасулар жинақталған. «Аудармашының жалған достары» (Л.И. Борисованың айтқан сөзі) ретінде бұл жерде «орыс сөздеріне дыбыстас, бірақ мағынасы мүлде басқа болатын шетелдік сөздер» рөл атқарады [3,10 б.].

- ✓ Cellulitis - көптеген кітаптар жазылған «целлюлит» емес, ол флегмона;
- ✓ potent pathogen (бактерия туралы) - «потенциалдық» емес, қуатты патоген, яғни жай ғана патоген (шарттыға қарама-қарсы);
- ✓ қуаттылық туралы: third power - «үшінші күш емес», куб (үшінші деңгей);

✓ symptomatic симптомдық деген сөзді білдіріп қана қоймай, кейбір клиникалық құбылыстармен байланысты болуы мүмкін, мысалы: symptomatic hypertension - «симптомдық артериялық гипертония» емес, ал клиникалық белгілері бар артериялық гипертония, бірақ symptomatic therapy - симптомдық терапия деп аударылады.

Өте зиянды және «өте кең таралған» деп Д.В. Самойлов «ағылшын терминін орыс әріптерімен көшіруден тұратын аударма әдісін айтады: пул, паттерн, обсессия». «Әдетте ол «мағынаның барлық сырларын» берудің мүмкінсіздігімен немесе нақтылық талабымен ақталады. Шын мәнінде бұл жерде отандық және ағылшын терминологиясын білудің төмен дәрежесі, сөздің шынайы мағынасын түсіне алмау, сөзге модалық шетелдік түр сыйлауды қаламаушылық жатыр». Біздің атап кеткен медициналық ғылымның қарқынды дамуының өзінде, оның салдарынан терминологияның даму нәтижесінде ондай «терминологиялық варваризмдерді» жағымсыз мақсаттарда пайдалануға жол берілмейді [3,17 б.].

Жоғарыда айтылып кеткендей, медициналық аударманың ерекше белгілерінің біріне терминологиялылықтың, аббревиатуралар мен қысқартуларды пайдаланудың жоғары деңгейі жатады.

Аббревиатуралар мен қысқатылған сөздер грамматикалық ерекшеліктерлің бірқатарын анықтайды. Ол ағылшын тілінің компрессияға, тілдік құралдарды үнемдеуге, грамматикалық құрылымдарды жеңілдетуге деген сипатымен байланысты. Бір жағынан, ол жаңа аббревиатураларды құруға деген, оларды тез арада ағылшын тілі жүйесінде бейімдеуге деген шексіз мүмкіндіктер, басқа жағынан, ол жүйедегі қарсылықтармен байланысты, оның кемшіліктеріне байланысты белгілі қиындықтар. Ең алдымен, аббревиатураларды аудару мәселесі. Аббревиатураның нақтылығы мен бір мағыналылығы ғылымның кез келген саласы үшін маңызды, бірақ медицина саласында бұл мәселе өмірлік маңызы бар мәселе, бірақ соған қарамастан медициналық аббревиатураларды қате интерпретациялау салдарынан емделушіге зиян келіп жатады. Ағылшын тілінде кез келген терминді қысқартуға деген тенденция байқалады. Орыс тілі аббревиатураларға қатысты сандық мағынада артта қалуда: орыс тілінде термин деп аталатын нәрсе, ағылшын тілінде аббревиатураға айналады: *LK "left kidney" «сол жақ бүйрек»; RK "right kidney" «оң жақ бүйрек»; LN "liquid nitrogen" «сұйықтық азот»* [4,7 б.].

Н.Н. Гавриленко өзінің «Медициналық аударманың қиыншылықтары мәселесіне» атты мақаласында қысқартулардың ерекше түрлерін нақты қарастырып (апокопа, афереза, синкопа), оларды аудармашының жұмысын қиындататын ерекше фактор ретінде көрсетеді [4,11 б.].

Жалпы аударма түсінігінің ауқымы өте кең. Бір тілден екінші тілге әдеби проза, ғылыми танымдық кітаптар, ресми қағаздар, мақалалар, саяси қайраткерлер сөздері, газет ақпараттық материалдар, ауызекі сөз аударылады. Аударма термині барлығына түсінікті болғанымен, адамның іс әрекеті, сол іс әрекеттің нәтижесі ретінде терминологиялық түсінік беруді қажет етеді. Сонымен «аударма» сөзі:

✓ жазбаша және ауызша түрде берілген сөйлеу шығармасын аударуда болған психикалық іс әрекет. Ол бір тілде пайда болып, екінші бір тілде айтылады, беріледі;

✓ осы іс әрекеттің нәтижесі. Яғни жаңа сөйлеу шығармасының (ауызша немесе жазбаша) пайда болуы [5,146 б.].

Жиі қолданылатын аудару тәсілдеріне тоқтала кетейік:

Аналогтық аудару - аудару барысында бір сөздің немесе сөйлемшенің екінші бір тілдегі аналогын іздеп табу. Бұнда екі тілдегі сөз тек мағынасы жағынан ғана емес, экспрессивті эмоционалды жағынан да сәйкес келуі тиіс [6,117 б.].

Нақтылау - шет тілінің кең мағыналы сөздерін немесе логикалық мағынасы бар сөздерді, сөз тіркестерін аударма тілінің тар мағыналы сөздері немесе сөз тіркестерімен ауыстырылуын айтамыз [6,121 б.].

Жалпылау - нақтылауға қарама қарсы яғни шет тілі бірлігін аударма тілінде кеңірек мағынамен аудару, жеткізу [6,125 б.].

Калькалау - аударма тілінде жаңа сөздің немесе тұрақты тіркестің пайда болуы шет тілдік сөздің құрамды бөлігін немесе сөздерді, тіркестерді аудару арқылы іске асады [6,131 б.].

Антонимдік аударма - бұл лексика-грамматикалық трансформацияға жатады, түпнұсқа болымды, ал аударма типі болымсыз формаға немесе керісінше түпнұсқа болымсыз, аударма болымды формаға ие болып аударылатын форма [6,137 б.].

Себеп салдармен алмастыру және керісінше - аударма барысында түсініктер арасындағы себеп-салдар байланысына негізделген лексикалық алмастырулар жиі орын алады [6,157 б.].

Түсіріп тастау тәсілі деп - мәтіндегі лексикалық және семантикалық артық сөздер мәтіннен түсіріліп тасталады [6,191 б.].

Орын алмастыру - аударма барысында түпнұсқа тілдегі элементтердің орналасу тәртібін аударма мәтінінде ауыстырып беру. Алмастырылатын әдетте сөздер, сөз тіркестер, құрмалас сөйлемдер және т.б. болады [6,201 б.].

Медициналық мәтіндерді аудару немесе медициналық аударма бұл бір тілден келесі бір тілге мамандандырылған медициналық мақалаларды және дербес сипаттағы мәтіндердің аудармасы, олардың құрлымы негізінен адам денсаулығы жайлы болады.

Сонымен, берілген мамандандырылған аударманың ерекшелігі кез-келген аударылатын ақпараттың маңыздылығы, аударманың дәлме-дәлдігіне деген жоғары талаптары, сонымен қатар аббревиатуралар мен терминдерді қолданудағы бірегейлігімен анықталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Солнцев Е.М. Общие и частные проблемы перевода медицинских текстов // Е.М. Солнцев. - Вестник МГЛУ. - 2010. - №9. - 141 с.
2. Ахметов М.Орысша-қазақша-ағылшынша медициналық сөздік / Ахметов М. - Алматы : Дайк-Пресс. - 2009. - 800 б.
3. Самойлов Д.В. О переводе медицинского текст. [Электрондық ресурс] / Д.В. Самойлов. - Режим доступа: http://www.practica.ru/ Articles/medical.htm/
4. Гавриленко Н.Н. К вопросу о трудностях медицинского перевода [Электрондық ресурс] / Н.Н. Гавриленко. - Режим доступа: http://www.gavrilenko-nn.ru/didactics/1123/
5. Жақыпов Ж.А. Аударматануды аңдату. - Алматы: InnoPRESS, 2004. - 192 б.
6. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. - М.: 2011.- 424 с.

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛІНДЕГІ БЕЙНЕЛІ ЗООНИМДЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОРТАҚТЫҒЫ

Альменов Алмас
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Шетел филологиясы факультетінің II – курс магистранты,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қаласы.

Ғылыми жетекшісі: **Бейсембаева Гульшат Зейнелхабиденовна**, Ph.D, и.о. доцента

Қазіргі тіл білімінде тілдерді салыстырмалы зерттеудің өзектілігі оның типологиялық зерттеулердің негізі болып табылатындығына байланысты [1, 206 б.]. XX ғасырдың 60-жылдарының аяғынан бастап салыстырмалы тіл білімі В. Гак, Э.Б. Ройзенблит, А.Я. Гудавичус, А. Е. Супрун, Ю. К. Юсупов, Д. Сетаров, О.И. Блинова, А.Д.Жакупов сияқты ғалымдардың еңбектерінде лексиканы сейсмологиялық, ономиологиялық, мотивологиялық зерттеу аясында белсенді дамуда. 1980 жылдардың аяғында типологиялық сипаттама мен әмбебапты сәйкестендіру үшін генетикалық байланысы жоқ тілдерді салыстырудың негізгі принциптері мен әдістері тұжырымдалған. «лексикасының салыстырмалы сипаттамасы адамзат тілдерінің алуан түрлілігінің жаңа қырларын, жалпы ойлау байлығын ашуға мүмкіндік береді» [2, 31 б.].

Орыс және ағылшын тілдерінің бейнелік зоонимдерін салыстыру орыс тіліндегі жануарлардың атауларын күрделі мотивологиялық зерттеудің лингвокультурологиялық аспектісінің негізін құрайды. Бұл зерттеудің типологиялық бағыты орыс тілінің генетикалық байланысы жоқ ағылшын тілімен салыстыру барысында дифференциалды және интегралдық

белгілерін анықтаудан тұрады. Жануарлардың бейнелі атауларын талдау лексикалық мотивация теориясына негізделеді [3, 4, 8] және О. И. Блинова мен Е. А. Юринадан кейінгі бейнені лексикология категориясы ретінде түсінуге негізделген [5–8].

Әлемді бейнелі қабылдау, адам ойлауының ассоциациясы сөздің ішкі формасында жүзеге асырылады (СІФ), бұл оның дыбысы мен мағынасының байланысын түсіндіруге мүмкіндік береді [4, 28; 103 б.]. Бейнелі сөздің ішкі формасы оның екі компонентінің - мотивациялық форманың (МФ) және мотивациялық мағынаның (ММ) біртұтастығында сөзбе-сөз, бейнелі сөздің екіжақты семантикасын және оның лингвистикалық және тілдік емес шындыққа қатынасы негізінде дыбыстық конверттің байланысын білдіреді. Мысалы, *крылатка* «дененің жалпы күңгірт түсі аясында ақ жолақтары бар нақты итбалықтардың тұқымдас сүтқоректісі»:

СІФ: КРЫЛатКА

МФ:

ММ: 'торсықтың бүйірлерінде қанаты бар пішінге ұқсас жануар'.

Жануарлар есімінің дыбыстық конвертінің маңызды сегменттері - мотивациялық формасы - ақ қанатты (сол тақырыптық топтың бір құрылымды сөздері) КРЫЛЬЯ және игрунка сөздерімен корреляция негізінде ерекшеленеді. Мотивациялық форманың құндылығы - мотивациялық мағына - денотатпен байланысты, қанатты сөздің құрамына енеді, ол арыстанның уәжделген бейнелі бірлігінің белгілерін және осы ассимиляцияның негізінде ана тілде сөйлейтін адамдар жасаған қасиетті (жануар денесінің бүйірлеріндегі пішін) салыстырады. Сонымен, сөздің бейнесі мен мотивациясының қасиеттері бір-бірімен тығыз байланысты. Бейнелі сөз міндетті түрде мотивацияға ие - «оның мағынасы мен дыбысының өзара тәуелділігін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін сөздің құрылымдық-семантикалық қасиеті» [3. 385 б.].

Сөз мотивациясының қасиетін анықтауда жалпы және лексикалық лексикадағы мотивологиялық зерттеудің негізгі принципі - антропоцентризм принципі келтірілген. Сөздің мотивациясын түсіну психолингвистикалық эксперимент кезінде зерттелетін тілдердің сөйлеушілерінің металлдық санасына сілтеме жасау кезінде анықталады, ол ғылыми дереккөздерден, энциклопедиялардан, анықтамалықтардан, түсіндірме сөздіктерден алынған мәліметтермен расталады.

Бейнелі сөздік құрамының тілдерді типологиялық сипаттауда үлкен әлеуеті бар, өйткені «метафора - тілдегі әмбебап құбылыс. Оның әмбебаптығы кеңістікте және уақытта, тілдің құрылымы мен қызметінде көрінеді. Метафораны салыстырмалы зерттеу адамның ойлауының жалпы заңдылықтарына енуге, типтік ассоциацияларды анықтауға және сонымен бірге оны жалпы және жалпыға бірдей бөлетін әр тілдің ерекшелігін анықтауға мүмкіндік береді» [9, 11-12 б.].

Жақсыпова Д. Д. жан-жақты сипаттаған сөздік қорды мотивациялық-салыстырмалы талдау әдіснамасына бейнелі бірліктерді - «метафораларды» сипаттау мен салыстыруды ұтымды деп санайды [10, 73-88 б.] Және салыстырмалы мотивологиялық зерттеудің негізгі құралы.

В.Гак «метафора» деп О. И. Блинова мен Е. А. Юрина сипаттаған бейнелі сөздердің классификациясын бейнелі сөздерді дұрыс және лингвистикалық метафоралар деп атайды. Тіл метафоралары - ішкі жанама номинация, оның ішкі формасы мотивацияның семантикалық түрін көрсетеді. Іс жүзінде бейнелі сөздер ішкі номинация болып табылады, олардың ішкі формасы уәждің морфологиялық түрін көрсетеді [5, 5 б.].

Орыс және ағылшын тілдерінің зоонимдерінің тақырыптық тобының құрамына бейнелі сөздер мен тіл метафораларынан басқа, бейнелі екі компонентті номинациялар кіреді. «Бұл бірліктердің барлығы семантиканың екіұтарлығымен және оны білдірудің ассоциативті тәсілімен сипатталады» [5, б. 5]: утконос, бородавочник, хохлач, крестовка, бейнелі сөздер; сатана, капуцин, боксёр, гусар - тілдік метафоралар; летучая собака, морской слон, морской заяц, сумчатый дьявол - бейнелі екі компонентті номинациялар.

«Образная лексика русского языка» [5] мақаласында бейнелі ауызша сфераның сипаттамалары ұсынылған, соның негізінде орыс және ағылшын тілдерінің бейнелік бірліктерін әрі қарай салыстыруға болады:

1) әр түрлі құрылымдық және семантикалық кластардың бейнелеу бірліктерінің құрамы мен арақатынасы: тілдік метафоралар, бейнелі сөздер дұрыс, екі компонентті номинациялар, фразеологиялық бірліктер, салыстырмалы айналымдар;

2) әр түрлі лингвистикалық және мәдени категориялардың бейнеленуі: персонализация, артифактоморфизм, антропоморфизм, натоморфизм, зооморфизм, фитоморфизм, локоморфизм, фономорфизм бейнелі ауызша сферада;

3) белгілі бір номинациядағы кескінді метафоралық түрде білдіру үшін ана тілін таңдаған пәндік және тақырыптық емес әлемнің субъектілері мен объектілері шеңбері.

У. К. .Юсуповтың пікірі бойынша кез-келген салыстырмалы зерттеу «салыстыру принципін» ұстануы керек, оған сәйкес бір тұжырымдамалық және терминологиялық жүйені қолдана отырып, әр тілдегі құбылысты жүйелі сипаттау қажет [11, б. 8] салыстырудан бұрын. Орыс және ағылшын тілдерінің бейнелік зоонимдері жоғарыда көрсетілген параметрлерге сәйкес сипатталуы керек.

Орыс тіліндегі зоонимдердің зерттелген тақырыптық тобы аясында 230 номинативті бірліктің 40-ы бейнелі, оның ішінде 18 зоонимдер екі компонентті номинация, 17-і - бейнелі сөздер, 5-і - тілдік метафоралар. Тілдік метафоралардағы және бейнелі сөздердегі бейнелеу қасиеті метафоралық ішкі форманың көмегімен іштей берілген. Мысалы, утконос - австралиялық сүтқоректінің атауы (ММ: '/ жануар / <мұрны бар <үйрек тұмсығы>) - іс жүзінде бейнелі сөз, оның метафоралық ішкі формасы мотивацияның морфологиялық түрін көрсетеді. Ұқсас ішкі формасы бар зоонимдер: водосвинка - кеміргіштің атауы (ММ: 'жанды жануарлар' су>, <дауысы ызалы> шошқаға ұқсайды '), крылатка - мөрдің атауы (ММ:' жануар <дененің бүйірлеріндегі формасы ұқсас), бородавочник - шошқаның атауы (ММ: 'бетіндегі өсінділер> сүйелдерге ұқсайтын жануарлар'), т.с.с. Тілдік метафоралардың ішкі формасы мотивацияның семантикалық түрін көрсетеді: капуцин - маймылдың атауы (ММ: '/ жануарлар / < монахтың капюшесіне ұқсас тастармен -> капучинка), боксёр - ит тұқымының атауы аты (ММ '/ жануарлар / <бұлшық етті және аузы капа тістеген боксшыға ұқсас) және тб.

Зоонимдердің тақырыптық тобына тән белгі – *летучая мышь, морской леопард, сумчатый волк, морская корова* және т.б. сияқты екі компонентті номинациялардың болуы. Бұл бірліктерді мотивация теориясының тұрғысынан сипаттауға болмайды, өйткені мотивация сөздің құрылымдық-семантикалық қасиеті болып табылады. Осы номинативті бірліктердің бейнелік мағынасының құрылымына сілтеме жасау керек.

Бейнелі мағынаның келесі компоненттері бөлінеді:

1) тілдік бірліктің номинативті байланысы;

2) белгіленген белгімен салыстырылатын ассоциативті байланыс;

3) таңба - белгімен байланыстыратын бейнелі мағынасы бар семе, белгіленген белгілеуді солармен салыстырудың негізі [8, б. 8]. Мысалы, *морской слон* - үлкен мөлшеріне байланысты пілге (ассоциативті) ұқсайтын теңіз пілдері (номинативті) және магистральға (символға) ұқсас, басындағы былғары сөмке, ұшатын ит «ұшты иттермен» (номинативті) сүтқоректілерді ұшуға қабілетті (ұшатын ит). символ), «асыққа ұқсайтын» (ассоциативті).

Орыс тіліндегі жануарлардың атауларын ағылшын тілінің зоонимикалық лексикасымен салыстыру осы тақырыптық топтардың бейнелік компонентінің едәуір ортақтығын көрсетеді. Ағылшын тілінің 210 зоонимиясы зерттелді, оның 36 бірлігі бейнелі. Орыс тіліндегі тақырыптық топтағыдай, категорияның үш түрі бар: 24 екі компонентті номинация (flying fox – летучая собака, Tasmanian devil – сумчатый дьявол, crested seal – хохлач, harp seal – нерпа және т.б.), 10 тиісті бейнелі сөздер (polecat – хорёк, porcupine – дикобраз, duckbill – утконос, armadillo – броненосец және т.б.) және 2 тіл метафорасы (capuchin - капуцин, boxer - боксер).

Сонымен, орыс және ағылшын тілдерінің зоонимдерінің тақырыптық топтарына бейнелік номинациялардың шамамен тең саны кіреді, олар бірдей құрылымдық және семантикалық

бірлік кластарын ұсынады, салыстырылатын тілдердің ерекшелігі - осы сыныптардың толықтығы.

Фигуралық вербальды сфераның сипаттамасының екінші және үшінші параметрлері метафоралық берудің әмбебап түрлерін анықтауға және әр тіл үшін басымдықты сфераларды анықтауға мүмкіндік береді, оған «сөздің немесе өрнектің ассоциативті жоспарын құратын бейнелі негіз» жатады [7, 12 б.].

Талдау нәтижесінде орыс және ағылшын тілдеріндегі бейнелі зоонимдер метафоризация арқылы жануарларға тән белгілері бар екендігі анықталды.

1) жануарға - зуморфизмдер;

2) адамға - дараландыру;

3) адам жасаған заттар мен құбылыстар - артефактоморфизмдер;

4) мифтік тіршілік иелері - мифоморфизмдер;

5) өсімдіктер - фитоморфизмдер.

Орыс тіліндегі бейнелік зоонимдердің үлкен бөлігі (21 бірлік) және ағылшын тілі (23 бірлік) - бұл бір жануарға екіншісінің ерекшеліктеріне ие болатын зооморфизмдер. Олардың ішінде айтарлықтай бөлігі екі компонентті номинациялардан тұрады. Беру белгілері - белгілері бар, олардың негізінде белгіленген жануар салыстырылады:

а) дененің жеке бөліктерінің пішіні - бас, мұрын, аяқ-қол және т.б .: летучая собака, морской заяц, hedgehog – ёж (пішінді бас және құрылым түрінде олар ит, қоян, паротит-шошқа тәрізді); утконос (ММ: '/ жануар / <мұрны үйрек тұмсығына ұқсайтын), duckbill – утконос (ММ:' / жануар / <мұрны үйрек тұмсығына ұқсайды'; duck’s bill – клюв утки); морская корова - «сиырдың тұяғы түріндегі ұштары бар теңіз сүтқоректісі»; морской слон «үлкен пілге ұқсайтын пілге ұқсайтын теңіз пломбасы және басындағы діңі тәрізді былғары сөмке»; crested seal – хохлач «теңізде итбалыққа ұқсас, басындағы былғары өсінді», crest – хохолок;

б) тұтастай алғанда жануардың сыртқы түрі мен әдеттері: сумчатый крот, морской слон, wolverine – росомаха, dormouse – соня (сыртқы түрі, әдеті мен өмір салты бойынша мең, піл, қасқыр - wolf, тышқан - mouse);

в) боялуы: морской леопард – «түсі бойынша түсетін түске байланысты қабыланға ұқсайтын» итбалықтар тұқымдасының теңіз сүтқоректісі», крылатка (ММ:» жануарлар <дененің екі жағында формасы> қанаттарына ұқсас ');

г) дауысы: водосвинка (М.М.: 'жануар, <жақын жерде тұратын' су, <дауысы ызалы> шошқаларға ұқсайтын) және басқа белгілер.

Орыс тілінде адамдға тән қасиеттерді жануарларға сыйға тарту да жиі кездеседі. Лингвистикалық және мәдени дараландыру категориясына орыс тілінің 13 бейнелік зоонимдері енеді. Ағылшын тілінде осы санаттағы 5 зоонимдер анықталған. Мұндай зоонимдердің бейнелі мағынасының белгісі көбінесе адамның мінез-құлқының кейбір белгілерімен немесе оның мінезінің белгілерімен байланысты болады: ленивец, тюлень, sloth – ленивец - олардың әдеттері жалқау адамның мінезіне, игрунка - ойнақы адам және т.б. Сондай-ақ, берілудің символы адамның әрекетін еске түсіретін жануардың іс-әрекеттік сипаттамасы болуы мүмкін: полоскун (ММ: тамақ шайқайтын жануар), жануарлар денесінің құрылымдық ерекшеліктері: капуцин, capuchin – капуцин (ММ:' / / кейде мінез-құлық ерекшеліктерімен үйлесетін: жануарлар / <монахтың капюшонына ұқсас өрнекпен -> капуцин '), гусар (МН:' / жануарлар / <шашты мұртты> гуссарға ұқсайтын бетімен): боксшы, боксшы - боксшы. (МН: '/ жануарлар / <бұлшықет физикасы және боксшыға ұқсас тән тағамдар <қалпақпен аузында ән айт> ').

Зонимдер - артифактоморфизмдер (3 бірлік) және мифоморфизмдер (3 бірлік) тек орыс тілінде ұсынылған, артифактоморфизмдер (5 бірлік), 2 мифоморфизм және 1 фитоморфизм ағылшын тілінде берілген.

Екі белгінің (жануар - артефакт, жануар - мифтік тіршілік иесі) жақындасуының негізіндегі бірлестіктердің ұқсастықтары орыс және ағылшын тілдерінің бейнелік зоонимдерінің семантикасының екіұдайлылығын білдіретін эквивалентті артифактоморфизмінің жұпымен айқын көрінеді - броненосец (ММ: құрыш киіп жүретін жануар), armadillo (ММ: '/ жануар /, <қабығы бар, олар' құрыш тәрізді ') және вампир – vampire

bat мифоморфизмдері - жарғанаттар тобының вампир жарысы, ірі жануарлардың жаңа қанына тамақтану, түнде шабуыл жасау, мифтік тіршілік иесі сияқты вампир.

Өсімдік ерекшелігі бар жануардың құнарлылығы орыс тілінде кездеспейді және ағылшын фитоморфизмінің тек бір зоониміне ғана тән: porcupine – дикобраз (ММ: 'жануарлар/ <инелермен жабылған <қарағай тәрізді', pine tree – сосна).

Эквивалентті жұп деңгейіндегі бейнелі бірліктерді зерттеу салыстырылатын тілдердің зоонимдерінің тақырыптық топтарына обьективті және объективті емес әлемдердің ұқсас заттары мен объектілерін қолдана отырып, кескін метафоралық түрде бейнеленетін осындай номинациялардың жұптарын қосады: броненосец – armadillo, утконос – duckbill, ленивец – sloth, мышовка – bush mouse, хохлач – crested seal, морская корова – sea cow, морской лев – sea lion және т.б. Кейбір зоонимдердің эквивалентті жұптары орыс және ағылшын тілдерінің ана тілдерінің бейнелік бірлестіктеріндегі айырмашылықты көрсетеді: летучая собака «ит тәрізді мұрны үшкір ұша алатын сүтқоректі» – flying fox «түлкі тәрізді мұрны үшкір ұша алатын сүтқоректі», морской заяц - «қоянға ұқсайтын тұмсық тұқымдастардың теңіз сүтқоректісі» - bearded seal «бетінде сақалға ұқсайтын шаш бар итбалықтар отбасының теңіз сүтқоректісі».

Осылайша, орыс және ағылшын тілдерінің зоонимдерін талдау нәтижесінде осы тақырыптық топтың бейнелік бірліктерінің ортақтығы және олардың әр тілдегі ерекшелігі анықталды.

Бейнелі зоонимдердің лингвомәдениеттану сыныптары - зооморфизмдер, персонализация, артифактоморфизмдер, мифоморфизмдер - орыс және ағылшын тілдеріндегі бейнелі ауызша салада ұсынылған. Зоононимдік фитоморфизм тек ағылшын тілінің тақырыптық тобына енеді. Салыстырмалы тілдердегі лингвомәдениеттанулық сыныптардың мазмұны әртүрлі.

Талдау көрсеткендей, бейнелі бірліктер «шындықты лингвистикалық интерпретациялаудың ерекшеліктерін айқын көрсетеді». [5, 9 б.]. Генетикалық тұрғыдан байланыссыз тілдердің бейнелі вербальды сферасының ортақтығы «метафора - іс-әрекеттің барлық салаларында әлемді ойлау мен танымның әмбебап құралы <...> екендігін дәлелдейді. Бұл барлық тілдерге және барлық жастағы адамдарға тән» [9, 11-13 б.]. Орыс тіліндегі зоонимдерді жан-жақты мотивологиялық зерттеу аясында бейнелі бірліктерді салыстырмалы талдауы қажет және оның жаңа параметрі ретінде лексиканы мотивациялық-салыстырмалы талдау әдіснамасына қосуға болады [10, 73–88 б.].

Литература

1. Гак В.Г., Ройзенблит Е.Б. Очерки по сопоставительному изучению французского и русского языков. М.: Высш. шк., 1965.
2. Супрун А.Е. Принципы сопоставительного изучения лексики // Методы сопоставительного изучения языков. М.: Наука, 1988. С. 26–31.
3. Блинова О.И. Мотивология и её аспекты. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2007.
4. Блинова О.И. Явление мотивации слов: Лексикологический аспект. Томск: Изд-во ТГУ, 1984. 2-е изд., испр. и доп. М.: ЛИБРОКОМ, 2010.
5. Блинова О.И., Юрина Е.А. Образная лексика русского языка // Язык и культура. 2008. № 1. С. 5–14.
6. Юрина Е.А. Образность как категория лексикологии: Автореф. дис. … канд. филол. наук. Томск, 1994.
7. Блинова О.И., Юрина Е.А. Введение // Словарь образных слов русского языка / Под ред. О.И. Блиновой. Томск: UFO-Plus, 2007. С. 7–17.
8. Блинова О.И. Введение // Словарь образных слов и выражений народного говора / Под ред. О.И. Блиновой. Томск: Изд-во НТЛ, 1997. С. 4–17.
9. Гак В.Г. Метафора: универсальное и специфическое // Метафора в языке и тексте. М.: Наука, 1988. С. 11–26.
10. Жакупова А.Д. Сопоставительная мотивология: методы и аспекты. Кокшетау: Келешек, 2009.
11. Юсупов У.К. Сопоставительная лингвистика как самостоятельная дисциплина // Методы сопоставительного изучения языков. М.: Наука, 1998. С. 6–11.

УДК 7.094

ӨНЕР МЕНІҢ КӨЗІММЕН

Амиргалиева Жаннат Муратовна
БҚО, Орал қаласы, Қазақстан
Өнертану секциясы

«Өзге жұрттың мысалына қарағанда, театр өнерінің ұрығы елдің әдет-салтынан, ойын –сауығынан,ән-күй,өлең-жырларынан басталған. Театр өнерін туғызатын жайлы топырақ,қолайлы шарт, өз денесінен шыққан, өнердің ірге тасын қалайтын елдің өзі»
М Әуезов

Ия, өнер жолы ауыр жол деп ата-анамыз әсіресе қыздарды өнерден аулақ ұстауға тырысады. Бұл дұрыс па, бұрыс па әр ата ананың өз қалауы бола бермек. Менің өнерге келуімнің өзі қызық. Ауылда өстім,қарапайым қойшының қызы нені армандауы керек еді дер біреуі, бірақ меің армандауыма ешкімде ештеңеде кедергі келтіре алмады. Оған куә кең байтақ дала мен көкпеңбек аспан ғана болатын. Міне жылдар өте арман жетелеп, мені Орал шаһарына 2001 ші жылы Құрманғазы атындағы саз колледжіне алып келді. Оған себепші сонда Дәстүрлі ән бөлімінде оқып жатырған сіңлім болатын.

Сөйтіп «Актер өнері» бөлімінің бірінші курс студенті болып шыға келдім. Сондағы қуанғанымай! Кейіннен қуанышым сап тыйылды себебі менің далада қошақандарға ойнаған рөлдерім мен сахнадағы әтюдтардың арасы жермен көктей екенін түсіндім. Аузымның ашылғаны сол еді бір қимылдан бірнеше қате табыла қойды. (алғашқы оқыған сықақ «Апатқа ұшыраған шофер» еді сол кезде бұл сықақтың авторын білу керек екенін ұқтым) Бір білерім өнеге адам қаншалықты көп келсе де соншалықты көп кетеді. Қыр- сырына үңіліп, сынаққа төтеп берері некен- саяқ. Содан 2004 жылы бітірген бойда М. Өтемісов атындағы БҚМУға сырттай «Режиссура» бөліміне тапсырдым. Студенттік күндердің осылай зымырап шығарын кім білген. Міне мен ұстазбын. Менің бастапқы арманымнан әлдеқайда өзге, сонда өмір кемесі сені қайда апарып соғарын білмегенің бе? деп қоямын. Бірақ,бірақ мен өкінбедім тіпті ризамын өзім секілді болашағын болжай алмасада өнер деп соққан жүректерінің өзі сені баурап алар талапкерлер тұрғанда мен осынан табылам. Ендігі менің бағытым үлкен өнер болмасада, соған бет бұрған жас жеткіншекке бағыт бағдар беру менің міндетіме айналды. Міне менің өнермен жолығуым осылай болды. Бұл өмірімнің мәніне айналды. Демек сенің қолыңнанда келеріне сенемін!

Себебі бойыңды билеген өнер дәні ішіңде қарап жатпасына кепіл беремін. Кел жеткіншек өнерге! Мен осында еңбек еткеніме он екі жыл болыпты. Демек Құрманғазы атындағы саз колледжі қабырғасында он бес жыл зырғып өте шықты. Бұнымен арман таусылған ба? Әр арман–мақсаттың артында қажыр-қайрат, талмас талап тұрары сөзсіз. Дегенменде өнерге,өмірге деген адалдық бойыңнан табылса сен қателеспейсің! Осы колледжбен жанұямның арасында өткен әр бір сәттерім мен үшін қымбат.Оны қолмен ұстап,көзбен көрсете алмасамда жүрегіммен сеземін! Құтып айтыпты «Өзіңді көрме, өзін көргенде көз жоқ, өнер көр, өнер көргенге сөз жоқ»...

Әдебиеттер тізімі:

1. Сыздық Р. Сөз сазы.-Алматы: Санат,1995.-117б
2. Қазақ театрының тарихы-Алматы: Ғылым,1975.-Т.1.-400б.

ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Амирханова Айымгуль Канатовна
Шетел тілі: екі шет тілі мамандығының магистранты
Қазақстан Республикасы, Көкшетау қаласы

Бүгінгі таңда еліміздегі маңызды басымдықтарының бірі білім беру жүйесінің дамуы болып табылады. Осыған орай білім беру саласында сапалы білім алуға әр адамның интеллектуалды дамуын, барлығының тең құқылығы, психофизиологиялық және жеке – дара ерекшеліктерін ескере отырып, халықтың барлық деңгейі үшін білімге қолжетімділігін ескеру негізгі мақсаттардың бірі. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауының он жетінші бағытында: «...бүкіл еліміз бойынша әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметін көрсетуге қол жеткізуіміз үшін оқытудың әр оқушының білімі мен қабілет деңгейінің тиімділігін бағалаудың біртұтас жүйесін жасау керек» – деп көрсетілген [1].

Дегенмен барлық оқушылармен бірдей жұмыс жасау, күнделікті әрекеттердің бірі болғанымен, ерекше жұмысты, назарды қажет ететін балалар баршылық. Мысалы, дарынды балалар – өз дарындылығын анықтай алмай, не жетілдіре алмай қалуы мүмкін. Осындай балалармен жұмыс жасау, оларды оқыту жолдарын қарастыру жөн деп санаймын. Осыған орай Қазақстан Республикасындағы білім беруді жаңғырту жағдайында дарынды балалар тұлғасының ішкі әлеуетін дамыту ең көкейтесті мәселе болып табылады. Бала дарындылығын дамыту жүйесі мұқият ойластырылуы, шынайы дараланып және оны жүзеге асыру қолайлы жас кезеңдеріне сай болуы тиіс. Дарынды балаларға бүгінгі қамқорлық – бұл Қазақстан Республикасы ғылымының, мәдениетінің және әлеуметтік өмірінің болашақ дамуына деген қамқорлық. Жоғары деңгейдегі жеке жетістіктер әдетте тұлғаны өзін – өзі қолға алуға ықпал ететін және қоғамды алға жылжытатын қозғаушы күш.

Келесі туындайтын мәселе дарындылықты анықтау жолдары айқын болмауы мүмкін. Сондықтан оған да немқұрайлы қарамай, толық зерттеу жүргізген абзал. Негізі дарындылықты дамытудың қолайлы кезеңі мектепке дейінгі балалық шақ болып табылады. Заманауи білім беру тәжірибесі көрсеткендей балалар арасында айтарлықтай айырмашылықтар болады. Құрбыларына қарағанда шығармашылық қабілеттерімен, жіктей білетін, жалпылай білетін, өзара байланысын таба білетін біліктіліктерімен неғұрлым дамыған зайырлы балалар айырықша көзге түседі. Олар үнемі өздерін қызықтыратын мәселелер бойынша ізденіс үстінде болады, зеректік, дербестік, белсенділік танытады. Сондықтан балалардың бұл қасиеті дара, әрі сирек екенін ескерген жөн.

Дарынды оқушыларды оқыту деңгейін зерттеу барысында қойылған мақсаттардың бірі – зияткерлік, шығармашылық дамытуға бағытталған дарынды балаларды анықтау және жұмыстар жүргізудің жолдарын қарастыру. Осы мақсатқа жету үшін дарынды балаларды оқытудың қазіргі таңдағы өзектілігін анықтау, дарынды балалаларды зерттеу жолдарын қарастыру, дарынды балалармен жұмыстар ұйымдастыру және жүргізудің ерекшеліктерін талдау сияқты міндеттер қойылады.

Қазақстанның өркенуі үшін дарынды балалардың алатын орны ерекше. Бүгін дарынды балаларды қамқорлау бұл ертеңгі ғылым дамуы мен мәдениетті және әлеуметтік өмірді сақтау болып табылады. Оқушылардың дарындылығы мен қабілетін ашып, оларды оқыту барысында дамыту өте маңызды. Қазіргі кезде қоғамымызда негізгі болып дарындылықтың ғылымилығы ғана емес, сонымен бірге дарындылықтың өмірде шынайы көрінуі, оны анықтаудағы әдістер, балада дарындылықтың дамуы және оның әлеуметтік тұрғыдан қалыптасуы. Дарындылық әр жас шағында әртүрлі көрінуі мүмкін және ол жастық шақ кезеңіне де тән болып келуі мүмкін. Дарындылық әртүрлі жаста әр салада көрінуі мүмкін. Мектепке дейінгі шақта сурет салуға, музыкаға, жалпы шығармашылық қабілетке деген қабілеттілік ерте дамиды. Интеллектуалды дарындылық мәселелері біздің елде сонымен қатар шетелде де ғылыми зерттелу үстінде. Дарындылықты зерттеген кезде ең алдымен дарындылық түсінігін анықтаған жөн. Мысалы,

Э.Ландау «Одаренность требует мужество» еңбегінде дарындылыққа мынадай анықтама береді: «дарындылық – бұл баланың ішкі дүниесі мен сыртқы ортасының өзара әсерлесу жүйесі». Сыртқы орта мен ішкі дүние арасындағы байланыс дарындылыққа тікелей әсер етеді. Осы өзара әсер арқылы дарынды баланың белгілі бір іс-әрекет жасауға ниеті, белсенділігі пайда болып, оқушы табандылықтың нәтижесінде өз мақсатына қол жеткізеді. З.Сатыбалдинованың пікірінше, дарындылық – бұл адамның белгілі бір істі орыдауға бейімділігі мен ыңғайлығын білдіретін даралық қасиет, психологиялық ерекшелік. Ренцулли (1978) дарындылықты адами қасиеттердің үш негізгі тобының өзара әрекеттестігі негізінде нақты анықтады. Ренцулли мен Райс (1985) дарынды және талантты балалар әдетте кәдімгі мектепте ұсыныла бермейтін көптеген білім беру мүмкіндіктері мен қызметтерін қажет етеді деп санайды. Дарындылық пен талант түсінігін бір аспектіліктен көп аспектілік тұрғыдан түсінуге көшу зияттың өзі не екенін түсінуде өзгеріс қажет екендігін меңзейді. Гарднер(2006) дарындылықтың сегіз түрін анықтаған: логикалық – математикалық; лингвистикалық; кинестетикалық; кеңістіктік; музыкалық; тұлғааралық; тереңдетілген; табиғи. Осы жерден Гарднердің дарынды балалардың бойында екі немесе одан көп түр бірге жүзеге асуы мүмкін, демек дарынды оқушылардың мұндай күші алдағы уақытта оны тек жоғары белестерге жетелейді деген үміт туады. Дегенмен оның барлығы дарынды баланы оқыту және тәрбиелеу әрекетіне тікелей байланысты. Өйткені дарынды балаларды оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастырудағы басты міндет – балалардың қабілеттері мен дарындылығын жан – жақты аша түсу үшін дарындылықтың ерекшеліктерін анықтау мен айқындау болып табылады. [2].

Қазіргі уақытта білім беру саласында дарынды балаларды жоғары жетістіктерге жетелейтін және ынталандыратын бірқатар өңірлік, ұлттық, халықаралық сайыстар мен бағдарламалар жүргізіледі. Бірақ бұл балалар әлеуетін дамытудың жалғыз тәсілі болып табылмайды. Осы бағдарлама аясында талантты және дарынды балаларды оқытуды дамыту үшін анағұрлым инклюзивті тәсіл пайдаланылады. Инклюзивті тәсіл әр баланың тұлғалық дамуына, ерекше қасиетін анықтауға, жеке жұмыс жасауға итермелейтін тәсілдердің бірі. Дарынды балаларды анықтау әрине ұзақ үдеріс. Дарындылық баламен жұмыс жасаған кезде тек бір ғана тәсілді қолдану мүмкін емес. Дарынды баланы оқыту сатылы, әрі жүйелі түрде жүргізілген абзал.

Барлық оқытушылар дарынды балаларға ғана емес, білім беруде барынша жоғары жетістіктерге қол жеткізу үшін қолайлы орта жасауға тырысады. Әртүрлі әдістер мен тәсілдерді оқыту мазмұнында қолдану оң нәтиже әкеледі. Сабақ соңында әрбір мұғалім өз жұмысына талдау жұмысын жасап, қандай нәтижеге жеткенін анықтау арқылы оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкін болады.

Қазіргі жастардың мүмкіндігін, қабілетін жоғары дәрежеде көрсете алатындай білім алуға құқығы бар. Балалардың қабілетін жүзеге асыру үшін жаңа жағдай және мүмкіншілік қажет. Әлемдік тәжірибеде дарынды балаларды оқытуда ауқымды тәжірибе жинақталған. Білікті педагогтар қолданатын негізгі стратегиялар белгіленген. Педагогикалық тәжірибеде дарынды балаларды оқыту мен дамытуда жиі қолданылатын және танымал стратегиялар кездеседі. Дарындылық мәселесіне көңіл бөлу инновациялық оқу орындары мен дарынды балаларға арналған мектептерінің оқу және тәрбие үрдісінде арнайы бағдарламалардың жасақталуына алып келді. Бала дарындылығын дамыту жүйесі мұқият ойластырылуы, шынайы дараланып және оны жүзеге асыру қолайлы жас кезеңдеріне сай болуы тиіс. Заманауи білім беру тәжірибесі көрсеткендей балалар арасында айтарлықтай айырмашылықтар болады. Дарынды баламен жұмыс кезінде баланың отбасылық жағдайы, оның ерте балалық шағынан бергі жетілуі туралы ақпараттарды жинаудағы түрлі әдістері; арнайы психодиагностикалық тренингтер; балаларды бақылаудың түрлі баламалары; арнайы бағдарламалар бойынша «байқау» сабақтарын өткізу, балаларды арнайы ойын және пәндік сабақтарға қатыстыру; түрлі танымдық әрі пәндік олимпиадалар, конференциялар, спорт жарыстарын, шығармашылық байқаулар, фестивальдар және т.б ұйымдастыру жолдарын қолданған жөн. Бұл атқарылған жұмыстар өз – өзін танып – білуге, өз жұмысына қызығушылығын оятуға, еңбекке баулуға, нәтижеге қанағаттануға; өздігінен шығармашылық – зерттеу жұмыстарына ұмтылуға; өз пікірін

қорытуға; өз жұмысын бағалай алуға; болжам жасауға, зейінді шоғырландыруға, коммуникативті қабілетін дамытуға; жауапкершілікті түсінуге, кедергілерді жоюға тырысуға мүмкіндік береді [3].

Дарынды балалармен жұмысты ұйымдастыру кезінде оқытушыларға да біраз талаптар қойылады. Мысалы, оқытушыларға көптеген оқыту стратегияларын, түрлі педагогикалық тәсілдерді араластырып қолдану мүмкіндіктері, қолданылатын әдістерді жүргізілетін зерттеулердің бағытына, топтық жұмыстарға, өзіндік жұмыстарға және жеке жүргізілетін зерттеулерге қатысты жүргізу, жалпы білім алу үдерісі қалай жүретіні туралы, жекелеген оқушыларды оқуға ынталандыру, олардың көңіл-күйлері туралы ақпаратқа ие болу, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласында мықты дағдыларды игеріп, оқытудың тиімді құралы ретінде оларды қалай пайдалану әдістемелерін меңгеруге тиіс, оқытушы өз тәжірибесі бойынша рефлексия жасауға, яғни ой толғау жасаған жөн.

Ренцулли мен Райс (1985) дарынды және талантты оқушылардың білімін жетілдіру бойынша жалпы зерттеу жаттығулар, топтық оқу жаттығулары, нақты проблемаларды жеке және шағын топтарда зерттеу деп үш кезеңге бөлді. Бірінші кезең бойынша оқушыларға тақырыптар бойынша тапсырмалар ұсыну. Сонымен қатар БАҚ, баяндамашы ретінде сырттан да адамдар келуі мүмкін. Осы кезеңде балаларды стандартты оқу бағдарламаларынан тыс басқа да салаларға тарту. Екінші кезең бойынша оқушыларда зерттеу жүргізуге, эмоциялық әрі зияткерлік үдерістерді жүзеге асыру үшін қажетті дағдыларды қалыптастыру мақсатында тапсырмалар әзірлеу. Бұл баланың шығармашылық ойлаудың, проблемаларды шешу қабілетінің, сын тұрғысынан ойлау қабілеттерін дамытады. Үшінші кезеңге жекелеген міндеттерді тек шағын топтар ғана шеше алады, осыған байланысты барлық оқушыларды қатыстыру мақсатында топтастыру кезінде икемді болған дұрыс. Мәселен, математика сабағындағы топтық жұмыстар қолданылған жекелеген жобаларда толық топтарға қарағанда, шағын топтағы оқушылардың анағұрлым тиімді жұмыс істегені анықталды. Бұл дарынды балалармен жұмысты зерттеген кезде Ренцулли мен Райс жасаған қорытынды [4].

Дарынды баларлалармен жұмыс жасағанда дарынды балалардың ата-аналарымен әңгімелер, тренингтер өткізу сияқты жұмыстар өткізген дұрыс. Дарынды балалар қолдауды қажет етеді. Ата-аналарына қолдау жасау және ынталандыру оған қуат беретіні анық. Сонымен қатар дарынды балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау назардан тыс қалмаған жөн. Бұл жағдайда дарынды балаларды эмоциялық, психологиялық, әлеуметтік тұрғыдан қолайлы жағдай жасау керек. Оқыту процесі кезінде оқушылар арасында бір –біріне көмек ұсыну кезінде дарынды балаларды көмекші ретінде өз сыныптастарына қол ұшын беруге үйрету. Бұл әрекет олардың жауапкершілігін сезінуге, өзінің қажеттілігін сезінуге, маңыздылығын арттыруға, сыныпты алға тартуға итермелеу деген сияқты ойлардың қалыптасуына негіз болады. Әрине, бұл әрекеттердің барлығы шектен тыс болғаны дарынды оқушыға кері әсерін тигізуі де мүмкін, сондықтан осы жағдайда мұғалім барынша мұқият болған жөн.

Дарынды балаларды көптеген зияткерлік ойындарға, конкурстарға, байқауларға қатыстыру – өзінің әлді және әлсіз жақтарын анықтауға итермелейді. Өз – өзіне баға беріп, сыни тұрғыдан ойлауға мүмкіндік береді. Әсіресе жүлделі орындарға ие болған жағдайда өз – өзіне сенімі арта түседі. Сонымен қатар дарынды балаларды оқыту кезінде күрделі тапсырмаларды, сонын ішінде логикалық ойлау, түрлі заттарды ойлап табу, моделін жасау, Ғаламтор мүмкіндіктерін пайдалану, құбылыстарды зерттеу сияқты жаратылыстану пәндерімен сабақты байланыстырған жөн. Оқушының жан –жақты ойлауын қалыптастырып, өзінің жеке тұлға ретінде сезіне алады. Педагогикалық ұжыммен жұмыс өте маңызды. Дарынды балалармен жұмыс бойынша педагогтардың кәсіби және тұлғалық жетілуіне ықпал ету, дарынды балалармен жұмыс мәселелері бойынша әріптестер арасында жиналыстар, Lesson Study өткізу сияқты кәсіби тәжірибемен алмасу сабақтарын өткізу, онлайн курстарға қатысу, қашықтықтан конференцияларына қатысу сияқты жұмыстармен айналысқан жөн.

Сонымен, дарындылықты анықтау – күрделі процесс. Дарынды балалармен жұмыс жүргізу зерттеу жұмысын, барынша көп ақпаратты, жалпы ұзақ уақытты талап етеді. Баланың

дарындылығы барлығында бірдей болмайды, сондықтан әр балаға жеке тәсілді қолданып, инклюзивті тәсілдің жолдарын қарастырған абзал. Қабілеттері бірдей болғанымен, жоғары әлеуметтік – экономикалық мәртебедегі отбасы балаларының белгілі бір әрекеттердегі жетістіктері жағдайы жасалмаған балаларға қарағанда салыстырмалы түрде жоғары болатыны түсінікті. Балалық шақта айқындалған дарындылық белгілерінің біртіндеп дамуы да немесе шапшаң жоғалуы да мүмкін екендігін естен шығармау қажет. Дарындылықты уақытында анықтап, онымен дәл уақытында жұмыс жасау жұмысты жеңілдетеді. Дегенмен мұндай жағдай бәріне ортақ болмауы мүмкін. Сондықтан уақытты тиімді қолданып, әр оқушының ерекшелігін анықтау ерте жастан басталатынын ескеру керек. Қазіргі таңда дарынды балалармен жұмыс жасауда қолдану әдістері, және оқыту жолдары зерттеуді қажет етеді.

Демек, қазіргі қоғам талабы білікті, талантты тұлғаларды тәрбиелеу болып табылады. Мақсатқа бағытталған дамытушылық және психологиялық бағытталған жұмыстар баланың қабілетін дарындылығын анықтап оны әрі қарай жетілдіруге мүмкіндік береді. Осылай мектептерде дарынды жасөспірімдерді қоғамның экономикалық саяси жағдайдың бүгінгі мен ертеңгі күнгі талаптарына сай оқыту мен тәрбиелеу заман талабы екенін ұмытпаған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тұңғыш президент Н.Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына жолдауы.- Егеменді Қазақстан// 28 ақпан, 2007ж.
2. Э.Ландау, А.И.Савенков «Интеллектуалды дарынды балаларды дамытудың психологиялық ерекшеліктері» 2002ж.
3. Жексенбаева Ү.Б. Балалардың дарындылығын диагностикалау. - Алматы, «Радиал»,2005.
4. Әбілмәжінова Н. «Дарынды оқушылармен жұмыс» // Қазақстан мектебі. 2005ж.

УДК 616-01/-099

КЛИНИКО–ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ОСТЕОАРТРОЗА

Магистр мед. наук, **Асан А.А.;**
Пернебекова Р.К., к.б.н., асс. проф.
г. Шымкент, Казахстан

Остеоартроз – самое распространенное заболевание опорно–двигательного аппарата, в основе которого лежит дегенерация суставного хряща в результате нарушения биосинтетической функции его клеточных элементов–хондроцитов и разрушения межклеточного веществаматрикса [1].

Клинические проявления ОА отмечаются почти у 20% населения земного шара, являясь одной из основных причин временной нетрудоспособности и инвалидности [2].

Первичный ОА имеет 2 клинические формы [3]:

− Локальный моно– и олигоартроз;

− Генерализованный артроз (полиостеоартроз), когда имеет место поражение трех и более суставов.

В 80–90–ых гг. комитетом Американской коллегии ревматологов были предложены клинические критерии для классификации ОА коленных и тазобедренных суставов [4]. В этих критериях использован алгоритм Altman, созданный на основе данных клинических и популяционных исследований [5]. В соответствии с этими критериями диагноз ОА устанавливается только в тех случаях, когда присутствует главный признак – боль в суставах в течение большинства дней предыдущего месяца.

Таким образом, основным клиническим признаком ОА в пораженных суставах является боль механического характера, возникающая при нагрузке на сустав (особенно к вечеру) и проходящая в покое [6;7].

Боли в начале возникают при больших нагрузках (длительная ходьба, подъем тяжестей, длительное вынужденное положение тела). Однако, по мере прогрессирования ОА, боли становятся более интенсивными, длительными, возникают при любых движениях, не исчезают в покое и могут беспокоить даже ночью [3].

Уже в начальной стадии заболевания может отмечаться дефигурация сустава, связанная с синовиальным или периартикулярным отеком, а также наличием внутрисуставного выпада.

Хруст, треск или скрип, выслушиваемые при движениях в пораженных суставах, возникают из–за нарушения конгруэнтности (соответствия) суставных поверхностей. По мере прогрессирования заболевания артикулярная крепитация переходит в грубый хруст, сопровождающийся нарастанием боли, тугоподвижности сустава, но может не сопровождаться болевыми ощущениями. А также иногда возникает быстрая утомляемость околосуставных мышц [8].

Больные предъявляют жалобы на скованность в суставах, в дальнейшем возникает деформация и ограничение движений в пораженных суставах, а при вторичном синовите появляется припухлость пораженного сустава [3;9].

Таким образом, клиническая диагностика гонартроза базируется на наличии боли механического характера и крепитации при активных движениях в коленном суставе, воспринимаемого больным в виде «хруста», наличии утренней скованности в пределах 30 минут у пациентов старше 38 лет. Кроме того, следует учитывать наличие деформации и изменение установки коленных суставов [3].

A. Larsen [10 30], предложил рентгенологическую классификацию гонартроза, основанную на количественной оценке ширины медиальной и латеральной суставных щелей и величины остеофитов, а также качественного анализа состояния субхондральной кости. Считается, что по ширине суставной щели возможно оценить толщину гиалинового хряща, степень его деструкции.

Когда имеется возможность рентгенодиагностики, диагноз гонартроза базируется на наличии боли механического ритма в коленных суставах, оценке сужения суставной щели и остеофитов [11 31].

Начало заболевания может протекать бессимптомно или с болевым синдромом в период образования узелков. В период формирования узелков больные могут ощущать боль, жжение, покалывание, а после их проявления боль становится незначительной или выявляется только при пальпаторном исследовании [12 32].

Выраженная припухлость и локальное повышение температуры над суставами не характерны, но могут возникать при развитии вторичного синовита [6 24].

Рентгенологические изменения дистальных межфаланговых суставов (остеофитоз, субхондральный остеосклероз, кисты в области эпифизов) коррелируют с длительностью заболевания. Так, минимальные костно–хрящевые изменения (стадия I) наблюдаются у больных при длительности заболевания, не превышающей 5 лет [13 33].

Болевой синдром при ОА тазобедренных суставов ассоциируется с наличием остеофитов [14 34].

Таким образом, клинические проявления различных форм ОА многообразны, а его диагностика может базироваться как на клинических критериях, так и в сочетании их с рентгенологическими.

Литература:

1. Агабаева Э.Р. Принципы лечения остеоартроза // Клиническая ревматология – 1995. – №4. – С. 3–6.
2. Цветкова Е.С., Ионичeнок Н.Г. Дона – патогенетически основанное применение при остеоартрозе // Научно–практическая ревматология. – 2003. – №2. – С. 35–37.
3. Цветкова Е.С. Остеоартроз: Руководство по внутринним болезням / Под ред. В.А. Насоновой, Н.В. Бунчука – М.: Медицина, 1997. – С. 385–396.
4. Altman R., Arch E., Bloch D. et al. Development of criteria for the classification and reporting of osteoarthritis: classification of osteoarthritis of the knee // Arthritis Rheum., 2006, 29, 1039–1049.
5. Altman R. Classification of disease: osteoarthritis // Semin Arthritis Rheum., 2001, 20, 6, suppl 2, 40–47.

6. Астапенко М.Г. Дифференциальная диагностика артритов и артрозов // Клиническая медицина – 1984. – №9. – С. 128–140.
7. Насонова В.А., Каратеев Д.Е., Донован С., Цветкова Е.С., Алексеева Л.И., Иванова М.М., Муравьев Ю.В., Гусеева Н.Г., Панасюк Е.Ю., Бадокин В.В., Новоселова Т.М. Флугалин при остеоартрозе в 48–недельном контролируемом исследовании // Клиническая ревматология – 1996. – №1. – С. 25–29.
8. Стерлинг Дж. Вест. Остеоартрит // Секреты ревматологии / Под. ред. Хирманова В.Н. – М.: Бином, С.–Петербург: Невский диалект, 2001. – С. 431–442.
9. Комаров В.Т., Хичина Н.С., Девина О.В., Никишина А.Ю. Побочные действия при использовании нестероидных противовоспалительных средств у больных ревматическими болезнями // Клиническая медицина – 2001. – №1. – С. 60.
10. Larsen A. Radiographic evaluation of osteoarthritis therapeutic trials. In.: Degenerative joints. Eds.: Verruggen G., Vey E.M. 2004.
11. Цветкова Е.С. Остеоартроз. Методические рекомендации – М., 1997. – С. 3–21.
12. Протопопова Р.Н. Клинико–эпидемиологические особенности остеоартроза среди сельских жителей Республики Саха (Якутия): Автореф. дис. канд. мед. наук. – М., 1999. – С. 25–27.
13. Астапенко М.Г., Баятова К.В., Чанчаров Б.К. Остеоартроз дистальных межфаланговых суставов кистей // Тезисы докладов научной сессии – Тбилиси, 2005. – С. 30–31.
14. Polonia J., Boaventure J., Gama G. et al. Influence of nonsteroidal anti–inflammatory drugs on renal function and 24–hour blood pressure–reducing effects of enalaprili and nifedipini gastrointestinal therapeutic system in hypertensive patients // J. Hypertens., 2005, 13, 925–931.

БІЛІМДІ ДЕ БІЛІКТІ МУЗЫКА МАМАНДАРЫН ДАЯРЛАУДА ТӘРБИЕ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Асантаева Ұ.С. аға оқытушы
Миралиев С.Н. ҚР-ның Мәдениет қайраткері
Шымкент қаласы, Қазақстан

Рухани адамгершілік тәрбие негізгі адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруды көздейді. Бұл Отанға, қоғамға, ұжымға, отбасына, адамдарға, еңбекке, өзінің міндеттеріне және өз-өзіне деген сүйіспеншілік сондай-ақ, отансүйгіштік, толеранттық, серіктестік шынайылыққа белсенді көзқарас, адамдарға терең құрмет сияқты қасиеттерді дамыту.

Қазіргі уақытта тәрбиенің атқаратын рөлі өте жоғары болып отыр. Еліміз тәуелсіздік алып егеменді ел болғалы саналы, жан-жақты, халқының салт –дәстүрін сыйлайтын, қайырымды да мейірімді, адамгершілігі мол, ел-жұртпен сыйластықта, береке–бірлікте, татулықта өмір сүре білетін жаңа заман адамдарын тәрбиелеу қажеттілігі туып отыр.

Тәрбиемен айналысатын құрылымдар: отбасы, бала-бақша, мектеп, орта арнаулы білім беретін, жоғары білім беретін оқу орындары және мектептен тыс мекемелер.

Мектептен тыс мекемелерге жататындар: мәдени ағарту мекемелері, мәдениет сарайлары, мәдениет үйлері, кітапханалар, мәдени-тыныгу орындары (парктер), балаларға арналған клубтар және т.б.

Қазіргі заманда тәрбие жұмыстарының қажеттілігі күн сайын артып отыр.

Болашақ тәрбиесі–баршаның ісі. Болашақты тәрбиелеуге кімдер көмектесуі қажет, әрине оған ұстаздар, тәрбиешілер, мәдениет пен өнер қайраткерлері. Олар әдемілік пен мәдениет, салт-дәстүр мен өнер, тұрмыс пен мінез-құлық, жайлы өз пікірлерін ортаға салып отырса нұр үстіне нұр. Адам өзінен бұрынғы болғандардан білімі жағынан, тәрбиесі жағынан үнемі жоғарылап отыруы керек.

Бүгінгі күні біздің түсінігіміздегі ең сұлу адам – ол жан-жақты және дамыған адам. Болашақтың адамдары барлық жағынан мәдениетті, білімді де білікті, тәрбиелі, инабатты, қайырымды адамдар болуы тиіс.

Жас жеткіншек өзінен-өзі сегіз қырлы бір сырлы боп тәрбиеленбейді. Бұл тәрбиеге жоғарыда аталған тәрбиелік орындардың барлықтары бірдей жан-жақты ат салысуларының арқасы С.Ұзақбаева.[1. 162 б.].

Қазіргі кезде жоғарғы оқу орындарының алдында тұрған негізгі міндеттер: студенттерге сапалы білім беру, оларды жан-жақты тәрбиелеу, олардың ішкі, сыртқы дүниелерінің үйлесімділігін арттыру, еліне, туған жеріне деген сүйіспеншілігін қалыптастыру, туған Отанына деген патриоттық сезімін дамыту, болашақ алдындағы өзінің жауапкершілігін түсінуге талпындыру, еңбектенуге дағдыландыру және білімді етуге баулу.

Бір сөзбен айтқанда, қай жағынан алып қарасақта, еңбекқор, білімдар, адамгершілігі мол, тәрбиелі, ибалы, инабатты, мейірбан болашақ тұлғаны тәрбиелеу. Жан-жақты білімді маман тәрбиелеу оңай емес. Ол әр студентке дифференциалды қарауды талап етеді. Оқу жұмысымен тәрбие жұмысы қоса жүргізілуі керек. Әсіресе адамгершілік, патриоттық, интернационалдық тәрбие жұмыстарына көп көңіл бөлінуі тиіс. Тәрбие жұмыстары мағынасы жағынан, өте жоғары болуы тиіс. Білім ордасында алған білімдерін, жинақтаған тәжірибелерін жас маман иесі еңбек еткенде жас жеткіншектерге үйретеді. Сол себепті тәрбие жұмыстарының барлығы жинақты түрде жүргізілсе, түрлері мен әдістері өзгеріп отырса, өте дұрыс.

Тәрбие жұмыстарын бірнеше формаларға бөліп қарастыруға болады. Тәрбие жұмысының формасы - педагогтер мен студенттердің белгілі бір қарым-қатынас құрылымы арқылы тәрбиелеу жұмысы мазмұнының көрінісі. Сабақтан тыс қызметті ұйымдастырудың барлық формасын төмендегідей топтарға біріктіруге болады.

- Тәрбиелік шаралар
- Ұжымдық шығармашылық
- Тәрбиелік ойындар мен тренингтер

Тәрбиенің мақсаты - үздіксіз оқу тәрбие беру жүйесінде білім алушылардың ҚР-ның азаматтарды және ұлттың рухты патриоттары ретінде қалыптасуы өз-өздерін танытуда, болашақ маман иесі болып, кәсіби интелектуалды және шығармашылыққа жетуіне оңтайлы жағдай жасау.

1.Білім беру мекемелеріндегі тәрбие бағдарламасы мемлекеттік «Білім бағдарламасының» құрамдас бөлігі болып табылады және ол тұлғаның жан-жақты мәдениеттілігін, отансүйгіштік ұстынын, азаматтық борышын, ұлттық ынтымақтастық сезімін, таза ұлттық моралы мен адамилығын, үлгілі әдет ғұрпы мен салт-дәстүрін, қабілеттілігі мен ынта-ықыластылығын, шығармашылық талабын дамытуға бағытталуы тиіс.

2.Әрбір оқу орнында болашақ мамандық иесінің тұлғасын таба алуға байланысты тәрбие жұмыстарының жылдық және болжамдық жоспарлары жасалады. Жоспарда сабақтастық, тұтастық, жүйелі және үздіксіздік қағадалары қатаң сақталуы тиіс, сонымен қатар тәрбиенің ұйымдастырылуы \формалар\, нысандары мен әдіс-тәсілдері оқу орнының өз ерекшеліктері мен тәжірибесіне, мамандардың ыіліктілігіне, әлеуметтік сұраныстарға байланысты құрылуы тиіс.

3.Оқу орындарындаға тәрбиенің мазмұны мен ұйымдастырылу нысандары төмендегі қағидаларға сәйкес түзіледі: гуманитарлық бағыттылық, табиғи сәйкестілік, әлеуметтік ұтымды қарым-қатынастылық, сонымен қатар тұлғаның әлеуметтік және мәдениеттілік біліктілігін дамытуға тәрбиенің барлық салаларының ұжымдастырылуы қажет.

4.Тәрбиедегі көкей кесті мәселелердің маңызды шешімдері педагогикалық консилиумда, кураторлар мәжілістерінде қаралып, қабылданады.

5.Оқу орнының оқытушыылары мен оқушылар ұжымдарының арасында оқу-тәрбие процесін басқару ынтымақтастығы қарым-қатынасын бекітудің қолайлы жағдайын жасау шарт. Білім алушылардың өзін-өзі басқару ұйымы неғұрлым оқу-тәрбие прцесін ұйымдастыру, басқару және тәлімгерлік істерде тәжірибе жинақтай отырып, оқу орнының біртұтас ұжымдық басқару органын құру қажет, ынтымақтастықпен тәрбие және кәсіби мамандыққа баулу проблемаларын шешу қажет.

6.Студенттерді тәрбиелеу және дамыту процесінде психологиялық қызметтің маңызы зор. Оның қызметінің ұтымдылығы психологтың кәсіптік біліктілігіне, педагогикалық ұжымның психологиялық зерттеу қызметіне ынтымақтастық көрсетуіне оқу орны басшыларының

психологиялық қызметтің маңыздылығына жеткілікті мән беріп, тиісті талап қоя білуіне байланысты болады.

7.Оқушы жастардың күнделікті өміріне қажетті ғылыми-техникалық, өндірістік, ақпараттық орталықтар мен клубтардың бос уақытты дұрыс, пайдалы ұйымдастыруда маңызы зор.

8.Оқу орнының басшылары ата-аналармен тығыз педагогикалық ынтымақтастық орнатуы қажет. Жұмыспен қамтамасыз ететін өндіріс орындарымен, ғылыми зерттеу және мәдени орталықтарымен, ассосация қоғамдастықтарымен, спорт үйірмелерімен, жоғары және орта дәрежелі оқу орындарымен тығыз байланыс жасаудың маңызы зор.

9.Тәрбиенің жаңа технологиясын кеңінен өндірудің, тәрбиенің жанжақтылығын қамтамасыз ететін вариативтік тәсілдерін пайдаланудың маңызы зор.

Тәрбиенің басты бағыттары:

Мемлекеттік тілді, орыс және шет тілдерін меңгерту, жас тұлғаны жан-жақты мәдениеттілікке тәрбиелеу, орнықты да берік негіздегі мәдениеттілікке жеткізеді. Берік негіздегі базалық мәдениет дегеніміз - адамдардың өмір сүру тіршілігін ұйымдастырудың белгілі дәрежедегі қалыптастыру деңгейі болып табылады, ол адамдардың материалдық және рухани творчестволық жетістігімен, адами қарым-қатынасымен еңбек ету, оны ұйымдастыра білу әдіс-тәсілдерімен, интелектуалдық қызметін, жеке басының рухани және физиологиялық жетістіктерімен өлшенеді. Мәдениет – жеке тұлғаның, бір топ адамдардың, әлеуметтік, кәсіптік және ұлттық қоғамдастықтың, тіпті, біртұтас қоғамның жетілу деңгейін анықтайды.

Сонымен, жан-жақты жетілген, мәдениетті азаматты тәрбиелеп, сомдап шығудың шарттары төмендегі тәрбие бағыттарында анықталады:

1.Патриоттық тәрбие

2.Тіл туралы заңды орындау мақсаты

3.Ақыл-ой /интелектуалдық/ мәдениеті

4.Рухани адамгершілік мәдениеті

5.Саяси-құқықтық және экономикалық жетілу деңгейі

6.Дене тәрбиесі.Салауатты өмір салтын қалыптастыру

Студенттер университет өміріндегі сан қилы тәрбие жұмыстарына белсенді қатысып, одан үлкен рухани байлық алады. Бұл жағдайды қамтамасыз ететін ұстаздар қауымы мен топ жетекшілері. Осындай белсенді іс-әрекеттің барысында адамгершілік қатынас біртіндеп адам бойына қалыптастырылады..

Рухани адамгершілік мәдениетінің ең басты көрінісі адам жаны. Адам жаны… адамның саналы өмір кешуі, адамның қиялымен болашақ жайлы сырлы да сымбатты болжамдар түюі. Жерге, елге махаббаттың ояну осының бәрі – тіршілік иесінің рухани қажеттілігі; ол бағзы заманнан қалыптасып бүгінге сараланып әрі жетілген өзіндік аты бар айдарлы тұрмысымызбен біте қайнаған музыка өнерінің қай түрі болмасын біздің көңілімізді шуаққа бөлейтіні хақ.

Дегенмен адам мінезіндегі эмоциялық бояуларды, күйінішін-сүйінішін көп сезім толғауын музыка тіліндей дәл баса өрнектейтін өнер бола қоймас. Музыка тілі-халықтық ортақ ұғым. Онда ұлттық шекара жоқ, барша адмзат өкілдеріне оның тілі ұғынымды, тек тыңдайтын зердең болсын. Музыка біздің қоршаған барлық дүниенің, табиғаттың әсем де сұлу бейнесін, көрінісін әсерлі де көркем суреттеп бейнелейді. Музыка арқылы әр ұлттың ұлтаралық достығы дамып, өзара қарым-қатынасы жақсарады. Музыка адамның көңіл –күйін көтереді, қайғысына ортақтасады, арман мақсаттарға жетелейді.

Музыка іс жүзінде көркем творчествоның барлық түрлерімен дерлік қатарласа отырып, болмыстың бүкіл объектілі құбылыстарын түсінікті әрі жеңіл бейнелеп береді.

В.А. Сухомлинскийдің “Егер сәби шақта музыкалық шығарманың әсемдігін жүрекке жеткізе білсек, егер дыбыстардан бала адам сезімінің сан қырлы реңкін сезіне білсе, ол мәдениеттің ешқандай құралдармен жетуге болмайтын сатысына көтеріледі …. Музыкалық тәрбие – бұл музыкантты тәрбиелеу емес, алдымен адамды тәрбиелеу” /1. 75 бет/ деуінде үлкен шындық жатыр. Бір сөзбен айтқанда қазақ халқының музыкалық және көркем творчествосы өзі

өмір сүрген ғасырлар ішінде өскелең ұрпақтың эстетикалық талғамы мен көзқарастарын қалыптастыруға жәрдемдесіп отырады.

Кез келген басқа халықтар сияқты қазақ халық педагогикасындағы балалар мен жастарға музыкалық тәрбие берудің тамыры тереңде жатыр, әрі оның өзі К.М. Меңдіаяқованың сөзімен айтқанда, халықтың өзі қанша өмір сүрсе, сонша ғасырлар бойы өмір сүріп келеді. Балалар мен жастарға музыкалық эстетикалық тәрбие беру қарапайым әдістермен, тәсіл құралдармен сәби шақтан, отбасы жағдайында жүзеге асырылып келді.

Рухани адамгершілік мәдениеті жетілген, білімді, тәрбиелі адамда өзіне өзі сенімділік пайда болады. Өзіне-өзі сенімділік адамның тек кәсіптік әрекетінен ғана емес, күнделікті өмірдің барлық салаларында қажет. Өзіне-өзі сенімділік адамның алдына қойған талаптарды шешудегі өз мүмкіншіліктерін сезінудің нәтижесі.Сенімділік сезімін тәрбиелеудің негізгі мәні – адам бойындағы мүмкіншіліктеріне сай ішкі нұсқаулармен оларға сәйкес ұмтылыстарды қалыптастыру. “Сенімсіздік өз мүмкіншіліктері мен қабілеттерін толық ашпау, өзін-өзі көрсетуде кездесетін қиындықтар, ұялшақтық, ыңғайсыздық, қарым-қатынаста абыржу сияқты қарапайым құбылыстардан басталады.

Сондақтан, білімді және жан-жақты жетілген тәрбиелі келешек мамандарды даярлауда күнделікті жоспарлы сабақтардан бөлек сабақтан тыс тәрбие мәселесіне үлкен мән беру керек.

Таным қағидасын тұрақтандыру, наным,сенім және ұғым қағидаларын қазіргі философиялық категорияларға сәйкестендіріп тәрбиелеу;

Ойлау қызметінің дағдысын жетілдіру. Қисынды /логикалық/ тұжырымдар жасай білуге үйрету, пікір білдіру, идеялар ұсыну, дәлелдей білу, өз тұжырымдарына сенімді болу;

Шығармашылық қасиетін, қабілетін дамыту. Жас өспірімдердің дарындылық көздерін ашу, оны ынталандыру, ықыластандыру. Дарын мүмкіндіктерін шығармашылыққа пайдалана білуге баулу. Оны тұрақты еңбекке ұштастыру.

Жаңа заман, ғылым, білім, техника жаңалықтарынан ақпараттану, өз білімін үнемі толықтырып, байытып отыру, ұлттық және дүниежүзілік өркениет құндылықтарын пайдалана білуге үйрету;

Жаңа технология, өндірістік экономикалық, әлеуметтік, жаңа қарым-қатынастарға бейімделе білу, еңбектің жаңа талаптарына психологиялық тұрғыда өзін-өзі дайындау, барлық қоғамдық өндірістік, нарықтық, шұғыл өзгерістерді әрдайым қиналмай өткеруді үйрену.

1. Осы салада үлкен рөл атқаратын құралдың бірі өнер десек болады. Жастарды музыкаға әуестендіру, халықтық музыканы тыңдай білу, мәдениетті тұлға тәрбиелеуде маңызы зор. Музыкамен сусындаған жасөспірім қазақ халқының рухани құндылықтарын және дәстүрлі көркем мәдениетін меңгереді. Музыканың халық өнерінің басқа түрлерімен, тарихпен байланысын анықтайды. Жастардың сезім мәдениетін, қиялының эстетикалық әсерін дамытады. Адамгершілік, эстетикалық, әдемілікті, сұлулықты сезіну қабілеттерін қалыптастырады. Музыкалық эстетикалық еңбектің айналадағы өмірмен, қазіргі заманмен байланысын түсінеді. Адамгершілік, бауырмашылдық, қайырымдалық, достық, интернационалдық, патриоттық, қабілеттерін дамытады. “Достық планетасы”. атанған жаңа Қазақстанды мекендейтін халықтардың салт-дәстүрімен, өнерімен, музыкасымен, мәдениетімен танысады. -163 б.

Әлем халықтарының музыка өнерімен атақты шетел композиторларының озық шығармаларымен танысады. Көркем шығармашылық, орындаушылық қасиеттері дамиды. Осы мәселелер оң шешілген жағдайда жаңа ғасырда өмір сүретін, жан-жақты білімді “сегіз-қырлы, бір сырлы” қоғам дамуына өз үлесін қосатын тұлғаны тәрбиелеуге мүмкіндік туады.

Әдебиеттер тізімі:

1. В.А. Сухомлинский, Избранные педагогические сочинения, Москва, 1979г. 75 с.
2. С. Ұзақбаева Өміршең өнер өрісі, Алматы, 1988.-162 б.
3. Мінез-құлық эстетикасы Алматы: Өнер, 1987 .
4. К.М. Меңдіаяқова, Т.Ж. Қарамолдаева “Мектепте музыка тәрбиесін беру әдістемесі”
5. «Ізденіс» №31, 1999.-163 б.
6. А. Жубанова и других. Алматы.: 1962.-305 с.

«ҚОРҚЫТТЫҢ КӨРІ» ПЬЕСАСЫНДАҒЫ ФОЛЬКЛОРИЗМ

Ахан Карима Талгаткызы, магистрант (Алматы, Қазақстан)
Ғылыми жетекші: Гүлжахан Жұмабердіқызы Орда, ф.ғ.д.

Ұлы даланың мифологиялық-фольклорлық тұлғасы елдің бастауын, халықтың көне тарихын жырлаушы бейне. Соның ішінде көненің көнесі – Қорқыт баба. Қобыздың иесі Сыр бойын мекен еткен. Өмір сүрген кезеңі туралы ғалымдар арасында әртүрлі болжам бар. Нақты өмір сүрген мерзімі анықталмаған. Алайда зерттеулердің басым бөлігі Қорқыт Ата Сырдария бойында өмір сүрген оғыз-қыпшақ тайпалық бірлестігінде X ғасырдың басында дүниеге келген деген тұжырымға саяды. Рашид әд-Дин «Жамиғ Ат-Тауарих» атты тарихи шежіресінде Қорқыт Атаны қайы тайпасынан шыққан десе, Әбілғазының «Түрік шежіресінде» оның тегі баят екендігі, оғыздардың елбегі болып, 95 жасқа келіп қайтыс болғандығы айтылады. Сыр жағасына жақын жерде Қорқыт атаның зираты болғанын Ә.Диваев, т.б. ғалымдар өз еңбектерінде Қорқыт ата XI ғасырдың басында дүниеден өткен делінсе, Ә.Марғұланның еңбектерінде ол VII-VIII ғасыр аралығында өмір сүрді деген пікір айтылады. Қорқыт Ата – ел бірлігін нығайтқан кемеңгер қайраткер, түркі дүниетанымының негізін жасаған ғұлама ойшыл, әлемдік ақыл-ой мәдениетінде өзіндік орны бар философ-гуманист ретінде көрінеді. Қорқыт Ата жайындағы аңыздардан оның бойындағы үш түрлі өнер ерекше айқындалады. Біріншіден, ол оғыз-қыпшақ ұлысынан шыққан айтулы бақсы. Екіншіден, күйші, қобыз сарынын алғаш туындатушы өнерпаз. Үшіншіден, әйгілі жырау, оның жырлары оғыз-қыпшақ өмірін бейнелеген әдеби-тарихи мұра. Түркі халықтарының фольклорындағы Қорқыт ата туралы аңыз әңгімелердің негізгі мотиві – өмірге келуі. Ерекшелігі, ешкімге ұқсамай, дара болуы халық жадында қалды. Заманауи тілмен айтсақ – индивидуалды қасиеттерге толы һәм тіршілігінде соған ұмтылған. Дала фольклорында туған кезі анық болмағанымен, өмір сүру философиясы бүгінге дейін жетті.

Қорқыттың өлімнен қашуы оның өмірінің мәніне айналады. Дүниені кезіп, өлімнен құтылудың жолдарын іздейді. Оның бұл әрекеттері бүкіл адамзаттың проблемасын шешу мақсатындағы өлімді жеңу,оның алдын алу, мәңгі жасау жолдарын іздейтіндігі аңғарылады. Бұл – барлық пенделердің көкейтесті мұраты, өйткені, ешкім мәңгі жасамайды, тіршілік атаулы өлумен, өшумен аяқталады. Демек, әуел баста әр адамның пешенесіне жазылған өлімнен құтылу мүмкін еместігін халық Қорқыттың мифологиялық образы арқылы көрсетеді.□1, 46 б□

Қазіргі ғалымдардың бұл тұжырымдарының тереңі мынада. Ежелгі түркіде адам өлген шағында қанша жыл өмір сүргендігі емес, сол жылдарда жасалған еңбегі мен пайдасы, ерлігі мен елдігін көк тасына қашап жазады деген аңыз бар-тын. Қорқыттың «өлімнен қашуы» биологиялық өлім емес, пайдасыз кешкен күннен қашуында. Бұл – рухани терең білім.

Тәңірге табынушылардың сәуегейі, бақсылардың пірі, тіпті пайғамбары болған деседі. Енді бір мысалда, Қорқыттың тұсында өмір сүрген Инал ханның баласына ат қоюы алынған. Баба ханның мұрагерін – Тұман деп атауды жөн көрген екен. Мағынасында: «Тұман түскен кезде ауа қоюланады, еш нәрсені көрсетпейді, бірақ өсімдік үшін пайдасы зор, жерде дымқылды күшейтеді. Демек, бұл баланың әкесі қайтыс болғанда халықтың көңілі де қапалықпен басыңқы еді. Бірақ, үміт етіп түсіне біліңіздер, бұл – өткінші нәрсе, күн көзі шығып, дүниені жасыл шөп көркейткенде, әркім игілікке бөленеді, бұл баланың үміті осында, сондықтан да осы атты қойдық», - дейді. Асқан көрегендік, терең білім, тәңіршілдік кезінде қай қазақтың бойында болған-ау.

Бүгінгі таңда «Қорқыт Ата» аңызы, оның философиялық тереңдігі қоғамда актуалды. Жазушы, драматургтердің жазған пьесалары, сценарийлері оның театр, кино, деректі фильмдерге арқау етуі дәлел. Мысалы үшін, Тәуелсіз заманда, нақты айтсақ 2002 жылы «Қорқыттың көрі» атты жыр кітабы үшін Иранбек Оразбаев (Иран-Ғайып) ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты атанды.

Аңыздың негізін айта кетсек, Қорқытты ажалдан арашалаған – Қобыз.

«...Қалың Жыныс діңінен –
Айырып алған, Қобызым.
Шырғай-Ағаш түбінен –
Майырып алған, Қобызым.
Желмаяның тері-құйызын –
Күйек қылған, Қобызым.
Ортекенің мүйізін –
Тиек қылған, Қобызым.
Бесті Айғырдың құйрығын –
Ішек қылған, Қобызым.» □2, 60 б□ Қоңыр күйдің аспабын осылай суреттейді ақын, драматург Иранбек Оразбаев (Иран-Ғайып)

Қобыз бен Қорқыт жайында аңыздың көптеген түрі халық арасында аса танымал. Кие мен күйдің сыры бір Қорқыттың бойында. Өмірге келуінің өзі бір тылсым күшке толы. Үш жыл анасының жатырын мекен еткен деген аңызда бар жәйт. Ажалдан қашқан Қорқыт баба, қобыз күйін шерткенде, ажал жыланы жанына жолай алмаған, көзі ілінген бір мезетте шағып өлтірген дегенді жиі еститінбіз. Бірақ, аңыздың бірнеше түрі болатыны белгілі. Және, оны өз бұрышынан бақылап, өмірге жаңа шығарма алып келу қарымы жеткен қаламгерге ғана бұйыратыны hақ.

«Қорқыттың көрі» аңыз-дастанынан ерекше стильді, «Әр шығармамнан мені іздеңдер» дейтін мінезді Иран-Ғайыптың пьесасы. Поетикалық стильде жазылған туынды, шұбырынды ұйқаста өрілген.

Бірінші көріністің алғашқы жолы «...Аспан асты... Жер үсті... Ұлы Дала... Табиғат... Қорқыт...» деп басталады. Басты суреттейтін бейнелер осы. Оқиғада мінездің бояуы қанық. Ұлы даланың табиғатын суреттей алды. Рухты шығарма.

М.Әуезов атындағы қазақ мемлекеттік академиялық драма театры литвалық режиссер Й.Вайткустың жетекшілігімен Иран-Ғайыптың «Қорқыттың көрі» аңыз-дастанын сахналады.

Спектакль арнайы түсірілген видеомен басталады. Яғни, автор Иран-Ғайып аурухана төсегінде жатып, монолог оқиды. Бір тыңдағанда Қорқыттың монологы секілді. Кейбір тіркестерден дархан даланың дауысы ма дерсің. Қаңбақты да, құйынды да сөйлетіп жатыр автор. Сондағы негізгі идея, даланың перзенті Қорқыттың күйі дегеніміз кез-келген тұлғаның ішкі сыры екенін көрсету. Күй – қазақтың домбыра мен қобыз секілді ұлттық аспаптарының композициясы. Ал лексикалық мағынасында «Күй» – ішкі сезім, көңіл (Орысша: состояние). Автор көңілінің күйін мейірбике ролінде отырған Л.Қалдыбековаға шертіп отырғанымен, үлкен экраннан күллі жұртқа айтып отырғаны белгілі. Күйге құрылған шығарма. Оны жеткізуде актер А.Сатыбалдының «Көкте сен, Жерде мен жалғызбын, Құдай» деп діріл қаққан сөзінде нанбасыңа болмас. Дауысын қарылтып, бірде суынып, бірде ысып Қорқыттың күйін көрсетумен әлек. Дейтұрғанымен, Қорқыттан бұрын актердің ішкі сырын сезгендей күй кештік. Бір Қорқыттың хәл-күйі автордың да, қоюшы-режиссердің де, басты рольдегі актердің де жағдайы. Көрерменнің де шымбайына тиетін сөз құдіретінің көрінісі.

Заманауи декорациямен әрленген спектакльде табиғатты (тас, ағаш, жел, аққу, тына) әсерлі бейнеледі. Спектакль көркіне айналған костюм бояу сыйлап тұрғандай. Құдайдың барын мойындамаған Қорқытқа жаратушының hақ екенін ескертуші тәңірдің жаратқан табиғаты кезек-кезегімен келіп, драматургияның идеясын толықтыра түсті.

Биік таудың басынан үгіліп түскен жартас «мендей күй кешерің анық» деп ескертсе, мәуелі ағаш та, «Құдай hақ!» дейді. Екі жолы мен арқасына ағаш байланған актер костюмы, және сүйенген таяғын Қорқыт жұлып алғандай иілмей жерге құлауы ағаштың бейнесін барынша шынайы шығарды. «Тумақ бар да, өлмек бар» драматургтың өмір философиясын қозғағаны, шығарма маңызын арттырды.

Тұлғаларға арнап шығармалар жазылғанда көп жағдайда, ерлігі мен артта қалдырған естеліктерін ұлықтаймыз. Және сол жолда көркемдікке аса бармай, тарихи шындықты жазғанды сүйеміз. Себебі, сахнадан тарихи шындықты тамашалаған қазақ халқына ұнамды. Асыра сілтеп, я болмаса жеткізбей тастаса халықтың ауыр сынына түсері анық. Әруақты

сыйлаған халықпыз, киені түсінетін елміз. Тұлға тағдырын баяндау өнерпаз үшін әрі бедел, әрі бақ, әрі үлкен жауапкершілік. Иран-Ғайыптың ерекшелігі де сонда, аңыздың желісін өзгертпей детальдар қосқан.

Режиссер Й.Вайткустың жұмысы күрделі. Кез-келгеннің жүрегі дауаламайтын киелі тұлғаны сахнаға алып шықты. Спектакль ортасында, ара-тұра сыр елінің ұрпағы қойса бұдан да артық қойылым шығар ма еді, деген сауал туындады. Себебі, білім мен таланттан бөлек, сезім бар. Өз өскен жерін, елін сезіну бар. Сырдың желі мен суын ішкен, аңызына қанып өскен ұрпаққа аса таныс дүние оң жамбасына келер еді.

Ширек ғасыр билеген елінің басшысы өлгенде дүйім жұрт жоқтау айтады. Қазақы әйелдің ащы дауысын, жақынынан айырылған зарлы үнді нақышына келтіре орындайтын З.Көпжасарова автор сөзін сүйектен өткізе білді. (Мұны біз, аталмыш театрдың репертуарындағы «Көмбе нанның дәмі» қойылымынан да естіген болатынбыз) Тек, Й.Вайткустың халықтың дәстүрін көрсететін сахнада, басшысын жоқтаған, иесінен айырылған жұртты сахнаның екі бұрышына паралеллді мизансценаға тұрғызып, әйелдерді зарлатып, еркектердің қолына дауыс ұлғайтқыш құрал ұстатып репликасын орындатқызды, ол аз болғандай ұрысқа дайындалғандай қолқусырып тұрғандары екі ойды қылды.

Бақсылық өнері бар Қорқыт, билеушінің шыққан жанын «жын шақырып» кіргізуге, қабырғасы қайысқан халықты жұбату үшін өз жаны шыққанша ойнақтайтын еді. Күш пен қасиетті аса танымайтын режиссердің сол сәтте А.Сатыбалдыны бақсы емес, бақсы емдеуші аурудай етіп көрсеткені, ұлы даланың тылсым күшінен бейхабар жан екенін айқын байқатты.

«Ұлы ақын елінің өткенінен бұрын, келешегін болжайды» дегенді бұрынырақта көп есітетін едік. Басшыны жоқтау сәтінде экраннан жылт етіп жоқ болған авторды, сол сәтте «Бұл дүниелік үлесің, Сен жер бетінде қырық жыл ғана өмір сүресің, Қорқыт» қасиетті сөз айтқаны оның ұлылығын көрсеткендей.

Жалпы адамзаттық мәселе – фольклордың көркем әдебиеттің мәңгі актуалды тақырыбы. Соның ішінде «Қорқыт» бейнесі жатады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сарбасов Б.С., Дәуренбекова Л.Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы: 2019. – 155Б.
2. Оразбаев И. Он үш томдық таңдамалы. (Жетінші том). – Алматы: 2006. – 230 Б.

УДК 37.036.5

ХИМИЯ САБАҚТАРЫНДА ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ РЕСУРСТАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Ахауова Гүлжахан Сағидуллақызы
Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық
өнер академиясы (колледж),
Алматы қаласы,

Түйіндеме: Мақалада колледжде химияны оқыту процесінде сандық білім беру ресурстарын қолданудың тиімділігі туралы дәлелдемелер келтірілді. Педагогикалық эксперимент барысында химия пәні бойынша сандық білім беру ресурстарының мүмкіндіктері қарастырылды.

Кілттік сөздер: сандық білім беру ресурстары, білім беру, оқыту, химия, колледж.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» жолдауында цифрлық технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өсіру қажеттігін атап көрсетті. «Цифрлық Қазақстан»

Мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру аясында педагогтердің ақпараттық-коммуникациялық құзырлылығын қалыптастырып, дамытуға ерекше мән берілді.

Цифрлық қоғам – адамдардың өмір жағдайына, олардың біліміне және жұмысына, сонымен қатар мемлекет, бизнес және қоғам арақатынасына ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы шешуші әсер ететін, қоғам өмірінің барлық салаларында білім мен ақпараттық доминантты рөлімен ерекшеленетін өркениет дамуының заманауи кезеңі.

Бүгінде білім беру мекемелерін цифрлық оқу орнына айналдыру қажеттілігі туындап отыр. Егер кез келген педагог заманауи жаңа цифрлық технологиялар құралдарының мүмкіндіктерін пайдалана алмаса, онда цифрлық білім беру сапасыз білім беруге айналады.

Қазіргі кезеңдегі негізгі міндеттердің бірі - білім беру мен тәрбие сапасын арттыру, ғылым негіздерін игеру, ғылым мен білімді біріктіру, оқытудың жоғары деңгейін қамтамасыз ету. Бұл мәселені шешу үшін әр білім алушының жеке қабілеттерін ескермейтін дәстүрлі түрде оқыту жеткіліксіз. Білім беру бағдарламаларын жаңарту оқу процесінің жаңа типтерін, жаңа оқулықтар, оқу-әдістемелік құралдар, оқу бағдарламаларын жасауды және оқытудың жаңа әдістерін жасауды талап етеді. Жаттығуды дараландыру арқылы білім алушы бағдарламада белгіленген білім минимумын толық игеріп, сонымен бірге жеке қабілеттерін дамытуға жағдай жасау арқылы жұмысты жаңа деңгейде ұйымдастыруға болады [1, 205].

Қазіргі ақпараттық қоғам өмірінде болып жатқан көптеген өзгерістер міндетті түрде оқу процесінде де, пайдаланылатын оқу материалдарында да көрініс табуы тиіс. Дәстүрлі қағаз оқулықтары мен оқу құралдарын шығару жеткіліксіз, олардың мазмұндық материалдары көбінесе оқу орындарына түскенге дейін өзекті бола алмайды. Қалыптасқан жағдайдан шығу үшін барлық пәндер бойынша электронды оқыту құралдары мен ресурстарын іс жүзінде әзірлеу және оларды әлемдік телекоммуникациялық желілерде немесе ақпараттық тасымалдаушыларда жариялау мүмкіндігін береді.

Оқу үрдісінде цифрлық білім беру ресурсын пайдалану оқуға деген қызығушылықты арттыруға, материалдық ресурстарды үнемдеуге, денсаулықты сақтау технологияларын пайдалануға, оқу материалын тиімді меңгеруге, пәнаралық байланысты жүзеге асыруға, сондай-ақ ақпараттық технологияларды пайдалану дағдыларын кешенді қалыптастыруға мүмкіндік береді [2,18].

Цифрлық білім беру ресурстарының көптеген жіктемелері бар: функциялары бойынша, ақпарат көзі бойынша, білім беру-әдістемелік функциясы бойынша, ақпарат типі бойынша, мазмұны бойынша, пайдаланушылардың мақсатты топтары бойынша, пайдалану нысаны негізінде, пайдалану құралдары негізінде және т.б. [3, 2-3].

Компьютерлік технологияларда сапалы жаңа деңгейде оқыту үшін сарқылмайтын мүмкіндіктер салынған, әсіресе химияны оқытуда цифрлық білім беру ресурстарын пайдалану өзекті. Олар білім алушының жеке басын дамытуға және олардың қабілеттерін іске асыруға кең мүмкіндік береді. Білім алушылардың бағдарламаларында әртүрлі анимациялар мен дыбыстық сүйемелдеуді пайдалану білім алушының қабылдауының бірнеше арналарына әсер етеді (есту, кинестетикалық, визуалды), бұл оқыту кезінде әрбір студенттің ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді.

Химия пәнін оқытуда компьютерлік технологиялар оқытуды дараландыру деңгейін арттырады,оқыту процесін қарқындатады. Цифрлық білім беру ресурсына (ЦБР), химия бойынша қол жетімділіктің болуы оқытушыға оқытудың әр түрлі кезеңдерінде қандай да бір электрондық оқулықтың, электрондық оқу құралдары мен материалдардың неғұрлым сәтті фрагменттерін кестелер, презентациялар, аудиожазбалар, бейнематериалдар, тестілеудің электрондық бағдарламалары мен Интернет білім беру ресурстары түрінде пайдалануға мүмкіндік береді [4, 121].

Химияны оқыту барысында қолданылатын ЦБР -бұл цифрлық формада ұсынылған фотосуреттер, бейнефрагменттер, статикалық және динамикалық үлгілер, виртуалды нақтылық және интерактивті үлгілеу объектілері, картографиялық материалдар, дыбыс жазбалары, символдық объектілер және іскерлік графика, виртуалды зертханалар. Химия пәні бойынша ЦБР қолдану көмек көрсетуге мынандай мүмкіндіктер береді:

- сабақты дайындау және өткізу кезінде;
- үй тапсырмасын дайындау кезінде;
- өз бетінше оқыған кезде және т.б.

Химияны оқыту процесінде оқыту мақсатына, кезеңіне, орны мен уақытына байланысты мазмұны, типі мен түрі бойынша әртүрлі цифрлық ресурстар қолданылады. Сонымен, электронды оқытудың мазмұндық компонентін қамтамасыз ететін ЦБР ретінде жаңа материалды түсіндіруге, оқыту мазмұнын іске асыруға бағытталған ресурстар (жаңа материалды мультимедиялық түсіндіру; оқу бейнефильмі; презентациялар, мұрағаттық құжаттар; фотоколлекция; дыбыс жазбалары, дыбысталған мәтіндер; міндеттерді шешу үлгілері және талдау түрлері) болып табылады.

Оқу мақсаттары туралы түсінуіне және бейнелеуіне мотивациялық компонентті қамтамасыз ету үшін химияға немесе сабақ тақырыбына қызығушылығын қалыптастыруға бағытталған ресурстар пайдаланылады (мультимедиялық презентация; ойын презентациялары; логикалық-құрылымдық диаграмма анимациясы; интерактивті тапсырмалар; автоматтандырылған анкеталар, ойын тестілері) [5, 14].

Білім алушының оқу жетістіктерін сынақтан өткізетін тестілеу бағдарламалары идеясында бағалаушы және тиімді компонентті қамтамасыз ететін ЦБР-н тиімді қолдану. Пән бойынша дағдыларды қалыптастыру (виртуалды зертханалық жұмыс; интерактивті пайдалану тәжірибесі студенттердің ынтасының арта түскенін көрсетеді. Виртуалды химиялық тәжірибелер жүргізу кезінде:

- реактивтер болмаған жағдайда зиянды және зиянды емес заттармен тәжірибе жасауға болады;
- оқытушы практикалық жұмыстың барлық кезеңдерін экраннан алдын ала көрсете алады, содан кейін студенттер тәжірибелік жұмысты табиғи нысандармен тікелей орындауға кіріседі, осылайша студенттер күрделі практикалық жұмыстарды орындау әдістемесін түсінеді;
- әр түрлі заттармен жұмыс жасаудың қауіпсіздік ережелері мен әдістерін бірнеше рет қайталауға болады;
- практикалық жұмысты сабақтан тыс уақытта, үйде орындау арқылы модельдеуге және кеңейтуге, сол арқылы білім алушының білімін кеңейтуге және бекітуге болады.

Осылайша, ЦБР белсенді пайдалану тәжірибесі химияны оқыту кезінде олардың тиімділігін көрсетті:

- білім мен білік негізінде өмірлік мәселелерді шешу тәжірибесін алу;
- ақпаратпен жұмыс істей білуін дамыту (ақпаратты іздеу, бағалау, іріктеу және ұйымдастыру);
- зерттеу қызметінің дағдыларын қалыптастыру (нақты және виртуалды эксперименттер жүргізу);
- материалды өз бетінше зерттеу дағдыларын дамыту;
- өз қызметінің нәтижелерін бағалау дағдыларын дамыту;
- стандартты емес жағдайда шешім қабылдай білу дағдыларын дамыту;
- топта жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру (өз іс-әрекеттерін басқа адамдардың іс-әрекеттерімен үйлестіру, талқылау жүргізу);
- төзімділікті дамыту-тұрақты ымыраларды іздеу және ортақ шешімдерді іздеу қажеттілігі.

Әдебиеттер тізімі тізімі:

1. Информатизация общего среднего образования: Научно-методическое пособие / Под ред. Д.Ш. Матроса. М.: Педагогическое общество России, 2004. 384 с.
2. Обучение и интернет-технологии, Вопросы Интернет-образования. № 7, 2002.
3. Жанпейісова М.М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде // Алматы, 2006, -4,5 бет
4. Қазақ ұлттық энциклопедиясы ,Алматы // -241 б
5. Құдайбергенева К.С. Инновациялық тәжірибе орталығы- педагогикалық технология көзі. Алматы // 2001-75 б.

УДК 372.853

МҰСТАФА ШОҚАЙҰЛЫНЫҢ ҒҰМЫРЫ – ҰРПАҚҚА ҮЛГІ

Аяпбекова Б. Е. №194 негізгі орта мектебі, Медеу ауданы, Алматы қаласы.
Шалшикбаева Ф. Б. №194 негізгі орта мектебі, Медеу ауданы, Алматы қаласы.
Токтыбаева М. Е. Алматы обл., Талғар ауданы Тұздыбастау № 13 орта мектеп.
Аяпбекова А. Е.г.ғ.к., доцент, «Тұран-Астана» университеті, Нұр-Сұлтан қаласы.

XX ғасырдың басындағы қазақ халқының ардақты тұлғаларының бірі, өз елінің жарқын болашағы үшін күрескен жалынды қайраткер Мұстафа Шоқайұлының ғұмыры – бүгінгі ұрпақ үшін асқан жасампаздық пен қаһармандықтың үлгісі болып қала бермек.

Қорқыт бабамыздың отаны, мыңжылдық тарихымыздың куәсі Сыр бойындағы Шиелі кентінде 1890 жылы дүниеге келген Мұстафаның өмірі сырлы да, мұңды да тарихи оқиғалар өрісінде өтті.

Бала Мұстафаның ғұмыры бір жағынан Патшалы Ресей империясы мен Хива хандығы арасында «жаншылған» қазақ жеріндегі талас-тартыс, зорлық-зомбылық һәм қажырлық пен қаһармандық жағдайында өтті [1, б.156].

Мұстафа Шоқайұлы есейе келе бірнеше шетел тілдерін меңгеріп, өз ретінде ғылыми мақалалар мен публистикалық шығармалар жазуы – оның әуел баста жан-жақты білім мен тәрбие алғанын көрсетеді. Жас өскіннің білімді азамат болып жетілуіне оның атасының ел ішіндегі аса беделді басшы, жалынды қайраткер ретіндегі жоғарғы мәртебесі зор әсер етті.

Жастайынан діни сауатын ашқан, аймақ айналасындағы игі жақсылардың үлгі-өнегесін бойына сіңіріп, халық жадындағы асыл қазыналарды сүйіп оқып, ел ішіндегі салт-дәстүрлер мен игі шаралардың құндылығына терең мән берген жас өрен, ер жете келе әкесінің қалауымен Ташкент қаласындағы орыс мектебіне (ерлер гимназиясына) оқуға аттанады.

Өткен кезеңдерде, яғни 1902 жылдың басында дарынды және елгезек бозбала Ташкенттегі ерлер гимназиясында оқуын жалғастырады. Ташкенттегі бозбалалық шақ, ондағы білім нұры мен ұстаздар қауымының ғылыми шамшырақтары Мұстафаның шыңдалуы мен шыныгуына үлкен жол салды. Бір атап кететін жайт, дәл осы жылдары аталмыш білім шаңырағында Патшалы Ресейдің ірі тұлғасы, мемлекет және қоғам қайраткері Александр Керенский (Мұстафадан едәуір жоғары сыныпта оқыған) де білім алғанын көпшілік біле бермейді.

Ташкенттегі ерлер гимназиясының негізінен орыс тілінде жүргізілетіні, демек ондағы оқу-тәрбие жұмысының басқа мекемелерге қарағанда қиын болғанына қарамастан Мұстафа Шоқайұлы тынымсыз сабақ оқып, дамылсыз еңбек етіп, көпшілік қауым күтпеген ерлік жасап, асқан зеректігімен барша бұқараны таң қалдырды.

Өз әріптестерінің арасында әркімнің назарына тез ілігетін, атап айтқанда аталмыш білім ордасының құрылуы Түркістан генерал-губернаторы құзырына жатқандықтан, Мұстафа сияқты қазақ балаларының ол гимназия сыныбына қабылдануы сирек құбылыс екенін дүйім жұрт білуіші еді. Бәлкім, осы күрделі жағдайды іштей түсінген, ол білім шаңырағында қаншама қыр баласының оқуға барғысы келіп армандайтынын ерте сезінген дарынды бала – дер кезінде алдына зор мақсат қойған тәрізді. Ия, Мұстафаның бұл арманы орындалды да. Ол өз қатарынан қалмай, тіпті жеке басы мен нәсіліне, сондай-ақ ар-намысына тиетін адам айтқысыз жалаң-жалаларға қарамастан басына түскен қиындықты мойымай жеңіп, гимназия түлегінің «Алтын медалі» иегері болғаны – біле білсек қандай өнеге, шыдамдылық пен тәккапаралықтың, кемеңгерлік пен қайсарлықтың таптырмас амалы дер едік.

Жан-жағындағы және әлемдегі болып жатқан түрлі оқиғалар мен алпауыт саяси-экономикалық өзгерістер, ендігі арада жас мұзбалақтың арманының биік межелерге қанаттануына ықпал етті.

Ия солай, Мұстафа алыстағы Санкт-Петербугтегі мемлекеттік университетке түсуге бет алды. Мұндай шешім өте нық, аса сенімді және тау суындай мөлдір айқын еді.

Ұлы дала қыранын қылышынан қан тамған Патшалы Ресейдің астанасында алдынан шығып күтіп алатын ешкім болмады. Тіпті, аса зор қиындықтарды басынан кешіріп, тіпті әділетсіз әрекеттерге тойтарыс берген жалынды жас – университет студенті болып қабылданса да, белгісіз себептермен оған «шәкіртақы» тағайындалмаған еді.

Аса дарынды, өжет, тәрбиелі жастың талантын жоғары бағалаған Қазан қаласынан келген татар бауырлар оған жан-жақты көмек көрсеткен екен.

Санкт-Петербург қаласы 1900 жылдың басындағы Ресейдегі саяси-әлеуметтік оқиғалардың ордасы болған еді. Әсіресе, II Николай Патшаның «Орта Азия, Сібір және Қазақстан жеріндегі мұсылман халықтарының сайлауға қатысу құқығын шектеу» туралы Жарлығы (1907) мұсылман интеллигенциясы өкілдері, әсіресе Мемлекеттік Дума мүшелері (Ә.Бөкейханов, М.Тынышбаев, Б.Сырттанов) болып табылатын қазақ патриоттарының Патша саясатына қарсы ауқымды саяси жұмыстарды қолға алуына итермеледі.

Осындай аса жауапты өліара тұста жас маман-заңгер, Санкт-Петербург университеті заң факультетінің түлегі (1914) Мұстафа Шоқайұлының заманы осы бір қиын кезеңдерге тап болды.

Мұстафа Шоқайдың ұлы тұлға болып қалыптасқанына қазақтың қайраткері, мемлекет және қоғам қайраткері «Алашорда» үкіметінің (1917) негізін салушылардың бірі Әлихан Бөкейхановтың тигізген әсері заңғар. Мұндай сабақтастық бір ғасырда бір-ақ болатын баға жетпес құбылыс. Демек, халық тағдырын жеке басының қамынан биік қойып, туған елінің әлемдегі өркениетті халықтар сияқты биіктен көрінуіне бар күш-жігерін арнаған жандардың арасында ғана мұндай тылсым байланыс болатынын біздер осы екі тұлғаның ғұмырдариясынан байқаймыз.

Өз мақсатын болашақтағы әрекетін саяси іске арнаған жас заңгер, талантты публицист Әлихан Бөкейханов, Сәлімгерей Жантурин, Ахмад-Заки Валиди сынды ұлы тұлғалармен тағдырлас болып ауқымды шараға араласады. Бұл жерде түркітектес татар, башқұрт, түрік және әзербайжан бауырларымыздың Мұстафаның қиын жағдайға тап болғанда қол ұштарын созғандары – жалпы Ұлы Тұран дүниесінен басталған ата-бабаларымыздың ұлылық пен даналық, мейірімділік пен қаһармандық, ұлағаттылық ғибраттылық қасиеттерінің күні бүгінгі дейін мәңгілік құндылық ретінде сақталып келе жатқанының бір ғана белгісі деп бағалаймыз.

Бұл жылдары Патшалы Ресейде азаматтық соғыс қауіпі жақындай түскен еді. Әсіресе, 1916 жылғы «Июнь Жарлығы» тек Қазақстанда ғана емес, көптеген территорияларды шарпып, уақыт өте келе жер-жердегі революциялық ахуалдардың пайда болуына ұласты.

1917 жылы Патша өкіметі мен жаңадан қалыптасқан Кеңес (СССР) үкіметі арасындағы саяси текетірес кезінде Мұстафа Шоқай мен Құлмұхамед Тевкелев А.Керенский басшы болып сайланған Уақытша үкіметтегі Мұсылман фракциясында болуы – оның саяси аренадағы ұлы істерінің бастауы болды.

Мемлекеттік Дума мүшесі, заңгер-адвокат Александр Керенскийдің біраз ғұмыры қазақ даласындағы 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыстардың себеп-салдарын біліп-бағдарлауға арналған қызметіндегі талас-тартыс кезеңімен байланысты болды.

А.Ф.Керенский Патшалы Ресейлік Министрлер кеңесінің Төрағасы Б.В.Штрюрмердің бұйрығына қарсы шыққан «Степной край» (Шығыс Қазақстан, Орталық Қазақстан, Жетісу аймағы және Түркістан аймағы) 200 мыңнан астам қазақтардың төңкерісіне қатысты іс жүргізген кезеңдері, жалпы Қазақстан тарихын зерттеуге арналған материалдарда толыққанды зерттелмей келгені шындық. Ондағы назар аударатын негізгі мәселе: Патша Жарлығы бойынша (II Николай) «қазақтарды және басқа бұратана халықтарды» Патшалық әскерилер құрамына қабылдамау туралы құжатының қабылданғаны және «Орта Азия, Сібір және Қазақстан жеріндегі мұсылман халықтарының сайлауға қатысу құқығын шектеу» туралы, сондай-ақ, «Июнь Жарлығының» шешімі (А.Ф.Керенскийдің тұжырымы бойынша) бір-біріне қайшы болғаны расталды [2]. Демек, Патша әскері қатарына қабылдануға және сайлау науқанына қатысуға құқы жоқ қазақтар, өз кезегінде Ресей империясы соғысып жатқан аймақтарда қазақтардың «майдан шебіне арналған жер қазу» жұмыстарына тартылуы заңсыз болып табылды деген сөз.

Бұл мәселе жөнінде Мұстафа Шоқай жақсы білген. Оның үстіне, Ташкенттегі ерлер гимназиясында, кейін Санкт-Петербург университетінеде бірге оқыған замандасы (Александр Мұстафадан 10 жас үлкен) А.Керенскийдің ұлт-азаттық төңкеріске қатысқан қазақтарды (тек қазақтар ғана емес, оған басқа ұлттар да қатысты) адвокат ретінде қорғап, Патша Жарлығын іске асырушы жергілікті жерлердегі генерал-губернатор әкімшілігі мен Патшалы Ресейлік Министрлер кеңесінің Төрағасы Б.В.Штрюрмердің бұйрығына қатысты әрекеттерді А.Ф.Керенскийдің лауазымдық қызметтерін асыра сілтеген заңсыз әрекет деп айыптағаны – Мұстафа Шоқайдың Александрға деген оң пікірінің өзгергенін көрсетеді.

Түркістандағы және одан тысқары жерлердегі «Июнь Жарлығына» қатысты ұлт-азаттық толқулар мен төңкерістерге (Торғай, Қарқара, Жетісу) қатысты Патшалық Ресейдің солақай саясаты жөнінде Александр Керенскийдің Мемлекеттік Думада сынап айтқан баяндамалары (Ресейде ортағасырлық ескі режимді жойып, Цезарды өлтірген Брут әдісін қолдануымыз керек) көпшілік қауымның назарын өзіне аударды.

1917 жылдың 27 ақпанында Мемлекеттік Думаның өкілеттілігі II Николай патшаның Жарлығымен тоқтатылады. Патшалық Ресейдің ірі саяси қайраткерлері Л.Корнилов пен А.Керенский арасындағы саяси тартыс Уақытша үкіметтің (Төрағасы князь Георгий Львов) қалыптасуына және В.И.Ленин бастаған СССР империясының құрылуына әкеліп соқты.

1917 жылғы Ақпан революциясы тек қана Ресейдегі емес, сонымен қатар Қазақстандағы, Орта Азиядағы, Кавказдағы ұлттар мен ұлыстар арасындағы саяси жағдайды шиленістіріп жіберді.

Осы дағдарыс кезінде Патшалы Ресей билігі әлсіреген жерлерде, оның үстіне Уақытша Үкіметтің ұсынысымен бұрынғы Патшалық Ресей құрамындағы республикаларға автономиялық еркіндік беру шешіміне орай жергілікті халықтың талап-тілегі негізінде Азербайжанда «Мусават» мұсылман демократиялық партиясы, Арменияда «Дашнакцутюн», Орта Азияда «Түркістан Кеңестік Республикасы», Қазақстанда «Алашорда» үкіметі құрылды.

Аталмыш саяси оқиғалардын Мұстафа Шоқай шет қалмады. Сол жылы Ташкент қаласында «Бірлік туы» газетін шығарып, бұрынғы Патшалы Ресей құрамындағы түркі халықтарының басын қосатын ұйым құру жөнінде демократиялық бағытта саяси-идеологиялық жұмыстарға мұрындық болады. Көп кешікпей аталмыш идея іс жүзіне асырылады. 1917 жылдың сәуірінде М.Шоқай Түркістан Ұлттық кеңесінің Төрағасы болып сайланады.

Орынбор қаласында 1917 жылдың 21-28 маусымында Бүкілқазақ Құрылтайында Сырдария облысынан делегат болып қатысқан Мұстафа Шоқай «Алаш» партиясының құрылғанының куәсі болып және Құрылтай атынан Бүкілресейлік «Шуро-и-Исламия» съезіне Қазақстан өкілі ретінде ұсынылады.

А.Керенскийдің ұсынысымен М.Шоқай, Ә.Бөкейханов, М.Тынышбаев Уақытша үкіметтің Түркістан бөлімшесінің мүшелері болып бекітіледі. Өкінішке орай, Л.Корнилов пен А.Керенский арасындағы саяси қателіктердің орын алуына байланысты жаңадан құрылған жұмысшы солдаттар Кеңесі ұйымдастыруымен мемлекеттік төңкеріс орын алады.

Саяси тарих аренасына келген большевиктер партиясы (Ресей жұмысшы социал-демократиялық партиясының радикалды тобы) 1917 жылдың 13 қыркүйегінде Ташкенттегі билікті қолына алады. М.Шоқай мүшесі болып табылатын Уақытша үкіметтің Түркістан бөлімшесі ғимараты 2017 жылдың 29 қазанында Кеңес үкіметі әскерінің күшімен қамауға алынады.

Ферғана жазығындағы Қоқан хандығы ол жылдары күшті, әрі тұрақты мемлекет болды. Қоқан мемлекеті СССР үкіметі саясатын қолдамады. Бұл кездері аталмыш территорияда «Шуро-и-Исламия» ұйымы әрекет еткен болатын.

Осы оқиғаларға байланысты 1917 жылдың 27 қарашасында Қоқан қаласында өткен IV Бүкілмұсылмандық съезі шешімімен «Түркістан автономиясы» (бұл оқиғаны «Алашорда» үкіметімен шатастырып алмау керек) мемлекеті құрылады. Түркістан автономиясы Уақытша үкіметінің мүшелеріне М.Шоқай, М.Тынышпаев, Магди Чанышев, Убайдулла Ходжаев, Хидаят бек Юргули-Агаев, Абиджан Махмудов, Абдурахман бек Уразаев, Соломон Герцфельд, Ходжи Магомед Ибрагим-Ходжиев немесе Кичик Эргаш т.б саяси қайраткерлер сайланады. Түркістан

(Қоқан Автономиясы) Уақытша Кеңесінің Төрағасы ретінде М.Шоқай (алдында М.Тынышпаев сайланған) жаңадан құрылған жас мемлекеттің болашақтағы стратегиялық бағыты Ресей жеріндегі демократиялық құндылықтарды басшылыққа алатынын айтты.

1917 жылдың 5-13 желтоқсан айында Орынбор қаласында Бүкілқазақ Құрылтайының шешімімен «Алаш-Орда» мемлекеті құрылады. Оған Ә.Бөкейхановпен бірге М.Шоқай да қатысады.

1917 жылдың 12 қарашасында Бүкілресейлік Құрылтай Жиналысында Уақытша үкіметтің орнына жиналған өкілдердің ішінде аз дауыс жинаған большевиктер партиясы (23,9%) мен көп дауыс эсерлер партиясы (40,4 %) арасында саяси қақтығыс орын алып, нәтижесінде В.И.Ленин бастаған аз дауысқа ие болған большевиктер 1918 жылы 6 қаңтарда жиналған Бүкілресейлік Құрылтай Жиналысы кезінде қарулы көтерілісті ұйымдастырып билікті қолына алады [3].

1918 жылы 20 наурызда Коқан үкіметі жалпыхалықтық парламент сайлауын өткізеді. Оған себеп, Ташкент қаласында құрылған Түркістан Советтік Социалистік Республика құрамының (Төрағасы Феодор Колесов) басым көпшілігі жергілікті ұлт өкілдерінен құралмағандығы себеп болды.

Түркістан Советтік Социалистік Республикасы ультиматумын қабылдаудан бас тарқан Қоқан автономиясының қарсылығы – СССР мемлекеті тұрғысынан назарға алынып, нәтижесінде Түркістан (Қоқан) Автономиясын жою мақсатында қарулы әскер жіберіледі. СССР саясатына қарсы шыққан «Басмачество» (Basmachi movement) атты Орта Азия халықтарының әскери-саяси және діни-партизандық ұлт-азаттық қозғалысы дүниеге келді [4].

«Басмачество» (Basmachi movement) жөнінде СССР ғалымдары тарапынан қандай баға берілгені баршаға мәлім. Ол қозғалыстың (movement) 1930 жылдарға дейін жалғасып келгені шындық. Қалай дегенмен, аталмыш саяси оқиға болашақта жас ғалымдар тарапынан қайта зерделенеді деген сенімдеміз.

Бұл орайда Мұстафа Шоқайдың «Ташкентте құрылған Кеңес (СССР) үкіметі – халықтың жауы» деген ұранды сөзі (We called the soviet power then established in Tashkent the «enemy of our people». I have not changed my view on the matter in the last ten years)) осы проблеманы зерттеуші шет ел ғалымдары еңбектерінде эпиграф ретінде көрініс тапқан [5].

СССР саясатына тек қана Орта Азия халықтары емес, Ресей территориясындағы кейбір саяси ұйымдар КОМУЧ (большевиктер партиясына қарсы құрылған Бүкілресейлік Құрылтай Кеңесі комитетінің мүшелері) да қарсылық көрсетті. Осы оқиғалар төңірегінде Самара қаласында құрылған, атақты қолбасшы генерал В.Каппель басқарған әскери «белочех» ұйымы «Алашорда» мен «Қоқан автономиясы» мемлекеті мүшелерін бірлескен іс-әрекетке көшу мақсатында Ә.Бөкейханов пен М.Шоқайды шақырады [6]. Бұл іске «Башқұрт автономисы» тартылады.

Нәтижесінде 1918 жылдың 18 қарашасында Екатеринбургте бас қосқан қайраткерлер «Антанта» әскери одағымен қарым-қатынас орнатып АҚШ-қа өкіл жіберу жөнінде келісімге келеді. Осы мерзімде Омбы қаласында адмирал А.В.Колчак (аса ірі әсери және саяси қайраткер, мұхиттанушы ғалым, поляр экспедициясының мүшесі) әскери төңкеріс жасап КОМУЧ мүшелері, «Алашорда», «Қоқан автономиясы» және «Башқұрт автономисы» ұйымдарын біріктірген Директорияның саясатына қарсы шығып олардың жетекшілерін тұтқындау жөнінде бұйрық береді. Тұтқынға түскен М.Шоқайды Түркістандық эсер партиясының мүшесі Вадим Чайкин мен «Орал-Волга штаты» татар кеңесінің мүшесі Ильяс Алин құтқарады.

1918 жылдың 1 желтоқсанында Орынбор қаласындағы «Керуен-сарайдағы» «Башқұрт автономиясы» резиденциясында КОМУЧ мүшелері мен эсер Виктор Чернов, Михаил Веденяпин-Штегеман, Вадим Чайкин, «Алашорда» атынан М.Шоқай және «Башқұрт автономиясының» жетекшісі Ахмет-Заки Валидов қатысады. Өкінішке орай бұл оқиға жөнінде хабар алған А.В.Колчак Орынбор атаманы А.И.Дутовқа Құрылтайға жиналғандарды тұтқындау жөнінде бұйрық береді. Мұстафа тағы құтылып кетеді. Кейін Ахмет-Заки Валидов СССР мемлекетінің саясатын мойындайды.

Ұлы тұлға, қазақтың маңдайына біткен қаһарман Мұстафа Шоқай 1919-1921 жылдары Кавказ жеріне қоныс аударып, ондағы «Вольный горец» және «На рубеже» газеттерінде өзінің саяси тақырыпқа қатысты сын пікірлері мен мақалаларын жариялауын тоқтатпады.

1921 жылы коммунист Григорий Орджоникидзе бастаған СССР Армиясы А.И.Деникин армиясын және Грузия, Армения және Азербайжан жерлерін басып алады.

Кейін Стамбул қаласына қоныс аударған М.Шоқай ағылшындық «Times» газетіне СССР мемлекетінің озбырлық саясаты туралы мақалаларын ағылшын, француз тілдерінде жариялайды. 1921 жылы Парижге қоныс аударып «ақ эмиграция» қозғалысын қалыптастырған А.Керенскиймен Мұстафа байланыс орнатып, кейін Ножан-сюр-Марн қаласына отбасымен қоныс аударады. Мұстафа Шоқай Францияда СССР мемлекетінің сыртқы саясатына қатысты бүкілеуропалық интеллигенция өкілдері бас қосқан жиындарда «Түрістандағы ұлт-азаттық қозғалыстар жөніндегі Ресей империясының саясты» тақырыбында тұрақты түрде баяндама жасайды.

1926-1931 жылдары М.Шоқай Стамбулға қоныс аударған Ахмет-Заки-Валидовпен (1927) бірігіп «Түркістан, Украина, Кавказ халықтарын қорғау жөніндегі Ұлттық Ұйым» қоғамының жұмысына белсене араласады. «Прометей» журналы мен «Яш Туркестан» газетінің таралуына күш салады. 1929 жылы «Яш Туркестан» журналының (1931-1939) Берлинде тұсаукесерін жасайды.

М.Шоқайдың бірнеше шет тілдерін еркін меңгеруі оның СССР мемлекетінің ішкі және сыртқы саясаты жөнінде кең көлемді баяндама жасауға, мақалалар жазуға мүмкіндік берді. Әсіресе, 1930 жылы «France-East» (Bulletin Officiel du Comite «France — Orient») ресми басылымында «Бүгінгі Түркістандағы саяси-әлеуметтік жағдайлар» және Лондондағы «Халықаралық қатынас жөніндегі Корольдік институт» ғимаратында (1933) «СССР және Шығыс Түркістан» атты баяндама жасады.

1925 жылы М.Шоқай Парижде өткен «ЕХРО-1925» көрмесіне келген қазақтың жезтаңдай әншісі Әміре Қашаубаевпен кездеседі.

М.Шоқайдың 1933 жылы Словецк түрмесіне қамалған «Алаш-Орда» қайраткері Міржақып Дулатовты құтқармақ болған әрекеті сәтсіздікке ұшырады.

Белгілі жазушы Владимир Набоков (1937) өзінің «Дар» атты кітабы бойынша М.Шоқайдың пікіріне мән берген.

Адольф Гитлер үкімет басына келген 1933 жылы М.Шоқай «Шығыс территорияларды жаулау жөніндегі Императорлық министрлік» бөлімінің басшысы Георг Лейббрандпен және рейхсляйтер Альфред Розенбергпен Герман тарапының шақыруымен ұйымдастырған жиынға қатысады. Онда герман саясатын қолдаушы Николай хан Йомудский құрмақшы болған «Түркістан легионы» туралы аса маңызды саяси мәселе қозғалады. Ол идеяны іске асыру үшін Герман тарабы 1 млн астам мұсылман тұтқындары бар концлагерлерлер дайындап жатқанын Мұстафаға жеткізеді.

Көп ұзамай 1941 жылдың жазында Парижды басып алған Гитлер армиясының бір тобы «Ресей эмигранттарын» (оның ішінде Мұстафа да бар) тұтқынға алып, оларды Компьен қамалына қамайды.

Сол жылы қамаудағы М.Шоқайды Гитлер жандайшаптары «Түркістан легионын» басқаруға мәжбүрлейді. М.Шоқай шешім қабылданбастан бұрын концлагерде жатқан тұтқындардың жағдайын өз көзімен көруді талап етеді. 1941 жылдың күзінде Сувалки, Вустрау, Ченстохова түрмелерін аралаған Мұстафа Шоқай «Гитлер мен Сталин – нағыз оңбағандар» деп, айыптап «Түркістан легионынан» бас тартады.

VI- VII ғ.ғ. өмір сүрген қаған Күлтегін мен XX ғ. есімін ел енді ғана есіне алған Мұстафа Шоқай екеуі ұқсас, екеуі де ел қамын жеген ерлер. Екеуінің де арман-мақсаттары тек біреу ғана болған. Ол – Отан тағдыры, оның тәуелсіздігі, игілігі. Осындай алып тұлғалардың ту етіп алға тартқан асыл ой, мүдде-мақсаттары Шоқайтанушыларды қызықтырады.

Шетелде өмір сүрген кездірінде Германияда «Жас Түркістан» журналы Берлин мен Парижде айына бір рет арап әрпімен М.Шоқай шығарып тұрған. Оның айтар аталы сөзі «Түркістан – күллі түрік тілдес халықтардың ортақ отауы, ол ешқашан бөлінбейді». Ол

Түркістанды ата-мекенім деп ардақ тұтатын түрік халықтарын біртұтас бірлікке шақырады. Бірақ ол кезде бұл шешілмейтін түйінді мәселе еді. Соның өзінде ол осы ойынан тайсалмады. Ең бастысы, оның сенімге құштарлығы «елім, халқым» деген жалынды сөзбен жүрегінде лаулап жанды. Түркістанның өз тағдрын өзі шешуге қабілеті бар демократиялық егемен мемлекет болатынына сенді.

Мұстафа Шоқай туралы ғылыми-зерттеу жұмыстары бүгінде жан-жақты және жүйелі түрде жүргізілуі қажет деп санаймыз. Оның жүріп өткен жолы мен саналы ғұмыры әділдік үшін күрес болды. Ұлы бабамыздың ұлы ісі мен қаһармандық өнегесі қай заманда болсын жас ұрпақ жадында мәңгілік қалатын дүние болуы тиіс деп санаймыз. Әсіресе жастардың бойына, ойына, жанына ұлттық идеяны, адами қасиет құндылықтарды Түркі дүниесінің ұлы перзенттерінің шығармаларымен дамыту.

Өлді деуге бола ма, айтыңдаршы,

Өлмейтұғын артына сөз қалдырған, - деген Абай сөзіне жүгінейік. М.Шоқайдың «Аштық», «Жаңа Түркістан», «Жұмысшы қырғыздар өмірінен» аты мақалалары, көздері емеспе пе? Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде Мұстафа Шоқайдың түркі халықтары үшін тарихтағы сіңірген еңбегімен, ұлағатты өмір жолы бүгінгі ұрпаққа ғылыми ізденспен жүйелікпен игерілуі керек. Ұлттық идея – ұлттық сипаттан, ұлттық рухтан, ұлттық жанашырлықтан туындайтыны белгілі. Сондықтан әрдайым түркі дүниесінің ұлы перзенттерінің ерлігіне тағызым етіп, келешек жастарымызды тәрбиелеуіміз – біздің баршамыздың басты борышымыз міндетіміз екенін ескергеніміз жөн.

Рухани жаңғыруымыздың қайнар көзінен нәр алып, ұлттық түп-тамырымызды біліп, тарихи жәдігерлікті терең ұғынып, мәдинетіміз бен имангершілікті тұлабойымызға сіңіруге ықпал тудыратын тәлімі мен ғибраты мол.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Асқаров А. Ұлы Тұранның Ұлдары. Алматы. «Нұрлы Әлем», 1999 – 408 бет.
2.Alexander Kerensky. https://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_Kerensky
3. February Revolution. https://en.wikipedia.org/wiki/February_Revolution
4. Alash Party. https://en.wikipedia.org/wiki/Alash_Party
5. Galick, David (March 29, 2014). "Responding to the Dual Threat to Kazakhness: The Rise of Alash Orda and its Uniquely Kazakh Path". The School of Russian and Asian Studies. Retrieved March 14, 2015.
6. Turkestan Autonomy. https://en.wikipedia.org/wiki/Turkestan_Autonomy

УДК 327(510)

«БІР БЕЛДЕУ- БІР ЖОЛ» ЖӘНЕ «НҰРЛЫ ЖОЛ» ЖОБАЛАРЫНЫҢ ЖҰПТАСТЫРУ МЕХАНИЗМДЕРІ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Әбікен Назира Ғалымжанқызы
Абылай хан атындағы Қазақ ХҚжӘТУ
2-курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: саясаттану ғылымдарының кандидаты,
доцент Кагазбаева Э.М.

Осыдан 5 жылға жуық уақыт бұрын Қазақ елордасына табан тіреген Қытай Халық Республикасының Төрағасы Си Цзиньпин Назарбаев университетінде арнайы дәріс оқып, Еуразия құрлығында орналасқан мемлекеттер экономикалық қарым-қатынасты дамыту мақсатында әріптестіктің жаңа модельдерін қолдануы қажеттігін, ал оған Ұлы Жібек жолы бойының экономикалық негізін жасау арқылы қол жеткізуге болатындығын баса айтқаны есте.

Ұзындығы 8445 шақырымды құрайтын көлік дәлізінің 2787 шақырымы Қазақстанның Ақтөбе, Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда, Жамбыл және Алматы облыстарын басып өтіп, әрі

бүгінгі күні толықтай пайдалануға берілген. Ал Ресей тарапы 2233 шақырымдық жолды 2020 жылға дейін бітірмек. Қытай еншісінде 3425 шақырым жол бар. Дәл осы жол теңіз тасымалына қарағанда жолды 3 есеге жуық қысқартады. Яғни, Қытайдан Еуропаға не кері бағытта тасымалданатын жүк дәл осы жол арқылы не бәрі 14 күнде діттеген жеріне жетеді. Қытай мен Батыс арасындағы жүк тасымалды жүйелі жолға қойып, алыс-берісін еселей түсудегі Қазақстанның тағы бір басымдығы темір жол екендігі сөзсіз. Бұл бағытта да еліміз қытайлық тараппен нақты жұмыстар жүргізіп те жатыр. Мәселен, бірлесе қабылданған шаралардың нәтижесінде «Үрімші (Қытай) - Қазақстан - Ресей - Латвия - Роттердам (Нидерланды)», «Чанша (Қытай) - Қазақстан - Түрікменстан - Тегеран (Иран)», «Лодзь (Польша) - Ресей - Қазақстан - Чэнду (Қытай)» бағыттары бойынша жаңа контейнерлік пойыздары іске қосылды. Соның арқасында «Қытай - Еуропа - Қытай» бағыты бойынша Қазақстан арқылы контейнерлік тасымалдау көлемі 2015 жылдан бастап жыл сайын екі есе қарқынмен өсе түсуде. Жыл басынан бері Қазақстан аумағы арқылы 1861 контейнерлік пойыздар өткен. Қытайдан Еуропаға қарай контейнерлік пойыз өткен жылмен салыстырғанда 1,4 есеге артып отыр. Кері бағыттарда да транзиттік тасымал көлемі 1,6 есеге артқаны белгілі. Демек, елімізге «Қытай - Еуропа - Қытай» бағыты бойынша контейнерлік тасымалдау көлемін 2020 жылы 2 миллионға дейін ұлғайтуға және транзиттік тасымалдан түсетін пайданы 5 миллиард АҚШ долларына жеткізуге толықтай мүмкіндік бар деген сөз [1].

Жалпы, Қытай төрағасы Си Цзиньпиннің Қазақстанда бастамашылық жасаған «Бір белдеу, бір жол» идеясын аз уақыттың ішінде 100-ден астам мемлекет пен халықаралық ұйымның қолдауы оның өміршеңдігін көрсетсе керек. Бұған қоса, бұл бастама Жібек жолы бойында қоныс тепкен барлық мемлекеттердің ұлттық бағдарламасымен де үндесіп жатқаны шындық. Оны 2017 жылдың мамырында «Бір белдеу, бір жол» атты стратегия аясында халықаралық ынтымақтастық бойынша жоғары деңгейдегі форумның ашылуында ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин де өз сөзінде атап өткен болатын.

«Біз саясатты көрші мемлекеттермен үйлестіретін болдық, олардың қатарында Ресей, Еуропалық экономикалық одақ, Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттері қауымдастығының өзара тәуелділік кешенді жоспары, Қазақстанның «Нұрлы жол» бағдарламасы, Түркияның «Орташа дәліз» бастамасы, Моңғолияның «Даму жолы», вьетнамдық «Екі дәліз және бір шеңбер» бағдарламасы, Британияның «Солтүстік экономикалық орталығы» және тағы басқа елдердің даму бағдарламалары», - деді Си Цзиньпин [2].

Қытай төрағасы бастамасының Қазақстан үшін де мол экономикалық пайдасы бар екендігін дөп басқан Қазақстан Республикасының Тұңғыш президенті Нұрсұлтан Назарбаев еліміздің «Нұрлы жол» бағдарламасын «Бір белдеу, бір жолмен» түйіндестіруге пәрмен берген еді. Осылайша қолға алынған жұмыстардың оң нәтижелері де бар. Оны жоғарыда аталған Бейжіңде өткен «Бір белдеу, бір жол» атты стратегияның халықаралық ынтымақтастық деңгейіндегі форум аясында Қытай Халық Республикасы Мемлекеттік кеңесінің Премьері Ли Кэцянмен кездескен Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті де баса айтқан болатын. Нұрсұлтан Назарбаев интеграциялық процестердің маңыздылығына тоқталып, «Бір белдеу, бір жол» бастамасының қазіргі жағдайдағы ерекше рөлін атап өтті. «Нұрлы жол» мен Жібек жолы бағдарламаларын бір-бірімен ұштастырудың оң нәтижелеріне назар аударды [3].

"Бір белдеу – бір жол" секілді жобамен "Нұрлы жол" ұлттық бағдарламасын ұштастыруды жүзеге асыру жоспарланып отыр. Қазіргі уақытта Қазақстан "Бір белдеу – бір жол" халықаралық жобасын іске асыруға белсенді қатысуда деп сеніммен айтуға болады.

Екі жобаны сәтті іске асырудың ерекшелігі:

Біріншіден, "Нұрлы жол" және "Бір белдеу-бір жол" бағдарламаларының ұқсастығы. Атап айтқанда, Қазақстан аумағы арқылы Қытайдан жүк транзиті, көліктік және логистикалық инфрақұрылымды дамыту сияқты аспектілерде. Өйткені, "Нұрлы жол" жобасының басты мақсаттарының бірі хабтық қағидатта тиімді инфрақұрылымды құру негізінде елдің макроөңірлерін ықпалдастыру есебінен бірыңғай экономикалық нарықты қалыптастыру болып табылады.

"Нұрлы жол" және "Бір белдеу-бір жол" сәтті ұштасуының екінші себебі – қытай тарапының тиімді несиелер беруге және тіпті бір белдеу мен жол шеңберіндегі жобаларды ғана емес, сондай-ақ "Нұрлы Жол"бағдарламасы шеңберінде іске асыруды көздеген жобаларды да тікелей қаржыландыруға дайын. Атап айтқанда, Қытай Үлкен Алматы айналма автожолының (ҮАААЖ, 100 км) учаскесін, Алматыдан Өскеменге, Өскеменнен ҮААЖҒА дейін, Қытаймен шекаралар, Алакөл және Алашанькоу көліне дейінгі жолдарды өтеусіз салатыны туралы уағдаластық бар. Бұл ретте осы жолдарды салу үшін қытайлық мамандарды да тарту жоспарланып отыр.

Қазіргі уақытта Қазақстан мен Қытай арасындағы ынтымақтастықты кеңейтудің "жол картасы" қалыптасты. Сонымен қатар, "Нұрлы жол" мен "бір белдеу – бір жол"бағыты бойынша арнайы бірлескен жұмыс тобы құрылды. Осындай ынтымақтастықты нығайту бірнеше бағытта жоспарланып отыр:

Бірінші бағыт-транзиттік көлік дәлізін дамыту, Қазақстан аумағында логистикалық орталықтар құру және өзара сауда көлемін кеңейту мақсатында рәсімдерді (кедендік, салықтық, қаржылық және т.б.) оңайлату. Мақсат – Қытай мен Еуропа арасындағы тауар айналымы ағынының бір бөлігін "алып кету".

Екінші бағыт - бірлескен индустриялық жобалар. Бірінші топқа 45-ке жуық жоба кіреді,оның 25-і бойынша 23 млрд. АҚШ долларын құрайды. Бұл саладағы ынтымақтастықтың жалпы бағдарламасы 52 жобаны қарастырады, ал қытайлық кредиттердің келісілген көлемі тек 2015 жылы 50 млрд. АҚШ долларына тең.

Үшінші бағыт-ғылымды қажетсінетін салалар мен жоғары технология секторлары саласындағы ынтымақтастық. Мұнда Қытаймен бір-екі бағытты таңдау мәселесі талқылануда. Олар бойынша Қазақстан мен Қытай ғылыми институттар, жоғары оқу орындары деңгейінде де, бірлескен өндірістер құру саласында да кооперация жүргізетін болады.

Төртінші бағыт-агросектордағы ынтымақтастық. Бүгінде Қазақстанның агросекторында Қытай 1,7 млрд. АҚШ долларын құрайды. Сонымен қатар, соңғы уақытта ауыл шаруашылығы саласында бірнеше ірі бірлескен жобаларды құру жобалары келісілді [4].

Расында бүгінде Қытай жаңа технологиялар саласында да бүгінгі күнге сай өнімдер шығаруда әлемнің алдыңғы қатарлы елдерімен иық тиестіріп үлгергендігі ешкімде де жаңалық емес. Мұны таяуда Қытайдың Циндао қаласында осы елге жасаған сапарын қорытындылап, БАҚ өкілдеріне берген сұхбатында Н.Назарбаев баса айтқаны есте.

«Қытай бұрын арзан тауарларды сыртқа шығаратын ел саналып келсе, енді қазір нағыз технологиялық бүгінгі заманға сай, алдыңғы қатарлы ғылыми тауарларды шығарайын деп отыр. Шынында кейінгі 40 жылдың ішіндегі өсу, өркендеу қарқыны өте үлкен. Қазірдің өзінде экономика жағынан АҚШ-тан кейін екінші орынға ие болып отыр. Тек қана ол емес, іс жүзінде цифрландыру, компютерлендіру, жалпы қай жағынан алып қарасаң да алдыңғы қатарлы болып келеді. Батысқа бізде жоқ технологияларды алуға баратынбыз. Қазір қытай технологиясы батыспен тартысқа түскенде кем болады деп айта алмаймыз», - деді Нұрсұлтан Назарбаев [5].

Сондай-ақ Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті индустриаландыру бағдарламамызды орындау үшін оған қондырғылар, экспортық тауар шығаратын зауыттар салуымыз керектігін айтқан болатын. Осы мақсатта Қытаймен жалпы сомасы 28 млрд долларды құрайтын бірлескен 51 нысан салу көзделген. Оның 4-еуі іске қосылды, алтауы биыл пайдалануға беріледі. 11-і бойынша жұмыс жасалып жатыр. Келесі жылы тағы 18-і қолға алынады. «Айтпақшы, журналистер сендер бұл нысандардың қай жерде салынған, не істеп жатқанын қадағалап отыруларыңыз керек. Бір жағынан бұл нысандар кішкентай, екінші жағынан өте маңызды. Мәселен, цемент зауыты немесе Қостанайдағы автомобиль зауытын алайық. Сапар аясында Аллюр зауытына қытайлық капитал 49 пайызбен кіріп, 1,1 млрд доллар инвестиция құяды деп келісілді. Автомобиль өндірісі 100 мың данаға жетеді. Осымен бітпейді. Мен барлық бөлшектер елімізде шығарылуы тиістігін айттым. Демек, мұның барлығы да біздің кәсіпорындарда жасалады», - Н.Назарбаев.

Н.А.Назарбаев осы жолғы мемлекеттік сапары аясында екі елдің іскер адамдары арасында 40 жобаны жүзеге асыру туралы келісімге қол қойылғанын айтты. «Осының төңірегінде

халыққа түсіндіріп кететін мәселелер бар. Бұл жобалардың барлығы да мемлекет есебінен жүзеге асырылмайды. Бұл мемлекеттік қарыз емес. Бұл кәсіпорындар арасындағы жұмыс. Мәселен ENRC алюминий зауытын бірлесіп салып жатыр. Компания бұл жоба үшін жауап беріп, ақшаны өзі төлейді. Баяғыдан осылай жұмыс істейміз. Сол сияқты «Қазақмыс» өнімін экспортқа шығарып, түскен қаражат есебінен қарызын жабады», - деп түсіндірді Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті [6].

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев ұсынған "Нұрлы жол" стратегиясы мен "бір белдеу – бір жол" идеясында көптеген ортақ жоба бар: екі жоба да мемлекеттердің стратегиялық даму мақсаттарына сәйкес келеді. Бұл экономикалық өсуге жәрдемдесу үшін инфрақұрылымды дамыту және экономикалық ортаны жақсарту үшін көршілес елдер мен өңірлермен ынтымақтастық, екі жобаның басты мақсаты ретінде адамдардың өмір сүру сапасын жақсарту, ақырында, жалпыға ортақ прогресс пен гүлденуге қол жеткізу үшін өзара тиімді ынтымақтастық. Қытай мен Қазақстан екіжақты ынтымақтастық саласында тамаша жетістіктерге қол жеткізді және олардың алдында көпжақты ынтымақтастық саласында кең перспективалар ашылуда. Қазіргі уақытта Орталық Азияда газ құбыры, Батыс Еуропа – Батыс Қытай көлік дәлізі, трансшекаралық темір жол, автомагистральдар және басқа да жобалар екі елдің экономикалық дамуы үшін оң мәнге ие. Жалпы, мемлекет басшыларының стратегиялық маңызды, екіжақты өзара тиімді ынтымақтастық мәселелеріне ортақ көзқарасы, өңірлік қауіпсіздік мәселелері жөніндегі бірыңғай ұстаным өңірлік ынтымақтастықтың үлгісі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1) «Бір белдеу, бір жол» Қазақстанды нұрлы жолға бастайды. 2018 // Электронды ресурс // https://www.inform.kz/kz/bir-beldeu-bir-zhol-kazakstandy-nurly-zholga-bastaydy_a3330897
2) Бір белдеу-бір жол: қазақ-қытай құрылысындағы жетістіктердің дерекнамасы. 2019 // Электронды ресурс // https://strategy2050.kz/news/52975/
3) Нұрсұлтан Назарбаев Қытай Халық Республикасының «Достық» орденімен марапатталды. 2019 // Электронды ресурс // http://www.akorda.kz/kz/events/nursultan-nazarbaev-kytai-halyk-respublikasynyn-dostyk-ordenimen-marapattaldy
4) Госпрограмма «Нұрлы жол»: перспективы и проблемы. 2016 // Электронный ресурс // http://www.matritca.kz/news/37814-gosprogramma-nurly-zhol-perspektivy-i-problemy.html#comment.
5) Си Цзиньпиннің «Бір белдеу – бір жол» бағдарламасының мақсаты не? 2017 // Электронды ресурс // https://abai.kz/post/52920
6) Елбасы әлемдік диалогтың жаңа форматын ұсынды. 2019 // Электронды ресурс // https://egemen.kz/article/198938-elbasy-alemdik-dialogtynh-dganha-formatyn-usyndy

УДК: 070(091)

НАУЧНО-ПОПУЛЯРНАЯ ЖУРНАЛИСТИКА, КАК ВЕСТНИК РЕВОЛЮЦИИ. ЧТО ЧИТАЛОСЬ МЕЖДУ СТРОК НАУЧНЫХ ИЗДАНИЙ В XVIII-XIX ВЕКАХ

Б. М. Ишекенова
магистрант 1 курс, КазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель – А. В. Рожков, доцент, к.филол.н.

Исследование направлено на изучение роли научно-популярной журналистики в период становления журналистики в целом, а также в период политической и социальной нестабильность. В ходе исследования были изучены архивные источники, проведён опрос, который выявил мнение общества о том, какие источники информации, несущий революционный характер, кажутся безопасными.

Согласно проведенному опросу, около 17% респондентов признали, что государство воспримет информацию, опубликованную в научно-популярном издании, как деструктивную и

призывающую к революции. Вместе с тем 28% населения предпочли бы в случае жёсткого надзора государством прятать информацию, носящую революционный характер, в научно-популярном издании.

Если изучать историю, то можно обратить внимание на то, что именно через научно-популярные издания революционеры набирали аудиторию и передавали информацию простому населению.

Согласно архивным данным, в период появления научной-журналистики во II половине XVIII века, научная журналистика не была популярной. Тогда науку освещал М. В. Ломоносов в приложении к «Санкт-Петербургским ведомостям». На тот момент в газете больше времени уделялось другим новостям, и научная журналистика не в полной мере разворачиваясь перед населением. Причинами непопулярности науки стало то, что, во-первых, население было безграмотным, во-вторых, наука не интересовала элиту, которая приобретала газету.

В начале XIX века научно-популярные издания стало читать значительное количество населения. В условиях цензуры научно-популярные журналы стали служить средством распространения таких мыслей, как антикрепостничество и антисамодержавие. Благодаря этому расширилась читательская аудитория. Представители «третьего сословия» и провинции начали вчитываться в эти издания, ища намёки между строк.

1825-1860 года играют значительную роль в истории популяризации науки в стране. В этот период из-за условий жёсткой реакции научно-популярная журналистика становится главным инструментом просвещения народа. Началась борьба с невежеством и предрассудками третьего сословия. В развитии освещения науки всё больше учёных начинает принимать участие и выступать в качестве авторов, переводчиков, редакторов. Пропаганда революционеров среди третьего сословия решила включить в себя выпуски специально написанных для них экономических и научных газет, журналов и брошюр, в которых всё объяснялось простым и доступным языком.

Начинается резкий рост печатной промышленности из-за увеличения читателей. Получение знаний среди народа очень быстро набирало обороты.

В 1872 году специальная комиссия начала удалять книги «нежелательного направления» и составила список «хороших» книг, в которые включались только процарские издания. Но несмотря на это, участник революции Н. А. Рубакин изучал своего читателя и выпустил много трудов относительно своих исследований. В 1893 году он выпускает «Этюды о русской читающей публике», где говорит, что вопрос об изучении своего главного потребителя должен быть главным и является основой для дальнейшей популяризации. Это становится началом для мониторинга редакторами собственной аудитории. Эта работа так же помогает привлечь больше населения на сторону революционеров. Успех Рубакина заключается в том, что они были понятны и поддерживали революционный дух, который копился в каждом жителе, уставшем от самодержавия и гнёта религии.

В целом, следует отметить, что научная журналистика дореволюционного периода плотно смешалась с политикой и поспособствовала успеху революционного движения. В качестве побочного эффекта, научная журналистика помогла развить грамотность среди населения и увеличить средний уровень образованности общества.

Список литературы

1. http://www.tarih-begalinka.kz/ru/timetravel/silkroad/
2. «Шёлковый путь», Питер Франкопан, дата написания 2015 год, дата перевода 2017 год, издательство ЛитРес Прохоров Е. П. «Введение в теорию журналистики», М., 1998 г.
3. Авиценна «Каноны врачебной науки», Ташкент, 1954 г.
4. Барманкулов М. К. «Золотая баба», Алматы, 1998 г.
5. Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье. Эпос, языки, религии, М., 1992 г. Бекхожин Х. Н.,
6. Козыбаев С. К., Матвиенко С. С. «Очерки истории журналистики Казахстана. Часть первая (1900-1945 гг.)»,
7. Алматы, 1988 г. Тертычный, А.А. Быть ли научно - популярной журналистике? // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Филология. Журналистика. 2013. № 9
8. Уреул, А.Д. Проблема информации в современной науке. – М., 1975. – С. 896 http://old.unesco.kz/massmedia/pages/15_1.htm

9. Фетисов М. И. Зарождение казахской публицистики. - Алма-Ата, 1970. 512 с. /с. 97/.
10. Сабитов Н. Библиографический указатель казахской литературы. - А., 1948. (микрофиша).

УДК 379.852

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДА РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ ТУРИЗМДІ ДАМЫТУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Мукаев Ж.Т., Байгереев Б.С.
Семей, Қазақстан

Қазіргі таңда еліміздің алдында тұрған негізгі мақсаттардың бірі шикізатты өндірістен индустриалды, туристтік жағынан қызықтырарлық мемлекетке айналу. Дүние жүзінде экономикасын тек қана туристтік салада дамытып отырған елдердің саны баршылық. Мысал келтірсек, жанатын пайдалы қазбалар арқылы дамыған араб мемлекеттері соңғы оңжылдықтарда туризм саласын дамытуға назар аударуда. Қазақстан Республикасы Еуразия құрлығының ортасында орналасқандықтан және кең байтақ аумағы арқасында көптеген ерекше туристтік нысандарға ие.

Халықаралық мамандар қазіргі туризмді құлдырауды білмейтін әлемдік экономика саласына жатқызады. Кіріс жағынан ол тек мұнай экспорты, мұнай мен автомобильге ғана жол береді. Шикізат сату елдің энерго тасымалдаушыларын шығынға ұшыратады, ал туриндустрия жанданып келе жатқан ресурстарда жұмыс істейді. Осыдан келіп туризмді дамыту шикізат сатудан тиімдірек пе деген ойға еріксіз берілесің. Сонымен қатар Қазақстанның ішкі туризмі – мемлекетіміздің жарнамасы болып табылады. Алайда соңғы жылдары кіріс және ішкі туризмге деген сұраныс өсуде. Халықаралық талдаушылар мен мамандардың ойынша туризм де Қазақстанның өсуі мен өркендеуіне зор ықпалын тигізеді.

Туризм – кешенді әрі күрделі сала бола отырып көптеген тармақтардан тұрады. Осы мақалада Шығыс Қазақстан облысында рекреациялық туризмнің даму ерекшеліктеріне назар бөлінген.

Рекреация латын сөзінен аударғанда «қайта толтыру», ол француз тілінен аударғанда ойын-сауық, демалыс іс-әрекет өзгерісі дегенді білдіреді. Осыған байланысты рекреация термині бос уақытта адамның таңдаушылық өмір іс-әрекетінің анықталған түрін сипаттаумен қатар, оның қызмет ететін кеңістігін де сипатталады [1]. Рекреация – күнделікті тұрғылықты жерінен тыс жерде арнайы арналған аймақты тәулікңтік, апталық және жылдық өмірлік цикл кезеңінде адамдардың емдеушілік, танушылық, спорттық және т.б. іс-әрекеттер үшін бос уақытты қолдану барысында пайда болатын құбылыс және қатынас жиынтығы.

Шығыс Қазақстан – қарқынды дамып келе жатқан рекреациялық аймақтардың тізіміне жатады. Табиғаттың ерекшелігі мен алуантүрлілігі, сирек кездесетін тарихи, мәдени ескерткіштердің болуы бүгінгі күні туризмнің көптеген түрлерін дамытуға қол жеткізеді.

Шешілмеген мәселелерге бүгінгі таңда рекреациялық инфрақұрлымның жоғары халықаралық стандарттарға сәйкес келмеуін, нашар маркетинг стратегиясын, жоғары сапалы мамандардың жетіспеушілігін, қысқа туристтік мерзімін және т.б. жатқызуға болады.

Туристік саланың төмен даму себебінің бірі ретінде мемлекеттік деңгейден оған экономиканың жеке саласы түрінде қажетті назар аударылмауын келтіруге болады. Кешенді болжау, ұзақ мерзімді жоспарлау, туризмнің торриториалды ұйымдастыруына және мемлекеттік туристтік құрылымдарға қажетті көңіл бөлінбеген. Бұл тенденция ақырға жылдары ғана өзгеріске ұшырады, 2007-2020 жж. жоспарланған мемлекеттік бағдарлама бойынша Шығыс Қазақстанда туризм саласын дамытуға белсенді қадамдар жасалған. Туристтік кластер құру мақсатында арнайы шаралар қолға алынған.

Туристтік индустрияға инвестиция тарту мақсатында область және республика деңгейінде жұмыс топтары құрылған. Ұсынылған жобалардың арасында ерекше назарға ие болатын келесі

5 жобаларды айтуға болады: Алакөл жағасында орналасқан «Ана» емделу-сауықтыру кешені, «Қатон-Қарағай» сауықтыру-туристтік кешені, «Климовка» демалу базасы. Оған қоса халықаралық туристтік маршруттар әзірленуде: «Алтай номадтары» қазақстандық учаскісі және «Алтай – алтын таулар» шекаралық маршрут. «Алтай Альпілері» демалу базасының жаңартылуы іске асуда.

«Алтай-Саян экоаймағы биоалуантүрлілігн сақтау» Жаһанды Экологиялық Қорының шекаралық жобаның болашағы зор. Жоба барыында аймақта тұрақты туризмді дамытудың бағдарламасы жасалынады. Туристтерді қызықтыру мақсатында ашық аспан астында орналасатын «Ханзадалар алаңы» мемориалды тарихи-археологиялық кешенді әзірлеуге Республикалық бюджеттен қаржы қарастырылған.

«Алтай – біздің ортақ үйіміз» Халықаралық координаттық Кеңес ұжымы бірнеше шекаралық мемелкеттер территориясымен өтетін туристтік маршрут құрастырған. Маршруттың бағыты Алтай өңірінде орналасады [2].

Шығыс Қазақстан облысында туристтік кластерді дамыту мақсатында жұмыс топтары және областық әкімшілік бәсекеге сай панта емдеу нәтижесінде дамитын туристтік өнім әзірлеуде.

Оған қоса Алакөл және Марқакөл көлдері жағалауларында және Бұқтырма суқоймасы бойында туристтік қонақ үйлер, кепингтерді салу жаспарда.

Областың туристтік-рекреациялық ресурстары күрделі де алуантүрлі. Жағымды климаттық жағдайлар: Шығыс Қазақстан Алтай-Саян таулы аймағының ең қолайлы аймақтарының бірінде орналасқан. Қазақстандық Алтай тауы Шығыс Қазақстан облысы аумағының көп бөлігін алып жатқандықтан, туризмді дамытуға зор мүмкіншілік бар. Ол шөл даладан бастап, орман алқаптары, өзен мен көлдер, биік шыңдардағы альпі шалғындары мен мұздықтарға дейін созылған ландшафттық-климаттық аймақтардың біртұтас жиынтығы. Мұның барлығы туристікиндустрияны дамытуға негіз бола алады. Ең биік шыңы - қасиетті Белуха тауы (4506 м), Батыс Алтай және Марқакөл мемлекеттік қорықтары, Қатон-Қарағай ұлттық саябағы, республикалық маңызы бар ресми табиғат ескерткіштерінің бірі - Синегорье самырсынды тоғайы, тарихи-мәдени орындар, табиғаты әсем Марқакөл, Себин, Язевое, Зайсан, Рахман көлдері, Көккөл, Арасан сарқырамалары т.б. туристік-рекреациялық ресурстарға бай болып келеді [2].

Қазақстандық Алтай туризмді дамытудың ең қолайлы нысаны саналғандықтан, мұнда туризмнің мынандай түрлері дамуда: тау туризмі; ғылыми-танымдық; су туризмі; курорттық; спорттық.

Областың гидроминералды ресурстары ретінде Рахман қайнары мен Барлық-Арасан орындарын келтіруге болады. Рахман қайнарының шипалық қасиеті оның құрамындағы көмір қышқылының, радонның молдығында. Суы тұщы, минералдылығы 200 мг/л, құрамында гидрокарбонаттар, натрий, кальций, т.б. элементтер бар. Рахман қайнарының суы асқазан, ревматизм, гинекологиялық, жүйке, тыныс ауруларын және әр түрлі улану мен жараларды емдеуде қолданылады [4].

Өскемен қаласынан 450 шақырым, төрт мемлекеттің Қазақстан, Ресей, Моңғолия, Қытай елдерінің шекарасының қиылысқан жерінде, Алтайдың кішкене тектоникалық ойпатында орналасқан.

Осы жердің астында ағып жатқан өзендердің құрамында, емдік қасиеті бар радон, яғни өте сирек кездесетін гранит миниралдарының ұсақ бөлшектерге бөлінуінің құрамдасы бар. Термалды сулар буындардың, омыртқа сүйектерін, жүйке жүйесін және тері ауруларын емдеуде қолданылады.

Аймақтың негізгі рекреациялық байлықтарының бірі – су ресурстары. Область территориясы туристтк демалушыларды қызықтыратын өзең көлдерге бай. Шүлбі, Өскемен, Бұқтырма су қоймаларының рекреациялық мүмкіншіліктері мол, әсіресе ақырғысының.

Демалыс мақсатында қолданылатын табиғи дәстүрлі нысандар бұл көлдер. Олардың көбісі туристік-рекреациялық орталықтарға айналған. Арасында ерекше белгіленетін – Алакөл көлі, Шығыс Қазақстанның ең ірі және жылы көлі. Алакөл – тұзды ағынсыз көл. Ол Алматы және

Шығыс Қазақстан облыстарының шегарасында орналасқан. Көлдің оңтүстік-шығыс жағында Жоңғар қақпасы орналасқан. Батыс жағында Көктума ауылы бар, ол қазақ-қытай шегарасынан 80 шақырым жерде жатыр. Шығысында – Қабанбай ауылы. Бұл ауыл дамыған туристік инфрақұрылымымен ерекше, Қабанбайдың шығысында 15 шақырым жерде Барлық-Арасан курорты орын тепкен [3].

Алакөл - емдік қасиеті өте мол ағынсыз су қоймасы. Мұндағы Арқаның қуаң даласындағы құрғақ ауа теңіз бетіндегі дымқыл ауамен араласып жағасындағы адамға жағымды әсер береді. Көл суы да минералды ресурстарға, йодқа, тұзға, химиялық элементтерге бай болғандықтан, судың денсаулыққа пайдасы медицинада дәлелденген.Оно располагает хорошими песчаными и галечными пляжами, соленой водой морского типа. Өзең жағасында «Алакөл», «Әйгерім», «Дорожник» тағы да басқа ірі демалыс орындары жұмыс атқарады [2].

Жоғары биіктікте орналасқан Марқакөл көлі (1449 м т.д.) – Алтайдың ең көрік өзендерінің бірі. Көл акваториясы Марқакөл мемлекеттік табиғи қорық құрамасына жатады. Географиялық орналасуы бойынша шөлейтті жер, субальпі, альпі тау алды жазығы, мәңгі тоң басқан өңір болып 5 аймаққа бөлінеді. Осы 5 аймақтың тұла бойында Жер шарындағы өсіп - өнетін өсімдіктер, дәнді дақылдар барлық ағаштардың түрі, балық, жануарлардың он шақты түрлері бар. Қойнауында алтын, қола, күміс, көмір, мұнай мырыш көптеген кендердің мол қоры тұнып тұр. Заманында екінші Швейцария атанған, ботаның көзіндей сұлуМарқакөлі теңіз деңгейінен 1500 - 2000метр биіктіктен атқылап ағып жатқан Қалжырының, Ақ Қаба, Арасан Қаба, Жаман Қаба, Қара Қаба өзендерінің жөні бөлек.

Көл жағалауын қарағай, самырсын, шырша, қайың өскен орманды алқап алып жатыр. Мұнда зоопланктондардың 60 түрі кездессе, құстардың ондаған түрі мекендейді. Көл төбесінен төнген күмбез тәрізді Азутауда алтын тамыр, марал тамыры, ондаған дәрілік өсімдіктер көптеп өседі [https://alashainasy.kz/tourizm_industrijasy/shyigyistyin-marjanyi-markakolde-turizmnn-damuyi-kalay-109554/].

Танымал демалу базалары Сібі, Айыр, Дұбағалы, Шыбындыкөл көлдерінде орналасқан.

Өскемен қаласынан 80 шақырымда Көктау таулы аймағында ғажайып демалу орны, табиғаттың ерекше көркісі – Сібі көлдері жатыр. Сібін көлдері – көлемі шағын бес көлден тұратын су айдыны. Жылдың жылы маусымында – мамыр-шілде айларында су температурасы +15°С-тен 25С° дейін жетеді. Суық маусым аралығында көлдердің сулары мұзбен қапталады. Сібі көлдерінде 5 демалыс базалары, балаларға жазғы спорттық лагерь жұмыс атқарады. Ең ірі көлі – Үлмейісте су астында жүзу ұнататындар дайвингпен айналыса алады. Жалпы жылына көлдерге 7000 дейін демалушылар келеді.

Шығыс Қазақстанның өзендері 6-шы категория қиындық рафтингпен айналысуға мүмкіндік береді. Тұрғысын өзенінде су спорттық жарыстың Қазақстан чемпионаттары өткізіледі.

Орман ресурстары баршылық. Елдімекендерге жақын орналасуы, ағаштардың биоалуантүрлілігі арқасында ормандарды туризм және демалыс мақсаттарында қолдануға тиімділігін әкеледі.

Таулы аймақ болғандықтан областың негізгі туристтік бағыты таулы туристтік ресурстар болып табылады. Қазақстандық Алтай таулары спорттық, сауықтыру, таулы, су (рафтинг), альпинизм тағыда басқа рекреациялық демалу түрлерімен айналысуға мүмкіншілік береді. Оңтүстік-Батыс Алтай өңірі көптеген жылдар бері альпинисттік және таулы туризм өңірі ретінді көпшілікке танымал. Биіктігі 2700 ден 4500 дейін жететін шыңдарды кездестіруге болады (Мұзтау тауы – 4506 м), ерекше әдемі таулы ландшафттар, мұздықтар, көлдер мен сарқырамалар баршылық.

Альпинизмнің негізгі туристтік орталықтары ретінде Мұзтау тауы және Сарымсақты жотасы әйгілі [7].

Мұзтау тауы – облыстың табиғи көрнекті орындарының бірі. Ол тек Алтайдың ғана емес, сонымен қатар бүкіл Сібірдің ең биік шыңдарының бірі, реликтік ленталық қарағай орманы болып табылады. Ол – Алтайдың қарлы диадемасы. Буддисттердің сенімі бойынша – Жер кіндігі, христиан – ескі дәстүршілерінің ойынша – Ақсу жері. Көптеген қорғандар бұл жерде

үгітіліп шашылып жатыр. Мұзтау бөктерлеріндегі б.э.д. 3-2-ші ғасырлардағы патша қабірлері. Мұнда Ресей, Қытай, Қазақстан және Монғолияның шекаралары ұштасады. Тауларына жыл сайын барлық әлем бұрыштарынан альпинисттер келеді. Үлкен биіктіктер, құламалы рельеф, мұзданудың түрлі формалары қиындығы бойынша түрлі категориялы тау шындарына шығуға мүмкіндік береді.

Сонымен, Шығыс Қазақстанда рекреациялық туризмді дамытуға барлық алғышарттары бар. Облыстың ғажайып табиғатын бірқалпы табиғи-мәдени бірлік ретінде, аймақтық қана емес бірақ дүниежүзілік деңгейде қарастыру қажет.

Рекреациялық қызмет және ерекше қорғалатын аймақтардағы туризммен байланысты мәселелерді талқылау барлық мемлекеттік ұйымдардың және туроператорлардың арнайы назарында болу тиіс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Туристский справочник-KZ - Алматы, 2007 - С. 204-235.
2. Егорина А.В., Калиакперова Н.З., Канаткызы Н. РЕКРЕАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 2-3. – С. 384-388.
3. Қазақстанның қорықтары мен ұлттық саябақтары. - Алматы: Кітап, 2006. - 96-109, 140-149, 242-251 бб.
4. Саипов А.А. Теория и практика туризма Казахстана - Алматы, 1999. -С.98-101.
5. Эколого-экономическая оценка рекреационных ресурсов: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/ С.А.Боголюбова. – М.: Издательский центр « Академия», 2009. – 259 с.
6. Основы туристской деятельности: Учебник/ Г.И. Зорина, Е.Н. Ильина, Е.В. Мошняга и др.; Сост. Е.Н.Ильина.- М.: Советский спорт, 2002.- 200с.
7. Проблема эффективности управления и анализ состояния туристско-рекреационных зон Рязанской области / Е.И. Мишнина // Актуальные вопросы экономики и управления: материалы междунар. науч. конф. (г. Москва, апрель 2011 г.). Т. II. — М.: РИОР, 2011. — С. 210-213.
8. География Спасского района Рязанской области: моногр. / Е.В. Бирюкова, А.В. Водорезов, К.И. Дагаргулия, М.В. Казакова, М.М. Комаров, В.А. Кривцов, С.А. Тобратов / под ред. В.А. Кривцова. – Рязань, Издательство «Концепция», 2014. – 228 с.

УДК 342

РОЛЬ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРИНЦИПОВ ПРАВОСУДИЯ В РК

Байжанова К.У.
Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор
(Алматы, Казахстан)

Конституционные основы (принципы) правосудия – это закрепленные в Конституции РК и в конституционных законах руководящие правовые положения, выражающие сущность и специфические свойства правосудия, с учетом особенностей правовой и судебной системы РК.

Содержащиеся в них положения обязательны для исполнения не только судьями и другими участниками процесса, но и не могут не учитываться законодателями, для которых они служат ориентирами в их законотворческой деятельности.

Принципы правосудия, закрепленные на законодательном уровне, сформулированные в определенные понятия в процессе научных исследований, сводятся в определенную систему, которая включает:

1) принципы судоустройства (независимость судей, участие граждан в правосудии и др.);

2) принципы судопроизводства (уголовное, административное, гражданское).

В законодательстве РК закреплены следующие принципы гражданского правосудия:

- принцип законности правосудия – п. 4 ст. 75 Конституции РК;
- осуществление правосудия только судом – ст. 75 Конституции РК;

- равенство всех перед судом и законом – ст. 14 Конституции РК;
- состязательность и равноправие сторон – ст. 15 ГПК РК;
- независимость судей и подчинение их только закону – п.1 ст. 77 Конституции РК;
- гласность в деятельности суда – ст. 19 ГПК РК;
- государственный или национальный язык судопроизводства и делопроизводства в судах – ст. 14 ГПК РК.

Принцип законности правосудия

Общее требование соблюдения закона, закрепленное в Конституции РК (п. 4 ст. 75), относится к органам государственной власти, местного самоуправления, должностным лицам, гражданам и их объединениям. Естественно, что это требование относится и к суду, причем относится даже в большей степени, так как это не только принцип его деятельности, но и цель разбирательства конкретных дел.

Применительно к принципу законности правосудия использование нормативной правовой базы имеет свои особенности:

- правосудие осуществляется на основе Конституции РК и законов РК, т.е. актов, принятых законодательными органами;

- при осуществлении правосудия должны учитываться важные для оценки правонарушения правила о действии закона во времени (закон, устанавливающий или отягчающий ответственность, обратной силы не имеет; никто не может нести ответственность за деяние, которое в момент его совершения не признавалось правонарушением).

Принцип законности правосудия требует, чтобы по каждому вынесенному судом приговору и решению была ссылка на соответствующую норму материального права и было мотивировано ее применение с учетом обстоятельств дела и характеристики его участников.

По гражданскому делу кроме норм Гражданского кодекса РК суды применяют нормы других отраслей права (трудового, семейного, жилищного) и используют подзаконные акты, если они не противоречат закону.

В содержание принципа законности правосудия входит и требование точного соблюдения судами норм процессуального права:

- только путем строгого соблюдения правил судебной процедуры всеми участниками судебного процесса суд может успешно выполнять правоохранительную функцию укрепления законности и правопорядка;

- именно с помощью установленных процедур суд получает объективные материалы для применения соответствующей нормы материального права и в итоге выносит законное и обоснованное решение.

Осуществление правосудия только судом

Принцип осуществления правосудия только судом закреплен в ст. 75 Конституции РК.

Содержание этого принципа легко раскрывается на примере уголовного судопроизводства. Каждый обвиняемый в совершении преступления считается невиновным, пока его виновность не будет доказана в предусмотренном законом порядке и установлена вступившим в законную силу приговором суда (пп. 1) п.3 ст. 77 Конституции РК). Сложнее данный принцип раскрывается в области гражданского процесса.

Принцип отправления правосудия только судом действует и в гражданском, и в уголовном судопроизводстве (процессе).

В гражданском процессе этот принцип проявляется в том, что суды в системе органов, осуществляющих защиту права (третейские суды, нотариат, медиация и т.д.), занимают особое место. Приоритет судебной формы защиты права выражается в том, что:

- когда спор о праве рассматривается несколькими органами, в число которых входит суд, окончательное решение принимается судом, например по трудовым спорам после комиссии решения по заявлению заинтересованного лица принимает суд;

- на суд возложена обязанность проверки законности в определенных пределах решений третейских судов в случае обращения за выдачей исполнительного листа на принудительное исполнение решения третейского суда;

- решение, принятое в административном порядке, может быть обжаловано в суд.

Содержание принципа «осуществление правосудия только судом» включает осуществление судебной деятельности во всех ее формах, т.е. разрешение дел по существу в первой инстанции, разбирательство в апелляционной, кассационной инстанциях (в том числе и по вновь открывшимся обстоятельствам).

Равенство всех перед законом и судом

Конституция РК (ст. 14) провозглашает равенство всех перед законом и судом. Государство гарантирует равенство прав и свобод человека и гражданина во всех сферах политической и социально-экономической жизни государства независимо от пола, расы, национальности, языка, происхождения, имущественного и должностного положения, места жительства, отношения к религии, убеждений, принадлежности к общественным объединениям, а также других обстоятельств. Запрещаются любые формы ограничения прав граждан по признакам социальной, расовой, национальной, языковой или религиозной принадлежности.

Равенство перед законом означает:

- одинаковое применение норм, закрепленных в законе, ко всем гражданам (не допускается изъятие или исключение из требований закона каких-либо положений из-за социальных, имущественных, национальных и иных различий сторон при решении вопроса о признании или отказе в признании исковых требований в гражданском процессе);

- необходимость исключения в законотворческой деятельности возможности установления норм, дискриминирующих стороны по каким-либо признакам, запрещенным Конституцией РК.

Равенство перед судом предусматривает, что правосудие должно осуществляться на основе единого суда для всех, т.е. всем участникам процесса предоставляются одинаковые права защищать свои интересы, независимо от социальных, имущественных и других различий.

Таким образом, единое для всех равенство перед законом дополняется и единством суда. Не допускается создание каких-либо специальных судов, осуществляющих правосудие для отдельных групп населения по социальным, национальным или иным признакам. Не допускается также создание чрезвычайных судов.

Принцип состязательности и равноправия сторон в судебном процессе

В соответствии с Конституцией РК судопроизводство осуществляется на основе состязательности и равноправия сторон (ст. 15 ГПК РК). Под сторонами в гражданском процессе понимаются истец и ответчик.

Сущность рассматриваемого принципа заключается в таком построении судебной процедуры, которое обеспечивает при рассмотрении гражданских и уголовных дел равные возможности сторон по отстаиванию защищаемых ими интересов. При этом суд наделяется всеми необходимыми полномочиями, обеспечивающими именно такой порядок процедуры соответствующего судопроизводства.

Противоположность (несовпадение) интересов сторон при их процессуальном равноправии обеспечивает состязательный характер их участия в процессе, а отделение функций суда от прав и обязанностей противоборствующих участников процесса гарантирует законность и объективность правосудия.

Конституционный принцип состязательности и равноправия сторон находит развитие в соответствующих процессуальных положениях, регламентирующих рассмотрение гражданских дел. Так, норма гражданско-процессуального законодательства РК, гарантируя состязательность и равноправие сторон, обеспечивает их равные права по представлению документов и участию в их исследовании в суде. Суд, сохраняя независимость, объективность и беспристрастность, создает необходимые условия для всестороннего и полного исследования обстоятельств дела: разъясняет лицам, участвующим в деле, их права и обязанности, предупреждает о последствиях совершения или несовершения процессуальных действий и создает условия для правильного применения законодательства.

Принцип состязательности и равноправия сторон находит наиболее полное воплощение при рассмотрении дела в судебном заседании по первой инстанции. Прослеживается этот принцип и в вышестоящих инстанциях.

Независимость судей и подчинение их только закону

Конституция РК устанавливает, что судьи независимы и подчиняются только Конституции и законам (п.1 ст. 77 Конституции РК).

Конституционный принцип независимости судей нашел отражение и развитие во многих актах законодательства, регламентирующих различные стороны осуществление правосудия и деятельности судов, в гражданском процессуальном законодательстве.

Суд относится к числу таких государственных учреждений, деятельность которых часто находится в поле зрения многих органов, должностных и частных лиц. Таким образом, проблема обеспечения независимости судей связана с их взаимоотношениями с другими государственными структурами, хозяйственными и иными организациями, должностными лицами и гражданами. Независимость судей проявляется также и во внутрисудебных отношениях с другими участниками процесса и с вышестоящими судебными органами.

В этой ситуации принцип независимости судей играет особую роль в системе конституционных положений, определяющих правовой статус носителей судебной власти. Судьи по закону обеспечиваются условиями для беспрепятственного и эффективного осуществления их прав и обязанностей, реальными гарантиями независимости и введением ответственности за незаконное вмешательство в их деятельность.

Сама формула подчинения судей только Конституции РК имеет основополагающее значение. Конституция РК имеет высшую юридическую силу, является актом прямого действия и никакие другие правовые акты, применяемые на территории страны, не должны ей противоречить. Упомянутая формула определяет некоторую специфическую сторону деятельности судей, связанную с правом судов, опираясь на Конституцию РК, осуществлять контроль за законностью правовых актов, применяемых при осуществлении правосудия.

Юридические гарантии независимости судей реально воплощены в нормах об их несменяемости и неприкосновенности в положениях Закона РК «О судебной системе и статусе судей РК». В соответствии с упомянутым законодательным актом судьи несменяемы; гарантируется их неприкосновенность и предоставление судье материального и социального обеспечения, соответствующего его высокому статусу, а также предусматривается ответственность за незаконное вмешательство в их деятельность.

Законодательство предусматривает строгую ответственность за вмешательство в деятельность суда как органа судебной власти и не только при непосредственном отправлении правосудия, но и за попытку оказать незаконное воздействие на судью на любом этапе исполнения им своих обязанностей.

Принцип гласности в деятельности суда

Согласно Конституции РК разбирательство дел во всех судах открытое. Слушание дела в закрытом заседании допускается в случаях, предусмотренных законом (ст. 19 ГПК РК). Конституционный принцип означает, что, в отличие от деятельности других государственных органов, во всех судах судебной системы РК рассмотрение конкретных дел осуществляется гласно, в открытых судебных заседаниях.

На судебные заседания допускаются все граждане (по уголовным делам - не моложе 16 лет, кроме тех случаев, когда они - обвиняемые, потерпевшие или свидетели по делу).

Конституционный принцип гласности в деятельности суда, с одной стороны, обеспечивает воспитательное значение судебных процессов, с другой - свидетельствуя о демократических началах судопроизводства, служит своего рода контролем населения за правосудием, дисциплинирует суд, обязывает носителей судебной власти строго относиться к выполнению установленных законом процедур.

В залах судебных заседаний могут присутствовать и освещать работу суда корреспонденты газет, радио, телевидения и других средств массовой информации. Размещение и использование соответствующей радио- и телевизионной аппаратуры допускается с

разрешения председательствующего в судебном заседании. На судей возлагается обязанность обеспечить для населения и представителей средств массовой информации возможность присутствовать при судебном разбирательстве дел.

Под принципом гласности понимается свободный доступ в зал судебных заседаний всех желающих послушать процесс граждан, а также их право на письменные заметки о процессе и фиксацию всего происходящего в зале судебного заседания с занимаемого места.

В зависимости от лиц, которые могут быть ознакомлены с деятельностью суда, различают:

- гласность для сторон и других лиц, участвующих в деле (гласность в узком смысле слова);
- гласность для народа (или публичность).

Публичность заключается в праве присутствия в зале судебного заседания посторонних лиц, т.е. публики, включая представителей средств массовой информации, которые могут помещать объективные отчеты о судебном разбирательстве, не предрешая выводов суда в решении.

Исключения из принципа гласности:

- ограничения, предусмотренные законом и не допускающие усмотрения судей или других лиц, участвующих в деле, по вопросу проведения закрытого судебного заседания;
- ограничения, предусмотренные в законе, допускающие возможность проведения закрытого судебного заседания по ходатайству лиц, участвующих в деле, представителей либо по инициативе суда.

Закон допускает исключение из принципа гласности в интересах сохранения различного рода тайны. Слушание дела в закрытом заседании допускается в случаях, предусмотренных законом о государственной тайне, а также при удовлетворении судом ходатайства участвующего в деле лица, ссылающегося на необходимость сохранения коммерческой и иной тайны, и в других случаях, предусмотренных законом.

Принцип государственного или национального языка судопроизводства и делопроизводства в судах

В соответствии с Конституцией РК государственным языком на всей территории РК считается казахский язык. Конституция РК установила право каждого пользования родным языком, на свободный выбор языка общения.

Из изложенного следует, что все стадии производства должны вестись с соблюдением конституционного права каждого пользоваться родным языком. Это право не предусматривает каких-либо исключений и не должно зависеть от усмотрения следователя или судьи.

Использованная литература

1. Конституция Республики Казахстан
2. Конституционного Закона Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей»
3. Гражданско-процессуальный кодекс РК.

УДК-81

LINGUISTIC INVESTIGATIONS OF TECHNICAL TERMS

Байтенова Айгуль Алтынбековна
Шымкент қаласы, Шымкент университеті
«Педагогика» кафедрасының аға оқытушысы

Бұл мақалада ағылшын және орыс тілдеріндегі кейбір техникалық терминдердің лингвистикалық табиғаты қарастырылған.

В данной статье рассматриваются некоторые лингвистические исследования на примере технических терминов английского и русского языков.

Scientific and technical texts submit the interests not only to the context of the text but also to the form of the text. The necessity in exchanging information brings about to the appearance of new discipline – translation of scientific or technical texts. Scientific and technical texts differ from each other not only in the field of science and technology, but they also differ in the degrees of specialization. Specialization consists of special words which can be used for the special field of science or technology. Special words are also called terms which are concerned to terminology.

Terminology constitutes the greatest part of every language vocabulary. It is also most intensely developing part, i.e. the class giving the largest number of new formations. Terminology of a language consists of many systems of terms. We shall call a term as any word or word-group used to name a notion characteristic of some special field of knowledge, industry or culture.

Technical terminology is a specialized vocabulary of any field, not just only of technical fields. The same is true to the synonyms technical terms, terms of art, shop talk and words of art, which do not necessarily refer to technology or art. Within one or more fields, these terms have one or more specific meanings that are not necessarily the same as those in common use. Technical terminology exists in a continuum of formality. Precise technical terms and their definitions are formally recognized, documented, and taught by educators in the field. Technical terminology evolves due to the need for experts in a field to communicate with precision and brevity, but often has the effect of excluding those who are unfamiliar with the particular specialized language of the group.

The origin of terms shows several main channels, three of which are specific for terminology. These specific ways are:

1. Formation of terminological phrases with subsequent clipping, ellipsis, blending, abbreviation: *transistor receiver>transistor>trannie; television text >teletext; ecological architectur>ecotecture; extremely low frequency>ELF.*

2. The use of combining forms from Latin and Greek like *aerodrome, aerodynamics, cyclotron, microfilm, telegenic, telegraph, thermonuclear, telemechanics, supersonic.* The process is common to terminology in many languages.

Technology takes an important place in modern life as we are coming to the evolution peak of technology. Thus everyday the appearances of technical terms lead to the increasing of terms. By the way researchers are investigating any field of terminology.

Russian linguist Reformatsky pointed out that if in common language (except terminology) the word is polysemantic, then exchanging to the field of terminology it assumes to monosemantic meaning. A term can be used in a context: 1) a member of definite terminology, which is used instead of context; 2) it can be isolated in use, for example in register texts or orders which are used in technical texts; 3) it should be monosemantic not in common language, but within the limits of terminology. A term might be used in different sphere of terminology of the language, which submits in the field of scientific terminological homonymy, for example: the term *reaction* (реакция) 1) in chemistry, 2) in physiology, 3) in politics. The another term *reduction* (редукция) 1) in philosophy, 2) in law, 3) in phonetics. The term assimilation (ассимиляция) 1) in ethnography, 2) in phonetics [1].

Otherwise, linguist Lotte investigated polysemantic meanings of technical terms which have two or more meanings in one sphere of terminology. For example: *railway signalization* (железнодорожная сигнализация) which means: 1) a sign when train come close to the station; 2) aggregate of devices which gives the signals in railway. Also analytical ambivalent in other railway terms have different meanings but in different sphere of terminology. For example these terms: *signal, centralization, interlock, coupling* and etc. Even monosemantic terms are not clear all time. Famous linguist Shukhard noted: *"Терминологическая неясность для науки все равно, что туман для мореплавания; она тем более опасна, что обычно в ней вовсе не отдают себе отчета"*. The excellent illustration for this condition there is a joke which Gelmgolc used the term *weber* as it means huge or large in England. There are many instances of terms which exist the absence of monosemantic

meanings. Just only these meanings, which are added by different authors should be attentively traced [2].

Technical terms are investigated by linguists according to formations of terms or structures, semantic features, individual characters, translation problems and etc. But while investigating terms they can take only one field of terminology as petroleum and gas, agricultural industry, aviation, mechanical engineering, computer science, building and etc. Within the limits of lexical systems technical or scientific terms might have different meaning in different sphere of terminology. For example the term *"valve"* in mechanical industry which is in Russian "клапан", means in radio technology *"electronic lamp"* (электронная лампа), in hydraulics *"breechblock"* (затвор). The term *"power"* in physics means *"strength"* (мощность), *"energy"* (энергия), in mathematics *"degree"* (степень), in optics *"power of increasing lens"* (сила увеличения линзы).

According to the types of terminology the category of terms are divided into general scientific, general technical terms, branch of industry terms and special terms. It is clear that typology of terms are the base of classification. The typology of terms is articulation terms of consequential signs which submit their own individual classification of terms.

Amanova investigated the specifications of technical terms in English and Russian languages. She noted that scientific and technical terminology in English has large quantity of terms which consist of several components. For example:

read-write for magnetic tape unit (универсальная головка запоминающего устройства вычисленной машины на магнитной ленте); *dynamic pulse storage unit* (память вычислительной машины на динамических триггерах); *dead cycle routine* (процедура холостого цикла); *ready cut and bent reinforcement* (готовая арматура).

Special difficulties can be brought out while translating compound terms which have some components. First of all the meaning of *component* should be revealed and here the context plays the main role. In the content these compound terms of inner terms' meanings should be found and by inner terms separately should be translated. The following examples are illustrated by translation into Russian:

1) **control-surface cable adjustment access** (*access* – люк, *adjustment access* – люк для регулировки, *control-surface cable* – трос руля управления). The translation of hole term in Russian – **люк для регулировки тросами руля управления.**

2) **cockpit canopy manual operating handle** (*handle* – рукоятка, *operating handle* – рукоятка управления, *manual operating handle* – рукоятка ручного управления, *cockpit canopy* – фонарь кабины (летчика)). The translation of hole term in Russian – **рукоятка ручного управления фонарем кабины летчика.**

3) **radio wave speed measurement** (measurement – измерение, *speed measurement* – измерение скорости, *radio wave* – радиоволна). The translation of hole term in Russian – **измерение скорости радиоволны** [3].

Saduova investigated building terms according to their semantic and structural peculiarities in English and Russian languages. She divided terms into terms – words, terms – word combinations and terms – abbreviations. Concerning to these groups she noted the quantity of terms in both languages. Saduova pointed out that in English building terminology terms – words are more than in Russian building terminology. But vice versa English terms – word combinations are less than terms – word combinations in Russian. Referring to the structure she distinguished terms – word combinations into simple (double member) and compound (multimember) word combination terms. Simple word combination word terms consist of two meaningful words. For example: *pile bent* (свайная опора). Compound word combination terms consist of three or more meaningful words. For example: *multilevel precast concrete bar structure* (многоярусная стержневая конструкция из сборного железобетона). Subsequently the second type of terms, i.e. compound terms are uncomfortable in using thus in this system of terminology they are limited.

Component analysis of double member word combination terms has two groups: free and non-free word combination terms. Both components of free word combination terms consist of terms. For example: *pile bent* (свайная опора). Non-free word combination terms offer combination words which

one can be used in common language and the second is term. For example: *active pressure* (активное давление).

According to building terminology compound word combination terms are submitted by abbreviations in Russian. For example: *КПЦР – коллоидный полимерцементный раствор* and etc. English compound word combination terms are abbreviated by capital letters of meaningful words as also in Russian. For example: *PPE – personal protective equipment*, in Russian: *СИЗ – средства индивидуальной защиты* and etc.

There are also methods of transferring the terms in the field of building terminology while translating from English into Russian:

1) not seldom happens that dictionaries can't give appropriate equivalent to English term. In this case translator should put appropriate term concerning to the context

2) while translating certain part of terms are calqued, i.e. they are given by Russian words and expressions which word by word reproduced by English words and expressions

3) transliteration – simple method of translation, i.e. borrowing of words with the way of keeping its writing forms

4) transcription – transference with letters of foreign language not by orthographical forms but by word sounds of foreign language

5) analogical translation – seeking the original equivalent of language translation

Here calqued and analogical translations are prevalent translations. The intensive development of science and technology including the building and also world integration explains the increasing of interest to different problems of terminology [4].

We could point out some linguistic investigations of technical terms in different sphere of terminology which are analyzed by linguists and researchers. Here by linguistic analyses technical terms are analyzed by their formation, classification and their components, semantic meanings and translation features. And every technical terms has its own peculiarities and similarities comparing with other science or language. Our following article would be about analyses of road construction terms including their individual characteristic systems.

УДК 37(574)

БОЛАШАҚ АУДАРМАШЫЛАРДЫ ШЕТЕЛДІК КӘСІБИ ДАЯРЛАУДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ РЕСУРСТАРДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІ

Байшымырова А.У.
Абылай хан атындағы Қазақ ХҚжӘТУ
2-курс доктаранты
Алматы, Қазақстан

Аннотация. Рассмотрены актуальные проблемы применения информационно-коммуникационных ресурсов на занятиях по подготовке переводчиков. Применение информационно-коммуникационных ресурсов позволяет оптимизировать обучение переводу, повысить мотивацию студентов, увеличить эффективность организации их самостоятельной работы, разнообразить формы и виды деятельности на практических занятиях.

Аударма ұғымының өте кең процедуралы-танымдық құбылыс екендігі белгілі, аударманың нақты не екендігі жайында әртүрлі теориялар тұрғысынан қарастыруға, анықтамалар беруге болады. Біздің зерттеуімізге, әсіресе, аударманың стилистикалық әрі лексикалық аспектілері тұрғысынан болғандықтан, мәтін аудармасы, мәтіннің прагматикалық тұлғасы, аударманың функционалды-тілдің бірліктерді беруде атқаратын қызметі тұрғысынан

қарастыру маңызды бола түспек. Аударманың басты мақсаты –мәтін мазмұнын, тілдік-стильдік белгілерін барынша баламалы дұрыс беру.

Адамдар аударма жасаумен өте ерте кезден бастап айналыса бастаған, сол кездің өзінде-ақ олар басқа тілдерде сөйлеушілермен қарым-қатынас орнату мен оларды түсінісудің қажеттігін жақсы ұғына білген. Алайда, алғашқы қауымның тілі бір болмағаны анық. Осындай жағдайда адамдардың түрлі топтары арасында қарым-қатынас орнату үшін тез түсінісетін, жылдам ойлай алатын, есте сақтау қабілеттері жақсы, сөйлеушіні түсініп, оның айтқанын аударып бере алатын адамдар болғаны белгілі.

Осылайша, аударманың бастапқы қарапайым түрі жазу пайда болғанға дейін шыққандығын болжауға болады. Олай болса, аудармашылықты ең көне кәсіптердің бірі деп есептеуге негіз бар.

Ресейдің белгілі аударматанушысы В.Н.Комиссаров «Современное переводение» атты еңбегінде төмендегідей қызықты деректер келтіреді: «Аударманың мыңжылдық тарихы бар екендігіне көптеген деректер куә. Ежелгі Вавилон мен Ассирияда әміршінің айтқандарын бағынушы халыққа жеткізетін аудармашы топтары болған. Жалпы, тілдері бөлек халықтарды жаулап алу нәтижесінде пайда болған ежелгі империялар аудармашылардың көмегінсіз құрылуы мүмкін емес еді. Ал Ежелгі Египетте көрші елдермен байланыс орнату үшін аудармашыларды даярлайтын арнайы мектептер болған» [1, 11-16].

Аударма ісінде кәсіби маманданду әрі аудару үдерісі мен техникасын жетік білу үшін аударма теориясын жақсы меңгеру қажет болады. Аударма ісі туралы ой-тұжырымдар ежелгі грек, рим мәдениетінің өркендеген кезінде пайда болғанымен, кейіннен әр елдегі аударма ісінің қалыптасып дамуына қатысты жанданып, жаңарды. Аудару туралы нақты теориялық тұжырымдар ортақ арнаға топтастырылып, аударма теориясы ғылым ретінде жүзеге асқанға дейін көптеген елдерде аударма жекелеген аудармашылардың тәжірибесі арқылы қалыптасты.

1.Екі тілді коммуникацияның логикалық негізделген моделі. Аударманың жалпы теориясы мен жеке теориясы бар.

2. Аударма теориясы өзінің ең түпкі негізінде екі тілдің жүйесін ғылыми негіздегі салыстырудан тұрады.

Әрбір ғылым тәрізді аударма теориясы да – тәжірибе барысында жинақталған фактілердің, теориялық ізденістер жүйесінің нәтижесі. Ол, сондай-ақ, түпнұсқа мен аударма мәтіндері аралығындағы байланыс заңдылықтарын реттейтін және әдістеменің жалпы мәселелері мен аударма техникасын қарастыратын ғылыми бағыт.

Ресейде XIX ғасырда В.Жуковскийдің, В.Белинскийдің алғашқы орыс аудармаларына қатысты пайымдаулары кейінгі кеңестік аударматану ғылымының теориялық негізіне айналды. Олар сол кездегі ағылшын, неміс тілінен аударылған классикалық шығармалардың сапасын саралады, түпнұсқамен салыстыра талдап, кемшіліктерін көрсетті. Жекелеген аудармалардағы жетістіктерді бағалады. Аудармашы әрі аударма зерттеушісі ретінде В.Жуковский өзінің тәржімелік тәжірибесін өзгелерге өнеге етті.

Аударма ісінде шынайы теориялық еңбектер XX ғасырдың 50-жылдарынан бастап, бірқатар батыс Еуропа елдерінде, АҚШ-та, Ресейде дүниеге келді. Әсіресе, бұл бағытта американдықтар мен французбдар белсене атсалысты. 1956 жылы француз тілінде бірден екі кітап жарық көрді. Кітап авторлары екі түрлі көзқарасқа сүйенді. Эдмон Кари «La traduction dans le monde moderne» еңбегінде аударманы әдеби ұстаным тұрғысынан талдаса, Джордж Мунен «Les belles infideles» еңбегінде аударманы лингвистикалық негізде қарастырды. Американдық ғалым Ю.Найданың аударматанушылық ұстанымы ерекше маңызға ие. Ол аударма тұжырымында мәтіннің өзіне емес, мәтін реципиентінің іс-әрекетіне бағдарлануды ұйғарды. 1960 жылдары жазылған басында чех зерттеушісі И.Левыйдың теориялық тереңдіктегі еңбегі көркем аударманың әдебиеттанушылық және лингвистикалық тұрғыдағы элементтерін біріктіріп қарастыруымен әрі өлең аудармасының теориясын алғаш қарастырумен бағалы. Словак аударматанушысы И.Попович аударма теориясына өзінің пікірлерін білдірді.

Аударматанудың белгілі теоретигі В.Н. Комиссаров аударматануды оқытуда мынадай талап қойды:

1. Аударманың жалпылингвистикалық негіздерін ашу және сипаттау, яғни аударма үдерісінің негізіндегі тіл жүйесінің қандай ерекшеліктері барын, тілдің қолданылу заңдылығына жататындығын анықтады;

2. Аударманы лингвистикалық зерттеудің нысаны ретінде қарастырды; Оның тілдік зерттелулердің басқа түрлерінен айырмашылығын көрсетті;

3. Аударма қызметі түрлерін жіктеудің негізін жасады;

4. Түпнұсқа мен аударма мәтіндерінің коммуникативтік тепе-теңдігіндегі аударма үдерісіндегі баламалық мәнін ашты;

5. Аударма ғылымының жеке және арнайы теориясын жасаудың жалпы ұстанымдары мен ерекшеліктерін талдады;

6. Түпнұсқалық мәтінді аударма мәтінге айналдырудағы аудармашы іс-әрекетіндегі аударма үдерісінің жалпы ғылыми ұстанымдарын жасады;

7. Прагматикалық және әлеуметтік факторлардың аударма үдерісіне тигізетін әсерін айқындап көрсетті.

8. «Аударма нормасы» ұғымын анықтау және аударманы бағалау ұстанымдарын жасау т.б талаптар қойды.

9. Аударматану теориясына қойылатын жоғарыда аталған талаптар және жалпы аударма үдерісінің сипаттары, аудармашы мен аудармаға қойылған мақсат-міндеттер сақталған жағдайда шынайы, сәйкес, толыққанды аударма жасалады [2, 23-43].

Аударма процесінде мәтінді аударуда төмендегідей факторлар әсер етеді: 1) аударылатын мәтіннің ерекшелігі мен сипаты: а) мәтіннің функционалдық сипаты; ә) түпнұсқа мен аударма арасындағы уақыт және кеңістік қатынастары; б) түпнұсқаның жанрлық сипаты; в) түпнұсқаның шығыс (аударылатын) тілдің жалпыхалықтық нормасына қатынасы;

2) аударма процесінің жүргізілу жағдайлары немесе шарттары;

3) аударма процесіне қатысушылар [3, 172-184].

Жоғарыдағы мәселелерді атай келе әрі аударма теориясы мен процесінің, нормасының қалыптасуына байланысты педагогика ғылымының алдынан аударматануды оқыту, шәкірттерге аударма жасауды үйрету, меңгерту мәселесі шығады. Аударматану мен аударманы оқыту медотикасы бір-біріне өте тығыз байланысты. Соған қарамастан аударматануды оқыту қазіргі уақытта белгілі бір себептерге байланысты кенжелеп қалды. Жалпы, аударма ісінің көпжылдық тарихы бола тұра, аударматану ғылымы мен оны оқытудың туындағанына көп уақыт болған жоқ. Сондықтан оны оқытудың арнайы әдістемелік теориясын жасаудың маңызы зор. Ал аударма жасаудың қыр-сырын үйрету үшін оқыту пәнін құрастырып, оның қағидасы мен әдіс-тәсілдерін, оқыту процесін ұйымдастырудың қажеті мол.

Заманауи аударматануда оқытудың қыр-сырын қарастыратын аударма теориясын зерттеумен айналысатын, оның оқу құралдарын жасайтын бөлімін аударма дидактикасы деп атайды. Дидактика нені оқыту қажет және қалай оқыту керек деген сұрақтарға жауап іздейді. Ал заманауи дидактиканың тілімен айтатын болсақ, қашан, қай жерде, кімді және не үшін оқыту керек деген сауалдарға да жауап іздеумен айналысады. Дидактика ғылым ретінде пәннің заңдылықтарын оқыту мен оның әдіс-тәсілдерін, ұйымдастыру құралы мен формасын, қойылған мақсат-міндетін талдаумен, зерттеумен шұғылданады. Аударма теориясы психолингвистика, шет тілін оқыту әдістемесімен және жалпы дидактикамен (оқыту теориясымен) тығыз қарым-қатынаста болады.

Психолингвистиканың зерттеу объектісі – сөйлеу әрекеті, ал аударма теориясының нысаны сөйлеу әрекетінің ерекше түрі болғандықтан, бұл екі пән де көптеген жағдайда бір-бірімен қабаттасып жатады. Дегенмен, заманауи аударматану аспектілері тұрғысынан аударманы психолингвистикалық тұрғыдан қарастыру әлі жолға қойылмады, алайда мәселе ретінде көтеріліп отыр. Психолингвистика пәнінің қалыптасуына тілдік құбылыстардың көптеген заңдылықтарын тек қана лингвистикалық тұрғыдан шешу мүмкін болмады. Сондықтан да сөйлеу әрекетін белгілі бір уақыт пен ситуация арасында жүзеге асырылу және қабылдану механизмін түсіндіруде психолингвистика көмекке келмек. Ал аударманың лингвомәдени аспекті тұрғысынан қарастыру біршама жолға қойылған әрі аударма

компенсациясын толықтай қалыпқа келтіру үшін аударма тілдің тілдік концептуалын түйсіне білуге үйретіп келеді [4].

Аударма дидактикасы материалды, ақпаратты аударудың түрлі тәсілдерін оқытумен айналысатындықтан, жалпы дидактика саласының заманауи технологияларды қолдануға ұмтылғаны сынды ғаламдық тенденцияларға ілесіп, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды оқыту процесіне интерграциялауға кірісіп кетті. Ақпараттық технологиялар оқыту үрдісінде қолдану аудармашылардың кәсіби біліктілігін арттыруға көмектеседі.

Ғалымдардың көпшілігі (Комиссаров, Бархударов, Федоров, Алдашева) аударма нұсқаларының шартты түрде екі топқа көркем аударма және арнаулы ақпараттық аударманың бар екендігін бір ауыздан мойындайды. Қазақ ғалымдарының ішінде қазақ аударматануының негіздері жайында ой қорытып жүрген А.Алдашева ақпаратты әдебиет қоғамдық-саяси, ресми, ғылыми мазмұндағы тәржіма үлгілері жататындығын айта келе «ақпаратты (арнаулы) аударманың негізгі қызметі – түпнұсқада айтылған мәліметті, ақпаратты екінші тіл арқылы қабылдаушыға (рецепторға) нақты, дәл, ақиқат шындыққа сәйкес түрінде жеткізу. Тәржіманың бұл түрінде экспрессивті функция негізгі рөл атқармайды, алайда бұндай үлгілерде негізгі хабарлау, хабарды дәлме-дәл жеткізу қызметіне осы хабарға қабылдаушының белгілі бір көзқарасын, пікірін туғызу функциясы, яғни ықпал ету қызметі де ілесе жүріп отыратындығын жоққа шығаруға болмайды» дейді [3, 27]

Қарап отырсақ, аударманың қай түрін алмасақ та, оның баламалығы мен адекваттылығын сақтау үшін аудармашының кәсіби болғаны жөн. Ақпараттық материалдарды ақпараттық технологияларды қолданып аудару жасанды интеллектінің пайда болуымен біршама жолға қойылса да, баламалы, прагматикалық аударма жасау оның қолынан келе қоймайды. Сондықтан қандай аударманың түрі болмасын білікті аудармашының араласуын қажет етеді.

Қазіргі заманғы кәсіби қызметтер нарығының сұранысы және жаһанданудың әсері қазіргі оқыту әдістерін бейімдеуге, жаңашаландыруға әкеуде. Жаңа талаптарға сай болу үшін студенттер ақпараттық-коммуникациялық ресурстарды (АКР) қолдануды, білім мен дағдыларды игеруі керек. Аудармашыларды дайындау кезінде ақпараттық технологиялар аударма процесінің ажырамас бөлігіне айналғанын ескеру қажет. Сол үшін аудармашыларды даярлауға бірқатар жаңалықтар енгізу керек [5].

Соған қарамастан ақпараттық-коммуникациялық ресурстарды (АКР) білу, үйрену заманауи профильді саланың, кез келген мамандықтың бөлінбес бөлшегіне айналды. Соңғы 30 жылдың ішінде АКР білім саласына мықтап еніп, бұл саланың ажырамас бөлігіне айналды. Аударматану жайлы айтарда алдымен АКР шетел тілін оқыту саласына еніп, кейін аударматануға өтті. Шетел тілін ауызша және жазбаша үйретуде АКР-ның орны ерекше еді. АКР-ның аударманы оқытуға келгендегі түрі – аудио және видеожазбалар, видеофильді үзінділері, аудиосабақтар болды. Бұлар ауызша аудармаға қажет болса, АКР-ның келесі түрлері – электронды сауалнамамен жұмыс, аударма базасымен, автоматты, машиналды аударма жүйесімен жұмыс жасау жазбаша аудармаға қажеттілігі тиді.

АКР аудармашылардың (түлектердің) кәсіби біліктілігін көтеріп, Google translate немесе Translation Memory сынды автоматты аудару жүйесін, ғаламтордағы аударма базаларын тиімді қолдануына мүмкіндік береді. Ақпараттық және коммуникациялық технологиялар студенттердің топ ішінде жұмыс жасауына, бір-бірінен білім үйреніп, оқу процесіне тығыз араласуына мүмкіндік беретін қуатты білім беру құралына айналуы мүмкін. Осыған байланысты, кейбір орыс ғалымдарының айтуынша, виртуалды білім беру ортасының көмегі зор [6].

Яғни, дәстүрлі білім беру бағытынан біршама алшақтап, компьютерге не смартфонға жүктеуге болатын виртуралы платформаларды қолдануды құптайды. Мұндай виртуалды білім беру платформасына Moodle электронды білім беру жүйесі жатады. Жоғарыда айтылғандай, жаһандану мен ақпараттық технологиялардың жандануы, сондай-ақ кәсіби аударма қызметтерінің бәсеке мен нарыққа айналуы аудармашы мамандарды дайындауға өзгеше, жаңаша талаптар қояды. Ең алдымен, қазіргі аудармашылар сауатты аудара алуы керек. Ақпараттық аударма материалдарын қазіргі кез келген транслейт бағдарламалар аудара алады.

Дәл АКР ғана оқушылар мен оқытушылардың жаңа әдіс-тәсілдерді құрастыруына, бейімдеу, дағдыларды ойлап табуына көмегі тиеді. Оның үстіне, қазір білім беру бағдарламасы да өзгеруде. Яғни, қазіргі қазақстандық білім беру бағдарламасына сай, білім процестерінің ортасында мұғалім не оқытушы емес, студент, білім алушы. Соған сай оқытушылардың әдістемесі де өзгеруде. Оқытушы бағыт-бағдар беруші болса, білім алушы өздігінен ізденуші, қажетін тауып оқитын тұлғаға айналуда. Осыдан студенттерде (білім алушылар) аудиториядан тыс оқуға, өзімен-өзі білім алуға мүмкіндіктері пайда болуда.

Қазіргі уақытта көптеген университеттерде, тіл кафедраларында аударма және аударма мүмкіндіктерін оқыту саласында виртуалды платформаны көп қолдана қоймады. Одан көп пайда келеді деген ой жоқ. Қазір офлайн және онлайн білім беру жүйесі қатар қолданылып жатқан уақытта онлайнның мүмкіндіктері әлдеқайда жоғары бағалануда. Осыған байланысты АКТ-ны пайдалану студенттер мен оқытушының қай жерде тұратынына қарамай онлайн режимде оқыту, білім алу сияқты үлкен артықшылықтарды ұсынады.

АКР-ның келесі артықшылығы – оқу процесін әр оқушының қажеттілігіне қарай бейімдеу. Білім берудегі заманауи үрдіс, атап айтқанда, еуропалық үрдіс, студенттердің білімді, жоғарыда айтқанымыздай, өзі ізденіп алуы керек деген қағида бар. Ал ақпараттық технологияның бұл жағынан артықшылығы мол [7].

АКР қолдану арқылы тапсырманы едәуір жеңілдетуге болады: студенттер қызығушылығы мен тілді меңгеру деңгейіне қарай материалдарды өз бетінше таңдай алады.

Соңғы уақыттары ғалымдар терминологиялық базасы мол, белгілі бір салаға (құқықтық, заңнамалық, қаржылық, экономикалық) маманданған аудармашылардың сұранысы жоғары болатындығын айтады. Мәселен, венгер ғалымы Д.К.Кирали ақпараттық ресурстарды тиімді пайдалана алатын, терминологиялық базасы қалыптасқан аудармашылардың дағдысы нарыққа қажет десе, Т.Бойл аударматану мамандығын оқып жатқан студенттерге жай мәтін аударта бермей, белгілі бір мамандыққа қана тән мәтіндерді, ірі мәтіндерді аударқан, соған қатысты тапсырмаларды орындатқан жөн дегенді айтады [8].

Мәселен, қазір Ресей университеттері (Томск университеті) студенттерге түпнұсқа мәтіндер мен командалық тапсырмаларды бере отырып, пост-редектор, аудармашы бағдарлама сынды АКР қолдануға үйретеді. Шетел тілдері факультетіндегі аудармашыларға көп бағытты тапсырмалар беру арқылы автоматтандырылған АКР қолдануға жөн сілтейді. Электронды білім беру порталына ұсынылған мультимедиялық материалдардың көбі – қарапайым мәтіндер мен гипермәтінді аудио және видео материалдар. Бұл студенттерге аударма процесі бойынша өткен не түсінбей қалған тақырыптар бойынша қосымша ақпарат алуға, сонымен қатар тапсырмалардың ретін өз бетінше таңдауға мүмкіндік береді. Ғаламтор арқылы материалдарды жедел беру мүмкіндігі де бар.

Аудармашыларға көмегі бар тағы бір платформа – бұл WikiWikiWeb. Мұнда аудармашылар қажетті термин мен терминге айналған сөзге анықтама бере отырып, өзінің кәсібилігін арттырса болады. Вики білімнің ерекшелігі де сол – оған сөз енгізуге, сөзді өзгертуге болады. Викиге жаңадан ақпарат енгізіп, мәтіндерін аударуға білім алушыларға тапсырма беріп, олардың терминологиялық аударма қабілетін қалыптастыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. В.Н.Комиссаров. Современное переводоведение. Учебное пособие. – М.: ЭТС. – 2001. – 424 с.
2. Алдашева А. Аударматану: (лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер). – Алматы: «Арда», 2006. – 248 бет
3. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. – М.: Международные отношения, 1973. – 216 с.
4. Сдобников В.В. Стратегия перевода: общее определение. http://cyberleninka.ru/article/n/strategiya-perevoda-obschee-opredelenie
5. Калинина А.Ю. Информационно-коммуникационные технологии в обучении устному переводу: компьютерные средства и мультимедиа-контент. https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionno-kommunikatsionnye-tehnologii-v-obuchenii-ustnomu-perevodu-kompyuternye-sredstva-i-multimedia-kontent
6. Марутян М.Б. использование икт в организации процесса подготовки переводчиков на базе языковых факультетов. https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-ikt-v-organizatsii-protsessa-podgotovki-perevodchikov-na-baze-yazykovyh-fakultetov

7. Richards, Sylvie L.F. The Interactive Syllabus: A Resource-based, Constructivist Approach To Learning
8. Boyle T. Constructivism: A Suitable Pedagogy for Information and Computing Sciences? // Procs. of 1st Annual Conference of the LTSN Centre for Information and Computer Sciences, Heriot-Watt. Edinburg, 2000. P. 47-98.

ЖАҢАША БІЛІМ -БАРШАҒА ОРТАҚ

Балғожиев Ф.М.
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
Гуманитарлық ғылымдар және өнер факультеті,
«Журналистика» кафедрасының оқытушысы

Біздің мақсатымыз айқын, бағытымыз белгілі, ол-әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу.
Н.Ә. Назарбаев

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев халыққа арнаған Жолдауларында: «XXI ғасырда білімін дамыта алмаған елдің күндердің күні болғанда тығырыққа тірелері анық. Болашақтың жоғары технологиялық ғылымын дамыту үшін қадрлар қорын жасақтауымыз қажет. Заман талабына сай білім жүйесін құрмай әрі терең ойлай білетін заманауи басқарушысыз біз инновациялық экономиканы құра алмаймыз», -деп атап көрсеткені жұртқа мәлім. Аталмыш талап жаңа ғасырдағы білім саласы қызметкерлеріне айтулы міндеттер жүктейді. Әр мемлекеттің болашағы мектебінде шыңдалады.

Білім беру саласы бүгіндері жаңа бағытқа бет алды. Осы кезде еліміз үшін жоғары білімді, рухани адамгершілігі мол, ынтымақтастыққа қабілетті, өмірдің кез келген саласына бейім әрі жауапкершілікті сезінетін білікті адам керек. Оған жету үшін мектептегі оқу-тәрбие жұмысын заманға сай бағыттау аса қажет екені белгілі. Мектептегі оқу-тәрбие жұмысының негізгі мәні-педагогтердің кәсіби өсуіне мол мүмкіндіктер жасау, жетістігіне қолдау көрсету, түрлі семинар, олимпиадалар, конференциялар мен педагогикалық оқу-байқауларға қатыстыру. Оқу-тәрбие –мектептегі жұмысты ұйымдастырудың үрдісі, оны түзете-дамыту мақсатында ұйымдастырса, жоғары және сапалы нәтиже берері сөзсіз.Білім беруде мұғалім оқыту құралдары мен әдістерін және формаларын іздестіреді, оларды тиімді етіп пайдалануға тырысады. Демек, педагогикалық үрдіс алдын ала жасалған арнаулы жоспар бойынша, мақсатқа бағыттала және ұйымдастырыла жүргізіледі. Мұғалім оқу-тәрбие жұмысы арқылы баланың түрлі іс-әрекеттерінің тиімді болуын ұйымдастырады, оның дамып жетілуіне қажетті материалдарды іріктеп алады, айналадағы табиғи және әлеуметтік ортаға көзқарасын дамытады. Жұмыстарды саралау жолдарын табудың нәтижесінде баланың ой-өрісі кеңейеді, эстетикалық сезімі мен талғамы артып, адамгершілік сапасы қалыптасады. Қай білім ошақтарын алып қарасақ та, ол жерде тәрбиеленуші өзіне қажетті білім алумен қатар тәрбие де алып шығады. Тәрбие жұмысын жүргізу барысында тұлғалық жағымды қарым-қатынас қырын айқындау қажет және түзету жұмыстарын жүргізу керек. Мектептегі тәрбие жұмысы бірнеше бағытта жүргізіледі. Жоспар бойынша, балалар арасында құқық бұзушылықтың алдын алу шаралары басты назарда. Осы мақсатта көптеген іс-шаралар үздіксіз өткізіледі.Қазіргі таңдағы маңызды мәселе оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру екені баршаға аян, яғни ақпараттық технологияларды пайдалану басты назарда. Мақсат- оқушылардың интернет желісінде жұмыс істей білуіне жағдай жасау. Интернет жүйесінде жұмыс жасау оқушыларға әлемдік білім кеңістігіне еркін енуге, барлық өмірдегі жаңалықтардан хабардар болуға үлкен мүмкіндік береді.Интернет желісі арқылы жұмыс жасау оқушылардың жан-жақты дамуына игі әсерін тигізуде.Педагогтар бүгінгі таңда жаңа технологияның жетістігінің арқасында видеосабақтар өткізіп, интерактивті тақтаны пайдалануға мол мүмкіндік алды.Сондықтан мұғалім қандай болса, мектеп те сондай болмақ»,-деп қазақтың ұлы ағартушы-педагогтері айтқандай, әрбір

мұғалім өз ісіне шексіз беріліп, қоғам өміріндегі еніп жатқан жаңалықтарды жатсынбауы керек. 1.[27-30 б.б.]

Оқу үдерісін ақпараттық коммуникациялық құралдарсыз көзге елестету қиын. Интернет технологиясы арқылы оқыту-бұл интернет желісі арқылы оқу үдерісіне қажетті ақпараттың үлкен көлемін тасымалдауды және мұғалім мен оқушы арасындағы интерактивтік арақатынасты жүзеге асырып, осы үдерістерді компьютерлік бақылауға негіздеу. Электрондық оқыту жүйесін білім саласына енгізудегі басты мақсат-білім беру үдерісінің барлық құрамдас бөліктерінің үздік білім беру ресурстары мен технологияларына қолжеткізуін қамтамасыз ету болып табылады. Жылдан жылға емес, күннен –күнге дамып жатқан озық технологиядан озу үшін адамзаттың өзі қалай даму керек? Қазір «көз көрмей, құлақ естімегеннің» емес, «айшылық алыс жерлерден, жылдам хабар алғызып, тастан сарай салғызғандардың» заманы.

Еліміздің тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт XXI ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек» деген сөзін басты назарға алып, елімізде білім беру мазмұнын жаңарту басталып кетті. Білім мазмұнын жаңарту аясында еліміздің барлық мектептерінде бағдарламалары іске қосылды. Kundelik.kz бағдарламасына тоқтала кететін болсақ, жобаның мақсаты- Қазақстан Республикасындағы білім процесінің барлық қатысушылары үшін электрондық білім беру технологияларына тең қолжеткізуін қамтамасыз ету, оның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін білім беру сапасын арттыру, сондай-ақ жалпы білім беру, тәрбие және басқарушылық қызметтерінің функциялары мен процестерін автоматтандыру арқылы Қазақстан Республикасының жалпы білім беру ұйымдары оқушыларының оқу жетістіктерін есепке алу жүйесін жетілдіру болып табылады.Жаһанданууға байланысты біздің елімізде де оқу форматы жаңаланып жатыр. Бұл қуанатын жағдай. Енгізіліп жатқан бұл жоба мұғалімдерге таптырмас құрал десек болады. Себебі, ғаламтор озған заманда мұғалімдеріміз озық технологиямен жұмыс істеуі керек. 2. [16 б.]

Қазіргі қоғамда болып жатқан күрделі өзгерістер білім мазмұнын дамытуға жаңа тұрғыдан қарап, педагогика ғылымының парадигмасын, әдіснамасын жетілдіруді қажет етеді. Білім беру бағдарламаларының мазмұнын жаңа тұжырымдамалық негізде қайта құру қажеттігі, жоғары оқу орындарының білімнің жаңа стандарттары мен деңгейлерін анықтау, ең алдымен, негізгі үш қоғамдық әлеуметтік факторға байланысты туындап отыр.

Біріншіден, барлық адамзат қоғамының жаңа ғасырдың алғы шебіне, яғни ғылыми техникалық прогресс пен өркениетті даму дәуіріне бет бұру кезеңіндегі өндірісті технологияландырудың жоғары деңгейі жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларының мазмұнына бүгінгідей жаңа талаптар қойып отыр.

Екіншіден, әр ел өзінің дамуының өтпелі кезеңінде өз білім беру ұйымдарына ерекше әлеуметтік тапсырыс қояды, оны орындау, өз кезегінде, білім мазмұнын сапалық тұрғыда жаңартуды талап етеді.

Үшіншіден, жоғары оқу орындары да қоғам алдына нақты талаптар қояды: мемлекеттік білім саясатының толық егемендігін айқындайтын, демократияландыру және ізгілендіру принципі негізіне де оқытудың өзіндік оқу әдістемелік жүйесін қалыптастыру қажеттілігі туындап отыр.

Ғалымдар берген анықтамалардың жалпы түйіні-оқыту технологиясы-оқытудың мазмұнын жүзеге асыру үшін алға қойған межелеген мақсатқа жетудің ұтымдылығын беретін оқытудың түрлері мен әдіс, құралдарының жүйесі.Педагогикалық технологияда мазмұн, әдіс, тәсіл және құралдардың өзара байланысы мен олардың себептілігі бар, соған сәйкесті керекті мазмұнды, ұтымды әдістер мен құралдарды білім бағдарламасы мен қойылған педагогикалық талапқа сәйкес саралай білу мұғалімнің өзіндік шеберлігіне байланысты. Берілген тұжырымдамалардан «технология» - шеберлік және - ғылым, сонда технология бұл-шеберлік туралы ғылым болып табылады.

Шынында да, оқытушы білім мазмұнын толық білуі, оқыту әдістемесін игеруі, психологиялық мәселелерді шеше алуы мүмкін, бірақ оның коммуникативті, эмоционалдық

және шығармашылық қабілеті болмаса, өзінің оқу қызметінде табысқа жете алмайды. Соған байланысты оқытушының педагогикалық шеберлігі кез келген білім беру технологиясының кілті болып табылады. Біздіңше, педагогикалық технологияның үш құрамдас бөлігіне-дидактикалық процестер, оқытудың ұйымдастыру формалары және осы қызметті жүзеге асыру құралдарына төртінші-мұғалімнің педагогикалық шеберлігін қосу әділ болар еді. Ал, ғалымдардың пікірінше, білім берудің басты алғы шарттарына мынандай негізгі мәселелер жатады, яғни студенттерді дамыта оқыту, студенттердің оқу қызметін қалыптастыру, олардың оқуға ынтасын ояту, қызығушылығын арттыру.

Қазақстан Республикасы білім беру тұжырымдамасында көрсетілгендей, Білім стандарттарының негізгі міндетті базалық деңгей құрайды және ол білім алушылардың білімдері мен біліктеріне қойылатын талаптардың төменгі шегін анықтайды. Базалық деңгеймен бірге білім алушылардың ойлау қабілеттіліктерін қалыптастыратын, бір-бірінен қойылатын талаптардың қатаңдығымен ерекшеленетін бірқатар білім деңгейлерін енгізу керек. Білім деңгейлерінің айырмашылығы жеке тұлғаның даму потенциялын анықтайды. Бұл «дамыта оқыту» принципіне негізделеді делінген. Деңгейлік саралау негізіндегі оқытудың жаңа педагогикалық технологиясы бойынша, дамыта оқыту жүзеге асырылады, сонымен қатар ол студенттің ынтасын, ойлауын, есте сақтауын, қызығушылығын, іскерлігін, білім сапасының артуына мүмкіндіктер туғызады. Жаңа технологияға сәйкес барлық студент өзіндік іс-әрекетін бірінші деңгей тапсырмаларын орындайды. Мұндай жағдайда студенттер арасында өзара жарысумен қатар, әр студенттің өзіндік деңгейіне сай білім алуына мүмкіндіктер қамтамасыз етіледі. Өзіне деген сенімі артып, шығармашылық қабілеті шыңдалады. Қиналған сәттерінде өзара ақылдасып, тапсырманы орындауға да құқылы. Тапсырмалар үйренушілік, алгоритмдік, эвристикалық, шығармашылық деңгейде беріледі. Жоғарғы деңгейге көшкен сайын тапсырмалар күрделеніп отырады. Мұндай деңгейлік тапсырмалар оқу мазмұнының арнасын толық ашуға, студенттің ойлау қабілетін, эмперикалық деңгейден (үйренушілік) теориялық деңгейге (шығармашылық деңгейге дейін) бағытталып құрылған. ЖОО-ң ғылыми-әдістемелік идеялары студенттің өз бетімен жұмыс жасауға көңіл бөлуін қажет етеді. Оқытудың оқу-әдістемелік жүйесін жетілдірудің негізі факторларының бірі оқытушының өзін-өзі шығармашылық айқындауы болып табылады. Қазіргі кезде студенттерді оқытуда іс-әрекет тәсілі мен шығармашылық ізденісті кеңінен қолдануға мүмкіндік беретін оқытудың әдісі мен жүйесі жетілдірілуде. Білімді іздендіруде студенттің өзіндік танымдық іс-әрекетіне көмектесетін оқу құралы-компьютерлік техниканың үлкен маңызы бар. Студент компьютерді пайдалану арқылы оқу жағдайын қалыптастырады, танымдық-зерттеу қызметін жүргізеді.

Компьютерді оқытудың барлық кезеңдерінде қолдануға болады. Атап айтсақ, жалпы тақырыпты түсіндіру, бекіту, қайталау, білім, білік, дағдыны тексеру, лабораториялық эксперименттер жасау және эксперимент деректерін өңдеу, есептеу кезеңдерінде қолданылуы мүмкін. Компьютер студент үшін әртүрлі: оқытушы, жұмыс жасайтын құрал, қол боста ермек ететін ойын сияқты қызмет атқарады. Компьютерді оқу процесіне пайдалану білімді қорытындылау мен жүйелеуде, оқытушының әдістерді түрлендіруде, студенттердің шығармашылық потенциялын және оқытудың потенциялық жүйесін көтеруде мүмкіндік береді.

Компьютерді оқыту технологиясы педагогикалық оқыту технологиясының белгілі құрамды бөлігі болып табылады және де үдете оқыту, студенттің өзіндік танымының дамуы деңгейінің методологиялық, психология-педагогикалық, бағдарлама-техникалық және ұйымдастырушы әдіс түрлерін ұсынып, студенттерді «компьютер-студент» жүйесіне үйретеді. Компьютерлік кез келген жұмыс деңгейінің оралымда мазмұнын табуға, сәйкес жауабын алуға, құбылыстың маңызын қалыпқа түсіруге, құбылыстың барысын басқаруға,оқиғаның жағдайына енуге мүмкіндік береді.

Оқытудың компьютерлік технологиясы оқу барысында жеке, дара тәсілмен оқытудың мейлінше жоғары деңгейін пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл оқытудың белгілі кезеңдерінде ғана нәтижелі.

Компьютердің көмегімен студентпен жеке жұмыс істеудің даралап оқытудың озық нұсқаларына, информациялық орта компоненттерін (әртүрлі оқу демонстрациялық құралдарын,

жаңа бағдарламаларды, оқу-көрнекі құралдарын), дайындауға пәндердің өзара байланысын орнатуға қол жеткізуге болады. Сөйтіп, білім беруді ізгілендіру принципі оған педагогикалық технологияларды құрып, пайдалану - оқытудың педагогикалық жүйесін жетілдіруді талап етеді, және оның компоненттерінің өзара байланысын күшейтуді, студенттің өзіндік танымдық іс-әрекетінің белсенділігін арттыруды қажет етеді.3. [7-10, 17,30-34 б.б.]

Педагогика оқыту технологияларымен тығыз байланыста болғандықтан, олардың дамуына орай, әлбетте, педагогикалық орта мен әдіс-тәсілдер де өзгереді. Мектеп пен мұғалімнен тыс ортадағы оқыту технологияларының алуан түрлілігі білім алудың жаңа тәсілдерін құруға мүмкіндік беріп отыр. Цифрлық технологиялар оқытушы мен білім алушы арасындағы қарым-қатынастардың мүлде басқа түрін қалыптастыра бастады. Соңғы жылдары модуль немесе сессияны құрастырушы жеке оқытушыға қарағанда бүтіндей бір курстарды құрастыратын командаларға көбірек назар аударылуда. Білім алушылардың интернет қорларына қолжетімділігі артып, олардың цифрлық дағдылары дамыған сайын, біз оқу барысын әрбір білім алушы жеке білімін жетілдіруді өз бетінше бақылай алатындай етіп, қайта құрастыруымыз қажет екенін терең ұғынып отырмыз. Әрине, кейінгі бірнеше жылдағы зерттеу әдебиеті және ұлттық саясат пен электрондық оқыту әдістері қазіргі кезде қолжетімді болған «өз бетінше» және «тәуелсіз» оқуға қатысты уәдеге толы. Білім беру саласындағы ойлау мәнері бүгінде студенттер тарапынан оқытудың анағұрлым белсенді формаларына деген толассыз ұмтылысты көрсетіп келеді, олардың қатарында ынтымақтаса отырып оқыту, эксперименттік оқыту, сұранысқа қарай оқыту, конструкционизм, әлеуметтік конструктивизм теорияларымен үндесетін проблемалық оқыту, жағдаяттық оқыту, т.б. бар. Кітап пен дәрістерді қолдана отырып, білім алумен салыстырғанда желі қорларының бастапқы мүмкіндіктерінің айтарлықтай артықшылығы болмады, сонымен бірге олардың педагогтар талап ететін белсенді оқыту мәселелерін шешуде де аса бір пайдасы болған жоқ. Пайдаланушылардың цифрлық «қоймаларға» (репозиторийлерге) кіру мүмкіндіктері, яғни краудсорсинг пен әлеуметтік желілер дамыған сайын бүкіләлемдік желі оқытудың белсенді формаларын игеруге жол аша бастады. Сонымен бірге «Ашық білім беру ресурстары» қозғалысы интернет желісін барлық адамға қолжетімді дәрістік материалдар мен жақсы даярланған білім беру қорларының әмбебап оқу кітапханасына айналдырды. Бұл-білім беру саласындағы айтарлықтай ілгерілеу, себебі ендігі жерде оқу материалдары интернет пайдаланушылардың барлығы үшін ашық. Оған қоса, бұл –білім алу қорларына қол жеткізудің тіптен демократиялана түсуі. Алайда, бұл-білім берудің қолжетімділігіне парапар емес. Оқыту технологиялары да жетілдірілген білім берудің қандай болатыны туралы ұстанымды бекітіп отыруға тиіс. 4. [17-18 б.б.]

Демек, жылдан-жылға білім беру ісі ерекше қолға алынып қана қоймай, мектептерде, білім беру мекемелерінде күннен-күнге жаңа бағдарламалар жүзеге асырылуда. Мұның өзі педагогтерге жаңаша ойлауды, жаңа технологияларды қолданып, жас жеткіншектерге жаңаша білім беруді талап етуде. Өйткені, бүгінгі өскелең ұрпақтың болашағы, оның қазіргі алған білімінің сапасына, көлеміне, ойлау деңгейіне байланысты болып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қарлыға Даутова. Қазақстан мектебі №3, 2019 наурыз.
2. Мадина Хасенова. Қазақстан мектебі №8, 2019 тамыз.
3. Қуанбаева Баян. Педагогикалық жүйені технологияландыру: Монография-Алматы: «Отан» баспасы, 2019. -128 б.
4. Элен Битэм, Рона Шарп. Педагогиканы цифрлық дәуірде қайта зерделеу. XXI ғасырдағы оқыту дизайны.-Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры.-2019 жыл. 328 бет.

УДК 37.047

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ НА УРОКЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОБУЧЕНИЯ

Баудинова Б.С.
магистр экономических наук,
мастер производственного обучения
г. Костанай, Республика Казахстан

Важной педагогической задачей образовательной системы является поддержка и развитие интеллектуально-творческого потенциала обучающихся, поскольку развитие и воспитание одаренных и талантливых учащихся решает насущную задачу формирования творческого потенциала общества, обеспечивает возможности интенсивного социального и научно-технического прогресса, дальнейшего развития культуры, всех областей производства и социальной жизни. Подготовить будущих рабочих и специалистов к развитию творческих способностей – это значит избежать трафаретности и ремесленничества в их будущей самостоятельной деятельности, способствовать развитию собственной креативности обучающихся. [9, с.10].

Своевременное выявление и создание условий для стимулирования учащихся к различным видам деятельности, поддержка одаренных учащихся являются важнейшей задачей. Чёткая и продуманная организация образовательного процесса оказывает на обучающихся существенное воспитательное влияние, способствует формированию творческого потенциала будущих рабочих и специалистов. [9, с.15].

Формы развития обучающихся строятся на основе индивидуализации и дифференциации образовательного процесса. Индивидуально-личностная основа деятельности позволяет удовлетворять запросы конкретных обучающихся, используя потенциал их возможностей.

Выделены следующие формы деятельности:

-индивидуальное обучение;

-система творческих конкурсов, фестивалей, олимпиад;

-научно-практические конференции и семинары.

Важным условием развития творческих способностей является содержание программного материала, демонстрирующего различные аспекты человеческой индивидуальности. В образовательный процесс, включены диалогические, дискуссионные формы работы, содействующие раскрытию индивидуальности, формированию профессиональных навыков личности, расширению арсенала мыслительной техники, богатству эмоционально-чувствительного мира. Среди них: групповая дискуссия; форум; деловая беседа; турниры; аукцион идей. [8, с.15]. Приоритетным направлением работы преподавателей и мастеров производственного обучения является создание условий для саморазвития и самореализации обучающихся, раскрытия их творческого потенциала, обеспечивающего способность принимать нестандартные решения, созидательную деятельность, успешное продвижение в профессиональной и иной сфере деятельности. [8, с.17].

Организация производственного обучения базируется на основных принципах обучения:

-обучение на уровне требований передовой техники производства;

-обучение на основе производительного труда;

-наглядность обучения;

-систематичность и последовательность в обучении;

-доступность и посильность обучения, учет возрастных и индивидуальных особенностей обучаемых;

-прочность усвоения знаний и навыков.

В условиях рыночной экономики необходимы специалисты, мобильно реагирующие на освоение новых технологий, быстро адаптирующиеся в условиях производства, способные проявлять инициативу. [3, с.11].

В связи с этим возрастает значение использования в производственном обучении форм и методов деятельности учащихся, позволяющих формировать творческое, профессиональное мышление, возможность самостоятельного применения знаний. Перед каждым занятием производственного обучения предусматривается объёмная подготовительная работа, это объясняется приобретением опыта в работе с обучающимися, анализом преподавательской деятельности. [3, с.9]. Личностно-ориентированное обучение призвано обеспечить необходимые условия для развития индивидуальных способностей обучаемого. Личностно-ориентированное обучение предполагает использование разнообразных форм и методов организации учебной деятельности, позволяющих раскрывать субъектный опыт обучающихся. [5, с.7].

При этом перед мастером встают новые задачи:

-создание атмосферы заинтересованности каждого учащегося в работе группы;

-стимулирование учащихся к высказываниям, использованию различных способов выполнения заданий без боязни ошибиться, получить неправильный ответ;

-использование в ходе урока дидактического материала, позволяющего обучающему выбирать наиболее значимые для него вид и форму учебного содержания;

-оценка деятельности учащегося не только по конечному результату (правильно, неправильно), но и по процессу его достижения;

-поощрение стремления обучающегося находить свой способ решения задачи, анализировать способы работы других обучающихсяв ходе обучения, выбирать и осваивать наиболее рациональные;

-создание педагогических ситуаций общения на занятиях производственного обучения, позволяющих каждому обучающемуся проявлять инициативу, самостоятельность, избирательность в способах работы; создание обстановки для естественного самовыражения обучающегося. [7, с.11].

В технологиях, основанных на коллективном способе обучения, обучение осуществляется путем общения в динамических или статических парах, динамических или вариационных группах, когда каждый учит каждого, особое внимание обращается на варианты организации рабочих мест обучающихся и используемые при этом средства обучения. [7, с.12].

Преимущества такой технологии заключаются в следующем:

-Развиваются навыки мыследеятельности, включается работа памяти;

-Актуализируются полученные опыт и знания;

-Каждый обучающийся имеет возможность работать в индивидуальном темпе;

-Повышается ответственность за результат коллективной работы;

-Совершенствуются навыки логического мышления, последовательного изложения материала.

Игровая форма занятий создается при помощи игровых приемов и ситуаций, которые позволяют активизировать познавательную деятельность обучающихся. [4, с.10]. При планировании игры дидактическая цель превращается в игровую задачу, производственное обучение подчиняется правилам игры, учебный материал используется как средство для игры.

Большинству игр присущи четыре главные черты:

-Свободная развивающая деятельность;

-Творческий, очень активный характер этой деятельности;

-Эмоциональная приподнятость деятельности, соперничество, состязательность, конкуренция;

-Наличие прямых или косвенных правил, отражающих содержание игры, логическую и временную последовательность ее развития.

Значение игры невозможно исчерпать и оценить. Игра, являясь развлечением, отдыхом, способна перерасти в обучение, в творчество, в модель типа человеческих отношений и проявлений в труде. [4, с.12].

Метод проектов – это метод обучения, позволяющий строить учебный процесс исходя из интересов учащихся, дающий возможность обучающемуся проявить самостоятельность в планировании, организации и контроле своей учебно-познавательной деятельности. В основе метода проектов лежит развитие познавательных, творческих интересов обучащихся, умений самостоятельно конструировать свои знания, умений ориентироваться в информационном пространстве, развитие критического мышления. [4, с.16].

Метод проектов всегда ориентирован на самостоятельную деятельность обучающихся – индивидуальную, парную, групповую, которую учащиеся выполняют в течение определенного отрезка времени. Этот метод органично сочетается с методом обучения в сотрудничестве, проблемным и исследовательским методом обучения.

Информационные технологии являются средством активизации познавательной деятельности и творческого потенциала обучающихся. [6, с.11].

Разнообразный иллюстративный материал, мультимедийные и интерактивные модели поднимают процесс производственного обучения на качественно новый уровень. Нельзя сбрасывать со счетов и психологический фактор: современному обучающему намного интереснее воспринимать информацию именно в такой форме, нежели при помощи устаревших схем и таблиц. При использовании компьютера на уроке информация представляется не статичной неозвученной картинкой, а динамичными видео- и звукорядом, что значительно повышает эффективность усвоения материала. [6, с.18].

При выполнении заданий в парах или группах не требуется одинакового уровня владения техническими средствами, в процессе совместной работы происходит и совершенствование практических навыков более «слабых» в этом отношении обучающихся. Все члены рабочей группы заинтересованы в общем результате, поэтому неизбежно и взаимообучение не только по предмету проекта, но и по вопросам эффективного использования вычислительной техники и соответствующих информационных технологий. [3, с.10].

Работа над проектом побуждает обучающегося к глубокому изучению какой-либо темы курса и освоению новых программ и программных продуктов, использованию новейших информационных и коммуникационных технологий. Несомненно, что здесь решаются многие задачи личностно-ориентированного обучения.

Такой подход культивирует творческое отношение к деятельности, формирует общеучебные умения, способствует овладению средствами и способами мышления, развивает воображение, внимание, память, волю, формирует культуру общения. Применение новых технологии направлено на подготовку обучающихся к самообразованию, самоопределению, саморазвитию. [3, с.15].

Пробуждение интереса к профессии под влиянием производственного обучения составляют одну из важнейших предпосылок развития творческого потенциала учащихся, их профессиональной направленности.

На уроках производственного обучения по специальности «Официант» я применяю игровые, компьютерные технологии, которые позволяют формировать творческую активность обучающихся, умение работать в группах, способствуют развитию технологического мышления. Наиболее эффективной формой проведения уроков производственного обучения по специальности «Официант» является применение игровых технологий.

Для достижения наилучшего результата используется технология деловой игры, во время которой обучающиеся не только воспринимают новый материал, но и успешно закрепляют полученные знания. Включение игры в производственное обучение создаёт объективные предпосылки для концентрации внимания, стимулирования познавательной активности, совершенствования творческих способностей. Правильно организованная игра обеспечивает преобладание проблемных методов, поскольку делает возможным более полный учет индивидуальных особенностей обучающихся, повышает управляемость учебного процесса. Для

приближения деятельности обучающихся к реальным производственным условиям я использую дидактические игры. С целью формирования творческого отношения к труду на уроках производственного обучения по специальности «Официант» мастер производственного обучения применяет проблемно-развивающие технологии, которые повышают уровень заинтересованности обучающихся в профессиональной деятельности. Использование проблемно-производственных заданий способствует прогнозированию производственных ситуаций, отработке умения применять теоретические знания на практике. При проведении уроков производственного обучения большое внимание уделяется требованиям техники безопасности, правилам обслуживания различных видов банкетов, подготовке к работе столового белья. Основной задачей в производственном обучении официантов является привитие им практических навыков по обслуживанию, без которых невозможно обеспечить эффективное использование их по назначению. От знаний правил обслуживания, профессиональной подготовки, опыта и мастерства зависит качество обслуживания посетителей.

Использование проблемного метода на уроках производственного обучения способствует формированию навыков самостоятельной учебной деятельности, повышает интерес и мотивацию к учению, развивает творческие способности, что в итоге приводит к глубокому и прочному усвоению изученного материала. [9, с.15].

В целях приближения деятельности обучающихся к реальным производственным условиям мастера производственного обучения организуют проведение производственного обучения таким образом, чтобы обучающиеся самостоятельно проделали полный производственный цикл работ.

Современные уроки производственного обучения отличаются от традиционных содержанием, организационно-методической стороной, применением ТСО, активных методов обучения, уровнем активизации познавательной деятельности, темпом прохождения материала, высоким уровнем мотивации учебной деятельности. Главное, что должно отличать урок в условиях реформы от традиционности, - это его высокий конечный результат, то есть усвоение непосредственно на уроке основного содержания, формирование профессиональных умений и навыков, успешное решение задач воспитания и общего развития обучающихся. [9, с.18]. Эффективность обучения и воспитания обучающихся в значительной степени зависит от сотрудничества мастера производственного обучения и преподавателя. Как показывают наблюдения, уровень этого сотрудничества непосредственно отражается на отношении оьучающихся к профессиональной и общеобразовательной подготовке, общественным делам. Взаимодействие педагогов, их пример оказывают сильное влияние на обучающихся, так как в учебную группу приходят подростки с разными характерами, интересами и с разным отношением к учебе.

Положительный опыт совместной деятельности мастера производственного обучения и преподавателя отражает такие педагогические закономерности, как глубокая заинтересованность педагогов в обучающихся, стремление быть нужным каждому обучающему, желание привить ему интерес и любовь к профессии, воспитать его хорошим специалистом. Высокая степень творческого сотрудничества преподавателя и мастера производственного обучения при проведении недели по специальности.

Мероприятия проводимые на неделе по специальности содействует профессиональному становлению личности обучающихся, ее развитию и саморазвитию, формирование интереса и готовности к работе в системе производства. Результатом недели являются представленные группой своей профессии в виде: газет, решение кроссвордов, тестов, изготовление творческих изделий, выставка творческих работ обучающихся.

На уроках производственного обучения должно присутствовать взаимное творчество мастера и обучающихся, а это, прежде всего, способствует возникновению между ними доверия, заинтересованности обучающего и его веры в успех. [9, с.11].

Для развития творческих способностейобучающихся в системе профтехобразования необходимо:

1. Разнообразить формы и методы теоретического и производственного обучения.
2. Создать материально-техническую базу отвечающую современным требованиям.
3. Активизировать познавательную активность обучающихся.
4. Формировать профессиональные умения и навыки обучающихся в период обучения и во внеурочное время.

Литература:

1. Аронов М.Ф., Молчан Л.Л. Современный урок. Минск, 1994.
2. Аронов М.Ф. Формирование основ профессионального мастерства. Минск, 1994.
3. Атутов Н.В. Технология и современное образование. – М.; Педагогика.1996.№2
4. Рудик Г.А. Игровые ситуации на уроках специальных предметов. Методические рекомендации. – М.: Издательский центр АПО, 2000.
5. Махмутов М.И. Современный урок. – М.; Педагогика, 1985.
6. Соловянчик А.А. Современный урок и методика его анализа. Минск, 2004.
7. Бабышев С.Я. Производственная педагогика М.: Высшая школа. 1999 г.
8. Сейтешев А.Г. Пути профессионального становления учащийся молодежи М.: Высшая школа, 1998 г.
9. Занков Л.В. Развитие учащихся в процессе обучения М.: Высшая школа. 1988 г.

УДК 80

ЭВИДЕНЦИАЛЬНОСТЬ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ИНТЕГРАТИВТІ ҚҰРЫЛЫМЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРАТЫН ОРТА

Жаналина Л.К., Бейбітова М.С.
Алматы, Қазақстан

Эвиденциальность белгілі бір мәлімдені жасаған адамға қол жетімді,нақты талаптың негіздемесінің түрін көрсетеді Сонымен қатар, эвиденциальность сөйлемнің негізгі болжауы емес, керісінше нақты талапты айқындау.Осы категория арқылы біз спикердің ақпаратқа қатысын біле аламыз. Яғни, спикер ақпарат көзіне сілтеме жасайды- ол эвиденциальность категориясы. Дегенмен, осы категорияға ұқсас ұғымдар бар. Мысалы: эпистемалық модальность, пресуппозиция және адмиратив. Олар өзара тығыз байланысты, сондықтан оларды эвиденциальность категориясының интегративті құрылымы десек болады. Аталған ұғымдардың байланысын функционалды-семантикалық өріс бойынша қарастырамыз.

А.В. Бондарконың айтуынша, функционалды-семантикалық өріс өз ядросы мен периферияcы бар иерархиялық жүйе ретінде пайда болады.

Эвиденциальность категориясын зерттеу барысында, зерттеу ядросы- категориялар (кез келген тілде) келесідей болады:

а) баяндамашы ақпаратының дереккөзі;

б) пресуппозиция.

Пресуппозиция (ағыл. presuppose болжау, өзіндік қортынды жасау) – сөйлеу актісі кезінде және оған дейін коммуникантта болатын кейбір ақпарат (кейде фондық білімді деп те аталады) . Чарльз Филлмор «сөйлемнің кез-келген коммуникативті функцияда қолдану алдында болу керек жағдайлар » ретінде анықтама береді. Мұндай жағдайлар, мысалы, тіл туралы білім, оған сөйлеуге, қабылдауға және оған жауап беруге мүмкіндік беретін адресаттың физикалық жай-күйі, кейбір қосымша тілдік жағдайлар (істердің жағдайы, ауа-райы, сипатталған объектінің жағдайы).[1, 347б.]

Пресуппозиция ұсыныста баяндалған немесе ұсынылған сұрақтарға қатысты автордың кейбір ұстанымдарын білдіреді. Пресуппозиция – семантикалық, экзистенциалды (сипатталған зат), нақты (жағдайдан шыққан: He regrets doing this – He did this) және құрылымдық (сұрақтар бойынша: Did he do it? -> He did this), және ол прагматикалық (барлық

коммуникаторлар) мысалы, тікелей емес, жанама дереккөздің көрінісінде кездеседі: Mary told me…(Мэри маған айтқан...) (бәрі Мэридің кім екенін біледі). Демек, егер спикер кез-келген көзге сілтеме жасайтын болса, ол белгілі бір деңгейде ол жайлы және ол кімге қатысты және ондай адам бар ма біледі. Осылайша, пресуппозициясыз, баяндамашыда ақпараттың көзі болуы мүмкін емес, сондықтан ақпарат көзі мен пресуппозция эвиденциальность категориясының негізі болып табылады

Заманауи зерттеулерде эвиденциальность категориясы мен эпистемалық модальностьтың (ақпараттың шынайы жағдайына сәйкес екендігі туралы спикердің пікірі, болжамы, күмәні немесе белгісіздігі) тікелей жақындығы туралы пікірлер жиі кездеседі. В.А. Плунгиан, модальность - ақпараттық бағалаудың компоненттерін және қайталанбастығын қамтитын биполярлық аймақ. Қаралып жатқан екі категорияның байланысуы дәл осы бағалау деңгейінде (ақпарат көзіне деген сенім дәрежесі).

Зерттеудің осы кезеңінде осы екі категорияның өзара байланысы туралы үш көзқарас бар:

біріншіден, екі категория теңдесі жоқ және түбегейлі ерекшеленеді;

екіншісі Н.А. Козинцева, эвиденциальностьтың эпистемалық модальность бір бөлігі екендігін көрсетеді;

үшінші, П. Дендал , Л. Тамовски, және Ф. Де Хаан , екі категория эвиденциальность түріне (презумптив жағдайында) байланысты ұқсас келеді.

Соңғы көзқарас ең сенімді болып көрінеді, өйткені модальность саласындағы зерттеулер екі грамматикалық категорияның ішінара қиылысуын көрсетеді. Сонымен, В.А. Плюнгянның айтуынша, эвиденциальность тек презумптив жағдайында модальды жүктемеге ие болады, егер ол болмаса, ол эпистемалық болып табылады. Ол эвиденциальность пен модальность арасындағы байланысты жоққа шығармайды, бірақ эвиденциальностьты модальность түрі деп есептеу орынды емес дейді.

Осы тақырып бойынша неғұрлым егжей-тегжейлі зерттеуді ағылшын, неміс және голланд тілдерінде мысал келтіре отырып, Ян Ниц жүргізді. Оның айтуынша, эпистемикалық модальность - «белгілі бір гипотетикалық жағдай (немесе оның кейбір аспектілерінің) ықтималдылығын бағалау, яғни, осы сәтте орын алып отыр,бұрын орын алды немесе әлемде әйтеуір бір болған жағдай». Мұндай бағалауды жасайтындар өздеріне немес басқа біреуге сілтеме жасай алады. Ослайша, осы зерттеу барысында бізді қызықтыратын категориямен байланысын көрсетеді. Зерттеу барысында, ол кейбір модальды сын есімдер, модальды үстеулерге қарағанда, межсубъективтілік әсер (intersubjectivity effect) мен қосымша эвиденциалды мағынанға ие екенін атап өтеді. Бұл жағдайда эвиденциальность қосымша куәліктің категориясы ретінде әрекет етеді [2, 2б.].

Дегенмен, кейбір «кірме» үстеулер (лингвистикада «evidential adverbs» деп аталады) мысалы: «obviously, certainly, evidently» эпистемалық және эвиденциалды мағынаға да ие .

Сонымен қатар, ақыл-ойдың жай-күйі предикаттары (mental state predicates)эпистемалық және эвиденциалды реңктерге ие. Мұндай предикат әдетте сөйлеуші жеке тәжірибеге сүйенген контекстте пайда болады. Бұл әңгімелесу дискурсінде жиі кездеседі: пікірталастар немесе сұхбаттарда дейді, Я. Нитц, себебі әңгімеде (ал, жазбашада мұқият ойлауға және ақпаратты тексеруге және осылайша оған сенімді болуға болады), сіз өзіңізге дереу (бірден) пікірлер мен реакцияларды қалыптастыру керексіз, сондықтан ақпаратқа сенімсіз болғаны үшін, сөйлеуші тек өзіне, өзінің тәжірибесіне және / немесе сезіміне, әсеріне жауапты .

Осылайша, бұл предикаттар субъективтілік пен эпистемикалық белгісіздікке ие («эpistemic vagueness»). Ағылшын тілінде былайша көрсетіледі:

1) Сұрақ: What is his favorite color, you think?

2) Шартты сөйлемдерде: If you think they have done this, I’ll tell them not to do it again.

3) Прогрессия (progressive tenses), сондай-ақ, Дж.Ництің айтуынша, белгісіздік бар. I am thinking , сөйлеуші туралы тұрақсыз пікірді білдіреді I think- пен салыстырғанда.

4) Етістіктерде: to believe, to presume, to suppose. Мысалы, Look, he is drinking another glass of bear, I believe he is certainly addicted. Әдетте эпистемикалық сенімділік / сенімсіздікпен сүйемелдейді.

5) Personally; To me

Эпистемикалық сенімге/сенімсіздікке байланысты В.А. Плунгян жұмысына оралғым келеді. В.А. Плунгян, былай дейді: «эпистемалық бағалау шындыққа қатысты; бұл спикер тарапынан берілген жағдайдың дәлдік дәрежесін (немесе ықтималдық дәрежесін) бағалау ». Эпистемикалық әдіс – бұл гипотетикалық, яғни, болашаққа болжам жасауға (вряд ли/might/ мүмкін (төменгі дәреже) может быть/may (мүмкіндіктер)скорее всего/must/солай болуы мүмкін (жоғарғы дәреже)) болады. Сондай-ақ, эпистемикалық күтпегендік, яғни, эпистемалық болжам мен шынайы алынған ақпараттың сәйкестігі/сәйкессіздігі болуы мүмкін.

Мұнда адмиратив категорияны (бұл күткен үміттерді айқын белгілеу) байқаймыз. Осылайша, ‘эвиденциальснотьты пайдаланудағы модальды сипаттарды сәйкестендіру әрбір тілге бөлек қолданылуы тиіс екенін анықтадық.

Эвиденциальность категориясы ақпараттың толық еместігі сияқты тұжырымдамамен байланысты деп есептейміз. Осыған байланысты жоғарыда аталған адмиратив өзінің көрінісін табады. Албан тілін зерделеу шеңберінде 1879 жылы Огюст Дозонмен осы терминді алғаш рет енгізді, оны «таңдануды, кейде ирониялық таңдауды қамтитын нақты сезім» деп анықтады. 1997 жылы С. Де Ланси миратив терминін ұсынды«грамматикада адмиративқа ұқсас құбылысты түсіндіреді» деген , алайда О. Дозон ұсынған термин ұлттық лингвистикаға негізделген, бірақ ағылшын тіліндегі заманауи еңбектерінде- miratif немесе mirativity кездеседі. Адмиратив адресат үшін жаңа, күтпеген ақпаратты білдіреді, ал индикатив - «спикердің әлем бейнесіне енген» ақпарат. Яғни, адмиратив – таңданарлықтай жағдайды сипаттайды, сондықтан адресатта ақпараттың толық болмауы (немесе тіптен болмауы) туралы танымның дәрежесі. Адмиратив және эвиденциальность қарым-қатынасы грамматикалық және семантикалық тұрғыдан ерекшеленеді, дегенмен, семантикалық тұрғыда екі категориятың арасындағы айырмашылық анық, өйткені эвиденциальность ақпараттың көзі ретінде таңбаланады және адмиратив ақпаратты жаңадан алынған және таңғажайып түрде белгілейді.

А. Айхенвальд, адмиратив тұжырымдамалық өрісті анықтай отыра, оның семантикасының бірнеше негізгі ерекшеліктерін анықтайды: 1) кенеттен білу 2) таңғалу; 3) дайын емес сана; 4) қарсы тұру; 5) жаңа ақпарат.

Адмиратив категория көбінесе интонациядмен көрсетіледі.

Ақпараттарды қорытындылай келе, белгілі бір дискурсивтік жағдайларда, эвиденциальность, адмиратив және эпистемалық әдістер сияқты ұғымдар бір бірлікті құрайды және бір-бірін белгілейді деп айтуға болады. Осылайша, эвиденциальностьты адмиратив арқылы белгілеуге болады, мысалы, егер баяндамашы өзіне берілген ақпарат көзіне немесе оған берілген ақпаратқа толық сенімді болмаған жағдайда.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, модальды мәндер белсендірілген функционалдық-семантикалық эвиденциальсноть өрісіндегі қарым-қатынасты мынадай схемада көрсетуге болады:

• Сөйлеудің күтпегендігі (спонтанность речи) + бұрын алынған қол жетімді ақпарат, не тікелей дереккөзден алынған (бұрынғы жағдай), не жанама ақпарат көзінен алынған (жиі толық емес) + жаңа ақпарат алған кезде таң қалу (ескі және жаңа ақпарат сәйкес келмейді) => адмиратив (интонация) + эвиденциальность;

• Сөйлеудің күтпегендігі (спонтанность речи) + толық/толық емес ақпарат және қолданыстағы ақпаратқа сенімдік/сенімсіздік => жай- күй предикаттары, оның ішінде эпистемалық және инферентті (эвиденциал) мағына;

• Сөйлеудің күтпегендігі (спонтанность речи) + қолда бар ақпараттың белгісіздігі + ұсынылған ақпарат үшін жауапкершіліктен бас тарту + сілтеме жасалуы мүмкін белгілі бір дереккөздің жоқтығы (яғни, цитатив немесе ренарративті пайдалану мүмкін еместігі) => бастауышы жоқ конструкциялар немесе нақты емес тұлғаны пайдалану (модальды сын есімдермен, кейде ағылшын тілінде етістіктермен мүмкін).

Субъективті модальность спикердің өз хабарламасына деген *сенімділіктің дәрежесі*н реттейді, алайда эвиденциальность спикер өзі жеткізіп тұратын *ақпарат көзі*мен байланысты.

Субъективті модальность сөздің сенімділігі / сенімсіздігі аспектісінде біліктілігін білдіреді. Сенімділікті бағалау, ол туралы айтылған нәрсені білу тұрғысынан шынайы деп есептейтін/ есептемейтін адамның біліктілігі болып табылады.

Демек, субъективтік модальность спикердің оқиғаны білуінің толықтығы мен сипатын көрсетеді. Сонымен қатар, субъективті модальность мәндерінің құрылымы есепті сенімділікті бағалау үшін негіз болып табылатын ақпарат түрін («білім көзі» - тікелей сенсорлық қабылдау, логикалық қорытынды, басқа адам) көрсетеді. [3,21б.]. Демек, субъективтік модальность сенімділікті бағалаудың бірқатар спектрін қамтиды: сенімділік, болжам, күмән (ең жоғарғы сенімділік дәрежесінен бас тартуға дейін).

Біздің көзқарасымыз бойынша, субъективті модальностьтың дәл осы қасиетінде эвиденциальностьпен семантикалық байланыс орнатылған. Эвиденциальность модальностьпен байланысты, себебі эвиденциалды индикаторлар сөйлемнің шындық күшін арттыратын немесе азайтатын коммуникативтік стратегияның өкілдері болып табылады. Олар тек идеяны жеткізіп қана қоймай, сонымен қатар сөйлеушінің осы ұстанымға деген көзқарасын білдіруі немесе білім көзін көрсететініне назарды аудартады.

Осылайша, эвиденциальность категориясы (сипатталған жағдай туралы ақпарат беретін дереккөзге сөйлейтін адамның сілтемесі) мен және субъективті модальность (сипатталған жағдай туралы спикерге берілетін сипаттау мүмкіндігін бағалау) шынайылық/ жалған критерийі негізінде анықталуы мүмкін[4].

Эвиденциальность деген бұл ақапараттың көзін сипаттайды деп анықтама бере отырып, эвиденциальность ақпараттың шындықпен байланысын да көрсете алады деуге болады. Шындықпен сөйлеудің (высказывания) корреляциялық тәсілі субъектілі сфераны қалыптастырады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики.– Ленинград: «Наука», 1987. – 347 б.
2. Gronemeyer, Claire & Aurelija Usonien[a]. to appear. ‘Complementation in Lithuanian’. In Nigel Vincent & Kersti Börjars (eds.), Complementation in the languages of Europe. Mouton.-2 б
3. Nuyts J. Epistemic modality, language, and conceptualization : a cognitive-pragmatic perspective // Human cognitive processing. – Vol. 5. – Amsterdam: J. Benjamins, – 2001.- 21 б
4. Григоренка М. Ю. Функционально-семантическое поле эвиденциальности в современном русском языке

УДК 373.167.1(075.3)

ЛОГИКАЛЫҚ ТІРЕК СЫЗБАЛАРЫ – КӨРНЕКІ БЕЙНЕЛЕУ ҚҰРЫЛЫМДАРЫ АРҚЫЛЫ БІЛІМ МАЗМҰНЫН ТИІМДІ МЕҢГЕРТУ

Бейсенқызы Әсем
Физика пәнінің жоғары санатты мұғалімі
Шығыс Қазақстан облысы,
Семей қаласы, Жарқын ауылы,
«Жарқын жалпы орта білім беретін мектебі»КММ

XXI ғасыр ақпараттану қоғамының жаһандану ғасыры болғандықтан қазіргі мектеп – бұл ұдайы даму үстінде болатын мектеп екендігін ескергеніміз абзал. Қазіргі уақытта білімнің стратегиялық маңызы орасан артуда.

«Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы» атты Елбасы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған кезекті Жолдауында «Бізге экономикалық және қоғамдық жаңару қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет» делінген болатын. [1.1б.]

Кезінде білім мен біліктілік жайлы ұлтымыздың ұлы перзенті Ахмет Байтұрсынов: «Білім – біліктілікке жеткізер баспалдақ, ал біліктілік – сол білімді іске асыра білу дағдысы»,- деген.

Бүгінгі таңдағы бәсекелестік кілті білім мен біліктілік десек, оны жүзеге асырудағы тұлғалық қасиет – құзыреттілік.

Білім беру парадигмасын түбегейлі өзгеріске ұшыратушы фактор – оқу-тәрбие үрдісін жаңа педагогикалық технологиялар арқылы ұйымдастыру. Жаңа инновациялық технологиялар негізіндегі үрдіс - интерактивті әрекет үрдісі. Оқыту ісін қарқындату мен белсендіру мүмкіндігі тек қана өзара белсенді әрекет арқылы жүзеге асады. Әрекет – құзыреттілік кепілі. Педагогикалық теория мен практиканы селбестіруші тетік – технология.

Назарға ұсынылып отырған технологиялық жоба оқушылардың білім алуымен жан-жақты жетіліп дамуына бағытталған танымдық іс-әрекеттерді мақсатты ұйымдастыру және оған мұғалім ретінде басшылық жасай білудің жеке әдістемелік нұсқасы.

Бұл жоба төмендегідей инновациялық технологиялардың бағыттарына сүйенеді:

- оқу үрдісін тиімді ұйымдастыру негізіндегі педагогикалық технологиялар;
- оқушының іс-әрекетін белсендіру және қарқындату негізіндегі технологиялар;
- дамыта оқыту технологиясы.

Технология – алдын ала жоспарланған жүйені жүзеге асыруға бағытталған іс-әрекеттердің орындалу барысы және оның нәтижесіндегі көрініс.

Өздік жеке әдістемелік жобаның тақырыбына сай логикалық тірек сызбалары – ЛТС ғылыми негіздемелерге сүйенген көрнекі бейнелеу құралдары іспетті және олар арқылы білім мазмұнын тиімді меңгерту нәтижелі үрдіс болып табылады.

Сонымен, логикалық тірек сызбалары ЛТС – ол:

1. Логикалық тірек сызбалары - білім мазмұнын көрнекілік принципі негізінде тірек сызбалары арқылы бейнелеуші логикалық құрылымдар
2. Логикалық тірек сызбалары – дидактиканың басты принциптерінің бірі, кезінде педагог Ян Аммос Коменский «алтын ереже» деп атаған, көрнекілік ұстанымын пәрменді жүзеге асырушы әмбебап тәсіл.
3. Логикалық тірек сызбалары – біріншіден білім мазмұнын толық қамтып бейнелеуші, екіншіден бөліп, теріп зерделеуге, қабылдауға, меңгеруге мүмкіндік беруші әдістемелік құрал.
4. Логикалық тірек сызбалары – жаңа тақырыпты меңгеруге, оны бекітуге, өткен материалдарды қайталауға өте ыңғайлы білім мазмұнының көрнекілік қоры.
5. Логикалық тірек сызбалары – заман талабына сай оқушылардың интерактивті әрекет атқаруын қамтамасыз етуші әдістемелік құрал.
6. Логикалық тірек сызбалары – компьютерлік оқыту мүмкіншіліктері жоқ шағын ауыл мектептеріндегі электрондық оқулықтар альтернативасы.
7. Логикалық тірек сызбалары – білім мазмұнын көрнекі бейнелеуші тиімді перцептивті тәсіл.
8. Логикалық тірек сызбалары – өзара белсенді әрекет ұйымдастыру нәтижесінде қалыптасып, әрі қарай дамитын құзыреттіліктерді сомдаушы технологиялық құрал.

Қоғам дамуындағы білім беру ісінің жаңа реформаларына сәйкес мұғалімнің кәсіптік еңбегінің нәтижелі болуы оның педагогикалық біліміне, жалпы білім деңгейінің тереңдігіне, әдістемелік шеберлігіне байланысты.

«Жаңа формацияның педагогы - рухани бай, шығармашыл, рефлексияға қабілетті, кәсіптік дағдылары мен педагогикалық дарындылығы басым және жаңалыққа құштар болуы керек», - деген ой Қазақстан Республикасы №1 тұжырымдамада нақтыланған. [1-2б]

Бүгінгі күнге дейін оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастырудың негізгі түрі – сабақ. Заман талабы мұғалімдерге сабақты бірсарынды өткізу тәсілін түбегейлі өзгертіп, инновациялық нұсқада оқытуды түрлендіріп, интерактивті әрекет арқылы дәріс ұйымдастыру талабын қойып отыр.

Жеке әдістемелік жүйенің теориялық негіздемесі.

Жеке әдістемелік жұмыстарымызды жүйелеу және қолданысқа алу алдында мұқият зерделенген меңгеру концепциялары:

- ақыл-ой әрекеті мен ұғымдарды кезеңдеп қалыптастыру теориясы (П.Я.Гальперин, Н.Ф.Талызина).
- түрлі вариантта кездесетін американдық бихевиористикалық концепция (Э.Торндайктың ортодоксалды және Дж.Миллер, Е.Галантер, М.Прибрамдардың необихевиористикалық).

П.Я.Гальпериннің әрекетті кезеңдеп қалыптастыру – (әрі қарай ӘКҚ) теориясының мәні: бір-бірінен нақты айырмашылығы бар, әрекет формалары (материалдық, сөздік, ақыл-ойлық) арқылы атқарылатын танымдық үрдіс.

Бұл әрекет біртіндеп, сатылап кезеңмен атқарылатын және белгілі бір жүйемен берілетін психикалық операциялар арқылы жүзеге асады. [4-112б]

Біз өз тәжірибемізде оңтайлы әрекет атқаруда логикалық тірек сызбаларын (ЛТС) оңтайлы қолданудамыз.

Бихевиоризм теориясы бойынша нені көруге болады? Біріншіден, американдық педагогтардың оқу-танымдық әрекет ұйымдастырудың құрылымдық нұсқасына ерекше көңіл бөлетіндіктерін көрсету, екіншіден, кез-келген ұстаздың «жаңалық ашу» - инновациялық жасанды әрекетке көшу үрдісінің алдын алу. Өйткені бұл концепцияны мұқият зерттемегендер көп рет қайталап жаттап алу механизмінің элементарлық бихевиоризмге тақаулығын байқап, онымен алмастырып алуда.

Бихевиоризм меңгеру теориясының элементарлық формуласы төмендегідей өрнектеледі:

$$S \longrightarrow R \longrightarrow P, \text{ онда}$$

S- стимул (түрткі, ынта) немесе ситуация (мәселенің туындауы). Ол сұрақ, сигнал, есептердің шарты т.т.

R- әрекет, мәселені шешу, ситуациядан шығу іс-әрекеті (сұраққа жауап іздеу, есепті шығару, шарттарды орындау т.т.)

P- әрекеттің дұрыс атқарылуын көрсетуші фактор (әрекетті растаушы әрекет) материалдық, моральдық мадақтамалар.

Бихевиористер жануарларды дрессурадан өткізгенде тамақпен силайды және бұл өте тиімді тәсіл. Педагогикалық тәжірибеде әр әрекеттік операциялардан соң бақылау және оқыту сапасына коррекция қажет.

Тәжірибемізде бұл мөлтек қорытынды біздің ұстанымдық принципімізге айналуда. Атап айтқанда, қазіргі педагогикалық технологиялардың басым көпшілігінің мазмұнындағы соңғы әрекет - «бақылау - түзету» блогын жүзеге асыру. Қазіргі таңда мектеп тәжірибесінде қолданысқа аланып жүрген технологиялар:

- *сын тұрғысынан ойлауды дамыту;*
- *деңгейлеп, саралап оқыту;*
- *түсіндіре басқарып, оза оқыту;*
- *тірек сигналдары арқылы оқыту;*
- *бағдарламалап оқыту;*
- *білім беруді ізгілендіру технологиясы т.т.*

Озық технологиялардың барлығының негізінде дамыта оқыту талабы жатыр, ал оның мәні - интерактивті әрекет арқылы мазмұнды меңгерту.

Физика пәнін оңтайлы меңгерту үшін қолданысқа алып жүрген тәсіліміз - құрғақ мәтінді, көптеген сөйлемдер негізінде берілген мазмұнды логикалық құрылымдар арқылы зерделеу.

Жеке әдістемелік өздік технология жаңашыл ұстаз Виктор Шаталовтың «трек сигналдарынан» басталып, «логикалық құрылымдар құру» мәніндегі Владимор Беспальконың теориясын зерделеуімен жалғастырылып, Жауынбай Қараевтың ақпараттық–коммуникативтік технологиялар арқылы оқыту талаптарын негізге ала отырып ойластырылған.

Өздік педагогикалық технология мақсаты: АКТ - ақпараттық коммуникативтік технология көмегімен ЛТС – логикалық тірек сызбаларын құру арқылы интерактивті әрекет ұйымдастыру негізінде оқушылардың құзыреттіліктерін қалыптастыру, дамыту.

1. Логикалық тірек сызбалары – білім мазмұнын көрнекі бейнелеуші тиімді перцептивті тәсіл.
2. Логикалық тірек сызбалары – өзара белсенді әрекет ұйымдастыру нәтижесінде қалыптасып, әрі қарай дамитын құзыреттіліктерді сомдаушы технологиялық құрал.
3. Логикалық тірек сызбалары – жаңа тақырыпты меңгеруге, оны бекітуге, өткен материалдарды қайталауға өте ыңғайлы білім мазмұнының көрнекілік қоры.
4. Логикалық тірек сызбалары – біріншіден білім мазмұнын толық қамтып бейнелеуші, екіншіден бөліп, теріп зерделеуге, қабылдауға, меңгеруге мүмкіндік беруші әдістемелік құрал.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы – Алматы, 2005, 97-б
2. Қазақстан Республикасының «Үздіксіз педагогикалық білім берудегі жаңа формацияның педагогы» Тұжырымдамасы (Астана, 2005, 2-б)
3. Беспалько В.В. «Слагаемые педагогической технологии», М. «Педагогика» 1989ж. 106-б
4. Гальперин П.Я. Введение в психологию М. 1976ж. 112-б
5. Кларин М.В. Развитие педагогической технологии и проблемы теории обучения Советская педагогика 1984ж. № 4
6. Коменский Я.А. Великая дидактика //Изб.пед. соч. М., 1955ж.
7. Давыдов В.В. «Проблемы развивающего обучения» М., 1988ж. 47-б
8. Жайтапова А.Ә. Білім берудің жаңа мазмұнын жүзеге асырудағы біліктілікті арттыру жүйесінің ролі // Республикалық ғылыми-практикалық семинар, Алматы, 2006
9. Байтұрсынов А. Тіл жұмсар II кітап, Қызылорда, Қазмембес, 1929ж.

АНАЛИЗ РЫНКА ПТИЦЕВОДЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ КАЗАХСТАНА

Бейсенов Алмаз Темирболатович

магистрант 2-го курса, Казахского Агротехнического университета имени С. Сейфуллина, специальность "Менеджент"

Научный руководитель: профессор Анафияева Жибек Анафияевна

Аннотация: Актуальность выбранной темы обусловлена необходимостью выявлять и анализировать экономические стороны рынка основываясь на данных потребления птицеводческой продукции Казахстана .

Ключевые слова: АПК, мероприятия, физиологическая норма, поголовье птицы, предупреждение.

По данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан общее поголовье птицы по состоянию на 1 января 2017 года составило 36,9 млн. голов, что на 3,4 млн. голов больше показателя 2012 года. Рост составил 10,1%.

Такая же ситуация по курам-несушкам. Рост с 2012 года по 2016 составил 13,1%, с 17,6 до 19,9 млн. голов.

Рисунок 1. Численность птицы, на 1 января млн. голов

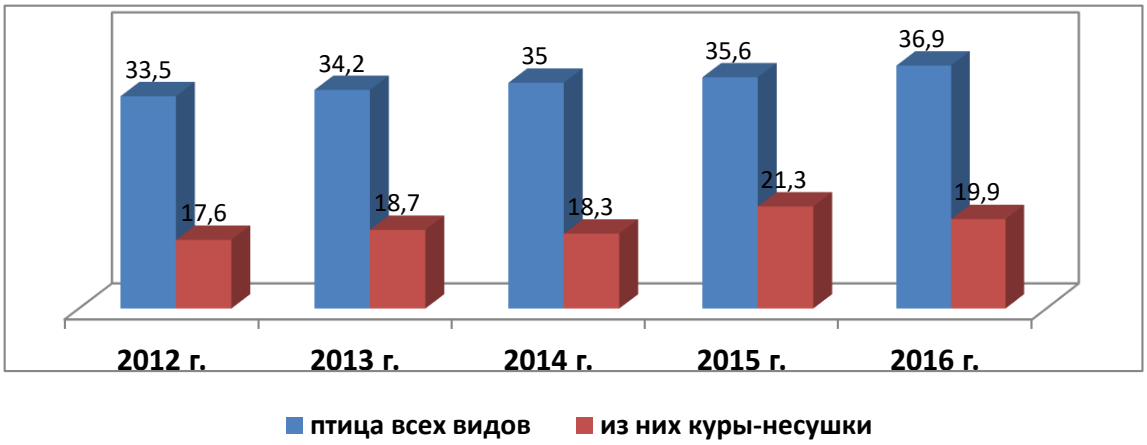

Источник: по данным Комитета по статистике МНЭ РК

МЯСО ПТИЦЫ

Рост наблюдается и по производству мяса птицы. Так с 2012 года производство увеличилось на 24% или на 29,6 тыс. тонн и составило в 2016 году 152,7 тыс. тонн мяса птицы.

Увеличение объемов производства мяса птицы обуславливается открытием новых производств и наращиванием имеющихся мощностей с целью не только закрыть внутреннюю потребность в данном виде мяса, но и выйти на внешние рынки и экспортировать качественную казахстанскую продукцию. Также причиной роста производства является постепенное изменение культуры питания населения, которое в последние годы предпочитает более здоровое питание, а также рост численности населения, и как следствие увеличение потребности в мясе птицы.

Рисунок 2. Производство мяса птицы в убойном весе, тыс. тонн

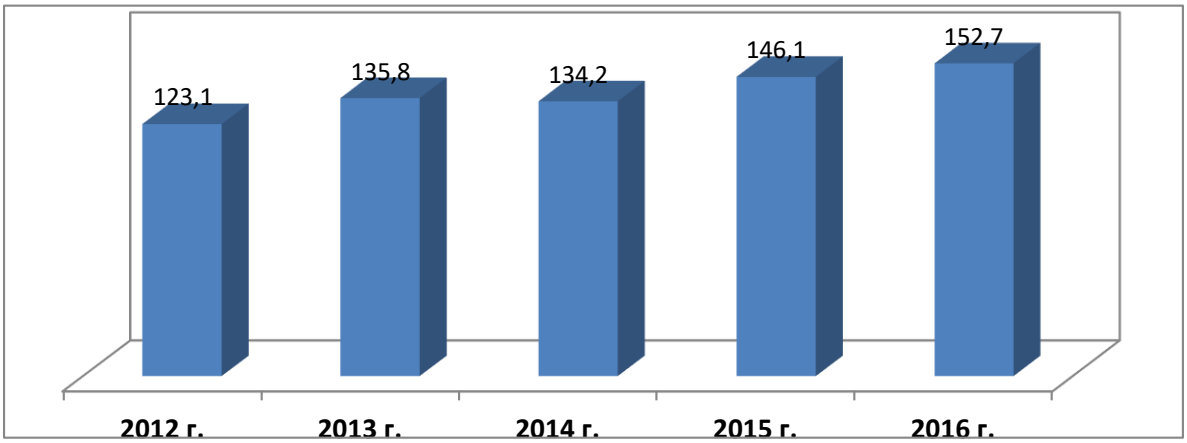

Источник: по данным Комитета по статистике МНЭ РК

За последние 5 лет удалось увеличить обеспеченность населения Республики мясом птицы отечественного производства выше национальных норм потребления.

Таблица 1. Обеспеченность мясом птицы

Годы	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**20**
Национальная норма потребления мяса птицы, кг на душу населения в год	5,0	5,0	5,0	5,0	16 *
Медицинская норма потребления, кг на душу	17,5	17,5	17,5	17,5	17,

населения в год					5
Фактическое потребление, кг на душу населения в год	19,5	18,3	16,8	17,2	17,5
Фактическое производство, кг на душу населения в год	7,4	8,0	7,8	8,4	8,6

**согласно рациональным среднедушевым нормам потребления продуктов питания утвержденных Приказом Министра национальной экономики РК от 09.12.2016 г. №503*

В 2012 год фактическое потребление мяса птицы превысила медицинскую норму потребления.

При этом более 50% потребности республики обеспечивается за счет импортного мяса птицы.

Таблица 2. Баланс производства и потребления мяса птицы

Годы	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**
Производство, тыс. тонн	123,1	135,8	134,2	146,1	152,7
Экспорт, тыс. тонн	1,4	1,2	5,4	7,7	8,8
Импорт, тыс. тонн	203,7	174,9	159,3	160,6	165,2
Потребление, тыс. тонн	325,4	309,5	288,1	299,0	309,1
Доля импорта, %	62,6	56,5	55,3	53,7	53,4

Источник: по данным Комитета по статистике МНЭ РК и Комитета государственных доходов МФ РК

В настоящее время Казахстан располагает значительным запасом производственных мощностей для выращивания птицы, производства и переработки продукции птицеводства. Анализ текущей ситуации показывает, что максимальный производственный потенциал существующих фабрик Казахстана составляет около 180 тыс. тонн мяса птицы/год.

При производстве порядка 153 тыс. тонн мяса птицы в год, можно сказать, что отечественные предприятия загружены лишь на 85%. Кроме того, при потребности в мясе птицы (согласно рациональным среднедушевым нормам потребления) порядка 283 тыс. тонн, в республике имеется дефицит в дополнительных производственных мощностях в размере 102 тыс. тонн в год.

Таблица 3. Производственная мощность системообразующих предприятий по производству мяса птицы

п	Наименование хозяйства	Производственная мощность предприятий, тонн				
		2012 г.	**2013 г.**	**2014 г.**	**2015 г.**	**2016 г.**
	Акмолинская область					
1	ТОО «CAPITAL PROJECTS LTD»	9 400	9 400	9 400	9400	9400
	Итого	**9 400**	**9 400**	**9 400**	**9400**	**9400**
Алматинская область						
2	АО «Алель Агро»	27000	27000	28000	30000	35000
3	ТОО «Алатау Кус»	9000	9000	12000	12000	14000
4	АО «КазРоссБройлер»	29000	29000	29000	29000	29000
5	ТОО "Компания Сары булак"			15000	15000	18000
	Итого	**65000**	**65000**	**84000**	**86000**	**96000**

ВКО						
6	ТОО «Прииртышская бройлерная	10000	11000	12000	14000	14000
7	ТОО "Восток Бройлер"				8000	8000
8	АО «Усть-Каменогорская п/ф»	20000	25000	25000	25000	25000
	Итого	**30000**	**36000**	**37000**	**47000**	**47000**
Костанайская область						
9	АО «Комсомольская п/ф»	12000	12000	12000	12000	
10	ТОО "Бройлерная пф Жас Канат"		3000	3000	3500	3500
	Итого	**12000**	**15000**	**15000**	**15500**	**3500**
Карагандинская область						
11	ТОО «Акнар ПФ»	7 000	7 500	8 000	8000	8000
12	ТОО «Казбройлер»					3000
13	ТОО «Бройлер Сары-Арка»	-	-	-		
	Итого	**7 000**	**7 500**	**8 000**	**8 000**	**11 000**
СКО						
14	ТОО «Петропавловская лерная фабрика»	2000	2000	2500	2500	2500
	Итого	**2000**	**2000**	**2500**	**2500**	**2500**
ЮКО						
15	ТОО "Ордабасы кус"	7500	7500	7500	8000	8000
16	ТОО "Инфрастрой лтд"	2500	2500	2500	2500	3500
	Итого	**10000**	**10000**	**10500**	**10500**	**11500**
	ВСЕГО	**135 400**	**144 900**	**165 900**	**178 900**	**180 900**

Источник: по данным ОЮФЛ "Союз птицеводов Казахстана"

ЯЙЦО КУРИНОЕ

По сравнению с 2012 годом, когда производство яйца куриного было 3 673,4 млн. штук, в 2016 году этот объем увеличился в 1,3 раза и составил 4 761,1 млн. штук. При этом, за исследуемый период наибольший рост производства наблюдается в 2015 году, когда годовой рост составил 445,8 млн. штук.

Рисунок 3. Производство яйца куриного в Казахстане, млн. штук

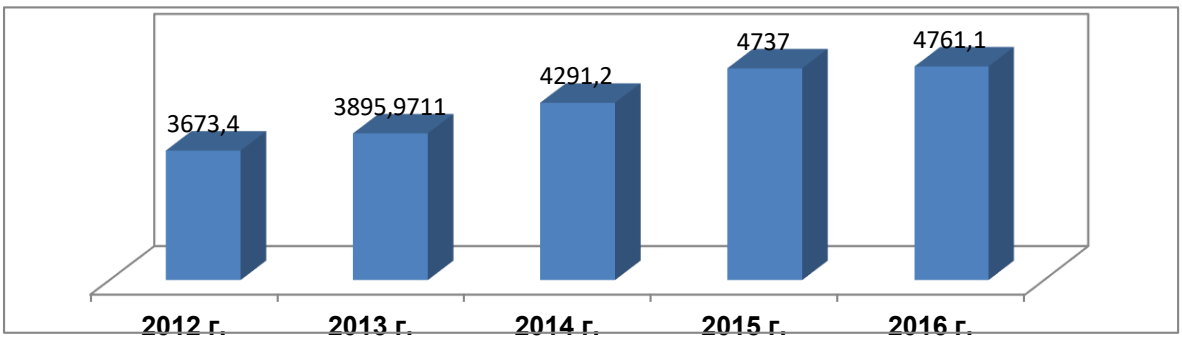

Источник: по данным Комитета по статистике МНЭ РК

За исследуемый период фактическое потребление яиц куриных на душу населения в Казахстане превышает норму потребления, рекомендованную Всемирной организацией здравоохранения (243 шт/год) с 2014 года. Также стоит отметить, что фактическое производство яиц на душу населения выросло с 217,7 шт. в 2012 году до 269,4 шт. в год на душу населения.

Таблица 4. Обеспеченность яйцом куриным

Годы	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**
Национальная норма потребления яйца куриного, штук на душу населения в год	142	142	142	142	265*
Физиологическая норма потребления (по данным ВОЗ), штук на душу населения в год	243	243	243	243	243
Фактическое потребление, штук на душу населения в год	229,5	233,3	247,9	269,8	267,7
Фактическое производство, штук на душу населения в год	217,7	227,7	247,3	271,9	269,4

**согласно рациональным среднедушевым нормам потребления продуктов питания утвержденных Приказом Министра национальной экономики РК от 09.12.2016 г. №503*

В связи с ежегодным ростом производства яйца куриного доля импорта в потреблении снижается. Так, если в 2012 году потребление импортных яиц составляло 2,7%, то уже в 2016 году доля составила 0,004%. Объем импорта сократился в 90 раз с 153,1 млн. штук до 1,7 млн. штук.

Следует отметить, что казахстанские производители стали наращивать объемы экспорта отечественного яйца. Если в 2012 году было экспортировано лишь 324 тыс. яйца куриного, то в 2015 году этот объем составил 55,2 млн. штук, а в 2016 году 32,3 млн. штук.

Основными импортерами казахстанского яйца являются Россия, Кыргызстан, Таджикистан и Афганистан.

Таблица 5. Баланс производства и потребления яйца куриного

Годы	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**
Производство, млн. штук	3 673,4	3 896,0	4 291,2	4 737,0	4 761,1
Экспорт, млн. штук	0,324	-	40,3	55,2	32,3
Импорт, млн. штук	153,1	48,6	2,9	1,9	1,7
Потребление, млн. штук	3 826,2	3 944,6	4 253,8	4 698,6	4 730,5
Доля импорта в потреблении,	2,7	1,0	0,01	0,004	0,004

Источник: по данным Комитета по статистике МНЭ РК и Комитета государственных доходов МФ РК

В период с 2012 по 2016 годы в Казахстане наблюдается повышение среднегодовых розничных цен на 49,7% с 159 до 238 тенге за десяток и оптовых цен на 44,4% с 142 до 205 тенге за десяток.

Рисунок 4. Динамика розничных и оптовых цен на яйца куриные в Казахстане, тг/десяток

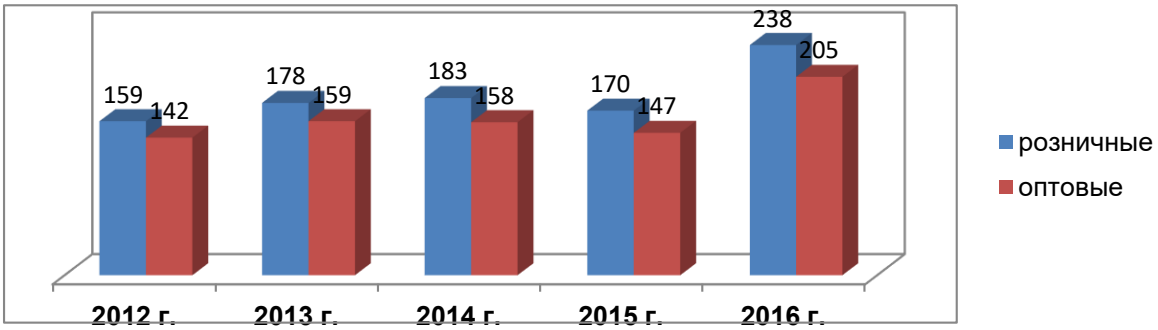

Источник: по данным АО «Казагромаркетинг»

Рисунок 5. Сезонность изменения розничных цен на яйца в среднем по Казахстану в 2012-2016 гг., тг/дес.

Таким образом, на основании вышеприведенного краткого анализа можно сделать следующие выводы:

1. Поголовье птицы в Республике Казахстан растет из года в год, что влияет на увеличение производства мяса птицы и производства яйца куриного. Несмотря на это население страны все еще потребляет более 50% импортной продукции.

Согласно рациональным среднедушевым нормам потребления, утвержденным Приказом Министра национальной экономики РК от 09.12.2016 г. №503 потребность в мясе птицы в Казахстане составляет порядка 283 тыс. тонн. Учитывая, что производство мяса птицы в стране порядка 153 тыс. тонн в год, а максимальный производственный потенциал существующих птицефабрик составляет около 180 тыс. тонн мяса птицы в год, можно сказать, что отечественные предприятия загружены лишь на 85%. В республике имеется дефицит в дополнительных производственных мощностях в размере 102 тыс. тонн в год.

Наряду с этим наблюдается сокращение объемов импорта и увеличение объемов экспорта.

2. В стране наблюдается рост производства яйца куриного с 2012 года на 29,6%. В связи с этим, в 2014 году достигнут порог нормы потребления на душу населения, рекомендованный Всемирной организацией здравоохранения – 243 шт.

Увеличение производства яиц привело к снижению импорта продукции из других стран и увеличению экспорта в ближнее зарубежье (Россия, Кыргызстан, Таджикистан, Афганистан).

За исследуемый период розничная цена на рынках Казахстана увеличилась на 49,7%, а оптовая на 44,4%.

Список литературы

1. Арутюнян, А.Г. Развитие рынка продукции птицеводства: на материалах Калининградской области: автореферат. дис….канд. экон.наук: 08.00.05 / А.Г. Арутюнян. – М., 2009. – 27 с. 2
2.Калиев Г.А., Сатыбалдин А.А., Турсунов С.Т. Казахстан: Рынок в АПК – Алматы,
3.Птицеводство РФ: состояние и перспективы развития. ИА «Светич»// Интернет-портал Министерства сельского хозяйства Российской Федерации. http://www.mcx.ru/news/news/show/31229.174.htm (дата обращения: 05.2015г.).
4.Барчо, М. Рынок птицы в Калининградской области / М. Барчо, А. Арутюнян // Экономика сельского хозяйства России. – 2009. – № 5. – С. 78-85.
5.Козерод, Ю.М. Развитие птицеводства на основе освоения достижений научно-технического прогресса: автореферат. дис….канд. экон.наук: 08.00.05 / Ю.М. Козерод. – М., 2010. – 23 с.
6.Официальный сайт Комитета по статистике МНЭ РК // http://www.stat.gov.kz/
7.Официальный сайт Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан //http://www.minagri.kz.

УДК 81
МРНТИ 16.31.41

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ЛЯПЫ: ПОЧЕМУ ОНИ ВОЗНИКАЮТ И КАК ИХ ИЗБЕЖАТЬ?

Бекбулатов Т.Р.
Международный Университет Информационных Технологий,
Алматы, Казахстан

Аннотация. *В данной статье рассматриваются причины возникновения переводческих ляпов, приводятся примеры наиболее грубых и недопустимых ошибок и предлагаются способы их исправления.*

Ключевые слова: *переводчик, перевод, переводческие ошибки, ляпы, термины, знания, умения.*

ВВЕДЕНИЕ

Перевод — это точное воспроизведение подлинника средствами другого языка с сохранением единства содержания и стиля. Этим перевод отличается от пересказа, в котором можно передавать содержание иностранного подлинника, опуская второстепенные детали и не заботясь о воспроизведении стиля. [1] Перевод на родной язык при изучении иностранного является одновременно и целью, и средством. Он служит надежным средством проверки понимания иностранного языка, его тончайших смысловых и стилистических оттенков.

Занимаясь практикой перевода с английского языка на русский, переводчик повышает свою языковую культуру и совершенствуется в использовании средств родного языка. Однако лишь одна практическая работа, без знания ведущих принципов перевода и теоретических обобщений, малоэффективна. В этом хорошо помогает теория перевода.

Переводчик должен быть компетентным и обладать творческим потенциалом. Компетентность — это сумма знаний и соответственно навыков и умений в определенной профессиональной области. Для переводчика — это языковые знания и речевые навыки и умения во всех основных видах речевой деятельности. А точнее, переводчик должен обладать, по меньшей мере, языковой и речевой (коммуникативной) компетенциями, а также навыками и умениями письменного и устного перевода, ораторской речи и, наконец, литературным талантом. Однако, компетентность переводчика не ограничивается языковой и речевой компетенциями. Перевод будет полноценным, если переводчику удалось познать глубины культуры того народа, на знание языка которого он претендует, ведь язык отражает национальное видение окружающего мира, его своеобразие, связанное с географическим положением страны, ее историей, религией, традициями и обычаями. Поэтому фоновые знания являются неотъемлемой частью «багажа» переводчика.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ

Учитывая постоянно растущую интенсивность переводческого труда и все новые и новые требования, предъявляемые к современному переводчику, трудно ожидать, что переводчики не будут допускать никаких ошибок. Как было описано ранее, для осуществления перевода, переводчик должен знать, по меньшей мере, два языка, их грамматику, стили речи, обладать фоновыми знаниями, творческим потенциалом и литературным талантом, быть компетентным, читать литературу для обогащения словарного «запаса», знать фразеологию, реалии и т.д. Все это не так легко и приходит лишь с опытом. Кому-то требуется на это больше времени, а кому-то меньше. Все зависит от нашего трудолюбия, старания и усидчивости, то есть от нас самих. Как гласит древняя латинская пословица «Errare humanum est» - «Человеку свойственно

ошибаться». На то, чтобы стать настоящим профессионалом своего дела, переводчику потребуется немало времени. Поэтому, чтобы совершать поменьше оплошностей, необходимо учиться не на своих ошибках, а на чужих. Давайте рассмотрим наиболее интересные примеры переводческих ляпов на следующих фотографиях и рисунках.

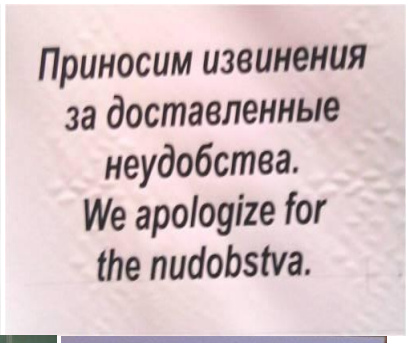

На первой фотографии идет полное искажение русского предложения. На английском языке оно звучит как «Извините, это закрыто/он закрыт для нас». Можно было просто повесить на двери табличку со словом closed. Второй пример также является неудачным, так как переводчик использовал транслитерацию при переводе ж/д вокзала, что было бы непонятным для иностранцев (Railway station).

Транслитера́ция -точная передача знаков одной письменности знаками другой письменности, при которой каждый знак (или последовательность знаков) одной системы письма передаётся соответствующим знаком (или последовательностью знаков) другой системы письма. [2]

В третьем примере можно было просто сказать Sorry for the inconvenience. В четвертом примере мы видим полное незнание правил перевода. Имена людей переводить нельзя. Надежда Терещенко должна была просто остаться «самой собой» (Nadezhda Tereshenko). Междупланетной связи, к сожалению, пока еще нет, так как установить контакт с инопланетянами нам еще не удалось, но «Чем черт не шутит». Видимо, переводчик перестраховался и написал этот «шедевр» для будущих потомков, сэкономив немало денег (нынче вывески стоят дорого). Следующий пример является показателем того, что переводчик просто не умеет пользоваться словарем. В английском языке существует полисемия, то есть многозначность слов. Слово oil может переводиться не только как нефть, но и масло (обычно растительное или минеральное), техническое масло, смазочный материал, и т.д. На последнем фото можно обнаружить, что переводчик не приложил никаких усилий, просто заменив кириллицу на латиницу.

Языковые ляпы - это еще и благодатная почва для появления шуток, подколов и казусных ситуаций. Fire in the hole — «Стреляй в дыру!», «Здесь жарко!» (военно-шахтёрская идиома, на русский не переводится, но вполне созвучны ей «Ложись!» или «Граната») Dye hair — убивать волосы (красить волосы, dye — окрашивать, которое созвучно с die — умирать). Фразеологическое сращение или идиома (от греч. ἴδιος — «собственный, свойственный») — это семантически неделимый оборот, значение которого совершенно не выводимо из

суммы значений составляющих его компонентов, их семантическая самостоятельность утрачена полностью. Например, «*содом и гоморра*» — «суматоха, шум». При дословном переводе фразеологических сращений иностранец обычно не может понять их общее значение: в англ. *to show the white feather* — «обвинить в трусости» (дословно — «показать белое перо», в Англии белое перо вручали во время войны уклонистам) ни одно из слов не намекает на значение всей фразы. **Фразеологизм** (лексическая единица, идиома, устойчивое выражение) — свойственное определённому языку устойчивое словосочетание, смысл которого не определяется значением отдельно взятых слов. [3]

Рассмотрим другие приемы переводческих ляпов: painkiller – убийца боли вместо болеутоляющее, либо обезболивающее, а gypsy woman — женщина из гипса вместо цыганка, Japanese people — японские люди, вместо японцы, “Wireless Internet” — «Беспроволочный Интернет» вместо «Беспроводной Интернет», Notorious murderer - Нотариус-убийца вместо Печально известный убийца. Некоторые умудряются дословно переводить фразеологические обороты, существующие в английском, и в результате выходит полная неразбериха:

“Watch out!” — «Посмотри снаружи!» (правильно: «Берегись!»)

“Ladybird” — «Птица женского пола» (правильно: «Божья коровка»; «Возлюбленная» (поэтическое).

“I fell in love”. — «Я упал в любовь» (правильно: «Я влюбился»).

Помимо вышеназванных причин, к одним из крупнейших источников ошибок можно причислить программу Google Translate. К сожалению, она не самый лучший помощник в переводе с английского на русский (и в обратном направлении), так как часто переводит отдельные слова из фразы, не учитывая всего ее контекста:

Многие помнят время, когда цифровые фоторамки были популярными устройствами. Однако, далеко не все понимают или очень смутно представляют себе, о чем идет речь. Дело в том, что цифровая фоторамка на английском Digital Photo Frame имеет гораздо более понятную смысловую нагрузку, просто потому, что Frame — это остов, костяк, каркас, основа, структура… а не только рамка. В прямом переводе на русский все сложнее. Каждый девятый из числа опрошенных фотолюбителей посчитал название «электронная фоторамка» или просто «электронная рамка» более логичным. Каждый семнадцатый предпочел название «фотодисплей». Одним словом — трудности перевода.
.. в течение месяца после опроса, каждый пятый обзавелся цифровой фоторамкой и каждый седьмой использовал ее в качестве подарка.

Названия улиц (ул. Ружейная – st. Shotgun, ул. Возрождения – Revival Street, ул. Голубые Дали – Blue Dali Street); названия географических объектов (Алтайское озеро Горькое-Перешеечное – Lake Bitter-Peresheechnoe, Зеленый пляж – Green beach) - не должны переводиться.

Особой графой переводческих ляпов являются ошибки, встречающиеся в иностранных меню. Увидев оригинальную трактовку блюд или их ингредиентов в кафе и ресторане, аппетит как рукой снимает:

Liquors – спирт;

Мороженое в асс. (ассортименте) – The icecream in ass;

Natural rice – рис натурал;

Fried chicken with basil & chilli – жареная курица с чили и василий;

Салат из языка и инжира – Salad from language and a fig.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Можно не быть счастливым обладателем уровня «Professional», но пройти мимо и не заметить переводческих ляпов без улыбки никому еще не удавалось. Чаще всего родителями ляпов бывают дословный перевод, чрезмерное увлечение машинным переводом или скудный опыт переводящего. Злоупотребление интуицией тоже к добру не приводит: если полагаться лишь на схожесть звучания с русской речью, можно попасть в цепкий капкан, именуемый

«ложным другом переводчика», из которых потом составляются тома словарей. Каким бы профессионалом ни был переводчик, в своей практике он обязательно столкнется с так называемым лингвистическим шоком. Это состояние, когда произнесение и перевод слова или фразы у определенной аудитории вызывает неадекватную реакцию - смех, удивление, смущение. Происходит это не потому, что переводчик допустил ошибку, просто некоторые языковые элементы, звучащие вполне невинно и привычно в одной среде, в другой могут приобретать совершенно иной смысл.

Избежать неожиданной реакции или непредсказуемых ситуаций при смене языковой среды, так или иначе, не удастся. Исходя из этого, если переводчик попал впросак и не знал о двояком смысле произносимых слов, остается только сохранять самообладание и чувство юмора.

Список литературы:

1. Рецкер Я.И. Учебное пособие по переводу с английского языка на русский. Выпуск 1. — Москва, 1981г.
2.https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%
3.https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B0%
4. Лингвистический энциклопедический словарь, Калька, с. 211
5.Латышев Л. К. Технология перевода. Москва: Академия, 2008 г. 317 с.
6. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. Москва, 2001. 424 с.
7. Слепович В.С. Настольная книга переводчика с русского языка на английский. Мн.: ТетраСистемс, 2006. – 304 с.

УДК 657.44

БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТЕ ПАЙДАНЫ БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Бекишева Асем Талгатовна
магистрант, С.Сейфуллин атындағы ҚАТУ
Нұр Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші: э.ғ.к., **Ахметова Динара Төлеухановна**

Коммерциялық ұйымды басқару қойылған мақсатқа жету үшін оның қызметін үйлестіру және реттеу – ең жоғары пайда алу үрдісін білдіреді. Шаруашылық байланыстардың күрделенуі және нарықтық қатынастардың тетігі, нарықтың жаңа құралдарының, өндірістік – шаруашылық қызметті басқару әдістері мен құралдарының пайда болуы осы жағдайларда ұйымның табысты жұмыс істеуін қамтамасыз ететін қосымша ақпараттың қажеттілігін туындатқан. Техника, технология және өндірісті ұйымдастыруда елеулі өзгерістер болды. Өнімнің көп түрлері, оны жасау тәсілдері, олардың комбинациясының нұсқалары пайда болды.

Шығындар және көп жағдайда қызмет нәтижелері қазіргі уақытта жеке күш салумен ғана емес, адамның іскерлігімен, техникалық жетілдіру деңгейімен, жұмыстың үнемділігімен, пайдаланылатын машиналар мен жабдықтардың өнімділігімен айқындалады. Туындаған проблемаларды шешу нұсқаларының саны өсті, дұрыс емес басқару шешімінің бағасы да өсті.

Бухгалтерлік есептің негізгі мақсатын ұйымның табысы мен қызметінің рентабельділігін қамтамасыз етуге бағытталған фирманың ішкі қажеттіліктерін қанағаттандыруға қайта бағдарлау қажеттілігі пайда болды. Бухгалтерлік есеп қаржылық және басқарушылық болып бөлінді, және де қаржылық есепте біртіндеп басқару функциясы да оқшауланады.

Мантуленко В.В., Керженцева А.А.пікірі бойынша, басқару есебінің деректерін дербес жүйеге оқшаулаудың қажеттілігі көп жағдайда ұйым қызметінің коммерциялық құпиясын сақтауға қойылатын талаптардың күшеюімен, қандай да бір шешімдер қабылданатын мән-

жайлармен байланысты. Қаржылық есептілік көрсеткіштері барлығына емес, көпшілігіне қол жетімді. Мұны салық органдарын, қоғамның немесе серіктестіктің тексерушілерін, аудиторларды және т.б. тексеру үшін ашық қаржылық есепке жатқызуға болады. Басқару үшін есеп деректері – сыртқы пайдаланушылар үшін ғана емес, сондай-ақ осы проблеманы шешуге тікелей қатысы жоқ ұйымның өзінің басқару персоналы үшін коммерциялық құпия. Ұйымның пайдасын басқару қаржы менеджментінің маңызды бағыттарының бірі болып табылады және оны қалыптастыру мен пайдалануға байланысты мәселелерді қамтиды. Салықтық есепке алу мақсатында пайдаланылатын ұйымның пайдасын қалыптастыру жүйесін қарастыру қажет [1].

1-сурет арқылы пайданы қалыптастыру үрдісі ұйымның жеке табыс топтарының пайда болуымен және тиісті шығыстар топтарының тартылуымен байланысты. Пайдаға салық салу мақсатында ұйымның табыстарына тауарларды (жұмыстарды, қызметтерді) сатудан және мүліктік құқықтардан түскен кірістер, сондай-ақ қаржыландырудан тыс кірістер жатады. Шығыстар олардың сипатына, сондай-ақ ұйымның жүзеге асыру шарттары мен қызметінің бағыттарына қарай өндіріспен және өткізумен байланысты шығыстарға және қайта жүзеге асырудан тыс шығыстарға бөлінеді.

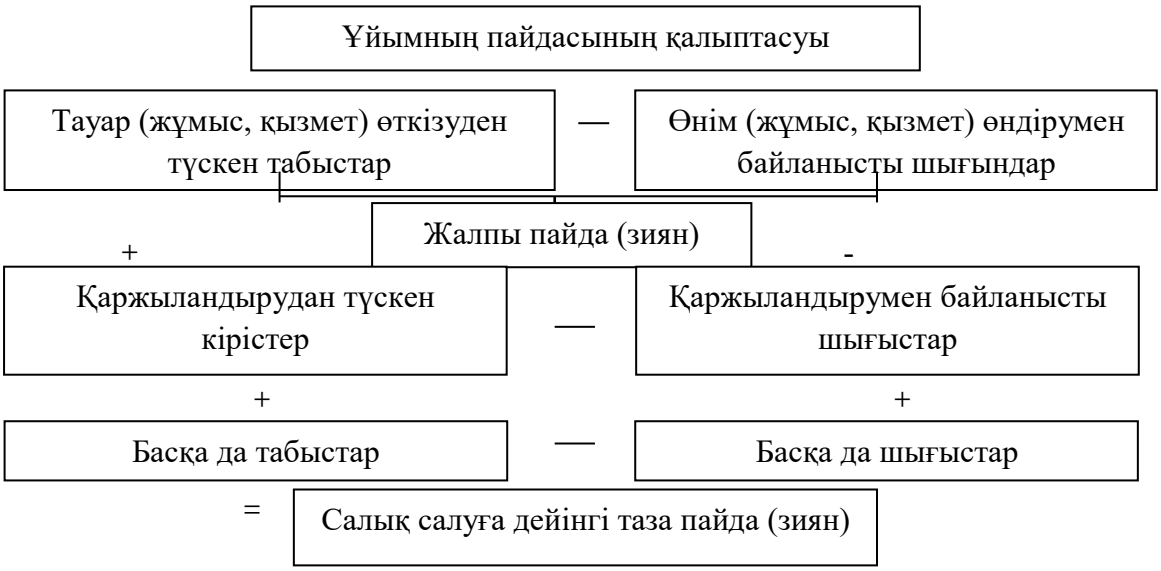

Сурет 1. Ұйымның таза пайдасының қалыптасуы

Ескерту: зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Шаруашылық қызметтің әрбір фактісі осы есеп түрінің талаптарына сәйкес жіктеледі және ол өзінше көрсетіледі. Дегенмен, басқарушылық есепке алу пайда көрсеткішіне әсер ететін негізгі факторлардың бірі болып табылатын шығындарды есепке алу бөлігінде қаржылық және салықтық есептермен қиылысады. Бұдан басқа, есептің барлық үш түрінің (қаржылық, басқарушылық және салықтық) бастапқы базасы бірдей, бұл олардың өзара байланысының аспектілерінің бірін айқындайды.

Ұйымның пайдасын басқару деп ағымдағы және инвестициялық қызметті жүзеге асыру үрдісінде ұйымның кірістері мен шығыстарын басқару жүйесін, сондай-ақ жүргізілген дивидендтік және салық саясатының негізіне алынған қағидаттарды орындауды түсінеді. Осыған байланысты ұйымның пайдасын басқарудың тиімділігін арттыру мақсатында негізделген әдістемелік тәсілді қолдану қажет. Сыртқы және ішкі факторлардың әсерін ескере отырып, ұйымның пайдасын басқару алгоритмін әзірлеуге болады [2].

Ұйымның пайдасын басқару алгоритмі 2-суретте келтірілген.

Бірінші кезеңде ұйымда нақты қалыптасқан пайданы қалыптастыру және пайдалану жүйесінің тиімділігін бағалау екі топқа бөлінетін арнайы көрсеткіштер негізінде ұйымның кірістерінің, шығыстарының және пайдасының нақты жай-күйіне талдау жүргізіледі.:

–ұйымның бухгалтерлік есебі негізінде анықталатын стандартты бағалау көрсеткіштері (пайданың жекелеген түрлері, капиталдың рентабельділігі, өндірістің рентабельділігі, сатудың

рентабельділігі, меншікті капиталдың рентабельділігі, инвестицияланған капиталдың рентабельділігі, капиталдың айналым коэффициенті және т. б.);

–ұйымның басқару есебі бойынша анықталатын қосымша бағалау көрсеткіштері: сатудың сыни көлемі, өнімдер бойынша шығындарды жабу (салыстырмалы маржиналдық табыс), операциялық тұтқаның әсері, қаржылық тұтқаның әсері, ұйымның құны және т.б. ақша капиталы жай-күйінің бағалау көрсеткіштерінің толық тізбесі ұйым қызметінің ерекшелігі мен ұйым менеджментінің ерекшеліктеріне қарай дербес таңдайды [3].

Сурет 2. Ұйымның пайдасын басқару алгоритмі
Ескерту – зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Екінші кезең ұйымның пайдасын басқару жөніндегі іс-шараларды жоспарлау жоспарлау процесінің белгілі бір сатыларынан біртіндеп өтуді көздейді. Ұйымның пайдасын басқарудың мақсаттарын және одан туындайтын міндеттерін әзірлеуді пайданы басқарудағы қажеттігіне қарай әрбір ұйым жеке жүзеге асырады. Ұйымның пайдасын басқарудың әмбебап мақсаты ретінде пайданы және рентабельділікті максималдауды қамтамасыз етуді, сондай-ақ ұйымның құнын арттыруды қарастыруды ұсынады.

Ұйымның пайдасын басқару тиімділігінің негізгі көрсеткіштері бойынша жоспарды қалыптастыру жоғарыда белгіленген пайда жағдайын бағалау көрсеткіштерінің топтары бойынша басқару мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес деңгейде жүзеге асырылады.

Осылайша, ұсынылған ұйымның пайдасын басқару алгоритмін қолдану ұйым қызметінің кірістерін, шығыстарын және қаржылық нәтижелерін қалыптастыру саласындағы қаржылық басқару сапасын арттыруға мүмкіндік береді, сондай-ақ жалпы ұйымның тиімді жұмыс істеуін

қамтамасыз етеді. Кірістің жеткілікті санының қалыптасуымен, шығыстардың оңтайлы жай-күйіне қол жеткізумен және сауатты дивидендтік саясатты жүзеге асырумен сипатталатын ұйымның табысын тиімді басқару қысқа мерзімді кезеңде ұйымның рентабельділігі мен өтімділігін (төлем қабілеттілігін) сақтауға және нығайтуға, ал ұзақ мерзімді кезеңде оның бәсекеге қабілеттілігі мен инвестициялық тартымдылығын арттыруға бағытталған.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Мантуленко В.В., Керженцева А.А. Управление прибылью предприятия// Инновационная экономика: материалы Междунар. Науч. Конф. – Казань: Бук, 2020. – С. 48-50.
2. Савицкая Г.В. экономический анализ: учебник для студентов высших учебных заведений. – М.: ИНФРА-М, 2019. – 647 с.
3. Надежда С.П. Управление прибылью организации: теория и методология // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 3, Экон. Экол. 2015. № 4(33). С. 217-226

УДК 372.881.161.1

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИНЦИПОВ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ - СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ К ИЗУЧЕНИЮ ПРЕДМЕТА

Бекмуханова Гульмира Ахметжановна
Губина Любовь Васильевна
г.Уральск, Казахстан
Назарбаев Интеллектуальная школа физико-математического направления

Дифференцированный подход к обучению в школе является важным требованием современного образования. Учителя часто по-разному дают определение дифференциации и затрудняются строить уроки с учетом принципов дифференциации. Основываясь на этом, мы решили провести исследование Lesson Study. Изучив теоретический материал, мы совместно запланировали и провели серию уроков, на которых использовали разные принципы дифференциации для повышения мотивации учащихся в 8-ом классе. Именно в этом возрасте начинается снижение интереса к предмету, поэтому мы предположили, что создание условий на уроке, когда каждый ученик непосредственно вовлечен в деятельность, позволит повысить интерес к предмету.

Учитывая цели обучения и содержание раздела учебной программы, мы решили остановиться на трех принципах дифференциации: креативности, ускорения, углубления (согласно классификации международного консультанта по программам обучения одаренных детей Профессора Джойса). Принцип *креативности* определяется как принцип, реализация которого предполагает создание условий для творческого развития учащихся. *Ускорение* подразумевает уход от стандартных навыков к использованию заданий, направленных на развитие высоких мыслительных навыков. Принцип *углубления* предполагает более глубокое изучение одаренными учениками тем, дисциплин или областей знания, что ведет к ряду положительных результатов: высокий уровень компетентности в соответствующей предметной области знания, благоприятные условия для интеллектуального развития учащихся.

1-ый урок по теме «Исчезающие виды животных/птиц» был разработан и проведен с учетом принципа креативности. При планировании урока мы решили, что для реализации этого принципа оптимальным вариантом станет создание творческого продукта. После просмотра и обсуждения видеоролика о зимовке фламинго в Актау учащиеся в 3-х группах создавали постер о защите исчезающих видов животных/птиц. Каждая группа выполняла свою часть задания: 1 группа - создавала слоган, 2 группа - рисовала эмблему, используя цветовую символику, 3 группа - писали призывный текст. Группы были сформированы на уроке случайным выбором. Все группы справились с заданием. Метод наблюдения за фокус-группой показал, что во второй группе ученик А был пассивным. Очевидно, это задание ему было неинтересно. Ученик С чувствовал себя комфортно, высказывал идеи, защищал работу группы. Мы пришли

к выводу, что формировать группы для реализации принципа креативности следует с учетом диагностических карт по типам интеллекта учащихся, составленных психологами школы. В качестве поддержки учащимся 3-ей группы можно было бы предложить для создания слогана примеры рифмующихся пар. Наблюдая за учениками, мы видели интерес при выполнении заданий, что говорит об эффективности принципа креативности для повышения мотивации.

2-ой урок был разработан с учетом принципа ускорения. Так как учитель знает уровни способностей учащихся, не было необходимости в предварительном оценивании уровня знаний, умений и навыков учащихся. На этом уроке учащиеся знакомились с произведением Янка Мавра «Сын воды». Работа также строилась в группах. Учащиеся читали отрывки из текста и отвечали на вопросы высокого порядка (анализ, синтез, оценку). 1-ая группа дала неполный ответ: не смогла сделать обобщение от общего к частному (на примере образа жизни народа фуиджи рассказать о семье главного героя). Остальные группы хорошо справились с заданием, сделали соответствующие выводы. При обратной связи учащиеся А и В указали, что им было на уроке интересно, комфортно. Ученик С, попавший в 1-ую группу, был недоволен своей работой, часто обращался с вопросами к учителю. Метод расстановки парт показал, что учитель больше внимания уделял группе 1. Именно в ней находился ученик С. Проанализировав урок, мы выяснили, что одной из причин, вызвавших затруднение, является нечеткая формулировка задания. Кроме того, решили, что необходимо группировать учащихся и давать задания по уровню способностей. Таким образом, мы сделали вывод, что данный урок был ориентирован в большей степени на среднего и сильного ученика.

На 3-ем уроке учащиеся работали в парах. Для реализации принципа углубления детям было дано задание на сравнительный анализ двух текстов по теме «Вода». Углубление реализовывалось через определение признаков стилей текстов. Перед проведением анализа текста учащиеся через игру «Грамматическое домино» повторили теорию об особенностях разных стилей и углубили знания языковых средств (инверсия, модальные частицы). На протяжении урока карточки-домино на учительском столе выполняли функцию скаффолдинга. Ученики А и С сидели в паре. Ученик С сразу приступил к выполнению задания, обращался к карточкам 2-3 раза. Ученик А не обращался к поддержке, ориентируясь на собственные знания. Ученица В активно участвовала в работе пары, часто обращалась за поддержкой. Метод транскрипта показал, что ученики давали аргументированные ответы, приводя конкретные примеры из текста. Удачным на уроке был скаффолдинг (карточки-домино). Выбранная для урока форма работы (в парах) была наиболее оптимальной для сравнительного анализа текстов. Ученики показали, что они могут использовать знания языковых средств, полученные при изучении художественных произведений, для анализа текстов публицистического стиля. По рефлексии учащихся, “Грамматическое домино” вызвало наибольший интерес.

В своей рефлексии учитель отмечает, что совместное планирование помогло тщательно продумать структуру урока, подобрать ресурсы, а самое главное - построить урок с учетом принципов дифференциации. Если на первом уроке ученик А оказался не в своей группе и не был достаточно активен, то на последнем уроке учителю благодаря обсуждению с коллегами удалось вовлечь в учебный процесс всех учащихся. Учитель отмечает, что Lesson Study помогает комплексно проанализировать урок, объективно оценить весь процесс урока.

Таким образом, планирование и проведение уроков русского языка с учетом принципов дифференциации позволяют повысить мотивацию учащихся к изучаемому предмету и способствуют формированию навыков высокого порядка. Однако при использовании принципа ускорения эффективнее учитывать уровни способностей каждого ученика. Урок с учетом принципа углубления следует проводить, применяя скаффолдинг, чтобы ученику С создать ситуацию успеха.

Литература:

1. Жан Пиаже: теория, эксперименты, дискуссии: Сб. статей / Сост. и общ.ред. Л.Ф. Обуховой и Г.В. Бурменской; предисл. Л.Ф. Обуховой. – М., 2001. – 624с.
2. Одаренные дети: проблемы полноценного развития: Сборник научных статей и тезисов научных докладов / Под ред. Е.А. Козыревой. – М., 2000. –102с.
3. Программа по одаренности для учителей Назарбаев Интеллектуальных школ/Презентации.2012

УДК 336.27

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА АГРАРНОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И РЕГУЛИРОВАНИЯ ЕГО РАЗВИТИЯ

Бектурсунова А.Б.
Магистрант 2-го курса
Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина
Научный руководитель: д.э.н., профессор, Анафияева Ж.А.
г. Нур-Султан, Казахстан

Аграрный сектор в силу своей специфики не может в условиях рынка на равных участвовать в межотраслевой конкуренции. Аграрный сектор производит лишь 4,6% ВВП страны, а уровень производительности труда в сельском хозяйстве продолжает оставаться в числе самых низких по сравнению с другими отраслями. В то же время, потенциал аграрного сектора экономики Казахстана довольно значителен, и при рациональном его использовании и соответствующей поддержке государства, как это делается во всем мире, Казахстан может не только обеспечить себя основными продуктами питания, но и экспортировать их.

Президент Казахстана К-Ж. Токаев в Послании народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» особое внимание уделил развитию агропромышленного комплекса и повышению эффективности государственной поддержки этой сферы. В отрасли животноводства агропромышленного комплекса РК по итогам 10 месяцев 2019 года обеспечен рост валового выпуска продукции на 3,9%, в том числе мяса на 5,5%, молока – 3,2% [1].

Рост производства продукции животноводства связан с успешной реализацией программ кредитования в животноводстве, за 10 месяцев текущего года прокредитовано 806 хозяйств на приобретение крупного рогатого скота в объеме 78,9 тыс. голов, в аналогичном периоде прошлого года – 412 хозяйств на 39,1 тыс. голов. За прошлый год в отрасль привлечено 379,4 млрд тенге инвестиций, что на 37% больше уровня аналогичного периода прошлого года. Для дальнейшего развития пищевой и перерабатывающей промышленности государством оказывается льготное финансирование проектов в рамках программ «Дорожная карта бизнеса-2020» и «Экономика простых вещей».

Аграрный сектор становится привлекательным для бизнеса, только за последние 5 лет в отрасль привлечено $3,3 млрд (1,3 трлн тенге) инвестиций, в том числе, частный сектор вложил около 80% инвестиций, в 2018 году – $936 млн (365,1 млрд тенге). И это не предел, отрасль располагает большим потенциалом для дальнейшего увеличения объемов производства.

В целях привлечения иностранных и отечественных инвестиций в агропромышленный комплекс республики (далее – АПК) ведется работа по созданию соответствующих условий по поддержке предпринимательства: субсидирование приоритетных направлений, обеспечение льготными кредитами и лизингом, специальные режимы налогообложения для субъектов АПК.

Для реализации инвестиционных проектов в сфере АПК действует программа инвестиционного субсидирования, предусматривающая возмещение части расходов, понесенных субъектом АПК при инвестиционных вложениях, по 39 приоритетным направлениям.

На текущий момент реализовано 49 инвестиционных проектов с участием иностранных инвесторов, в т.ч. 25 крупных инвестиционных проектов на общую сумму свыше $1 437,2 млн, из них 9 проектов с участием ТНК на общую сумму около $320 млн, 20 перспективных проектов на сумму $2 391,0 млн и введенных 4 проекта на сумму $207,1 млн тенге [3].

Инвестиционные субсидии будут стимулировать обновление машинотракторного парка, содействовать модернизации и созданию новых МТФ, птицефабрик мясного направления, садов, теплиц, инфраструктуры хранения плодов и овощей.

В целом, в Государственной программе развития агропромышленного комплекса РК на 2017-2021 годы предусмотрены следующие меры господдержки [2]:

–инвестиционное субсидирование (возмещение 25% вложенных инвестиций в приоритетные направления АПК);

–субсидирование процентной ставки (ставка вознаграждения по основным средствам снижается на 10%, а по оборотным на 5% годовых);

–развитие институтов гарантирования (в случае отсутствия достаточного залогового обеспечения оказывается поддержка при частичном гарантировании и страховании займа);

–внедрение механизма аграрных расписок (позволит инвесторам/кредиторам финансировать производство сельскохозяйственной продукции за счет продажи урожая до его фактического сбора (под залог будущего урожая));

–совершенствование системы агрострахования (позволит покрыть до 80% затрат на весенне-полевые работы при наступлении страхового случая.

В растениеводстве целью субсидирования является увеличение объемов производства, повышение урожайности и качества производимой продукции, загрузка производственных мощностей предприятий по переработке сельскохозяйственной продукции и обеспечению их отечественным сырьем, субсидирование семеноводства, повышение продуктивности и качества продукции животноводства, удешевление стоимости удобрений, гербицидов, субсидирование доставки поливной воды и другие направления.

Также, в целях повышения эффективности аграрного сектора предусмотрены специальные налоговые режимы для производителей сельскохозяйственной продукции: специальный налоговый режим для производителей сельскохозяйственной продукции и сельскохозяйственных кооперативов; специальный налоговый режим для крестьянских или фермерских хозяйств.

Для решения этих задач ежегодно увеличиваются объемы финансирования АПК через финансовые институты Национального управляющего холдинга «КазАгро». В 2019 году Холдинг «КазАгро» профинансировал субъекты АПК на сумму более 477 млрд. тенге, из них на кредитование сельского хозяйства и лизинг сельхозтехники направлено более 448 млрд. тенге и порядка 29 млрд. тенге на закуп зерна [3].

Все предлагаемые меры направлены на активизацию импортозамещения и поддержку отраслей АПК.

Сегодня из девятнадцати социально значимых продуктов питания по шести высокая импортозависимость на общую сумму $505 млн. Так, ежегодно импортируется мясо птицы в объёме 191,6 тыс. тонн (49% от внутреннего потребления); колбасные изделия – около 30 тыс. тонн (39%); сыры и творог в объёме 21,9 тыс. тонн (46,5%); яблоки – 101 тыс. тонн (31,5%); сахар – 250 тыс. тонн (57,3%); рыба – 30,6 тыс. тонн (72%).

Для импортозамещения по молоку планируется ввести ежегодно не менее по 25 промышленных молочно-товарных ферм, по мясу птицы дополнительно ввести в эксплуатацию птицефабрики с мощностью до 200 тыс. тонн, по яблокам необходимо дополнительно разбить сады на площади до 12,5 тыс. гектар, которые дадут возможность произвести 105 тыс. тонн яблок, по насыщению внутреннего рынка сахаром нужно построить дополнительно два новых завода и провести модернизацию трех действующих сахарных заводов, а также обеспечить увеличение посевов сахарной свеклы.

Реализация этих мер по импортозамещению позволит к 2024 году насытить внутренний рынок до 80% отечественной продукцией, с привлечением в сектор порядка 770 млрд. тенге инвестиций в основной капитал, по этой причине Министерство сельского хозяйства РК предлагает совершенствовать механизмы государственной поддержки, ввести градацию по субсидиям. Субсидии на единицу продукции создают эффективные экономические стимулы для наращивания производства продукции, но при этом акцент ставится на поддержку промышленного и технологичного производства.

Для своевременного решения вопросов АПК государством предпринимается комплекс мер, направленных на его улучшение. Статистика показывает положительную динамику в

данной области, включающую в себя: увеличение валового выпуска продукции, формирование новых сельскохозяйственных объектов и других.

Вместе с тем, принимаемых мер недостаточно, в отрасли накопилась масса проблем, без решения которых развитие сельского хозяйства очень затруднительно. Приводятся некоторые меры по достижению параметров развития сферы АПК [2]:

– повышение уровня производительности сельского хозяйства за счет увеличения объемов отечественного производства за счет инноваций;

– ускоренное развитие отраслей, создающих современную научно-техническую базу развития сельхозпроизводства;

– модернизация производства в сельхозпредприятиях и фермерских хозяйствах;

– проведение углубленной специализации, кооперации и интеграции сельхозпроизводства, путем создания сельхозкооперативов по производству и сбыту сельхозпродукции [4];

– создание и развития систем по агросервисному обслуживанию сельхозтоваропроизводителей;

– детальный пересмотр и оценка действующих мер по субсидированию отрасли с учетом всех рисков и возможностей;

– укрепление взаимодействии агронауки и бизнес-сообщества. По данным Министерства сельского хозяйства РК, в отрасли лишь 8% результатов научно-технической деятельности внедряются в производство. Основная часть научных исследований и разработок финансируется государством без активного участия бизнеса;

– расширение и укрепление сети системы информационно-маркетинговой службы;

– создание и расширения сети научно-технических центров по разработке, внедрению инноваций и передовых технологий в сельхозпроизводстве [5];

– социальное развитие села, развитие социальной и общественной инфраструктуры в сельской местности для поддерживания устойчивого конкурентоспособного развития сельского хозяйства.

Реализация предлагаемых мер позволит обеспечить устойчивое развитие аграрного сектора экономики, продовольственную безопасность страны, создать привлекательную среду для привлечения необходимых инвестиций в аграрную сферу и сделать село привлекательной для проживания населения.

Литература:

1. Послание Главы государства К-Ж. Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» 02.09.2019 г.;
2. Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы;
3. Стратегия развития АО «Национальный управляющий холдинг «КазАгро» на 2011-2020 годы»;
4. Оценка социально-экономического потенциала различных организационных форм субъектов АПК в условиях Северного Казахстана [Текст]: моногр. / А.С. Исмаилова, Ж. Сүндетұлы, А. Ж. Нукешева - Астана: КАТУ им. С. Сейфуллина, 2017. - 125 с.;
5. Организация производства и предпринимательство в АПК [Текст]: учебник / В. И. Нечаев, П. Ф. Парамонов, Ю. И. Бершицкий; ред. П. Ф. Парамонов. - 2-е изд., испр. и доп. - СПб: Лань, 2016. - 472 с.

УДК 37.091.33:821.512.122

КӨНЕ ТҮРКІЛЕР ТАНЫМЫНДАҒЫ ТӘҢІР ҰҒЫМЫ

Керимбаева С.Е. Ф.ғ.к., қауым.доцент,
Белгибаева Г.А. Магистр аға оқытушы,
Керимбаева Д.Е. Магистр аға оқытушы,
Шымкент университеті, Қазақстан

Бүгінгі таңда қолы жетіп отырған, әсіресе теоретикалық физика саласындағы ғылыми жетістіктердің нәтижесінде діни-мифологиялық ұстанымдардың дәлелденгені жөнінде ресейлік ерлі-зайыпты ғалымдар В. Ю. және Т. С. Тихоплавтардың кітаптарында баян етіледі. Сол кітаптардан аударылған әлемнің мифологиялық және ғылыми модельдерінің арасындағы сәйкестіктер жөнінде үзінді келтірелік: «Г. И. Шиповтың физикалық вакуум теңдеулерін шешу нәтижесінде, Әлемнің жеті деңгейін бөліп қарап, оны математикалық тәсілмен суреттей алатын болдық. Шиповтың он-өлшемді Әлем моделі эзотерикалық іліммен қабыса отырып, қасиетті кітаптардағы құпияланған сырларға және парапсихологиялық феномендерге түсінік бере алады. Әлемнің бұл моделін соңғы және аяқталған варианты деп жыға айту, әрине, ертерек болады. Әлемнің өлшемі оннан артық та, ал уақыт болса, көп өлшемді болуы да ғажап емес. Дегенмен, математика тілімен суреттелген Әлемнің жеті деңгейі төмендегі ғылыми-теистік Әлем суреттемесімен дәлме-дәл келеді.

1. Обьективтік Дүние біздің сезім органдарымыз арқылы қабылданатын эмпирикалық материалды дүниемен шектелмейді.
2. Біздің материалдық дүниеден басқа, болмыстың басқа формасында шындық – Жоғарғы Ақиқат Дүниесі бар.
3. Біз өмір сүріп жатқан физикалық дүние Жоғарғы Ақиқат Дүниесінің туындысы, «көлеңкесі» ғана.
4. Жоғарғы Ақиқат Дүниесі шексіз, мәңгі және тұрақты. Онда кеңістік, уақыт, қозғалыс, эволюция, туылу, өлу сияқты категориялар болмайды.
5. Жоғарғы Ақиқат Дүниесін және материалдық шындық дүниесін қамтитын Дүние, яғни Универсум ашық жүйе құрып тұр.
6. Универсум негізінде, онымен салыстырғанда сыртқары барлығын да қамтыған Бастама – транцедентті, трансрациональді, беймәлім, жоғарғы тұлға Құдай (Абсолют) бар. Оны тек мистикалық ілімнің күшімен ғана тануға болады.

Осы тезистер физик-теоретиктердің соңғы зерттеулеріндегі Әлемнің жеті деңгейі: Абсолюттік «Ешнәрсе» (Құдай монадасы), алғашқы торсиондық өріс (Әлемнің сана өрісі), физикалық Вакуум (эфир), плазма (от), газ (ауа), сұйықтық (су) және қатты затпен (жермен) үндесіп тұр» [1; 122-123].

Осы үзіндіде көрсетілгендей жоғарыда (ал көне түркілердің дүниетанымдық түсінігінде – көкте, яғни аспанда) біздің материалдық дүниеден басқа, болмыстың басқа формасында Жоғарғы Ақиқат Дүниесі бар. Адамдар өмір сүріп жатқан физикалық дүние Жоғарғы Ақиқат Дүниесінің туындысы, «көлеңкесі» болған болса, аспандағы (көктегі) көне түркілердің тәңірі (tengri) «құдай, құдірет иесі, жаратушы» Жоғарғы Ақиқат Дүниесінің иесі бір кескіні, келбеті, кебі болуы әбден мүмкін. Тәңірдің, яғни құдайдың жаратушы құдірет иесі ретінде аспанда «орналасуы» Жоғарғы (жоғарыдағы) адамдардың үстіндегі үстемді адамдар әлемін (деңгейін) жасап, тудырып, жаратып отырған Ақиқат Дүниені меңзеп тұрғандай.

Көне түркілерде Тәңір (tengri) сөзі көк (аспан) ұғымында сонымен қатар «құдай, құдірет иесі, жаратушы» ұғымдарында қолданылған. Басқаша айтсақ, Тәңір, яғни құдай-көкте (аспанда) екенін аңғаруымызға болады немесе жоғарыда орналасқан көктің (аспанның) өзі құдайдың (құдіреттің, жаратушының, ал қазіргі ғылыми терминологиясымен атайтын болсақ Жоғарғы Ақиқат Дүниенің, Абсолюттың, Әлемнің сана өрісі т.б.) бір кескіні, келбеті, болмысы, кебі ретінде танылып отыр. Байқап қарасақ, бүгінгі теоретикалық физика зерттеп, дәлелдеп,

математика тілімен суреттеп отырған Әлем деңгейлері туралы түсінік көне түркілер дүниетанымында өз орны болған, бірақ ондай түсінік немесе Әлем деңгейлерінің суреттемесі мифологиялық ұғымдар арқылы берілген, оларды атауда басқа (мифологиялық) «терминология» қолданылған.

Көне түркілердің дүниетанымында Тәңірді аспанда (көкте) «орнатып», құдіретті аспан (көк) деп таныған, сонымен бірге аспанды космостың бір қабаты (бөлігі) ретінде де түсінген, kök tengri деген сөз тіркесі сондай ұғымдарда қолданылған. Сонымен қатар руникалық ескерткіштерде kök, kök galug сияқты қолданыстарда байқалады. Бұл сөз және сөз тіркесі космостағы көк тәңірді емес, бергі, құстар қалықтайтын (салыстырыңыз: kök galug) аспанды меңзеп тұр. Сонымен, аспан (көктің) өзінде екі деңгей, екі қабат (бергі және одан арғы) болып тұр. Мүмкін, көне түркілерде, олардың дүниетанымында Жоғарғы Әлемнің екі емес, одан да көп деңгейлері болған шығар, бірақ таста қашалып жазылған ескерткіштерде ондай деректер жоқ немесе жазуларға түспеген.

Күлтегін ескерткішінің мәтінінен көріп отырғанымыз Тәңір – көк аспан, жаратушы, адамдар және жердің үстінде яки биік, үстем. Байырғы түркілер көкке (Көк Тәңірге) жалынған, жалбарынған, одан пана іздеген.

Сібірдегі Туба өзені жағасындағы жартастарда көне түркі заманында қашалып жазылған мынадай сөздер бар:

Tenrim öçük bizke [bol]
İdil jerim a bengü bol [8; 69]

Қазақша аудармасы: Тәңірім, пана (шатыр) бол!
Еділім, жерім (елім) мәңгі бол!

Қытай жылнамаларында дерек ретінде сақталған Ышбара қағанның (Шаболио-қытайша) Суй императорына жазған хатында (582 жыл) және Киминь (Кижинь) қағанның хатында (600 жыл) «адамдарға пана болған» (үстін жапқан) көк-аспан жөнінде және оларды (адамдарды) «көтеріп жүрген» жер жөнінде де айтылған [2; 55-56].

Көне түркілердің дүниетанымдық мифтерінің үлкен бөлігі әрине, руникалық жазба ескерткіштерінің мәтіндеріне кірмей қалуы әбден мүмкін. Сол көне түркілердің кейінгі ұрпақтары болып саналатын қазіргі түркі халықтарында әр түрлі көлемде, өзгеріске түскен, қарабайырланып кеткен дүниетанымдық мәні бар мифтер, аңыздар немесе олардың үзінділері күні бүгінге жеткен. Космогониялық тақырыптағы мифтер әсіресе Оңтүстік Сібір түркі халықтарында көбірек сақталған. Сондай космогониялық мифтерді саралай келе зерттеушілер ол мифтер Ғалам моделінің алғашқы түпнұсқасын, ұрығын (эмбрионын) көрсете алады, Ғаламның барлық бөліктерінің: макро-, мезо- және микросмның изоморфтығын меңзейді деп жазады: «Картина возникшего мира содержит в себе эмбрион всей позднейшей модели Вселенной. Творение, начавшееся в некоей точке пространства, охватывает все сферы актуального состояния мира. Здесь же мы обнаруживаем предпосылки для понимания изоморфности всех частей Вселенной: макро-, мезо – и микрокосма. То, что человек создается из природных материалов, подчеркивает его принципиальную сопричастность космическим сферам»[3; 22].

«XIX ғ. Алтай, Енесай түріктерінің космогониясы туралы жинақталған мәліметтерден белгілі болғандай, оларда онтологиялық түсінік сақталғанымен, әлемнің және адамның жаратылуына байланысты аңыздарда, көбінесе Тәңірдің жаратуы, бұрыннан бар материяға форма беру сияқты көрініс алған» [4; 51].

Теңдесі жоқ Аллаһ тағаланың жаратушы құдіретінің негізінде пайда болған Әлемнің жеті деңгейінің де физикалық дүние мен адамның жаратылуына тікелей қатысы бар болғаны анықталып отыр. Физик-теоретиктердің соңғы зерттеулеріне ден салатын болсақ физикалық дүниенің (материяның) және адам тәнінің пайда болуы процесі былай болмақ: «Жерде алғашқы тіршілік пайда бола бастағанда-ақ әртүрлі торсиондық өрістерден туындаған Мөлдір Әлем де күрделене бастаған. Академик Г. Шиповтың болжамы бойынша Мөлдір Әлемнің торсиондық өрістері мен сананың арасында ажыратып болмастай тікелей байланыс бар. Аталмыш өріс жан мен рухтың материалдық таратушы ролін атқарады. Мөлдір Әлем өзінің жетілуі мен

күрделенуінде қандай жолдарды басып өткенін айту қиын. Бірақ кеңістік-уақыттың ширатылуынан пайда болған өріс бірте-бірте неше түрлі информацияны өзінде сақтай алатындай дәрежеге жеткендігі хақ. Осылайша көпқабатты торсиондық өрістердің дамуы нәтижесінде мәңгі өлмес, информацияны шексіз сақтай алатын, психикалық қуат-рух пайда болды. Кез келген пайда болған тіршіліктің басқа орталарға тарауға ұмтылатын қасиеті бар екені белгілі. Торсиондық өріс физикалық дүниені меңгеру үшін өзінің тіршілік материясын нығыздау жолына түсті. Сөйтіп рухтың нығыздалуы физикалық дүниедегі адам тәнінің пайда болуына әкеп соқты» [1; 81].

Тәңірден бастау алған рух материялық болмыста да өз өмірін жалғастырады, яғни киелі рух (жан) тәнді (материялы) обьектілерде де бар деген қағиданы, түсінікті көне түркілер берік ұстанған. Қазіргі ғылым дәлелдеп отырғандай, барлық физикалық (материалды) нысандарын өз деңгейіне сай санасы бар – бүгінгі таңда ғана анықталып отырған бұл тұжырым көне түркілер дүниетанымында кең орын алған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Өтеков Д. Ақиқат көзі. Адам: жан және тән – Алматы, 2005. 480 б.
2. Кляшторный С.Г., Лившиц В.А. Открытие и изучение древнетюркских и согдийских эпиграфических памятников Центральной Азии // Археология и этнография Монголии.-Новосибирск, 1978.
3. Традиционное мировозрение тюрков Южной Сибири. Пространств о и время. Вещный мир //Львова Э.Л. Октябрьская И.В., Сагалаев А.М., Усманова М.С. – Новосибирск: Наука. Сиб. Отд-ние, 1988. 225 с.
4. Кенжетай Д. Қожа Ахмет Йасауи дүниетанымы. Түркістан, 2004. 341 б.

УДК: 546.2:615.9:612.014.4

ӘСКЕРИ ІСТЕРДЕ БЕЙОРГАНИКАЛЫҚ ЗАТТАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Битуреева Жазира Нуржигитқызы
2 курс студенті
Ғылыми жетекші: Мылтықбаева Лаура Каденовна
PhD, Аға оқытушы
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Химия ғылымының арқасында түрлі Отанды төніп келе жатқан қауіптен, жаудан қорғауға негізделген қару-жарақтар ойлап табылды. Демек, химияның өркендей дамып, ғылым мен білім көкжиегінде қанатын құлаштай жайып, талмай самғап, дамудың даңғыл жолына түскенінің арқасында ең қымбат, ең қажет болып саналатын адам өмірі мен денсаулығын сақтап қана қоймай, шарасыздыққа тап болған, күллі мәдениеті мен тіліне, дініне біржола жойылып кету қаупі төнген елдердің қауіпсіздігін сақтауға мардымды мүмкіндік туды. Д.И. Менделеев жасаған химиялық элементтердің периодтық жүйесіндегі көптеген элементтер әскери істерде кеңінен қолданылатын заттарды құрайды.

Атомдық физика мен химияның дамуы нәтижесінде сутек изотоптары кеңінен қолданыла бастады. Сутегі изотопы тритийден алғашқы рет әскери істе сутегі бомбасын жасады. Сутек бомбасында термоядролық реакцияның энергиясы гелийдің түзілуі мен нейтрондардың бөлінуінде пайдаланылады. Сутегі бомбасының қуаты атом бомбасынан жоғары [1].

Гелий атомдары жеңіл және тез қозғалғыш болады. Сондықтан, гелий радиоактивті элементтердің α-ыдырау нәтижесінде түзіледі. Гелий әуе шарлары мен дирижабльдерде толтыруда сондай-ақ жарық көздерінде, лазерлер мен электрзарядты шамдарда қолданылады. Сұйық гелий суытушы агент болып табылады [2]. Әуе шарлары мен дирижабльдерде толтыруда сутегі орнына гелийді қолдану себебі, оның жанбайтындығы мен қопарылыс беру қаупінің болмауы жатады.

Литийдің ^{7}Li изотопының жылу өткізгіштігі мен жылу сыйымдылығы үлкен болғандықтан, ядролық реакторларда жылу тасылмалдағыш рөлін атқарады. Ядролық энергетикада литий кеңінен қолданылады. Құймаларға литийді қосу құймалардың беріктігін арттырады [1].

Бериллий ядролық реакторларда кеңінен қолданылады. Бериллий мен радийдің қоспасы нейтрондар бөліп шығарады. Құймаларға бериллий қосса құймалардың беріктігін арттырып, коррозияға шыдамдылығын жоғарылатады. Бериллийдің ақ түсті қосылысы бериллий оксиді (BeO) атомдық энергетикада нейтронды тежеуші ретінде пайдаланылады [3].

Бор терморезистор, жартылай өткізгіштер жасауда, атом техникасында нейтрон жұтқыш және нейтрон шағылдырғыш ретінде қолданылады. Бор мен бор карбидтері ядролық өнеркәсіпте, қорғаныш жабыны ретінде пайдаланылады [4,5].

Көміртектің аллотропиялық түр өзгерістері: графит және алмаз. Алмаз электр тогын өткіздейді. Алмазды өнеркәсіпте қатты қорытпаларды өңдеу, әскери іс, бұрғалау үшін қолданылады. Графит электр тогын жақсы өткізеді. Графитті реакторларда нейтрондарды тежегіш, электродтарды дайындауда, жасанды алмаз алуда, металлургияда қолданады. 1915 жылы бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде, немістер қолданған улы газдан қорғану үшін академик Зелинский активтелген көмірді қолдануды ұсынды. Сол кезден бастап активтелген көмір противогаздарда қолданылады [1,2,6]. Көміртегі – жанар-жағармай материалдарының, жарылғыш және улы заттардың негізін құрайтын органикалық заттардың құрамына кіреді. Көміртегінің өте күшті уландырғыш, өлтіріп жіберу қаупі бар қосылысына көгерткіш қышқыл (HCN) жатады.

Күн жарығында көміртегі тотығы хлормен тікелей қосылып, фогсен деген улы зат түзіледі.

$CO + Cl_2 = COCl_2$

Фогсен соғыс улағыш заты ретінде 1914 – 1918 жылдары соғыста кең таралды.

Азот – түрлі жарылғыш заттардың негізгі элементі болып табылады. Азот қосылыстары әскери істе кеңінен пайдаланылады. Азот қышқылы металлургияда металлды алу үшін, зымырандық техникаларды тотықтыру үшін қолданылады. Аммоний хлориді әскери істе түтін беруші ретінде қолданылады. Алюминийдің аммоний нитраты, ұн және көмірмен қоспасы аммонал деп аталатын жарылғыш зат түзеді. Гидразиннің ауада жылу бөле жануы, зымырандық отында пайдаланылады [1].

$N_2H_4+2H_2O_2=N_2+4H_2O$

Ұлы Отан соғысы уақытында жарылғыш заттар жетіспеуінен, авиациялық бомбаларды жабдықтау үшін аммиак селитрасы (NH_4NO_3) қолданылды. Қазіргі уақытта аммоний нитратының негізде жарылғыш заттар жасалуда. Сонымен бірге, аммоний карбонаты, аммоний перхлораты, аммоний дихроматы әскери істер үшін маңызды болып табылады.

Оттегі – жану процестерін қолдайтын күшті тотықтырғыш. Зымырандарды, ұшақтарды ұшыру, автомобильдер мен әскер көліктер, кемелер қозғалғанда жанармайдың жұмсалуы есебінен тотығу процесі жүреді. Табиғаттағы көптеген процестер оттегі қатысында іске асады.

Флуоресцентті шамдар мен әр түрлі ток көздерінде неон кеңінен қолданылады [2]. Неон айқын қызыл – оранж түс бергендіктен, оның жарығы тіпті тұманнанда көрінеді [6].

Натрий авиация моторында жылу тасушы, ал калиймен қоспасы - ядролық энергетикалық қондырғыда қолданылады. Натрийдің өте белсенді қосылысы натрийдің асқын тотығы Na_2O_2 болып табылады:

$$2Na_2O_2+2CO_2=2Na_2CO_3+O_2$$

Бұл реакция сүңгуір қайықтар мен ғарыштық кемелердегі ауаны тазарту үшін қолданады [1].

Магний – авиациялық құрылыста кеңінен пайдаланылады. Магний жануы нәтижесінде жарық бөлінеді. Бұл жарық зымырандардың жануы кезінде түзіледі. Магнийдің маңызды құймасы – электрон (3-10% Al, 0,2-3% Zn, қалғаны магний) автомобиль және ұшақ өндірісінде қолданылады [7].

Қазіргі заманғы техникада алюминий қосылыстарын пайдалану үлкен мүмкіндіктер береді. Алюминийдің өзінен гөрі құймалары көп қолданылады, өйткені құймалары жемірілуге, қыздыруға төзімді келеді. Сол себепті бұл құймалар автомобиль, кеме және ұшақ өндірісінде қолданылады [8]. Алюминийдің қолданыстағы көп құймаларына магналий (Al + Mn + Mg), дуралюминдер (Al + Mg + Si + Cu), силумин (Al + Si + Na) және т.б. жатады.

Кремний табиғатта кремнезем (SiO_2) қосылыс күйінде кездеседі. Бірінші дүниежүзілік соғыс жылдары кремний мен сілтілердің арасындағы реакция арқылы сутегін алды. Алынған сутегі аэростаттарды толтыруда қолданылды.

Фосфор улы болу себепті, соғыс жылдарында кеңінен қолданыс тапты. Фосфор жанғанда өте қою ақ түсті түтін бөлінеді, ол фосфор ангидридінің өте ұсақ бөлшектерінен тұрады, сондықтан «түтін пердесін» жасау үшін қолданылатын артиллерия снарядтарын я қолмен лақтыратын гранаталар ақ фосфордан жасалады [9]. Органикалық қосылыстар алуда фосфор пайдаланылады.

Күкірт әскери іс үшін маңызды элемент. Күкірт мылтықтың «қараұнтағын», қопарғыш заттар жасауда, каучкуты вулканизациялап резеңке алуда, күкіртті сіріңкелер өндіруде қолданылады [10]. Қараұнтақ 75% тұз қышқылы, 15% көмір және 10% күкірттен тұрады. Бұл алғаш рет Ресейде пайда болды. Күкірттің басым бөлігі күкірт қышқылының өндірісіне кетеді.

Калий жылутасушы ретінде атомдық реакторларда және титанды алуда тотықсыздандырғыш ретінде қолданылады. Калий нитратының KNO_3, күкірттің және көмірдің қоспасынан оқ-дәрі түзіледі, сол себепті калий нитраты оқ-дәрі өндірісінде пайдаланылады [1].

Хлор бірінші дүниежізілік соғыста ең алғаш рет улы хат ретінде қолданылған элемент. Хлор тыныс алу жүйесін күйдіріп, өкпеге зақым келтіреді. Хлор 6 атм. қысымда сұйыққа айналатын, сары – жасыл газ [9]. Құрамында хлор бар улы заттарға фосген, тұз қышқылы, хлорлы әк және т.б. жатады.

Қорыта кегенде, жылдан – жылға әскери істер жедел қарқынмен дамуда. Әскеи істердің алға ілгерілеуі үшін химия үлкен маңызға ие. Химияның жетістіктері қару – жарақтар жасауда революциялық өзгерістерді жүзеге асырды. Химияның қатысуынсыз химиялық заттар, улы заттар, жарылғыш заттар өндіруді дамыту мүмкін емес.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Жалпы химия. Общая химия. II том: Оқулық. – С.Ж. Пірәлиев, Б.М. Бутин, Қ.Б., Ержанов, Г.М. Байназарова, С.Ж. Жайлау – Алматы: 2015. – 884 бет.
2. Шрайвер Д., Эткинс П. Бейорганикалық химия. Екі томдық: / Ауд. Р.Г. Рысқалиева, А.И. Ниязбаева. Алматы: 2012
3. Бірімжанов Б.А. Жалпы химия: Оқулық. Өңделіп, толықтырылып, төртінші рет басылуы. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. – 752 бет.
4. http://ido.tsu.ru
5. Нұрахметов Н.Н., Ташенова Ә.К. Бейметалдар химиясы: Оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. – 432 бет.
6. Химия для поступающих в вузы: учебное пособие / Хомченко Г.П. – М.: Высшая школа, 1985. – 367с: ил. – 1.40 р.
7. Ахметов Н.С. Общая и неорганическая химия. Учеб. Для вузов. – 4-е изд. Испр. – М.: Высш. Шк., Изд. Центр «Академия», 2001. – 743 с., ил.
8. Химия: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық / Н.Нұрахметов, К.Сарманова, К.Жексембина, т.б. - Алматы: «Мектеп» баспасы, 2005. – 208 бет: суретті.
9. Глинка Н. Л. Общая химия. – 1948 года.
10. Аханбаев К. Жалпы және анорганикалық химия. Оқулық. 2 – басылуы. – Алматы, «Санат». 1999. – 560 бет.

УДК 331.556; 314.7

ЕҢБЕК КӨШІ-ҚОНЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Болат Ержан
магистрант, Еуразия ұлттық университеті
Ғылыми жетекшісі: Ауезова З.Т. г.ғ.к., профессор, «Тұран-Астана» университеті,
Нұр-Сұлтан қаласы.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік жылдары ішінде әлемнің көптеген мемлекеттерімен дипломатиялық қарым-қатынас орнатты және әр түрлі салалардағы, оның ішінде көші-қон саласындағы халықаралық байланыстар мен ынтымақтастықты үнемі дамытуда. Көші-қон және босқындар мәселесі 1990 жылдары бүкіл әлемде өте өзекті мәселе болды. Бұл мәселе Қазақстанның егемендігінің даму кезеңінен бүгінгі уақытқа дейін күн тәртібіндегі басты болып табылады. Н.Назарбаев өзінің «Қазақстан 2030» атты халыққа жолдауында мемлекеттің «...мықты демографиялық және көші-қон саясаты - ұлттық қауіпсіздіктің жетекші басымдықтары қатарына ұсынылуы тиіс» деп атап өтті [1].

Қазақстан Республикасының халықаралық ынтымақтастығының шарттық-құқықтық базасын көші-қон саласындағы және онымен ұштасатын салалардағы көпжақты, өңірлік, екі жақты форматта жасалған келісімшарттары құрайды. Бұл, ең алдымен, ұлттық қауіпсіздікті және халықаралық бейбітшілікті, өңірлік тұрақтылықты қолдауға, қарулы қақтығыстар мен босқындар ағынының алдын алуға бағытталған салаларды қамтиды. Сондай-ақ, еңбек қатынастары, еңбек көші-қоны, әлеуметтік саясат, азаматтық және пана, басқа да саяси, экономикалық және әлеуметтік-мәдени құқықтар мен бостандық мәселелерін қарастырады.

КСРО ыдыраганнан кейін, жаңа тәуелсіз елдер арасындағы ынтымақтастықтың негізі Беловеж келісімдерінде (1991 ж. 8 қыркүйек) және Алматы декларациясында (1991 ж. 21 желтоқсан) қаланды. ТМД мемлекеттері арасында қол қойылған алғашқы екі жақты және көп жақты келісімдер, жаңа тәуелсіз мемлекеттер шекаралары арқылы азаматтардың орын ауыстыруы саласында пайда болған құқықтық вакуумды толтыра отырып, өзінің оң рөлін атқарды. Мәселе, сондай-ақ, ТМД-ның кейбір республикаларында экономикалық дағдарыс пен зорлық-зомбылық жанжалдарының болуымен күрделенді, сондықтан алғашқы шарттар мемлекеттер арасындағы екі жақты қарым-қатынастарға ғана емес, көптеген мемлекеттерде пайда болған мәселелерді қозғағаны таңқаларлық емес [2].

ТМД шеңберіндегі алғашқы көпжақты келісімдерге ұжымдық қауіпсіздік, босқындарға және жанжалдар, еңбек және әлеуметтік қорғау аймақтарынан мәжбүрлі қоныс аударушыларына көмек көрсету саласында қол жеткізілді. Мысалы, 1992 жылы Бішкекте Армения, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Молдова, Ресей, Тәжікстан, Өзбекстан «қарулы қақтығыстар барысында зардап шеккен аудандардың тұрғындарына, қоныс аударушылар мен босқындарға мемлекетаралық көмек көрсету» бағдарламасы туралы шешімге қол қойды [3].

Экономикалық интеграция саясатының маңызды қадамы Қазақстан, Ресей және Беларусь үкіметтері басшыларының 1995 жылғы 28 қаңтарда үш мемлекеттің Кеден одағы туралы келісімге қол қоюы және өзара ынтымақтастықты одан әрі тереңдету туралы уағдаластықтарды іске асыру жөніндегі үш ел үкіметтері іс-қимылдарының кезеңдік бағдарламасын бекіту болды. Осы одақ туралы шартты іске асыру тәжірибесі интеграцияның таяудағы мақсаттарын нақтылау және синхронды жұмыс істейтін көліктік, энергетикалық, ақпараттық жүйелермен, сондай-ақ үндестірілген заңнамамен біртұтас экономикалық кеңістікті қалыптастыру бойынша күш-жігерді шоғырландыру қажеттігін растады.

Өңірлік деңгейдегі ынтымақтастыққа үш Орталық Азия елдерінің, Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан бастамалары негіз болды. 1994 жылғы 8 шілдеде Алматыда олар «көші-қон саласындағы ынтымақтастық туралы Меморандумға» қол қойды. Үш республика мемлекеттері басшыларының шешімі бойынша президенттер мен Премьер-Министрлердің құрамында Мемлекетаралық Кеңес, басқа органдар, оның ішінде тұрақты жұмыс істейтін орган -

Мемлекетаралық кеңестің Атқарушы комитеті құрылды. Кеңестің шешіміне сәйкес Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы және Өзбекстан Республикасы арасындағы көші-қон және халық саласындағы ынтымақтастық бағдарламасы әзірленді, қол қойылды және бекітілді (1997).

Қазақстан Республикасы, Қырғызстан Республикасы және Өзбекстан Республикасы арасындағы Бірыңғай экономикалық кеңістік құру туралы шартқа 1994 жылғы 30 сәуірде Шолпан Атада қол қойылды және Орталық Азия республикаларын интеграциялау ісінде тұтастай алғанда, өңірлік деңгейде де, ТМД деңгейінде де қабылданатын келісімдер арасында маңызды рөл атқаруға шақырылды. Шарттың 3-бабына сәйкес, тараптар Бірыңғай экономикалық кеңістікті қалыптастыру кезінде капитал мен жұмыс күшінің еркін қозғалысы үшін қажетті құқықтық, экономикалық және ұйымдастырушылық жағдайлар жасайды.

Тараптар жұмыс орындарын беру, еңбекақы төлеу мәселелерінде тараптардың азаматтарын ұлттық немесе кез келген өзге де белгілері бойынша кемсітуге жол бермейді, қызметкерлердің білімі мен біліктілігі туралы құжаттарды қосымша растаусыз өзара таниды, егер мұны жұмыс жағдайы мен сипаты талап етпесе және бірыңғай экономикалық кеңістік аумағының шегінде олардың азаматтарының орын ауыстыруының визасыз режимін қамтамасыз етеді [4].

Орталық Азия мемлекеттерінде ортақ еңбек нарығын қалыптастыру және одан әрі тұрақты даму үшін барлық алғышарттар бар (табиғи ресурстар, шаруашылық байланыстар, білікті кадрлар және т.б.), алайда саяси ерекшеліктерге байланысты әрбір елдің дамуы әлі күнге дейін оқшауланып келеді. Осы мемлекеттердің барлығы, көрші мемлекеттермен аса маңызды қақпалардың шешімін белгісіз болашаққа кейінге қалдыра отырып, Батыс елдері немесе азиялық «жолбарыстар» арасында экономикалық әріптестерді табуды қалайды, сол арқылы шешілмеген мәселелердің теріс әлеуетін жинақтауда.

Қазақстанның оңтүстігіндегі Өзбекстан жалға алған аумақтарымен шешілмеген мәселелер, Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы энергия тасығыштар мен астық жеткізу бойынша реттелмеген даулар, сондай-ақ Қырғызстан мен Қазақстан арасындағы су ресурстары мен электр энергиясын жеткізуге қатысты, Қырғызстан мен Өзбекстан арасындағы су бөлу және т.б. жөнінде пікірталастар мысал болып табылады.

Соңғы жылдары қол қойылған аймақтың үш елі - Қырғызстан, Қазақстан және Өзбекстан арасындағы жұмыс күшінің еркін қозғалысы үшін құқықтық - экономикалық жағдайлар жасау және интеграциялау жөніндегі шарттар әлі күнге дейін имплантацияға алыс, ал көрші елдердегі заңсыз көші-қон мен стихиялық қалыптаспаған жұмыспен қамту үлкен мөлшерге ие екені таңқаларлық емес.

Қазақстанда көші-қон үрдістерін басқару саласындағы заңнамалық және институционалдық дамуға ТМД елдерінде және көршілес мемлекеттерде босқындардың, қоныс аударған адамдардың мәселелерін, еріксіз қоныс аударудың басқа да нысандарын және репатрианттарды қарау жөніндегі Конференция елеулі әсер етті.

Конференция 1996 жылғы мамырда Женевада БҰҰ Босқындар істері жөніндегі Жоғарғы комиссарының, көші-қон жөніндегі халықаралық ұйымның және қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі ұйымның демократиялық институттар мен Адам құқықтары жөніндегі бюросының қолдауымен өтті [5].

2018 жылдың 7-8 маусым аралығында Женева қаласында (Швейцария Конфедерациясы) комиссияның Экономика және қаржы саясаты бойынша алқа мүшесі (Министр) хатшылығының басшысы А.Б.Кишкембаев және еңбек көші-қоны мен әлеуметтік қорғау Департаментінің директоры П.У.Сүйімбаева халықаралық еңбек конференциясының 107-ші сессиясына қатысты. Конференция Халықаралық еңбек ұйымымен ұйымдастырылды.

Халықаралық еңбек конференциясының 107-ші сессиясы барысында лайықты еңбек арқылы әлеуметтік әріптестікті, әлеуметтік әділеттілікті дамытуға, еңбек саласындағы құқықтарды қорғау мақсатында әлеуетті мүмкіндіктерді арттыруға, еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыруға, гендерлік теңдікке және жұмыс орнында кемсітушілікке жол бермеуге, кәсіби дағдылар мен біліктіліктерді мойындауға және т.б. қатысты бірқатар мәселелер қаралды.

Сонымен қатар, конференцияның күн тәртібіне 2008 жылғы 10 маусымда қабылданған әділ жаһандану мақсатында ХЕҰ әлеуметтік әділеттілік туралы декларациясын іске асыру шеңберінде ХЕҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарын дамыту және қолдау саласындағы ынтымақтастығы, әлеуметтік диалог пен трипартизмнің стратегиялық мақсатын талқылау мәселелері енгізілді. Конференция барысында ХЕҰ-ның «2030 жылға дейінгі жолда: орнықты даму саласындағы мақсаттарды қолдау мақсатында тиімді ынтымақтастық» баяндамасы талқыланды.

БҰҰ Бас Ассамблеясы барлық еңбек мигранттарының адам құқықтарын тиімді және жан-жақты қорғауда халықаралық қоғамдастықтың өсіп келе жатқан мүдделілігін ескере отырып, 18 желтоқсанды, яғни барлық еңбек мигранттары мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы халықаралық конвенцияны қабылдау күнін - Халықаралық мигрант күні деп жариялау туралы қаулы етті, бұл арқылы барлық еңбек мигранттарының адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын құрметтеуді қамтамасыз ету жөніндегі одан әрі күш-жігерге деген сенімділікті арттыру көзделді.

Халықаралық көші-қон ұйымы (ХКҰ) - 1951 жылы құрылған үкіметаралық ұйым. Алматыда ХКҰ өкілдігі 1997 жылы қарашада ашылды. ХКҰ мен Қазақстан Республикасының Үкіметі арасындағы ынтымақтастық туралы келісімге 1998 жылғы 13 қаңтарда Женевада қол қойылды. 1999 жылы ХКҰ үкіметтік ұйымдармен тығыз ынтымақтастық үшін Астанада өкілдік ашты. 1997 жылдан бастап Қазақстан ХКҰ бақылаушы ел мәртебесіне ие және ұйымға кіру мүмкіндігін қарастыруда [6].

ХКҰ, көші-қон, болашақта даму, сондай-ақ экономикалық өсу үшін әлеуетті катализатор болып табылады және өзінің даму мақсаттарын айқындайтын елдерге көмек көрсетуде шешуші рөл атқара алады деп сенеді. Көші-қоннан түсетін пайданы арттыру және теріс нәтижелерді азайту үшін ХКҰ Орталық Азиядағы үкіметтердің, қоғамдастықтардың және мигранттардың ізгілікті және реттелген көші-қонды ілгерілетудегі күш-жігерін қолдайды. Бұл тұрғыда ХКҰ мигранттардың бірігуін және олардың адамдық қадір-қасиеті мен әл-ауқатын қолдайды.

ХКҰ, сондай-ақ, көші-қон арқылы әлеуметтік және экономикалық дамуды қамтамасыз ету, көші-қон үрдістерін басқару саласында өсіп келе жатқан сын-қатерлерді шешуге жәрдемдесу және көші-қон мәселелерін түсінуді жақсартуға ықпал ету үшін көптеген мүдделі құрылымдармен жұмыс істейді. Осы өңірлік стратегияның мақсаты - ХКҰ-ның Орталық Азиядағы пайымын белгілеу. Құжат Орталық Азияның көші-қон динамикасына жауап ретінде арнайы әзірленген негізгі тақырыптық бағыттар мен арнайы бағдарламалық шешімдерді анықтайды. Бұл құжат аймақтағы барлық ХКҰ кеңселерінің бірлескен күш-жігерімен жасалды [7].

Орталық Азия елдері үшін ХКҰ стратегиясы 2011 жылдан 2015 жылға дейінгі кезеңге әзірленді және 2007 жылғы маусымда ХКҰ -ға мүше мемлекеттер қабылдаған ХКҰ -ның жаһандық Стратегиясына негізделген. ХКҰ алдағы уақытта да Орталық Азия елдерінің үкіметтерімен, азаматтық қоғаммен, ҮЕҰ-мен, донорлармен және басқа да мүдделі құрылымдармен барлық халықтың игілігі үшін көші-қонды басқару жөніндегі мақсатқа қол жеткізу үшін жұмыс істеуді жоспарлап отыр.

Халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ) - БҰҰ мамандандырылған мекемесі, еңбек қатынастарын реттеу мәселелерімен айналысатын халықаралық ұйым. 2012 жылға ХЕҰ-ның қатысушылары 185 мемлекет болып табылады. 1920 жылдан бастап Ұйымның-халықаралық еңбек бюросының штаб — пәтері Женевада орналасқан. Мәскеуде Шығыс Еуропа мен Орталық Азия елдері үшін өңірлік бюро кеңсесі орналасқан.

ХЕҰ-ның басты мақсаттары - әлеуметтік-экономикалық прогреске, адамдардың әл-ауқатын арттыруға және еңбек жағдайларын жақсартуға жәрдемдесу, адам құқықтарын қорғау. ХЕҰ өзінің алдына төрт негізгі стратегиялық мақсат қояды:

- еңбек саласындағы негізгі қағидаттар мен құқықтарды алға жылжыту және жүзеге асыру; лайықты жұмыспен қамту үшін әйелдер мен ерлердің мүмкіндіктерін кеңейту;
- барлығы үшін әлеуметтік қамсыздандыруды қамту мен тиімділігін арттыру; трипартизм мен әлеуметтік диалогты нығайту [8].

Бұл міндеттер түрлі жолдармен шешіледі: адамның негізгі құқықтарын қолдауға, еңбек пен өмір жағдайларын жақсартуға, жұмыспен қамту мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталған халықаралық саясат пен бағдарламаларды әзірлеу жолымен; олардың сақталуын бақылаудың бірегей жүйесімен бекітілген конвенциялар мен ұсынымдар нысанында Халықаралық еңбек нормаларын қабылдау арқылы; халықаралық техникалық ынтымақтастықтың ірі ауқымды бағдарламаларының көмегімен; осы күш-жігерді қолдау үшін кәсіби даярлау мен оқыту, зерттеу және баспа қызметі арқылы жүзеге асырылады.

Биыл ХЕҰ – БҰҰ-ның ең көне мамандандырылған мекемелерінің бірі, өзінің 100 жылдығын атап өтеді. Жүз жылдық мерейтой ХЕҰ-ның жетістіктерін атап өтуге және оның еңбек саласындағы беделді жаһандық ұйым ретіндегі ұстанымын растауға мүмкіндік береді.

Өзінің құрылған сәтінен бастап, ХЕҰ-ның міндеті бейбітшілік пен гүлденуге қол жеткізу құралы ретінде әлеуметтік әділеттілікті ілгерілету болып табылады. Жүзжылдықты тойлау - бұл ХЕҰ-ның әлеуметтік әділеттілік пен лайықты жұмысқа қатысты міндеттерінің өзектілігін растау, сондай-ақ, ұйымның екінші жүзжылдығына қол жеткізу қарсаңында оның болашағын белгілеу мүмкіндігі.

Қазақстан адам құқықтары жөніндегі негізгі халықаралық шарттардың, оның ішінде азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық келісімнің, Нәсілдік кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы халықаралық конвенцияның, әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы халықаралық конвенцияның, Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияның және Бала құқықтары туралы конвенцияға мүше болып табылады. Бұдан басқа, Қазақстан Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) сегіз негізгі конвенциясын ратификациялады. Ол сондай-ақ, БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын толықтыратын адам, әсіресе әйелдер мен балалар саудасының алдын алу және жолын кесу және ол үшін жазалау туралы «Палерм хаттамасы» деп аталатын хаттаманың мүшесі болып табылады. Осы халықаралық шарттарды бекітіп, Қазақстан ұлттық деңгейде оның осы құжаттармен айқындалған халықаралық міндеттемелеріне сәйкес келетін шаралар мен заңдарды қабылдауға міндеттеме алды. Тұрақты мәртебесі жоқ еңбек мигранттары мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтары туралы № 2 жалпы тәртіптегі ескертуде барлық еңбек мигранттары мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау комитеті «Адам құқықтары туралы басқа халықаралық шарттарда мәртебесі реттелмеген мигранттарға кепілдік берілетін құқықтар, әдетте, нәсіліне, түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе өзге де наным-сенімдеріне, ұлттық немесе әлеуметтік тегіне, мүліктік жағдайына, көшіп келу мәртебесін қоса алғанда, туған жері немесе өзге де мән-жайларға қарамастан бәріне бірдей қатыстырылады»

Қазақстан әлі күнге дейін барлық еңбек мигранттары мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы халықаралық конвенцияға қол қоймағанына қарамастан, ол өз аумағындағы барлық еңбек мигранттарының негізгі құқықтарын, олардың заңды мәртебесіне қарамастан қорғауға міндетті. Тұрақты мәртебесі жоқ еңбек мигранттарының және олардың отбасы мүшелерінің құқықтары туралы №2 жалпы тәртіптегі ескертулерде барлық еңбек мигранттары мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау комитеті «барлық еңбек мигранттары мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы халықаралық конвенцияның (үшінші бөлігін қорғайтын құқықтардың көпшілігі. 8-ден 35-ке дейінгі баптардан тұратын үшінші бөлім барлық еңбек мигранттары мен олардың отбасы мүшелерінің, оның ішінде мәртебесі реттелмеген адамдардың құқықтарын қорғайды), сондай-ақ Қазақстан қол қойған адам құқықтары жөніндегі көптеген халықаралық шарттарда, атап айтқанда азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде және экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіде маңызды болып табылады.

Еңбек мигранттары шыққан негізгі елдер - Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстан – сондай-ақ, адам құқықтары жөніндегі жоғарыда аталған алты негізгі халықаралық шарттардың, сондай-ақ Палерм хаттамасының қатысушылары. Тәжікстан мен Қырғызстан - барлық еңбек мигранттары мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы конвенцияға

қатысушы елдер. Олар сондай-ақ ХЕҰ-ның сегіз негізгі конвенциясын ратификациялады, ал Өзбекстан тек жетісін ратификациялады (ол бірлестіктердің бостандығы және кәсіподақтарға бірігу құқығын қорғау туралы № 87 Конвенцияның қатысушысы болып табылмайды) [9].

Сурет 1. Көші-қон ағындарын реттеудің сегрегациялық моделі

Жоғарыда айтылғандарға байланысты Қазақстан Республикасындағы сыртқы еңбек көші-қонын реттеу мәселесі қазіргі уақыттағы ерекше өткір және өзектілікке ие болып отырғанын байқаймыз. Елімізде жүргізілген алдыңғы зерттеулер Қазақстанның ерекше серпінді дамып келе жатқан геосаяси жағдайында көшіп келу үрдісін ұтымды пайдалану жолымен еңбек ресурстарын сапалы дамытуға бағытталған көші-қонды реттеу моделі перспективалы болып табылады деп болжауға мүмкіндік берді, яғни төмендегі 1 суретте көрсетілген сегрегациялық үлгіні мысалға алсақ болады.

Таңдалған модель шеңберінде көші-қон ағындарын басқарудың тәжірибелік аспектілерін іске асыру мүмкіндігі туады. Осылайша, суретте ұсынылған республика аумағындағы сыртқы еңбек көші-қонын реттеудің негізгі бағыттарын анықтауға болатынын көреміз.

Сондай-ақ, сыртқы еңбек көші-қонын реттеудің негізгі бағыттарын іске асырумен бірге көші-қон ағындарын реттеудің сегрегациялық моделі ЖІӨ-нің өсуіне ғана емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуын жалпы жеделдетуге алып келеді деп сенімділіктің жоғары дәрежесімен айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н. Ә. Тарих толқынында. — Алматы, «Жібек жолы» баспа үйі, 2010. — 232 бет.
2. Сүлейменова М. Ж., Тұяқова А. Е., Волкова А. В., Нурлигенова З.Н. Қазақстан тарихы материалдары. – Қарағанды: Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті баспасы, 2010. 94 б.
3. Тоқаев К.К. Под стягом независимости: Қазақстанның ішкі саясаты туралы очерктер. Алматы, 1997.
4. Қазақстан Республикасы. Халықтың көші-қоны туралы Заңы / 13 желтоқсан 1997 жылы Парламентпен қабылданған. 10 желтоқсан 2008 жылғы өзгертулер мен толықтырулармен // Егемен Қазақстан. - 12 желтоқсан.
5. Қазақстан Республикасындағы миграциялық процестер және саясат / Л. Иватова, Ш. Құрманбаева, С. Мейірманов. - Алматы : Қарасай, 2006. - 172 б
6. Миграция: сборник нормативных правовых актов Республики Казахстан. - Алматы: Юрист, 2003. - 160 с.
7. Қазақстан Республикасының еңбек құқығы: оқу құралы / Н. Айымханова. - Алматы: Жеті жарғы, 2002. - 240 б.
8. Внутренняя миграция в Казахстане: в поисках решения / А. Кожахметов, М. Асанбаев. - Алматы : Шаңырақ, 2010. - 180 с.
9. Садовская Е.Ю. Трудовая миграция как средство адаптации к экономическому кризису в Казахстане. - Алматы: ғылым, 2001.

ӘОЖ 82-1:894.342

ШЕРЛІЛЕР СӨЗІН САҒЫНҒАН – ШЕРНИЯЗ АҚЫН

Боранбаева Жанат Алтынбайқызы, педагог-сарапшы,
Т.Рысқұлов атындағы №222 орта мектебі
Қызылорда қаласы

XIX ғасыр әдебиетінде ұлттық әдебиетінің өзіндік ерекшелігін танытатын ақын-жыраулар поэзиясы кеңінен қанат жайды. Қазақ ақын-жыраулары қазақ поэзиясын тақырыптық, мазмұндық,жанрлық, көркемдік, образдылық, өлең құрылысы жағынан байытып өркендетті. Жыраулар поэзиясы философиялық ой толғамды,дидактикалық насихатты жалғастыра отырып, отаншылдық, патриоттық сарынды лириканы реалистік суреттеудің алғашқы белгілерін, әдебиетке халықтық сипат,ұлттық рух әкелді. Сөз өнерінің халық тарихы мен өміріне тығыз байланыстылығын ел мұның жырлау идеясын кіргізді. Шындығында, XYIII ғасырдың соңғы ширегі мен XIX ғасырдың алғашқы жартысы қазақтың патша өкіметіне бодандығын мойындап қана қоймай,оған отар болуға душар болған тәуелсіздік үшін күрестің жаңа кезеңін бастап кешкен дәуір болатын-ды. Қазақ халқы,оның елі үшін еңіреп туған ерлері патша қысымына бой ұрып,құлшылық етіп,оған теп-тегін бас ие берген жоқ.Олар өздерінің шама-шарқынша қарсылық көрсетіп,отаршыл басқыншыларға тойтарыс жасап жатты.Патшалық,аға сұлтандық өктемдіктерге жергілікті үстемдіктер озбырлығы қосылып, қалың ел еңбекші бұқараның қасіреті молайып жатқан бұл кез поэзиямызда өзінің реалистік сипатын тапты. Шыдамы таусылып басқа амалы қалмаған шаруа қара халықтың қолына қару алып, озбыр топқа қарсы көтерілуі үлкен оптимистікпен жырланды, Зұлымдылыққа,әділетсіздікке қарсы батыл күрес идеяларын қолдай отырып, ”Ереуіл атқа ер салмай”, шақырды. Осылайша қазақ поэзиясында жаңа бір өршіл сарын пайда болды.Көтеріліске аттанған халықтың қаhарлы күші мен айбынды алып бейнелерін танытар жаңа пафосты ерлік идеядағы күресшіл,төңкерісшіл поэзия бой көрсетті. Қазақтың төңкерісшіл поэзиясы жыраулық дәстүрлерден бастау алған шығармашылық құрылыс деуге толық негізіміз бар. Қазақ ақын-жыраулары қазақ халқының ұлттық психологиясын адамгершілік, имандылық салалармен қаруландырып,намысты жігерлі ел қалпында болуды көздеп, бұқарашыл идеяларын нығайтты. Ақындар бұрығынша ру атынан сөйлесе де, дара ақын ретінде жыраулық дәстүр мен жыраулар эстетикасын негіз еткен,бірақ эсхатологиялық сарыны басым кемел стильдік ағымды құрады.Әсіресе, Дулат Бабатайұлы, Шәңгерей Бөкейұлы, Шернияз Жарылғасұлы үйреншікті поэтикалық дәстүр аясында қалып қоймай, авторлық даралық белгісін танытты, яғни сөз арқылы образ жасауға қол жеткізді.Би төрелер мен сұлтандардың, дін иелерінің екіжүзділігін, намыссыздығын, аярлығын аямай ажуалап, халық алдында әшкере етті. XIX ғасырдың өлең өлкесінде өзіндік қолтаңбасымен ерекшеленетін халық поэзиясы дәстүрін заманы ұсынған жаңа талаптарға сай түрлентіп, импровизаторлық өнерді өркендеткен, халық шерін толғаған Шернияз Жарылғасұлының да әдебиетіміздегі орны қанша уақыт өтсе де, тұғырлы болмақ.

Ақын Ы.Шөреков «Қазақтың ақындары»атты өлеңінде:

Майлыкекте Шернияз,
Шерлілер сөзін сағынған,
Секерден шырын сөзі бар,
Тыңдағанға жағынған,-

деп Шернияздың өнердегі, өмірдегі орнына зор баға береді. Профессор Х.Сүйіншәлиев: «Шернияз – заманы артқан міндетті атқаруы жолында құлшына қызмет еткен жалынды ақын.Ол өз басынан талай ауыртпалықты өткізіп,озбырлар өктемдігін, халық азабын көріп шерлене түсті.Ханға қарсы қажырлы күрес үстінде шыныгып, ақындық жолға шықты» деп бекер айтпаса керек.Шернияз поэзиясының рухы-ерлік.Ол Исатай – Махамбет көтерілісіне қатысып, таптық шайқастың табанды жауынгерлерінің бірі болды.Шернияз шашақты найза

өңгерген, еркіндік үшін алысқан батырлар бейнесін Исатай образы арқылы сомдады.Ақынның Исатай туралы жырлары өр ұранға толы.Бірде:

Сағынам,аузыма алсам Исатайды,
Ер тумас ел бағына оңай жайлы.
Қарадан халқы сүйіп «ханым» деген,
Жігіт ед төрт тұрманы түгел сайлы,-

деп толғаса,

Исатай – ел еркесі,ер еркесі,
Бір мен емес,алғашқа жайылымы еді.
Елге алғау, маған алғау ер Исатай,
Айырылып шерін содан қайғылы еді, –

дей отырып,өзінің қайғы-мұңға түсуінің басы Исатайдың ел қамқорынан қапыда көз жазып қалудан деп сезінеді.

Шерниязды шері-халықтың шері.Алаштың жоғын жоқтап,кегін кектеген ел қамқоры болған Исатайдан елдің алтын сапты қылышы,арқа сүйер тынысынан айырылу ел үшін де ауыр қайғы. Исатай өліміне себепкер болған Баймағамбетке ел атынан қарғыс,лағнет айтады. Көтеріліс жеңіліс тапқаннан кейінгі халық басына түскен ауыр халді,келешегі бұлыңғыр күндерді былайша жырлайды:

Быт-шыт болып бүлінген қазақ жұрты
Заманға ұшырадық бұл күн деген
Төре кетіп,төбеде төбет қалып
Туып тұр ел басына бұл күн деген.

Шернияз Исатайдың ерлік тұлғасын басына қандай ауыртпалық іс түссе де өзі өмірі қыл үстінде тұрғанда да барынша асқақ,мінсіз қалыпта жырлайды. Көтеріліс көсемі Исатайдың образын жасау үстінде өзінің де шығармашылық келбетін көтерілістің рухымен айқындайды. Профессор Қажым Жұмалиев:Махамбет өлеңдерінде қамшының өзегіндей тартылып жатқан идея-қанаушы тап өкілдеріне қарсы өзінің және халықтың өшпенділігін, олармен еш уақытта келісімге келмейтіндігін жеріне жеткізе жыраушылық. Сол дәуірде алсақ,бұл мәселеге бұл шығыс елінде Махамбетке ешкім таласа алмайды деген пікірмен санассақ,осы көтеріліске айрықша қатысы бар ақын Шернияз туралы ойымызды былайша дәйектегіміз келеді. Шерниязда Махамбетше бет-жүзіне қарамай,бек-төрелерді,сұлтандарды өлеңменен сойып салады.Оларды ел алдында масқара әжуалады.Оған оның батылдығы да жүректілігі де жетті. Дегенмен, Махамбет секілді еш уақытта олармен келісімге келмей тұра алмады.Осы тұста Ж.Тілеповтің:Шерниязды Баймағамбетке келуі қазақ жағдайында сыйымсыз емес. Ондай жағдай талантты ақындар басына жиі түсіп отырған.Жанақтың Рүстемге келуі,Орынбайдың Ерден батырға келуі, Сүйінбайдың Тезек төреге,Шөженің Бәйтікке келуі бәрі сабақтас тағдырдың азабынан кезіндегі ақындар жағдайының ауыртпалығынан туған ащы шындық екенің ескеруіміз керек.Бәрінен де бұрын төбесінен қылыш төніп тұрған кезде тілі күрмелмей,өзін ажал көпірінен алып шыққан суырып салма ақындығы астарлы мысқылға жүйріктігі оның өзі тұрғыластарынан ерекшелемей қоймайтын қасиеті еді. Бұрынғы зерттеулерде Шерниязды ұсақ байшылдыққа көзқарасты дәріптеген ақын деген пікірлер де болды.Қашан да ақын өз қайғысын күйзеліспен жырласа да,оның үні мүддесі халық тағдырымен астарласып жатады.

Байеке,күнім қайда баяғыдай
Байлардың шетке шықтым саяғындай.
Басыма пәле жауып тұр осы күнде,
Құдіреттің көктен түскен таяғындай, –

деген жолдардағы ақынның басыма пәле жауып тұр осы күнде деп тұспалдауы отаршылдықтың қамытын кие бастаған халқының да азапты күндерін меңзеуі.Қазақ қауымының бұрынғы дәуірінде мамыражай тыныштықпен сүргенін жырлай отырып,отаршылдардың қанды шеңгеліне шырмалып,бар байлығынан,жерінен айрыла бастағанына налиды.

Ар жақта дүмбірлеген Арғынғазы,
Жайлаған Арғын, Найман,Өтенсазы
Ен қоныс, тоқты қоздап,тай құлындап,
Бірі мың боп,ел лықып қысы-жазы,
Ол жаздың дәулетінде сұңқылдаған.
Бейбақ ем,танымайсың танытайын
Мен едім Исатайдың Шерниязы...
Кешегі Исатайдың дәулетінде ішіп-жеп,ең дәулетті байша тұрдық...
Қазақтың қара жұртын быт-шыт қылған Төре емессің,төбетсің дым білмеген...
Ақ қайың,ақтылы қой өрісті алып,Тырнадай біткен жылқы тарлан боздан...
Шеріннің шертіп,тұрған заманы жоқ,
Дамбалдың иесімен жалғыз тозған...
Аса бір қорлық көрмесе Қонысын кісі қияр ма-ай...

Ел басына түскен қайғының қаншалықты ауыр болғанын осы жолдарынан қапысыз тануға болады.Бұрынғы атамекенінен сыртқы жаулардың қысымымен ел ауғанын,бақытты тұрмыс кешкен қоныстың қайырсыз, құтсыз мекенге айналғанына күйінеді.

Осындай тығырыққа тірелген шағында ақын атам заманда елді сыртқы жауға бермей қалқа болып,қайрат көрсеткен батырларды аңсайды.

...Батыр өткен шабынған,
Жүйрік өткен шабылған.
Не жайсаңдар өтпеген
Озған жүйрік табынан
Неше шешен ақындар,
Жау жүректі батырлар
Жас басынан қағынған.
Шалқыған заман бар еді,
Іздегенің табылған, – деп толғайды.

Олардың батырлық ісін жас ұрпаққа өнеге етіп ұсынды.Шернияздың идеясы да,арман мүддесі де туған жер, атамекенді қорғау.Шалқыған қолайлы қонысты мекендеген халқының басынан өткерген бақытты,рахатты өміріне сүйсіне қарайды.Сондай – ақ’’жер үлкейіп,шөп көркейіп,тумаған ту мал төлдеп,ер таңдап,балалар от басында пышаңдаған" бақытты,тыныш күндерінің келешегін тұмшаланып бара жатқанына күйзеледі.Шерлі халық та Шерниязын сағынудан басқа шара қалмап еді.

Қорыта келгенде,Шернияз шығармасындағы ең басты сарын ерлікке,батырлыққа шақыру,дұшпаннан шегінбеуге жігерлендіру.Шернияз халықтың толғаған,үстемдік еткен би – төрелердің жағымсыз мінез – құлқын,қиянатшыл әрекетін ашы мысқылмен әшкерелеген суырып салма сөз зергері.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. С.Мұқанов.Қазақтың ХҮІІІ – ХІХ ғасырдағы әдебиеті тарихынан очерктер.А.,1942 ж
2. Қ.Жұмалиев. ХҮІІІ – ХІХ ғасырдағы қазақ әдебиеті.А.,1967 ж
3. Х.Сүйіншәлиев.Қазақ әдебиетінің тарихы.А.:"Санат",1997 ж.

УДК 81'221.2: 316.772

КОСТЮМ КАК ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО КОДА В НЕВЕРБАЛЬНОЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Гусейнова М.
Научный руководитель: **Нарожная В.Д.**
д.ф.н., доцент кафедры русского языка и литературы
г. Шымкент, Казахстан

В настоящее время вопросы и проблемы, связанные с теорией межкуль-турной коммуникации, получили широкое освещение в работах отечественных и зарубежных исследователей.

При этом, большое внимание ученых уделяется проблемам соотношения языка и культуры, связи языка с социальным и духовно-культурным контекстом времени, отражению в языке культурных ценностей. Процесс усвоения культуры является результатом активной социальной деятельности индивида по отношению к предметам духовной и материальной культуры. Эта деятельность становится чрезвычайно разнообразной, особенно тогда, когда речь идет об усвоении неродного языка и неродной культуры. Сопоставляя образы разных культур, индивид глубже проникает в глубинные слои родной культуры, вырабатывает национальную специфику сознания, формирует национальный код.

Немаловажную роль в таком процессе играют невербальные компоненты общения, к которым относится костюм и костюмный комплекс. Знаковые компоненты внешнего облика человека выступают в общении как визуальные средства передачи информации, компоненты так называемого «несловесного языка» общения, а потому и являются релевантными в современных научных исследованиях. Визуальные знаки внешнего облика человека в условиях межкультурной коммуникации являются признаками-сигналами, характеризующими коммуниканта с интерактивной стороны общения и выполняют в нем осведомительную и регуляторные функции, которые тесно связаны между собой, но не перекрывают друг друга.

В связи с этим актуальность нашего исследования связана с попыткой описания костюма и костюмного комплекса, являющихся носителями разнообразной информации, «выполняющих коммуникативную функцию и служащих индикатором таких характеристик человека, как социальное происхождение, пол, возраст, национальная и гендерная принадлежность, вероисповедание, профессиональная принадлежность» [1, с. 145].

Например, египетский фараон, чтобы подчеркнуть свою безраздельную власть над Верхним и Нижним Египтом, носил двойную шапку. Рубиновый шарик наверху круглой шапочки китайских мандаринов (чиновников) символизировал их превосходство по отношению к мандаринам второго класса с коралловым шариком и мандаринам третьего класса с сапфировым шариком на головном уборе. Среднеазиатские ханские белые войлочные шапки с черными полями символизировали власть ханов над черными бескрайними степными пространствами и белыми заснеженными горами [2, с. 144].

Традицион¬ный костюм зачастую четко определял возраст человека: на это указывал, на¬пример, цвет одежды у таджиков, цвет головного убора в венгерском женском традиционном костюме. По возрастному признаку одежду делят на два основных класса: взрослая и детская. Взрослая одежда подразделяется дополнительно на три подгруппы: младшая (молодежная от 18 до 29 лет), средняя (29-45 лет) и старшая (от 45 и старше). В одежде устанавливаются особые детали для старшего поколения и особые для младшего. Например, бантик всегда является символами детства, повязанный на голове женщины платок ассоциируется со старостью, костюм с явными элементами эротизма – с молодостью. Одежда разных возрастных групп отличается особенностями кроя, формообразования, используемых материалов, цветов, элементов отделки, украшений, фурнитуры и т.п.

Н. Шаханова в монографии «Мир традиционной культуры казахов» [3] отмечает, что традиционно в казахской культуре выделяется несколько воз-растных периодов, связанных с изменением одежды ребенка. Первая рубаш-ка ребенка называлась ит-койлек (досл. ‘собачья рубашка’), в ней младенец был до сорока дней. Одновременно с ит-койлек шился головной убор топы в виде чепчика. После сороковин малыша переодевали в обычную рубашку, нашивали различные обереги (перья филина, тумар), после первой улыбки на руку ребенка надевали браслетик от сглаза козмоншак (из стеклянных бусинок в виде глаза). На головной убор ребенка через два-три месяца прикрепляли перья филина (уке). Как показали результаты анкетирования, традиция одевать малыша в ит-көйлек еще сохранилась на территории Южного Казахстана и бытует в основном в сельской местности. Второй период возрастного различия выражался в одежде мальчиков 8-12 лет и девочек 7-11 лет. С этого возраста девочкам заплетали косы, и они начинали носить небольшие сережки и тоненькие браслеты, а также круглые шапочки с перьями филина. «С момента заплетания кос девочка становится взрослой, она меняет одежду ребенка на одежду взрослой девушки» [3, с. 53].

У казахов существовал обряд, который связан со сбриванием утробных волос малышу. Этот обряд совершался в годовалом возрасте ребенка и становился первым показателем гендерных различий: мальчикам сбривали волосы, но оставляли прядь на макушке, а девочкам – на височной части головы. В возрасте 3-7 лет у мальчиков совершался еще один мусульманский обряд – обрезание, и им окончательно состригали оставленную утробную прядь. Девочек в этом же возрасте уже не брили, им оставляли косички и вплетали в них остатки утробных волос [3, с. 52-54].

Самой выразительной и своеобразной частью народного костюма являются головные уборы, «поскольку они играют первенствующую роль в опознавательной функции одежды. В головных уборах устойчивее всего сохранились половозрастные различия» [4, с. 204]. Показателем казахского мужского костюма были малакай, башлык, тюбетейка, калпак, меховая шапочка борик. Головные уборы женщин отличались большим разнообразием в зависимости от возраста и семейного положения. В женский комплекс головных уборов входили борик, саукеле, кимешек, желек, тюрбаны. Меховая шапка борик была принадлежностью как мужского, так и девичьего казахского костюма, однако на гендерную принадлежность указывала меховая отделка: на мужской шапке нижний меховой край отворачивался, а на девичьей он пришивался сверху. Кроме того, девичья шапка украшалась наверху султанчиком из перьев филина, шелковыми кистями, нитями из бисера. «Сочетание яркой ткани и пушистого меха делало шапочку достаточно нарядной» [4, с. 212] и отличало девичий борик от мужского.

В национальном костюме многих народов можно отметить большие раз-личия костюма девушки и замужней женщины (различия в сфере семейных отношений). Внешне это выражалось в убранстве волос: до замужества девушки носили две свободно спущенные на спину косы, составленные из нескольких мелких косичек, с богатым комплексом серебряных украшений. После замужества набор накосных украшений значительно упрощался, и две косы, как правило, соединялись лентой или шнурком – шашбау [5, с. 213].

Форма одежды, ее цвет часто указывает на семейные отношения. Например, если представительница женского пола носит тюбетейку с украшениями из перьев филина, волосы заплетены в косы, на которых серебряные изделия шашбау, то это незамужняя девушка: замужние женщины, особенно после рождения первого ребенка, надевали на голову белую шаль, платья неярких расцветок, значительно сокращали накосные украшения, а на руках, выше запястья, носили браслеты.

У славянских народов также были различия костюма девушки и замуж-ней женщины. На Руси существовал общий для славян древний обычай, по которому девичий головной убор и прическа отличались от головного убора и прически замужней женщины. Девушка могла носить волосы распущен-ными или заплетать их в одну косу, которая начиналась в нижней затылоч-ной зоне, почти на шее, а замужняя женщина заплетала волосы в две косы и не имела права показываться с непокрытой головой. Отсюда специфические формы головного убора, их

знаковость: полностью закрывать волосы замужней (кичка, кокошник, позатыльник, волосник и др.) и оставлять их открытыми у девушек (перевязка, обруч, венок, лента и др.).

В национальном костюме азербайджанцев, компактно проживающих на территории Южного Казахстана, социальный статус определяется по головному убору. Азербайджанцы носят папаху: шиш папаг, мотал попагы, чобан папагы. Шиш папаг – это папаха из дорогих каракулевых шкур для зажиточных слоев населения. Мотал попагы и чобан папагы изготавливались из овечьей шкуры с длинной шерстью. Такие головные уборы, выполняющие утилитарную функцию, носили бедные крестьяне, пастухи. Во время сильных дождей вода стекала по шерсти и не попадала на лицо крестьянина или пастуха, следовательно, не мешала работе.

К обрядовым функциям костюма или его элементов можно отнести традицию надевать головной убор замужней женщины – кимешек. «Надевание первого кимешека сопровождалось женской гостевой трапезой. Устраивала его свекровь, приглашались пожилые женщины из аула мужа. Одна из них и надевала молодухе кимешек, за что получала подарок от свекрови» [4, с. 122]. В возрасте от 30 до 45 лет женщина, имеющая трех-четырех детей, раньше «проводила праздник первого надевания белшалгыш – несшитой спереди юбки, являющейся одеждой только замужних женщин» [6, с. 156].

Определенную роль в национальном костюме играл цвет, который служил информационным знаком, указывающим на возраст и семейные отношения. Девушки-казашки носили яркую одежду, в которой превалировал красный и близкие к нему цвета. Замужняя женщина, особенно после рождения детей, постепенно меняла гамму цветов на более спокойные тона. В этот период значительно сокращается набор серебряных украшений, утверждается белый цвет для головного убора и праздничной одежды. Девушки не носили белой или черной одежды, так как в народе первый ассоциируется с замужеством, а второй – со знаком траура, печали.

Русские женщины в отличие от казашек с возрастом предпочитают носить одежду темной расцветки, белый цвет в их костюме практически отсутствует. Белым может быть ситцевый платок, но с каким-либо неброским рисунком или каймой. В русской культуре распространенным является коричневый цвет, который традиционно олицетворяется с землей-кормилицей.

Интересно отметить, что зеленый цвет у мусульман считался знаком осо-бого отличия, выражал божественную мудрость. Людям других вероисповеданий запрещалось носить одежду (особенно головные уборы) зеленого цвета [2, с. 167]. Головные уборы католических священнослужителей соответствовали определенному рангу каждого из них. У простого аббата, например, – черная шляпа с тремя кистями, у епископа – шесть кистей, а на зеленой шляпе архиепископа – десять.

Известно, что особой одежды для православных и католиков во время посещения церкви или храма не существует. Знаковость ее заключается в том, чтобы она не отвлекала молящихся вокруг, т.е. должна быть не броской, а скромной. Однако мужчинам принято быть в святом месте с непокрытой головой, а женщины наоборот должны покрывать голову платком или легкой косынкой. Ислам запрещает женщинам посещать мечеть, поэтому в святые дни мечеть посещают мужчины. При этом все они должны поверх обычной одежды надевать шапан и белую стеганую шапочку на голову – такию.

Подводя итог вышеизложенному, следует отметить, что актуальной на современном этапе развития культуры является репрезентация внутренней формой стереотипных представлений о принадлежности к той или иной профессиональной группе по цвету одежды, содержанию эмблемы. «Наиболее распространенным способом концептуализации деятельности является метонимический перенос на основании цвета одежды, формы, внешней окраски, обобщающее название людей в соответствующей одежде: белые халаты – врачи, белые колпаки – повара, – отмечает Ш.К. Жаркынбекова. – Этот тип словосочетания, основанный на метонимическом переносе, более характерен для современного русского языка: черные береты – бойцы ОМОНа, краповые береты – спецназ, голубые береты – десантники, голубые каски – солдаты ООН,

красная шапочка – солдат внутренних войск, синие халаты – рабочие, а также голубые воротнички, голубые комбинезоны, желтые жилеты, зеленые береты» [7, с. 134].

Таким образом, костюм, являясь знаком невербальной коммуникации, указывает не только на пол и возраст его хозяина, переход из одной возрастной категории в другую, включение человека в систему родовых, этнических, сословных или служебных связей, но и является ярким показателем национальной культуры этноса, формировавшейся в течение многих десятилетий.

Литература

1. Нарожная В.Д. Невербальные средства общения: аспекты межкультурной коммуни-кации. Монография. – Шымкент: ЮКГПИ, 2010. – 214 с.
2. Нарожная В.Д. Ментально маркированные концепты невербальной коммуникации. Монография. – LAP LAMBERT Academic Publishing RU, 2016. – 224 с.
3. Шаханова Н. Мир традиционной культуры казахов (этнографические очерки). – Ал-маты: Казахстан, 1998. – 184 с.
4. Захарова И.В., Ходжаева Р.Д. Головные уборы казахов (опыт локальной классифика-ции) // Традиционная одежда народов Средней Азии и Казахстана. – М.: Наука, 1989. – С. 204-227
5. Байтанаев Б.А. А.А. Диваев – очерк жизни и деятельности. – Шымкент-Алматы: БА-УР, 2004. – 260 с.17. Жуковская Н.Л. Категории и символики традиционной культуры мон-голов. – М.: Наука, 1988. – 196 с.
6. Калыбекова А.А. Теоретические и прикладные основы народной педагогики каза-хов. – Алматы: БАУР, 2005. – 200 с.
7. Жаркынбекова Ш.К. Концепты цвета в казахской и русской лингвокультурах. Моно-графия. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 224 с.

УДК 376.64

БАЛАЛАР ҮЙІНДЕ ТӘРБИЕЛЕНУШІЛЕРДІҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ғ. И. Туменбаева
Қ.Жұбанов ат.АӨМУ
Ғылыми жетекшісі: А. К. Тогайбаева – педагогика ғылымдарының кандидаты,
Ақтөбе қаласы, Қазақстан

Қоғам дамуының ең басты мәселесі - тұлғаны жан-жақты қалыптастыру мен жетілдіріп өсіру, өркендету. Қазіргі таңдағы педагогикалық білім беру мен оқытудың мақсаты мен мазмұны заманауи талапқа сай, жаңаша қалыптасқан адам туралы концепция шеңберінде анықталуы қажет. Бұл ереженің келесі бір қоғамдық көрінісі көбінесе жаңғыру барысында, жеке тұлға тәрбиесінің әлеуметтік талабына келіп ұштасады.

Жаһандану дәуірінде өскелең ұрпақ өзгеріске бейім, жаңаны қабылдауға дайын. Қазіргі таңда қоғамның әлеуметтік жетілдіру мақсатында қолданылып жүрген «ұрпақтар теориясының» негізін қалаушы Уильям Штраус пен Нейл Хоув ұрпақтардың ерекшелігі мен айырмашылығын зерттеп қана қоймай, түрлі ұрпақтар ұстанатын құндылықтардың өзгеше болатынын атап өтті. 1991 жылы жарияланған «Generations» («Ұрпақтар») кітабында У. Штраус пен Н. Хоув саяси -әлеуметтік факторларға қоғамның техникалық даму деңгейіне және сол заманның оқиғаларына тоқталды. Техногенді заманда қазақ халқының мәдениетімен, салт-дәстүрімен, діні мен діліне сай ұштасатын білім беру моделін қалыптастыру - жаңартылған білім беруде ерекше рольге ие. X, Y және Z ұрпақтар теориясының негізгі ерекшелігі оның әлем халықтары үшін ортақ сипатқа ие болуы. Әр ұрпақтың өзіне тән құндылықтары болуы сөзсіз. Дегенмен, «ұрпақтар сабақтастығын» жалғай отырып халықтың, этностың ерекшелігін сақтау өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

«Адамның тағдыры тәрбиемен шешіледі» дегенде В. Белинский бала тәрбиесіне ерекше мән беріп, тәрбиенің арқасында болашақ азамат тағдырын негізгі мәселесі шешілетінін

білгірлікпен дөп басып айтқан. Ұрпақ тәрбиесі өте күрделі құбылыс, оның күрделілігі бесіктен бастау алып үнемі уақытпен, көңіл-күймен, дара қабілеттілігімен, икемділік дағдысымен үнемі бақылау қажеттілігімен ұғынылады.

«Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білімадамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне қауіп әкеледі» деп ұлы ғалым, философ Әбу Насыр Әл-Фараби айтқандай, ұрпаққа жан-жақты тәрбие беруді жетілдіріп отыру басты парызымыз деп есептейміз. Қай елде, қай заманда болсын бала тәрбиесіне ерекше мән берілген. Өйткені, бала ата-ананың ғана емес ұлыс пен ұлттың ертеңі, келер тарихқа аманат. Қазіргі кездегі білім беру жүйесіндегі басты міндет - ол дүниежүзі елдеріне жастарды адамгершілік рухта бірлікке, рухани құндылыққа тәрбиелеу және жаһандық мәдениет пен әр елдің ұлттық мәдениетімен байланыстыра меңгерту.[3]

Екіншіден, жас ұрпақтың бойындағы адами басты құндылықтарды соының ішінде сүйіспеншілікті, кеңпейілділікті, қайырымдылықты дамыта отырып, тәрбиелей оқыту.

Үшіншіден, білім беру жүйесінің байырғы ағартушылық бағытын сақтап басым бағыт-бағдарын жеке тұлғаның рухани адамгершілік тұрғысынан кемелденіп өсуіне ықпал ету. Олай болса, жеке тұлғаның адамгершілік қасиетін айқындап, яғни рухани құндылығын дамыту - заманның талабы. Егер адам рухани құндылығынан айрылса, онда ол эмоция мен сезім түрлерінен айрылады, жалған ой мен теріс көзқарас пен дүниетанымның құлына айналады. Осылайша материалдық құндылықты негізгі тұлға әлеуметтік даму мен өркендеуге адамзатты рухани жоқшылыққа душар еткізіп құндылық бағдарын өзгертіп жіберуі ықтимал. Жеке тұлға өмірге келген сәтінен бастап жалпы адамзаттық құндылықтар бірге дамиды, өсе келе қоршаған ортасына қарай бірге қалыптасады. «әр заманның өз адамы» деген қағиданың мәніне терең үңілетін болсақ, өмір тәжірибесі өзінің нәтижесімен көрсете отырып, дәлелдеп береді.

Елбасының 2009 жылғы жыл сайынғы кезекті «Дағдарыс арқылы жаңару мен дамуға» атты Қазақстан халқына жолдауында «Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2010-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында» айқындаған міндеттерді іске асырудың бірден бір жолы жеке тұлғаны ұлттық құндылықтар арқылы тәрбиелеу. Жеке тұлғаның рухани-адамгершілік дамуы ұлттық дәстүрлерімізді меңгерумен құрметтеуінен туындайды. Ақын Мағжан Жұмабаев «Баланы тәрбиеші дәл өзіндей қылып емес, келешек заманына заманына лайық қылып шығару қажет» - деген ойлары арқылы тәрбиені келер күн талабымен ұштастырады. Қазақ халқының тәрбие дәстүрі ешбір халықтың тәрбиелеу үрдісінен кем түсіп көрген емес. Олай болса біздің бүгінгі келешегімізді халқымыздың саф алтындай салмақты салт дәстүрі негізінде тәрбиелеу, оларға бабамыздан қалған озық дәстүрді сіңіруіміз керек. Адамзаттың даму тарихында ұлы құндылықтар қалыптасуының негізі ежелден-ақ ойшылдар мен ғұламалардың назарында болды. Олардың өнгелік пәлсапасы атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа ізгі ниеттер арқылы бойына сіңірілді.

Ұлттық құндылық - белгілі бір бағытты, мақсатты, жүйелі ұлттық танымды, мінез-құлықтағы адами тәртіп пен рухани байлықты қалыптастыратын жүйе. Демек, саналы келешегімізді тәрбиелеуде құндылықтар негізгі пайым-парасаттылық, адамгершілік, имандылық міндеттерін ажырата біліп өзіне таңдау жасайды.

Әр ұлттың өзіндік ұлтқа тән ерекшеліктері мен өмір сүру салтына тән сан ғасырлар бойы жинаған рухани және тұрмыстық ұлттық мұрасы - ұлттық құндылық делінеді. Әр елден ерекшелеп айқындап тұратын белгілерінің бірі - ол оның ұлттық құндылықтары болып табылады. Осыған орай, жалпы біз балалар үйінде тәрбиеленушілердің құндылықтарын қалыптастыруда аса маңызды ұғымдарды бойына сіңіріп, қалыптастыруымыз керек. Алдымен қазақстандық патриотизм мен толеранттылық басты қалаушысы. Мұндағы басты айтпағымыз еліміздегі басқа ұлт өкілдерінің көптігі, олардың тату-тәтті өмір сүруі балалар үйінде тәрибеленушілердің бойына ұлттық құндылықтарды қалыптастырудың, дамытудың бірден-бір жолы десек те артық айтқандық емес, себебі әр ұлт өкілімен аралс-құралас болу, тіл табысу, пікір алмасу - бұл баға жетпес байлық және рухани тұрғысынан қажет нәрсе болып табылады. [1]

Тәрбиеленушілерді қоғам өміріне қосу, жеке тұлға ретінде қалыптастырып тәрбиелеу үшін дүниетанымын қалыптастыруға және басты ғылыми құндылықтарды, ұлттық, жаһандық мәдениетті игеруге мүмкіндік беретін және бәсекеге қабілетті өскелең ұрпақтың өз бетімен пайымдау, ойлау, ой өресін дамытуға, болашақ өмірлік, белгілі бір бағыт бойынша және өндірістік міндеттерді өз беттерімен шешуге, жағдайдың өзгеруіне байланысты бейімделуін, алған білімдерін нарықтық кезеңдегі өмірде қолдана білуді қажет ететін қазіргі заманғы күрделі техникамен және технологиямен байланысты алдағы еңбек жолында керек болатын білім негіздерімен, дағды-іскерліктерімен және біліктілікпен қаруландыруға үйретуіміз қажет. Сонымен қатар, ұлттық сана-сезімді, мәдениетті, салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптарды, этнопсихология мен этиканың, өз ұлтына тән қадір-қасиеттерді, мінез-құлықты, таным-түйсікті, көңіл-күйді, ерік-жігерді, ұлттық мәртебе, ұлттық талғам мен материалдық, рухани құндылықтарды, мақсат-мұраттарды, ұлттық мүдделерді санасына сіңіруіміз қажет. Құндылықтар баланың әлеуметтік орта, қоғамдағы құраушысына байланысты түрлі сипатқа ие болады.

Отбасында бала шынайы өмірге бейімделе, үйрене алады, өйткені күнде, таңертеңнен кешке дейін әке-шешесі, бауырлары, ата-әжелері, ағайын-тумалары баланың алдында мінез-құлық, жүріс-тұрыстың әртүрлі үлгілерін ұсынады: сөйлеу және көзбен ұғыну, қарым-қатынас мәселелері, еңбексүйгіштікке баулу, бауырмалдық, мейірімділік, кішіпейілділік, ізеттілік, отбасылық саясатқа деген көзқарасын қалыптастырады.

Психологтар мен педагогтардың пікірінше, сүйіспеншілікке, сенімге, өзара қызығушылыққа негізделген үлкендермен жақын қарым-қатынас, отбасы тәрбиесінің құндылығын сипаттайтын басты көрсеткіш болып табылады.

Отбасы - бала үшін негізгі қамқоршысы болады, ал балалар үйінде де бірнеше қамқоршы-тәрбиешілер бар, олар балаға қажетті аналық мейірімді толықтыруға тырысады. Алайда бұл әрекет пен сезім шеңбері отбасының, ананың тәрбие құндылықтарымен салыстыруға келмейді. Дегенмен де, балалар үйіндегі педагог-қызметкерлердің жеке тұлғалық қасиеттері мен өмірлік құндылықтарынан өнегелік үлгілерін алады.[5]

Балалар үйінде тәрбиеленушілердің тұлғалық әлеуметтенуіне бағытталған педагогикалық басты шарттар жасалуы және теориялық тұрғыдан бір ізге келтірілуі, әдістемелік тұрғыдан қарастыру, кезек күттірмейтін мәселе.

Біздің келешекке апарар жолымыз халқымыздың әлеуетін ашатын жаңа мүмкүндіктер мен бастамалар жасауға байланысты. XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз- белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар мен азаматшаларды тәрбиелеп шығару десек, қазіргі таңда еліміздегі аса көкейкесті мәселелердің бірі - тәрбиеленушілердің денсаулығы, әлеуметтік-психологиялық жағдайы, қоршаған ортаның өміріне баланың белсенді араласуы, өздеріне және әлеуметке оң көзқарасы және оларды құқықтық жағынан қорғау. Бұл мәселелердің ыңғайлы бір шешімі жетім және ата-анасының қамқорлығынан айырылған балаларды дамытуға, оқытуға қатысты, тәрбиелеуге, теориялық және практикалық педагогикалық, психологиялық негіздерді айқындаумен байланысты.[4]

Халқымызда «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деген нақыл бар. Сондықтан, «Өзі түзу адамның көлеңкесі қисық түспейтінін» жетесіне жеткізе отырып, баланың бойына жастайынан мейірімділік, ізгілік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп өзіне сенімділікке тәрбиелеуде ата-ана мен педагог қауымы шешуші роль атқарады. Тұлғаның бойында рухани құндылықтарды қалыптастырудың көзі әулет, отбасы, әлеуметтік орта, мемлекет болса ұлттық құндылық, отансүйгіштік, ұлттық салт-сана, парыз, ұлт алдындағы міндет, ұлттық рух, намыс, салт-дәстүр, тұлға бойындағы ұлттық құндылықтың жоғарғы көрсеткіші.Тәрбиенің негізі болып саналатын адамзаттық құндылықтардың бірі - тәрбиенің басқа адамға деген қажеттілігі, басқа адамдарды сүйе білу қажеттілік болып табылады.[2]

Қорытындылай келе, қазіргі таңда жастарымызды әдепті, саналы, тұлға ретінде тәрбиелеу үшін ең бірінші тәрбие қағидаларына сүйеніп халқымыздың дәстүрін әдет-ғұрпымызды, дініміз бен бабалардан аманат болған өсиет мұраларды жас ұрпақтың санасына сіңіруіміз керек.

Тәрбиенің негізгі бұлағы бабаларымыздан қалған мұралар мен даналық өсиеттер десек, біз соларды насихаттайтын келешекпіз. Қоғам, әлеумет болып қолға алып тәрбиелі, мәдениетті, ар-ожданды биік қойып тәрбие мен тезге салу үрдісін өзіміздан бастасақ жас өркеннің тәрбиесі өз жемісін берері анық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. Алматы, 2001.
2. С. Ғаббасов Халық педагогикасының негіздері. Алматы, 1995.
3. З. Серікқалиұлы «Дүниетану даналығы» Алматы, 1994.
4. К. Оразбекова «Ұлттық психология мен халық тәрбиесі болашақтың бастауы хақында» Алматы, 2000.
5. Г. Мақашқұлова Балалар үйіндегі тәрбиеленушілердің психикалық ерекшеліктері. // Қазақстан мектебі, 11-12/2005, 52-53 б.

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ МИФТІК ОБРАЗДАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қалиакпар Данара Қылышбекқызы
ҚазҰУ-дің Қазақ филологиясы
мамандығының PhD докторанты
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., **А.Мәуленов,**
Алматы қаласы., Қазақстан

Көркем әдебиеттің даму тәжірибесінде мифтік сюжеттерді, аңыз-әңгімелерді әдеби шығармаларда қажетіне қарай пайдалану ежелден бар үрдіс. Мифтік таным дегеннің өзі алғаш адам баласының өзін қоршаған ортаны қабылдауынан бастау алып, қазақ мифтік шығармаларындағы сюжет, оқиғалар желісі әлем және түркі мифтік шығармаларымен үндес және сарындас келеді.

Мифологияда сыртқы дүние мен адам, ой мен сезім, зат пен идея, объективтік және субъективтік дүниелер арасында айқын шекара болмағаны анық. Бұл шекаралар кейіннен пайда болып, мифологияда олардың барлығы тұтасып беріліп, дүние жайындағы біртұтас түсінік болып қабылданды.

Шығыстың, қазақтың поэтикалық ойлау жүйесінде сөз зергерлерінің мифологиялық бастаулардан тірек іздеуі жиі байқалады. Аңыздардың жалпыадамзаттық мазмұны мен терең философиялық астарын алғаш ашқандардың бірі - Абай. Оның «Ескендір», «Масғұт», «Әзім әңгімесі» атты поэмаларында алғаш рет мифологияны қолданды. Әрине, мифологизмнің терең бастауы ауыз әдебиетінің, халық поэзиясының терең қойнауларында жатыр [1,871].

Абай «Ескендір» поэмасында Александр Македонскийдің озбырлығын, соғысқұмарлығын, дүниеқорлығын әшкерелейді. Ескендір патша туралы кезіндегі алып-ұшпа мадақтау сөз, аңыздарға қарсы оның жағымсыз образын жасады. Ескендірге қарсы ақыл иесі философ жағында екенін көрсетті. Абай Ескендірдің мансапқор, нысапсыз бейнесін баяндайды. Мұндай өзімшіл, қанағатсыз, көзі тоймайтын жаугершіл жанға қарсы өз ақылын айтады:

Мықтымын деп мақтанба, ақыл білсең,
Мықты болсаң, өзіңнің нәпсіңді жең!

Мұндай адамның көзі, нәпсісі тек топыраққа ғана тояды деп, Абай соғысқұмар патшаға көз сүйегін тартып, Аристотельдің ұстамды сөзімен поэмасын аяқтайды.

Бұл поэмадағы Ескендірдің «құдайға бастайтын қақпаның» күзетшісінен алған көз сүйегі сюжетінің түп-төркіні қайдан келгені туралы әр түрлі болжамдар бар. Ақынның ең алдымен шығыс классиктерін, оның ішінде аталмыш эпизодты игеру жағынан өзіне бір табан жақын тұрған Низами шығармасын жақсы білгені күмәнсіз. Аталмыш эпизодта бақ-құмарлықтың символы ретінде пайдаланылған көз сүйегі жайлы штрихтың ежелдегі

еврейлер аңызы туралы талмудқа енген көшпелі көне сюжет екенін білуі де ғажап емес. Өйткені, И.Орманскийдің 1866 ж. жарық көрген «Александр Македонский туралы Талмуд аңыздарын» поэманы жазар тұсқа дейін оқуы да, немесе сол шамаларда Семей жаққа жер аударылып келген зиялы саяси тұтқындардан естуі де мүмкін болатын.

Сондай-ақ, Абай ұлы ағартушы ретінде осы туындысында Александр сынды қолбасшының барша тарихын, оған байланысты аңызды өмірдегі зұлымдық пен адамгершілік туралы үлкен ойын айту үшін пайдаланады. Оның ойы барынша әсерлі, барынша терең [2,12].

«Адамның көзі тоймайды», көз сүйегі ауыр болады-мыс немесе әулиелік істейтін шешімін табады. Абай аңыз сюжетін өз көзқарасын уағыздау үшін пайдаланып, өзінің адамгершілік ойларын танытады. Негізгі қаһарман әрекетін автор өз ойына, өзінің дүниетаным көзқарасына негіздеп бейнелейді. Бұған қарағанда шығыс аңызының сюжеті Абайға тек қызық оқиғаны жай жырлай беру үшін емес, шешуін қажет өткен өмірдің маңызды мәселесін бейнелеу үшін қажет болған сияқты [1,874].

Абайдың аяқталмай қалған «Әзімнің әңгімесі» дастанының сюжеті бізге араб ертегісі – «Мың бір түн» қаһарманы Шахризада хикаяларының бірінен мәлім Хасан зергердің әңгімесіне ұқсайды. Ақын хикаяны түгел баяндамайды. Тек алданған жас зергердің оқиға тарихын беретін жайлары ғана айтылады. Қалайда бай болуға құмартып, оның оңай жолын қарастырып, өзінің үйреншікті кәсібін тастап, барға місе тұтпаған жастың тағдырын танытады. Жас адамға тән аңқаулық, тәжірибесіздік ескертіледі. Сондай-ақ ақшақұмар жылпостардың адам өмірімен еш санаспай қыршын жасты алдап, өлімге айдап, оның сүйегін аттап, алтын табудан тартынбайтынын әшкерелейді. Осылайша аңыздың кішкене оқиғасын кемеңгер ақын әлеуметтік мәні бар деген сияқты түсініктер Абайдың мифтік, романтикалық ойларын адам өміріне, шындыққа жанастыра баяндайды.

Абай Низамидің «Ескендірнамасына құр еліктеп, қайталаушы болған жоқ. Ол мүлде өзгеше пікір түйінін жасап, Ескендір туралы аңыздарды шындыққа баяндауға күш салды. Поэмадағы Ескендір, Аристотель де жай адамдар ретінде суреттеледі. Олардың бойында, сөзінде, ісінде сол кездегі көп аңыздар мен шығыс әдебиетіндегідей асқақ сыр, әулиелік мән жоқ [3, 149].

Абайдың «Масғұты» мен «Әзімнің әңгімесі» шығыс елдерінде көп тараған аңыздар сюжетіне сүйеніп жазылған дастандар. Абайдың «Масғұтының» мазмұны И.Тургеневтің «Восточная легенда» әңгімесімен мазмұндас екенін М.Әуезов көрсеткен-ді. Бірақ олардың арасындағы ұқсастықтың сырын ол – «Ескендірдегі» сияқты, шығыс халық аңызын бұл екі кемеңгер де сөздерінде пайдаланған. И.Тургенев аңыздың сюжетін Джиаффардың зәбір көріп жатқан ақсақалды құтқару оқиғасын естуі бойынша, жай баяндай салған. Ал, Абай аңыз сюжетін жаңа бір шығарма жазу үшін пайдаланған. Масғұт тағдыры өзгеше келелі, зор мәселелерді суреттеуге пайдаланылды. Хикаялық сюжеттен келелі ой қорытады. Адамзаттың балаң кезінен жасаған рухани дүниесі боп саналатын мифтер мен мифтік образдар жаңа көркемдік мақсат ғана емес, дәуірінің өзекті мәселелерін шешуде, көңілі толмаған жағдайдан шығудың жолын қарастыруда өзгеріске ұшыратып пайдаланылды. Миф арқылы тарихи дәуірдің рухани дамуына басты ерекшеліктер ашып көрсетіп отырды. Мифологиялық сарындар арқылы жинақталған символдық бейнелер жасалды. Сонымен қатар, дәуірдің рухын бейнелейтін мифтік образдар жасалды.

С.Қондыбай: «Біз мынау жалған дүниені тек символдар арқылы ғана кескіндей аламыз, өйткені, шексіз ғаламның кескінін де, мөлшерін де, оның қандай материалдан және қандай жолмен пайда болғанын да, Жаратушы иенің оның қалай жасағанын да шын мәнінде көре, біле, тани алмайсыз. Сондықтан осылардың барлығын да пенделерге түсіндірудің ең қарапайым да универсал жолы символ арқылы кескіндеу болмақ. Мифология дегеніміз де – символдар жүйесі [4,34].

Қ. Ғабитханұлы мифтік танымды білдіретін сөздерді былай түсіндіреді: халқымыздың аң-құсқа табыну (тотемизм), табиғат құбылыстары – Күн, Ай, Жұлдыз т.б. табыну (фетишизм), отқа табыну, сиқырлық (магия), ата аруағына, тәңірге, Ұмайға табыну, шаманизм, т.б. наным-сенім сияқты дәстүрлі діни мәдениет жасауымен бірге, ислам, христиан, будда сықылды

әлемдік үлкен діндердің әр дәуірлерде әр түрлі деңгейде таралып, жалпы мәдениетімізге, оның ішінде тілімізге, жазуымызға, сал-дәстүрімізге белгілі ықпалын тигізетіндігін жоққа шығаруға болмайды» [5, 76].

Қазақ мифологиясын зерттеу тарихын қандай уақыттардан бастауға болады? Бұл жерде, осы тақырыптарға арналған арнайы зерттеулердің болуы қажет, өйткені зерттеулерді бастау тарихының өзі де ауқымды болып шығуы әбден мүмкін. Ал, әзірге С. Қондыбай мифологиясы туралы ойлау жүйесінің қалыптасуына түрткі болған, бастау болған адамдар ретінде сонау Ш. Уәлихановтың бастауында, арысы Ә.Марғұлан, А. Машанов, Қоңыратбаев, Р. Бердібай, Е. Тұрсынов, Сүлейменов сияқты т.б. аға ұрпақтың білімдерін, өзімен замандас, кейбір еңбектерімен таныса алған тұлғалар – Е. Көкеевті, Әсемқұловты, Ә. Сарайды, Б.Ыбыраевты, Серікбайұлы-Қошым-Ноғайды, Ә. Балқыбекті, Наурызбаеваны, М. Сембинді, Г. Агелеуовті, Шаханованы, М. Әуезовті, А. Мұхамбетованы, Аязбекованы. Г. Қарагөзованы, Н. Оспановты, т.б. көптеген кәсіби ғалымдар мен әуесқой зерттеушілердің есімдерін атайды [3, 29].

Абай ұлы ақын, композитор, философ, қазақ әдебиетінің негізін қалаушы. Ол қазақтың ертеден келе жатқан халықтық әдет-ғұрып, заңдарын, араб, түркі тіліндегі кітаптар арқылы шариғат ережелерін жақсы білген. Қазақ халқының бүкіл ақыл-ойын, білім-зердесін бойына сіңірген данышпан, өлеңнің пірі, оны қазақтың пайғамбары десек те болады. Зерттеушілер Абай 170-тен астам лирикалық, 30-дай аударма өлең және басқа да өлеңдерін қосқанда екі жүздің көлемінде өлең жазды дейді. 45 қара сөзі, мақаласы, жиыны 49 прозалық шығармасы бар.

Абайдың ізденісі де, білім дәрежесі де шексіз. Ол өз халқының мәдениетін біле жүріп, Шығысты әбден игеріп, Еуропаның қыр сырларын танытты. Шығыстың, әсіресе мұсылманшыл әдебиетте – қисса, хикаялары мен дана дастандарында адамның мүмкіншілік әлемінен тыс зор күштер араласқан сыр-қиыры жоқ қияли өмір көріністеріне негізделді. Абай «Сегіз аяқ» атты өлеңінде:

Алыстан сермеп,
Жүректен тербеп,
Шымырлап бойға жайылған.
Қиуадан шауып,
Қисынын тауып,
Тағыны жетіп қайырған – дейді [6, 84].

Бұл өлеңдегі мифтік образ - тағы.

Қашқан тағыны қайыру үшін қуа шапқан қуғыншы. Халықтың байырғы тұрмыс-тіршілігінде «қашаған қуу», «қашаған қайыру» деген болған, жылқы баққан халық мұны жақсы біледі. Көп жылқының ішінде мойнына құрық салдырмайтын, құрық салудан, бұғалық тастаудан қашып, мезі болған қашағандары болады. Өзіне бір қауіпті сезе қалғанда, олар үйірінен безе қашып, құтырына шығындап кетеді. Ондай қашағанды ұстаудың өз тәсілдері болған. Халықтың тұрмыс-тіршілігінде «тағыны қуу» сөзі түз тағыларымен де байланысты айтылады. Жүйрікке мінген қуғыншы қашқан тағыны қуғанда – түз тағысын қуа шапқанда, жол-жөнсіз шаба бермейді, ақылға, айлаға жөнеледі. Қашқан тағының бет-бағдарын, жағдайын аңғарған айласын асық қуғыншы алыстан орағытады, тікелей емес, қиялап шабады. Тағыны осындай амал-айламен жолын тауып қайыру ежелден бар. Тағы – тотемдік ұғымы ретінде «көк бөрі» болуы да мүмкін. Өйткені тағы «жабайы» деген ұғымды да білдіреді. Көк бөріні кие тұту, адам баласының шығу тегін аң-құстармен байланыстыру, түркі халықтарының тарихи тұтастығын, тарихи-генетикалық байланысы барлығын айқындайды. Уақыт өте келе ол киелі нагуалға, яғни жеке адамдардың еліктеуші рухына айналады.

Тотемдік хайуандарды қастерлеу Түркі қағанаты құрылған кезеңге дейін қанат жайса, кейінгі дәуірде ірі қағанаттардың орнауына байланысты мифтік ұғымдар өзгеріске ұшырап, аңыздың прозалық басқа жанрларының тууына мүмкіндік жасады. Жалпы алғанда, осы аңыздардың проза үлгілерінің басым бөлігі оғыздар қағанатындағы архаикалық таным-түсінікті аңғартып қана қоймайды, сонымен бірге кеңістік бірлігін де аңдатады. Ел аузында атақты Керей, Жәнібек, Тата Есет батырлардың жебеуші көк бөрілері болған деген аңыздар бар [7, 44].

Ғалым С. Қасқабасов: «Рас, қазақ мифологиясының тарихында Греция мен Римдегідей жағдайға жақындау болған. Ол – Түркі қағанаты заманында Тәңірдің басқа Құдайлардан биіктеп, дара шығуы жағынан Зевс пен Юпитерді еске түсіретін жайт. Түркі қағанаты туысындағы мифология бізге толық жетпегендіктен, ол қандай болғанын дәл айтып, сипаттап беру қиын. Дегенмен де, көне түркі жазбалары мен ғалымдар зерттеулеріне қарағанда, Түркі қағанаты кезінде мифтер біршама циклденген тәрізді, бірақ ол мемлекеттердің тез ыдырауына байланысты айтарлықтай бір жүйеге түсіп отырған. Жазбаларда ақыл айтушы, жол бастаушы болған Көк бөрі бейнеленеді. Ел нанымы бойынша, батырлардың бойындағы ерен күшпен қайсарлық жоғарыдан, Тәңірдің өзінен бастау алып тұр. Бөрі - Тәңірінің ерекше ілпипатын жеткізуші.

Кезінде қазақ, қырғыз халықтарының арасында таралған аңыздардың тарихи негізіне ден қойған Ш.Уәлиханов, түркі – қазақ мифтері мен аңыздарының түркі бастауларының бірі екендігіне көз жеткізгендіктен ескерткен болатын: «Қазақ пен қырғыз халқының ертеден келе жатқан мифі, аңызы оның ішіндегі ескі дәуірдегі көшпелі түркі тайпаларының түбі көк бөрі, көк бұқа, Төбе көз, Жалғыз көзді дәу туралы айтылатын аңыздар (5, 26).

Сонымен, қасқырдың тотемдік рөлінің түркі халықтарының танымындағы орны ерекше. Қазақ халқы ержүрек, батыл жігіттерді Көк Бөріге теңеп, көркем шығармаларды бөріні батылдық пен батырлықтың символы ретінде бейнелейді.

Сонымен қатар, Абайдың «Жазғытұры» өлеңінде жылдың осы мезгілінің жылылығын айтқанда ақын: «Анамыздай жер иіп емізгенде, Бейне әкеңдей үстіне аспан төнер...» - деп, жерді мейірімді анаға, аспанды қамқор әкеге теңейді. Жерді ана бейнесінде теңеу тек қазақ мифологиясында ғана емес, басқа халықтардың ой-санасына да тән. Аспанды әке деп түсінетін нанымның ерте кездегі, ежелгі замандағы адамның ой санасында орны алғандығын байқатады. Сондай-ақ:

«Күн - күйеу, жер - қалыңдық сағынышты, Құмары екеуінің сондай күшті» - деген жолдарда күннің күйеуге қырындап, жердің қалыңдық ретінде берілуі қазақтың тұрмыс-тіршілігінің табиғат көріністерімен тұстас екені байқалады [6, 119].

Көптеген елдердегі ежелгі мифтік наным бойынша күннің жерге құштарлығын, сүйіспеншілігін баяндайтын аңызбен ұштасып жатқаны көрінеді.

Күн - күйеуін жер көксеп ала қыстай,
Біреуіне біреуі қосылыспай,
Көңілі күн лебіне тойғаннан соң
Жер толықсып, түрленер тоты құстай – деген шумақтарды да Абай жер – қалыңдық пен күн-күйеудің мифологиялық образын жасады [8,87].

Абайдың тілі туралы сөз қозғағанда, оның ақындық қуатын, тілінің көркемдік құдіретін айтпай кету мүмкін емес. С.Торайғыров: «Абай өлеңдері... пайғамбардың жүрегімен құйылған құрандай, соқыр кісі сыбдырынан танырлық аққұла ашық тұратын» ақын дейді. Ақын өлеңдерінен табылатын «күлкінің ерні», «жүректің саусағы», «өмірдің тоны», «үміттің аты», «қырық жамау жүрек», «үрпейген жүрек» деген образдар көп ұшыраспайтын сонылылығымен ғана құнды емес, ұсынатын тәсілді жандандырып, астарлап беруімен қымбат [9,33]. Өлең тілінде, жалпы көркем сөзде суреткер белгілі бір заттың немесе құбылыстың, іс-қимылдың бір белгісін таңдап алып оны өзге сөздермен тұспалдап беру арқылы мифологиялық образ жасайды. Мысалы, «Күйлі, күйсіз бәйгеге Қажыды көңілім көп шауып» деген өлең жолдарында «көңілдің бәйгеге шабуы» деген мүлде тың образ, ал сол көңілдің бәйгеге бірде күйлі, бірде күйсіз түсуі – тағы да астарлап айтқан бейнелі құбылыс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Х. Сүйіншәлиев. Қазақ әдебиетінің тарихы. –Алматы, Санат, 2006.
2. Ж. Тілепов. «Абайдың «Ескендір поэмасы және тарихы» мақала, Абай институты хабаршысы. 1987 ж.
3. М. Әуезов. Әдебиет тарихы.- Алматы, 1991 ж.
4. С. Қондыбай. Арғықазақ мифологиясы. Бірінші кітап.- Алматы: Дайк-пресс, 2004 ж.
5. Қ. Ғабитханұлы. Қазақ мифологиясының тілдегі көрінісі. – Алматы, Арыс, 2006 ж.
6. Абай: өлеңдер, поэмалар, аудармалар мен қара сөздер.- Алматы, Жібек жолы, 2005 ж.

7. С. Қасқабасов. Қазақтың халық прозасы.-Алматы: Ғылым, 1984 ж.
8. Х. Сүйіншәлиев. Абай және орыстың классикалық әдебиеті.- Алматы, 1954 ж.
9. Абайдың тәлімгерлік тағылымы, Алматы, Рауан, 1996 ж. Конференция материалы.

УДК 910.1

ПРИМЕНЕНИЕ ГИС-ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ В РАМКАХ ОБНОВЛЕННОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Д.Т. Адылбекова
магистрант государственного университета имени Шакарима
г. Семей, Казахстан
Научный руководитель: Мукаев Жандос Төлеубекович,
PhD докторы, доцент м.а.

В современном мире образовательные учреждения Республики Казахстан переходят на образовательные стандарты нового поколения. Изучение содержания современных образовательных стандартов требует инновационных технологий обучения. Это обусловлено интенсивным внедрением информационных технологий во все сферы человеческой деятельности. Поэтому актуальность использования *ГИС технологий* при обучении географии бесспорна[1].

Целью обновленной системы образования, является не только развитие географической грамотности учащихся, а совершенствование умений и навыков работы с *ГИС- технологиями,* на основе самостоятельной разработки цифровых карт и создании проектов. По сравнению с прошлым традиционным образованием целью, которого было дать основные знания по разделам географии с минимальной затратой на саморазвитие детей, пришла новая эпоха - «Компьютеризация».

Геоинформационные технологии (ГИС) – это информационные технологии обработки географически организованной информации. Главное назначение *ГИС* в образовательной системе заключается в формировании знаний о Земле, отдельных территориях (местности), а также в четком и организованном доведении пространственных данных до обучаемого с целью достижения наибольшей эффективности их работы[2].

ГИС-технологии позволяют визуализировать (представить в виде цифровой карты) большие объёмы статистической информации, имеющей географическую привязку. Программы позволяют создавать и редактировать карты всех масштабов, расшифровывать космические снимки, обрабатывать карты с последующей их обработкой.

Использование информационных технологий на уроках географии имеют много плюсов, а именно[3]:

- доступ к большому объему интегрированной информации;
- организация групповой и дифференцированной работы;
- универсальность ГИС, как средства обучения с широкими демонстрационными возможностями;
- возможность моделирования объектов на основе динамики изображения;
- усиление развитие значимости творческой и проектной деятельности;
- организация самоконтроля.

На образовательном рынке предоставлен широкий спектр ГИС. Многие из них являются профессиональными и конечно слишком дороги для приобретения школ, но есть и такие, которыми может воспользоваться учитель любой школы. Одним из таких является применение геоинформационных сервисов, которые построены на использовании электронных карт и космоснимков: **Google Maps, Google Earth и Yandex Maps**. Данные сервисы позволяют не только просматривать космические снимки и карты, но и, активизируя дополнительные слои

(природные явления: вид из космоса, глобальные проблемы и изучение окружающей среды). Сервис Google Earth, Google Maps и Yandex Maps даёт поистине уникальную информацию о нашей планете.

В обновленной программе 9 класса 2019-2020 учебного года, в разделе «Картография и Географические базы данных» имеются задания для саморазвития детей, основная цель которых, применение полученных знаний на практике (рис.1)[4]

Задание 5. Создайте свою электронную карту «Озера Казахстана» на web-сайте Яндекс (https://yandex.kz/). Для этого вы заранее создали таблицу в формате Excel (см. §5). Занесите в нее подготовленные для вас данные. Зайдите на сайт, найдите сервис «Конструктор карт» (если потребуется, зарегистрируйтесь). В диалоговом окне напишите название карты, импортируйте таблицу Excel. На мониторе появится ваша карта, которая будет доступна всем посетителям сайта. Проанализируйте карту, расскажите о своих впечатлениях.

Рис.1

(География Казахстана 9 класс – изт-во Атамұра, стр 54)

Результаты исследований, учащиеся оформляют с помощью презентаций или текстовых документов, в которых отражают ответы на вопросы исследования и демонстрируют копии экранных картинок, фрагменты карт, фотографии, найденные с помощью той или иной программы. Учащиеся отвечают на вопросы учителя о том, как проводилось исследование, какие средства программы они использовали. ГИС предоставляет новые удивительные инструменты, расширяющие и развивающие искусство и научные основы картографии. С ее помощью визуализация самих карт может быть легко дополнена отчетными документами, трехмерными изображениями, графиками, таблицами, диаграммами, фотографиями и другими средствами, например, мультимедийными. ГИС дает большую возможность для проведения учебных исследований, как на уроках географии, так и на самостоятельное изучение[5].

Также в обновленную программу включены базы данных космических снимков (водных, лесных, биологических ресурсов, метеорологических данных и др.) позволяющих осуществить анализ, проследить динамику развития природных и экологических процессов и явлений, сделать прогноз на будущее, данные задания встречаются в обновленной программе 8 класса с целью закрепления полученных знаний (Рис 2,3) [4]

Задание 3. Проанализируйте эти космические снимки дистанционного зондирования Земли.

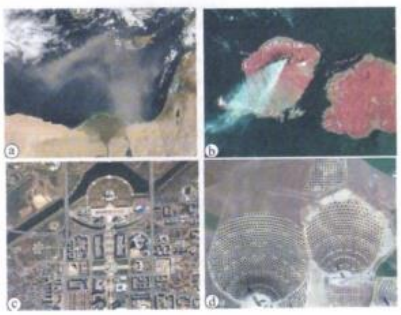

Рис.2

(География Казахстана 9 класс – изт-во Атамұра, стр 44)

Задание 4 (для групп). Проведите анализ космических снимков (рис. 17) спутника Terra (НАСА) с опорой на текст учебника. Определите: 1) заснятый регион; 2) узнаваемые географические объекты; 3) спектральные особенности снимков; 4) какую информацию они содержат. Рассчитайте высоту верхней границы облаков.

Рис. 3
(География Казахстана 9 класс – изт-во Атамұра, стр 45)

Применение ГИС-технологий на уроках географии способствует формированию важнейших географических умений, а именно ***грамотно считывать*** информацию, заложенную в цифровых географических картах; ***осуществлять поиск*** географических объектов по заданным параметрам (по названиям объектов, по координатам и т.д.); ***проводить измерения и расчеты*** по цифровым картам; ***формировать пространственное мышление*** учащихся, демонстрируя изучаемые природные объекты в объемном трехмерном измерении; ***интегрировать карты***, что позволяет выявлять причинно-следственные связи и закономерности; ***прогнозировать, создавать разнообразные тематические модели*** разных уровней географических таксономических единиц; ***составлять собственные цифровые карты*** особенно по результатам наблюдений учащихся.

Использование ГИС технологий в процессе обучения географии формирует способность и готовность учащихся к использованию географических знаний и умений в повседневной жизни, позволяет их подготовить к работе с информацией во всех формах и различных сферах жизнедеятельности.

Используемая литература:

1) Обновленное содержание образования – веление времени. Анохина Е.Л.
2) Обновление образования. Вебер В.А.
3) Обновленная программа – новое содержание образования. Пиржанов А.З.
4) Учеб. для 9 кл. общеобразоват. шк в двух частях. Г35/ В.В. Усиков, А. В. Егорина, А.А. Усикова, Г.Б. Забенова. – Алматы: Атамұра, 2019. – 256с.
5) Опыт лучших учителей школ как фактор инновационного развития регионального образования. Сборник материалов пятой областной методической конференции. – Саратов: Изд-во «Научная книга», 2008.

МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Дәмен Г.Ә.
"Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана"
Научный руководитель: К.п.н. **Садыкова А. К.**
г. Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье раскрываются средства применения мультимедийных технологий на занятиях иностранного языка. Применение мультимедийных технологий обучения создает наиболее благоприятные условия и способствует значительному повышению мотивации в процессе обучения иностранным языкам.

Abstract: The article reveals the use of multimedia technologies in foreign language classes. The use of multimedia learning technologies creates the most favorable conditions and contributes to a significant increase in motivation in the process of learning foreign languages.

Одна из основных особенностей современного мира – это ускорение темпов информационного и технологического развития, то, что было новым еще вчера, сегодня считается немного устаревшим, поэтому нам, учителям, приходится постоянно двигаться в ногу с прогрессом. XXI век — век высоких компьютерных технологий. Современный ребёнок живёт

в мире электронной культуры. Меняется и роль учителя в информационной культуре — он должен стать координатором информационного потока. Следовательно, учителю необходимо владеть современными методиками и новыми образовательными технологиями, чтобы общаться на одном языке с ребёнком. "Учитель - это человек, который учится всю жизнь". Поэтому важным критерием успешности работы учителя становится его самообразование, целью которого является овладение учителями новыми различными методами и формами преподавания.

"Государственный стандарт основного общего образования" Республики Казахстан ставит целью формирование и совершенствование иноязычной коммуникативной компетенции учащихся; расширение их лингвистического кругозора и лексического запаса; создание основы для формирования интереса к совершенствованию достигнутого уровня владения изучаемым иностранным языком. Особенность предмета «иностранный язык» заключается в том, что ведущим компонентом содержания обучения иностранному языку являются не основы наук, а способы деятельности — обучение различным видам речевой деятельности: говорению, аудированию, чтению, письму. Поэтому для обучения учащихся различным видам речевой деятельности необходимо создать условия для практики того вида речевой деятельности, которым он в данный отрезок времени овладевает. Современный ученик - это личность, которой всё интересно. Ему хочется знать о культуре других стран, он много путешествует и общается, стремится быть всесторонне развитым, а, следовательно, ученик получает доступ к культурным ценностям новой для него страны, расширяя свой кругозор. Задача учителя состоит в том, чтобы активизировать познавательную деятельность учащегося в процессе обучения иностранным языкам.

Е.С. Полат утверждает что задача учителя состоит том, чтобы создать условия практического овладения языком для каждого учащегося, выбрать такие методы обучения, которые позволили бы каждому ученику проявить свою активность, своё творчество. Цель учителя иностранного языка - активизировать познавательную деятельность учащегося в процессе обучения иностранным языкам. Современные педагогические технологии такие, как обучение в сотрудничестве, проектная методика, использование средств мультимедиа, интернет - ресурсов помогают реализовать личностный - ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учетом способностей детей, их уровня облученности, склонностей.

В последние годы всё чаще поднимается вопрос о применении средств мультимедиа в обучений иностранного языка. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. Основной целью обучения иностранным языкам является формирование и развитие коммуникативной культуры школьников, обучение практическому овладению иностранным языком. Именно мультимедиа технологии - это одно из перспективных направлений информатизации учебного процесса. В совершенствовании программного и методического обеспечения, материальной базы, а также в обязательном повышении квалификации преподавательского состава ведется перспектива успешного применения современных информационных технологий в образовании.

Мультимедиа технологии обогащают процесс обучения, позволяют сделать обучение более эффективным, вовлекая в процесс восприятия учебной информации большинство чувственных компонентов обучаемого. Использование мультимедийных средств обучения - закономерный этап развития педагогических технологий. Также мультимедиа интегрируют в себе мощные распределённые образовательные ресурсы, они могут обеспечивать среду формирования и проявления ключевых компетенций, к которым относятся в первую очередь информационная и коммуникативная. Мультимедиа технологии открывают принципиально новые методические подходы в системе общего образования.

На уроках английского языка с помощью мультимедиа можно решить целый ряд дидактических задач: формировать навыки и умения чтения, используя материалы глобальной сети; совершенствовать умения письменной речи школьников; пополнять словарный запас учащихся; формировать у школьников устойчивую мотивацию к изучению английского языка.

В обучении иностранному языку широко применяются компьютерные технологии. Специфика компьютера как средства обучения связана с такими его характеристиками как комплексность, универсальность, интерактивность. Интерактивное обучение на основе мультимедийных программ позволяет более полно реализовать целый комплекс методических, дидактических, педагогических и психологических принципов, делает процесс обучения более интересным и творческим. Методически грамотное применение средств мультимедиа позволяет повысить мотивацию обучаемых; развивать навыки совместной работы и коллективного познания; развивать у учащихся более глубокий подход к обучению и помочь в формировании более глубокого понимания предмета. Одновременно повышается эффективность и качество обучения за счет одновременного использования нескольких -каналов восприятия в процессе обучения, что позволяет достичь интеграции информации, доставляемой различными органами чувств.

Исходя от вышесказанного с применением мультимедиа технологий дает возможность экономить время, тем самым интенсифицируя изложение учебного материала, за счет использования очень простых, доступных любому ученику средств. В ходе урока самими школьниками может создаваться до предела визуализированная красочная учебно-игровая среда, что производит буквально революционный эффект в восприятии предмета изучаемого школьниками. Внедрение в преподавание мультимедиа технологий выявило ряд положительных сторон и несколько трудных моментов. Так организация занятий с использованием мультимедиа технологий с применением специального проектора дает возможность наглядно демонстрировать возможности изучаемого материала. В то же время появляются дополнительные требования к подготовке мультимедийных материалов и организации урока. Включение информационных мультимедийных технологий делает процесс обучения технологичнее и результативнее. Да, на этом пути есть трудности, есть ошибки, не избежать их и в будущем. Но есть главный успех-эхо интерес учеников, их готовность к творчеству, потребность в получении новых знаний и ощущение самостоятельности. Компьютер позволяет делать уроки, не похожими друг на друга. Это чувство постоянной новизны способствует интересу к учебе.

Список литературы:

[1] Грейдина Н. Л., Миракян З. Х. Как «Профессор Хиггинс» помогает изучить английский язык // Иностранные языки в школе — 2002 № 6 — с. 96

[2] Канаева В. М., Агапова С. Г. Из опыта творческой группы учителей по проблеме: «Компьютеризация учебного процесса в школе» // Иностранные языки в школе — 1992 — № 3–4 — с.86–88

[3] Коблова Д. В., Косарева С. А. Электронный учебник как инновационное средство в образовательном процессе // Актуальные задачи педагогики: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Чита, июнь 2012 г.). — Чита: Издательство Молодой ученый, 2012. с. 25-28

[4] Малюкова Г. Н., Соломахина И. А. «Использование мультимедийных средств в обучении иностранному языку»

[5] Соболева А. В. Использование мультимедийных технологий в обучении иностранным языкам // Педагогика: традиции и инновации: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, декабрь 2013 г.). — Челябинск: Два комсомольца, 2013. — С. 119-123

[6] Дьяконова О. О. «Эдьютейнмент в обучении иностранным языкам» // Иностранные языки в школе — 2013 — № 3 — с.58–61 2.

[7] Грейдина Н. Л., Миракян З. Х. Как «Профессор Хиггинс» помогает изучить английский язык // Иностранные языки в школе — 2002 № 6 — с. 96 .

[8] Канаева В. М., Агапова С. Г. Из опыта творческой группы учителей по проблеме: «Компьютеризация учебного процесса в школе» // Иностранные языки в школе — 1992 — № 3–4 — с.86–88 .

[9] Карамышева Т. В. Изучение иностранных языков с помощью компьютера. В вопросах и ответах. — Спб.: Издательство «Союз», 2001. — 192 с.

[10] Белкова М. М. Информационные компьютерные технологии на уроках английского языка // Белкова М.М. Английский язык в школе, 2008.-№5. С.73-75.

ОӘЖ 378.147:001.895

ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ОҚЫТУДЫҢ АУДИОВИЗУАЛДЫ ҚҰРАЛДАРЫН ҚОЛДАНУ

Пед.ғ.к. **Дильдабекова Л.А.**
Магистр **Рысымбетова Ж.К.**
Магистр **Асанова Б.А.**
Магистрант **Даулетбай Ж.А.**
Алматы қ., Қазақстан

Бұл мақалада бейорганикалық химияны зерттеу кезінде оқытудың аудиовизуалды құралдарын қолданудың тиімділігі туралы айтылған. Бейнематериалдарды қолдану назар мен есте сақтауды дамытуға көмектеседі, педагогикалық процесті жетілдіру, оқытудың тиімділігі мен сапасын арттыру үшін қызмет етеді.

Химиялық пәндер кафедрасында оқу процесіне химияның барлық курстары бойынша оқыту бейнематериалдарын жасау және енгізу бойынша жұмыс жүргізіледі. Бейорганикалық химия курсы бойынша техникалық құралдарды қолдану тотығу-тотықсыздану реакцияларын зерттеу кезінде білім алушылардың эмоционалдық тәжірибесін байытады. Оқытудың аудиовизуалды құралдары білім алушылардың белгілі бір әсерлерін, бақылаулары мен түсініктерін қалыптастыру саласында айтарлықтай қызмет көрсетеді. Олар бір уақытта екі талдағышқа (көру және есту) әсер етеді, алған білімдерін бекітуге ықпал етеді. Бейненің қарама-қайшылығы, яғни оқытудың аудиовизуалды құралдарының көмегімен ойнатылатын ақпараттың сапасы. Аудиовизуалды құралдардың қатарына бейнематериалдарды жатқызуға болады.

Оқыту процесінде аудиовизуалды құралдарды пайдаланудың объективті қажеттілігі олардың түсіну және есте сақтау процесіне үлкен ықпалынан тұрады: есту арқылы қабылдау кезінде ақпараттың 15%, көру кезінде 25%, ал кешенде, яғни көру және есту кезінде бір мезгілде 65% игеріледі.

Материалды ауызша баяндау кезінде білім алушы бір минут ішінде бір мың шартты бірлік ақпаратты қабылдап, қайта өңдеуге қабілетті, ал көру органдарын 100 мың осындай бірлікке дейін "қосу" кезінде сезімдер қауымдастығы пайда болады, ол эмоциялық тонус пен жұмыс істеу қабілетінің деңгейін арттыруға әкеледі [2].

Оқу үрдісінде оқытудың аудиовизуалды құралдарын қолдану оқытуда көрнекіліктің тиімділігін едәуір арттыруға, оқытылатын объект немесе құбылыс туралы білім алушыларды толық және дәлірек хабардар етуге, білім берудің оқу процесінде педагогтың әдістемелік тәсілдерінің арсеналын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Оқытудың аудиовизуалды құралдары басқа оқыту құралдарының арасында ерекше орын алады және неғұрлым күшті оқыту әсерін тигізеді, өйткені зерделенетін материалды бейнемен қабылдауды және оны қабылдау мен есте сақтау үшін барынша қолжетімді нысанда көрнекі нақтылауды қамтамасыз етеді; өнер элементтері бар фактілерді, оқиғаларды, құбылыстарды шынайы ғылыми баяндаудың синтезі болып табылады.

Бейнетаспаның тиімділігі білім алушылардың бейнематериалды көруге қалай қарайтындығына байланысты. Ол үшін бейнематериалмен жұмыс істеудің арнайы тәсілдері ұсынылады:

- Дыбыссыз бейнені көру: білім алушы мен оқытушы олардың ойдың қандай жүрісіне итермелегенін көретінін талқылайды және әрекет етуші адамдар шын мәнінде айтады деп болжайды. Барлық болжамдар жасалғаннан кейін, білім алушылар бейнені тағы да қарайды. Олар дұрыс болды ма?

- Бейнесіз бейне тыңдау: бұл алдыңғы процедураны қарама-қарсы етіп өзгертеді. Білім алушылардың видеоматериалдарды тыңдаған кезде олар не болып жатқанын айтуға тырысады. Барлық болжамдар жасалғаннан кейін, білім алушылар қайтадан тыңдайды, бірақ бейнесі бар бейнемен. Олар дұрыс болды ма?

- Бейнені "мұздату": оқытушы бейне кідіріске қояды және білім алушылардан әрі қарай не болатынын болжауды сұрайды. Олар болжай алады ма?

- Топтың екі кіші топқа бөлінуі: бірінші кіші топ экранға бет алады, екінші кіші топ – оның арқасымен отырады. Бірінші кіші топ экранда орын алатын екінші кіші топты сипаттайды.

Бейнематериалда тәжірибе атауы, оның оқытушының түсініктемесі бар көрсетілімі бар.

Бейне материал жасау келесі кезеңдерден тұрады:

1.Сценарийді жазу "фармация" мамандығы үшін "бейорганикалық химия" жұмыс бағдарламасы негізінде бакалаврларды дайындау үшін жоғары фармацевтикалық білім берудің мемлекеттік білім беру стандарты негізінде жүзеге асырылды.

2.Материалдың жайылуы-түсірілім процесінің барынша тиімділігі мақсатында қағазда оқыту фильмін жасау процесі. Бейне материалдың әрбір эпизодын суреттеу және сипаттау.

3.Зертханалық жабдықтар мен химиялық реактивтерді дайындау: берілген концентрациядағы реактивтер мен ерітінділерді дайындау, тәжірибе ерекшелігін, көрнекілігін, эстетикасын және қауіпсіздік техникасын ескере отырып қажетті жабдықтар мен химиялық ыдыстарды таңдау.

4.Кадр қою және түсіру аппаратурасын баптау. Химиялық тәжірибенің ерекшеліктеріне байланысты фон мен жарықтандыруды реттеу қажет.

5.Тәжірибелерді түсіру бейнекамераны қолдану арқылы жүргізілді.

6.Бейне материалды дыбыстау оқытушының түсініктемесі білім алушылардың назарын тәжірибе жүргізу әдістемесінің ерекшеліктеріне, өтетін химиялық процестің белгілеріне және оның нәтижелері мен алынған заттардың қасиеттеріне шоғырландыруға мүмкіндік береді.

"Тотығу-тотықсыздандыру реакцияларының өтуіне ортаның әсері" тақырыбы бойынша оқытудың аудиовизуалды құралдарының (бейнематериалдың) тиімділігін тексеру мақсатында оқыту эксперименті өткізілді. Оқытудың аудиовизуалды құралдарын (бейнематериалдарды) қолдану кезінде эксперименттік топтарда Бейорганикалық химияны оқытудың тиімділігін арттыру міндеті қойылды. Бақылау топтарында дәстүрлі әдіс бойынша оқыту жүргізілді. Оқытудың аудиовизуалды құралдарының (бейнематериалдардың) тиімділігі "Фармация" мамандығының 1-курс білім алушыларының білімін бақылау нәтижелерін салыстыру арқылы бағаланды. Баллдық-рейтингтік жүйе бойынша орташа балл бақылау тобында – 77,3, эксперименттік топта – 82,2 құрады. Білім деңгейін бағалау коэффициентін есептеу үшін мынадай формула қолданылды:

$К_{бдб} = К_{оавк} / К_{д} = 82,2 / 77,3 = 1,063$

Мұнда, $К_{оавк}$ – оқытудың аудиовизуалды құралдарын (бейнематериалдарды) қолдану кезінде алынған топ үшін баға; $К_{д}$-оқытудың дәстүрлі жүйесі кезінде алынған топ үшін баға. Білім деңгейін бағалау коэффициенті - 1,063. $К_{бдб}>1$ шартын орындау кезінде, біздің мәндерімізге сәйкес келетін, ұсынылған аудиовизуалды оқыту құралының (бейнематериалдардың) тиімділігі расталады.

Бейнематериалдарды қолдану назар мен есте сақтауды дамытуға көмектеседі, педагогикалық процесті жетілдіру, оқытудың тиімділігі мен сапасын арттыру үшін қызмет етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Писарева В.И. Педагогический алгоритм работы с видеоматериалами // Перспективные информационные технологии и интеллектуальные системы. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2003, Вып.1 [с. 13].
2. Воронин Ю.А. Технические и аудиовизуальные средства обучения: Учебное пособие/Ю.А. Воронин – Воронеж: Воронежский госуд-ный пед-кий ун-тет, 2001.

ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚСЫЗДЫҚ ЖАҒДАЙЫНДА КӘСІПОРЫННЫҢ ТӘУЕКЕЛДЕРІН БАСҚАРУ

э. ғ.к., доцент **Нурмухаметов Н.Н.**
э.ғ.м.,докторант **Нурпеисова Д.М.**

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Нарықтық қатынастардың дамуына байланысты, біздің елдегі экономикалық қызмет жағдайдың тұрақсыздығы мен экономикалық ортаның өзгермелігі жағдайында жүргізілуі керек. Бұл күтілетін түпкі нәтижені алу кезінде белгісіздік пен белгісіздік бар екенін білдіреді, демек, тәуекел жоғарылайды, яғни күтпеген шығындар орын алуы мүмкін. Біз еріксіз тәуекелден аулақ болуымыз керек, бірақ тәуекелді сезініп, оның дәрежесін бағалай білуіміз және рұқсат етілген шектеулерден асып кетпеуіміз керек. Жоғарыда айтылғандардан экономикалық агенттің мінез-құлқының негізгі ережесі пайда болады: тәуекелден аулақ болу емес, оны алдын-ала болжау, оны мүмкін болатын ең төменгі деңгейге дейін төмендету.

Кез келген экономикалық қызметте әрқашан белгілі бір шаруашылық операцияларының ерекшелігінен туындайтын шығындар қаупі бар. Мұндай шығындардың қаупі коммерциялық қауіп болып табылады. Коммерциялық тәуекел дегеніміз мүмкін нәтижеге қатысты белгісіздік, осы нәтиженің белгісіздігі. Коммерциялық тәуекелдердің ажырамас бөлігі болып кез-келген ақша сомасын жоғалту немесе оларды жоғалту ықтималдығымен байланысты қаржылық тәуекел табылады. Тәуекелдер екі түрге бөлінеді: таза және алып-сатарлық. Таза тәуекелдер - жоғалту немесе нөлдік нәтиже алу мүмкіндігі. Алыпсатарлық тәуекелдер оң және теріс нәтиже алу ықтималдығында көрсетіледі. [1, 23б.]

Қаржылық тәуекелдер - алып-сатарлық тәуекелдер. Венчурлық капиталды салған кезде, инвестор оған екі жолды: кірістер мен шығындарды алдын-ала біледі. Қаржылық тәуекелдің ерекшелігі - бұл қаржы саласындағы кез-келген операциялардың нәтижесінде болатын зиянның ықтималдығы. осы операциялардың сипатынан туындайтын тәуекел.

Қаржылық тәуекелдер әртүрлі құралдар мен әдістер арқылы шешіледі. Қаржылық тәуекелдерді шешудің құралы - олардың алдын алу, ұстап қалу, беру және дәрежені төмендету. Тәуекелді болдырмау дегеніміз - тәуекелдік оқиғадан қарапайым аулақ болуды білдіреді. Алайда, кәсіпкер үшін қауіп-қатерден аулақ болу көбінесе пайда табудан бас тартуды білдіреді. Тәуекелді сақтау тәуекелді инвесторға қалдырады, яғни. оның жауапкершілігі туралы. Сонымен, капиталды инвестициялай отырып, ол капиталды ықтимал жоғалтуды өз есебінен жаба алатынына алдын-ала сенімдімін. Тәуекелдерді беру дегеніміз - кәсіпкер қаржылық тәуекел үшін жауапкершілікті сақтандыру ұйымы сияқты басқа біреуге тапсырады. Тәуекелді төмендету - шығындардың ықтималдығы мен көлемін азайту.

Кәсіпкерлікті кез-келген түрде жүзеге асыру қаржылық тәуекелмен байланысты. Қаржылық тәуекел кәсіпорынның барлық салаларында көрінеді: операциялық, инвестициялық. Табысты бизнес олардың деңгейін объективті бағалауды және реттеудің тиімді әдістерін, яғни қаржылық тәуекелдерді басқаруды таңдауды талап етеді.

Қаржылық қызметке байланысты тәуекелдер объективті, кез-келген кәсіпорынның тұрақты әрекет ететін факторы болып табылады, сондықтан қаржы менеджерлерінің байыпты назарын талап етеді.

Қаржылық тәуекелдерді басқару - бұл соңғы жылдары арнайы білім саласы - «тәуекелдерді басқару» - белгілі менеджмент саласы. [2, 236б.]

Қаржы менеджменті механизмі - қаржылық қызмет саласындағы басқару шешімдерін әзірлеу және іске асыру процесін реттейтін негізгі элементтер жүйесі. Қаржы менеджменті механизмінің құрылымына келесі элементтер кіреді:

1) Қаржы қызметін мемлекеттік реттеу. Қаржы қызметін реттейтін заңдар мен өзге де нормативтік актілердің қабылдануы мемлекеттің ішкі саясатын жүзеге асырудың бағыттарының

бірі болып табылады. Осы саясаттың заңнамалық және нормативтік-құқықтық базасы қаржылық қызметті әртүрлі нысандарда реттейді.

2) Қаржы қызметін реттеудің нарықтық механизмі. Бұл механизм, ең алдымен, қаржы нарығында оның жекелеген түрлері мен сегменттері аясында қалыптасады. [3, 325б.]

Қаржы нарығындағы сұраныс пен ұсыныс жеке қаржы құралдарына бағалар мен баға белгілеу деңгейін құрайды. Несиелік ресурстардың қол жетімділігі анықталды, капиталға қайтарудың орташа мөлшері анықталды, жеке қорлардың өтімділік жүйесі және қаржылық қызмет процесінде қолданылатын ақша құралдары анықталды.

1) Қаржылық қызметтің жекелеген аспектілерін реттеудің ішкі механизмі. Мұндай реттеу механизмі сәйкесінше оның қаржылық қызметі мәселелері бойынша басқарушылық шешімдерді реттейтін кәсіпорынның өзінде қалыптасады.

2) Қаржы менеджментінің нақты әдістері мен әдістерінің жүйесі. Қаржылық қызметті талдау, жоспарлау және бақылау процесінде қажетті нәтижелерге қол жеткізетін әдістер мен әдістердің кең жүйесі қолданылады.

Қаржылық басқарудың тиімді механизмі өзінің мақсаттары мен міндеттерін толық көлемде жүзеге асыруға мүмкіндік береді, қаржылық басқару функцияларын тиімді іске асыруға ықпал етеді. [4, 62б.]

Дұрыс шешім қабылдау - сәттіліктің кілті, сәтті шешімдер жақсы пайда әкеледі, ал сәтсіз шешімдер банкроттыққа алып келеді. Сонымен, маңыздылығы жағынан шығындар қаупін үш түрге бөлуге болады: банкроттық қаупі; шығынның алдын алу үшін қосымша ресурстарға қажеттілік; активтердің бір бөлігін сөзсіз жоғалту. Сондықтан тәуекел дәрежесін дұрыс бағалау және оның құнын анықтау қажет. [5, 215б.]

Нарықтық экономикаға өту қаржылық тәжірибеде жаңа тұжырымдаманың - кәсіпорынның банкроттықтың пайда болуына әкелді. Қаржы менеджменті тұрғысынан банкроттық кәсіпорынның қаржылық қызметі процесінде апаттық тәуекелдердің жүзеге асырылуын сипаттайды, нәтижесінде несие берушілер белгіленген мерзімде талаптарды қанағаттандыра алмайды және бюджет алдындағы міндеттемелерді орындай алмайды.

Жалпы, өтімділік тенденцияларын бақылау қажет, яғни. оның ағымдағы міндеттемелерді орындау қабілеті. Қосымша зерттеулердің себебі өтімділіктің төмендеуі ғана емес, оның күрт артуы болуы керек.

Баланс бойынша төлем қабілеттілігін бағалау оларды қолма-қол ақшаға айналдыру үшін қажетті уақытпен анықталатын ағымдағы активтердің өтімділігінің сипаттамалары негізінде жүзеге асырылады. Берілген активті жинауға аз уақыт кетсе, оның өтімділігі соғұрлым жоғары болады.

Қазіргі экономикалық ғылым өзінің арсеналында қаржылық көрсеткіштерді болжаудың көптеген әдістері мен әдістеріне ие. Алайда, экономикалық субъектінің қаржылық жағдайын жедел талдау үшін олардың көпшілігіне қажеттілік жоғалады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Грибов В.Д. Основы бизнеса. – Москва: Финансы и статистика 2006г.
2.Бизнес–планирование. Учебник /Под ред. В.М. Попова и С.И. Ляпунова. – М.: финансы и статистика, 2003г.
3. Предпринимательство. Учебник /Под ред. М.Г. Лапусты. – М.: ИНФРА-М, 2006г.
4.Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік. Нормативтік актілер жиынтығы. Алматы: Юрист,2004
5. Жеке кәсіпкерлік туралы ҚР-ның заңы. 2006жыл

XXI ҒАСЫРДАҒЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ

Дуйсенгалиева Айнагул Есеновна
II санатты қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
Облыстық көру қабілеті бұзылған балаларға
арналған арнаулы мектеп – интернаты. Орал қаласы.

Білім мен тәрбие әрқашан күн тәртібіндегі басты өзекті мәселе болып келгендігі баршамызға белгілі. Қазір заман өзгерді,талап өзгерді. Бүгінгі бала-ертеңгі ел болашағы. Ондай болса,білім деңгейімен шығармашылық қабілеті жоғары шәкірттерді тәрбиелеу ұстаздардың басты міндеттері екендігін ұмытпауымыз қажет. Елбасы Н.Назарбаев «Қазақстан XXI ғасырда дамыған елдермен теңестіріп, өркениетті әлемнен мәртебелі орын алуына ықпал етер бірден-бір құдірет-білім, білімді ұрпақ»,-деп XXI ғасырды ғылым мен білімнің ғасыры деп атады.

Біздің басты міндеттеріміздің бірі қазақстандық отансүйгіштікті, адамның құқықтары мен бостандықтарын құрмет ететін азаматты тәрбиелеу. Өйткені Қазақстан құқықтық мемлекет құруға кірісті. Мұндай іс-шараның басты принциптерінің бірі-құқықтық білім берудің сапасын арттыру.

Білім мен құқықтық сананың қалыптасуы-қазіргі адамға да, қоғамға да қажет. Өйткені Қазақстан құқықтық мемлекет құруға кіріскен уақытта, біздің қоғамымызға жан-жақты білімді, халықтың мүддесін қорғай алатын, егеменді елімізге өз үлестерін қосатын нағыз отансүйгіш, ұлтжанды азаматтар қажет. Мұндай азаматты мектеп, дәлірек айтсақ, ұстаз тәрбиелейді. Өйткені: «Ұстазы жақсының-ұстамы жақсы»-деп дана халқымыз бекер айтпаған. Әлемдік деңгейде кең қанат жайып келе жатқан ғаламдану үрдісінде әр халықтың өзіндік бет - бейнесін сақтап қалуы мен ұлттық ерекшеліктерді қазіргі өркениет талаптарына сай жетілдіру мәселесі зор маңызға ие болып отыр. Халықтың рухани құндылықтары ақпараттар ағынымен, жан-жақтан еніп жатқан жат түсініктер тасқынында жоғалып кетпеуі үшін жас ұрпақтың білімінің берік, білігінің бекем болуы тиіс. Әрине, ол жалпы білім беретін білім мекемелеріндегі оқу - тәрбие жүйесінің қалай ұйымдастырылуына тікелей тәуелді.

Білім мазмұнында оқушының өзіндік ойлау қабілеттерін, жеке көзқарастарын дамытуға тірек болар негізгі өзекті тауып, барлық ұғым – түсініктерді соған сәйкестендіре жүйелеу қандай маңызды болса, сабақта, сабақтан тыс ұйымдастырылатын оқу процесінде баланың білімді өздігінен меңгеруіне, өзіне деген сенімділігін арттыруға, қажетті іскерліктерді қалыптастыруға бағытталатын жұмыстарды үйлестіре жүргізудің де мәні соншалық үлкен.

«Тегінде, адам баласы адам баласынан ақыл, білім, ар, мінез деген қасиеттермен озады » деген ұлы ақын Абай сөзі барлық уақытта өз мәнін жойған емес. Озық ойлы білімдар адамдар заманның, қоғамның дамуына, өзгеруіне өз үлесін қосады. Осындай қоғамдық, әлеуметтік, мәдени өзгерістер, дамулар мектептің оқыту процесіне әсер етеді. Жан-жақты терең білім беру мақсатында көптеген технологиялар ұсынылуда. Кез- келген оқыту белгілі мөлшерде адамды дамытады.

Ғылыми зерттеулерге жасалынған талдау бүгінде педагогикалық технологияларды жинақтап, жүйелеп, оның жіктемесін жасауға бірнеше ғалымдар әрекет жасағанын көрсетті. (Т.М. Давыденко, В.Г. Гульчевская, Г.К.Селевко, Т.И. Шамова, В.Т. Фоменко, т.б.) Солардың ішінде педагогика ғылымы мен практикасында белгілі барлық технологияларды неғұрлым жинақтап, жүйелеген Г.К. Селевконың жіктемесі көңіл аударарлық. Зерттеуші ғалым педагогикалық технологияларды былайша жіктейді:

- қолдану деңгейі бойынша: жалпыпедагогикалық, дербес әдістемелік (пәндік) және модульдық;
- Философиялық негіз бойынша: материалистік, идеалистік, диалектикалық, метафизикалық, ғылыми және діни гуманистік және антигумандық, еркін тәрбие және бағындыру, т.б;
- Психикалық дамудың жетекші факторы бойынша: биогендік, психогендік,социогендік және идеалистік;

- тәжірибені меңгерудің ғылыми тұжырымдамасы бойынша: ассоциативті – рефлекторлы.
- тұлғалық құрылымға бағдарлау бойынша: ақпараттық технологиялар, эмоциональды – көркем және эмоциональды – адамгершілік, өзін – өзі дамыту технологиялары, эвристикалық және қолданбалы;
- мазмұны мен құрылымының сипатына қарай: оқытатын және тәрбиелейтін, жалпы білім беретін және кәсіби бағдарланған, гуманитарлық және технократтық, әртүрлі салалық сонымен бірге монотехнологиялар, кешендік және кірме технологиялар;
- ұйымдастыру формасы бойынша: сыныптық – сабақтық, академиялық және клубтық, жеке және топтық, оқытудың ұжымдық тәсілдері, диференциялдық оқыту;
- танымдық іс – әрекетті басқару типі бойынша: классикалық лекция, оқытудың техникалық құралдарының көмегімен оқыту, «кеңесші» жүйесі, кітап бойынша оқыту, аз топтардың жүйесі, компьютерлік оқыту, «репетитор» жүйесі, басқару бағдарламасы;

Әдіснамалық тұрғыдан қатынастың әртүрлілігіне байланысты «инновация» түрліше анықталады. Көптеген ғалымдар, әсіресе, шетел ғалымдары (Н.Мончев,И.Перлаки, В.Д.Хартман, З Менсфилд, Р.Фостер, Б.Твисс, Э.Роджерс, т.б.) бұл ұғымды өз зерттеулерінің объектісі мен пәніне байланысты тұжырымдайды. Мәселен, Б.Твисс инновацияны жаңалық немесе идея, экономикалық мазмұнға ие болатын процесс ретінде анықтайды.

«Педагогикалық инновация» (жаңаны енгізу) ұғымына педагогикалық сөздікте мынадай анықтама беріледі:

- жаңашылдықты (жаңа құралдарды, әдістерді, әдістемелерді, технологияларды, бағдарламаларды, және т.с.с.) меңгеру процесі;
- ерекше әдістемелер мен бағдарламаларды іздестіру, оларды білім беру процесіне енгізу және оларды шығармашылықпен ой елегінен өткізу;

Әртүрлі анықтамаларды талдау инновацияға мазмұнды өзгерістер тән деген қорытындыға әкеледі, ал инновациялық өзгерістің басты функциясы өзгерту функциясы болып табылады.

Инновация жаңа мақсат пен міндеттерге сәйкес жаңа технологияларды пайдалану қажеттілігін тудырады.

Технология түрлеріне мазмұндық сипаттама берейік.

Кәсіби – бағдарланған технологиялар оқу процесін оқытудың кәсіби бағыттылығын, сонымен бірге оқушылардың тұлғалық бағдарын есепке алу негізінде ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Кәсіби – бағдарланған технологияларды жобалаудың негізгі көзі ретінде оқытудың мақсаты мен мазмұны есепке алынған білім мен кәсіби біліктіліктер алынады. Сонымен бірге тұлғаның жағымды жақтары мен шығармашылық мүмкіндіктері де ескеріледі.

Құрылымдық – логикалық технологиялар оқытудың тұтас жүйесін жобалай отырып, алға қойған мақсатқа жетуді көздейтін педагогикалық процесс құру.

Ойын технологиялары педагогикалық процесті ұйымдастыру формаларының бірі болып табылады. Ойын технологиялары белсенді тұлғааралық қарым – қатынас пен өзін – өзі анықтау үшін өте қажет. Әрбір пәнді оқыту барысында ойындарды пайдалану болашақ мұғалімдерге өздерінің іскерлік сапалары мен тұлғалық қасиеттерін жақсы түсінуге мүмкіндік береді, себебі ойын арқылы өзара іс – әрекетке түсу кезінде олар әртүрлі келісімдерді, қатынастарды талқылайды, іскерлік құжаттарға қол қояды, келіссөздер мен кеңестер, мәжілістер мен конференциялар жүргізеді, т.с.с.

Тренинг технологиялары қарым – қатынас жасау барысында мұғалімнің тұлғааралық және кәсіби мінез - құлқын жетілдіруді көздейді. Бұл технология ынтымақтастықта оқытуға бағытталып, «жай ғана бір нәрселерді бірге орындау емес, бірге оқу» идеясын іске асырады, мұнда оқып – үйренілетін тақырып (проблема) бойынша жұмыс істеу барысында әр топ (команда) мүшесінің басқа топ мүшелерімен үнемі өзара әрекет жасау арқылы өз бетімен жұмыс істеуінің нәтижесінде қол жеткізілген белгілі бір «топтық мақсатқа» және барлық топтың жетістігіне ерекше көңіл аударылады. Жалпы, тренинг интерактивті оқыту әдісіне жатады, оның мұғалімдердің ғылыми ойлау стильдерінің қалыптасуына, қарым – қатынас жасау

біліктерін дамытуға, тілдік қорын байытуға, ой – өрісін кеңейтуге әсері мол. Тренингтің ережесін дайындап алу қажет:

- бірін – бірі тыңдау;
- басқаның пікірін сыйлау;
- тапсырманы белгіленген уақытта орындау;
- шығармашылықпен жұмыс істеу, т.с.с.

Ақпараттық технологиялар ақпаратты алудың, қайта жасаудың, жеткізудің, сақтаудың және пайдаланудың әдістері мен құралдары екендігі белгілі. Ақпараттық технологияларды білім беру ісінде пайдаланудың мақсаты оқу процесіне қатынасушылардың дер кезінде тиянақты білім алуын қамтамасыз ету және оқытудың жоспарланған сапасына қол жеткізу болып табылады.

Проблемалық оқыту өзінің мазмұны мен құрылымы бойынша педагог пен оқушылардың шығармашылық процестерін жинақтайтын оқытудың педагогикалық технологиясы болып табылады. Оның басқа технологиялардан айырмашылығы, біріншіден, оқу іс – әрекетінің барлық құрылымы функциональды түрде әрекет етеді, екіншіден, проблемалық оқытуда әрекеттің моделін құру кезеңі мен субъектінің шешу тәсілін өз бетімен таңдап алуы, яғни әрекетті өздігінен реттеу үстем болады. Жалпы, проблемалық оқыту технологиясы мұғалімдердің инновациялық іс – әрекетпен шұғылдануға даярлай отырып, олардың кәсіби біліктерін шыңдай түседі.

Аталған жаңа педагогикалық технологиялардан басқа келешегі мол «кейс – стади» (нақты оқу жағдаяттарын пайдалану арқылы оқыту), рефлексия (өзін – өзі тану, өзіне – өзі баға беру әдісі және оқушылардың оқу материалын белсенді қабылдауын қамтамасыз ететін педагогикалық технология), жобалау әдістерін қолдану арқылы оқыту технологияларын ерекше атап өтуге болады.

Рефлексия оқытушының педагогикалық әрекетінің табыстылығы мен тиімділігіне өзіндік диагностика жасау технологиясы,белгілі бір педагогикалық құбылыс пен өмірлік жаңдаятты еппен сезіну құралы болып табылады.

Рефлексия технологиясын меңгерудің негізгі шарттары мыналар:

- педагогтың өз жұмысын толығымен беріліп істеуі;
- өзінің ішкі дауысын «қоса білуі»;
- өз әрекеттерін өз бетінше талдауға және талдауға психологиялық даярлығы;
- педагогикалық іс – әрекетінің нәтижелеріне жауапкершіліктің болуы;

Жобалау әдістерін қолдану арқылы оқыту технологиясын оқытудың басқа әдістерін толықтыру ретінде пайдалану қолайлы екендігін мамандар дәлелдеп отыр. Жоба негізінен, пәнаралық сипатқа ие болып, білімнің әр саласынан ақпаратты байланыстырып тұрады. Сондықтан ғалымдар оқытушы мен оқушылар әрекетінің реті мен құрылымын бөліп көрсетеді.

Этномәдениет технологиялары этнопедагогика материалдары арқылы ізгілендіру принципіне негізделген оқу – тәрбие процесін жетілдіру жүйесі болып табылады. Олар оқушылардың ұлттық сана – сезімін қалыптастырып, өз халқының ұлттық мәдениетін, педагогикалық іс – тәжірибесін оқу – тәрбие процесінде пайдалануға негіз салады.

Жаңа технологияның (сыни тұрғысынан ойлау) басты мақсаттарының бірі – баланы оқыта отырып, оның еркіндігін, белсенділігін қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға үйрету. Бұл жүйеде қойылатын сұрақтар проблемалы ойлануды қажет ететіндей беріледі. Сыни тұрғысынан ойлау технологиясымен жұмыс жасау барысында оқушы өз ойын, өз пікірін білдіре алады. Жаңа материалды талдауға үйренеді.

Бұл технологиямен жұмыс жасаудың мақсаты – барлық оқушыларға кез келген мазмұнға сыни тұрғыдан қарап, өзіндік пікір айтуға, саналы шешім қабылдауға үйрету. Сын тұрғысынан ойлау - сынау емес, шыңдалған ойлау. Сын тұрғысынан ойлау тек жоғарғы сынып оқушыларына ғана тән емес. Орта буын және кіші сыныптарға ұйымдастырған кезде даму деңгейіне сәйкес тапсырмалар беріледі. Бағдарлама үш деңгейден тұратын оқыту мен үйретудің тәсілінен тұрады.

Олар: 1. Қызығушылықты ояту 2. Мағынаны тану 3/ Мағынаны ашу.Қызығушылықты ояту - жаңа сабақты түсіндіру кезеңіндегі үйрену процесі. Мағынаны тану – жаңа сабақты бекіту сабағы.

Яғни оқушы не үйренгенін саралап, салмақтап, оны қандай жағдайда,қалай қолдану керектігін үйренеді. «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау» бағдарламасымен жұмыс жасағанда оқушының танымдық белсенділігі артады, өз бетінше білім алады, шығармашылығы артады.

Атқарған әрбір жұмыс нәтижесіз қалмайды. Бұл жаңа технологияның нәтижесі де бар. Яғни, оқушы ой-пікірлерін ашық, еркін айтады. Сабақ- білім естерінде сақталады. Сабақ барысында әр оқушы өзі талдайды, бір – біріне талап, өтініш, тілектерін білдіреді.

Жоғарыда көрсетілген инновациялық педагогикалық технологиялардың түрлері қазіргі жағдайда мектептердегі оқу процесінде қолдануға неғұрлым тиімді, білім берудің мемлекеттік стандартында анықталған оқытудың мазмұнына ешбір нұсқан келтірмейді, керісінше оқу пәндерінің типтік бағдарламасында көрсетілген мақсатқа оқытудың бұрыннан қалыптасқан әдістерімен өзара бірлікте қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге бұл педагогикалық технологиялар философиялық, психологиялық және адамгершілік тұрғыдан ізгілендіру сипатына ие болады.

Білім - ұлттың ақыл- ойы мен ерік - жігерін қалыптастырушы тірек. Ендеше ол мемлекеттік саясаттың әр адамның сол мемлекет мүддесін дұрыс түсінуінің , оны сақтауға, орындауға деген шын сенімнің де негізі болуы тиіс. Білім берудің ұлттық жүйесін қалыптастыру - ұлттық дәстүрлерді сыртқы кері күштерден қорғаныс ретінде біліммен сабақтастыра пайдалану деген сөз. Тәрбиелік қуаты берік білім халықтың болашақ даму бағытын өзі айқындауына жол ашады. Ал бұл ана тілінің оқытылу сапасы мен оның ұйымдастырылуының түпкі нәтижеге, сәйкестік деңгейіне тікелей қатысты. Оның үстіне білім - таным құралы, тіл арқылы адам дүниені танып біледі, барлық білімді сол арқылы игереді. Ендеше тілдік ортаны қорғау- «халықтың, ұлттың мәңгілігінің мәңгілік мәселесі»/Ғ. Мүсірепов/.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев өз сөзінде: «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер – бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан да ұстазға жүктелетін міндет өте ауыр» деген. Біз, барлық мұғалімдер жұмыла кірісіп, әрқайсымыз осындай жаңа технология негізінде оқушы санасына білім құя білсек, біздің еліміз нашар болуы мүмкін емес. Ендеше өз ісіне берілген, жаңалықты жатсынбай қабылдайтын, ұлттық қасиеттеріміздің асылдарын асқақта отырып, шәкіртінің жанына нұр құятын фасилитатор ұстаз болуға ұмтылыс жасайық.

Сөз соңында өз ойымды белгілі педагог К.Ушинскийдің «Мұғалім – өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім. Оқуды, ізденуді тоқтатысымен оның мұғалімділігі де жойылады» деген сөзімен аяқтағым келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Педагогиканың философиясы және әдіснамасы: оқулық / Ш.Т.Таубаева. Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 340 б.
2. Білім беру: модерн және постмодерн кеңістігінде: монография / С.Ж. Еділбаева. - Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 311 б.
3. Сарбасова Қ. Инновациялық педагогикалық технологиялар: Оқу құралы. Алматы: «Атлас баспасы – 2001», 2006. – 176 бет.
4. Дәулетов Н.Т. Университет базасында дарынды балаларға білім берудің педагогикалық негіздері. - Орал: М.Өтемісов атындағы БҚМУ - 2004 – 140 б.
5. Қазақстан мектебі. № 7, 2019 шілде.
6. Қазақстан мектебі. № 6, 2019 маусым.
7. Қазақстан мектебі. №4, 2019 сәуір.
8. Қазақстан мектебі. № 3, 2019 наурыз.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ «ҚИЯНАТ» СӨЗІНІҢ КОНЦЕПТОСФЕРАСЫ

Э.Н.Дүнгенбай – ҚазҰлтҚызПУ магистранты,
Ж.К.Отарбекова – ҚазҰлтҚызПУ проф.м.а.
Алматы, Қазақстан

Әлемнің дамуы ғылымның қай саласына болсын өзгеріс әкелмей қоймайды. Қазақ тілі әлемдік тілдің бір бөлшегі. Тілдің байлығын жүйелеп, жинақтап көрсететін ұғым концептуалдық жүйе болып табылады. Концептіде белгілі бір мәдениетке құнды болып табылатын ерекшеліктер бейнеленеді.

Халқымыздың ұлттық болмысын танытатын «Аманат» сөзін концептілік тұрғыдан зерттеу барысында оған қарама-қарсы мәндегі «қиянат» сөзін оппозиция ретінде алу қажеттігі туындады.

«Қазақстан» Ұлттық энциклопедиясында қиянатқа былайша анықтама берілген: **Қиянат** – адамға жасалған зорлық-зомбылықты, әділетсіздікті, өктемдік пен озбырлықты білдіретін ұғым. Ол жеке адамның мақсат-мүддесін жүзеге асыруға, рухани қажеттерін қанағаттандыруға кедергі жасайды [1]. **Қиянат –** адамға жасалған зорлық-зомбылық, озбырлық, әділетсіздік, өктемдік. Кердері Әбубәкір «Қазағым» өлеңінде: Қинайсың табам деп жігіт жанын, Құдай деп тапсырды байлар малын. **Қиянат** дәмін татып өткен нан, суын. Дүниеде ас бола ма алған малың? Абай жолы роман-эпопеясында да қиянат туралы кездеседі: «Мәдениеттің ілгері басқышындағы халықтар ғалымның жемісін зорлық, **қиянат**, озбырлыққа жұмсап отыр».

Қиянат сөзі төмендегідей тіркестер құрамында қолданылады:

Қиянат жасады. Зорлық-зомбылық көрсетті, обалына қалды. А.Мекебаевтің «Құпия қоймасынан» үзінді: «Алланы ауызға алғасын ақыреттік қарыз емес пе, көзі жоқ деп **қиянат** жасамайық». Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы: «Біреуге **қиянат** жасап, мал-мүлкін тартып алған немесе намысын қорлаған адам қазақтың ескі әдет заңы бойынша айыпты саналған».

Қиянат көздеді. Озбырлық, әділетсіздік ойлады. Атақ, пайда іздемей, Ойында мақтан жоқ болса, **Қиянатты** көздемей, Қанағатқа тоқ болса (Ш.Құдайбердіұлы).

Қиянат көрді. Зәбір-жапа шекті, әділетсіздік кешті. **Қиянат** көріп келгендер қуана кетіп жатса да, Аманның көңілі әлі де басынқы (Ғ.Мұстафин, Дауыл). Мұндай артында асыл жар қалдырған ақынның арманы не, ақын онда бұл дүниенің **қиянатын** көрмей кетті емес пе? (К.Жүнісова, Құстар).

Қиянат қылды. Озбырлық, әділетсіздік жасады, зорлық-зомбылық көрсетті. Ал енді өгіз тұрып мөңірейді. Көз жасы ағыл-тегіл еңірейді: **Қиянат** кісі ақына қылман деуші ем, Азғырды шайтан залым мені, - деді (А.Байтұрсынұлы шығармасынан). Жас қатын алсам жүрегім жібиді ма деп едім, сен де маған **қиянат** жасадың (Ж.Аймауытов шығармасынан).

Қиянаттан тыйылды. Зорлық-зомбылық жасамайтын болды, озбырлығын тоқтатты. Бұл сөзі оқып көрген қолына алған, Иншалла, хақиқат-дүр, емес жалған. Тыйылып мыңнан бірі **қиянаттан**, Көрсе екен ғайбіләрін hәркім қылған (М.Дулатов).

Қылдай қиянаты жоқ. Титтей зәбір жасамайтын, зорлық-опасыздыққа жуымайтын, әділетті. - Ата-еке-ай! – деді келіні Айкүміс – тәңір алдында қылдай қиянатым жоқтығына ант етейін (Ғ.Сланов, Жанартау).

Қиянат-зұлымдық. Зорлық, зомбылық, озбырлық. Шоғырмақ бұл уақытта шықтың қайдан, келді ғой саған тосу бір құдайдан. Қиянат-зұлымдықты ойлаушы едің, Енді мен астым ғой деп Атығайдан (К.Мұхамеджанов, Өзіме де).

Қиянаткер. Қиянат жасаушы, қиянатшыл адам. – Кімді атаймын қорлықшы, сотқар, **қиянаткер**, бүлікбасы – тобықтыны атаймын (М.Әуезов).

Қиянаткерлік. Зорлық-зомбылық, қиянатшылдық. Алдыңғы ата,әке, буындарының мінезіндегі боямалық, жалған татулық, **қиянаткерлік** атаулыдан сол аталардың нәсілдерін сақтандырмақ болды (М.Әуезов).

Қиянатқор. Қиянатшыл, зорлықшыл, озбыр. Зорлық иесі **қиянатқор** аз топ, күшті көп қол даулы түп тамырымен құлатқан шірік бәйтеректей (Д.Әбілаев, Баянауыл).

Қиянат-қорлық. Зорлықшылдық, озбырлық, қиянатшылдық. Хиуа ханы мен бұйра бөрік түрікмен шонжарларынан көрген қиянат-қорлығымыз аз ба еді біздің? (Н.Әбутәлиев, Қайран Нарын).

Қиянат-қылық. Зардап, залал келтіруші әрекет, мінез. Жолдыбек ауылнай арызымды оқып, әңгіменің егжей-тегжейіне әбден қанған соң, Ақшалдың маған ырық бермей, неше күндей сандалтып, қаңқақсатқан қиянат-қылығына қатты ашуланды (Ғ.Орманов, Жүрек).

Қиянатсыз. Зорлық-зомбылықсыз, зиянсыз; ақ, адал. Мен ғана емес, қиянатсыз адамның бәрін де жақсы көреді ғой ол?.. ендеше шын әділеттілік халықта емес пе? (С.Мұқанов, Балуан Шолақ).

Қиянатта. Өтірік ер сыртынан **қиянаттап**, Сен, жаным, нан жеместі қайдан таптың? (Айтыстан үзінді). Жиренше... Осы елдің игі жақсысын **қиянаттап** ...жас, кәріге жар шашып жүрген сен сұм емеспісің? (М.Әуезов, Абай жолы).

Қиянатшы. Қиянат иесі, қиянаткер, қиянат жасаушы. **Қиянатшы** баланы тез өлтір деп, Тамағы қарлыққанша ақырады (Ғашық-наме).

Қиянаттық. Зорлық-зомбылық, қиянатшылдық. Сол идеяны ақтап шығу үшін олар өзгелерге деген қандай қиянаттық, жауыздық, айуандық іске болса да барады (І.Есенберлин, алтын құс). Іздемедім шаттықты бір сағаттық, Жасамадым ешкімге қиянаттық (О.Малқаров, Мен ат үсті).

Қиянат жасаудың себептері: Сүйіспеншіліктің жетіспеуі. Рухани-адамгершілік білімнің жетіспеуі. Өзгеріске қарсылық ретінде қиянат. Әлем туралы өзіндік түсінігіне сәйкес келмеу. Физика ғылымында салқындықты салқын деп түсіндірмейді, салқындық – жылудың жоқтығы деп түсіндіріледі екен. Ғаламдық заңдылық бір: суық пен жылуылық секілді жақсылық пен жамандық, аманат пен қиянат жақын жүретін, бірінің орнын бірі басатын ұғымдар. Қиянат жасау жүректің қатаюынан, дана Абай жырлағандай,

«Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,

Және хақ жолы осы деп әділетті» бүкіл тіршіліктің мәні сүйіспеншіліктен бастау алады, сүйіспеншілікпен мәнге толады. Демек, қиянат жасаудың себебі сүйіспеншіліктің жетіспеуі болса, қиянат жасаудың алдын алу махаббатқа толы өмір сүру. XXI ғасыр жаңашылдықтың, технологиялардың қарыштап тұрған заманы. Адамда тіршілік ету үшін барлық жағдай жасалған, ал қиянат жасамай өмір сүру үшін рухани-адамгершілік білім қажет. Руханияттың кәусар бастауына апаратын жолды іздеу – бүгінгі таңда өмір сүріп келе жатқан адамдардың әрқайсысының және баршамыздың басты міндеті. Демек, рухани білімнің көзін айқындау, қиянат жасаудың алдын алу деген сөз. Адамның жүрегіне нұр құятын, риясыз сүйіспеншілікпен рухани бастауға жетелейтін, ол – отбасындағы тәлім-тәрбие, мектептегі ұстаз, қоршаған қоғам, және қазіргі таңдағы ең басты, теледидар, ғаламтор желілерінің «батырлары», кейіпкерлері. Осы орта сүйіспеншілікке толы болса, қиянаттың жолы тыйылмақ.

Ақиқат, сүйіспеншілік, дұрыс әрекет, ішкі тыныштық, қиянат жасамау - бұл мәңгілік бес құндылық адамның ұлтына, нәсіліне, ортасына, дініне қарамайтын, уақытпен өзгермейтін құбылыс. Адамның руханияты мен мәдениетінің жиынтығы, яғни, ата, әжелеріміздің даналығы. Бүгінгі таңда рухани білім әлемге ауадай қажет болып тұр. Сондықтан әр адамның ақыл ойын жаңғыртып, санасын өзгерту керек, сонда әлем де жаңарып, өзгереді.

Қиянат жасамау - асыл құндылықтарымыздың ішіндегі бесінші құндылық. Демек барлығымызда да бұл құндылықтар бар. Біз олардың не екенін, не үшін айтылғанын білеміз. Бірақ жүрегіміздің түбінде тұншықтырамыз. Қиянат жасамау – ақиқатпен өмір сүру, мінез - құлық және жан тыныштығы да сүйіспеншілікке арналған, яғни тәтті жемісі. Қиянат жасамау - түсіну ретіндегі Сүйіспеншілік. Түсіну - барлық тіршілікті қиянат жасамауға алып келудің тұтастығы. Қиянат жасамау-ақиқат. Қиянат жасамау барлық адамгершілік қасиеттерді қамтиды.Табиғатқа қатысты қиянат жасамау бұл табиғаттағы тепе-теңдікті сақтау, табиғаттың заңдылықтарын құрметтеу. Қиянат жасамау тек зиян келтірмеу дегенді білдірмейді,ол басқа адамдардың қайғы-қасіретін жеңілдету үшін әрекет жасау. Қиянат жасамау жайлы ұлы Абайдың отыз сегізінші қара сөзіне тоқталсақ: Қиянат-хақиқат пен растықтың дұшпаны. Дұшпаны арқылы шақыртқанға дос келе ме? Көңілде өзге махаббат тұрғанда адам хақлықты

қолдайды. Адамның ғылымы, білімі, хақиқатқа, растыққа құмар болып, әрнәрсенің түбін, хикметін білмекке табылады. Қиянат жасамау үшін не істеу керек? Ешкімге зиян келтірмеуге тырысу, барлық нәрсенің өмір сүру сезімі мен құқығын иеленетінін түсіну. Сонымен қатар бірлік сезімі мен баршаға бауырмалдықты дамыту, қоршаған ортаға қамқорлық жасау, барлық қуат көздерін бекер шашпау (тамақ,ақша,электр,су), тілектерге шек қоя білу,кешіре білуге үйрену. Қиянат жасамауды ары қарай ажырата түсетін болсақ онда: өз бойымыздағы кері эмоциялардың көрінуін бақылау яғни ажарату, ойлану, әдепсіз сөйлеуден өзін –өзі тоқтату, жаман ортадан аулақ жүру, зиянды ақпараттардан өзімізді тоқтата алсақ қиянат жасалмайды.

Қиянат жасаған адамның адамгершілік қасиеттері жойылады. М.Ганди «Қиянат жасамау – күштілердің қаруы» деп айтуы тегін емес. Шәкәрім Құдайбердіұлы да қиянат туралы көп ой толғаған. Сонымен, қиянат аманатты орындамау, сақталған күйінде жеткізе алмау, немесе иесіне жеткізбеу дегенді білдіреді. Демек, аманатты сақтау жоғары адами құндылыққа жатады десек, аманатқа қиянат жасау адами құндылықтың жоқтығын көрсетеді. Қиянат жасаудың мың түрі бар дегендей, адам өзіне және өзгеге қатысты қиянат түрлерін топтастыруға тырыстық: Өзіңе қатысты қиянат жасамау – бұл **өз сезім мүшелеріне қиянат жасамау**, өтірік айту, дөрекі сөйлеу – **тілге қиянат**.Жаман сөз есту – **құлаққа қиянат**. Жамандық көру – көзге қиянат.Жаман иіс – **мұрынға қиянат**. Жаман әрекет – **тәнге қиянат.**

Абай Құнанбаев философиясының көркем үлгісі қара сөзіне тоқталайық. Нақтырақ айтатын болсақ, жоғарыдағы отыз сегізінші қара сөзін тарқатып жазайық. Сөзінің басында ең басты нәрсе ғылым мен білім дейді. Ғылым мен білімді көксеу үшін махаббат керектігін ашып айтады: «...Қашан бір бала ғылым, білімді махаббатпенен көксерлік болса, сонда ғана оның аты адам болады...».жоғарыдағы біз айтқан, қиянат жасаудың себебі сүйіспеншіліктің жоқтығы дегеннің айғағы Абайдың сөзі. Дегенмен, баланың білім мен ғылымға жетуіне кедергі ата-анасынан болады дейді: «...Оның үшін көбінесе балаларды жасында ата-аналары **қиянатшылыққа** салындырып алады, соңынан моллаға берген болады, я ол балалары өздері барған болады – ешбір бәhра болмайды». «Тәрбиенің тал бесіктен», ата-ана баланы сөзбен емес іспен тәрбиелеудің маңыздылығын еске салғандай. Осы жолмен тәрбие алған баланы Абай **қиянатшыл бала** дейді: «Ол **қиянатшыл** балалары талапқа да, ғылымға да, ұстазға да, хәттә иман иғдиқадқа да **қиянатпенен** болады. Бұл **қиянатшылар** – жарым адам, жарым молла, жарым мұсылман...». Яғни толық білім алмаған, сүйіспеншілікпен ғылым танымаған адам толық адам деген атауға лайық емес. Істеген әрбір ісі қиянатқа толы болады дегенді меңзейді. Ары қарай: «...Олардың адамдығының кәмәлат таппағы – қиынның қиыны. Себебі Алла тағала өзі – хақиқат, растықтың жолы. **Қиянат** – хақиқат пен растықтың дұшпаны. Дұшпаны арқылы шақыртқанға дос келе ме?..»[2]. Абай махаббатпен келмеген білімді білім деп қабылдамайды, ол адамзатқа жасаған қиянат деп түсіндіреді. Аталған қара сөздегі қиянат жасаудың алғы шартын хакім Абай былай көрсеткен:

- Әуелгісі, әрбір жаманшылықтың жағасында тұрып адамның адамдығын бұзатын жаманшылықтан бойын жимақтық, бұл адамға нұр болады.
- Екіншісі, өзін-өзі өзгешелікпен артық көрсетпек адамдықтың нұрын, гүлін бұзады.
- Үшіншісі, қастық қылмақ, қор тұтпақ, кемітпек. Ол дұшпандық шақырады.

Қиянат жасамаудың міндеттері: Әрқашан көмектесу, ешқашан зиян келтірмеу, ешкімді ренжітпеу,жан-жануарларға қамқорлық жасау, қауіпті заттармен ойнамау, топпен жұмыс істеу, бірлік. Барлық болмыстың бірлігін жете түсіну.

Қиянат жасамау барлық затқа Сүйіспеншілік ретінде көрініс береді.

Қиянат жасамау барлық адамгершілік қасиеттерді қамтиды.

Табиғатқа қатысты – бұл табиғаттағы тепе-теңдікті сақтау, табиғат заңдылықтарын құрметтеу.

Қиянат жасамау зиян келтірмеу дегенді ғана білдірмейді, ол – басқа адамдардың қайғы-қасіретін жеңілдету үшін әрекет жасау.

Қиянат жасамау шексіз сүйіспеншілікті білдіреді, өз кезегінде шексіз жанашырлықты білдіреді.

«Мен өзімді құрбан ететін көп нәрселер бар, бірақ мен құрбандыққа шалатындай ешнәрсе жоқ...Мен өмірдің апаттар қоршауында өтетінін түсіндім, тиісінше қирау заңдылығыннан да жоғары заң болуы қажет. Тек осындай заң болғанда ғана қоғам дұрыс және орынды құрылады, сондықтан да өмір сүруге тұрады. Егер ол – өмір заңы болса, біз күнделікті өмірде осы заңды ұстануымыз қажет. Қандай ұрыс-керіс, қарсылық жанжал болмасын, қандай қарсылас кездессе де, оны сүйіспеншілікпен жеңіңдер... Қиянат жасамау - күштілердің қаруы. »-деген М.Гандидің нақыл сөзі осы жерде орынды деп есептейміз.

Жоғарыда Шәкәрімнің шығармаларындағы негізгі тақырыптардың бірі қиянат екендігін айттық. Автордың шығармаларынан үзінді келтірейік.

Қиянат қылма өзгеге,
Біреуді мәнсіз сөздеме.
Жүректің төрі адалдық,
Қиянат болар сөзде де.
Адамдық өлшем-адалдық,
Адалдық үшін жаралдық.
Ей, пенде өмір тым қысқа,
Ендеше қылма сараңдық,
Бәріміз де бір Алладан таралдық!

Өзгені сөз ету, өсектеу жамандық жасаумен тең екендігін айта отырып отырып, қиянат тек істе емес, сөзде де болатындығын әдемі жеткізген.

Ш.Құдайбердіұлының қиянатқа байланысты қанатты сөздері:

- Арлы, ақылды адам қиянат, зорлық жасамайды, өзімшілдік пен мақтанды сүймейді.
- Адамның ең асылы – қиянатсыз, ақ пейіл адам.
- Жүрегі таза адам қиянатқа бармайды.
- Қиянат қылма адамға – таза еңбек істе заманға.[3.130]
- Қазақ және әлем классиктерінің қиянат жайлы нақыл сөздерін келтірейік:
- **М.Әуезовтың қиянатқа байланысты айтқан қанатты сөзі:**
- **Қиянатқа** көнбе, әділдікке атса да көн.

Қазыбек би Келдібекұлының қиянатқа байланысты айтқан сөздері:

- Ауруын жасырған – ажалсыз өледі,

Қиянаттан қорыққан – амалсыздан көнеді.

Ф.М.Достоевскийдің осыған қатысты ойы:

- Сіз үшін бәріне дайын адамға қиянат жасамаңыз.

Жүсіп Баласағұни:

- **Қиянаттан** алыс жүр.

Д.А.Қонаев:

- Атқа мінген әкімнің үзеңгісін тең баспағанын бетіне бассаң бас, бірақ тарихқа, тағдырлас халыққа **қиянат** жасама.

Ш.Мұртаза:

- Айтуға – ұят, айтпасаң – **қиянат**.

М.Лермонтов:

- Аманатқа **қиянат** жасама, Құпияға бекем бол.

Ш.Айтматов:

- Халықтың тіліне **қиянат** жасау – оның жүрегін жаралау.
- Зұлымдық қылсаң – әділетсіздік көресің,

Өтірік айтсаң – алданасың.
Қиянат қылсаң – қиянатшылға жолығасың,
Ертең өзіңе не жасалғанын қаласаң,
Бүгін өзгеге соны жаса.

Төлен Әбдікұлының «Парасат майданы» атты повесінен үзінді келтірейік: «**Қиянат** жасаудың мың түрі бар, ал **қиянат** жасамаудың түрі біреу-ақ». Қиянат жасамаудың бір түрі адамдық белгісі. Жан атаулыға зиян келтірмеу, қиянат жасамау болып табылады [4].

Сонымен, жоғарыдағы ойшылдардың сөзіне сүйене отырып қиянат жасамау адамның адамшылдығынан деген қорытынды ой түйдік. Қиянат жасамау ақиқат, сүйіспеншілік, дұры әрекет пен жан тыныштығы құндылықтары болған жағдайда ғана болады. Басқаларға зиян келтірмей өмір сүру, яғни, қиянат жасамау ауызбіршілік пен жақсы көру, қоршаған ортаға, өзге жандарға деген қамқорлық, бауырмашылық, өзгелердің ұстанымы мен тәстүріне, тіліне, діліне, ұлтына деген құрмет болған жерде, тәкаппарлық жоқ жерде ғана болады.

Сонымен, қиянат жасамаудың өзіне тән өзгешеліктері:

- Барлық болмыстың бірегейлігін толыққанды түсіну;
- Қиянат қылмау қоршаған ортаға сүйіспеншіліктен туындайды;
- Қиянат жасамау күллі адамгершілік қасиеттерді қамтиды;
- Адамның өзіне қатысты қиянат жасамау, тәніне ерекше ықыласпен, зиян келтірмей күту;
- Табиғатқа қатысты қиянат жасамау – табиғат тазалығын бұзбау, сақтау.

Адам осы ерекшеліктерді жадында сақтай отырып, қиянат жасаудың жүгі адами құндылықтарға қайшы екендігін жете түсінуі қажет. Сәйкесінше, барлық затқа жауапкершілігін түсінуі керек. Лексикалық мағынасы аманат концептісіне қарама-қарсы қиянат түсінігін талдау аманаттың бір қырын ашумен тең.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы. I том. Алматы, 1998 жыл.
2.https://abai.kz/post/6 Абайдың отыз сегізінші қара сөзі.
3.Қазақ афоризмдері. «Алматыкітап» баспасы, 2012.
4.Әбдіков Т. Парасат майданы/- Алматы, 2013 ж.

УДК 84(2)

РОЛЬ ФОЛЬКЛОРА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Н.В. ГОГОЛЯ

Еділ Манат Полатқызы старший преподаватель кафедры
Утеева Кулзипа Куандыковна старший преподаватель кафедры
Шымкент, Республика Казахстан

Степень изученности данной темы достаточно высока. Влияние фольклора на творчество Н.В. Гоголя не раз становилось предметом научных изысканий. Ему посвящены работы А.Н. Веселовского, В.Я. Проппа, Е.М Мелетинского.

Целью данного исследования является изучение и анализ фольклорных традиций, отраженных в повести «Вий» и в сборнике «Вечера на хуторе близ Диканьки».

Известно, что фольклорные произведения отражают культурно - бытовые особенности народной среды, в которой он создавался. По мнению известных исследователей фольклор отображает различные стадии развития общества, представления, верования и так далее через особую призму восприятия. Фольклор и литература тесно связаны, что неоднократно указывалось различными исследователям. Как отмечал В.Я. Пропп, при изучении и корректной интерпретации фольклорных элементов в литературе чрезвычайно важно оперировать всеми доступными этнографическими данными: «Привлечение этнографических материалов важно, однако, не только для генетического изучения в узком смысле слова, но и для изучения первоначального развития, ибо от форм материальной и социальной жизни зависит не только происхождение жанров, сюжетов и мотивов, но и их дальнейшая жизнь и изменяемость». Обычаи, традиционные песни, танцы, а также всевозможная атрибутика «карнавального начала», безусловно, относится к области этнографического знания.

Принимая во внимание характер фантастического в сборнике «Вечера на хуторе близ Диканьки» и повести «Вий», следует отметить, что достаточно большое влияние на

формирование художественного мира произведений оказали вспоминания о детском фольклоре, в частности таком жанре, как «страшная история» («страшилка»), поскольку страх перед описанными мистическими событиями обнажает всю сущность ужаса и трепета, а сюжеты сродни произведениям этого жанра детского фольклора. Необходимо полагать, что воспоминания о рассказываемых в детстве историях особенно ярко отразились в анализируемых в данном исследовании произведениях.

Обладая обширным, разнообразным материалом, Н.В. Гоголь мастерски изображает в анализируемых нами произведениях обряды и жизненный уклад различных слоев общества Малороссии, наполняя их пафосом и ярким колоритом. Автор заставляет читателя проникнуться поэзией народной жизни, ощутить господство жизни как таковой.

Народный язык - сфера бытования фольклора, он определяет его особенности и наполняет произведения художественной выразительностью. Рудый Панько, который увлекательно рассказывает о всевозможных приключениях односельчан, использует все богатство меткой, юмористической, народной речи. Передав функции рассказчика представителю народа, Гоголь сблизил литературу с жизнью, тем самым, узаконив право литературы писать о народе его же языком, в духе его образности. Поэтому стилевая палитра «Вечеров на хуторе близ Диканьки» широка и многообразна: здесь и разговорно-бытовая, с комическими оттенками речь украинских крестьян, и фольклорно-песенные интонации, и, наконец, романтически сказочный, приподнятый стиль в описании «страшных» историй, отразивших поэзию народных поверий, легенд, сказаний.

Изображение жизнелюбия народа, его высоких нравственных достоинств определяет общую тему сборника «Вечера на хуторе близ Диканьки», в повести «Вий» символически изображена история падения отдельной личности, переступившую недозволенную черту, за которой скрывается сверхъестественное, однако пафос бесконечности жизни определяет одну из идей произведения: несмотря на то, что Хома Брут сломлен нечистой силой, жизнь продолжает идти своим чередом.

Основное внимание автора сосредоточено на поэтической стороне жизни крестьян. Так, в «Вечерах на хуторе близ Диканьки» Гоголь описывает ярмарку, зимние и летние празднества, гуляния, забавы «парубков» и «яснооких красавиц». Через эти редкие, но яркие моменты народного, крестьянского быта Гоголь широко и вдохновенно раскрывает положительные качества естественных людей: ум, трудолюбие, искренность в отношениях, склонность к юмору и удальству.

С особой симпатией и веселостью автор описывает молодежь: например, в повести «Ночь перед рождеством» кузнец Вакула готов сделать все для счастья Оксаны. Когда девушка захотела иметь такие же башмачки, как и у царицы, Вакула седлает самого черта, едет в Петербург и добывает их для своей возлюбленной. Через шутливо - фантастический эпизод раскрыта сила любви молодого кузнеца, его отвага, способность к самопожертвованию. Удаль, смелость, красота присущи Грицько («Сорочинская ярмарка»), Левко (« Майская ночь, или Утопленница») и другим персонажам «Вечеров на хуторе близ Диканьки». Левко подбивает своих друзей «побесить»…голову», местного старосту, который причинил немало неприятностей жителям села. Мотив казацкой вольности проходит почти через все повести сборника, определяя тем самым характер авторской оценки действующих лиц. Стремление к независимости, чувство собственного достоинства – вот что делает молодых парубков и горделивых «дивчин» столь привлекательными, сильными и жизнерадостными. В повести «Вий» быт и речь трех бурсаков, богослова Халявы, философа Хомы Брута и ритора Тиберия Горобца, описаны смело и ярко, озорство и беззаботность молодой «удалецкой» жизни вызывает у читателя улыбку и сближает героев повести с беззаботными детьми, готовыми «напокостить» в любое время.

Определяя свободолюбивый характер героев, автор противопоставляет их тусклому и безобразному миру «существователей», представителей помещичьей среды, деревенских богатеев, например повесть «Вечеров на хуторе близ Диканьки» «Иван Федорович Шпонька и его тетушка», резко оттеняющая своим сатирическим изображением духовную пустоту

помещичьей среды. Необходимо отметить, что в «Вечерах на хуторе близ Диканьки» образ Украины раскрывается писателем в чудесных поэтически насыщенных пейзажах и как, говорилось ранее, в изображении народных характеров, в передаче национального духа народа, его юмора, храбрости, лихого веселья. В «Вечерах на хуторе близ Диканьки» Н.В.Гоголь изобразил смелых и благородных людей, таких как: кузнец Вакула, Левко, Данила Бурульбаш, которым присущи высокие душевные порывы, широта натуры, верность своему долгу, цельность и искренность чувства. Прекрасны и героины его повестей - Оксана, Пидорка, Галя, Параска, в которых поэтически ярко запечатлены черты девушек, роднящие их с женскими образами лирических народных песен. Этим прекрасным людям, воплощающим то лучшее, что заключено в народе, противостоят такие персонажи, как Хивря, Солоха, Чуб, голова Макогоненко кулак Корж,- корыстные и жестокие. Хома Брут и прекрасная панночка также могут быть отнесены ко второй группе персонажей.

В «Вии» можно отметить целый ряд черт, характеризующих главного героя как недостаточно развитого в духовном плане человека: несерьезность, рассеянность в молитве (при постоянном в то же время поминании нечистой силы), душевная и физическая леность, невосприимчивость героя к очистительному воздействию выпадающих на его долю испытаний: праздное любопытство, упование на собственные силы, суеверие вместо веры, стремление к сытости и покою, блуд, пьянство, уныние и отчаяние.

Особо следует отметить образ Панька, который служит не только целям композиционной связи отдельных повестей, но и отражает основной характер целостной народной жизни украинского народа. Среда господ, знатных людей для Рудого Панька чуждый мир: «…я говорю, что нашему брату, хуторянину, высунуть нос из своего захолустья в большой свет – батюшки мои! – Это все равно, как случается, иногда зайдешь в покои великого пана: все обступят тебя и пойдут дурачить… Куда, куда, зачем? Пошел, мужик, пошел!...». Рудый Панько, будучи представителем крестьянства, не питает почтительности к знати: с откравенной иронией он говорит о ее пустой чванливости. Сравнивая светские развлечения и народные гуляния, он подчеркивает красочность народного быта, чувства простых людей: «На балы если вы едете, то именно для того, чтобы повертеть ногами и позевать в руку: а у нас соберется толпа девушек совсем не для балу, с веретеном, с гребнями: и сначала будто и делом займутся: веретена шумят, льются песни, и каждая не подымит и глаз в сторону: но только нагрянут в хату парубки с скрыпачем- подымится крик, затеется шаль, пойдут танцы и заведутся такие шутки и рассказать нельзя».

Таким образом, описание танца, выражающего народные чувства, ощущение свободы и шири занимает не последнее место в жизни народа: в танце, как и в песне, отражается его душа. И не случайно, что герои повести в минуту душевного подъема в своих радостных порывах целиком отдаются самозабвенной пляске, отдавая свое тело во власть природного инстинкта, например, в «Сорочинской ярмарке» или в «Заколдованном месте».

Танцу и песне, а значит силе народного искуссва, в анализируемых произведения подчиняются все герои вне зависимости от социального положения или возраста. Интересно заметить, что Хома Брут, находясь в удрученном состоянии после тяжелых ночей в церкви, употребив некоторое количество сивухи, пускается в пляс: «философ, вдруг поднявшись на ноги, закричал: «Музыкантов! Непременно музыкантов!»- и, не дождавшись музыкантов, пустился среди двора на расчищенном месте отплясывать тропака. Он танцевал до тех пор, пока не наступило время полдника, и дворня, обступившая его, как водится в таких случаях, в кружок, наконец, плюнула и пошла прочь, сказавши: «Вот это как долго танцует человек!». Но для того, чтобы понять целостный образ народной жизни, его необходимо сопоставить с образом столичных верхов. Примером может послужить повесть «Ночь перед Рождеством», включающая картины, изображающие Петербург, где Вакулу более всего поразило обилие «панства». Господ, в крытых сукном шубах, он увидел так много, что не знал кому шапку снимать. «Боже ты мой, Сколько тут панства!- подумал кузнец. – Я думаю, каждый, кто ни пройдет по улице в шубе, то и заседатель! а те, что катаются в таких чудесных бричках со стеклами, те, когда не городничие, то верно комиссары, а может еще и больше».

Таким образом, Гоголь воссоздавал в своих повестях поэзию народных преданий, песен: в простоте естественной жизни он показал идеал прекрасного человека полного и гармонично развитого. Чувствуя очарование народной культуры и тоску поутраченной связи с родиной, ее народом и природой , Н.В. Гоголь пытается наметить ту нить, которая связывает отдельную личность и народ. По мнению автора, интерес к изучению произведений фольклора позволит человеку глубже понять явления окружающей действительности, проникнуться сакральной мудростью и обрести гармонию.

Список информационных источников:

1. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. М., 1989.
2. Пропп В.Я. Поэтика фольклора. М., 1998.
3. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. М., 2006.
4. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: (В 14 т.) Т. 1. 1940.

Гоголь Н.В. Вий// Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений: (В 14 т.) Т. 2. 1937. С. 215.

ӘОЖ 8-971.8:79

ӘЛЕУМЕТТІК ТЕҢСІЗДІК ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІ ТӘРБИЕЛЕУ ШАРТЫ РЕТІНДЕГІ «ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚАМҚОРЛЫҚ» ФЕНОМЕНІ

Ибрагим Қ.Ә., П.ғ.к., аға оқытушы
Елеубаева Сабира Бауыржанқызы магистр
Шымкент Университеті

Резюме

В данной статье рассматриваются проблемы психологические развития у подростков в социальной сфере.

Отандық білім беру жүйесіндегі жасөспірім тұлғасының субъектілігі мен автономдығының дамуына үлкен көңіл аударуы педагогикалық шешімдердің ізденудегі қазіргі заманғы ресейліктің кәсіби, білім алу, отбасылық және басқа да өмірдің салаларының өзін-өзі дамытуын қамтамасыз ету. 2012-2017 жылдарға арналған балалардың қызығушылығында Ұлттық әрекет стратегиясының «Балалар мен жасөспірімдер – Ұлттық стратегияны орындайтын қатысушылар (балалардың қызығушылығына әсер ететін шешімдерді қабылдауға қатысуы)» бағыттары қосылған, ең алғашқы міндеттері институциялық, ресурстық және әдістемелік қамтамасыз ету болып табылады; түрлі әлеуметтік топтағы шешім қабылдауға қатысатын балалардың теңдігі. ФГОС кіріспесі мектепте әмбебап оқу әрекеттерінің дамуына ұсынады: танымдық, реттеуші, тұлғалық,коммуникативтік. Тұлғалық нәтижеге жетудің басты көрсеткіштері мынадай: «өмірлік құндылықтарда өзін-өзі анықтау», «өзіндік бағалаудың, мотивтерінің, мақсаттарының мәнін түсіндіру», «өз мінез-құлқын сыни бағалап, түзету» және т.б. Мектеп – бұл сөздің кең мағынасында – қоғамдық-экономикалық қатынастардың адамгершілігінің маңызды факторы болуы керек, әр оқушыға лайықты өмірлік перспективаның қалыптасуы, оған білім беру, тәрбиелеу және әлеуметтендіру, қызметтің әлеуметтік позитивті түрлерінде максимальды өзін-өзі дамыту. Әлсіз топтағы балаларға ерекше және қажетті көңіл аударылуы керек. Росстаттың берген мәліметтерге сүйенсек, 2010 жылы аз қамтылған отбасылардағы 16 жасқа дейінгі балалар 18,6 % құрады, аз қамтылған ересектерден 1,5 есе аз.

Әлеуметтік теңсіздіктің мәні тұрғындардың түрлі категорияларға әлеуметтік маңызды істерге, жеткіліксіз ресурстьарға, жоғалып бара жатқан құндылықтарға түрлі әлеуметтік

қабаттардың өкілдерінің өзін-өзі анықтауға және тұлғалық өсуіне теңдей емес старттық мүмкіндіктер. Ең қиын жағдайда жасөспірімдер қалып қойды, себебі оларға ересек өмірге қажет еместік сезімдермен жалғасатын дамудағы қарсылықтар, күйзелісті жағдайы, өзіне- өзі сенбеуі, әлеуметтік теңсіздік жағдайындағы шатасулар күшейе түседі. Дәл сондай жасөспірімдермен қазіргі заманғы мектептер кездеседі, оларда тиімді жұмыс істеу құралдары жоқ. Отандық білім беру жүйесіндегі дамудың заманауи сатыларында жасөспірім тәрбиесіндегі тәсілдерді өзгертуді қажет етеді, өйткені ол әлеуметтік теңсіздік жағдайында іске асады. Жасөспіріммен жұмыс жасаудың қолда бар формалары өз тиімділігін жоғалтты, себебі жауапты шешімдер қабылданатын жасөспірімге бағытталған көмек немесе анықталған қасиеттерді түзу мен әрекеттесуге бағдарланған. Бұл әлеуметтік теңсіздік жағдайында белсенді позицичға тұрудағы жасөспірімнің тәрбиесінің шарты ретінде педагогикалық күтімді меңгеру қажеттілігін тудырады.

Жасөспірімнің өзін тәрбиелеуде өзін күтудің мәні өзінің тіршілік етуінің мәнін түсіну, өмірінің мәнін өзгерту, объектілердің мәнін өзгерту болып табылады. Адам өмірінің шынайылығы оның өмірі құндылыққа айналған кезде өмірлік жобаларын іске асыруды атаймыз. Жасөспіріммен жүргізілетін өзін күту педагог үшін – тәрбиеленушінің оқыту маршрутының педагогикалық нұсқаулықтарымен орындалу механизмі болып табылады. Жасөспірімнің өзін өзі іздеуі педагогтың қызметті тәрбиелейтін жағдайлар жасауына бағытталады. Мұндай жағдайлар оқушының жан жақты болуына ынталандырады және өзінің тіршілік ету ортасында тұлғаның әлеуметтік әрекет субъектісі болуына жағдайлар жасайды. Әр берілген педагогикалық жағдайда педагогтың негізгі тапсырмасы тәрбие процессіне қатысушының қарым қатынас сипатының динамикасын анықтайтын жасөспіріммен қарым қатынас жасаудың тиімді әдісін табу (педагогикалық күтімнің тактикасы). Педагогикалық қатынастың формасы жасырын немесе ашық болуы мүмкін. Әлеуметтік теңсіздік жағдайындағы педагогикалық күтімнің орындалуындағы педагогтың жаңа позициясының түзілуіне бірнеше шарттар қажет: педагогтың жасөспіріммен оқиға кездесуі; жасөспірімнің сипаттамасының психолого-педагогикалық есебі; педагогтың кәсіби құзіреттілігінің дамуы; педагогтың жеке дамуына ұмтылуы; қарым қатынас субъектілерінің біртұтас құндылықтары; әлеуметтік теңсіздік жағдайындағы педагогикалық күтім –бұл педагогтармен бірігіп жасалған өзін қоршаған ортаны қуанышқа, өзіне және ортасына пайда әкелетін және әл ауқатын жақсартатын өмірлік практикалық тапсырмалардың шығармашылық шешімі. Бір біріне бірігіп қамқорлық жасау, бірігіп іс жасағанда өзін өзі тану-өзін өзі күту деп түсінеміз. Өзін- өзі күту арқылы өз істеріне, жақындарына деген жауапкершілік сезімі оянады, үздік болуға талпыныс жасайды.

Кәсібилік категориясы жетілген тұлғаның прогрессивті дамуы туралы ғылым акмеологияның базалық категориясына жатады. Ол адам санасының ұйымдастырылуының анықталған жүйесі ретінде қабылданады [5, с. 58]. Кәсібилік субъектінің дамуына бағытталған кәсіби маңызды қасиеттердің даму деңгейінің жоғары болуын, шағымдардың жеткілікті деңгейін, мотивациялық саланы және құндылықтар бағдарын қажет етеді. Әлеуметтік қолдау қызметінде жұмыс жасайтын, халықтық білім беру мекемелерінде жұмыс жасайтын мамандардың маңызды кәсіби сипаттамаларының бірі олармен жақын қарым қатынас жасамайтын адамдарға күтім жасай білу қабілеті болып табылады. Бұл күтім феноменін психологиялық құбылыс ретінде тереңірек түсінуді қажет етеді, демек осы тақырыптың теориялық жобалауы болады.

Отандық психологтардың бір біріне өтетін және байланысты психикалық құбылыстың үш классы бар деген ұстанымын негізге алып, күтім психологиялық құбылыс ретінде психикалық процесс (күтім), психикалық жай-күйі (абыржыған) және жеке қасиеттер (қамқорлық) формаларында кездеседі. Алайда олардың адам өмірінде бір уақытта кездесуі міндетті емес. Жеке тұлға қамқор болуы мүмкін, бірақ өзін нашар сезінгенде, көңіл күйі нашар болғанда қамқорлық жасай алмайды.

Психикалық құбылыстың бүтін және жеке психикалық процесстермен күйлердің үш құрамдас құрылысының жүйесін ұсынған Б. Ф. Ломовтың идеясына сүйене отырып [6, с. 94],

біз коммуникативтік-мінез-құлықтық, эмоционалды-мотивациялық және когнитивті кешенді күтім құрылысын анықтаймыз. Біз күтімді санаға қажеттіліктерді, мақсаттарды, құндылықтарды, ойларды, басқа адамның даму үрдістерін, олардың іске асу деңгейінің тәжірибесін, сонымен қатар олардың орындалуына бағытталған әрекеттерді әлеуметтік-психологиялық бейімделуге және тұлғалық өсуге жәрдемдесу мақсатында бағытталуын; күтімнің сыртқы күйлерінен болатын процесс ретінде; күтім көрсететін қабілетін анықтайтын тұлға қасиеті ретінде қарастырамыз. Психологиялық және этикалық мақсатта күтім қатынасына түсетін адамдар тең құқылы болмауы мүмкін екені маңызды болып табылады [2, с. 316], өйткені күтім бір жағынан қорғауды, ал екінші жағынан тәуелділікті қажет етеді. Белгілі бір адамға күтім шектен тыс болса, онда ол жеке тұлғалық өсуді тоқтатуы, адамға өз тапсырмаларын шешуге кедергі келтіруі мүмкін. Бұл өзіне сенімділікті, өз құзіреттілігін төмендетіп, адамды дәрменсіз етеді. Күтім қоршаған ортаға тұтынушылық нұсқаулығын енгізуі мүмкін (еңбек етуге,өз күшімен қойылған мақсатқа жету тілегін төмендетеді). Әр сатыда көмек көлемін анықтап беру балаға оңтайлы болады, күтім бағытталған адамның жеке тұлғалық өсуіне көмектесу үшін ортадан берілетін көмек қарқындылығы адам есейген сайын азаюы тиіс және сипатын, орындалу формасы мен мазмұнын өзгерту керек.

Сонымен күтім субъектке өз пайдасын әкелуі мүмкін немесе егер қарқындылығы мен тұлғалық ерекшеліктерге қарай берілу түрлеріне байланысты адам дамуына кедергі келтіруі мүмкін. Конструктивті емес күтімді біз дезадаптациялық деп, ал нәтижесі қарама-қарсы, жеке тұлғалық өсуге көмектесетін құбылысты күтім деп атадық. Сонымен қатар күтімнің екі түрлі мотивациясын айтуға болады. Біріншісі, күтім жасаушы адам басқа біреуге өзіне жасалғандай қабылдайды. Адам басқаға күтім жасау арқылы іштей байығанын түсінеді, сондықтан орнына ештеңе сұрамайды, күтім жасау фактісі оған көп нәрсе береді, яғни күтім жасаушының қанағаттануы әрекет нәтижесінде болады. Бір адамның екінші адамға мұндай күтім жасауын шынайы деп атауға болады, оны жалған күтімнен қатысушы адам өз қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында жасалған жағдайда ажыратуға болады.

Белгілі бір адамға жасалған күтімнің субъектісі ретінде бүтін мемлекет, ата-ана, жақын адамдар, мамандықты оқытатын және көмектесетін өкілдер болады. Осылардың ішінде ерекше орынды педагогтар алады. Педагог ата-анадан кейінгі маңызды күтім субъектісі болады: қоғам прототипі болып табылатын мектептегі балалар өмірінің ұйымдастырылуы соған байланысты (оқу қызметіндегі табыстар, тұлға аралық қарым-қатынастар сипаты (мектептегі табыстар, баланың сыныптастарымен және ұстазымен қарым қатынасы ішкі отбасылық жағдайға әсер етеді, мұғалімнің ескертуі бала үшін тек ата-анасының наразылығын тудырып қана қоймай сол сәтте олардың жазасына айналуы мүмкін, нәтижесінде бала өзін керексіз және сәтсіз сезінеді, ол невротизация негізін және сәтсіздіктен құтылу мотивациясын құрады.педагогтың өз оқушысына жасалған күтімді Ш. А. Амонашвили сөздерімен айтуға болады: «Жоқ, мен сендердің әрқайсынды қолыма алып, соңғы сатыға қоймаймын. Бұл көмек емес, білімді шайнап беру, бірнәрсені жағымсыз қайталап беру...мен сендер түсінбеген заттарға көзімді жұмып қарамаймын... Бұл оқытудағы немқұрайлық, егер сендер менің солай жасағанымды байқасандар, қымбатты менің достарым, сендерден сұраймын маған «Ұстаз сіз неге білімнің тұманында бізді тастап барасыз, біз адасып кетуіміз мүмкін» деп тік айтыңдар.» [1, с. 40].

Дамып келе жатқан тұлғаға жаңа әлеуметтік кеңістікке бағыттаушы ол педагог, «менің қамқорлығым қандай болуы мүмкін?» деп Ш. А. Амонашвили өзіне сұрақ қояды [1, с. 99]. Бір жағынан ол балаларға үйлерінде жетіспейтін ата-ана қызметтерінің бөлігін атқарады. Екінші жағынан ол қоғамдық тапсырмаларды орындайды, оқу қызметінұйымдастырады, балаларға қамқорлық жасайды, ата-анаға тәрбиеде жіберген қателіктерін көріп жөндеуге, қиын педагогикалық мәселелерді шешуге көмектеседі. Психотерапия мен психоаналитикалық педагогика маманы К. Бютнер тек педагогтар отбасы зорлығынан, ата-ана қатысуының жетіспеушілігінен жапа шегетін балаларға көмектесе алады, сондықтан басқа біреудің күтім тәжірибелерінен түзетулер алады [4, с. 17]. Күтім бала іс әрекетіндегі көмек сұрауын көруге мүмкндік туғызады. Сонымен қатар күтім - ондай педагогтың әрекеті бала мінез құлығындағы өзгерістер, жоғарғы нәтижелер түрінде ешқандай марапаттауды сұрамайды.

Сонымен, оқытушы күтімі тек күнделікті көріністерге, халық тәжірибесіне, интуациялық шешімдерге, жеке сеніміне ғана емес, тағы оқушылардың жас ерекшеліктерін білуге, даму заңдылықтарына, оқыту әдістемесіне негізделеді. Күтім тұлғаға қоғам көрсеткен сұраным мен анықталады [3, с. 6—7], ата-ана жағдайындағы махаббат сезімінде, оқушыларға берілуге негізделмейді, ол кәсіби парыз мақстында, өз міндеттерін сапалы және дұрыс түсіну қажеттіліктеріне негізделеді.

Сонымен қатар оқушылардың өзін-өзі жүзеге асыру дағдыларын қалыптастыру мәселесінің өзін-өзі жүзеге асыру түсініктерінің мәнін ашып көрсету және оқушылардың өзін-өзі жүзеге асыру дағдыларын қалыптастыру әдістерінің тәжірибелік-педагогикалық жұмыстар барысында тиімділігін анықтау міндеттері де өзекті болып отыр.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының білім беру туралы заңы.Оны жүзеге асыру жөніндегі негізі құжаттар,-Астана 2000 ж
2. Ажгихина Н. Гендерные стереотипы в современных масс-медиа // Гендерные исследования. - 2000. - № 5. - С.261-273.
3. Антология гендерной теории. Сб. пер. / Сост. и комментарии Е.И. Гаповой и А.Р. Усмановой. - Минск: Пропилеи, 2000. - 384 с.
4. Артюхова, И.С. Проблема выбора профиля обучения в старшей школе // Педагогика. – 2004. - №2. – С. 28-33.
5. Айжанова Г.К. Самоактуализация как механизм, процесс развития личности // Вестник. Алматы: Алматинский государственный университет им. Абая. Серия Психолого-педагогические науки, №1 (6), 2002, С. 18-23.
6. Бендас Т.В. Гендерная психология. Учеб. пособие. - СПб.: Питер, 2005. - 431с.
7. .Бендас Т.В. Гендерные исследования лидерства // Вопросы психологии. - 2000. - №1. - С.87-94.
8. Батаршев, А.В. Тестирование: Основной инструментарий практического психолога: учеб. пособие – М.: Дело, 2001. – 240 с.

УДК 80

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ САБАҒЫНДА ТИІМДІ СҰРАҚ ҚОЮ ТӘСІЛДЕРІ

Ермекова Гулназира,
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
Қарашоқат жалпы орта білім беретін мектебі
Ақтөбе облысы, Шалқар ауданы

Егеменді еліміздің алдыңғы қатарлы мемлекеттермен иық тіресуі үшін қоғамымыздың әр саласына түбегейлі өзгерістер енгізіп, жаңа талаптар қойылуда. Соның ішінде қазіргі білім беру жүйесіндегі болып жатқан тың өзгерістер мектеп мұғалімдерінің жаңаша ізденіспен жұмыс жасауын талап етеді. Мектеп мұғалімдерінің ішіндегі қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі-оқушыларға тіл адам өміріндегі қарым-қатынас құралы, ғасырлар бойындағы ойлаудың нәтижесі, халқымыздың рухани байлығы екендігін ұғындыратын үлкен күш иесі. Осы орайда қазақ тілі мен әдебиеті пәні бойынша сабақты тиімді ұйымдастыруда оқу үдерісі барысында қойылатын сұрақтар мұғалімдерге оқушылардың білімін бағалауға, сыни тұрғыдан ойлана алуға және ынталандыруға көмектесетін құрал ретінде бұрыннан бері қолданылып келе жатқанын айта кетуіміз керек. Бірақ сабақ барысында мұғалімдер 30-дан аса сұрақ қояды екен, бірақ осы сұрақтардың көбі оқушылардың дамуына ешқандай пайдасын тиігізбейді. Сондықтан сұрақ қойғанда шығармашыл, креативті болуға тырысу керек. Қойылатын сұрақ барлық сыныпты қамтуы тиіс. Сыныпта сұрақ қоюдың үлгісі «бастама-жауап-кейінгі әрекет» (БЖӘ) нысаны бойынша қойылатындығы зерттеушілердің жұмыстарында анықталды. Бұл модель әңгімеге сыныпта бастама жасайтын және де оны бақылап отыратын адам мұғалім болатын жағдайларды көрсетеді. Бұндай сыныптарда оқушылардың білім алуына ықпал ететін диалогтік сұхбат құруға мүмкіндік береді.

Сұрақ қою маңызды дағдылардың бірі болып табылады, себебі сұрақ дұрыс қойылған жағдайда сабақ берудің тиімді құралына айналады және де оқушылардың оқуына қолдау көрсетіп, оны жақсарта және кеңейте алады. [2, 41-бет] Жақсы ойластырылған сұрақтар жаңа идеяларды тудырады, талқылауға жетелейді және тақырыпты жан-жақты зерделеуге көмектеседі. Сапасыз құрастырылған сұрақтар білім алуды қиындатады, оқушыларды шатастырып, олардың шығармашылық тұрғыдан ойлауын шектейді. [1,5-бет] Оқушылардың тақырыпты түсінуіне қол жеткізуі үшін мұғалімдер қолданылатын сұрақтардың екі түрі бар: төмен дәрежелі және жоғары дәрежелі сұрақтар кең қолданылады деген пікір бар. Кей кездері төмен дәрежелі сұрақтарды «жабық» немесе «дұрыс емес» сұрақтар деп те атайды. Олар жаттап алуға бағытталған және де оған берілген жауап бағаланады. Ал жоғары дәрежелі сұрақтар қойылғанда, оқушылар ақпаратты белгілі бір жолдармен қолдануға, қайта құруға, кеңейтуге, бағалауға және талдауға тиіс болады. Түрлі мүмкіндіктерге және түрлі оқушыларға қарай сұрақтарды саралауға болады. Оқушының білім алуын қолдау үшін сұрақ қоюдың түрті, сынақтан өткізу және қайта бағыттау сияқты әртүрлі техникаларын пайдалануға болады.

Түрткі болу: түрткі болуға арналған сұрақтар бірінші жауап алу үшін және оқушының жауабын түзетуге көмектесу үшін қажет, айталық, сұрақты қарапайым етіп қою, өткен материалға оралу, ойға салу, дұрысын қабылдау және толығырақ жауап беруге итермелеу.

Сынақтан өткізу: сынақтан өткізуге арналған сұрақтар оқушыларға анағұрлым толық жауап беруге, өз ойларын анық білдіруге, өз идеяларын дамытуға көмектесетіндей етіп құрылуы қажет, сондайақ «Сіз мысал келтіре аласыз ба?» деген сияқты сұрақтар тапсырманы орындау барысында оқушыға бағдар беріп отырады.

Қайта бағыттау: сұрақты басқа оқушыларға қайта бағыттау, мысалы: Кім көмектеседі? барма?» [2, 41-бет]

Осыған сәйкес сұрақты дұрыс құрастыра білу техникасын жетік меңгеруіміз қажет. Мектеп тәжірибесінде қолданылып жүрген сұрақ қоюдың әдістерінің бірі- «Төңкерілген сұрақ» әдісі. Бұл әдісте фактінің қайталануын көздейтін сұрақты қоюдың орнына оқушыны ойландыруға жетелетін сұрақ құрастыруға септігін тигізеді. Мысалы, «Арман» сөзі дерексіз зат есім бе?» деген сұрақ «Дерексіз зат есім дегеніміз не?» деген сұраққа айналады. «Үздіксіз сауал» әдісі тақырыптың түсіну деңгейін арттыруға және талқылау дағдыларын дамытуға қол жеткізу үшін сыныптағы оқушылардың арасына сұрақты қоямыз. Мысалы:

- Наурызбек, Мерейдің жауабы туралы сен не ойлайсың?
- Мерей, Жасұланның жауабын барынша кеңейту үшін оны қалай дамытуға болады деп ойлайсың?
- Жасұлан, естігеніннің барлығын бір жауапқа қалай біріктіруге болады?

«Блум түймедағына» бағытталған сұрақтар әдісі. Мысалы:

Қарапайым сұрақ: С.Торайғыров Қазақстанның қай өңірінде дүниеге келді?

Нақтылайтын сұрақ: С.Торайғыровтың шығармаларында әйел теңсіздігі сипатталған ба?

Түсіндірлмелі: Неліктен С.Торайғыров өмірден ерте кетті?

Шығармашылық: Қалай ойлайсың, егер сен жазушы болсаң «Қамар сұлу» романын қалай аяқтар едің?

Бағалаушы: Бас кейіпкер Қамар мен Ахметтің іс әркетіне қалай қарайсың?

Қолданбалы: С.Торайғыровтың «Алаш ұран» мен тәуелсіз Қазақстанның әнұраны арасындағы үндес сарынды айтыңыз

Оқушыларға сұрақ қоюды үйретудің бір тиімді тәсілі – сураулы сөйлемнің негіз болатын сұрау есімдіктерін қолдану. Бұл тәсілдің бір түрі – «Сұрау есімдіктері» – бір тақырыппен танысқан соң оқушыларға бір бағанға тақырыптың негізгі 14 ұғымдарын жазып, екінші бағанға сол ұғымдардың тұсына сұрау есімдігін жазу тапсырмасы беріледі. Үшінші бағанға жазылған сұрау есімдігін қолдана отырып, тұсындағы ұғымға қатысты сұрақ қоюды өтінеміз.

1-кесте

Ұғымдар	Сұрау есімдігі	Сұрақтар
Зат есім	Не?	Зат есім нені білдеріді?
Жұрнақтар	Неше?	Жұрнақтың неше түрі бар?
Түбір	Не үшін?	Түбірді не үшін қолданамыз?
Жалғаулар	Қалай?	Жалғауларды қалай қолдануға болады?
Баяндауыш	Неліктен?	Баяндауыш неліктен сөйлемнің соңында тұрады?
Қиысу	Не себепті?	Қиысудың осылай аталуы не себепті?
Етістік	Қандай?	Етістіктің зат есімнен қандай айырмашылығы бар?

Әдебиет сабағында бір шығармамен танысып болған соң оқушылардың мазмұнды меңгеру деңгейін анықтау мен сұрақ қоюға үйрету мақсатында келесі кестені толтырғызуға болады. Оушылар бірінші бағанның сұраулы есімдіктерін қолдана отырып, екінші бағандағы материалға қатысты сұрақ қояды. Бұл жұмысты жеке жасап, бір-бірінің жұмыстарын алмастырып, жауап бергізуге болады, немесе жұптық жұмысы ретінде де ұйымдастыруға болады. [3, 14-бет] 2-кесте

Сұрау есімдіктері	Кейіпкерлер: Құрмаш, Көксерк
Қалай?	Құрмаш қасқырдың бөлтірігін қалай асырап алды? Құрмаштың әрекетін қалай өзгертуге болады деп ойлайсың?
Не?	Көксеректі асырап алғандағы Құрмаштың ойы не болды? Көксерек үйдің тамағын жеп жүргенмен даланың аңы есебінде қызыққаны не болды?
Қайда?	Құрмаш Көксерек үшін жататын орнын қайда ауыстырды? Көксерек өсіп келе жатқанда оның ішкі бір сезімі үнемі қайда тартып тұрды
Неге?	Көксеректің тісі неге көп уақыт бойы жетілмей келе жатты? Неге оны ауыл иттері талап тастауға дайын тұрды?
Неше?	Ауыл иттері талап тастаған кезде Құрмаш неше рет араша түсіп алып қалды? Ауылға шапқан Көксерек неше рет құтылып кетті?
Қайдан?	Қой жайып жүрген Құрмашқа Көксерек қайдан тап болды?Ауыл адамдары Құрмаштың жазым болуына себепкер болған қасқырдың Көксерек екенін қайдан білді?
Қандай?	Көксеректің ашуға булығып, ауылға шабуыл жасауына қандай жағдайлар себеп болды деп ойлайсың?
Не үшін?	Не үшін ауыл адамдары қасқырды басынан теуіп, қарғыс айтты? Не үшін Құрмаш сондай жағдайға тап болды

Сонымен, қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімдері сабақтың әр кезеңінде сұрақты дұрыс қоя білуі және оқушылардың сұрақты дұрыс құрастыра білу техникасын қолдана алуы білім алушылардың оқу үлгерімі мен білім сапасының артуына, қажетті оқу мақсаттары мен оқу нәтижелеріне қол жеткізу үшін септігін тигізеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. М.С. Мұхамбедьярова, Ш.А.Онбасиева «Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарындағы сұрақ қою техникасы» мұғалімдерге арналған әдістемелік құрал – Астана, 2018.
2. Мұғалімге арналған нұсқаулық – «Назарбаев Зияткерлік мектебі» ДББҰ, 2012.
3. Г.Б . Туреханова «Тиімді сұрақтар арқылы оқушылардың ойлау қабілеттерін дамыту» әдістемелік ұсыным. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2016.

МӘДЕНИЕТ АДАМЗАТ ӘЛЕМІНІҢ АЙНАСЫ

Жайшлыкова Жанзира Жайшлыковна
Ақтөбе гуманитарлық колледжінің музыка пән оқытушысы,
Актөбе қаласы, Қазақстан

Мәдениет ұлттың бет-бейнесі, рухани болмысы, ақыл-ойы, парасаты» деп дана халқымыз тек айтпаса керек. Қарап отырсақ, жер бетіндегі өркениетті елдер ең алдымен тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанып, тек өздерінің төл мәдениеті арқылы ғана басқаға танылып жатады. Осындай халықтардың қатарына өзімізді яғни, қазақ халқында жатқыза аламыз. Олай дейтінім, үш мың жылдық дала өркениетінің ұйтқысы болған халқымыз Алтайдан Дунайға дейінгі алып сахараның мәдениеті мен өркениетінің кең қанат жаюына өз үлесін қосқаны ықылым заманнаң белгілі.

Сонау өткен тарихқа көз жүгіртер болсақ, қиын кезендердегі яғни, XIX-XX ғасырлар да қазақ халқының мәдениетке қол созуының өзі қылмыс саналатын тұста, «Ұлы Дала» бойындағы рухани байлығын бойына сіңірген ұлтымыздың төл мәдениеті жойылып кете жаздады. Сонда, біздің халқымыз сан ғасырлар алпауыт империялар тарапынан қанша қиыншылық пен қысым көрседе ата-бабаларымыздан қалған мәдениеті мен салт-дәстүрді бұзбай, жоғалтпай ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отырғандығының өзі елдігіміздің ерекше қасиеттілігіннің көрінісі емес пе? Енді міне сол бабалардаң қалған қасиетті салт-дәстүрлеріміздің, мәдени мұраларымыздың жемісінің дәмін біздер татудамыз. Осы ата-бабаларымыздан қалған бай мұраларымызды өскелен ұрпаққа аманат етіп қалдыру үшін, солардың алдында осы қазынаға толы құндылықтарымызды насихаттап, одан әрі дамытып отыру біздің басты парызымыз екенін ешқашан ұмытпағанымыз абзал.

Ақтөбе облысы бойынша 2019 жылдың 1 қаңтарына 200 клуб мекемелері жұмыс жасайды. Оның мемлекеттік жүйедегісі 196. Мекемелерде есепті мерзімде 21244 мәдени шаралар өткізілді, көрермендер саны – 3617356. 1207 клубтық құрылымдар-көркемөнерпаздар ұжымдары, үйірмелер тұрақты түрде жұмыс жасауда, қатысушылар саны – 12766 адам. Облыстық халық шығармашылығы Орталығының жылдық іс-жоспарына сәйкес, әр ауданда бірнеше жылдан бері үзбей, тұрақты, халық шығармашылығының дамуына серпін беру, тәжірибе алмастыру, мәдени жаңашылдық пен жас таланттарды тәрбиелеуге жол ашу мақсатында 2018 жылы да облыстық деңгейдегі мәдени шаралардың аудан орталықтарында өткізу дәстүрімен жалғасты. Мысалы біздің өңірде «Туған жерім – нұрлы елім!» акциясы Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақалалық бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында, Астана қаласының мерейлі 20 жылдығына орай, «Бақытты бала» жобасы мен «Мен Ақтөбелікпін» жастар акциясын жүзеге асыру және «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясынан туындайтын міндеттерді орындау мақсатында өткізілді.

3 жыл қатарынан төрт ай бойы облысымыздың 12 ауданы ақтөбеліктер мен қала қонақтарына өздерінің әлеуметтік-экономикалық, мәдени және

спорттық жетістіктері мен тарихи және көрікті жерлерімен таныстырып, ауылшаруашылық жәрмеңкесін ұйымдастырды.

Халқымыздың өнер қазынасын жұртшылыққа кеңінен дәріптеу мақсатында «Наурызым - нұрлы жыр», «Жүрегімді жылытқан, ыстық мекен!», «Дәуірдің дара тұлғасы», «Алға – алтын бесігім, жадымда әркез есімің!» облыстық айтыстар ұйымдастырылды.

Мәдениет – адам әлемі. Мәдениет көріністерінде адамдық парасат, ақыл ой, ізгілік пен әдемілік заттандырылып, игіліктер дүниесі құралған. Сонымен бірге мәдениет адамды тұлға деңгейіне көтеретін негізгі құрал.

Әл-Фараби айтқандай, адам – «хайуани мадани», яғни, адам мәдениетті жан.

Адам – табиғат туындысы және ол үшін табиғи орта мәңгілік қажеттілік болып қалады. Мәдениет адамнан табиғатты бөліп алады деген пікір қанша рет айтылса да, адамның табиғи

шығармашылықтың ең жоғары үлгісі екеніне күмән жоқ. И.Гердердің тілімен айтқанда, адам – табиғаттың бірінші азаттық алған пендесі.

Ғасырлар – адамның мәдени дамуының куәсі. Бірақ осы алға қарай жылжу Жер-Анаға әр уақытта жайлы бола бермеді. Адам қоршаған ортаны өзіне ыңғайлы тұраққа айналдыруға тырысты, алайда осы белсенділік көп жағдайда табиғатты күйзелтіп, құлдыратып жіберді.

Адам және мәдениет мәселесін тереңдете түсетін тағы бір жайт адамның қабілеттілігіне, жан-жақтылығына, шексіздігіне байланысты. К.Поппер айтқандай, адам бірдей үш дүниеге: физикалық, ментальдық (психикалық) және идеялдыққа жатады. Сонда мәдениет осылардың қайсысымен көбірек анықталады деген занды сұрақ туады. Егер біз мәдениетті тек материалдық және рухани бөліктерге бөлудің қарадүрсін шеңберінен шыға алсақ, онда мәдениеттің өзінің ішкі мағынасында идеалды екендігіне көзіміз жетеді. Себебі, адамды қоршаған заттар, дүние — бұл мәдениеттің сыртқы көрінісі ғана, оның мәні — руханилықты адам әрекетінің нәтижесінде заттандыруда жатыр. Мәдениеттің ішкі мәні қоғамдағы өмір сүріп жатқан адамдардың өзіндік санасында, парасаттылық сезімдерінде, рухани ізденістерінде айқындалады.

Ж.П.Сартрлық көсемсөзді қайталасақ, адам әлемге еркін жіберілген, ол еріктілік жазасына кесілген. Осы сипатта мәдениеттің құпиясы — адамдағы «Мендік». Одан сыртқа ерекше бір нұр — азаттық, жауапкершілік, адамгершілік сәулесі нұр шашып тұр. Мәдениетте адам ғажап биік деңгейге көтеріледі. Мәдениет дегеніміз менің өмірім, менен бөлінген, мен өлгеннен кейін де тірі болатын менің шығармашылығым.

Қоғам — әлемнің бір бөлігі, белгілі бір мақсаттарды іске асыру жолында әрекет етіп жатқан субъектілердің (тұлғалардың, топтардың, этностардың, мемлекеттердің) байланыс нысандары. Яғни, қоғам ұғымындағы негізгі мәселе — адам және оның ұйымдасу нысандары, бұл ретте қоғамды зерттейтін басты ілімді әлеуметтану деп атайды. Ал мәдениет осы тұрғыдағы қоғамның белгілі бір қасиеті, көрінісі, сипаты мазмұнында қолданылады. Осыған дейін қарастырылған ұғымдарды негізге алып, қоғамдағы мәдениеттің төмендегідей қызметтерін айқындау мүмкіндігі бар:

Адамды қалыптастыру қызметі. Бұл — мәдениеттің қоғамдағы басқа қызметтерін бойына жинақтайтын және оның негізгі мазмұнымен тікелей байланысты нышан. Егер біз адамды әлде құдай, әлде табиғат, әлде еңбек жаратты деген пікірталастардан сәл көтерілсек, адам мәдениетті, ал мәдениет адамды қалыптастырғанына көзіміз жетеді. «Жеке адам өзі өмір сүріп жатқан қоғамның туындысы, төл перзенті». Маугли — көркем бейне. Жануарлар арасында кездейсоқ өскен адам мәдениеттік қасиеттерден жұрдай болады.

Адамға ең қиыны — адам болу. Ал оның негізгі шарттарының бірі ретінде ізгілік пен зұлымдық, ақиқат пен жалғандық, әділеттілік пен өктемдік, бодандық пен азаттық, сұлулық пен ұсқынсыздық арасындағы адамның таңдауын аламыз. Соның нәтижесінде жеке тұлғада өзіндік сана тұрақталады, ол озық мәдениет үлгілерін өз бойына сіңіреді. Жалпы алғанда, мәдениеттің алға басуы дегеніміз дүниежүзілік тарихтың адам үшін, оның мүдделері мен өзіндік мақсаттары бағытында толыққанды ашылуы болып табылады.

Жалғастық, мәдениет мұрагерлік қызметі. Мәдениеттің бұл қызметі бір ұрпақтан екінші ұрпаққа берілетін бүкіл адамдық өмір тәсілдерінің өзіндік ерекшеліктеріне қатысты. Ақпараттық (информациялық) беріліс әлеуметтік жүйеде биологиялық тұқым қуалаушылықтан өзгеше жүреді. Шын мәнісінде қоғамда ұрпақтар жалғастығы мәдени мұраларды игеру, қабылдау және оны шығармашылықпен дамыту арқылы жүзеге асады. Мәдени ақпараттар — салт-дәстүр, әдет-ғұрып, рәсім-рәміз, діл мен тіл, дін және өнер, білім т.б. руханилықтың белгілі бір деңгейін меңгерудің нәтижесінде мәдениет субъектісінің өзіндік санасының жанды буынына айналады.

Танымдық қызметі. Мәдениеттің қоғамдағы бұл қызмет-міндетінің сан алуан қыры бар. Бірден біздің назарымызды өзіне аударатын нәрсе — мәдениет пен білімнің арақатынасы. «Табиғаттан қулығын асырып жіберуге» (Гегель) бағытталған адамдардың білімі, әрине мәдениеттің негізгі құрамдас бөлігіне жатады. Ертедегі гректің «пайдейя», ислам Өркендеуіндегі «маариф», қазіргі өркениеттегі «интеллигенттілік» ұғымдары мәдениет пен білімділіктің іштей туыстығын, үндестігін білдіреді. Осы сипатта, әсіресе зиялылар

(интеллигенция) мәдениетті сақтау және дамыту ісінде үлкен қызмет атқарады. «Бүгінгі күнге лайық адамдық қарым-қатынас орнату — интеллигенцияның басты міндеті.

Реттеу қызметі. Бұрынғы Кеңес Одағында шыққан кітаптарда «мәдениетті ғылыми жолмен басқару» атты сөз тіркесі кең етек алған-ды. Бірақ адамның дүниеде өмір сүру тәсілі ретінде түсіндірілетін мәдениетті басқару мүмкін емес, әйтпегенде адамды тетікке, қуыршаққа айналдырған тоталитарлық айла – шарғы үлгілерін көреміз. Айталық ертедегі Грекияда ешқандай шенеуніктер адам басына театрлар неше билет сатты деген ақпарат жинаған жоқ. Солай болса да елдегі жоғары мәдениеттің және рухани ізденістің қандай деңгейде болғаны бәрімізге белгілі.

Коммуникативтік, қарым – қатынастық қызмет. Бұл мәдениеттің қоғамдағы негізгі қызметтерінің бірі. Адамдардың қарым – қатынасы, мәдениеттер сұхбаттасуы – әлеуметтік шындықтың басым көрінісі. Адам ерекше бір өрісте – қарым –қатынас өрісінде болады. Руханилық пен ізгілік, әдемілік пен жақсылық тербелісі адамды нәзік тормен қоршаған; қоғамдық өмірде тек зат пен тауар алмасуы ғана емес, ең алдымен идеялар, мамандық шеберлік тәжірибелерімен сезімдік үлгілерімен ауысу толастамақ емес. Мәдениет игіліктерін жас нәресте анасының ақ сүтін еміп, оның әлди жырымен сезім дариясына шомылып қана адамдық қасиеттерді бойына сіңіре бастайды.

«Мәдениет дегеніміз не?» – деген сұраққа жауап беру үшін бұл сөздің этимологиясына, яғни осы күрделі ұғымды білдіретін сөздің шығу тегіне тоқталуды жөн көрдік. Қазақ тіліне бұл термин арабтың «маданият»- қала, қалалық деген сөзінен енген. Бұл ортағасырдағы мұсылман мәдениетінің өркендеу кезеңінде қалыптасқан түсінікпен байланысты. Мәдениетке берілген көптеген анықтамаларды альтернативтік (қарсы қоюшылық) деп атауға болады. Бұл жерде алдымен көзге түсетіні – мәдениет пен табиғатты «культура» мен «натураны» қарсы қоюшылық.

Адам өзін қоршаған ортада, кеңістікте адамзаттың ақыл-ойынан тәуелсіз заңдылықтарын, ережелердің бар екенін аңғара отырып, онда жоғарғы «ақыл-ой» мен ең жоғарғы әділеттіліктік әрекет ететіндігін сезіне білді. Мәдениет тағы да адамның өз мүмкіндіктерін «жетілдіру», оның ішінде ақыл-ойды, ақыл-ой болғанда «табиғи» бұзылмаған және сеніммен толықтырылған ақыл-ойды «жетілдіру» тұрғысынан адамзат баласының алдына тұрған келелі мәселе дәрежесіне көтеріп, құпия дүниелер есігі айқара ашылды, қоршаған ортаға басқа рациональдылық қана емес екендігі айқындалып ендігі жерде адам бойындағы жаңа өлшемдер – махаббат, үміт, сенім және т.б. жаңа сатыға көтерілді. Адам өзінің әлсіздігін де сезіне бастады, бірақ ол өзінің дәрменсіздігіне қарамастан алып күш иесі екендігін де таныта білді. Құдай адамды, оның мәңгілік жанын жаратты. Адамның бақыты өзін тануда емес. Құдайды тануда. Адамның бақыты мен бостандығы оның тәуелсіздігінде емес, оның Құдай тағаланың ықпалында болуы мен оның рухани бірлікте екендігін мойындауында. Міне, сонда ғана адам барлық қиындықтарды жеңе отырып, өз мақсатына жетеді. Міне осындай сипаттарға ие болған ортағасырлық мәдениеті мен тәлім-тәрбие, үйлесімділік пен тәртіп өлшемі ретінде емес, шектеушілікті жеңу, адамның үнемі рухани жетілуі мен жан-жақты қалыптасуымен сипатталады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. М.П.Ким «Коммунизм және мәдениет» А-62 ж
2. Ғабитов Т. «Мәдениеттану» А-2001 ж
3. Затов Қ «Мәдениеттану» А-2002 ж
4. Медведев А. және Хлыстов Ф «Селолық советтердің мәдени ағарту жұмысы» А-5.

УДК 615.322

ТАЛЖАПЫРАҚТЫ ӘРЕМ (PHLOMIS SILICIFOLIA) ӨСІМДІГІНІҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІ ЗАТТАРЫНЫҢ САПАЛЫҚ ҚҰРАМЫН ТАЛДАУ

Жанысбекова Маржан Курбанкызы
Жаратылыстану ғылымдарының магистрі
Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы, Қазақстан Республикасы, Шымкент қаласы

Тақырыптың өзектілігі: Далалық өсімдіктерге зерттеу жұмыстарын жүргізу дәрілік өсімдіктердің емдік қасиеттеріне, ең алдымен, табиғи қосылыстардың әр түрлі кластарындағы биологиялық белсенді заттардың үйлесімділігіне байланысты екенін көрсетті. Әдеби шолуларға сәйкес, талжапырақ туысының өсімдігі өзінің химиялық құрамының әртүрлілігімен ерекшеленеді. Олардан алколоидтар, көмірсулар және де басқа да биологиялық белсенді қосылыстар бөлініп алынған. Бірақ талжапырақты әрем өсімдігінің химиялық құрамы толық зерттелмеген. Зерттеу жұмысы барысында дәрілік өсімдіктің табиғи химиялық қосылыстардың әр түрлі класын зерттеу жұмысын жүргіздік.

Талжапырақты әрем (phlomis silicifolia) қалың орамалы тамырлы 50–80 см болатын көпжылдық шөптесін өсімдік. Жоғарыдағы жапырақтары жасыл, жылтыр немесе біртұтас түктері бар, төменгі жапырақтары ұзын-ұзын 12 см-ге дейін және ені 2-3 см, жапырақшалары ұзындығы 4-6 см, гүлдену уақытына қарай кептіріледі. Ортаңғы сабақтарының жапырақтары ұзын 5,5 см ұзын лансолатты, өрескел, қысқа жапырақшалары бар[1].

Таралуы: Кіші Азияда және Оңтүстік Азияда, Еуропаның оңтүстігінде, Қазақстанда, Украинада кездестіруге болады.Дағыстан, Кавказда және Ресейдің еуропалық бөлігінде. Ол дала мен орманды-далалы аудандарды, тасты шөгінділерді жақсы көреді, жолдар мен кен орындарында өседі.Оңтүстік Қазақстанда облысында Боралдай, Машат, Сайрам ауданы, Қазығұрт тау бөктерінде көп тараған. Өсімдік гүлдену кезеңі, ол мамырдан қыркүйекке дейін созылады.

Химиялық құрамы: Әдеби шолуларға сәйкес талжапырақты әрем құрамында иридиоидтар, флавоноидтар, соның ішінде апигенин, лютеолин, генкуанин, фитостеролдар, фитол, фенолкарбоксил қышқылдары және олардың туындылары (кофе, хлороген, ферулин, хинин), эфир майының 0,1% дейін және таниндердің 4,6% -ы болады[2].

Зерттеудің мақсаты: Талжапырақты әрем (phlomis silicifolia) өсімдігінің биологиялық белсенді заттарына сапалық талдау жасау

Зерттеу нәтижелері:Жаңа дәрілік өсімдіктерді фитохимиялық зерттеу кезінде, өсімдік құрамынан табиғи қосылыстардың максималды бөлінуі және ББЗ құрамын алдын ала бағалау жүргізу үшін, эксперименталды түрде оптимальды экстрагент таңдау қажет. Бөліп шығаруды тамшылай немесе экспресс – хроматографиялық әдіспен табиғи қосылыстарының негізгі топтарына тән реакция жүргізу үшін пайдаланады. Сығынды алу үшін, өлшемі 1мм електен өткен, 10,0 г талжапырақты әрем шөбінің ұсақталған салмағын өлшеп алып полярлы 1:10 қатынастағы экстрагенттерді құяды (50%, 70%, 96% спирт, хлороформ) колбоқыздырғышқа кері тоңазтқышты жалғап, 5-6 сағатта қайнатылады. Полярлығы әртүрлі экстрагенттерді пайдалану, ДӨШ алынатын қосылыстардың мүмкін болатын топтарын анықтау үшін тиімді шарт болады. Бөлме температурасында алынған сығындыларды тамшы әдісімен ББЗ тобының сапалық құрамы бойынша бағалады. Ол үшін әрбір экстрактіні жеке жеке пробиркаға 10 млдан құйып шығып, сол экстрактілерге 1-3 мл әр түрлі реактив тамызылады[3].

Кесте 1. Алколоидтарға және флавоноидтарға сапалық талдау

Реактивтер	**сығындылар**			
	50% спирт	**70% спирт**	**96% спирт**	**хлороформ**
	Алколоидтар			

Бушард реактиві	Қоңыр тұнба немесе бояу	Қоңыр тұнба емесе бояу	Қоңыр тұнба немесе бояу	Қоңыр тұнба
Зонненштейн реактиві (1 % фосфорлы-молибден қышқылы)	Ақ түсті тұнба	Ақ түсті тұнба	Ақ түсті тұнба	Сары тұнба
Шейблер реактиві (1 % фосфорлы-вольфрам қышқылы)	Ақ түсті тұнба	Ақ түсті тұнба	Ақ түсті тұнба	Ақ тұнба
Бертран реактиві (1 % крем-вольфрам қышқылы)	Ақ түсті тұнба	Ақ түсті тұнба	Ақ түсті тұнба	Ақ тұнба
Витали – Морен реактиві	Ақ түсті тұнба	Ақ түсті тұнба	Ақ түсті тұнба	-
1 % калий перманганаты	-	-	Күлгін түсті тұнба	-
Күкірт қышқылы (сұйытылған)	-	-	-	-
	Флавоноидтар			
Аммиак	Ашық сары	Ашық сары	Ашық сары	Қоңыр тұнба
Натрий молибдаты	Сары түске ады	Сары түске боялады	Сары түске боялады	Сары тұнба
Ванилин	Қызғылт түске ады.	Қызғылт түске боялады.	Қызғылт түске боялады.	Қызғылт тұнба
Гейдж реакциясы	Сары түске ады	Сары түске боялады	Сары түске боялады	Қызғылт тұнба
1 % свинц ацетат ерітіндісі	-	-	Флаванолдар қызғылт түске боялады.	-

Көмірсуларға сапалық талдау

Майдаланған шикізаттың 2-3 гр өлшеніп алынады, оған 30мл дис.суын құйылып, жақсылап араластырып 10-12 сағатқа бөлме температурасында қалдырылады. 12 сағаттан кейін сулы моншада 30-40 мин қыздырып фильтрленеді. 5 пробиркаға 5мл ден фильтрленген ерітіндіні құйып шығып, әр пробиркаға 1-3 млден реактив тамызылады.

Кесте 2. Көмірсуларға сапалық талдау

Реактивтер	**сығындылар**			
	50% спирт	**70% спирт**	**96% спирт**	**хлороформ**
	көмірсулар			
1% иод	Күлгін	Күлгін	Күлгін	Қоңыр тұнба
(H_2SO_4) күкірт қылы (кон)	Қызғыш түс	Қызғыш түс	Қызғыш	Сары тұнба

HCI тұз қышқылы	Сарғыш - ыл	Сарғыш - жасыл	Сарғыш - жасыл	Сары тұнба
NH_3 аммиак	Сарғыш түс	Сарғыш түс	Сарғыш түс	Сары тұнба
96% спирт		Тұнба түзілді	Тұнба түзілді	-

Сапалық құрамын талдау нәтижесінде талжапырақты әрем өсімдігінде әр түрлі биологиялық белсенді заттар жиналатындығы бар екені байқалады: алкалоидтар, флавоноидтар, көмірсулар т.б.

Қорытынды:

Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде талжапырақты әрем (phlomis silicifolia) өсімдігі жоғары биологиялық белсенді қосылыстардың айтарлықтай жоғары мөлшерін жинайтынын көрсетеді және терең зерттеп, халықтық медицинада және медиицналық тәжірибесіне енгізуге қызығушылық тудырады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Самылина И.А.. Фармакогнозия: учебник: / И.А.; М-во образования и науки РФ- М.ГЭОТАР – Медиа, 2013-1 экз.,
2. Дәрілік ресурстану, Шымкент 2014ж., Ж.С.Тоқсанбаева.,Ә.Қ.Патсаев., Т.С.Серікбаева
3. Музычкина Р.А., Корулькин Д.Ю., Абилов Ж.А., «Качественный и количественный анализ основных групп БАВ в лекарственном растительном сырье и фитопрепаратах» Алматы, 2004г., 31С.

УДК 37.1174

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО – ОРИЕНТИРОВАННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

Жарылқасынова Ж.М.
Магистрант специальности
«Подготовка педагогов иностранного языка»,
Научный руководитель: PhD, Касымбекова Мархабат Асхатовна
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
г.Алматы, Казахстан

Результативность системной модернизации высшего педагогического образования предполагает комплекс условий, направленных на качество подготовки педагогических кадров. Качество определяется таким уровнем компетентности выпускника вуза, который гарантирует развитие профессионализма специалиста.

Компетентность педагогических кадров востребована в условиях обновления содержания образования в Республике Казахстан, государственной образовательной политики повышения престижа профессии педагогов и требований к их качественному составу, интеграции образования, науки и инновации. Поэтому только качественное образование способно подготовить профессионально компетентного специалиста, мобильного, ответственного, творческого, готового к саморазвитию и самосовершенствованию в своем профессиональном труде.

Высшее профессиональное образование нацелено на подготовку высококвалифицированных специалистов, способных к профессиональной мобильности в условиях информатизации общества. Интеграция казахстанского образования в мировое образовательное пространство определила на сегодняшний день новые ориентиры для

подготовки педагогов: повышение конкурентоспособности современного специалиста на рынке труда и свободное владение своей профессией на уровне международных стандартов [1, с.152].

Современное высшее образование меняет вектор от подготовки специалиста узкой направленности к подготовке выпускника, способного постоянно самостоятельно приобретать знания, умения, проявлять творческую активность, инициативность, готового к принятию решений, демонстрирующего широкую профессиональную эрудицию [2, с.14-15].

А также, мировые тенденции в сфере образования свидетельствуют о переходе от традиционного подхода, ориентированного на преподавателя, к студентоцентрированному подходу. Эта альтернативная модель фокусируется на компетенциях и результатах обучения, т.е. на том, что смогут делать студенты в конце модуля или программы. Компетентный специалист характеризуется сформированностью общекультурных и профессиональных компетенций.

Одной из важных тенденций образовательного процесса является формирование у студентов не только знаний, умений и навыков, но и творческого отношения к труду, навыков самообразования, общего интеллекта и когнитивных способностей [3, с.142].

Таким образом, основополагающая задача высшей школы – подготовка компетентного выпускника, способного креативно мыслить, самостоятельно генерировать и воплощать новые идеи, способного добиваться эффективных результатов в своей профессиональной деятельности и реализации собственных профессиональных возможностей.

Решению данных задач способствует высокий уровень самостоятельной познавательной, учебно-профессиональной работы студентов, сформированной в период профессионального образования. Готовность выпускников к постоянной самостоятельной образовательной деятельности как движущей силе самообразования в рамках парадигмы непрерывного образования «образование через всю жизнь» обеспечит быструю адаптивность в условиях социально-экономических изменений социума, быстрое освоение новых технологий и нового экономического поведения [4, с.35].

В настоящее время вышеуказанная задача успешно реализуется, однако, в связи с внедрением дуально – ориентированной подготовки педагогических кадров в Республике Казахстан на наш взгляд возникла настоятельная необходимость актуализировать ее ценностно – смысловой аспект на основе компетентностного подхода, который предполагает новый тип образовательных результатов – готовность и способности разрабатывать собственную стратегию профессионального мышления, поведения и деятельности.

Э. Ф. Зеер, основываясь на идеях К. К. Платонова, спроектировал четырехкомпонентную профессионально обусловленную структуру личности специалиста, включающая в себя следующие компоненты:

• профессиональная направленность;
• профессиональная компетентность;
• профессионально важные качества;
• профессионально-значимые психофизиологические свойства.

В процессе развития и становления содержания подструктур происходит их взаимодействие, что приводит к образованию интегрированных профессиональных качеств (ключевых квалификаций), в том числе конкурентоспособности, профессиональной мобильности, продуктивности профессиональной деятельности, и способствует профессиональному росту, повышению квалификации и развитию карьеры. Следует учесть, что педагог должен обладать практически всеми качествами специалиста [5, с.17].

Процесс формирования компетентного специалиста является одной из проблем профессиональной педагогики. Компетентность педагога приобретает в последние годы все большую актуальность в связи с тем, что постоянно трансформируется социальный опыт, реконструируется сфера образования, появляются всевозможные разновидности авторских педагогических систем, возрастает уровень запросов социума к специалисту [6, с.33].

Компетентностный подход выдвигает на первое место не информированность студента, а умения разрешать проблемы, поэтому технологии для формирования профессиональной

компетентности должны носить практико-ориентированный характер и в результате сформировать способность обучаемого к действию, решению профессиональных задач. Обобщая вышесказанное, следует отметить, что учет данных аспектов повысит эффективность учебного процесса и будет способствовать успешному формированию профессионально – ориентированной компетенции студентов вуза.

Список литературы:

1. Покушалова, Л.В. Формирование иноязычной компетенции профессионально ориентированной компетенции у студентов технического вуза / Л.В. Покушалова.- Молодой ученый. – 2011.- №3. Т.2. – С.151-154.
2. Беляев Г.Ю. Проблемы формирования профессионально-ориентированной компетентности студентов педагогических вузов в сфере воспитания. АНИ: педагогика и психология. 2017. Т. 6. № 2(19). с.13-16
3. Е. Я. Климкович. Иноязычная профессионально-ориентированная коммуникативная компетенция как неотъемлемая часть профессиональной компетентности будущих специалистов в области информационных технологий. Вестник СибАДИ, выпуск 2 (24), 2012. Раздел VI. с.141-144
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результатов образования // Высшее образование сегодня. 2003. № 5. С.34-42.
5. Дмитренко Т.А. Профессионально-ориентированные технологии обучения иностранным языкам. Монография. М.: Прометей. МПГУ. 2009.
6. Присмотрова О.С. Модель формирования профессионально ориентированной иноязычной коммуникативной компетенции магистрантов по направлению обучения «фундаментальная информатика и информационные технологии». Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 6.

СОСТОЯНИЕ ВНЕШНЕГО ДЫХАНИЯ СТУДЕНТОВ КАЗНМУ

Жетписбаева Г.Д. доцент, к.м.н.
НАО «Казахский Национальный медицинский университет
им. С.Д. Асфендиярова»
г. Алматы, Казахстан

Известно, что учебная деятельность студентов вузов требует адекватной мобилизации всех резервов организма, оперативного изменения уровня напряжения адаптационных механизмов. Поэтому своевременное получение информации о функциональном состоянии организма студентов имеет большое значение для оптимизации управления учебным процессом и организации профилактических мер дезадаптации [1-4].

Однако изучение функционального состояния дыхательной системы студентов в Казахском национальном медицинском университете не проводилось.

Всего было обследовано 255 студентов 1-2 курсов в возрасте 17-24 лет. По состоянию здоровья все обследованные студенты относились к группе практически здоровых лиц. В зависимости от пола, возраста, места постоянного жительства все обследованные разделены на несколько групп.

Измерения показателей внешнего дыхания проводились общеизвестными методами. Расчетные показатели определялись по общепринятым формулам с расчетом резерва дыхания, жизненного индекса, скорости движения воздуха (ПСДВ), индекса Тиффно. Параметры дыхания определялись при свободном дыхании в условиях умеренной дозированной физической нагрузки, а также при задержке дыхания на высоте вдоха и выдоха.

Анализ полученных данных показал, что в покое средние величины показателей деятельности дыхательной системы соответствовали возрастным физиологическим нормам.

В условиях покоя жизненная емкость (ЖЕЛ) легких составляла в среднем 3,5 л. ЖЕЛ при умеренных физических нагрузках в условиях свободного дыхания практически оставалась на уровне покоя. Применение дыхательных нагрузочных проб в покое снижало ЖЕЛ до 3,48 л в среднем, как и ожидалось.

Усиление физической нагрузки в сочетании с нагрузочными дыхательными пробами вызывало повышение жизненной емкости легких на 200 кв. см, учащение частоты дыхания на 4%.

Реакции респираторной системы на умеренную дозированную физическую нагрузку в сочетании с дыхательными нагрузочными пробами свидетельствуют о том, что показатели функционирования дыхательной системы претерпевают вполне адекватные изменения. В условиях мышечного покоя сама по себе дыхательная нагрузка вызывает ряд сдвигов параметров дыхания. Так, жизненная емкость легких, длительность задержки дыхания на высоте вдоха и выдоха снижались.

В условиях же наших исследований дыхательные мышцы испытывают двойную нагрузку: физическую и дыхательную. Естественно полагать, что дыхательные мышцы, находясь под двойной нагрузкой, утомляются быстрее, чем в условиях свободного дыхания. Увеличение жизненного объема легких при физической нагрузке, несмотря на функциональную нагрузку на дыхательный аппарат, вероятно, обусловлено увеличением содержания ионов и повышением напряжения парциального давления углекислого газа в крови. Накопление ионов и углекислого газа в крови могут оказывать влияние на центральный регуляторный дыхательный механизм через центральные и периферические хеморецепторы. Уменьшение длительности задержки дыхания на вдохе и выдохе при физических нагрузках можно объяснить возможным ослаблением рецептивной стимуляции дыхательного центра с верхних дыхательных путей, обусловленных применением сопротивления дыханию.

Результаты спирографии и пневмотахометрии во всех исследуемых группах соответствовали нормативным значениям и свидетельствовали об отсутствии нарушений бронхиальной проходимости у обследованных лиц.

Показатели внешнего дыхания во всех группах приезжих студентов были выше, чем в группах студентов-алмаатинцев того же пола и возраста. У юношей все показатели были достоверно выше, чем у девушек.

Жизненные индексы и резервы дыхания во всех обследованных группах превышали общепринятые физиологические нормативы, что свидетельствует о высоких функциональных возможностях дыхательного аппарата исследуемых.

Таким образом, нами было выявлено, что мышечная работа умеренной мощности в сочетании с функциональными дыхательными нагрузками вызывают ряд изменений показателей респираторной системы, которые направлены на увеличение резервных возможностей исследуемой системы через центральные регуляторные механизмы. У приезжих студентов показатели были несколько выше, чем у коренных жителей. Возможно, это связано с различиями в образе жизни и климато-географическими условиями среды обитания алмаатинцев и приезжих студентов до поступления в вуз.

Литература:

1. Абишева З.С., Рослякова Е.М., Хасенова Х.Х. Сравнительный анализ адаптивных возможностей студентов различных вузов г. Алматы в процессе учебы// Европейская наука 21века: м-лы X11 Междун. научн.-практ. конф. (Варшава, 07-15 мая 2011г.). - Варшава, 2011г. - С. 22-24.
2. Варламова Н. Г., Евдокимов В. Г. Функция внешнего дыхания у девушек и женщин разного возраста // Успехи геронтологии. 2006. Вып. 19. С. 85—89.
3. Устюжанинова Н. В., Шишкин Г. С., Уманцева Н. Д. Функциональное состояние внешнего дыхания здоровых студентов // Бюллетень СО РАМН. 2004. № 1. С. 134-137.
4. Н. В. Ефимова, О. Н. Попова. Адаптивные реакции внешнего дыхания у здоровых студентов в годовом цикле на европейском севере. 2012 г.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАФИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ СТУДЕНТОВ КАЗНМУ

Жалғас Сакен
НАО «Казахский Национальный медицинский университет
им. С.Д. Асфендиярова»
Научный руководитель: доцент, к.м.н. **Жетписбаева Гайша Даулетхановна**
Алматы, Казахстан

В последние годы отмечается учащение самых разнообразных изменений электрокардиограммы у лиц молодого возраста.

В связи с актуальностью данного вопроса мы выборочно подвергли электрокардиографическому исследованию 24 практически здоровых студентов 2 курса Школы «Общей медицины» Казахского национального медицинского университета имени С.Д. Асфендиярова в возрасте 18-20 лет.

У большинства обследуемых изменений ЭКГ не было выявлено. Лишь у двух студентов была зарегистрирована синусовая тахикардия. У девушек изменения ЭКГ наблюдались чаще, чем у юношей. Так, смещение переходной зоны вправо установлено у 1 девушки, а среди юношей не отмечалось. ЭКГ со смещением переходной зоны вправо нами было расценено как вариант нормы.

Среди юношей чаще встречался подъем сегмента ST, что, вероятно, можно объяснить функциональными сдвигами, часто наблюдаемые у лиц молодого возраста.

Таким образом, наше исследование не выявило патологических изменений ЭКГ. Тем не менее, регистрация всех ЭКГ отклонений у молодых людей имеет большое значение, поскольку функциональные изменения при длительном существовании могут вызвать органические поражения, и с другой стороны, за ними может скрываться определенная часть органических нарушений. В таких случаях необходима комплексная интерпретация ЭКГ с учетом клинических данных и результатов дополнительного углубленного кардиологического обследования.

УДК: 636.92:616-097:547.962.4(045)

ҚОЯННЫҢ G ИММУНОГЛОБУЛИНІНІҢ ИМУНОГЕНДІК ҚАСИЕТІН АНЫҚТАУ

Жетібайқызы Толғанай магистрант
Өтепова Гүлбадан Маратқызы
техника ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Сұраншиев Жанболат Әміреұлы
Ветеринария ғылымдарының кандидаты
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Антиденелер (иммуноглобулиндер, *Ig*) - бұл адамдар мен жануарлардың ағзасына түскен бактериялардың, вирустардың, протеиндік токсиндердің және басқа да антигендерге қарсы жауап ретінде пайда болатын қан плазмалық қосылысының протеиндері. Бактериялар мен вирустардың белсенді аймақтарымен (орталықтар) байланысу арқылы антиденелер олардың көбеюіне жол бермейді немесе олар шығарған улы заттарды бейтараптайды [1, 232 б.].

Иммундық жүйенің басты қызметі - организмді түрлі инфекциялардан, сондай-ақ қатерлі ісіктердің пайда болуы мен дамуынан қорғау. Бұл жерде патогенді микроорганизмдерді бейтараптандыруға және ағзадан жоюға қатысатын антиденелер маңызды рөл атқарады. Организмдегі антиденелер қызметін плазмалық лимфоидты жасушалармен синтезделген

иммуноглобулиндер орындайды [2, 4 б.]. Адамда иммуноглобулиндердің 5 тобы (*G, M, A, D* және *E*) жіктеледі. Иммундық - компетенттік жасушалардың бактериялармен, вирустармен, әртүрлі аурулардың басқа да қоздырғыштарымен, сондай-ақ бөтен текті антигендермен бастапқы байланысы кезінде *M* класындағы ерекше иммуноглобулиндердің синтезі басталады. Содан соң *T*-жасушалар мен *B*-жасушаларының цитокиндері әсерінен жасушалар *G* тобындағы және басқа иммуноглобулиндер синтезіне ауысады. *IgG IgM*-ге қарағанда көп мөлшерде организмде түзіледі және жинақталады. *IgG* адам организміндегі антиденелердің жалпы санының 75% құрайды, ал иммуноглобулиндердің қалған тобы 25% - ға жуық [3, 449 б.]. *IgG* әдетте организмдегі жұқпалы үдерістің дамуына қарсы иммундық қорғаудың гуморальды буынының негізгі факторы болып табылады. Бастан кешкен ауру немесе вакцинация нәтижесінде адамда пайда болған *G* класындағы ерекше иммуноглобулиндердің болуы көп жағдайда оның тиісті бактериялық немесе вирустық инфекцияға стерильді иммунитеттің қалыптасуын куәландырады [4, 99 б.].

Әртүрлі ауруларың серологиялық балауында қолданылатын тәсілдердің көп болғанымен, олардың беретін нәтижелері кей жағдайда күмәнді. Нәтижені бағалау жүйесі автоматтанбаған және көзбен көру арқылы бағаланады. Қазіргі таңда диагностикалық мақсатта қолданыс тауып жүрген тәсілдердің бірі иммунды ферменттік талдау (ИФТ) болып табылады [5, 218 б.]. ИФТ-да тек бір ғана антигенге бағытталған антиденелерді қолдану, бұл әдістің сезімталдылығын басқа сериологиялық реакцияларға қарағанда біршама жоғары етеді [6, 10 б.].

Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты қоянның *G* иммуноглобулинінің иммуногендік және антигендік қасиеттерін анықтау болып табылады.

Концентрациясы 2 мг/мл болатын тазартылған қоянның *G* иммуноглобулиндерімен ешкілер 4 рет иммунделді. Бірінші тәулікте 1 мл *IgG* + 1мл толық Фрейнд адъюванты, 14- ші тәулікте 1 мл *IgG* + 1мл толымсыз Фрейнд адъюванты, ал 28-ші және 42- ші тәуліктерде 1 мл *IgG* + 1мл фосфатты тұз ерітіндісіндегі (pH 7,2–7,4) сұйылтымы ешкілердің шап асты тері ішіне енгізілді. Соңғы иммундеуден кейін бір апта өткен соң, яғни иммундеудің 49-шы тәулігінде ешкілерден қан алынды.

Зерттеу жұмыстарымыздың келесі кезеңінде қояндардың *G* иммуноглобулиндерімен иммунделген ешкі қан сарысуының белсенділігі иммунды ферменттік талдаудың «жанама» қойылымымен анықталды. Ол үшін иммунологиялық реакцияларға арналған полистиролды планшет (*Thermo Fisher Scientific,* АҚШ) шұңқыршалары ешкілерді иммундеуде қолданылған қоянның *G* иммуноглобулиндерінің pH-ы 9,6 болатын бикарбонатты буферіндегі сұйылтымдары 0,01 мг/мл концентрациясында сенсибилизацияланып, 18 сағат бойы 4°С температурада инкубацияланды. Одан кейін планшет шұңқыршалары pH-ы 7,2–7,4 болатын, твин-20 қосылған 0,01М фосфатты тұз ерітіндісімен бірнеше рет шайылды. Ары қарай зерттеуге алынған гомологиялық қан сарысулары үлгілері мен бастапқы иммундеу алдында бақылау ретінде алынған негативті қан сарысуларының үлгілері 1:100-ден 1:102400 аралығында твин-20 қосылған 0,01М фосфатты тұз ерітіндісімен сұйылтылып, планшеттер 1 сағат бойы 37°С температураға қалдырылды. Планшетті жоғарыда көрсетілгендей қайтадан жуып, оның шұңқыршықтарына пероксидазамен таңбаланған ешкілердің иммуноглобулиндеріне қарсы антиденелерді–конъюгатты (Sigma-Aldrich, АҚШ) құйып, 1 сағат 37°С-та ұстадық. Иммунды кешенімен байланысқа түспеген конъюгаттан арылу үшін планшет шұңқыршықтары твин-20 қосылған 0,01М фосфатты тұз ерітіндісімен бірнеше рет шайылып, олардың әрқайсысына субстрат ерітіндісі – ортофенилендиамин (Sigma-Aldrich, АҚШ) құйылды. Планшетті бөлме температурасында, қараңғы жерде 3-5 минут ұстағаннан кейін шұңқыршаларға тең көлемде 2М күкірт қышқылын қосу арқылы реакция тоқтатылды. Реакция нәтижелері 492 нм толқын ұзындығындағы спектрофотометр (Bio-Rad 680, АҚШ) көмегімен анықталды. Оң нәтиже ретінде 1:100 сұйылтылымындағы негативті бақылау қан сарысуының оптикалық тығыздығынан (ОТ) екі есе немесе одан да көп ОТ көрсеткен қан сарысуының сұйылтымдары алынды.

Жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижесінде қояндардың *G* иммуноглобулиндерімен 4 рет иммунделген ешкілердің қан сарысуларының құрамындағы телімді антиденелердің

иммунды ферменттік талдаудың «жанама» қойылымындағы титрлері 1:25600 және 1:51200 аралығында болғандығы айқындалды. Алынған зерттеу нәтижелерін қорытындылай келе қояндардың *G* иммуноглобулиндерімен 4 рет иммунделген ешкілердің организмінде телімді антиденелердің қарқынды түрде түзілуін қамтамасыз ететіндігіне көз жеткізілді, және иммундеуде қолданылған препараттың иммуногендік қасиетінің жоғары екендігі анықталды .

Әдебиеттер тізімі:

1. Ярилин А.А. Иммунология. Учебник. -2010. -С. 232-242.
2. Ивашкин В.Т. Основные понятия и положения фундаментальной иммунологии // Рос. журн. гастроэнтерологии, гепатологии и колопроктологии. 2008. № 4. С. 4-13.
3. Hussain R., Shiratsuchi H., Ellner J.J., Wallis R.S. // Clin. Exp. Immunol. 2000. V. 119. № 3. P. 449-455.
4. Pan Q., Hammarstrom L. Molecular basis of IgG subclass deficiency J. Immunol. Rev. -2000; 178: 99–110
5. Абдрахманова Г. А. Ордабеков С. О. Амиреев С. А.Кулакеев О. К. Эхинококкоз (эпидемиология, клиника, диагностика, лечение и профилактика). -2003. Алматы. «Олжас». с. 218.
6. Баллад Н.Е., Шахмалов В.М., Белозеров С.Н., Клименко В.В., Шеховцов Н.В., Написанова Л.А. Изучение диагностической эффективности иммуноферментной реакции при эхинококкозе овец в производственных условиях. // Бюлл. ВИГИС.-1991.-Т.53.-С.10-15.

УДК 37/1174

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ АҚПАРАТТАНДЫУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Жолдасбаева Жайна Қуанышбайқызы
Ғылыми жетекші: Абдишова Ақнұр Мерекебайқызы
Алматы қаласы, Қазақстан
Педагогикалық ғылымдар

“Білімдіден не пайда, білгенін көпке айтпаса. Үйреткеннен не пайда, қайырымды болмаса” (халық даналығы) айтқандай, Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту тұжырымдамасы білім берудің негізгі жүйесі үлкен салмақты жауапкершілікке жүктеліп отыр. Мұның дәлелі Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында білім мен ғылымды дамыту мәселесін көтеруі. Білім берудің негізгі өзекті мәселесі жан-жақты заманауи тұлға тәрбиелеу. Сондықтан, бүгінгі білім берудің мақсаты мен мазмұны заманауи ағымдағы көштен қалмай білім нәрімен сусындату.

Педагогика саласындағы немесе білім алушылар саласынан мынадай сұрақ туындауы мүмкін “Қалыптасқан педагогикалық ілімді түбірімен қайта қарастырып, саралаудың қажеттілігі барма? Технологиялық инновациялар біздің педагогика деп түсіндіретін дүниемізді үнемі жаңғыртып отыруды талап ете ме?” деген. Оған айтарым, XXI ғасырда студенттерді оқыту процесін түбегейлі өзгертетін технологиялар мәселесі бойынша талпыныстарға қатысты жаңалық ашушылардың тарапынан кейбір оғаш мәлімдемелердің болғаны рас, алайда олар қалыптасқан ұстанымдардың теориялық негіздерін түбегейлі теріске шығара алмады. Педагогиканы қалыптасқан дәстүрге сай, білім алушыны оқытып, тәрбиелеуге байланысты бағыт-бағдар беретін ғылым саласы ретінде білеміз. Мұндағы басты міндет - түрлі технологиялардың көмегімен қолданылатын амал-тәсілдерге бейімделу емес, осы технологияны қолдану арқылы педагогиканы дамыту.

Бүгінгі қоғам дамуының жетекші бағыттарының бірі - білім беру үрдісін ақпараттандыру. Білім беру жүйесін ақпараттандыру дегеніміз - берілетін білім сапасын көтеруді жүзеге асыруға бағытталған үрдіс, яғни еліміздің ұлттық білім жүйесінің барлық түрлерінде кәдімгі технологияларды тиімді жаңа компьютерлік ақпараттандыру технологияларына алмастыру, оларды қолдану, дамыту. Бірақ ақпараттық технологияларды дамыту мен оларды пайдалану тек

алдыңғы қатарлы техникалық деңгейді талап етіп қана қоймай, оны іс жүзінде қолдануға қажет білім мен білікті керек етеді. Мұндай талап алдымен білім беру жүйесін күшейтуді қажет етіп, оның қоғамдағы рөлін міндетті түрде жоғары дәрежеге көтереді.

Ақпараттық технологиялар - білім, білік, дағдыны игеру үшін қажетті ресурс және студенттердің саналы тәрбие, сапалы білім алуына жағдай жасайды. Сондай-ақ, ақпараттық технологиялар оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыру тиімділігін арттырудың қуатты құралы болып табылады. Ақпараттық технологиялардың барлық мүмкіндіктерін пайдалана отырып студенттердің шығармашылық даралығын қалыптастыру үшін, ең алдымен, студенттің дайындық деңгейін, ынтасын және қабылдау жылдамдығын ескеру, жаңа материалды меңгеруге байланысты оқытуды ұйымдастыру және оқыту үрдісіне жаңа ақпараттық технологияның мүмкіндіктерін пайдалану міндеті тұр. Жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану - педагогикалық іс-әрекеттердің мазмұны мен формасын толықтыру негізінде оқыту үрдісін жетілдірудің бірден-бір жолы. Компьютерлік желілерді, интернет жүйесін, электрондық оқулықтарды, мультимедиалық технологияларды, қашықтан оқыту технологиясын пайдалану оқу орындарында ақпараттық технологиялар кеңістігін құруға жағдай жасайды. Ақпараттық білім беруде төмендегідей педагогикалық мақсаттарды көздейді.

1. Ақпараттық қоғамда студенттің тұлғалық іс-әрекетін дамыту:

- жеке тұлғаның ойлау деңгейін арттыру, оның бойында білім қорын қалыптастыру мақсатында психо-педагогикалық әрекеттерді қарқындату;

- ақпарат жинақтау, өңдеу, сақтау, мұрағаттау секілді ақпараттық іс-әрекеттерді жүзеге асыру іскерлігін қалыптастыру және дамыту;

- имитациялау, модельдеу үрдістерін ұйымдастыру негізінде студенттердің эксперименттік-зерттеушілік әрекеттерді жүзеге асыру іскерлігін дамыту.

2. Қоғамды ақпараттандыру, коммуникациялау жағдайында әлеуметтік тапсырыстарды қамсыздандыру, яғни ақпараттық қоғамда ақпараттық технологияларды тиімді пайдалана алатын кәсіби кадрлар мен мамандарды даярлау.

3. Білім беру жүйесіндегі оқыту үрдісінің барлық деңгейін жандандыру:

- ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерін пайдалану есебінен оқыту үрдісінің тиімділігін, сапасын арттыру;

- ақпараттық ресурстарды тиімді пайдалану негізінде ашық білім беру идеясын дамыту [1, 3-б]

Соңғы жылдары білім алушылардың интернет қорларына қолжетімділігі артып, олардың цифрлық дағдылары дамыған сайын, біз оқу барысын әрбір білім алушы жеке білімін жетілдіруді өз бетінше бақылай алатындай етіп, қайта құрастыруымыз қажет екенін терең ұғынып отырмыз. Әрине, кейінгі бірнеше жылдағы зерттеу әдебиеті және ұлттық саясат пен электрондық оқыту әдістері қазіргі кезде қолжетімді болған “өз бетінше” және “тәуелсіз” оқуға қатысты уәдеге толы. Білім беру саласындағы ойлау мәнері бүгінде студенттер тарапынан оқытудың анағұрлым белсенді формаларына деген талассыз ұмтылысты көрсетіп келеді, олардың қатарында ынтымақтастықта отырып оқыту, эксперименттік оқыту, сұранысқа қарай оқыту, конструкционизм, әлеуметтік конструктивизм теорияларымен үндесетін проблемалық оқыту, жағдаяттық оқыту т.б. бар. Кітап пен дәрістерді қолдана отырып, білім алумен салыстырғанда желі қорларының бастапқы мүмкіндіктерінің айтарлықтай артықшылығы болмады, сонымен бірге олардың педагогтардың талап ететін белсенді оқыту мәселелерін шешуде де аса бір пайдасы болған жоқ. Пайдаланушылардың цифрлық “қоймаларға” (репозиторийлерге) кіру мүмкіндіктері, яғни краудсорсинг пен әлеуметтік желілер дамыған сайын бүкіләлемдік желі оқытудың белсенді формаларын игеруг жол аша бастады.

Білім алушыларды біріктіруді мақсат еткен әлеуметтік желілер төңкерісі жүзеге асқаннан бері пайдаланушыларға арналған контент мүмкіндіктері арта түсті де, қазіргі таңда интернетте табуға болатын дәріс саны көбейді. Сондықтан “өз бетінше” және “дербес” оқу мүмкін болады деген үміттің ақталғаны рас, дегенмен онлайн-қолжетімділік білім берудегі зерттеу, талқылау, өндіру, ынтымақтасу және игеру сынды процестерді толыққанды қамтамасыз ете алмайды. Интернет желісі бұрынырақ көпшілік қауымға арналған кітапханалар мен қоғамдық ұйымдар

айналысатын бейресми, жеке, тәуелсіз оқыту іс-шараларын өткізу үшін керемет мүмкіндік болып саналады, бірақ бұл - білім беру емес.

Педагогика білім алушыларды өз жолын тауып, өз бетімен білім алуын қамтамасыз етуді емес, олардың оқу барысын бір арнаға бағыттауды мақсат етеді. Педагогика оқытушының алдында білім алушыны нақты және нәтижелі мақсатқа бағыттауды міндет етіп қояды. Әлбетте, біз өз жолымызды тапқанды жөн көруіміз мүмкін. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін әрқашан кітапханалар, достар және тәжірибе жеткілікті болған, енді бұл тізім цифрлық қорлармен, интернет-достармен және вертуалды байланыспен толығып жатыр. Білім алуды мақсат ететін оқушылар ретінде алдымызға қойған міндеттеріміз үлкен, ол үшін бізге ұстаздар қажет, себебі қай заманда болсын, білімді игеру - оңай шаруа емес [6, 71-б]

Білім беру процесінде оқыту технологияларын қолдану тиімді етіп, барынша үйлесімді ұйымдастырудың шешімін табу барысында ұстаздар бір-біріне көмектесуі керек екені айдан анық мәселе. Сол сияқты, жаңа педагогиканы барынша жетілдіруді зерттеуде оқытушыларға студенттер тарапынан көрсетілетін көмектің рөлі де өте маңызды. Оқыту құрылымын басқарудағы теңдіктің артуына қатысты мәселені зерттеу педагогика үшін айтарлықтай ілгерілеу болар еді. Оқытушы өз студенттерімен пікір алмаса отырып, оқыту жайында білімін жетілдіре білуі аса маңызды. Егер оқытушы ретінде біз білім беруді жетілдіру мақсатымен осы ауқымды ақпаратты анықтап, технологияларды қолдану үшін пайдаланатын болсақ, ол оқытушының әдіс-тәсілдерін толықтыратын жаңа міндет болып шығады. Жаңартылған білім бағдарламасының ең бірінші ерекшелігі - пән мазмұнының спиральды берілуі. Бұл қағидат бойынша құрылған білім беру бағдарламасы Элен Битэм мен Рона Шарптың “Педагогикалық цифрлық дәуірде қайта зерделеу” атты еңбегінде қарастырылған танымдық теорияға негізделеді. [3, 59-б]

Бірінші ерекшелік - ортақ тақырыптардың меңгерілуі. Ортақ тақырып барлық пәндерде де беріліп отырады. Тақырыптар бір-бірімен тығыз байланыста, сабақтастықта өтеді.

Екінші ерекшелік - бөлімдердің мазмұны мен ұсынылған тақырыптардың уақыт талабына сай келуі, әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруға назар аударуы. Кез келген оқушының сын тұрғысынан ойлау дағдысын дамыту негізгі мәселенің бірі. Сын тұрғысынан ойлау қабілеті дамыған баланың бойында пәнді терең түсіну дағдысы қалыптасады.

Үшінші ерекшелік - оқытудағы жүйелі-әрекеттік ұсыным (оқушының білім алу үдерісіне белсенді қатысуы). Белсенді оқу - оқушының мұғалімді енжар тыңдап қана қоймай, белсенді жұмысқа тартылуын көздейтін оқыту және оқу әдістерінің бірі болып табылады. Бұл тәсілдер оқу үдерісі жаттығудың алдында емес, оны орындау барысында жүзеге асырылатын құбылыс екендігін түсіндірді [2, 5-б]

Осы тұста педагогика саласы мен жаңа ақпараттық технологияларды интеграция жасауды ұсынамын. Технологиялық келешекті болжау қиын екені белгілі, мұндағы маңызды себептердің бірі - ауқымды да шапшаң дамып отырған жаһандық нарықтың осы саланың өзгеруіндегі маңызды рөлі. Nms Horizon Project-тің (2012) берген есебінде оқытуға айтарлықтай ықпал ете алады деп саналатын алты жаңа технология көрсетілген, олар: мобильді қосымшалар, планшеттер, қимыл-ымдауды тану, оқытуды талдау, the Internet of Things және ойын негізінде оқыту.

Мобильді құрылғылар - олар оқушыларға идеяларды ойлап табуға, қайта қарауға, бағалауға, таратуға мүмкіндік береді. Бірақ бұл оқыту түрінің кемшілігі мобильді құрылғылар жадының шектеулі ауқымы пайдаланушылардың бұлтты сақтау қоймасына тәуелді болатынын білдіреді, яғни бұл ондағы жеке мәліметтерге қол жеткізуге және оған ие болуға қатысты қимылдарды тудырады [3, 57-59-б]

Швейцария мектептерде кең тараған оқыту технологиясының бірі концептуалды модель. Оның ерекшелігі білім алушының орындайтын оқу тапсырмаларын, сондай-ақ оқытушының ұсынатын қолдау тапсырмаларын сипаттауға мүмкіндік береді. Әрбір іс-әрекет мәтіндік, музыкалық немесе видеофайлдар секілді ресурстармен байланысты. Концептуалдық модель концептуалдық карта немесе ағашқа ұқсас құрылым ретінде көрінеді, оның тамыры - оқу

бірлігінің атауы, ал бұталары - оқу және қолдау тапсырмалары. Әрбір тапсырма бір оқу ресурсына байланысты.

LAMS (оқу іс-әрекетін басқару жүйесі) - 2002 жылы жасап шығарылған визуалдандыруға арналған алғашқы құралдардың бірі. Графиктік интерфейсі қарапайым. Қолданушылар сауалнама, дауыс беру, талқылау т.б. алдын ала дайындалған жаттығулар жиынтығының ішінен өздеріне қажетті элементтердің орнын ауыстыра алады. Бұл оқыту технологиясы студенттер қолданатын проблемалық оқыту, рөлдік ойын түрлерінің сипатында ауқымдыланып жасалған [4, 2-б]

Лондондық педагогикалық жоспарлаушы құрал мен Phoebe-тен ұсынылып шығарылған Learning Designer (оқуды жобалаушы) оқыту тәсілі. Ол Лауриллард жасақтап шығарған Диалогтық жүйеге (2002) негізделген. Құралдың мақсаттары мынадай: интерактивті, бейімделгіш, рефлекция, дискурсив және бірлескен оқу жобаларының көмегімен инновациялау бойынша білім беру практиктеріне қолдау көрсету, сондай-ақ бюджеттері шектеулі курстарда оқу технологияларын құруда дәріскерлерді және білім беру практиктерін қолдау. Бұл құрал модельдеу мүмкіндіктерін тапсырмаларды ресурстармен сәйкестендіру арқылы қабылдап, дизайнды нақты педагогикалық тұғырлармен келістіруге талпынады. Ол пайдаланушыға бағдарланған тұғырды қолданып, жоғарыда сипатталған LAMS құралымен интеграциялауды жоспарлайды [4, 4-б]

Дәріс барысында ақпараттық технологияны пайдалану мынадай педагогикалық мүмкіндіктер жүзеге асырылады:

- оқытудың жаңа әдістері мен формаларын қолдану;
- проблемалық, зерттеу, аналитикалық және модельдеу әдістерін қолдану арқылы классикалық әдістерді жетілдіру;
- жаңа ақпараттық технология құралдарын пайдалану арқылы оқу үрдісінің материалдық-технологиялық базасын нығайту;
- оқу үрдісі мен ғылыми-әдістемелік жұмыстарға жаңа ақпараттық технологияны қолдану негізінде озық тәжірибелерді тарату [7, 43-б]

Көптеген адамдардың қателігі педагогика пәнін баланы оқытудың түрі деп қабылдауы. Шын мәнінде, педагогика бала туралы емес, адам туралы, оның болашағы туралы айтатын нұсқаушы пән деп қарастыру керек. Студент өз қызығушылық пен қажеттіліктерін біріктері отырып, болашақ кәсіби іс-әрекеттермен байланыстыруы қажет. Өзіне әрдайым мынадай сұрақтарды қою керек:

- Бұл мен үшін қаншалықты маңызды?
- Маған қандай өмірлік проблемаларды шешуге тура келеді және бұл үшін не қажет?

Студентке алған білімді өзіне игерудегі процесс әртекті ақпараттарды ізденуге, тәжірибе жасауға, нәтиже шығаруға, өз көзқарасын білдіруге түрткі болуы тиіс. Сондықтан да, педагогикалық технологияларды сабақта қолданудың басты мақсаты білім алушының қызметін қарқындату, белсенділігін арттыру болып табылады [5, 79-б]

Қорыта айтқанда, цифрлық сауаттылық пен оқыту технологияларын кеңінен қолдануға талпыныс жасауымыз керек. Ешқандай блог, подкаст, интернет-іздеу жасамасақ, студенттердің оқуы барысында мобильді телефондарын белсенді түрде қолдануына ешқандай мүмкіндік бермесек, оқу бағдарламасының аясында осы технологияларды қолдану жолдарын үйре алмасақ, онда біздің болашаққа дайындап отырған жоғары интеллекті әрі бәсекеге қабілетті студенттеріміздің сапасы туралы не айтуға болады?

Бүгінгі күннің талабына сай білім саласында жаңа технологиялар қолданудың маңызы зор. Заман талабына сай білім беру студенттердің адамгершілік, интеллектуалдық дамуының жоғары деңгейі мен білімін қамтамасыз етуге бағытталған оқытудың үздіксіз үрдісі десек, оның тиімділігі мен сапасын арттыру қазіргі мұғалімнің шеберлігі мен оқу процесінің ғылыми теорияға негізделген және студенттің қабілеті мен бейіміне негізделген оқытудың таңдамалы әдістеріне көшуді талап етеді. Бүгінгі таңда жас ұрпаққа кез келген пәнді ұғындырудың тиімді жолы жаңа технология негіздерін қолдану болып саналады.

XXI ғасырда өмірдің барлық саласында табысты болу үшін, қажетті дағдыларды дарыту үшін, мұғалімдер тынымсыз еңбектену керек. Ата-бабамыз “Оқу - инемен құдық қазғандай” демекші, жан-жақты, шығармашыл, ізденімпаз ұстаз ғана табысты болып, нәтижеге жетеді. “Білімді болу деген сөздің мағынасы - белгісіз нәрсені ашуға қабілетті болу” деген Әл-Фарабидің сөзіне жүгінетін болсақ, ел ертеңі білімді ұрпақпен ғана өлшенбек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тәжіғұлова Г., Мәлібекова М. Ақпараттық технологиялар теориясы.
2. Мұхамбетжанова С. Ақпараттық технология және қашықтықтан оқыту.
3. “Good teaching”: an integration of contrasting research areas, Higher Education Reseach and Development, 19 (1); 55-59 бб.
4. Dalziel, J. (2009) “Prospects for learning design research and LAMS”, Teaching English with Technology, 9 (2): 2-4 бб.
5. Ш.Құрманалина, Б.Мұқанова, Ә.Ғалымова, Р.Ильясова “Педагогика” оқулық, 2 басылым, Астана-2010 жыл.
6. Педагогика. Дәріс курсы. - Алматы: Нұрлы әлем.
7. С.Әбенбаев, Ж.Әбиев “Педагогика” оқу құралы, Астана-2009.

ПРИНЦИПЫ И ОТБОР СОДЕРЖАНИЯ В ИНОЯЗЫЧНОМ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ

Жубанова Шолпан Алдабергеновна лектор, PhD докторант 3 курс
Тенизбаев Ерсайын Нурлубаевич преподаватель, магистр
Алматы, Казахстан

Для создания инновационного курса профессионально-ориентированного обучения студентов нелингвистических специальностей важно правильно подойти к вопросу отбора содержания обучения иностранным языкам и рассмотреть все существующие принципы профессиональной направленности.

Особенность принципов обучения в высшем образовании состоит в представленности идей нормативных требований, предъявляемых к организации образования и дальнейшему процессу осуществления образовательной деятельности вузов. Поскольку принципы обучения в рамках профессионального образования имеют свою специфику, то не совсем правильно говорить о степени важности того или иного принципа. Важно не рассматривать их отдельно друг от друга, нужно говорить об их успешном сосуществовании в системе, непрерывном взаимодействии.

Принципы обучения – это исходные положения, которые в своей совокупности определяют требования к учебному процессу в целом и его составляющим (целям, задачам, способам, средствам, организационным формам, процессу обучения). Четко сформулированные принципы обучения помогают решить вопрос о том, как и какое содержание учебного материала отбирать и какие материалы, и приемы использовать [1, С.223].

При определении принципов обучения для нашего исследования мы проанализировали ряд работ педагогов - исследователей.

Г.В.Юрчук выделила следующие основные принципы, позволяющие формировать профессионально ориентированную языковую компетенцию:

–принцип профессиональной направленности и междисциплинарной интеграции обучения предполагает профессиональноориентированное обучение иностранному языку, которое реализуется путем междисциплинарной интеграции через согласование тем, содержания обучения и направлено на обогащение обучения ИЯ специальными знаниями, понятиями с учетом уровня владения языком и профессионального интереса студентов. Изучение профессиональных тем на иностранном языке следует осуществлять по возможности так, чтобы они совпадали со временем их изучения на профилирующих дисциплинах. Такой прием облегчает и улучшает процесс их освоения;

– **принцип развития профессиональной речемыслительной деятельности.** Неисключая опоры на память, этот принцип предполагает не заучивание профессионального речевого материала (понятий), а организацию интенсивной умственной деятельности с учетом способности студентов. Это становится возможным, если задания на всех этапах обучения представляют собой учебно-речевые ситуации и профессионально ориентированные ситуационные задачи, имитирующие реальную практическую деятельность разного уровня проблемности и сложности и приближенные к ней, если применяются приемы, способствующие развитию механизмов мышления: ориентация в ситуации, выделение главных понятий, их взаимосвязи, установление и разрешение противоречий, развитие навыков аналитико-синтетической работы и применения законов диалектики, развитие клинического мышления;

– **принцип самостоятельности и активности** реализуется в деятельности студентовв процессе профессионально ориентированного обучения и заключается в проявляемой студентами способности достигать цели деятельности без помощи преподавателя. Самостоятельность студента выражается в том, что она всегда требует активности и проявляется, когда студент из объекта обучения становится его субъектом. Успешная реализация данного принципа зависит от организации практико-ориентированной деятельности студентов с целью формирования интегративной динамичной системы ролевых, деятельностных взаимоотношений субъектов общения. В нашем случае, это общение происходит в беспереводной форме, с участием студентов в решении профессионально-ориентированных ситуационных задач и носит поисковый творческий характер, что, по нашему мнению, способствует развитию интеллектуальных способностей, активности и актуализации профессионально - ориентированной языковой компетенции [2, 203с.].

С.С.Кунанбаева рассматривает совокупность **методологических принципов** при обучении иностранному языку, как интегративный концепт компетентностной модели «субъекта межкультурной коммуникации»: коммуникативный, когнитивный, концептуальный, лингвокультурологический, социокультурный, личностно-центрированный, интегрировано и комплексно реализующихся в рамках методической системы через совокупность методов, технологий, предметно-процессуальных аспектов содержания иностранного языка [3, 344с.].

Своего рода компромиссом можно считать позицию Махмутова М.И., который понимает под принципом профессиональной направленности «своеобразное использование педагогических средств, обеспечивающее заданный уровень усвоения студентами предусмотренных учебными программами знаний, умений, навыков и в то же время успешное формирование интереса к осваиваемой профессии, ценностное отношение к ней, личностные качества будущего специалиста» [4, С.57-63]. По Махмутову М.И. педагогические средства, которые реализуют принцип профессиональной направленности обучения, могут включать такие элементы, как:

- характер иллюстративного материала для раскрытия учебных тем;
- способы его структурирования и подачи;
- использование нестандартных приёмов, методов и форм обучения.

По мнению С.С.Кунанбаевой, инновационно-технологическое обеспечение целей уровневых образовательных моделей по овладению иностранными языками должно соответствовать следующей группе принципов:

- **принцип когнитивизма** как целенаправленно управляющий процессом становления «субъекта межкультурной коммуникации» при формировании адекватных ментальных конструктов в структуре обновлённого знания/сознания субъекта деятельности посредством построения визуальных образов; опорных логико-структурных схем; ассоциаций; интерактивности; синтеза словесной, знаковой, звуковой, изобразительной форм наглядности; создание проблемных ситуации и т.д.;

- **принцип концептуализации** как обеспечивающий присвоение новой лингвокультуры субъектом учебной деятельности в процессе учебной деятельности в условиях информационно-образовательной среды, созданной как электронными образовательными ресурсами,

содержащими аудио-, видео-, мультимедиаинформацию о языковых, культурных, этнических, социологических и прочих особенностях народов мира, обеспечивающих погружение обучающегося в культурно-языковую среду, так и Интернет-коммуникацией;

- **принцип рефлексивности** как реализующий идею центрирования образования на личность, развитии его потенциальных возможностей и собственной стратегии познания и саморазвития посредством возможности выбора индивидуальной траектории обучения в соответствии с уровнем подготовленности и индивидуальным характеристикам пользователя; альтернативность выбора; нелинейный алгоритм; неповторяемость ситуации; автономность и самостоятельность учащегося, реализующего свой уровень; самоконтроль уровня знаний по той или иной теме и т.д.[5, 208с.].

При реализации и внедрения электронного обучения и дистанционных образовательных технологий (ДОТ) в учебный процесс вуза необходимо учитывать все нижеприведенные принципы [6]:

• **принцип интерактивности**, выражающийся в возможности постоянных контактов всех участников учебного процесса с помощью специализированной информационно-образовательной среды (в том числе, форумы, электронная почта, Интернет-конференции, on-line - уроки);

• **принцип адаптивности**, позволяющий легко использовать учебные материалы нового поколения, содержащие цифровые образовательные ресурсы, в конкретных условиях учебного процесса, что способствует сочетанию разных дидактических моделей проведения уроков с применением дистанционных образовательных технологий и сетевых средств обучения: интерактивных тестов, тренажеров, лабораторных практикумов удаленного доступа и др.;

• **принцип гибкости**, дающий возможность участникам учебного процесса работать в необходимом для них темпе и в удобное для себя время;

• **принцип модульности**, позволяющий использовать ученику и преподавателю необходимые им сетевые учебные курсы (или отдельные составляющие учебного курса) для реализации индивидуальных учебных планов;

• **принцип оперативности и объективности оценивания** учебных достижений учащихся [7].

Под **содержанием обучения** иностранному языку понимаются определенные природой общения его составляющие, которыми должен овладеть обучаемый в ходе процесса обучения иностранному языку [8]. Содержание обучения следует рассматривать как интегративное целое, неразрывно связанное с целями обучения [9]. Как отмечают Н.Д. Гальскова и Н.И. Гез, если цель обучения иностранному языку, представляет собой многоаспектное образование, то и содержание, с помощью которого происходит достижение этой цели, не может не быть многокомпонентным [10, 336с.].

Мещерякова Е.В. рассматривает компонентный состав содержания профессионально-ориентированного обучения студентов неязыковых вузов, с точки зрения формирования у студентов способности к иноязычному опосредованному (посредствам чтения и письма) и непосредственному (в устных формах) общению в конкретных профессиональных, деловых и научных сферах и ситуациях:

1. Организация курса обучения иностранному языку с использованием модулей;
2. Обучение дискурсу на базе печатных и аудитивных профессиональных иностранных текстов;
3. Применение инновационных технологий: кейс-анализа, проблемного обучения, проектного метода и др.;
4. Создание в процессе обучения иностранному языку не только условных ситуаций профессионального общения (во время деловых игр, конференций и др.), но и условий естественного общения с носителями изучаемого иностранного языка (на специально организованных встречах; обмен опытом в освоении профессии со студентами зарубежного

вуза соответствующего профиля по Интернету; на студенческой профессиональной практике за рубежом и т.д.);

5. Использование для достижения учебных целей различных информационно-коммуникационных средств, включая Интернет;
2. Применение современных способов оценки уровней владения иностранным языком;
3. Организация самостоятельной работы учащихся, способствующей развитию у них умений учиться, в том числе самостоятельно определять цели учения, выбирать и рационально использовать его средства и способы, а также самостоятельно контролировать ход учебной деятельности оценивать её результаты;
4. Оптимизация различных форм учебной работы студентов в неязыковом вузе: аудиторной, внеаудиторной, дистанционной;
5. Осуществление системного подхода к организации аудиторно-внеаудиторной работы изучающих иностранный язык;
6. Разработка качественных учебных материалов [11, С.405-409].

По мнению Н.Д. Гальсковой, в содержание обучения иностранному языку необходимо включать:

- сферы коммуникативной деятельности, темы и ситуации, речевые действия и речевой материал, учитывающие профессиональную направленность студентов;
- языковой материал (фонетический, лексический, грамматический, орфографический), правила его оформления и навыки оперирования им;
- комплекс специальных (речевых) умений, характеризующих уровень практического овладения иностранным языком как средством общения, в том числе в ситуациях профессионального и делового общения, совместной производственной и научной работы;
- систему знаний национально-культурных особенностей и реалий страны изучаемого языка [12, 192с.].

Академик С.С.Кунанбаева считает, что предметное содержание модели общения структурируется посредством компонентного состава КЛК (когнитивно-лингвокультурологический комплекс) и включает:

- типовыекоммуникативныесферы;
- специфические для этих сфер набор тематик;
- состав типовых ситуации общения и их моделируемые варианты;
- метаязыковойлингвистическийматериал;
- инофонные тексты различных композиционно-речевых форм (описание, характеристика, спецификация, изложение и др.), жанров речи (интервью, дискурс, презентация, пресс-конференция и т.д.) [3, 344с.].

О.А. Какурина отмечает, что содержание обучения ИЯ-это постоянно развивающаяся категория, в которой можно выделить как предметный, так и процессуальный аспект, где предметный аспект является первичным по отношению к процессуальному. О.А.Какурина определяет следующий состав предметного содержания обучения ИЯ:

- ✓ Предметный аспект (сферы общения, ситуации общения, темы, тексты, языковые знания, страноведческие и лингвострановедческие знания)
- ✓ Процессуальный аспект (языковые знания, речевые умения, учебные умения) [9].

Таким образом, на основе проведенного выше анализа основных принципов и отбор содержания обучения ИЯ, согласно которым должен строиться современный процесс обучения, направленный на формирование у учащегося иноязычной профессионально-ориентированной компетенции, особую важность имеет то, что реализация перечисленных выше принципов обучения иностранным языкам ориентирует процесс обучения иностранным языкам на личность учащегося в целом. Главным является при этом становление у учащегося не только иноязычных речевых навыков и умений, но и всей совокупности его когнитивных и аффективных способностей, нередко не являющихся лингвистическими, но создающих предпосылки для успешного функционирования последних. Это значит, что в современной модели обучения иностранным языкам, построенной на принципах взаимосвязанного

коммуникативного, социокультурного и когнитивного развития учащегося, последний выполняет роль субъекта учебного процесса и субъекта межкультурного взаимодействия.

Список использованной литературы:

1. Пассов, Е И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. - М. Просвещение, 1991. - С. 223.
2. Юрчук Г.В. Формирование профессионально ориентированной языковой компетенции студентов медицинского вуза.Дисс.канд.пед.наук, Красноярский государственный педагогический университет им.В.П.Астафьева, Красноярск, 2014.- 203 с.
3. С.С.Кунанбаева. Теория и практика современного иноязычного образования. - Алматы, 2010-344 с.
4. А.А.Махмутов, Н.В.Бугуева. Принципы обучения английскому языку в неязыковом вузе. Теория и практика лингвистического образования/Педагогическое образование в России №1, 2012.-С.1-4
5. С.С.Кунанбаева. Компетентностное моделирование профессионального иноязычного образования. Монография. Алматы, 2014. – 208 с.
6. Организационная структура дистанционного обучения. – http://moodle.dstu.edu.ru/mod/resource/view.php?id=21827
7. Положение об обучении с применением электронного обучения и дистанционных образовательных технологий при реализации образовательных программ. 7 с. http://sch49uz.mskobr.ru/files/polozhenie_ob_obuchenii_s_primeneniem_e_lektronnogo_obucheniya.pdf
8. М.Н. Вятютнев. Теория учебника русского языка как иностранного (Методические основы) -М., 1984
9. О.А.Какурина. Особенности компонентного состава содержания профессионально-ориентированного обучения иностранным языкам. Журнал «Язык и культура» С.48-51http://pskgu.ru/projects/pgu/storage/wt/wt13/wt13_12.pdf
10. Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: учеб.пособие для студ.лингв.унив-тов и фак.ин.яз.высш.пед.учеб.завед./ Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. Учебноепособие. — 4-е изд., стер. — М.: Академия, 2007. — 336 с.
11. Е.В. Мещерякова. Модернизация содержания профессионально-ориентированного обучения иностранному языку студентов технического вуза. Журнал Известия Московского государственного технического университета МАМИ scholar.Выпуск № 2 / том 3 / 2012. С.405-409
12. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя. -2-е издание., перераб.и доп. -М: АРКТИ-2003.- 192 с.

УДК 338.48; 796.5

ҚАЗАҚ ЕЛІН ӘЛЕМГЕ ТАНЫТУШЫ

Жунусова Алия Анархановна бейіні бойынша докторы,
Нурмат Асия Игибаевна магистр,
Аяпбекова Алия Ескермесовна г.ғ.к., доцент,
«Тұран-Астана» университеті, Нұр-Сұлтан қаласы

Жер бетін түрлі ұлттар мен ұлыстар, әр түрлі тайпалар мекендейді. Олардың жұтатын ауасы бір, өмір сүретін ғаламшары бір болғанымен, нәсілі, ұлты, тілі, діні, мәдениеті, географиялық ортасы әр түрлі. Бірі – Азиялық болса, бірі – Еуропалық, енді бірі моңғол тектес; бірі ақ нәсілді болса, бірі қара нәсілдік; бірі оңтүстік континентте өмір сүрсе, енді бірі солтүстікте, бірі шығыста, бірі батыста өмір сүреді; бірінің ұстанған діні – христиандық болса, бірі мұсылмандық, бірі буддистік, католиктік және т.б. болып кете береді [1].

Сондай-ақ олардың даму ерекшелігі де, тарихы да сан қилы. Қазақ халқының да ұлт болып, етек-жеңін жинап, егемендікке қол жеткізуі бір күннің, бір жылдың, тіпті бір ғасырдың ішінде бола қалған жоқ. Халқымыз қан-қилы жағдайды басынан өткізіп, өзінің ұлттық бірлігін, туған жер алтын бесігін қорғап, азаттық туын жоғары көтерді [1].

Қазақ халқының тұғыры берік, жұлдызы жарық ел болуын аңсап, осы қасиетті мақсат жолында ақ найзаның ұшымен де, білектің күшімен де, ой ұшқырлығымен де заманының аса көрнекті ұлы болған ерлеріміз жетерлік [2].

Соның бірі – Әліби Тоғжанұлы Жангелдин.

Әліби Жангелдиннің тарихта алатын орны ерекше. Бүгінге дейін оны тек қоғам қайраткері қатарынан ғана көріп келдік. Ал қоғамдық өмірге араласпас бұрын, әлем елдерін жаяу шарлаған тұңғыш қазақ екені жайында берілген ақпараттар жеткіліксіз.

Ә. Жангелдин – әлемді жаяу аралағандығымен қазақстандық туризмнің негізін қалаушы болды деп айта аламыз.

Бүгінгі Қазақстан – қалыптасқан мемлекет. Қазір біз мемлекет құрудың жаңа белесіне аяқ бастық. Елдігіміздің негізі тарихи танымның тереңдігі мен ақиқаттылығында екенін Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев анық атап көрсетті: «Қазақтың сана-сезімі өткендегі, қазіргі және болашақтағы тарихтың толқынында өзінің ұлттық «Мен» дегізерлік қасиетін түсінуге тұңғыш рет енді ғана мүмкіндік алып отыр. Бірақ бұл мүмкіндік қана, ол шындыққа, тек қазақтардың ғана емес, барлық қазақстандықтардың жаппай санасына орныққан фактіге айналуы қажет. Ал осы міндет біздің алдымызға тек қана, бір ғана мүмкіндік түрінде емес, қатал қажеттілік түрінде де қойылып отыр. Оны шешсек, біз тарихтың өзімізге шақталған мезгіліне сәйкес боламыз, тарихи болымсыздықтың бос қуысында босқа қарманып жүрмейміз...». Сонымен қатар Елбасы өткен-кеткенімізді маман ғалымдардың егжей-тегжейлі жазуын қадап айтты [3].

Тарихты тану мектеп қабырғасынан бастау алатынын ескерсек, бүгінде қазақстандық ғалымдардың еншісінде болашақ ұрпақ алдында есеп беру міндеті тұр.

Осы орайда, Білім және ғылым министрілігінің бастамасымен бірнеше сериялы ғылыми жинақтар жазу қолға алынды.

Соның бірі – Қазақстандағы туризм саласының тарихына үлкен үлес қосқан, дүниенің төрт бұрышын аралаған жиһангез, саяхатшы әрі сардар Әліби Тоғжанұлы Жангелдин жайындағы ғылыми-танымдық естелік [4].

Әліби Жангелдин өз есімін дүние жүзін жаяу аралауға арнаған тұңғыш саяхатшы-жиһангез (жаһангер) қазақ ретінде ел тарихында мәңгілікке қалдырды. Ол ел мен жерді көріп, мәдениеті мен тарихын танып, білуге, дүниенің сырын ашып, тереңіне бойлауға деген құштарлығымен және ерекше ұлттық қасиетімен аты аңызға айналған тұлға [5]. Алыс елдерге саяхаттан ол қырға алғашқы кинопроектор әкелген. Өз халқы үшін алыс қиырларды ашып, теңдесі жоқ саяхатын айқындайтын материалдар жинады. Саяхатшы Әліби Жангелдин салған жол Қазақстан елінде туризмді өркендетудің бастауы болып табылады. Заманның ұңғыл-шұңғылына үңіліп, қоғамның ақ-қарасын пайымдап, уақытпен бірге адымдап отырған Әліби Жангелдин қазақ ұлтының ұлы тарихи тұлғасы, болашақ ұрпаққа өмірі мен қызметін үлгі-өнеге етерлік адал патриот (сурет 1).

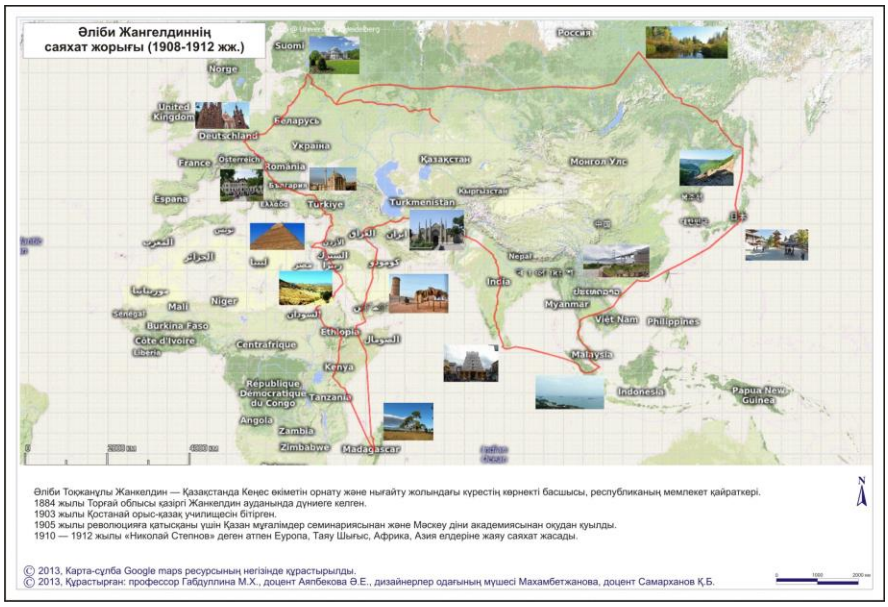

1-Сурет. Әліби Жангелдиннің саяхат жорығы

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін туристік қызметті реттеу мен халықтың тарихи және мәдени мұрасын қайта өркендету үшін негіз қаланды.

Туризм – әлемдік экономикадағы алдыңҒы орындағы және ерекше қарқынды дамушы салалардың бірі. Жалпы туризмнің тұрақты дамуына әр түрлі факторлар әсер етеді: табиғи-географиялық, әлеуметтік, экономикалық, діни, тарихи т.б. Қазіргі кезде туризм еліміздің экономикасын дамытудың басым бағыттарының бірі болып табылады.

Қазір қазақша саяхатты – туризм деп атайды. Ол француз тілінде – tourisme, tour, біздің ана тіліміздегі мағынасы: серуендеу, жол жүру, яғни, адамның бос уақытындағы саяхаты, белсенді демалысының бір түрі. Саяхат адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасын, танымдық қабілетін арттырады, ел мәртебесін әлемге танытады [1].

Ел ішінде саяхат жасау – ішкі (ұлттық) туризм; шетелге саяхат жасау – халықаралық (шетелдік) туризм; саяхат мақсатына қарай: экологиялық ойын-сауық, танымдық, спорттық, балалар туризмі; әлеуметтік мақсатына қарай: іскерлік (конгресс, жәрмеңке), этнографиялық, діни туризм болып бөлінеді.

Энциклопедияларда: «... қазақ жеріндегі туризмнің тарихи алғы шарттары біздің заманымыздан бұрынғы үшінші мыңжылдықта қалыптаса бастаған Ұлы Жібек жолының дамуы болып табылады», – деп жазылып жүргенімен, еліміздегі саяхаттың – туризмнің басталуы тым әріде.

Осы орайда XIV ғасырдың ақыры – XV ғасырдың басында өмір сүрген Асан Қайғы Сәбитұлының елінің сулы-нулы, шөбі шүйгін, құтты қоныс тауып, «адамы жүзге келмей өлмейтін, қойы екі төлдейтін» мамыражай еркін өмір сүруін аңсап, бұл мұратын «Жерұйық» деп атап, алты атанға жүк артып, алты жыл жайлы қоныс қарап, қазақ жерін түгел шолып шығуы, әр қоныс, мекенге байыпты сын, баға беруі мемлекеттік іс, үлкен қайраткерлік қана емес, қазақ жеріне жасалған ұлы саяхат та ғой. Олай болса, Асан Қайғы бабамыз – дала данагөйі, ірі мемлекет қайраткері, абыз және ұлы саяхатшы да. Бұл қазақ жерінде саяхаттың, яғни бүгінгі туризмнің XIV – XV ғасырлардан бастау алатынын көрсетеді.

XIX ғасырға дейін саяхат жасау барған ел жайында мәлімет (табиғаты жайында, халқы, тарихы, шаруашылығы) алумен ғана шектелді. Саяхатты суреттеу сонау антикалық заманда өмір сүрген Геродоттың, Александр Македонский жорықтарын жазған қасындағы ғалымдардың жазбаларынан көреміз. Ал Марко Поло мен Афанасий Никитиннің жорықтары Ортағасырлық саяхаттың классикалық үлгісі іспеттес. Діни тұрғыда жасалған саяхат түрі Орта ғасырларда «құлшылық ету», ал мұсылмандар арасында «қажылық сапар» деген атқа ие болды [1].

Қазақстандағы алғашқы туристік ұйымдар XX ғасырдың 20-30 жылдарында пайда болды. Қазақстан туризмінің қалыптасуына ең алғашқы үлес қосушылардың бірі әрі бірегейі – Әліби Жангелдин болды.

Бүгінгі таңда республика бойынша 700-ден астам саяхаттық маршруттар белгіленген, қазір елімізде туризмнің барлық түрлері (экономикалық, сауықтыру, спорттық, танымдылық т.б.) жүргізіледі.

Қазақстанда туризмнің даму тарихы жалпы әлемдік тенденциялардан ерекшеленеді. Себебі, көптеген жағдайда оның даму ерекшелігі елдің саяси, экономикалық және әлеуметтік ерекшеліктерімен анықталады [1].

Саяхат жасау адамның туған жеріне деген махаббатын, патриоттық сезімін арттыра түседі. Үйден қырық адым аттасаң мүсәпірсің демекші, туған елдің, кіндік қаның тамған топырағыңның қадірін шетте жүргенде түсінесің.

Әліби Тоғжанұлы Жангелдин – Орталық және Шығыс Еуропаны, Африка, Азия және Жапония елдерін жаяу аралап өткен қазақ халқының алғашқы турисі ретінде де, журналист-фотограф, қиырда жатқан қазақ топырағына алғаш киноаппаратын әкелген жаңашыл адам ретінде де өз ұрпағына үлкен өнеге. Міне, саяхатшы Әліби адамзатқа деген ыстық махаббатын осылай білдірді. Әліби есімімен, оның романтикаға толы өмірі мен пассионарлық әрекеттері, халқының бостандығы мен тәуелсіздігі үшін қолынан келгенше тер төккен қайраткерлігі, қатар жүреді.

Біз айналамыздағы әлемді тану үшін жер шарын жаяу және теңіз жолымен айналып шыққан нағыз саяхатшының шынайы өмірін жан-жақты зерттеп, оның ішкі жан-дүниесін түсінуге тиіспіз. Ол әлемді өзі ғана көріп, біліп қойған жоқ, сонымен қатар отандастарына ескі өмірден, жаңа әлемге жетелейтін жаңалықтарды айтып, сол деңгейге жетуді табыстады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Габдуллина М.Х., Мазбаев О.Б., Аяпбекова А.Е. Малое путешествие вокруг света Алиби Жангельдина. Астана 2016, -164 с.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. «Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ». 17 қаңтар 2014 жыл.
3. Габдуллина М.Х. Саяхатшы-қайраткер // «Қазақстандағы туризмнің даму болашағы» атты ЖОО аралық ғылыми-тәжірбиелік конференция материалдары. 1-том. – Астана, 2011 ж.
4. Әліби Жангелдин – қазақтың Марко Полосы / Сағдат Әділбеков // Егемен Қазақстан. 2009 ж. – 20 қараша.
5. Ягнинский А.М. «Алиби Джангильдин – казахский Марко Поло». Научно-методический журнал. Соқпақ-Тропинка. №1. – Уральск, 2005.

УДК 14.01.85

MICROSOFT ACCESS ДЕРЕКТЕР БАЗАСЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ «МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ ІС ҚАҒАЗДАРЫН ЖҮРГІЗУ» ПӘНІ БОЙЫНША ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУ ҚҰРАЛЫН ӘЗІРЛЕУ

Жусупов Дамир Жолдоспаевич,
«ҚИнЭУ кәсіпкерлік колледжі» студенті,
Ғылыми жетекшісі: Бектасова Алтынай Аргынгельдиновна
Қостанай қаласы, Қазақстан

Қоғам мен білім беруді ақпараттандыру үдерісінің бір тарабы - жаңа ақпараттық технологиялар-электрондық оқу құралын пайдалана отырып, оқытудың бір түрін жасау және тәжірибеде қолдану.

Ғылыми жұмыста жаңа ақпараттық технологиялар құралдарының мүмкіндіктері, оларды табысты пайдалану үшін қажетті жағдайлар зерттеледі, электрондық оқулықтарды жасау және одан әрі пайдалану үшін қажетті қолданбалы бағдарламалық қамтамасыз ету қарастырылады және талданады. Бұдан басқа, нақты оқу пәнінің ерекшелігін ескере отырып, осындай электрондық қосымшаларды құрудың барлық кезеңдері сипатталады.

«Мемлекеттік тілде іс жүргізу» пәні бойынша электрондық оқу құралын әзірлеу» ғылыми жұмысының таңдалған тақырыбы осындай электрондық оқулыққа қажеттілік сөзсіз, ал осы пән бойынша оқулықтардың өздері жоқ немесе олардың саны өте аз болғандықтан өзекті болып табылады.

Жұмыстың мақсаты - колледждің барлық мамандықтары бойынша білім алушыларға арналған Microsoft Access деректер базасын қолдану арқылы «Мемлекеттік тілде іс жүргізу» электрондық оқу құралын әзірлеу.

Гипотезасы- егер іс қағаздарын жүргізу сабақтарында электрондық құралдарды қолданса, онда бұл көрнекі ақпараттың сапасын және студенттердің дербестігін арттыруға мүмкіндік береді.

Электронды оқулықты құру кезеңдері:

- колледждің оқу жоспарына сәйкес «Мемлекеттік тілде іс жүргізу» пәні бойынша оқу материалдарын жинау және талдау;

-электрондық оқулықтар жасау үшін қолда бар бағдарламалық құралдарды зерттеу және талдау;

- «Мемлекеттік тілде іс жүргізу» пәні бойынша электрондық оқу құралын жасау.

Жұмыстың жаңалығы - электрондық оқулық бағдарламасы Microsoft Access деректер базасын қолдану арқылы Delphi әзірлеу ортасында Object-Pascal тілінде жазылған.

Жұмыстың ғылыми және практикалық құндылығы «Мемлекеттік тілде іс жүргізу» пәні бойынша курсты оқып үйрену үшін электронды оқулықты жасау және пайдалану мүмкіндігі болып табылады.

1.Электронды оқу құралы: анықтамасы, ерекшеліктері және оларды әзірлеу принциптері

Электронды оқу құралы (ЭОП) — бұл оқу процесінде білім беру, сақтау, жаңарту, пайдалану, меңгеруді бақылау және т. б. үшін бағдарламалық құралдар мен шешімдердің жиынтығы.

Электрондық оқулықтың баспа оқулығынан ерекшеленетін белгілерін нақты анықтау қажет.

1) Әрбір баспа оқулығы (қағаз тасымалдағышта) оқушылардың белгілі бір бастапқы дайындық деңгейіне есептелген және оқытудың соңғы деңгейін болжайды. Көптеген жалпы білім беретін пәндер бойынша қарапайым (базалық), күрделілігі жоғары оқулықтар, факультативтік және басқа да электрондық оқулық бар. Бұл ретте ол бір лазерлік компакт-дискіде орналасқан, әрбір деңгей үшін интерактивті режимде білімді тексеру үшін көп нұсқалы тапсырмалар мен иллюстрациялар, мәтінге анимация, көп нұсқалы тапсырмалар болады.

2) Электрондық оқулықтағы көрнекілік баспа оқулығына қарағанда айтарлықтай жоғары. Көрнекілік мультимедиалық технологиялардың электрондық оқулықтарын: анимациялар, дыбыстық сүйемелдеу, гиперсілтемелер, бейнесюжеттер және т. б. жасау кезінде де қолданылады.

3) Электрондық оқулық тексеру тапсырмаларының, тестілердің көптүрлілігін, көп деңгейлі және алуан түрлілігін қамтамасыз етеді. Электрондық оқулық барлық тапсырмалар мен тесттерді интерактивті және оқыту режимінде беруге мүмкіндік береді.

4) Көптеген электрондық оқулықтар өз құрылымы бойынша ашық жүйелер болып табылады. Оларды пайдалану процесінде толықтыруға, түзетуге, түрлендіруге болады.

5) Пайдалану кезінде көп функцияны қамтамасыз ету үшін және әзірлеу мақсатына байланысты электрондық оқулықтардың әртүрлі құрылымы болуы мүмкін. Мысалы, сабақта қолдану үшін нақты пән бойынша оқу бағдарламасын қолдайтын электрондық оқулық жасауға және оқу материалын қолда бар тақырыптық жоспарлауға сәйкес беруге болады. Электрондық оқулықтарды тақырыптық жоспарлауға байланыстырмай, нақты курс бойынша оқу жоспарына сәйкес әзірлеуге болады. Оқу материалын тік зерттеу принципі бойынша электрондық оқулықтар жасауға болады. Мұндай электронды оқулықты өз бетінше оқуға, емтихан тапсыруға, сабақта қолдануға болады.

ЭОП кемшіліктері:

• арнайы жабдықты пайдалану қажеттілігі;

* ақпаратты ұсыну мүмкін еместігі;

* монитормен жұмыс істеу кезінде шаршау.[1,15бет]

2. Электронды оқу құралын жүзеге асыруға арналған құралды таңдау негіздемесі

Электрондық құралды тікелей жасауға көшпес бұрын электрондық кітаптарды жасау үшін қолжетімді бағдарламалық құралдарды оқып, талдау қажет.

Delphi императивті құрылымдалған объектілі-бағытталған бағдарламалау тілі қатаң статикалық типизациялаумен. Негізгі қолдану саласы-қолданбалы бағдарламалық қамтамасыз етуді жазу.

Object-Pascal тілінде Delphi әзірлеу ортасында Microsoft Access деректер базасын пайдаланады.

Бағдарламада деректер базасы түсіндіріледі, сондықтан бағдарламада логин мен парольді пайдалану және тіркеу функциясы бар. Барлық деректер Microsoft Access-те сақталады.

Microsoft Office Access немесе жай ғана Microsoft Access - Microsoft корпорациясының деректер қорын басқарудың реляциялық жүйесі (ДББЖ). Microsoft Office пакетінің құрамына

кіреді. Байланысты сұраныстарды, сыртқы кестелермен және деректер базасымен байланысты қоса, функциялардың кең спектрі бар. Кіріктірілген VBA тілінің арқасында Access деректер базасымен жұмыс істейтін қосымшаларды жазуға болады.

3. Электронды оқу құралын сипаттау

«Мемлекеттік тілде іс жүргізу» электрондық оқу құралы «Мемлекеттік тілде іс жүргізу» пәнін оқитын күндізгі және қашықтықтан оқытудың барлық мамандықтары бойынша техникалық және кәсіптік білім алушыларға арналған. Сондай-ақ, осы электронды оқу құралы осындай пәндерді оқитын студенттер үшін, сондай-ақ осы тақырыпты меңгергісі келетіндер үшін пайдалы болады.

Электрондық құралдың басты беті 4 блоктан тұрады:

- «Оқуды бастау»;
- «Электронды оқу құралы туралы»;
- «Автор туралы»:
- «Алғы сөз». (сурет.1)

«Электронды оқу құралы» блогында электрондық құралдың сипаттамасы беріледі.

«Автор туралы» блогында «Мемлекеттік тілде іс жүргізу» пәнін жүргізетін автор – оқытушы туралы айтылады.

«Алғы сөз» блогында пәнінің мақсаттары мен міндеттері туралы баяндалады.

«Оқуды бастау» блогында теориялық материал, практикалық тапсырмалар, тестілер және құжаттардың шаблондары бар. Бұл пайдаланушы электрондық оқулықта жұмыс істейтін негізгі блок.

4.Электронды оқу құралдарының интерфейсі

Интерфейс - бұл пайдаланушының бағдарламалық, ойын немесе құрылғының операциялық жүйесімен өзара әрекет ету құралы. Интерфейс кез келген бағдарламаны немесе үйреншікті мәтіндік редакторды тануды талап етеді. Бұл термин адамның компьютер жұмысын басқаруға көмектесетін әр түрлі құралдардың жиынтығын білдіреді.

Интерфейстің негізгі міндеті ақпаратты басқару болып табылады және интерфейстің қаншалықты ыңғайлы болатынынан ақпарат алмасу соншалықты тез болады.

Интерфейсті мүмкіндігінше достық жасау үшін келесі әдістерді қолдану:

- негізгі басқару элементтерін қолдану;
- аралас түстердің шағын мөлшерін пайдалану;
- интерфейсті стандарттау. [2, 11бет]

Пайдаланушы бағдарламаны ашқан кезде оған «авторизация» терезесі ашылады. Ол өз деректерін енгізіп, логин мен пароль арқылы кіре алады. (Сурет 2)

Электронды оқулықта жұмыс істеу үшін «Оқуды бастау» басты бетіне басу керек. «Теориялық материал» терезесі пайда болады, пайдаланушы бөлімді таңдайды- «Бөлімді таңдаңыз»

Теориялық материал 6 бөлімнен тұрады. Әр бөлімде «Бөлім» тақырыптары бар. Мысалы, 1 - бөлімді таңдаңыз-1.1 тақырыбы. (сурет 3)

Дәріс ашылады, пайдаланушы теориялық материалдармен танысады және практикалық тапсырмаларды орындайды. Практикалық тапсырмада тапсырманың орындалу барысы беріледі, онда ол видеолекцияны тыңдау, тест орындау және шаблон бойынша құжат құрастыру керек.

Тестті орындап, жауаптарды көруге болады. Олар бағдарламада сақталады.

Барлық дәрістер қандай да бір бөлімді немесе қандай да бір тақырыпты таңдаған кезде, практикалық, теориялық және бейнематериалдар тек осы тақырыпқа ғана ашылады, яғни олар байланысқан, байланыста жасалған. Сен 3 бөлімді және 2 бөлімнен видеолекцияны немесе 2 бөлімнен тестті аша алмайсың.

Бағдарламада әдепкі бойынша администраторлық жазба болады, онда оқытушы жауаптарды, практикалық тапсырмаларды орындауды тексере алады. Әкімшілік жазбаның «admin» логині, ал пароль «admin» сөзі тек кері тәртіпте – «nimda»

6. Қорытынды

Электронды оқу құралын құру барысында зерттелетін тақырып бойынша оқулықтар, мақалалар және сайттар материалдары зерделенді. Электрондық оқу құралы осындай үлгідегі оқулықтарды жасау талаптарына сәйкес келеді,ал оның мазмұны осы пән бойынша колледждің оқу жоспарына сәйкес келеді.

Әзірленген электрондық оқу құралы оны сабақта пайдалануға, сондай-ақ студенттердің өзіндік жұмысына арналған. Ол студенттерді оқытудың әмбебап және қажетті нысаны болып табылады. Оның көмегімен әрбір студент жеке айналыса алады. Сабақты өткізіп алған студент электрондық оқулықтың көмегімен қандай да бір тақырыпты өз бетінше оқуға мүмкіндігі бар.

Атқарылған жұмыстың практикалық құндылығы мынада:

біріншіден, мен оқыту компьютерлік жүйелерін әзірлеу тәжірибесін алдым, оның ішінде осындай жүйелерді әзірлеудің аспаптық құралдарын игердім;

екіншіден, колледж өз билігіне ие болады және білім беру процесінде оқытудың жаңа электрондық құралы-«Мемлекеттік тілде іс жүргізу» пәні бойынша компьютерлік оқулықты пайдалана алады.

Пайдаланған әдебиет тізімі:

1.Басаков М. И. Делопроизводство (Документационное обеспечение управления) [Текст]: учебное пособие для студентов учреждений среднего профессионального образования / М. И. Басаков. — Москва: Маркентинг, 2012. — 336 с.

2.Что такое интерфейс? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://otvetcenter.ru/chto/interface/

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Закамолкин Владимир Анатольевич
Кандидат технических наук,
КГКП «Саранский гуманитарно-технический колледж им. А. Кунанбаева»,
город Сарань, Казахстан

Плохой учитель преподносит истину, хороший учит ее находить.
А. Дистервег

В настоящее время учебные заведения находятся в постоянной конкурентной борьбе за потенциального студента. В этих условиях лучшие шансы на дальнейшую деятельность по подготовке специалистов будут у тех колледжей, которые гарантируют высокое качество образования, удовлетворяющее всех потребителей услуг этого учебного заведения. Главной задачей системы технического и профессионального образования является подготовка компетентного, конкурентоспособного специалиста. Поэтому условием выполнения основной задачи является внедрение новых форм обучения и инновационных технологий в учебный процесс. Использование новых информационных технологий позволяет расширить познавательное пространство, увлечь обучающихся эффективными видами учебной деятельности и методами повышения собственных знаний.

Что же собой представляет инновационный процесс? Это комплексная деятельность по созданию, использованию и распространению новшеств. Они определяют методы, формы, средства, технологии, которые используют в педагогической практике. Данные методики ориентированные на личность студента, на развитие его индивидуальных способностей. Улучшение качества образования в системе ТиППО невозможно без модернизации учебного процесса, в том числе без применения инновационных компьютерных и мультимедийных технологий.

Век современных технологий - век информатизации, неразрывно связанный с компьютерной техникой. Для полноценного проведения занятий преподавателю необходимо

оборудование, способное облегчить его работу, сэкономить время, дать возможность для самообразования. Это современные компьютеры и многофункциональные комплексы (сканер, копир, принтер), интерактивное оборудование, мультимедиа, наличие доступа в интернет.

Главной задачей инновационной технологии - является раскрытие совокупности закономерностей с целью установления и применения на практике наиболее результативных, последовательных образовательных действий, требующих наименьших затрат времени, материальных и интеллектуальных ресурсов для достижения нужного результата. [1, с.157]

Обновленное содержание образования в Казахстане, которое внедрено, направлено на применение активных форм обучения, в ходе которых предполагается, что обучающиеся развивают функциональную грамотность, дают возможность активно «добывать» знания, с огромным желанием развивать коммуникативные навыки общения со сверстниками, и творчески подходить к решению проблем. В том числе информационные технологии сотрут границы к доступу необходимой информации.

На сегодняшний день педагог не единственный источник информации. Благодаря информационным технологиям обучающиеся получают доступ к любой информации через сети Интернет. Одна из целей педагога - научить критически относится к этой информации, уметь анализировать и оценивать.

Мультимедиа является одной из наиболее инновационных и эффективных образовательных технологий. Благодаря возможности интерактивности, гибкости и интеграции различных типов учебной информации, есть возможность учитывать индивидуальные особенности студентов и тенденции к повышению их мотивации. Экспериментально установлено, что при использовании мультимедиа существенно повышается количество и качество воспринимаемой информации и сокращается время необходимое для ее полноценного восприятия и накопления.

Сбалансированное использование информации, а именно чередование или комбинирование текста, графиков, видео- и звукового ряда – все это делает презентации максимально комфортными и удобными в использовании. Следует особо отметить, что при их создании студенты часто находят новые интересные факты, фотографии, видео, предлагают новые формы подачи материала. Такая работа оказывается полезной для всех, в том числе для преподавателя.

Обучение студентов с использованием инновационных технологий, интерактивного оборудования, современных образовательных программ поднимает обучение на новый более качественный уровень. Отработка практических навыков на современных тренажерах и системах позволяет достигать высокого уровня мастерства, а также использование виртуальных моделей манипуляций сегодня не мечта, а реальностью.

При грантовой поддержке МОН РК в рамках проекта «Модернизация системы ТиПО» финансируемого Всемирным Банком - в колледже уже не первый год студенты работают в лабораториях, оснащенных новейшим оборудованием - «Электролаборатория по релейной защите», «Электролаборатория электротехники с основами электроники», «Энергосбережения в системе электропотребления». «Ветрогенераторы и солнечная фотоэлектрическая система», «Лаборатория автоматизированных рабочих мест», «Лаборатория технического контроля и качества полимерной продукции», «Мини-завод по производству полимерных изделий». Это дает возможность модернизировать учебный процесс, способствовать повышению мотивации студентов, экономить время при объяснении нового материала, воздействие на разные системы восприятия обучающихся, обеспечивая постоянный оперативный контроль над усвоением материала.

Результатом работы данного оборудования стали реальные дипломные проекты студентов Рыбакова В. В. И Суханова В.В. по темам: «Использование альтернативных источников электроэнергии в системе электроснабжения колледжа», Есенгулова Ж.Ж. и Бобнева А.А. «Автоматизация системы альтернативных источников электроэнергии» руководитель проектов преподаватель специальных дисциплин Катинас В.М.. Студенты Загвоздкин Н.Ю. и Кухарчук В.А. работали вместе с педагогом Голеевым В.М. над проектами:

«Электроснабжение мини- завода СГТК им. Абая Кунанбаева» (Освещение цеха завода ветрогенераторами и солнечными панелями, установленными на крыше здания колледжа) и «Электроснабжение четвертого этажа главного корпуса СГТК им. А. Кунанбаева».

В Саранском гуманитарно-техническом колледже им. Абая Кунанбаева педагоги работают на основе модульно-компетентностного подхода, а применение ИКТ позволяет индивидуализировать обучение, повысить уровень самостоятельности, контроля и рефлексии. Преподаватели специальных дисциплин проводят интегрированные занятия, направленные на развитие активизации познавательной деятельности студентов, рост профессиональных навыков. Кабинеты колледжа сегодня оснащены современными интерактивными досками, панелями. Грамотное использование флипчартов, видеоматериалов, OMS-модулей, интерактивных презентаций, цифровых образовательных ресурсов плюс выполнение различных заданий в программах Prezi.com, Turbo Site, Delphi++; Kahoot.com, Plikers.com, learningapps.org, bilimland.kz, Google Forms делает учебные занятия продуктивными с определенной долей научности.

В настоящее время в развитии процесса информатизации образования проявляются следующие тенденции:

1. Формирование системы непрерывного образования как универсальной формы деятельности, направленной на постоянное развитие личности в течение всей жизни;
2. Создание единого информационного образовательного пространства;
3. Активное внедрение новых средств и методов обучения, ориентированных на использование информационных технологий;
4. Синтез средств и методов традиционного и компьютерного образования;
5. Создание системы опережающего образования. [2, с.243]

Информационно-коммуникативные технологии могут выступать в качестве своеобразного катализатора в процессе возникновения различных изменений содержания, методах и процессах преподавания и изучения, наиболее часто проводя перемены от лекционной формы обучения к конструктивным исследовательски-направленным занятиям.

В последние пять лет в Казахстане развивается международное движение WorldSkills, одна из задач которого является популяризация рабочих квалификаций, развитие исследовательских и практических навыков. Колледж является центром компетенций по двум направлениям «Учитель младших классов» и «Дошкольное воспитание». Четыре года на базе колледжа проводятся региональные чемпионаты по данным компетенциям, а в 2019 году данные компетенции были включены в Национальный чемпионат WorldSkills. Конкурсные задания для участников направлены на владение ИКТ. В учебные программы ТиППО должны быть внедрены стандарты WorldSkills- это требование современного подхода к образованию. Преподаватели СГТК уже включили в вариативную часть рабочих программ требования профессионального стандарта и конкурсных заданий чемпионата.

В ближайшем будущем трудно будет представить себе педагога, который не использует на своих уроках электронный формат подачи знаний. Время диктует информационный формат обучения, требует специалиста способного быстро реагировать на изменения в мировой экономики.

В заключении следует отметить, что в нашем обществе, когда информация становится высшей ценностью, а информационная культура человека - определяющим фактором их профессиональной деятельности, изменяются и требования к системе обучения, происходит существенное повышение статуса образования.

Список литературы:

1. Полат Е.С., М.Ю. Бухаркина, Моисеева М.В.. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие для студ. Пед. Вузов и системы повыш. квалиф. пед. Кадров.- М.: Издательский центр «Академия», 2001-272с.
2. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. - М.: Народное образование, - 1998. - 256 с.

ҚАЗІРГІ ЗАМАН ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ҚОЛДАНУ

Исакулова М.М. магистр оқытушы,
Шымкент университеті

РЕЗЮМЕ

В этой статье, рассматриваются современые методы обучения и новые технологий в начальной школе.

Елімізде болып жатқан іргелі-іргелі өзгерістер мен қайта жаңғырулар оның білім мен тәрбие беру жүйесіне де түбірлі өзгерістер мен мақсаттар әкелді. Ұлттық білім беру жүйесінің мақсаттары мен міндеттерін құруда айтулы жаңарулар жүліп жатыр. Білім стандартынын жасалынуы, төл оқулықтарымыздың дүниеге келуі, мектептерді жаппай компьютерлендіру, инновациялық технологиядан іздену, білім мазмұнын байыту, әлемдік білім кеңістігінде ену мақсатындағы жұмыстар сол өзгерістің куәсі. 2000 жылғы сәуір айында Декара,Сенегада өткен бүкіл әлемдік форумда шығармашылық жеке тұлға қалыптастыру, әр баланың дарынын, талантын ашу, өз мүмкіндіктерін пайдалана отырып, олардың өз өмірлерін жақсартуы менолардың қоғамда өз орнын табуына ықрал ету мәселелері сөз болды. Бұл маңызды талаптар мен міндеттерденЕгеменді еліміздің білім беру жүйесі, мектептері мен мұғалімдері тыс қалмақ емес. «Ұлттық курикулизм» деп аталатын жаңа мазмұнды құжаттың басты бағыты бүкіл әлемдік білім кеңістігіне енуді мақсат еткен, мектеп-ұстаз- шәкірт-оқулық мәселелерін тұтас жүйе ретінде қарастырған.

Президент Н.Ә.Назарбаев білім, ғылым қызметкерлерінің II съезінде: «Сіздер мен біздер тек болашақ буынды ғана емес, жалпы адамзаттық қадір-қасиеттердің мән-мағынасын түсінетін, жаны да, тәні де таза, білімді патриот-азаматтар буынын тәрбиелеуге міндеттіміз. Балаларды Отанды, туған жерді, өзінің харқын сүюге тәрбиелеу-мұғалімнің аса маңызды, аса жауапты да қадірменді парызы»,-деген болатын .

Елімізде білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы қабылданды, онда болашақтағы білім берудің мақсаттары мен міндеттері төмендегідей тұжырымдалған:

Внедрение новых педагогических, информационных и здоровье сберегающих технологий обучения;

Создание системы внешней текущей и итоговой оценки учебных достижений обучающихся;

Изменение принципов организации обучения и роли ученика в нем от пассивного «получателя» знаний, умений, навыков к активному субьекту познавательного процесса;

Учебный процесс будет направлен на:

Формирование потребности и умения самостоятельно добывать и применянь знания на практике, целенаправленное и систематическое приобщение к научным способам познания;

Развитие ученика как личности и субьекта деятельности, формирование ценностых жизненных ориентиров;

Воспитание уважение к национальной культуре и формирование открытости по отношению к другим культурным истоком .

Мемлекеттік бағдарлама тұжырымдары тікелей қазақ тілін оқыту, ондағы тіл дамыту үрдісіндегі жаңа мақсаттарды да айқындайды . Дәстүрлі оқытудағыдай өнімсіз әдіс-тәсілдер орнына оқушыны жеке тұлға ретінде қарастыра отырып , оларды білімді өз ізденістері арқылы адуын, өзін-өзі оқытуын ұйымдастыруды алдыға қояды.

«Білім туралы қазақстан Республикасының Заңында»:

... жеке адамның білімділігін ынталандыру және дарындылығын дамыту; дейтін тұжырымдар бүгінгі білім берудің мақсаттары мен міндеттерін ғана емес, тіл дамытудағы өзекжарды мәселелерді де айқындайды.

Мемлекеттік құжаттар, ғалымдар еңбегіне сүйене отырып, бүгінгі білім беру үрдісінің алдындағы басты мақсаттары мен міндеттері төмендегідей тұжырымбауға болады:

- білімді жеке тұлғаға қарай бағыттай беру;
- дарын көзін ашу. Оқушылырдың дарыны, қабілеттерін дамыту;
- оқушыға субьект ретінде қалым-қатынас жасай отырып, оны жан-жақты жетілдіру;
- оның «Мен» менталитетін қалыптастыру;
- оқушылардың ішкі мүмкіндіктерін тани білу, сыртқа шығуына түрткі жасау;
- оқушының өзін-өзі тануы мен өзін өзі танытуына ықпал ету, жағдай туғызу;
- барлық жағынан олардың когнитивтік іс-әрекетін белсендіре отырып, білімді өз ізденісі, өз еңбектері арқылы алуды ұйымдастыру;
- туған тілін терең меңгерген, тілі дамыған сондай-ақ шет ел тілдерін де игерген жан-жақты бідімді өнерпаз тәрбиелейді.

Жеке тұлғаға қарай білім мен тәрбие үрдістерін жүргізу әлемдік педагогика алдында тұрған мақсат екенін Н.Г.Селевконың зерттеулерінен айқын көруге болады. Ғалым мен жеке тұлға туралы төмендегідей анықтама береді: «Личность-это психическая духовная сущность человека, выступающая в разнобразных обобщенных системах качеств» .

Білім беру жүйесіндегі осындай түбірлі жаңғырулар ескірген әдіс-тәсілдер емес, жаңа инновациялық технологияны меңгеру, содан іздену арқылы жүзеге асады.

Білім беру жүйесіндегі осы түбірлі жаңғырулар тың жолдарды іздеу мақсатын алдыға әкелді. Инновациялық технологиядан іздену-қазіргі оқыту үрдісінің басты мақсаты. Инновациялық технология туралы В.Н.Кан-Калик, Ф.Н.Гоноболин, М.В.Кларин. Л.М.Фридман, Л.С: Выготский, П.И.Пидкасистый, В.Монохов, Т.И. Шамова, О.Г.Хомерики, Ю.К. Бабанский, М.М.Поташник, В.П.Бесполько, С.А. Смирнов, К.Ангеловский, В.Шепель, И.Г.Зайнышев, с.Н.Данакин, қазақстандық ғалымдар Қ.Қ. Қабдықайыров, Ш.Т. Таубаева, Б.Р.Айтмамберова, Н.а. Әбішов, Г.Құдайбергенова, б.Әбдікәрімұлы, Ж.Қараев сынды ғалымдардың ізденістері баршылық. Латын тілінен аударғанда «жаңадан бастау», «жаңарту», «өзгерту» деген мағынаны білдіретін педагогикалық инновацияның басты бергілерін былай тұжырымдауға болады:

- оқыту үрдісінде жүзеге асатын келелі педагогикалық мәселені шешуге бағытталады;
- педагогикалық жаңаландыру бұл мәселердің жаңа шешімін ұсынады;
- педагогикалық жаңаландыру-жаңа нәтижелерге, педагогикалық үрдістердің жаңғыруына қол жеткізеді.

Инновациялық туралы Отандық, әлемдік ғалымдар пікірі қазақ тілін оқыту, тіл дамыту үрдісіне жинақталған әдіс-тәсілдерді жаңалауды, оның тың жолдарынан ізденуді, білім бетуді мүлдем жаңаландыру, жандандырудың негізгі жолдарына бағын береді.

«Технология» грек сөзі. Техно- өнерпаздық, шеберлік, logoілім деген мағынаны білдіреді. Педегогика тіліне аударсақ, педагогикалық шеберлік, өнерпаздық, іскерлік деген ұғымға келіп саяды. Ғалымдар оның өндірістен келген сөз екенін айтады. «Технология» туралы қазір 300-дей анықтама бар. Мұның өзі, яғни, ғалымдардың бір пікірге келе алмауы, ұстаздар қауымына кейбір түсінбеушілікті әкеліп, оның тәжірибеде кеңінен қанат жаюына ықпалын тигізуде.

Технология тарихы туралы Б.Әбдікәрімұлы, М.Мәлібековалар былай дейді: «Алғаш рет «педагогикалық технология» 20жылдары И .Павлов, В.М.Бехтерев, А.А.Ухтомский, С.Г. Шацкий еңбектерінде кезекті. 40-50жылдары оқыту процесіне техникалық құралдарды енгізе бастағанда, «білім технологиясы» термині пайда болды да ,кейінірек әр түрлі техникалық оқыту құралдары, соның ішінде кино, радио, бақылау құралдары енгізіле бастағаннан кейін «педагогикалық технология» түсінігіне ауысты»

Ғалым –педагог, психологтардың пайымдауына жүгінсек, В:П. Беспалько өзінің «Слагаемые педгогической технологий» деген еңбегінде оны «Оқу-тәрбие процесінің алдын-ала жүйелі түрде жобалануы, оны тәжірибеде жүзеге асыру, яғни, белгілі педагогикалық жүйенін тәжітибеде жүзеге асатын жобасы» деп қарастырады. В.П. Беспалько педагогикалық жүйені педагогикалық технология негізі деп тұжырымдайды. Педагогикалық жүйеде берілетін білім балалардың таңдайтын мамандығына бағытталуы тиіс. Кәсіпке дайындық-тұлға дамуын жүзеге асырады.Мақсатты білім беру технологияның басты балгіларі. Ғалым диагностикалық методикаға арқа сүйейді. Оны мақсатты білім берудің көзі деп тұжырымдайды. Ол оқу-тәрбие мақсатын, бүкіл іс-әрекетті диагностикалық талаппен қоюға ерекше көңіл бөледі. Педагогикалық жүйе ретінде бір-бірімен байланысқан әдістер мен тәсілдерді, іс-әрекеттердің жеке тұлғаға бағытталуын, мақсатты, бағытты педагогикалық әсерді алады. Орыс ғалымы С.А.Смирнов өзінің «Технология средства обучения второго поколения» еңбегінде ол сөздің өндірістен көргенін, яғни шикізатты өңдеу, жасаудың амалдары екеніне тоқталады да, оған мынадай анықтама береді: «Технология әдістер жиынтығы ғана емес, әдістер кездейсоқ таңдалынып алынған жоқ, олардың барлығы нақты өнім алудағы бергілі бір мақсатқа бағытталған»-дейді .

Ғалымдар еңбегіне шолу жасай отырып, технология туралы олардың пікірлерін былай жинақтауға болады:

Технология оқытуды іздендіруге, жеке тұлғаның еркіндігі мен таңдауы , қалауына жол ашады. Дәстүрлі оқытуда мұғалім-оқушы, яғни алдыңғы орында мұғалім іс-әрекеті жетекшілік етсе, технологияда *оқушы – мұғалім*, яғни оқушының білімді өз іс-әрекетімен, белсенділігімен алу жүзеге асады.

Технологиялық сабақтардың айырмашылығы мен ерекшелігін былай саралауға болады.

1. Технологияның ең негізгі-мақсаттар жүйесі, оның қорытынды нәтижесі. Мақсат-ең негізгі компонент. Ол нәтижеге жетуді айқындайды.
2. Диагностикаға негізделген болжамды мақсаттар нақты түрде белгіленеді. Сол арқылы әдіс-тәсілдер сұрыпталынып алынады, бақылау жүргізіледі.
3. Жоспар емес, оқу үрдісінің жобасы талап етіледі. Жоба дегеніміз- технологиялық карта бағдарлама...
4. Мұғалім іс-әрекеті емес, оқушы іс-әрекеті алдында қатарда тұрады, сол арқылы нәтижеге жету жоспарланады.
5. Оқушымен субьект ретінде қарым-қатынас жасайды.

Оның моделін төменгі кескіннен көруге болады:

6. Технологиялық сабақтарда сабақ құрылымы, оның негізгі элементтері оқушы мен мұғалім іс-әрекетін алгоритимдеуге құрылады, сабақтың кезеңдерінде негізгі мақсаттар жүзеге асуы тиіс.
7. Сабақ – мұғалімнің жеке педагогикалық шығармашылығы . Оны жобалауда мұғалім сабаққа қойылатын талапты ескереді, басшылыққа алады, сондай-ақ өз ізденісі, мүмкіндігін пайдаланады. Сабақтарда мына негізгі талаптар ескеріледі:

- мақсаттар жиынтығы;
- дидактикалық міндет, мақсаттарды түгел орындау, жүзеге асыру;
- сабақтың ғылымилығы;
- пәнаралық байланыс;
- проблема қоя білу, оны шешу (сабақта туатын проблема);
- оқушылардың танымы , ойлау белсенділігі, қабілеті, дарынын дамыту;
- оқушылардың жеке бас ерекшілігін ескеру, слд арқылы дербес қарым-қатынас жасау;
- оқу жабдықтарын кешенді түрде пайдалану;
- өз беттерімен орындайтын шығармашылық тапсырмаларды ұйымдастыру;
- білімді бағалау, жинақтау коррекция жасау.

8. Технологияда сабақ мақсаты диагностикаға негізделеді.

Ал, диагностикалық мақсат төмендегідей мәселелер негізінде айқындалады:

1. Мемлекеттік стандарттағы белгіленген білім, біліктілік, іскерлік, дағды ескеріледі;
2. Баланың әлеуметтік жағдайында диагностика жасалынады;
3. Дарынды балалармен жұмысқа ерекше көңіл бөлінеді;
4. Тереңдетіліп берілетін білімдер басшылыққа алынады.

Кез келген технология жоқ жерден пайда болған, мүлде тың жаңалықтардан тұрмайды. Технлогиялық жүйе, педагогика, психология ғылымының тарихындағы ізденістерді, оқыту түрлерін, жаңашыл әдіс-тәсілдерді саралай, зерделей келе жасалған.

Педагогикалық технология мектептерде, оқу орындарында жинақталған тәжірибелер, жаңашыл ұстаздардың ізденісін де өз бағытына ұстаным еткен. Оқытуда технологияландыру онымен айналысып жүрген ғалымдар ізденісімен шектелуді жоқтамайды. Оны да жетілдіріп тың зерттеулер, тәжірибелермен байытып отыруды және дамытуды қолдайды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынов А.Тіл тағылымы, А., Ана тілі, 1992 жыл
2. Бегалиев Ғ. Бастауыш мектепте қазақ тілі методикасының мәселелері А., 1950 жыл
3. Жиенбаев С. Қазақ тілінің методикасы. А., ОПБ, 1946 жыл
4. Рахметова С. Бастауыш сыныптарда оқушылардың тілін ұстарту. А., Рауан, 1997 ж.
5. Садуақасов Ә. Сауат ашу методикасы. Бастауыш мектеп мұғалімдері жаңа педучилише үшін құрал.Алматы: Қазақ мемлекет баспасы, 1940.- 87 б.
6. Рахметова С Қазақ тілін оқытудың методикасы. А., ОПБ, 1975 жыл
7. Жұмабаева Ә.Е. Бастауыш мектептегі сауат ашу кезеңінде жүргізілетін тіл дамыту жұмыстарының әдістемесі.- Алматы,1998
8. Құлмағамбетова Б. Елемисова Ж. Кдалауова Ж. Қазақ тілі сабақгарында тіл дамыту. - Алматы: 1992. - 35 бет.

УДК 159.99

ҰЯЛШАҚ ЖӘНЕ ТҰЙЫҚ БАЛАЛАРДЫҢ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Кабыкенова Жанар Партизановна
Өскемен қаласы, Қазақстан,
Шығыс Қазақстан облысы Білім басқармасының
“Кәмелетке толмағандардың бейімдеу орталығы” КММ
Педагог-психолог

Адамның өз мүмкіншіліктерін толық көрсетуіне кері әсерін тигізетін қасиеттерінің бірі – ұялшақтық, ұяңдық, тұйықтық. Бұл қасиет негізінен адамда бала кезінен пайда болады. Одан бала кезден арылмаса, есейген сайын ол түрлі кедергілерге алып келеді. Табиғатынан ұяң бала сол кедергілерден өте алмауы, қиындықтарға төтеп бере алмауы мүмкін. Бір-екі рет төтеп бере алмаса, біртіндеп оның барлығы бала бойына жинақталып, тұйықталуға, іштен тынуға ұласады да, әр кез сәтсіздіктерге ұшырағанда үнсіз келісіп, күресуден бас тартады. Тіпті, баланың өзі-өзі бағалауында төмендей бастайды. Өзінің үнемі жолы болмайтындай сезіп, өмір сүруге деген құлшынысы азаяды, тіпті өзін жек көріп те кетеді.

Ұялшақ, тұйық балалады қалай айқындауға болады. Мұндай балалар табиғатынан үндемейді, көзін үнемі төмен салып жүреді, иығы еңкіш тартып тұрады, бір нәрсе айта қалсаң қалтырап кетеді, сөйлегенде ешқашан бетіңе тура қарамайды, тіпті қарапайым сұрақтардың өзіне әрең жауап қайтарады. Олар көбінесе, өз сезімдерін көпшілік алдын көрсетпейді, ішінен уайымдайды, жалғыздықты сезінеді, торығу сезімі басым болып келеді. Оларға абыржу, сасу, қысылу, ұялу, өзін болмашы нәрсеге кінәлі сезіну тән. Кейбір балалар табиғатынан ұяң болмауы мүмкін, олар топ бастауға құмартып тұрады, бірақ оны басқара және өзін көрсете

алмағандықтан, үндемей, ешкімге қосылмай, тұйықталып жүреді. Өз пікірін айтуға жасқанады, себебі өзгелердің алдында күлкіге ұшыраймын, мазаққа қаламын деп қорқады. Егер баладан осындай белгілер байқалса, онда оның қолынан келетін істі беріп, соны жасап шығуға бағыт-бағдар бері қажет. Бала орындап болып көрсеткенде, міндетті түрде мадақтап, ынталандыру керек. Бұл балаға өз қолынан іс келетіндігіне сенімді болуына көмектеседі. Мадақтау-ұялшақтықты жеңудің бірден- бір жолы.

Енді бір ұялшақ балаларға тән қасиеттердің бірі – олар не нәрсені болсын жүректеріне өте жақын алады, өкпешіл болып келеді. Олар қарым-қатынасқа түсуден қашқақтайды, ешкімнің өзіне жақындамауын, тиіспеуін қалап тұрады. Мұндай жағдайда баланы өз іс-әрекеттеріне сенімді етіп, күшіне сендіріп үйрету керек. Баланы өз көз-қарасын дәлелдеп шығуға дағдыландыру қажет. Кейбір балаларда ұялшақтық қиялы бәсеңдіктен, ойлау қисынының толық дамымауынан, баяу қимылдың әсерінен болып жатқандықтан, ақыл-ойды дамытуға көп көңіл аударған жөн. Әсіресе, балалар өте жоғары бағалайтын кеңпейілділік, жомарттық, ақылдылық қасиеттерін дамытуға тырысу керек.

Аса айқын, қиын және өзгерісі көп қауіпті кезең мектеп жасындағы жеткіншектік кезең. Жеткіншек балалардың көңіл- күйі жиі құбылып тұрады, эмоциялық әлемі жиі өзгереді. Балалардың бір тобы тез шаршағыш, ашуланшақ, көңілсіз болады. Мұндай баланың жеке басының психикасының бұзылуынан деп сипаттауға болады, оның себебі, бала мен ата-ана қатынасының бұзылуынан болады.

Жеткіншектің мінез-құлқындағы ауытқулар көбіне туа пайда болмайды, олар физиологиялық ауытқулардан емес, отбасындағы және мектептегі дұрыс тәрбие бермеуден пайда болады. Осы аталып көрсетілген ауытқу девиантты мінез-құлық деп аталынады. Ол дегеніміз- агрессивті мінез-құлық, үрей, қорқыныш, депрессия.

Қазіргі уақыт талабы - білімді, саналы, мәдениетті, адамгершілігі мол, қоғамда өз орнын таба білетін тұлға қалыптастыру. Жеке тұлға дегеніміз – адамның психикалық рухани мәдениеті. Тұлға мәселесі қай уақытта да өзінің сан қырлы жақтарымен заман талабынан түскен емес. Бала алдымен тәрбиешісін пір тұтады. Оның бейнесі – болашақтың бейнесіндей әсер етеді. Мұғалімнің жүріс-тұрысы, ақыл-ой өрісі, іс-әрекеті, тәрбиесі мен шеберлігі оқушы психологиясына қатты әсер етеді. Жеке қасиеттері арқылы әсер етумен қатар мұғалім үшін оқушының қызығушылығы, бейім-қабілеті және басқа да психологиялық ерекшеліктері басты орында болуы тиіс. Осы ерекшеліктерді ескеру мен дамыту оқушының жеке тұлғасын қалыптастыруда маңызды фактор болып табылады.

Дүниедегі ең тамаша туынды- тамаша тәрбие алып шыққан адам болып табылады. Баланы бастан демекші, мектепке алғаш келген балаға дұрыс тәрбие беру, ауытқушылықтан сақтап қалу мұғалімнің міндеті. Жақсы тәрбиемен есейген бала, ол қашанда біздің қуанышымыз. Психология ғылымы еш нәрсеге бейімі жоқ, қабілеті жоқ адам болмайды деп дәлелдейді. Сол себепті де баланың қабілетін кеңінен өрістете дамытуға мектеп мақсатты түрде ықпал ете алады.

Олар өте сезімтал, нәзік, мұғалімнің жылы жүзін, күлімсіреген көз жанарын, көңіл-күйінің жайдары, жайсаң болуын тілейді. Осы қалыпты ұстаған мұғалімнің оқушысы ешқандай психологиялық ауытқушылыққа ұрынбайды. Психологиялық денсаулықтың дұрыс дамуы көңіл-күйге байланысты деуге де болады.

Психологиялық тұрғыдан алғанда адамдарға сеніммен қарау балаға қажетті аса маңызды қасиет. Осы кезде балада үлкендердің талап-тілегінен шығуға деген тырысушылық, үлкендердің көзіне түсуге деген талпыныс байқалады. Бала үлкендерге ұнауға талпыныс білдіре отырып, мінез-құлық ережелерін орындауға ұмтылады. Осы ұмтылыс барысында оның бойында ар-ұят сияқты адамгершілік сезім пайда болады.

Түр-тұлғасына қатысты қиыншылықтар туындайды:

Неге ұзынмын/қысқамын? секілді сұрақтар туындайды, өзін ұнатпау байқалады.

Айнаға қарай береді, шашын ретке келтірмей, далаға шықпайды.

Безеуден құтылу үшін барлық шараға дайын келеді, әдемі көріну өте маңызды келеді

Спортпен айналысып, күшті көрінгісі келеді, салмағын уайымдайды.

Денесіндегі қатынас сәйкессіздігі туралы көп ойланып, үрейленеді.

Өзін қоғамдағы дене бітімі мінсіз тұлғалармен салыстырып, қапаланады.

Тіпті әке-шешесінің дене бітімін қомсынып, олар үшін ұялуы немесе қайғыруы мүмкін.

Жыныстық даму жағынан да мәселе болуы ықтимал:

Негізгі жыныстық даму (жыныстық органдардың дамуы)

Қосымша жыныстық даму (денедегі өзгерістер: дауыстың өзгеруі, безеу шығуы, мұрт, сақалдың шығуы, кеуденің өсуі т.б.)

Егер, дұрыс мағлұмат берілмеген болса, бала өз бойындағы өзгерістерден ұялып, жалғыз қалуға немесе достарымен көбірек уақыт өткізуге құштарлық танытуы мүмкін.

Осындай жағдайларда балаларға қолдау көрсетіп, түсіністік танытып, көбірек көңіл бөліп жөн.

Ұялшақ балаларды мынадан анықтауға болады. Өзін- өзі бағалау тестін алғанда олар өздерін төмен көрсетеді

Өзін- өзі бағалау – өз қабілетіне, мүмкіндігіне, мінез- құлқына, ішкі жан- дүниесіне, басқа адамдардың ортасында өз орны т.б. бойынша өзіне баға беруі болып табылатын адам санасының құрамдас бөлігі. Өзін- өзі бағалау арқылы адамның мінез- құлқы реттеледі, өзіне сыни көзқараспен қарауға үйренеді. Баланы сенімділікке, ойлануға, шығармашылыққа тәрбиелеуге баулиды. Адамның өзін-өзі төмен бағалауы мінез-құлықта күмәнданушылық, қызғану, іштарлық, көңілсіздік, ешкімге жоламау сияқты сипаттар арқылы көріністер табады. Ал өзін тым асыра бағалау адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасай алмау, ашуланшақтық, мақтаншақтық сияқты мінез-құлықтарға апарып соғады. Жеке тұлғаның өзін-өзі бағалауы орташа деңгейде болғаны анағұрлым жақсы.

1. Баланың өзін-өзі бағалауын арнайы жағдаят арқылы анықтау

Мысалы, бақылау жұмысы кезінде баланың дәптеріне қарап әдейі қате бар екенін айтты делік (ол жұмыста қате болмаса да).

Егер оқушы өзін жоғары бағалайтын болса, мұғалімге бірден жауап қайтарып, дәлелдей бастайды, сөз таластыруы да мүмкін, т.б. Ал өзін дұрыс бағалайтын оқушы мұндай кезде сабырлық сақтайды. Қатені көрсетпеуін сұрайды, өзі табуға тырысады. Егер бала өзін тым төмен бағалайтын болса, мұғалімнің айтқанымен бірден келісе кетеді, өз бетінше ойлау қабілетінен айырылады.

2. «Графикалық тест» баланың өзін-өзі бағалауын анықтайды

Мақсаты: белгілі уақытта жеке тұлғаның өзін-өзі бағалау деңгейін анықтау. Жүргізілу барысы: Мына төмендегі 8 шеңбердің біреуін таңдап ішін бояңыз немесе белгі қойыңыз.

Интерпритациясы:

Алғашқы екі шеңбердің біреуін таңдаған бала өзін жоғары бағалайды.

Ең соңғы екі шеңбердің біреуін таңдаған бала өзін төмен бағалайды.

Ортасындағы төртеуінің біреуін таңдаған бала өзін адекватты немесе дәл бағалайды.

Бала жарық өмірге еш қорғансыз, дәрменсіз, періште қалыпта келеді. Оның өмірі мен денсаулығы, болашағы оның айналасындағы ересектерге тікелей байланысты. Махаббат пен ізгілік аясында есейген, ержеткен, өсіп-өнген бала кейін айналасына да көп жақсылық әкелмек. Ендеше, мұғалім мен баланың арасында шынайы адал сүйіспеншілік, рухани жақындастық, екі жақты өзара сыйластық, сенім болған жағдайда бала өз көзқарасы мен ақыл-ой тұрғысында нық тұрып, болашақта елінің мықты тірегіне айналмағы сөзсіз.

Қазіргі заманда топта әрекет ету қабілеттілігі кәсіби жағынан қажетті және жеке қасиеттердің бірі болып табылады. Психологиялық ойындар мен жаттығулар ынтымақтастыққа тәрбиелеуге бағытталған. Топ жетекшілері бұларды әр түрлі жағдайларда: топпен өтетін тренинг пен қарым-қатынас тренингтерін мектепте және мекемелерде өткізулеріне болады.

Бүгінгі таңда қарым-қатынастағы компетенттіліктің дамуы әлеуметтік-психологиялық тренинг аясында ойдағыдай шешілуде. Бұл әдістің ерекшелігі сонда, ол топтық сипатта болады, кіші зертханалық топтарда өткізіледі.

Мақсаты: Балалардың ұялшақтың сезімін төмендету.

Жүргізуші ахуал тізімін таратып береді. Бір бала оқушылардың қандай кейіпте қатып тұрып қалғанын шешу керек. «Толқиды теңіз бір, толқиды теңіз екі, толқиды теңіз үш. Қуаныш фигурасы (ахуал тізімін қара), орнында қатып тұрып қал». Ахуалдар тізімі: қуаныш, ыза, үрей, мейірім, қызығушылық, ұялшақтық, жетістік.

Осындай тренингтер өткізілсе, балалардың бойындағы ұялшақтық мінездері төмендеп, көп көмек болары анық. Ондай балалар мұғалімнің назарында үнемі болуы керек. Әр баланың дұрыс дамып, жетілуі сіздердің қолдарыңызда.

Мен осы баяндамамды шығыс данасы Абдул Баханың сөзімен аяқтағым келеді: Мұғалімнің еңбегі бағбан еңбегімен пара-пар, өйткені бағбан әртүрлі өсімдіктерді күтіп, баптайды. Кейбір өсімдіктер күн сәулесін сүйсе, кейбіреулері- салқын самал көлеңкені, кейбіреуі ағынды су жағасын, ал кейбірі тау шыңын сүйеді. Кей өсімдік құмдақты жерді, кейбірі құнарлы, шұрайлы жерлерді ұнатады. Әрқайсысы өзіне тиімді күтімді қажет етеді, ал олай болмаған жағдайда нәтижесі қанағаттандырылмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Искакова Қ. «Ұялшақ және тұйық балалардың белсенділігін арттыру жолдары» /Мәтін/ Қызықты психология 2018.
2. Жұбатова Д. Балалар психологиясы.
3. Сербаева Ә. .«Ұялшақ және тұйық балалардың белсенділігін арттыру жолдары» /Мәтін/ Тәрбие құралы 2017
4. Саттарова Г. «Бала тәрбиесі- үлкен бір ғылым».

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ОПЫТ ЕВРОСОЮЗА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСВА В АГРОСФЕРЕ РК

Ботан Аскар Казбекулы
Магистрант 1 курса специальности «Социология»
ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Казахстан
Научный руководитель – к.соц.н., доцент,
почетный профессор ЕНУ им. Л. Н. Гумилева П.В. Токарь

Актуальность данного исследования состоит в сравнительном анализе опыта Республики Казахстан и ведущего своего партнера - Германии, а также некоторых стран Европейского союза по регулированию и созданию условий для развития МСБ (Малый и средний бизнес) в АПК (Агропромышленный комплекс). Особенно интересным с нашей точки зрения является адаптация некоторых сфер предпринимательства в Германии, опыта и практики ведения бизнеса на базе сельского хозяйства, их адаптация к условиям, потребностям и социальным аспектам казахстанской стороны. Новизна исследования состоит в том, что данная проблематика будет изучена социологическим методом деятельность предпринимательских структур в РК и ФРГ и адаптации к этим условиям участников МСБ в Агросфере РК.

Плотность населения и обширной территории РК позволяет отрабатывать вопросы обеспечения продовольствием успешно. Потенциал для развития социальных аспектов бизнеса в республике открывает большие возможности за рамками взаимодействия Германии и Казахстана. Думаю, главная особенность современного мира в колоссальной скорости происходящих изменений. И необходимость развития МСБ в РК - это решение задачи наполнения бюджета по нашим расчётам вполне очевидно. Ведь в Послании Президента народу Казахстана, озвученному в начале октября 2018 года, отводится большое внимание МСБ в целом и в сельскохозяйственной местности в частности. Речь шла о необходимости диверсификации экономики, повышении доходов, особенно в сельских регионах, закреплении там молодёжи, развитии сельских территорий. Эта проблема в эпоху глобализации и урбанизации становится актуальна в связи с сокращением личного подсобного хозяйства, из-за старения населения и не эффективного оказания помощи селам. Помимо указанного, развитие местного малого бизнеса блокирует низкий платежеспособный спрос, банки второго уровня неохотно выдают кредиты или повышают коэффициент ликвидности по залоговому обеспечению в виде недвижимости. Для достижения целей по производству, повышению производительности, эффективности сельскохозяйственной переработки и производстве продукции до 2021 года поставлена задача — увеличить все показатели в сфере АПК, прежде всего – животноводство, растениеводство, аквакультуры.

Во-первых, следует уделять внимание подготовке и повышению квалификации работников АПК РК. Во-вторых, необходимо повысить роль проведения научных исследований и разработок в сельскохозяйственной сфере. Не системные и эпизодические исследования, проводимые до настоящего времени не дали положительных результатов, в основном публикуются отдельные статьи, а социальным аспектам никакого внимания авторами не уделяется. В высших учебных заведениях проблемы этой тематики исследуется не системно, поэтому социологические методы необходимо внедрять в этой сфере не только на кафедрах социологии, но и на экономических факультетах более активно, а также развивать в этом направлении междисциплинарную науку - экономическую социологию, по опыту Германии.

Германия является одним из важных партнеров для Казахстана, в области развития МСБ в сельском хозяйстве. Министерством сельского хозяйства совершенствуются механизмы и увеличиваются объемы государственной поддержки. Поддержка целей реализации госпрограммы была удвоена, однако, для этого нужно улучшать социальные условия и условия труда людей занятых в сельском хозяйстве, повышать квалификацию и мотивацию к развитию МСБ. Казахстану нужно быть готовым к грядущим изменениям на рынке рабочей силы, образование в течении всей жизни должно стать принципом профессионального роста в каждой профессии, прежде всего в сфере МСБ. Ответственность по подготовке и повышению квалификации специалистов стоит перед работодателем, а правительству необходимо создать для этого благоприятные условия. Повысить конкурентоспособность в аграрной сфере сделав ее устойчивей к внешним факторам, внедрить точное земледелие, уделить большее внимание цифровизации, увеличить производство продуктов питания следует не только за счет трудолюбия, но и мотивации к трудолюбию, формирование культуры предпринимателя в сфере агробизнеса. Акцентировать внимание на том, что недостаточно только произвести продукцию в объемах, необходимых для экспорта, нужно, чтобы продукция была конкурентоспособной и соответствовала нормам стран-импортёров в области ветеринарии и фитосанитарии и др., поэтому здесь должна вестись направленная и системная работа, в том числе по унификации национальных стандартов с международными.

Малый бизнес Германии один из самых активно развивающихся секторов экономики. Финансовая и технологическая поддержка предприятий малого бизнеса находится на всех уровнях ветвей власти. Программы содействия развитию малого бизнеса в Германии, как и в ряде других развитых стран, предусматривают приоритетную поддержку, прежде всего, наукоемких отраслей производства. При этом чётко соблюдается принцип льготного кредитования малого бизнеса со стороны государственных органов. Основными программами развития малого и среднего бизнеса в Германии являются следующие:

- программа «Концепция развития научно-технической политики по отношению к предприятиям малого и среднего бизнеса»;

программа «Стимулирование сбережений для открытия своего дела».

Первая программа обеспечивает финансирования малого бизнеса Германии, вторая способствует открытию своего собственного бизнеса, а также и «start-up» проектов.

Специальный государственный орган – Кредитный совет по восстановлению, подчиняющийся непосредственно федеральному правительству, призван контролировать реализацию вышеуказанных программ, обеспечивать механизмы их выполнения. Один из важнейших вопросов, который сегодня активно обсуждается в германском обществе, – как будет поддержан субсидиями аграрный бизнес между 2013 и 2020 годами. Норберт Шиндлер считает, что уровень субсидий в сельском хозяйстве для всех стран Евросоюза – от Ирландии до Румынии – должен быть одинаковым. Сегодня, к примеру, Франция и Германия платят гораздо больше субсидий своим фермерам, чем Польша и Румыния. Немецкое правительство выделяет 5,7 млрд евро своему аграрному сектору.

При этом на юге фермеры получают 260 евро на гектар, а на севере – 650 евро (объясняется тем, что не все земли одинаково плодородны).

Одной из тех точек соприкосновения, где действительно налажен правильный и действенный трансфер знаний, технологий, опыта является правление НАО «Национальный аграрный научно-образовательный центр» проект «Немецкий Аграрный Центр», который действует с 2010 года при поддержке Федерального Министерства Германии, «Wiedergeburt» - общественный фонд «Казахстанское объединение немцев «Возрождение» Немецкого Агарного Центра, «Германо-Казахстанского аграрно-политического диалога».

Сельское хозяйство республики имеет большое значение, но прежде всего для бизнеса в будущем должны интенсивно развивать социальные аспекты в сфере агропромышленного комплекса. Тем самым, вносить значительный вклад в рост ВВП, улучшения условий и качество жизни на селе в целом. Нужно делать акцент на молодых людях, мотивировать их для организации бизнеса и улучшение качества жизни, в селах, особенно отдаленных от дорог общего пользования путём внедрения большого опыта в сельскохозяйственной сфере Германии. Это наглядно видно на примере таких крупных хозяйств как «Родина», «Зенченко», «Эмиль» и др. Идея о проникновении глобальных процессов во все сферы бизнеса прежде всего связана с теорией текучести Зигмунда Баумана.

Глобализационная матрица в равной степени трансформирует и сельские поселения, общая пластичность и гибкость способность адаптироваться к изменениям изменение восприятия географического пространства, возросшая географическая мобильность, проникновение информационных технологий: сотовой связи, спутникового телевидения, Интернета, снимающих ограничения физического пространства множественность культурных феноменов (особенно у молодежи). Если культура и образ жизни внегородских поселений прежде трактовались в основном через сельскохозяйственные практики, теперь традиционное агропроизводство при сохранении значимости там, где оно экономически выгодно, входит в систему рядоположенности с другими экологическими и рекреационными факторами.

Выводы: Главный приоритет в аграрном секторе сегодня — выпуск высококачественной и конкурентоспособной продукции. АПК должен стать новым драйвером экономики, поэтому необходимо обратить особое внимание на обеспечение удовлетворенности качеством жизни, людей, живущих в сельской местности. Исследование будет проводиться по принципу моделирования, такие села как Родина и т.д. и как их опыт применить для развития отдаленных сел, проведения опроса интервьюирования. Результаты исследования покажут как и в каких секторах сельского хозяйства проникает опыт Германии.

Проведенный анализ взаимодействия Германии с МСБ АПК позволит выявить и перенять положительный опыт для развития отечественного МСБ АПК.

Литература:

1.Ритцер Дж. Современные социологические теории. 5-е изд.-СПб.:Питер, 2002. — 688 с: ил. — (Серия «Мастера психологии»). С. 19-20.
2.Трансформация экономики Казахстана.- Астана 2019г. Фонд им. Кондрада Аденауэра.-С. 161-173.
3.Зигмунда Баумана. (Издание на русском языке):«Питер Пресс».- 2008.-С.62-67.
4. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 5 октября 2018 г.

УДК 330.1; 330.8

«ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ» КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА СТРАНЫ

Преподаватели экономических дисциплин II категорий
Камешева Р.Х. и Байкенова А.С.
Республика Казахстан ЗКО г.Уральск
НУ «Уральский гуманитарный колледж»

Актуальность статьи заключается в том, что человеческий капитал является необходимым самостоятельным ресурсом и важным элементом национального богатства. Цель статьи – проанализировать важность развития человеческого капитала и его влияния на экономическии рост страны.

На Западе затраты фирм и государства на укрепление здоровья людей и повышение образования и профессиональной подготовки работников получили название «инвестиции в человеческий капитал».

Впервые исследования таких капитальных вложений как инвестиции в человеческий капитал провел лауреат Нобелевской премии Гэрри Беккер (США). В книге «Человеческий капитал» (1964г.) Г. Беккер показал, что увеличение вложений в подготовку специалистов и обучение квалифицированных работников может принести в будущем не меньше прибыли, чем расходы на машинную технику. [1]

В современных условиях в любой отрасли экономической деятельности человеческий капитал, его объем, качество и формы использования выступают главным фактором экономического роста, конкурентоспособности и эффективности.

Человеческий капитал является одним из основных ресурсов подъема экономики, а также фундаментом экономического роста за счет стимулирования развития НТП. Кроме того, программы развития ООН базируются на признании человека движущей силой общественного развития в силу накопления и использования производительной силы совокупного человеческого капитала.

Человеческий капитал в силу своей природы, своего экономического происхождения и особенностей воспроизводства стал эпицентром взаимодействия государства, бизнеса, отдельного индивида и общества в целом. [5]

Мировой опыт показывает, что образование, наука и основанные на них инновационные технологии всегда являлись ключом ко всем экономическим успехам, росту их эффективности и конкурентоспособности. По данным Всемирного банка, основанным на изучении экономик 192 стран мира, только 16% экономического роста обусловлена физическим капиталом, 20% – природным, 64 %– человеческим капиталом.

Поэтому экономисты считают, что на современном этапе решающим фактором экономического роста государства являются инвестиции, связанные с формированием и развитием человеческого капитала**.**

В экономической литературе рассматривается множество разных определений «человеческого капитала». Наиболее распространенным является следующее: «Человеческий капитал – это знания, способности, здоровье, навыки, которые сформированы человеком в результате инвестиций в себя.

Человек, обладая совокупностью разнообразных сил и способностей, представляет собой фактор экономического роста. Вследствие этого концепция человеческого капитала занимает важное место в теории экономического роста.

В работах Т. В. Шульца теория развития человеческого потенциала была основана на накоплении человеческого капитала. Автор отмечал, что большое число эмпирических исследований показывает, что расходы на образование дают экономическую отдачу, которая также велика, как и отдача от инвестиций в физический капитал, поэтому понятие формирования человеческого капитала включает в себя не просто расходы на образование. Для большинства населения источником дохода является труд, причем концепцией человеческого развития в качестве одного из основных признаков рассматривается его продуктивность. Люди должны иметь возможность повышать продуктивность своей деятельности, полноценно участвовать в процессе формирования дохода и трудиться за достойное денежное вознаграждение. Поэтому экономический рост, динамика занятости и заработной платы являются составляющими моделей человеческого развития. Экономический рост крупных компаний основан в настоящее время на освоении инновационных пространств, появляющихся в результате изобретений и развития человеческого капитала.

В ведущих странах мира человеческий капитал стал важнейшим фактором в эпоху экономики, основанной на знаниях, и его доля в благосостоянии государства и его граждан очень высока. Поэтому развитию человеческого капитала уделяется огромное значение в мире, и наша страна не исключение.

В Казахстане впервые вопросы развития человеческого капитала, в том числе и определение понятия «человеческого капитала» были озвучены экс-Президентом Республики Казахстан на 16 - ом пленарном заседании Совета иностранных инвесторов в декабре 2006 года с темой «Образование и развитие человеческого капитала». «Сегодня, опираясь на достигнутые

успехи, мы ставим перед собой стратегическую цель - войти в число 50 наиболее конкурентоспособных стран мира. Важнейшим фактором достижения этой цели является человеческий капитал», - так обозначил цель и основной инструмент достижения цели экс-президент страны.

Одно из важных положений теории человеческого капитала заключается в том, что его увеличение находится среди главных причин экономического развития, поскольку человеческий капитал составляет большую часть благосостояния общества. Поэтому инвестирование в человеческий капитал является абсолютно необходимым для любой национальной экономики, особенно в развивающихся странах.

Чтобы добиться развития человеческого капитала, повышения качества жизни населения необходимо активно использовать инновации, внедрять новые технологии, обновлять всю технологическую базу экономики страны.

Социально - экономическую основу для устойчивого экономического развития составляют отрасли и сферы образования, науки, здравоохранения, культуры. Поэтому в современном Казахстане функции государства меняются в сторону увеличения расходов и инвестиций, направляемых на образование, науку, здравоохранение, социальное обеспечение, создание новых рабочих мест, жилищную политику.

Ключевым элементом развития человеческого капитала является образование, и оно приобретает особую ценность в настоящее время, когда знания обновляются быстро, технологии развиваются с огромной скоростью. Готовность системы образования быстро адаптироваться к новым вызовам будет определять его конкурентоспособность, а в дальнейшем и конкурентоспособность нации.

От уровня образованности общества, его твердой гражданской позиции зависит будущее всей страны. Человеческий капитал – основа всего. Мы должны трудиться над созданием качественного человеческого капитала. Качественное высшее образование - залог процветания страны и ее народа.

Ядром человеческого капитала, конечно, был и остается человек, но теперь - человек образованный, созидательный и инициативный, обладающий высоким уровнем профессионализма.

После того, как теоретиками экономического роста было установлено, что человеческий капитал и в особенности его важнейшая составляющая - образование - оказывают неоспоримое позитивное воздействие на темпы экономического роста, на повестку дня встала новая исследовательская задача — определить степень эффективности инвестиций в различные сферы производства человеческого капитала.

Проблема заключается в том, что не все эти инвестиции можно признать одинаково успешными и далеко не все инвесторы получают в результате ожидаемый эффект. Как и все остальные виды инвестиций, вложения в человеческий капитал носят рисковый характер.

"Инвестиции в человеческий капитал составляют затраты на образование и профессиональную подготовку, повышение квалификации, все затраты, направленные на повышение производительности труда.

Подобно любому рынку капиталовложений, рынок человеческого капитала не свободен от недостатков. Среди них можно указать следующие:

- относительная свобода передвижения рабочей силы снижает готовность работодателей вкладывать средства в ее развитие;

- недостаток информации о ценности образования, особенно среди молодежи, приводит к недостаточному или неправильному вложению в человеческий капитал;

- значительной части населения не хватает средств для серьезных капиталовложений.

Из-за этих и некоторых других изъянов рынка инвестиций в человеческий капитал, вероятно, не стоит рассчитывать на то, что рыночные механизмы сами по себе обеспечат оптимальный для экономики уровень подобных вложений. Поэтому жизненно необходимым становится участие правительства в инвестировании в человеческий капитал. Правительствам

необходимо изучить его различные формы и все издержки и прибыли, с ним связанные, а затем оптимально распределить ресурсы.

На основании анализа теоретических концепций, эффективности инвестиций в человеческий капитал мы приходим к следующим выводам.

- Инвестиции в человеческий капитал могут быть направлены на три основных объекта его производства и воспроизводства: образование, здравоохранение и трудовую миграцию.

- В большинстве работ, посвящённых анализу влияния человеческого капитала на экономический рост в различных странах мира, убедительно доказывается, что этот фактор экономического развития относится к числу самых значимых.

Таким образом, одной из важнейших предпосылок экономического роста являются качественные характеристики общества, и прежде всего человеческого капитала, оказывающего решающее влияние на экономический прогресс. Величина позитивного воздействия человеческого капитала на экономический рост в каждой конкретной стране зависит главным образом от институциональных факторов и государственной политики социально-экономического развития общества.

Литература:

1. Борисов Евгений Филиппович «Основы экономики» 2015г.
2.Кузьминов Я.И., Овчарова Л.Н., Якобсон Л.И. «Человеческий капитал как фактор социально-экономического развития»; М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2016. – 76 с
3.Лавров Е.И., Лаврова Л.А., «Человеческий капитал как фактор экономического роста» 2006г.
4.Назарбаев Н.А. Новое десятилетие – новый социально-экономический подъем – новые возможности Казахстана // Казахстанская правда 2010г.
5.Скоблякова И.В., Смирнов В.В., Родионова Е.М. «Экономическая теория» 2013г.
http: www. terrekamchatka. org /publications/ articlel. htm К вопросу о теориях «человеческого» и «природного» капиталов. Р.С. Моисеев.

ҰҢҒЫМАНЫ ИГЕРІМГЕ ДАЙЫНДАУ ПРОЦЕСС ПРОЦЕССІ. БАҚЫЛАУ ҰҢҒЫМАЛАРЫ, ОЛАРДАН АЛЫНАТЫН МӘЛІМЕТТЕР

Касанова Актоты Гарифоллаевна, магистр
Атырау қаласы, Атырау инженерлік-гуманитарлық институты

Қойнауқаттан мұнайдың алыну мүмкіндігін барынша жоғарлату мақсатында игерудің ұтымды жүйесін қалыптастыру аздық етеді, ол үшін қойнауқатты игерудің бір топ оңтайлы жолдарын да қарастыру шарт. Қойнауқаттан алынатын бүкіл мұнай мөлшері жекелеген ұңғыма оқпанынан атынатын мұнай мөлшерінің жиынтығы болғандықтан, кенорынды игеру барысында екі нысанға баса назар аударылады, олар – қойнауқат және ұңғыма оқпаны.

Игеру барысында әрбір жекелеген ұңғыма оқпаны бойынша **мұнайлы (газды) қойнауқатты аршудың** дұрыс әдісін таңдап алу өте маңызды. Қойнауқатты аршудың дұрыс таңдалған технологиясы мұнай мен газдың ұңғыма оқпанына ағып келуінің ең оңтайлы шарттарын қамтамасыз етсе, техникалық жарақтардың дұрыс таңдалуы қойнауқатты аршу шараларының апатсыз болуын қамтамасыз етеді. Осы екі шарттың мүлтіксіз орындалуы мұнайдың (газдың) жобаланған дебитін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін болады. Қойнауқатты аршудың ең тиімді техникасы мен технологиясы аршылған өнімді қойнауқаттың геологиялық-физикалық сипатына орай таңдалынып алынады.

Мұнай мен газдың ұңғыма оқпанына ағып келу үдерісін жақсартуда **жуғыштау сұйығының жоғары сапасын қамтамасыз ету** және ұңғыма оқпанын дұрыс жабдықтау шараларының атқаратын рөлдері жоғары. Ұңғыма бұрғылауда қолданылатын негізгі жуғыштау сұйығы – *<u>сазды ерітінді</u>* болып табылады. Ұңғыманы игерудегі сазды ерітіндінің атқаратын негізгі рөлдері оның қойнауқатқа енуімен және ұңғыма оқпанының жарын (беткі жазықтығын) сазды үлдірмен (қабықпен) майлап тастайтындығымен анықталады. Қойнауқатқа сазды

ерітіндің енуі барысында сол ерітінді құрамындағы судың қойнауқатта сүзбеленуін жүзеге асырады, яғни қойнауқат ерітіндінің өзімен ғана емес, ондағы сумен де қанғатын болады. Қойнауқат құрамында сазды минералдар молынан ұшырасқан жағдайда сол қойнауқаттың сумен сүзбеленуі жағымсыз рөл атқаратын болады, себебі таужыныс құрамындағы саздар судың әсерінен көмпииіп ісінеді де, сол таужыныстың өтімділік дәрежесін күрт кемітеді. Ал бұл жайт флюидтердің ұңғыма оқпанына ағып келу қарқынын төмендететіндігі түсінікті. Сондықтан да сусыз мұнайы бар қойнауқаттарды аршу барысында немесе игерім ұңғымаларында жөндеу жұмыстарын жүргізу барысында жуғыштау сұйығына тиесілі су массаларының қойнауқатқа еніп кетуін (қойнауқаттың тоғытылуын) болдырмау шараларын іске асыру қажет болады. Олай болса, өнімді қойнауқаттарды аршу барысында қолданылатын сазды ерітінділердің суқайтарымдылық (водоотдача) дәрежесі мейілінше төмен болуы ұтымды, алайда олардың ұңғыма оқпаны қабырғасын жұқа да берік үлдірмен майлап тастау (қабырға опырыла құламас үшін) мүмкіндігі біршама жоғары болуы тиіс.

Жоғары қысымды қойнауқатты аршу барысында ұңғыма оқпанында қопарылыс болмауы үшін, яғни игерім жұмыстарының апатсыз болуын қамтамасыз ету үшін жуғыштау сұйығының арнаулы меншікті салмағы таңдалып алынуы тиіс. Өнімді қойнауқаттарды аршу барысында сол аршу тереңдігін дәлме-дәл анықтау және қажетті оқпан жабдықтарын таңдап алу мәселелері де өте маңызды. Флюидтердің оқпанға ағып келу үдерісінің гидродинамикасын жақсарту үшін қойнауқатты аршу тереңдігі дұрыс анықталуы, яғни өнімді қойнауқат қалыңдығының түгелдей аршылуы – негізгі шарттардың бірі. Солай бола тұрса да, қойнауқат қалыңдығын толығымен аршу мүмкіндігі шектеулі болып келеді, себебі бұл шарт ұңғыманың құрылым ауқымында орналасу жағдайымен және оның орналасу орнының су-мұнай жапсарынан (мұнай жатыны игерілген жағдайда) немесе газ-су жапсарынан (газ кенорнын игерген жағдайд) қашықтығымен анықталады.

Ұңғыма мен оның оқпанына тиесілі **конструкцияны жабдықтау** барысында мұнайлы, газды және сулы горизонттарды бір-бірінен оқшаулау шараларына және игерім тізбегінің беріктігін қамтамсыз етуге үлкен көңіл бөлінеді. Оқпан жабдықтары қойнауқаттың геологиялық сипатына сәйкес жобаланады. Өнімді қойнауқат берік яки қопарыла құламайтын таужыныстардан құралған жағдайда ұңғыма конструкциясын ашық ұңғыма түрінде жобалайды. Өнімді қойнауқат борпылдақ та босаң құмдардан құрала отырып, игерім барысында «құмды тығындар» қалыптастыру қаупі туындаған жағдайда оқпан *гравийлі сүзгілермен* жабдықталатын болады.

Қойнауқаттың ерекшеліктеріне орай (қойнауқаттық қысым, таужыныстың тығыздығы және керіштену (цементтелу) дәрежесі т.с.с.) **мұнай мен газдың оқпанға ағып келуін** жетілдірудің әр түрлі тәсілдері қолданылады. Қойнауқаттық қысымы жоғары, сондықтан бұрқақтауға бейім ұңғымаларда ұңғымаларды аршу барысында жуғыштау сұйығы ретінде сазды ерітіндіні емес, жай ғана сумен жуғыштау тәсіліне ауысуға болады немесе ұңғыма оқпанын ауамен яки газбен тоғыту шаралары жүзеге асырылуы мүмкін. Жоғары қысымды ұңғымаларды игеру барысында міндетті түрде жүзеге асырылуы тиіс іс-шаралар ретінде сол ұңғымаға бұрқақтық арматура орнату қажеттілігін, бұрқақ болдырмаудың өзге де техникалық жолдарын қарастыру керектігін атап өту орынды. Қойнауқаттық қысымы төмен ұңғымаларда жуғыштау сұйығы ретінде байырғы мұнай қолданылуы немесе оқпанға ауа мен газ тоғытылуы ықтимал, әйтпесе осы тәсілдер бірлесе қолданылуы да мүмкін.

Газ өндірілетін ұңғымаларда сол газдың ұңғымаға ағып келуін жетілдіру үшін сазды ерітінді байырғы сумен алмастырылады. Осыдан кейін ұңғыма оқпанына бұрқақ құбырлары түсіріледі де, сол құбырлар арқылы газ ұңғыма ернеуіне көтерілетін болады.

Мұнайлы ұңғымаларға сол мұнайдың ағып келу ерекшеліктерін зерттеу өте маңызды, себебі осындай зерттеу нәтижелері өндірудің дұрыс технологиялық режимді таңдап алуға және қойнауқаттың өтімділік дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді. Ал мұнайдың оқпанға ағып келуін зерттеу сол мұнайдың (немесе газдың) дебитін өлшеу арқылы жүзеге асады. Мұндай өлшемдерді жүргізу барысында ұңғымада тығындардың болмауы және сүзгілердің таза күйінде сақталуы шарт.

Мұнайлы қойнауқатты өнеркәсіптік бағалау, ұңғыма жұмысының ең ұтымды режимін қалыптастыру, мұнай мен газды игеру және оларды өндіруді жоспарлау үдерістерін талдау, сол сияқты мұнай мен газд қорларын есептеу сияқты жұмыстарды табысты орындау үшінұңғыманы игеру режимін мұқият қадағалап отыру және **мұнай немесе газ дебитін** есепке алып отыру шаралары жүзеге асырылуы тиіс. Сондықтан да әрбір жекелеген ұңғымада мұнайдың, газдың және мұнай кенорны суының дебитттері мезгіл-мезгіл өлшеніп отыруы тиіс. Мұндай өлшемдер түрліше жүргізілуі мүмкін: 1) өлшемнің әрбір ұңғымада және үзіліссіз алынуына мүкіндік беретін арнаулы механикалық есептеуіштер (счетчиктер) көмегімен; 2) өлшем бір топ ұңғымадан алынған өнім жинақталған қорқоймада (резервуарда) алына отырып, бұл мөлшерді қамтамасыз етудегі әрбір ұңғыманың үлес салмағын (дебитін) есептеп шығару арқылы; 3) әрбір ұңғымадан белгілі бір уақыт аралығында қорқоймаға (резервуарға) келіп құйылған мұнай дебитін кезек-кезек өлшеп отыру арқылы.

Өндіруші кәсіпорын геологы әрбір ұңғымадан су тамшыларының шыға бастау сәтін қалт жібермеуі тиіс, себебі мұндай мәлімет мұнайлылық шектемесін анықтау негізі рөлін атқара отырып, игеріліп жатқан горизонттың сумен тоғытылу үдерісі енді-енді басталғандығын көрсетеді.

Жоғары дебитті ұңғымалардан мұнаймен бірге өндірілген газ мөлшерін немесе таза газ кенорнынан алынған газ мөлшерін өлшеу мақсатында арнаулы есептеуіштер (счетчиктер) қолданылады. Ал өзге ұңғымалардан өндірілген газ мөлшері «шайбалы өлшеуіш» немесе «Пито құбыры» деп аталатын өлшеуіштер көмегімен өлшенеді. Өндіріліп жатқан газ мөлшерін анықтау шараларын тәулік бойы үзіліссіз автоматтындырылған приборлар көмегімен анықтаған абзал, мұндай приборлар «өздігінен жазатын шығын өлшеуіш» (самопишущий расходомер) деп аталады.

Мұнайдың, газдың және судың әрбір ұңғымдан өлшеніп алынған мөлшері арнаулы кітапшаға тіркеліп отырады, осы тіркелу барысында ұңғыманы игеру жағдайының техникалық мәліметтері мейілінше толық та мұқият көрсетілуі шарт. Әрбір ұңғымадан алынған мұнай, газ және су мөлшерін тіркеу кітапшасынан өзге сол ұңғыманың арнаулы төлқұжаты (паспорты) болуы тиіс, бұл құжатта ұңғыманың бүкіл «өндірістік өмірі», яғни ұңғыма бұрғылана бастаған сәттен бастап оның толықтай тоқатылу сәтіне дейінгі аралық толық сипатталады. Қорыта айтқанда дебиттерді өлшеу және ұңғымадан алынған мұнайды, газды және суды есепке алып отыру өндіруші кәсіпшіліктің бұлжымас міндеті болып табылады.

Мұнай мен газды өндіру барысында бақылаулар жүргізіп отыруға қажетті екі түрлі ұңғыма болады, олар – пьезометрлік ұңғыма және бақылау ұңғымасы.

Пьезометрлік ұңғыма әрбір өндіру ұңғымасы көмегімен қойнауқаттан алынып жатқан сұйық мөлшерінің сол ұңғымаға қатысты су деңгейінің өзгерістеріне тигізер әсерін немесе, керісінше, ұңғымаға тоғытылған су мөлшерінің өнімді қойнауқатқа тигізер әсерін анықтау үшін пайдаланылады. Мұндай ұңғымадан алынған өлшемдер мұнайлы қойнауқаттағы қойнауқаттық қысымның таралу сипатын, сол сияқты игеріліп жатқан алаңшадағы сұйықтар мен қойнауқаттардың серпінділік қабілетін анықтауға көмектеседі. Пьезометрлік ұңғымаларда жүргізілген бақылаулар кенорынға тиесілі әр түрлі қойнауқаттардың шектеменің сыртқы өңірінде бір-бірімен жалғасу мүмкіндіктерін, сол сияқты олардың сумен тоғыту ұңғымаларымен өзара әрекеттесу сипатын анықтауға көмектеседі.

Бақылау ұңғымалары жатынның мұнайлы бөлігіндегі қойнауқаттық қысым өзгерістерін бақылауға, қойнауқат параметрлерін анықтауға, су-мұнай жапсарының қозғалысын және шектемелі су қозғалысының жылдамдығын бақылауға мүмкіндік береді. Бақылау ұңғымаларында су-мұнай жапсарының деңгейін анықтау электркаротаж және радиобелсенді каротаж көмегімен жүзеге асырылады. Қойнауқаттық қысым мөлшерін тереңдік монометрі көмегімен өлшеу үшін бақылау ұңғымалары жұмысын бір айда немесе бір тоқсанда бір рет тоқтату қажет болады. Бақылау ұңғымалары ең негізгі өнімді қойнауқат созылымына көлденең немесе бойлас бағытта созылған кескін бойындағы өндіру ұңғымаларының бірінен таңдалып алынады. Бақылау ұңғымасы ретінде жатын аумағында орналасқан өндіру ұңғымаларының ішіндегі ең сапалылары таңдалады.

Жекелеген ұңғымаларды өте мұқият және жүйелі түрде бақылау шараларын жүзеге асыру бүкіл мұнайлы қойнауқатты бақылап отыруға көмектесетін болады. Айтқандай-ақ, қойнауқаттық қысым тек бақылау ұңғымаларында ғана емес, өндіру ұңғымаларында да, тоғыту ұңғымаларында да жүргізілуі тиіс, мұндай бақылаулар барлық ұңғымаларда бір уақытта жүргізілсе, тіпті жақсы.

Қойнауқатты игеру барысында жүргізілген бүкіл бақылау нәтижелері төмендегі мәселелерді нақтылауға көмектеседі: 1) өнімділік коэффициентті (арнаулы карта тұрғызылады); 2) өндіру ұңғымаларының пьезометрлік ұңғымалармен өзара қарым-қатынасын кескіндейтін қисық сызық деректері бойынша қойнауқатта пьезоөтімділіктің таралу сипатын; 3) ищобаралар картасын тұрғызу нәтижесінде қойнауқаттық қысымның кенорын аумағында таралу ерекшелігін; 4) су-мұнай жапсарының картасын және газдық фактор картасын құрастыра отырып, кенорынды игеру барысында мұнайлылық және сулылық шектемесінің (контурының) өзгеру сипатын; 5) өндіріліп алынған сұйықтар мен газдардың физикалық және химиялық қасиеттерінің өзгеруін; 6) құм массаларының оқпанға шығып кетуін болдырмауға жеткілікті сұйық және газ ағымдарының сындарлы жылдамдығын; 7) жұмысы тоқтатылған ұңғымалардағы қысымның қалыпқа келу қисық сызығының деректері мен индикаторлық диаграммалар міліметі бойынша қойнауқат ауқымындағы өтімділік өзгерістерінің сипатын; 8) қойнауқаттан алынған мұнай немесе газ мөлшері мен қойнауқаттық қысым өзгерістері арасындағы байланыс сипатын; 9) қаралып отырған уақыт аралығындағы жиынтық көрсеткіштер бойынша крйнауқаттан алынған өнім мен ұңғымаға тоғытылған жұмысшы агент арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету мәселесін.

Қойнауқат ауқымында қысымның таралу ерекшелігін бақылау үшін изобаралар картасы құрастырылады. Бұл картаны құрастыру үшін бүкіл қойнауқат бойынша ақпарат алуға мүмкіндік беретін ұңғыма таңдалып алынады да, одан жүйелі түрде өлшемдер алынып отырады. Изобаралар картасын құрастыру үшін пьезометрлік ұңғымалардағы деңгей көрсеткіштері мен қысым өлшемдері пайдаланылады. Газ-мұнай жапсары мен су-мұнай жапсарының қозғалыстарын бақылау мақсатында бүкіл ұңғымалар бойынша газдық фактор картасы, ұңғымалардың сумен тоғытылу картасы, су-мұнай жапсарының картасы құрастырылатын болалы. Мұнай (газ) дебитінің кеңістікте өзгеру сипатын анықтау үшін ұңғымалар бойынша бастапқы дебит, ағымдағы дебит және жиынтық дебит карталары құрастырылады. Кенорынды игеру барысында өндіріліп жатқан сұйықтар мен газдардың физикалық және химиялық жағдайындағы өзгерістерді зерттеу мақсатында мезгіл-мезгіл тереңдік сынамалары алынып отырады. Мұнайлы қойнауқатты игеруді бақылау барысында әсіресе су-мұнай жапсары мен газ-мұнай жапсарының өзгерістерге ұшырау сипатын айырықша бақылауда ұстау қажет.

Игеру үдерісін жан-жақты талдау мақсатында толыққанды геологиялық құжаттама құрастырылуы шарт. Бұл үшін ұңғыма игерімге берілген сәттен бастап бүкіл мәліметтер тіркеліп отырады. Атап айтқанда, геологиялық құжаттамада мына мәліметтер болуы тиіс: игерім нысаны; қойнауқатты аршу және ұңғыма оқпанын жабдықтау тәсілдері; бастапқы дебит; кенорынды игеру тісілі; игерім барысында дебит пен қойнауқаттық қысым өзгерістерінің сипаты; ұғымада тұңғыш рет су тамшыларының пайда болу датасы; судың сипаты т.с.с. Бұл деректер ұңғыма төлқұжатына мұнайды өндіру шеберінің рапорттары мен кәсіпшіліктің геологиялық бөлімі коллекторының бақылау нәтижелері негізінде тіркеледі. Сондықтан да ұңғыма төлқұжаты аса маңызды құжат болып табылады.

Әрбір ұңғыма бойынша мына мәлімкттер көрсетілген график дайындалып отыруы пайдалы: өндірілген мұнай мөлшері; су мөлшері; газдық фактор; қойнауқаттық қысым; ұңғыма түбінің қысымы; штуцер диаметрі; буфердегі қысым мөлшері; құбыраралық кеңістіктегі қысым мөлшері. Осы көрсетілген мәліметтер негізінде қойнауқатты игеру графигі құрастырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Негізгі

1. *Сейітов Н.* Мұнай-газ кәсіпшілігі геологиясы және қорларды есептеу. Дәрәстер курсы. Алматы, Каспий қоғамдық университеті. 2008. 124 бет.
2. *Маташев М.М., Сейітов Н., Жолтаев Г.Ж.* Мұнай және газ кәсіпшілігі геологиясының негіздері. Оқулық. Алматы, Қ.И.Сәтбаев атындағы ҚазҰту баспасы. 2008. 208 бет.
3. *Жданов М.А., Гришин Ф.А., Гординский Е.В.* Основы промысловой геологии газа и нефти. Москва. Изд-во «Недра», 1966. 280 с.

Қосымша

1. *Сейітов Н., Кунаев М.* Мұнай және газ геологиясы танымдық және кәсіптік-технологиялық терминдердің түсіндірме сөздігі. Алматы. «Зерде» баспасы. 2003. 456 бет.

УДК:68.41.31

ВЕТЕРИНАРНО-САНИТАРНАЯ ЭКСПЕРТИЗА РЫБЫ, ПОСТУПАЮЩЕЙ В РЕАЛИЗАЦИЮ НА РЫНКИ г. КАРАГАНДА

Касымова С.А., магистрант
Г. Нур-Султан, Казахстан
Научный руководитель: канд. вет. наук, доцент **Адильбеков Ж.Ш.**
Сельскохозяйственные науки

На сегодняшний день рыба является ценнейшим объектом для пищевой промышленности, и в мясном балансе страны занимает одно из главных мест. Вместе с тем, рыба, являясь ценным пищевым продуктом, может стать причиной заболеваний человека. Так, промысловые рыбы и продукты их переработки, реализуемые ныне повсеместно являются потенциальными носителями 27 видов гельминтов, представляющих опасность, как для человека, так и для животных. Наиболее опасными среди них являются – описторхоз, дифиллоботриоз, клонорхоз, метаганимоз, нанофиетоз, парагонимоз [1]. Кроме того, рыба является одним из весьма нестойких продуктов и при отсутствии удовлетворительных условий хранения быстро подвергается порче. Помимо этого, рыба служит одним из звеньев пищевой цепи для попадания токсичных ксенобиотиков техногенного характера в организм человека. Отмечено, что в последние годы в результате человеческой деятельности водоемы подвергаются воздействию загрязнителей разной степени токсичности, которые в свою очередь отрицательно воздействуют на зоопланктон и ихтиофауну. Это связано с недостаточной очисткой сточных вод промышленных и коммунально-бытовых предприятий, попаданием радиоизотопов в окружающую среду с уранодобывающих предприятий [2, 3, 4]. Как известно, рыбы более чувствительны к воздействию токсических факторов среды, чем высшие позвоночные. Под влиянием токсического воздействия возрастает восприимчивость к инфекциям и инвазиям, приводящими зачастую к массовой гибели рыбы [5]. Исходя из вышеизложенного, изучение вопросов качества и безопасности рыбы на современном этапе является весьма актуальным.

Целью настоящих исследований явилось проведение комплексной ветеринарно-санитарной оценки качества и безопасности рыбы, поступающей в реализацию на продовольственные рынки города Караганды.

Материалы и методы исследований. Для проведения исследований нами отбирались пробы рыбы разных видов с прилавков продовольственных рынков г Караганды, поступающей из близлежащих водоемов (в основном с озера Балхаш). Были отобраны пробы рыб – карпа, сазана, густера и плотвы, по 6 проб от каждого вида. Исследования проводили на базе испытательной лаборатории РГП на ПХВ «Республиканская ветеринарная лаборатория»

КВКиН МСХ РК г Караганды.

Отбор проб и проведение органолептического и биохимического исследования рыбы проводили согласно ГОСТ 7631-2008 «Рыба, нерыбные объекты и продукция из них. Методы определения органолептических и физических показателей».

При гельминтологическом исследовании осматривали чешую, глаза, внутренние органы, мышцы, а также подвергали компрессорному исследованию срезы мышц и содержимое хрусталика глаза [6].

Определение остаточных количеств токсичных элементов (свинца, ртути, кадмия и мышьяка) проводили на вольтамперометрическом анализаторе TA-Lab, присутствие радионуклидов цезия-137 и стронция-90 на бета-гамма спектрометрическом комплексе «Прогресс БГ».

При микробиологическом исследовании образцов мяса рыб были определены такие показатели как КМАФАНМ, БГКП, сульфитредуцирующие клостридии, S. aureus, l. Monocytogenes,

Всего было подвергнуто исследованию 24 образца рыбы.

Результаты исследований. В ходе проведенных исследований были получены следующие результаты. Органолептические показатели отобранных образцов рыбы в основном находились в норме. Слизь на поверхности была не обильная, прозрачная, без постороннего запаха; чешуя плотно прилегала к коже, гладкая, блестящая, с трудом выдергивается; глаза выпуклые, чистые, роговица прозрачная; рот сомкнут; жабры ярко-красного цвета, жаберные крышки плотно прилегают; брюшко не вздуто, упругое; внутренние органы хорошо различимы; консистенция упругая, в образцах рыб из рынков плотная, с трудом сгибается.

Показатель pH во всех пробах рыб находился в пределах нормы и составлял 6,5±0,01, что характерно для доброкачественной рыбы. Реакции на определение числа Несслера составила 1,0±0,0,002, сероводород отрицательные во всех пробах.

Таким образом, нами установлено, что качественные показатели рыбы, реализуемой на рынках г Караганды соответствуют норме.

При исследовании проб рыбы на присутствие гельминтозов была установлена зараженность плотвы двумя заболеваниями: постдиплостомозом и лигулезом, у остальных рыб гельминтозы обнаружены не были. В плотве постдиплостоматоз диагностировался в двух пробах из шести исследованных, при этом экстенсивность инвазии составила 33,3%, интенсивность инвазии колебалась от 2 до 3 экз., лигулез обнаружен в одной пробе экстенсивность инвазии составляла 16,6% и интенсивность 5 экз.

При определении содержания токсичных элементов в мясе рыб, нами были получены следующие данные, представленные в таблице 1.

Таблица 1. Содержание токсичных элементов в мясе рыбы

Токсичные элементы	ПДК	Пробы			
		Карп (n=6)	Сазан (n=6)	Густер (n=6)	Плотва (n=6)
Кадмий	0,2	0,12±0,002	0,16±0,002	0,02±0,002	0,18±0,002
Свинец	1,0	0,01±0,002	0,02±0,002	0,002±0,002	0,6±0,002
Мышьяк	1,0	0,9±0,002	0,8±0,002	0,9±0,002	0,09±0,002
Ртуть	0,6	0,50±0,002	0,56±0,002	0,55±0,002	0,6±0,002

Как видно из таблицы 1, остаточные количества кадмия в мясе рыб варьировали от 0,12±0,002 (карп) до 0,18±0,002 мг/кг (плотва) и находились в пределах нормы. Содержание свинца также не превышало нормы, в наибольшем количестве обнаруживалось в пробах плотвы - 0,6±0,002 мг/кг при норме 1,0, мышьяк обнаруживался в высоких концентрациях в пробах всех видов рыб и особых отличий по содержанию не имел от 0,8±0,002 до 0,9±0,002 мг/кг, при норме 1,0 мг/кг. Количество ртути в наибольшем количестве обнаружили в пробах плотвы

0,6±0,002 мг/кг, в карпе 0,50±0,0,002, в сазане 0,56±0,002 и густере 0,55±0,002 мг/кг.

Таким образом, остаточные количества токсичных элементов обнаруживались во всех пробах рыб, и в наибольшем количестве в пробах плотвы.

При определении контаминации рыбы радионуклидами, нами были получены следующие данные, представленные в таблице 2.

Таблица 2. Содержание радионуклидов в мясе рыб, мг/кг

Радионуклиды	ПДК	Пробы			
		Карп (n=6)	Сазан (n=6)	Густер (n=6)	Плотва (n=6)
Цезий-137	130	0,0 ÷ 96,4	0,0 ÷ 82,6	0,0 ÷ 88,7	0,0 ÷ 93,5
Стронций-90	100	0,0 ÷ 81,2	0,0 ÷ 54,1	0,0 ÷68,3	0,0 ÷ 78,4

Как видно из таблицы, в мясе рыбы остаточные количества радионуклидов обнаружены не были.

При микробиологическом исследовании проб рыбы (таблица 3) во всех случаях наблюдается рост колоний мезофильных аэробных и факультативно-аэробных микроорганизмов (КМАФАнМ), но превышений нормы не отмечено.

Таблица 3. Микробиологические показатели образцов мяса рыб

Показатели	Нормируе-мые показатели	Пробы			
		Карп (n=6)	Сазан (n=6)	Густер (n=6)	Плотва (n=6)
КМАФАнМ	1×10^5	1×10^5	1×10^5	1×10^4	1×10^5
БГКП	Не допускается	Не обнаружено	Не обнаружено	Не обнаружено	Не обнаружено
Сульфитредуцирующие клостридии	Не допускается	Не обнаружено	Не обнаружено	Не обнаружено	Не обнаружено
S. Aureus	Не допускается	Не обнаружено	Не обнаружено	Не обнаружено	Не обнаружено
L. Monocytogenes	Не допускается	Не обнаружено	Не обнаружено	Не обнаружено	Не обнаружено

Рост бактерии группы кишечной палочки, сульфитредуцирующие клостридии, S. aureus, L. Monocytogenes в исследуемых пробах не наблюдался,

Заключение. При ветеринарно-санитарной оценке качества рыбы, реализуемой на продовольственных рынках г Караганды, установлено, что органолептические и биохимические показатели соответствуют норме. При исследовании проб рыбы на присутствие гельминтозов наблюдается зараженность плотвы по двум заболеваниям постдиплостомозом и лигулезом, у остальных рыб гельминтозы не обнаруживались. Остаточные количества токсичных элементов обнаруживались во всех пробах рыб, но превышений ПДК не отмечено. Наиболее контаминированной была плотва, где содержание мышьяка и ртути доходило до верхней отметки ПДК. Остаточные количества радионуклидов не обнаруживались.

Микробиологические исследования рыбы показали во всех случаях рост колоний мезофильных аэробных и факультативно-аэробных микроорганизмов (КМАФАнМ), не превышающий допустимых норм, рост других микроорганизмов не наблюдался.

Литература

1. Беляева М.И., Катин А.А., Пустовалова В.Я. Видовой состав и зараженность вторых промежуточных хозяев Opisthorchis felineus в Южных районах Тюменской области. // Проблемы современной паразитологии.- СПб.-2003 г - 71-73 с.

2. Ваганов А.С. Накопление тяжелых металлов в мышечной ткани промысловых видах рыб Куйбышевского водохранилища // Естественные и технические науки. 2011. - № 4. - С. 179-180.
3. Перевозников М.А., Богданова Е.А Тяжелые металлы в пресноводных экосистемах. - С.-Петербург, 1999. – 227с.
4. Адильбеков Ж.Ш., Аубакирова Г.А., Мустафина Р.К. Оценка безопасности рыбы вылавливаемой в водоемах Акмолинской лбласти. Костанайский государственный университет им. А. Байтурсынова. Многопрофильный научный журнал. «intellect, idea, innovation – интеллект, идея, инновация». 2019. №1. С.3-8.
5. Детлофф Г. М., Бейли Г. К., Майер К. Дж. Эффекты растворенной меди на некоторые гематологические, биохимические и иммунологические показатели радужной фарели (Oncorhynchus mykiss). Архивы загрязнения окружающей среды и токсикологии, 2001. С. 371-380.
6. МУК 3.2.988-00 Методы санитарно-паразитологической экспертизы рыбы, моллюсков, ракообразных, земноводных, пресмыкающихся и продуктов их переработки. «Противоэпидемические мероприятия»: Сборник официальных документов. Том 1. - М.: "ИНТЕРСЭН", 2006

УДК 378

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУ

Конысбекова Гульмира Бактыбековна
Шығыс Қазақстан облысы,Семей қаласы,
«Жарқын жалпы орта білім беретін мектебі» КММ
Секция: Физика-математикалық ғылымдар

Қазіргі заман талабы – оқытудың жаңа технологияларын меңгеру. Оқытудың жаңа технологияларының бірі – ақпараттық технология. Ақпараттандыру технологиясының дамуы кезеңінде осы заманға сай білімді, әрі білікті мамандарын даярлау оқытушының басты міндеті болып табылады. Қоғамдағы ақпараттандыру процестерінің қарқынды дамуы жан-жақты, жаңа технологияны меңгерген жеке тұлға қалыптастыруды талап етеді.

Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі. Жаңа технологиялар – педагогтың мүмкіндігін күшейтетін құрал. Компьютердің сызбалық мүмкіндігінің молдығы дәрістік экспериментті бояулы суреттермен, сызбалармен, кестелер мен байыта түсуге жол ашады, оларды оқу-процесінде қолдану тиімділігі мол. Компьютерді мұғалім қосымша материалдар, әртүрлі анықтамалық мәліметтерден ақпараттар беру үшін көрнекі құрал ретінде пайдалана алады. Мұндай мәліметтерге математикалық формулалар, графиктер, схемалар, иллюстрациялар т.б. жатқызуға болады. Жаңа ақпараттық технология құралдарын математика пәніне пайдалану, оқушының шығармашылық, интеллектуалдық қабілетінің дамуына, өз білімін өмірде пайдалана білу дағдылрының қалыптасуына әкеледі. Компьютерлік техниканың дидактикалық мүмкіндіктерін педагогикалық мақсаттарға қодану, білім мазмұнын анықтауда, оқыту формалары мен әдістерін жетілдіруде жақсы әсерін тигізеді. Есептеу техникасымен жұмыс жасату оқушылардың алгоритмдік дүниетанымын қалыптасырады, өз әрекетін саналы түрде жоспарлайды. Бұл қойылған мақсаттарды шешу үшін келесі міндеттерді қарастыруға болады:

Білім беруді ақпараттандыруды дамыту тенденцияларын зерттеу және оған сәйкес мазмұнын анықтау,

- Оқушылардың ақпараттық-коммуникациялқ пайдалана алу дайындығын анықтайтын белгілер мен көрсеткіштерді жасақтау және олардың ақпараттық құзырлығын қалыптастыру мүмкіндіктерін зерттеу.

Ақпараттық-коммуникциялқ технологияны оқу-тәрбие процесіне пайдалану оның келесі педагогиалық мүмкіндіктерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді:

- Оқушының дайындық деңгейін, ынтасын және қабылдау жылдамдығын ескеру арқылы жаңа материалды меңгертуге байланысты оқытуды ұйымдастыру және оқыту процесіне

жаңа ақпараттық техологияның мүмкіндіктерін пайдалану;

- Оқытудың жаңа әдістері мен формаларын (проблемалық, ұйымдастырушылық –іс-әрекеттік компьютерлік ойынар және т.б.)
- Жаңа ақпараттық технология құралдарын (жаңа типті компьютерлер, телекоммуникация, виртуалды орта және мультимедиа-технология, интеракивті тақта) пайдалану арқылы оқу процесінің материалдық-техникалық базасын жетілдіру.

Ақпараттық мәдениетті дамыту қазіргі педагогтың ақпараттық құзырлығына қойылатын талаптарына сай анықталады:

Өз қызметтерін жаңа ақпараттық технологияның мүмкіндіктерін пайдалану: жаңа ақпараттық технологияның мүмкіндіктері туралы білім; комуникациялық қызметтерді пайдалану дағдысы; білім беру процесінің ерекшеліктерін ескере отырып, педагогикалық программалық құралдарды қолдану және оларды өз қызметтерімізге сәйкес бейімдеп пайдалану.

Оқу қызметінде компьютерден рефлексивтік деңгейін жүзеге асыруды елестетсек, оның мүмкіндікері ерекше үлкен. Компьютер кез- келген ойдың өтімділігін, міндеттерінің күшті және әлсіз жақтарын көрсетіп бере алады. Шығарылуы күрделі, көп уақытты қажет ететін есептерді компьютердің көмегімен тез орындауға болады. Нәтижесінде өте жоғары дәлдікпен есептелінген есептің нәтижесін аламыз. Оқу процесіне жаңа ақпараттық технологияларды енгізу ісі математикамен тығыз байланысты. Оқушылардың пәнді жақсы игеруінің басты шарты мұғалімнің осы сабаққа деген қығушылықты тудыра білуінен басталады. Математика пәнін оқытуда әсіресе оқушылар «Координаталық жазықтық», «График», «Функция» тақырыптарын компьютерлік бағдарламалар: Agrapher, Koodraw арқылы меңгергенде жоғары белсенділік, қызығушылық танытты.

Тестілеу жұмыстарын жүргізуде компьютерді пайдалану негізі орын алып келеді, өзіндік жұмыстар, консультатциялар ұйымдастыру және тест тапсырмаларын орындау оқушылардың білім деңгейін көтерері сөзсіз. Компьютердің графикалық мүмкіндіктерін сызу математика сабақтарын өткізгенде пайдалану сабақтың сапалылығын арттырады.

Нәтижелері көрсетіп отырғандай, мектеп пәндерін оқыту процесінде компьютерді қолдану мұғалім мен оқушы қарым-қатынасы жүйесін, олардың іс-әрекеттерінің мазмұнын, құрылымын өзгерте отырып, түрлендіре алады және осы әрекет мүшелерінің мотивіне әсер ете отырып, олардың мотивациялық, эмоционалдық ортасына, сезімінің өсуіне әсер етеді.

Оқушылардың жалпы оқу біліктілігіне жататын оқу-компьютерлік біліктіліктерін «клавиатурамен жұмыс, программа тізу, принтермен жұмыс істей білу, дайын программаларды қолдана білу, текстік, графикалық редакторлармен жұмыс істей білу» жүйелі түрде қалыптастыру бүгінгі күннің кезек күттірмес талабына айналуда.

Білім беруді ақпараттандырудың қағидалары:

- Қоғамның әрбір мүшесі үшін алынатын білімдер мен мәліметтердің түсініктілігі;
- Жеке тұлғаның интеллектуальдық және шығармашылық қабілеттерін дамыту;
- Білім мен тәрбиенің біріздігі;
- Жалпы компьютерлік сауаттылық;
- Оқыту мен тәрбиелеудің жылдамдығы (интенсификация)

Нәтижелер:

- Жаңа ақпараттық технологияны қолдану арқылы білімнің сапасын көтеру:
- Жаңа ақпараттық және телекоммуникациялқ технологияларды енгізу арқылы білім беру мазмұнын жаңару;
- Біздің еліміздегі және шет елдердегі жинақталған ақпараттық ресурстарға жедел ену;
- Мультимедияылқ электрондық оқулықтарды, виртуальдық лабораторияларды және ақылау программаларын жасақтап, қамтамасыз ету.

Ақпараттық технологияны қолданудың тиімді жақтарын зерттей отырып, үздіксіз жүйелі жұмыс жасау – үлкен нәтижелерге жеткізеді, сонымен қатар білім сапасын да артырады.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуына байланысты сабақ барысында

электронды оқыту құралдарын кеңінен қолдану заман талабы. XXI ғасыр – ақпараттық технология ғасыры. Қазіргі қоғамдағы білім жүйесін дамытуда ақпараттық – коммуникациялық технологиялардың маңызы зор. Білім беруді ақпараттандыру және пәндерді ғылыми – технологиялық негізде оқыту мақсаттары алға қойылуда. Ақпараттандыру технологиясының дамуы кезеңінде осы заманға сай білімді, әрі білікті жұмысшы мамандарын даярлау оқытушының басты міндеті болып табылады. Қоғамдағы ақпараттандыру процестерінің қарқынды дамуы жан-жақты, жаңа технологияны меңгерген жеке тұлға қалыптастыруды талап етеді.

АКТ-ны математика сабақтарында қолдану көрнекіліктің және жұмыстың тез орындалуы (жазбаша жұмыстың болмауы) арқасында материалды игеруге уақыт үнемдеуге мүмкіндік береді. Интерактивті режимде оқушылардың білімдерін тексеру оқытудың тиімділігін арттырып, тұлғаның барлық потенциалын, танымдық, моральды-адамгершілік, шығармашылық, коммуникативтілік және эстетикалық мүмкіндіктерін іске асыруға көмектеседі, оқушылардың зияткерлігін, ақпараттық мәдениетін дамытуға әсер етеді.

Оқу үрдісінде электрондық оқыту бағдарламаларын дәстүрлі оқыту әдістерді педагогикалық инновациялармен ұштастыру арқылы жүйелі түрде қолдану дайындық деңгейлері әртүрлі балаларды оқытудың тиімділігін біршама көтереді.

Ақпараттық технологиялардың оқу үрдісінде қолданылуы оқушылардың мүмкіндіктерін кеңейтеді. Ақпараттық технологияның міндеті-оқушыларды білімге қызығушылығын , ізденушілікке баулу. Заман талабына сай сабақта қолданылатын электрондық байланыс оқушылардың қызығушылығын арттырып, зейін қойып тыңдаумен қатар, түсінбей қалған сәттерін қайталап көруге, тыңдауға және алған мағлұматтарды нақтылауға мүмкіндік береді. Компьютердің мультимедиалық мүмкіндіктерін, анимация мүмкіндігін, ілеспені, дыбыс меншіктеуді, гиперсылка көріністерін пайдаланып, осы көріністерді пайдалану әрекеттерін қолданып, тамаша, көрнекті, оқушыларды қызықтыра түсетін білім беру сабақтарын ұйымдастырған ыңғайлы. Электрондық оқулықпен оқытудың негізгі мақсаты-оқыту үрдісін үздіксіз және толық деңгейін бақылау, сонымен қатар ақпараттық-ізденіс қабілетін , шығармашылық қабілетін дамыту. Мұның тиімді жағы: электронды оқулықта әр сабаққа арналған бейне көрініс, анықтама сөздік, есептердің шығарылу жолы, фигуралардың кеңістікте орналасуы, диктант, тест тапсырмаларын , қайталау сұрақтарын пайдалана аламыз. Электронды оқулықты қолдану арқылы сабақта техникалық құралдарды, дидактикалық материалдарды қолдану тиімділігі, оқушының пәнге қызығушылығы, білім, білік, дағды деңгейін қалыптастыруы, білімнің тереңдігі, тексеру түрлері, бағалауы, практикалық дағдыларды игеруі артады. Оқушылардың өздері де алынған ақпаратты көшіріп алып, онымен өз ыңғайына қарай жұмыс істей алады. Ақпараттық технологияны қолданудың тиімді жақтарын зерттей отырып,үздіксіз жүйелі жұмыс жасау үлкен нәтижелерге жеткізеді және білім сапасын арттырады.

Нәтижелері:

- Жаңа ақпараттық технологияны қолдану арқылы білім сапасын көтеру;
- Жаңа ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды енгізу арқылы білім беру мазмұнын жаңарту;
- Мультимедиалық электронды оқулықтарды қолдану аясын кеңейту;

Мақаламды қорытындылайтын болсам ұстаз үшін нәтижеге жету шәкіртінің білімді болуы ғана емес, білімді өздігінен алуы және алған білімдерін қажетіне қолдану болып табылады. Бүгінгі бала – ертенгі жаңа әлем. Бүгінгі күні ақпараттар ағымы өте көп. Ақпараттық ортада жұмыс жасау үшін кез келген педагог өз ойын жүйелі түрде жеткізе алатындай, коммуникативті және ақпараттық мәдениеті дамыған, интерактивтік тақтаны пайдалана алатын, Он-лайн режимінде жұмыс жасау әдістерін меңгерген мұғалім болуы тиіс. Заман талабына сай жаңа технология әдістерін үйрету, бағат-бағдар беруші – мұғалімдерміз. Оқушылардың жаңа тұрмысқа, жаңа оқуға, жаңа қатынастарға бейімделуі тиіс. Осы үрдіспен бәсекеге сай дамыған елдердің қатарына ену ұстаздар қауымына зор міндеттер жүктелетінін ұмытпауымыз керек.

Әдебиеттер тізімі:
1. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования [1, с 5]
2. Компьютерлік оқыту программаларын қолдану. Информатика-физика-математика журналы [9, с 12]
3. Ильина В «Педагогика»-М: 1984
4.Сластенин В.А. О моделировании образовательных технологии. \\ Наука и школа-200.№4[3, с 10]

УДК 159.922.8:371.

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И СНЯТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО НАПРЯЖЕНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В ЭКЗАМЕННАЦИОННЫЙ ПЕРИОД. ПЛАН УРОКА

Кочетова М.А. педагог-психолог
Соболева А.Н. педагог-организатор-куратор
г.Семей, Казахстан

Школа: «Назарбаев Интеллектуальная школа физико-математического направления г. Семей».

Целевая группа: 12 класс - 15учащихся

Общее время тренинга: 110минут

Место проведения: просторная аудитория с 2 зонами: рабочая со столами и стульями, игровая- с мягкими пуфиками, креслами, ковром

Цель тренинга: снятие эмоционального напряжения для укрепления психологического здоровья учащихся.

Задачи:

- знакомство участников тренинга с психотехниками;
- раскрытие эмоционального потенциала и чувств;
- активация внутренних ресурсов личности;
- формирование у учащихся навыков использования антистрессовых техник в экстремальных условиях;
- способствовать повышению психологической культуры учащихся.

Ожидаемый результат: Учащиеся научатся новым техникам и приемам эмоциональной саморегуляции.

Упражнения способствуют повышению самооценки, личностному росту, активации ресурсов личности и развитию эмоционального интеллекта.

«Будем знакомы!»

Время работы: ***10 минут.***

Описание: Ведущие здороваются с участниками, знакомят учащихся с целями тренинга и предлагают познакомиться друг с другом таким образом, чтобы каждый по очереди назвал свое имя и продолжил фразу**: «Главное, что я хочу сказать о себе, это…»**

Психологический смысл упражнения: знакомство участников, создание доброжелательной и рабочей атмосферы, уточнение цели тренинга, принятие правил поведения в группе, учащиеся представляют главные ценности и характеристики личности- то, о чем они знают и хотят, чтобы знали о них другие.

Игра «Любим не любим»

Время работы: ***15 минут***.

Описание: Участники тренинга сидят, вытянув руки ладонями вверх. Каждый по очереди называет то, что он любит или не любит. Тот, кто разделяет его предпочтения, загибает палец. Тот, кто загнул все десять пальцев, заканчивает игру и внимательно слушает других.

Психологический смысл упражнения: поиск общих особенностей, интересов и потребностей в группе.

«В чем мне повезло»

Время работы:*15 минут*

Описание: Участники разбиваются на пары и рассказывают друг другу о том, с чем, по их мнению, им в жизни повезло. Далее участники по желанию делятся впечатлениями и рассказывают в группе, что они узнали друг о друге

Психологический смысл упражнения: повышение уровня жизненного оптимизма, выявление ресурсной зоны участников, создание хорошего настроя на работу.

«Ужасно-прекрасный рисунок»

Время работы: *20 минут*

Дополнительные ресурсы: листы бумаги А4(по количеству участников), фломастеры или карандаши

Описание: Участникам раздается по листку бумаги и по одному фломастеру. Предлагается нарисовать «прекрасный рисунок». После этого рисунок передается соседу справа, и тот делает из полученного рисунка в течение 30 секунд «ужасный рисунок» и передает следующему. Следующий участник делает «прекрасный рисунок». Так проходится весь круг. Рисунок возвращается хозяину, и упражнение обсуждается.

Психологический смысл упражнения: стимулирование группового процесса, разрядка, конструктивные способы выражения агрессии, ассоциативный ряд на негативные и позитивные эмоции.

Игра : «Бельгийский шоколад»

Время работы: 20 минут

Дополнительные ресурсы: игральный кубик, 20х20см, шарф, шляпа, тарелка, нож, плитка шоколада (не подтаявшая, а как можно более твёрдая!) **китайские** палочки

Ход игры: Группа рассаживается в круг. В центр круга ставят тарелку. На неё – китайские палочки, нож и плитку шоколада. Участники по очереди бросают кубик до тех пор, пока у кого-то не выпадет цифра "шесть". Как только выпадает шестёрка, игрок сразу же бежит в центр круга (остальные игроки продолжают бросать и передавать кубик!), одевает шарф, шляпу, разворачивает шоколад, отламывает кусочек шоколада с помощью ножа и пытается съесть как можно больше кусочков с помощью китайских палочек. Он уплетает шоколад до тех пор, пока очередному игроку не выпадет шестёрка. Тогда тот сменит предыдущего сладкоежку в центре круга, а находившийся в центре игрок возвращается на своё место в кругу. Игра идёт до последней крошки шоколада. Приятного аппетита и весёлой игры!

Психологический смысл упражнения: эмоциональная разрядка участников тренинга, способность действовать в необычных условиях, быстрота реакций, креативный подход.

Мастер класс «Золотой апельсин»

Время работы : ***20 минут***

Дополнительные ресурсы: на каждого участника готовится: стеклянная посуда, лимонная кислота, пищевая сода, поваренная соль, пищевые ароматизаторы и пищевые красители, силиконовые формочки

Описание: Ведущий предлагает из предложенных ингредиентов приготовить участникам тренинга расслабляющую и полезную бомбочку для ванны. Ребята могут ее использовать дома, принимая ванну и наслаждаясь необычным эффектом и полезными свойствами для организма.

Процедура приготовления: Смешав в стеклянной посуде лимонную кислоту, соль, соду, добавляем все остальные ингредиенты и тщательно размешиваем. Один из самых интересных этапов — выбор понравившегося цвета и аромата будущей бомбочки. После того, как все ингредиенты смешаны, из полученной массы лепим бомбочку, используя силиконовые формочки. Ждем пару минут, пока масса станет твердой. Вынимаем бомбочку из формы.

Психологический смысл: Эфирное масло апельсина имеет много благотворных свойств. Будучи антидепрессантом, оно улучшает настроение, согревает, снимает усталость, снижает тревогу, печаль. Также избавляет от головной и мышечной боли.

Рефлексия тренинга:

Время : ***10 минут***

Участники тренинга отвечают на вопросы:

Расскажите о своих чувствах?

- ✓ Какие эмоции вы испытываете после упражнений и тренинга?
- ✓ Что было до тренинга - с чем пришли? С чем уходите?
- ✓ Что полезного берете для себя?
- ✓ Для чего вам нужен это ресурс?

Литература:

1. Браткин А., Скоробогатова И. Чемоданчик тренера. 10 продаваемых тренингов. М.: Генезис,2006. – 208 с.
2. Кипнис М. Апельсиновый тренинг. М.: Ось-89, 2008. — 112 с.
3. Кипнис М.Ш. 59 лучших игр и упражнений для развития управления коммуникациями: Тренируем общение, способность влиять и убеждать. СПб.: Прайм-Еврознак, 2009. — 224 с.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ДАМЫТУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Көлкебаева Қазына Лайыққызы,
Маханова Бақытқүл Абыловна
№ 51 гимназияның мұғалімдері
Ақтөбе қаласы, Қазақстан

Бүгінгі жас ұрпаққа жан-жақты білім беру, тәрбиелеу - әрбір ұстаздың басты міндеті. Білім негізі мектепте қаланатын болғандықтан, оқушының жеке тұлғалық күшін дамыту, оның шығармашылық мүмкіндігінің дамуы басты рөл атқарып отыр. Олай болса, қазіргі ұстаздар қауымының алдындағы үлкен мақсат: өмірдің барлық саласындағы белсенді, шығармашылық іс-әрекетіне қабілетті, еркін және жан-жақты жетілген тұлға тәрбиелеу.

Бұл мақсатқа жетуде ұстаздар терең білімді, әдістемелік жағынан толық қаруланған және жоғары мәдени деңгейі болуы тиіс. Мұғалім алғашқы сабақтан бастап әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін, ынтасы мен бейімділігін, оқу мен еңбекке ұқыптылығын ескере отырып оқу үрдісін жүргізуі керек.

Шығармашылық – бұл адамның өмір шындығында өзін-өзі тануға ұмтылу, іздену. Өмірде дұрыс жол табу үшін адам дұрыс ой түйіп, өздігінен сапалы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі қажет. Адам бойындағы қабілеттерін дамытып, олардың өмірден өз орнын табуға көмектеседі.

«Шығармашылық» ұғымының жалпы теориясын зерттеген С.Л.Рубинштейн «оқушы шығармашылығының ерекшелігі оның сапалы түрде мақсатты әрекет жасауымен анықталады» — дей келе, «шығармашылық, шешімінің нәтижесі баланың өзі үшін жаңалық болса жеткілікті» екендігін айтады, яғни баланың шығармашылық өнімді еңбегі оның жеке тәжірибесімен салыстырылады.

Б.Д.Эльконин шығармашылыққа мынандай анықтама береді: «Шығармашылық -бұл ерекше тұрғыдағы жасампаздық, жаңадан жасалған нәрсе бұрынғы нәрселердің механикалық қайталануы емес, өзінің сонылығымен, біртумалығымен ерекшеленетін болса, өзін - өзі куәландыратын, дәлелдейтін болса, онда бұл нәрсені туғызған шығармашылық акт туралы сөз қозғауға болады.[6,24]

«Шығармашылық» ұғымының жалпы теориясын зерттеген С.Л.Рубинштейн «оқушы шығармашылығының ерекшелігі оның сапалы түрде мақсатты әрекет жасауымен анықталады» — дей келе, «шығармашылық, шешімінің нәтижесі баланың өзі үшін жаңалық болса жеткілікті» екендігін айтады, яғни баланың шығармашылық өнімді еңбегі оның жеке тәжірибесімен салыстырылады. [6,27]

Шығармашылық жұмыста, әсіресе, бала қиялының орны ерекше. Бұл жөнінде М.Жұмабаевтың айтқан тамаша пікірі бар: «Жаратылыстың құшағында, меруерт себілген көк шатырдың астында, хош иісті жасыл кілем үстінде, күнмен бірге күліп, түнмен бірге түнеріп, желмен бірге жүгіріп, алдындағы малымен бірге өріп, сары сайран далада тұрып өсетін қазақ баласының қиялы жүйрік, өткір, терең болуға тиісті». «…Баланың атаға тартуы рас болса, сиқырлы даланың баласы – қазақ баласы қиялқұмар болуға тисті». Педагог ғалымның айтқанының сөз өнері — әдебиетке тікелей қатысы бар. Өйткені М.Жұмабаевтың сөзімен айтқанда, «қазақ баласының жаратылысы соны тілейді». Сабақтарды түрлендіріп өткізудің маңызы ерекше. Мұндай сабақтардың тиімділігін атап өтсек: сабақ құрылымының ұйымдастырылуы, сыныптағы оқушылардың іс-әрекетін бақылауға қолайлылық, оқу-танымдық тапсырмаларды орындаудағы ұжымдық бірлескен әрекеттің жүзеге асуы, оқу уақытының үнемделуі. [5,102].

Шығармашылық сипаттағы сабақтар түрлерін жүйелі ұйымдастыру арқылы оқушылардың танымдық белсенділігі қалыптасып, ұстазы берген ақпаратты, іс-әрекет тәсілдерімен бағалау өлшемдерін қамтитын қоғамдық және ұжымдық тәжірибе тағылымдарын игеріп қана қоймай, оқушы барлық іс-әрекетте шығармашылық бағыт ұстанады, қабілет білігін ұштай түседі.

Заман талабына сай білім бере отырып, оқушы бойында танымдық қабілетін дамыту бүгінгі таңда ұстаз үшін үлкен жауапкершілік іс болып табылады. Бұл туралы Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Ғасырлар мақсаты – қоғамның нарықтық қарым-қатынасқа көшу кезінде саяси-экономикалық және рухани дағдарыстарды жеңіп шыға алатын, ізгіленген XXI ғасырды құрушы, іскер, өмірге икемделген, жан-жақты мәдениетті жеке тұлғаны қалыптастыру», – деген тұжырымдамасында ашып көрсеткен.[2,3]

Қоғамның осындай дарынды адамдарға деген қажеттілігін қанағаттандыру талабы білім беру жүйесінің алдына баланың жеке қабілеті мен әлеуметтік белсенділігінің дамуына жол ашу, шығармашылық қабілеті зор жеке тұлғаны қалыптастыру міндетін қойып отыр. Бұл жердегі мұғалімнің міндеті: әр оқушының бойындағы бейімділікті дер кезінде көре біліп, оны дамыту.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың өзектілігі төменде көрсетілгендей:
1. Өз бетімен оқуға, жұмыстануға дағдыланады.
2.Шығармашылық ізденіске жетелейді.
3. Өз ісіне деген сенім пайда болады.
4. Әр нәрсеге сын көзбен қарауға үйренеді.
5. Салыстыруға, қорытынды жасауға үйренеді.
6. Шығармашылдық белсенділік артады.

Осылардың нәтижесінде дарынды, қабілетті жеке тұлға қалыптасады. Мен істеймін – өзінің пәнге деген қызығушылық тетігін табуы.

Мен үшін керек – пәннің өз өміріне деген қажеттілігін сезінуі, талаптануы, оқуы, ізденуі.Мен істей аламын – өз біліміне деген сенімділігі.

Сондықтан ұстаз ретінде алдымызға қойған мәселенің өзектілігі: жеке тұлғаны табу, оған жетекшілік ету, әр оқушының шығармашылық қабілетін танып, біліп дамыту.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту кезінде оған кері әсер ететін кедергілердің де бар екенін әр уақытта есімізде ұстаймыз.

Ондай кедергілер:

1. Оқушының әлеуметтік жағдайының болмауы.

2. Психологиялық жағынан ойлау, қиялдың төмен болуы. Өз күшіне сенбеуі, жалқаулығы.

3. Денсаулығының нашарлығы.

Сондықтан мұғалім өз пәнін үйрету барысында әр оқушыны зерттеп, олардың өміріндегі осындай кемшіліктері болса, оны алдын-ала анықтау керек. [6,125]

Бүгінгі күні XXI ғасырдың ақпараттанған, жан-жақты мәдениетті, іскер, өмірге икемделген, бәсекеге қабілетті дарынды шәкірт тәрбиелеу - барша ұстаздың міндеті.

Егеменді елдің жас ұрпақтарын тәрбиелеу, талапқа сай білім беру, бүгінгі күннің уақыт күттірмес мәселелерінің бірі болып табылады. Сондықтан да бастауыш мектеп алдында балаға жүйеленіп, дайындалып берген белгілі бір білімді ғана беріп қоймай, оны жалпы дамыту, яғни сөйлеу, оқу, қоршаған орта жөнінде дұрыс көзқарас қалыптастыру, жағдайларды объективті түрде бақылап, талдау жасауға үйрету, ойын дұрыс жеткізе білуге, дәлелдеуге, сөйлеу мәдениетіне, шығармашылық бағытта жұмыс істейтін, біртума ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлға қалыптастыру міндеті тұр.

Дамыта оқытудың да басты мақсаты - баланы оқыта отырып, оны шығармашылық бағытта жан - жақты дамыту.

Оқушының шығармашылық іс - әрекеті және оның мәнін түсіну үшін жеке тұлғаның ғылыми - педагогикалық зерттеулердің обьектісі ретінде анықталу сипатын білу қажеттілік болып табылады. Шығармашылық іс - әрекет тұлғаны құраушы және оны айқындаушы фактор ретінде де қарастырылады.

Жеке тұлғаның ерекшеліктеріне тән қасиеттер оның санасына, өзіне - өзінің сын көзімен қарауына, адам баласының есіне әсер ететін ішкі және сыртқы түйсік, түйсіктердің әсеріне және оның ерік - жігер күші мен әсерленушілік сезім дүниесіне байланысты құбылыс деген пікірді біздер қуаттаймыз. Оның себебі, ұлы ғұламаларымыз осы ой - пікірде болған деп білеміз.Оқушылардың шығармашылық белсенділігін қалыптастыруда сабақтарды түрлендіріп өткізудің маңызы ерекше. Мұндай сабақтардың тиімділігін атап өтсек: сабақ құрылымының ұйымдастырылуы, сыныптағы оқушылардың іс - әрекетін бақылауға қолайлылық, оқу - танымдық тапсырмаларды орындаудағы ұжымдық бірлескен әрекеттің жүзеге асуы, оқыту уақытының үнемделуі.

Оқыту сабақтарының шығармашылық сипаты оқушының танымдық белсенділігін оятып оның шығармашылық қабілеттерінің дамуына адамгершілік қасиеттеріне әсер етеді. Ұжымдық сабақтарда өзінің сыныптасының кемшілігін көруге өзгелердің ісінен сабақ алуға танымдық әлеуметтік ұстанымының қалыптасуына өз ортасының пікірінің әсері зор. Мұндай сабақтарда оқушылардың ұжымдық ой - пікірлері қалыптасады.

Сабақ үстінде ұжымдық шығармашылық қалыптасуы үшін оқушылардың міндеттерін көрсетсек:

-өзіндік пікірлерін дәлелдеу;

- пікірталастар мен талқылауларға қатысуы қажет;
- өзінің жолдасына мұғалімдерге сұрақ қоюы;
- жолдасының жауабына пікір айту;
- сыныптасының жауабы мен жазбаша жұмысын бағалау;
- үлгерімі нашар сыныптастарын оқытумен айналысу;
- үлгермеушілерге түсініксіз жерін түсіндіру;
- өз бетімен қиындау тапсырмаларды таңдау;

-танымдық тапсырманың шешімдерін табуда бірнеше нұсқасын көрсету;

- өзіндік бағалауға жағдай туғызу өзінің танымдық және практикалық әрекетін талдау;

-танымдық тапсырмаларды шешуде бұрыннан білетін әдісті қолдану арқылы орындау.

Оқушылардың шығармашылық белсенділігін қалыптастыруда сабақтарды түрленіп өткізудің маңызы ерекше. Мұндай сабақтардың тиімділігін атап өтсек: сабақ құрылымының ұйымдастырылуы сыныптағы оқушылардың іс - әрекетін бақылауға қолайлылық оқу - танымдық тапсырмаларды орындаудағы ұжымдық бірлескен әрекеттің жүзеге асуы, оқыту уақытының үнемделуі. [6,56-57]

Шығармашылық сипаттағы сабақтар түрлерін жүйелі ұйымдастыру арқылы оқушылардың танымдық белсенділігі қалыптасып, ұстазы берген ақпаратты, іс - әрекет тәсілдері мен бағалау өлшемдерін қамтитын қоғамдық және ұжымдық тәжірибе тағлымдарын игеріп қана қоймай, оқушы барлық іс - әрекетте шығармашылық бағыт ұстанады, қабілет, білігін ұштай түседі. Шығармашылық сабақтардың өткізу оқушының танымдық іс - әрекетін арттырудың құралы, сапалы білім берудің шарты, оқу үрдісін ұйымдастыру факторы, оқытудың жекелік бағдары болып табылады.

Оқушының дарындылығының дамуы, қабілетінің ашылуы көбінесе мұғалімнің кәсіби біліктілігіне, және оның тұлғалық қасиетіне байланысты екені айдан анық. Көбінесе "дарынды оқушы – бұл жақсы оқитын оқушы" деген пікір қалыптасқан. Белгілі ағылшын психологы П. Торранстың зерттеулері бұл пікірдің мұғалімдер арасында жиі кездесетінін анықтады. Оларға оқуда қиыншылық туғызбайтын, тәртіпті, ұйымшыл, білімді, тұрақты, ұғымтал, өз ойын нақты және түсінікті жеткізе алатын оқушылар көбірек ұнайды. Ал қисынсыз сұрақ қоятын, өз жұмысымен ғана айналысатын, тәуелсіз, көбіне түсініспеушілік туғызатын, қияли, әр нәрсеге көзқарасы бөлек оқушылар ұнамайды. П. Торранстың зерттеулері нақ осы қасиеттер оқушының шығармашылық дарындылығын көрсететін және оның нашар оқитын оқушылардың арасында да аз емес екендігін айқындаған. Сондықтан мұғалімдер осы зерттеулердің нәтижесін есте ұстағаны жөн. [3,20]

Дарынды оқушымен жұмыстың негізгі мақсаты - олардың шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын қалыптастыру. Ал мақсатқа жету оқу бағдарламасын тереңдетіп оқыту және оқушының танымдық белсенділігін дамыту арқылы жүзеге асады.

Егемендігін алған елімізде жаңа ғасыр алдында оқытудың жаңа жүйесі қалыптасуда, ертеңгі күнге бағытталған рухани жаңарудың іргетасы қалануда. Оқушылардың ақыл - ойын, шығармашылығын дамыту мәселелерін шешеді. Білімнің сапасын көтереді.Оқушылардың танымдық, шығармашылық қабілетін дамыта оқыту олардың сабаққа деген қызығушылығын оятып, өз ойын ашық, қысылмай жеткізе білуін, ынтасын дамыта түседі.

Шығармашылық дарындылықтың белгілері әртүрлі болатындығы қиындық туғызады және де олар әлеуметтің ортамен тығыз байланысты. Баланың қандай болса да кез келген шығармашылық талпынысын құптауымыз керек. Себебі оның астарында баланың таза, ашылмаған шығармашылық бастауы жатыр. О. Бальзактың "Ұдайы еңбек ету - өнердің де, өмірдің де заңы" дегеніндей, оқушылардың шығармашылық қабілеті мен белсенділігін арттыруда мұғалімге үнемі ізденуге, тұрақты еңбек етуді міндеттейді. Оқу әрекетінің мазмұны арқылы шығармашылық қабілетті ашу, жетілдіру. Оқушының білім мазмұнындағы ғылыми ұғымдардың үлесін арттыру арқылы оқушыны шығармашылық әрекет жағдайларына әкелетін ішкі байланыстарды ашуға мүмкіндік туғызып, жағдай жасау керек. Оқушы ойлауының барлық түрлерін диагностикалық бірлік арқылы дамыту керек.

Қорыта айтқанда, оқушы бойында шығармашылықты дамытуда үздіксіз құлшыныс, оқуға, білім алуға деген ұмтылыс ұдайы өшпей, күннен-күнге дами түсуі қажет. Сонда ғана оқушы бойында білім нұры тасып, сыныптан-сыныпқа көшкен сайын оқушының ішкі дүниесі, сыртқы ортамен байланысы дамып, оқушы дүниетанымы арта түсері анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.ҚР Білім туралы Заңы. Астана. 2004 жыл.
2.Н.Назарбаев "Біздің халқымыз жаңа өмірге бейімделуі керек".//"Егемен Қазақстан". 31 мамыр. 2000 ж.
3.Бабаева Ю.Д. Динамическая теория одаренности. Основные современные концепции творчества и одаренности. М. 1997г.
4.Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. – Алматы. "Ғылым". 1988г
5.Дамыта оқыту технологиялары.Алматы 2000.Б.А.Тұрғынбаева
6.Ұстаздық шығармашылық.Алматы 2007. Б.А.Тұрғынбаева

УДК 5995

АНТИБИОТИК ҚОЛДАНҒАН ІРІ ҚАРА МАЛ ЕТІНІҢ САПАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ ЖӘНЕ ВЕТЕРИНАРИЯЛЫҚ-САНИТАРИЯЛЫҚ САРАПТАУ

Куанышбекова Дана
Қазақ ұлттық аграрлық университеті

Ғылыми жетекші: **Жұмагелдиев А.А** профессор, ветеринарлық ғылым кандидаты

Дүниежүзі бойынша ірі қараның мал саны 1,3 млрд-қа жетіп отыр. Өндірілетін сүттің барлығы дерлік, ал еттің 35%-ын осы ірі қара малы береді. Ет өндірісінде етке арнайы бағылған жануарлар пайдаланылады. Сонымен қатар,басқа өнім (сүт,жүн және т.б)үшін бағылған малды ет өндірісінде қолданады. Етке арнайы етті тұқымды малдан алынған еттің сапасы жоғары болады. Елімізде ірі қара мал шаруашылығы дамуда. Оған әр түрлі мемлекеттік бағдарламаларда да әсер етуде. Сондай бағдарламалардын бірі "Ірі қара мал етінің экспорттық әлеуетін арттыру". Ол өз нәтижесін бере бастады. Қазіргі уақытта аурудың алдын алу үшін және емдік мақсатта антибиотиктер пайдаланылады. Сонымен қатар оларды азықтық қоспа ретінде де пайдалануда. Ірі қара мал үшін Бициллин (Bicillin) – бактерицидті антибиотик, ол пептид байланыстарының пайда болуына кедергі келтіреді, жасушалық қабықшаның пептидогликанның қатысуымен ерте, кеш кезеңдерде химиялық реакцияларды тоқтатады. Емдік мақсатта қолданатын дәрілік заттар ішіндегі антибиотиктер сүтті, етті, жұмыртқаны ластайтын қауіпті заттар болып табылады. Құрамында антибиотик кездескен сүт, одан әрі сүт өнімдерін дайындауға шикізат ретінде пайдалануға жарамсыз деп танылады. Құрамында антибиотигі бар сүтті ветеринариялық санитариялық талапқа сәйкес сүт өндіретін өнеркәсіптердің қабылдауына және ондай сүтті ішкі сауда объектілерінде сатуға рұқсат етілмейді.

Антибиотик кездесетін тағам өнімдерінің ішінде ет екінші орын алады. Ет құрамында антибиотиктің жоғары концентрациясы 1-2 әб/г дейін жетеді. Антибиотиктер организмге пайдалы әсерлермен қатар кері әсерін де тигізеді. Атап айтқанда, аллергиялық, мутагендік, тератогендік, токсикалық, сондай-ақ телімді төзімділікті төмендетіп, антибиотикке төзімді бактериялардың пайда болуын тудырады. Антибиотиктердің теріс әсерлерінің бірі болып аллергиялық реакция нәтижесінде адамдар организмінде сенсибилизация құбылысын тудыруы. Антибиотиктің өнімде болуы адамдардың антибиотиктерге сезімталдық аллергиялық реакцияларын туындатады. Құрамында қалдық антибиотигі бар немесе күдікті өнімдерді өндірер алдында зертханалық зерттеулер жүргізіледі.

Антибиотиктермен емделген жануарлар өнімдерін организмнен шыққаннан соң ғана союға рұқсат етіледі. Егер, мал антибиотикті азық арқылы қабылдаған болса, онда союға тек 3 тәуліктен соң ғана рұқсат етіледі. Олардың сапасын ішкі сауда обьектісіне сату үшін әкелгенде ветеринариялық санитрариялық сараптау зертханасында сезімдек және басқада зерттеулер жүргізілді.

Жұмыстың мақсаты:

Емдік мақсатта қолданылған антибиотиктің ірі қара мал етінің сапасына әсері, ветеринариялық-санитариялық сараптау жүргізу және антибиотик қолданылмаған ірі қара мал етімен салыстырмалы түрде бағалау.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмыстары Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Ветеринариялық санитариялық сараптау және гигиена кафедрасы «Сапа, қауіпсіздік және ветеринариялық санитариялық сараптау» зертханасында жүргізілді. Зерттеулер Жұмагелдиев А.А., Ромашев К. "Ветеринариялық санитариялы сараптау" оқулығы, С.Қырықбайұлы, Т.М. Телеуғали, т.б.

«Ветеринариялық санитариялық сараптау» практикумы және "Ветеринариялық (ветеринариялық-санитариялық) қағидалар" талаптарына сәйкес жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеуге әкелінген ірі қара мал етін тексеру барысында жүргізілген зертханалық зерттеулерден құрамынан антибиотиктің қалдық мөлшері табылды. Зерттеу барысында пластинкалы ет пептон агарына Пастер тамызғышымен алдын ала даыйндалған, тексеру үшін әкелінген ірі қара малы ұшасы мен мүшелірінен алынған сынамалардан 2 тамшы сорпадағы тест-өсіндісін енгізіп, оны агар бетіне бірекелкі жайылды. Содан кейін Петри шыны аяғы шетінен бірдей жерге 2 гр еттің 3 бөлігін және 0,25 ӘБ пенициллин енгізілген қағаз ойықшасы орналастырылды. Петри шыны аяғы 4 сағатқа мұздатқышқа салынды. одан соң 370С 15 сағат термостатқа қойылды. Жүргізілген зерттеулер нәтижесі бойынша айналасында микробтар өспуіне байланысты зерттеу үшін алынған сынамалар құрамында антибиотик мөлшері табылды. Тексеру жүргізу үшін пенициллин сіңірілген қағаз ойындысының айналасындағы микробтардың өспеген аймағымен салыстыру арқылы тексерілді.

Қорытынды:

Сапа, қауіпсіздік және ветеринариялық санитариялық сараптау зертханасына тексеру үшін әкелінген ірі қара мал ұшасы мен мүшелерінен тексеру үшін алынған сынамалар құрамынан артибиотиктің қалдық мөлшері табылғандықтан, ірі қара мал ұшасын тағам ретінде пайдалануға болмайтындығы анықталды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Жұмагелдиев А.А., Ромашев К.М., С.Қырықбайұлы «Ветеринариялық санитариялық сараптау» оқулық, Алматы 2018ж
2. С Қырықбайұлы, Т.М. Телеуғали «Ветеринариялық санитариялық сараптау» практикумы, Алматы 2017ж
3. Антипова Л.В., Глотова И.А., Рогов И.А. «Методы исследования мяса и мясных продуктов», Москва 2004г
4. Сенченко.Б.С <<Ветеринарно-санитарная экспертиза продуктов животного и растительного происхождения.>>, 2001г

УДК 006.037; 84.13.21

СТАНДАРТИЗАЦИЯ И КВАЛИМЕТРИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА НАЦИОНАЛЬНЫХ МЯСНЫХ ИЗДЕЛИЙ НА ПРИМЕРЕ КАЗЫ

Кубжасарова И.К., Алматы, Казахстан Магистрант КазНАУ,
Таженов Ш.О., Алматы, Казахстан, Магистрант КазНАУ,
Научный руководитель К.с-х.н., профессор КазНАУ, Искакова Жанат Абдуллаевна

Аннотация: в статье рассматривается возможности внедрения оценки национальных мясных изделий, их параметры стандартизации и квалиметрическая оценка. Рассмотрен цикл производства казы, основные параметры, а также качества данного мясного изделия.

Ключевые слова: *национальные мясные изделия, казы, конина, технология, классификация, химический анализ, органолептический состав, квалиметрическая оценка, технические требования.*

Актуальность. В настоящее время конина в Казахстане в рационе занимает одно из первых мест. Переработка мяса, а именно конины возросла из-за нескольких факторов. Мясо конина дешевле, чем говядина. Пищевая и биоценность не уступает иным видам крупного рогатого скота, в ней содержится ряд полезных аминокислот и ферментов. Современные пожелания и стремления в госполитике, курс на здоровье нации требуют неотложных мер по улучшению качества и предпочтений населения страны. [1]

Методика исследований. Проведено исследование по химическому, физическому и органолептическому составу. Органолептически (Цвет, запах, консистенция и др.), плотность, способность к крошению на части фарша. Химический анализ - определение крахмала.

Поставленная цель - изучить стандарты и произвести квалиметрическую оценку национального мясного изделия - казы. Согласно цели поставлены основные задачи исследования:

1. Определить классификацию казы.
2. Изучить технологию производства казы.
3. Разработать технические требования к сырью и готовность производства казы.
4. Экспертиза качества.

Согласно поставленной цели определим классификацию казы.

В общем, употребляется мясо молодых лошадей 2-3 года или жеребята 9-12 месяцев. Разделка туши имеет особенности и названия: жал – жир в области шеи, жая и жамбас - части бедра, казы - часть ребер, пергамент - это мясо в толстой кишке.

Сегодня на рынок поставляется не только охлажденная и замороженная свежая конина, но и готовые продукты: копченые деликатесы и сырые ингредиенты. Как известно, из мяса конины традиционно можно приготовить такие национальные изделия, как жая, жал, казы, карта, сур-ет и шужук. [2] Известным деликатесом из конины является национальная колбаса "казы". Из варенокопченых продуктов, различные сорта казы и копченые ребра "кабырга".

Свойства конного мясного продукта: питательна, содержит незаменимые микроэлементы, витамины, незаменимые жиры, аминокислоты, лизин, треонин, триптофан и фенилаланин от говядины по химсоставу отличается содержанием большого количества белка и меньшим жира, содержание витамина А до 20 мг, тиамина - 0,07 мг, рибофлавина - 0,1мг, никотинамида - 4,2 мг. Высоко усвояемое мясо, все 3 часа переваривания, способно нейтрализовать вредное влияние радиации. Жир в казы сродни растительным жирам, желчегонные качества, понижает содержание холестерина, регулирует обмена веществ. Рекомендовано диетологами при ожирении.

В зависимости от возраста, пола и упитанности животных в конском мясе содержится до 23% белка; жира - 1-20 %. Химсостав мяса лошадей конюшенного содержания в среднем составляет: воды - 74,2%, белка - 21,6%, жира -2,5% и золы 1%; мясо лошади с выпасом: воды - 70%, белка - 24,6%, жира - 4,7% и золы -0,93% d конском мясе.

В конском сале жирных кислот приходится 61-65% общего состава. Ценность конского жира прежде всего в высоком содержании жирных кислот – линолевой и линоленовой, который в конине 15-20%.

Учитывая современные тенденции развития рынка продуктов питания, без добавок, в том числе нитритов, без фосфатов, сои (ГМИ), консервантов и красителей; как можно ближе к «домашним» продуктам; употребляется как в холодном, так и в горячем виде (можно заменить колбасу или второе). Может использоваться в фаст-фуде (например, вместо казы с булочкой); Они изготовлены в соответствии с государственными стандартами и имеют ассортиментную линейку, рассчитанную на любого потребителя, в том числе различные религиозные направления. [3]

Изучим технологию производства казы. Разделанные туши лошадей после тщательных ветеринарных проверок отправляются в камеру шоковой заморозки, где за короткое время охлаждаются до нужной температуры. При этом мясо сохраняет все свои полезные свойства и витамины. Вакуумная упаковка позволяет донести до потребителя полуфабрикаты из охлажденной конины, которые могут храниться без заморозки более продолжительное время, чем мясо, разделанное на рынке. Конина - довольно жёсткое мясо, поэтому наиболее ценятся туши молодых лошадей. Обычно конину сначала маринуют или коптят, а потом уже варят. Если варить её около двух часов, она становится мягкой. Правильно приготовленная конина напоминает по вкусу говядину, разве что чуть постнее и слаще.

Приведем классификацию изготовления казы в регионах Казахстана

В Казахстане готовят следующим образом: у туши забитой лошади срезают ребра с мясом и дают крови стечь в течение 5—7 часов. Кишки хорошо промывают и выдерживают в соленой воде 1—2 часа. Слегка подсохшее мясо нарезают полосками вдоль ребер. Межреберную ткань разрезают острым ножом, удаляя хрящи и не раскрошив сало. Подготовленное мясо солят, перчат, по желанию добавляют мелко нарезанный чеснок и заворачивают на 2—3 ч. После этого мясо закладывают в кишки, концы которых перевязывают, затем варят в широкой посуде не менее 2 часов на медленном огне.

Казы - изготавливается путём помещения в натуральную конскую кишку жирной конины с рёбер (обычно после обмазки специями), причём колбаса не набивается фаршем, и мясо в нее помещается прямо на ребре, из-за чего она представляет собой большое полукольцо. Зачастую ребро отделяется, и в кишки помещается мясо с ребра целым куском.

Конечно, каждый из регионов Казахстана нахваливает мясо своего производства. Но я считаю, что у лошадей на юге самые лучшие условия — мягкий климат, много пастбищ с зеленой травой.

Технические требования к сырью и готовность производства казы обозначены в ГОСТ Р 53587 и ГОСТ Р 53591 на вареные и полукопченые казы из конины. В них предусмотрено отсутствие в составе казы пищевой крови и продуктов ее переработки, а также свиного шпика и других продуктов убоя свиней. В связи с этим данные стандарты могут быть использованы для изготовления набирающей все большую популярность халяльной продукции. С 2011 введены в действие следующие национальные стандарты:

- ГОСТ Р 53588-29 «казы полукопченые. Технические условия»;
- ГОСТ Р 53515-29 «казы жареные. Технические условия»;
- ГОСТ Р 53587-29 «казы вареные из конины. Технические условия»;
- ГОСТ Р 53591-29 «казы полукопченые из конины. Технические условия»;

Для покупателей зачастую большое значение имеет оригинальная товарная форма изделий, поэтому, наряду с традиционной натуральной оболочкой.

Экспертиза качества, дополнительная сертификация представляется на сегодняшний день особенно популярно у покупателей среди мясных продуктов, произведенных без использования нитрита натрия и других пищевых добавок, с индексами Е. На сегодняшний день создано несколько типов формовочного оборудования, которые успешно используются в производстве, что позволяет ускорить и частично автоматизировать технологический процесс, такой как формование казы. Вот почему была создана «тюбированная» натуральная оболочка.

Приведем в пример проведенное исследование по химическому, физическому и органолептическому составу. Органолетически (Цвет, запах, консистенция и др.)

1. Определение внешнего вида конины (цвет среза). Отрезаем от батона небольшой кусок казы и сравним цвет среза. Внешний вид оцениваем при осмотре среза, отмечаем его цвет. Нормальный цвет — от розово-коричневого до темно-коричневого, с тонкими прослойками жира.

2. Определение плотности казы. Плотность определяется надавливанием пальца на кусок казы. Он не должен быть мягким или рыхлым. Жировые прослойки должны быть ярко белыми, это значит, что мясо молодого животного, забитого не позднее двух лет. Определение крошливости казы. При нарезке казы она не должна крошиться, на ноже или поверхности доски не должно оставаться частиц фарша. Отрезаем кусок казы и проверяем, остались ли ее частицы на ноже или на поверхности доски.

3. Определение запаха казы. Запах должен быть без посторонних примесей, без кисловатого или заметно копченого аромата (в вареном казы). Запах определяется короткими многократными вдыханиями.

Таблица 1 – Органолептические показатели качества и характеристика конного мяса, казы.

Баллы	Показатели качества и их характеристика

	Внешний вид, форма, ер, товарная отметка	Консис-ия	Вид на разрезе	Вкус и запах
1	2	3	4	5
5	Соответствующей формы, с чистой сухой поверхностью, без слипов, бульонных и жировых отеков, без повреждений оболочки	Упругая	Равномерный фарш, от светло-розового до темно-розового цвета, без серых пятен и пустот	Вкус свойственный, ярко выраженный для данного вида колбасы, в меру соленый, без посторонних привкусов и запахов,
4	Соответствующей формы, с нечистой и слегка влажной поверхностью, без слипов, бульонных и жировых отеков, без повреждений оболочки	Слегка мягковатая	Равномерный фарш, соответствующий цвет, без серых пятен с мелкими пустотами	Вкус в меру соленый, слабовыраженный аромат
3	Соответствующей формы, нечистой и влажной поверхностью, без слипов, бульонных и жировых отеков, с незначительным повреждением оболочки	Мягкая	Неравномерный фарш, соответствующий цвет, без серых пятен, с крупными пустотами более 2 мм	Слабовыраженный вкус и аромат, слегка солоноватый
2	Неправильная форма, нечистая и влажная поверхность, жировые отеки, поврежденная оболочка	Дряблая	Неравномерный фарш, наличие серых пятен, с крупными пустотами	Пустой вкус и аромат
1	неправильная форма, нечистая влажная поверхность, со слипами, отеками, с поврежденной оболочкой	мажущаяся	неравномерный фарш, несоответствующий цвет, серые пятна, пустоты	вкус и запах не свойственные

4. Химический состав конского мяса значительно меняется в зависимости от породы, возраста, степени упитанности, части туши, где берётся проба, способа содержания, сезона года и т.д.

Полученные результаты и выводы. В лаборатории было сделано исследование по химическому, физическому и органолептическому составу. Итогом данных исследований стали следующие выводы и получены следующие результаты: определена классификация казы, изучена технология производства казы, разработаны технические требования к сырью и готовности производства казы, изучена и проведена экспертиза качества.

Литература:

1.Сарыев И.С. и др. Казахская кухня: Современные и традиционные блюда. — Алма-Ата: Кайнар, 1981. — 192 с.
2. Похлёбкин В.В. Казахская и киргизская кухня // Национальные кухни наших народов. — М.:Лёгкая и пищевая промышленность, 1983. — С. 222—235. — 304 с.
3. Казы // Казахстан. Национальная энциклопедия. — Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2005. — Т. III. — ISBN 9965-9746-4-0.

ЗЕРТТЕУ БАРЫСЫНДА ЕТ БАҒЫТЫНДА ӨСІРІЛЕТІН ҚҰС ЕТІНІҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ СТИМУЛЯТОРДЫҢ ЕТ САПАСЫНА ӘСЕРІ

Курбанбаева Нуржайна Максетқызы
Қазақ ұлттық аграрлық университеті
Ғылыми жетекші: Жұмагелдиев А.А профессор,ветеринарлық ғылым кандидаты

Аңдатпа

Мақалада емдік мақсатта пайдаланылған ет бағытында өсірілетін құс етінің құрамындағы стимуляторларының ет сапасына әсері, еттің химиялық құрамы, дәрумендер мөлшері көрсетілген. Стимулятор пайдаланылған құс еті және қалыпты жағдайдағы құс еті салыстырмалы түрде алынды. Өнімділігін арттыру мақсатында стимулятор қолданылған құс етінің адам ағзасына зардап алып келуі мүмкін. Сондықтан, адам денсаулығына қауіпті тағамдық өнімдерді санитариялық бағалау.

Кілтті сөздер: *Стимулятор, нәруыз, ылғалдылығы, күл қалдығы, дәрумен, гормональды препараттар*

Кіріспе

Құс шаруашылығының өнімдері қай кезеңде де болмасын үлкен сұранысқа ие. Бүгінгі таңда еліміздегі құс шаруашылығы өнеркәсіптік негізде қарқынды дамып, құс фабрикалары ашылып, даму жолында. Қазіргі уақытта азық-түлік қауіпсіздігі мемлекетіміздің ұстанып отырған саясатының негізгі мәселесі болып табылады. Өткен жылы халқымыздың жан басына шаққандағы жұмыртқа тұтыну көлемі 172 дана болса, құс етін тұтынуы 12,2 килограмм деңгейінде болды.

Тамақ өнімдерін тұтынудың ғылыми негізделген физиологиялық нормалары бойынша, жан басына шаққанда 78,4-82 кг ет өнімдерін пайдалануы тиіс болса, оның 17 кг құс еті болуы тиіс. Республика халқын бұл өнімдермен қамтамасыз ету үшін жылына 180 мың тоннаға жуық құс еті және 3,5 миллиард дана шамасында жұмыртқа өндіру мүмкіндігіне жету керек. Қазақстанда қазір жылына 2,8 миллиард дана тауық жұмыртқасы өндірілген. Соңғы жылдары құс саны мен олардан алынатын өнімдер өндіру деңгейінің өсуде. Осыған орай еліміздегі тұтынушылардың сұраныстары жоғарылауда. Сонымен қатар, халықтың әл-ауқатының өсуімен қатар, түрлі таңсық астарға сұраныс көбеюде.

Соңғы уақытта ет, сүт және жұмыртқа өнімдерін молайту мақсатында гормональды препараттар, биологиялық стимуляторлар қолданылуда. оларды қабылдаған құс тез дамиды, ішкі ағзалары ерте жетіледі және тәулігіне жақсы салмақ қосады. Нәтижесінде еттің сойыс шығымы ұлғаяды. Бірақ ондай өнімдерді тұтыну әсерінен келеңсіз жағдайлар туындауы ықтимал.

Жұмыстың мақсаты: Стимулятор қолданылып өсірілген құс етінің сапасын зерттеу, ондағы өзгерістерді қалыпты жағдайдағы құс етімен салыстыра отырып бағалау.

Материалдар мен әдістемелер

Зерттеу жұмыстары Қазақ ұлттық аграрлық университеті "Ветеринариялық санитариялық сараптау және гигиена" кафедрасының "Сапа, қауіпсіздік және ветеринариялық санитариялық сараптау» зертханасында жүргізілді. Зерттеулер Зерттеулер Жұмагелдиев А.А., Ромашев К. "Ветеринариялық санитариялы сараптау" оқулығы, С.Қырықбайұлы, Т.М. Телеуғали, т.б. «Ветеринариялық санитариялық сараптау" практикумы және Ветеринариялық (ветеринариялық-санитариялық) қағидалар талаптарына сәйкес жүргізілді.

«Сапа, қауіпсіздік және ветеринариялық санитариялық сараптау» зертханасында құс етінен сынамалар алынып, еттің химиялық құрамы: нәруыз, май, күл, ылғал мөлшері анықталды, ал "Ветеринария жөніндегі Ұлттық референттік орталық" Тағам қауіпсіздігі зертханасында стимулятор пайдаланылған құс еті зерттелді.

Зерттеу нәтижелері.

Еттің химиялық құрамын анықтау арқылы еттің және ет өнімдерінің сапасын, тағамдық құндылығын анықтауға болады. Құс еті жұмсақ, дәмді және сіңімді. Құс етінің сапасын анықтауда нәруыздың, майдың, ылғалдың және күлдің мөлшерін анықтаудан басталды.

Құс етінің тағамдық бағалы заты – нәруыз. Нәруызды заттардың биологиялық құндылығы адам ағзасын құрайтын маңызды элементтер тін, фермент, гормон сияқты негізгі материалдар болып табылады. Тексеру нәтижесі бойынша стимулятор қолданылған құс етінің құрамындағы нәруыз мөлшері 17,3±0,7 г/100г, ал қалыпты жағдайдағы құс етіндегі нәруыз мөлшері 19,0±0,5 г/100г екендігі анықталды. Нәтиже бойынша стимулятор қолданылған құс етіндегі нәруыз мөлшері қалыпты жағдайдағы құс етіндегі нәруыздан 1,7% кем.

Етте және ет өнімдерінде ылғалдылық мөлшері еттің сапасына, тағамдық құндылығына, микробиологиялық жағдайына елеулі әсер етеді. Ол, біздің зерттеулерімізде яғни, стимулятор қолданылған құс етінде 70,8±1,3г/100г, ал қалыпты жағдайдағы құс етінде ылғалдылық мөлшері 72,6±1,5г/100г екені көрсетілді. Зерттеу нәтижесі бойынша стимулятор қолданылған құс етінде ылғалдылық мөлшері 1,8% кем.

1-кесте. Қалыпты жағдайдағы құс еті мен стимулятор пайдаланылған құс етінің химиялық құрамы, %

Көрсеткіштері	Қалыпты жағдайдағы құс еті	Стимулятор пайдаланылған еті
Нәруыз	19,0±0,5	17,3±0,7
Ылғалдылық	72,6±1,5	70,8±1,3
Май	8,1±0,6	6,7±0,5
Күл қалдығы	1,3±0,03	1,2±0,03

Етке өзіндік хош иіс пен ерекше дәм беретін компоненттердің бірі - май болып табылады. Сонымен қатар, май адам ағзасының қуаттылығын арттырып, энергия береді. Зерттеу нәтижесі көрсеткедей, стимулятор қолданылған құс етіндегі май мөлшері 6,7±0,5г/100г, ал қалыпты жағдайдағы құс етіндегі май мөлшері 8,1±0,6г/100г екендігі анықталды. Стимулятор қолданылған мал етінде май мөлшері 1,4% кем.

Дәрумендер — адам ағзасындағы зат алмасудың қалыпты жүруін қамтамасыз ету үшін қажетті биологиялық активті органикалық қоспалар. А дәрумені (ретинол) ағзаның өсуіне, дамуына әсер етіп, түрлі ауруларға қарсы тұра алу әрекетін арттырады. Каротин туындысы болып табылатын А дәрумені стимулятор қолданылған құс етіндегі мөлшері 0,04±0,006г/100г, ал қалыпты жағдайдағы құс етіндегі мөлшері 0,05±0,004/100г екендігі анықталды. Стимулятор қолданылған құс етінде дәрумен мөлшері 0,01% кем.

Е дәрумені (токоферол) бұлшық еттердің және жыныс бездерінің қызметін жақсартады. Тексеру нәтижесі бойынша стимулятор қолданылған құс етіндегі Е дәруменнің мөлшері 0,52±0,005г/100г, ал қалыпты жағдайдағы құс етіндегі Е дәруменнің мөлшері 0,61±0,005г/100г екендігі анықталды. Нәтиже бойынша стимулятор қолданылған құс етіндегі Е дәруменнің мөлшері 0,09% кем.

B_1 дәрумені (тиамин) ағзада дұрыс зат алмасуы үшін (әсіресе кеміртегінің) аса қажет. дәрумен жетіспегенде шаршағандық сезіліп, ас қорыту процесі бұзылады. Тексеру нәтижесі бойынша стимулятор қолданылған құс етіндегі дәрумен мөлшері 0,45±0,007г/100г, ал қалыпты жағдайдағы құс етіндегі витамин мөлшері 0,65±0,007г/100г екендігі анықталды. Нәтиже бойынша стимулятор қолданылған құс етіндегі дәрумен мөлшері 0,2% кем.

B_2 дәрумені (рибофлавин), басқа да дәрумендер сияқты ағзаның бірқалыпты өсуіне қажетті, ол биологиялық тотығу процестеріне қатысады. Тексеру нәтижесі бойынша стимулятор қолданылған құс етіндегі B_2 дәруменнің мөлшері 0,11±0,006г/100г, ал қалыпты

жағдайдағы құс етіндегі B_2 дәруменнің мөлшері 0,17±0,005г/100г екендігі анықталды. Нәтиже бойынша стимулятор қолданылған құс етіндегі B_2 дәруменнің мөлшері 0,06% кем.

РР дәрумені (ниацин). Көмірсулар нәруыз пен майдың ыдырауын жақсартады. Стимулятор қолданылған құс етіндегі РР дәруменнің мөлшері 4,11±0,012г/100г, ал қалыпты жағдайдағы құс етіндегі РР дәруменнің мөлшері 4,75±0,007г/100г екендігі анықталды. Нәтиже бойынша стимулятор қолданылған құс етіндегі РР дәруменнің мөлшері 0,64% кем.

2-кесте. Құс еті салыстырмалы түрде көрсетілген дәрумендердің мөлшері(100г етте, мг)

Еттің түрі	А	Е	B_1	B_2	РР
Стимулятор даланылған құс еті	0,04±0,006	0,52±0,005	0,45±0,007	0,11±0,006	4,11±0,012
Қалыпты дайдағы құс еті	0,05±0,004	0,61±0,005	0,65±0,007	0,17±0,005	4,75±0,007

Қорытынды

Зерттеулер нәтижесі бойынша стимуляторомен зақымданған еттердегі нәруыз мөлшері қалыпты жағдайдағы құс етіндегі нәруыздан 1,7% кем, ылғалдылық мөлшері 1,8% кем, май мөлшері 1,4% кем болды. Дәрумендердің мөлшері біркелкі өзгерістерге ұшырап, 1-2 % төмендейтіні анықталды. Анығында А дәрумен мөлшері 0,01% кем, Е дәруменнің мөлшері 0,09% кем, B_1 дәрумен мөлшері 0,2% кем B_2 дәруменнің мөлшері 0,06% кем, РР дәруменнің мөлшері 0,64% кеміді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Жұмагелдиев А.А., Ромашев К.М., С.Қырықбайұлы «Ветеринариялық санитариялық сараптау» оқулық, Алматы 2018ж
2. С Қырықбайұлы, Т.М. Телеуғали «Ветеринариялық санитариялық сараптау» практикумы, Алматы 2017ж
3. Антипова Л.В., Глотова И.А., Рогов И.А. «Методы исследования мяса и мясных продуктов», Москва 2004г
4. Сенченко.Б.С «Ветеринарно-санитарная экспертиза продуктов животного и растительного происхождения», 2001г
5. Шуклин Н.Ф., С.Кирикбаев, Т.Телеугалиев. Экспертиза доброкачественности и радиационной безопасности продуктов. Их стандартизация и сертификация. Алматы 2011.

АБАЙ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ «САТУ» СӨЗІНІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Кызырова Асем Бериковна
С.Саттаров атындағы № 57 мектеп-лицейі

«Жүрегімнің түбіне терең бойла, Мен бір жұмбақ адаммын, оны да ойла»,-деп жазған Абай шығармашылығынан оқып-тоқитын нәрсе көп. Қараңғылыққа сәуле түсірер жолды көрсетіп кетті. Ұлы философтың шығармалары зерттеле бастағанына бір ғасырға жуық уақыт өтсе де, тереңнен толғаған сөздерінен асыл ойды теруге болады.

Мектеп бағдарламасына енгізілген «Абайтану» курсының оқытушы мен білім алушыларға берері мол. Осы курс барысында Абай шығармашылығынан «сату» сөзін көптеп кездестірдім. Текстологиялық жағынан қарастырғанда бұл сөз шығарма мазмұнын ашуда үлкен рөл атқарып тұрады. «Сату» сөзі мағынасы жағынан сауда-саттықпен тікелей байланысты. Өз шығармаларында бұл тақырыпқа, қазіргі заман жастарына қажет, өзінше ұсыныстар айтады.

Мысалы, кедейшіліктен құтылудың бір тәсілі егіншілікпен айналысу, қолөнер кәсібін және сауда-саттық жасауды үйрену екенін айтты. «Сегізаяқта» былай деп жазды:

«Егіннің ебін, Сауданың тегін, Үйреніп, ойлап, мал ізде».

Немесе, 2 қарасөзінде: «Енді қарап тұрсам, сарттың екпеген егіні жоқ, саудагердің жүрмеген жері жоқ, қылмаған шеберлігі жоқ. Өзіменен өзі әуре болып, біріменен бірі ешбір шаhари жауласпайды. Орысқа қарамай тұрганда қазақтың өлісінің ахыреттігін, тірісінің киімін сол жеткізіп тұрды»,- дейді. Жалпы алғанда, тұрмысын түзетуде сауданың қажет кәсіп екенін ашық атап көрсеткенін байқаймыз.

Бірақ бұл баяндамада сөз болғалы отырған мәселе - «сату» сөзінің текстологиялық мәнінде. Ақын «сату» сөзін ауыспалы мағынада алып, қазақ қоғамындағы іріп тұрған мәселелерді шешу мақсатында қолданады. Мысалы, «Жүрегім, нені сезесің» өлеңінде

Ақыл айтсаң біреуге,
Ішің еріп, егіліп,
Ұялмас ақы тілеуге,
Бермесең қалар түңіліп.
Ақы беріп тыңдатқан -
Сөз көкейге қонар ма?
Құлағын сатқан тәңірі атқан
Оңдырар ма, оңар ма?

Бұндағы «құлағын сату» ақылын тыңдағаны үшін ақы сұрағандарды тәңірі атсын деп реніш білдіреді.

«Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман» өлеңінде:

Қартайдық,қайғы ойладық,ұлғайды арман,
Шошимын кейінгі жас балалардан
Терін сатпай, телміріп көзін сатып,
Теп-тегіс жұрттың бәрі болды аларман.

Еңбекпен таппай, жалынышты бейшара халдегі қайыршылыққа бір сәт қарап, ойлануды ұсынады. Көзін сату-қайыршы бейнесінде.

«Ескендір» поэмасында ұятсыздық пен арсыздықты ашына шенейді, ащкөздіктің түбі қорқынышты екенін ескертеді:

Қу өмір жолдас болмас, әлі-ақ өтер,
Өз күлкіңе өзің қарық болма бекер!
Ұятың мен арыңды малға сатып,
Ұятсызда иман жоқ, түпке жетер.

«Сату» сөзінің көп қозғалған тұсы-қарасөздері. Ақын қарасөздерінде халқымен диалогке түсетіні белгілі. Бірінші сөзінде айтқандай, сөздерінің қажеті болса, алсын, қажет деп таппаса, өз сөзі өзіне екенін ескертіп еді ғой. Міне, кері кеткен қазақтың портретін беруде аталмыш сөздің рөлі ерекше. 37 қарасөзі:

«Бақпен асқан патшадан,
Мимен асқан қара артық.
Сақалын сатқан кәріден,
Еңбегін сатқан бала артық» Қолы жүріп, өмірдің тұтқасын ұстағандарға «сақалын сатып» телмірген сорлы халіңнен еңбекпен озуға кеңес береді. Сақалын бұлдаған кәріден, еңбегімен күнін көрген жасқа сүйсінеді. Тура осы мәселені 29 қарасөзінде қайталап келтіреді «Тыныш жатып, көзін сатып, біреуден тіленбей, жанын қарманып, адал еңбекпен мал іздемек - ол арлы адамның ісі». Осы сөздегі «құдай ұрған» мақалдарды сынағанда ата-анаға байланысты «Ол ата-ананы малға сатқан соң, құдайға дұшпандық іс емес пе? Осындай білместікпенен айтылған сөздеріне бек сақ болу керек». «Малға сату» деп дүниені ата-анасынан жоғары ұстап, ардан кетткендерге қатты ашуланады. 33 қарасөзіндегі «Егерде мал керек болса, қолөнер үйренбек керек. Мал жұтайды, өнер жұтамайды. Алдау қоспай адал еңбегін сатқан қолөнерлі - қазақтың әулиесі сол» өзгеге қолөнерімен жағдайын түзеткендерді үлгі етеді. 3 сөзінде қазақтың бірінің біріне қаскүнем болмағының себебін аша келе: «Сонан соң не момынның баласы бөтен жаққа

шығып, еңбек қылып, мал іздемейді, егін, сауданың керегі жоқ болады. Өз басын өзі осындай таласпенен кісі көбейтеміз деп партия жиғандардың бүгін біреуіне, ертең біреуіне кезекпен сатады да жүреді» немесе «Қыстауы тарлық қылса, арызы жеткендік, сыйы өткендік, байлық қызметінен біреудің қыстауын сатып алмақ, ептеп алмақ, тартып алмақ» Осылайша елдің сиқын бұзғандар көп екен. Енді ақынның біреуге жарамсақтануда басын сататындарды сынағанын көреміз. «...балаң бала болсын десең - оқыт, мал аяма!» деген ұстанымын түсіндіруде орысша оқудың қажетіне көңіл аударған Абай: «Жорғалықпенен көңілін алсам екен деген надан әке-шешесін, ағайын-жұртын, дінін, адамшылығын жауырынынан бір қаққанға сатады»,-деуі - баласын оқысын деп емес, шен алсы, шекпен алсын, законшик болсын, ертең кегімді балам арқылы алам дегендерге ашына айтқаны. 4 сөздегі күлкі мен қайғыны сөз еткен мәселеде дүниені сатып алуға, пара беріп, әділет жолынан кеткен адамның қолында күш бар, түптің түбінде сұрау болатынын жазады. Ал сондай күн туғанда бір күндік ғұмырға зар болмақ, бірақ қулықпен тапқан малына сатып ала алмай зарлайды. «Адам баласы жылап туады, кейіп өледі. Екі ортада, бұ дүниенің рахатының кайда екенін білмей, бірін-бірі аңдып, біріне-бірі мақтанып, есіл өмірді ескерусіз, босқа, жарамсыз қылықпен, қор етіп өткізеді де, таусылған күнде бір күндік өмірді бар малына сатып алуға таба алмайды.» Сұрақпен бастап сұрақпен аяқтайтын 8 қарасөзінде ақыл, білім елге қажет болмаса, ақылды адамның жұрт үшін керегі бар-жоқтығына сауал тастайды. Осында ақыл тыңдар бірнеше топты атай келе, солардың ішіндегі: «Байлар, олар өздері де бір күн болса да, дәулет қонып, дүниенің жарымы басында тұр. Өзінде жоқты малыменен сатып алады»,-деп ауыр күрсініске түседі.

Сонымен, Абай шығармаларын оқи отырып, «сатудың» төмендегідей түрлерін кездестірдім:

- ✓ Терін сату
- ✓ Көзін сату
- ✓ Өзінде жоқты малымен сатып алу
- ✓ Біреудің дүниесін байлық қызметінен сатып алу
- ✓ Ұяты мен арын сату
- ✓ Өз жүзін сату
- ✓ Әке-шешесін, ағайын-жұртын, дінін, адамшылығын сату
- ✓ Еңбегін сату
- ✓ Ата-анасын малға сату
- ✓ Сақалын сату
- ✓ Құлағын сату

Мақаламды Абайдың өз сөзімен аяқтаймын. «Базарға, қарап тұрсам, әркім барар»:

« Бір кісі емес жазғаным, жалпақ жұрт қой,
Шамданбай-ақ, шырақтар, ұқсаң жарар.
«Ит маржанды не қылсын» деген сөз бар,
Сәулесі бар жігіттер бір ойланар».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Абай шығармаларының екі томдық толық жинағы. Алматы «Жазушы» 2005ж.
2 Абай. Энциклопедия. Атамұра баспасы. Алматы
3 http://abai.kz/post/6 сайты

ТРЭВЕЛ-БЛОГИНГ: ОСОБЕННОСТИ В МЕДИЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Қанапиянова Эльвира Қайратқызы
магистрант факультета журналистики,
Научный руководитель: **Негизбаева М.О.**
кандидат филологических наук, доцент,

Казахский национальный университет им. аль-Фараби
Казахстан, г.Алматы

Аннотация. В статье рассматривается специфика работы трэвел-блогинга, роль качественного контента, перспективы развития трэвел-блогинга. Цель исследования - раскрыть актуальность трэвел-контента в современном интернет пространстве. В рамках исследования определена востребованность трэвел-блогинга; приведены примеры хороших страниц, которые умеют заинтересовать и удержать аудиторию; рассмотреть технологий интерактивности блогеров с аудиторией.

Ключевые слова: блогер, блогинг, трэвел-блогеры, трэвел-контент, социальные сети, видеохостинги, сайты.

Введение

Рассказы путешественников во все времена интересовали общественность. Уникальные истории о культуре, истории, традициях, мудрости и опыте других народов обогащают и воспитывают. Рассказы о путешествиях совершенствовались и видоизменялись, появлялись различные текстовые жанры, которые до сих пор применяются, такие как путевые заметки, очерки, репортажи. С появлением глобальной сети рассказы о путешествиях модернизировались и обрели новые стили, методы описания и предоставления информации.

С развитием новых технологий интернет стоит на одном из первых мест по охвату аудитории. Причина в универсальности, практичности, оперативности и большом выборе контента. Не так давно аудитория получала информацию в ограниченном формате. Сейчас у пользователей всемирной сети есть больше возможностей для получения информации, сравнения ее, а главное, в обратной связи с автором. Преимущество интерактивности с аудитории позволяет корректировать контент, делать его более качественным, интересным и полезным. Авторы-блогеры содержательных и креативных работ становятся авторитетными, лидерами общественного мнения, и важным, порой единственным, источником информации для целевой аудитории. Блоги дают возможность создавать свой контент, авторские публикации.

Особенности работы трэвел-блогинга

Понятие блог в мире информационных технологии обрело неоднозначный характер. В начале своего становления (начало XXI в.) блогинг не воспринимался как средство массовой коммуникации, и игнорировался топ-менеджерами и деятелями медиа сферы. И в журналистской науке блогинг не имел место. Причина была вполне объективной: информация от неизвестных или малоизвестных источников, которую сложно или невозможно проверить, могла быть недостоверной, ввести в заблуждение. Но с высокой популяризацией интернета были проведены законодательные меры. В некоторых странах блогеры, авторы социальных сетей, обладатели официальных информационных страниц стали юридически ответственны за предоставляемую информацию. На данном этапе блогинг занял свою нишу в информационном пространстве.

Термин "weblog"(вебблог) был введен Йорном Баргером 17 декабря 1997 года. Укороченную версию, ныне нам известный термин «блог» придумал Питер Мерхольц в 1999 году в шуточной форме он опубликовал на своей странице Peterme.com. Позже появился термин «блогер», придуманный Эваном Уильямсом. Первопроходцем в сфере блогинга считается Тим Бернерса-Ли, который публиковал новости с 1992 года. Наиболее широкое распространение блоги получили в 1996 году. Массовый доступ к созданию авторских блогов начался с августа 1999 году, когда компьютерная компания Pyra Labs из Сан-Франциско создала первый бесплатный сайт Blogger.com для блоговой работы. [1]

На данном этапе блог – это некий онлайн-дневник, интернет-журнал, доступный любому пользователю интернет-платформы, благодаря которому талантливые люди, журналисты, писатели, мыслители смогли заявить о себе. Контент на интернет платформе начал активно развиваться. В том числе контент о путешествиях. Социальные сети, блоги, предоставляя полезную информацию, облегчили пребывание в другом месте многим путешественникам. Наряду с традиционными жанрами трэвел-журналистики, такими как путевые заметки, очерки, репортажи, обозрения, стремительно развиваются прямые эфиры, опросники, фото-контент, лайфхаки, различные полезные советы от путешественников. Повысилась интерактивность. Несмотря на коммуникативные преимущества, блогинг имеет определенные минусы. Например, автор зачастую выдает контент, не подкрепленный фактами, доказательствами и выражающий его субъективное мнение. Увеличился коммерческий контент. С популярностью трэвел-блогер стал злоупотреблять своим положением в интернет-пространстве, на его странице появляется прямая и/или скрытая реклама. Разумеется, контент проплачен.

Существует следующие виды трэвел-блогинга:

- Видео-блог. Часто их называют сокращенно влоги, в частности это видеопубликации, видеоролики, клипы, трансляции, стримы. Специфика работы влогов заключается в умении снимать, обрабатывать, монтировать видео, вести текстовое сопровождение. Самый популярный видеохостинг – Youtube. Некоторые социальные сети также ведут видеоблоги.
- Текстовой блог. Главное в них - текстовое содержание, направление контента. Существуют специальные площадки для публикации, такие как Blogger, Yvision, WordPress.com, Blog.com, TypePad Micro и т.д. Данные сервисы позволяют бесплатно публиковать свои блоги. Немаловажно, что некоторые информационные порталы в рамках своих доменов создают дополнительные страницы для блогеров.
- Фотоблог. Существует множество сервисов для публикации постов фотографиями и текстовым сопровождением Instagram, Pinterest, Tumblr. Особенность социальных сетей в том, что это хороший бесплатный способ продемонстрировать портфолио. Так многие фотографы-путешественники стали известными и имеют сейчас выгодные контракты. [2]

Посредством онлайн сервисов у авторов есть возможность узнать потребности аудитории, возможность коммуникации, проводить вебинары, получать отзывы и делиться информацией, которую запрашивают подписчики.

Один из известных трэвел-блогеров Louis Cole (Луис Коул). Его страница в инстаграме @funforlouis (более 1,2 млн подписчиков) полна интересных истории, приключений, с которыми он сталкивается в своих поездках, красивыми фотографии и влоги. Стоит отметить, что страница автора не только развлекательного характера, но и содержит полезный контент с советами и рекомендациями для будущих путешественников, например, как с небольшим бюджетом объездить несколько стран. Луис мотивирует аудиторию ценить каждый момент жизни и наслаждаться. В августе 2019 года Луис участвовал в работе международного форума известных блогеров в Нур-Султане.

Существуют не менее популярные семейные блоги, например, @ Uletimru (707 тыс. подписчиков). Уникальность страницы в том, что семья Антона и Ирины Константиновых путешествует по миру с детьми, проводит вебинары, как выбрать страховую компанию, оформить документы, получить визу, где и как в других странах взять в аренду машину и жилье, то есть страница насыщена полезными советами для путешествий с семьей.

В интернет пространстве также можно найти большое количество необоснованной критики по отношению к публикациям трэвел-блогеров, но некоторые замечания могут быть вполне уместны. Так по мнению автора статьи «Почему я отписалась от всех тревел-блогеров в Instagram…», отмечает, что в погоне за лайками (отметки нравится) многие фотографии известных авторов не соответствуют действительности, так как было применено большое количество инструментов фотошопа, создавая у аудитории ложное представление о

посещаемом месте.[3] Автор также в недоумении от рекламы, которую часто злоупотребляют блогеры, рассказывая о том или ином туроператоре, курорте, бренде полностью не изучив и не разобравшись в качестве услуг. Конечно же многие блогеры работают и на бартерной основе, посещая и оценивая различные партнер-заведения, но мнение в отношении качества услуг могут быть субъективными, по причине взаимной выгоды.

Помимо страниц, которые развиваются только на своей платформе, существуют проекты вышедшие за рамки известности социальных сетей.

Это популярна страница в инстаграме @muradosmann (4,1 млн. подписчиков) с проектом #Followme (следуй за мной) российских блогеров Мурад и Наталья Османн, которые входят в тройку самых влиятельных трэвел-блогеров в мире по версии журнала Forbes. Особенность их контента в подаче информации – это фотографии, где девушка в национальной одежде подходит к достопримечательности посещаемой страны. Проект "Follow me to Qazaqstan" с казахстанским режиссером Айсултаном Сеитовым был успешно снят в 2019 году.[4]

Проекты данного жанра, авторские блоги и в целом блоги про путешествия - отличная возможность познакомить с красотой природы, традициями, культурой, достопримечательностями разных стран.

Заключение

Стремительное развитие трэвел-блогинга открывает новые возможности в развитии туризма. Качественный контент популяризирует те или иные страны и дает возможность талантливым авторам создавать интересные блоги.

В рамках исследования можно сделать вывод, что блоги фото, видео и текстовые блоги актуальны как средства массовой коммуникации, которые имеют свою аудиторию. Задача заключается в создании качественного контента, насколько информация будет интересна и достоверна.

На примере изучения вышеназванных страниц в инстаграм можно констатировать, что увеличился спрос на трэвел-контент, фоловеры в ожидании новой информации от своих блогеров, и как следствие улучшилось качество фото, видео и текстовых публикаций. Можно отметить, что в начале своей деятельности блогеры публиковали фотографии, не беспокоясь о качестве и информационной составляющей. В настоящее время аудитория фильтрует предлагаемый контент, в связи с чем перед авторами стоит задача не только заинтересовать новых подписчиков, но сохранить лояльность существующих потребителей информации.

Интернет расширяет возможности для развития трэвел-контента, мобильных приложений, социальных сетей, которые позволяют оперативно и с любой точки мира создавать публикации.

Список использованных источников:

1. Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс].- https://en.wikipedia.org/wiki/Blog
2. Показаньева И.В. теоретическое осмысление основ трэвел-блогинга. Функциональные отличия трэвел-блогера и трэвел-журналиста. Научная электронная библиотека Cyberleninka.ru [Электронный ресурс].- https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskoe-osmyslenie-osnov-trevel-bloginga-funktsionalnye-otlichiya-trevel-blogera-i-trevel-zhurnalista
3. Информационный проект о путешествиях Perito Burrito [Электронный ресурс].- https://perito-burrito.com/posts/insta-bloggers
4. Казахстанский информационный сайт informburo.kz [Электронный ресурс].-https://informburo.kz/special/na-kogo-podpisatsya-8-trevel-blogerov.html
5. Казахстанский информационный сайт Baigenews [Электронный ресурс].- https://baigenews.kz/news/bloger_murad_osmann_rasskazal__o_kazakhstane_s_aysultanom_seitovym/

УДК 615.322

ТІКЕНДІ САРЫСОЯУ ӨСІМДІГІНІҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІ ЗАТТАР ҚҰРАМЫНА САПАЛЫҚ ТАЛДАУ

Қаржаубаева Айшабибі Дүйсенбекқызы
«Фармация» мамандығы бойынша
2 курс магистранты
Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы,
Ғылыми жетекшілері: **Өмірәлі М.Ә.** фарм. ғылымдардың кандидаты,
доцент м.а.
Орынбасарова К.К. – фарм. ғылымдардың кандидаты, профессор м.а.

Тақырыптың өзектілігі: Соңғы жылдардағы жүйелі зерттеулер дәрілік өсімдіктердің емдік қасиеттеріне, ең алдымен, табиғи қосылыстардың әр түрлі кластарындағы биологиялық белсенді заттардың үйлесімділігіне байланысты екенін көрсетті. Келтірілген әдеби шолуларға сәйкес, сарысояу туысының өсімдігі өзінің химиялық құрамының әртүрлілігімен ерекшеленеді. Олардан фенолды қосылыстар, эфир майлары және де басқа да биологиялық белсенді қосылыстар бөлініп алынған[1].Бірақ химиялық құрамы толығымен жеткілікті түрде зерттелмеген. Соның ішінде тікенді сарысояу өсімдігінің химиялық құрамы зерттелмеген. Зерттеудің бірінші кезеңінде дәрілік өсімдіктің табиғи химиялық қосылыстардың әр түрлі класын зерттедік.

Зерттеудің мақсаты: Тікенді сарысояу өсімдігінің биологиялық белсенді заттарына сапалық талдау жасау.

Зерттеу материалдары мен әдістері: Талдау жүргізу үшін шикізат ретінде дәрілік өсімдік шикізатын дайындау ережесіне сәйкес толық пісіп-жетілу кезеңінде Түркістан облысы, Түркістан қаласында жиналған тікенді сарысояу өсімдігінің жер үсті бөліктері қолданылды.

Сапалық талдау жалпы қабылданған әдістеме бойынша сапалық химиялық реакцияларды қолдана отырып жргізілді.

Зерттеу нәтижелері: Сапалық талдау жүргізу үшін әр түрлі еріткіштер көмегімен сығынды алынды. Сығынды алу үшін, өлшемі 1мм електен өткен,10,0 г тікенді сарысояу шөбінің майдаланған салмағын өлшеп алып, полярлы 1:10 қатынастағы экстрагенттерді құйылды (50%, 70%, 96% спирт, хлороформ, бензол қосып, арнайы колба қыздырғышта 2-3 сағ. қыздыру арқылы сығынды алынды. Полярлығы әртүрлі экстрагенттерді қолдану, дәрілік өсімдік шикізатынан алынатын қосылыстардың мүмкін болатын топтарын анықтау үшін тиімді болады. Бөлме температурасында алынған сығындылар тамшы әдісімен биологиялық белсенді заттар тобының сапалық құрамы бойынша бағаланады [2,3].

Кесте 1. Тікенді сарысояу шөбінің фитохимиялық құрамына сапалық талдау нәтижелері

Реактивтер	**сығынды**				
	50% спирт	**70% спирт**	**96% спирт**	**бензол**	**хлороформ**
Полисахаридтер					
Драгендорф	Қызғылт ı бояу	Қызғылт сары бояу	Қызғылт сары бояу	Сары	Қоңыр тұнба
Фосфорно-молибден қышқылы	Жасыл ıен ақ тұнба	Жасыл реңмен ақ тұнба	Жасыл реңмен ақ тұнба	Жасыл реңмен ақ тұнба	Сары тұнба
Фосфорно-вольфрам қылы	Жасыл ıен ақ тұнба	Жасыл ıен ақ тұнба	Жасыл ıен ақ тұнба	Ақ тұнба	Ақ тұнба

Пикрин қышқылы	Сары тұнба з)	Сары тұнба	Сары тұнба	Сары тұнба	Ақ тұнба
Кремне-вольфрам қылы	-	Жасыл реңмен ақ тұнба	-	Ақ тұнба	-
Фенол қосылыстары					
Темір-аммонийдің рітіндісі	-	Қара	-	-	-
$CH_3COOH+(CH_3CO$ b	-	Қара жасыл	Қара жасыл	-	-
Желатин	-	Бұлдыр	Бұлдыр	-	-
Бром суы	-	Тұнба	-	-	-
Флавоноидтар					
2н натрий карбонаты ерітіндісі	Ашық сары	Ашық сары	-	-	-
Аммиак ерітіндісі	Ашық сары	Ашық сары	Ашық	Ашық	-
Натрий молибдаты ерітіндісі	Сары	Сары	-	-	-
Алюминий хлоридінің 1% спирт ерітіндісі	Сары	Сары	-	-	-
Темір оксиді хлоридінің 2% сулы ерітіндісі	Қоңыр	-	Қоңыр	-	-
Қорғасын ацетатының 2% ерітіндісі	Ашық сары	-	-	Ашық түс	Ашық сары
Бор қышқылының 3-5% сулы ерітіндісі	-	-	-	-	Ақ тұнба

Зерттеу нәтижесінде көрсетілген әдістеме бойынша дәрілік өсімдік шикізатында флаваноидтық құрамы (флавондар, флаванолдар, халкондар, аурондар), фенол косылыстары, полисахаридтер бар екендігі анықталды.

Қорытынды: Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде Қазақстан территориясында тікенді сарысояу өсімдігі жоғары белсенді қосылыстардың айтарлықтай мөлшерін жинайтынын көрсетеді және терең зерттеп медициналық тәжірибеге енгізуге қызығушылық тудырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бендер К.И., Гоменюк Г.А., Фрейдман С.Л. Указатель по применению лекарственных растений в научной и народной медицине. – Саратов: Саратовский ун-т, Саратовский ун-т, 1988. – с. 84-92.
2. Музычкина Р.А., Корулькин Д.Ю., Абилов Ж.А., «Качественный и количественный анализ основных групп БАВ в лекарственном растительном сырье и фитопрепаратах» Алматы, 2004г., 31С.
3. Государственная фармакопея Республики Казахстан, первое издание, Астана 2008

АЗЫҚТЫҚ АШЫТҚЫ НЕГІЗІНДЕГІ ІРІ- ҚАРАНЫ БОРДАҚЫЛУАҒА АРНАЛҒАН ҚҰРАМА АЗЫҚ ДАЙЫНДАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Қуандық Есқат
Биотехнолог, магистрант
Ғылыми жетекші: В.ғ.к., **Бердікулов М.А.**
С.Сейфуллин атындағы Қазақагротехникалық университеті
Нұр-сұлтан қаласы, Қазақстан

Тақырыптың өзектілігі: Бордақылауда жергілікті тұқымды бұқашықтардың өнімділігі зерттеліп, азықтық ашытқылардың тәуліктік тұтынудан 6% мөлшерінде алған. Ірі қара мал төлінің рационын ақуыз бойынша теңгеру бордақылау және ет сапасын арттыруға ықпал ететіні анықталды.

Кілт сөздер: бұқалар, бордақылау, жемдік ашытқылар, өсуі қарқындылығы, салмағы, сою сапасы.

Қазіргі уақытта етті бағыттағы мал басы аз ғана және үлес салмағы осы малдардан алынған сиыр еті оның жалпы өндірісінің шамамен 2% құрайды. Сиыр етін өндіру кезінде маңызды мал өнімділігін арттыру буыны рациондардың толықтығы мен теңгерімділігі болып табылады. Жем сапасын жақсарту, олардың құрылымын оңтайландыру, сондай-ақ әртүрлі азық қоспаларын қолдану арқылы жүзеге асады [1-2].

Мал шаруашылығында қуатты өсу стимуляторы ретінде жемдік ашытқы қолданылады - рационның қоректік және функционалдық құрамын қажетті ақуыздармен, көмірсумен, витаминдермен, макро-және микроэлементтермен қанықтыру есебінен байытуға арналған табиғи және пайдалануға дайын азықтық қоспалар болып табылады.

Олардың химиялық құрамы шамамен келесідей: 75% Су, 25% құрғақ зат, оның құрамында 18...44% көмірсулар, 36...60 % протеин, 4...8% нуклеин қышқылдары, 4…7% майлар және 6...10% бейорганикалық заттыар, сонымен қатар 1...3% фосфор, 1…3% калий және 0,4 % күкірт.

Ашытқы құрамында магний, марганец, мырыш, селен және келесідей витаминдер, тиамин, рибофлавин, фолий қышқылы және басқалар бар [3-4].

Мұндай Жемдік ашытқы ақуызы сияқты алмастырғыштар жоқ. Азықтық ашытқы ақуызының негізгі әлеуетті бәсекелестері деп мыналарды санауға болады: соя және күнбағыс шроты (өсімдік тектес ақуыздар) және балық ұны (жануарлардан алынатын ақуыз) амин қышқылдық құрамы мен құрамы бойынша шикі протеин жемдік ашытқысына барынша жақын.

Алайда, жануартекті ақуыз жануар ағызасында өсімдіктекті ақуыздарға қарағанда әлдеқайда жақсы қорытылады. Сонымен, жемдік ашытқыларының ақуыздары және балық ұны 80...90% қорытылса, ал өсімдік ақуыздары тек 30...40% -ды құрайды.

Жемдік ашытқыларында шынайы ақуыздың мөлшері балық ұнына қарағанда аз, бірақ шрот құрамына сәйкес. Қалған көрсеткіштер бойынша бұл жемшөп шамамен бірдей, бірақ құрамы бойынша жемдік ашытқылардағы В тобының витаминдері басқа барлық салыстырмалы ақуыздық азықтардан әлдеқайда жоғары [5-6].

Ақуыздық Рациондарды теңгеру себепті ірі қара малдың төлін бордақылау кезіндегі ақуыз пайдалану есебі бойынша азықтық ашытқылар үлкен ғылыми және практикалық қызығушылық тудырып отыр.

Ғылыми-шаруашылық тәжірибе схемасы *1- кесте*

Топтар	Мал басының саны	Кезеңнің ұзақтығы, күн		Азықтандыру рационы
		дайындық	негізгі	
Бақылау	5	30	120	Негізгі рацион
Тәжірибелік	5	30	120	НР+азықтық ашытқы 300г мал басына тәу.к

НР Қысқы уақытта түрлі шөптен, сүрлем, концентраттар, сірне және тұздан тұрды.

Бақылау союының нәтижелері *2- кесте*

Көрсеткіш	Топтар	
	Бақылау	Тәжірибелік
Сойар алдындағы тірі салмағы, кг	368,5 ± 1,82	386,0 ± 2,03**
Қос ұшаның салмағы, кг	180,9 ± 1,47	198,1 ± 1,79 ***
Ұшаның шығуы, %	49,1	51,3
Ішкі майдың салмағы, кг	8,5 ± 0,57	9,1 ± 0,74
Ішкі майдың шығымы, %	2,31	2,37
Сойыс салмағы, кг	189,4 ± 2,78	200,5 ± 1,63*
Сойыс шығымы, %	51,4	51,9
*P < 0,05; **P < 0,01; *** P < 0,001		

Тәжірибе жүргізу үшін параналогтар әдісі бойынша жергілікті тұқымды 14 айлық бұқашықтардың екі тобы іріктелді және әр қайсысында 5 бастан топтастырылды. Негізгі кезеңнің ұзақтығы 120 күн және алдын ала 30 тәуліктік дайындық кезеңін қамтиды (кесте. 1).

Жануарлар жекелеген торлардың ішінде байлаусыз ұсталды және суару кезінде ортақ АГК-4 автожылытқышынан суарылды.

Негізгі рацион азықтандырудың нақтыланған нормаларына сәйкес құрылды және тірі массаның тәуліктік өсімін 700...800 г ға дейін алуға есептелген. Жалпы тұяқты жануарларды азықтандыру бірдей деңгейі болды. Айырмашылықтары, тәжірибелік топтағы бұқашықтарға құрамында 300 г азықтық ашытқы қосылған жем қоспасымен азықтандырылды.

Тәжірибе барысында тәжірибелік бұқалардың тірі салмағының өзгерістер ескеріліп, ай сайын таңғы азықтандыруға дейін жеке өлшенді. Алынған деректер негізінде абсолюттік және орташа тәуліктік өсімдерді есептеді, сондай-ақ өсудің салыстырмалы жылдамдығы алынды.

Ет өнімділігін зерттеу үшін тәжірибе соңында тәжірибелік мал сою жүргізілді. Мал сою сапасы сойыс алдындағы салмағы, жұптық ұшаның салмағы және сойыс шығымы бойынша бағаланды. Бұқашықтарды бордақылау кезінде азықтық ашытқысын пайдаланудың экономикалық тиімділігін анықтады.

Эксперименталды деректер компьютерлік бағдарламаларды қолдану арқылы Н. А. Плохинский бойынша Вариациялық Статистика әдісімен өңделді.

Алынған деректері динамикасы, бұқашықтардың тірі массасы мен тәуліктік өсімі барлық топтағы жануарлардың тәжірибе бойына жоғары энергиялық өсуінің дәлелі болды (кесте. 2).

Тәжірибе жасалған жануарлардың тірі салмағы және өсімі *3-кесте*

Жасы. Ай	Топтар	
	Бақылау	Тәжірибелік
Тірі масса. кг		
15	301,1 ± 0,82	301,2 ± 0,52
16	329,9 ± 1,66	338,2 ± 0,77**
17	354,3 ± 1,81	374,5 ± 0,87***
18	387,5 ± 2,12	397,0 ± 3,33*
Тәуліктік өсім, г		
15…18	720,0 ± 8,41	798,3 ± 10,43**
Абсолюттік өсім, кг		
15…18	86,4 ± 3,81	95,8 ± 4,57*
*P < 0,05; **P < 0,01; *** P < 0,001		

Алайда азықтық ашытқыны рационға енгізу оның қосымша резервін арттыруға мүмкіндік берді. Мәселен, 16-шы айға келгенде, тәжірибелік топ бұқаларының тірі салмағы бақылау тобындағы қатарластарынан 8,3 кг (P<0.01) асып түсті, және эксперименттің соңында - 9,5 кг-ға (P <0.05) жетті.

Тірі массаның тәуліктік өсімі бойынша тәжірибелік топтың бұқашықтары бақылау тобындағы қатарластарынан 78,3 г (P < 0,01), немесе 10,8% - ға асып түсті. Орта есеппен 120 күндік тәжірибеде бақылау тобындағы бұқашықтар 86,4 кг құрады, бұл 9,4 кг –ға (P < 0,05) тәжірибелік топтан қарағанда аз.

Еттің сапасы, малға, сою алдында және оның барысында ұшаға әсер ететін көптеген факторларға, оның жетілуіне байланысты. Олардың ішінде физикалық, стресстік және жемдік факторлар жаңағы зат алмасудың жылжуы және пайдалы өнімдерді жоғалтудың әсері болып табылатын.

Теңдестірілген азықтандыру барлық тәжірибелік бұқашықтардан ауыр әрі толыққанды тушалар алуға мүмкіндік берді (кесте. 3). Қос ұшаның салмағы бақылау тобында 180,9 кг, ал тәжірибелік топта –198,1 кг, алынған айырмашылық статистикалық сенімді (P < 0,001).

Тәжірибелік топтағы жануарлардың сойыс салмағы жоғары болды- 200,5 кг, бұл бақылау тобымен салыстырғанда 11,1 кг-ға немесе 5,8% - ға жоғары (P <0,05). Тәжірибелік топтың сойыс шығымы 51,9 % құрады, бұл бақылау тобының көрсеткішінен 0,05% -ға асты.

Осылайша, рационға енгізу азықтық ашытқылар саны 300 г 1-ге қорытынды кезеңде тәулігіне бас абсолютті өсуге мүмкіндік берді және тірі массаның орташа тәуліктік өсімі сондай-ақ ет өнімділігінің көрсеткіштері.

Осылайша әр бір бұқашықтың рационына енгізілген тәуліктік 300г азықтық ашытқы, бекітілген бордақылау мерзімі ішінде абсолютті және орташа тәуліктік жануардың тірі салмағының өсімін сондай-ақ ет өнімділігінің жоғарлағанын көрсетті.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Свиридова, Т. Зависимость качества говядины от полноценности питания бычков / Т. Свиридова, Г. Родионова, Ф. Ковалева// Молочное и мясное скотоводство. – 2005. – № 6. – С. 34-36.:
2. Макарцев, Н. Г. Кормление сельскохозяйственных животных: учебник для вузов / Н. Г. Макарцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – Калуга: Издательство научной литературы Н. Ф. Бочкаревой, 2007. – 608 с.:
3. Хохрин, С. Н.Кормление сельскохозяйственных животных / С. Н. Хохрин. – М.: КолосС, 2004. – 692 с.:
4. Кузьмина, С. Какие факторы следует учитывать при балансировании рациона? / С. Кузьмина // Животноводство России. – 2007. – № 11. – С. 32.:
5. Косилов, В. Особенности роста и мясной продуктивности чистопородных и помесных бычков / В. Косилов, С. Мироненко // Молочное и мясное скотоводство. – 2004. – № 6. – С. 4-5.:
6. Джапаридзе, Т. Создать отрасль мясного скотоводства / Т. Джапаридзе // Главный зоотехник. – 2008. – № 8. – С. 39-41.:

7. Основные аспекты повышения эффективности производства говядины и улучшения ее качества: монография / В. И. Левахин и др. – М., 2008. – 385 с.:
8. Рассел, И. Магия дрожжей в животноводстве / Инге Рассел // Молочное и мясное скотоводство. – 2006. – № 4. – С. 33-37.:
9. Андреев, А. А. Производство кормовых дрожжей / А. А. Андреев, Л. И. Брызгалов. – М.: Колос, 2007. – 105 с.:
10. Виноградов, В. Кормовые дрожжи – белотин в рационе коров / В. Виноградов, М. Кирилов // Молочное и мясное скотоводство. – 2003. – № 7. – С. 19-22.:
11. Димов, В. Кормовые дрожжи в рационе высокопродуктивных коров / В. Димов, Н. Ростовцева // Молочное и мясное скотоводство. – 2003. – № 1. – С. 26-28.:
12. Свиридова, Т. Зависимость качества говядины от полноценности питания бычков / Т. Свиридова, Г. Родионова, Ф. Ковалева // Молочное и мясное скотоводство. – 2005. – № 6. – С. 34-36.:
13. Карпов, В. Эффективность комплексного применения в скотоводстве кормовых добавок природного происхождения / В. Карпов, В. Невинный, О. Послыхалина // Молочное и мясное скотоводство. – № 4. – 2009. – С. 15-17.:
14. Косолапова, В. Г. Молочная продуктивность коров при использовании кормовых дрожжей в рационах / В. Г. Косолапова // Сельскохозяйственная биология. – № 4. – 2008. – С. 68-70.:
15. Плохинский, Н. А. Руководство по биометрии для зоотехников / Н. А. Плохинский. – М., 1969. – 53 с.:

ӘОЖ 327 (415).07

МАРГАРЕТ ТЭТЧЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ПОРТРЕТІ

Құлмырза Мәдина Мұратқызы
Әлеуметтік ғылымдар факультетінің магистранты,
Ғылыми жетекші – Phd, аға оқытушы **Анламасова Мақпал**
Қ.А.Яссауи атындағы Халықаралық
қазақ-түрік университеті
Түркістан қаласы, Қазақстан

Аннотация: Ұсынылып отырған баяндамада тақырыптың өзектілігі қазіргі заманғы лидер образын қалыптастыру механизмі болып табылады. Тақырыптың негізгі мақсаты саяси көшбасшы Маргарет Тэтчердің саяси-әлеуметтік портретін жан-жақты қарастыру және ашып көрсету. Маргарет Тэтчердің таңдалу себебі, Ұлыбританияның ішкі және сыртқы саясатында жүргізген жемісті саясаты және реформалары арқылы “темір ханым” атанған лидердің әлеуметтік-саяси портреті қазіргі таңда тек қана феминистер үшін ғана емес, саясаттану, саяси психология және әлеуметтану салаларында да өз өзектілігін жоғалтпады.

Түйінді сөздер: көшбасшы, көшбасшылық, билік, консерватизм, саясат, Маргарет Тэтчер, Ұлыбритания.

Саяси көшбасшылық арасындағы экономика, мәдениет, саяси-әлеуметтіктің бір-біріне деген ықпалдастығы мен қарым-қатынасы не болмаса аса қажетті дәл осы жағдайға негізделген жанданған көшбасшылардың атқарымдарында танылған британ тарихындағы әйел затынан шыққан саяси қайраткерлердің бірінен саналатын, Маргарет Тэтчер есімі, әлем тарихының жадында мәңгі сақталады. Маргарет Тэтчер дүниедегі ең озық саяси идеологиялардың негізін салушы болып табылады. Ол тарихта «тэтчеризм» деген атпен қалды. Бұл саяси идеология Ұлыбританияда бірқатар әлеуметтік, экономикалық, саяси құрылыстар барысында реформалар жүргізді. Тарихқа терең үңілер болсақ, Маргарет секілді Ұлыбритания тарихында терең саяси-әлеуметтік экономикалық реформалар жүргізген әйел затынан шыққан қайраткерлер аз болмаған. Мысалы: Елизавета, Виктория ханшайымдардың есімі тарихта мәңгі ұмытылмастай сақталып қалды. Маргарет Тэтчер де сол есімдердің ішінен өз ерекшелігі, құндылығы бар дара есім болып саналады. Оның қолдауымен әлемде көптеген өзгерістер орын алды. Соның бірі Кеңес Одағымен 80-жылдардың ортасында байланыс ұстауының өзі көптеген саяси идеологиялардың алмасуы мен төңкерісіне алып келгенін білеміз. Осы мәселелерге қатысты

әлем баспасөздерінде және Ұлыбританияда «Тэтчер факторы», «Тэтчер феномені», «Тэтчер революциясы» деген терминдер қалыптасты. Бұл терминдердің сипаты өте жоғары мәнге ие. Бүгінгі таңда әлем саясаткерлерімен, британ үкімет органдарының ірі өкілдері Маргарет Тэтчердің жүргізген саяси бағыттарына біржақты қолдау білдірмегенімен, оның іскерлігі мен терең саяси атқарған қызметтерін еріксізден мойындайды.

Маргарет Хильда Тэтчер Линкольншир графтығының тумасы. Оның өмірі мен саяси көзқарастарының қалыптасуына әкесі Альфред Робертс үлкен әсер етті. Студенттік кезеңде Маргареттің қоғамдық қызметпен белсенді айналысуы, оған болашақта Оксфорд университетінің консервативті қауымдастығының төрағасы болуға мүмкіндік берді. Консервативті партиямен оның барлық саяси өмірі байланысты болды.

1950 жылдардың басында консервативті партиядан ең жас үміткер бола отырып, ол парламентке сайлауға түсті, бірақ табысқа жете алмады дегенмен, Ұлыбритания баспасөзінің назарына ілікті. Саяси сәтсіздіктердің қатары Маргарет Тэтчерді ХХ ғасырдың 50-ші жылдары алып жүріп, тек 1959 жылы парламенттік сайлау нәтижесінде депутат бола алды. Көп ұзамай Маргарет Тэтчер консервативті үкіметте министрдің көмекшісі болады. 1964 жылы ол жер мәселелері және үй иеліктері бойынша болған көлеңкелі кабинеттің көлеңкелі өкілі атанады /1, 117 б/. Маргарет Тэтчер тарапынан қарапайым әлеуметтік баспанасы бар Ұлыбритания азаматтарына өз пәтерлері мен үйлерін сатып алуға мүмкіндік берілді.

1970 жылдан 1974 жылға дейін Эдвард Хиттің консервативті үкіметі жұмыс істеді, оның шеңберінде Маргарет Тэтчер Білім және ғылым министрі қызметін атқарды. Сол кезеңде оның алдында тұрған басты міндет - білім министрлігінің шығындарын қысқарту еді. 1979 жылдың басына қарай Англияның экономикалық жағдайы едәуір нашарлай түсті. Инфляция 10 пайыздан асты, ағылшындардың тұрмыс деңгейі төмендеді, жалақы орташа еуропалық деңгейден төмен 19 болды, еңбек өнімділігі мен өнім сапасы да кейін сырғыды. Нәтижесінде үкіметке қолдауға 310, сенімсіздік білдіруге 311 дауыс берілді. 1976 жылы сәуірде билікке келген лейбористік Каллаган үкіметі қызметінен кетіп 1979 жылдың 3 мамырына жаңа сайлау белгіленді. Тэтчердің сайлау алды бағдарламасының ең алдында инфляцияны төмендету, барлық деңгейдегі салықты азайту, атқарушы билік құрылымындағы шенеуніктерге жұмсалатын қаржыны қысқарту тұрды. Тэтчер сайлау қорытындысының ресми ақпараты бекітілгенше мәлімдеме жасауға асықпады. Дегенмен де консерваторлар партиясы мен жақтастары жеңістерін тойлап жатты. Сағат күндізгі 14:45 те консерваторлардың дауысы 318 - ге жетті. Осы кезде ғана Каллаган өзінің қара түсті «даймлеріне» отырып королеваға өзінің отставкаға кететінін мәлімдеу үшін Букингем сарайына кетті. Жарты сағаттан кейін 54 жастағы королева II Елизавета 54 жастағы Маргарет Тэтчерді өзіне шақырып жаңа үкімет жасақтауды тапсырды. Консерваторлар бұл парламент сайлауында 339, лейбористер 269, ал либериалдар 11 орынға ие болды. Консерваторлар мұндай жеңіске 1935 жылдан бері жетпеген еді. Тэтчер бастаған жаңа кабинет «Еуропадағы сырқат адам» - Англияны сауықтыруға бел шеше кірісті.

Тэтчердің басқа көптеген ағылшындық мемлекеттік қайраткерлерден өзгешелігі ол «тэтчеризм» деп аталған өзіндік экономикалық бағыттың авторы атанды. Тэтчер өзі құрған жүйені «халықтық капитализм» деп атады. Саясаттанушылар «тэтчеризм» қағидаларының ең бастылары ретінде: күшті үкіметті, тәртіпті және еркін кәсіпкерлікті атайды. Тэтчеризм саясаты ең алдымен елдің бюджетін қалыптастырудан құрылды және бастау алды. 1979 жылы 12 маусымда елдің қаржы министрі Д. Хау 1982 жылдың өн бойында инфляция 12 - ден 6 пайызға дейін төмендеді, бюджет дефициті қалыпқа келді. Фолкленд соғысындағы жеңіс пен экономикадағы жағымды көріністер бүкіл ел халқының рухын көтерді.

Маргарет Тэтчердің сыртқы саясаты, оның пікірінше елдің лейбористік басшылық жылдары айтарлықтай әлсіреген Біріккен Корольдіктің әлемдік аренадағы рөлін нығайтуға бағытталды. Ол экономикаға көптеген көзқарастарын бөліскен АҚШ президенті Рональд Рейганмен дос болды, /2, 212 б/. Көптеген адамдар үшін күтпеген жерден Михаил Горбачевпен альянс жасады. "Біз бірге жұмыс істей аламыз", - бұл оның фразасы әлемге тарап кетті /3, 96 б/. Оның саяси қызметі Британдық қоғамның қолдауына ие болды. 1987 жылы Маргарет Тэтчер –

Ұлыбритания үшін теңдесі жоқ оқиға қатарынан үшінші рет парламенттік сайлауды жеңіп алды.

Саясатта әйел адамның толағай жетістікке жетуі мүмкін деп айту қиын. Мүмкін, бұл оның ерлер ойындарын ойнай білуі. Бірақ осыдан кейін кім саясат әйел ісі емес деп айта алады?! Маргарет Тэтчердің табысқа жету құпиялары қатарында, бәлкім, төмендегілерді атауға болады:

- Ерекше саяси интуиция мен үлкен ерік - ол нені қалайтынын анық білген, болашақты көрген және дұрыс мақсатқа қарай ұмтыла түсті;
- Маргарет ашық танымал емес шешімдерді қабылдауға және қарсы бағыттағы сөздерді тыңдауға қабілетті болды;
- Ол қабылданған шешімдерді орындауда үнемі қатты болды, дағдарыс кезінде пікірлестерді өз айналасына біріктіре білді;
- Маргареттен басқа Мюриэл әпкесі өскен туған отбасында қатаң ережелер болды. Қыздарға адалдық, парасаттылық және басқа да оң қасиеттер туралы айқын түсінік беріліп отырған. Сол қағидаларды Тэтчер өз саясатына әкелді.
- Маргарет Тэтчердің артында оның әрдайым сәтті шығуына қолдау танытқан жақсы отбасы, қамқор күйеуі, тәрбиеленген балалары тұрды.

Маргарет Тэтчер өз нанымы үшін соңына дейін тұрған сенімді саясаткер болды. Оның саяси қызметі мен мемлекетті басқаруы елді қалай билеу керектігі туралы үлгі ғана емес, ол өзін - өзі шыңдау, алға ұмтылу, адамның қолынан бәрі келетіндігін дәлелдей білу, алдына қойған мақсатқа жету табандылығы мен төзімділік, жауапкершілік, өз елін сүю, Отанына адал қызмет ету сияқты қасиеттерімен де кейінгі ұрпаққа үлгі болды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1.Young H., Sloman A. Mrs Thatcher’s phenomenon. – L., 1986.
2. Попов В.И. Маргарет Тэтчер: человек и политик (взгляд российского дипломата). – 2-е доп. изд. – М.: Международные отношения, 2000.
3. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегия для меняющегося мира. – М.: Альпина Паблишер, 2003.
4. Перегудов С.П., Терентьев А.А. Самая влиятельная женщина. «Железная леди» Маргарет Тэтчер. – М.: Эксмо, 2014.

УДК 37

ҚИЫН БАЛАЛАРМЕН ТӘРБИЕЛІК ЖҰМЫСТАР

Қыдырбек Арай Қыдырбекқызы
ШҚО ББ « Кәмелетке толмағандарды
бейімдеу орталығы » КММ
І санатты тәрбиеші
ШҚО, Өскемен қаласы

«Тәрбие отбасынан басталады» - дегендей, баланың бас ұстазы - ата-ана. Ата-ананың бала тәрбиелеудегі рөлі ерекше. Ата-ана отбасындағы үлкендерді сыйлап, құрметтесе ,кішілерге қамқор болса, бала да сондай болуға ұмтылады. Баланың тәрбиелі болып өсуіне берекелі отбасының әсері мол екені белгілі.

«Қиын оқушы», «Тәрбиесі қиын бала» ұғымдары өте кең. Бұл ұғымдар ғылымға 30 жылдары А.С. Макаренко, В.Н. Сорока-Росинскийдің еңбектерінде орын тапқан.

Педагогикалық тәрбиесі қиын балалар – бұл оқуға, еңбекке, қоғамдық өмірге ықыласы жоқ балалар.

«Әуелі адамға ең бірінші білім емес, рухани тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім - адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі...»(Әл – Фараби) - дегендей балаға әуелі білімнен бұрын, тәрбие берілуі тиіс.

Әдетте, бала мектепке дейінгі және оқу кезеңдеріндегі өсу, даму жағдайынан өтеді. Сол кездерде жанұядағы тәрбиеде кеткен кемшіліктер мен оқу-тәрбие жұмысындағы ақаулар ұштасып, баланың қалыпты жағдайдан ауытқуына себепші болады. Атап айтқанда, ересектер тарапынан баланың саналы деген талап-тілек, мұқтаждықтарын өнегелі тұрғыдан ескермеу, олардың жас мөлшері мен балалық психологиясына көңіл бөлмеу сияқты кемшіліктер байқалып жатады. Өкінішке орай, жанұя біткеннің бәрі бірдей ойдағыдай емес. Дұрыс жанұя болса да, бала тәрбиесіне қырағылық жасай алмай қалатындары да кездеседі.

В.Сухомлинский тәрбиені отбасы жағдайын зерттеуден бастайды. Әсіресе, отбасында қалыптасқан жанұя мүшелерінің бір-бірімен қарым-қатынасы, үй тіршілігін әрқайсысының шама-шарқына қарай бөлісіп атқаруы, адамгершілік қадір-қасиеті, қоршаған ортаға көзқарасы, дүниетанымы, олардан алатын әсерлері мен күнделікті әдет-дағдылары баланың мінез-құлқының жақсы не жаман болып өсуіне көп ықпал етеді. Отбасының қоғам мен мемлекет, тіпті күллі адамзат алдындағы атқаратын қажеті сан қырлы . «Отан отбасынан басталады» десек, адам тәрбиесі –Отанды сүю, өмірге құштарлық , сұлулықты тану бала бала кезден жанұяда басталатыны баршаға аян.

А.С. Макаренко: «Тәрбие –баламен сөйлесумен, оған ақыл-кеңес берумен ғана шектелмейді.Тәрбие-тұрмысты дұрыс ұйымдастыра білуде, балаға әркімнің өз жеке басы арқылы үлгі - өнеге көрсетуінде»,-деген ғой. Баланы жас кезінен бастап сыйлап, қадір-қасиетін , ар-намысын бағалап, дұрыс сөйлеп, дұрыс қарым-қатынас жасаған абзал.

Баланың айтайын деген өтінішін ,ақылдасқысы келген мәселесін ата-анасы тыңдап

Девиантты жүріс-тұрыс пен мінез-құлыққа душар болған балалармен жұмыс түрі мен технологиясы – алдын алу және қатарға қосу немесе бейімдеу болып табылады. Бейімдеудің бірнеше түрі бар, олардың бірі-психологиялық бейімдеу. Психологиялық жолмен бейімдеу – баланың сана сезімінде терең орын алып қалған «менің ешкімге қажетім жоқ», «менің қолымнан ешнәрсе келмейді» деген ойдан арылтып, ақыл кеңес беру, иландыру жолымен өзіне деген сенімін арттыру, ақыл-кеңес беруі керек.

Қиын балаға жасалынған қандай бір педагогикалық ықпалдар болмасын, оған іштей қалай қарайды? Осы мәселе педагогтың есінен шықпауы тиіс.

Егерде олардың ішкі жан дүниесі «табиғатын» біле-білсек, соғұрлым қиын баланың мінез-құлқындағы адамгершілікті шағын ғана сыр-сипатын бөлектеп алып, соған негіздей жеке тәрбие жұмыстарын ғылыми тұрғыдан құра біліп, жағымсыз қылықтарын жоюға мүмкіндік туғызу қажет. Осыған орай қайта тәрбиелеу жұмыстары жүргізіледі. Оның шарттарын атап айтар болсақ:

- әрбір қиын баланы жан-жақты зерттеп,мінез-құлықтарының бағыт-бағдарын айқындау, оның ішіндегі адамгершілік ниеттегі қасиетін іріктеп алу;
- әрбір баланың адамгершілік сынды тәжірибелерін құра біліп, соның негізінде тәртіпті, айналасындағы өмірге дұрыс көзқарасты, ұжымдық қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруды ұйымдастыру;
- әрбір жеке адамның ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне және шығармашылық талап-тілектеріне орай қабілеті мен икемділіктерін

Демек, отбасында ата-ана осы қасиеттерді барынша бірігіп,жақсы ұйымдастыра білсе отбасындағы ахуал ерекше болмақ.

М.Жұмабаев «Педагогика» ғылыми еңбегінде «жас бала –жас бір шыбық, жас кезінде қай түрде иіп тастасаң, есейгенде сол иілген күйінде қатып қалмақ» деп түйін жасайды.

Сондай-ақ, қиын балаларды тәрбиелеуде баланың жас ерекшелігіне мән берудің зор маңызы бар. Олардың 13-14 жасқа аяқ басқандағы бір ерекшелігі, жора-жолдастарымен оңаша сұхбаттасуға, әсіресе кешке қарай қыдыруға әуестігі басталады. Сондай сәтте жолдастары кім, қай жерде болады, немен айналысады, түнге қарай мектеп режимінде белгіленген уақыттан аспау сияқты тәртіпті ескермеген ата-анаға баласын уысынан шығарып алу қиын емес. Ал

бетімен жүрген, әсіресе түн жарымға дейін көше торыған қаңғыбастар қоғам, заң тәртібін бұзуға бейім келеді, немесе баланың сондайлардың ықпалына тез түсуі де ғажап емес.

Соның салдарынан бала жанұя ортасында адамгершілік қадір –қасиеттері мен эстетикалық сезім-талғамдары, логикалық ой өрісі жағынан өмір талабына сай өріс ала алмайды. Оған дәлел, педагогикалық зерттеулердің қорытындысы бойынша үнемі ұрыс- жанжал, төбелес, бірін-бірі жәбірлеу кездесіп тұратын жанұяларда өскен балалардың 40-43 пайызы, ішімдік орын алған ортада өскен балалардың 30 пайызы, жезөкшелік пен моральға қайшы әдеттермен айналысатын ата-ана өсірген балалардың 12 пайызы «қиын бала» аталады. Оларға тән қасиеттер – дөрекілік, қатыгездік, ұрлық, жалқаулық, қиқарлық, тағы басқа жағымсыз мінездер қалыптасады.

Қиын оқушылардың пайда болуына себепті факторларды атап айтар болсам:

1) Отбасы тәрбиесінің дұрыс ұйымдастырылмауы, яғни тұрмыстағы ұрыс – талас, даужанжал, баланың табиғи психологиялық ерекшеліктерін ескермеу, ата – ананың біреуінің болмауы, т. б. жағдайлар себепті болады.

2) мектептегі оқу – тәрбие жұмыстарын ұйымдастыруда кеткен кемшіліктер, яғни жекелеген оқушылардың мінез-құлық ерекшеліктерін, ынта-ықыласын, қызығушылығы мен талап-тілегін ескермеу мүмкіндік берген;

3) жұртшылықтың тәрбие процесіне толық көңіл аудармауынан, яғни балалардың тұратын ықшамаудандарында әр түрлі үйірме жұмыстары мен спорт секцияларына тиянақты тартылмауы, бос уақыттарын дұрыс ұйымдастырылмау салдары да негіз болған.

4) Жастайынан еңбектену әдет – дағдыларын қалыптастырмау. Еңбек ету арқылы өз-өзін тәрбиелеу процессі жүреді. Өмірге деген көз қарасы жақсы жаққа қалыптасады. Осындай әдет отбасында қалыптасу керекті; Өзінен өзі бағалау ең алдымен жеке тұлғаның әрекеті арқылы қалыптастырылады. Бірақ бағаны әрдайым айналадағы адамдар береді. Өзіне деген сенімі өзгелердің пікірі арқылы қалыптасады. Егер айналасындағы адамдар балаға үнемі дұрыс қарым-қатынас жасаса, онда ол өзін осы сыйластыққа лайық екенмін деп санайды. Ал егер керісінше, оның жасаған істерінің кемшіліктерін бетіне басып, ұрысып, жаратпай жатса, оған өзіме лайық емеспін дегеннен басқа түк қалмайды және бұл жағдайда баланың реакциясы әр түрлі (апатия, ценизм) шектен шыққан арсыздық (агрессия т.б.)

Қиындықты шешудің негізгі жолы — отбасында қолайлы қарым-қатынасты орнату. Мінез-құлқы қиын балалармен жұмыс істеу барысында олардың психологиялық ерекшеліктерін есепке алып отыру керек.Баланың жеке қасиетінің психикасының дұрыс дамып жетілуі үшін педагогтік ұжымдардың кәсіптік білгірлігі, ата-аналардың саналы көзқарасы және осы принциптерге негізделген мектеп пен отбасы арасындағы тығыз одақ нәтижелі жұмыс қажет.

Біз педагогтар, әсіресе, қиын топқа түрге жататын балалардың жеке ерекшеліктерін есепке алуы шарт, олардың ақыл-ой функцияларын дамытуға әрекеттенуі, бұл балалармен адамгершілік және мөлшерді меңгертуге қабілеттендіру, өз құрбы-құрдастарымен өзара қатынастарын «жақсартуға» көмек қолын тигізуі керек. Осындай оқушыларға педагог тарапынан гуманистік қасиеттер мен этикалық талап – тілектер қоя білетін педагогтік шеберліктер қажет.

Көбінесе, баланың мінез-құлқының дұрыс қалыптаспауы отбасына байланысты. Отбасында дұрыс тәрбие бермеуден баланың мінезі қиындай түседі. Бұл – отбасы кемшілігі. Көріп отырғанымыздай «қиын» топтағы балалар, тамыры терең кеткен әртүрлі әлеуметтік жағдайлардан болатыны белгілі болды. Қиын балалармен жұмыс істеудің негізгі шарттары жайлы айтар болсақ:

1. Әрбір қиын баланы жан – жақты зерттеп, мінез – құлықтарының бағыт – бағдарын айқындау, оның ішіндегі адамгершілік типтегі қасиетін іріктеп алу.

2. Әрбір оқушының адамгершілік сынды тәжірибелердің құра біліп, соның негізінде тәртіпті, айналасындағы өмірге көзқарасты, ұжымдық қарым – қатынас дағдыларын қалыптастыруды ұйымдастыру.

3. Әрбір жеке тұлғаның ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне және творчестволық талап – тілектеріне орай, қабілеті мен икемдектерін дамыту, қоғам жұмыстарына қатыстыру.

4. Кейбір қиын оқушылардың оқу – тәрбие процесінде ұжымдық өмір қарым – қатынастарында ұсқынсыз ауытқушылықтар болса, деп кезінде өол үшін беріп, одан сақтандыру, оны туғызатын әрекеттерді жою. Әңгімелеу оқу – тәрбие процесінде ең қажетті құралы. Оқушының жеке басына түскен жағдай, оны ортаға салуға болмайтындай болса, онда мұғалім тәжірибелі педагог баламен жеке сырласу арқылы көздерін жеткізеді.

Осындай топтағы балаларға жекелей жұмыс, педагогикалық әдістемлер қажет. Ол үшін баламен жұмысты қалай жүргізуге болады:

- «әлеуметтік педагог және бала» - бір-біріне деген сенім атмосферасының қалыптасуы;
- мемлекет тарапынан әлеуметтік қолдау және баланың балалық шағын қорғау туралы үрдістерді іске қосу;
- баланың жанұясымен үнемі тығыз байланыста болу;
- үнемі әлеуметтік қорғау туралы қосымша мағлұматтармен, құжаттармен танысу.

Әлеуметтік педагогтың жұмысындағы ең белгілі әдістерінің бірі – бақылау әдісі. Баланың іс-қимылын, сөзін әртүрлі іс-шаралардан байқау. Жүйелі және нәтижеліжұмыс арқылы ол баланың мінезінде аутқушылықтар болса, сөзінде береке болмаса, ол баламен жеке жұмыс ұйымдастыру керек. Бақылауды қалыпты жағдайларда жүргізу өте тиімді: ойын кезінде, сабақта, әртүрлі іс-шараларда үнемі көңіл аударып, жүйелі жұмыс жүргізу керек.

Әңгімелесу әдісі – бұл баламен сөйлесу арқылы оның ішкі дүниесіне ену, проблемасын білу, түсіну және оны шешуге бағыт-бағдар сілтеу.

Сауалнама жазу арқылы бала туралы ақпарат жинау. Сауалнаманың мазмұнында негізгі проблема ғана болуы тиіс.

- Ойы
- Мінезі
- Әлеуметтік-демографиялық жағдайы
- Белгілі бір бағыт бойынша қызығушылығы

Сұрақтар мынандай түрде болуы мүмкін:

- сұрақ (дайын жауаптардан керегін бала өзі таңдайды) ,
- өз бетімен жауап беру, тура жауаптар, жанама жауаптар.

Сұхбаттасу әдісі – алдын-ала дайындалған сұрақтарға жауап алу. Бұл әдісте мына жағдайларды есте ұстаған абзал:

- қарапайым жағдайда сөйлеу; баланың үнемі болатын ортасында сұхбаттасу;
- жауап беру мүмкіндігін ескеру;
- белгілі бір уақыт ішінде жауап беру керектігін айту;
- үшінші адамның көмегінсіз әңгімелесу.

Тест әдісі – стандартты тапсырмалар арқылы зерттеу. Дамыту, графикалық, ассоциациялық тестер болуы мүмкін. Жауаптарды белгілі бір жүйе арқылы сараптау, талдау қажет.

Құжаттарды тексеру – бұл әдісті үнемі қолдануға болады. Құжаттар мынандай түрде кездеседі:

- жеке, жанұялық не сыныптық т.б. ,
- алғашқы (бақылау не әңгімелесу кезінде алынған жауап),
- соңғы (сараптаудан өткен нәтиже) ,
- негізделген және негізделмеген (официальный и не официальный).

Бұл әдісті қолдану бала туралы ақпараттарды тез арада жинауға көмектеседі, бірақ ақпараттың кейбір түрлері белгілі бір уақытқа ғана жарамды болды, оны жаңартып отыру қажеттігі туындайды.

Әке-шешесінің айырылысуынан, үлкендердің өз уайымдары өздерінде болады, бұл балаға кері девиантты әсерін тигізеді, бала осы уақытта кез-келген нәрсені жүрегіне жақын қабылдап жүре беоеді.

Жақын адамын жоғалту; бала өзіне ең маңызды адамды жоғалтқандықтан мінезінің өзгеруі мүмкін, уайым девиациясы пайда болады. Жанұядағы жаңадан жас сәби келген кезде

балада қызғаныш девиациясы туындайды, өзіне деген көңіл аз бөлінеді деген қорқыныш пайда болады. Жанұядағы балаға деген кері көзқарас: үрсу, соғу, жәбірлеу, намысына тиетін сөз айту баланы басқадан өзін кем сезіну девиациясын тудырады. Сексуалды зорлық-зомбылық көрген бала да осылай болады. Әрине, бұл әдістерді әр баланың жас ерекшелігіне, даму ерекшеліктеріне қарай керегінше қолданған абзал.

Қорытындылай келе, қиын балаларды тәрбиелеуде педагогиканы оқыту үрдісінде пайдалана отырып, тәрбие беруде жеткіншектерге тілі мен әдебиетін, тарихы мен өнерін қастерлеп, салт-дәстүрін меңгерту қажет.

Жасөспірімдерді, нашақорлықтан, ұрлықтанарашалауда, олардың санасына кісілік, адамгершілік қасиеттің рухын ұялатуға берері көп. Ата-бабаларымыз әдептілігімен, өнерпаздығымен отбасы мүшелерінің бір-біріне дегенөзара достық қарым-қатынасымен, ерең еңбегімен балаларына үлгі өнеге көрсеткен. Тілі енді шығып келе жатқан нәрестенің дұрыс ана тілінде сөйлеуіне де зор мән берілген, әртүрлі жаңылтпаш, мақал-мәтелдер үйрететін,ертегілер айтып беретін ата-аналарының «Бала біздің болашағымыз» деп қарауы болашақ ел ұрпағының жақсы адамзат болып өсуіне зор ықпалы тигізері анық.

«Елдің көркі тіл десек, тілдің көркі сәби ме деп қаласың», -деп Қ.Мырзалиев тегін айтпаған. Сондықтан отбасы мүшелері арасында жақсы қарым-қатыныс қалыптасқан болса.олар өз анна тілінде сөйлесе, ол жанұяда мәдениетті азамат өсіп шығатыны сөзсіз.

Бүгінгі XXI ғасыр талабында Жан-жақты ел тарихын жетік білетін , заман талабына сай азаматтарды тәрбиелеу-басты міндет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан мектебі, 2002 ж. №1
2. Мектептегі сыныптан тыс жұмыстары . 2007 ж. №5
3. М.Жұмабаев «Педагогика»
4. Немов Р.С. «Психология» Алматы 2003 (198-201 бет).
5. Мектептегі психологиялық қызметтің жүйесінің мазмұны. Тараз 2002
6. Шевандрин Н. И. «Психодиагностика, коррекция и развитие личности» М.,1998 г.
7. Жұмабаев Ә. Мектептегі психологиялық қызметтің жүйесінің мазмұны.// Тараз ж-лы.- 2002, 8 – 11 б.
8. Керимов Л.К. Трудный подросток и его перевоспитание. Алма-Ата: КазГПУ имени Абая, 1991.7.5 п.л.
9. «Қазақстан мектебі» журналы. №1, 2002.
10. «Мектептегі сыныптан тыс жұмыстар» журналы. №5, 2007.
11. Жұмабаев М. Педагогика. Алматы, 1992.

УДК 327(510)

ИНИЦИАТИВА «ОДИН ПОЯС И ОДИН ПУТЬ» И ВОПРОС ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Қыдырғажы Баян Мұхтарқызы
КазУМОиМЯ им.Абылай хана
2 курс магистратуры,
Научный руководитель: Доктор исторических наук,
профессор **Галиев Ануар Абитаевич**

В современном мире роль глобальных и региональных акторов как в целом, так и в частности, в области безопасности, меняется в связи с происходящими процессами геополитического и геоэкономического характера, что вызывает необходимость корректировки внешнеполитических векторов Республики Казахстан. Особенностью обеспечения национальной, региональной безопасности Казахстана является ее внешняя стимулированность. Следовательно внешний фактор, а именно деятельность в регионе как сопредельных, так и более отдаленных государств, играет все более значительную роль и оказывает прямое или косвенное воздействие на весь комплекс внутренних процессов и явлений в регионе.

В многовекторной внешнеполитической деятельности РК, особенно важное значение имеет развитие сотрудничества с соседними государствами, прежде всего, такими крупными, как РФ и КНР, которым принадлежит ведущая роль в регионе. Что касается Китая, то он является одним из акторов влияния на региональную безопасность. В этом контексте новая экономическая стратегия КНР, направленная на активацию роли государства в глобальной политике и доминированию в ряде регионов, предполагает и новый внешнеполитический курс, в том числе и в Центральной Азии.

Прошло семь лет с тех пор, как в 2013 году председатель КНР Си Цзиньпин выдвинул инициативу "Один пояс и один путь". За эти годы 126 стран и 29 международных организаций из Азии, Африки, Европы, Океании и Латинской Америки уже подписали с Китаем документы о сотрудничестве в реализации этой инициативы.

В сентябре 2013 года председатель КНР Си Цзиньпин выступил в Назарбаев-Университете в Казахстане.[1] В своей речи "Развитие дружбы между народами - создание прекрасного будущего" Си Цзиньпин предложил совместную реализацию экономического пояса Шелкового пути.

В октябре 2013 года в парламенте Индонезии Си Цзиньпин выступил с программной речью - "Совместная реализация сообщества единой судьбы Китай - АСЕАН", в которой он предложил совместно приступить к реализации Морского Шелкового пути 21-го века.

Инициатива "Один пояс и один путь" имеет исторические корни, но, вместе с тем проникнута новым мышлением. Это выдвинутый Си Цзиньпином глобальный проект международного экономического сотрудничества.[2] Создавая инфраструктуру, стороны призваны всесторонне укреплять взаимосвязь для освоения нового потенциала роста мировой экономики и создания новой платформы для ведения международного экономического сотрудничества.

Идеология проекта - это мир, сотрудничество, открытость, взаимное изучение и заимствование, взаимная выгода и обоюдный выигрыш. В его основе лежат принципы совместного обсуждения, совместной реализации и совместного использования. Совместное обсуждение означает коллективный поиск решения всех вопросов, а совместная реализация - посильный вклад каждого участника инициативы. Совместное использование подразумевает общую пользу для народов всех стран-участниц.

Си Цзиньпин сравнил инициативу "Один пояс и один путь" с крыльями, поднимающими Азию, а взаимосвязь уподобил системе кровеносных сосудов. По его словам, взаимосвязь в рамках "Одного пояса и одного пути" должна включать инфраструктуру, общий административный режим и правила, гуманитарный обмен, политическое общение, беспрепятственную торговлю, межкультурный диалог.

Си Цзиньпин неоднократно заявлял, что реализация инициативы "Один пояс и один путь" - не сольная партия одной стороны.[3] Китай приветствует участие разных стран, имея ввиду совместное развитие всего мира. Инициатива "Один пояс и один путь" отвечает чаяниям народов разных стран, предлагая "китайский вариант" достижения глобального процветания. За семь лет реализации инициатива "Один пояс и один путь" не только содействовала сопряжению национальных стратегий развития разных стран и межправительственному сотрудничеству, эта инициатива изменила и продолжает менять нашу жизнь.

Инициатива "Один пояс и один путь" - это предложение Китая построить Экономический пояс Шелкового пути и Морской Шелковый путь 21 века в сотрудничестве с соответствующими странами. Предлагаемый Экономический пояс считается самым протяженным сухопутным экономическим коридором в мире, соединяющим Азиатско-Тихоокеанский регион на востоке с развитыми европейскими экономиками на Западе. Морской Шелковый путь 21-го века связывает Китай с морской Азией, Европой, Северо-Восточной Африкой и Океанией. Согласно официальным документам, «Один пояс и один путь» фокусируется на содействии координации политики, связности инфраструктуры и объектов, беспрепятственной торговле, финансовой интеграции и более тесным связям между людьми посредством широких консультаций, совместного вклада с целью обеспечения выгод для всех.

Наряду с Азиатским банком инфраструктурных инвестиций (АБИИ), инициатива «Один пояс и один путь» рассматривается как одна из основных внешнеполитических инициатив нового президента Китая и обсуждается во всем мире. Хотя детальный план инициативы все еще находится в стадии разработки, к концу 2016 года более 100 стран и международных и региональных организаций выразили заинтересованность в участии, и более 40 из них подписали соглашения о сотрудничестве с Китаем. Нет никаких сомнений в том, что «Пояс и Путь» стал приоритетом внешней политики Китая и сохранит этот статус как минимум в течение ближайших 5 лет.

Зависимость Китая от энергоресурсов Центральной Азии, которая с каждым годом возрастает, способствует все большему проникновению китайских компаний в энергетический сектор государств ЦА. Если в 90-е годы интересы КНР в энергетической сфере Центрально-Азиатских государств были сосредоточены, в основном, на нефтегазовой отрасли Казахстана, то с начала 2000-х гг. инвестиционная активность Китая начала затрагивать и другие государства региона с их энергетическими отраслями. К примеру, между Туркменистаном и Китаем было подписано соглашение, согласно которому, Туркменистан обязуется на протяжении 30 лет ежегодно экспортировать в Китай порядка 30 млрд.м3 природного газа.[4]; в Казахстане функционируют 22 нефтяные компании с китайским участием, из них в восьми доля китайского капитала составляет 100%, в одной – 95% («СНПС-Актобемунайгаз»), еще в одной - около 88% («Ланкастер Петролеум»), в восьми – 50% и выше. [5]

В реализации инициативы роль и значение стран Центральной Азии определяется возможностями поставки сырья и топлива для растущей экономики Китая; партнерством в развитии инновационной экономики и инфраструктуры Шелкового пути; политическим взаимодействием и партнерством в обеспечении безопасности в регионе; а также потенциалом гуманитарного развития и общностью исторических судеб и цивилизационных устремлений.

Достаточно ясными являются возможные выгоды и преимущества от участия в инициативе. Но тут возникает вопрос, какие возможные риски и вызовы могут встать на пути реализации инициативы «Один пояс и один путь» в целом?

С самого начала реализации проекта речь шла о том, чтобы стратегические и локальные проблемы безопасности инициативы «Один пояс и один путь» нужно обсуждать уже сейчас.

Китайские эксперты отмечают, что внешнеполитическая стратегия нового Шелкового пути предполагает целый ряд условий для ее успешного обеспечения. Одно из главных условий – политическая стабильность и обеспечение гарантий общественной безопасности, которые должны поддерживать страны-участники нового Шелкового пути. [6]

Одними из наиболее распространенных так называемых «угроз» в отношении целей Китая в Центральной Азии является китайская экономическая и демографическая экспансия. Но в этом плане эксперты видят следующие основные возможные проблемы в реализации глобальной китайской инициативы – региональные дестабилизирующие факторы (ситуация в Афганистане, Ираке, Сирии, Турции) и возможные локальные вызовы – активизацию террористических ячеек в китайском Синьцзяне, в странах Центральной Азии.

За последнее время практически во всех странах Центрально-Азиатского региона имели место быть отдельные проявления терроризма и экстремизма в таких их формах, как политический, религиозный и криминальный. Этому способствуют как внутренние, так и внешние факторы, связанные с развитием государств. Например, ухудшающаяся социально-экономическая ситуация может привести к распространению радикальных идей в странах Центральной Азии и одним из объектов радикальных настроений может стать Китай. Как известно, различные инциденты, связанные с китайскими компаниями или рабочими происходят довольно таки часто и вызывают большой общественный резонанс.

Международный терроризм – это своеобразный индикатор современных проблем, так как впитывает в себя почти все современные угрозы. Превентивные меры в отношении терроризма и насильственного экстремизма являются комплексной системой мер социально-экономического, политического и правового характера.

Победить в борьбе с терроризмом немыслимо без повышения качества жизни ее населения, скорейшего восстановления и дальнейшего развития собственного экономического потенциала, обеспечения занятости населения и достойного уровня жизни народа.

Рассматривая социально-экономические меры, можно говорить о необходимости сотрудничества власти и бизнеса в социально-экономическом развитии региона. Поднятие экономики, наращивание производственных мощностей. Создание в регионе дополнительных рабочих мест – очень важная задача.

Для решения такой задачи понадобится помощь крупных проектов. Одним из таких проектов является инициатива «Один пояс и один путь».

В свою очередь изучение вопросов безопасности, связанных с инициативой «Один пояс и один путь», через призму геополитики так или иначе акцентирует вопрос страха относительно Китая.

Анализ безопасности Центральной Азии с точки зрения оценки рисков, акцентируется на трансформациях, которые определяются реализацией проекта «Один пояс и один путь». В таких условиях можно выделить следующие взаимосвязанные группы рисков

- Риски, которые связаны с характером самой китайской инициативы. Прежде всего, данные риски определяются ее открытостью и, соответственно неопределенностью. Сюда же можно отнести и экономические и технические составляющие реализации проектов, входящих в рамки инициативы.

- Определяемые спецификой государственности и обществ стран Центральной Азии риски национального уровня. С одной стороны, страны Центральной Азии показали себя как «закрытые общества», которые, несмотря на поддерживание идеи модернизации, пока не придерживаются ее. С другой стороны, государства Центральной Азии – слабые, которые испытывают недостаток фундаментальных качеств государства – «эффективных институтов, монополии на инструменты насилия и консенсус относительно идеи государства» [7]

- Риски регионального уровня. Центральная Азия к настоящему времени не сложилась как регион. Здесь отсутствуют какие-либо механизмы координации внешней политики государств. Соответственно их участие в неформализованных проектах, таких как инициатива «Один пояс и один путь», способно инициировать рост конкуренции, как инвестиции, так и за конкретные инфраструктурные проекты.

Ключевым пунктом здесь остается то, что оценки этих рисков оказывается затрудненной в силу неопределенности, с одной стороны, самой инициативы «Один пояс и один путь», так и с неопределенностями, представленными на всех уровнях анализа.

Предложенная Китаем инициатива «Один пояс и один путь» ставит перед странами региона Центральной Азии ряд вопросов, который обуславливается не только особенностями инициативы, но и особенностями социальной и политической структуры этих стран, а также их местом в современной системе международных отношений. Развитие любых проектов, предполагающих трансформацию регионализации Центральной Азии, в том числе – инициатива «Один пояс и один путь», предполагает, что страны ЦА должны выйти из «зоны комфорта», сложившейся в течение последних 25 лет. Однако вопрос их готовности пожертвовать стабильностью в пользу модернизации остается открытым.

Литература:

1) President Xi Jinping Delivers Important Speech and Proposes to Build a Silk Road Economic Belt with Central Asian Countries // Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China. – 2013. – 7 September // www.fmprc.gov.cn/

2) Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road// Official site of National Development and Reform Commision of People’s Republic of China.- 2015.- 28 March // http://en.ndrc.gov.cn/

3) Xi on “Belt and Road”: Not China’s solo but inspiring chorus// Xinhuanet/ - 2015. – 28 March//http://news.xinhuanet.com/

4) Деркул О. «Один пояс – один путь»: шире шаг! //https://www.ritmeurasia.org/

5) Новый Шелковый путь: открытая политика открытого общества Китая //https://cyberleninka.ru/

6) Лю Цзея. Стратегии развития нового Шелкового пути в XXI веке// Молодой ученый. – 2015. - №15. – с.391-394. – URL https://moluch.ru/
7) Jackson R. Regime Security // Contemporary Security Studies. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – p.185-201

УДК 378.1

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ

Шотанова Алия Аманжоловна
магистрант
Научный руководитель: к.п.н. **Обыденкина Л.В.**
г.Уральск, Казахстан

Проблемы вхождения Казахстана в глобальное образовательное пространство связаны с приоритетами национальной стратегии успешного развития. В этом аспекте профессиональная подготовка учителей начальных классов должна быть нацелена на освоение творческого опыта, которым можно овладеть только в условиях креативного образования. Именно этим объясняется застой в системе, явное отставание образования от жизни, которая динамичнее, чем педагогика и образование. В данном контексте встает проблема об опережающей функции образования, одними из путей реализации которой является применение современных педагогических и информационных технологий в подготовке специалистов.

Современные педагогические технологии нацелены на формирование у будущих учителей умений самостоятельно добывать информацию, творчески пользоваться ею, а не получать её в готовом виде. Таким образом, главная цель образовательного процесса с использованием современных технологий обучения состоит в том, чтобы научить студентов увлеченно познавать, толерантно общаться, творчески работать. Сами же технологии построены с учётом основных принципов современного образования: универсальности, интегративности, гуманности, коммуникативности и непрерывности. Через метапредметность, диалогичность, проблематичность, преемственность, дополнительность, открытость, творчество, личностную самоактуализацию и самодостаточность студента и преподавателя на основе их применения создаются необходимые и достаточные психолого-педагогические условия для воспитания человека, умеющего жить в единстве с природой и обществом, адаптироваться к ним, принять их как истинные ценности. При этом адаптация к жизни не означает ассимиляции, она не только не исключает, но предполагает развитие индивидуальности, приобретения свойств идентичности (быть самим собой).

Развитию личностного потенциала будущего специалиста в процессе профессионально-педагогической подготовки способствуют личностно-деятельностно-ориентированные технологии обучения:

- контекстное обучение;
- технология фасилитирующего обучения;
- игровые технологии;
- имитационно-игровое моделирование;
- метод проектов.

Особую значимость приобретают также коллективные и групповые формы самостоятельной работы, которые создают особое рефлексивное пространство. В ситуации коллективной и групповой мыследеятельности формируются способы взаимодействия, мышления, оценки и рефлексии, активизирующие процесс развития и саморазвития личностного потенциала каждого участника. Коллективные формы работы позволяют нейтрализовать негативные проявления, препятствующие достижению общего результата,

вырабатывают ценности, значимые для дальнейшего процесса самоактуализации и саморазвития.

Игровые технологии позволяют раскрыть и продиагностировать индивидуальные возможности личности в совместной деятельности, обеспечивая высокую мотивацию и эмоциональную насыщенность процесса обучения. В деловой игре формируется осознание принадлежности ее участников к общему делу, критическое мышление при коллективном обсуждении вопросов, воспитывается уважительное отношение к мнению других участников игры, развивается логика и речевой этикет. Игровой метод, обеспечивая наглядно-образное восприятие и осмысление реалий образовательного процесса, создает условия для развития личностного потенциала, стимулируя проявление нравственных представлений и чувств, мотивов поведения, которые лежат в основе проявления деятельно-волевых личностных качеств. Так, учебно-деловая игра «Модель личности учителя», имитируя определенную педагогическую ситуацию, создание портрета идеального учителя, позволяет не только образно представить модель специалиста в действии через разыгрывание ролей, но и стимулирует интерес к будущей профессии как социально-ценному виду деятельности, активизируя процессы самооценивания и самосовершенствования. Коллективное обсуждение, выделение и обоснование сущностных характеристик профессионально-педагогической компетентности способствует развитию аналитических и коммуникативных способностей.

Занятие-практикум, организованное в методике квеста, приключенческой игры, требующей от участников при прохождении маршрута демонстрации интеллектуальных возможностей и организационно-волевых качеств, способствует формированию умений эффективно выполнять ориентировочные, исполнительские, общеучебные действия, актуализируя и развивая личностный потенциал студентов. Узловыми пунктами маршрута являются несколько станций: «Техника организации времени», «Гигиена умственного труда», «Методы учения», «Поиск информации».

Важную роль в формировании мотивационной основы развития личностного потенциала играют театрализованные (ролевые) игры. В игровых условиях ролевое перевоплощение становится средством осмысления, оценки, изменения отношения к себе. При этом установки, формируемые в игре, закрепляются в дальнейшем и становятся устойчивыми личностными характеристиками. Игра-инсценировка «Путешествие по образовательному процессу колледжа» позволяет через ролевое исполнение основных форм обучения в колледже, сформировать знания об особенностях обучения в нём, выработать личностно-значимое к ним отношение, определить стратегию поведения в процессе профессиональной подготовки. Изготовление и использование элементов театральной атрибутики (костюмы, декорации) позволяют осуществить передачу дидактической информации в образной форме, являясь не только средством иллюстрации фактов образовательного процесса, но и источником развития творческих способностей участников игры.

Известно, что динамика включенности личности в деятельность определяется рефлексивно-оценочным отношением человека к действиям. Показателем развития рефлексивных способностей является готовность к внутренней содержательной оценке своей деятельности. Самооценка является важным видом оценочных способностей. Рефлексивно-оценочные умения позволяют определить, какой вид деятельности наилучшим образом способствует раскрытию личностного потенциала, понять какие внутренние особенности личности являются препятствием для самореализации в образовательном процессе, сформулировать рекомендации по дальнейшему самосовершенствованию. Диагностический практикум «Я и образовательный процесс колледжа» предполагает выявление и оценку студентами индивидуальных возможностей. При этом развиваются аналитические и проективно-конструктивные умения на основе рефлексивной деятельности. Участникам практикума предлагается ответить на вопрос, «Какой я студент», распределив характеристики с положительной оценкой в левый столбик, а в правый – отрицательные характеристики. Организуется взаимооценка положительных и отрицательных качеств. Сопоставление полученных результатов происходит в виде размышления о том, что необходимо изменить в

себе, чтобы развиваться в горизонте успешности. Уровень сформированности личностных качеств выявляется с использованием специально разработанных тестов и анкет.

Выработке ценностного отношения к личностному потенциалу, развитию интеллектуальных, аналитико-рефлексивных, организаторских способностей, активизации процессов самовоспитания и саморазвития в образовательном пространстве во многом способствует использование методов активного и интерактивного обучения. Так, дискуссия «Горизонты успешности», организованная в виде «дискуссионных качелей», предусматривающая обмен мнениями о зависимости достижения успеха в различных сферах деятельности от имеющихся личностных ресурсов и индивидуальных усилий по развитию личностных возможностей, позволяет обогатить комплекс ценностных ориентаций, переоценить потребности и жизненные смыслы, дает импульс творческому поиску средств самосовершенствования. Для осмысления проблемы достижения успеха в профессиональной сфере и оценки сопряженности личностного потенциала в этом процессе предлагается также написание эссе «Источник успеха – в тебе самом». Размышления над обозначенной в теме проблемой позволяет, задействуя интеллектуальную, рефлексивно-оценочную сферу личности, развивать самосозидающую направленность личностного развития.

В рамках развивающих технологий и одним из элементов создания образовательно-воспитательной среды и формирования готовности студентов педагогических колледжей к выполнению новых ролей может стать учебно- педагогическая лаборатория, которая предоставляет студентам широкие возможности для участия в новых для них видах деятельности – лидерской, исследовательской, инновационной и в новых ролях – тьютора, модератора, фасилитатора, медиатора и др. В ней студенты на практике не только овладевают основами педагогического мастерства, но и получают знания по делопроизводству, менеджменту и маркетингу, бизнес – планированию в сфере воспитательно – образовательных учреждений, что в прошлом не входило в педагогическую сферу деятельности специалиста. Поэтому учебно-педагогическая лаборатория может являться ядром учебных дисциплин практического блока, эффективным средством качественной подготовки будущих специалистов. При этом фирма выступает как фактор повышения качества практического обучения: формируется профессиональная компетентность студентов (закрепляются, обобщаются и систематизируются знания путем их применения на практике), создаются условия для приобретения студентами специальных умений и навыков, обеспечивается мобильность содержания, методов обучения за счет работы на имитационных моделях конкретных учреждений образования, расширяются и углубляются знания, происходит практическое освоение современного оборудования и технологий, методов управления, обеспечивается целостность учебно-воспитательного процесса, формируются навыки и умения работы в команде (коллективная и персональная ответственность, взаимопомощь), развиваются способности к профессиональной адаптации. Преимуществами использования учебно-педагогической лаборатории в педагогическом колледже являются возможности совершенствования образовательного процесса в соответствии с требованиями реального рынка труда, освоения студентами информационных технологий на уровне специалиста, обеспечения социальной адаптации обучающихся, повышения имиджа образовательного учреждения, налаживания новых контактов с другими образовательными учреждениями, социальными партнерами, реализации кооперативной технологии обучения.

Преподаватель здесь играет роль инструктора-консультанта. Наличие квалифицированных преподавателей-консультантов – важный фактор успеха работы. Стиль руководства в лаборатории - демократичный, стиль работы – командный. Процесс обучения допускает метод запланированных ошибок и форму самооценивания. В качестве форм контроля используются беседа, наблюдение, аттестация. Деятельность студентов организуется через игровые ситуации. В данной технологии роли преподавателя и студентов кардинально отличаются от принятых в традиционном обучении. Студенты являются работниками лаборатории, а педагог по отношению к студентам выступает фактически в роли консультанта,

тьютора. Он не дает готовых ответов на возникающие вопросы, а помогает путем совместных усилий принимать рациональные решения и нести за них ответственность.

Выявление актуального состояния профессионального потенциала на основе современных образовательных технологий осуществляется исходя из специфических для профессиональной деятельности функций (мотивирование, целеопределение, информирование, прогнозирование, принятие решений, организация, коммуникация, контроль, коррекция), ролей педагога (учитель, воспитатель, руководитель, тьютор, модератор, медиатор, фасилитатор и др.), видов деятельности (педагогическая, научно-исследовательская, управленческая, проектная, методическая, культурно-просветительская, сопровождение, поддержка). Для выявления нереализованного потенциала происходит обращение к сфере профессиональных намерений, целей, предпочтений, притязаний. При этом используются три составляющие: ценностно-мотивационная (смысловая, мотивационная, целевая компонента), операционно-деятельная (кумулятивный результат проявления знаний, умений, способностей в конкретных условиях осуществления профессиональной деятельности), оценочно-рефлексивная (эмоционально-рефлексивное отношение к реализуемой функции, роли, виду деятельности).

Таким образом, интернет-технологии способствуют тому, что сами студенты формируют свою образовательную траекторию, нацеленную на самоактуализацию и саморазвитие, соединяющую вместе учебу, работу и личностное развитие.

Образовательный процесс на основе креативных педагогических технологий и использования ИКТ предполагает постоянное увеличение времени на самостоятельную и практическую работу студентов, что позволит быть активным в творческом познании на семинарах, лабораторных, участвовать в дискуссиях, овладевать проектными методиками.

Педагогические и информационные технологии, используемые в учебно-воспитательном процессе студентов педагогических специальностей, развивают опыт творческой деятельности, а практическое использование знаний приводит к развитию умений выделять проблему, объяснять ее сущность, выявлять причинно-следственные связи, намечать пути решения, проводить экспериментальную проверку, моделировать, анализировать и выбирать правильное решение.

Литература:

1. Васенин Е. И. Место электронного портфолио в образовательном процессе
2. Адольф В. А., Степанова И. Ю. Проблемы подготовки будущего учителя в информационном обществе // Сибирский педагогический журнал.- 2010 – № 1.– С. 378 – 386.
3. Журавлёва О. П. Развитие личностного потенциала студента в процессе профессиональной подготовки //Сибирский педагогический журнал. – 2012. - № 2- С.21 – 26.
4. Киселев Г. М., Бочкова Р. В. Информационные технологии в педагогическом образовании: учебник - М.: Дашков и К.2014. - 304с.
5. Димухаметов Р. С., Мунарбаева Б. Г. Социально-педагогическая фасилитация как инновационная технология в образовании: разработка научно-практического курса подготовки бакалавра педагогики, педагога - фасилитатора: учебно-методическое пособие. – Костанай-Челябинск, 2014. – 128 с.
6. Мартынова А. В. Фасилитация как технология организационного развития и изменений // Организационная психология. – 2011. – Т. 1. - №2. – С. 53 – 91.
7. Кондаков А. М. Цифровое образование: матрица возможностей // [Электронный ресурс] http://sk.ru/net/1121035/b/news/ archive/2017/03/28/specialnyy-proekt-mmso- cifrovoe-obrazovanie-matrica-vozmozhnostey.aspx
8. Жаркенов А. К. Цифровизация как условие обновления содержания образования //Философские и методологические проблемы образования. – 2018. - №3. – С. 27 – 31.
9. Лучанинов Д. В. Интерактивное информационное взаимодействие средствами Moodle для формирования творческой инициативы студентов в использовании средств информационных технологий //Открытое образование. – 2014 - №6 – С.28 – 33.

УДК005

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА В УПРАВЛЕНИИ ИНВЕСТИЦИОННЫМИ ПРОЕКТАМИ В АПК РК

Макаев Кайрат Амиржанович
Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина
Факультет экономики, специальность «Менеджмент»
Магистрант второго курса
Научный руководитель: к.э.н., доцент, **Нукешева А.Ж.**

Современный этап развития экономики в РК характеризуется переходом все большего числа организаций к проектным формам управления, когда проекты рассматриваются не только как форма осуществления основной деятельности, но и как эффективная форма реализации назревших изменений.

Сразу отметим, что понятие «проект» (англ. project от лат. projectus – брошенный вперёд, выступающий, выдающийся вперёд) не однозначно. В разных организациях под проектами часто понимают различные объекты. Подробный разбор дефиниции «проект» неоднократно поднимался в научной литературе [1, 2 и др.].

В широком понимании проект – это уникальное мероприятие, ограниченное во времени и ресурсах и направленное на достижение конкретных результатов [3].

По Международному стандарту ISO 10006:2003 «Quality management systems – Guidelines for quality management in projects» проект – «отдельный (самостоятельный) процесс, состоящий из совокупности скоординированной и управляемой деятельности с начальной и конечной датами, предпринятый для достижения цели, соответствующей конкретным требованиям, включая ограничения сроков, стоимости и ресурсов» [4].

В РК принято формировать нормативно-правовую базу управления проектами с опорой на международный стандарты. Поэтому необходимо придерживаться терминологии, рекомендованной ISO 10006:2003.

В литературе приводятся десятки трактовок понятия «инвестиционный проект». С точки зрения Закона РК:

- «инвестиционная деятельность – деятельность физических и юридических лиц по участию в уставном капитале коммерческих организаций либо созданию или увеличению фиксированных активов, используемых для предпринимательской деятельности, а также для реализации проекта государственно-частного партнерства, в том числе концессионного проекта» [5, ст. 274];
- «инвестиционный проект – это комплекс мероприятий, предусматривающих инвестиции в создание новых, расширение и (или) обновление действующих производств, включая производства, созданные, расширенные и (или) обновленные в ходе реализации проекта государственно-частного партнерства, в том числе концессионного проекта» [5, ст. 284].

Однако, такое определение не учитывает фундаментальные принципы всех проектов, отличающие их от процессной и функциональной деятельности: ограниченность во времени и ресурсах, целенаправленность и рискованность [3].

Эти особенности отражены в определении С.В. Валдайцева и В.В. Ковалева [6, С. 186]: «Инвестиционный проект – это последовательность действий, связанных с обоснованием объемов и порядка вложения средств, их реальным вложением, введением мощностей в действие, текущей оценкой целесообразности проекта и итоговой оценкой результативности проекта по его завершении».

В агробизнесе экономическая сущность инвестиций просматривается в нескольких контекстах, исходя из которой, можно сказать, что инвестиционное проектирование должно обеспечить наиболее эффективное использование инвестиций в ограниченных временных и ресурсных рамках с учетом рисков.

Причем эффективность не обязательно должна подразумевать получение существенной прибыли – это также может быть решение экологических, технологических, социальных и других задач. Решение поставленных задач возможно только в условиях эффективного управления инвестиционным проектом (УИП). УИП – это руководство «ресурсами в течение всего жизненного цикла ИП на основе использования современных инструментов, методов и технологий управления для достижения заданных в ИП результатов по содержанию, стоимости, рискам, ресурсам, срокам, качеству и удовлетворению всех участников проекта» [7, С. 10].

Можно выделить три уровня УИП в организации [2, 10]:

1) Уровень отдельных проектов. Каждый проект независим и направлен на решение конкретных стратегических и/или тактических задач.

2) Уровень программ. Программа – это группа связанных проектов и отдельных работ, соответствующих стратегическим целям (страны, компании). Программы направлены на решение комплексных задач.

3) Уровень портфелей проектов – группы проектов, объединенных по какому-то признаку и реализуемых организацией.

На уровне крупных организаций, как правило, речь идет не об отдельных проектах, а о портфелях проектов и программах.

Объектами УИП являются проекты, портфели или программы проектов.

Субъекты УИП – все стороны, вовлеченные в проект или в программу, осуществляющие управление ИП [10].

Сущность эффективного УИП выражается «реализацией проекта с максимально возможной эффективностью при ограничениях по времени, финансовым и материальным ресурсам, а также высоких требований к качеству конечных результатов проекта» [9, с. 15]. Эффективное УИП основано на системном подходе, предполагающим интеграцию УИП в общую систему управления предприятием и рассмотрение УИП как системы, состоящую из взаимосвязанных и взаимодействующих элементов.

Преимущества системного подхода к управлению инвестиционными проектами в АПК [7]:

– возможности выявления универсальных установок в объектах и процессах управления проектами;

– облегчение моделирования проектов и их информационного описания;

– создание основ для определения наиболее приоритетных направлений для дальнейшего развития сельскохозяйственного предприятия;

– возможности для привлечения знаний из других областей науки, что позволяет эффективно задействовать различные аспекты управления (управление персоналом, качеством, рисками, финансами и др.);

– возможности для объективной оценки эффективности проектов.

Таким образом, предлагается рассматривать управление инвестиционными проектами, как систему. Поэтому целесообразно ввести понятие системы управления инвестиционным проектированием (СУИП) – совокупности элементов, подсистем и коммуникаций между ними, а также процессов, обеспечивающих управление инвестиционными проектами в организации [8].

Остается открытым вопрос о структуре СУИП. Традиционно существуют следующие концептуальные подходы к представлению систем управления:

1) Организационный подход, рассматривающий взаимодействие организационных подразделений, структуру проектного офиса.

2) Функциональный подход, предполагающий рассматривать систему как структуру, состоящую из взаимосвязанных функций.

Конкретное содержание функций управления определяет объект управления, в данном случае, – проект.

В научной среде, впрочем, нет единого мнения относительно состава функций СУИП. Так, Е.П. Есеева выделяет функции СУИП в соответствии с жизненным циклом проекта: инициация

проекта, подготовка конкурсной документации по проекту, мониторинг и контроль, сопровождение и развитие, закрытие проекта [11].

В соответствии с ISO 10006:2003 функции СУИП: создание, функционирование и сопровождение системы менеджмента качества проекта [4].

Считается, что функциональные составы СУИП разных источников друг другу не противоречат и конкретизируют традиционный состав функций управления: планирование, организация, мотивация, координация и контроль. Впрочем, функция «мотивация», по нашему мнению, очень ограничена. Целесообразно рассматривать весь спектр функций управления персоналом в проекте. Однако в целом, представлять СУИП только как совокупность функций – весьма ограничено и не отражает всю сложность СУИП.

3) Процессный подход, представляет СУИП как последовательность процессов. Так, одно из авторитетных изданий в области проектного менеджмента: «Свод знаний по управлению проектом» (PMBoK, Project Management Book of Knowledge) американского Института проектного управления выделяет пять процессов: инициация, планирование, исполнение, контроль и завершение проекта.

Процессы СУИП состоят из процедур, содержание которых может варьироваться. Например, для процесса «инициация проекта» возможны процедуры [12]:

– разработка концепции проекта (анализ проблемы и потребности в проекте; сбор исходных данных; определение целей и задач проекта; рассмотрение альтернативных вариантов проекта);

– рассмотрение и утверждение концепции.

– принятие решения о начале проекта (определение и назначение менеджера проекта; принятие решения об обеспечении ресурсами выполнения первой фазы проекта).

Процессный подход также ограничен, так как не отражает другие компоненты СУИП, например, функции, ресурсы.

4) Комбинированный подход, предполагающий сочетание предыдущих. Например, Н.С. Берсенева [7] предложила функционально-процессную модель СУИП применительно к АПК. В соответствии с моделью Н.С. Берсеневой выделяются функции: планирование, контроль и регулирование реализации проекта. В рамках каждой из функций есть процессы. Данная модель позволяет провести декомпозицию управления, выделить конкретные объекты управления, распределить задания между участниками проекта.

Достоинством схемы Н.С. Берсеневой является также является использование динамического планирования, предполагающего пересмотр планов проекта параллельно с выполнением работ. Это позволяет улучшить качество планирования.

Вместе с тем, данная схема направлена, скорее, на один проект. То есть вокруг каждого ИП необходимо выстраивать такую систему. К тому же схема не учитывает организационный аспект и возможность совершенствования. Это затрудняет управление портфелем и программной проектов.

Таким образом, эффективность деятельности организаций, осуществляющих инвестиционные проекты, в значительной степени зависит от качества организации системы управления ИП. Существуют четыре подхода к организации такой системы: организационный, функциональный, процессный и комбинированный. Наиболее обоснованным является комбинированный подход. Однако, рассмотренный вариант комбинированной функционально-процессной модели СУИП в АПК не является в полной мере практически пригодным. Поэтому актуально развивать комбинированный подход моделирования СУИП с учетом реальных потребностей агробизнеса Казахстана.

Литература

1. Алетдинова А.А. Обеспечение управлением проектов в сетевой экономике / А. А. Алетдинова, Г. И. Курчеева, М. С. Кравченко // Интернет-журнал «Науковедение». – 2016. – Т. 8, № 2. – [Электронный ресурс]. URL: https://naukovedenie.ru/PDF/124EVN216.pdf (дата обращения 20.11.2019);

2. Зайковский В.Э. Реализация корпоративной стратегии территориальной экспансии на основе методологии проектного менеджмента [Текст] / В. Э. Зайковский: Автореферат, диссертация, канд. экономич. наук. – Томск, 2015. – 22 с.;
3. Сиденко А. С. Анализ сущности и особенностей инвестиционных проектов [Текст] // Журнал «Синергия наук». – 2016. – № 1. – С. 59-70.;
4. ISO 10006:2003 «Quality management systems – Guidelines for quality management in projects». – [Электронный ресурс]. URL: https://www.iso.org/standard/36643.html (дата обращения 20.11.2019);
5. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан (Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК) // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. – [Электронный ресурс]. URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375#z1255 (дата обращения 20.11.2019);
6. Инвестиции [Текст]: Учебник / под ред. С. В. Валдайцева, В.В. Ковалева, В. А. Лялина. – М.: ТК Велби, 2003. – 440 с.;
7. Берсенева Н. С. Планирование и управление инвестиционными проектами в АПК [Текст] / Н. С. Берсенева: Автореф. диссерт…канд. экономич. наук. – СпБ., 2011. – 23 с.;
8. Афонин А. М. Управление проектами [Текст]: Учебное пособие / А. М. Афонин, Ю. Н. Царегородцев, С.А. Петрова. – М.: Форум, 2010. – 184 с.;
9. Султыгова М. Б. Обеспечение экономической безопасности организации на основе проектного подхода [Текст] / М. Б. Султыгова: Диссерт…канд. экономич. наук. – СпБ., 2019. – 118 с.;
10. СТ РК ISO 21500-2014 (ISO 21500:2012 guidance on project management, idt). Национальный стандарт Республики Казахстан «Руководство по управлению проектами». – [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=39196466#pos=0;131 (дата обращения 20.11.2019);
11. Есеева Е. П. Портфельно-проектное управление государственно-частным партнерством [Текст] / Е.П. Есеева: Автореф. дис. … канд. экономич. наук. – Сыктывкар, 2017. – 24 с.;
12. Процессы управления проектами // Проектная практика. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://pmpractice.ru/knowledgebase/managment/keypoints/process/ (дата обращения 20.11.2019).

АБАЙ ҚАЛДЫРҒАН ІЗ – МӘҢГІЛІК МҰРА !

Малбагарова Айгуль Сыдыковна
Бахтиярова Жанар Айбатыровна
Нурпеисова Дина Жумагажиевна

Асыл сөзді іздесең,
Абайды оқы, ерінбе.
Даналықты көздесең

Жат, тоқып ал көңілге, - деп Сұлтанмахмұт Торайғыров бабамыз жырлағандай, Абай – мен үшін өлеңнің атасы. Абай Құнанбайұлы қазақ халқының басындағы мәңгі өшпес жарық жұлдызы. Абай – қазақтың ұлттық философиясының негізін салушы, жаратылыстың құпиясына, табиғат пен қоғамның, адам мен заманның сырына терең бойлаған кемеңгер ойшыл.

Ақын ел арасында болатын көптеген жағымсыз әрекеттер: іштарлық, көрсеқызарлық, сондай ақ көреалмаушылық, еріншектік, жалқаулық сияқты теріс қылықтардан аулақ болуға үндеп, ұрпаққа үлгі көрсетпек түгілі қара басын әрең алып жүрген мына халықтың берекесіз тірлігін күні бұрын көріп тұрғандай ашық та айқын суреттеп, тереңнен баяндаған. Абай қазақ қоғамын ерінбей еңбек етуге шақырды. Кедейшіліктен құтылудың бір тәсілі егіншілікпен айналысу, қолөнер кәсібін және сауда-саттық жасауды үйрену екенін айтты. Ол былай деп жазды:«Егіннің ебін, Сауданың тегін Үйреніп, ойлап, мал изде».Оның басқаша ойлауы мүмкін де емес еді.

Қазақ даласында жиі болып тұратын жұт қарапайым халықты ауыр қайғы-қасіретке душар ететін. Абай жастардың бойындағы кеселді кемістіктерді, арсыздық пен ұятсыздықты, дөрекі надандықты тәрбие және білім беру арқылы жоюға үндеді.Сонымен қатар ұлы ақын, ағартушы Абай музыка саласында да кең ауқымды мұра қалдырды. Абай әндерінің бізге толық жеткен себебі — олардың халықтың жүрегінде сақталуға сапасы сай келетін шығармалар болғандығынан да, халық санасынан өшпес орын алды.

Абай әндерінің өзгешелігі — мелодиялық, ырғақтық жақтарындағы жаңалықтарында, идеялық мазмұнының ашықтығында. Осындай мәңгі жасыл нәрлі мұраның асылын қанып ішіп, өміріне қажетті дүниелерді бойына жия білген әрбір жас ұрпақ – нұрлы да шуақты болашақтың иесі боларына кәміл сенемін.

Қай халықтың болмасын белгілі бір тарихи кезеңде өнері мен әдебиеті, яғни бүкіл мәдени болмысы өзгеше бір биікке көтеріліп, кейінгі өрлеу мен дамуға кең жол ашары сөзсіз. Ендеше біздің қазақ халқының тарихында да сондай кезеңдердің бар екендігі шындық. Қазақ халқының руханияттық дамуында осындай толағай өзгерістер мен ерекше серпілістердің көзге айрықша шалынар сәті — XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басы.Қос ғасырдың тоғысар тұсында «Ғылымды іздеп, дүниені көздеп» екі жаққа үңілген ұлы Абай, халықты өркениеттің өріне алып шығар амалды тапты. Ол ғылым мен білім, өнер үйрену жолы еді. Замананың тұрпатын, ұлт тұрмысының кемшілікті тұстарын Абайдай көре білген, ұлы ақындай таныған жан кемде-кем. Абай жасампаздығының мәңгілігі мен өнерінің өрістілігі осында жатса керек. XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасыр басындағы Абай феномені – қазақ ұлтының өркениеттік болмысындағы орны айтып болмас ұлы құбылыс!Әрине, Абай ұлылығын, шығармашылық тұлға ретіндегі болмысын тап басып тануға біраз уақыт қажет болды. Ал абайтануды алғаш жүзеге асырғандар – XX ғасырдың басындағы қазақ зиялылары. Олар өздері міндет етіп алған ұлт үшін атқарылар ұланғайыр істердің бастау көзі ұлы Абайды тану мен танытуда деп біліп, ең алдымен, сол ұлы ұстаздың ұлылық қасиетін ардақтауға ұмтылды. Абайды өздері ғана қадір тұтып қоймай, оның ұлт абызы ретіндегі кемеңгерлік тұлғасын өздері айтпақшы «жұртқа», яғни көпке танытуды мақсат тұтты.

Қазақ зиялылары ә, дегенде-ақ, Абай туралы туралы келелі ойларын сол кездегі түрлі басылымдарда жариялай бастады. Оның ішіндегі елді елең еткізер, оқушылары тұшынып оқыр, рухани азығы молы да, кеңге қанат жайғаны да, әрине, «Қазақ» газеті болды. «Қазақ» халыққа қызмет көрсетуге жararлық, халықтың көкейкесті ой-арманын көрсете алатын материалдарды ғана жариялап, озық үлгідегі дүниелерге ғана орын берді. Және әрбір жарияланымдағы ұлттық сипаттың айқындылығына көңіл бөлді. Соның бірі қазақ зиялыларының әдебиетке, әдеби тұлғларға қатысты пікірлері. Ал, енді газеттегі әдебиетке қатысты мақалалардың негізгі авторлары А.Байтұрсынов, М. Дулатов, Ә. Бөкейханов екендігі тағы шындық. Алаш ардақтаған басылым өзінің алғашқы сандарының бірінде «Қазақ тарихы» деген мақала жариялап, онда мынадай ой айтылды: «Қияметке шейін қазақ қазақ болып жасамақ, осы ғасырдың ғылыми жарығында қазақ көзін ашып, бетін түзесе, өзінің қазақшылығын жоғалтпағандай және өзіміздің әдет-ғұрыпқа сай «қазақ мәдениетін» құрып, бір жағынан «қазақ әдебиетін» тұрғызып, қазақшылығын сақтамақшы». Бұдан біз газеттің негізгі мақсаттарының бірі қазақ әдебиетін өркендету болған айқын аңғарамыз.

Қазақ әдебиетінің сол дәуірдегі шығармашылық мәселелерін мүмкін қадарынша сарапқа салып, жұрттың эстетикалық талап-талғамын қалыптастыруға алғаш қадам жасаған» Айқап» журналы болса, оның артынша «Қазақ» бұл істі жандандыра түсіп, оны биік деңгейге көтере алды.Осы тұрғыдан алғанда, «Қазақ» әдебиетіміздің озық үлгілерін насихаттауда ерекше қызмет атқарды. Кемел ой мен келісті сыр тоғысқан, сұлу сезім мен мұңлы шер шарпысқан көрікті де көркем жырдың шебері Абай шығармаларына айырықша назар аударуы осының бір айғағы. Әрине, газеттегі қайбір мәселе болмасын іргелі ойға қозғау салушы – бас жазушы Ахмет Байтұрсынов екендігі белгілі.

Соның ең үлкен мысалы Абай сияқты ұлы тұлғаны кеңінен насихаттап, оның шығармашылығына айрықша назар аударып, терең талдау жасап, әділ бағасын беруге көшбасшы болуы.Қазақ сөз өнерінің «патшасы» Абай арқылы қазақ әдебиетінің өткені мен бүгіні жайлы сөз қозғап, өлең сөздің қадір-қасиеті жайлы толғаулы ой қозғаған алғашқы мақала Ахмет Байтұрсынов қаламынан шықты. Абай туралы “Қазақ” газетінің 1913 жылғы 39-41–сандарында газет редакторы Ахмет Байтұрсыновтың “А. Б.” деп қол қойған “Қазақтың бас

ақыны” атты көлемді мақаласы жарияланды. Мұнда қазақтың бас ақыны Абай Құнанбаев туралы алғаш тереңнен тартып ой айтылған. Абай өлеңінің асыл қасиетін терең түсінген, өлең өнерінің озығы екеніне көз жеткізген А.Байтұрсынов: “Одан асқан бұрынғы-соңды заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ” деген тың да түйінді тұжырым жасайды.Жалпы Ахмет Байтұрсыновтың өзі басқарып отырған газетінің бетінде жарияланған өлеңдерден Абай үлгісін көргісі келетіні, ақындардан сол деңгейдегі талап-талпынысты танығысы, оларды сол бағытта баптап, тәрбиелеуді мақсат тұтатыны анық сезіледі.

Ахметтің Абай шығармаларын өте жоғары қоятыны әуелден-ақ, әр кезде, әр жағдайда жарияланып жүрген түрлі мақала, жазба-ларынан белгі беріп қалатын. Ал мына мақала сол бір Абай жайлы толғамды ойларының түгел күйде жарыққа шығып, оның өз талап-тілегінің негізсіз еместігін дәлелдей алғанының нақты көрінісі еді.Автор өз мақаласында бүгінгі зерттеушілеріміз көтеріп жүрген көптеген өзекті мәселелерді тілге тиек еткен. Ол Абай шығармаларының тілінің ауырлығы, мазмұнының қабылдауға қиын екендігін айтар ойға азық етіп, оны шеберлік қыры ретінде көрсете алған. “1903 жылы қолыма Абай сөздері жазылған дәптер түсті. Оқып қарасам, басқа ақындардың сөзіндей емес. Олардың сөзінен басқалығы сонша, әуелгі кезде жатырқап, көпке дейін тосаңсып отырасың. Сөзі аз, мағынасы көп, терең. Бұрын естімеген адамға шапшаң оқып шықсаң, азына түсініп, көбінің мағынасына жете алмай қаласың. Кей сөздерін ойлап дағдыланған адамдар болмаса, біреу баяндап ұқтырғанда ғана біледі. Сондықтан Абай сөздері жалпы адамның түсінуіне ауыр екені рас», — деген жолдар жоғарыдағы сөзімізге нақты дәлел бола алады.Автор мақаласында өзі пір тұтып, талантын, дарындылық қасиетін ерекше бағалаған Абай ақынды сол заманның ақындарынан даралап көрсетеді, оның артық екенін дәлелдейді. Жалпы Ахмет Байтұрсынов қалың жұртқа Абайды таныстыру мақсатында оның шығармаларын газет бетіне жиі жариялап тұрған. Ол “Қазақ” газетін екінші Абай мектебіне айналдырды. Ахмет айналасындағы алаш зиялылары өздерінің шығармалары арқылы Абай дәстүрін әрі қарай жалғастырды.Абайды әр қырынан ашуға тырысқан мағыналы мақалада мынадай жолдар бар: «Орыс ақындарымен танысып, өлең орны қайда екенін білгеннен кейін, Абай өлеңге басқа көзбен қарап, басқа құрмет-ықыласпен күтіп алып, төр түгіл тақтан орын берген. Бірақ басқа сөзден өлеңнің таққа мінгендей артықшылығы қандай, оны да көрсетіп, айтып қойған. Айтушы мен тыңдаушының көбі надан болғандықтан, өлең болып айтылып, тыңдалып жүргендердің көбі өлең емес екендігі, өлең жазушылар болса да, келістіріп жазушылары ішінде бірен-саран таңдама екендігі, жұрт мағыналы, терең сөзден гөрі мағына жоқ, маңыз жоқ, желдей гулеп, құлаққа дыбысы тиіп өте шығатын жеңіл сөздерді таңдауға құмар екендігі Абайдың өлең жайынан жазған сөздерінде көрсетілген» [2]. Мұндағы Ахметтің айтпағы — Абай ақынның сыншылық көзқарасының өткірлігі мен нағыз ақынға қажетті де керекті шеберлікті толық игерген жасампаздық тұлға екендігі.Замана ауыртпалығын, елдің басына түскен зорлық-зомбылықты терең сезініп, жүрегімен түсініп, жырлай білген Абайды «Қазақ» газетінің авторлары пір тұтқан, ұлы ұстаз тұтқан.

Ахмет Байтұрсынов аталмыш мақаласында Абай өлеңдерін қабылдау қиынға соғатындығын айта келіп, «…Абай сөздері жалпы адамның түсінуіне ауыр екені рас, бірақ ол ауырлық Абайдың айта алмағанынан болған кемшілік емес, оқушылардың түсінерлік дәрежеге жете алмағандығынан болатын кемшілік» [2], — деп бір түйіп алады. Сөйтіп, Абай сөзін ұғынудың қиындығы Абай поэзиясының жадағай жылтыр сөзден құралмай, ойлы, мағынасы тереңде жатқан сөз жүйесі болғандықтан деп біледі. Одан әрі осының бір мысалына Абайдың «Көк тұман алдындағы келер заман», — деп басталатын өлеңін алады.Көк тұман алдындағы келер заман,Үмітті сәуле етіп көз көп қадалған.Көп жылдар көп күнді айдап келе жатыр,Сипат та, сурет те жоқ, көзім талған, -деп басталатын өлеңді «оқушылар түсінбесе, ол Абайдың үздік ілгері кетіп, оқушылары шаңына ере алмағанын көрсетеді», — дейді автор. Яғни, Ахмет пайымдауынша оқырманның Абай сөздерін түсінбеуінің басты себебі, ақынның өз заманындағы талғам-танымнан озық кетіп, сол тұстағы оқырман деңгейінен ой асырып тұрғандығынан.Асыл сөздің әрі мен нәрін тап басып танитын сөз өнерінің білгірі: «Абай сөзі заманындағы ақындардың сөзінен оқшау, олар сөзінен үздік, артық. Ол оқшаулық, артықтық басқа ақындардан Абай сөзінде ғана емес, өзінде де болған” — дейді. Сөйтіп Ахмет Абайдың

өскен ортасына, тәлім-тәрбиесіне, өмір жолына көз жіберіп, осылардан қалыптасар адамдық болмысына ой тастап, одан туындаған пікірлерін ортаға салады.Жалпы, Абайды күллі қазақ даласына, ел-жұртқа таныстыруда, оның шығармаларын жариялап, өнегелі де ғибратты сөздерін қазақ оқырмандарына жеткізуде «Қазақ» газетінің және оны шығарушылардың еңбегі орасан зор.1903 жылы Абай сөздерімен алғаш танысқан Ахмет қызыға да тұщына оқи келе, құдіретті сөз иесінің кемеңгерлік болмысын байқап, байыптап, сөз асылының қыр-сырына әбден қаныққан соң, Абай өлеңдері тебіренткен тұнық сезім мен тың ойларын оқырманмен бөлісуді қалайды. Абайдың әрқайсысы дәуір жүгін арқалаған сөз құдіретінің құпиясына үңіліп, Абай әлемінің әсемдік сырын ашуға ұмтылады.«Әрбір сөзі оқырманға сын» Абай ақындығының өзгелерден оқ бойы озықтығы оның өмірден түйгені мол көрегендігімен қатар, терең білімпаздығынан деп таныған Ахмет, Абай білімінің құнары европалық ғылым-білімде деп есептейді. Абай білімінің негізі жайлы жаза келе: «Михайэлис пен Гроссқа кез болмаса, сол күйімен бәлки кетер еді, қандай асыл, қандай мағыналы, қандай терең сөздер жерге көмілер еді. Абай сөздері дүниеде қалғаны қазаққа зор бақ» — деген ой түйеді.Сонымен бірге Ахмет осы мақаласында ақын шеберлігінің сыры неде деген сұраққа жауап іздестіреді. «Сөз жазатын адам әрі жазушы, әрі сыншы болуы керек. Сөздің шырайлы, ажарлы болуына ойдың шеберлігі керек. Ұнамды, дәмді, орынды болуына сыншылық керек, мағыналы, маңызды, болуына білім керек. Абайда осы үшеуі де болған». Міне, Ахмет тапқан Абай шеберлігінің сыры осыларда жатыр. Жалпы ақынға, өнерпазға тән қасиеттің бәрі бойына жинақталған Абай ақындығының табысы да, табиғи ерекшелігі де әлгі Ахаң айтқан үш нәрседен қуат алады, «сондықтан да өлеңі қай тарапынан болса да толық». Ахмет мақаласында Абай шығармашылық тұлға ретінде толық болмысымен көрінді. Ол Абай поэзиясының төл ерекшеліктерін нақты мысалдар, өлеңдерінде өрілген көркемдік белгілер арқылы ашып көрсете алды. Сондықтан да бұл мақала қазақ көркемсөз танымының алғашқы ірі қадамы болып саналады. Өйткені қазақ сөз өнерінде жеке ақын шығармашылығына эстетикалық талдау жасап, биік көркемдік талғамнан өткізу – онша жиі кездесе бермеген құбылыс. Қазақ әдебиетіндегі осынау сүрлеуді алғаш А. Байтұрсынов салып, әдеби шығарманы көркемдік-эстетикалық тұрғыдан тануға жол ашқаны қазақ әдебиеттану ілімінің қалыптасуына айрықша ықпал еткендігін жоққа шығара алмаймыз.Әрине, Ахметке дейін де баспасөз бетінде, кейбір жинақтарда Абай туралы пікірлер жарияланып тұрды. Абай ақындығына баспа-сөзде алғаш баға берген Мәшһүр Жүсіп Көпеев. 1909 жылы Абайдың Петербургта шыққан өлеңдер жинағына Кәкітай Ысқақов «Абай (Ибрахим) Құнанбай ұлының өмірі» атты алғы сөз жазды. Кәкітай мұнда Абайдың ата-бабасы, өскен ортасы туралы алғаш рет толымды мәлімет береді. Және әкесі Құнанбай данышпандығы туралы қысқаша айтып өтеді. Оның Абайды тану үшін ақынның өскен ортасын білудің мәні зор екенін жақсы сезінгендігі көрінеді.

Кәкітай сонымен бірге өз мақаласында Абайдың ұлылыққа тән өзгеше мінезін, ақындық лабораториясын танытуға айрықша көңіл бөледі. Бұл туралы Ол: «Абай өзі өлеңінің өнер екенін біліп жаза бастаған соң бұрынғы надандықпен өлеңді өнер орнына жұмсамағандарды» қатты сынға алғанын ашық айтады. Әсіресе, оның өзіндік әдеби мектеп қалыптастырғанын баса көрсетеді. Бұл туралы Кәкітай былай деп жазады: «Абай жазған өлеңдерінен басқа, әншейін отырғанда көбінесе өзінің қызықты көріп, көңілі рахат болатұғыны: сөзі ұғар бала-шағасы уа ғайри жаңа талап, байыпты жас жігіттер ортасында өзге ел сөзі, шаруа сөзі сөйленбей, өзінің білгенін сезгенін айтып, адамның адамшылығы қандай мінезбен түзеледі, қандай қылықпен бұзылады, ғылымды қалай іздеуге болады, өмірді қалай кешірсе жөн болады, бұрын қандай ғалымдар өткен, олардың артықша айтқан сөздері қандай, әйтеуір нетүрлі нәсихатын болсын жастарға ғибрат болып, адамшылығы түзелер деген сөзді айтып отырудан қанша уақыт болса да еш жалықпай, ынталы көңілмен бек рахаттанып айтып, ұқтырып отырушы еді». Бұл Абай ортасының өзіндік сырын ашқан шындық сөз. Кәкітай сонымен бірге Абай ақындығы тәлім алған бастау бұлақтарға да жөн сілтеп, ол оқыған орыс-батыс ақындарының, орыс-батыс ғалымдарының атын атап, түсін түстеп те кетеді. Бұл дерегі мол тарихи мәні зор нақты мәліметтер болып табылады. Абайтанушы ғалым Қайым Мұхамедханов: «Абайды танудың басы төңкерістен бұрын басталғанын және оны бірінші бастаған Кәкітай болғанын көреміз»

[3,81],- деп Кәкітай еңбегін қатты бағалайды. Шындығында, осы «Алғы сөз» Абайды қазақ оқырмандарына алғаш кеңінен таныстырған сөз еді.Ал орыс оқырмандарына Абай есімі бұдан сәл ертерек танылды. Абай өмірі мен творчествосының білгірі Қайым Мұхамедханов: «Абайдың көзі тірісінде, оны орыстың оқырман қауымына тұңғыш рет таныстырған адам – Әлихан Бөкейханов» екенін айтады. «Россия. Полное географическое описание нашего отечества» атты көп томдық кітаптың 1903 жылы «Киргизский край» деген 18-томы жарық көрді. Оның авторларының бірі Әлихан Бөкейханов «Абайға ерекше тоқтап, қазақ жазба әдебиетінің көшбасшысы» атаған», - дейді.905 жылы «Семипалатинский листок» газетінде, 1907 жылы басылып шыққан «Записки Семипалатинского Подотдела, Западно-Сибирского отдела Императорского Русского географического Общества» деп аталатын кітапта Абай өмірбаяны басылып шыққан, авторы Ә. Бөкейханов.

Абай туралы және бір мақала 1908 жылы татар тіліндегі “Уақыт” газетінің 393-шы санында жарияланды. Мақала авторы Міржақып Дулатов болатын.

Жоғарыдағы мақалалардың қай-қайсысы да өз кезегінде Абай ақындығын тануда біршама қызмет атқарғаны талассыз. Солай дей тұрғанмен де, бұл мақалаларда тарихи өмірбаяндық сипаттың бел алып жатқандығын байқау қиын емес. Оларда Абай ақындығының ерекшелігі, оның қазақ поэзиясын дамытудағы атқарар қызметі там-тұмдап сөз болғанмен де терең зерттеліп, кеңінен толғап пікір айтылған жоқ. Ендеше, шынайы әдеби талдаудан өтіп, зерделі ой, зейінді талғаммен Абай ақындығына ғылыми тұрғыдағы алғашқы әділ баға А. Байтұрсынов мақаласында берілді.

Абай творчествосын тану мен танытуда өзіндік орны бар мақаланың бірі – Міржақыптың «Абай» атты мақаласы. Ұлы Абайдың қайтыс болуына 10 жыл толғанына орай жазылған бұл мақаланың мынадай басты құндылықтары бар. Бірінші – Абай ақындығын, Абай мұрасын, Абайдың ұлылығын ұғынудың алғашқы соқпағын салушылардың еңбегін көрсетіп, зерттеушілер есімін нақты атаумен бағалы. Қашанда әділдік жақтаушысы, өзгенің еңбегін бағалауда тура жолдан таймайтын Міржақып осы мақаласында Абайды алғаш елге танытушы Әлихан Бөкейханов пен Ахмет Байтұрсынов екендігін айтып, оларды тұңғыш Абайтанушылар ретінде бағалайды. Абай шығармашылығы туралы түйіндеулерінде әдебиеттің халық өміріндегі орны жайында айтқан Ахметтің қадау-қадау пікірлерін дамыта отырып, «Тарихы, әдебиеті жоқ халықтың дүниеде өмір сүруі, ұлттығын сақтап, ілгері басуы қиын. Әдебиеті, тарихы жоқ халықтар басқаларға сіңісіп, жұтылып, жоқ болады. Қай жұрттың болса да жаны әдебиет. Жансыз тән жасамақ емес», — деп түйеді. Сондықтан да ол Абайды қазақ әдебиетінің асқар шыңына балап,

Абайдың ұмытылуы — қазақ әдебиетінің ұмытылуы, жоғалуы деп санайды. Абайдың қазақ әдебиетінің алтын діңгегі екендігін, одан көз жазып қалу болашақ ұрпақ алдында кешірілмес күнә екендігін ескертеді. Ақын Міржақып Абай ақындығын терең түсініп, «Әдебиетіміздің негізін қалаған бірінші кірпіш — Абай сөзі, Абай ойы боларға керек. Абайға шейін қазақ қолға алып, оқырлық шын мәніндегі қазақ әдебиеті дерлік бір нәрсе болған жоқ еді. …Бәлки мұнан кейін, Абайдан үздік ақындар, жазушылар шығар, бірақ ең жоғарғы ардақты орын Абайдікі, қазақ халқына сәуле беріп, алғашқы атқан жұлдыз – Абай», — деп, Абай ақындығының әділ бағасын береді.Автор осы мақалада Абай есімін ұмытпау тұрғысында істеліп жатқан шараларды қуана қарсы алып, сол жолда ізденіп жүргендердің ісін құптайды. Семейдегі Абай кешін өткізген оқыған қазақ жастарының ісінен игіліктің бастамасын көреді. Сөйтіп, Абайды болашақта жан-жақты таныр, Абайды жаттап өсер күннің туарына сенім білдіреді.Адалжанды, халқының аяулы перзенті сол күндерде бүгінгінің жайын сезгендей, өз рухының халқымен бірге екендігін де ескерте кетеді: «ол күндерді біз көрмеспіз, бірақ біздің рухымыз сезер». Міржақып атап өткен еске түсіру кеші Абай шығармаларын насихаттаудағы игілікті шаралардың бірі еді. Бұл туралы «Қазақ»

газетінде «Тілші» деп қол қойған автордың мақаласы жарияланды. Онда «Бұл жағрафия жұмхриатының көші халықты сүйіндіріп, көңілін ашты: «Бізде де Абайдай данышпан адам туады екен-ау, атағы қазақ түгіл орысқа да шығып, өзі өлсе де терең ойларын, қымбат сөздерін, түрленген күйлерін жұртына мирас қылып, артына қалдырғандай» деп жұрт шаттанды», — деп жазды.

ХХ ғасыр бас кезіндегі қазақ ақын-жазушыларының бүкіл шығармашылығы Абай атты ұлы арнадан бастау алады. Сондықтан ХХ ғасыр басындағы әдебиетті сөз еткенде, Шәкәрім, Ахмет, Міржақып, Сұлтанмахмұт, Мағжан сынды ұлы тұлғалар поэзиядағы Абай салған дәстүрдің сан қырын ашып, жаңашылдықпен жалғастырғанын атап өту ләзім. Онсыз сол кездегі поэзияның даму барысын, көтерілген биігін аша алмаймызБұл тұрғыдан келгенде Шәкәрімнің Абайдың інісі ғана емес, дарынды шәкірті екендігін, ұлы ақын дәстүрін өзіне тән өрнегімен әрлеп алға апарушы екендігін алғаш айтып, ғылыми тұжырым берген Мұхтар Әуезов болды. Шынында Абай мен Шәкәрім арасындағы шығармашылық байланыс аса терең. Ол — құрғақ еліктеушілік емес, бірін-бірі толықтырған өнерге тамырластық.Шәкәрім шығармашылығында таза ағартушылық тақырыптың да орны ерекше. Шәкәрім жәй оқуға шақырушы емес, Шәкәрім үшін оқу-білім, ғылым жолы. Оның бұл ойлары “Сен ғылымға”, “Сынатарсың өзіңді”, “Ғылымсыз адам хайуан” т.б. өлеңдерінда анықта, нақты көрініс тапқан. Ол — әйтеуір оқудың жоқшысы емес, сол оқу апарар танымның жол басшысы.

Ғылымсыз адам — айуан,
Не қылсаңда ғылым біл.
Ғылымға да керек жан,
Ақылсыз болса ғылым тұл.

Олардың бәрі Абайды поэзия әлеміндегі ұлы ұстаз тұтты. Ұлы ақын дәстүрін жаңашылдықпен дамытты. Сол арқылы қазақ поэзиясында мәңгілікке өшпес із қалдырды.

Пайдаланған әдебиет тізімі:

1. «Қазақ», 1913, № 3
2. «Қазақ», 1913, № 41
3. Мұхамедханов Қ. Абай мұрагерлері. — Алматы: Атамұра, 1995.
4. Байтұрсынов А. Шығармалары. — Алматы: Жазушы, 1988. — 267 б.
5.Қирабаев С. Әдебиетіміздің ақтаңдақ беттері. — Алматы: Білім, 1995. — 288 б.
6.Дулатов М. Байтурсынов Ахмет Байтурсынович. Общество изучение киргизского края. Вып. 3. — Оренбург, 1922. 7.Тоғжанұлы Ғ. Жүсіпбектің сыны, Мағжанның ақындығы туралы. — М., 1926. — 119 бет.

ӘОЖ 070:378.016

ЖАҺАНДЫҚ АҚПАРАТТЫҚ КЕҢІСТІКТЕГІ МЕМЛЕКЕТТІҢ СЫРТҚЫ ИМИДЖІ

Маркабаева Гульшат Тулеуовна
А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті,
журналистика және коммуникациялық менеджмент кафедрасының
3 курс докторанты,
Ғылыми жетекші: **Жусупова Алматай Мергенбаева** ф.ғ.к,. доцент
Қостанай, Қазақстан

Кез-келген мемлекеттің дамуы елдегі халық пен билік арасында орнаған жақсы қарым-қатынасқа тікелей байланысты. Елдегі билік бейнесінің жұртшылықпен қабылдануының үш деңгейін атап көрсетуге болады: қоғамдық-саяси, мәдени-тарихи және тұрмыстық.

Қоғамдық-саяси деңгей бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жарияланатын биліктің барлық бейнелерін жинақтайды.

Мәдени-тарихи деңгей, өз кезегінде, саяси дәстүрлер, саяси мәдениет, қоғамның саяси менталитеті арқылы көрініс табады. Әдеби шығармаларда, фольклорда, анекдоттарда берілген билік бейнелері билікті және онымен дәстүрлі қарым-қатынасты анық емес, бірақ әлдеқайда маңызды түрде сипаттайды.

Билік бейнесін қабылдаудың тұрмыстық деңгейі. Ол нақты адамның тікелей тәжірибесіне, түрлі мемлекеттік құрылымдармен күнделікті өзара іс-қимыл тәжірибесіне негізделген. Әлбетте, " билік органдарынан ақпараттық қызметтерді алу кезінде адамдардың көпшілігінде билікке деген көзқарас қалыптасады» [1, с. 108]. Бұл деңгейде адам, өзінің көзқарасы бойынша ең сенімді әсер алады және ол әсер нәтижемен тікелей байланысты болып келеді. Елдік имидж үрдісіндегі коммуникациялық құралдардың, технологиялардың маңыздығын зерттеп, өңірлік маркетинг саласында зерттеулер жүргізіп елдер арасындағы брэндинг тәжірибиелеріне салыстырмалы талдау жасап жүрген ғалымдардың бірі-ресейлік Д.П. Гавра мемлекеттің сыртқы имиджінің құрылымдық моделін құрудағы үш базалық тәсілді атап көрсетеді:

- ✓ субъектілі тәжірибелер моделіне сүйенетін тәсіл;
- ✓ сфералық ;
- ✓ аудиториялы функционалдық;

Интегралдық тәсіл шеңберінде Д. П. Гавра әзірлеген мемлекеттің сыртқы имиджінің құрылымдық модельдерінің типологиясына тоқталсақ [2, с. 224]. Оған: субъектілі тәжірибелік модель, функционалды және сфералық модель кіреді.

Д.П.Гаврамен алғаш қолданысқа енген мемлекеттің сыртқы имиджінің субъектілі тәжірибелік моделі, өз санасында басқа мемлекеттің, өңірдің имидждік конструкторларын қалыптастыратын кез келген субъект, бұл ретте практиканың үш түрлі субъектінің әлеуеті болып табылады:

- азаматтық;
- кәсіби / мамандандырылған;
- демалыс / рекреациялық + танымдық.

Осыған орай, ол басқа мемлекетке, аймаққа қатысты имидждің үш түрлі өлшемін қалыптастыруы мүмкін:

- азаматтық-саяси және экономикалық құндылықтар деңгейінде;
- мамандандырылған-имидждік ағынның өндірушісі ретінде мемлекетпен байланысқа және басқа серіктес мемлекеттер мен бәсекелестердің имидждік ағындарына байланысты кәсіби, мамандандырылған тәжірибелер мен оларға сәйкес саяси және экономикалық мүдделер рефлексиясы деңгейінде;
- қарапайым, саяси емес — бос уақыт-танымдық (этнографиялық), қызығушылығын жүзеге асыру деңгейінде.

Қорытындылай келе, елдің сыртқы имиджінің субъектілі-тәжірибелік моделін негізгі үш бөлікпен сипаттауға болады. Олар:

- ✓ Арнайы имидж;
- ✓ Азаматтық имидж;
- ✓ Қарапайым имидж;

Мемлекеттің сыртқы имиджінің аудиторлық-функционалдық құрылымдық моделі, осы елге қатынасты қалыптастыратын аудитория типінің критерийіне сүйенеді. Бұл ретте Гавра базалық модель үшін қазіргі заманғы мемлекеттердің, өңірлерді олардың маңызды сыртқы аудиториялары тарапынан қабылдауға қатысты ең маңызды бес функцияны бөліп қарастыруды ұсынады. Мұндай компоненттердің қатарына автор инвестициялық имиджді, туристік имиджді, иммиграциялық имиджді және резиденциялық имиджді жатқызады. Әрине, аудиториялық-функционалдық компоненттер саны бір аумақтық-мемлекеттік субъектіден екіншісіне өзгеріп отырады. Компоненттердің әрқайсысы мақсатты аудиторияның негізінде және негізгі іске асырылатын функцияға сәйкес қысқаша сипатталуы мүмкін. Әрбір компонентке анықтама бере кетсек:

Өңірдің инвестициялық имиджі-әлеуетті және жұмыс істеп тұрған инвесторларда қалыптасатын аймақтың инвестициялық климаты туралы түсініктердің қалыптасуы. Ол осы

климатты бағалау арқылы жаңа инвесторлардың келуіне, жұмыс істеп тұрған инвесторлардың инвестициялар көлемінің ұлғаюына ықпал етеді. Осы өңірге жұмыс істеп тұрған инвесторлардың кетуіне және инвестициялар көлемінің азаюына кедергі келтіретін жиынтық.

Өңірдің туристік имиджі-өңірге алғашқы келген туристер санының өсуіне және нақты туристердің екінші рет келуіне ықпал ететін туристік дестинация ретінде аймақ туралы бағалаулар, әсерлер, сенімдер жиынтығы.

Өңірдің иммиграциялық имиджі-тиімді көшіп-қонушылардың өңірлік экономикаға, әлеуметтік, мәдени және рекреациялық салаға келуіне ықпал ететін және тиімсіз көшіп-қонушылардың енуіне кедергі келтіретін еңбек ресурстарының кәсіптік-біліктілік әлеуетін іске асыру орны мемлекеттің сыртқы имиджі ретіндегі өңір туралы бағалаулар, әсерлер, сенімдер жиынтығы.

Аймақтың резиденциялық имиджі-тұрақты, маусымдық немесе уақытша жылжымайтын мүлікті сатып алушылардың келуіне ықпал ететін, жайлы тұратын жері ретінде аймақ туралы бағалар, әсерлер, нанымдар жиынтығы.

Орталық Азия аймағының көшбасшысы саналатын біздің ел соңғы жылдары қарқынды даму жолында. Бұл жетістіктер бүкіл экономикамызды қайта құру нәтижесінде мүмкін болды. Тәуелсіз Қазақстандағы экономикалық реформалармен қатар жүргізілген саяси реформалар да мемлекетіміздің халықаралық аренадағы беделін жоғарылатты. Бүгін Қазақстан халықаралық және аймақтық ұйымдардың мүшесі ғана емес, батыс және шығыс елдерінің сенімді әріптесі. Қазақстан – кең географиялық кеңістік иеленген, жер көлемі бойынша әлемдегі тоғызыншы мемлекет. Мемлекетіміздің территориясында түрлі діндер мен ұлт өкілдері өмір сүреді. Бұл тарихи, мәдени, ұлттық және дүниетанымдық ерекшеліктеріміз мемлекеттілігіміздің қалыптасуының негізі болып табылады. Сондықтан мемлекет имиджі – бұл мемлекеттік жүйенің сипаттамалық белгілеріне ие өзара объективті байланыстар шегіндегі экономикалық, географиялық, ұлттық, демографиялық қарым-қатынастардың кешені . Ол әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси, ұлттық-конфессиялық үрдістердің үдерістерін айқындайды. Мемлекет бейнесі сыртқы әлеммен байланыстар нәтижесіндегі әлемдік қоғамдастықтың санасында қабылдануының өзіндік көрсеткіші іспеттес [3, б.84]. Ақпараттық қоғам кеңістігінде имиджелогияның өзіндік ерекше орны бар. Мемлекет имиджін қалыптастыруға байланысты қойылатын талаптар қоғамдық өмірдегі ақпараттық технологиялардың өсуімен байланысты. Имидж толықтай ақпараттық өнімге айналды. Имиджеология – бұл имидждің қалыптасуы мен оны жүзеге асыру технологиялары мәселелерін зерттеуге әлеуметтану, психология, мәдениеттану, философия және саясаттану секілді ғылымдарды тоғыстырған теория. Ол – ақпараттық қоғамдағы мәдени шараларды жүзеге асырудағы маңызды қызмет атқаратын гуманитарлық технология. Сондықтан мемлекет имиджі түсінігі өзге ұғымдар секілді түрлі аспектілер негізінде қарастырылады. Мемлекет бейнесін кешенді зерттеу барысында ел имиджін өз азаматтарының қабылдау деңгейі қарастырылғаны жөн. Сонымен бірге, шет ел тұрғындарының көзқарастары тереңірек сарапталуы қажет. Өйткені, халықаралық имидж мемлекетке инвестициялық қаржылардың көптеп бөлінуіне, туризмнің дамуына, іскерлік әлем әріптестігіне жол ашып қана қоймай, тәуелсіз Жалпы PR мен жарнама әлемдік қоғамдастық алдындағы Қазақстан имиджін алға жылжыту жолында тиімді пайдалануға болатын тәсілдер мен технологиялар қызметі. Сондықтан саясаттанушылар, әлеуметтанушылар, экономистер, басқару мен ұйымдастырушылық даму мамандарының біріккен тәжірибелік құлшыныс пен интеграциялық байланыстары қажет. Сыртқы имиджді қалыптастыруда психологтар, сайлауалды технологияларының кеңесшілері, спичрайтер, спиндоктор, журналистердің қосар үлестері зор. Мұндай біріккен жұмыс шаралары мемлекеттік билік органдарының тікелей қатысуымен жүргені дұрыс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Связи с общественностью в политике и государственном управлении: сб. / под общ. ред. В. С. Комаровского. М.: Рос. акад. гос. службы, 2001.

2. Гавра, Д. П. Исследование специфики формирования имиджа региона в сетевых СМИ в информационном обществе [Текст] / Д. П. Гавра, Ю. В. Таранова // Вестн. С.-Петерб. ун-та. Сер. 9. Филология. Востоковедение. Журналистика. 2000. Вып. 3. С. 224–231.
3.Тер-Минасова С.Г. Тіл және мәдениетаралық коммуникация.-Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018ж.-320 б.

THE RELEVANCE OF LINGUISTICS TO COMPUTATIONAL LINGUISTICS

Marco Vazquez MA,
Aissulu Kaldarova MA,
Madina Rakhimzhanova MSc,
International Information Technology University
Almaty, Kazakhstan

Abstract:

Computational linguistics (CL) is the application of computer science to the analysis, synthesis and comprehension of written and spoken language. Computational linguistics is used in instant machine translation, speech recognition (SR) systems, text-to-speech (TTS) synthesizers, interactive voice response (IVR) systems, search engines, text editors and language instruction materials. The interdisciplinary field of study requires expertise in machine learning (ML), deep learning (DL), artificial intelligence (AI), cognitive computing and neuroscience. This article discusses the relevance of linguistics to computational linguistics.

Keys words: *linguistics, branch, learning, engineering*

Introduction:

Languages are sets of signs. Signs combine an exponent (a sequence of letters or sounds) with a meaning. Grammars are ways to generate signs from more basic signs. Signs combine a form and a meaning, and they are identical with neither their exponent nor with their meaning. Computational Linguistics (CL) did not organically grow out of linguistics as a new branch of mathematics or applied linguistics Although the term suggests the association with linguistics, in practice much of CL has rather been purely engineering-driven natural language processing. Even if computational linguistics has become a recognized subfield of linguistics, most of the action in CL does not address linguistic research questions.

For most practitioners, the term was never more than a sexy sounding synonym for natural language processing. Many others, however, fortunately including many of the most creative and successful scientists in CL, shared the ambition of contributing to the scientific study of human language.

For many of us it would be difficult to think of a world without computers. They are part of our existence at al1 scales: powerful computers in charge of the security and finances of countries, controlling airports, dams, hospitals and city traffic; domestic computers that we use as word processors, home economists, or entertainers. And recently, even as teachers.

As they become more popular, companies make them more and more friendly, easier to use. However, communication between us and them is not yet based on our language. Even if it is as simple as clicking the mouse on one command of the menu, much in our interaction with computers needs to be adapted to their possibilities.

Making computer systems that understand and speak any human language (also called natural language) is the main goal of Computational Linguistics, an interdisciplinary field of study that encompasses knowledge mainly from three areas: Linguistics, Computer Science and Logic. Computational Linguistics appeared in the late 1950s with the first work in Machine Translation, name given to the translation from one natural language into another performed by the computer without the help of a human translator. Since those pioneering days there has been a steady increase in the quantity, variety and quality of the applications. Apart from machine translation, two of the most important lines of research and development have been man-machine interfaces and information retrieval systems:

Man-machine interfaces are programs that allow communication between the computer and its human user. For instance, if you are using a database, you may want to ask questions in English instead of using the command language provided by the database.

Information retrieval systems try to respond to the need of finding only the relevant information in large corpora of texts. Given that much of the information people use is still in a natural language form (e.g., books, journals, reports, etc.), every time a specific piece of information is needed, someone has to actually read al1 potential sources. Instead, we may want to ask a program to do the job for us. The system will read, select and retrieve from a natural language text the information we need.

What is Linguistics?

Linguistics is a scientific study of language and its structure, including the study of grammar, syntax, and phonetics. Specific branches of linguistics include sociolinguistics, dialectology, psycholinguistics, computational linguistics, comparative linguistics, and structural linguistics. Therefore, it is complex to machine to learn a precise and accurate translation of words, phrases, and sentences. An intricate programming language is necessary to achieve and produce a human-like translation using a computer. Linguistics helps convey the origins of words and languages, their historical applications, and their modern day relevance.

Main Branches of Linguistics

Phonetics- Phonetics studies speech sounds, including the production of speech, that is how speech sounds are actually made, transmitted and received, the description and classification of speech sounds, words and connected speech, etc.

Phonology studies the rules governing the structure, distribution, and sequencing of speech sounds and the shape of syllables. It deals with the sound system of a language by treating phoneme as the point of departure. A phoneme is the smallest linguistic unit of sound that can signal a difference in meaning.

Morphology is concerned with the internal organization of words. It studies the minimal units of meaning —morphemes and word- formation processes. Morphemes serve different purposes. Some derive new words by changing the meaning or the part of speech, others only refine and give extra grammatical information about the already existing meaning of a word.

Syntax is about principles of forming and understanding correct sentences. The form or structure of a sentence is governed by the rules of syntax, which specify word order, sentence organization, and the relationships between words, word classes and other sentence elements.

Semantics examines how meaning is encoded in a language. It is not only concerned with meanings of words as lexical items, but also with levels of language below the word and above it, e.g. meaning of morphemes and sentences.

Pragmatics is the study of meaning in context. It deals with particular utterances in particular situations and is especially concerned with the various ways in which the many social contexts of language performance can influence interpretation. In other words, pragmatics is concerned with the way language is used to communicate rather than with the way language is internally structured.

Psycholinguistics investigates the interrelation of language and mind, for example, in processing and producing utterances and in language acquisition. It also studies language development in the child, such as the theories of language acquisition, biological foundations of language, and a profound aspect—the relationship between language and cognition.

Sociolinguistics is the study of the characteristics of language varieties, the characteristics of their functions, and the characteristics of their speakers as these three constantly interact and change within a speech community.

Anthropological linguistics. Anthropology and linguistics became closely associated in the early days of anthropological fieldwork when anthropologists enlisted the help of linguists to study unwritten languages. In contrast with other linguists, then, anthropological linguists are interested primarily in the history and structure of formerly unwritten languages; because an unwritten language must be heard in order to be studied, it does not leave any traces once its speakers died off.

Computational linguists and natural language

The goal of computational linguists is to write programs that can handle (understand or generate) as much natural language material5 as possible. These programs are good but approximate solutions; they cannot deal with al1 sentences of a natural language, although they deal with the most common and interesting constructions. This fact, which is generally accepted by computational linguists, would be unacceptable for theoretical linguists, since it is part of their goal to account for al1 grammatical sentences of a language with their theory of grammar.

Work in Theoretical Linguistics is relevant for Computational Linguistics; al1 generalization efforts (e.g., by reducing a large variety of sentences to a small set of rules and constraints on those rules) made in the former to describe the grammar of a particular natural language, are essential for the latter, especially in the process of sentence analysis.

Work in Computational Linguistics is relevant for Theoretical Linguistics. The theory that underlies the more pragmatic work in Computational Linguistics views language understanding and generation as processes of symbol-manipulation in a rule-governed fashion. To the extent that Theoretical Linguistics is interested in al1 aspects of the language capacity (the abstract knowledge of language and how it is used), its work should be testable by systems which computational linguists design (Grishman 1986, Winograd 1983).

The task of constructing systems that understand or generate natural language is a complex one. It requires the integration of many kinds of data, linguistic (morpho-syntactic, semantic) and non-linguistic (knowledge of the domain of discourse). It also requires an effective use of al1 data. In this sense, designing and building a natural language application is an engineering task. One general strategy to make construction jobs easier is modularity, (i.e., dividing the problem into smaller sub problems. This notion is not foreign to linguistics. Traditionally, the language capacity is represented and studied as working in levels of structure: sounds, words, sentences. Linguists study the phonetics, the phonology, the morphology, the semantics, the syntax of a language and they assume the existence of levels or modules in human competence (e.g., Chomsky's Autonomous Syntax Principle). Even if the modular view is a simplification of the language capacity, it makes natural language systems flexible and easy to expand.

Linguistics and Parsing

There are a couple of differences between the grammar-based and statistical approaches that are often mentioned. The grammar-based approaches are sometimes described as producing deeper representations that are closer to meaning. It certainly is true that grammar-based analyses typically represent predicate-argument structure and perhaps also quantifier scope. But one can recover predicate-argument structure using statistical methods (see the work on semantic role labelling and □”PropBank”□ parsing (Palmer et al., 2005)), and, assuming one can actually reliably annotate quantifier scope, it seems reasonable to expect that similar methods could be used to resolve quantifier scope as well.

the main reason why statistical parsing has concentrated on more superficial syntactic structure (such as phrase structure) is because there aren't many actual applications for the syntactic analyses our parsers return. Given the current state-of-the-art in knowledge representation and artificial intelligence, even if we could produce completely accurate logical forms in some higher-order logic, it's not clear whether we could do anything useful with them. It's hard to find real applications that benefit from even syntactic information, and the information any such applications actually use is often fairly superficial. For example, some research systems for named entity detection and extraction use parsing to identify noun phrases (which are potential named entities) as well as the verbs that govern them, but they ignore the rest of the syntactic structure (Collins and Singer, 1999).

In fact, many applications of statistical parsers simply use them as language models, i.e., one parses to obtain the probability that the parser assigns to the string and throws away the parses it computes in the process (Jelinek, 2004, Johnson and Charniak, 2004). In this application the linguistic representations are irrelevant; instead, all that matters is how the model assigns probabilities to strings. It seems that such parsing-based language models are good at preferring strings that are at least superficially grammatical e.g., where each clause contains one verb phrase □ which is useful in applications such as summarisation and machine translation.

Computational linguists working on statistical parsing may need a greater level of linguistic sensitivity at an informal level than those working on grammar-based approaches. In the grammar-based approaches all linguistic knowledge is contained in the grammar, and the computational linguist implementing the parsing framework doesn't actually have to understand the language-specific grammars. All she has to do is correctly implement an inference engine for grammars written in the relevant grammar formalism. By contrast, statistical parsers de□ne the probability of a parse in terms of its (statistical) features or properties. A parser designer needs to choose which features their parser will use, and many of these features reflect at least an intuitive understanding of linguistic dependencies. For example, statistical parsers from Magerman (1995) on use features based on head-dependent relationships.

Conclusion:

Integrating linguistics to computational linguistics is complex and intricate process that needs more attention in order to produce an accurate result (e.i. translation) such words, phrases, and sentences. Our machines can do things that no human can (e.g., count all the 5-grams in terabytes of data), and so our engineering solutions may vary considerably from the algorithms and procedures used by humans.

References:

Retrieved November 19, 2019
https://searchenterpriseai.techtarget.com/definition/computational-linguistics-CL

Collins, Michael and Yorav Singer. 1999. Unsupervised models for named entity classi□cation. In Proceedings of the Joint SIGDAT Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing and Very Large Corpora (EMNLP 99).

GRISHMAN, R. (1986). Computational Linguistics. An Introduction. Cam- bridge: Cambridge University Press.

Jelinek, Fred. 2004. Stochastic analysis of structured language modeling. In M. Johnson, S. P. Khudanpur, M. Ostendorf, and R. Rosenfeld, eds., Mathematical Foundations of Speech and Language Processing, pages 37-72. New York: Springer.

Magerman, David M. 1995. Statistical decision-tree models for parsing. In The Proceedings of the 33rd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, pages 276□283. The Association for Computational Linguistics, San Francisco: Morgan Kaufman.

Palmer, Matha, Daniel Gildea, and Paul Kingsbury. 2005. The Proposition Bank: An annotated corpus of semantic roles. Computational Linguistics

31(1):71-106.

WINOGRAD, T. (1983). Language as a Cognitive Process. Vol 1: Syntax. Reading, Ma: Addison-Wesley.

УДК 378.14

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Масалимова Айгуль Канаткалиевна
оқытушы, экономика және бизнес магистрі
Курмашева Светлана Олеговна
аға оқытушы, экономика ғылымдарының магистрі

Қоғамның қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдына саяси, әлеуметтік-экономикалық, дүниетанымдық және басқа да факторларға негізделген бірқатар түбегейлі жаңа проблемалар қояды, олардың арасында білім берудің сапасы мен қолжетімділігін арттыру қажеттілігін атап көрсету қажет. Академиялық ұтқырлықты, әлемдік ғылыми-білім беру кеңістігіне кірігуді арттыру, экономикалық тұрғыда оңтайлы білім беру жүйелерін құру,

университеттік корпоративтілік деңгейін арттыру және білім берудің әртүрлі деңгейлері арасындағы байланыстарды күшейту. Бұл мәселелерді шешудің тиімді жолдарының бірі білім беруді ақпараттандыру болып табылады. Коммуникациялардың техникалық құралдарын жетілдіру ақпарат алмасудағы айтарлықтай прогреске әкелді. Компьютерлік құралдар мен телекоммуникация желілерін дамытуға байланысты жаңа ақпараттық технологиялардың пайда болуы білім беру жүйесін дамыту мен жетілдіруге негіз ретінде сапалы жаңа ақпараттық-білім беру ортасын құруға мүмкіндік берді.[1;28-30]

Технологияның ғылым ретіндегі міндеті қандай да бір нәтижеге қол жеткізу үшін аз уақытты, материалдық және зияткерлік ресурстарды қажет ететін неғұрлым тиімді, дәйекті білім беру іс-әрекеттерін практикада анықтау және пайдалану мақсатында заңдылықтардың жиынтығын анықтау болып табылады.

Инновациялар (ағылш. Innovation-жаңашылдық) - оқыту, Білім және ғылым саласында жаңа нысандарды, тәсілдерді және іскерлікті енгізу. Негізінде, кез келген әлеуметтік-экономикалық жаңалықты, ол жаппай таратылғанша инновациялар деп санауға болады. Үшінші мыңжылдықтың басында білім беру ерекшелігі әртүрлі технологияларды пайдалануға ерекше талаптар қояды,өйткені олардың өнімі тірі адамдарға бағытталған, ал технологиялық білім беру операцияларын формализациялау және алгоритмдеу дәрежесі өнеркәсіптік өндіріспен салыстыруға болмайды. Осыған байланысты білім беру қызметін технологияландырумен қатар, оны ізгілендіру үдерісі де сөзсіз, бұл қазіргі таңда жеке-іс-әрекет тәсілі шеңберінде кеңінен таралып келеді. Білім беру жүйесінде және біздің елімізде және шетелде болып жатқан терең үдерістер инновациялық білім берудің идеологиясы мен әдіснамасы ретінде білім берудің жаңа идеологиясы мен әдіснамасын қалыптастыруға алып келеді. Оқытудың инновациялық технологияларын жаңа білім беру парадигмасы іске асырылуы мүмкін құрал ретінде қарастыру керек.[3;67-69]

Білім берудің инновациялық технологияларының басты мақсаты-адамды тұрақты өзгермелі әлемдегі өмірге дайындау. Мұндай оқытудың мәні оқу процесін адамның әлеуетті мүмкіндіктеріне және оларды іске асыруға бағыттаудан тұрады. Білім беру инновациялық қызметтің тетіктерін дамытып, өмірлік маңызды мәселелерді шешудің шығармашылық тәсілдерін тауып, шығармашылықтың адам өмірінің нормасы мен нысанына айналуына ықпал етуі тиіс.

Инновациялық қызметтің мақсаты дәстүрлі жүйемен салыстырғанда оқушының тұлғасын сапалы өзгерту болып табылады. Бұл кәсіби қызметке педагогикалық дағдарысты алып тастауды болжайтын дидактикалық және тәрбие бағдарламаларын практикаға белгілі емес енгізу арқылы мүмкін болады. Іс - әрекетті ынталандыру, алынған ақпаратқа өз бетінше бағдарлай білу, шығармашылық жағымды емес ойлауды қалыптастыру, ғылым мен тәжірибенің жаңа жетістіктерін пайдалана отырып, олардың табиғи қабілеттерін барынша ашу есебінен балаларды дамыту-инновациялық қызметтің негізгі мақсаттары. Білім берудегі инновациялық іс-әрекет адамның адамгершілік өзін-өзі жетілдіруге бағытталған әлеуметтік маңызы бар тәжірибе ретінде қоғамдағы практиканың барлық түрлерін қайта құруды қамтамасыз етуге қабілетті болып табылады.

Жаһандық ақпараттық қоғамға көшуді және білімнің қалыптасуын ескере отырып, білім берудің қазіргі және болашақтағы әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктеріне барабарлығы туралы, егер оны жаңғырту ұйымдастырушылық жаңалықтарға ғана емес, мәні бойынша өзгерістерге – кадрларды даярлау мен ғылыми зерттеулерді дайындаудағы мазмұн мен технологияларға негізделсе ғана айтуға болады. Елдің зияткерлік әлеуетін жаңғыртатын әлеуметтік институт ретінде білім беру озық дамуға, қоғамның, нақты тұлғаның және әлеуетті жұмыс берушінің мүдделеріне жауап беруге қабілетті болуы тиіс. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану ақпаратты іздеу және беру процесін айтарлықтай жеделдетуге, ақыл-ой қызметінің сипатын өзгертуге, адам еңбегін автоматтандыруға мүмкіндік береді. Өндірістік қызметке ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту және енгізу деңгейі кез келген фирманың табысын анықтайтыны дәлелденді. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың негізі компьютерлік құралдарда

құрылған және ақпаратты сақтауды, өңдеуді және қашықтықтан беруді қамтамасыз ететін ақпараттық ресурстар мен аппараттық-бағдарламалық құралдарды білдіретін ақпараттық-телекоммуникациялық жүйелер болып табылады.[2; 33-36]

Қазіргі заманғы мектеп ақпараттық технологиялар бөлігіндегі озық алаңға, адам тек қажетті білім алып қана қоймай, сонымен қатар заманауи ақпараттық қоғамның рухына енетін орынға айналуы тиіс. Ақпараттық-коммуникативтік технологияларды (АКТ) қолданбай білім беру мекемесі білім берудегі инновациялық мәртебеге үміткер бола алмайды. Білім беру үдерісіне ұйымдастырушылық, дидактикалық, техникалық және технологиялық инновацияларды кеңінен енгізетін және осының негізінде білімді игеру қарқыны мен көлемін және мамандарды даярлау сапасын нақты арттыруға қол жеткізетін білім беру мекемесі инновациялық болып саналады.

"Инновация" сөзі (латын тілінен "инновадан") 17 ғасырдың ортасында пайда болды және кейбір салаға жаңаның кіруін, оған енуді және осы саладағы бірқатар өзгерістердің туындауын білдіреді. Инновация – бұл бір жағынан, жаңалау, іске асыру, енгізу процесі, ал екінші жағынан-бұл жаңалықты белгілі бір әлеуметтік тәжірибеге айналдыру жөніндегі қызмет, ал мүлдем – пән емес. Білім - тұтас адамның қалыптасу жолы мен нысаны. Жаңа білім берудің мәні мен мақсаты - бұл адамның жалпы, рулық қабілеттерін нақты дамыту, олардың іс-әрекет пен ойлаудың әмбебап тәсілдерін меңгеру. "Білім беру "заманауи түсінігі" оқыту"," тәрбие"," білім беру"," даму "деген терминдерді түсіндірумен байланысты. Алайда, "білім" сөзі ағартумен байланыстырылғанға дейін, ол кең дыбыс алды. Сөздік мәндер "білім" терминін "құру" етістігінен "құру", "қалыптастыру" немесе "дамыту" мағынасында жаңа нәрсе ретінде қарастырады. Жаңа құру-бұл инновация.Оқытудың интерактивті әдістері мен нақты уақыт технологиясына көшу білім беру процесіне қатысушылардың қажетті өзара байланысын, мультисервистік технологияларды қолдауды, телекоммуникациялық жабдықтың жоғары өнімділігін және деректерді беру желілерінің өткізу қабілетін қамтамасыз етуге қабілетті едәуір телекоммуникациялық ресурстарды талап етеді.

Жаңа енгізілімдер немесе инновациялар адамның кез келген кәсіби қызметіне тән және сондықтан, әрине, зерттеу, талдау және енгізу мәніне айналады. Инновациялар өздері туындамайды, олар ғылыми ізденістердің, озық педагогикалық жеке мұғалімдер мен тұтас ұжымдардың педагогикалық тәжірибесі. Бұл процесс мүмкін емес стихиялық, ол қажет басқару. Тұтас педагогикалық үдерістің инновациялық стратегиясы контекстінде мектеп директорының, мұғалімдер мен тәрбиешілердің жаңашыл үрдістердің тікелей тасымалдаушысы ретіндегі рөлі айтарлықтай артады. Оқыту технологиясының барлық алуан түрлілігі: дидактикалық, компьютерлік, проблемалық, модульдік және т.б. жағдайында — жетекші педагогикалық функцияларды іске асыру мұғалімде қалады.

Оқу-тәрбие процесіне заманауи технологияларды енгізумен мұғалім мен тәрбиеші консультант, кеңесші, тәрбиеші қызметін барынша меңгереді. Бұл олардан арнайы психологиялық-педагогикалық дайындықты талап етеді, өйткені мұғалімнің кәсіби қызметінде арнайы, пәндік білімдер ғана емес, сонымен қатар педагогика мен психология, оқыту және тәрбиелеу технологиясы саласындағы заманауи білімдер де іске асырылады. Бұл базада педагогикалық инновацияларды қабылдауға, бағалауға және іске асыруға дайындық қалыптасады.[5;123-125]

"Инновация" термині жаңашылдық, жаңалық, өзгерту; инновация құрал және процесс енгізуді көздейді. Қолданылатын педагогикалық үдеріске инновация енгізуді жаңа мақсаттары, мазмұны, әдістері және нысандары, оқыту мен тәрбиенің бірлескен қызметін ұйымдастыруды білдіреді. Білім берудегі инновациялық үдерістердің мәнін түсінуде педагогиканың екі маңызды мәселесі — озық педагогикалық тәжірибені зерттеу, жинақтау және тарату проблемасы және психологиялық-педагогикалық ғылымның жетістіктерін практикаға енгізу проблемасы жатыр. Демек, инноватика пәні, инновациялық процестердің мазмұны мен тетіктері қазіргі уақытқа дейін оқшауланған, яғни өзара өзара байланысты екі процестерді біріктіру жазықтығында жатуы тиіс. инновациялық үдерістердің нәтижесі теориялық және практикалық, сонымен қатар теория мен практика тоғысында пайда болатын жаңалықтарды пайдалану болуы тиіс. Осының

барлығы педагогикалық жаңалықтарды құру, игеру және пайдалану бойынша басқару қызметінің маңыздылығын атап көрсетеді. Демек, мұғалім автор, әзірлеуші, зерттеуші, пайдаланушы және жаңа педагогикалық технологияларды, теорияларды, тұжырымдамаларды насихаттаушы ретінде сөйлей алады. Бұл процесті басқару өз қызметінде әріптестердің тәжірибесін немесе ғылым ұсынған жаңа идеяларды, әдістемелерді мақсатты түрде іріктеуді, бағалауды және қолдануды қамтамасыз етеді. Қоғамның, мәдениет пен білім берудің заманауи жағдайында педагогикалық қызметтің инновациялық бағытталуының қажеттілігі бірқатар жағдайларға байланысты анықталады.

Біріншіден, болып жатқан әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар білім беру жүйесін түбегейлі жаңарту, әртүрлі үлгідегі оқу орындарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың әдіснамасы мен технологиясы қажеттігіне себепші болды. Педагогикалық жаңалықтарды құру, игеру және пайдалануды қамтитын мұғалімдер мен тәрбиешілер қызметінің инновациялық бағыты білім беру саясатын жаңартудың құралы болып табылады.[7;229-232]

Екіншіден, білім беру мазмұнын ізгілендіруді күшейту, оқу пәндерінің көлемін, құрамын үздіксіз өзгерту, жаңа оқу пәндерін енгізу оқытудың жаңа ұйымдастыру нысандарын, технологияларын үнемі іздестіруді талап етеді. Бұл жағдайда мұғалім ортасында педагогикалық білімнің рөлі мен беделі айтарлықтай артады.

Үшіншіден, мұғалімдердің педагогикалық жаңалықтарды игеру және қолдану фактісіне қарым-қатынасының сипатын өзгерту. Оқу-тәрбие процесінің мазмұнын қатаң регламенттеу жағдайында мұғалім жаңа бағдарламаларды, оқулықтарды дербес таңдауда ғана емес, сонымен қатар педагогикалық қызметтің жаңа тәсілдерін пайдалануда да шектелді. Егер бұрын инновациялық қызмет негізінен жоғарыда ұсынылған жаңалықтарды пайдалануға түссе, қазір ол сайлау, зерттеу сипатына ие болады. Сондықтан, мұғалімдер енгізетін педагогикалық инновацияларды талдау және бағалау, оларды табысты әзірлеу және қолдану үшін жағдай жасау мектеп басшыларының, білім беруді басқару органдарының жұмысындағы маңызды бағыт болып табылады. Осының барлығы педагогикалық жаңалықтарды құру, игеру және пайдалану бойынша басқару қызметінің маңыздылығын атап көрсетеді. Демек, мұғалім автор, әзірлеуші, зерттеуші, пайдаланушы және жаңа педагогикалық технологияларды, теорияларды, тұжырымдамаларды насихаттаушы ретінде сөйлей алады.

Бұл процесті басқару өз қызметінде әріптестердің тәжірибесін немесе ғылым ұсынған жаңа идеяларды, әдістемелерді мақсатты түрде іріктеуді, бағалауды және қолдануды қамтамасыз етеді. Қоғамның, мәдениет пен білім берудің заманауи жағдайында педагогикалық қызметтің инновациялық бағытталуының қажеттілігі бірқатар жағдайларға байланысты анықталады.

Біріншіден, болып жатқан әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар білім беру жүйесін түбегейлі жаңарту, әртүрлі үлгідегі оқу орындарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың әдіснамасы мен технологиясы қажеттігіне себепші болды. Педагогикалық жаңалықтарды құру, игеру және пайдалануды қамтитын мұғалімдер мен тәрбиешілер қызметінің инновациялық бағыты білім беру саясатын жаңартудың құралы болып табылады.[7;229-232]

Екіншіден, білім беру мазмұнын ізгілендіруді күшейту, оқу пәндерінің көлемін, құрамын үздіксіз өзгерту, жаңа оқу пәндерін енгізу оқытудың жаңа ұйымдастыру нысандарын, технологияларын үнемі іздестіруді талап етеді. Бұл жағдайда мұғалім ортасында педагогикалық білімнің рөлі мен беделі айтарлықтай артады.

Үшіншіден, мұғалімдердің педагогикалық жаңалықтарды игеру және қолдану фактісіне қарым-қатынасының сипатын өзгерту. Оқу-тәрбие процесінің мазмұнын қатаң регламенттеу жағдайында мұғалім жаңа бағдарламаларды, оқулықтарды дербес таңдауда ғана емес, сонымен қатар педагогикалық қызметтің жаңа тәсілдері мен тәсілдерін пайдалануда да шектелді. Егер бұрын инновациялық қызмет негізінен жоғарыда ұсынылған жаңалықтарды пайдалануға түссе, қазір ол сайлау, зерттеу сипатына ие болады. Сондықтан, мұғалімдер енгізетін педагогикалық инновацияларды талдау және бағалау, оларды табысты әзірлеу және қолдану үшін жағдай жасау мектеп басшыларының, білім беруді басқару органдарының жұмысындағы маңызды бағыт болып табылады.

Төртіншіден, жалпы білім беретін оқу орындарының нарықтық қатынастарға кіруі, оқу орындарының, оның ішінде мемлекеттік емес жаңа үлгілерін құру олардың бәсекеге қабілеттілігінің нақты жағдайын жасайды.

Осылайша, білім беру өз мәні бойынша инновация болып табылады. Инновациялық білім беруде осы технологияларды қолдана отырып, мұғалім процесті толық, қызықты, қанық етеді. Жаратылыстану ғылымдарының пәндік салаларын қиыстыру кезінде мұндай интеграция біртұтас дүниетаным қалыптастыру және инновацияларға әлемдік қабылдау үшін қажет оқу-тәрбие процесіне АКТ енгізу, мектептерге жеткізілетін интерактивті электрондық тақталарды, жаңғырту жобаларын бағдарламалық қамтамасыз ету жатады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Алексеева, Л. Н. Инновационные технологии как ресурс эксперимента/ Л. Н. Алексеева// Учитель. - 2004. - № 3. - с. 78.
2. Бычков, А. В. Инновационная культура/ А. В. Бычков// Профильная школа. - 2005. - № 6. - с. 83.
3. Дебердеева, Т. Х. Новые ценности образования в условиях информационного общества/ Т. Х. Дебердеева// Инновации в образовании. - 2005. - № 3. – с. 79.
4. Кваша В.П. управление инновационными процессами в образовании. Дис. канд. пед. наук. М.,1994. – 345с.
5. Клименко Т.К. Инновационное образование как фактор становления будущего учителя. Автореф. Дис. Хабаровск, 2000. – 289с.
6. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность М.: ИЧП «Издательство Магистр»,1997. – 456с.
7. Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина. - М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 576с.

ОСОБЕННОСТИ АМЕРИКАНО-КИТАЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Махаммадұлы Санжар
PhD докторант,
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
Научный руководитель: проф. д.философ.н. **Раев Д.С.**
Казахстан, Алматы

С учетом реальных фактов, имеющихся документов и литературы можно выделить пять следующих этапов развития американо-китайских отношений.

Первый этап – 1949 – 1968 гг. – характеризуется обстановкой «противостояния» и охватывает время с момента провозглашения Китайской Народной Республики в 1949г. И до ухудшения советско-китайских отношений в 1968-1969 гг.

Второй этап охватывает 1968 – 1972 гг. и характеризуется «наведением мостов» между США и КНР. Первые контакты между США и КНР проходили в обстановке биполярного противостояния. Одной из главных тем переговоров во время первых встреч советника президента США по вопросам национальной безопасности Г. Киссинджера с премьером Госсовета КНР Чжоу Эньлаем стал тайваньский вопрос. Американская сторона настаивала на мирном решении данного вопроса, китайская сторона сообщила, что постарается разрешить его мирно.

Третий этап — «поиск путей нормализации» осуществлялся в течение 1972 — 1979 гг., с момента первого визита в КНР президента США Р. Никсона и до установления официальных дипломатических отношений между Соединенными Штатами и Китайской Народной Республикой. В феврале 1973 г. Неожиданно для американцев китайская сторона дала согласие на взаимное учреждение в Пекине и Вашингтоне миссий связи, которые обладали бы дипломатическими привилегиями. В этом же году Соединенные Штаты предложили руководству КНР открыть доступ Китаю к западным товарам военного и двойного назначения,

но не напрямую из США, а из Франции и Великобритании. После долгих переговоров и сложного процесса согласования был выработан текст Совместного американо-китайского коммюнике об установлении дипломатических отношений с 1 января 1979 г. Одновременно политика США в отношении Тайваня также получила законодательную базу. Конгрессом США был принят Закон об отношениях с Тайванем.

Четвертый этап охватывает 1980 — 1989 гг. — «стабилизация восьмидесятых годов». В 80-е гг. XX в. США активизировали связи с Тайванем, в том числе и в военной области. Пекин же начал проводить «независимую внешнюю политику» - некое дистанцирование от США и корректирование отношений с Москвой, так как стало ясно, что Вашингтон не намерен способствовать воссоединению Тайваня с материковой частью Китая в обмен на поддержание китайской стороной отношений стратегического партнерства с США. Одновременно КНР продолжала предпринимать попытки решить тайваньский вопрос. Именно в этот период руководство Китая впервые выдвинуло инициативу «одно государство – две системы».

Пятый этап – 1989 – 1992 гг. – это «кризис и его последствия». Переломным моментом в американо-китайских отношениях стал расстрел студенческой демонстрации на площади Тяньаньмэнь (Пекин) в 1989 г. Восприятие Китая американским общественным мнением резко изменилось в худшую сторону. В США впервые после предоставления КНР режима наибольшего благоприятствования (РНБ) был поднят вопрос о его увязке с вопросом нарушения прав человека в Китае. Американские санкции в отношении Китая, введенные в 1989 г., подтолкнули Пекин к активному сотрудничеству с Москвой, особенно по военно-технической линии. Поэтому, если в предыдущие годы администрация США мотивировала важность КНР для Америки необходимостью сдерживать общего врага, то с начала 1990-х гг. стала выдвигаться идея необходимости сотрудничества с КНР для предупреждения враждебных дестабилизирующих действий самого Китая (распространение оружия массового поражения, защита окружающей среды и т.д.).

Огромное влияние на дальнейшее развитие американо-китайских отношений оказал распад Советского Союза в 1991 г. Более тесным стало военно-техническое сотрудничество между Россией и КНР. В свою очередь, американская администрация дала согласие на продажу Тайваню самого современного оружия, что не могло не отразиться на американо-китайских военно-политических отношениях. Все это заложило основу для дальнейших отношений «соперничества» между США и КНР, что, в конечном счете, привело к появлению в американском общественном и научном и политическом лексиконе при оценках Китая такого понятия, как «китайская угроза».

В целом можно сделать вывод, что большинство специалистов сходятся во мнении о том, что к середине XXI в. Китайская экономика может стать самой крупной в мире. Однако внутри США отсутствует единство мнений по вопросу долгосрочных американских интересов в отношении Китая, американская политика в отношении КНР носит противоречивый характер, являясь скорее набором отдельных решений, представляющих собой реакцию на конкретные обстоятельства, нежели составную часть общей стратегии, направленную на продвижение интересов США. В определенных кругах Соединенных Штатов Америки Китай рассматривается скорее как потенциальный противник, нежели партнер. **[П. М. Валерьевна Политика США в отношении КНР в 90-е гг. XX – начале XXI вв. (по материалам дискуссий в научных и политических кругах США)].**

Революция в КНР 1949 года стала причиной массовой эмиграции из континентальной части страны, поспособствовав увеличению масштабов трансграничных сетей. Кроме того, открытие экономики, произошедшее в результате реформ, обусловило восстановление контактов с аналогичными неформальными сетями в КНР [8, с. 150].

Возникновение КНР, ознаменованное победой в гражданской войне 1949 года вооружённых сил Коммунистической партии Китая (КПК), поддерживаемых США, имело особое значение для мировой арены. 1 октября 1949 г. На трибуне Тяньаньмэнь появились китайские руководители во главе с Мао Цзэдуном, торжественно объявившим о том, что «сегодня создано Центральное народное правительство Китайской Народной Республики!

Отныне китайский народ встал во весь рост!». Рядом с Мао Цзэдуном также находились члены КПК, которым принадлежала заслуга создания нового государства. Они верили в начало нового этапа в истории Поднебесной, насчитывающей уже более пяти тысяч лет.

В феврале 1950 года между Китаем и СССР был подписан договор о дружбе, союзе и взаимопомощи, определивший вектор развития культурных и экономических связей на тридцать лет.

Таким образом, к началу 1950-х годов активно развивалось советско-китайское сотрудничество: СССР способствовал укреплению китайских вооруженных сил, строительству стратегически важных объектов.

Не смотря на такой поворот в советско-китайских отношениях, необходимо признать, что после образования КНР государство в основном поддерживало отношения со странами, входящими в социалистический лагерь, возглавляемый СССР. При этом все контакты с западноевропейскими странами были заморожены, так как они продолжали на официальном уровне поддерживать отношения с Китайской Республикой на Тайване. Данное время в историографии Китая получило название «период склонения в одну сторону», который характеризуется жестким противостоянием двух лагерей (империалистического и социалистического). [**изменения в геополитической ситуации, связанные с возникновением кнр и её влиянием на международные отношения** ***касаткин евгений николаевич, сотрудник ведомственной образовательной организации, в/ч 1441, г. Хабаровск***]

Вопрос о политическом курсе в отношении Китая был особенно актуальным в предвыборной кампании 1960 г. В США. Заявления Джона Кеннеди свидетельствовали о намерении в случае избрания его президентом изменить китайский курс США — прежде всего, отказаться оборонять острова Кэмой и Мацзу, которые находились в руках чанкайшистов. По мнению представителя демократов Ч. Боулса, необходимо было принять Китай в ООН и отдать острова Кэмой и Мацзу, если КНР пойдет на взаимные уступки — согласится на определенную систему разоружений, не будет угрожать войной Тайваню. Таким образом, была сделана ставка на то, что данный взаимный компромисс позволит оторвать КНР от социалистического лагеря.

Первое публичное заявление о смягчении политики США по отношению к Китаю было сделано заместителем госсекретаря США Р. Хилсменом на заседании клуба «Коммонвелс» в Сан-Франциско. Хилсмен предложил:

1. Сохранять влияние США в Азии, поддерживая своих союзников — чанкайшистов;
2. Быть готовыми к переговорам с Китаем;
3. Беспристрастно оценивать политику КНР.

Эти пункты отвечали желаниям Пекина в том смысле, что Вашингтон должен брать инициативу по налаживанию отношений на себя. На конференции 2 апреля 1961 г. В Джакарте Чжоу Эньлай заявил: «На мой взгляд, политика правительства Кеннеди в отношении Китая во многом изменилась по сравнению с политикой Эйзенхауэра. Может ли американское правительство сделать хоть небольшой вклад? Разрешение этого вопроса зависит от того, возьмет ли новый президент на себя инициативу» [2]. Уже в октябре 1961 года КНР объявила, что Китай готов начать мирные переговоры с Соединенными Штатами на уровне министров иностранных дел для ослабления напряженности между двумя странами. По мнению Китая, мирные переговоры и вообще вся дипломатическая линия КНР — США должны были основываться на «пяти принципах мирного существования» без подробных разъяснений этих принципов. Мировая общественность расценила эти принципы как идентичные тем, что были провозглашены на китайско-индийских переговорах 1954 г.: взаимное уважение территориальной целостности и суверенитета каждой из сторон, взаимное ненападение, взаимное невмешательство во внутренние дела, равенство и взаимная выгода, мирное сосуществование.

Однако в связи с осложнениями, вызванными Карибским кризисом и его последствиями, отношения КНР и США вновь ухудшаются. Идеи Мао Цзэдуна в области ускоренной

милитаризации, наращивания ракетно-ядерного потенциала, шли вразрез с заключением Московского договора 1963 года о запрещении испытаний ядерного оружия в трех сферах. Китай считал, что этот договор «лишает возможности социалистические страны, не обладающие ядерным оружием, обладать средствами ядерной защиты» и дает возможность США использовать «враждебное отношение к Китаю в качестве пробного камня для выяснения возможности всесторонней разрядки напряженности с Советским Союзом». Пекин заявил, что цель Вашингтона — «опутать другие социалистические страны, кроме Советского Союза» [2]. В июле 1963 года Пекин сделал заявление, что необходимо немедленное и полное разоружение. Частичное же разоружение неприемлемо, так как США продолжит распространять ядерное оружие и не остановится перед тем, чтобы снабдить им своих союзников. На переговорах в Варшаве в 1964 году китайская администрация в письме президенту Л. Джонсону назвала Московский договор мошенническим и обвинила Штаты в том, что они «цепляются за свою ядерную монополию и вызывают рост ядерного вооружения во всем мире» [2].

[**Американо-китайские отношения в первой половине 60-х гг. XX века Бондарева Анастасия Витальевна, студент ННГУ им. Лобачевского (Арзамасский филиал)].**

Таким образом, при всём очевидном и скрытом соперничестве между Китаем и США, обеим странам абсолютно ясна их взаимная возрастающая с каждым годом экономическая зависимость, что заставляет обе стороны придерживаться прагматического взгляда на вещи. В то же время продолжает повышаться уровень взаимного доверия между Китаем и Россией, что говорит о совпадении российской и китайской позиций по основным вопросам современных международных отношений, экономического развития и национальных интересов.

Китай сегодня активно выступает за многополярность, взаимное сотрудничество, участие в международных организациях. Таким образом, страна стремится поддерживать добрососедские отношения с другими государствами и через связи и сотрудничество с ними обезопасить себя от реальных и потенциальных внешнеполитических угроз.

Можно сказать, что на протяжении многих лет лидерами в области международных отношений были европейские страны и США. На данном этапе эта тенденция сохраняется. При этом, помимо увеличения своей военной мощи и наращивания экономического потенциала, существенную роль данные государства уделяют своей внешней информационной политике, которая представлена комплексным механизмом со взаимосвязанными компонентами.

Однако в последние годы на международной арене происходят существенные изменения, на передний план выдвигаются новые государства, которые за короткий промежуток времени уже смогли заявить о себе всему миру как о довольно весомом факторе международных отношений. Лидером среди этих стран по праву считается Китайская Народная Республика, которая, по оценкам многих аналитиков, в скором будущем станет одним из главных соперников США на мировой арене.[**изменения в геополитической ситуации, связанные с возникновением кнр и её влиянием на международные отношения** ***касаткин евгений николаевич, сотрудник ведомственной образовательной организации, в/ч 1441, г. Хабаровск*****]**

Список использованной литературы:

1. Валерьевна П. М. Политика США в отношении КНР в 90-е гг. XX – начале XXI вв. (по материалам дискуссий в научных и политических кругах США) дис. Канд.истор.н. «Московский государственный гуманитарный университет им. М.А. Шолохова, Москва, 2007
2. Касаткин Е.Н. Изменения в геополитической ситуации, связанные с возникновением КНР и её влиянием на международные отношения // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: гуманитарные науки Издательство: Научные технологии (Москва) 2019, №6 с.16-21
3. Бондарева А. В. Американо-китайские отношения в первой половине 60-х гг. XX века, студент ННГУ им. Лобачевского (Арзамасский филиал) // МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ Издательство: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Молодой ученый» Казань, 2016, №26 (130) с. 530-533

УДК 2720

КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫ САБАҚТА ҚОЛДАНУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Молдаханова Сандуған Алпысбаевна, магистр
Каршикенова Акерке Бахытовна, магистр
Шымырбаева Жұпар

Қазіргі заманның басты талаптарының бірі – әлеуметтік, экономикалық өзгермелі жағдайларда өмір сүруге дайын болып қана қоймай, сонымен қатар оны жүзеге асыруға, жақсартуға игі ықпал ететін жеке тұлғаны қалыптастыру.

Жеке тұлғаға қойылатын нақты талаптар – терең білімділік, шығармашылық, жауаптылық, белсенділік, кәсіби сауаттылық. Бұл талаптарды жүзеге асыру үшін, мұғалім оқушы білімін бағалауда мүлдем жаңа бағытта жұмыс істеуі қажет. Осы қажеттілікті шешу жолдарының бірден–бір жолы оқушы білімін критериалды бағалау жүйесі бойынша сараптау.Яғни, заманауи жоғары технологияларды пайдалану арқылы жеке тұлғамен жұмыс істей отырып, оқушының өзіндік жұмыс атқаруына және ең бастысы оқушының білім жетістіктерін жақсартуға ықпал ету. Күн сайынғы тіпті сағат сайын артып, өзгеріп отырған әлемдік ақпаратқа ілесу, ондағы жаңашыл әдіс-тәсілдерді меңгеріп, пайдалана білу, бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Мектепте қазіргі кезеңінде білім сапасын бағалау жүйесін өзгерту немесе жаңарту мәселесі неліктен пайда болды? Ол сұраққа жауап бермес бұрын ең алдымен, бұл мәселенің туындауына себепші болып отырған қайшылықтарды ескерсек;бес балдық жүйенің қазіргі заманға сай білім жүйесін қанағаттандыра алмауы;оқушы танымындағы өзгерістер; білім беру жүйесіндегі болып жатқан өзгерістер және т.б..

Сол себепті, біз оқушының білімін, біліктілігін, дағдысын бағалаудан оның құзіреттілік қасиетінің қалыптасуын бағалауымыз керек.Оқушының құзіреттілігін дамытуда педагогикалық технологиялар мен бағалау жүйесінің алатын рөлі зор. Ал бұл өз кезегінде бағалау жүйесіндегі дамытушылықты қажет етеді.

Әлемдегі бағалау жүйелерінің көпшілігі- критериалдық бағалау жүйесі нормативті бағалау жүйесіне жатады. Критериалдық бағалау жүйесі - оқушының құзіреттілігін дамытуға, тұлға болып қалыптасуына бағытталған бағалау жүйесі десек қателеспейміз.

Критериалды бағалау жүйесінде ең маңызды нәрсе – оқушы өзін-өзі бағалауды үйреніп, өз білімінің артықшылықтары мен кемшіліктерін көріп, әрі қарай қалай даму керектігін түсінеді, яғни бұл жүйеде оқушының қалай жұмыс жасағаны, қалай ойланғаны бағаланады. Ол үшін, оқушылардың нені білетіндігін және не істей алатындығын анықтауқажет.Оқушыға әртүрлі деңгейдегі тапсырма түрлерін ауызша тексеру, жазбаша тексеру, тапсырма беру, жауапты талдау тапсырмалары, бір ғана жауабы бар тапсырмалар, ашық және еркін жауабы бар тапсырмалар, түрлі практикалық сипаттағы тапсырмалар түрінде қарастыруға болады.Тапсырмалардың мұндай түрлері оқушының іс-әрекеттік компетенттік тәсілге бейімделуіне мүмкіндік береді. Бұл жерде оқушының жеке басы емес, тек қана жұмысы бағаланады; оқушының жұмысы дұрыс орындалған жұмыс үлгісімен салыстырылады; білім берудің сапасы артады.

Бүгінгі білім беру жүйесіне критериалды бағалауды енгізудің мақсаты:

- ✓ Мектепте оқыту сапасын жоғарылату;
- ✓ Мектеп бітірушілердің білімін халықаралық стандартқа сәйкестендіру болып табылады.

Критериалдық бағалау жүйесі оқушы үшін: білім көзінен алған ақпараттарды талдауға, синтездеуге, өзін және өз достарын бағалауға,өз ойларын еркін жеткізе білуі, сын тұрғысынан ойлай білуге дағдыларын қалыптастырады.

Критериалдық жүйе қолданысында оқушының оқудағы жетістіктерін тексеру үшін бағалаудың келесі түрлері мен формалары қарастырылған:

Критериалдық жүйе

Формативті(қалыптастырушы) бағалау- оқушының жеке басының дамуы мен қалыптасуыа көмектеседі. Бұл бағалау жүйесі, *мұғалімге* оқу үрдісін басқаша ұйымдастыруға көмектеседі,ал *оқушыға* – өзінің білім алуына деген үлкен жаупкершілікті сезінуді жүктейді.

Бағалау- оқушының өзінің таным үрдісіне қызығушылығын арттырып, оны алға жетелейді.Осы орайда формативті бағалау басқа бағалау әдістерінен қарағанда оқушыға материалды тереңірек түсінуіне көмектеседі, сонымен қатар сол материалды сараптап, өмірде қалай қолдануға болатындығы туралы ойлануын оятады.

Суммативті (қорытынды) бағалау - білімді жалпылау, қорытындылау кезінде қолданылатын, тараудың немесе блоктың соңында, есеп беруде қолданылатын бағалау түрі. Бағалаудың бұл түрі формативті бағалаумен салыстырғанда оқушынының қызығушылығын оята қоймайды.

Формативті бағалау шеңберінде мұғалімдерге оқушылардың жетістік деңгейін тексеріп отыратындай, қандай да бір қабілетін айқындайтын тестілеу, және көпеген елдерде қолданылып жүрген әдістер мен формалар ұсынылады.Формативті бағалау әдістемесін қолдану қазіргі таңда мұғалім жұмысын бағалаудың жаңа жүйесінің маңызды критерийлері болып табылады.

Мәселен информатика сабағында оқушылардың, рефлексия кезінде алған білімдерді бекіту жүзеге асады,жаңа ұғымдарды енгізумен бірге, білімді меншіктеу сияқты жаңа мағына туындайды, ұзақ мезімді білімдер қалыптасады. Оқушылар өз ойларын сөзбен жеткізуге тырысады немесе графиктік түрде еркін меншіктейді, өз пікірлері мен идеяларын басқа оқушылармен бөліседі, өз жеке бастарының ойлану операциясын сараптайды.

Информатика» пәні бойынша оқушылардың білімдік жетістіктерін бағалаудың жалпы критерийлері

Критерийлер		Максимал еңгей
A	Білу және ну	5
B	Зерттеу	4
C	Жоспарлау	4
D	Жоба құру	5
E	Дизайн	3
F	Коммуникаци	3
G	Рефлексия	3
Барлығы		27

Оқушылар істей білуі қажет

Критерий A: қажетті ақпаратты іздеп табу;алынған ақпаратты түсіндіру;ақпаратты талдау;ақпаратты техника (компьютер) тіліне «аудару»;қазіргі қоғамдағы ақпараттың алатын орны және ролін түсіну;адам қызметіндегі ақпаратты сақтау, өңдеу және тасымалдау бойынша қарапайым мысалдар келтіру;ақпараттың әр түрлі формада берілуін анықтай алу.

Критерий B:мәселені анықтай алу және гипотеза ұсыну, зерттеу мақсатын анықтау, қорытынды шығару; зерттеудің әдіс-тәсілдерін анықтай білу; қажетті ақпаратты дұрыс таңдай білу; қосымша ақпарат іздей алу және оны өз бетімен мақсатқа жету үшін қолдана алу.

Критерий C:мәселені шешу жоспарын құру (ресурстар және уақытты қолдану арқылы), өз бетімен сипаттау; өз шығармашылық қызметін тиімді жоспарлау және ұйымдастыру;

Критерий D: компьютермен жұмыс кезінде техника қауіпсіздік ережелерін сақтау; бағдарламалық жабдықтардың мүмкіндіктерін тиімді қолдану; жұмысты жоспар бойынша

орындау; жұмысты белгіленген мерзімде орындау; берілгендерді дұрыс жинақтау және жазу; компьютерде есептер шешу және алынған нәтижелерді талдау; есептерді шешу және өз білімдерін жетілдіру үшін жаңа ақпараттық технологияларды қолдана алу; берілген үлгіге сәйкес жобаны құру; сапалы жоба құру;

Критерий E:жобаның мүмкін болатын бірнеше нұсқаларын құрастыру; өз жобасын берілген үлгіге сәйкес бағалау;

Критерий F:сәйкес терминдерді қолданып, ғылыми ақпаратты жеткізу; өз мысалдарын келтіру және түсіндіру ақпаратты түсінікті түрде көрсету; ақпаратты тиімді түрде көрстеу үшін сәйкес технологияларды қолдану; компьютер көмегімен берілгендерді іздеу,сақтау, құру, өңдеу және тасымалдау тәсілдерін дұрыс қолдану;

Критерий G:шешу әдістерін талдау, өз қорытындыларының дұрыстығын дәлелдеу; шығармашылық авторлық ойларын түсіндіру,талқылауларға қатысу;шығармашылықты талдау жәнебағалау;

Критерий H: қойылған есепті шешу үшін стандартты емес тәсілдерді қолдану; топ мүшелерінің ойларымен бөлісе отырып, команда мүшесі ретінде тиімді жұмыс істеу; қызығушылықпен, тәуелсіз және позитивті түрде жұмыс істеу.

Жоғарыдағы критерилер бойынша қорытындыласақ, бағалау жүйесінің негізгі мақсаты-білім сапасын арттыру болып табылады.

Бүгінгі таңда оқушы білімін критериалды жүйе бойынша бағалаудың өміршеңдігі мен ұтымдылығы дәлелденіп отыр.

Жеке тұлға тәрбиелеуде тіл құзыреттілігінің маңызы ерекше екені белгілі. Әлеуметтік топтарда, қоғамдық түрлі әлеуметтік орындарда тұлғалармен қарым-қатынас жасауды және әрекет етуді қамтамасыз ететін ана тілін және басқа тілдерді меңгеру – заман талабы. Олай болса, білім алушының тіл құзыреттілігін жетілдіруге критериалды бағалау жүйесінің ықпалы өте зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Вуд Д., Брунер, Дж. С., Росс, Г. (1976). Скаффолдинг, тьюторство и компьютерное сопровождение обучения. Журнал детской психологии и психиатрии, 17(2), 89-100.
2.Оценивание учебных достижений учащихся. Методическое руководство/ Сост. Р. Х. Шакиров, А.А. Буркитова, О.И. Дудкина. – Б.: «Билим», 2012. – 80 с. ЭЫДҰ (2014).
3.Ұлттық білім беру саясатына шолу. Қазақстандағы орта білім беру.
4. Пинская М.А. Формирующее оценивание: оценивание в классе: Учебное пособие. – М.: Логос, 2010. – 264 с.
5.Мұғалімге арналған нұсқаулық. Екінші (негізгі) деңгей.
6. http://moodle.nis.edu.kz

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ИНОЯЗЫЧНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Муратова Жанерке Муратқызы
Докторант 2 курса, КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Научный руководитель: к.п.н., доцент **Головчун А.А.**
г. Алматы, Казахстан
Секция: Педагогические науки

Современные процессы интернационализации и глобализации в мире обусловливают повышение требований к качеству иноязычного образования обучающихся всех категорий. Овладение иноязычным общением рассматривается как способность личности осуществлять межкультурное взаимодействие в различных сферах. Более того, современные глобальные

тенденции развития мирового сообщества, расширение международной интеграции и межкультурного взаимодействия, а также международное сотрудничество суверенного Казахстана, повышение статуса языка до уровня транслятора глобальной общечеловеческой культуры, позволило выделить обучение иностранным языкам в приоритет государственной политики в области образования, «обеспечив, тем самым, иноязычному образованию статус обязательной компетентностной составляющей профессиональной квалификации современного специалиста и действенной основы для подготовки молодого поколения к жизнедеятельности в новых условиях международного взаимодействия и сотрудничества» [1, С. 89-187].

Основная ориентация современной образовательной системы на компетентностный подход проявляется через овладение иноязычным общением в результате которого, формируется межкультурная компетенция. Центральным элементом, согласно этому подходу, выступает обучаемый, как субъект межкультурной коммуникации. Компетентностный подход в системе профессиональной подготовки учителя иностранного языка является базовым для формирования профессиональной компетентности субъекта межкультурной коммуникации, поскольку он ориентирован на особое целеполагание в обучении – результат, а именно на формирование компетентностей и компетенций. По мнению С.С.Кунанбаевой, на сегодняшний день компетентностный подход олицетворяет инновационный процесс в образовании, соответствует принятой в большинстве развитых стран общей концепции образовательного стандарта и прямо связан с переходом в конструировании содержания образования и системы контроля его качества – на систему компетентностей. Кроме того, многие российские ученые такие как Д.А. Иванов, В.К. Загвоздкин, И.А. Зимняя, А.Г. Каспржак и другие считают, что компетентностный подход является способом достижения нового качества образования. Он определяет направление изменения образовательного процесса, приоритеты, содержательный ресурс развития. И это не случайно, по мнению Таизовой О.С., речь идет о новой единице измерения образованности человека, т.к. знания, умения, и навыки уже полностью не удовлетворяют, не позволяют показать, измерить уровень качества образования.

Сущность компетентностного подхода подвергается анализу и в ряде трудов: Хуторского А.В., Каспржака А.Г., Ивановой Л.Ф., Митрофанова К.Г., Поливановой Е.Н., Улановской И.М., Цукерман Г.А. и др. Лебедев О.Е. в качестве основных характеристик компетентностного подхода выделяет следующие положения: «смысл образования заключается в развитии у обучаемых способности самостоятельно решать проблемы в различных сферах и видах деятельности на основе использования социального опыта, элементом которого является и собственный опыт учащихся; содержание образования представляет собой дидактически адаптированный социальный опыт решения познавательных, мировоззренческих, нравственных, политических и иных проблем, смысл организации образовательного процесса заключается в создании условий для формирования у обучаемых опыта самостоятельного решения познавательных, коммуникативных, организационных, нравственных и иных проблем, составляющих содержание образования, оценка образовательных результатов основывается на анализе уровней образованности, достигнутых учащимися на определённом этапе обучения» [2, С. 3-12]. Автор продолжает: «традиционный подход к определению целей образования ориентирует на сохранение экстенсивного пути развития школы. С позиций этого подхода, чем больше знаний приобрёл ученик, тем лучше, тем выше уровень его образованности. Но уровень образованности, особенно в современных условиях, не определяется объёмом знаний, их энциклопедичностью. С позиций компетентностного подхода уровень образованности определяется способностью решать проблемы различной сложности на основе имеющихся знаний. Компетентностный подход не отрицает значения знаний, но он акцентирует внимание на способности использовать полученные знания.

Баскаев Р.М. подчеркивает, что «образование с позиции компетентностного подхода – формирование опыта, направленного на решение значимых для личности проблем с использованием имеющихся в культуре социума достижений и осмысления собственного опыта обучаемых» [3, С. 10-15].

Согласно Байденко В.И., «компетентностный подход позволяет создать сквозную модель специалиста, согласующею между собой интересы личности и общества и позволяющую построить систему опережающей трансляции системы рынка труда и запросов социума в образовательное пространство» [4]. Шадриков В.Д. определяет компетентностный подход как «приоритетную ориентацию на цели – векторы образования: обучаемость, самоопределение, само-актуализация, социализация и развитие индивидуальности» [5, С. 34-41]. Как мы видим, взгляд отечественных и российских ученых на определение сути компетентностного подхода во многом совпадает.

В контексте компетентностного подхода, необходимо уточнить определение термина «иноязычное образование». В монографии Кунанбаевой С.С. «иноязычное образование» обосновано «как самостоятельная отраслевая область, имеющую собственную, отличную от «языкового образования» теоретико-методологическую базу, основой которой является межкультурно-коммуникативная теория обучения иностранным языкам» [1, С. 89-187]. Согласно такой трактовке, иноязычное образование как один из компонентов общей системы республиканского образования не может рассматриваться вне связи со средой, в которой оно функционирует и развивается. Расширяющиеся интеграционные процессы, рост профессиональных и научных обменов, углубление международного взаимодействия и сотрудничества в последнее десятилетие стимулировали поступательное развитие иноязычного образования.

Как отмечает С.С.Кунанбаева, основным ориентиром в иноязычной профессиональной подготовке учителей иностранного языка является когнитивно-лингвокультурологическая методология иноязычного образования, представляющая собой концептуальную основу современной теории обучения иностранным языкам и ориентирующая на формирование личности «субъекта межкультурной коммуникации» как «максимально достижимым качественным уровнем в условиях отсутствия языковой и социокультурной среды». Расширение предметной области “иностранный язык” до уровня “иноязычного образования” и смена объекта научного и дидактического изучения “языка” на категорию “лингвокультура” вызвано в первую очередь сменой как целевых установок в обучении иностранным языкам, так и ориентацией на иной конечный результат – формирование межукультурной коммуникации и способности к межкультурной коммуникации у личности, которая как полнорпавный субъект такого взаимодействия определяется как “субъект межкультурной коммуникации” [6, С. 54-55].Если под образованием понимать такое обобщенное определение как “процесс (или результат) освоения определенных обществом уровней культурного наследия общества и связанный с ним уровень индивидуального развития”, а философским отражением образования в этом случае будет осмысление места и роли человека в мире, выявление его взаимоотношений с миром, то в отношении усвоения иностранного языка необходимо построение специфического образования, обеспечивающего “ресоциализацию” или “вторичную социализацию” личности, формирование на этой базе “иной картины мира” у “языковой личности” как субъекта межкультурной коммуникации со сложной когнитивной структурой лингво-культурологических и социальных знаний (базовой и инокультурной), позволяющей ему избирательно и гибко ощущать себя в двух лингво-социальных измерениях, если, конечно, результат иноязычного образования соответствует целевым установкам и обеспечивает сформированность “субъекта межкультурной коммуникации”.

Иноязычное педагогическое образование в контексте компетентностного подхода, базирующееся на гуманистической и культуро-ориентированной методологии, определяет в качестве целей и конечного результата образования “систему компетенций”, которые необходимо группировать по основным типам компетентностей. Так, основные идеи компетентностного подхода сформулированы Л.О. Филатовой следующим образом:

- компетентность объединяет в себе интеллектуальную и навыковую
- составляющую образования;

– понятие компетентности включает не только когнитивную и операционально-технологическую составляющие, но и мотивационную, этическую, социальную и поведенческую;

– компетентность включает результаты обучения (знания и умения), систему ценностных ориентации, привычки и др.;

– компетентность означает способность мобилизовать полученные знания, умения, опыт и способы поведения в условиях конкретной ситуации, конкретной деятельности;

– понятие «компетенции» является понятием процессуальным, т.е. компетенции как проявляются, так и формируются в деятельности;

– компетентностный подход возник из потребности в адаптации человека к часто меняющимся в производстве технологиям. Компетенция - это

– способность менять в себе то, что должно измениться как ответ на вызов определенной ситуации с сохранением некоторого ядра образования: целостное мировоззрение, ценности;

– компетенция описывает потенциал, который проявляется ситуативно,

следовательно, может лечь в основу оценки лишь отсроченных результатов обучения [7, С. 9-11].

Исходя из вышесказанного можно сделать вывод, что компетентностный подход выдвигает на первое место не информированность студента, а умения решать проблемы, возникающие: в познании и объяснении явлений действительности. Природа компетентности такова, что она, будучи продуктом обучения, не прямо вытекает из него, а является, скорее, следствием саморазвития индивида, его не столько технологического, сколько личностного роста, следствием самоорганизации и обобщения деятельностного и личностного опыта. Следовательно, компетентность выступает как сложный синтез когнитивного, предметно-практического и личностного опыта, ее нельзя сформировать, дав обучающемуся учебное задание или включив его «в деятельность», он должен пройти через последовательность ситуаций близких реальности и востребующих от него все более компетентных действий, оценок, рефлексии.

Следовательно, «компетентностная» **теория образования,** самоопределившись в своей методологии и принципах, с неизбежностью подошла к этапу разработки и реализации нового типа образования, определению моделей обучения, формированию конечного результата и целевых установок как системы компетенций и социально-профессиональных форм компетентностей, конструирования нового типа образовательных стандартов, к этапу необходимости решения всех остальных теоретико-прикладных задач, чтобы состояться как самостоятельная и завершенная научно-образовательная платформа.Компетентностный подход – это попытка привести образование в соответствие с потребностями рынка труда. Следовательно, мы считаем целесообразным выделить основной целью иноязычного образования на современном этапе в отечественной и зарубежной методике формирование иноязычной профессионально-ориентированной компетенции. Поэтому по мнению многих ученых, способность и готовность студентов к применению предметных научных знаний в профессиональном общении на иностранном языке достигается именно в процессе формирования иноязычной профессионально-ориентированной компетенции.

Литература:

1. Кунанбаева С.С. Теория и практика современного иноязычного образования. – Алматы : Дом печати Эдельвейс, 2010.

2. Лебедев О.Е.//Компетентностный подход в образовании//Школьные технологии. – 2004. -№ 5. – С.3-12

3. Баскаев Р.М. //О тенденциях изменений в образовании и переходе к компетентностному подходу//Высшее образование сегодня. 2007. № 1. С. 10-15.

4. Байденко В.И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы): Метод.пособие, 2-е изд. – М.: Исслед. Центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. - с. 114.

5. Шадриков В.Д.//Новая модель специалиста: инновационная педагогика и компетентностный подход//Высшее образование сегодня, 2004.- С. 34-41.
6. Кунанбаева С.С.Современное иноязычное образование: методология и теории. - Алматы : Дом печати Эдельвейс, 2005. – С. 54-55.
7. Филатова Л.О. Компетентностный подход к построению содержания обучения как фактор развития преемственности школьного и вузовского образования / Л.О. Филатова //Дополнительное образование. –2005. – No7. – С. 9-11.

СЕМЕЙ ҚАЛАСЫНЫҢ МУЗЕЙЛЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ

Мухаметжанова Н.А.,
Мусаканова Н.Е.
Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Ұлттық тарих - ол сол елдің тұрғындарының тарихы. Шын мәніндегі тарих тұтастай аймақтар мен облыстардың тарихынан тұратыны сөзсіз. Бірінші Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың жарлығымен 2000 жыл - «Мәдениет жылы» деп жариялануы, 2006-2009 жылдарға арналған «Мәдени мұра» бағдарламасының қабылдануы, 2017 жылы жарық көрген «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы еліміздегі тарихи-мәдени орындардың жаңартылуына, қалпына келуіне, көне мәдениет жайындағы түсініктердің өзгеруіне өз ықпалын жасады. Бұл- еліміздің ұлттық тарихымызды жасауға деген қадамы.

Тұңғыш елбасы Н.Ә.Назарбаев қазақ халқының рухани және мәдени астанасына теңеген Семей қаласындағы мәдени ошақтардың дамуы, қалыптасуының шоғыры XX ғасырдың I жартысынан бастау алды. Бұл кезең қазақ интеллегенциясының қалың шоғыры қалыптасқан, жаппай сауатсыздықты жою үрдісінің жүргізілген, қазақ баспасөзінің қарқындаған, саяси- әлеуметтік өмірдің қызған, білім ошақтары мен жоғары оқу орындарының құрылған шағы болды.

XX ғасырдың II жартысында Ұлы Отан соғысынан кейінгі елдің жаңа өмірге көшкендігі және мәдениет, байланыс, мұражайлардың көп ашылған, мәдениет және білім беру ісіндегі дамумен қатар, мәдениет саласындағы кеңестік саясаттың ашық түрде жүргізілген, тәуелсіздік алған кезеңдегі ұлттық мәдениеттің даму алғышарттары, нарықтық кезеңдегі және экономикалық өрлеу аралығындағы мәдени шаралардың пайда болған кезі болды.

Еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуі тарихымыздың көптеген мәселелерін, оның ішінде қазақ мәдениеті тарихының маңызды тақырыптарын өмір шындығына сай қайтадан қарастыруға мүмкіндіктер туғызды. Тақырыпқа негіз болып отырған Семей қаласының музейлерінің қалыптасу тарихы Өлкетану тарихымыздың ең бір қызық кезеңі болып табылады. Сол кездегі ұлттық мәдени ошақтардың пайда болуы халықтың сауатын ашып, жалпы бүкіл қазақ мәдениетіне қосқан өзгерістері орын алған болатын.

Өлкетану тарихына көп көңіл бөлу жөн. Өз ел тарихымыздың өзекті мәселелерін білу, санамызға сіңіру, өркениет ошақтарының қалыптасуын соның мұражайлардың қалыптасу тарихын оқу бүгінгі күннің талабы. Семей қаласының музейлерінің қалыптасу тарихы «Қазақстан тарихының», «Өлкетану тарихының» құрамдас бөлімі болып табылады.

Аталған тақырыптағы зерттеулер негізінен өзіміздің ұлттық тарихшылары тарапынан жазылған. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін мемлекетіміздің тарихына көп мән берілді. Аталған тақырыпқа қатысты деректер журнал, газет, оқулықтарда көптеп кездеседі. Жалпы алғанда, Шығыс Қазақстандағы, соның ішінде Семей қаласындағы мәдени ошақтардың, музейлердің қалыптасуы мен дамуының қажеттілігін жүзеге асырған бірқатар тарихшы ғалымдардың еңбектерінен бастау алады.

Семей қаласының мәдени нысандардың ішіндегі бір тарихи орын өзіндік бағасын алып, толық зерттелсе, екінші біреуі нақты

Тәуелсіздік алғаннан бері Семей қаласының музейлерінің қалыптасуын тарихын зерттеуге арналған өлке тарихшыларының көптеген монография жұмыстары, мақалалары , көмекші құралдары жарық көре бастады.

Шәкәрім атындағы Семей Мемлекеттік Университеттің Қазақстан тарихы кафедрасының профессоры А.И. Исиннің басқаруымен 2017 жылы Семей қаласының облыстық тарихи-өлкетану музейі археологиялық қорының катологі жарық көрген.

«Семей таңы» газетінің диреторы Риза Молдашеваның «Семей өңіріндегі басылымдар» еңбегінде алғашқы пайда болған «Сарыарқа», «Қазақ тілі» газеттері туралы, оның тұңғыш редакторлары, газеттің ұстанған саясаты жайында, Семей қаласының мәдени тұрғыда дамуы туралы жалпы мәліметтер берсе [1], Қазақстан Республикасының Білім және Ғылым Министрлігі ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директорының орынбасары, т. ғ. д., доцент Светлана Әдепқызы Батыс Сібір Географиялық қоғамының Семейде алғаш ашылуы, ашылуға кімнің ұйтқы болуы, бөлімшемен қазақ зиялыларының қарым- қатынасы, жазбалар туралы құнды мәліметтер келтіреді [2]. Тарихымыздан белгілі Батыс Сібір Географиялық ұйымының білім мен мәдениетке, соның ішінде музейлердің ашылуына қосқан үлесі зор. Н.Я. Коншиннің бастамасымен 1898 жылы Семей қаласында Ресей Географиялық қоғамының бөлімшесін ашу туралы мәселе көтеріліп, 1902 жылы ол салтанатты жағдайда ашылады [3]. Стастикалық комитеттің хатшысы болған Н.Я.Коншин «Семей облыстық ведомствосы» газетіне осы облыстың аса бай табиғи байлығын, археологиялық, мұрағаттық, этнографиялық, мұражайлық тарихын зерттеуде географиялық қоғам бөлімін ашу өте қажеттілігін айтып, мақала жариялайды. Бұған жоғарыдағы билік көңіл бөліп, Семей облыстық әскери губернатор Александр Федорович Карпов 1902 жылы 21- ақпанда Батыс Сібір бөлімінің төрағасына Семейде бөлімше ашу туралы өтініш түсіреді. Бөлімшенің ең алғашқы төрағалық қызметіне Н.Ф.Ницкевич, ал бөлімшенің іс басқарушылығына Н.Я.Коншин сайланады. Бұл бөлімнің ашылуына жергілікті оқымысты ғалымдармен қатар Семейге саяси жер аударылып келген Е.П.Михаэлис, С.С.Гросс, А.Л.Блэк, А.А.Леонтьев белсене атсалысып, зерттеулер жүргізіп, тамаша құнды материалдар жинап, ғылыми еңбектер жазады[3].

Бөлім Семей облысындағы ең алғашқы өлкетану орталығы болып, өлкеде географиялық, геологиялық, тарихи, этнографиялық, статистикалық, археологиялық зерттеулер жүргізіп, ғылым саласын аса құнды мағлұматтармен қамтамасыз етеді. Бөлімше мұражайы ұйымдастырылып, оған жергілікті орындар мен Бұқтырма, Зайсан, Қарқаралы өңірлерінен әкелінген тарихи ескерткіштер қойылады.

1911 жылы бөлімше музейі бірінші Батыс Сібір ауыл шаруашылық көрмесіне қатысып, өздерінің жинаған 862 экспонатын жұртшылық назарына ұсынып, үлкен күміс медаль жеңіп алады. Міне, осы сәттен бастап Семей қаласында қазақ халқының мәдениеті, әдебиеті, тұрмыс – салтынан көрініс беретін Қазақстандағы маңызды музейлердің бірінің кірпіші қаланады. Музейдің ашылуына және дамуына ұлы ақынымыз Абайдың да қосқан үлесі зор болды.

Семей қаласы мен орыстың атақты жазушысы Ф.М.Достоевскийді оның айдауда болған жылдары (1854-59) байланыстырады. «Петрашевшілдер» ісі бойынша Омбы острогында каторгада (1849-54жж) болған жазушы үшін, Семей кезеңі 7-ші Сибирь линиялық батальонындағы ауыр солдаттық қызмет, одан соң унтер-офицерлік және прапорщиктік қызмет уақыты еді. Бұл «мәйіттер үйінен» кейін өмірге қайта оралудың баяу да ауыр кезеңі болатын. Мұнда Достоевский алғаш рет ғашық болып, М.Д.Исаеваға үйленген. Ол бұл кезде әдебиетке қайта оралуға қауырт қам жасап жүрген. 1965 жылы осы ескерткіш үйде Достоевский атындағы №15 қалалық кітапхана ашылды. 1969 жылы облыстық тарихи-өлкетану музейінің филиалы Достоевскийдің пәтер-музейі келушілерді қабылдады. Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің 1971 жылғы 7 мамырдағы № 261 Қаулысымен Ф.Достоевскийдің Семей облыстық әдеби-мемориалдық музейі ашылды. 1974-75 жылдары ескі үйге қосымша қазіргі заманғы екі қабатты ғимарат салынды. Оның екінші қабатында экспозиция залы, бірінші қабатында қор қоймасы,

ғылыми кітапхана мен оқу залы, киноколлекциялық зал орналасқан. Музейдің жобасын "Семсель-проект" институты жасаған. Бас сәулетшісі В.Ф.Власов болып табылады.

Ғалым, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Тарихшылар мен қоғамтанушылар академиясының академигі Ғани Қарасаевтың «Шығыс Қазақстанға саяси жер аударылғандар» еңбегінде саяси жер аударылған украин, поляк, орыс демократтарының атқарған қызметі, жазған шығармалары өздері құрған мәдени ұйымдардың қызметі туралы баяндайды [4]. Сонымен қатар т.ғ.к.,доцент Қырықбаева Эльмира Омарбекқызының «Семей қаласының тарихы: әлеуметтік-экономикалық және мәдени аспектісі» атты ғылыми диссертациясы қорғалып, аталған Семей қаласының мәдени дамуының аспектісін зерттеуге арналған көмекші құрал болып табылады. [5]. Қазіргі таңда Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетеінде Қазақстан тарихы кафедрасында оқытушы қызметін атқаратын т.ғ.к., доцент Нұргүл Мухаметжанованың «Өскемен қаласының әлеуметтік экономикалық және мәдени даму мәселелері» атты ғылыми диссертация қорғалған[6]. Диссертация жұмысында Семей қаласының да мәдени ошақтарының дамуы жанама түрде қарастырылады.

Сонымен қатар Нұрбек Шаяхметовтың «Ұлттық білім берудің көшбасшылары» мақаласында ХХ ғасырдың басындағы Семей өңіріндегі білім беру деңгейі, мектептер саны, мектепте оқыту бағдарламасы, ұлттық білім беруге деген жүйенің дамығандығын ашып көрсетеді [7].

Шәкәрімтану ғылыми- зерттеу орталығының ірі ғылыми еңбегі «Шәкәрім Энциклопедия» кітабында алғашқы баспаханалар, Алғашқы «Ес- Аймақ» дала театрының қойылымдары, оның әлеуметтік маңызы, «Жанар» тұңғыш жастар ұйымының қызметі, оның ұстанған бағыты, қоғамға ықпалы туралы, «Таң» журналы мен «Қазақ тілі» газеттері жайында қысқаша нақты деректер келтірілген. Сонымен қатар, Көкбай медресесінің, Әуезовтің Бөрілідегі мұражай үйі, Достоевский атындағы мұражай, Абай мұражайы, Шәкәрім кітапханасы туралы және тағы басқа да құнды мәліметтер енгізілген[8].

Ал, өңірдегі тарихи орындар байланысты бізге мәлім емес немесе аз хабарда болған мәліметтер газет пен журналдарда көптеп кездеседі.

Қорыта айтқанда, Семей қаласының музейлерінің қалыптасу тарихы танымды әрі қызықты кезеңдерді құрайды. Музейлер мен мәдени ошақтардың қалыптасуында қазақтың ұлы ақыны Абай мен ғұлама Шәкәрімнің, бірегей жазушы Мұхтар Әуезовтың, Алаштың арыстары мен Ресейден жер аударылған немесе қызметпен келген танымал тұлғалардың қолтаңбасы жатыр. Осы себептен де Семей қаласының музейлерінің тарихын зерделесек, халқымыздың тарихына тағы бір қадам жақындай түсеміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Молдашева Р. Семей баспасөзінің қалыптасуы.// Семей таңы.- 2004.- №27- 5б.
2. Әдепқызы С. Семей бөлімшесінің қызметі.// Қазақ тарихы.- 2001.- №1-25б.
3. Бектеміртегі Ш. Мұражай- тарихымыздың айнасы.// Семей таңы.- 1991,-№114,- 2б.
4. Қарасаев Ғ. Шығыс Қазақстанға саяси жер аударылғанда/ Қарасаев Ғ.М. //Қазақ тарихы.- 2001.- №3.-19 б.
5. Қырықбаева Э. Семей қаласының тарихы: әлеуметтік-экономикалық және мәдени аспектісі (1946-1990 жж.). // Т. ғ. д. диссерт. – Алматы, 2000. – 230 б.
6.Мухаметжанова Н. Өскемен қаласының әлеуметтік экономикалық және мәдени даму мәселелері(1946-1990жж.).//Т.ғ.к.диссерт.-Алматы,2007.-28 б
7. Шаяхметов Н. Ұлттық білім берудің көшбасшылары.// Қазақ тарихы.- 2001.- №4-57б.
8.Шәкәрім Энциклопедия.-Семей- Шәкәрімтану ғылыми- зерттеу орталығы,- 2008-6б

УДК 338.22.021

АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Нурмухаметов Нурбахыт Нурбопаевич
Мухтархан Асет Булатович
ЕНУ им. Л.Н.Гумилева
г. Нур-Султан, Казахстан

Annotation.The article explores and summarizes the characteristic special trends of the digital economy. Considered a priority role for Kazakhstan digital economy. Kazakhstan has developed a state program that will promote the development of enterprises, taking into account the development of the global digital economy. The role of innovative technologies in crisis management in modern enterprises is considered.

Keywords: globalization, innovation, innovation management, enterprise, competitiveness, crisis, crisis management, digital economy, digital services, digital technologies, financial technologies.

Технологические изменения, характерные для XXI века в части «сращивания» телекоммуникационных, технологий и инноваций, обусловили введение в научный оборот понятий «цифровые технологии», «цифровая экономика». Последняя представляет собой тип экономики, который характеризуется активным внедрением и использованием цифровых технологий хранения, обработкой и передачей информации во все сферы человеческой деятельности.

Ценными в научном смысле исследованиями проблематики становления цифровой экономики являются научные труды и практические исследования и разработки таких известных ученых и изобретателей как В. Айзексон, С. Бранд, Дж. Уэйлс, Э. Уильямс, Б. Гейтс, Б. Елбрехт, Д. Энгельбарт Дж. Ликлайдер, Дж. Фон Нейман, Э. Петерс, С. Хантингтон.Теоретическим, методологическим и практическим аспектам антикризисного управления и управления предприятием в нестабильных экономических системах посвящены труды таких ученых, как И. Т. Балабанов, С. Г. Беляев, А. А. Терещенко, А. Г. Грязнова, С. М. Онисько Т. С. Клебанова, Л. А. Лигоненко, А. И. Пушкарь, И. А. Бланк, М. Хаммер и др

В эпоху цифровой экономики основным ресурсом является неисчерпаема, точная, надежная, правдивая и своевременная информация. Основной площадкой для развития цифровой экономики является виртуальная сеть неограниченного Интернета. В эпоху рыночной экономики и во времена Смита имело смысл рассчитывать точку безубыточности и оптимальные размеры фирм и компаний, для цифровой экономики - это не важно: компания может быть очень маленькой и при этом успешно развиваться. Владелец может быть одновременно и руководителем, и исполнителем всех этапов работы компании[3,с.73-74].

Главной «ценностью» в цифровой экономике является клиент - который становится главным в процессе экономической деятельности, потому что без него нет смысла в ней самой. Клиент выбирает товар полагаясь на советы, личный опыт и рекламу, продавец не имеет возможности лично контактировать с покупателем.

Актуальность темы антикризисного управления предприятий в цифровой экономике заключается в создании эффективной системы хозяйствования в условиях кризиса.

В связи с этим особое внимание должно уделяется организации и совершенствованию всех аспектов антикризисного управления, внедрению общих принципов и методов управления в кризисных ситуациях, совершенствованию кадрового менеджмента для преодоления и восстановления неплатежеспособности предприятия, применения всех новейших инновационных технологий цифровой экономики для работы предприятия, а также проведению мероприятий по обеспечению стабильного функционирования тех предприятий, которые не хотят потерять свои позиции в условиях цифровой экономики.

Главная задача антикризисного управления предприятием в цифровой экономике заключается в разработке наименее рисковых управленческих решений, позволяющих достичь заданных целей и результата с минимальным количеством вспомогательных средств и при минимальных негативных последствиях.

Внедрение цифровой экономики в Казахстане на начальном этапе должно происходить одновременно по трем следующим направлениям:

- технологическим, где все решения технико-технологического характера, должны быть стандартизированы, то есть быть безопасным и сертифицированными;
- институционально-экономическим, предусматривающий организацию новых моделей управления и бизнес моделей с использованием умных вещей, промышленного Интернет вещей, блокчейн технологии, ее институционального обеспечения, соответствовать нормативно-правовой базе социально-экономических отношений общества;
- производственным, включающий в себя конкретные бизнес приложения, которые соответствуют требованиям моделей управления второго направления, основанный на техническом обеспечении и инфраструктуре первого направления [1, с. 123].

Цифровая эпоха меняет подход к ведению бизнеса, а также требования к используемым информационным технологиям: систем управления маркетингом, продажами и сервисом; телефонии и мессенджерами; системам документооборота и управления персоналом; учетных систем и множества других корпоративных приложений.

Что касается Казахстана то следует отметить он не начинал с нуля, в 90-е годы еще стартовала госпрограмма по форсированному индустриально-инновационному развитию предприятий страны, инициирована программа международного образования «Болашақ», в 2005 году начато формирование электронного правительства. Также в Казахстане уже создан ряд элементов инновационной экосистемы, функционирует специальная экономическая зона ПИТ «Алатау», «Назарбаев университет», запускается международный технопарк Astana Hub.

«Цифровые» технологии необходимы для роста эффективности казахстанских промышленности, а в некоторых секторах они становятся основой продуктовых и производственных стратегий предприятий. Их преобразующая сила меняет традиционные модели бизнеса, производственные цепочки и обусловливает появление новых продуктов и инноваций.

По предварительным подсчетам прямой эффект от цифровизации экономики Казахстана к 2025 году позволит создать добавочную стоимость на 1,7 — 2,2 трлн. тг, таким образом обеспечив возврат от инвестиций в 4,8 — 6,4 раза к 2025 году к общим объемам инвестиций с учетом частных инвестиций.

Создание новых инновационных структур - одна из основных задач экономической политики как экономически развитых, так и развивающихся стран. Инновационная деятельность является одним из ключевых мероприятий по выводу предприятия из кризиса, связанная с привлечением различных ресурсов, основными из которых являются инвестиции и затраты времени на научные, информационные и технические разработки и технологическое освоение масштабного производства новой продукции. Особую роль здесь играет управленческий персонал, его способность разрабатывать и принимать инновационные решения[2, с.265-266].

Система инновационного управления должна быть направлена на формирование эффективной политики нововведений, позволяет работать, избегая кризисных ситуаций и занимать лидирующие позиции. Антикризисная программа предприятия является центральным звеном антикризисного управления, эффективность которого определяется отсутствием признаков кризисного состояния и низкой вероятностью банкротства.

Эффективное управление инновационным процессом невозможно без использования организационно-экономических механизмов. Это связано с характерными для инновационной деятельности условиями неопределенности, а именно, существование опасности того, что новая продукция потерпит коммерческую неудачу на рынке. Одним из возможных путей решения этой проблемы может стать формирование специальной инфраструктуры [3, с.71].

Инновационная инфраструктура является организационно-материальной, финансово-кредитной и информационной базой для создания условий, способствующих эффективному распределению средств существования и предоставлению услуг для развития инновационной деятельности, технологического процесса коммерциализации научно-технической продукции конкурентоспособных предприятий.

Одним из положительных факторов развития инновационных структур в государстве является развитие предпринимательства малого и среднего бизнеса, помогаетрешать проблемы занятости и социальной стабильности общества и способствуетрешению задач инновационной политики в рамках антикризисного управления государства в целом.

Концептуальной основой обеспечения стабильности функционирования предприятий в условиях динамичного экономического среды, несет риски возникновения кризисных явлений, должна стать научно обоснованная инновационная стратегия предприятия, закладывается в основу будущей антикризисной программы.

Итак, политика антикризисного управления в цифровой экономике, ориентированного на преодоление кризисных ситуаций и предотвращения их появления в будущем, должна предусматривать следующие мероприятия:

- постоянное осуществление мониторинга финансового состояния предприятия с целью своевременного выявления кризисных явлений;
- использование наиболее эффективных мер по финансовой стабилизации предприятия;
- совершенствования управления финансами на основе комплекса инновационных мероприятий;
- внедрение или активизации уже существующих инновационных процессов во всех направлениях хозяйственной деятельности предприятия, таких как:
- внедрение новых методовпроизводства;
- производство новых, усовершенствованных продуктов;
- выход на новые рынки сбыта продукции;
- проведение реорганизации системы управлениянредприятием; - расширение круга источников финансирования предприятий [4, с.169].

Таким образом, во избежание угрозы потери конкурентоспособности предприятия и возникновения кризисной ситуации, в худшем своем проявлении грозит банкротством, необходимо постоянно обновлять продукцию и производство. Любое предприятие, которое хочет выжить в условиях рынка,должно иметь в распоряжении механизм восстановления и обладать процедурами инновационного управления. В Казахстане на сегодняшний день создается среда в которой развивается экономика будущего - цифровая экономика, это является залогом успешного развития предприятий на территории Казахстана.

Список источников

1. Бланк, И. А. Антикризисное финансовое управление предприятием [Текст] / И. А. Бланк. – М.: Эльга, Ника-Центр, 2012. – 672 с.
2. Епифанова И. Ю. Сущность антикризисного управления предприятия [Электронный ресурс] / И.Ю. Епифанова, Н.А. Оранская // Экономика и общество. - 2016. - № 2. - С. 265-269. - Режим доступа: www.economyandsociety.com
3. Зверук Л.А. Антикризисное управление предприятием в условиях инновационного развития / Л.А. Зверук, Н.М.Давиденко // Международный научный журнал «Интернаука». - 2017. - №1 (2). - С.69-75.
4. Шилова А.Ю. Разработка антикризисной программы предприятия в условиях инновационного пути развития [Текст]: / А.Ю. Шилова // Маркетинг и менеджмент инноваций. - 2013. - № 4. - 340 с

UDC 316.334:81

INTERDISCIPLINARY COMMUNICATIONS AS A MEANS OF MOTIVATION OF STUDENTS TO STUDY LANGUAGES AT THE UNIVERSITY

Мырзаханова Айнур Темирбулатовна
г. Темиртау, Казахстан

For modern students of non-linguistic universities, the study of three languages is no longer just a mandatory element of the educational program. Proficiency in three languages becomes an essential quality necessary for a future specialist.

Today, knowledge of three languages provides self-confidence, the ability to withstand competition in the labor market in comparison with graduates who know only their native language.

Often, students of non-linguistic universities push the study of languages into the background, citing the fact that these subjects are non-core, as well as the lack of time to study the language.

According to various sources, about 50% of students recognize the need to learn a language and a different culture. The question of increasing students' motivation to learn languages at a university remains at a high level. Language training should be carried out taking into account professional orientation.

Teachers of language disciplines play an important role in the learning process, as serve as a kind of mediator between cultures. The teacher can not just provide certain data on vocabulary, grammar, he must be in a constant dialogue, which involves the careful development of a learning strategy, the proper organization of classes.

Thus, for a teacher of linguistic disciplines of a non-linguistic university, the development of a learning strategy begins with student motivation.

To successfully learn languages, students must clearly understand and realize the need for knowledge of the language and in what area of activity they will use it. Having a student’s ability is not a guarantee of success, as in the absence of proper motivation, the student on his own initiative will not be included in the educational process.

Students have a leading motive for the near future, which they cannot imagine without education. The motives associated with the future profession, to one extent or another, will encourage the student to master languages in an expanding market and business relations between Russia and foreign countries.

Separately, we would like to dwell on the discipline "Professional Russian Language", because this subject is designed for students of Kazakh departments (undergraduate).

In language education, the Russian language retains the social functions of language, science and culture, and therefore the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan pays great attention to the study of both standard and professional Russian.

Access to scientific information on the specialty not only in the native language, but also in Russian, its effective assimilation provides high-quality education.

The work on forming a stable motivation for learning the Russian language should be carried out in two directions: cognitive and educational. [1, p.135]

Interest in learning the Russian language should be based not only on the content of the textbook, but also, mainly, on the process of acquiring knowledge: to do homework, read additional literature, apply the knowledge gained in practice, overcome difficulties and obstacles in the educational process.

The formation of students ' interest in the discipline and the process of acquiring knowledge is influenced by many other factors: a combination of different methods, techniques and means of training, clarity and organization of the educational process, erudition of the teacher, technical training tools, etc.

If students understand that the knowledge to be learned in the classroom is widely used in practice and in life, they will try to learn it well.

One of the important factors of stable motivation of studying the Russian language is the satisfaction of students with their success. This factor is primarily important for those students who study with difficulty or have gaps in knowledge. There are also students who are studying under the program "Serpin-2050" have excellent results in other subjects, and the Russian language is given to them more difficult, due to various circumstances. Over time, it becomes more difficult for them to acquire knowledge, they begin to lose faith in their abilities and stop learning, or lose interest directly in one discipline. This is one of the main reasons for failure.

As a result, there is a negative, negative attitude to the subject. The task of the teacher is to create a situation of success for such students in a timely manner, to instill confidence in their abilities. [2, p.13]

It is advisable to create a situation of success and strong students. If the student's learning is easy, he does not feel intellectual satisfaction. Constant performance of tasks of average and low level leads to forgetting of the knowledge received earlier. Thus, it becomes less interesting to learn them. Therefore, the teacher must offer a group of multi-level tasks: creative, constructive, reproductive.

Scientists who study language acquisition motivation distinguish between external and internal motivations.

External motivation is a means to achieve a goal, for example, to find a high-paying job, get a position, etc. the learning process is perceived as a vital necessity or as a road to personal well-being. External motivation aims students to achieve the final result.

Internal motivation is an understanding of meaning, conviction.

If the external motivation performs a "strategic role", the internal - "tactical", because it is stimulated by the process of mastering the language.

Internal motivation has several varieties:

1. Communicative is the main type of motivation, because the ability to communicate is the first and natural need of language learners. However, this type of motivation is the most difficult to maintain. Russian is an artificial means of communication when mastering the Russian language in the atmosphere of the native language (Kazakh).

The formation of communicative motivation is directly related to the use of the Russian language in practice. Russian literature should be reviewed and discussed as much as possible, it should be recommended to write articles in Russian, term papers or theses, or annotations to them, etc.

Russian as a means of communication, it is necessary to create an environment of real (not classroom-laboratory, artificial) communication, to actively use the Russian language in living, natural situations.

2. Linguistic recognition is a type of intrinsic motivation based on the desire of the trainees to the knowledge of linguistic phenomena.

3. Professional – is the action of specific motives that determine the choice of profession and long-term performance of duties associated with this profession. Strong professional motivation can be a source of great success in learning any language. [3, p. 85]

Professional motivation is formed when establishing interdisciplinary connections in the process of training specialists. In Kazakhstan, the "cross-subject" approach to the construction of the learning process is also widely used as one of the elements of higher education.

Providing interdisciplinary connections allows you to solve such problems of teaching the Russian language, which are aimed at teaching students to apply them in a specific situation.

An interdisciplinary approach allows for more targeted training of specialists and significantly increases the effectiveness of training.

At the level of the content interdisciplinary connections can occur in different forms:

- selection of the content of a certain academic discipline depending on the nature and goals of students ' education, the level of teaching and the specific content of other academic disciplines;

- creation of courses "at the junction" of several sciences, including sections of these sciences.

With the participation of teachers of special disciplines, it is possible to implement projects within the framework of the discipline "Russian language". Teachers can help you navigate a large

number of sources so that students can select the material that will help them best reveal the subject of their research.

The student must be able to describe or verbally present in Russian the course and result of their research. The genre of the presentation should be close to the general scientific style, have a more academic character. At the same time, it is important to express the author's attitude to the subject of research, to the problems under consideration.

The result of such projects can be:

- scientific report on the problem of research in Russian, which can be read at the student conference;
- scientific article with a brief summary in Russian, prepared for publication and posted on the university's website;
- special question in the course or diploma project;
- summary of the diploma project in Russian and, ideally, the defense of the diploma project, preferably in three languages.

Thus, the establishment of interdisciplinary connections can contribute to the creation and development of a strong motivation for learning, the development of a conscious attitude to learning, to the learning process, to the process of acquiring knowledge and skills. The student thus turns from an object into a subject of the educational process, which is now a condition for successful learning.

Reference:

1. Ilyin U. G. Motivation and motives. – SPb.: Peter, 2006. - 512c.
2. Litvinenko E. Yu., Zhukova N. A. Sociocultural component in the process of training a highly professional specialist / Collection of materials of the XI interuniversity conference "Teacher and student: communication and interaction" - Novocherkassk, 2005. - p. 11-15.
3. Pedagogy and psychology of higher education: Textbook. - Rostov n/A: Phoenix, 2006.- 512c.

ІШЕК ИНФЕКЦИЯСЫНЫҢ ТАРАЛУЫ

Насрединова Данара Бесебайқызы
Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің магистранты,
Ғылыми жетекшілері: **Аубакирова Сара Мусаевна** жоғары санатты дәрігер бактериологиялық зертханасының меңгерушісі,
Сұраншиев Жанболат Әміреұлы доцент, ветеринария ғылымдарының кандидаты

Қазіргі уақытта ішек инфекцияларыы өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша әлемде күн сайын диареяға шалдыққан 275 миллион науқас тіркеледі екен. Бұл дертпен әлемнің барлық дерлік елдерінің адамдары, әлеуметтік мәртебесіне, ұлтына, нәсіліне, жынысына және жасына қарамастан ауырады. Жиі жағдайда екі жастан алты жасқа дейінгі балалар шалдыққыш келеді. Ауру жыл мезгілінің барлық ауқытында, бірақ көбінесе көктем-жаз мезгілдерінде жиі кездеседі [1, с 183-187].

Жіті ішек инфекциясы – ішек жолдарын зақымдайтын инфекциялық аурулар тобына жатады. Бұлардың ішіндегі қауіпсізі – тамақтан улану, ал ең қауіптісі – тырысқақ, іш сүзегі, ботулизм, сальмонеллез, дизентерия, бруцеллез бен йерсиниоз. Олар бүкіл әлем бойынша ауру мен өлімнің негізгі себебі болып қала беруде, нәтижесінде жыл сайын 600 мыңнан 1,5 миллионға дейін адам көз жұмады (олардың 2/3 бөлігі 10 жасқа дейінгі балалар). Жаз айлары тек демалуға арналған уақыт ғана емес, өкінішке орай, әртүрлі аурулардың қоздырғыштарының, ең алдымен жіті ішек инфекцияларының таралуына ең қолайлы уақыт болып саналады. Аталмыш инфекция көзі ауру адамдар, бактерия тасымалдаушылар, кеміргіштер, гельминттер, дұрыс жуылмаған көкөністер мен жемістер, дұрыс сақталмаған және тез бұзылатын тағамдар [2, с 681-683].

Ішек инфекциясының қоздырғыштары: бактериялар (тырысқақ, дизентерия, іш сүзегі), токсиндер (ботулизм), сонымен қатар вирустар (энтеровирус, ротавирус) және т.б. болуы мүмкін.

Науқастар мен инфекция тасымалдаушылар микробтарды сыртқы ортаға құсығы, зәрі және нәжісімен шығарады. Инфекция қоздырғыштары сыртқы орта жағдайларына, суыққа төзімді келеді, алайда оларға жылу мен ылғалды орта қолайлы болып келеді. Олар қолда, ыдыстарда, ойыншықтарда, тұрмыстық заттарда, топырақта, суда ұзақ уақыт сақталуы мүмкін. Олардың көпшілігі бөлме температурасындағы тағамдарда, тіпті төменгі температурада да өсе алады [3, с 141-145].

Дизентерия өңделмеген сүт ішкенде, үй жағдайында дайындалған сүзбе мен қаймақ жегенде басталуы мүмкін. Ішек таяқшалары сапасы нашар айран мен йогурттан да анықталады. Стафилококкалар болса кілегейлі торттар мен ірімшіктерде кездеседі. Ал сальмонеллалар (олардың саны 400-ге жуық) организмге жұмыртқа, тауық еті, шұжықтар, нашар жуылған немесе лас сумен жуылған көкөністермен түседі. Микробтар ең көп мөлшерде банкноттарда және сауда орталықтарындағы азық-түлік арбаларының тұтқаларында болатындығы дәлелденген.

Микробтар организмге түскен уақыттан бастап 6 - 48 сағат аралығында жіті ішек инфекциясына тән жүрек айнуы, құсуы, дене қызуының көтерілуі, іштің түйіліп ауыруы, ішінің өтуі, тәбетінің нашарлауы және шөлдеуі сияқты белгілер байқалады [4, с 561-562].

Медициналық статистика көрсеткіштері бойынша Қазақстан Республикасында жиі кездесетін аурулардың арасында ішек инфекциялары екінші орын алса, жаз айларында тамақтан уланулардың тіркелуі бірнеше есеге арта түседі.

Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің Қоғамдық денсаулық сақтау комитетінің "Ұлттық сараптама орталығы" ШЖҚ РМК Нұр-Сұлтан қаласы филиалының зертханасында 2017, 2018 және 2019 жыдың 9 айында бактериологиялық зерттеуден өткен пациенттер туралы мәліметтер 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте. 2017 – 2019 жылдар аралығында бактериологиялық зерттеуден өткен адамдар туралы мәліметтер

Тексеруден өткен жылдар	**Ішек инфекция-сына күдікті науқастардың саны**	**Профилактикалық мақсатта тексеруден өткен пациенттер саны**	**Эпидемиялық көрсеткіштері бойынша тексерілген адамдардың саны**	**Барлығы**
2017 ж	3328	88430	5220	96978
2018 ж	2471	49006	5420	56897
2019 ж. 9 айында	1509	29590	1928	33027

1-кесте мәліметтері бойынша 2017 жылы ішек инфекциясына күдікті 3328 науқас, профилактикалық мақсатта 88430 және эпидемиялық көрсеткіштері бойынша 5220 адам тексеруден өтсе, 2018 жылы, сәйкесінше 2471, 49006 және 5420 пациенттің сынамалары тексерілген, ал 2019 жылдың 9 ай ішінде ішек инфекциясына күдікті 1509, профилактикалық мақсатта 29590 және эпидемиялық көрсеткіштері бойынша 1928 пациентке бактериологиялық зерттеу жүргізілді.

Жүргізілген бактериологиялық зерттеу нәтижелерінің көрсеткіштері 2-кестеде берілген.

2-кесте. 2017-2019 жылдар аралығында жүргізілген бактериологиялық зерттеу нәтижесінде бөлініп алынған ішек инфекцияларының қоздырғыштары

Жылдар	*Shigella*	*Salmonella*	*St.aureus*	Шартты патогенді флора
2017 ж	10	22	1424	2507
2018 ж	2	22	1304	3790

2019 ж. 9 айында	-	18	1112	2951

Кесте көрсеткіштері бойынша 2017 жылы бактериологиялық зерттеуден өткен 96978 пациенттің 10-ынан (0,01%) *Shigella,* 22-сінен (0,02%) *Salmonella,* 1424-інен (1,47%) *St.aureus,* ал 2507 (2,58%) адамнан шартты патогенді флора анықталды. 2018 жылдарда 56897 тексеруден өтіп, олардың ішінен 2 (0,003%) адамнан, *Shigella*, 22 (0,038%) адамнан *Salmonella,* 1304 (2,29%) адамнан *St.aureus,* ал 3790 (6,66%) адамнан шартты патогенді флора айқындалды. Ал 2019 жылдың 9 айында жалпы тексеруден өткен 33027 адамның 18-інен немесе 0,05%-ынан *Salmonella,* 1112-інен немесе 3,36%-ынан *St.aureus,* ал 2951-інен немесе 8,93%-ынан шартты патогенді флора айқындалған болса, *Shigella* ешкімнен анықталмады [5].

Зерттеу нәтижелерін қорытындылай келе жылдан жылға ішек инфекцияларының тіркелуі арта түскендігін байқауға болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Б. Борисов Медицинская микробиология, вирусология и иммунология // Москва 2005 г. стр. 183-187
2. Под редакцией академика РАМН А.А.Воробьева Медицинская микробиология, вирусология и иммунология// Москва 2008 г. стр 681-683
3. Б.А. Рамазанованың және Қ. Құдайбергенұлының редакциялауымен МЕДИЦИНАЛЫҚ МИКРОБИОЛОГИЯ// Алматы қ. 2010 141-145 бет.
4. О.К. Позднев Под редакцией академика РАМН В.И. ПокровскогоМедицинская микробиология // Москва 2001 г. стр 561-562
5. http://www.nce.kz/kz/

УДК 8.82

МОДЕЛИРОВАНИЕ И СТРУКТУРИРОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Наурызбаева Раушан Тюлюгеновна
педагог-исследователь
г. Талдыкорган, Казахстан

Известно, что одной из основных единиц изучения языка в школе является текст, а изучение художественного произведения представляет немалые сложности для учителя-словесника и учеников, так как соединить непосредственное эмоциональное восприятие с углубленным разбором частей и строк, не утратив живого эстетического впечатления, как добиться сопереживания и поддерживать эту атмосферу в течение всех 40 минут урока, какие предпочесть методы и приемы работы, способные открыть ученикам глубину произведения, стимулировать их читательскую и познавательную активность?

Но прежде чем приступать к изучению произведения ученики должны иметь представление об идейно-художественном, сюжетно-композиционном, пообразном, стилевом анализе текста т.е. том объеме теоретико-литературных понятий, который необходим при анализе произведений словесного искусства.

В данном случае наиболее эффективна методика работы с художественным текстом казахстанского ученого-литератора В.В. Савельевой, которая предлагает метод хронотопического анализа, которому подвластны и проза, и драма, и лирика, и многотомные романы, поэтому комплексный анализ произведений словесного искусства необходим, так как на данном этапе перед школой поставлена цель функционально использовать свои знания, а функциональная грамотность по литературе подразумевает грамотность чтения. Поэтому важно не только знание текста, не только понять и осмыслить авторскую позицию, но и согласиться или отстоять свою собственную точку зрения, прочесть между строк, домыслить и дать свою интерпретацию текста, чем мы с удовольствием занимаемся на уроках литературы.

Изучение литературы должно быть функциональным, поэтому необходимо усилить работу по формированию грамотности чтения как необходимого навыка работы с текстом в качестве основного источника информации, умение добывать самостоятельно новые знания и

применять их в разнообразных учебных и внеучебных ситуациях, что отвечает познавательной политике развития функциональной грамотности.

Отсюда следует, что перед общеобразовательной школой выдвигается требование улучшить преподавание всех общеобразовательных дисциплин, в том числе и гуманитарных. С принципиально новых позиций должен решаться вопрос о повышении качества знаний учащихся.

Общеизвестно, что в учебниках после текста, обычно, предлагаются несколько форм вопросов для раскрытия идейно-художественного содержания, а ученик должен уметь не только анализировать художественный текст по предложенному алгоритму и постигать ценности словесного искусства в его соотнесении с фактами культуры и истории, но и отстаивать собственное мнение с привлечением необходимых аргументов, высказывая его в устной, письменной, но и в графической форме, чего требует обновленная программа образования. Например: преобразуйте сплошной текст в несплошной в виде таблицы, схемы и т.д.

В своей практике на уроках литературы, вместе с детьми, использую метод моделирования художественного мира при помощи геометрических фигур, т.к. каждый школьник может их нарисовать, и структурирование художественного текста, что эффективно помогает раскрытию идейного содержания художественного произведения, раскрытию смыслов различных образов художественного мира.

В школе используется практика моделирования и структурирования небольших поэтических текстов или отрывков из различных текстов. Мы предлагаем моделирование художественного мира (ХМ) и структурирование полноценного художественного произведения (ХП), что предполагает не просто прочтение художественного текста (ХТ), а творческое прочтение, развитие образного мышления, критического мышления и представить художественный мир в графической форме и передать содержание текста в структурированной форме.

Одним из способов решения выдвинутой проблемы по литературе является, на мой взгляд, применение активных стратегий и приемов работы по изучению *теоретико – литературных понятий в школе и формирование компетентности чтения.*

Важнейшими понятиями при изучении художественного произведения будут «художественный текст», «художественный мир» и «читатель». Если художественный текст – это композиционно выстроенная, связанная и воспроизводимая последовательность эстетических знаков, которые обладают смыслом, доступным человеку, то художественный мир – это воображаемая реальность, воплощенная в художественном тексте. А каждый читатель , погружаясь в текст, становиться хранителем художественного мира автора.

Изучение литературы должно сформировать у учеников т.е. у нас представление о том, что мир художественной литературы – это совместное существование в истории человеческой цивилизации авторов-художников, созданных ими художественных миров и художественных текстов, и читателей – хранителей художественных миров. Завершая обучение, учащиеся, получают самое трудное, но и самое интересное задание – руководствуясь основами моделирования, придумать свой художественный мир и воплотить его на бумаге.

Прежде, чем заняться постройкой дома или постройкой другого объекта, мы моделируем будущий объект. Так что же такое «модель»? Модель (фр. modele) -1) образцовый экземпляр какого-либо изделия; образец для изготовления, создания чего-либо; 2) вид, тип конструкции (например, автомобиля); 3) то, что служит материалом, натурой для художественного произведения; 4) копия, воспроизведение предмета, обычно в уменьшенном размере; 5) исследуемый объект, представленный в наиболее общем виде.[1,с. 312] А в литературе модель художественного мира появляется в нашем воображении после знакомства с художественным текстом. А моделирование по В.В. Савельевой требует знаний компонентов художественного мира. [4,с.19-20]

Одной из важных особенностей «языка» искусства, поэтики художественного произведения является организация времени и пространства в структуре художественного

текста . Время и пространство существуют в тексте в конкретной неразложимой связи, так что любые изменения на «оси» времени отражаются на «оси» пространства и наоборот. Пространственно- временное единство в тексте наполнено конкретным образом-смыслом. Такое смысловое единство пространства и времени в художественном произведении называется хронотопом (впервые термин «хронотоп» был введен в литературоведение М.М.Бахтиным). По мысли Бахтина, «всякое вступление в сферу смыслов совершается только через ворота хронотопов».[3,с.144] А цель литературоведческого исследования заключается в осмыслении художественной реальности, в ее интерпретации.

Работая с художественным текстом, читатель постигает, открывает для себя художественный мир, созданный автором и населенный конкретными образами. Образный строй – это иконика художественного мира, которая состоит из образов персонажей, образов-звуков, образов –запахов, образов-мыслей и.т.д. Можно выделить следующие этапы постижения смыслов художественного текста и художественного мира:

1.Предтекстовый этап (сведения об авторе, эпохе, о тексте и.т.д.).

2.Чтение и понимание, первая интерпретация..

3.Формирование целостной картины мира и истолкование его смыслов. На четвертом этапе в работе с художественным текстом мы занимаемся моделированием художественного мира и структурированием текста, такая работа способствует развитию творческой фантазии, благодаря ей, дети-читатели, действительно, погружаются в текст, видят и чувствуют слово: его звучание, значение, состав, смысл, игру оттенков, его взаимодействие с другими словами в определенном контексте. Создание модели художественного мира начинаем после работы по интерпретации смыслов. (Интересно, что сама модель тоже может привести к открытию новых, неожиданных смыслов художественного мира).

Работая над хронотопом, можно обнаружить, что многие художественные тексты построены на антитезе. И это не случайно: оппозиция смыслов художественного мира рождена оппозициями реалий первомира.

Поделимся некоторыми открытиями при моделировании художественного мира по произведениям русских писателей. Передать компоненты художественного мира мы решили при помощи геометрических фигур т. к. при помощи их т.е. фигур (линии, круга, треугольника, квадрата, прямоугольника, трапеции, ромба и.т.д.) можно изобразить многие образы, движение художественного времени, картины художественного пространства. Давайте не будем ставить себя в зависимость от методических пособий, не будем бояться остаться наедине с текстом. Ведь нас ждет огромный, чудесный мир, мир художественного слова.

Модель художественного мира по повести Н.В. Гоголя «Шинель».

« …в продолжение одного года…»

ХП – Петербург (пространство цивилизации). ХВ – годовое (циклическое).

Вывод: Мир «маленького человека» замкнут, что показано графически.

Современная жизнь с особой остротой требует от членов общества нового мышления – гибкого, многостороннего – и новых коммуникативно - речевых умений, в частности, умения

вести диспут, полемику, ставить вопросы остро и подходить к их решению диалектически. Умение вести диалог, обсуждать, сопоставлять, ставить проблемные вопросы немаловажно при изучении художественных произведений, которые способствуют более глубокому восприятию; но немаловажно уметь и структурировать художественный текст, которое предполагает формирование и развитие умений творческого чтения.

Денотатный граф к тексту «Шинель» Н.В. Гоголя.

Шинель (ключевое слово)

↓

есть (что?)

↓

одежда (вицмундир)

↓

указывает (на что?)

↓

на социальное положение («На стенах висели…шинели да плащи, …с бобровыми воротниками или с бархатными отворотами.»)

↓

достигается (как? т.е. приобретением новой шинели)

↓

экономией (« … нужно будет уменьшить обыкновенные издержки,…»)

↓

основывается (на чем?)

↓

на безысходности («…сукно до того истерлось, что сквозило, и подкладка расползлась.»)

↓

приводит (к чему?)

↓

покупке новой и смерти героя («…мелькнул светлый гость в виде шинели, ожививший на миг бедную жизнь, и на которое так же потом нестерпимо обрушилось несчастие, как обрушивалось на царей и повелителей мира»). *Вывод:* социальная трагедия «маленького человека» в творчестве Н.В. Гоголя, как мы уже отмечали, в условиях самодержавной России звучит наиболее остро. В данном контексте «несчастие» - смерть Акакия Акакиевича, единственный выход в свет которого, в гости к помощнику столоначальника, окончился трагически: « И Петербург остался без Акакия Акакиевича, как будто в нем его никогда не было…». Повесть проникнута сочувствием к «маленькому человеку», не меньше других способному проявлять подлинные чувства и имеющему право на счастье.

Гоголь «раньше Чаплина поведал миру историю «маленького» человека, - заявил американский писатель В. Сароян.- «Маленького» человека принижают, это бедный человек. Но если написать историю этого бедного человека, то он уже перестанет быть «маленьким». Гоголь написал эту историю. Он возвеличил его». [6,с.150-153]

Несмотря на трудоемкость работы, она открывает все новые и новые грани художественного творчества, а литература один из видов искусства, ведь читая произведение, мы невольно пытаемся найти дополнительную информацию.

Подводя итоги работы, хочется подчеркнуть эффективность моделирования и структурирования художественного текста как способа не только передачи идейного содержания художественного произведения, но и передачи в виде несплошного текста.

Литература

1. Краткий словарь иностранных слов.-10-е изд., стер.- М.: Рус. яз., 1988. С.312.
2. Новиков Л.А. Искусство слова- 2-е издание, доп. – М. Педагогика, 1991 – 144с.
3. Жинкин Н.И. Механизм речи. М., 1958.
4. Мурзалинова А.Ж., Нурпеисова Г.М., Бирибаева Н.Ж.. Развитие способностей одаренных учащихся при обучении русскому языку (методическое руководство) .- Алматы: РИПК СО, 2003.С. 19-20.
5. Введение в литературоведение. Хрестоматия./ Сост.: П.А. Николаев и др.; под ред. П.А. Николаева. – 2-е изд., испр. и доп.- М.: Высш. шк., 1988. С. 450 - 453.
6. Сохряков Ю.И. Художественные открытия русских писателей: Кн. для учителя.- М.: Просвещение, 1990. С. 150-153
7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 384с.
8. Мучник Г.М. Системный литературоведческий анализ. – Алма – ата: Изд-во КазГУ, 1986. – 80с.

УДК: 372.851

МАТЕМАТИКА САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫНАРТТЫРУДА ҚОСЫМША ЖҰМЫСТАНУ ЖОЛДАРЫ

Неталиева Ф.С., математика магистрі,
Подстепный №1 ЖОББМ-нің
жоғары санатты математика пәні мұғалімі, Орал қаласы, Қазақстан

Қоғамның қазіргі даму кезеңінен туындап отырған әлеуметтік сұранысқа орай анықталған мақсаттар мен міндеттер мектептегі математикалық білімнің жаңа мазмұнын жасаудың, онымен үйлесімді оқытудың әдіс – тәсілдерін, құрал – жабдықтарын және ұйымдастыру түрлеріндегі сабақтастықты анықтаудың қажеттігін көрсетеді.

Осыған орай, бүгінгі күн талабына сай даярланған көзі ашық, білім дәрежесі жоғары, жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыру үшін сапалы білім беру қажеттілігі туындап отыр. Бүгінгі күні ғылым мен техниканың дамуында математиканы қолданатын салалар өте көп. Сондықтан біздің алдымызда әр оқушының математикалық сауаттылығың жоғары деңгейге жеткізу міндеті тұр.

Осыған орай бәріміз білеміз, бүгінде оқушы тұлғасының қасиеттеріне мемлекет қоятын басты талап болып табылатын Ұлттық жоспардың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту үшін жағдай жасау болып белгіленген. Соңдықтан, қазіргі жаңартылған білім мазмұны аясында оқушылардың математикалық сауаттылығын дамыту арқылы танымдық белсенділіктерін, шығармашылық, логикалық ойлау қабілеттерін, өз бетінше жұмыс жасай білу қабілетін дамыту өзекті мәселерінің біріне айналып отыр[1].

Математикалық сауаттылықтың мақсаты бүгінгі күн талабына сай, жан- жақты дамыған, белсенді, өмірге талпынысы, тұрақты қызығушылығы бар, алған білімді іс- әрекетте еркін қолдану дағдысы қалыптасқан тұлғаны оқыту. Математика білім мазмұнының ең алғашқы бастамасы бастауыш буында жүзеге асатыны белгілі. Себебі, бастауыш буында жоғары сыныптарда оқылатын бүкіл пәннің іргетасы қаланып қана қоймайды, сонымен қатар білім алуға талпынушылық, яғни балалардың оқу әрекеті, танымдық белсенділік, барлық қарапайып есептеу дағдылары, жеке бастың адами қасиеттерінің негізі осы кезеңде қаланады[2].

Осы жағдайларды ескере отырып, математика пәні мұғалімдері оқушылардың бойында математикалық сауаттылықты дамыту үшін бірнеше мәселерге немесе қиындықтарға кездеседі:

-есептеу дағдыларының өте төмен болуы;

-теория мен практиканы ұштастыра алмауы (практикалық бағытта есептер аз шығарылуы)

-репродуктивтік әдісті қолдану (ұқсас есептерді көп шығару арқылы дағды қалыптастыру)

-оқушылардың өз бетімен үй тапсырмасын орындауды ұйымдастыра алмауы, үй тапсырмасын шығару жауапкершіліктері төмен болуы

-геометрияны формальды түрде оқыту, кеңістікте ойлауды қалыптастыру, пән ретінде оқыту;

-оқушылардың негізгі теориялық ұғымдарды (формулаларды, ережелер, анықтамалар мен теоремаларды) жаттауды қажет етпейтіндігі.

Сонымен жоғарыда көрсетілген мәсілелерді қалай да женіп, математиканы дамыта оқыту үшін барлық мүмкін жағдайлар жасаумыз керек. Себебі математика мұғалімі жұмысындағы қиындықтар, негізінен, пәнді оқуға қызығушылықтың болмауынан. Оқушының пәнге қызығушылығының жоғалу себебі - ол пәнді түсінбеуінен. Ал түсінбейтін себебі ол білім берудің әр сатысының арасында пәннің мазмұны, оқыту әдістері, оқыту құралдары арасындағы сабақтастықтың толық орындалмауынан туындайды деп ойлаймын. Білім берудің әр сатысында берілетін математикалық білім бір-бірімен сабақтас болған жағдайда ғана түсінікті болмақ[3].

Математика сабағында теория мен практиканы байланысты негізге ала отырып, сұрақ - жауап, баяндау, проблемалық ситуацияларды туғыза отырып оқушыларды алға қойған мәселені шешуге, есептерді түрлендіру арқылы, шығармашылық жұмыстармен айналысуға, бірін - бірі бағалай алуға, өз ойларын нақты, толық жеткізе білуге көңіл бөлемін. Өз тәжірибемде сабақтар барысында төмендегідей тапсырмаларды орындай отырып оқушылардың, функционалдық, математикалық сауаттылығын дамытуға, ақпараттық мәдениеттілігі қалыптастыру бағытында жұмыстанудамын.

Әр оқушыға өзінің білім деңгейін анықтау үшін өзін-өзі бағалау парағы ұсынылады. Жаңа-әдіс тәсілдерді тиімді қолдана отырып жүргізілген сабақтардан оқушылардан бойында көшбасшылық, дарындылық, өз бетімен білім алу дағдыларының арта түсетіндігін аңғаруға болады. Бұл технологияның тиімділігі оқушының құзыреттілігін арттырып қана қоймайды, сонымен қатар: - жеке тұлғаның жетілуіне, дамуына бағытталады; - мұғалім мен оқушы арасында ізгілікті қарым-қатынас орнайды; - оқушының өздігінен жан-жақты білім алуына жағдай жасалады; - алған білімге сын көзбен қарау, білімді сапалы түрде алуға үйренеді; - оқушы ойын ашық айта алуға, пікір айтуға, алмасуға үйренеді; - бірін-бірі сыйлауға баулиды; - мәселенің ең негізгі түйінің табуға дағдыланады; - оқушының шығармашылық белсенділігі арттырады[4].

Математика пәні мұғалімдердің қазіргі таңда көптеген міндеттердің (есептеуге, есептер шығаруды үйрету, абстракты ойлауын дамыту т.с.с.) арасындағы ең маңызды міндетіміз деп айтуға болады, бұл- оқушыраымызға теориялық білімдерін практикамен ұштастыра білуді үйрету, күнделікті өмірде математикалық білімдерін пайдалану дағдыларын қамтамасыз ету болып табылады. Ол үшін оқушының тақырыптық білім негізге ала отырып күнделікті сабақ барысында өмірмен, тұрмыстық жағдаймен байланыстырып, түсіндіріп, сабақта түрлендіру арқылы есептер шығару қажет, немесе қосымша үй тапсырмасына да беру керек деп ойлаймын.

Дегенмен, оның бәрін бір 40 минуттық сабақта сыйыстыру мүмкіндігі болмайтыны бәрімізге мәлім, уақыттың тығыздығы, тақырыптардың күрделігі, оқушылардың қабылдау деңгейлері әртүрлігі т.с.с. кедергілерге тап боламыз.

Соңдықтан да менің ойымша 5-9 сыныптар оқушылар арасында математика пәнін «Қолданбалы математика» тақырыпты факультатив курсы енгізілу қажет деп ойлаймын. Бұл курстың бағдарламасы негізгі математика курсының бағдарламасына сәйкес келе отырып, сабақта өткен тақырыптарға, әр түрлі практикалық есептер, өмірде, тұрмыс және т.б. жағдайларда кездесетін есептерді қамтамасыз етсе, онда біздің оқушыларымыздың математикаға деген көз қарастары өзгеріп, қызығушылығы оянып, математиканы одан да тереңдетіп оқуға бағытталып, математикалық сауаттылықтары арттырады деген ойдамын.

Себебі, математиканы оқыту барысында әртүрлі адами іс-әрекеттер саласында кездесетін кең ауқымды өмірлік есептерді шешу үшін білім мен біліктерді пайдалану дағдыларын кеңейтуге, яғни функционалдық сауаттылықты дамыту бойынша жұмыстарға көңіл аудару керек. **Аталмыш курстың мақсаты:** практикалық жағдайларда қолдану және салалас пәндерді

игеру үшін қажетті математикалық білім мен біліктілік жүйесін меңгеру; математикалық білім беруді жалғастыру; практикалық есептерді шығару құралы ретінде математикалық тілді меңгеру, математикалық сауаттылықты дамыту.

Міндеті: -негізгі орта білім беру курсының алгебра және геометрия курсы бойынша алған білімдерін жалпылау және қайталау;

- алгебра 5-8 сынып және Геометрия 7-9 сынып курстары бойынша жекеленген тақырып бойынша білімдерін кеңейту;

- бақылау-өлшеу материалдарын қолдана білу біліктілігін қалыптастыру.

Сабақты ұйымдастыру формалары: лекция, практикалық жұмыстар, есепті шығару жолдарын іздеу әдістерін қолдануға арналған тренингтер. Сабақтың негізгі түрі- аралас сабақ. Әр тақырып тапсырманың қойылуынан, берілуінен басталады. Теориялық материал кішігірім лекция түрінде өтеді. Теориялық материал берілген соң, оны бекіту мақсатында практикалық тапсырмалар орындалады. Сабақтар оқушылардың жеке ерекшеліктерін, материалды қабылдау және меңгеру деңгейін ескере отырып құрылады. Оқу барысында білім тереңдігі мен есеп шығару жылдамдықтарын анықтау мақсатында 30-45 минуттық бақылау және тест жұмыстары жүргізіледі. Жүйелі түрде қайталау - өтілген материалды толықтай меңгерулерін қамтамасыз етеді.

Қойылған мақсат-міндеттерге сәйкес оқушылар төмендегідей нәтижеге қол жеткізеді:

- емтихан немесе ҰБТ да жие кездесетің есептерін шығарудың жалпы және әртүрлі әдіс-тәсілдерін меңгереді;

-ойша ізденудің әдістерін меңгереді;

-білім-білік дағдылары қалыптасады; -тапсырманы орындау уақытын өзіндік бақылау;

-тапсырманың объективті және субъективті қиындығын бағалау және оған сәйкес тапсырмаларды таңдай білу.

Сонымен, қорытындылай келе, оқушылардың математикалық сауаттылығын қалыптастыруда басты рөл атқаратын, басты орында тұратын ұстаным – теория мен практиканың байланыста болуы ұстанымы. Оның мәні – оқушыларға теориялық білім беріп қана қоймай, сол білім, білік, дағдыларын күнделікті жаңарып, өзгеріп жатқан өмірде, кез келген жағдаятта емін-еркін қолдана білуін қамтамасыз ету. Ол үшін күнделікті оқыту үдерісінде әрбір пәннен берілетін теориялық білімді өмірдегі жағдайлармен байланыстырып, практикалық жағына бағыттап отыру керек. Сондықтан теория мен практиканың байланыста болуын қамтамасыз ету үшін әрбір пән бойынша берілетін білімнің мазмұны мен көлемін анықтағанда теориялық қағидалардың, заңдылықтар мен ережелердің, яғни ұғымдық-ақпараттық материалдардың бала өмірінде кездесетін түрлі проблемалық мәселелерді шешуге көмегі тиетіндей, бала оны қолдана алатындай практикалық маңызы ескерілуі тиіс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы / Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы №1118 Жарлығы // ресми мәтін. – Астана, 2014.

2. А.Қ.Әлімов. Оқытуда интербелсенді әдістерді қолдану. Алматы, 2015ж

3. Мақсұтбаева Қ.Б. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту тәжірибесінен//Білім берудегі менеджмент.- Алматы, 2017.-№3.- 37 б.

4. Қуанаева Р.С.Функционалдық сауаттылықты дамыту жолдары //Білім беру мекемесі басшыларының анықтамалығы.- Алматы, 2017. -№8.-41 б.

5. ЖанибековаЖ.С. Білімалушылардың функционалдық сауаттылығын арттыру жолдары//Педагогикамәселелері.- Алматы, 2017.-№2.- 8б.

6. Интернет қоры. bilimdiler.kz.

ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ КРИМИНАЛЬНОЙ ТЕМАТИКИ В КАЗАХСТАНСКИХ СМИ

Нурлан Айымжан Нурланкызы
магистрант
КазНУ им.аль-Фараби,
факультет Журналистики,
Научный руководитель: д.и.н. профессор Ахметова Лайла Сейсембековна

Криминальная проблематика пользуется у населения страны повышенным интересом.

И это не удивительно, ведь кровавые зрелища восхищали людей и приковывали их внимание еще с древних времен. Будь то сражения гладиаторов в

Риме или рыцарские турниры в Средневековье, публичные казни или корриды.

Криминал – это такое же отражение окружающей нас действительности, как и политика, экономика, культура. Криминал показывает состояние преступности во всей республике. Он вскрывает такие общественные язвы, как бедность, безработица, наркомания, – все то, что является основной причиной возросшей сейчас преступности. Сегодня не только в нашем государстве, но и во всем постсоветском пространстве сложилась очень тяжелая криминальная ситуация, которая не может не освещаться в средствах массовой информации.

Эксперт С.К. Шайхитдинова рассматривает криминальные сюжеты как «натуралистические сюжеты», которые также имеют название «устрашающие истории». Зачастую ужасное происшествие, само по себе не поднятое на уровень общественной значимости, не входит в сферу деятельности журналиста. Смерть, подробно описываемая на экранах телевизоров, мощно воздействует на психику человека и эффект от этого воздействия осознается не сразу. Нарушение психического состояния человека при постоянном просмотре сцен убийства проявляется в неадекватном восприятии зрителями действительности. Иными словами, на фоне психоза индивид находится в постоянном страхе перед искусственно созданной опасностью. Кстати, если говорить о криминальных корреспондентах, то постоянное столкновение напрямую с преступниками и их жертвами также накладывает отпечаток на их психическом состоянии. Журналист, проработавший в этой сфере около года, уже не в состоянии писать на какую-либо другую тематику, так как интерес к менее сенсационным историям уже пропадает. [1].

На разные контингенты населения СМИ воздействуют по-разному. Характер и степень воздействия зависит от социально-демографических, социально-профессиональных и правовых характеристик реципиентов информации. В частности, влияние СМИ на преступность несовершеннолетних зачастую носит характер импульсного воздействия, так как несовершеннолетние, вследствие недостаточно развитых механизмов самоконтроля, хуже, чем взрослые, контролируют свои подсознательные стремления, которые могут высвобождаться под воздействием «спусковых крючков» (триггеров), содержащихся в продукции СМИ, воспринимаемой иногда как призыв или стимул агрессивного криминального поведения.

В последнее время, когда телевизионная мода Европы и США проникла и на отечественное телевидение, интерес к криминальной журналистике небывало возрос. Всё чаще можно увидеть на экранах криминальные телепередачи, истории о каком-либо известном преступнике или громком деле. В таких передачах рассматриваются все аспекты преступления и действия преступника, начиная с подробного описания самого преступления, заканчивая «душевными» переживаниями заключенного. Кровь на экранах стала для зрителей не шокирующим фактом, а, скорее, развлекательным. Как говорится, народ требует «хлеба и зрелищ», а СМИ, благодаря современным технологиям, рады предоставить публике то, что в итоге повысит рейтинг телекомпании. Сейчас криминальная хроника небывало популярна среди любителей книг, фильмов и компьютерных игр. Чем реальнее показаны сцены насилия, тем больший интерес появляется у зрителя. Поэтому СМИ – один из ярких примеров того, как картинка с экрана может привлечь интерес аудитории к криминальным событиям. За счет

трансляции криминальных новостей повышается рейтинг телеканала. Акцент на основные потребности психологии человека — один из ключевых моментов получения прибыли СМИ. Многие спорят о существовании истинной криминальной журналистики. Существует мнение о том, что её нет, либо ей занимаются так называемые «копирайтеры» или штамповщики «желтой» прессы.

«Наша журналистика несколько сужает и заостряет понятие журналистского расследования. Оно еще не приобрело своей академической формы, но уже сейчас многие понимают под ним исследование темы, связанной со злоупотреблениями властью и коррупцией. Цель такого расследования — предать огласке скрытые связи между властью и организованной преступностью. На самом же деле расследование как жанр не может быть связано рамками какой-то определенной проблемы. Талантливый журналист сумеет сделать блестящий материал, настоящий детектив, попытавшись, к примеру, выяснить, почему из ближайшего озера ушли бобры. Основное отличие журналистского расследования как жанра заключается, пожалуй, в том, что автор не ограничивается постановкой проблемы и ее самостоятельным исследованием. Сугубо криминальная или правовая тема становится сегодня предметом многих журналистских расследований не случайно. Это специфическое, национальное отношение к закону, как к дышлу, во многом является причиной тех социальных, экономических и даже политических проблем, которые переплелись в нашем обществе. И если, как свидетельствуют социологические опросы, люди ставят на первое место вопросы безопасности, то естественно, что журналистика как инструмент общественного мнения этому предмету и придает особое значение. Другое дело, что специфика работы с “острыми” темами такова, что она порой просто оказывается не каждому по душе или по силам» [2].

Существует несколько теорий, которые объясняют популярность криминальных сюжетов на телеканалах. Причем специалисты разделились на две категории. Приверженцы первой утверждают, что во время просмотра сцен насилия некоторые люди не пугаются, а испытывают чувство приятного возбуждения — такие люди и составляют «костяк» любителей остросюжетных историй. Другие исследователи считают, что человек, просматривающий криминальную хронику, находится в состоянии эйфории. В конце просмотра зритель понимает, что экранизированная ситуация произошла не с ним, а увиденные события научат его бдительности в будущем.

Криминальные новости вызывают сильные эмоции у аудитории, поэтому популярность этого жанра обусловлена и тем, что люди пытаются пережить новые ощущения.

О необходимости криминальной хроники на телевидении и в печатных СМИ спорят до сих пор, тем более что в погоне за зрительской аудиторией и увеличением рейтинга телеканалы и газеты не скупятся на описание кровавых сцен.

Аудитория, впрочем, как и сами журналисты, разделилась на 2 фронта. Одни говорят, что показывать «чернуху» это нормальный и вполне привычный для зрителя процесс. Другие наоборот — считают, что кровавым сценам на экране делать нечего. Культ растления молодежи насаждается в буквальном смысле слова на официальном уровне, так как государственные телеканалы тоже в этом участвуют (во всяком случае, сейчас этот спор урегулировал закон о СМИ, который заставляет редакторов телепрограмм ставить возрастные ограничения на экран: 16+,18+).

Конечно, по сравнению с советским периодом, теперь к ежедневному насилию на экранах и на страницах газет зрители привыкли и ажиотажа вокруг той или иной криминальной истории поубавилось. Зрители заинтересованы в актуальной информации.

Тем не менее, представители СМИ считают, что криминальная хроника перестала пользоваться популярностью из-за перенасыщения ею.

Криминальные новости вызывают сильные эмоции у аудитории, поэтому популярность этого жанра обусловлена и тем, что люди пытаются пережить новые ощущения. Кстати, психологи из Беркли и Университета Флориды сравнивают криминальную хронику с фильмами ужасов, и полагают, что некоторые люди любят считать себя несчастными. Такие люди любят

пугаться, а сцены насилия доставляют им наслаждение. Исследователи считают, что аудитория, которой нравится сцены насилия, отличается по психологии от их оппонентов.

Шум Ю.А. в своей книге «Журналистское расследование: от теории к практике» утверждает, что нужно «десять раз подумать, прежде чем начинать подпольную работу для подготовки журналистского расследования, советуют профессионалы. С нелегальной деятельностью связано множество опасностей, прочтете вы в той же книге «Универсальный журналист». Во-первых, всякая конспирация предполагает долю лжи с вашей стороны, поэтому разоблачения должны быть достаточно серьезны, чтобы ваша нечестность была оправдана. Во-вторых, если вы подпольно расследуете криминал, то сами можете оказаться вовлеченными в противозаконные действия, что еще больше затрудняет оправдание ваших поступков. В-третьих, громадным может быть в таких ситуациях физический риск. Эта опасность иногда не исчезает спустя долгое время после публикации. Мертвый журналист ничего не напишет, остроумно подмечает Дэвид Рэндалл. И крайне редко случается, что на время переменить профессию – все-таки единственный способ написать глубокий и всесторонний материал» [3].

Чтобы аудитория правильно поняла смысл информации необходимо знать некоторые правила работы корреспондента. Для начала, информация должна быть чёткой и точной, подтверждена фактами, а язык изложения обязан быть ясным и однозначным – материал должен заинтересовать зрителей. От самого профессионала тоже многое зависит. Журналист должен быть надёжен и справедлив. Не стоит злоупотреблять властью, которую даёт ему должность. Успех основан на честности. Детали – главный ключ информационного сообщения. Ежедневно в стране, городах, посёлках происходят происшествия, о которых пресс-службы полиции либо не говорят, либо не успевают сказать. Поэтому необходимо поддерживать контакт со всеми источниками информации: пресс-службами, полицейскими. Главная задача журналиста – добиться от сотрудников правоохранительных органов, чтобы при очередном происшествии именно они звонили корреспонденту и давали необходимую информацию. Только добившись такого результата, можно рассчитывать на освещение горячих новостей.

В казахстанских газетах советского периода криминал был не редким, но и не постоянным явлением [4]. Интересно, что зачастую это были своеобразные "перепечатки", то есть публикация бралась из какой-нибудь крупной московской газеты. Раньше чаще всего авторами криминальных публикаций были работники милиции. Написаны они были тяжеловатым и сухим официальным языком. И еще одна интересная подробность: часто имена преступников были не изменены, а приведены точно.

Ни один казахстанский телеканал не специализируется только на криминальной тематике. Но практически на всех отечественных телеканалах есть программы на криминальную тему, либо криминальные рубрики и рубрики происшествий.

Отдельно хочется отметить телеканал КТК, на котором выходит три программы криминальной направленности.

Программа «Черный квадрат» – оригинальный проект телеканала КТК. Один из лучших криминальных проектов на отечественном телевидении. Только здесь шокирующие подробности самых резонансных преступлений последнего времени, откровения убийц и истории о тех, кто всегда стоит на страже порядка.

Главная задача программы «Черный квадрат» – это профилактика преступлений. Предупрежден – значит, вооружен, – рассказал создатель программы Валерий Тараканов: «Приведу пример: девочка 15 лет возвращалась одна в два часа ночи домой через парк, где на нее напали. Мы постоянно сообщаем о том, что творится вокруг нас, какие криминальные события происходят ежедневно. Вот что 15 летняя девочка делала в 2 часа ночи одна в парке?! Нужно учить своих детей, в первую очередь, самим заботиться о своей безопасности. Не провоцировать на преступления людей, склонных к этому» [5].

В то же время А. Хермида, преподаватель Университета Британской Колумбии, считает, что журналистам следует быть крайне осторожными при использовании социальных сетей в качестве источника информации. По его словам, журналисты не привыкли докладывать о наличии лакун в их репортажах – однако он убежден, что в будущем больше СМИ будут

готовы оперативно признавать и исправлять ошибки, открыто говоря о том, какой информацией они еще не располагают на момент публикации [6].

Воздействие СМИ на общество в целом, прежде всего, следует рассматривать как постоянное, накопительное, длительное, формирующее нравственно-психологический климат, отношение к проводимым в стране экономическим и политическим преобразованиям, что сказывается на уровне правосознания населения, влияет на криминологическую ситуацию.

Длительное воздействие СМИ характеризуется постепенным формированием криминогенных либо антикриминогенных установок, которые сохраняются значительное время и после прекращения соответствующего воздействия СМИ.

Наряду с длительным (накопительным) воздействием СМИ на общество существует и мгновенное (быстрое или триггерное) воздействие, которое характеризуется кратковременным, но чрезвычайно сильным психогенным влиянием на реципиентов информации. Такое воздействие способно, при наличии дополнительных условий внешней среды и определенного психоэмоционального состояния субъекта, спровоцировать совершение неконтролируемых (слабоконтролируемых) сознанием действий, в том числе и антиобщественных. Такое воздействие может спровоцировать одно преступление, либо даже серию (волну, эпидемию) копированных преступлений, как правило, агрессивного характера, когда первое преступление становится образцом для последующих.

Список использованной литературы

1. Практика журналистских расследований. – Электронный ресурс: https://studwood.ru/1215702/zhurnalistika/praktika_zhurnalistskih_rassledovaniy
2. Ворошилов В.В. Журналистика. Учебник.4-е издание. СПб: изд-во Михайлово В.А., 2002.
3. Эггингтон Б. Рекомендации начинающим журналистам, освещающим криминальную хронику. – Электронный ресурс: http://wuz.by/forum/threads/rekomendacii-nachinajuschim-zhurnalistam-osveschajuschim-kriminalnuju-xroniku.327/
4. Криминальная тематика на страницах казахстанских газет. – Электронный ресурс: https://doc4web.ru/zhurnalistika-/kriminalnaya-tematika-na-stranicah-kazahstanskih-gazet.html
5. Турсунова Д. "Черный квадрат" Тараканова. – Электронный ресурс: https://www.caravan.kz/articles/chernyjj-kvadrat-tarakanova-374639/
6. Будущее журналистики. Прогнозы американских экспертов. – Электронный ресурс: http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=3845&level1=main&level2=articles

УДК 331.108.2(045)

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Оразбаева А.М.
г.Нур-Султан, Казахстан
Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина

Аннотация. В статье проведен анализ особенностей и проблем совершенствования кадровой политики предприятий сельского хозяйства, который выявил характеристики, отражающие состояние рынка труда работников сельского хозяйства.

Сегодня сельскохозяйственные предприятия страны находятся в трудных экономических условиях, которые заставляют искать наиболее эффективные пути их развития. Одним из главных вопросов является необходимость пересмотра направлений кадровой политики аграрного сектора. Реформирование отрасли невозможно с использованием существующих подходов. Если обратить внимание на статистику внутри региональной миграции, то очевидно,

что количество людей, прибывающих в городскую местность в несколько раз выше, чем в сельскую [1].

Прекращение существования большого количества сельхозпредприятий привело к тому, что в сельских поселениях практически не стало работы. В поисках роботы людям ничего не оставалось делать, как уехать или в областные и региональные центры, или в столицу Казахстана. Имеющиеся на локальном рынке труда кандидаты зачастую не соответствуют предъявляемым к ним квалификационным требованиям работодателя, а так же обладают слабой мотивацией к эффективной трудовой деятельности [2].

Главной особенностью, которая препятствует решению проблемы с кадрами, является снижение престижности труда, как в целом, так и труда на земле в особенности [3]. Кроме потери ценности труда, на нежелание людей трудиться в сельской местности влияет как невысокая заработная плата, так и трудности в области социального обеспечения: качество дорог, доступность образовательных и медицинских услуг, благоустройство сельских поселений и развитие инфраструктуры. Это привело к тому, что большое количество специалистов, которые получили профильное образование в сельскохозяйственных высших учебных заведениях, не желают реализовывать себя в данной области. Работодатели зачастую вынуждены нанимать людей, не имеющих профильного образования, но которые стремятся и желают работать. В связи с этим предприятию приходится обучать сотрудников непосредственно на производстве за счет личных ресурсов.

Проблема нехватки квалифицированных кадров на сегодняшний день является одним из факторов, препятствующих развитию сельхозпроизводства, а также приводит к неэффективному использованию современной сельскохозяйственной техники [4].

Можно выделить несколько характеристик, отражающих состояние рынка труда работников сельского хозяйства:

– недостаток квалифицированных специалистов;

– низкий уровень мотивации персонала, обусловленный слабым уровнем заработной платы и устаревшими системами оплаты труда, отсутствием перспективы развития.

– высокий возрастной порог – большинство работников сельского хозяйства составляют люди, возрастной категории от 45 до 60 лет, что обусловлено нежеланием молодых людей проживать и работать в сельской местности;

– низкая производительность труда, связанная с несоответствующей квалификацией работников, слабой механизацией труда и устаревшей техникой.

Решить проблемы с нехваткой квалифицированных кадров в сельхозпроизводстве нельзя без комплексного взаимодействия всех участников рынка труда. Необходимо на государственном уровне разработать и реализовать эффективную кадровую политику в области сельского хозяйства. Ведь сельское хозяйство – это та отрасль экономики, которая нуждается в финансовой поддержке со стороны государства и не может функционировать на основе самофинансирования и самоокупаемости [5].

Формирование благоприятной среды для улучшения кадровой политики, затрагивающей социальную и материальную составляющую, возможно за счет повышения мотивации персонала. Улучшение условий труда в сочетании с мотивационными мероприятиями создаст базу, повышающую привлекательность работы в сельской местности для высококвалифицированных кадров.

По своему содержанию и задачам сельхозпредприятия во много схожи с предприятиями других отраслей, однако методика проведения анализа хозяйственной деятельности имеет некоторые отличия, которые обусловлены следующими специфическими особенностями этой отрасли производства:

1. Результаты хозяйственной деятельности сельхозпредприятий во многом зависят от природно-климатических условий, так как дожди, засуха, холода и иные природные явления могут сильно сократить сбор урожая, понизить эффективность труда и прочие показатели. При анализе хозяйственной деятельности необходимо принимать во внимание природно-

климатические условия каждого года. Для получения достоверных выводов экономические показатели должны сопоставляться со средними данными прошедших 3-5 лет.

2. Сельскохозяйственное производство работает с живыми организмами, поэтому на уровень их развития воздействуют не только экономические, но и биологические, химические и физиологические законы, что усложняет определение воздействия факторов на экономическую деятельность предприятия.

3. Для оценки деятельности сельхозпредприятий необходимо использовать множество специфичных показателей (урожайность, продуктивность скота, жирность молока и др.).

4. Для сельского хозяйства свойственна сезонность производства. Из-за этого на протяжении всего года неравномерно используются как трудовые ресурсы, так и техника, материалы. Неритмично реализуется продукция, поступает прибыль. Данную особенность тоже нужно учитывать при анализе хозяйственной деятельности, а именно таких факторов, как обеспеченность и использование основных средств производства, земельных, трудовых и финансовых ресурсов[5].

Итоги экономической деятельности в основном находятся в зависимости от уровня специализации и концентрации сельскохозяйственных предприятий, которые развиваются под влиянием двух тенденций: углубление общественного разделения труда, который дает более узкую специализацию и особенности сельскохозяйственного производства (сезонность, особая роль земли и тесная связь растениеводства и животноводства). Особенность анализа сельскохозяйственных предприятий состоит в определении уровня специализации, сложившейся в хозяйстве. Основным показателем, характеризующим специализацию сельскохозяйственных предприятий, является структура выпускаемой продукции. Дополнительными показателями могут быть структура посевных площадей, валовой продукции, поголовья скота, затрат труда.

Таким образом, можно выделить несколько факторов, которые негативно влияют на рынок кадров сельского хозяйства:

– отсутствие конкуренции среди сельскохозяйственных предприятий на внутреннем рынке, что фактически порождает сильную разницу между бизнесом и создаёт большую разницу в условиях работы;

– низкий уровень мотивации персонала, обусловленный слабым уровнем заработной платы и устаревшими системами оплаты труда, отсутствием перспективы развития;

– низкая квалификация персонала — в сельском хозяйстве используется преимущественно неквалифицированный труд, что является следствием использования устаревшего подхода плановой экономики, когда основной целью было обеспечение рабочих мест для населения;

– высокий возрастной порог — большинство работников сельского хозяйства составляют люди, возрастной категории от 45 до 60 лет, что обусловлено нежеланием молодых людей проживать и работать в сельской местности.

На основе вышеизложенного можно сделать вывод, что основная проблема кадровой политики сельского хозяйства заключается в низкой привлекательности работы в селе для молодых специалистов — отсутствии адекватных условий труда и дальнейшей перспективы развития.

Для оценки экономической эффективности специализации сельскохозяйственных предприятий необходимо одновременное сопоставление показателей специализации и эффективности производства. По результатам анализа производственно-финансовых показателей разрабатываются мероприятия, которые направлены на совершенствование внутрихозяйственной специализации с учетом конкретных условий производства. В остальном анализ деятельности сельскохозяйственных предприятий совпадает с предприятиями других отраслей [3].

81-139

APPROACHES AND SAMPLE TASKS OF FORMATION OF THE PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE AMONG STUDENTS OF ORIENTAL STUDIES

Orazkhanova Aidana PhD student,
Scientific supervisor: PhD in Pedagogy, Chaklikova Asel Turarovna
Almaty, Kazakhstan
Pedagogical sciences

The economic and social conditions of world social development in the era of globalization determine new tasks and needs in the higher education system, namely, the need to prepare competent, communicative and competitive specialists, not only with deep professional knowledge and skills, but also ready to solve professional problems in conditions of multilingual scientific, educational, economic and political environment. In this regard, there is an increasing need to improve the quality of foreign language training in higher education.

Nowadays, in higher educational institutions preparing students of the Oriental studies specialty is significant, as they play a great role in social, economic and political situations in having negotiations and meetings with foreign companies, businesses in their foreign language. That's why forming Oriental Studies students' professional-communicative competence is really essential. Because, in this field a number of unresolved problems are observed due to the action of a number of interrelated factors, namely:

- low interest among many students in self-development, self-improvement, self-control;
- significant differences in the levels of foreign language training among graduates;
- low motivation and lack of professional interest in mastering the foreign language of students-orientalists;
- a lack of high-quality educational and methodological products that provide the necessary level of language training for students.

As we noticed, there are some issues that should be resolved in order to prepare Oriental Studies students for academic communication and professional activity in a multilingual economic and political spheres. Therefore, the importance of the formation of students' professional-communicative competence is necessary in order to compensate somehow the lack of knowledge they have in their professional spheres and having successful communication processes with native speakers in a specific environment. In this regard, we'd like to define this very competence as an integrative personal and professional phenomenon that determines the ability and willingness of the student for creative solution of practice-oriented and communicative tasks in professional activities as well as professionally-oriented tasks with the foreign language speakers in the corresponding fields. [1] In order to improve students' professional-communicative competence there were distinguished its subcompetences such as structural, discursive, strategic, sociocultural and profession-specialized. These subcompetences as a whole make students gain professional and communicative skills with the help of tasks that is created on the bases of certain approaches, methods and technologies.

In order to find out new approaches, subcompetencies outlined above were taken into account to increase the effectiveness of teaching a foreign language for Oriental Studies students.

While analyzing descriptors of the subcompetencies of professional-communicative competence new approaches have been revealed. In any sphere of work or study the personality-oriented approach is essential, this makes students' academic work easy and inspirational, that's why in order to develop students' self-work, self-motivation, self-reflections, self-development, self-control we consider this personality-oriented approach fundamental. Moreover, we found out that to use acquired knowledge for professional needs in real life situational-professional approach is really suitable. This approach gives possibility not for the passive acquisition of knowledge, but for the active development of their professional skills and to achieve the desired effect in the

implementation of communication task of participants in the dialogue with native speakers. Therefore, the situational-professional approach in forming professional-communicative competence allows from the very beginning to immerse students in a situation as close as possible to a realistic professional activity [2].

On the basis of these approaches for the formation of professional-communicative competence there has been identified the following relevant methods and technologies such as: project method; problem situations method; probabilistic forecasting method; case study technology (communicative-cognitive, professionally-oriented cases); multimedia(audio\video); business\role plays\imitations; communicative clusters; linguistic\speech act analyses.

For instance, students-orientalists mainly deal with the tasks related to the sphere of economics, politics, history of the target country. Now, I'm going to present sample tasks that contribute to the formation of the professional-communicative competence.

In order to master grammar and vocabulary in the development of structural subcompetence the following tasks are suggested: probabilistic forecasting method, creating communicative clusters, making linguistic act analyses. For example:

Make a cluster by taking into account questions below:

- Are you informed about national economy of the Target language country?
- If yes, what do you know?
- How is their economy different from the economy in your country? Give relevant examples.
- What makes them to be successful economic countries?
- **Probabilistic forecasting method** *(The text "Economy overview" is presented to students)*

Match as many definitions as possible to the highlighted words.

- Make possible phrases with highlighted words.
- Predict the title of the text.
- Predict the causes of problems in Korean economics.

In order to master logical organization of speech and written texts in the development of discursive subcompetence probabilistic forecasting method, communicative-cognitive cases, communicative clusters, speech act analyses by Searle can be used. For example, authentic video material and steps to make **speech act analyses** are given below:

https://www.ted.com/talks/hans_rosling_global_population_growth_box_by_box?language=en Global population growth, box by box [3].

- ❑ *Identify the type of communication (cognitive, persuasive, expressive, suggestive, ritual)*
- ❑ *Make a cluster to the content of the video by taking into account questions below:*
- What has been told by Ted at the beginning?
- What was used by Ted to explain how world population has changed from 1960?
- How do you understand industrialized world and developing world? Which one are we in?
- What was their aspiration?
- What has happened since 1960 up to 2010?
- Explain country bubbles.

Probabilistic forecasting

- What will happen to the poorest people?
- What will happen in 2050 according to Ted's opinion?

In order to learn verbal and non-verbal professional-communicative strategies for compensation of the missing knowledge in the development of the strategic subcompetence business plays, role plays, debates are effective. For example: the following sample task for organizing **debate** can be used:

The theme: Participants of the international political forum are discussing the specifics of the electronic electoral system of the Republic of Kazakhstan in ensuring the objectivity of the voting results.

- Group A: Present your own arguments, facts, some proofs FOR the effectiveness of the electronic electoral system of Kazakhstan. Proof that it really has advantages. (Persuasive)
- Group B: Present your own arguments, facts, some proofs AGAINST the effectiveness of the electronic electoral system of Kazakhstan. Proof that its disadvantages outweigh its advantages. (Persuasive)

Act out the following role play: "You were standing near the drug store; you were talking to a friend who had just come back from vacation. You were listening to her tell you all about her time in Mexico. Suddenly, you noticed three people running from the store."

In order to gain knowledge of the socio-cultural context where the language is used in the development of sociocultural subcompetence problem situations method is significant. For example:

Suggest possible solutions for the problem situation: Your planet has a population problem, so every family is restricted to one child only. You don't think one child is enough: you'd love to have a big family-five or six at least!

In order to teach students-orientalists to use their professional skills and knowledge about the eastern countries in the development of profession-specialized subcompetence professionally-oriented cases; multimedia resources (audio\video); project method can be suggested. For example, **case study technology** requires algorithm of working with cases:

1. Read the case and make a list of keywords.
2. Identify the words informants and the words concretizers from the collected list of keywords. Make the communicative cluster.
3. Retell the case situation by using your communicative cluster.
4. Find several situations that occurred in the case and make a scheme for them.
5. Think up about these situations and cognitively gain some more information around this situation.
6. Suggest some possible solutions to the case situation.
7. Act out\role play the case situation.

The following samples can be an example of working with **project works**:

- *Project work 1. Team project work.* You have recently been introduced with dominating industries in the country. Now it is your turn to do some research on priority sectors/industries in the Target language country. Find information about its economy, export-import potential, industries (heavy & light) and other sectors engaged in the country's economy. Speculate on strengths and weaknesses, prospects.
- *Project work 2. Individual/ in pairs. Choose one of the sectors/ industries of the Target language country. Point out the following aspects:*
  - The history and role of the chosen sector
  - The amount of profit it brings
  - Features of its development in the country
  - International agreements
  - Perspectives for future

The proposed methods, technologies and tasks can be successfully used as essential base material for the formation of professional-communicative competence. Above presented activities help students overcome language difficulties, as well as maintain and modify their output to achieve their communicative goals, which will ultimately lead to language acquisition. On the other hand, those profession-oriented tasks, problem situations, cases, authentic video materials can be of a great use in forming professional skills that will benefit in dealing successful communication in their professional spheres while having negotiations, agreements, official meeting related to their specialty.

References:

1. “Professional and communicative foreign language competence of future teachers”, Panfilova V., Panfilov A., Gazizova A., Samarina N., Kazan federal university, 2017.
2. Teaching and learning interpretation: conventional action in a professional context, Svetlana Takhtarova, Vera Mityagina, Tatyana Kalegina, Kazan Federal University (Russian Federation).
3. https://www.ted.com/talks/hans_rosling_global_population_growth_box_by_box?language=en Global population growth, box by box.

ӘОЖ 81’255

ФИЛЬМОНИМДЕРДІҢ ТҮРЛЕРІ, ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ АУДАРЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Оспанова Анар Лесбаевна,
Абылай хан атындағы
Қазақ Халықаралық Қатынастар
және Әлем Тілдері Университетінің докторанты,
Ғылыми жетеші:Ермағамбетова Алмаш Садыковна
филология ғылымының кандидаты
Алматы қаласы, Қазақстан

Қазіргі таңда киноиндустрия саласы қарқынды даму үстінде. Жыл сайын экранға бірнеше шетелдік фильмдер шығады. Фильмнің танымалдығы әлеуетті көрерменнің назарын аудара алатын және оны кинотеатрға баруға итермелейтін сәтті атаумен тікелей байланысты екенін еске сақтау қажет. Осыған орай, кино атаулары, яғни фильмонимдердің аудармасын қарастырып, салыстыру біздің ғылыми зерттеу тақырыбымыздың өзектілігін анықтайды.

Аудармашылар түпнұсқаға жақын және фильм атауының ең сәтті нұсқасын ұсынуға тырысса да, дегенменде, соңғы сөз прокатшылардың таңдауында болады. Шетелдік киноленталар саны көп, олардың атаулары шифрланған бейнелер мен семантикалық компоненттерді құрайды.

Кинофильдердің атауларын ономастика ғылымы қарастырады. Е.В.Кныш кинофильмдер атауларын зерттей отырып, алғаш рет «фильмоним» терминін өз еңбектерінде қолданған.

Кино атауларына американдық ғалымдар мәдениетаралық қарым-қатынастың қазіргі заманауи үрдісін ескере отырып, осы тақырып төңірегінде Джесс Пи Финеджен мен София Мерено-Бундже қызығушылық туғызған. Ал, А.Б Абағанның ғылыми зерттеу жұмысына сүйенсек, фильмонимдерді аударғанда тіл мен мәдени элементтерге назар аударуымыз керек.

Фильмонимдердің негізгі классификациясы тақырыптық құрылым мен мазмұнды мәселе, басты кейіпкер, уақыт немесе көрініс орын алатын жер, осылардың барлық түрлерінде күрделі семантикалық символдық, метафорикалық, мақал-мәтелдік, нақыл сөздер фильмонимы болуы мүмкін.

Әдеби шығармалардың зерттеушілерінің бірі А.В. Ламзинаның айтуынша «атау» - бұл оқырманға көркем мәтін туралы толық түсінік беретін бірінші белгі [1, 75 б.]. Ол өз классификациясында фильмонимдердің төрт түрін айқындайды:

1. Антропонимдер – кейіпкерлердің атын құрайтын, әрі жиі кездесетін бір түрі. Олар тарихи немесе шытырман оқиғалы сюжеті бар көркем туынды жасау кезінде жиі қолданылады. Кейіпкер – оның айқындайтын белгілерінің бірі болып табылады, ол кәсібі, туыстық қатынасы, ұлттық ерекшелігі, сондай-ақ, жеке бір сипатпен ерекшеленеді.

2. Фабульдік атаулар – көркем шығарманың сюжеттің жарқын бейнесін, сондай-ақ, оның дамуы тұрғысынан маңызды сәт шарықтау сәтін білдіретін атауларды енгізуге болады.

3. Көркем туындының негізгі мәселелерін білдіретін атауларға, көбінесе философиялық сипаттағы және көкейкесті әлеуметтік немесе этикалық тұрғысынан алынған мәселелер жатады.

4. Соңғы түріне, уақыт пен кеңістікті білдіретін атаулар енеді.

Өз кезегінде келесі ғылыми зерттеушілер Ю.Н. Подымова, И.В. Арнольд, В.А. Лукин, И.Г. Милевич тұжырымдалған әдеби шығармалардың жіктелуіне негізделе отырып, оларды кинофильмдер атаулары үшін қолдануға болатынын айтады. Бұл ретте, кино әлемінің ажырамас үш бөлігі бар, атап айтсақ, адам, уақыт, кеңістік [2,75 б.].

Осы орайда, фильмонимдермен жұмыс істегенде аудармада ең басты үш қиындықты туғызатын мәдениетаралық коммуникация саласы, техникалық талаптарға сай мәселелер, лингвистикалық мәселелерді атап айтуға болады.

Көбінесе фильмонимдерді аударуда аудармашылар үш әдіске сүйенеді:

1. *Тура аударма*. Бұл әдісте аударылмайтын мәдени ерекшелігі бар компоненттер кездеспеген жағдайда, транслитерация және транскрипция қолданылады. Мысал ретінде ағылшын тілінен қазақ тіліне дубляждалған фильмдер атауын беруге болады: «Maleficent» - «Малефисента», «The spider man: Homecoming» - «Өрмекші адам: Қайта оралу», **«The Amazing Spider – Man 2» - «Жаңа Өрмекші адам: Кернеген қуат»,** «Алиса айнаның арғы бетінде» - «Alice Through the Looking Glass», «Guardians Of The Galaxy 2» - «Галактика Сақшылары 2», «Avengers: Age Of Ultro» - «Кек Алушылар: Альтрон Дәуірі», «The Jungle Book» - «Джунгли кітабы», «Men in black 3» - «Қара киімділер 3», «**The Lone Ranger» - «Жалғыз рейнджерлер», «Cinderella»** - Күлбике**», «Spectre»** - «007: Спектр**», «Star Wars: The Force Awakens»** - «Жұлдызды соғыстар: Күштің оянуы**», «Rogue One: A Star Wars Story»** - «Күрескер бір. Жұлдызды Соғыстар хикаясы**»,** «Harry Potter and the Chamber of Secrets» - «Гарри Потер және құпия бөлме».

Келесі мысалдар мультипликациялық фильмдерге беріледі: **«Cars» -«**Көліктер», «Moana» - «Моана», «Rapunzel» - «Рапунцель», «Zootropolis» - «Аңдар Шаһары», «Brave» - «Батыл жүрек», «Monsters University» - «Құбыжықтар университеті», **«The Dragon Spell»** - «Айдаһарлардың әміршісі», **«Ralph Breaks the Internet» - «Ральф интернетке қарсы»**.

2. *Атаудың өзгеруі.* Ол аударма зерттеулерінде бірнеше факторлармен берілген және олардың қатарына лексикалық, стилистикалық, функционалды, прагматикалық факторларды жатқызуға болады. Бұл әдіс когнитивті ақпарат ауысуы немесе лексикалық элементтердің қосылуы, фильмдегі кілт сөздер енуі атаудың сөзбе сөз аударудың мағыналық және жанрлық кемшілігін байқатпайды. Бұл әсіресе, жарнама қызметіндегі фильмонимдерге қатысы бар. Мысалы: «Incredibles» - «Суперотбасы». Бұл мысалда толығымен прагматикалық бейімдеу әдісі қолданылған.

3. *Фильм атауының ауысуы.* Аудармашының басты мақсаты - семантикалық-құрылымдық теңдік пен коммуникативті функционалды құрылымын сақтап қалу. Аударылатын тілдің мәдени ерекшеліктеріне негізделген, кейде толық ауыстыруды қолдану еш кедергі келтірмейді. Бұл жиі қолданылатын әдістің бір түрі. Мысалы: **«Hotel Transylvania 3: Summer Vacation» - «**Монстрлар демалысы 3: Теңізге саяхат**».**

Кино атаулары коммерциялық мақсатқа негізделген, жарнамалық қызмет атқаратын сәтті аударма ретінде бағалауға болады. Сәтті шыққан кино атауы (фильмоним) көрермендерді сол киноны көруге ынталандыра отырып, қатты әсер қалдырады. Көптеген кино мен теледидар жарнамасында фильм атауына қызығушылық туғызады. Сондықтан фильмонимді жарнама болып табылатынын да жоққа шығармаймыз. Ю.Н. Подымованың пайымдауынша фильмонимдер - жарнамалық және әсер ету қызметін атқарады. Осы кезекте, салыстырмалы талдау барысында түпнұсқа мен аударманың бірдей емес екеніне көз жеткіздік.

Киноөндірушілер нарықтың сұранысына байланысты фильмнің жетістікке немесе сәтсіздікке ұшырауына маңызды рөл атқарады.

Киноаудармадағы басты көңіл бөлетін қазіргі аударманың стратегияларының қатарына жататын сөзбе сөз, еркін ауарма, форенизация және доместикация, түпнұсқа мен рецепиентке прескриптивті және дескприптивті әдістер қолданысқа ие [3, 30 б.].

Соңғы жылдары фильмді қазақшаға тәржімалаған «Болашақ» қауымдастығы көрерменге әлемнің үздік киностудияларының төл туындыларын ұсынуды бұдан былай да жалғастырмақ. Бұл алдағы уақытта шетелдік фильмдер, соның ішінде ағылшын тілінен қазақ тіліне жиі тәржімаланатын болса, тікелей аудармаға байланысты материал ретінде лингвистикалық және аударма саласында біраз зерттеулер мен талдау жасауды қажет етеді.

Әдебиет тізімі:

1. Ламзина А.В. Заглавие литературного произведения//Русская словестность – 1997. -№3.-с 75-80.
2. Подымова, Ю.Н. От библионимов к фильмонимам: к истории изучения. Наука. Образование. Молодежь. Материалы научной конференции молодых ученых. – Майкоп: изд-во АГУ, 2004. – Т. 2. – 77-81 с.
3. Горшкова В. Е. Название фильма как единица перевода и составляющая образа-смысла // Вестн. Перм. политехн. ун-та. Проблемы языкознания и педагогики. 2014. № 10. С. 26–37.Е.

ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ КӘСІПТІК ЖӘНЕ ТЕХНИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ НЕГІЗІ

Оспанова Лаура Абубакировна
Қоғамдық пәндер оқытушысы
«Жезқазған Бизнес және көлік колледжі» ЖМ
Жезқазған қаласы
Педагогикалық ғылымдар

Кәсіптік және техникалық білім беру негізінде инновациялық білім беру технологияларын, интерактивті оқытуды, оқу іс-әрекетінің жаңа әдістері мен тәсілдерін белсенділікпен қолдану нәтижесінде жоғары деңгейде дамыған, коммуникативті ептіліктерді меңгерген, өзгермелі ортаға бейім, алғыр, бәсекеге қабілетті тұлға дайындай аламыз. Сол негізде білім жүйесін жаңғырту аясында, жұмысшы кадрлардың зәрулігін еңсеру үшін қолданбалы мамандықтардың заманауи орталықтарын құру үшін оқу орындарында дуалды оқыту жүйесін енгізудің, заманауи оқыту әдістемесінің бір түрі –коучинг әдістемесін енгізудің, кәсіби білім берудегі заманауи технология ретінде – «кейс-стади» әдісін қолдану тиімділігін анықтау қажеттігі туындап отыр.

Қазақстан Республикасының президенті Қ.К.Тоқаевтың «СЫНДАРЛЫ ҚОҒАМДЫҚ ДИАЛОГ – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ МЕН ӨРКЕНДЕУІНІҢ НЕГІЗІ» атты жолдауында «Қазір бізге Тәуелсіздіктің жетістіктерін еселеп, елімізді дамудың жаңа сапалы кезеңіне шығару мүмкіндігі беріліп отыр» делінген. Расымен де, бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Кәсіби-техникалық және жоғары білім ең бірінші кезекте ұлттық экономиканың мамандарға деген қазіргі және келешектегі сұранысын барынша өтеуге бағдар ұстауы керек. Көп жағынан бұл халықты еңбекпен қамту мәселесін шешіп береді делінген [1,3б].

«Кәсіптік білім беру орындарында инновациялық әдістер мен технологияларды кәсіби түрде оқыту» тақырыбында Р.Наубетова: Елімізде жүріп жатқан терең экономикалық және әлеуметтік-мәдени өзгерістер білім беру қызметіне жаңаша қарауды, кәсіби қызметтің барлық сферасында мамандарды даярлау іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыруды талап етеді. Колледж түлегі жоғары деңгейде дамыған, коммуникативті ептіліктерді меңгерген, өзгермелі ортаға бейім, алғыр, бәсекеге қабілетті тұлға болуы тиіс[2,2б.]. Сондықтан, барлық жаңалықтар мен өзгерістерге батыл жол ашарлық инновациялық білім беру технологияларын, интерактивті оқытуды, оқу іс-әрекетінің жаңа әдістері мен тәсілдерін белсенділікпен қолдану – маңызды мәселелердің бірі. Колледжде оқыту барысында болашақ маман ретіндегі студентті еңбек нарығының сұраныстарына сай қалыптастыру оқу үрдісін қазіргі білім беру талаптарына сәйкес

жоспарлы және мақсатты ұйымдастырумен тығыз байланысты. Ол үшін оқыту үрдісіне жаңа және бұрын қолданылған озық тәсілдер мен бағыттарды жетілдіре енгізу қажет. Олардың ішінде оқытудың инновациялық технологиясы айрықша орын алады. Қазіргі заманғы оқыту технологияларына келесі талаптар қойылады:

● оқыту мақсатының нақты қойылуымен, оның ғылыми негізделуі, іс - әрекетінің нәтижесінің жоғары сапалы болуы;

● оқу материалын толық қабылдау мүмкіндігінің болуы;

● оқу процесінде қарым - қатынастың еркін болуы;

● оны үнемі жетілдіріп, толықтырылып отыру мүмкіндігінің болуы туралы айтты.

Мемлекеттік бағдарламаның мақсаты техникалық және кәсіптік білім беру жүйесін модернизациялау болып табылады. Білікті мамандар даярлаудағы маңызды бағыттардың бірі – оқытудың жаңа білім беру жүйесін қолдану болып табылады [3,15б.].

Білім жүйесін жаңғырту аясында, жұмысшы кадрлардың зәрулігін еңсеру үшін қолданбалы мамандықтардың заманауи орталықтарын құру үшін оқу орындарында дуалды оқыту жүйесін енгізу міндеттері қойылды. Дуалды оқытуда теория мен практиканың өзара байланысы принципі жүзеге асырылады, мұның өзі болашақ маманға кәсіпорында жұмыс істеу кезінде қажетті біліктілікке ие болуға көмектеседі.

Сондай ірі жобалардың бірі – оқытудың дуальді жүйесі. Оқытудың дуалдық жүйесінің элементтерін енгізу бағытында біраз жұмыстар тындырылды. Құзіреттілігі жоғары мамандар даярлау жүйесінде дуалдық оқыту жүйесі маңызды орын алмақ. Өйткені бүгінгі күні дуалдық оқыту жүйесі әлемдегі кәсіптік – техникалық кадрлар даярлаудағы ең тиімді формасы болып табылады. Қазіргі кезде әлемдік тәжірибеде оқытудың дуальді жүйесі – кәсіптік-техникалық кадрлар даярлаудың ең тиімді жолдарының біріне айналып отырған жүйе болып табылады. Теория мен практиканы біріктірген бұл жүйе бойынша болашақ жұмысшылар оқу уақытының 60%-ын өндірісте, қалған 40%-ын оқу мекемесінде өткізеді.

Оқу үдерісін дуальді форма бойынша ұйымдастыру үшін сабақ басталғанға дейін «колледж–кәсіпорын–студент» атты 3-жақты шарт жасалады, ол жерде оқу үдерісі кестесі (колледждегі теория сабақтары, практикалық сабақтар, кәсіпорында практикадан өту), әр нақты студентке кәсіпорыннан тәлімгер мамандар (инженерлер) бекітіледі, оқу мерзімі, оқу ақылары және т. б. көрсетіледі.

Коучинг-заманауи оқыту әдістемесінің бір түрі.

Коучинг – (ағылш.coaching) сөзбе-сөз аудармасы – тәлім ету, дайындау, жаттықтыру. Бұл — әріптестердің (коуч пен әріптесі) құпия, белсенді және жасампаз өзара әрекеттестік үдерісі. Коучинг – бұл психотерапия емес және емдеу емес. Бұл белгілі бір мақсатқа немесе дәрежеге жеткен және ары қарай дамып, өзіне және өзгелерге жаңалық ашуға дайын адамдарға арналған. Олар өзінің белгілі бір қасиетін өзгерткісі келетін адамдар, мысалы, өз жұмысын әлде қайда тез және жеңіл атқаруға немесе өзінің өмірін өзгертіп, өзіне пайдалы және ұнамды істер жасауға көбірек бос уақыт бөлгісі келетіндер. Яғни, негізінен өз өмірін жақсы жаққа қарай бұру. Коучинг – бұл мұғалімге білім алуға және дамуға, сол арқылы өзінің кәсіби қызметін жетілдіруге мүмкіндік беретін үдеріс. Өз қызметінде жетістікке жету үшін тренерге үдерісті білу және түсіну қажет, сонымен қатар коучинг өтетін мән-мәтінге сәйкес келетін әртүрлі стильдер, дағдылар мен техникаларды меңгеруге тиіс. Бұл – ұзақ уақытқа созылатын, екі әріптес арасындағы сенімді, жеке тұлғаға бағытталған қарым-қатынас құру үдерісі. Ол әріптесінің педагог ретінде қалыптасуы мақсатында өзінің білімін, ойлауын, тәжірибелік іс-амалдарының тиімділігін жетілдіруде айтарлықтай қарқын алуына көмектеседі. Үдеріс барысында, әріптес өзінің білімімен, тәжірибесімен бөліседі, ал екінші әріптес еңбек жолында айтулы жетістіктерге жету мақсатында өзінің кәсіби дағдыларын дамытып, проблемаларды шешу жолдарын іздейді. Осы негізде 2016жылы «Білім берудегі Эриксон коучингінің технологиялары: теория және практика» атты семинар курсын арнайы оқып, жаттықтырушы Азема Т.В., ECI (ICF) кәсіби жаттықтырушыдан курстан өттім.

«Кейс-стади» — кәсіби білім берудегі заманауи технология ретінде.

Кейс-стади: экономикалық және әлеуметтік мамандықтар бойынша білім алудың тиімді әдістерінің біріне айналған «кейс-стади» әдісі теориялық білім алған студенттерді болашақ мамандықтың практикасына негізделген әрекеттерге баулиды.

Кейс-стади міндеті – білім алушыларды келесідей әрекеттерге жұмылдыру: кез-келген теориялық мәлімет пен ақпаратты талдау,негізгі проблемаларды айқындау,проблемаларды шешудің әртүрлі балама жолдарын (варианттарын) табу (ситуация – көп шешімі және баламасы бар оқиға екенін ұмытпайық),сараптау арқылы олардың ішінен ең тиімдісін таңдау, өз іс-әрекеттерін жоспарлау.

Кейс-стадидің басты қағидасы: *«Ақиқатты іздену — ақиқаттың өзінен де маңызды»*

Кейс-стадидің екі негізгі мектебі: Американдық (Гарвардтық мектеп) Батыс еуропалық (Манчестер мектебі). XX ғасырдың басында Америка Құрама Штаттарының Гарвард университетінің бизнес мектебінде пайда болған. Кейс-стади амал-тәсілі термині алғаш рет американдық ғалым Коплендтің еңбектерінде пайдаланылған. Копленд 1921 жылы оқытудың нақты жағдаяттар жинағын шығарып, кейс-стади амал-тәсілін қолдану жолдарын көрсеткен.

XXI ғасыр – бұл ақпараттық қоғам дәуірі, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Ғылыми-техникалық әлеумет және оның өзін-өзі дамытуға қабілеттілігі жалпыға бірдей бәсекелестік жағдайында басты фактор ретінде қарастырылуда. Осы заманғы экономикалық өсімнің басты факторлары микроэлектроника, сандық және ақпараттық жүйелер, бағдарламалық қамтамасыз ету, байланыс және коммуникация т. б. салалардағы инновациялық технологиялар болып отырғаны баршаға белгілі.

Инновациялық технология – бұл жаңашылдыққа негізделген технология. Оның студенттер үшін пайдасы төмендегідей:

-оқу-әдістемелік әдебиеттер мен материалдарды тиімді пайдалануына жағдай туғызады;

-кәсіби білім-білікті терең үйренуге жол ашады;

-түйінді-ізденгіштік ойлау қабілетін дамытады;

-болашақ кәсібі жөніндегі танымын қалыптастырады;

-ғылыми-зерттеушілікпен айналысу белсенділігін арттырады;

-алған білімін өзіндік бақылау мүмкіндігі кеңиді;

Оқытушы- ұстаздарға тигізер пайдасы тіптен зор, олар:

-оқу-әдістемелік материалдарын жедел жаңартуға мүмкіндік жасайды;

-оқытудың әртүрлі үлгілік технологияларын енгізеді;

-оқытудың ұқсастыра, теңей оқыту технологияларын қолдануына мүмкіндік туады;

-студенттер білімін бақылау мен қадағалау мүмкіндігі кеңиді;

-кәсіби мамандарды дайындаудың қолданылып келген технологияларының сапасын жетілдіреді.

Міне, осындай жолдан өткен әрбір оқытушы шебер де, шығармашыл тұлға болары анық. Ұлы педагог Я. А. Коменский «Оқытушы-мәнгі нұрдың қызметшісі, ол барлық ой мен қимыл-әрекетіне ақылдың дәнін сеуіп, нұр құястын тынымсыз лаулаған жалын иесі» деп ұстаздың еңбегіне ерекше баға беріп, үнемі ізденісте, шығармашылық әрекетте болатын, жалындап жүретін тұлға екендігін айтқан. Ал, шағармашыл оқытушының шәкірті де шығармашыл болуы керек. Дарынды балаға дарынды оқытушы қажет. Олай болса, оған білімнің нұрын құйып, шығармашылық ынтмақтастықта әрекет етсе, «Жаңа әлемдегі-жаңа Қазақстанға» жету жолы анықталары сөзсіз. Сонымен қорыта айтсам инновация дегеніміз жаңару деп түсінуіміз керек. О.Бальзак «Үнемі еңбек ету- өнердің де, өмірдің де заңы»- деп айтқандай, студенттермен жұмыс жасағанда оқытушы үнемі ізденіп, тұрақты еңбек етуіміз міндетті.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан президенті Қ.К.Тоқаевтың "Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі" деген тақырыппен халыққа жолдауы;

2. Р.Наубетова. «Кәсіптік білім беру орындарында инновациялық әдістер мен технологияларды кәсіби түрде оқыту» Ақпан, 2014ж
3. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы.
4. В.С.Кукушкин. «Современные педагогические технологии. Начальная школа. Пособия для учителя». (Серия «учение с увлечением») – Ростов н/д: изд-во «Феникс», 2004г.

ӘОЖ 619:616-07. 616.981.21

СИЫР СҮТІН БРУЦЕЛЛЕЗГЕ СЕРОЛОГИЯЛЫҚ БАЛАУ

Отарбаев Б.К., Касымов Е.И. Орынбасарова А.Н.,
Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан

References

Отарбаев Б.К., Касымов Е.И., Орынбасарова А.Н.
Казахский национальный аграрный университет, г. Алматы, Казахстан.

Аннотация. В статье показаны результаты исследования 89 проб молока на бруцеллез различными серологическими тестами: ИФА и РС. При этом установлена высокая эффективность РС для обнаружения бруцеллезных антител в сравнение с иммуноферментным анализом.

Summary. The article shows the results of a study of 89 milk samples for brucellosis with various serological tests: ELISA and Conglutination complex fixation test(Saiduldin test). At the same time, the high efficiency of ST for the detection of brucellosis antibodies was established in comparison with enzyme-linked immunosorbent assay.

Ключевые слова:. эпизоотология, бруцеллез, реакция Сайдулдина, иммуноферментная реакция

Кіріспе. Қазақстанда бруцеллез кең таралып індетке қарсы шараларының тиімділігі төмен болып отырғандығын статистикалық көрсетілген мәліметтерден көптеп көруге болады. Ғылыми монографиядағы [1] зерттеулерге қарағанда бұл ауруды базарларда сатылатын жиналған сүтті шығыршық реакциясы (ШР) арқылы қадағалауға болатыны көрсетілген. Алайда Қазақстанда бекітілген нұсқауда көрсетілген ШР төменгі сезімталдығынан әр кез қажетті оң нәтижелер көрсете алмайды. [2].

Қазіргі уақытта жануарлар арасында бруцеллез бойынша індеттік жағдайдың төмендеуі, ауруғу қарсы күрес шараларының төмен екенін көрсетеді. Соңғы жылдары қала тұрғындары арасында бруцеллезге шалдығу көрсеткішінің өсуі байқалады, бұл адамдардың инфекция қоздырушысының бастауымен және берілу факторларымен байланысының кеңеюін көрсетеді. Адамға бұл инфекция алиментарлық жолмен сүт өнімдері арқылы (сүт, брынза, сүзбе және т.б.) жұғады[1].

Сонымен жиналған сүтті тексеруге тиімді жаңа әдістерді сынау өзекті ізденістер қатарына жатады.

Зерттеуіміздің мақсаты: сиыр сүтін Сайдулдин реакциясы және иммуноферментті талдау әдісімен салыстырмалы сынау арқылы олардың тиімділіктерін анықтау.

Зерттеу материалдары мен әдістері Зерттеу жұмыстары Қазақ ұлттық аграрлық университетінің биологиялық қауіпсіздік кафедрасына қарасты зертханада жүргізілді. Сиыр сүті СР тексерілді [2], ал иммуноферментті талдау ҚР Ауыл шаруашылығы Министірлігімен

бекітілген (ҚР-ВП-2-2494-13тіркеу куәлігі, 20.12.2013 жылғы) нұсқау бойынша қойылды. Зерттеу жұмыстары барысында Алматы облысына қарасты шаруашылықтарға тиісті 89 сиырдың сүті тексерілді. Алынған нәтижелер статистикалық өңдеу Т.Сайдулдин ұсынған әдіс бойынша жүргізілді.[3]

Зерттеу нәтижелері және оларды талдау. Шаруашылықтан алынған сиыр сүті Сайдулдин реакциясында және иммуноферментті талдау реакциясында тексерілді. Алынған нәтижелер төмендегі кестеде көрсетілген.

Бруцеллезден сау емес табындағы 89сауын сиырдан сүт алынып СР және иммунды - ферментті талдау әдісітерінде тексерілді. Зерттеу нәтижесі 1-ші кестеде көрсетілген.

Кестеде екі реакциядадаоң нәтиже берген сүттің реттік саны, жануарлардың жеке номері және алынған нәтижелер көрсетілген. Иммуноферменттік талдау әдісінде алынған нәтижелер Сайдулдин реакциясында толықтай расталды. Статистикалық өңдеу нәтижесінде орташа титр ИФТ да 34,2+20,6%; -17,1%, СР да 32,5 +32,9%; -24,8% көрсетті.

1-кесте – Бруцеллезге оң нәтижелер(номер озгерту титрін жазу)

Рет №№	Жеке №№	Сүтті зерттеу нәтижесі	
		ИФТ	СР
1	907	1:8	1:10
2	904	1:16	1:10
3	302	1:128	1:80
4	702	1:64	1:40
5	920	1:64	1:80
6	140	1:8	1:10
7	021	1:128	1:160
Орташа титрі		34,2 +20,6% -17,1%	32,5 +32,9% -24,8%

Қорытынды

ИФТ және СР әдістерін сиыр сүтін бруцеллезге балаудағы салыстырмалы зерттеу нәтижесінде бірдей көрсеткіштер алынды. Осыған байланысты СР арқылы сиыр сүтін бруцеллезге тексеру ИФТға қарағанда экономикалық тұрғыда тиімді саналады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Касымов Е.И. Сиыр бруцеллезімен күрес шаралары. Монография, Алматы, 2003, 282 б.

2. Дүйсенова А.К. Пейте дети молоко- будете здоровы! Так ли это? https://kaznmu.kz/press/wp-content/uploads/2011/09/

3. Отарбаев Б.К., Нурманбетов Т. Сиыр сүтімен Сайдулдин реакциясында бруцеллезді балау. Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының хабарлары// Аграрлық ғылымдар сериясы. - Алматы, ҚР ҰҒА наурыз- сәуір 2017. – Б. 31-33.

4. Сайдулдин Т. Основы серологии.- Алма-Ата, 1992. – С. 150-155.

«ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ»

Өтелгенова Жұлдыз Келімбердіқызы
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан Мемлекеттік Университеті
Орал қаласы, Қазақстан

Ғылыми жетекші: Есенова Светлана - оқытушы, психология магистрі

Денсаулық мүмкіндіктері шектеулі балаларды (бұдан әрі – ЖВЗ) әдеттегі жалпы білім беретін мектептерде оқыту проблемасы бұрыннан бері басталған. Үйде жеке оқыту қоғамда мүмкіндігі шектеулі баланың әлеуметтенуіне ықпал етпейді. Бұл балалар, әсіресе, мұқтаж түсінуге, айналасындағы және гуманном қатысты өзіне тұтастай алғанда қоғамның.

1994 жылдан бастап мүгедек балалар мен жасөспірімдерге арналған **"тату отбасы"** қарым-қатынас клубы құрылып жұмыс істейді, ал 2008 жылдан бастап біздің мектепте "Еріктілер мектебі"жұмыс істей бастады. "Еріктілер мектебінің" басты мақсаты-мүгедек балаларға көмек көрсету бойынша әлеуметтік жобаларды іске асыруға балалардың қатысуы. Бұл біздің оқушыларымыз ЖВЗ бар балаларды дұрыс қабылдауға дайын екенін білдіреді.

Инклюзивті білім беру - жалпы білім беретін мектептерде ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту процесін сипаттау үшін қолданылатын термин, ЖВЗ бар балалардың қажеттілігінің әртүрлілігі бірқатар жағдайларға, оның ішінде тұрмыстық сервистерге, сондай-ақ олар үшін неғұрлым қолайлы білім беру ортасына сәйкес келуі тиіс деп болжайды. Бұл дегеніміз: барлық балалар басынан бастап мектептің білім беру және әлеуметтік өміріне енгізілуі тиіс. Осыған байланысты әмбебап кедергісіз орта құру бойынша жұмыстар жүргізілді, атап айтқанда: металл пандус орнатылды, есік ойықтары кеңейтілді, есік табалдырықтары бөлшектелді, санитарлық-гигиеналық үй-жай жабдықталды. Сатып алынды: сенсорлық оңалту және түзету үшін жабдықтар жиынтығы: интерактивті Жарық-дыбыс панелі; тимбилдингке арналған үстел, акустикалық панель; құммен сурет салуға арналған жарық үстелі; құрғақ бассейн және түрлі-түсті қоңыраулардың жиынтығы; жылжымалы карниздегі фибероптикалық шымылдақ; түзету-алдын алу сабақтарына арналған мамандандырылған жабдық жиынтығы, құрамында: икемді модуль, вестибулярлық аппаратты дамытуға арналған модуль, үйлестіруді дамытуға арналған модуль, қиғаш модуль, қатты модуль; түзету-дамыту бағдарламалық кешені.

Бүгінгі инклюзивті білім берудің ерекшеліктері неде? Мектеп бір оқу жоспарымен және барлық балаларды оқытуға бірыңғай көзқараспен шектелмеуі тиіс. Оқыту процесін дараландыру сақталады. Әр түрлі бейіндегі мамандардың ынтымақтастығы болжанып отыр. Инклюзивті білім беру мектеп құрылымының "икемділігін" қамтамасыз етеді. Мектеп жағдайлары педагогтар мен білім алушылардың қажеттіліктеріне бейімделуі тиіс. Инклюзивті білім беру, бұл әр түрлі мамандармен: логопедтермен, дефектологтармен, психологтармен бірнеше арнайы сабақтарынсыз мүмкін емес білім.

Бүгінгі күні біздің мекемеде енгізілді ставкасын әлеуметтік педагог, мұғалім-логопед, мұғалім-дефектолог, бірақ бұл ставкалар енгізілді қысқарту есебінен басқа ставкаларын мектеп.

Біздің мектепте инклюзивті білім беруді енгізу кезеңдерін қарастырайық. Инклюзивті білім беру үшін жағдай жасау бойынша іс-шаралар жоспары құрылды, онда іс-шаралар жазылған. 2015 жылдың наурыз айынан бастап мектеп әкімшілігі мен педагог-психологтың білім беру үрдісіндегі білім беру жүйесін ұйымдастыру және кешенді сүйемелдеу бойынша оқуы басталды. Директор және директордың ОТЖ жөніндегі орынбасары Мәскеу қаласында оқыды. Мектеп педагогтарын оқыту 2015 жылдың 2 қарашасынан басталды. Біздің мектептің 47 педагогынан 31 педагог курстық дайындықтан өтті. "Мектеп 2100" жүйесі және Занков жүйесі бойынша жұмыс істейтін педагогтар курстық дайындықтан өтпейді, өйткені ПМПК қорытындысы және жеке оңалту бағдарламалары бойынша ЖД бар білім алушылар "Ресей мектебі"жүйесі бойынша оқытылуы тиіс. Педагогтарда инклюзивті құзыреттілікті қалыптастыру бойынша әдістемелік кеңестер өткізілді,сынып сағаттары, біздің мектепте инклюзивті білім беруді енгізу туралы ата-аналармен жиналыстар өткізілді. Мектептің психологиялық қызметінің жұмыс бағдарламасы әзірленді, психикалық дамуы тежелген балаларға арналған жалпы бастауыш білім берудің бейімделген білім беру бағдарламасы әзірленді. Мүгедек балалар мен ЖВЗ бар балаларға инклюзивті білім беруді іске асыру Моделі-тұрақты, толық интеграция. Бұл модельдің ерекшелігі-ЖВЗ бар балалар жалпы білім беру сыныптарына енгізіледі. Психофизикалық және сөйлеу даму деңгейі жас мөлшеріне сәйкес келетін немесе жақындатылған балалар үшін тиімді. Біздің мектепте әр сыныпта ЖЖЖ бар 4-5 білім алушы оқи алады.

Бүгінгі күні біздің мектепте ЖВЗ бар 15 адам оқиды:психикалық дамуы тежелген, ақыл-ой кемістігі орташа, сөйлеу қабілеті ауыр бұзылған балалар және тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар. 2016 жылғы 1 қыркүйектен бастап мүмкіндіктері шектеулі білім алушыларға жалпы бастауыш білім берудің федералды мемлекеттік білім беру стандарты енгізіледі. Стандарт жалпы бастауыш білім берудің бейімделген негізгі білім беру бағдарламасын 4 жылдан 6 жылға дейін ЖВЗ бар білім алушылардың әртүрлі топтарымен, олардың білім алу қажеттіліктерін ескере отырып, сараланған меңгеру мерзімдерін белгілейді.Стандарт жеке тұлғаны кешенді бағалау негізінде ЖВЗ бар білім алушылардың жалпы бастауыш білім алу бағдарламалары мен шарттарын, білім беру бағытын икемді ауыстыру мүмкіндігін көздейді., білім беру бағдарламасын игерудің метапредмет және пәндік нәтижелері (АООП НОО).ЖВЗ бар білім алушы үшін білім беру бағдарламасының нұсқасын (АООП НОО) анықтау оны кешенді психологиялық-медициналық-педагогикалық тексеру нәтижелері бойынша тұжырымдалған ПМПК ұсынымдары негізінде; білім алушыда мүгедектігі болған жағдайда – жеке даму бағдарламасы мен ата-аналардың пікірін ескере отырып жүзеге асырылады. Стандарт білім беру бағдарламасын (АООП НОО) меңгеру нәтижелеріне ЖВЗ бар білім алушылардың түрлі топтарының ерекше білім беру қажеттіліктеріне сәйкес сараланған талаптарды белгілейді. Білім алушыларды меңгеру сапасын қорытынды бағалау ұйым арқылы жүзеге асырылады. ОЖСБ - мен білім алушылардың игеруін қорытынды бағалау пәні пәндік және метапредметикалық нәтижелерге қол жеткізу (ОЖСБ – ның нұсқасына байланысты) және түзету жұмысының бағдарламасын меңгеру нәтижелеріне қол жеткізу болуы тиіс. Біздің мектептің педагогтары осы оқу жылында ақыл-есі кеміс балаларға арналған бейімделген білім беру бағдарламаларын дайындаған №2 нұсқа, сөйлеу қабілеті нашар балаларға арналған №5.1 нұсқа, психикалық дамуы тежелген тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға арналған №6.2 нұсқа, психикалық дамуы тежелген балаларға арналған №7.1 нұсқа, ТҚА бұзылған балаларға арналған №6.1 нұсқа.

Мектеп әкімшілігі үнемі психологиялық-педагогикалық консилиумдар өткізеді. 2014 жылы 4 Кеңес, 2015 жылы – 11 Кеңес, 2016 жылы – 8 кеңес өткізілді. Барлық дайындық жұмыстары 2016 жылдың 1 қыркүйегінен бастап инклюзивті білім беруді іске асыруға бағытталды. Біздің мектепте мүгедек балаларды оқыту тәжірибесі бар. Біздің мектеп түлектері УДГУ бітіріп, журналист дипломын алды, екінші түлек Пермь колледжін бітіріп, программист дипломын алды. Олардың бірі 11 жыл бойы үйде оқыды,ал басқа жылдар бойы әдеттегі сыныпта оқыды.

Мүгедек балаларды ерте жастан бастап инклюзияға үйрету керек, олар балабақшада өздерінің қарапайым құрдастарымен бірге жұмыс істеу үшін, сонда олар мектепке оңай бейімделетін болады.

Ата-аналар жиналысын өткізу және балалар мен ЖВЗ бар балалардың ата-аналарымен ақпараттық-ағартушылық жұмысты жүргізу маңызды. Біздің мектепте "Дружная семьяка"клубының қатысуымен әртүрлі сыныптан тыс іс-шаралар өткізіледі.

Жыл сайын "тату отбасы" клубының мүшелерімен "Көңілді старт" өткізу және біздің мектеп базасында аудандық ересектер арасында параолимпиадалық ойындар өткізу, ересектер арасында республикалық параолимпиадалық ойындар өткізу, "Еріктілер мектебі" жұмысы біздің балалар, ата-аналар, педагогтар, қызметкерлер, балаларға төзімділіктің көрсеткіші.

Біздің мектепте инклюзивті білім беруді жүзеге асыру мақсатында қол жетімді орта құрылды. Инклюзивті білім беруді іске асыру үшін жағдай жасап және біздің мектепті инклюзивті білім беруді іске асыру бойынша базалық ретінде белгілеп, бірқатар шешілмеген мәселелер қалып отыр. Бүгінгі күні тьюторлар біздің ата-аналар. Бірақ кез келген ата-ана оқу процесінің проблемасына жете алмайды, материалды қабылдауға әрдайым көмектесе алмайды және оның табысты оқуы мен жеке дамуы: психикалық, ақыл-ой, физикалық. Мектепте табысты жұмыс істеу үшін 3 ставка логопед және 3 ставка дефектолог, инклюзивтік білім беруге жетекшілік ететін әкімші болуы тиіс. Жоғарыда айтылғандай, барлық ставкалар енгізілген білім беру мекемесінде қысқарту есебінен өз штаттарын.

Мектеп педагогтарына үлкен жауапкершілік жүктеледі, өйткені бұл тағы бір жұмыс бағдарламасы, бұл құжаттаманы жүргізу, мониторинг. Біз бұл біздің балаларымыз екенін

түсінеміз, біз оларға білім беруге тиіспіз, бірақ қаржылық мәселені шешуде жоғарыда тұрған органдар тарапынан түсіністікті де қалаймыз. Қорытындысында инклюзивті білім беру принциптерін атап өткім келеді:

- адамның құндылығы оның қабілеттері мен жетістіктеріне байланысты емес;
- әрбір адам қарым-қатынас жасауға және табысты болуға құқылы;
- шынайы білім тек нақты қарым-қатынас контекстінде жүзеге асырылуы мүмкін;
- әрбір адам сезінуге және ойлауға қабілетті;
- барлық адамдар бір-біріне мұқтаж;
- барлық білім алушылар үшін прогреске қол жеткізу мүмкін емес
- барлық адамдар құрдастардың қолдауын және достығын қажет етеді;
- әртүрлілік адам өмірінің барлық жақтарын күшейтеді.

Қазіргі заманғы психологиялық-педагогикалық әдебиетте "инклюзивті білім беруді қолдау" термині бекітілді.:

- біріншіден, әлеуметтік-психологиялық қызметтердің қызметі шеңберінде жүзеге асырылатын әлеуметтік қолдау мен психологиялық көмектің тұтас және кешенді жүйесі ретінде әлеуметтік патронаждың бір түрі ретінде;
- екіншіден, өзегі – даму әлеуетін қалпына келтіру және отбасы мен тұлғаның өзін-өзі дамыту үшін жағдай жасау;
- үшіншіден, еріп жүрушілер мен қолдауды қажет ететін адамдар арасындағы тұрмыстық қатынастардың ерекше түрі ретінде.

Инклюзивті білім беруге көшу кезінде тек педагогтармен, балалармен және мектеп әкімшілігімен ғана емес, сонымен қатар ата-аналармен жұмысты ұйымдастыру маңызды. Еріп жүру екі санаттағы балалардың – дені сау және ерекше қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарына қажет. Ата-аналарға психологиялық қолдау көрсету нәтижелерінің бірі – ерекше қажеттіліктері бар балалардың өздері ата-аналардың жаңа сапасы-бейімделу, яғни қолайлы және экстремалды жағдайларда өзімен және айналасындағыларға қарым-қатынаста тепе-теңдікке өз бетінше қол жеткізу қабілеті болуы тиіс .

Білім берудегі интеграцияның негізгі аспектілерінің бірі-нақты бала үшін дұрыс ұйымдастырылған оқыту шарттары. Интеграция жағдайында бала дені сау құрдастарына арналған бағдарламаны меңгеруге дайын болуы тиіс, бұл жағдайда баланың өзі де, оның қоршаған ортасы да, яғни интеграцияның сыртқы және ішкі жағдайлары туралы да айтуға болады.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың тиімді интеграциясын қамтамасыз ететін сыртқы жағдайларға::

- бұзушылықтарды ерте анықтау және түзету жұмыстарын жүргізу;
- ата-аналардың тілегі дені сау балалармен бірге баланы оқытады және олардың оқу үрдісінде көмектесуге дайын болуы;
- интеграцияланған балаға білікті көмек көрсету мүмкіндіктерінің болуы;
- интеграцияланған оқытудың вариативті үлгілерін іске асыру үшін жағдай жасау.

Тиімді интеграцияға ықпал ететін ішкі жағдайларға:

- психикалық және тілдік даму деңгейі, жас мөлшеріне сәйкес немесе оған жақын;
- қалыпты дамып келе жатқан балалар үшін қарастырылған мерзімде жалпы білім беру стандартын меңгеру мүмкіндігі;
- баланың интеграцияланған оқуға психологиялық дайындығы

Даму кемістігі бар балаларға көрсетілетін арнайы көмектің ерекшелігі оның кешендігінде (психологиялық-педагогикалық және медициналық-әлеуметтік). Оны педагог-психологтар, логопед-мұғалімдер, әлеуметтік педагогтар, медицина қызметкерлері, дефектологтар көрсетеді. Арнайы көмектің түзету-дамыту бағыты бар. Барлық сабақтар жеке немесе әр бала үшін арнайы түзетілген бағдарламалар бойынша топтарда, оның зияткерлік және психофизикалық мүмкіндіктері мен дәрігерлердің ұсыныстарын ескере отырып жүргізіледі.

Мектеп жасындағы балаларға жалпы орта білім беретін мектептер жанындағы логопедтік пункттерде көмек көрсетіледі. Логопункттерге сөйлеу кемістігі бар, сөйлеу кемістігі бар, сөйлеу

кемістігі бар хаттарының бұзылыстары бар балалар, бала шалған балалар жіберіледі. Түзету жұмысы мектеп сабақтарымен қатар жүргізіледі және мектеп үлгермеушілігін жеңуге ықпал етеді. Мектепте логопедиялық сабақтардың табысы көбінесе дұрыс сөйлеудің алған дағдыларын отбасында қаншалықты нығайтуға ықпал ететіндігіне байланысты.

Осылайша, мектеп мұғалім-логопедінің міндетіне мыналар кіреді: оқушылардың тілін жан-жақты зерттеу, сөйлеу дамуында ауытқушылықтары бар жеке-топтық және фронтальды сабақтар өткізу, оқушылардың ана тілін меңгеру кезіндегі қиындықтарды жеңу бойынша мұғалімдерге әдістемелік көмек көрсету. Логопед қандай да бір себептермен сауатты хат пен дұрыс оқуды меңгере алмайтын барлық балаларға ғана емес, тиісті дыбыстарды ажыратудың жеткіліксіздігін көрсететін әріптерді алмастыру мен араластыруға ерекше қателер жасайтындарға, сондай-ақ тілдің лексика-грамматикалық құралдарының дамымағандарына (интеллектіде ауытқушылықсыз) көмек көрсететінін ескеру қажет.

Педагог-психолог балаларды тереңдетіп тексеруді жүргізеді, олардың интеллектуалдық даму ерекшеліктерін, тұлғалық және мінез-құлық реакцияларын анықтайды, эмоционалды-ерік саласын қалыпқа келтіруге, ойлау қызметінің нәтижелі тәсілдерін қалыптастыруға, сондай-ақ қарым-қатынас пен мінез-құлықтың ықтимал бұзылуын түзетуге бағытталған топтық және жеке сабақтар өткізеді; мұғалімдер мен ата-аналарға әдістемелік көмек көрсетеді.

Мұғалім-логопед, педагог-психолог, бастауыш сынып мұғалімдері, ата-аналардың бірлескен жұмысының арқасында оқушыларға сөйлеу бұзушылықтарын жеңуге, пәндер бойынша бағдарламалық материалдарды табысты меңгеруге, оқу қызметіне оң уәждемені қалыптастыруға, оқушылардың өз мүмкіндіктеріне деген сенімділігін қалыптастыруға уақытында және сапалы көмек көрсете алады.

Демек, инклюзивті оқыту-мұғалімдердің, ата-аналардың және білікті мамандардың бірлескен жұмысы. Олар сынып жетекшісі басқаратын бірыңғай команданы құрайды. Мұндай бірлестік балалардың әр түрлі категорияларымен жұмыс істеудің негізгі тәсілдерін келісуге, жаңа технологияларды апробациялауға, түзете оқытудың ең тиімді әдістері мен тәсілдерін таңдауға, сыныптан тыс және жалпы мектептік іс-шараларды жоғары деңгейде өткізуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мүмкіндігі шектеулі балаларды білім беру үдерісіне біріктіру. Орта мектеп / авт. -сост. И. В. Возняк, Л. В. Годовникова. - Волгоград: Мұғалім, 2011. – 97 б.
2. Білім беру мекемесінде кіріктірілген және инклюзивті оқыту. Инновациялық тәжірибе / авт.-сост. А. А. Наумов, В. Р. Соколова, А. Н. Седегова. - Волгоград: Мұғалім, 2012. – 147 б.
3. Карташова Е. балалар бірге білім алуы керек пе? // Педагог-психологтарға арналған "мектеп психологы"әдістемелік журналы. – 2012. - № 3 - с.22-23.
4. Шалагинова К. басқа-жаман емес! "Балалар денсаулығы"әдістемелік журналы. – 2012. - № 1. – С. 46 - 48.

УДК 581.5

ӨСІМДІК ФЕНОЛДЫҚ ҚОСЫЛЫСТАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕРІ

Пернебекова Рахат Каримбековна Б.ғ.к., асс. проф.
Асан Айнур Асанқызы М.ғ.магистрі
Шымкент қаласы, Қазақстан
Киргизбаева Арай Асканбаевна Б.ғ.к., доцент
Алматы қаласы., Қазақстан

Флавоноидтар кең таралған өсімдік пигменттері болып табылады. Клиникалық практикада қолданылатын бұл қосылыстар Р витаминдерінің құрамына кіреді және капиллярлы

қабырғалардың өткізгіштігін төмендету үшін қолданылады. Бұл эффект флавоноидтардың капиллярлар қабырғаларын еркін радикалдардың зақымдаушы әсерлерінен қорғау қабылетімен қамтылады деген көзқарас бар [1, б. 363-667; 2; 3].

Флавоноидтар-көк өністерде, жеміс-жидектерде, жаңғақтарда, дәндерде, гүлдерде, талдардың қабығында т.б. болатын фенолдық қосылыстардың тобына жататын төменмолекулярлы заттар тобы. Олардың жиынтық мөлшері адамның тәуліктік рационында шамамен 1 граммды құрайды, бұл олармен маңызды биологиялық рольді орындау үшін толық жеткілікті [4]. Олар аскорбин қышқылымен бірге тотығу-тотықсыздану үрдістеріне қатысады, тотығуды тежейді, соның есебінен адреналиннің әсерін ұзартады, жасушаның антитотықтырғыш қорғаныс құрамына енеді [5]. Флавоноидтардың антитотықтырғыш белсенділігі олардың құрылымындағы жылжымалы сутегінің болуына байланысты. Оны еркін радикалдар-ЛАТ инициаторларын жою үшін қолданады. Флавоноидтар оларменен әрекеттескенде қуат қоры аз семихинонды радикал түзіледі, бұл кезде еркінрадикалды тізбегі жалғаса алмайды. Бұл кезде полифенолды заттардың белсенділігі молекуладағы гидроксильді топтың мөлшеріне байланысты болады. Сонымен бірге жеңіл тотыға отырып, тотығу-тотықсыздану реакциялардың ілесуі арқасында өсімдік флавоноидтары протеиндердің, ферменттердің, төменмолекулярлы заттардың тиолды тобындағы әртүрлі субстраттардың тотықсыздануын қамтамасыз етеді, тотығу стрестерінен мүшелердің қорғаныс деңгейі жоғарылайды. Сонымен бірге өсімдік фенолдық қосылыстардың физиологиялық белсенділігінің ең айқын көрінуі – жасушалық мембраналар мен гистогематикалық барьерлердің тығыздалуы, тамырлы қабырғалар резистенттілігінің жоғарылауы және мембраналар мен барьерлердің өткізгіштігінің төмендеуі олардың антиуытты әсерлеріне себепші болады.

Сондай-ақ, флавоноидтардың антитотықтырғыш әсерлері олардың ОБФ-рын нейтралдау қабылетімен және еркінрадикалдық реакцияларды үзу қабылетімен қамтылған [2, б. 129-131; 3, б. 187-189; 6].

Өсімдіктегі фенолдық қосылыстар функциялардың кең спектріне ие. Лигнин мен суберинниің құрамына кіре отырып, қабырға жасушасының алғашқы компоненттері болып табылады. Сондай-ақ, антитотықтырғыш бола отырып, қысқа толқынды ультракүлгін сәулелерінен жасуша құрылымын қорғайды [7; 8]. Фенолдық қосылыстардың құрамын теңіз деңгейінің үстінде жоғары өсуімен байланыстырады, себебі олардың биосинтезіне әсер ететін факторлардың бірі жарықтың ультракүлгін аймағы болып табылады [9].

Фенолдардың спазмолитикалық, диуретикалық, қабынуға қарсы, антиатеро-склеротикалық, десенсибилизациялық, капиллярларды мықтылайтын, өт айдайтын, жараға, вирусқа қарсы секілді фармакологиялық ерекшеліктері клиникалық қолданудағы кең мүмкіндігін ашады. Айқын практикалық қызығушылықты фенолдардың бір қатар эндокринді бездердің (бірінші кезекте бүйрек үсті, қалқанша бездерінің) функцияларына және олардың гормондардың шеткерлік эффектілерінің орындалуына, қанның ұюына т.б. әсер етуі болып табылады.

Миокард дерттерінің емінде бүгінгі күні шөптен жасалынған дәрілердің нағыз антитотықтырғыштардың ішінен препараттар-лидерлер табиғаты био-флавоноидтар болып табылады. Соның ішінде жабысқақ және сұр қандыағаш бүршігінен алынған жаңа галл қышқылы [10, б. 32] және жалаң миядан алынған глицирам [11, б. 24] жақсы игерілген және практикалық қолдануға ұсынылған.

Фенолдық қосылыстар аса маңызды антитотықтырғыштар ретінде кең қолданылады [12; 13].

Өсімдік фенолдық қосылыстардың өмір тіршілігінде жаңа тиімді дәрілерді белсенді түрде іздестіру жолдарының бірі-бұл халық медицинасының тәжірибесін, оныменен қолданатын өсімдік препараттарының құрамын және белсенділігін, оның құрамына кіретін белсенді қосылыстарды бөлу және зерттеу болып табылады. Бұл жол қазіргі медицинаға көп нәрсе берді. Біздің планетамыздың өсімдіктер әлемінің байлықтары мен халық медицинасының қазынасын толық игеру әлі де болса алыс екендігіне күмән жоқ. Бұл байлықтардың үлкен үлесі халық

медицинасының емдік өсімдіктерінің міндетті бөлігін құрайтын фенол қосылыстары болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Takahama U. Suppression of lipid photoperoxidation by quercetin and its glycosides in spinach chloroplasts // Photochem. Photobiol. – 1983. – Vol. 38. – № 3. – P. 363-367.
2. Afanasev I.V., Dorozhko A.I., Brodskii A.V. et al. Chelating and antioxidant effect flavonoidos on lipid peroxidation in microsomes and liposomes // Pisen. Lec. Sborn. – 1988. – Vol. 56. – P. 129-131.
3. Потапович А.И., Костюк В.А., Терещенко С.М., Афанасьев, И.Б. Антиоксидантная активность флавоноидов в системе микросомального перекисного окисления липидов // Кислородные радикалы и промоторы в биологических системах: Сб. науч. ст. – Рига, 1988. – 187-189 бб.
4. Рочинский В.А. Фенольные антиоксиданты. Реакционная способность и эффективность. – М., 1998. – 110 б.
5. Воскресенский О.Н, Туманов В.А. Ангиопротекторы. – К.: Здоровъя, 1982. – 120 б.
6. Воскресенский О.Н. Биоантиоксиданты и свободнорадикальная патология // Биоантиоксидантная и свободнорадикальная патология: сб. науч. ст. – Полтава, 1987. – 5-12 бб.
7. Бриттон Г. Биохимия природных пигментов. – М.: Мир, 1986. – 422 б.
8. Запрометов М.Н. Фенольные соединения: распространение, метаболизм функции в растениях. – М.: Наука, 1993. – 272 б.
9. Соболевская К.А., Минаева В.Г. К изучению флоры Алтая как источника флавоновых веществ // Известия СО АНССР. – Новосибирск, 1961. – № 4. – 68-72 бб.
10. Яковлева Л.В., Ивахненко А.К., Бунятян Н.Д. Защитное действие эллаговой кислоты при экспериментальном миокардите // Эксперим. и клин. фармакология. – 1998. – № 3. – 32-34 бб.
11. Закиров Н.У., Айзиков М.И., Курмуков А.Г. Кардиопротекторное действие глицирама при изадриновом повреждении миокарда // Экспериментальная и клиническая фармакология. – 2000. – Т. 63. – № 5. – 24-26 бб.
12. Яковлева Л.В., Герасимова О.А., Курбушева И.В., Ивахненко А.К., Бунятян Н.Д. Сопоставление антиоксидантных свойств новых препаратов, производных биофлавоноидов и дубильных веществ // Экспер. и клин. Фармакология. – 2001. – Т. 64. – № 2. – 55-59 бб.
13. Арзамасцев А.П., Шкарина Е.И., Максимова Т.В., Пахомов В.В. и др. Оценка показателей антиоксидантной активности препаратов на основе лекарственного растительного сырья // Химико-фармацевтический журнал. – 1999. – № 1. – 17-20 бб.

УДК 338.1

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИНТЕГРИРОВАННЫХ МАРКЕТИНГОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ РЫНКА

Рахманова Амина Курбоналиевна, докторант
Алматы, Казахстан
Научный руководитель: К.э.н, доцент Смыкова М.Р.
Алматы Менеджмент Университет

Маркетинг занимает лидирующие позиции на разных этапах развития рынка. Соответственно возрастает роль к интегрированным маркетинговым коммуникациям (ИМК).

Коммуникация — это система постоянной активности, форма человеческого общения, в виде передачи информации потребителям о продукте, услугах, условиях продаж. Также это различные методы убеждения, направленные на потребителей действовать, т.е. посетить конкретные мероприятия, отдать предпочтение конкретным товарам, маркам, возбуждать у потребителя желание покупать в определенном магазине, не откладывать покупку на будущее. Направляя поведение потребителя на предложения рынка, одновременно, ведется анализ ответной реакции, возникающей в связи с контактом и обращением.

В настоящее время для успешной деятельности любой действующей организации важное значение имеет эффективные коммуникации с потребителями. Это касается как государственных, так и частных структур, т.к. оценка эффективности коммуникаций определяется как отношение эффективности объема продаж, или пребыли компании, организации к стоимостной или интегральной оценке ИМК.

Однако, за последние два десятилетия существенно изменилось казахстанское общество и тип современного потребителя. Потребитель стал более требовательным, избирательным, стремится к высокому качеству жизни. Кроме того, сегодня потребители в Казахстане могут говорить и о лучшем понимании бизнесменами важности сервиса. Хотя «проактивный сервис и любезное отношение к клиенту остается острым вопросом для казахстанской бизнес-среды» [1, с. 12].

Эти перемены обусловили изменения отношений потребителей к маркетинговым инструментам, что привело к необходимости перемен в деятельности маркетинговых коммуникаций. Основной критерий — интерактивное двустороннее общение производителя с потребителем, цель — получение полной информации о нем. Можно констатировать, что происходит переоценка ценностей, и в системе коммуникации появилось новое направление — интегрированные маркетинговые коммуникации [2, с.330].

Термин «интегрированные маркетинговые коммуникации» впервые стал известен в Казахстане с конца 90-х гг. прошлого века. Филипп Котлер дает следующее определение ИМК: «Интегрированные маркетинговые коммуникации — концепция, согласно которой компания тщательно продумывает и координирует работу своих многочисленных каналов коммуникации — рекламы в средствах массовой информации, личной продажи, стимулирования сбыта, пропаганды, прямого маркетинга, упаковки товара и других — с целью выработки четкого, последовательного и убедительного представления о компании и ее товарах» [3, с. 43].

Все же «маркетинг» остается основным понятием в интегрированных маркетинговых коммуникациях, и поэтому может рассматриваться в местах продажи как комплексное синтетическое средство маркетинговых коммуникаций, включающее все элементы и приемы различных коммуникационных средств.

Направление интегрированных маркетинговых коммуникаций на разных этапах рынка предполагают наличие различных методов: технического характера, организационного, информационного и экономического, также в этот комплекс входит стратегическое управление критическими ситуациями, корпоративная и бизнес-этика. Все это и другое, влияет на эффективное построение коммуникаций в различных сферах и областях деятельности организации.

Следует обозначить этапы рынка и основные направления маркетинга на разных этапах рынка.

По мнению Константина Бакшт - российского эксперта № 1 по построению отделов продаж и управлению продажами; собственника и генерального директора международного консалтингового холдинга Baksht Consulting Group - каждый рынок, и даже каждый выделенный сегмент рынка проходит в своем развитии 4-ре основные стадии — в соответствии с концепцией S-образной кривой: [4].

На первом этапе идет начальное формирование рынка. Большинство клиентов - «разведчики», «новаторы» «энтузиасты». Здесь рынок только формируется. Потенциальных клиентов множество, а компаний, которые начинают предоставлять свои товары и услуги на новом рынке, немного. Конкуренция между этими компаниями минимальна.

Однако большинство клиентов просто не понимают, что представляют из себя эти товары и услуги, зачем они нужны, какой результат от них можно получить, сколько они могут стоить и как цена связана с качеством. На этом этапе клиенту даже не к кому обратиться за советом.

Именно поэтому основная задача маркетинга и рекламы на первом этапе развития рынка - *«позиционирование»* или *популяризация.* Необходимо сделать товары и услуги максимально понятными для клиента. Объяснить и разъяснить, что они из себя представляют; для чего они нужны; как их использовать, и т. д. Пока клиент не понимает, что именно ему предлагают, он никогда это не купит. Причем он должен все представлять в деталях. Как это выглядит - если речь идет о чем-то вещественном. Как именно и кто будет оказывать услугу - если речь идет об услуге. Как всем этим пользоваться. Что клиент получит в результате, и как этот результат можно измерить. Вот на создание этого представления у клиента и должны быть направлены действия маркетинга. При этом, надо помнить, что рекламировать реальную новинку как что-то

новое, что только-только появилось на рынке и еще практически никто не использует, крайне неосмотрительно. Если речь идет об услугах, важнейшее значение для успеха продаж имеет также овеществление услуг.

Таким образом, на первом этапе необходимо предпринимать эффективные усилия по популяризации товаров и услуг, что будет приближать переход рынка с первого этапа на второй. Наоборот, пропаганда того, насколько новые, новейшие и супер-прогрессивные товары и услуги Вы предлагаете, будет только отдалять этот момент.

- На втором этапе идет быстрый (иногда - даже взрывной) рост рынка. Товар или услуга становятся модными, объем продаж товаров и услуг на рынке быстро растет, увеличивается спрос на них. Рынок входит в фазу крутого подъема. При этом неизбежно - и практически мгновенно - возникает реальная конкуренция, которая впоследствии будет только усиливаться. Маркетинговая деятельность на втором этапе должна направить все свои усилия на то, чтобы эффективно *отстроиться от конкурентов.* Задача максимально приложить свои усилия к тому, чтобы донести до клиента, чем его товары и услуги лучше и более привлекательны, чем у конкурентов.

Таким образом, для достижения успеха на втором этапе развития рынка недостаточно предлагать клиентам качественные товары и услуги по адекватным ценам. Эффективной популяризации товаров и услуг тоже недостаточно для успеха продаж. Становится жизненно важным и необходимым определить и развивать свои *конкурентные преимущества.* Требуется обеспечить своей компании и предлагаемым товарам и услугам особое, а лучше всего - эксклюзивное положение на рынке.

Так, К. Бакшт, считает, что на втором этапе развития рынка к клиентам-«новаторам» («разведчикам»), большинство которых уже пользуется новыми товарами и услугами, прибавляются клиенты-«продвинутые пользователи». «Новаторы» создают моду. Но их немного - всего 3-5% от общего числа потенциальных клиентов на данном рынке. «Продвинутые пользователи» следуют той моде, которую формируют «новаторы». Они представляют значительную долю - до 25-30% - от общего числа потенциальных клиентов на данном рынке. Благодаря им, обеспечивается взрывной рост рынка на втором этапе его развития. К концу второго этапа товары и услуги начинает приобретать основная масса потребителей - «обычные потребители». Которые составляют самую большую долю - 45-55% - от общего числа потенциальных Клиентов на данном рынке [4].

- На третьем этапе рынок входит в стадию насыщения. Достигается стадия «плато». Совокупные обороты максимальны. Однако существенного роста оборотов по рынку в целом уже не происходит, рост совокупных объемов продаж на рынке приостанавливается. Растет количество «обычных потребителей», приобретающих товары и услуги на данном рынке. Зато большинство «новаторов», а вслед за ними часть «продвинутых пользователей» перестают приобретать эти товары и услуги. Раз этим пользуется большинство, значит, это уже не модно. Конкуренция на третьем этапе развития рынка продолжает усиливаться.

По мнению К. Бакшт, важным нюансом для управления бизнесом на третьем этапе развития рынка является то, что может потребоваться *смена управленческой команды.* На первом и втором этапе для развития бизнеса наиболее эффективна управленческая «команда развития». Это люди, ориентированные на формирование и развитие рынка, быстрый рост бизнеса, запуск новых направлений, экспансию и захват территории. На третьем этапе наиболее подходящими для управления бизнесом могут быть управленцы совсем другого склада. Это - «администраторы», заточенные на повседневное регулярное управление бизнесом и шлифовку уже налаженных бизнес-процессов.

- На четвертом этапе идет постепенное снижение оборотов и угасание рынка. Совокупные объемы продаж начинают неуклонно падать. Все «продвинутые пользователи», а вслед за ними многие «обычные потребители» перестают приобретать данные товары и услуги. Зато их наконец-то начинают приобретать «консерваторы», составляющие 15-20% от общего числа потенциальных клиентов. Рынок сужается, конкуренция неуклонно падает... На этом

этапе одни компании уходят с рынка, другие пытаются кое-как сводить концы с концами. Третьи пытаются, но все равно терпят убытки [4].

На всех этапах присутствуют основные четыре группы методов интегрированных маркетинговых коммуникаций.

1. Организационно-экономические методы — необходимо, чтобы вся бизнес-структура была скоординирована с коммуникативными шагами. Если организация призывает приобрести товар, а его не оказывается в продаже — идет насмарку вся работа по рекламе. Конкурентным преимуществом могут стать исключительно экономические выгоды, предоставляемые клиентам в виде системы скидок.

2. Информационно-рекламные методы — это мероприятия, направленные на формирование имиджа и репутации фирмы или организации.

3. Методы установления межличностных отношений — этика деловых отношений как с внешней средой, так и, безусловно, внутри предприятия, от которых напрямую зависит реализация.

4. Юридические методы - активизация процедур слияний и поглощений компаний (сопровождаемые информационно-рекламными, организационно-экономическими, лоббированием и другими процедурами) говорит о важности и необходимости включения данных методов в арсенал интегрированных маркетинговых коммуникаций [2, с.331-332].

Таким образом, в современных рыночных и экономических условиях интегрированные маркетинговые коммуникации рассматриваются как комплексная концепция, необходимая для осуществления экономической деятельности различных торговых компаний и организаций, а также укрепления позиции на рынке товаров и услуг и сохранения конкурентоспособности. Сегодня большая часть казахстанских и зарубежных торговых компаний применяет в своей деятельности концепцию интегрированных маркетинговых коммуникаций. Исходя из концепции каждая торговая марка тщательно планирует и координирует работу своих многочисленных каналов коммуникации — прямой маркетинг фирменная упаковка производимой продукции — для концентрации внимания потребителя именно на бренде предлагаемой компании, реклама основными средствами массовой информационной системы, личная продажа, партизанский маркетинг, связи с общественностью.

Литература:

1. Ибраева Э. А. Эффективные коммуникативные навыки в управлении конфликтами // European Science. № 4 (5), 2015 // Проблемы науки, 2015.-12с.
2. Макиенко М.Г., Шершукова Е.В., Современные направления интегрированных маркетинговых коммуникаций и креативных технологий в рекламе // Молодой учёный. Ежемесячный журнал.- 2009 г. , №11.
3. Стэн Рэпп, Томас Л.Коллинз. Новый максимаркетинг. - Челябинск, «Урал LTD», 1997. — С. 43.
4. Этапы развития рынка - концепция S-образной кривой. https://www.fif.ru/stati/ehtapy-razvitiya-rynka/

ОБРАЗОВАНИЕ В XXI ВЕКЕ

Сагнаева Гульмира Шаменовна
преподаватель Актюбинского Высшего
медицинского колледжа
г.Актобе, Казахстан

В системе ценностей каждого человека существуют базовые ценности. К ним можно отнести образованность, честность, порядочность, воспитанность, трудолюбие, уважение к окружающим.

Человек XXI века должен иметь широкое, не только специальное, но и гуманитарное образование. Такая база составляет основу успешной профессиональной работы, превращает человека в реального участника жизни общества, делает его привлекательным для общения.

В XXI веке все передовые державы будут делать ставку не на развитие производства товаров, а на получение новых знаний и создание новых технологий [1 ,с.7]. Во многих государствах растет понимание того, что образование является сферой прибыльных долгосрочных инвестиций и эффективного вложения капитала.

По расчетам Всемирного банка, более 75% национального богатства стран Северной Америки и Западной Европы составляет человеческий капитал, т. е. образованное население, умеющее использовать знания для нахождения наиболее эффективных решений возникающих проблем [3, с.11]. Затраты на образование являются самыми эффективными инвестициями в экономику, поэтому правительства многих государств вкладывают огромные средства в развитие национальных систем образования, рассматривая их как инвестиции в будущее нации.

Одной из главных целей перспективной системы образования является формирование творческого потенциала личности, человека-созидателя. Такой человек не только владеет профессионально необходимыми знаниями и навыками, но и способен к постижению нового, готов к самостоятельным гибким решениям.

Владение основными средствами коммуникации и формального описания мира - математикой, родным языком, иностранным языком и компьютерными технологиями - позволит человеку свободно перемещаться в образовательном пространстве и осваивать новые области. Современный работник должен умело реагировать на любые изменения. «Умение адаптироваться к изменениям станет более важным качеством, чем обладание конкретными знаниями и навыками» [4, с. 21].

Тревожными для общества являются такие тенденции в сфере образования и науки, как коллективное старение научных кадров, высокая текучесть молодежи. Молодых людей совсем не привлекает сфера науки, образования. Социологические исследования показывают, что лишь немногие студенты хотят после окончания университета работать преподавателями или быть научными работниками. Настолько непривлекательно со всех точек зрения (в том числе и с материальной) положение ученого, преподавателя, учителя в нашем обществе, что оно не может способствовать приходу молодых специалистов в сферу этих профессий [5, с.16].

В XXI веке - веке информации - знания будут очень высоко цениться. Поэтому человек, который заботится о своем будущем и о будущем своей страны, должен серьезно относиться к своему образованию, постоянно пополняя объем знаний. Каждый должен осознать, что сегодня высококачественное образование - это самая надежная опора. Государство же должно не только признать приоритетность развития образования, но и инвестировать в него необходимые средства.

Лидирующие позиции в скором будущем займут те страны, которые сумеют обеспечить своему населению высокий уровень образования.

И сегодня наступил тот момент, когда нужно вспомнить опыт индустриализации, войны, опыт решения других проблем - и сосредоточить средства на восстановлении и подъеме образования.

Новое время ставит перед школой новые задачи. Объем информации сейчас настолько увеличился, что стремление вложить в головы учеников определенное количество знаний заведомо обречено на неудачу. Сегодня школа должна учить думать, самостоятельно находить необходимую информацию и ориентироваться в ней. Нам надо разгружать школьное образование. Для этого надо систематизировать его по целевым установкам, то есть понять, чего мы хотим от школы. Наше время требует принципиально новых технологий образования и воспитания. Это школа полного дня, где учитель не претендует на монополию в предоставлении знания, а становится консультантом при самостоятельном поиске знаний в Интернете. Если сокращать какие-то предметы за счет углубления других, из школы будут выходить узкие специалисты, что не очень хорошо, потому что слишком много всего интересного происходит именно на стыках наук. Плохих решений много: например, перестать чему-нибудь учить — скажем, астрономии. Хорошее решение только одно — начать учить эффективнее. Просто сказать, но трудно сделать. самая большая проблема современного образования — зубрежка. Это не работает. Экзамен прошел, забыли все, не осталось ничего.

Так работает наш мозг — мы плохо запоминаем факты. Зато мы хорошо запоминаем суть событий, логику развития вещей, базовые принципы, визуальные вещи. Если ты в десятом классе съездил, например, в Париж, ты до сих пор из этой поездки помнишь что-то. Сделать переход от зубрежки к пониманию значит фундаментально улучшить образование.

Трехмерная компьютерная визуализация, а особенно технология виртуальной реальности VR — идеальный помощник. В науке, как правило, понять базовые принципы, уяснить суть — значит связать то, что ты видишь своими глазами, с тем, что происходит на уровне микромира. Вода закипела, и если ты можешь увидеть, как себя ведут молекулы воды, то поймешь суть процесса. Как самые быстрые отрываются, а самые медленные продолжают держаться друг за друга, и из-за этого вода испаряется. И когда все это связывается, картинка явления становится полной. Ученик не зазубрил, но понял, что там происходит. Синтез микро- и макромира. Вместо того чтобы зубрить, как в разных случаях ведет себя азотная кислота, мы можем погрузить ученика внутрь реакции, и он увидит, почему и что там происходит, поймет и запомнит на долгие годы, а то и на всю жизнь. [6, с.36].

Ведь именно образование - единственная из социальных отраслей, которая непосредственно участвует в формировании предпосылок экономического роста. Экономику XXI века, когда не машина, а профессионально образованный человек будет составлять главную часть капитала любой фирмы.

Мы вошли в рынок, а рынок по своей основе - это конкурентные отношения, его механизм - неравенство. Но неравенство эффективно только тогда, когда каждый сохраняет шанс вырваться вперед. Каждое нормальное, заботящееся о себе общество направляет ресурсы на то, чтобы максимально выровнять условия доступа к образованию для выходцев из разных слоев общества. Через систему образования дети богатых и бедных получают одинаковые шансы на личный успех, на то, что их положение в обществе и благосостояние будут основаны на их собственных способностях и усилиях, а не на наследии родителей. Равный доступ к образованию задает внутреннюю динамику общества и увеличивает его жизнеспособность.

Литература

1. Арутюнов В.С., Стрекова Л.Н. Социологические основы научной деятельности. М.: Наука, 2003.
2. Демиденко Э.С. Перспективы образования в меняющемся мире. // Социс. 2005. №2.
3. Зборовский Г.Е., Шуклина Е.А. Образование как ресурс информационного общества. // Социс. 2005. №7.
4. Зиятдинова Ф.Г. Социальные проблемы образования. М., 1999.
5. Тощенко Ж.Т. Парадоксальный человек. М.: Гардарики, 2001.
6. Статья «Школа XXI века» опубликована в журнале «Популярная механика» (№5, Май 2017).

УДК 314.113(574.5)(045)

ҚАЗАҚСТАНДА ОҢТҮСТІК ӨҢІРЛЕРДЕН ҚОНЫС АУДАРУДЫ ҮЙЛЕСТІРУ САЯСАТЫ

Садвакасова Ә.М.
С.Сейфуллин атындағы қазақ агротехникалық университеті
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қаласы
Ғылыми жетекші: э.ғ.к.Бодаухан Қ.Б.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы, связанные с политикой координации переселения из южных регионов Казахстана. В том числе на программы миграции.

Ключевые слова: миграция, расселение, программа

Бүгінде оңтүстік облыстар халқының тығыздығы жағынан көш басында тұрғаны жасырын емес. Соның салдарынан жұмыссыздық пен баспана жайы қос бүйірден қысып

жататыны рас. Осыған орай, Елбасы «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Жолдауында еңбек нарығын жаңғырту мақсатында еңбеккерлерді артық жұмыс күші бар өңірлерден жұмыс күші жетіспейтін облыстарға ұтымдылықпен тартуға қолдау көрсету керектігін баса тапсырды. Сондай-ақ, «Жұмыспен қамту – 2020» бағдарламасына арнайы тармақ енгізіп, бұл мәселені шешудің оңтайлы жолдарын белгіледі.

Мемлекет басшысы арта түскен демографиялық дисбаланс жаңа көші-қон толқындарын қалыптастырып, әлеуметтік шиеленісті күшейтетінін атап өткен. Қазірге кезде ішкі көші-қон мәселесінде еңбек ресурстары мен демография жағында оңтүстік пен солтүстік аймақтар арасында теңсіздік орын алып келеді. Осыған орай, Оңтүстік Қазақстан облысында ішкі көші-қон үрдістерін реттеу және еңбек ресурстарының теңгерімділігін арттыру, халықты біркелкі жайғастыру мақсатында еңбек күші мол аймақтан, еңбек күші жетіспейтін республикамыздың солтүстік өңірлеріне өз еркімен халықты қоныстандыру жұмыстары жүргізілуде. Солтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан және Оңтүстік Қазақстан облысы әкімдері арасында өзара ынтымақтастық Меморандумдар түзілді.

Оңтүстік Қазақстан облысы республиканың орасан зор демографиялық әлеуетіне бағытталған, Қазақстан халқының 16% тұрады. 2014 жылы халық саны 2 млн 733279 адамды құрады. Жүргізілген статистикалық талдама бойынша жалпы санақ аралық кезеңде халық саны төмендесе, оңтүстік Қазақстан облысында керісінше адам санының өсуін көрсетеді. Бұл облыс елдің халқы тығыз орналасқан аудандардың бірі болып табылады.. Оңтүстік Қазақстан облысы – халқы тығыз орналасқан, демографиялық потенциалы жоғары аймақ. Халықтың тығыздығы 1 шаршы метрге 22 адамды құрайды, яғни бұл республика бойынша үлкен көрсеткіш болып табылады. Мұның өзіндік әлеуметтік қиындықтары барын жасыруға болмас. Жұмыс орнының тапшылығы, орташа жалақы мөлшерінің төмендігі, баспаналы болудың қиындығы... Осылай жалғасып кете береді. Түйткілді шешу үшін ОҚО халқын жұмыс күші жетіспейтін өзге өңірлерге жіберу туралы мәселе Парламентте көтеріліп, Үкіметте талқыланды, қоныс аудару бойынша түрлі саяси бағдарламалар жүзеге асырылады. Мемлекет басшысының өзі бұған ерекше көңіл аударып отыр. Соңғы жылдары Оңтүстіктен жұмысы бар өзге өңірлерге бірнеше рет көш кетті.

Олардың қатарына этникалық қазақтарды қайтару бағдарламасы шеңберіндегі өңірлік квоталар, "Нұрлы көш" бағдарламасының "қолайсыз" аумақтарынан солтүстік облыстарға қоныс аудару үшін ынталандырулар, сондай-ақ, "Серпін" бағдарламасының оңтүстік облыстарының ауыл жастары үшін мемлекеттік білім гранттары жатады.

Ел шекарасынан тыс тұратын этникалық қазақтар 1991 жылдан бастап барлығы 1 миллионға жуық адам ғана қайтып келді. Бағдарлама шеңберінде оралмандарды солтүстік облыстарға орналастыруға ықпал ету үшін әлеуметтік-экономикалық көмек көрсетуге облыстық квоталар белгіленді. Бірақ ынталандыру саясаты жұмыс істемеді.

Жиі қоныс аударушылар қоныс үшін алдымен солтүстік облыстарды таңдап, кейін оңтүстікке көшті. Статистикалық деректерге сәйкес, Қазақстанға 1999 жылдан 2009 жылға дейінгі кезеңде көшіп келген 449 000 этникалық қазақтардың 49% – ы оңтүстік облыстарда, 25% – ы – батыс облыстарында, 19%-ы-солтүстік облыстарда, ал қалған 7% - ы-Астана мен Алматыда қоныстанды. Қоныс аударушылардың мұндай қоныстануы олардың кету елдері бойынша бөлінуіне едәуір дәрежеде сәйкес келеді – солтүстікте көбінесе Моңғолия мен Ресейден келген адамдар қоныстанды.

2009 жылдан бастап 2011 жылға дейін қолданыста болған "Нұрлы көш" бағдарламасы еңбек ресурстарын қажет ететін "қолайсыз" аумақтардан өңірлерге ішкі көші-қонды ынталандыруға бағытталған, бұл оңтүстіктен солтүстікке көшуді білдіреді. Оған тұрғын үй сатып алуға немесе салуға жеңілдетілген кредиттер, жұмысқа орналасуға жәрдемдесу сияқты көтермелеу тетіктері енгізілді. Бұл бағдарлама сәтсіз деп танылып, мерзімінен бұрын тоқтатылды.

2014 жылы Үкімет тарапынан "Серпін" бағдарламасы іске қосылды, оның мәні оңтүстік облыстардың ауыл мектептерінің түлектеріне солтүстік қалалардың оқу орындарында оқуға мемлекеттік білім гранттарын беру болып табылады. Гранттар тек 5 облыстың ауыл жастарына

ғана беріледі – төрт оңтүстік және бір батыс, барлық осы облыстар этникалық қазақтардың басым көпшілігімен, ауыл халқының үлкен үлесімен және тиісінше халықтың табиғи өсімінің жоғары деңгейімен белгілі. 2014-2016 жылдары бағдарлама бойынша 11 000 астам грант берілді. Бағдарламаны әзірлеушілердің үміті оқуды аяқтағаннан кейін оңтүстік облыстардан келген жастар елдің солтүстігінде өмір сүреді деген болжамға негізделген.

Осы жылы Қазақстанда халықты нәтижелі жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлік бағдарламасы іске асырылуда. Мемлекет 7 мың адамға дейін қоныс аудару квотасын қарастырды. Қазіргі таңда еліміздің солтүстік өңіріне Оңтүстік Қазақстаннан 1000 отбасы көшуді жоспарлап отыр.

Қазақстанның еңбек күші мол оңтүстік өңірлерінің тұрғындары елдің солтүстік өңірлеріне қоныс аудару бағдарламасына қызығушылық танытуда. Бүгінгі күні өнімді жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасы шеңберінде солтүстік өңірлерге оңтүстік облыстардан 381 отбасы немесе 1479 адам ерікті түрде қоныс аударды.

2017 жылы соңғы 10 жылда көші-қон үрдістері бойынша талдау жүргізілді. Көшуді ынталандыру қажет болатын облыстар анықталды-бұл Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Алматы және Маңғыстау облыстарынан Павлодар,Шығыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан және Қостанай облыстарына. Биылғы жылы оңтүстік Қазақстаннан 1000-ға жуық отбасы "Жұмыспен қамтудың жол картасы" бойынша солтүстік өңірлерге қоныс аударуға дайын. Азаматтарды оңтүстік өңірлерден солтүстікке көшіру квотасы биылғы жылы 7000 адамға дейін артты [1].

Ішкі көші-қонды реттеу және Солтүстік өңірлерге қоныстандыру мен «Серпін» бағдарламасын насихаттау жұмыстары қарқынды жүргізіліп жатыр.

Қазіргі уақытта ішкі көші-қонды ынталандыру стратегиясы Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 21 шілдедегі №118 Жарлығымен бекітілген 2020 жылға дейінгі елдің аумақтық дамуының болжамды схемасының негізгі міндеттерінде бағдарланған: экономикалық өсу орталықтарын қалыптастыру; халықты қоныстандырудың оңтайлы жүйесін қалыптастыру; өңірлердің бәсекеге қабілетті экономикалық мамандануын дамыту; аймақтық инфрақұрылымды нығайту; халықтың өмір сүру деңгейін жақсарту үшін жағдай жасау.

Қазіргі кезде Қазақстанда ауылдық жерлерде жұмысқа орналасу мен тұрмыс деңгейінің төмендігі қалалардың тартымдылығының артуына және ауыл тұрғындарының ағынына себеп болды. Алайда, қалалар елеулі еңбек ресурстарының ағыны үшін жеткілікті дайын емес. Урбанизацияға байланысты мәселелерді дер кезінде шешу үшін (тұрғын үймен қамтамасыз ету және мигранттарды жұмыспен қамтамасыз ету, әлеуметтік қызметтерді көрсету) ішкі көші-қонды бақылау мен есепке алу жүйесін реттеу маңызды [3].

Жыл сайын өңірлер мен жұмыс берушілердің еңбек ресурстарына қажеттілігін ескере отырып, ішкі қоныс аудару квотасы айқындалады. Қоныс аударуды ынталандыру үшін бастапқы бейімдеуге және жол жүру мен багажды тасымалдауға арналған шығыстарды өтеуге арналған қаражатты қамтитын қолданыстағы әлеуметтік пакетті пайдалану үрдісі жалғасуда. Биылғы жылы 2,7 мың азаматтың көшуіне субсидия төлеу жоспарланған. 2020 жылға қарай еңбекке деген сұраныстың оң үрдісі 16% артады деп болжануда. Оң динамика ұлттық экономиканың барлық салаларында байқалады. Ірі қалалар еңбекке деген сұраныстың тұрақты көзі болып қалады. Демек, көші-қон ағымы табиғи түрде өседі.

Әдебиеттер тізімі:

1. К. Бодаухан, А.К. Джусибалиева. Основные аспекты государственного регулирования миграционных процессов в Республике Казахстан // Научно-информационный журнал «Экономика и статистика». - №2. – 2018. – С.113-123.
2. Население. Миграция населения // Агентство по статистике Республики Казахстан. – www.stat.kz.
3. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан - 2030». Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. Алматы: Білім 1998 – 96б.
4. Арын.Е, Әбенов.Е «Қазақ диаспорасының көші-қонын үйлестіру жәйттері» Саясат 1997 ж.№3 47-40

БИОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА ТИІМДІ ӘДІС – ТӘСІЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ

Садыкова Гулнара
Түркістан облысы Жетісай ауданы
«С.Сейфуллин атындағы № 29 жалпы орта мектеп» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің биология пәні мұғалімі

Биология пәнін оқытуда жаңартылған білім мазмұнының тиімді әдіс – тәсілдерін өз сабағымызда қолдана отырып, оқушылардың білім сапасын арттыруға жағдай жасап, жасампаз еліміздің жас ұрпағын білімді етіп тәрбиелеу үшін аянбай еңбек етудеміз. «Ұстаздық ету, уақыт ұту емес, өз уақытын аямау, өзгенің бақытын аялау» деген ұранмен жұмысымызды халықтың баласын тәрбиелеудеміз. Қазақ халқының жастары сауатты болса, елімізде өркендеп дамиды, өркениетті елдер қатарына кіреді.

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында рухани жаңғыру мен жаңаруда білім берудің маңызы өте зор. «Мәңгілік ел» болуда ғаламдық ғылымды игерген білімді адамдар көп болса, еліміз бәсекеге қабілетті болмақ. Сондықтан әрбір қазақстандық, тұтас ұлт XXI ғасырға лайықты болуы керек. Бәсеке бар жерде сапалы қызмет те бар. Ескіден арылып рухани жағынан сананы үнемі жетілдіріп отыруымыз керек. Тәуелсіз еліміздің болашағы – жастардың интелектуалдық білім деңгейімен емес, ұлттық тәрбиесімен, рухани жаңғыруымен байланысты.Жаңартылған білім мазмұны қолданысқа енгелі төрт жыл болды. Бастапқыда білім беру саласына енгізген кезде кездескен қиындықтар мен қарсылық білдірушілер көп болды. Қазір де өз наразылықтарын айтып жүрген ата – аналар мен ұстаздар қауымдары да бар десем артық емес. Өзгермелі қоғамда жаңартылған білім мазмұны, өте тиімді дер едім. Жастар өзгерістерге бейім, шығармашыл, көшбасшылық қабілеттері жоғары тұлға. Қоғамда болып жатқан кез –келген өзгерістерге бей – жай қарамай, туындаған сұрақтарды қызығушылықпен шешуге тырысады. Жаңартылған білім мазмұнын білім беру саласына енгізбес бұрын, педагогтарды оқыту, біліктілігін арттыру, аттестаттаудан өткізу арқылы жаңартылған білім мазмұнын қолданысқа енгізді. Сонымен қатар ұстаздар мәртебесін көтеру мақсатында талай конференциялар мен баяндамалар оқылып, реформалар жасалды. Педагогтардың еңбек жалақысын көтеріп, сабақ беруде сағаттық жүктемелерді азайтуды қолға алды. Қазіргі таңда жаңартылған білім мазмұны ерекше тиімді екендігі айқындалды. Жаңартылған білім беру жүйесінің басты мақсаты – өзгермелі қоғамда өмір сүруге икемді, өздігінен білім алуға, алған білімін өмірлік жағдаяттарға сәйкес қолдана білуге, шығармашылыққа бейім, бәсекеге қабілеті, жеке тұлғаны қалыптастыру, дамыту мен көшбасшылыққа тәрбиелеу болып табылады.

Жаңартылған білім беру бағдарламасы негізінде оқыту мен оқу тәжірибесіндегі жаңа әдіс - тәсілдердің тиімді жақтарын көрсетіп, оқушылардың алған білімдерін өмірде пайдалана білу, олардың функционалдық сауаттылығы мен танымдық белсенділігін арттыруға, өз бетінше білім алуға, шығармашылығын қалыптастыруға ықпал ету керек. Жаңартылған білім беру мазмұнын сапалы және тиімді түрде жүзеге асыру мұғалімнің кәсіби шеберлігіне тікелей байланысты. Мен әр сабақтарымда түрлі-әдіс тәсілдерді қолдану арқылы оқушылардыөз бетімен білім алуға, алған білімдерін өмірмен байланыстыра отырып тиімді қолдануға ықпал жасадым. Түрлі семинарларға қатысу, онлайн конференциялар, қашықтық олимпиадалар мен зерттеу жұмыстарына қатысып өз білімін көтеру. Семинарлар, тренингтер өткізу. Redx, tedx конференцияларға қатысу, өткізу. Өмірбойы оқу, іздену, үйрену керек. Осы бағытпен түрлі семинарлар мен конференцияларға қатысып, өзімнің кәсіби өсу деңгейімді көтердім. Үнемі ізденіс үстінде болдым. Соның нәтижесінде өзім үйреніп қана қоймай іс – тәжірибемде қалай тиімді қолдануды қолға алдым.Жаңартылған білім беру мазмұны оқушыларға мағлұматтар мен идеяларды өз беттерімен, тәуелсіз меңгеріп, алған мәліметтері пайдалы болатындай ойлануына

мүмкіндік туғыздым. Мұғалім тек білім көзі ретінде ғана емес, оқу – танымдық әрекеттерінің белсенді ұйымдастырушысы ретінде қызмет етуі тиіс.

Қалыптастырушы бағалаудың нәтижесінде алынған ақпараттың негізінде оқушылар оқу барысында өздерінің тапсырманы қаншалықты дұрыс орындағанын біле алады. Қалыптастырушы бағалау кезінде оқушы оқыту үдерісіне белсене араласып, одан қандай нәтиже күтілетінін түсінеді. Не білдім? Нені білмедім? Нені білгім келеді? Сабақты үнемі кері байланыспен аяқтаған өте тиімді. Кері байланыс оқушының оқыту үрдісі қалай өткені және қандай нәтижеге қол жеткізгендігі туралы ой-пікірін тыңдауға негізделеді. Кері байланыс сабақтың соңында ғана емес, сабақ барысында оқушылардың өз бетімен орындайтын тапсырмаларының соңында жүргізіліп отыруы керек. Кері байланыс парағы арқылы оқушының үніне құлақ түріп, оқу мен оқытудағы кездесетін кедергілерді айқындап, келесі оқытуға бұдан да жақсырақ дайындалуына түрткі болады деп есептеймін. Ал жиынтық бағалау белгілі бір бөлім, тарау бойынша алған білім деңгейін, оқушының сол тарау бойынша алған білімін дәлелдеу. Биология сабағында «Жасуша» ұғымына бес жолды тұжырым тапсырмасында өз ойын жинақтап, оқушылар мағыналы тұжырым жазды:

Жасуша

Тірі, ұсақ

Қоректенеді, тыныс алады, көбейеді

Жасуша – ағзаның ұсақ бірлігі.

Тірі бөлшек немесе біржасушалы ағза. Оқушы осы бір ғана бес жолды тұжырым арқылы жасушаға жан – жақты сипаттама берді. Ол «Синонимге біржасушалы ағза деп алғаным, қарапайым амеба, эвглена, кірпікшелі кебісшенің денелері бір ғана жасушадан тұрады»,- деп өз дәлелін ұсынды. Оқушылар өздерінің ұшқыр, нақты, өмірмен байланыстыра білген жауаптарымен көзге түсе білді. Оқушылармен мынадай жеке тапсырмалар түрі жүргізілді:

Салыстыру (венн диаграмма)

Кесте, тірек- сызба (талқылау кестесі, семантикалық карта)

Биосуреттермен жұмыс (тірек суреттер символдары)

Зерттеу жобасы (алгоритм негізінде семантикалық карта) Аталған әдістер оқушының пікірін ашық жазуға, өз ойын дәлелді түрде жеткізе білуге, шығармашылық қабілетін шыңдауға, зерттеу жұмысын жүргізуге, ойын жинақтауға үйретеді. **Миға шабуыл**. Өткен тақырыптар бойынша сұрақтар қойылады. Оқушылар тез жауап беруі керек. Оңай сұрақтардан бастап қиындатуға болады. **Сұрақтар қобдишасы**. Ортаға сұрақтар жазылған қобдиша қойылады. Оқушылар кезектесіп бір сұрақты алады да жауап береді. Кей жағдайда оқушылар сұрақтар құрастырып қобдишаға салып, сосын оған жауап бергізуге де болады.

“3 таяқша” әдісі

1.СҰРАҚ

1.ЖАУАП

1.ИДЕЯ

Бүгінгі сабақта өткен тақырып бойынша қолдану.

Кубизм стратегиясы

1 жақ – талдаңыз

2 жақ – салыстырыңыз

3 жақ – зерттеңіз

4 жақ – суреттеңіз

5 жақ – ойларыңызды байланыстырыңыз

6 жақ – келісіңіз не қарсы шығыңыз

Сабақ кезінде оқушы мен мұғалімнің арасында қатынастар нығайып, өз бетімен ізденуге, саралап нақты шешім қабылдауға, сыни ойлауға, өз ойын дәлелдеуге, шығармашылық белсенділікке ұмтылды. Оқушы өз бойынан өткізіп, топпен, жұппен, жеке орындаған жұмысы шығармашылыққа жетелейді.

«Телефон арқылы әңгіме» тәсілі бойынша жұмыс ұйымдастырылады. Оқушылар бір-біріне арқысын сүйеп отырады да, телефон арқылы диалог жүргізеді. Жаңа тақырыпты түсіну.

Оқулықтағы тапсырмаларды топта, жұпта, жеке орындау.

«A,B,C»

A-сұрақ қояды.

B-жауап береді.

C – айтқан жауаптарды бақылайды, толық болмаса толықтырады.Оқушылар топта үшеуден отырады. A — сұрақ қоюшы, B – жауап беруші, C — бақылаушы рөлін атқарады. Бақылаушы қажетті жерлерін түртіп алып, әңгіме соңында қорытынды береді.

Оқушылар осы сұрақтарға жазбаша стикерге жауап береді. Ұсыныс, тілектерін айтады.

«Идеялар қоржыны» әдісін қолданады. Ол үшін төмендегі қадамдар жүзеге асырылады:

1-қадам. Әр оқушы тақырып бойынша сөйлемдер өз беттерінше ойлап жазады. Бұл кезеңге екі-үш минут беріледі.

2-қадам. Оқушылар топта өз ойларымен ақпарат алмасады. Жүргізілу уақыты 3 минут.

3-қадам. Ұжымдық жұмыс бойынша әрбір топ өз нұсқаларын ұсынады. Әр топ нұсқаларының бір –бірімен қайталанбауы ескеріледі. Барлық айтылғандарды мұғалім тақтаға жазып отырады.

«Қоржынға» ең жақсы нұсқа салынады.

Рефлексия (жеке,жұпта,топта, ұжымда)

Кері байланыс.

Оқушылар **«Еркін микрофон»** әдісі бойынша сабаққа кері байланысты ауызша айтады.

Ендеше жаңартылған білім мазмұны оқушыларды шығармашылықпен жұмыс істеумен қатар, алған білімдерін өмірде қолдана біліп, биік жетістіктерге жетуіне ықпал етеді. Жан-жақты дамыған, болашағы айқын, бағдары анық, бәсекеге қабілетті, рухани бай тұлға қалыптастыра алатынымызға сеніміміз мол.Шеберлікпен ұйымдастырыла отырып атқарылған жұмыстар, оқушыларды шығармашылыққа жетелеп, ұстаздардың берген білімдерінің жемісінің дәлелі бола алды.

«Маған айтып берсең – ұмытып қаламын, Көрсетсең – есте сақтаймын, Өзіме жасатсаң – үйренемін!» дейді. Айтып беру, үйрету емес ең бастысы баланың өзіне жасатсақ олар кез-келген білімді үйренеді. Ұшқыр ізденіс, болашақта биік белестерді бағындырады.Рухани жаңару арқылы, әлем мойындар табысты ел болып, жаңа болашаққа деген сенім мен үмітті үндестіре отырып, бірлік туы астында баршамыз бақытқа бірге жетейік! Мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озық жүруі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Оқушылардың функциональдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012- 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары.
2. Функциональдық сауаттылықты білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
3. Елбасы Н.Назарбаевтың «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту Қазақстан дамуының бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауы.
4. Мектеп оқушыларының функциональдық сауаттылығын дамытуда 12 жылдық Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты.
5. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі.
6. Қазақстан Республикасы жаңартылған білім берудің жалпыға міндетті стандарты. Нормативтік құжаттар, Астана 2016ж.

ӘОЖ 327.1

КӨППОЛЯРЛЫЛЫҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ҒЫЛЫМЫНЫҢ КАТЕГОРИЯСЫ РЕТІНДЕ

Садыққали Ғ.А.
Абылай хан атындағы Қазақ ХҚжӘТУ
«Халықаралық қатынастар» мамандығының 2 курс
магистранты
Ғылыми жетекші: Философия ғылымдарының докторы,
профессор **Булекбаев С.Б.**

Көпполярлылық категориясын айтпас бұрын, алдымен халықаралық қатынастардағы «полюстер» ұғымын нақтылау қажет. Бұл тұжырымдаманың қолданыстағы интерпретациясы әртүрлі, бірақ олардың ең көп тарағаны полюсті билік орталығы ретінде түсінуге көшеді, бұл жерде кейбір мемлекеттердің басқалардың саясатына әсер ету потенциалы олардың үстінен экономикалық және әскери үстемдікке байланысты шоғырланған орын. Халықаралық қатынастардың тарихы, олардың теориясы куәландыратындай, көбінесе үстемдікті дәл күшпен ұстап тұруға қайшы болғандықтан, саяси реализм дәстүріне негізделген мұндай интерпретацияның таралуында таңқаларлық ештеңе жоқ. Сонымен, Кегли мен Дж.Раймонд «мәні бойынша, полярлық дегеніміз - билікті бөлу дегенді білдіреді. Полярлық туралы айту дегеніміз - күш туралы айту»[1].

Екінші жағынан, халықаралық қатынастардың көп факторлы сипаты, дүниежүзілік маңызы бар көптеген аспектілердің болуы көптеген ғалымдарды халықаралық дамудың анықталған сәттерін (экономикалық, саяси, мәдени) қарастыруға негізделіп, полярлықтың кең ұғымдарын тұжырымдап, саясаттың шарттылығына негізделген полюстердің қалыптасуын түсіндіреді, бір немесе басқа мемлекет немесе халықаралық жүйенің басқа субьектілері өздерінің үстемдігін құра алатын факторлар арқылы оларға немесе олардың қарсыластары бір-біріне. Мұндай жағдайлар, мысалы, белгілі бір мемлекет дүниежүзілік дамудың индустриалды кезеңінде индустрияландыру процесінің бастапқы бастамашысы болып табылатын немесе оған тәуелді бірқатар басқа мемлекеттердің жағдайын қалыптастыра және қолдана алуына байланысты өзінің дамуын қамтамасыз ететін жағдайды қамтуы мүмкін, бұл әлемдік қатынастар жүйесінің бөлінуін құрайды. «орталыққа» және «шеткеріге» (әрине, сонымен бірге орталыққа) айналады.

Кез-келген түрде, «полярлық» қатынастар жетекші немесе үстем мемлекеттердің және оларға тәуелді мемлекеттердің болуымен сипатталады. Жетекші мемлекет - бұл полюс, өйткені ол айналасында әлсіз немесе аз дамыған мемлекеттерді біріктіреді, олардың дамуын анықтайды және олардың арасындағы күштерді бөлу үшін өз күшінің қабілетіне ие болады, бұл, бір жағынан, халықаралық тұрақтылықтың кепілі, ал екінші жағынан, пайдалану көзі немесе кедергі келтіретін әрекет. басқа мемлекеттердің тәуелсіз және дербес дамуы. Полюсті жалпы халықаралық қатынастардағы «шешім қабылдау орталығы» ретінде сипаттауға болады.

Халықаралық жүйеде бір полюс немесе бірнеше болуы мүмкін. Егер бірнеше полюстер болса, олардың әрқайсысы екіншісін теңестіретін күш болуы керек немесе, егер болса, оның қарсыластарының (немесе қарсыластарының) әлемдік гегемонияға қарсы пікірлеріне қарсы тұра алатын қабілеті болуы керек. Осындай бірнеше полюстер қатар өмір сүріп, бір-біріне салыстырмалы дәреже мен сипатта әсер ететін жағдайды көп полярлық деп атайды. Ғылыми әдебиеттерде «халықаралық қатынастардың көпқырлы моделі» терминінің синонимі ретінде «полицентрлік модель» терминін кездестіруге болады.

Көпполярлылық» ұғымы халықаралық аренада негізгі әсерге ие бірнеше жетекші державалар немесе билік орталықтары бар халықаралық қатынастардың осындай жүйесінің болуын білдіреді, бірақ сонымен бірге осындай әсерді жүзеге асыруда бір-бірін тежейді немесе

теңдестіреді, бұл осы жүйеге салыстырмалы тұрақтылықты алуға мүмкіндік береді, бір жағынан, биліктің өздері мен қарсыластары арасында да, қарсыластардың өздері арасында да, екінші жағынан, биліктің бөлінуін анықтайтын гегемонның қалыптасуына кедергі келтіреді. Бір немесе басқа даму орталығының басқасының әсер етуіне ықпал етуші қарсыластың өзіне гегемонияға әлемдік деңгейде қол жеткізуіне мүмкіндік бермейді, бірақ біріншісінің екіншіден гегемониясын қамтамасыз етпейді[2].

Халықаралық қатынастардағы полярлық конфигурацияларды - бірполярлы, көпполярлы, биполярлы - халықаралық саяси процестердің тікелей дамуы кезінде бірін-бірі алмастыратын тұрақты жүйелер ретінде қарастыру керек. Бұл полюстердің жеткілікті дәрежеде ұзақ уақыт бойына осындай мәртебені сақтайтын әсер ету орталықтары ретінде қалыптасуы, бұл полярлықтың белгілі бір конфигурациясы туралы оның өтпелі кезеңі емес, халықаралық жүйенің даму фазасы ретінде айтуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мұндай фазаны алдыңғы полярлық конфигурация дағдарысынан ғана ажыратуға болады. Қазіргі кезде зерттеу үшін материал ретінде қол жетімді болған тарихи дамыған жүйелердегі конфигурацияның тұрақтылығы, әдетте, халықаралық аренада үлкен держава мәртебесіне ие мемлекеттердің болуымен байланысты болды. Мұндай державаның басқа көптеген мемлекеттердің даму векторын анықтауға мүмкіндік беретін және қазіргі әлемдік тәртіпте шешуші рөл атқаратын керемет экономикалық, мәдени, саяси және әскери мүмкіндіктері бар.

Осылайша, көп полярлы әлем бір-бірін теңдестіретін бірнеше ірі державалармен немесе басқа ықпал ету орталықтарымен өзара іс-қимыл жүйесі ретінде мүмкін, және олар нақты түрде әлемдік жүйеде үстемдікті білдіретін және мүмкін бөлек. Жаһандық талаптардың бұл әлеуеті бір жағынан жетекші мемлекеттер блогындағы «әріптестердің» ұқсас әлеуетімен уақытша тоқтатылады, екінші жағынан, бұл полюсті құратын әр субъектіні жаһандық тұрақтылық пен тұрақтылықты қамтамасыз ететін конфигурацияны жаңғыртуда көмекші ретінде қалыптастыру арқылы расталады.

Көпполярлылық бұрынғы халықаралық жүйеде болмаған бірнеше даму полюстерінің нәтижесінде ғана қалыптаса алады. Олардың өзара тепе-теңдігі салыстырмалы жаһандық біртұтастықты қамтамасыз ететін алдыңғы конфигурацияның бөлінуі немесе әлсіреуі нәтижесінде болуы мүмкін. Осындай потенциалы бар бірнеше полюстердің пайда болуын елестету қиын, өйткені бұрын мұндай потенциал болмаған жүйеден - ұқсас потенциалдың болуының табиғаты бір орталықтан бөлінуді көрсетеді. Тарихи халықаралық қатынастардағы көп полярлықты әдетте бұрын-соңды полиполярлық модель жасайтын, содан биполярлық модель пайда болды: «Мұндай полярлықтардың өзгеруі XIX ғасырдың басындағы Еуропа мысалында айқын байқалады. Францияның жетекші державасы болған көпполярлы құрылым (1800-1815) 1815 жылы (Вена конгресі) көпқырлы құрылымға айналды (Вена конгресі) және 1816 жылдан 1890 жылға дейін және XIX ғасырдың соңында ғасыр, неміс-австриялық блоктың және Энтенте блогының пайда болуына байланысты - биполярлық құрылымға айналды, ол 1891 жылдан 1914 жылға дейін жұмыс істеді »[3].

Әсер етудің жаңа орталықтарын бөлу, әдетте, халықаралық қатынастар құрылымының күрделенуімен және әртараптандырылуымен, бірінші топтан (әскери үстемдікке байланысты) екінші топқа (тарихи дамып келе жатқан экономикалық даму тенденцияларымен, әлеуметтік қатынастармен және мәдениеттермен байланысты) билік пен ықпалды анықтайтын негізгі факторлардың өзгеруімен байланысты. «Көпполярлы әлем күш орталықтары арасында да, олардың ішінде де байланыс жүйесінің өзгеруімен сипатталады. Бұл қатынастар күрделене түсуде, «әр түрлі және жағдаяттық» бола отырып, қақтығыс шектері жойылып, халықаралық қатынастарды анықтайтын факторлардың саны артып, әскери, кеңістіктік, географиялық және басқа да дәстүрлі маңызды аспектілердің рөлі төмендейді»[4]. Сонымен қатар, халықаралық қатынастар жүйесінің дамуының болдырмайтын, көп факторлы конфигурацияның қалыптасу кезеңіндегі әскери фактор көбінесе көпқырлы жүйені құратын ірі державалар тобындағы тұрақсыздық, олардың үстемдік пен билікке деген талаптары, олардың өзара соқтығысуына әкелетін халықаралық процестің жетекші қатысушылары арасында күштердің бөлінуін анықтауға алып келеді.

Көпполярлылық» ұғымының қалыптасуы халықаралық қатынастардың тарихын сипаттаумен тығыз байланысты, оның барысында халықаралық процесстің субъектілері - мемлекеттер арасындағы қатынастардың әртүрлі конфигурациялары қалыптасады. Егер сіз осы оқиғаны ұстанатын болсаңыз, онда көпқырлы конфигурацияны қалыптастырудың басталуы ұлттық қатынастардың бір-бірінің ішкі істеріне араласпау қағидатын растайтын, халықаралық қатынастардың Вестфалия жүйесінің пайда болуы мен дамуы кезеңінде басталғандығы анықталды, демек, бір жағынан тәуелсіз дамуға негіз болды сол немесе басқа мемлекеттер, екінші жағынан, елдерді әскери одақтарға біріктіру қағидасын ұйымдастырған, ең үлкен талап қоятын мемлекетке қарсы бағытталған күшейту, демек, халықаралық процестің бір де бір мүшесі гегемон бола алмайтын күштердің теңгерімді тепе-теңдігін құруға қабілетті.

Сонымен бірге, басқа мемлекеттің егемендігін мойындау фактісі көпполярлық құбылысының пайда болғанын білдірмейді - полюстің өмір сүруінің шарты - бұл белгілі бір мемлекетке басқа мемлекеттердің сыртқы саясатына әсерін болдырмауға мүмкіндік беретін экономикалық, саяси, мәдени әлеует. Полюс ұлттық мемлекеттің өмір сүруімен бірдей емес деп айтуға болады, бірақ халықаралық қатынастарда полярлықты тарихи түрде жүзеге асырған мемлекеттер болды. Оның үстіне, ұлттық мемлекеттердің халықаралық қатынастар жүйесіндегі орны, оны «полюс» ретінде сипаттауға мүмкіндік береді, кейбір мемлекеттердің басқаларға қарағанда үстемдігінің арқасында мүмкін болды, бұл іс жүзінде егемендік қатынастарының танылуына қарамастан жүзеге асырылды. Әр мемлекет үстемдіктің қайнар көзі болып табылатын жағдай қисынды түрде мүмкін емес: әсер теңдігі полярлық қатынастардың жойылуына әкеледі.

Еуропада Вестфалия жүйесі пайда болғаннан бері бір-бірінің ісіне араласпау қағидатына негізделген қатынастар жүйесін қайта құру мүмкіндігі ең алдымен Еуропа мемлекеттеріне арналғанын атап өткен жөн. Оның дүниежүзілік соғыстарға дейінгі дамуы еуропалық отарлау қажеттіліктеріне байланысты болды. Сондықтан «Бисмарк жүйесі» ретінде сипатталатын халықаралық қатынастардың көпқырлы жүйесінің субъектілері мәдени біртектіліктің жоғары дәрежесіне ие мемлекеттер болды.

XIX ғасырдың екінші жартысы - XX ғасырдың басындағы еуропалық жетекші державалардың - Ұлыбритания, Франция, Пруссия, Австрия-Венгрия және Ресейдің өзара әрекеттесуі осы елдердің саяси элитасы өкілдері арасында өте жақын отбасылық байланыстардың болуымен сипатталды. Кезең-кезеңмен болып жатқан соғыстар қазіргі конфигурацияның тұрақтылығын жоққа шығармады - бұл жағдай ақсүйектердің мәдени ұқсастығы мен жақындығымен ғана емес, сонымен бірге жоғарыда аталған барлық мемлекеттердің империалистік экспансиясының сипатымен де анықталды - олардың арасындағы қайшылықтар тікелей өзара әрекеттесу аймағына - бүкіл әлемге таралды. даму, жаулап алу және отарлау нысаны болды. Дәл осы жағдай (XX ғасырда «ұжымдық империализм» құбылысының қалыптасуына алғышарттар тудырған) әлемдік аренада жетекші орындарды иеленген державалардың салыстырмалы түрде бейбіт қатар өмір сүруіне мүмкіндік берді [5].

Бірақ екінші жағынан, жетекші державалардың империализмі өз күшінің қайнар көзін сыртқа бергендіктен, бұл отарланған аумақтар мен мемлекеттер өздері бәсекелестіктің жаңа объектісіне айналды, өйткені бірнеше ойыншылар үшін империалистік экспансия дәрежесінің белгісіздігі бәріне бірден өздеріне бағынатын биліктің қайнар көзі болуға мүмкіндік берді. қарсыласының белсенділігі (сонымен қатар олардың әрқайсысының қарсыласы үшін де). Дәл осы қарама-қайшылық «жарылғыш құрылғыға» айналды, ол бұрыннан қалыптасқан көпқырлы жүйені (халықаралық саяси процеске қатысушы жетекші елдердің өзара шоғырлануы негізінде) дүниежүзілік соғысқа айналдырды (екінші дүниежүзілік соғыспен бірге) осы жүйенің негіздерін жойып, осы жүйенің өзгеруіне ықпал етті. биполярға айналды, содан кейін Америка Құрама Штаттарының гегемониясы ауыстырылды.

Бүгінгі күні бұрыннан бар көпқырлылық

тәжірибесі келесі ажыратылмайтын атрибуттарды болжайды. Біріншіден, соғыс халықаралық қақтығыстарды шешудің негізгі құралы болып қала берді. Екіншіден,

халықаралық жүйенің тұтастығы мен полюстердің өзара іс-қимылының тұрақтылығы жетекші мемлекеттердің мәдени және өркениеттік қоғамдастығына негізделді. Үшіншіден, дамудан артта қалған елдерді пайдалану күштер арасындағы соғысты халықаралық қатынастардың қолданыстағы көпполярлы жүйесін ішінен жоймайтын жағдайға айналдыруға мүмкіндік берді. Халықаралық қатынастардағы салыстырмалы жетекші позиция осы мемлекеттерге әлемнің «бөлінуі» негізінде өсу полюстері ретінде бір-бірінің әлеуетін теңдестіруге мүмкіндік берді, мақсаттары мен нәтижелерінің белгісіздігі халықаралық қатынастар жүйесіне белгілі уақыт аралығында жетекші державалардың мүдделері арасында түбегейлі қайшылықтардың туындауына жол бермеді.

Осылайша, көпполярлы әлем, көпполярлы әлемнен айырмашылығы, жетекші державалардың тобы олардың бір-біріне гегемония мен күштердің біреуінің көтерілуіне кедергі болатын бақылау және тепе-теңдік жүйесін құруға мүмкіндігі болған кезде өмір сүрді («Бисмарк жүйесін» құруға дейін). бұл саясат Вена конгрестен кейін Еуропа елдеріндегі революциялық және ұлтшыл қозғалыстардың дамуына кедергі келтіретін Қасиетті Одақ құру арқылы қамтамасыз етілді, оның табысы биіктікті қайталай алатын болды Наполеон Франциясының биіктіктері, ол біраз уақыт бойы біртұтастылықтың қайнар көзі болған). Сонымен қатар, жетекші еуропалық саясаткерлер (мысалы, Бисмарк) бір немесе екі лидерді жүйеден шығаруға көмектесетін біріккен коалициялық майдан құруға кедергі келтіретін саясат жүргізді.

Үлкен дипломатиялық ойын барысында құрамын үнемі өзгертіп отыратын, пайда болатын және жойылып кететін мұндай коалициялардың қалыптасуындағы динамизм мен өзгергіштік жалғасуда көпполярлылық жалғасты. «Бисмарк XVIII ғасырдағы Луис XIV және XIX ғасырдың басында Наполеонмен болған жағдайдағыдай, Еуропаның орталығындағы потенциалды үстем күш барлық басқа мемлекеттерді өздеріне қарсы бірігуге мәжбүр ететінін түсінді. Бес ұлы держава әлемінде Бисмарк айтқандай, үш ойыншының партиясына кіру әрқашан сенімдірек. Бұл уақытша альянстардың ішінара қабаттасқан және көбіне қарама-қайшылықты бірқатарын білдіреді». Мұндай коалициялар тұрақтылыққа қол жеткізе салысымен, олар дереу бір-біріне қарсы тұра бастады, олардың әлеуетін арттырып, ұлғайтып, әлемді екіұтарлықтың логикасына апарды. Сонымен қатар, бұл қарама-қайшылықтың өзі көрші мемлекеттерді коалицияға да, басқасына да кіруге мәжбүр ете отырып, олардың тұрақтылығының кепілі болды [6].

Осылайша, көпқырлылықтың халықаралық қатынастар жүйесінде көпполярлылық конфигурациясының өзгеруіне қарсы тұру нәтижесінде пайда болды. Көпполярлылық ұлттық мемлекеттердің күштердің тепе-теңдікке ұмтылысы негізінде мүмкін болды, бұл ұлттық мемлекеттердің күшіне қарсы коалициядағы одақта көрініс тапты. Алайда, мұндай құрылыстың өзі коалициялар ішінде маңызды рөл атқаратын және гегемонияға үміткер жаңа мемлекеттердің пайда болуына әкелді. Оған қарсы құрылған коалицияны тепе-теңдікке келтіретін және соған сәйкес қосылмаған мемлекеттерді ынталандыратын мемлекет пайда болғаннан кейін (басымдық белгісіздіктен дәл осылай қалды) көпполярлы жүйе биполярлыққа айналды. Көпполярлылықтың биполярлылыққа айналуы жетекші топтың топ ішінде көшбасшылыққа ұмтылатын және оларға әсерін жоғалтатын мемлекеттерге бөлінуімен байланысты. Сондықтан көпполярлы жүйе биполярлық жүйеден ерекшеленеді, бұл халықаралық деңгейдегі үстемдік үшін күресте екі гегемон немесе мемлекеттер блоктары арасындағы қарама-қайшылық болды.

Мультиполярлы жүйе биполярлық жүйеге ұқсас, бұл халықаралық қатынастарда тұрақсыздық сақталуда, бұл халықаралық қатынастарға негізгі әсер етпейтін және оларға ықпал ету үшін жетекші державалар арасындағы бәсекелестіктің нысаны болып табылатын көптеген мемлекеттердің болуымен байланысты. Бұл процесс екі ірі гегемонияның - АҚШ пен КСРО арасындағы қарама-қайшылық кезінде де болды, әлемнің Бисмарк көпполярлы жүйесіндегі еуропалық державалар арасындағы бөлінудің аналогы: «... бірікпеу мүмкіндігі бір-бірін тең дәрежеде немесе басқа деңгейде теңестіретін дәл екі полюстің болуын болжады. Сонымен қатар, «теңестірілмеген елдердің» өздері басты параметрлер бойынша супер державаларға берілетін, «бөлінген және бір-біріне біріктірілмеген, ешқандай ортақ әлеуметтік-экономикалық платформамен біріктірілмеген» «үшінші полюсті» жасай алмады» [7]. Дәл осы бөлініс

полюстердің бір-біріне қатысты тепе-теңдік арқасында уақыт өте келе қарсыласуын мүмкін етеді: олардың ешқайсысы әлі де соңғы гегемонияға қол жеткізе алмады.

Бұл тарихи мысалдар көп полярлық пен бір полярлық категориялары арасындағы арақашықтықты, сондай-ақ көп полярлық және полярлық емес категориялар арасындағы қашықтықты олардың тарихи динамикасы мен бірінен екіншісіне ауысуын қарастыру арқылы да, осы динамикада табылған айырмашылықтарды анықтаған кезде салыстырмалы түрде салыстыруға мүмкіндік береді. Дегенмен, полярлықтың тағы бір конфигурациясы бар, оны салыстыру керек, бұл полярлы емес қатынастар жүйесі. Мұндай жүйенің алдыңғы дәуірлерде тарихи көрінісі болған жоқ, бірақ қазіргі уақытта ол әлеуметтік, экономикалық және мәдени жаһандану процесінің ықтимал нәтижелерінің бірі ретінде белгіленеді. Егер көп полярлы жүйе ғаламдық деңгейдегі бірнеше полюстердің және шешім қабылдау орталықтарының болуын болжаса, онда полярлық емес жүйе мұндай орталықтардың жойылуын, олардың көптеген кішігірім актерлердің (оның ішінде мемлекеттік емес актерлардың) қызметінде таратылуын білдіреді. Мұндай жағдай әлемдік қауымдастықта жаһандық мәселелер бойынша келіспеушіліктер жойылып, мәселелерді шешу процесі басқа сипаттағы (мысалы, қоғамдық және экономикалық ұйымдар) іс-әрекеттерімен байланысты ұшаққа көшкенде мүмкін.

Бірнеше нақты полюстерді немесе күш орталықтарын қамтитын көп полярлылықтан айырмашылығы, халықаралық қатынастардың полярлық емес жүйесі айтарлықтай қуаты бар көптеген орталықтардың болуымен сипатталады». Полярлықты кооперативті демократияның нұсқасы ретінде ғана ұсынуға болады (иерархияның пайда болуы дүниежүзілік даму полюстерінің жандануын білдіреді). Көпполярлылық сонымен қатар полюстегі мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықтың түрін білдіреді, бірақ ондағы бәсекелестік деңгейі өте жоғары болуы мүмкін. Көпполярлы және полярлы емес жүйелердің ұқсастығы - көптік, шешім қабылдаушылардың көптігі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Kegley Ch., Jr., Raymond G. A Multi-polar Peace? Great Power Politics in the Twenty-ferst Century. - New York, 1994. P. 14 – 16.
2. Батюк В.И. Постбиполярная ретроспектива мирового порядка. //Международные процессы, 2010. № 2.- С. 83.
3. Солянова М. В. Американские концепции полярности в международных отношениях. – М.: Институт США и Канады, 2017.- С. 31.
4. Массон Н. И. Гегемония, многополярность и неполярность в современных международных отношениях. //Известия Алтайского государственного университета. 2009. № 4.- С. 302.
5. Киссинджер Г. Мировой порядок. – М.: АСТ, 2015. -С. 47.
6. Дугин А. Г. Теория многополярного мира. – М.: Евразийское движение, 2013. С. 20.
7. Хаас Р. Эпоха бесполярного мира. [Электронный ресурс] //Россия в глобальной политике.2008. № 4. – Режим доступа: http: //globalaffairs.ru /number/n_11144 (05.10.2019).

УДК 930

МУСУЛЬМАНСКИЕ ИСТОЧНИКИ О СРЕДНЕВЕКОВЫХ ГОРОДАХ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА

Саипназарова Шахзада Батыровна
магистрант 1 курса ЮКГПУ
г.Шымкент, Казахстан
Научный руководитель: к.и.н, доцент **Есимова А.Б.**

Мусульманские источники играют важную роль в изучении истории и культуры тюркских народов Казахстана и Средней Азии.

Арабоязычные источники содержат сведения об истории народов, проживающих на территории Казахстана и Средней Азии, о географических особенностях региона. В них подробно описаны политико-экономические отношения, культура и хозяйство тюркских народов. Арабские географические сочинения содержат в себе уникальные сведения о городах Казахстана и Средней Азии.

Первым арабским автором дошедшего до нас географического сочинения является Абу-л-Касим Убайдаллах Ибн Абдаллах Ибн Хордадбех. Он автор нескольких произведений, из которых сохранилось только одно географическое сочинение – «Китаб ал-мамалик ва-л-мамалик» («Книга путей и государств»), написанное около 283/846 г. и переработанное им не ранее 72/885 г. В труде, содержатся интересные сведения о караванных путях, городах и поселениях на территории Казахстана, а также приводятся сведения о расселении тюркских народов: токуз-огузов, кимаков, карлуков, хазаров, кыргызов, тюргешей, огузов, азкишей, чигилей, кыпчаков [1, с. 164].

Ценность труда Ибн Хордадбеха заключается в том, что он указал точное расположение средневековых городов, расположенных вдоль Великого Шелкового пути, а также определил расположение стран тюрков.

К X в. приходится наивысший расцвет арабской географической литературы. Ярким представителем этой эпохи был арабский географ и путешественник Абу Исхак ал-Фариси ал-Истахри, уроженец Центрального Ирана, живший в первой половине X в. Ал-Истахри принадлежит географическое произведение «Книга путей и государств» («Китаб ал-масалик вал-мамалик», 951 г.). Сочинение ал-Истахри содержит ценные материалы о тюркских племенах к северу от Мавераннахра – карлуках, огузах, кимеках, булгарах, башкирах, печенегах, хазарах, кыркызах, токуз-огузах. Достаточно подробно обрисовано месторасположение тюркских племен относительно друг друга и соседних этносов и стран. В географическом труде сообщается о военном походе, совершенном Насром ибн Ахмадом (864-892 гг.) на город Шавгар с численностью войска в триста тысяч воинов. Ал-Истахри приводит по названиям целый ряд городов и населенных пунктов, расположенных в бассейне Сырдарьи и южном Казахстане, дает описание некоторых городов. Значительный интерес представляют сведения о торговых маршрутах по Великому Шелковому пути и его ответвлениях, ведущих в центры кочевых государств на Сырдарье, Иртыше, Итиле. В своем труде ал-Истахри описал средневековый город Испиджаб как фактически независимый город, формально подчинявшийся Сасанидам. В целом, географическое сочинение ал-Истахри, равно как имеющиеся в нем географические карты, являются ценным источником по истории и культуре раннесредневекового Казахстана.

Согласно данному источнику можно сделать вывод о том, что город Испиджаб только формально являлся зависимым городом, а на самом деле этот город вел свою самостоятельную внешнюю и внутреннюю политику [2, с. 48-50].

Одним из крупнейших и интереснейших географических сочинений арабского средневековья является труд Абу Абдаллаха Мухаммада ал Идриси «Нузхат ал-муштак фихтирак ал-афак» («Развлечение истомленного в странствии по областям»). С юных лет он много путешествовал, особенно по странам Европы, а также Малой Азии. «Нузхат ал-муштак», по существу, коллективный труд. Инициатива создания труда принадлежала Роджеру II (1098-1154 гг.), а главным исполнителем стал ал-Идриси с большим числом помощников, работа которого, в основном, носила творческий характер по сбору источников, критическому их осмыслению, организации материала согласно его географическим его представлениям в формате карт и их описанию. В данной работе приводятся важные сведения о тюркских народах: кимаках, кыпчаках, огузах, карлуках, тюргешах, азкишах. Автор подробно описывает их расселение, хозяйство, города, торговые связи, ремесла. Многие из этих данных основаны на недошедших до нас письменных источниках. Так, к примеру, при описании страны кимаков ал-Идриси использовал книгу, написанную кимакским царевичем Джанахом ал-Кимаки (X-XI вв.). Оригинальные карты ал-Идриси составляют апогей арабской и мировой картографии. Впервые в истории картографии почти вся современная территория Казахстана представлена в «Сурат

лард» с густой сетью орографических и гидрографических объектов и населенными пунктами (городами и поселениями). Они дают более точные представления о географической реальности. Этнонимы, указанные на карте даны с привязкой к определенным географическим объектам, что позволяет достаточно четко обозначить регион обитания племен на территории Казахстана в рамках второй половины IX-X веков [3, с. 4-9,10].

В труде ал-Идриси приводятся ценнейшие сведения о путешествии арабского путешественника Саллама ат-Тарджумана, совершившего поездку по инициативе халифа ал-Васика в 842-843 гг. на поиски «железной стены», за которой были заключены мифические племена Йаджудж и Маджудж. Это путешествие произошло после падения Уйгурского каганата в 840 году [4, с. 9].

Арабоязычные авторы оставили после себя ценные сведения по раннесредневековой истории Казахстана. Особую ценность представляет информация арабских путешественников и географов о странах тюрков, ценные сведения историко-географического характера содержатся в дорожниках и путеводителях. Несмотря на длительную историю изучения этих сведений нельзя сказать с уверенностью, что эта работа окончена. Большие перспективы таят в себе возможности сравнительного анализа сведений арабских письменных источников с информацией археолого-этнографического и историко-географического характера.

Анонимное сочинение «Китаб худуд ал-алам» («Книга о границах мира») – одно из ранних и наиболее ценных памятников географической литературы средневекового Востока, написанных по-персидски. Автор был хорошо осведомлен о положении дел на границах с тюркскими племенами, однако до сих пор ученые спорят кому принадлежит это анонимное сочинение. В ней гораздо подробнее, чем в дошедших до нас арабских географических сочинениях, говорится о владениях тюрков и вообще о немусульманской части Средней Азии [5, с. 209].

В «Китаб худуд ал-алам» содержится уникальные сведения о кимеках, огузах, карлуках, тюргешах, описываются города Средней Азии.

Труд Абу Саида Абд ал-Хайя б. Заххака Гардизи «Зайн ал-ахбар» («Украшение известий»), написанный в кратковременное царствование газневидского султана Абд ар-Рашида (1050-1053 гг.). Наиболее интересующий нас раздел – глава о тюрках была опубликована в 1897 г. (на русский язык ее перевел В.В.Бартольд). Гардизи включил в свое сочинение сведения, заимствованные у предшественников, и среди них, как он сам упоминает, был труд Ибн Хордадбеха и не дошедшее до нас географическое сочинение автора начала X в. Мухаммеда Джейхани. Поэтому можно полагать, что известия, которые приводит Гардизи, относится, по крайне мере, к началу X в. Гардизи в своем списке племен, вошедших в состав кимакского объединения, упоминает и кыпчаков [6, с. 4-9].

Сочинение Бейхаки, называемое «Тарих-и Масуди» («История Масуда»), посвященное царствованию султана Масуда (1034-1042 гг.), не дошло до нас полностью. Многолетняя служба в султанской канцелярии позволяла автору иметь доступ к официальной переписке и деловой документации, так что описываемые им факты и события, свидетелем и участником которых он был сам, вызывают определенное доверие. О кыпчаках в работе говорится только в двух местах, но эти упоминания важны для нас тем, что мы встречаемся с первым достоверными сведениями о появлении в начале XI в. кыпчаков на границе со среднеазиатскими мусульманскими владениями. В них, в частности, отмечалось, что в 1030 г. на границе Хорезма начали волноваться и проявлять известную активность кыпчаки [7, с. 44].

Труд «Аль-Асар аль-Бакия» («Памятники минувших поколений») дает богатый фактический материал, позволяющий хронологу составить представление о тех системах летосчисления, которыми пользовались люди в разные эпохи и в различных странах. Наряду с этим книга содержит много интересных фактов из области истории, астрономии и т. д. Книга рассчитана на специалистов-востоковедов, астрономов, историков, филологов и всех интересующихся историей науки и культуры народов Средней Азии [5].

«Диван Лугат ат-Турк» («Словарь тюркских наречий») Махмуд ал-Кашгари дошел до наших дней в единственной рукописи, которая хранится в Стамбуле в библиотеке Миллет

Генель. Махмуд ал-Кашгари, будучи родом из Кашгара, много ездил по степям и областям тюрков и овладел почти всеми тюркскими языками. Тюрколог А.Н. Кононов характеризует его, и не без сомнений, как «первого тюрколога, лингвиста и лексикографа, этнографа и фольклориста, историка и географа». «Диван лугат ат-турк» важен с географической точки зрения, так как в нем содержатся сведения о расселении тюркских племен. Специальный интерес представляет сохранившаяся в рукописи самая старая тюркская карта мира [8, с. 17].

Ал-Кашгари создает труд, в котором отражен образ тюрок – могущественных «Правителей Века», располагающих помимо воинской доблести богатой культурой, малоизвестной мусульманам. По ал-Кашгари, это народ, воплощающий в себе самые лучшие человеческие качества [9, с. 25-26].

Арабские авторы IX-XII вв. сами не бывали на территории Восточного Туркестана и, ссылаясь на работы ранних авторов, считали, что там живут тогузгузы. На самом же деле в середине IX в. тогузгузов вытеснили уйгуры. Махмуд Кашгарский на основе личного знакомства с указанными территориями впервые употребил термин «уйгур» вместо «тогузгуз» для жителей Восточного Туркестана [1, с. 9-10].

Ценность источника заключается в том, что Махмуд ал-Кашгари в своей работе дает описание возникновения тюркских племен. Он располагает тюркские племена по порядку и по их расселению, описывает социальную жизнь тюркских племен. Труд Махмуда Кашгарского является на сегодняшний день одним из самых надежных и подробных источников по истории, этнографии, географии и языку кыпчакских племен первой половины XI века.

Поэма Юсуфа Баласагуни «Кутадгу билиг» («Благодатное звание»), описывающая идеальное общество глазами поэта и философа, содержит в себе огромное количество информации о Караханидском каганате и его населении. Историки активно привлекают эти сведения для характеристики политических и общественных институтов, экономического устройства, социальной структуры, повседневной жизни, что позволяет реконструировать жизнь общества даже в большей степени, нежели хроники военно-политических событий [7, с.12-13].

Благодаря труду Юсуфа Баласагуни до нас дошли имена правителей Караханидов и сведения о нравах и политической жизни описываемой им исторической эпохи.

Таким образом, можно заключить, что каждый из рассмотренных исторических источников ценен и дополняет сведения других источников. Также можно отметить, что зачастую ценность источников определяется не его объемом, а уникальностью представленных в них сведений. Даже работы, которые носят компилятивный характер могут содержать оригинальные сведения. Только использование различных источников вкупе дает возможность воссоздать реальную картину исторической жизни тюркских племен Казахстана и Средней Азии в эпоху средневековья.

Список литературы:

1. Караев О. Арабские и персидские источники IX-XII вв. О киргизах и Киргизии. Фрунзе: «Илим», 1968. – 102 с.
2. Кумекова Р.Б. Сведения «Китаб ал-масалик ва-л-мамалик» Ал-Истахри (X в.) по истории и культуре Казахстана // Вестник КазНУ. Серия историческая. – 2010. – №1. –С. 48-50.
3. Кумеков Б.Е. Географический труд аль-Идриси – ценнейший источник по истории Казахстана // Вестник КазНУ. Серия историческая. – 2016. – №3 – С. 4-9.
4. Арабские географы и путешественники IX – XII вв. / Вступ. ст., пер. с араб., коммент., тексты и факсимиле Б.Е. Кумеков, Р.Б. Кумекова. Отв. ред. А.К. Муминов. –А.: Дайк-Пресс, 2010. Том 2. – 328 с.
5. Байпаков К. Великий Шелковый путь (на территории Казахстана). – А.: Адамар, 2007. – 496 с.
6. Инсебаев Т.А. Историческое прошлое кыпчаков Евразии (очерки истории средневековых кыпчаков). – Павлодар: ПГУ им. С. Торайгырова, 2002. – 160 с.
7. История Казахстана с древнейших времен до наших дней: в 7 Т. Т.3: Средневековый период истории Казахстана (с середины VI века до XV века). А., 2016. - 301 с.
8. Кумеков Б.Е., Кузембаев Н.Е. Кимекский каганат: источники, историография, социум. - Павлодар: Издательство ПГПИ, 2014. - 99 с.
9. Махмуд ал-Кашгари Диван Лугат ат-Турк/ Перевод, предисловие и комментарии З.-А. Ауэзовой. Индекс составлены Р.Эрмерсом. – А.: Дайк-Пресс, 2005. - 1288 с.+2 с. вкл.

2УДК. 372.853. (075.8)

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕДЕ ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ

Сапарбаев Тажибай, PhD докторы,
Таутанова Гульназ Бегалиевна,
Жәнібеков Маралбек Батырбекұлы
Абай Мырзахметов атындағы
Көкшетау университеті
Көкшетау қаласы, Қазақстан

Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «E-learning» электронды оқыту жүйесі бойынша білім беру сапасымен басқаруын және тиімділігін арттыру үшін оқу процесін автоматтандыруға, педагогтар мен оқушыларды ең жақсы білім беру ресурстарынан және ақпараттық технологияларынан онімді пайдаланып кәсіптік білімге қол жеткізуін атап көрсетілген[1].

Қазіргі таңда дамыған елдердегі білім беру жүйесінде ерекше маңызды мәселелердің бірі – оқытуды ақпараттандыру, яғни оқу үрдісінде ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдалану. Сондай-ақ, біздің елімізде де білім беру жүйесінде жаңашылдық қатарына ақпараттық кеңістікті күру енгізілді. Ақпараттандыру жағдайында оқушылар меңгеруге тиісті білімдағдыларының көлемі күннен күнге артып, мазмұны өзгеріп отыр. Білім беру саласында ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы білімнің сапасын арттыру, білім беру үрдісін модернизациялаудың тиімді тәсілдері пайдаланылуда және одан әрі жетілдірілуде.

Білім алушыларға жоғары білім беру адамгершілік, интеллектуалдық, мәдени, дене бітімінің дамуы және кәсіптік құзыреттілігін қалыптастыру мақсатында жүзеге асырылатын тәрбиелеу мен оқытудың үздіксіз процесі, онда қандай да бір артықшылық болмауға тиіс, бұл білім алушылардың барлығына және әрқайсысына қолжетімді болуы керек. Ал интернет желісінен пайдаланып қашықтықтан оқыту компьютерлік индустрия саласындағы жаңа озық жетістіктерді пайдалана отырып, білім беруді тарату ісіне елеулі үлес қоса алады. Қазіргі уақытта интернет желісінің толыққанды жұмыс істеуі үшін жағдай жасауға болады.Интернет желісі арқылы, өз кезегінде, қандай да бір себептермен білім беру мекемелеріне баруға мүмкіндігі жоқ адамдарға білім алу мүмкіндігін жасауға болады.

Бұл мақалада ЖОО студентерінің оқу процесінде қашықтықтан оқытуды өрістету үшін жағдай жасау міндеті қойылды. Біз интернет желісіндегі осы саладағы шетелдік жәнеотандық әзірлемелерді қарастырдық. Қашықтықтан оқыту бойынша жасалған және күнделікті білім беру ордаларында қолданыстағы «Moodle қашықтықтан оқыту жүйесі», «Helios-программа-клиент», «Edx жүйесі» және т. б. әзірлемелердің жұмыс жасау принциптеріне тадаулар жасалды. Осы шешімдердің теріс және оң жақтарын жан-жақты қарап, біз осы жүйелерде толыққанды жұмыс істеу үшін тұрақты интернет-байланыс және қашықтықтан оқыту жүйесінің барлық сұрақтарына жауап бере алатын жабдықтар қажет екендігі анықталды. Мысалы, Moodle жүйесі 100 адамнан астам білім алушылар санымен барынша жұмыс істеуі үшін серверде сыйымдылығы 8 Гб кем емес жедел жады орнатылуы тиіс. Тыңдаушылар саны ұлғайған кезде тиісінше ОЗУ сыйымдылығы да 40 тыңдаушыға шамамен 2Гб есебімен ұлғайтылуы тиіс. Осы «Moodle қашықтықтан оқыту жүйесінде» таңдаған курспен жұмыс жасау бойынша мұғалімдерге арналған «ШЖМ үшін ресурстық орталықтарда қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру» (Әдістемелік ұсынымдар) арнайы нұсқаулық Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық

білім академиясы Ғылыми кеңесі ұсынысымен баспадан шыққан. Мұнда, білім беруде қашықтықтан оқыту технологияларын қолданудың әлемдік және отандық тәжірибелері, қолданылатын білім беру модельдері және білім алушылар үшін ресурстық орталықтарда қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар баяндаған[2, с. 16].

ЖОО студенттері үшін қашықтықтан оқытудың өзектілігі ақпараттық қоғамды қалыптастырудың жаңа парадигмасымен анықталады. Ақпараттық коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы нәтижесінде туындайтын өзгерістер іс жүзінде тұрмыстың барлық салаларында, соның ішінде білім беру саласында да орын алды. Ресурстық орталықтың ақпараттық және білім беру ресурстарынан пайдалана отырып, студенттер үшін ұйымдастырылған қашықтықтан оқыту процесі студентердің өз іс-әрекетін ұйымдастыру, өзін-өзі дамытуын және олардың социалдық дағдыларын дамытады. Еркіндік пен икемділік, сапалы білімге қол жетімділік оқу курсын таңдау үшін жаңа мүмкіндіктер береді. Қашықтықтан білім алу студенттер мен мұғалімдерге көбірек мүмкіндіктер беретіні және білім беру қызметінің деңгейін жақсартуды қамтамасыз ететіні, педагогикалық қызметкерлердің кәсіби білім дәрежесінің өсу мүмкіндігін кеңейтетіні айқын. Қашықтықтан оқытудың арқасында дәстүрлі және дәстүрлі емес оқу процесінде студенттердің танымдық белсенділігіне айналады. «Helios-программа-клиент» қашықтықтан білім беру бағдарламасына талдау жүргізгенімізде, бұл бағдарлама «Moodle қашықтықтан оқыту жүйесі» модуліне салыстырғанда пайдаланушылар үшін ыңғайлы мүмкіндіктерге ие екендігі анықталды. Мұнда, студенттер оқу материалдарын көшіріп ала алады, оқытушылармен және бір-бірімен хабар алмасады. Сондай-ақ, бағдарламалық кешен келесі қосымшалардан тұрады:

а) администраторға арналған қосымша

б) оқытушыға арналған қосымша

с) студентке арналған қосымша

Администратор қолданбасында: пайдаланушы/оқытушы,енгізу/алып тастауы, пайдаланушы деректерін редакциялауы мүмкіндіктері бар.

Оқытушының мүмкіндіктеріне: электрондық журналды жүргізу, курстар құру, жаңа тапсырмаларді/курс элементтерін жүктеу, студенттерді хабардар ету және әріптестерімен/тыңдаушылармен хабарлама алмасу, өз курсының тыңдаушыларына смс-хабарламаларды жіберу.

Студенттердің мүмкіндіктеріне: оларды қашықтықтан білім беру жүйесіне қосу үшін сайтқа өтінім қалдыра алады.Пайдаланушы (курс тыңдаушысы) режимінде өзінің сынақ кітапшасын көру, жаңа курсқа жазылу, оқытушымен және өзара хабарламалар/файлдармен алмасу.

Сондай-ақ, бұл жүйенің келесі артықшылықтарға, яғни біздің ойымызшатөмендегі маңызды қасиеттерге ие:

- интернетте сағат көрудің қажеті жоқ
- ақпарат алмасудың сенімділігі мен құпиялылығы
- интуитивті түсінікті интерфейс.

Қашықтықтан оқыту жүйесін одан әрі дамыту, интерактивтіліктің қарқындылығын арттырып, мұғаліммен нақты уақыт кеңістігінде қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді. Интерактивті мультимедиялық видиороликтер арқасында оңай қабылданатын ұлкен көлемдегі оқу материалдарды оқытуда қолданылатын жаңа ақпараттық технологиялардың толық тізбесі емес.

Осы зерттеуде қашықтықтан оқытуды ұйымдастырудың және оларды үнемді пайдаланудің мүмкіндіктері қаралып, біздің еліміздің білім беру жүйесінде қалыптасқан модельдермен қатар «Helios-программа-клиент» қашықтықтан білім беру бағдарламасыноқу үрдісінде қолдануді ұсынамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
2.ШЖМ үшін ресурстық орталықтарда қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру. Әдістемелік ұсынымдар. - Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2018. – 125 б.

3.http://moodle.org -СДО MOODLE ресми сайты
4.https://www.edx.org -СДО орналастыру платформасының ресми сайты

УДК 57

«МОНИТОРИНГ КАЧЕСТВА ВОДЫ В ПРОТОЧНЫХ ВОДОЕМАХ Г. АЛМАТЫ (МАЛАЯ И БОЛЬШАЯ АЛМАТИНКА, ЕСЕНТАЙ) ЗА ПЕРИОД С 2014 ПО 2019Г.)»

Саттарова Сауле Хасеновна
Учитель биологии и химии,
высшей квалификационной категории
г. Алматы, Казахстан

Аннотация

Одной из проблем нашего города является нехватка питьевой воды. Несмотря на то, что общее количество воды на земле составляет около 1400 млн кубических километров подавляющая ее часть (97,5%) приходится на соленую воду морей и океанов. Оставшиеся 2,5% пресной воды распределяются между собой в виде вечных снегов и льдов, поверхностными и подземными водами. Проблемы обеспечения населения качественной питьевой водой всегда были приоритетными и являются неотъемлемой частью плана социально-экономического развития страны.

Научно-технический процесс значительно ухудшил состояние окружающей страны, что оказало отрицательное влияние на здоровье людей так как вода основа всего живого, ее качества на прямую влияет на организм человека. Президент Республики Казахстан так же отметил проблемы водных ресурсов в Стратегии 2050.

Министр экологии Республики Казахстан, Асет Сыздыков, отметил трагичность нашей ситуации. «Синие жемчужины природы превращаются в зловонные болота, пойменные отходнии, отравляя воздух, уничтожая рыбу, водных зверьков и растительность. Эта «Антропогенная» беда рано или поздно настигнет человека…», - говорил он.

Человек использует для своих нужд главным образом поверхностные воды рек и озер. Качество питьевой воды зависит от экологической обстановки в целом.

Изучением состава воды мы занимаемся с 2013 года. В данной научной работе мы проводим мониторинг состава водопроводной воды и воды из проточных вод города Алматы (Рек Малая и Большая Алматинка, Есентай).

Мониторинг качества воды выше названных проточных водоемов позволит сделать выводы о состоянии водного Бассейна города, о факторах, непосредственно влияющих на качество воды. Поможет внести вклад для решения проблем экологической обстановке Алматы, по сохранению водных ресурсов по работе с отходами, производственными выбросами.

В программе «Развитие города Алматы 2020» говорится, что Алматы должен стать городом, где состояние окружающей среды соответствует современным мировым представлениям о комфортном для жизни город. Планируется реализовать инвестиционные проекты по реконструкции озера Сайран, главного ботанического сада, центрального парка культуры и отдыха, Алматинского зоопарка, реконструкции русел малых рек и других зеленых зон. В ходе заседания аким города Алматы Бауыржан Байбек ответил: «Анализ показал, что неравнодушные граждане призывают улучшить экологическую ситуацию в городе, урегулировать вопрос с ливневой канализацией… Все эти моменты включены в соответствующие пункты новой программы, в рамках которых эти пожелания будут реализованы.»

Факторы загрязнения

Основным фактором, оказывающим отрицательное влияние на экосистему, включая влияние на здоровье населения, является загрязнение воздуха, почвы и воды. Экилогические

проблемы Алматы являются острейшие, город находится в числе самых загрязненных в мире. Источниками загрязнения являются выбросы от автотранспортов и стационарных объектов. В воздушный бассейн города от стационарных источников поступает порядка 18 тыс. вредных веществ. Необходимо отметить, что проблема загрязнения атмосферного воздуха автомобильным транспортом остается наиболее важнейшим фактором ухудшения качества атмосферы. Значительное воздействие на общее загрязнение экологии города, оказывает тепловая станция ТЭЦ-2, вблизи западной границы города

Сравнительный анализ химических показателей реки Малая Алматинка с 2014 по 2019 год

	Малая атинка 2014 год	Малая Алматинка 2018	Малая атинка 2019 год
Медь	0,003	0,003	0,002
Цинк	-	-	-
Железо	-	-	-
Фтор	0,92	0,92	0,82
Фенолы	0,03	0,03	0,02
pH	8,2	8,2	7,5
Азот аммиака	-	-	-
Азот нитритов	0,20	0,20	0,10
Азот нитратов	2,22	2,22	1,8
Жесткость	3,5	3,5	3
Хлориды	14	14	12
Сульфаты	24,8	24,8	19

Выводы: В 2019 году мы взяли пробу воды выше Аль-Фараби. Все химические показатели оказались ниже, чем в предыдущих годах. Вода более мягкая, что связано с уменьшением содержания сульфатов.

Сравнительный анализ химических показателей реки Большая

	Большая матинка 2014 год	Большая матинка 2018 год	Большая матинка 2019 год
Медь	-	-	-
Цинк	-	-	-
Железо	0,3	0,3	0,2
Фтор	0,88	0,88	0,78
Фенолы	0,02	0,02	0,01
pH	8,0	8,0	7,5
Азот аммиака	-	-	-
Азот нитритов	0,10	0,10	0,08
Азот нитратов	8,86	8,86	7,5
Жесткость	1,6	1,6	1,3
Хлориды	4	4	3
Сульфаты	15,4	15,4	12

Алматинка с 2014 по 2019 год

Выводы: Вода, взятая в верхней части города, оказалось мягкой, так как в ней содержание железа меньше. Среда pH 7,5, что в 1,06 раз меньше чем в низовьях города.

Сравнительный анализ химических показателей реки Есентай

2014 по 2019 год

	Есентай 2014 год	Есентай 2018 год	Есентай 2019 год
Медь	-	-	-

Цинк	0,018	0,018	0,010
Железо	-	-	-
Фтор	0,84	0,84	0,74
Фенолы	-	-	-
pH	8,3	8,3	7,8
Азот аммиака	-	-	-
Азот нитритов	0,18	0,18	0,10
Азот нитратов	2,92	2,92	2
Жесткость	1,7	1,7	1,5
Хлориды	12	12	10
Сульфаты	20,6	20,6	18,5

Выводы: Вода мягкая. Медь, железо, фенолы и азот аммиака не найдены. Самой грязной рекой оказалась Малая Алматинка. Хотя ее показатели в пределах нормы, тем не менее превышают показатели воды в других водоемах.

Выводы по работе.

За все блага цивилизации человечество расплачивается своим здоровьем. Общее состояние и качество водных ресурсов РК значительно ухудшается и их интенсивное загрязнение может оказать разрушительные воздействия на окружающую среду и здоровье населения. Проблема водных ресурсов города Алматы заключается в количестве потребляемой воды и уровнем загрязненных вод, самоочищением в водных объектах является причиной того, что до настоящего времени проблема формирования качества воды в реках и водоемах, испытывающих антропогенное воздействие, не решена достаточно полно. Кроме этого, в воды этих рек сбрасываются неорганизованные и неочищенные воды частного жилого сектора и многочисленных автомоек, пунктов общественного питания и других объектов малого бизнеса. В этом году мы проводили мониторинг рек Малая и Большая Алматинка, Есентай по органолептическим, химическим и бактериологическим показателям качества воды. Как показали наши исследования, в воде взятой выше проспекта Аль-Фараби в выше названных реках, все химические показатели значительно меньше. Мы полагаем что это связано с тем что в верхней сати города находится меньше предприятий. Однако, несмотря на это, можно сказать что Малая Алматинка самая грязная. Так, в Малой Алматинке содержание фтора больше чем в Большой Алматинке и Есентае в 1,1 раз, а содержание фенола больше в 2 раза. Мы считаем, что это связано с тем, что на набережные реки большое количество шашлычных, ресторанов и кафе, а также там находится пейнтбольный клуб «Скорпион», наркологический диспансер, парк и жилые дома. В прошлом году в пробе Малой Алматинки был найден толстый слой масла. Самая мягкая вода в реке Большая Алматинка, это связано с тем что в ней содержится наименьшее число сульфата и хлорида. Азот аммиака за все годы исследования найден не был.

Рекомендации

Изучив санитарно-бактериологическое состояние и химические показатели воды при пришли к выводу, что качество воды в низовьях города хуже, чем в верхней части из-за многочисленных построек и предприятий на берегах рек. Для улучшения качества воды мы рекомендуем следующее:

1. Запретить постройку предприятий и создание жилых комплексов на побережье рек в радиусе 300 метров;
2. Порекомендовать определённым органам ввести наказания за незаконное пользование и загрязнение рек;
3. Необходимо улучшить локальную очистку стока из промышленных объектов и ожесточить систему нормирования их содержания в отводимых сточных водах;
4. Производить очистку прибрежной полосы и русла рек от мусора;
5. Запретить строительство автозаправок и автомоек в черте города около берегов рек;

6. Организовать волонтерскую работу среди населения для оказания помощи в решении экологических проблем, формировании экологического образования и ответственности за окружающую природу;
7. Доля осуществления программ по реконструкции русел рек и озеленения нашего города, необходимо согласованные действия организаций, причастных к решению данных вопросов, непрерывному экологическому воспитанию и образованию;
8. В верхней части города запрещение выпаса скота на побережье рек в радиусе 300 метров.

Литература:

1. Szewzyk U., Szewzyk R.,Manz W., Schleifer R.-H. Microbiological Safety of Drinking Water // Annu. Rew. Microbiol. 2000. - 54. - P. 81-127.
2. Лопатин С.А. и др. Современные проблемы водоснабжения мегаполисов и некоторые перспективные пути их решения // Гигиена и санитария. 2004. - №2. -С. 19-24.
3. Скурлатов Ю.И., Штамм Е.В. Ультрафиолетовове излучение в процессах водоподготовки и водоочистки //
4. Водоснабжение и санитарная техника. -1997. №9. -С. 14-18.
5. Ильин С.Н., Новиков М.Г., Нефедов Ю.И., Малышев В.В. Результаты внедрения современных способов обеззараживания питьевой воды на очистных сооружениях Череповца // Питьевая вода. 2004. - №4. - С. 2-5.
6. Исследования эффективности обработки воды УФ-облучением на Главной водопроводной станции: отчет по III этапу НИР по договору №164 (промежуточ.): ЦИКВ; СПБ, 2004.-11 с.
7. WHO Guidelines for Drinking Water Quality. Vol. 1 Recommendations. -WHO, Geneva, 1993.

УДК 51(083)
ББК 22.1

МЕКТЕП БАҒДАРЛАМАСЫНДА ҚАРАСТЫРЫЛМАЙТЫН ТӨРТБҰРЫШТЫҢ АУДАНЫН ТАБУ ФОРМУЛАЛАРЫ

Сейлева Молдир Кажымукановна
«Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымының Орал қаласындағы «физика-математикалық бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі» филиалы.
Математика пәнінің мұғалімі
Орал қаласы, Қазақстан

Мектеп бағдарламасында дөңес көпбұрыштардың ауданын есептегенде параллелограмм, ромб, тік төртбұрыш, шаршы, трапецияның ауданын қарастырады. Параллелограмм немесе трапеция болмайтын төртбұрыштың ауданын табу формуласы қорытылып шығарылмайды. Сонымен қатар, бірқатар есептерді шешкенде дәл осы формулаларды қолдану тиімді болар еді. Бұл жерде кез келген дөңес төртбұрыштардың ауданын есептеу формуласы туралы айтылып отыр.

Төртбұрыш ауданын табу формуласын қорытып шығармас бұрын трапецияның екінші орты сызығы ұғымына тоқталып кетсек.

Трапеция туралы есептердің мектеп геометриясында алатын орны ерекше. Егер «трапецияның екінші орта сызығы» ұғымын енгізсе, онда оған деген қызығушылықта арта түсері сөзсіз. Бұл компонентпен берілген есептер қайталауды түрлендіруге, әртүрлі фигуралардың жаңа қасиеттерін оқып үйренуге, сонымен қатар жаңа есептер құрастыруға мүмкіндік береді.

Анықтама. Трапецияның табандарының орталарын қосатын кесіндіні трапецияның екінші орта сызығы деп атайды. ABCD трапециясының AB және CD бүйір қабырғалары мен BC және AD табандарының орталарын T_1,T_2,T_3,T_4 арқылы белгілейік.

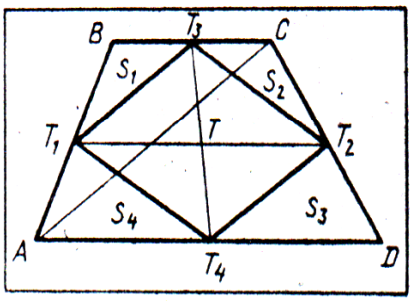

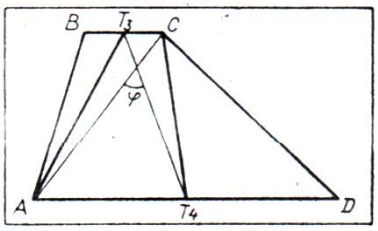

18-сурет *19-сурет*

T_1T_2 және T_3T_4 кесінділері трапецияның бірінші және екінші табандары. Екінші орта сызық пен $T_1T_2T_3T_4$ төртбұрышымен байланысты есептер тобын қарастырайық.

Есеп1. ABCD трапециясының ауданы S-ке тең. $T_1T_2T_3T_4$ төртбұрышы-ның ауданын табу керек.

Шешуі. T_1BT_3 , T_3CT_2, T_2DT_4, T_4A T_1 үшбұрыштарының аудандарын сәйкесінше S_1, S_2, S_3, S_4 деп белгілейік. Онда

$$S_1 + S_4 = \frac{1}{2} S_{ABT_3T_4} = \frac{1}{4} S$$

$$S_2 + S_3 = \frac{1}{2} S_{DST_3T_4} = \frac{1}{4} S$$

Демек, $S_{T_1T_2T_3T_4} = S - (S_1 + S_2 + S_3 + S_4) = \frac{S}{2}$

Трапецияның екінші орта сызығы қолданылатын трапецияның ауданы туралы есепті қарастырайық.

Есеп2. Трапецияның ауданы трапецияның диагоналын екінші орта сызық пен олардың арасындағы бұрыштың синусына көбейткенге тең екенін дәлелдеу керек.(19-сурет)

Дәлелдеу. A мен T_3, C мен T_4 нүктелерін қосып, $S_{AT_3CT_4} = \frac{1}{2} T_3T_4 \cdot AC \sin\varphi$,

мұндағы φ – T_3 T_4 пен AC кесінділері арасындағы бұрыш. Бірақ ABT_3 және AT_3C үшбұрыштары тең шамалы. Демек, ABCD трапециясының ауданы екі еселенген AT_3CT_4 трапециясының ауданына тең, бұл есеп тұжырымдамасын дәлелдейді.

Кез келген төртбұрыштың ауданын табу формулаларын қарастырайық. Кейбір сыртқы ұқсастығын ескеріп, оны Герон формуласының баламасы деп айтуға болады.

Келесі теореманы дәлелдейік: кез келген дөңес төртбұрыштың ауданы $S = \sqrt{A - abcd\cos^2\frac{\delta+\beta}{2}}$ формуласымен анықталады, мұндағы

A= (p-*a*)(p-b)(p-c)(p-d), *a*, b, c, d–қабырғаларының ұзындығы, p – жарты периметр,

δ және β – төртбұрыштың қарама-қарсы бұрыштары.

□Айталық, ABCD төртбұрышында AB= *a*, BC= b, CD=c,

DA= d; ∠ABC= β , ∠ ADC= δ

ΔABC: косинустар теоремасы бойынша $AC^2 = a^2 + b^2 - 2ab\cos\beta$

ΔADC: $AC^2 = c^2 + d^2 - 2cd\cos\delta$

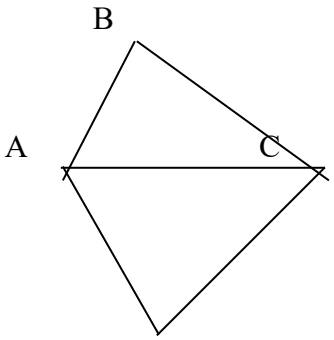

Өрнектің екі жақ бөліктерін теңестіре отырып

$a^2 + b^2 - 2ab\cos\beta = c^2 + d^2 - 2cd\cos\delta$ аламыз,

немесе

$a^2 + b^2 - c^2 - d^2 = 2ab\cos\beta - 2cd\cos\delta$ (1)

ABCD төртбұрышының ауданын

ABC және ADC үшбұрыштарының аудандары-

D ның қосындысы арқылы табамыз:

$$S = \frac{1}{2}ab\sin\beta + \frac{1}{2}cd\sin\delta,$$

36-сурет бұдан $4S = 2ab\sin\beta + 2cd\sin\delta$ (2) шығады.

(1) және (2) теңдіктердің екі жағында квадраттаймыз, содан кейін мүшелеп қосамыз: $(a^2+b^2-c^2-d^2)^2 + 16S^2 = (2ab\cos\beta - 2cd\cos\delta)^2 + (2ab\sin\beta + 2cd\sin\delta)^2$.

Мәндес түрлендіруін орындай отырып $S = \sqrt{A - abcd\cos^2\frac{\delta+\beta}{2}}$ аламыз, дәлелдеу керегімізде осы. ■

Теореманың бірнеше салдары бар.

Салдар1. Шеңберге іштей сызылған кез келген төртбұрыштың ауданы $S = \sqrt{(p-a)(p-b)(p-c)(p-d)}$ формуламен есептеледі.

Дәлелдеуі жоғардағы теоремадан шығады, дөңгелекке іштей сызылған төртбұрыштың қарама-қарсы бұрыштарының қосындысы 180^0 ге тең, яғни

$\beta + \delta = 180^0$, $\cos\frac{\beta+\delta}{2} = \cos 90^\circ = 0$. Сондықтан $S = \sqrt{(p-a)(p-b)(p-c)(p-d)}$ болады.

Салдар2. Шеңберге сырттай сызылған кез келген төртбұрыштың ауданы мына формуламен есептеледі: $S = \sqrt{abcd\sin^2\frac{\delta+\beta}{2}}$

□Сырттай сызылған төртбұрыштың қарама-қарсы қабырғаларының қосындысы тең, яғни *a* +c = b + d, онда p- *a* =c; p-b=d; p-c= *a*; p-d=b болғандықтан, $S = \sqrt{abcd - abcd\cos^2\frac{\delta+\beta}{2}} = \sqrt{abcd(1-\cos^2\frac{\delta+\beta}{2})} = \sqrt{abcd\sin^2\frac{\delta+\beta}{2}}$ екенін аламыз.

Салдар3. Шеңберге сырттай және іштей сызылған төртбұрыштың ауданын $S = \sqrt{abcd}$ формуламен есептеуге болады.

Дәлелдеу. *a* +c = b + d теңдігі және 1-ші салдар бойынша $S = \sqrt{(p-a)(p-b)(p-c)(p-d)}$,осыдан

$$S = \sqrt{\frac{c+d+b-a}{2}\cdot\frac{c+d+a-b}{2}\cdot\frac{a+b+d-c}{2}\cdot\frac{a+b+c-d}{2}} = \sqrt{\frac{2c}{2}\cdot\frac{2d}{2}\cdot\frac{2a}{2}\cdot\frac{2b}{2}} = \sqrt{abcd}$$

■

Әдебиеттертер тізімі:

1) Атанасян Л.С., Денисова Н.С., Силаев Е.В., Курс элементарной геометрии. Часть I. Планиметрия
2) Богомолов Н.В., Практические занятия по математике
3) Бевз Г.П., Бевз В.Г., Владимирова Н.Г., Геометрия, 7-11 классы, Москва, «Просвещение» 1994
4) Шарыгин И.Ф., Геометрия, 9-11 классы,Москва, 2001
5) Александрова А.Д., Вернер А.Л., Рыжик В.И., Геометрия, 8-9 классы, Москва, «Просвещение», 1991
6) Мектеп оқулықтары
7) «Математика в школе» журналдары

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУ

Сейткулова Әсемгүл Қайыржанқызы
Солтүстік Қазақстан облысы, Петропавл қаласы
№ 25 мектеп
Ағылшын тілі пәні мұғалімі

Қазақстанның қазіргі кезеңдегі қарқынды даму жолындағы елді демократияландыру, әлеуметтік өркендеу саласындағы талпыныстары білім беру жүйесін жаңаша өркендетіп оқыту, тәрбие үрдісін жетілдіруді талап етіп отыр. Егемендік алған еліміздің жаңа даму кезеңінде, оның дүниежүзілік аренаға шығып, басқа елдермен саяси-экономикалық, мәдени қатынастарды қалыптастыруы, Қазақстан Республикасының Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болуы, әр түрлі дипломатиялық қызмет атқаруы шетел тілінің, яғни ағылшын тілінің рөлін көтеруді қажет етеді. Қоғамдағы геополитикалық, коммуникациялық, технологиялық өзгерістер және интернет жүйесі арқылы тілдесу әр түрлі мамандықтағы, әр түрлі жастағы, әр түрлі қалауы, қызығушылығы бар адамдардың санын мейлінше көбейте түсуде. Тіл - тек қатынас құралы емес, тілін үйреніп жүрген елдің рухани байлығын меңгеруде де үлкен рөл атқарады.

Бүгінгі әлемде мыңдаған адамдар шетел тілін, соның ішінде ағылшын тілін жұмыста немесе оқуда пайдаланады және ана тілі ретінде меңгереді. Қазіргі заманда ағылшын тілі «21 ғасырдың», халықаралық бизнес, қазіргі ғылым мен технологиялар тілі мәртебесіне ие болды.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының білім жүйесінде әлемдік білім жүйесі деңгейіне жетуге бағытталған өзгерістер болып жатқаны баршаға мәлім. Ағылшын тілін игерудің талабы жоғары болғандықтан, ағылшын тілін оқып-үйренемін деушілердің саны күннен-күнге көбейуде. Осы орайда,

Заман талабына сай білім саласының алдында дайын білімді, барлық білім-білік дағдыларды меңгеретін, шығармашыл, ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлға қалыптастыру басты міндет.

Оқушылардың ағылшын тілінде шығармашылықпен жұмыс жүргізуі ұстаз үшін қазіргі ғылыми- педагогикалық проблема ретінде өзекті мәселенің бірі. Жұмыс барысында мұғалімнің шығармашылық іс – әрекеті қалыптастыру мәселесі шығармашылық үрдістің неше кезеңдерден тұратындығын білуге талап етеді . Шығармашылық үрдісті А.Н. Лук бес кезеңге боледі

1. Айқын және дұрыс қойылған мақсат
2. Қосымша мәліметтер іздеу.
3. Инкубация. Уақытша мәселені қозғамау.
4. Нәтіжені жан жақты тексеру.

Осы зерттеулерге сүйене отырып, профессор Б.А. Тұрғынбаеваның еңбегінде шығармашылық үрдісінің кезеңдерін төмендегінше топтастырады.

1. Жаңалықпен бетпе- бет келу.
2. Шығармашылық белгісіздік, екі ұштылық ;
3. Шешімнің жарқ етуі;
4. Шығармашылық акт;
5. Шешімнің дұрыстығын дәлелдеу.

Қазақ әдебиетінің классигі, Ұлы Абай атамыз: *«Шәкірттерің жақсы оқу үшін, оның оқуға деген ынтасы және қызығушылығы зор болу керек»,* - деген. Расында да, тек қана жігерлі, әр нәрсені үнемі білгісі келген, табандылығын, шыдамдылығын көрсеткен адам ғана өз мақсатына жетеді.

Ағылшын тілі пәнінде де шығармашылыққа, интеллектіні дамытуға берілетін тапсырмаларды қолдану қажет. Шығармашлыққа бағытталған тапсырмалар сабақты балалар үшін өте қызықты сабақтардың біріне айналдырады. Алғаш заттарды салыстыру, ұқсастығын, айырмашылығын анықтау сияқты қарапайым тапсырмалардан басталған жаттығулар бірте-

бірте баланың тез ойлап, шұғыл шешім қабылдауын талап ететін, оны жан-жақты дамытуға әсер ететін тапсырмалар түріне ауыса бастайды. Әсіресе дамытушылық мақсаты «жасырын» тұрған бір қарағанда қызықты көрінетін дидактикалық ойындар жоғары эмоциялық жағдайда өтеді. Тіл байлығы, сөздік қоры молайып, сөйлеу мәдениеті қалыптасады, жеке тұлға өз жұмысының нәтижесін көре алады, танымдық ізденістерін тиімді ұйымдастыруға жол ашады, ой-өрісі дамиды, шығармашылық жұмыспен шұғылдануға машықтанады. Шығармашылық тұлға басқалардан өз ісіне деген сенімділігін, әдемілікті сезіне білуімен, өзгеше шабытымен ерекшеленеді.

Шығармашылық қабілеттерін дамыту ісін неғұрлым ерте қолға алып, әр оқушының қол жеткен нәтижелері мен даму дәрежесіне үнемі қарайлап отырсақ, шығармашылыққа өз үлестерін қосары сөзсіз. Оқушылардың шығармашылығын, ізденушілігін дамытып, әрқайсысына жеке тұлға ретінде қарап, олардың өздеріне деген сенімін, білімге деген ынтасын арттыру қажет.

Өз сабақтарымда оқушылардың шығармашылығының дамуына ықпал ету мақсатында мәтін, ертегі,әңгімені өз бетінше аяқтау жұмыстарын беремін. Кейіпкерге мінездеме беру,авторға хат жазу, автордың ойына өз ойларын қосу, автор орындығы арқылы шығармашылықтарын арттырып қызықтырып отырамын. Сонымен қатар оқушылардың сыни ойлауын дамытуда төмендегідей АКТ мүмкіндіктерін: видеороликтер көрсетуге, электрондық оқулық пайдалануға, интернет желісімен жұмыс жасатуға, тыңдату арқылы сұрақтарға жауап беру, түсінігін айтуға және топтастыруға, негізгі дереккөздерді тауып салыстыруға, талқылауға, деңгейлік тапсырмалар, сәйкестендіру, семантикалық карталармен жұмыс жасау тапсырмаларын беруге кеңінен пайдаланамын. Өз тәжірибемде өзін- өзі дамыту үшін жобалау әдісі өте тиімді себебі оқушының тұлғалық қасиеттері дамиды. Бұл әдіс- оқушылар өз бетінше жоспарлауға, тақырып таңдауда, мәліметтердің дереккөздерін жинауда және презентация жасауда жүзеге асыруға арналған жұмысы.

Сабақ жоспарлағанда сабақтын типін оқушының қызығушылығына, қабілетіне сәйкес тандаймын. Өзім пайдаланып жүрген «Оқушының шығармашылық қабілетін дамытудың тәсілдері мынандай:

1.Оқушы білімінің өмірмен байланыстылығы

2.Берілген білімді меңгеруі.

3.Теория мен практикалық әдістердің байланыста болуы.

4.Өзіндік жұмыстарды ғылыми тұрғыда орындауы.

Сабақтан тыс уақытта оқушылардың шығармашылығын дамыту үшін әр түрлі кездесулерден, саяхаттардан, журналдардан оқығандардан алған әсерлерін әңгімелету. Шығарма ретінде жаздыруға, (Ана тілінен) оқытылып отырған шығармалардың авторлары туралы толық мағлұмат жинап, реферат жазғызуға болады.

Осындай жұмыстарды үнемі жүргізу оқушыларды шығармашылыққа баулуға, шәкірт бойындағы қабілет көзін ашып, тілін байытуға, қиялын ұштауға, өз бетінше ізденуге зор әсерін тигізеді.

Шығармашылық тапсырма түрлерін сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне, психологиялық таралым, шығармашылық қабілетінің даралығына қарап, әр сынып бойынша әрі қарай жалғастыра беруге болады.

Қорыта келе, өзін-өзі бағалай білетін, шығармашылық деңгейі жоғары, жан-жақты тұлға қалыптастыра отырып, білім сапасын көтеремін, алған білімдерін өмірмен ұштастыруға бағыт бере отырып, оқушы құзырлығын дамытамын.

Пайдаланылған әдебиеттер.

1. Әбілқасымова А. Омарова Р. Мұғалімдердың танымдық,ізденімпаздығын қалыптастыру. Ғылым,2003
2. Бабаева Ю. Д. Динамическая теория одаренности. Основные современные концепции творчества и одаренности. М. 1997г.
3. Оқушылардың ғылыми – зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру-әдістемелік құрал. Жексенбаева У.Б
4. «Қазақстан мектебі» журналдары.
5. Үздіксіз тәрбиенің тұжырымдамасы. – Алматы РБК. 1998.

УДК 8-80

ИННОВАЦИИ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сертекова Валентина Нурбаевна
Преподаватель
г.Уральск
Филологическая наука

Протекающий процесс интеграции Казахстана в мировое образовательное пространство требует разработки и внедрения в педагогическую практику инновационных технологий, способных вывести систему образования на качественно новый, соответствующий мировым стандартам уровень. В результате все более широкое распространение получают поиск и опыт создания новых образовательных технологий, направленных на максимальное удовлетворение запросов общественности.

Учебные занятия - важнейшая часть образовательного процесса. В ходе занятий осуществляется теоретическое обучение студентов, привитие им необходимых умений и практических навыков по специальности. При проведении учебных занятий осуществляется и воспитательное воздействие на обучаемых.

Лекции являются одним из важнейших видов учебных занятий и составляют основу теоретической подготовки студентов. Они должны давать систематизированные основы научных знаний по дисциплине, раскрывать состояние и перспективы развития соответствующей области науки и техники, концентрировать внимание студентов на наиболее сложных и узловых вопросах, стимулировать их активную познавательную деятельность и способствовать формированию творческого мышления.

Каждая лекция должна представлять собой устное изложение преподавателем основных теоретических положений изучаемого предмета или отдельной темы как логически законченное целое и иметь конкретную целевую установку.

Современное профессиональное образование активно развивается и предоставляет человеку все больше возможностей приобретать знания, умения, навыки, компетенции, которые помогут ему в профессиональном росте и социальном продвижении. Для осуществления познавательной и творческой деятельности обучающегося используются современные образовательные технологии, которые дают возможность повысить качество образования, эффективно использовать учебное время и уменьшить долю репродуктивной работы обучающихся. Образовательная технология — системный метод проектирования, реализации, оценки, коррекции и последующего воспроизводства учебно-воспитательного процесса. Современные образовательные технологии направлены на индивидуализацию, дистанционность и вариативность учебного процесса, мобильность студентов.

В системе профессионального образования Республики Казахстан в настоящее время происходят социально-экономические и технологические преобразования. Основой развития современной системы образования, является подготовка специалистов, обладающих наряду с профессиональной компетентностью в предметной области характеризующихся совокупностью интегрированных знаний, умений и опыта, а также компетентностью в области информационных технологий, т.е. предъявляются новые функциональные требования: уметь программировать, проектировать, принимать решения и планировать творческую работу. Важная особенность инновации в системе профессионального образования заключается в том, что субъектами инновационного процесса являются ученик и педагог.

Создание в Казахстане современной высокоэффективной системы образования является одним из важнейших условий для достижения стратегической цели.

Что же такое инновации? Под инновациями в широком смысле слова понимается прибыльное использование новшеств в виде новых технологий, видов продукций и услуг,

организационно-технических и социально-экономических решений производственного, финансового, коммерческого, административного или иного характера.

Сегодня особое внимание уделяется развитию инновационного технологий профессионального образования, под которыми подразумевается целенаправленное изменение учебного процесса через создание и внедрение в образовательные учреждения нововведений. К инновационным технологиям обучения относят:

интерактивные технологии обучения;

технологию проектного обучения;

компьютерные технологии.

Интерактивные технологии обучения

Интерактивным называется обучение, основывающееся на психологии человеческих взаимоотношений. Все технологии интерактивного обучения делятся на неимитационные и имитационные. В основу классификации положен признак воссоздания (имитации) контекста профессиональной деятельности, её модельного представления в обучении. Неимитационные технологии не предполагают построения моделей изучаемого явления или деятельности.

В основе имитационных технологий лежит имитационное или имитационно-игровое моделирование, т.е. воспроизведение в условиях обучения с той или иной мерой адекватности процессов, происходящих в реальной системе.

На открытом уроке на тему «Государственные символы Республики Казахстан» я использовала интерактивные технологии, т.е. компьютер, интерактивную доску, для проведения урока с учащимися 3-го курса.

Технологии проектного обучения

Технология проектного обучения в инновации профессионального образования рассматривается как изменчивая модель организации учебной деятельности в профессиональном учреждении, направленная на творческую самореализацию личности учащегося с помощью развития его умственных и физических способностей, лидерских качеств и творческих способностей.

На открытом уроке на тему «Музыка в жизни Л.Н. Толстого», используя интерактивную доску, мы с учащимися 2-го курса посмотрели фрагмент из фильма «Война и мир» и послушали «Лунную сонату» Бетховена.

Компьютерные технологии

Компьютерные технологии обучения - это процессы сбора, переработки, хранения и передачи информации обучаемому посредством компьютера. К настоящему времени наибольшее распространение получили такие технологические направления, в которых компьютер является:

- средством для предоставления учебного материала учащимся с целью передачи знаний;
- средством информационной поддержки учебных процессов как дополнительный источник информации;
- средством для определения уровня знаний и контроля за усвоением учебного материала;
- универсальным тренажёром для приобретения навыков практического применения знаний;
- средством для проведения учебных экспериментов и деловых игр по предмету изучения;
- одним из важнейших элементов в будущей профессиональной деятельности обучаемого.

На внеклассном мероприятии на тему «Марина Цветаева», когда учащиеся читали стихи известной русской поэтессы, звучала фоновая музыка. Это воспроизводилось с помощью компьютера, т.е. с помощью инновационной технологии.

Каждый проводимый урок проходит с использованием инновационных технологий, т.к. мы должны прививать необходимые учения и знания, навык работы на компьютере, использование всех границ этой новизны.

Педагогика, как и любая другая наука, подвержена многочисленным изменениям, развитию. Это обусловлено, прежде всего, тем, что у общества появляются всё новые и новые требования к специалистам.

Инновационные технологии обучения, которые отражают суть будущей профессии, формируют профессиональные качества специалиста, являются своеобразной базой, по которой студенты отрабатывают профессиональные навыки в условиях, приближенных к реальным. Инновационные технологии в профессиональном образовании поднимают результативность учебы и воспитания личности и устремлены на подготовку высококвалифицированных специалистов, принявших фундаментальные и прикладные знания. Инновационные технологии в профессиональном образовании подразумевают введение новейших методов организации профессионального образования разных уровней. Главной задачей введения инноваций можно считать формирование таких педагогических и психологических условий, в которых студент занимал бы активную позицию и в полной мере мог бы проявить себя как субъект образовательной деятельности. И для того, чтобы инновационные технологии в профессиональном образовании содействовали росту качества образования, каждый педагог должен вносить свой вклад в развитие системы современного образования и воспитания учащихся и студентов.

Список использованных Интернет-ресурсов:

1. https://scienceforum.ru/2018/article/2018000131
2. https://scienceforum.ru/2019/article/2018011777

Список использованной литературы:

1. Бим-Бад Б.М. Педагогический энциклопедический словарь. — М., 2002. С. 107.
2. Зверева Н. А. Применение современных педагогических технологий в среднем профессиональном образовании [Текст] // Инновационные педагогические технологии: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Казань, май 2015 г.). — Казань: Бук, 2015. — С. 161-164.
3. Зеер Э. Ф. Компетентностный подход как фактор реализации инновационного образования / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Образование и наука. − 2011. − № 8. – С. 3–16.
4. Преимущества и недостатки применения компьютерных обучающих систем https://studfiles.net/preview/3003336/page:7/
5. Хуторской А. В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика: Научное издание. - М.: Издво УНЦ ДО, 2005. - 222 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ЛИЧНОСТИ СТАРШЕГО ШКОЛЬНИКА СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

Смайлова Бикеш Сагиевна
Акмолинская область, Республика Казахстан

В современном обществе очень часто отсутствие элементарной психологической культуры может являться главной причиной возникающих проблем, трудностей или конфликтов во взаимодействии людей, в общении. В условиях изменяющейся социокультурной действительности остро встает проблема развития и использования человеческого потенциала, что подразумевается под психологической культурой личности. «Психологическая культура» является сравнительно новым в психологической науке понятием. Проанализировав научные источники, можно отметить, что под психологической культурой человека в психологии понимают:

- во-первых, системное личностное образование, позволяющее решать задачи самоопределения, саморазвития, саморегуляции.

Она включает в себя интеллектуальный, ценностно-смысловой и практический компоненты;

- во-вторых, целостное многомерное личностное образование, качественное состояние которого определяется совокупностью объективных и субъективных критериев;

- в–третьих, способ самопознания, самовоспитания и саморазвития «собственно человеческих» качеств и способностей (вера в себя, культура переживания, способность к целеполаганию, самостоятельность, самоконтроль, способность к преодолению трудностей, к сопереживанию, терпимость к иному, речевая культура). [2, с.153]

Следует отметить, что в современном обществе ранее не существовало целостной и эффективной системы воспитания у подрастающего поколения психологической культуры – ее

усвоение осуществлялось стихийно. Так, психологическая культура зарождается у ребенка уже на первом году жизни в контексте общения с матерью, а затем и другими членами семьи. Дальнейшее ее развитие стимулируется необходимостью постоянного расширения и углубления социальных контактов, как в семье, так и за ее пределами: в детском саду, в школе, во дворе, в общественных местах, в профессиональных учебных заведениях, на производстве и т.д.

Особенно психологическая культура необходима человеку, вступившему в подростковый возраст, для построения его «Я» как проявления в неповторимости и индивидуальности сущностных человеческих свойств.

В подростковом возрасте человек сталкивается «с тайной своего изменчивого «Я». Без необходимого «психологического материала», т.е. без психологической культуры этого не сделать. Психологическая культура позволяет подросткам познавать свой внутренний мир, выбирать свой жизненный путь, получать удовлетворение от жизни. Это особая психическая деятельность, следствием овладения которой являются становление позитивного чувства «Я» подростка, повышение его эмоционального благополучия, самостоятельности, укрепления доверия к себе и к людям, снижение уровня тревожности, зависимости от взрослых. [2, с.113]

Старшие школьники очень часто испытывают низкую удовлетворенность в общении с взрослыми, что в дальнейшем высказывается на способности самостоятельно оценивать своих сверстников и взрослых, составляющих их круг общения. В поведении подростков наблюдается агрессивность, недоверчивость, конфликтность, безразличие. Взрослые воспринимаются ими как «помеха», которую надо устранить, обойти, обмануть и т.д. Они прибегают к использованию искаженных средств самоутверждения в виде сомнительных шалостей, нередко асоциального поведения.

По отношению к подрастающему поколению школа выступает в роли главного фактора, гарантирующего положительную направленность воспитательного процесса, реализацию требований, которые выдвигает общество на данном этапе своего развития. [3, с.235] Школа организует, координирует, направляет воспитывающее влияние семьи и общественности. Сельская школа и общество не отделимы. Они функционируют в едином пространстве. Являясь частью целого, сельская школа отражает противоречия и сложности, присущие социуму. Это тот социальный институт, где сложнее всего обеспечить конституционное право граждан на получение образования независимо от места проживания.

Школа на селе является главным фактором жизнеспособности, сохранения и развития деревни. Сегодня особенно острым является вопрос о подготовке учащихся к самостоятельной жизни на селе. Именно от состояния и уровня работы школы в этом направлении во многом зависят не только ценностные ориентации и уровень образованности молодежи, но и социокультурная ситуация на селе, стабильность сельской жизни, обеспеченность сельскохозяйственными кадрами, что на сегодняшний день является первостепенной задачей сельской школы.

Старший школьник выступает субъектом деятельности, общения и познания, используя собственный опыт в процессе реализации своих потребностей, развивает свои способности, позволяющие ему не только приобщиться к общечеловеческим ценностям, но и в первую очередь к социокультурным особенностям и традициям села.

Направленность культуры личности старшеклассника рассматриваются как результат активного взаимодействия его личности с окружающей средой, в процессе которого она ставит перед собой жизненно важные задачи, имеющие для нее личностный смысл, накапливая индивидуальный, субъективный опыт обусловленный спецификой социокультурных условий села. Наиболее полно психолого-педагогические особенности проявляются в отношениях к себе, обществу, предметному миру, социальной адаптации, ценностных ориентациях личности.

Старшеклассники сельских школ характеризуются высокой про социальностью, что справедливо для старшеклассников с разной направленностью личности, они более адаптированы к окружающему, у них высокая осмысленность индивидуального бытия. Одной из немаловажных характеристики личности сельского школьника выступает направленность на

дело, которая характеризующая школьника как личность, ориентированную на сотрудничество, совместную деятельность.

Однако ни одна внешне благопристойная семья не застрахована от того, что ребенок может стать трудным подростком – это может произойти, если родители, держат ребенка на дистанции от себя, либо, наоборот, контролируют каждый шаг. В отношении подростков любые крайности в поведении родителей приводят к тому, что подросток особенно болезненно переживает свой возрастной кризис и может начать вести себя асоциально, проявляя тем самым протест против «плохого» обращения с собой и в этом случае родители не должны полагаться только на свой опыт и интуицию. Помощь профессионального психолога, педагогов будет совсем не лишней.

Психология развития и воспитание психологической культуры подростков – это целая наука, и родители, и педагоги должны относиться к этому со всей серьезностью. [4, с.98] Каким бы ни был подрастающий ребенок – покладистым или «трудным», помните, что он переживает тяжелый период своей жизни, старайтесь понять его, а также не пренебрегайте советами профессионалов – педагогов и психологов.

Список

1. Колмогорова С.Л. «Диагностика психологической культуры школьников». М., 2002, 359с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология 1996
3. Демина Л.Д. Психологическая культура личности: контекст субъективного переживания времени жизни
4. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. М. – 1969

ӘОЖ 35.072.61

АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІН ДАМЫТУҒА БАҒЫТТАЛҒАН БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТТАРЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІК АУДИТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСНАМАСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Спатаева Сауле Бакытовна
Докторант
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
Ғылыми жетекші: **Бейсенова Ляззат Зияденовна** – э.ғ.к., «Мемлекеттік аудит» кафедрасының қауымдастырылған профессоры

Еліміздің республикалық бюджет қаражаттарының мақсатқа сәйкес жұмсалуын растау мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарының басты міндеті болып табылады.

Мемлекеттік бюджет қаражаттары ҚР Бюджет кодексі және басқа да нормативті құқықтық актілерге сәйкес жұмсалады [1]. Мемлекеттік бюджет қаражаттарын жұмсау мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуы мен оның қаржылық-бюджеттік жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етуіне жету мақсатындағы мемлекеттік, салалық, бюджеттік бағдарламаларды өткізу арқылы қол жеткізіледі. Бүгінгі күні мемлекеттік бюджет қаражаттарын жұмсау бойынша мемлекеттік және салалық бағдарламаларды жүзеге асырылуының әрбір бағдарламаның ерекшелігін ескере отырып тиімділігін жүйелі сапалы бағалаудың бірегей көзқарасы мен әдістемелік қамтамасыз етілуі жасалмаған.

Қазақстан Республикасы Президентінің жыл сайынғы Жолдауларында бюджет қаражатын мақсатты және тиімді пайдалану қажеттілігін бірнеше рет атап көрсетеді [2].

Бағдарламалық құжаттардың тиімділігі мен нәтижелілігін айқындау үшін өзге мемлекеттік және салалық бағдарламалармен байланысты және ерекшелігін ескере отырып, оларды іске асыру кезінде бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін бағалау қағидаттарын, өлшемдері мен әдістемесін әзірлеудің өткір қажеттілігі пісіп жетілді. Осыған байланысты

мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылаудың неғұрлым пәрменді тетіктерінің бірі болып табылатын республикалық бюджет қаражатын пайдаланудың сәйкестік аудитінің рөлі артады. Бұл қызмет барынша оң қоғамдық әсерге қол жеткізу мақсатында ықтимал резервтерді бағалауға және нақты параметрлердің жоспарланған нәтижеден ауытқу себептерін анықтауға бағытталған.

Қазақстан Республикасында бюджет қаражатын тиісінше және тиімді пайдалану проблемаларын шешуде республикалық бюджет қаражатының пайдаланылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті мен республикалық бюджет қаражатын пайдаланудың және мемлекеттік активтерді басқарудың ашықтығын қамтамасыз ету жөнінде белгілі бір жұмыс жүргізетін басқа да мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдары елеулі үлес қосады. Осыған байланысты бюджет қаражатын тиімді пайдалану және қаржылық бұзушылықтарды барынша азайту мақсатында 2015 жылы «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚР Заңын қабылдап, қаржылық бақылаудың жаңа тәсіліне көшті [3]. Сондай-ақ жаңа бюджеттік сыныптама әрекет етеді және нәтижеге бағдарланған бюджеттеу енгізілді.

Қазақстанның тәуелсіздік жылдарында нарықтық экономиканың қазіргі заманғы талаптарына жауап беретін мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүйесін құру бойынша жұмыстар үздіксіз жүргізілуде.

Осыған байланысты отандық тәжірибенің ерекшеліктерімен ұштастыра отырып әлемдік тәжірибені жинақтау негізінде мемлекеттік бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі аудитін ұйымдастыру мәселелерін зерделеу және осы негізде оны жетілдіру жөніндегі негізделген ұсынымдарды әзірлеу өзекті міндет болып табылады.

Мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылауды дамытудың теориясы мен тәжірибесінің мәселелері отандық экономистердің: А. Б. Зейнелғабдин, Д. О. Абленов, В. Д. Мельников, З. Д. Искакова, Д. Г. Кудикенова, К. Т. Омарова жұмыстарында көрсетілген.

Мемлекеттік аудитке және қаржылық бақылауға көшкеннен кейін жүргізілген барлық зерттеулерге қарамастан, бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділік аудиті алдыңғы қатарлы әлемдік тәжірибе негізінде бюджет жүйесінің ерекшеліктерін ескере отырып, оны ұйымдастыру және жүргізу жөніндегі әдіснаманы терең зерделеуді және әзірлеуді талап ететін бұрын зерттелмеген өзекті тақырып болып табылады. Бұл үшін тиімділік аудитін жүргізу тәртібін регламенттейтін нормативтік-заңнамалық актілерді қарау және әдістеме мен тәжірибені зерттеу қажет. Қазақстан Республикасының бюджет қаражаттарының жұмсалуы сызбасы 1-суретте келтірілген.

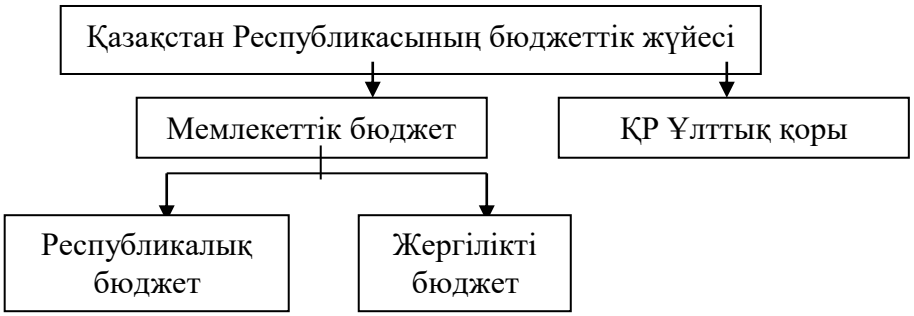

Сурет 1. Қазақстан Республикасының бюджеттік жүйесі

Ескерту – зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Бюджет қаражаттарының жұмсалуының тиімділік аудитін мемлекеттік аудит және қаржылық бақылаудың сыртқы органы Есеп комитеті жүзеге асырады. Бюджет қаражаттарын жұмсау бойынша сәйкестік аудитін ұйымдастыру және жүргізу тәртібін реттейтін ҚР «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы заңы» болып табылады. Заңға сәйкес Есеп комитеті 100 «Тиімділік аудитін жүргізу бойынша сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандарты» деп аталатын рәсімдік стандарты негізінде бюджет қаражаттарын пайдаланудың тиімділік аудитін жүзеге асырады [4].

Агроөнеркәсіп саласы ел экономикасының маңызды секторларының біріне айналды, халықты өз өндірісінің азық - түлік өнімдерімен, өнеркәсіпті шикізатпен қамтамасыз етеді. Президенттің Жолдауларында әрдайым агроөнеркәсіп кешенін дамытуға баса назар аударылады, және ол ҚР неғұрлым болашақтағы жетісті салаларының бірі болып табылады. Республиканың географиялық жағдайы агроөнеркәсіп кешенінің дамуына қолайлы. ТМД елдері арасында Қазақстан агроөнеркәсіп кешенінің кәсіпкерлік қызметін дамытуға және осы салада жаңа технологияларды қолдануға өз назарын аудартқан алғашқы елдердің бірі болды. Осы бағыттардың дамуын талдай отырып, егін шаруашылығы мен мал шаруашылығы белсенді дамып келе жатқанын атауға болады.

Мемлекет басшысы атап өткендей: Қазақстан өзінің «made in Kazakhstan» брендін құруға барлық мүмкіндігі бар. Ол бүкіл әлем бойынша аграрлық өнімді экспорттаумен айналысатын болады. Біз осы салада көшбасшы болуға және экологиялық таза азық-түлік өнімдерін өндіруде барлық ресурстарды шоғырландыруға және ауыл шаруашылығы өнімдерін импорттауды тоқтатуға ұмтылуымыз керек». Мемлекет басшысы сондай-ақ халықаралық нарықта бәсекеге қабілетті болу үшін міндетті түрде шикізаттан жоғары сапалы қайта өңделген өнім шығаруға көшу қажеттігін атаған.

Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені ел экономикасында маңызды рөл атқарады. Оның дамуы елдің орнықты дамуын теңдестіреді, еңбек өнімділігін арттырады және халықтың негізгі бөлігінің өмір сүру деңгейін арттыруды қамтамасыз етеді. Қазіргі уақытта 2017-2021 жылға дейін есептелген агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы белсенді қарқынмен жүргізілуде.

Агроөнеркәсіп кешенін дамытуға бағытталған 2017-2021 жылдары мемлекеттік бағдарламаны іске асыруға республикалық және жергілікті бюджеттерде көзделген жалпы шығыстар барлығы 2 774,6 млрд. теңгені (республикалық бюджеттен – 1740,1 млрд. теңге, жергілікті бюджеттен – 768,2 млрд. теңге, басқа көздер – 266,3 млрд. теңгені) құрайды деп жоспарланған [5].

Осы мемлекеттік бағдарламаның жетісті іске асқанын тиімділік аудитін егжей тегжейлі жүргізу арқылы бағалауға болады. Дегенмен осы агроөнеркәсіп кешенін дамытуға бағытталған бюджет қаражаттарының тиімділік аудитін жүргізудің нақты әдіснамасы әлі де жоқ.

Рәсімдік стандарт тиімділік аудитін жүргізу кезіндегі аудиторлық шаралардың ерекшеліктерін бекітеді. Стандарт мақсаты сыртқы мемлекеттік аудит органдарының тиімділік аудитін жүргізудің бірегей талаптарын орнату болып табылады.

Республикалық бюджет қаражатын және Ұлттық ресурстарды пайдалану жөніндегі сәйкестік және тиімділік аудиті тиісті нормативтік құқықтық актілердің ережелеріне, оның ішінде қоршаған ортаны қорғау, еңбек қатынастары, ақпараттық қауіпсіздік, өндірістік әлеует пен қаржылық тұрақтылық саласындағы нормаларға сәйкес осы нормаларды сақтау жөнінде өткізілетін іс-шаралардың орындылығы мен көп жақтылығын бағалаумен қатар жүзеге асырылады.

Тиімділік аудитіндегі аудиторлық іс шараны алдын ала зерделеу және жоспарлаудың негізгі міндеттері 2-сызбада келтірілген.

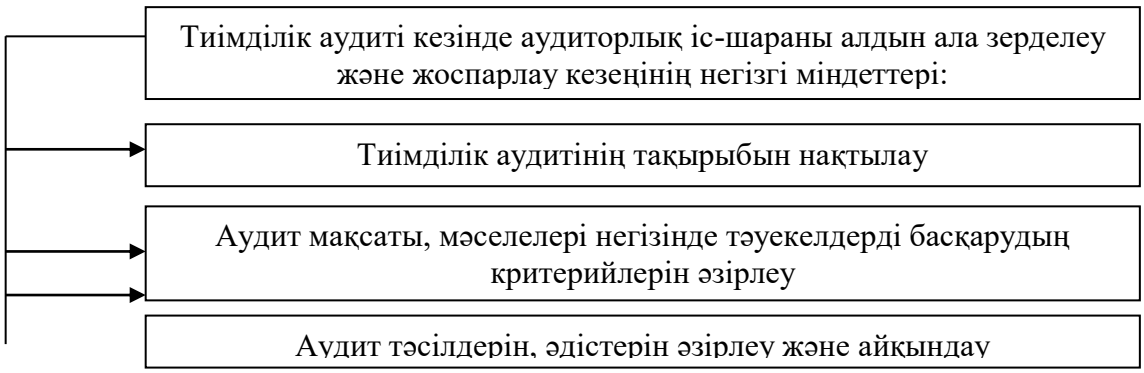

Сурет 2. Тиімділік аудитіндегі аудиторлық іс шараны алдын ала зерделеу және жоспарлаудың негізгі міндеттері

Ескерту – зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Мемлекеттік аудитке және қаржылық бақылауға көшкеннен кейін жүргізілген барлық зерттеулерге қарамастан, бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділік аудиті алдыңғы қатарлы әлемдік тәжірибе негізінде бюджет жүйесінің ерекшеліктерін ескере отырып, оны ұйымдастыру және жүргізу жөніндегі әдіснаманы терең зерделеуді және әзірлеуді талап ететін бұрын зерттелмеген өзекті тақырып болып табылады. Бұл үшін тиімділік аудитін жүргізу тәртібін регламенттейтін нормативтік-заңнамалық актілерді қарау және әдіснама мен тәжірибені зерттеу қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР «Бюджет кодексі» 04.12.2008ж. №95-IV (03.07.2019ж. №262-VI өзгерістер мен толықтырулармен)
2. Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050 «Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты»
3. «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚР Заңы 12.11.2015г. №392-V
4. Есеп комитетінің 31.03.2016 ж. №5-НҚ қаулысына қосымша 100 «Тиімділік аудитін жүргізу бойынша сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандарты»
5. ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайты. Электрондық ресурс: https://moa.gov.kz/ru (өтініш берген күні: 24.01.2020 ж.)

САМООБРАЗОВАНИЕ СТУДЕНТОВ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Субханкулова Найля Гапдулеевна
Куламанова Жамига Тулегеновна
Актюбинский Высший медицинский колледж
им. героя Советского Союза Маншук Маметовой
г.Актобе, Казахстан

В связи с постоянным ростом требований рынка труда возникает необходимость совершенствования системы профессионального обучения в целом. Конкурентноспособным может быть тот, кто постоянно развивает и совершенствует свои навыки на высоком уровне. В связи с этим на первый план все больше начинает выходить такое понятие как самообразование, когда обучающийся, имея под рукой все необходимые ресурсы, сам находит нужную информацию, анализирует ее, изучае и получает необходимые знания.

Проблема самообразования студентов становится все более актуальной, и студентам медицинских учебных заведений необходимо заниматься самообразованием, постоянно следить за обновлениями, читать специализированную литературу. Кроме того, проблема самообразования студентов приобретает особую значимость в свете приоритетов и основных ориентиров реформирования профессионального образования, общей стратегии личностно-ориентированного образования. Учитывая потребность общества в высокообразованных работниках, необходимость более раннего вступления молодежи в профессиональную трудовую жизнь, ориентацию общества на всестороннее развитие личности, повышение качества подготовки, решение проблемы самообразования становится социально значимым.

В последние годы широкую популярность получила концепция непрерывного образования, основная суть которой заключается в том, что человек должен постоянно, в течение всей жизни, развиваться и совершенствоваться, получать новые знания, как в различных образовательных учреждениях, так и самостоятельно и задача каждого преподавателя: не просто выдать студентам какой-либо объем информации, а научить их эффективно работать с этой информацией, осмысливать, делать выводы и применять полученные знания на практике, а также привить им желание работать над собой, постоянно совершенствоваться, заниматься саморазвитием.Кроме того, выполнение самостоятельной работы требует высокого уровня самоорганизации, мотивации, дисциплины, ответственности. Эти качества так очень важны для создания конкурентной личности на современном рынке труда.

На преподавателя возлагается большая ответственность по организации работы студента таким образом, чтобы активная самостоятельная познавательная деятельность студента обеспечивала успешное изучение, осмысление и запоминание учебного материала, чтобы у студента была воспитана привычка повышения своей профессиональной компетентности. Задача преподавателя - увидеть и развить лучшие качества студента как будущего специалиста высокой квалификации. Важно с первых семестров сформировать у студента индивидуальный стиль работы, рождаемый стремлением к самосовершенствованию, раскрытием своей индивидуальности, своих ценностных установок - стиль непрерывного самообразования.

Необходимо перевести студента из пассивного потребителя знаний в активного их творца, умеющего сформулировать проблему, проанализировать пути ее решения, найти оптимальный результат и доказать его правильность.

По мере развития науки и технологий, в обучение нынешнего студента все больше играют роль современные интерактивные средства образования, такие как интернет, презентации, электронные библиотеки, анимированные видео уроки, моделирование реальных процессов и явлений .

Самообразование в условиях современного общества предполагает, чтобы каждый студент имел возможность доступа к общедоступным источникам информации и умел пользоваться ими, оценивать и обрабатывать имеющуюся информацию с различных позиций, анализировать и обрабатывать статистическую информацию, использовать ее при решении стоящих перед ним задач. Сегодня, например, студентам предлагается такая форма, как использование ресурсов сети Интернет, а это в свою очередь формирует способность студента вести самостоятельный информационный поиск, умение конспектировать, организовывать свое время. Следовательно, необходимо научить студента пользоваться этим источником информации так, чтобы он самостоятельно мог найти необходимы материал в огромном массиве информации. Самостоятельное изучение способствует лучшему пониманию и освоению информации, что вызвано концентрацией только на одном процессе и не что не отвлекает, что не редко происходит на групповых занятиях.

Самообразование связано с решением задач, заданных преподавателем, а потому должно быть направлено на достижение самоконтроля и самоанализа деятельности студента, что стимулирует у последнего умение сочетать знания теории с практикой.

Важно выработать у студента серьезную и устойчивую мотивацию. Самый сильный мотивирующий фактор - подготовка к дальнейшей эффективной профессиональной деятельности. Среди факторов, способствующих активизации самообразования студентов можно выделить полезность выполняемой работы. Важно психологически настроить студента, показать ему, как необходима выполняемая работа. Участие студентов в творческой деятельности (научно-исследовательская работа, участие в предметных олимпиадах, конференциях, кружках и дискуссионных клубах, и т.п.) также повышает мотивацию на самосовершенствование.

Человек, занимающийся саморазвитием всегда способен найти себя, при необходимости переквалифицироваться, составить конкуренцию на производстве. Помочь выпускнику в

адаптации к смене своего профессионального статуса возможно при решении следующих основных задач профессионального образования:

во-первых, образование призвано подготавливать специалистов, заинтересованных в своем непрерывном образовании и совершенствовании, способных быстро приспосабливаться к меняющимся условиям и содержанию профессиональной деятельности.

во-вторых, образование должно сформировать у будущего специалиста способности, которые позволили бы ему самостоятельно ориентироваться в профессиональном мире и выстраивать вектор своего карьерного роста.

Таким образом, в процессе профессиональной подготовки специалистов в системе профессионального образования необходимо развивать умения и навыки самообразования и самообучения.

Литература:

1. Гальетов В. П. Проблемы самообразования молодёжи в 21 веке. http://pedsovet.org/component/option,com_mtree/task,viewlink/link_id,10402/Itemid,5501315/
2. Айзенберг А.Я. Самообразование: история, теория и современные проблемы: Учеб. пособие для студентов вузов / - М.: Высш. шк., 1986. - 128 с.
3. Заславская О.Ю., Сергеева М.А. Информационные технологии в управлении образовательным учреждением. Учебное пособие. – М.:ЦГЛ, 2006. – 128 с.
4. Школа развития и самосовершенствования: Практический материал из опыта Нужнова С.В. Сущность и структура понятия профессиональной мобильности в современном обществе. URL: http://www.rusnauka.com/ Pedagog/185.html.
5. Рубакин Н.А. Избранное.- М.,Издательство «Книга», 1975.
6. Самообразование студентов как фактор повышения профессиональной мобильности В.А. Мищенко, зав. кафедрой Югорского государственного университета, канд. пед. наук, доцент Журнал СПО № 2 2011

УДК 377.5

ТОПТЫҚ ЖҰМЫС АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗ-ӨЗІН РЕТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Суйншкалиева Гулзира Хасеновна
Орал қаласы, Қазақстан
Педагогикалық ғылымдар секциясы

Қоғамның өркендеп даму барысында болып жатқан өзгерістерге байланысты мемлекетіміздің білім беру стратегиясының мақсаты – жүйеленіп, дайын берген білімді, дағдыларды меңгеріп, қайталайтын емес, өзекті мәселені көре білетін, ой ұшқырлығы мен ізденімпаздық іс-әрекеті қалыптасқан, білімі мен біліктерін өмірдің өзгермелі жағдайына қарай оңтайлы пайдалана алатын, өзін өзі басқара алатын, танымдық дербестігі жоғары деңгейдегі тұлға тәрбиелеу болып айқындалған.

Еліміздегі білім беру саласын дамытуға арналған мемлекеттік нормативтік - құқықтық құжаттар болып саналатын: Қазақстан Республикасында білімді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында [1], Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы [2], Қазақстан Республикасы жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында (жоғары кәсіби білім беру) [3] болашақ маманның бәсекеге қабілеттілігін және кәсіби даярлығын дамыту, білім мазмұнын жетілдіру мәселелері басты міндеттер қатарынақойылған.

Біз қадам басқан XXI ғасыр бәсекеге қабілетті маманды талап етуі заңды құбылыс. Сондықтан, болашақ мұғалімдер білім деңгейі мен біліктілік тұрғысынан әлдеқайда жоғары

болуы тиіс. Қазақстан Республикасын әлеуметтік дамытудың 2030 жылға дейінгі жалпыұлттық тұжырымдамасында: жоғары оқу орындарын бітірушілердің дайындық деңгейіне қойылатын талаптар түрінде белгіленген қоғамымыздың жаңа әлеуметтік тапсырыстарды, оқыту бағдарламаларын өзгертуді, сондай-ақ студенттердің алатын білім сапасын көтеріп, бүгінгі күнге сай кәсіптік дағдыларды игеруге бағытталған оқытудың жаңа технологияларын енгізуді көздейді – деп көрсетілген [4].

Бұл өз кезегінде инновациялық технологияларды саралап пайдалану негізінде оқытушылардың бүгінгі жаңартылған білім беру бағдарламалардың талаптарына сәйкес оқушылардың рефлексиясын дамытуға даярлау мәселесінің өзектілігін арттырады. Себебі сабақ барысында жүргізілетін рефлексиялық жұмыстар оқушының тақырыпты терең түсінуіне, мазмұн жайында нақты пікір айтуға, өз әрекетіне баға беруіне, одан қорытынды шығаруға мүмкіндік береді. Демек болашақ оқытушылар мұндай күрделі мәселені шешуге мақсатты түрде даярлануы қажет.

Негізгі білім беру мекемелерінде тұлғаның негізгі қасиеттерін және психикалық үдерістерді қалыптастыру оқушының өзін-өзі өзгерту қызметі ретінде оқу іс-әрекеті шеңберінде жүзеге асырылады. Сондықтан оқытушылар оқушылардың өз бетінше ұйымдастыру қызметін, ең алдымен оқу қызметін реттеу қабілетін дамытуға ұмтылуы заңды. Бақылау және бағалау іс-әрекеттерін орындау оқушының өз қызметінің мазмұнына көңіл аударуын болжайды, негізгі білім беру мекемелеріндегі оқушылардың негізгі психологиялық жаңашылдықтарының бірі болып табылатын рефлексия ықпал етеді[5].

Өзін — өзі бағалау-адамның өзін, өз мүмкіндіктерін, қасиеттерін және басқа адамдардың арасындағы орнын бағалау. Бұл күрделі динамикалық тұлғалық білім, ақыл-ой әрекетінің жеке параметрі. Өзін — өзі бағалау оқу іс-әрекетінің барынша барабар уәжінің-қол жеткізу уәжінің негізінде жатыр. Сондықтан баланың өзін — өзі бағалауын қалыптастыру, оны қалыптастыру мәселесі-оның жеке басының дамуын анықтайтын маңызды мәселе. Өзін-өзі бағалау оқушыға өз қызметінің нәтижелерін басқалармен салыстыруға, кешегі өздерімен салыстырғанда бүгінгі өзгерісті белгілеуге, өзін ертеңгі елестетуге мүмкіндік береді.

Түрлі әдістемелер оқушылардың өзін-өзі бағалау деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Оқушыда қалыптасқан бағалау ұстанымы шынайы, жоғары немесе төмен болуы мүмкін. Оқытушының міндеттері: оқушының өзін-өзі бағалауын барабар деңгейге жеткізу, білім мен білмеу шекарасын анықтауға үйрету, олқылықтарды жою жоспарын белгілеу (яғни түзету жұмыстарын жүргізу) болып табылады [6].

Заманауи пәндерді оқыту үшін коммуникативтік құзыреттілік тән. Бірінші орынға оқытудың маңызды мақсаты ретінде тілдік қарым-қатынас немесе коммуникация дағдыларын қалыптастыру ұсынылады. Коммуникативтік құзыреттілік өзгенің түсінуіне және тілдік мінез-құлықтың өзіндік бағдарламаларын тудыру үшін қажетті білімге, іскерлікке, дағдыларға, қарым-қатынас мақсаттарына, салаларына, жағдайларына сай келетін дағдыларға негізделеді.

Кейбір авторлардың коммуникативтік құзыреттілігі іс-әрекет тұрғысынан қарастырылады, онда әлеуметтік іс-әрекеттерді жоспарлау, жүзеге асыру және бақылау сияқты базалық құрамдас бөліктер бөлінеді. Коммуникативтік құзыреттілік басқа адамдармен қарым-қатынас орнату және қолдау қабілетін, олармен өзара іс-қимылды болжайды.

Сондықтан да оқытушылар оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға сабақта топтық және жұптық жұмыс формалары ықпал етеді және балалардың өз қызметін, соның ішінде сөйлеу тілін бағалай білуін дамыту бойынша тәжірибе жинақтауға жағдай жасайды деп есептейміз.

Коммуникативтік дағдылар-әр түрлі салаларға және қарым-қатынас жағдайларына қатысты, біздің пікірімізше, адресатты, стильді есепке ала отырып, бірнеше бала бірге жүзеге асыратын бірлескен іс-әрекетте жақсы қалыптасады. Бірлескен іс-әрекет процедураларына қатысты келіссөздерге қатысу, командалық жұмыста қиындықтарды белгілеу және көмек көрсету, көпшілік алдында сөз сөйлеуді дайындау, оқушылардың дәлелдеме және теріске шығару, пікірталасты жүргізу тәсілдерін меңгеру және т. б. коммуникативтік құзыреттілікті дамыту үшін маңызды болып табылады. Сонымен қатар, орта сынып оқушыларының бірлескен

іс-әрекеті оқытудың тиімділігін арттырады, бұл олардың оқу-жаттығуларын жандандыру есебінен қол жеткізіледі.

Топтық және жұптық жұмыс түрлері оқушылардың табиғи қарым-қатынасына жағдай жасайды. Жұппен жұмыс істеу кезінде оқушылардың белсенділігін арттыру дәрежесі топтарда жұмыс істеуінен әлдеқайда жоғары. Кіші мектеп оқушыларын бірлескен қызметте оқыту кезінде топтарда жұмыс жасау жұптасып жұмыс істеу керек.

Жұптық жұмысты ұйымдастыру кезінде: тапсырманы нақты тұжырымдау; нұсқау беру (жазбаша немесе ауызша); жұптық жұмыс кезінде оқушылардың өтініші бойынша бақылау және көмек көрсету; нәтижелерді жаппай талқылауды ұйымдастыру қажет[7].

Негізгі білім беру мекемелеріндегі оқушыларын оқыту барысында оқытушылар олардың коммуникативтік қабілеттерін дамытады. Сабақта оқушылардың оқу қарым-қатынасы бойынша серіктестермен өзара қарым-қатынас жасай білуін қалыптастыру және оқу жағдайында өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау дағдыларын дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасалады.

Сонымен, коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру кезінде біз рефлексия, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі реттеу, қызметте дербестік сияқты оқушының функцияларын дамытуға сүйенеміз. Коммуникативтік құзыреттілік құрауыштарын қалыптастыру үшін жағдай деп: ынтымақтастыққа және ұжымдық-топтық жұмысқа бағдарланған оқыту нысандарының басым болуы; оқу өзара іс-қимылы барысында тең құқықты серіктестік қарым-қатынасты ұйымдастыру; білім беруге емес, қызметті қалыптастыруға бағыттау; оқушылардың оқу және оқудан тыс іс-әрекетінде белсенділігін дамыту.; оқушының тұлғасына құндылық қарым-қатынасының көрінісін аса маңызды деп есептейміз.

Әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының білім берудің дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы (2014.12.08 берілген өзгерістер ментолықтырулармен).

2 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 27.07.2007ж., №319- III ҚРЗ. Астана.Ақорда.

3 Жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы №1080 Қаулысыменбекітілген.

4 Қазақстан Республикасын әлеуметтік дамытудың 2030 жылға дейінгі жалпыұлттық тұжырымдамасы туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 1443қаулысы.

5 Асмолов, А. Г. Системно-деятельностный подход в разработке стандартов нового поколения/ Педагогика М.: 2009 — № 4.

6 Вербицкий, А. А. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции / А. А. Вербицкий, О. Г. Ларионова. — М.: Логос, 2010.

7 Формирование ключевых компетентностей учащихся в начальной школе/Н. В. Калининой. — Ульяновск: УИПКПРО, 2009.

ТИПЫ АББРЕВИАТУР В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Сулейменова Ажар Махаммадкызы
Магистрант,
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
Научный руководитель: к.ф.н доцент **Баимбетова А.П.**

Аннотация

Актуальность темы исследования обуславливается тем, что одной из наиболее характерных черт развития современного английского языка является тенденция к образованию и широкому использованию различного рода аббревиатур, что обусловлено рядом причин. К экстралингвистическим причинам обширного использования аббревиатур можно отнести научно-техническую революцию и социальный прогресс, рост потока информации, использование электронных средств связи.

В статье рассмотрены структура и семантика английских аббревиатур, а также английские аббревиатуры различных типов.

Ключевые слова: аббревиация, классификация аббревиатуры, сокращения, алфавитизмы.

Введение

Роль аббревиации в современной лексикологии трудно переоценить. Аббревиатуры помогают сократить до минимума речевые усилия, языковые средства и время, оставаясь при этом понятными и доходчивыми. Аббревиатуры также необходимы для того, чтобы упростить длинные наименования в официально-деловой речи.

Слова со сложной внутренней структурой имеют при этом сжатую внешнюю форму, что позволяет употреблять их как в разговорной живой речи, так и в научных трудах. Аббревиатуры, получая массовое распространение в специальных сферах, входят равноправными словами в общенародную речь.

Основная часть

В современной науке о языке существует несколько подходов к определению понятия «аббревиатура». В словаре лингвистических терминов под редакцией даны следующие дефиниции аббревиатуры – 1. (сложносокращенное слово). Слово, составленное из сокращенных начальных элементов (морфем) словосочетания; 2. (инициальный тип сложносокращенных слов, акроним). Слово, образованное путем сложения начальных букв слов или начальных звуков [1].

Первые попытки классифицировать аббревиатуры английского языка предприняла в 50-х годах XX века . При этом следует отметить, что при описании типов аббревиатур профессор не разделяла понятия «сокращение» и «аббревиатура». Под сокращением (shortening of words, abbreviation) она понимала способ словообразования, при котором «некоторая часть звукового состава исходного слова опускается» [2].

При рассмотрении структуры сокращенных единиц указывается на действие некоторых ограничивающих факторов, влияющих на структуру конкретного сообщения:

- морфологический фактор; структура сокращения в значительной мере определяется морфологической структурой исходной единицы;
- фонетический фактор; как правило, для образования сокращения используются такие элементы исходной единицы (в рамках возможностей, предоставляемых ее структурой), которые обеспечивают известную удобопроизносимость сокращения;
- семантический фактор, требующий исключения нежелательных ассоциаций или, наоборот, требующий использования ассоциативных связей;
- нормативный фактор; например, в русском языке допустимо употребление «кило» только как сокращения от «килограмм», а не от «километр», «киловатт» и др. Норма английского языка позволяет более широкое употребление kilo: kilo может выступать как сокращение от kilogram, kilometer, kiloton;
- прагматический фактор опознаваемости: «В некоторых случаях очевидно, почему сокращение пошло именно этим путем; telephone можно было превратить только в phone, так как tele могло бы означать и telegraph; подобным же образом concertina превращается в teena и вместо mosquito мы имеем skeeto, skeeter» [3].

Действие факторов, ограничивающих возможности аббревиации, доказывает, что аббревиация не произвольна, а подчиняется определенным закономерностям.

Классификация аббревиатур требует использования последовательной и упорядоченной терминологии. Между тем в исследованиях английских языковедов для обозначения сокращений используется большое число самых разнообразных терминов, не согласующихся (или плохо согласующихся) друг с другом: abbreviation, abecedism, acronym, alphabetic word (alphabetism), anagram, blend, clipping, contraction, curtailment, elliptical word, incomplete compound, initialism, logogram, protogram, shortening, stump-word, trunk-word и др.

То же самое можно сказать и в отношении других языков: в немецком языке употребляются термины Abkürzung, Abbreviatur, Akronym, Buchstabenwort, Initialwort,

Klammerwort, Klappwort, Kurzwort, Sparzeichen и др., во французском – abreviation, alphabetism, mot alphabetique, single и т. д.

Никакого единства в понимании этих терминов нет: один и тот же термин может использоваться разными исследователями для обозначения разных видов сокращений, или, наоборот, один и тот же вид сокращений обозначается разными терминами. Нередко тот или иной термин применяется вообще без дефиниции. Неопределенность терминологии чрезвычайно затрудняет изучение проблемы аббревиации.

В английском языке различают следующие типы аббревиатур [4]:

1. Аббревиатуры инициального типа – аббревиатуры, составленные из начальных букв компонентов словосочетания. Это аббревиатуры:

а) звукового типа, т. е. читаемые как простые слова, ударение падает на первый слог, например:

a. s.a. p. (as soon as possible) – «как можно скорее»;

UFO – unidentified flying object – «неопознанный летающий объект»;

UEFA – Union of European Football Associations –
Союз Европейских Футбольных Ассоциаций.

б) буквенного типа, т. е. произносимых в соответствии с названиями букв в алфавите, ударение в такой аббревиатуре падает на последний слог, например:

BST – British Summer Time – «Британское летнее время»;

CAB – Citizens Advice Bureau – «Бюро консультаций населения».

2. Аббревиатуры слогового типа, т. е. составленные из начальных слогов слов, составляющих словосочетание, например:

nem.con. – от лат. nemine contradicente – «без возражений»;

libs – liberals – члены либеральной партии.

3. Аббревиатуры смешанного типа, совмещающие элементы двух предыдущих, например:

Rt. Hon – Right Honourable – «высокочтимый».

4. Аббревиатуры из сочетания начальной части (буквы) слова с цельным словом, не подвергшимся сокращению, например:

H-bomb – водородная бомба;

H-bag – hand bag – «дамская сумочка»;

X-card – рождественская открытка.

5. Аббревиатуры из сочетания начала первого слова с началом и концом второго или только с концом второго, например:

motel – motorists' hotel – «гостиница на автомобильных дорогах».

Такой вид сокращённых слов называют словами-слитками (blends), словами-портмоне и др. Сокращения, используемые в письменной речи – это результат графических аббревиатур, используемых в книгах, письмах, рекламе.

Сокращения, которые используются в устной речи, называются лексическими (сокращения от части слова). Сокращение в устной речи используется для краткости и прибавления темпа высказывания в современной жизни, но сокращения могут привести также к неправильному пониманию слова или выражения, например, студенты в неофициальной речи используют следующие сокращенные слова: *exam, lab, prof, vac*.

Лексические сокращения разделяются на два типа:

1. Лексическая аббревиация (lexical abbreviation), которая включает в себя сложносокращенные слова, сокращения и соединения (*NATO, TV, V-day*).

2. Срезанная аббревиация (clippings) – обрезание одного или нескольких слогов слова. В большинстве случаев ударный слог остается в слове, e. g. *Jap (from Japanese), doc (from doctor),* etc.

«Срезанные» слова типичны для современного английского языка и в большинстве случаев эти слова образуются из существительных. Кроме существительных, есть небольшое количество слов, сокращенных из прилагательных. В основном, эти слова относятся к жаргонизмам, e. g. *ard (from ardent), dilly (from delightful)* etc. Для «срезанных» глаголов обычно

характерно преобразование срезанных существительных, e. g. *to taxi (from taxi), to phone (from phone), to perm (from permanent wave) etc.*

Есть некоторые особенности лексической аббревиации и «срезанной» аббревиации. Когда эти две аббревиации выполняют ту или иную синтаксическую функцию в предложении, они приобретают грамматические окончания, например, *exams*.

Эти аббревиации могут употребляться с определенным и неопределенным артиклями, например, *the B. B.C., a bike, the radar*, и др.

Они могут включать в себя словообразовательные суффиксы, например, *Y. C.L.-er (member of the Y. C.L.), M. P.-ess (woman – member of the Parliament)* и др.

«Срезанные» слова – характеристика разговорной речи. Количество «срезанных» слов в ежедневной речи значительно. Процесс произношения «срезанных слов» начинается с раннего детства, так, например, ребенок начинает употреблять их в своей речи со слов, например, *pa, ma, grandma, sis, etc*. Большое количество «срезанных» слов в своем словаре имеют студенты, e. g. *trig (from trigonometry), chemmy (from chemistry), lab (from laboratory), etc.*

Заключение

Аббревиация выдвигает немало проблем с точки зрения теории словообразования. До сих пор дискутируется вопрос о том, насколько правомерно считать аббревиацию одним из способов словообразования. Сложность изучения сокращений усугубляется тем, что сокращенные лексические единицы носят чрезвычайно разнообразный характер, а также тем, что некоторые сокращения тесно смыкаются с символами, условными обозначениями, стенографической записью, мнемограммами и т. п.

Информативная емкость, удобство произнесения, легкая запоминаемость сокращений способствуют росту их числа и использования в различных областях коммуникации, а значит и возрастает необходимость их исследования. В исследованиях, посвященных проблемам аббревиации, содержится много спорных и противоречивых утверждений. До сих пор остается много неясного в вопросе о природе сокращений, об их взаимосвязи с системой языка, нет строгой, четкой классификации структурных типов сокращенных лексических единиц, не приведен строгий научный анализ особенностей отдельных структурных типов. Чрезвычайно много неясного в вопросе о лексико-семантических особенностях сокращений, закономерностях их семантического развития. Таким образом, в настоящее время одна из важнейших задач в области создания общей теории аббревиации заключается в сборе и анализе достоверного и обширного фактического материала, на котором можно было бы построить обобщения всех сокращенных лексических единиц и дать их подробную характеристику, что может являться темой для дальнейшего исследования. [5]

Список использованной литературы:

1. Ахманова, лингвистических терминов / . – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с
2. Арнольд, современного английского языка / . – М.: Высшая школа, 2008. – 315с.
3. . Каховская, как способ словообразования: автореф. дис. ... канд. филол. наук. / . – Минск, 2004. – 24 с.
4. British Broadcasting Corporation [Electronic resource]. – Mode of access: http://www. /news/. – Date of access: 24.04.14.
5.. https://pandia.ru/text/80/175/3368.php

БІЛІМ ЖӘНЕ БІЛІК: КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ӘЛЕУМЕТТІК СЕРІКТЕСТІКТІ НЫҒАЙТУ

Сулейменова Алия Зейнулгабденовна
Филология ғылымдарының магистрі
«Жезқазған Бизнес және көлік колледжі» ЖМ,
Жезқазған қаласы

Мемлекет техникалық және кәсіптік білім беру жүйесінің дамуына, кәсіптік және техникалық мекемелерде оқытылатын кәсіптер мен мамандықтардың сапасына аса көңіл аударып отыр. Елбасымыз Қ.К.Тоқаев "Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі" атты халыққа жолдауы «әлеуметтік жаңғырудың жаңа кезеңі» бөлімінде «Экономикамызда техника саласының мамандарына сұраныс өте жоғары, бірақ мүмкіндіктер аз. Кәсіпорындар тиісті мамандарды шетелден шақыруға мәжбүр. Осындай келеңсіз жағдайды жедел түзетуіміз керек» деп баса айтылған болатын.[1,4б.]

Осыған байланысты білім беру жүйесін жаңғырту барысында біз үшін келесі іс-шараларды жүзеге асырудың маңызы зор. Біріншіден, оқыту үдерісіне қазіргі заманғы әдістемелер мен технологияларды енгізу. Екіншіден, педагогтар құрамының сапасын арттырудың маңызы зор. Үшіншіден, біліктілікті бекітудің тәуелсіз жүйесін құру қажет, XXI ғасырда білім беру ісін дамыта білмеген мемлекет құрдымға кетері хақ. Сондықтан біз болашақта жоғары технологиялық және білікті өнеркәсіп мамандарының шоғырын қалыптастыруымыз қажет» дегеніндей, қазіргі кезде елімізде Тұңғыш президентіміз Н.Ә.Назарбаевтың бастауымен 2017 жылдан «Баршаға тегін кәсіптік-техникалық білім» жобасын жарияланған болатын. Бұл жоба кәсіптік және техникалық білім берудің жүйесі жаңғыртылып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Білім беру жүйесіне енгізілген түбегейлі өзгерістер білім берудің мазмұнын жаңартып, жаңа көзқарас туғызады. Қазіргі ғылыми – техникалық үрдістің үздіксіз, қарқынды дамуына байланысты білім беру жүйесінің алдына жаңа талаптар қойылып отыр. Осыған орай, ең бірінші, әлемдегі алдыңғы қатарлы өркениетті, бәсекеге қабілетті елдермен терезе теңестірудегі тұлға – жас ұрпаққа сапалы білім мен тағылымды тәрбие беру. Кәсіби мамандарды дайындауда Қазақстан Республикасының жалпыға бірдей міндетті мемлекеттік стандартын жүзеге асырудың негізгі міндеті – ғылым мен білімді тәжірибемен ұштастыру. Тәжірибе барысында болашақ маман өзінің кәсіби мамандығы бойынша алғашқы тәжірибесін жинақтай бастайды.Қазіргі таңда кәсіптік салада жан-жақты білімді, білікті, іскер, бәсекеге қабілетті маман даярлауда әрбір білім алушыны жан-жақты ізденуге, өздігінен тың жаңалықтар ашуға, қай салада болмасын, ғылыми жұмысқа деген бейімділігін қалыптастыру көзделуде. «Бұл заман білекке сенетін емес, білімге сенетін заман»,- деп Елбасымыз атап көрсеткендей бүгінгі күні егеменді еліміздің дамыған отыз елдің қатарынан көріну үшін жастарымыз білімді және бәсекеге қабілетті болуы керек [2,2б.]

Жезқазған Бизнес және көлік колледжі – аймағымыздағы кәсіптік-техникалық білім беруде көш бастап келе жатқан, білімді де білікті оқытушылар қызмет атқаратын, кәсіби маман даярлауда тәжірибесі мол, іргелі оқу орындарының бірі. Мұндағы басым бағыттың бірі еңбек нарығына қажетті маман даярлау болып табылады. Колледжде 9 мамандық бойынша білім беріледі. Колледж қабырғасында сапалы маман даярлау үшін қажетті материалдық-техникалық база құрылып, 100 орындық студенттер жатақханасы, арнайы жабдықталған оқу аудиториялары, 60 орындық интерактивті зал, кітапхана, 4 - оқу зертханасы, 3 - шеберхана, тәжірибелік сабақтарға арналған - 1 оқу полигоны, студенттерге арналған кафе және 100 орындық асхана, арнайы интерактивті құралдармен жабдықталған - 3 кабинет, арнайы пәндер бойынша жаңа модификациядағы техникалық құралдармен жабдықталған - 5 аудитория бар. Студент жастарға арналған жазғы спорттық корд, гимнастикалық зал, Жастар орталығы, студенттерге қызмет көрсету электрондық орталығы, «БЕКНАР» баспахана орталығы жұмыс жасайды. Студенттер мен қызметкерлердің қауіпсіздігін сақтау мақсатында ішкі және сыртқы колледж аумағы видеобақылауға қосылған.

Болашақ мамандарды даярлауда оқу процесін өндіріспен байланыстыру – басты мәселе. Өйткені, оқу орындары мен өндірістік кәсіпорындардағы байланыссыз білікті маман дайындау мүмкін емес. Болашақ мамандардың кәсіптік жарамдылығы өндірістік оқыту барысында байқалады. Олардың көбі өздерін жан-жақты көрсету барысында жұмысқа орналасуға жолдама алады. Сонымен қатар болашақ жас мамандарда жауапкершілік және өз бетімен шешім қабылдай білу қасиеттерімен қатар өндірістік машық кезінде өз-өзін ұстауы, тілдесе білуі, сыртқы келбеті, киім киісі де маңызды роль атқарады. Мамандыққа және жас маманға қойылатын талаптарды меңгерген әрбір маман өзінің жұмысқа икемділігі мен мүмкіндігін, оған

жауап бере алатынына көз жеткізіп орналаса алады. Білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасындағы басты мақсаттардың бірі: «Ел халқын қоғамда сұранысқа ие дағдылармен және рухани-адамгершілік құндылықтармен жеке тұлғаны дамытуға бағытталған біліммен қамтамасыз ету. Осыған орай біздің алдымызда бүгінгі күні қоғам қажеттілігіне сай мамандарды даярлау міндеті тұр. Әрі ол мамандарымыз бәсекеге қабілетті, қазіргі өндіріске бейімделе алатын тұлға болуы қажет. Оқытуды өндіріспен байланыстыруды келесі кескіндерде қарастыру қажет:

- еңбек нарығында дайындалатын мамандарға деген сұранысты ескеру;
- оқу орындарының материалдық-техникалық базасын және оқу-әдістемелік кешенд қазіргі замануи талаптарға сәйкес нығайту;
- оқытушылардың кәсіби шеберлігін шыңдау;
- серіктес ұйымдармен, потенциалды жұмыс берушілермен байланыс орнату. [3,24б.]

Колледждің білім беру менеджментіндегі маңызды мәселелердің бірі - оқытуды кәсіптік тәжірибемен байланыстыру мақсатындағы болашақ жұмыс беруші кәсіпорындармен әлеуметтік серіктестік желісін дамыту болып табылады. Бүгінде колледж 17 кәсіпорын мекемелерімен әлеуметтік серіктестік орнатып, студенттерді өндірістік тәжірибеден өткізуді және кәсіпорын өкілдерін тұтынушылар ретінде өзіміздің оқу үрдісімізге қатыстыру жұмыстарын жолға қойған.

Бүгінде кәсіби білім беруде дуальдық оқыту ұғымы халық арасында таныс болып қалды. Әлемнің озық елдерінде табысты қолданылып келе жатқан осы жүйе кәсіптік білім беру саласына батыл еніп келеді. Дуальдық жүйе дегеніміз, білімгер-түлектер білім алумен қатар, кәсіпорындарда жұмыс істеуді бастайды. Оқуды бітіргенде бұл білімгерлер сол кәсіпорынның жұмыс ерекшеліктерімен және қондырғы-құрылғыларымен толық танысып, сол кәсіпорынға орналасуға мүмкіндік алады. Дуальдық жүйенің негізгі мақсаты – осы заманғы еңбек нарығындағы жедел өзгерістерге бейімделетін, бәсекеге қабілетті, білікті мамандар даярлау мен қайта дайындау үрдісінде жұмыс берушілер мен кәсіптік маман даярлау оқу орындары арасында әрекеттестік жасау болып табылады. Жезқазған Бизнес және көлік колледжінде дуальдық жүйенің алғашқы тәжірибесі 2013-2014 оқу жылында 1211000 «Тігін өндірісі және киімдерді үлгілеу» мамандығы бойынша басталды. Оқу орны дуальды оқыту жүйесі экспериментін оқу-тәрбие процесіне енгізді. Колледждегі дуальдық оқыту тәжірибесі дәстүрлі сабақ беруге қарағанда өз басымдылығын көрсетіп, теориялық пен практикалық даярлықты қатар алып жүруге жағдай жасады. Дуальды оқыту жүйесін енгізу үшін аймағымыздағы «Ютария LTD», «Атамекен» кәсіпкерлер палатасымен бірлесе отырып әлеуметтік серіктестік туралы үшжақты келісімге қол қойылды. Оқу жұмыс бағдарламасы бойынша арнайы пәндердің және оқу тәжірибелерінің тәжірибе сағаттарының 60% мекемеде өткізу жоспарланды. Бірлестік оқытушылары тәжірибелік тапсырмаларын өндірістік спецификалық іс-әрекеттерін ескере отырып, жұмыс бағдарламалары, оқу жоспары бойынша мекеменің білікті мамандарымен келісе отырып құрды. Өндірістегі сабақтардың өткізілуіне, студенттердің қатысымы мен қауіпсіздігіне топ жетекшісі, дуальды оқыту жүйесінің енгізілуіне жауапты колледждің өндірістік оқыту шебері және мекемеден белгіленген оқу шеберіне жауапкершілік жүктеледі.

«Шексіз білім беру» инновациялық жобасы шеңберінде шетелдік білім беру мекемелерімен де тығыз байланыс орнатылу жалғасуда. Биылғы жылдың өзінде «Туризм» мамандығы бойынша «Caspian Center» академиясымен екі жақты мүддеде ынтымақтастық орнату бойынша меморандум жасалып, студенттерді Түркиядан қонақ үй шаруашылығы мен туризм саласы бағытында кәсіби тәжірибеден, стажировкадан өткізу мақсатында жұмыстар жүргізілуде.

Елбасының солтүстік және орталық аймақтарына газ құрылымын енгізу бастамасына орай «Автоматтандыру және басқару» мамандығының мұнай мен газ өндірудің технологиялық процестерін автоматтандыру және басқару бейіні бойынша биылғы оқу жылында 31 студент қабылдадық, оның 16 - сы осы саланың жұмысшы мамандығы бойынша.

Алдағы уақытта газ саласы бойынша студенттерді жұмысшы мамандықтарға оқытуды жалғастыру мақсатында жаңа мамандықтар ашу көзделіп отыр.

Аталмыш мамандық бойынша білім алушы студенттерді кәсіптік тәжірибеден өткізуді ұйымдастыру мақсатында «КазТрансОйл» акционерлік қоғамымен әлеуметтік серіктестік орнатылып, бүгінде тиісті жұмыстар атқарылуда. Келісімшарт негізінде «КазТранГаз» акционерлік қоғамы биыл 1302000 «Автоматтандыру және басқару», 1410000 «Автомобиль жолдары мен аэродромдар құрылысы» және 1201000 « Автомобиль көлігіне техникалық қызмет көрсету жөндеу және пайдалану» мамандықтарының 3-4 курс студенттерін өндірістік тәжірибеден өткізіп, студенттерге тиісті жалақы төленді.

Жезқазған Бизнес және көлік колледжі жеке тұлғаны әлеуметтік – экономикалық бағытында дамыту үшін, еңбек нарығының сұранысына сәйкес тұлғаның жеке қажеттілігін ескере отырып, үздіксіз білім беру жағдайында техникалық және кәсіптік мамандарды дайындау бағытында зор үлес қосуда. Біздің негізгі мақсатымыз теориялық білім мен іс-тәжірибені ұштастырып, болашақ кәсіби құзыретті маман дайындау болып келеді. Колледж түлектері бүгінгі таңда аймақтың түкпір-түкпірінде өз мамандықтары бойынша абыройлы еңбек етуде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан президенті Қ.К.Тоқаевтың "Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі" деген тақырыппен халыққа жолдауы;
2. Елбасы Н.А.Назарбаев «Қазақстан жаңа жаһандық ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты халыққа Жолдауы «Барша үшін тегін кәсіптік-техникалық білім» жобасы;
3. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы.

УДК 070

ИМИДЖ КАЗАХСТАНА В ГЛОБАЛЬНОМ МЕДИА-ПРОСТРАНСТВЕ И ПУТИ ЕГО ПОСТРОЕНИЯ

Сыздыкова Эльвира Булатовна
КазНУ имени аль-Фараби,
Магистрант факультета журналистики
Научный руководитель: к.ф.н., Дудинова Елена Ивановна
Алматы, Казахстан

Данная научная статья рассматривает явление возникновения странового имиджа в пространстве глобальных медиа, а в частности – имиджа Республики Казахстан в медиа-текстах современных зарубежных журналистов. Работа базируется на актуальных примерах таких материалов в иностранных СМИ и социологическом опросе, запущенном для анализа отечественной аудитории, ее предпочтений и отношения к зарубежному освещению казахстанских явлений. Статья выделяет понятие «странового имиджа», типы его формирования в новых-медиа, анализирует субъективность изложения. Основной акцент работа делает на восприятии казахстанскими читателями и потребителями медиа-контента объективности или же предвзятости иностранных СМИ в области освещения казахстанских реалий.

Тема создания страновых имиджей является сегодня одной из наиболее актуальных в социально-гуманитарном научном направлении. Все больше мировых лидеров и стран, управляемых ими, склонны обращаться к формированию прочного позитивного имиджа как к неотъемлемому стратегическому инструменту [1, с. 66]. Превалирующее конкурентное лидерство, позволяющее придать слышимости голосу государства на глобальной мировой арене, выражаемые главами концепции и ценности – все это, безусловно, достойно внимания. К слову, этот же пресловутый позитивный имидж становится широко функционирующим

магнитом для целевых аудиторий – туристов, инвесторов, бизнесменов и, конечно, самих казахстанцев (граждан любой страны) [2, с. 62-85].

Важнейшая роль в создании и закреплении страновых имиджей отдается системе массовой коммуникации: СМИ, рекламе, связи с общественностью – PR, индустрии массовой культуры и искусства. Аспектам стихийного непреднамеренного формирования и целенаправленного неизбежного выстраивания имиджа страны средствами и ресурсами медиа-пространства в последние годы посвящен внушительный объем как оригинальных научных публикаций казахстанских и российских авторов, так и достойных переводов зарубежных публицистов и медиа-теоретиков [3, с. 294-320].

Понятие имиджа сегодня применимо к самым разноплановым объектам – персонам (политикам, руководителям, артистам, спортсменам и др.), корпорациям (корпоративный имидж), продуктам, а в последние годы также энергично эксплуатируется по отношению к комплексным и неделимым государственным образованиям – городам, регионам, странам, международным объединениям.

Образования, о которых идет речь в рассмотрении страновых имиджей, представляют собой области с исключительно правительственными учреждениями, находящиеся под управлением правительства [4, с. 140]. Этот термин в разной степени применим к странам, городам, районным центрам, селам, аулам. Территории, которые не имеют правительственных учреждений, не входят в поле подобных исследований. Используя существующее определение имиджа, определим «имидж территории» как устойчивую с явно выраженной оценочной компонентой систему четко структурированных стереотипов, образовавшихся в сознании целевых аудиторий в отношении отдельной территории [5, с. 257-263].

Термин «имидж» определяется высокой степенью сложности и включает в себя такие структурные элементы как: география, климат, природные условия, производимые товары, политическое и общественное устройство, местные знаменитости, население, история, культура, техника, инфраструктура [6, с. 43]. Концепция имиджа территории обладает макро- и микроуровнями, от странового и межгосударственного («имидж Казахстана», «имидж Союза Независимых государств») до городского («имидж Алматы»). Понятие «имидж территории» на макроуровне предстает как «имидж страны», или «страновой имидж», или «национальный имидж» [7, с. 190-198]. Данные устойчивые выражения, лингвистические единицы, мы определяем правомерным применять как синонимичные.

Главным источником структурирования как страновых образов, так и страновых имиджей являются, безусловно, средства массовой информации. Образов – потому что, как правило, не все явления рассматриваемого процесса поддаются целенаправленному, подкрепленному соответствующими медийными технологиями выстраиванию, а также средства массовой коммуникации, являясь неотъемлемым элементом системы глобальной сетевой коммуникации, обязуются предлагать своей публике исключительно достоверную и непредвзятую информацию, т.е. отражать окружающие нас реалии так, какими они являются [8, с. 176]. В этом взаимодействии журналиста с объективной реальностью заключена витальная особенность журналистики как профессионального поля деятельности: максимально объективное, нейтральное, не поддающееся влиянию личных и редакционных интересов осмысление и отражение действительно происходящего [9, с. 57].

Мы предлагаем выделить три основополагающих группы факторов создания в медиа-текстах иностранных СМИ субъективного медиаизображения страны и ее составляющих явлений из социальной, политической, экономической и культурной сфер.

Во-первых, это персона медиа-работника: его сугубо личные взгляды, предпочтения, ценности, мораль, отношение и представление рассматриваемой проблемы. Во-вторых, это формат медиа-платформы и СМИ, в поле которых профессионально реализуется журналист, а также редакционная политика его издания. Два этих явления в превалирующей мере задают темп и прямую анализа противоречия: рассматривать или нет, в каких позициях, с каких точек зрения, считать приоритетной либо несущественной и даже отчужденной [10, с. 208-213]. В-третьих, это, конечно, стереотипы социальной среды, существующие в том или ином порядке

социума относительно множества противоречий, национально-культурные и исторические особенности ее анализа. Они могут коррелировать с первой, второй и следующими группами, а могут и вступать в смысловое противоборство с ними [11, с. 86].

СМИ играют превалирующую роль в формировании и закреплении имиджа страны. Чаще всего они представляются авторитетным источником информации и являются не только правомерным участником, но и значимым посредником в международных ситуациях: на их платформе демонстрируется определенная точка зрения на политические ситуации, социальные дилеммы и общечеловеческие ценности. Таким образом, медиа обладают исключительными возможностями неуловимо, ловко и вполне законно трансформировать взгляды и воззрения читающей их аудитории.

Для статьи было использовано 11 научных источников сферы журналистики, лингвистики, политических технологий, медиа-пространств, а также базис проведенного социологического исследования с получившимися результатами от респондентов. Итоги проведенной работы базируются на полученных нами ответах респондентов социологического опроса. Составляя вопросы к опросу под названием «Имидж Казахстана в зарубежных СМИ», мы стремились выяснить, какой облик принимает Казахстан в зарубежных медиа-текстах и публикациях журналистов, а самое главное – насколько знаком отечественный читатель с этим образом, как к этому относится и в каких целях использует созданную иностранными журналистами медиа-реальность. Можно в полной мере заявлять, что цели и задачи работы были с успехом воплощены в жизнь.

Опрос проведен в онлайн-режиме на платформе SurveyMonkey. Респондентами выступили 25 человек, среди которых люди от 19 до 52 лет. Из них 64% – женщины, оставшиеся 36% – мужчины. Участники исследования – студенты, практикующие журналисты и публицисты, не связанные с журналистикой читатели разных сфер профессиональной деятельности (экономика, бизнес, продажи, сфера искусства).

Опрос состоит из десяти вопросов, направленных на достижение первоначальных целей исследования. Девять вопросов имеют возможность выбора одного единственного ответа, десятый представляет собой поле для комментария. Имеется бонусный вопрос, требующий творческого подхода.

Согласно собранным нам сведениям от 25 респондентов, мы выяснили, что большая часть опрошенных (52%) редко или очень редко сталкивается с текстами зарубежных СМИ о Казахстане, что указывает либо на пассивный интерес у отечественной аудитории, либо же на непопулярность ресурсов, предоставляющих подобный контент. В свою очередь 68% процентов признаются, что не ищут подобные материалы, что подтверждает теорию о незаинтересованности. Что касается языкового аспекта, превалирующее число респондентов (64%) читают материалы на русском языке, что говорит об обращении их к российским, украинским либо же переводным материалам англоязычных и прочих журналистов. Оставшиеся предпочитают тексты на иностранном языке (32%), среди которых 28% тяготеют к англоязычному контенту. Тематика материалов также разнится. Предпочтение, как и ожидалось, отдается политическим материалам – 40%. За ними – культурно-развлекательные, экономические и почти невостребованные социальные (15%). Как правило, аудитория, сопоставляя увиденное/прочитанное с реалиями Казахстана, не согласна с точностью передачи и объективностью материалов. Рекордное число опрошенных (56%) предпочитают Интернет-издания с размещенными на них зарубежными материалами. Им уступают телевизионные СМИ (20%) и печатные (16%). На вопрос о том, как часто найденные участниками публикации или сюжеты кажутся проплаченными и рекламными, 32% отвечают, что не замечают тенденции и такое же количество признается, что такое настроение присутствует в половине читаемых ими материалах. Пять человек из 25 считают, что такой контент попадается им часто.

Любопытно было выяснить о влиянии зарубежных журналистских материалов на восприятие отечественной ситуации. Предпоследний вопрос показал, что 16 из 25 опрошенных не находят нового угла зрения в иностранных текстах, оставшиеся – замечают нечто новое, осмыслив зарубежное видение. Согласно вышесказанному, а также анализу полученных

ответов, респонденты ищут и интересуются зарубежными текстами СМИ о Казахстане, потому что им это нужно для работы, учебы и в профцелях (36%), 20% расширяют кругозор и большинство (44%) обращаются к ним из чистого любопытства. Что вновь, по мнению авторов опроса, свидетельствует о равнодушии, а превалирующие поиски из любопытства могут говорить о том, что отечественному читателю интересно понимать то, какой видят страну иностранцы, как относятся к обычаям, правилам и культуре.

Также у нас имелся один вопрос с полем для комментария. В нем мы интересовались у респондентов, к каким ресурсам они обращаются при поиске зарубежных материалов о Казахстане, а также на каких находят таковые тексты. В ответах были обнаружены следующие издания: АиФ, Лента.ру, Радио Азаттык, RT, ИноСМИ, Медуза, Рамблер, Euronews, BBC, Новая газета, МК, Bloomberg, EurasiaNET, Forbes. Наличие российских СМИ в ответах было достаточно ожидаемым при подготовке вопроса, а присутствие вполне независимых и качественных изданий среди тех, что читает отечественная аудитория, не могло не порадовать столь позитивным результатом.

Наконец, заключительный вопрос-бонус позволял респондентам несколько отвлечься от жесткой структуры опроса и поразмышлять. В еще одном поле для комментариев мы попросили указать опрашиваемых о том, какие материалы зарубежных авторов о Казахстане они бы хотели видеть чаще, каких им не хватает и в общем что еще может стать деталью образа Казахстана в глобальном информационном пространстве. Таким образом, среди ответов попадаются темы спорта, кинематографа, демократических процессов, туризма, природы, истории страны до независимости. Что явным образом указывает на предпочтения отечественной аудитории, на «белые пятна» в казахстанском медиа-пространстве.

Список литературы:

1. Гринберг Т.Э. (2008) Образ страны или имидж государства: поиск конструктивной модели. М: Медиаскоп.
2. Липпман У. (2004) Общественное мнение. М.: Институт Фонда «Общественное мнение».
3. Почепцов Г. Г. (2004) Имиджелогия. М.: Рефл-бук, К.: Ваклер.
4. Сурикова Т.И. (2007) Этический аспект языка СМИ. Язык массовой и межличностной коммуникации. М.: Академпроект.
5. Басовская Е.Н. (2004) Творцы черно-белой реальности: о вербальной агрессии в средствах массовой информации. Критика и семиотика. Новосибирск: НГУ.
6. Жеребило Т.В. (2010) Словарь лингвистических терминов: Изд. 5-е, испр-е и дополн. - Назрань: Пилигрим.
7. Бзежинский Зб. (2010) Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. М.: Международные отношения.
8. Бакулев Г.П. (2005) Массовая коммуникация: Теории и концепции: учеб. пос. для студентов вузов. М.: Аспект Пресс.
9. Замятин Д.Н. (2003) Гуманитарная география: Пространство и язык географических образов. СПб: Алетейя.
10. Кольцова Е. (2003) Враги объективности. М: Отечественные записки.
11. Кара-Мурза С.Г. (2004) Манипуляция сознанием. М.: Алгоритм.

ӘОЖ 006.037; 84.13.21

ИСО 22000 НЕГІЗІНДЕ КӘСІПОРЫНДАРДАҒЫ ӨНІМДЕРДІҢ ҚАУІПСІЗДІГІН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ТАЛДАУ

Таженов Шынгыс Орынбекович
Кубжасарова Индира Кадырбаевна
Қазақ ұлттық аграрлық университеті
Ғылыми жетекші А.ш.ғ.к., ҚазҰАУ профессоры, Дуйсенбекова О.О.
Алматы, Қазақстан

Андатпа: Адам денсаулығына ең қажеттісі бәрінен бұрын сапалы әрі қауіпсіз азық-түлікпен дұрыс тамақтану. Астық өнімдерін дайындайтын өндірістерде дамуымыз бен нығаюымыздың бірінші факторы - өзіміздің мемлекеттен шыққан тауарлар. Мұның басты мәселесі отандық экологиялық таза, жасанды қоспасыз астық өнімдерін, шетел компаниялары мен еліміздің инвесторлық компанияларында дамыған технологиялар арқылы өндіріп шығару. Қауіпсіз астық өнімдерін өндіру ең алдымен астық өндіретін кәсіпорнының міндеті болып табылады.

Кілті сөз: астық, сапа, көрсеткіш, қауіпсіздік, өнім, үрдіс, технология, дәрілер мен белсендіргіш препараттар, минералды және органикалық тыңайтқыштар, химиялық-биологиялық заттар.

Астық сапасының мәселесін кешенді түрде қарастыру қажет. Астықтың сапасы ретінде оның құрамы, тағамдық құндылығы мен сіңімділігін, қасиетін ескеру қажет. Астықтың сапасы өндірістің дамуындағы техникалық қорына, өндіру барысында еңбектің сандық және сапалық көрсеткіштеріне және оның сақталу шарттарына байланысты. Осындай тәсілдер жаңалық емес. Осыған ұқсас мәселелер шет мемлекеттерде де қарастырылады.

Астықтың сапасын анықтау заманауи көзқараспен қарау қажеттілігі туындап отыр. Өнімнің сапасы технологиялық жағдайда ғана қарастырып қана қоймай, ең бастысы өнімнің экономикалық сапасын қарастыру қажет. Экономиканың «сапалық» дәрежесін мойындауы мен нарықтық рөлінің өсуі, астық және астық өнімдерін тиімді басқарудағы мақсатты бір арнаға келтіреді. Яғни экономикалық ортаны құрастыру арқылы: сапасын дамытып, қолжетімді әдіс арқылы өнім өндірушінің кірісін көбейтіп және тұтынушының сұраныстарын қанағаттандырады.

Бұл өндірілетін өнімге жаңа сапалы сипаттамаларды және тұтынушылардың сұраныстары міндеттелді. Сапалы, қауіпсіз, денсаулыққа зияны жоқ, экологиялық таза, тұтынушылардың шарттарына сай өнімді жасау үшін ұйымдастырылған экономикалық бірлестікті, қоғамдық және экологиялық шараларды қажет етеді. Бұл Халықаралық ИСО 9000-2000 сериясындағы стандарттарын сапа менжджмент жүйесін және ИСО 22000 стандарты бойынша өнімдердің қауіпсіздігін басқару жүйесін талдау.

Егер өнім сапасын өндіруші ғана жасаса, оны тек тұтынушы бағалай алады. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қанағаттандыру мен талаптар өнімнің сапасының дәрежесі болып саналады. (Джуран Дж, 1974 жыл). Егер сапаны қанағаттандыру жағынан қарасақ, астық және астық өнімдерін мына классификация бойынша жіктеп және келесі көрсеткіштер бойынша салыстыруға болады:

- Көпжақты: майлылығы, тағамдық және ұрықтандыру қуаттылығы
- Нормативті: механикалық ластануы, бактериялық көбею, шынылығы, тығыздығы.
- Химиялық құрамы: көмірсулар, ақуыздар, майлар, қанттар, минералы заттар және т.б;
- Технологиялық: түсі, дәмі, тағамдық бояулар, қоспалар;
- Кіші тасымалдау және тасымалдау;
- Сақтаудың мерзімі мен шарттары.

Жоғарыда көрсетілген көрсеткіштер біріліктік деп аталады. Сонымен қатар өнім сапасының кешенді көрсеткіші бар, ол өнімнің бірнеше қарапайым немесе бір күрделі қасиеттерін сипаттайды (бірнеше қарапайымнан тұрады).

Қазіргі уақытта астықтың өзіне тән емес компоненттерді жоғарылату тенденциясы көбейген. Бұл деген көптеген себептермен түсіндіріледі: әр түрлі дәрілер мен белсендіргіш препараттар, минералды және органикалық тыңайтқыштар, ауылшаруашылық зиянкестерімен күрес, азықтардың құндылығын көтеру үшін химиялық-биологиялық заттар, фермадағы құрал-жабдықтарды дезинфекциялау үшін қолданатын химиялық заттар және т.б. Осы заттардың қалдықтары астықта да болуы мүмкін, жануарлар организмінен және сыртқы ортадан түсуі мүмкін. [1]

Әсіресе астықтың құрамында афлотоксиндер, пестицидтер және дәрілік, кейбір микроэлементтер болған өте зиян.

Кейбір астықтың құрамындағы заттар технологиялық үрдісте қиындықтар туындайды. Астықтың құрамы мен қасиеті бір-бірімен өте тығыз байланыста екенін ұмытпау қажет. Ерекше қиындық туғызатындар астықтағы микроэлементер мен бактериофаг, ақуыз құрамы мен термотұрақтылық арасындағы байланыс. Осындай әлі анықталмаған байланыстардың қиындықтары көп.

Барлық сатыларда астықты өндіруде астықтың құрамына қажет емес компоненттер түспеуі керек. Астық нитриттермен, ауыр металдардың тұздарымен 11% ластанса балалар тағамдарына қолдануға мүлдем болмайды. Осындай ластану өнімді құртып қана қоймай, аллергияға, дисбактериозға және т.б. қиындық тудыратын ауруларға ұшыратады.

Аталған жұмыстар астықтың қасиетін жоғарлатуға және оның стандарттарын жетілдіруге көмек береді.

Астықтың қасиеті мен құрамы оның жеткізуші мен астық шығаратын өндірістерге тікелей байланысты.

Астық өнімдерінің сапасы сорттық коэфиценттің сипатына байланысты. Өнімнің орташа сорты qc нақты өнім түрінің соммасы әр сорттың түрінің санына және бір шығарылымдағы сорт нөміріне бөледі.

Астықтың сапалы көрсеткіштері технологиялық өңдеуде биологиялық қасиеттері жақсара алмайды. Міне сондықтан көптеген әдістер шикі астықтың сапасын анықтауға арналған. Осы нәтижелердің көмегімен астық тің ары қарай өңдеуге жарамдылығын тексереді. Шикі астықтың сапасына қарай астық фермасының және астықтың жағдайын, астық өсірудің технологиялық үрдістерінің бұзылуы мен жануарларды күтіп-бағудағы кемшіліктерді анықтауға болады.

Астық өнімдерін өндіретін кәсіпорындарындағы астық өнімдерін жоғарлатудың бірден-бір себепкері мемлекеттік стандарттарымыз. Олар жаңа, тиімді, нақты таза жасалған тексерулердің нәтижелерінен алынған және болашақта дамытуға деген талаптары бар.

Астық өнімдерінің әр түрлі вирус, паразиттермен залалдануы адам денсаулығына қауіп төндіруші негізгі факторлардың бірінен саналады. Соңғы кездері адамзатты алаңдатқан сиыр құтырығы, құс тұмауы, жануарлар мен құс еттерінде сальмонелл бактерияларының пайда болуы, өнімнің экологиялық залалдануы сияқты адам өмірі мен денсаулығына зиян келтіретін көптеген қауіпті факторлар пайда болуда. Сонымен қатар, генетикалық өңдеу жолымен алынған белоктардың аллергиялық ауруларды қоздыру ықтималдығы басым болса, ауыл шаруашылығы саласында кеңінен қолданылатын химиялық заттар (пестицидтер, нитраттар, ауыр металдар, т.б.) өсімдік пен малдан алынатын астық өнімдерінде сақталу арқылы адам ағзасына тікелей қауіп төндіреді. Астық өнімдерінде химиялық зиянды заттардың (канцерогендер, аллергендер, т.б.) пайда болуына кейде өндірістік процестердің де әсері айтарлықтай болуы мүмкін. Соңғы уақыттарда астық өнімдерін өндіру, айналымға жіберу барысындағы контаминация (қауіпті факторлардың өнім құрамына енуі) қауіптілігі күрт жоғарылауда. Елімізде астық өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі Қазақстан Республикасының «Астық өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» (2007 ж.), «Тұтынушылардың құқығын қорғау туралы» (1992 ж.), «Техникалық реттеу туралы» (2004 ж.), т.б. заң актілерінде қарастырылған. Осы заң актілерінде белгіленген талаптарды орындау, астық өнімінің сапасы мен қауіпсіздігін тұрақты түрде қамтамасыз ету үшін әлемнің көптеген елдерінде ХАССП (Hazand Analysis and Critical Control Points) жүйесі сәтті пайдаланылуда. Қазақша мағынасы тәуекелдерді талдау және критикалық бақылау нүктелері немесе өнімнің қауіпсіздігіне айтарлықтай әсер етуші қауіпті факторларды жүйелі түрде бірдейлендіру, бағалау және басқару тұжырымдамасы.[2]

Астық өнімдерін өндіретін кәсіпорындардың ИСО 22000 стандарты бойынша өнімдердің қауіпсіздігін басқару жүйесін талдау үшін технологиялық процестерді жетілдіру, құрал-жабдықтарды техникалық жақсарту (жаңарту) болып табылады. Европа елдерінде бұл жүйені енгізу міндеті заң жүзінде бекітілген. Қазақстан Республикасында 2003 жылдан ҚР СТ 1179-2003 «Сапа жүйелері. ХАССП принциптері негізінде тағам өнімдерінің сапасын басқару» стандарты әзірленіп, 2005 жылдан қолданысқа енгізілген. Бұл стандарт Еуропа қауымдастық кеңесінің директиваларында берілген ИСО 22000 стандарты бойынша принциптері негізінде

тағам өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін басқару жүйелеріне қойылатын негізгі талаптарды белгілейді. Осындай жағдайда қажетті сәйкестікке қол жеткізу үшін астық өнімдерінің қауіпсіздігін басқару жүйесінің жаппай мақұлданған моделін енгізу көзделген еді. Осы мақсат бойынша 2005 жылдың тамыз айында ИСО 22000:2005 «Астық өнімдері қауіпсіздігінің менеджмент жүйелері. Астық өнімдерін өндіру және тұтыну саласындағы барлық ұйымдарға қойылатын талаптар» халықаралық стандарты бекітілді.

Қазіргі таңда астық өнімдері халық едәуір көлемде тұтынатын өнімдер қатарында болғандықтан, осы саланың экспортқа бағытталған өндіруші астық өнімдерін өндіретін кәсіпорындарына ИСО 22000 халықаралық стандартының сыни бақылау критерийлерін бекіту.

Астық өнімдерін өндіретін кәсіпорындарғы ИСО 22000 халықаралық стандартын талдау бойынша төмендегі нәтижелерге қол жеткізу шарттары:

- тұтынушылардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін факторлардың алдын алу, оларды болдырмау немесе ең төменгі ұйғарымды деңгейден асырмау;

- астық өнімдерін өндіру, тасымалдау, сақтау және өткізу кезеңдерінде тәуекелділікті басқару жұмыстарын жолға қою арқылы өнім қауіпсіздігінің тұрақтылығын қамтамасыз ету.[3]

Астық өнімдерін өндіретін кәсіпорындарында астық өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін халықаралық деңгейге жетуін қамтамасыз етуде қолданылатын халықаралық стандарттардың нормативтік базасын қалыптастыру.

Астық өнімдерін өндіретін кәсіпорындарына астық өндіру, әзірлеу барысында барлық ықтимал қауіп-қатерлерді есепке алу, яғни:

1) астық өнімдерін әзірлейтін өндірістік аймақтарды (бөлмелер) орналастыру, қалыптастыру орнын, нысан орны мен аумағын таңдау;

2) қызметкерлерді, құрал-жабдықтарды және тұрмыстық бөлмелерді даярлау;

3) астық өнімдерін өндіру, сақтау және айналысқа жіберу;

4) тағамдық мақсатта пайдалануға жарамсыз немесе қауіпті астық өнімдерін жою.

Астық өнімдерін өндіретін кәсіпорындарындағы астық өнімдерінің адам денсаулығы мен өміріне, қоршаған ортаға жағымсыз әсер ететін қауіпті қасиеттерге ие болатын анағұрлым қауіпті ықтимал қатерлерді жою түрлері:

1) астық өнімдерінде фармакологиялық заттектер мен химиялық ластаушылардың болуы;

2) астық өнімдерінде уытты элементтер, пестицидтер, радионуклидтер және басқа да зиянды заттектер мен олардың қалдықтарының болуы;

3 астық өнімдеріндегі микробиологиялық көрсеткіштері;

4) тағамдық қоспалар мен гендік инженерия өнімдері;

5) астық өнімдерін сақтау шарттары мен температуралық талаптары;

6) қабылданған астықты объектіде сақталған астық пен пен араластыруға жол берілмеуі.

7) объектінің өндірістік зертханасы инфекциялық аурулар бойынша қолайсыз шаруашылықтың астық өнімдерінің әрбір партиясын тиімділігіне тексеруі.

8) астық өнімдерін өндіруге және сақтауға арналған жабдықты өңдеу ол әрбір босағаннан кейін жүргізілуі.

9) астықты қабылдау алдында цистерналардың штуцерлерін дезинфекциялайды.

10) астықты сақтау және өндіріске беру кезінде бөлек таңбаланған құралдар мен астық құбырларының бөлінуі.

11) астық өнімдері дайындалатын және сақталатын ыдыстарының тығыз жабылатын қақпақтармен жабдықталуы.

12) астық өнімдерін өндіру үдерісінде келіп түскен шикізаттың, дайын өнімнің сапасы мен қауіпсіздігіне санитариялық қағидаларға сәйкес өндірістік технохимиялық және микробиологиялық бақылаудың жүзеге асырылуды.[4]

Астық өнімдерін өндіретін кәсіпорындарында қауіпті факторларға әсер ететін немесе оларды тудыратын өндіріс үрдістерінің жағдайы мен параметрлерін анықтап, шекті бақылау нүктелерінің мониторингісін, түзету іс-қимылдарын әзірлеу және есепке алу рәсімдерін белгілеу. Сондықтан, астық өнімдерін өндіретін кәсіпорындарында ИСО 22000 халықаралық

стандарты бойынша сапа бақылау критерийлерін бекітуді және дәйекті талдау жүргізудің маңыздылығының жоғары болатындығы сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі:

1. О.О.Дуйсенбекова «Ауыл шаруашылық салалар бойынша үрдістер мен өнімдерді стандарттау» Алматы, 2018ж.
2. Щепетков Н.Г. «Өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру, сақтау, өңдеу және стандарттау технологиясы»2015.
3. Хайтмазова Е.Ф. «Практикум по товароведению зерна и продуктов его переработки» Москва ВО «Агропромиздат» 2012г.
4. Присвятский Л.А., Лесик Б.В., Кудрина В.Н. «Хранение и технология с/х продуктов» Москва ВО «Агропромиздат» 2011г.

УДК 78

ОҚЫТУ ПРОЦЕСЕСІНДЕ ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ МУЗЫКАЛЫҚ ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ӘДІСТЕМЕСІ

Тащанова Венера Турановна
педагог-концертмейстер
Орал қаласы, БҚО

«Білім беру жуйесінің басты міндеттері - өз Отанын қадірлеуге, құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге тәрбиелеу» деп жастардың бүгінгі тәрбиесін халықтық мұраларды меңгеру арқылы өркениетке жеткізу көзделеді.

Демек, ұрпақ тәрбиесі мәселесін халықтық құндылықгар негізінде жетілдіру, қазіргі педагогика ғылымының алдында тұрған аукымды істердің бірі. Жас ұрпақтың ұлттык игілікгер мен адамзаттың мәдени мұрасының сабақтастығын сақтай отырып окыту, тәрбиелеу аркылы әрбір жеке түлғалық саналарын жан-жақты дамыту жаңа мектептің басты максаты болып табылады. Қазіргі мектептерімізде жеке оқыту руханикұндылықтарға, көркем шығармашылық әрекеттерге тарту басым бағыт алуда.

Қазактың ұлттык музыкалық аспаптарының шығу тегі, дамуы, оның түрлері мен ерекшеліктері жайлы Ә.Маргран, Қ.Арғынбаев, А.Жұбанов, Ө.Жәнібеков, Б.Сарыбаев т.б. ғалымдар өз зерттеулерінде карастырған. Ал кейінгі кезде музыкалық аспаптардың технологиясын О.Бейсенкулов, С.Медеубекұлы, З.Жанұзақов, Д.Шоқпаров, С.Шалтабаева т.б. ғылыми-әдістемелік шығармаларында көрсеткен. Музыкалық-эстетикалық білімінің жеке тұрғыда үйлесімді дамуына музыкалық эстетикалык тәрбиеге қатысты мәселелеріне А.Нұғыманова, І.М.Момынов, С.А.Ұзақбаева, М.Х.Балтабаева, Т.А.Қышқашбаев, А.А.Қалыбекова, Ш.Б.Құлманова, Р.К.Дүйсембінова және баска ғалымдар зерттеулерінде өзінің ғылыми-теориялық шешімін тауып, оларда ұлттық музыкамыздың тәрбиелік мүмкіндіктерін оку үрдісінде пайдалану жолдары көрсетілген.негіздері арқылы тәрбиелеу мәселелерін жан-жакгы карастырған. Оқушыларға музыкалық білім беру, аспапта ойнау дағдыларын калыптастыру- бұл күрделі, жан-жақты әрі ұзак үрдіс. Жалпы білім беретін мектептердегі жұмыстәжірибесі көрсеткендей, балалардың ойнайтын басты музыкалық аспаптары домбыра, баян, фортепиано болып табылады. Мұның өзінде біздің көпжылдык бақылауларымыз бойынша, осы аспаптардың арасында көп колдапылатыны - домбыра аспабы. Бұл аспаптың кең танымалдылығы оның икемділігі, қозғалмалылығы ғана емес, сондай-ақ кысқа уакыт аралығында ойнау техникасы мен мәнерлі тиянақты орындаушылык касиеттерін меңгеру, тиісті оқыту жағдайында жаксы ойнай білуге және аспапта суйемелдеуді үйрену мүмкіндіктерімен де байланысты.

"Міндетті фортепиано" сыныбындағы фортепианода ойнауды оқыту әдістері қазақ халық аспаптары бөлімінің оқушыларының музыкалық мектептердің арнайы курсында осы аспапта ойнауды оқыту әдістерінен бірнеше айырмашылығы бар.

Оқушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты, пианисттік даму міндеттері арнайы курстан гөрі шектеулі, олардың бастапқы музыкалық дайындығының деңгейімен (немесе оның болмауымен). Шектеулі мерзім, фортепиано оқытушыдан оқытудың ең тиімді әдістерін іздестіруді талап етеді. Сабақтар, оқушылар аспапта ойнауды үйреніп қана қоймай, сонымен қатар туындымен жұмыс істеудің қандай да бір тәсілдерінің мәнін меңгеретіндей етіп жасалуы тиіс.

Менің ойымша, үлкен рөл музыкалық талғамды қалыптастыруда оқушыларды кәсіби өнерді дамытудың негізгі көзі болып табылатын халықтық музыкалық шығармашылыққа баулу . Көп жылдық педагогикалық тәжірибе маған қазақ халық әндерін ерте жастан жақын таныстарынан бастаған кезде оқыту сәтті және жылдам қарқынмен жүріп келе жатқанына сендіреді. Музыкалық тілдің ұлттық ерекшеліктеріне үйренген оқушылар ерекше қиындықтарсыз тән ритмикалық айналымдарды, күрделі, аралас және ауыспалы өлшемдерді, халықтық ладалар мен т. б. меңгереді. Оқу материалы ретінде қазақ әуендерін пайдалана отырып, фортепиано бойынша оқытушы оқушылардың патриоттық сезімдерін, өздерінің музыкалық мәдениетіне деген сүйіспеншілігін тәрбиелеу бойынша жұмысты жүргізуге мүмкіндік алады.

Белгілі бір музыкалық аспапта ойнап үйрену балаларғажаңа білім мен дағдыларыдың шеңберін беріп, орындаушылық ынтасын дамытуғакөмектеседі, бұл музыкалық қабілеттің белсенді қалыптасуымен байланысты. Бала еңбірінші музыка сабағына келгенде көздері «оттай жанып», дыбыстардың жаңаәлемінен ғажайыпты күтіп, ең бастысы бұл дыбыстарды өз қолымен шығарып,ойнауды тілеп келеді. Оқытушы оқушының ынтасын әшіріп алмай, оны қолдай білуікерек.өкінішке орай, оқушыға оған түсініксіз талаптар қойыла бастайды: түзу отыр,қолыңды дұрыс ұста, пернені нотада жазылған саусақпен ғана ал, т.с.с.

Біздің талаптарымыздың көбі баланың аспапта ойнау қуанышы мен еңбектену міндетінөзара қарама-қайшы қойып, ынтасынжоғалтып тастайды.Тұлғаның дамуын дәуір контекстінен тыс қарамау керек, және де өмір ағымы дақазір мүлдем бөлек. Қоғамның әлеуметтік құрылымында өзгерістер пайда болды,музыкалық әуестікті қайта бағалау орын алды, яғни жасөспірімдердің қызығушылығыөзгерді. Педагог жаңа ағымдар туралы хабардар болып, классикалық музыкада ғанаемес, сонымен бірге заманауи музыка туралы да ортақ тіл таба білуі керек.Музыкалық білімдегі заманауи үрдіс баланың жеке басына, оны музыкаменқарым-қатынас кезінде білім беру мен дамытуға, тәрбиелеуге негізделген. өнерге оқуүрдісі кәсіби білім мен дағдылармен қоса, оқушы өзінде шығармашылық қасиетін дедамытуға негізделуі қажет.

Оқытушы дәстүрлі әдістемеге тән тек классикалықүлгідегі білім мен тәжірибені ғана үйретіп қоймай, сонымен бірге, балалардыңшығармашылық тәсілдерінің барлығын меңгеруіне, жеке қасиеттерін дамытуғабағытталған инновациялық әдістерді де қолдануы аса қажет. Кіші жастағы балалар өте шапшан немесе жай болуын ескере отырып, оларға жасерекшелітеріне, ойлау деңгейіне және физикалық дамуына сай болу керек. Берілгенматериалды меңгеру дәрежесіне және біртіндеп күрделендіруге негізделіп, олардыоқытудың үрдісін құру қажет. 6-7 жастағы балалар ойларын бір нәрсеге көпшоғырландыра алмайтындығын, ал олардың жады бірқилы екендігін (негізгі бөлігінеріксіз зейін және еске сақтау орын алады) оқытушы үнемі есінде сақтауы қажет.Сондықтан тапсырмаларды ойын түрінде берілсе, ол сабақ барысында баланыңзерікпеуіне әсер етеді, ал сан түрлі тапсырмалар баланың қызығушылығын арттыру үшін аса қажетті элемент болып табылады.Осы жастағы балалардың тағы бір ерекшелігі, жаңа нәрсені жеңіл қабылдап, сабақта жаттағанын жылдам ұмытып қалады. Сондықтан әткен тапсырмаға үнеміқайтып оралып отыру қажет. Сонымен қатар, баланың ойлану шапшаңдығы ересекадамға қарағанда мүлдем бәлек, ол баяу ойланады.

Осыдан келіп, баланы асықтырғанкезде, жылдам реакцияларға мәжбүрлеу жағымсыз салдарға әкеледі, яғни,мазасыздық, кейде тіпті, үрей туғызады.Балалар психологиясына тән

тағы бір ерекшелік – нақты образдармен ойлау.Баланың қабылдауына абстрактілі болып келетін музыкалық терминдер ментәсілдерді балаға жақсы таныс құбылыстардың мысалында түсіндіру керек.Орта буын сыныптарына келетін әтпелі жас кезеңі ерекше назар аударуды қажететеді. Осы кезде балалық күйден ересек шаққа ауысу болады. Ол психикалықпроцестердің қайта құрылуымен байланысты болып келеді. Сонымен бірге,жасәспірімнің физикалық дамуының факторларын да ескеру керек. Жылдамфизикалық әсу кәбінде жүрек-қантамыр жүйесінің дамуының біркелкі болмауынаәкеледі. Ішкі секреция бездердің (қалқанша бездер) қызметінің өзгеруі ерекшеәсерленгіштікті, қозғыштықты, сезгіштікті тудырады. Осы жастағы балалардакәпшілік алдында жақсы жаттаған шығармаларын орындауда, метроритмикалықтұрақсыздықтар байқалады. Бір оқушылар шығарманың екпінін жылдамдатуға әуеснемесе қисынсыз жылдам екпін алса, енді біреулері жылдам шаршағыш, сылбыр,енжар, ұмытшақ болады. Бұл кезеңде шығармашылыққа деген қызығушылықтөмендеп, керісінше білім алуға, ересек адамдардың әлеміне қосылу ынтызарлығыарта түседі, оқытушы үйреншікті әдістерін әзгертіп, ықпал етудің жаңа формаларын,тәсілдер мен әдістерін таба білуі керек.

Бұл кезеңдегі барлық қиындықтаржасөспірімдерді оқытуда назардан тыс қалдармайтын психологиялық факторларментүсіндіріледі: психологиялық дамудың жоғары деңгейін, оқушының жаңа тұлғалыққасиеттерін қалыптастыру.Жоғарғы сыныптарда оқушының дүниетанымы, оның «мен» руханилығы белсендіқалыптасады. өмірлік тәжірибе мен жағдайлар, алған білімдері жасөспірімдіқоршаған әлемді және әзінің ондағы орнын ұғынуына түрткі болады.Жас ерекшелігі психологиясын ескере отырып оқушыларға түсінікті деңгейдежұмыс әдістерін жетілдіру бүгінгі күнде педагогикалық әзекті мәселе болып отыр.

Заманауи педагогика оқытушы мамандығына жоғары талап қойып отыр.Сезімтал педгог ең алдымен баланың күрделі психологиясын жақсы білуі керек.Себебі, дәл сол адам, баланың жеке басында болашақта музыкаға деген қандайұстаным алатынын белгілеп, іргетасын қалайды. Оқытушының балаға ықпал ететінкүшті білім берудегі маңызды фактор болып табылады. Қалыптасқан жеке тұлғаретінде оқытушыға жауапты рәл беріледі, себебі, ол кәбінде, бала әміріндегі тұңғышмұғалімі болып табылады. Фортепиано сыныбының оқытушысы тілдесудің жоғарғымәдениетіне, бай да «иілгіш қиялға» ие болып, оқушының фортепиано аспабында ойнаудағы қиындықтарымен сол қиындықты жеңе білуіне және мақсатына қолжеткізуіне ықпал етудің іс-әрекеттері мен әдістерін таба білуі керек.

Репертуар таңдауда да кәбінде оқушының мінез-құлқын психологиялықұйымдастыруға бағыттауға негізделуі керек. Оқушының мүмкіндігін ескермей,қарқынды екпінмен «алдыға сүйреу» үрдісі әдеттегі қателік болып табылады. Оның салдары психологиялық соққыға әкеледі. Психологияда «уақыт факторы» дегентермин бар – егер бала күрделі деңгейдегі шығарманы орындауға дайын емес болса,үдерісті тездетуге, баланың психикасына зақым келтіруге мүлдем болмайды.Флегматикалық мінездегі балалардың баяулығын жеңу үшін белсендіқозғалыстағы пьесалар ойнату маңызды болып келеді.Ал, қарама-қарсы темпераменттегі балаларға керісінше, ұстамдылықты жәнебайсалдылықты тәрбиелейтін баяу екпіндегі лирикалық сипаттағы пьесаныорындауды ұсынуға болады.Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға тек қызықты материалдарғана емес, сонымен бірге оқытушының баланың табиғи шығармашылық дарынынадеген сенімділігі де ынталандырады. Ізеттілік, жеке басына деген сыйластықатмосферасында оқушы кез-келген міндеттерге жеңіл жетеді. Педагог оқушының өзінің күшіне сенуін қолдап отыру керектігін ұмытпау керек.

Фортепиано сыныбында ойнап үйренуді оқыту адамның жеке тұлғасын жанжақты етеді, оның шығармашылық қабілетін, қиялын, әртістік қабілетін, ой-әрісіндамытады, яғни, кез-келген сала қызметіне маңызды әмбебап қабілеттердіқалыптастырады.

Менің ойымша, оқушылардың техникалық мүмкіндіктерін әдемі, мәнерлі музыкада дамытқан дұрыс, тіпті қолды жалаңаш жаттығуларда емес, балалық шақтан таныс әуендерді ойнатып, олардың алдына бірінші кезектегі міндет ретінде көркемдік ойды құру және іске асыру арқылы жеткізу. Сол арқылы орындаушылық техникамен жұмыс істеуге шығармашылық, бейнелі – эмоционалдық қарым-қатынасқа қол жеткізуге болады.

Одан әрі домбырашы өзінің барлық шығармашылық өмірі концертмейстермен (яғни фортепианоның сүйемелдеуімен) шығармаларды ойнауға тура келеді, және бұл фортепианоның дыбысталу ерекшеліктерін білу және онда ойнай білу қаншалықты маңызды екенін тағы да көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Әл –Фараби Музыканың ұлы кітабы. – Алматы, 1996.
2. Гинзбург Л.С. Заметкиомастерстве. // В сб. Вопросы фортепианного исполнительства. Вып.2. М., 1968.
3. Ғизатов Б. Казахская народная инструментальная музыка. – Алматы, 1988.
4. Кабалевский Д.Б. Рассказы о музыке. – М.: Музыка, 1968.
5. Жәкишева З. Аспаптану. / Монография. – Алматы: «Қазақ тарихы», 2012.

«ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ МӘСЕЛЕСІН ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ»

Тойлыбаева Дина Талғатқызы
«Бизнес және сервис колледжі» КМҚК
Ғылыми жетекшісі:**Какимова Динара Болатбековна**
Семей қаласы, Қазақстан

Аннотация: жұмыссыздық, жұмыссыз жастар, жұмыссыздық деңгейі, халық, мемлекет, мемлекеттік бағдарламалар, жұмыспен қамтылу.

Аннотация: безработица, безработная молодежь, уровень безработицы, население, государство, государственные программы, занятость.

Abstract: unemployment, unemployed youth, unemployment rate, population, state, state programs, employment.

«Мемлекет халықтың әл-ауқатының деңгейін арттыру үшін қаншалықты күш-жігер жұмсаса да, егер әрбір қазақстандық өз тағдырының еңбексүйгіш қожайынына айналмаса, елдегі бар жақсылардың бәрін қадірлеп, оларды одан әрі еселемесе, ол артпайды»

Н.Ә.Назарбаев

Ғылыми тәжірибелік баяндаманың өзектілігі: Жастар арасындағы жұмыссыздық экономикаға әсер етуші өткір мәселе болып табылады. Жұмысқа қабілеті бар азаматтардың екі қолға бір күрексіз жосып жүруі бәрімізді қатты қынжылтады. Жұмыссыз халықтың күнкөріске қаражаты жетпегендіктен әр түрлі физикалық және психологиялық залалдары пайда болады. Жұмыссыздық қылмысқа себеп те, қылмыстың салдары да болып табылады. Жұмыссыздық мәселесінің шешілуі ел экономикасына айтарлықтай жақсы әсер етеді, кедейшілік азайып, халықтың тұрмысы түзеледі.

Ғылыми баяндаманың мақсаты мен міндеттері:

1. Қазақстандағы жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесінің себептерін зерттеу, анықтау.
2. Озық мемлекеттердің тәжірибелерімен салыстыру.
3. Жұмыссыздар санын азайту жолдарын қарастыру.

1. Жұмыссыздық – қоғам өміріне тән құбылыс. Әлем елдерінің қайсысын алып қарасаңыз да, тіпті өркениетті елдердің өзінде жұмыс таппай, сеңделіп жүрген жастар саны аз емес. Жастар арасындағы (15–28 жас) жұмыссыздық біздің елдің ғана емес, дүние жүзі елдерінде қобалжулық туғызып отыр.

Қазақстан Республикасының статистика комитетінің дерегіне сәйкес 2019 жылы III тоқсанда жұмыссыздар саны (табысты жұмысы болмаған, оны үздіксіз іздеген және оған

кірісуге дайын болған 15 және одан жоғары жастағы адамдар) 442,1 мың адамды құрады. Жұмыссыздық деңгейі 4,8% (2018 жылғы III тоқсанда – 4,8%) құрады. Жастар арасындағы жұмыссыздық көрсеткіші 3,4%-ға артқан. Бұл – 84,7 мың адамға тең. 2019 жылдың 3-тоқсаны бойынша қалалық аймақтағы 15 пен 28 жас аралығындағы еңбекке мұқтаж қыз-жігіттер саны 4,3%-ға жетіпті. Ал ауылдық жерде керісінше азайып, 3,2%-ды құраған. Жұмыссыз жастар есебі аймақтарға бөлгенде: Алматы 16,8 мың, Алматы облысы – 8,9 мың, Түркістан облысы – 7,3 мың, Шығыс Қазақстан облысы – 7,1 мың және Нұр-Сұлтан қаласы – 6 мың. Ал жалпы ел көлемінде еңбек етіп жүрген жастар 2,1 млн адам деп көрсетіліп тұр.

Қазіргі нарық заманында жұмыссыз жүру әрбір адамға оңайға тимесі белгілі. Күнделікті жұмысыңмен айналысатын, бар күш-жігеріңді жұмсайтын тұрақты жұмысың болғаны жақсы емес пе?! Жаңа заманның жастары жұмысты жиі ауыстыратыны да белгілі. Олар тұрақсыз келеді ма, көбінесе бір жерде ұзақ уақыт жұмыс істей бермейді. Жиі болмаса да белгілі бір мерзімнен соң жұмыс орнын ауыстыруды ешкім теріс санамайды қазіргі уақытта. Сонымен қатар әсіресе үлкен қалаларда бір жұмыспен, аз жалақымен күн көру де қиын. Біздің еліміздегі жастар арасындағы жұмыссыздық елдегі жалпы жұмыссыздық деңгейі бойынша жоғары көрсеткішке ие болып отыр.

Жастардың жұмысқа орналасуы оңайға шаруа емес, себебі жоғары оқу орнын бітірген жастардың көп бөлігі жұмысқа орналасып кетуі өте қиын. Қолында жоғары білімді дипломы болғанымен, тәжірибенің жоқтығы оларға үлкен кедергі келтіруде. Сондай-ақ түрлі кәсіпорындардың жұмыс орнының қысқаруына байланысты да жұмыссыз жастар саны көбеюде.

«Қазақстаннан кетемін, шаршадым» дейтін жастарда бар. Қаншамасы шетелде оқып жүріп сонда қалып жатыр, қаншамасы жалақы аз, өсуге, мансап құруға мүмкіншілік жоқ деп елден де кетті. Керісінше бір қызығы Қазақстанға келіп жұмыс істегісі келетін шетелдіктер де көп. Олар елімізді зерттеп, жерімізді игергісі келеді, себебі біздің мемлекетімізді үлкен мүмкіндіктер елі деп санайды.

Зерттеу жұмысы барысында анықтағаным біздің жастар көтерме және бөлшек сауда, автокөлік мен мотоцикл жөндеу салаларына қызығушылығы басым екен. Аталған салаларда елімізде жұмыс істейтін жастар 16,5% құрайды. Жастар арасында танымалдыққа ауыл, орман және балық шаруашылығы да ие. Бұл салаларда 276 мың жас жұмыс істейді. Білім саласында еңбек етіп жүрген жастардың саны 229 мың адамды құраса, өнеркәсіпте 221 жас тер төгуде. Сонымен қатар құрылыс саласында да жұмыс істейтін жастардың қарасы қалың. Бұл салада 149 мың жас еңбек етіп жүр.

Тағы да бір ескеретін жағдай жұмыссыздардың көпшілігі мемлекеттік бағдарламалар туралы білмейді екен. Арнайы мемлекеттік бағдарламалар БАҚ-да жарияланып отырады. Сонда да халықтың біраз бөлігінің бұл жайлы білмеуі адамдардың жұмысқа ізденісінің жоқтығынан болып табылады. Мемлекеттегі “Дипломмен ауылға” бағдарламасы бойынша жастарды көбінесе ауылға баруға ұсыныс жасайды. Ал жастар ауылдық елді мекендердегі тұрмыс жағдайына байланысты бұл ұсыныстардан көпшілік жағдайларда бас тартып жатады. Жалақы көлемінің салыстырмалы түрде төмендігі де өтірік емес, бұл аймақтың экономикасына байланысты. Қалыптасқан менталитетке байланысты көпшілік ата-аналар балаларының мамандығы беделді болуы керек деп есептейді. Олар үшін балаларының таңдауы екінші орында, сол себептен де түлектер өзі қалаған мамандық бойынша оқымағандықтан селқостық танытады. Оқыған “беделді” мамандықтары бойынша жұмыс табылмағандықтан басқа жұмыс орындарына бару үшін кәсіби біліктілік жетіспейді. Жұмысы жоқ халық амалсыздан жалдамалы жұмысқа баруға мәжбүр болады, ал мұндай жағдайда жұмысшының жағдайына мән берілмейді және жұмысшы талаптары орындалмайды. Сондай-ақ, жұмыссыздық, күнкөрістің қиындығы кейбіреулерді қылмыс жасауға итермелейді, соның салдарынан қылмыс жасаған тұлғалар абақтыдан жазалау мерзімін өтеп шыққан күннің өзінде оларды қылмыстық ісі үшін жұмысқа да алмайды, ал бұл жұмысыздар санын еселей түседі.

Зерттеу барысында жұмыссыздықтың мынадай өзара байланысты себептерін анықтадым:

- ✓ жұмысыздардың көпшілігі мемлекеттік бағдарламалар туралы білмеуі;

- ✓ адамдардың бойындағы енжарлық пен мемлекеттің қолдауына сенбеушілік;
- ✓ мемлекеттік бағдарламалар бойынша ұсынып отырған жұмысқа барғылары келмейді;
- ✓ жалақы мөлшерінің төмендігі;
- ✓ ата-ананың бағыттауының дұрыс еместігі;
- ✓ жұмыс берушілер талап ететін жұмыс іздеп жүрген азаматтардың біліктілік деңгейі мен жұмыс өтілінің болмауы;
- ✓ жарияланған бос орындар көбінесе жұмыссыздардың еңбек жағдайлары мен төлеміне, әлеуметтік кепілдіктердің болмауы;
- ✓ қылмыс салдарынан.

2. Озық мемлекеттердің тәжірибелерімен салыстыру үшін 2019-2020 жылдар аралығындағы дүние жүзі елдерінің жұмыссыздық көрсеткіштерін қарастырдым. Ондағы жұмыссыз адамдар аз Катар, Камбоджа, Беларусь, Мъянма, Таиланд сияқты мемлекеттердің экономикаларын зерттедім. Белгілі болғандай бұл мемлекеттердің кейбірінің экономикасы айтарлықтай жоғары деңгейде емес: біреуінде адамдар жұмыспен толықтай қамтылса да, орташа жалақы мөлшері өте төмен. Ал кейбірінде сырттан келген мигранттар есебінен халық жұмысқа орналастырылған деп есептеледі, ал шын мәнінде елдің өз азаматтары жұмыссыз. Кейбір мемлекеттердің жұмыссыздар туралы ақпараттары шындыққа сай келмейді.

Дүние жүзі бойынша алдыңғы қатарлы АҚШ, Жапония сияқты мемлекеттердің өздерінде жұмыссыздық көрсеткіші аз емес. Жапония мемлекетінен өмір бойына жалдау формасы сияқты өзгешелік байқадым. Бұл жұмыс орнының тұрақтылығына септігін тигізеді.

3. Мемлекетіміз жұмыссыздықты жою үшін түрлі бағдарламалар мен түрлі әлеуметтік көмектер арқылы халыққа көмектесуде. 2019 жылғы І-тоқсан қорытындысы бойынша 15 және 28 жас аралығындағы экономикалық тұрғыдан белсенді жастардың үлесі 2 168,9 мыңды, оның ішінде жұмыс күші құрамына жатпайтын 2 085 мың адам жұмыспен қамтылған. Жұмыспен қамтылған жастардың арасында 1 592,6 мың адам немесе 76,4% жалдамалы жұмыскерлер, 492,4 мың адам немесе 23,6% өзін-өзі жұмыспен қамтығандар.

Экономиканың салалары бөлісінде, жұмыспен қамтылғандардың қатарынан ең көбі – 401,7 мың адам (19,3%) сауда мен қызмет көрсету саласында, 240,5 мың адам (11,5%) – білім саласында, 233,6 мың адам (11,2%) – ауыл шаруашылық саласында жұмыспен қамтылған. Ал өндірісте 231,5 мың адам (11,1%) жұмыс жасайды.

Еңбек нарығын дамыту және халықтың өмір сүру деңгейін арттыру бойынша қосымша шараларды қабылдау мақсатында Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы іске асырылуда. «Атамекен» ҰКП колледждерінде және оқу орталықтарында қысқа мерзімді курстарда қосымша біліктілік пен біліктілікті алуға 7,7 мың адам оқытылды. «Бастау-Бизнес» жобасында бизнестің негіздеріне оқытуға 4,8 мың адам қамтылды 505 адам микрокредит алды, 328 адам грант алды. Елдің өңірлерінде жұмыс күші тапшы өңірлерді толтыру үшін, 2019 жылдың 6 айы ішінде 95 еңбекке қабілетті отбасы мүшелері қоныс аударды, олардың 73-і жұмысқа орналастырылды.

Барлығы 2019 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша Бағдарлама шеңберінде мемлекеттік қолдау шараларымен жастар арасынан 95 мыңнан астам адам қамтылды, олардың 82 мыңнан астамы немесе 86% жұмысқа орналасты.

Яғни мемлекет тарапынан қолдау жоқ емес бар, бірақ оны жастарымыздың көбі ізденбейді, білмейді, не болмаса толық түсініп, оның нәтижесін түсіне бермейді екен.

Әрбір жас маман мемлекет ұсынған келесі бағдарламалар мүмкіншіліктерін анықтап, зерттеп өз пайдасына қолдана алса, менің ойымша жұмыссыздар саны сәл болса да азаяр еді, олар:

1) Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы
2) Техникалық және кәсіптік білім беру және қысқа мерзімді кәсіптік оқытуды қамтамасыз ету;

3) Жаппай кәсіпкерлікті дамыту;
4) Жұмыспен қамту және еңбек ұтқырлығын арттыру арқылы еңбек нарығын дамыту.
5) Қайта даярлау және біліктілігін арттыру үшін еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтар бойынша қысқа мерзімді кәсіби оқыту курстары
6) «Атамекен» ҰКП «Бастау-Бизнес» жобасы бойынша микрокредиттеу және кәсіпкерлікті дамыту арқылы жаппай кәсіпкерлікті дамыту
7) «Мәңгілік ел жастары - индустрияға!» («Серпін») жобасы
8) «Жастар – ел тірегі» бағдарламасы
9) «Жас маман» жобасы
10) «Жас кәсіпкер» жобасы

Қорытынды

Жұмыссыздық мәселесінің себептері жұмыссыздардың көпшілігі мемлекеттік бағдарламалар туралы білмеуі, адамдардың бойындағы енжарлық пен мемлекеттің қолдауына сенбеушілігі, мемлекет ұсынып отырған жұмысқа барғылары келмеуі, ата-ананың бағыттауы (көптеген ата-аналар баласының беделді мамандықта оқығанын қалайды, осы себептен тұлға өзі қалаған мамандық бойынша білім алмағандықтан, бітірген мамандығы бойынша жұмыс істегісі келмеуі), жұмыс берушілер талап ететін жұмыс азаматтардың біліктілік деңгейі мен жұмыс өтілінің болмауы, жарияланған бос орындар көбінесе жұмыссыздардың еңбек жағдайлары мен төлеміне сай келмеуі, әлеуметтік кепілдіктердің болмауы. Шет ел тәжірибесіне келсек, АҚШ пен Жапония мемлекетінің озық тәжірибелерін алуға болады. Себебі бұл екі мемлекет те индустриясы және инфрақұрылымы дамыған мемлекет. АҚШ-та, негізінен, жұмыссыздық бұрыннан бері кәсіпкерлік саласы арқылы реттеледі. Бұл сала Қазақстанда енді ғана дамып келеді. Қорытындылай келе, мынадай ұсыныстарым бар:

1) Жоғары және кәсіптік орта оқу орындарында өтетін тәжірибелер теорияға қарағанда көбірек болса мамандардың кәсіби біліктілігі артады.
2) Оқу барысында өткен өндірістік тәжірибелер студенттерге еңбек кітапшаларын ашу арқылы тәжірибе ретінде жазылып отырса мамандарда тәжірибе көбейер еді.
3) Мемлекет тарапынан ашылатын өндірістік кәсіпорындар қалалар мен аудандарда да ашылса, жұмыссыздық мәселесі біркелкі шешіледі.
4) Өзіміздің жас кәсіпкерлерді, ғалымдарды, өнертапқыштарды қолдаса.
5) Мемлекет жалпы жалақы мәселесін көтеру керек.
6) Сонымен қатар Қазақстанға тек біздің азаматтардың қолынан келмейтін нәрселерді білетін инвесторларды ғана шақыру керек деп есептеймін.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.https://www.enbek.gov.kz/kk
2.http://stat.gov.kz/
3.orleu-edu.kz
4.kk.wikipedia.org,
5.www.aikyn.kz

УДК 94(574)

САДЫҚБЕКОВ САПАРБЕК ТАҒДЫР ЖӘНЕ ТАҒЫЛЫМ

Токжигитова Майра Ажимухамбетовна
ОҚМПУ, PhD докторантура 1 курс
Шымкент, Қазақстан

«Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де,
болашақтың дидарын көзге елестету
үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек»
Н. Ә. Назарбаев

Қазақ халқының бостандығы мен тәуелсіздігі үшін өз өмірін сарып еткен қазақтың адал азаматтарының қатарында болып, бар болғаны 35 жыл ғана ғұмыр кешкен, соған қарамастан елі үшін, халқы үшін аянбай күрес жүргізіп, Қазақстанның көптеген қалаларында жауапты қызметтер атқарып, жазықсыз жазаланғандардың бірі, жалындап туған халқының біртуар ұлы Садықбек Сапарбеков болатын. Қазақ елінің тәуелсіздік алуымен дербес ел болуы, халқымыздың аршылмай, ашылмай жатқан тарихын қайта қарап таразылауға мүмкіндік жол ашты. Тарих қашанда әділ. Ол қай уақытта болсада, сол кезеңге өзінің дұрыс бағасын береді. Тоталитарлық саясаттың жүргізілуінен халқымыз өзінің қаншама адал азаматынан айрылды. Оның дәлелі қазақ интеллигенциясының көрнекті өкілдерінің жазықсыз жала жабылып атылғаны, қудаланғандары архив құжаттарынан айғақ. Бұл әрине қазақ халқы үшін орны толмас қасірет, қайғы.

Халқымыздың біртуар ұлы, елінің бағына туған озық ойлы, алғыр азамат – Садықбек Сапарбеков. 1902 жылы Қызылорда облысының Жаңақорған ауданындағы Балапантөбе деген жерде дүниеге келген. Әкесі кедей шаруа болған. Жастайынан зерек болып өскен Садықбекті орыс класына береді. Ол мұнда 1912-1917 жылдар аралығында тәлім-тәрбие алады. 1919 жылға дейін Ақмешітте (қазіргі Қызылорда) орыс мектебінде білімін жалғастырады. Осы кезеңде ата-анасынан бірдей айырылып 1918-1919 жылдары Қызылордада балалар үйінде тәрбиеленеді [1].

1917-1919 жылдар аралығында білімін көтере жүріп Ақмешіттегі большевиктік ұйымдарға қатысып, жаңа өмір жолына түсе бастады. Жас жігіттің ерекше қабілетін сол кезде-ақ байқаған аға буын өкілдері Ақмешіт уездік-қалалық комитетінің шешімімен оны Ташкентте жаңадан ашылған үгітші-ұйымдастырушылардың қысқа курсына оқуға аттандырады. Жақсы үлгеріммен аяқтады. Түркістан өлкелік партия комитеті Мәскеудегі Я.М.Свердлов атындағы коммунистік университеттің қысқа мерзімдік курсына ел ішіндегі 35 кісіні оқуға жіберіп жатқанда, сол құрамға Садықбекте ілініп, комсомол бөлімінде оқыды. 1920 жылдың күзінде оқуды үздік аяқтап, Ташкентке оралады да, жастар арасындағы ұйымдастырушылардың бірі болып қызметін бастайды.

1920-1923 жылдар аралығында қабілетті жас Түркістан өлкелік партия комитеті жанындағы партия мектебінің комсомол бөлімін басқарды. Сонымен оған Алматы, Жетісу облыстық комсомол комитетінің хатшысы қызметкерінде қоса атқаруға тура келді. Садықбектің шын жарқырап көзге түсуі осы кезеңдер болғаны анық. Өйткені ол бір емес, бірнеше жауапты қызметтерді қатар алып жүре алды, бәріне де уақыт таба білді.

Осы жылдар ішінде С.Сапарбеков көрнекті комсомол қайраткері, жақын досы Ғ.Мұратбаевпен қоян-қолтық араласты. Екеуі бірлесе отырып, шығыс жастарына жол –жоба ұсынды. Зейінді балаларды дереу қамқорлыққа алып тәрбиеледі.

С.Сапарбеков 1923 жылдың аяғында жоғарғы органның арнаулы шешімімен біріңғай партиялық қызметке ауысады. Әуелі Сырдария облыстық партиялық бақылау комиссиясы коллегиясының мүшесі және Қосшы облыстық комитетінің хатшысы болып жұмыс жасайды.

1924 жылы Ташкент уездік партия комитеті ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі қызметіне жоғарылатады. 1925 жылдың жазында демалысқа өз еліне оралған Садықбекті қазақ өлкелік партия комитеті оқуға жібермей, қызметке алып қалады. Бұл-сол кездегі көрнекті партия қайраткері, өлкелік партия комитетінің екінші хатшысы Сұлтанбек Қожановтың шешімі болатын. 1926 жылдың қыркүйегінде Ақмола губерниялық партия комитеттінің екінші хатшысы қызметіне аттандырды. 1927 жылы өлкелік партия комитетінің үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі әрі бюро мүшесі болып тағайындалды. Ол бұл қызметте 1929 жылды аяғына дейін отырады. Ф.И.Голощекинмен қоян-қолтық жұмыс істеуіне, тіпті оның қитұрқы істеріне де лажсыз көнуіне тура келді. Жастайынан жаңа істерге араласып шынығып өскен Садықбек Ф.И.Голощекиннің ығында мүлде кетпейді. Оның жүргізіп отырған саясатына әділ баға бере білді. Мұны жазушы С.Мұқановтың «Есею жолдары» атты кітабындағы («Өмір мектебі», 3 том) берген бағасынан анық аңғаруға болады. С.Сапарбековтың жазушы С.Мұқановпен арасындағы кітапта сұрақ-жауаптасуынан байқалып тұрғанындай, оның өз ұстанымы, өз ойы, дұрыс бағыты болғаны айғақ. Айталық, С.Мұқановқа ақылын айтып, «сен Голощекинмен тістесіп қайтесің, оданда уақытша болса да бой тасалай тұрғаның жөн» деп, Мәскеуге оқуға жіберуі – ерлікке байлайтын іс [2].

Қайраткер- азамат 1929 жылдың аяғында Ақмола округтік партия комитетінің хатшысы болып тағайындалып, екі жыл табан аудармай қызмет етеді. Бірік бұл жылдары елдегі жағдай өте ауыр болатын, қай басшыға да жеңіл тимеген уақыт еді. Ауыл шаруашылығын ұйымдастыру барысында орын алған кейбір жағдайлардың салқынымен Садықбек қызметінен төмендетіліп, 1931 жылы Қарсақпай аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметіне ауыстырылды [3].

Осында Қаныш Сәтбаевпен тығыз араласып, үлкен Жезқазған мәселесін, тағы басқада таукен шаруаларын көтерісуге жәрдемдеседі. Мысалы, 1931 жылдың көктемінде Қ.Сәтбаевтің ұсынысымен Садықбек Қарсақпай аудандық «Қызыл кенші» газетін (екі тілде) шығаруды қолға алды. Газет кеншілерге рух беретін, жаңа істерге жігерлендіретін басылым болды. Басылымның аяғынан тік тұрып кетуіне сол кездегі «комсомол ақыны» Ә.Тәжібаев тікелей атсалысты [4].

1933 жылдың ортасында С.Сапарбеков Қызылорда уездік партия комитетінің бірінші хатшысы қызметіне ауыстырылды. Ал, 1935 жылдың аяғында ол республика кәсіподақтары кеңесінің төрағасы қызметіне тағайындалды.

С.Сапарбеков тек қана комсомол, партия қайраткері болып қалған жоқ, ол сонымен қабат қазақ халқының іргелі ел болуы үшін қай салаға да, қай іскеде белсене кірісіп, жанын сала еңбек етуден бас тартпаған. Алғыр азамат көп нәтижелі іске басшылық етті, ілгері ізденімдерге негіз қалады.

Осындайда еске түседі, 20-30 жылдардағы партия қайраткерлерін бүгінгі күн көзімен бағалап, ісінен әйтеуір бір кінәрат тауып, дереу күйе жағып қаралай беру дұрыспа өзі?! Мұны тоқтала сөз ету себебіміз – соңғы жылдар көлеміндегі С.Сапарбековке қатысты деректер «ол кәмпескені жақтады, тыныш жатқан елді дүрліктіруге атсалысты» деген пікірлердің баспасөз беттерінде қылаң беруі. Садықбек 1933 жылдың ортасында Қызылорда ауданында бірінші хатшы болып тағайындалған соң, желтоқсан айында кезекті партия конференциясын өткізді. Конференцияны қорытындылаған сьзінде 1929 жылғы кәмпеске кезінде расымен асыра сілтеу болғанын, сол кездегі бірінші басшы (Голощекинді айтады) қандайда бір сынды дұрыс қабылдамай, тіпті ондай пікірлерді мүлдем айтқызбағанын мәлімдеді. Демек, ол өз ісіне де сын көзбен қарай алған қайраткер. Өзін-өзі сынай білу де бір ерлік.

С.Сапарбеков 1937 жылдың қараша айына дейін, яғни, «халық жауы» деген жалған жалаға ілігіп, ұсталып кеткенше республиканың бірқатар облыстарына басшы жұмыстар атқарды.

Садықбек жас кезінен бастап- ақ мерзімді басылымдарға жиі араласып, мақалалар, мәселелер жариялатып отырған. Ол көкейдегі көрікті ойды қалың бұқара халыққа жеткізудің бірден бір төте жолы баспасөз екенін жақсы түсінген. 1930-1936 жылдары оның ойлы материалдары «Еңбекші қазақ» (қазіргі «Егемен Қазақстан»), «Советская степь» (Қазіргі «Казакстанская правда») газеттерінде жиі-жиі жарық көрді. Әдебиет әлеміне де атбасын бұрып, сол кездегі қазақ әдебиетінің ірі-ірі тұлғаларының еңбектеріне рецензиялар жариялап, әдеби

ағымға үн қосты. Осының бірден –бір дәлелі – 1934 жылы С.Сейфуллиннің әдеби еңбегінің жиырма жылдығы тойланып жатқанда «Еңбекші қазақ» газетінде «Біздің Сәкен» атты терең мазмұнды, ойлы мақаласын жариялауы.

Туған халқына ісімен ғана емес, қаламымен де қызмет етуді ойлаған қайраткер бірнеше кітаптар да жазды. Мысалы, ол 1928 жылы «Мәдениет майданындағы міндеттеріміз» деген жеке кітапша түзіп, жарыққа шығарды [5].

Ендігі міндет сол құнды дүниелерді жинастырып, туған халқына танымал болмақ.

Садықбек Сапарбеков 1937 жылы жазықсыз «халық жауы» болып тұтқынға алынды. 1938 жылы Алматыда ату жазасына кесілді [6].

Елін сүйген азаматтың есімі ел есінен ешқашан шықпайды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Ш.Қ.С.Қ.С.М. КП №286/3
2. Ш.Қ.С.Қ.С.М. КВФ № 49/128 Статья Кульжия Жидекова «Полвека забвения» «Вечерная Астана» №132
3. Ш.Қ.С.Қ.С.М. КП №286/4
4. Тағдыр және тағылым [Мәтін] / Б.Жұмат.// Егемен Қазақстан. – 2013 – 26 қыркүйек. – 8 б.
5. Ш.Қ.С.Қ.С.М. КП №286/4

ОӘЖ: 576.8:547.96 (045)

БРУЦЕЛЛАНЫҢ РЕКОМБИНАНТТЫ ПРОТЕИНДЕРІНІҢ ИММУНОГЕНДІК БЕЛСЕНДІЛІГІН АНЫҚТАУ

Төленгітова Айза Нұрланқызы магистрант
Сұраншиев Жанболат Әміреұлы в.ғ.к., доцент
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Бруцеллез - ең көп таралған зоонозды инфекциялардың бірі, ол адамдарды мүгедектікке әкеліп, мал шаруашылығына үлкен экономикалық зиянын тигізеді. [1, 24 б.]. Қазіргі таңда Қазақстанда бруцеллез балауында түрлі серологиялық тесттер, атап айтқанда, роз бенгал сынамасы (РБС), агглютинация реакциясы (АР), комплементті байланыстыру реакциясы (КБР), иммунды ферменттік талдау (ИФТ) кеңінен қолданылады. Осы серологиялық тесттер арасында ИФТ әдісінің сезімталдығы мен телімділігі жоғары болып саналады [2, 377 б.]. Соңғы уақытта диагностикалық тәжірибеде ИФТ әр түрлі нұсқаларын қолдануға негізделген тест-жүйелер бар, аталмыш әдісті жүргізу кезеңдері автоматтандырылған [3, 26 б.]. Рекомбинантты протеиндер ауруларды емдеу және балау жұмыстарында кеңінен қолданылады. Қазіргі уақытта *Brucella*-ның рекомбинантты протеиндерін алуға, олардың антигендік және иммуногендік қасиеттерін зерттеуге қатысты көптеген жұмыстар белгілі [4, 326 б.]. Алайда, *Brucella*-ның рекомбинантты протеиндерінің иммуногендігі мен антигендігі әлі күнге дейін аз зерттелген антигендер қатарына жатады.

Зерттеу жұмысының басты мақсаты *Brucella*-ның *Omp19* және *Omp25* рекомбинантты протеиндерінің иммуногендік белсенділігін салыстыра отыра зерттеу болып табылады.

Зерттеудің бастапқы кезеңінде қолданылғалы отырған *Omp19* және *Omp25* рекомбинантты протеиндерінің концентрациясы Бредфорд әдісі бойынша анықталды [5, 248 б.]. Жүргізген зерттеу нәтижесінде *Omp 19* антигенінің құрамындағы протеининнің мөлшері 500 мкг/мл, *Omp 25* антигенінің құрамындағы протеинін мөлшері небары 320 мкг/мл болды.

Зерттеулеріміздің келесі кезеңінде зертханалық ақ тышқандарды *Brucella*-ның протеинді антигендерімен иммундеу жұмыстары жүргізілді. Бұл мақсатта 2 топ зертханалық ақ тышқандар қолданылды. Әрбір топ 3 зертханалық ақ тышқаннан тұрады. Бірінші топтың жануарлары *Omp19*, екінші топ - *Omp25* рекомбинантты протеиндерімен иммунделді. Бір тышқанды бір рет иммундегуге 0,025 мг протеин жұмсалды. Иммундеу келесі сызба-нұсқа

бойынша жүргізілді: 1-ші күні толымсыз Фрейнд адъювантымен араластырылған антигендердің 0,1 мл-і жануарлардың тері астына егілді. Ал 8, 15, 22-ші күндері фосфатты тұз ерітіндісімен араластырылған 0,2 мл протеиндік антигендер зертханалық ақ тышқандардың құрсақ қуыстарына енгізілді. Тышқандарды жаппай қансыздандыру жұмыстары тәжірибенің 29-шы тәулігінде іске асырылды. Әрбір иммунизациядан кейін және жаппай қансыздандырар алдында жануарлардың құйрық қан тамырларынан қан алынып отырылды.

Brucella-ның протеинді антигендерінің иммуногенділігін анықтау үшін иммунологиялық реакцияларға арналған полистиролды планшет (*Thermo Fisher Scientific,* АҚШ) шұңқыршалары зертханалық жануарларды иммундеуде қолданылған *Brucella*-ның протеинді антигендерінің pH-ы 9,6 болатын бикарбонатты буферіндегі сұйылтымдары 0,005 мг/мл концентрациясында жеке-жеке сенсибилизацияланып, 18 сағат бойы 4°С температурада инкубацияланды. Одан кейін планшет шұңқыршалары pH-ы 7,2–7,4 болатын, твин-20 қосылған 0,01М фосфатты тұз ерітіндісімен бірнеше рет шайылды. Ары қарай зерттеуге алынған гомологиялық қан сарысулары үлгілері мен бастапқы иммундеу алдында бақылау ретінде алынған негативті қан сарысуларының үлгілері 1:50-ден 1:638400 аралығында твин-20 қосылған 0,01М фосфатты тұз ерітіндісімен сұйылтылып, планшеттер 1 сағат бойы 37°С температураға қалдырылды. Планшетті жоғарыда көрсетілгендей қайтадан жуып, оның шұңқыршықтарына пероксидазамен таңбаланған тышқандардың иммуноглобулиндеріне қарсы антиденелерді – конъюгатты (Sigma-Aldrich, АҚШ) құйып, 1 сағат 37°С-та ұстадық. Антиген – антидене иммунды кешенімен байланысқа түспеген конъюгаттан арылу үшін планшет шұңқыршықтары твин-20 қосылған 0,01М фосфатты тұз ерітіндісімен бірнеше рет шайылып, олардың әрқайсысына субстрат ерітіндісі – ортофенилендиамин (Sigma-Aldrich, АҚШ) құйылды. Планшетті бөлме температурасында, қараңғы жерде 3-5 минут ұстағаннан кейін шұңқыршаларға тең көлемде 2М күкірт қышқылын қосу арқылы реакция тоқтатылды. Реакция нәтижелері 492 нм толқын ұзындығындағы спектрофотометр (Bio-Rad 680, АҚШ) көмегімен анықталды. Оң нәтиже ретінде 1:50 сұйылтылымындағы негативті бақылау қан сарысуының оптикалық тығыздығынан (ОТ) екі есе немесе одан да көп ОТ көрсеткен қан сарысуының сұйылтымдары алынды.

Зерттеу нәтижелерінде алынған көрсеткіштердің негізінде, бруцеллалардың протеиндік антигендерінің әрқайсысы түрлі дәрежедегі иммуногендікті көрсетіп отыр. Мысалы, *Omp19* рекомбинантты протеинімен иммунделгеннен зертханалық жануарлардың қан сарысуларының құрамындағы түзілген антиденелер 1:6400-1:12800 аралығындағы титрді құраса, *Brucella*-ның *Omp25* рекомбинантты протеинімен егілгендерінде көрсеткіш 1:12800-1:25600 аралығындағы титрге тең болады.

Алынған нәтижелерге талдау жасай келе, *Brucella*-ның *Omp19* және *Omp25* рекомбинантты протеиндері ақ тышқандардың организмінде бруцеллаларға телімді антиденелердің айтарлықтай деңгейде синтезделуіне мүмкіндік беретіндігі айқындалып отыр.

Әдебиеттер тізімі:

1. Иванов Н.И. Состояние учения о бруцеллезе и мерах борьбы с ним // Ж.Ветеринария (Каз.). – 2011 – №3(19). – С.24-36.
2. Al Dahouk S., Tomaso H., Nöckler K., Neubauer H., Frangoulidis D. Laboratory-based diagnosis of brucellosis – a review of the literature. Part II: serological tests for brucellosis // Clin. Lab. – 2003. – Vol.49. – P.577-589.
3. Плотникова Э.М., Салмаков К.М., Иванов А.В. Иммуномониторинг бруцеллеза животных // Ж. Ветеринария. – 2010. – №5. – С.26-30.
4. Ж.Ә. Сұраншиев, А.Қ. Бұлашев, Б.Қ. Іңірбай *Brucella* протеиндерінің иммунореактивтік қасиеттерін зерттеу // Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері Т.М. Досмұхамбетовтың 70 жылдығына орай ұйымдастырылған «Ғылым, Өндіріс, Бизнес: «Байсерке-Агро» Агрохолдингі үлгісіндегі аграрлық сектордың қазіргі жағдайы мен инновациялық даму жолдары», атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның еңбектер жинағы. 4-5 сәуір 2019 ж. Алматы, 4-5 сәуір 2019. Том 4, С. 326-331.
5. Bradford M.A. Rapid and Sensitive Method for the Quantitation of Microgram Quantities of Protein Utilizing the Principle of Protein-Dye Binding // Analytical Biochemistry. – 1976. – Vol.72, – P.248-254.

УДК 371

ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Турысбекова Венераш Мукашевна
КГУ Детский дом «Асем»
г. Караганда

Воспитание детей в современном мире одна из серьезных задач, которая требует пристального внимания всего нашего общества. Ведь в наш век высокоскоростных технологий, информационной загруженности, категорической нехватки свободного времени, зачастую, основная масса детей предоставлена самим себе. Если много лет назад родители, бабушки и дедушки совместно занимались воспитанием детей, прививали им какие-то нравственные качества, то в настоящее время все обстоит иначе. Взрослым некогда заниматься детьми… Современное общество диктует свои законы. Сейчас многие родители работают по выходным, а их дети в это время предоставлены сами себе, а развитие детей дошкольного возраста во многих семьях сведено на нет. Вот и получается, что ни в будние, ни в выходные дни родители не могут уделить должного внимания ребенку и его проблемам. Поэтому дети уже с младшего возраста ищут себе развлечения в интернете, а там очень много ненужного для развития ребенка. В подростковом возрасте дети очень подвержены влиянию общества, поэтому попадая в «плохую» компанию даже самый хороший ребенок может наделать много глупостей.

ольшинство современных родителей отстранилась от воспитания детей, они ограничиваются лишь материальным обеспечением детей, упуская при этом духовно-нравственную сторону, теплоту и заботу, то самое главное, что должна давать семья ребенку. Дети в основном всегда копируют поведение своих родителей, впитывают как губка все то, что видят в семье. Многие родители считают, что воспитанием детей должна заниматься школа. Это самое глубокое заблуждение, потому что воспитание начинается с первого дня появления ребенка на свет, в первую очередь в семье, а уже потом уже в детском саду, в школе. Ведь это длительный процесс, который требует совместных усилий родителей и педагогов. Только в этом случае, возможно, достичь каких-то положительных результатов. Но в настоящее время, что довольно печально, большинство родителей дает детям полную свободу во всем. Пытаясь защитить детей от строгих учителей в школе, от докучающих соседей, сверстников, учат детей быть «смелыми», никого не бояться, давать везде отпор, напоминать учителям о своих правах, забывая при этом научить детей выполнять свои обязанности. Самое элементарное, родители не прививают детям уважения к окружающим, культуру поведения, общения, наоборот, напоминают об ответственности учителя за их ребенка.

Все это к тому, что воспитание начинается в семье, родители учат детей говорить о своих правах, но не все учат соблюдать правила и законы, быть дисциплинированными и послушными. Это, казалось бы, такие мелочи, но как говорится, из мелочей строится наша жизнь. А прожить достойно свою жизнь, при этом всегда оставаться человеком, во всех смыслах этого слова не всегда и всем удается. Поэтому пока не поздно, необходимо искать пути решения этих проблем. Ведь дети – это будущее нашего общества. И самая первая инстанция – семья, родители, люди которые несут ответственность за будущее своих детей, а значит и за будущее нашего государства.

Работая на протяжении многих лет в детском доме, с детьми, оставшимися без попечения родителей, хочу сказать, что в детском доме ребята растут как в большой семье дружные, сплоченные, трудолюбивые, ответственные, которые знают, что такое дисциплина, порядок. В детском доме созданы все условия для полноценного проживания и развития воспитанников. Стараемся поддерживать в детском доме атмосферу домашнего уюта и теплоты, чтобы воспитанники чувствовали себя полноценными гражданами нашего общества. Конечно, ничто не может заменить внимания и заботы родителей, это то, что болезненно переживает каждый человек, потерявший родителей, оставшийся без их попечения. Но если вернуться к теме воспитания современных детей, можно заметить, что внешне наши воспитанники не

отличаются от детей, воспитывающихся в семье родителями. К примеру, выезжая с детьми в детские оздоровительные лагеря, где помимо воспитанников детских домов отдыхают и ребята из семей, которых отправляют родители, видишь, что основная масса детей – это избалованные, ни к чему не приученные дети. Если у наших воспитанников хорошо развиты навыки самообслуживания, они могут содержать свою комнату в чистоте и порядке, складывать красиво вещи, то «домашние» дети привыкшие, что за них все делают родители, приводят в ужас весь технический персонал. Ни вожатый, ни педагог или кто-то другой ничего не могут поделать, потому что бдительные родители строго следят за происходящим, находясь постоянно на связи. При этом не все родители осознают, что излишняя опека вредит, что ребенка надо научить трудиться, быть самостоятельным, уметь отвечать за свои поступки, а не жаловаться и обвинять других.

Можно привести много примеров упущений родителей в воспитании детей, не вникая в их сугубо личную жизнь, потому что уже с одного взгляда на родителей можно сказать, какое воспитание они дают своему ребенку. Возможно это глобальная проблема нашего общества, воспитание подрастающего поколения. Надо искать пути решения этой проблемы. И конечно, не надо ждать когда ребенок созреет и начнет сам понимать, что хорошо, а что плохо.

По С.Л. Рубинштейну, «Ребенок не созревает сначала и затем воспитывается и обучается, он созревает, воспитываясь и обучаясь, т.е. под руководством взрослых, осваивая то содержание культуры, которое создало человечество; ребенок не развивается и воспитывается, а развивается, воспитываясь и обучаясь… » [1,стр.176]

На протяжении многих столетий происходят изменения в мире, общество претерпевает глобальные изменения. Естественно меняются и методы воспитания детей. Раньше детей воспитывали при помощи давления, страха и чувства вины. Часто прибегали к жестоким наказаниям, в детях старались воспитать послушание. Но те времена давно прошли, изменился образ мышления, образ жизни людей. И для современного общества такие методы не приемлемы. Поэтому перед педагогами и родителями стоит задача найти новые пути решения воспитательных задач.

У современных детей возросшая потребность в информации, развитая способность к ее восприятию и обработке. Они больше времени проводят сидя в наушниках, играя в компьютере или в телефоне, меньше времени проводят во дворах. Но это не означает, что у них совсем узкий круг интересов, у каждого есть свои цели в жизни, стремление самореализоваться через искусство, спорт, а также широкие возможности добиться больших успехов. И каждый взрослый несет ответственность – родители за своего ребенка, педагоги за ученика, воспитанника. Только тесное взаимодействие семьи и школы, взаимопонимание, сотрудничество, осознание своей ответственности поможет воспитать достойного человека, гражданина. Проблемы воспитания в современном мире есть и будут до тех пор, пока взрослые, берущие на себя ответственность, становясь родителями, не изменят прежде всего себя в лучшую сторону. Это же касается воспитателей и учителей. Ведь невозможно прививать ребенку представления о доброте и справедливости самому, не обладая этими качествами. Глубоко чувствующая детская душа видит всю фальшь, и все уроки от такого человека становятся бессмысленны.

В настоящее время очень много пишут о воспитании детей, о роли родителей в развитии и становлении детей как личности. Американский психолог Джон Грей говорит: «В наши дни дети лучше всего учатся уважать окружающих не благодаря страху, но посредством подражания. Дети всегда запрограммированы на подражание родителям». [2, стр22]. То есть, глядя на поведение родителей, их отношение к окружающему, они запоминают и сохраняют это в своем сознании, а потом подражают им, копируют их поведение вначале в играх, затем и в реальной жизни. В дошкольном возрасте дети любят играть ролевые игры, где отображают окружающий мир. Игра, «деятельность, в которой дети, беря на себя роли взрослых, моделируют те отношения, в которые вступают взрослые в действительной жизни…» [3, стр. 353].

Поэтому в современном обществе роль семьи в воспитании детей остается актуальной. Хотя в наш век информационных технологий родители пытаются воспитывать детей, опираясь на свой опыт и знания, они сталкиваются с большими трудностями в этом вопросе. Но современные дети идут в ногу со временем, более информированы, прогрессивны, со своими взглядами на жизнь, сложившимся мировоззрением. Они получают огромный поток информации, перед ними большие возможности, но их надо во время направить, заложить с детства те ценности, которые передаются из поколения в поколение, из века в век, культуру, обычаи и традиции своей семьи, своего народа.

Народ из поколения в поколение передавал и передает свой социальный опыт, духовное богатство как дань старшего поколения младшему, создавая тем самым историю материальной и духовной культуры общества. Преемственность дает возможность новым поколениям вобрать в себя и развивать все лучшее, что было создано предшествующей историей человечества, обогатить в новых условиях многообразие духовных ценностей общества. Народ, первый создатель материальных благ, но и первый по времени, самобытности, талантливости педагог и воспитатель.

Хотелось бы отметить, что использование народной педагогики способствовало и будет способствовать нравственному и эстетическому развитию личности. И конечно, если идеи народных праздников и обрядов, традиций воздействуют на нравственное сознание, то их красочность, внешне привлекательное оформление воздействуют на психологию и чувства человека. Складываясь веками и передаваясь от поколения к поколению, от старших к младшим, многие традиционные праздники, обряды, обычаи служили эталоном, по которому люди оценивали свои поступки, свою деятельность, свое поведение.

Список литературы:

1. Рубинштейн Л.С. «Основы общей психологии». Москва «Педагогика» 1989 г.
2. Грей Д. «Дети с небес». Издательство «София» - 2007г.
3. Эльконин Д.Б. «Избранные психологические труды». Москва «Педагогика» 1989 г.

УДК 576.893+619:616

ТҮЙЕ ЭЙМЕРИЯСЫ МЕН ЭЙМЕРИОЗЫ

Утебаева Гульмира Нурлановна ветеринариялық медицинаның
PhD докторанты,
Ғылыми жетекші: **Беркінбай Омархан**, ветеринария ғылымдарының докторы, профессор
Қазақ ұлттық аграрлық университеті
Алматы, Қазақстан

Белгілі венгр ғалымы L.Pellerdy [1, p. 695-700] осыдан жарты ғасыр бұрын дүние жүзі бойынша жарияланған жануарлардың кокцидияларына және кокцидиозына сараптама жасап, оларды жүйеге келтірді. Соның ішінде түйе кокцидиялары мен кокцидиозы бар. Оның деректері бойынша әлемде түйеде 6 түрлі кокцидия кездеседі.

1. Eimeria bactriani (Noller, 1933) Levine and Ivens, 1970

Синонимдары: Eimeria cameli Noller, 1933; Eimeria cameli Iwanoff-Gobzem, 1934; Eimeria cameli (Noller, 1933) Pellerdy, 1956.

Иелері: Camelus bactrianus (қос өркешті түйе), Camelus dromedarius (нар-бір өркешті түйе).

W.Nollerдің деректері бойынша [2, p. 417-418] ооцисталар шар тәрізді, 32x25-27 мкм мөлшерінде, микропилесі бар, оның кеңдігі 5-7 мкм, кейде қалпақшасы болады. Қабырғасы ашық-сары немесе сарғыш-қоңыр. Алайда бұл келтірілген эймериялар американдық сарапшылар N.D.Levine and V.Ivens [3] ойынша басқа түрге жатқызады.

П.С.Иванов-Гобзем [4, с. 243-263] W.Nollerдің жұмысымен таныспай Eimeria cameli деп сипаттаған ооцистары E. bactriani-ға сәйкес келеді; олардың диаметрі 26-33 мкм (орташа: 28,8 мкм) немесе 23-34х20-30 мкм (орташа: 28,3х25,5 мкм), екі қабатты қабырғасы бар дөңгелек немесе сопақша ооцисталар. Олар 5-8 күннен кейін спора құрады және ооцистада ешқандай қалдық пайда болған жоқ. 7,7-8,8х6,3-8,8 мкм мөлшерлі ұзартылған спороцисталарда лимон тәріздес спорозоиттер мен түйіршікті қалдық болды.

В.Л.Якимов [5, p. 68] түйеден диаметрі 21-29 мкм дөңгелек (орташа 23,5 мкм), сопақ - 16-36х12-27 мкм (орташа 28,1х21,8 мкм) ооцисталарды бөліп алды. Споруляция кезінде ооцист қалдықтары пайда болған жоқ. 12-14, 4х9-10, 8 мкм көлеміндегі сопақ спороцистарда алмұрт тәрізді 5х7,2 мкм көлемдегі спорозоиттары бар.

В.Л.Якимов, С.Л.Мачульский [6, p. 26-29] морфологиялық айырмашылықтардың негізінде В.Л.Якимов табқан сопақ ооцистерді жаңа түр ретінде (Eimeria dromedarii) және тек дөңгелек ооцистерді - "E.cameli" ретінде қарастыруды ұсынды.

А.А.Цыганков [7, с. 174-185] бойынша ооцист мөлшері 22-30 х 20-27 мкм (орта есеппен: 26х23,7 мкм) және оның ойынша E.bactriani (П.С.Иванова-Гобзем бойынша E. cameli) және E. dromedarii бір түрді білдіреді, себебі ооцистаны сұйық тамшыға орналастыру кезінде олар заттық шыныда олар біркелкі дөңгелектелген болып көрінеді, қалпақшасы көзге көрінбейді және екі түрдіажырату қиын.

Н.П.Орловтың [8] кітабында ооцисталар дөңгелек немесе сопақ ретінде сипатталады, көлемі 16-40х12-30 мкм, қабырғасының қалыңдығы 0,8-1,7 мкм тегіс, екі қабатты. Бір полюсінде микропилесі бар, ол мөлдір қалпақшамен жабылған.

Споруляция уақыты 10 күн (W.Holler), 6 күн (В.Л.Якимов), 6-8 күн немесе 10-12 ^{0}С-та, 3 апта (А.А.Цыганков). Ооцист қалдықтары пайда болмайды, бірақ кейде бір немесе екі полярлық түйіршіктері бар (Н.П.Орлов). Спороцистердің мөлшері Н.П.Орлов бойынша 7,7-15х0,5-11,6 мкм; W.Hollerдің түпнұсқалық сипаттамасы бойынша 10х15-17 мкм.

Эндогендік даму. W.Holler кокцидияны жіңішке ішектен тапқан. K.Enigk [9, p. 371-380] бойынша шизогония аш ішектің шырышты қабығында өтеді, пилорустан мықын ішекке дейін 2 метр қашықтыққа созылады. Шизонттар көлемі 10-19 мкм, оның ішінде 9х2 мкм мөлшерлі 20-24 мерозоит болады. Микрогаметоциттердің диаметрі 19 мкм дейін, аздаған микрогаметтері бар. Жетілген макрогаметтер 25х20 мкм өлшеміне жетті.

E.Reichenow [10, p. 777-1213] Globidium cameli дамуының эндогенді және экзогенді кезеңдерін талдау негізінде Eimeria туысына кіргізді. E. cameli атауы бұрын W.Holler пайдаланылғандықтан, L.Pellerdy [11, p. 75-102] осы түр үшін жаңа атауды ұсынды - E.noelleri. Алайда, N.D.Levine and V.Ivens бұл жаңа атаудан бас тартты, себебі Globillum cameli атауы E. cameli W.Noller атауына қарағанда бұрын берілген деп есептей отырып, және олар W.Noller сипатталған кокцидийге Eimeria bactriani атауын береді, ал A.Henry және G.Masson [12, p. 185-193] сипатталған кокцидийге - E.cameli. A.Henry және G.Mason жұмыстарын білмей, бұл түрді 1950 жылы А.А.Цыганков Қазақстанда сипаттайды және Eimeria casachstanica атауын береді.

2. Eimeria cameli (Henry and Masson, 1932) Reichenow, 1953

Синонимдары: Globidium cameli Henry and Masson, 1932; Eimeria (Globidium) cameli Henry and Masson, 1932 (Reichenow, in Doflein-Reichenow, 1953); Eimeria casachstanica Tsygankov, 1950; Eimeria noelleri (Henry and Masson, 1932) Pellerdy, 1956. Тек Eimeria (?) nolleri Rastegaieff, 1930 емес.

Иелері: Camelus bactrianus (қос өркешті түйе), Camelus dromedarius (нар), Lama glama (?) (лама).

Ерекше ірі, қиыстырылған сопақ ооцистердің мөлшері 81-100х63-94 мкм; ал А.А.Цыганковтың мәліметтері бойынша 75-95х55-70 мкм (орташа: 87,3х64 мкм), J.P.Dubey, B.P.Pande [13, p. 28-34] ооциста үш қабатты дейді: ішкі қабаты жұқа, орташа қабаты алтын-сары, ал сыртқы қабаты қара-қоңыр және K.Minck [14] мәліметтері бойынша оның беті кедір-бұдырлы. Сыртқы қабаты оңай бөлінеді. Ооцистерде ені 10-14 мкм болатын микропилесі бар, қалпақшасының биіктігі 3,4 мкм. Орталық бөлігінде орналасқан споранттың диаметрі 41 мкм.

А.А.Цыганковтың деректері бойынша 16-20 ^{0}С кезінде споруляция 10-15 күнде өтеді. Ооцист қалдықтары пайда болмаған, бірақ кейбір ооцисталар полярлық гранулаға ие болды. Ұзартылған спороцистерде мөлшері 40-50х14,5-20 мкм (орташа 45х18 мкм) болды. Шұжық тәріздес 13-14,5х5,8-7,2 мкм мөлшерлі спорозоиттардың арасында түйіршікті спороцист қалдықтары орналасқан. Спороцистада диаметрі 3,75-5 мкм екі шар тәрізді қосындысы бар; N.D.Levine and V.Ivens бұл шын мәнінде спорозоиттердің ядросы болды деп санайды.

Эндогендік даму. Шизогония ішінара ұлтабарда және мықын ішектің дистальды бөлігінде өтеді. Бұл жерлерде диаметрі 350 мкм дейін глобидиалды шизонттар байқалады (A.Henry, G.Masson).

Зардаптылығы. A. Henry, G. Masson жіңішке ішектен қабыну ошақтарын көрді: ісіктің шырышты қабығы ісінген және қызарған, ал онда глобидия ретінде микроскопиялық сәйкестендірілген бірнеше ақшыл-сұр ошақтар пайда болған. Ошақтарда капиллярлардың жиналуы, қан құйылу, некроз және шамалы тіндік эозинофилия байқалды. Түйе эймериозы Кенияда тіркелген (J.Gruvel, M.Graber). Чад Республикасында бұл маңызды ауру болып саналады. Бұл өңірдегі түйелердің эймериоздан өлімі 5-10 % құрайды.

3. Eimeria dromedarii Yakimoff and Matschouslky, 1939

Синонимдары: Eimeria cameli Noller, 1933 (В.Л.Якимов бойынша, 1935, В.Л.Якимов және С.Л.Мачульский бойынша, 1939).

Иелері: Camelus bactrianus (қос өркешті түйе), Camelus dromedarius (нар).

Жұмыртқа тәрізді ооцистердің мөлшері 23-33х20-25 мкм (орташа: 27,7х23,2 мкм); J.P. Dubey, B.P.Pande бойынша 26-28х21-23 мкм (орташа: 27х21 мкм). Қоңыр қабырғаның қалыңдығы 0,8-1,4 (J.P. Dubey, B.P.Pande, 2-3 мкм) және екі қабатты; сыртқы қабаты ашық-сарғыш-жасыл, ал ішкі қабаты жұқа және күңгірт, ішкі беті жылтыр. Көзге көрінетін микропилесі болмаса да, ооцисттің бір полюсында ені 6,3-8,4 мкм және биіктігі 2-3 мкм қалпақшасы бар (J.P. Dubey, B. P. Pande бойынша қалпақшаның мөлшері 5-7х2-3 мкм). Дөңгелек споронттың диаметрі 16-18 мкм.

Споруляция 10-12 ^{0}С кезінде 15-17 күн алады; J.P.Dubey, B.P.Pande бойынша 9 күн. Ооциста қалдықтары немесе полярлық түйіршіктері жоқ. Сопақ немесе дөңгелек спороцистердің мөлшері 8,5-10,5х6,5-8,4 мкм; J.P. Dubey, B. P. Pande бойынша - 10-11х8,5 мкм (орташа: 10х8,8 мкм). Штидов денесі жоқ. Үтір тәрізді спорозоиттерде екі немесе одан да көп сынғыш глобулалар бар. Спороцист қалдықтары пайда болмайды.

4. Eimeria pellerdy Prasad, 1960

Иесі: Camelus bactrianus (қос өркешті түйе).

Ооцисталары эллипсоидты немесе сопақша, мөлшері 22-24х12-13 мкм (орташа: 23,2х12,6 мкм). Тегіс, түссіз, екі қабатты қабырға микропилесіз.

Споруляция 5 күнге созылады. Ооциста қалдықтары немесе полярлық түйіршіктері жоқ. Жұмыртқа тәрізді спороцисталардың мөлшері 9,5х4,5-6 мкм, алдыңғы жағында қалыңдауы бар (Штидов денесі ?). Құлпынай тәрізді спорозоиттардың мөлшері 8-9,5х1,5-3 мкм, орталық ядросы және кең ұшында глобуласы бар.

5. Eimeria rajastani Dubey and Pande, 1963

Иесі: Camelus dromedarius (нар).

Эллипсоидтік ооцистердің мөлшері 34-39х25-27 мкм (орта есеппен 36х25 мкм). Екі қабатты қабырғасының қалыңдығы 2-3 мкм; сарғыш-жасыл сыртқы қабаты қалыңдау, ішкі қабаты күңгірт, ішкі контуры жылтыр. Ооцистерде микропилесі жоқ, бірақ ені 8-11 мкм және биіктігі 2-3 мкм бар микропилярлы ұшында қалпақшасы бар.

Споруляция уақыты шамамен бір апта. Ооцистерде қалдық немесе полярлық түйіршіктер жоқ. Спороцистер әдетте жұмыртқа тәрізді, көлемі 14-15х8-11 мкм (орташа: 15х11 мкм) және олардың тар ұшында штид денесі бар. Спороцист қалдығы екі спорозоиттың арасында жатыр; бұл екі немесе одан да көп глобулды қамтитын мөлшері 10-14х3-4 мкм болатын ұзын үтір тәрізді дене.

6. Isospora orlovi Tsygankov, 1950

Иесі: Camelus sp. (түйе).

Ооцисттер эллиптикадан цилиндрлікке дейін әртүрлі формада болады; олардың көлемі 15-20х27-35 мкм (орташа: 19,2х30,4 мкм). Тегіс, шамамен қалыңдығы 1 мкм қабырғасы сарғыш-жасыл немесе ашық-жасыл түсті сыртқы қабаттан және ішкі қабаттан (қызғылт түстен қоңыр түске дейін) тұрады. Микропиле жоқ.

При спорообразовании не возникает ни остатка ооцисты, ни полярной гранулы. Овальные или эллиптические спороцисты размером 15-20 на 13-17 мкм, круглые - 13,5-15 мкм в диаметре. Остаток спороцисты представляет собой либо компактную массу, либо аморфную. Спорозоиты имеют размеры 7-9 на 4-6 мкм.

Споруляция кезінде ооциста қалдығы да, полярлық түйіршіктер де болмайды. Сопақ немесе эллиптикалық спороцисталардың көлемі 15-20х13-17 мкм, дөңгелектерінікі - 13,5-15 мкм. Спороциста қалдығы шағын массалы немесе аморфты болып табылады. Спорозоиттердің мөлшері 7-9х4-6 мкм.

Түйелерде изоспорлық ооцисталардың болуын Е.М.Хейсин [15] күмәнді деп санайды, өйткені Isospora orlovi ооцистері торғайлардың Isospora lacazei ооцистеріне өте ұқсас. Торғайлардың кокцидиялары түйелердің нәжісіне кездейсоқ оңай түсе алады.

Сонымен, әлемде түйелерден 6 түрлі кокцидия тіркелген. Ал Қазақстанда соның 3 кездеседі: E.cameli, E.bactraini, E.dromedarii [16, с. 112-117]. Эймериялар Алматы [7], Қостанай [4], Қызылорда [17], Батыс Қазақстан [18] және Шығыс Қазақстанда [19] тіркелген. Бұл эймерияларды біз Түркістан облысының түйелерінен тіркедік.

Әдебиеттер тізімі:

1. Pellerdy L.P. Artidactyla. Genus: Camels [Text] / L.P.Pellerdy // Coccidia and coccidiosis. - Budapest, 1974. – P. 695-700.
2. Noller W. Uber Coccidian Kamel (Eimeria cameli sp.n.) [Text] / W.Noller // Sitz. Ges. Haturf. Fr. Berlin, 1933. - P. 417-418.
3. Levine N.D., Ivens V. The cocidian parasites (protozoa, Sporozoa) of ruminants [Text] / N.D.Levine, V.Ivens // Illinois biological monographs 44. Urbana, 1970. - 278 pp.
4. Иванова-Гобзем П.С. К вопросу о кокцидиях домашних и диких животных Северного Казахстана [Текст] / П.С.Иванова-Гобзем // Вредители сельскохозяйственных животных и борьба с ними / Под ред. Е.Н.Павловского. Москва - Ленинград, 1935. - С. 243-263.
5. Yakimoff W.L. Zur Frage der Coccidien der Kamele [Text] / W.L.Yakimoff // Arch. Tierheilk, 1935. – P. 68.
6. Yakimoff W.L., Matschoulsky S.N. On a new coccidium from camels, Eimeria dromedarii n.sp [Text] / W.L.Yakimoff, S.N.Matschoulsky // J. Roy. Micr. Soc. 1939, Vol. 59. - P. 26-29.
7. Цыганков А.А. К ревизии видового состава кокцидий верблюдов [Текст] / А.А.Цыганков // Известия АН Казахской ССР. Серия паразитологическая. - 1950, Вып. 5. - С. 174-185.
8. Орлов Н.П. Кокцидиозы сельскохозяйтвенных животных [Текст] / Н.П.Орлов // Москва: Сельхозгиз, 1956. - 165 с.
9. Enigk K. Zur Kennthis des Globidium cameli und der Eimeria cameli [Text] / K.Enigk // Arch. Protistenk. 1934, Vol. 83. - P. 371-380.
10. Reichenow E. Dofleins Lehrbuch der Protozoenkunde [Text] / E.Reichenow // 6th ed7 2 teil, 2 Halfte. Jena, 1953. - P. 777-1213.
11. Pellerdy L. Catalogue of the genus Eimeria (Protozoa: Eimeriidae) [Text] / L.P.Pellerdy // Acta Vet. Acad. Sci. Hung. 1956. 6. 75-102.
12. Henry A., Masson G. La coccidiose du dromedare [Text] / A.Henry, G.Masson // Rec. Med. Vet. Exot. 1932, Vol. 5. - P. 185-193.
13. Dubey J.P., Pande B.P. On eimerian cocystis zecovered from Indian camel (Camelus dromedarius) [Text] / J.P.Dubey, B.P.Pande // Ind. J. Vet. Sci. 1964, Vol. 34. - P. 28-34.
14. Minck K. Untersuchungen uber Kokzidien bei Zoowiederkauern. Diss., Munchen, 1968.
15. Хейсин Е.М. Жизненные циклы кокцидий домашних животных. Ленинград, 1967.
16. Сванбаев С.К. Кокцидиоз верблюдов [Текст] / С.К.Сванбаев // Кокцидиозы сельскохозяйственных животных Казахстана. - Алма-Ата: Наука, 1977. - С. 112-117.
17. Байтурсинов К.К. ж.т.б. Қызылорда облысы түйелерінің эндопаразиттері [Текст] / К.К.Байтурсинов, А.К.Убайдуллаева, Г.Н.Асанова, О.Беркінбай // Қоршаған орта және халық денсаулығы. № 2. 2018. - 104-105 б.
18. Ашетов И.Н. Возбудители, зараженность и распространенность эймериоза верблюдов в Западном Казахстане [Текст] / И.Н.Ашетов // Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана. – 2001., № 4. – С. 45-46.
19. Тусупов С.Д. Эпизоотология и меры борьбы с эймериозом верблюдов на востоке Казахстана: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата ветеринарных наук [Текст] / С.Д.Тусупов // Алматы, 2006. – 29 с.

ONLINE TEACHING

Утемуратова Әлима Махамбетқызы
Магистр Педагогических наук

Abstract: Nowadays teachers and learners use the online education and Internet-based learning as a method for improving the course. Several faculties and courses practice the online teaching or online learning for their purposes with the help of high technology. The effectiveness of distance learning is determined by using pedagogical technologies that underline the design and implementation of distance learning courses. Distance learning system allows you to acquire the necessary skills and new knowledge using a personal computer (PC) and access to the Internet. This article aimed to introduce the understanding about the online teaching and the methods of online teaching process.

Key words: teaching and learning process, online teaching, ICT.

Introduction

The teaching and learning process studied and developed with their specifications and structures. The ways of teaching are developing professionally every day. At first, the meaning of teaching gives the understanding like a process of the concerted sharing of information and involvement, which is an organized rule inside teaching and the arrangement of boost to the mental development of an individual by another individual or artifact. There are many researchers studied the sphere of online teaching. One of the explanation of the teaching is that teacher education program and professional development. Much time is devoted to the 'what' of teaching – what areas we should cover, what resources we need and so on. The 'how' of teaching also gets a great deal of space – how to structure a lesson, manage classes, assess for learning for learning and so on. The most important elements, which each teacher has to know, they need to be convenient, to be able to communicate or understand the situation while speaking with students or learners, the ability to find solutions to problem and to discuss the weaknesses of students and show their grades to them.

One of the most growing type of teaching is online teaching. Online learning is a way to organize the process of self-study learning. There are different expressions used to describe educational computer applications, such as e-learning Systems, Learning Management Systems (LMS), Course Management System (CMS) or even Virtual Learning Environment (VLE). In these systems, students can access courses' contents in different formats (text, image, sound), as well as interact with teachers and/or colleagues, via message boards, forums, chats, video-conference or other types of communication tools.[1] Materials using an educational environment based on Internet technologies learning with the help of the Internet and multimedia. Online teaching is very different from the interactive or traditional form of teaching. Most of us use the way we were taught to teach. In another ways going high and high have chance to improve the effective part of teaching process. The online teaching is not the same as the face-to-face instruction. Online teaching is one kind of pedagogy and worked well and properly.

Practical part

The way of online teaching is growing and growing every day. With the developing amount of number of online teaching will be in progress by improving the methods of the particular teaching way. There are different categories of teaching methods as teacher-centered methods, student-centered methods, context-focused methods and interactive or participative methods, project-based methods, inquiry-based methods, project-based methods and problem-based projects. There are many advantages and disadvantages of the given methods for learning process and teaching process. To give an example, lecturing method of teaching will be boring and the students will not be so motivated. The teacher–centered methods are not effective as student–centered methods, that is to that reason that the student need to practice to achieve something but the teacher should realize the learning outcomes of the teaching process. The big advantage with the types of teaching methods that they can used in online teaching. Nowadays the method of teaching becomes very important to that way that the results of teaching when the teachers have good structured methods, which show the highest results than the

way of teaching for general teaching. The methods of teaching show the result of the learning outcomes, what achievements and what results.

To realize the online teaching process on the web area we can find several types of websites that can help to make the plan or process of online teaching real. We can find several types of ways for online teaching to implement open education projects, a large number of software platforms what were developed, and to use different websites to realize the effective way of online teaching. Organizations and countries hold the sites like Moodle, WebCT, Desire2 Learn and so on. Moodle can allow creation, delivery, organization, collaboration, communication and assessment activities. The Moodle represents one of the most widely used open-source e-learning platforms that enables the creation of a course website ensuring their access only to enrolled students. [2] WebCT integrates communication tools, including a bulletin board, chat room, private e-mail, and calendar on the WebCT site. In addition, graphics, video, and audio files can be incorporated into a WebCT site. Such features can facilitate interaction between faculty and students (Morss, 1999).[3] WebCT also provides instructional tools to support course content such as a glossary, references, self-test, and quiz module. Students also can place assignments and other materials in WebCT for courses in which they are enrolled. WebCT also gives management tools for grading, tracking student interaction, and monitoring class progress. Students access their WebCT course materials using a Web browser from any computer connected to the campus Intranet or Internet (Morss, 1999).[3] Desire2Learn aims to provide a online learning experience through their LMS platform. The site fills many of the emerging needs of online learning for institutions with a platform that is comprised of six parts deemed essential elements for an engaging and personal online learning experience.[4]

The process of online teaching needs to apply in the educational process active and interactive methods of training of ICT, there are two tasks:

- create content and techniques aimed at the implementation of problem, search tasks under existing regulations for the majority of students;
- apply active and interactive teaching methods and demonstrate results.

The set of methods and tools for preparing online tasks includes:

- Preparation of materials of independent work and seminars (syllabus). The topic and tasks should be memorable and aimed at identifying cause and effect links, general and particular, to conduct a comparative analysis;
- Determination of the volume of independent work and performance – the amount of information should be allowed in the requirements for the performance tasks;
- Preparing tracking and Member Management is to have particular counting numbers or evaluation sheets to show the result of the student;
- Development of guidelines for the implementation of tasks - guidelines may be included directly in the assignment, and formulated as instructions for doing independent work or student work in a virtual seminar;
- Formation of a student motivation system - evaluation criteria should be clearly formulated and attraction of additional materials, expression of the student's own reasonable opinion, repeated presentations in the virtual seminar on the substance of the assignment;
- Preparation of online learning content - this may be an electronic version of the textbook or textbook, e-course, e-textbook, video and audio materials or video.

In conclusion, it should be noted that online learning can be implemented in system. Online teaching is applying in the educational process of modern ICTs and it is to solve the problems of shaping students' common cultural and professional competencies. The following type of teaching should be developed and needs to be conducted to determine level of e-learning.

References

1. Sanchez, R.A., A.D. Hueros, 2010, Motivational factors that influence the acceptance of Moodle using TAM. Computers in Human Behavior, 26(6), p. 1632-1640.

2. Cole, J., H. Foster, 2008. Using Moodle – Teaching with the popular open source course management system, O.R. Media, Editor: United Sates of America.

3. Morss, D. A. (1999). A study of student perspectives on Web-based learning: WebCT in the classroom. Electronic Networking Applications and Policy, 9 (5), 393-408.
https://newlearningtimes.com/cms/article/274/desire2lea

ӘОЖ 81'243

ТІЛДІК ЕМЕС ФАКУЛЬТЕТ СТУДЕНТТЕРІН АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ АКАДЕМИЯЛЫҚ АҒЫЛШЫН ТІЛІНІҢ ЖАЗУ ДАҒДЫЛАРЫНА ҮЙРЕТУ

Үндібаева Мәдина Қайратқызы
Абылайхан атындағы ҚазХҚжӘту
Алматы қаласы, Қазақстан

Тілдік емес факультеттерде оқитын студенттер арасында шет тіліндегі сөйлеу дағдыларының ажырамас түрінің бірі ретінде, академиялық ағылшын тілінде жазу дағдыларын дамыту қажеттілігі туралы айтудың қажеті жоқ. Сонымен қатар, коммуникацияның бұл түрі болашақ маманның кәсіби қызметінің негізі болып табылады. Шетелдік ЖОО-да табысты оқу және халықаралық ғылыми конференцияларға қатысу, шетелдік ғылыми басылымдарда мақала жариялау, кәсіби ортада және халықаралық ғылыми коммуникация саласында бәсекеге қабілетті болу үшін, ағылшын тілінде жақсы жаза білу қажет. Академиялық жазу дағдыларын қалыптастыру деңгейі мынандай жағдайларда ұсынылады, егер студенттер өз пәндерін жетік меңгерген жағдайда және өз мамандықтары бойынша эссе жазу үшін ағылшын тілін жеткілікті деңгейде меңгерген болса. Оқу іс-әрекетінің бұл түрі ағылшын тілінің деңгейі upper intermediate және одан да жоғары, және әр түрлі эссе түрін жазуға машықтанған 2-3 курс студенттеріне қолайлы.Академиялық жазу дағдыларына (хат) үйрену бұл көп уақыт талап ететін және еңбек көп жұмсалатын үдеріс, сондықтанда аптасына төрт академиялық сағат бұл оқыту үдерісіне жеткіліксіз. Сонымен қатар, тілдік емес факультеттердің студенттері шет тілі сабақтарын релаксация, демалыс, қарым-қатынастан ләззат алу, рөлдік ойындар мен әзіл-сықақ мүмкіндіктері ретінде қарастырады. Сонын салдарынан студенттердің шет тілді ғылыми парадигмаға, атап айтқанда, ғылыми тақырыптарда сөйлеуге және ғылыми аннотацияларды жазу дағдыларына, пікірлерді, рецензияларды және т. б. парадигмаларға қосылуға деген ниетінің болмауы анықталады.Осылайша, академиялық ағылшын тілінде жазу дағдыларын (хат) оқыту - қазіргі оқытушының алдында тұрған ең күрделі міндет.Бір жағынан студенттердің үміттерін ақтап, сабақ уақытында сөйлеу, тыңдау дағдыларын қалыптастыруға, лексикалық және грамматикалық жаттығуларды орындауға бөлу қажет, екінші жағынан мұндай тәсіл сөйлеу дағдысының басқа түрлерінің даму деңгейінен едәуір артта қалатын жазу дағдыларына әкелуі мүмкін. : оқу, сөйлеу және тыңдау сияқты.

Соңғы онжылдықтардағы, шетел тілдерін оқытудың отандық әдістемесінде жазбаша тілді оқытудың екі тәсілі нақты анықталған.Бірінші жағдайда, жазбаша оқыту дағдысы психикалық іс-әрекеттің өнім призмасы арқылы қарастырылады. Жазуға арналған мұндай өнім - бұл мәтін. Екінші жағдайда жазу дағдысын оқыту, мәтінді құру процесіне негізделеді [1]. Жазбаша сөйлеу дағдысын оқытудағы осы екі тәсілдің үйлесуі жазбаша мәтінді құру жұмысын ұйымдастырудан және мәтін элементтерін жазуды үйретуден тұрады. Мәтінді құру процесін ұйымдастыру көбінесе белсенділік теориясы тұрғысынан қарастырылады, яғни түпкілікті өнімге бағытталған сатылы іс-қимылдардың белгілі бір жүйесін құру [3, б. 238]. Қазіргі заманғы ақпараттық және коммуникациялық технологияларға әкелетін оқытудың жаңа формаларын, әдістері мен құралдарының дидактикалық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, тәжіриебеде жазбаша сөйлеу дағдыларын оқытуда іс-әрекет тәсілін іске асыруға болады. Жазбаша сөйлеу қызметінің дағдыларын қалыптастыру үшін, ең қолайлы Интернет сервистердің арасында ұжымдық даму,

құрылымдау, редакциялау және веб-браузерде тікелей мәтінді сақтау сияқты функциялары бар Wiki және Googledocs сайттарын бөліп көрсетуге болады.Бұл функциялар оқытушыға жазбаша мәтінді құру процесін бақылауға және оны одан әрі талдау үшін оның кезеңдерін белгілеуге бірегей мүмкіндік береді.

"Вики" технологиясы желілік қауымдастықтың кез келген мүшесіне, сайттың мәтінін өңдеуге – жазуға, өзгертулер енгізуге, бірлескен жарияланымдардың алдыңғы нұсқаларын көруге және қалпына келтіруге мүмкіндік береді. Білім беру тәжірибесінде, вики-технология негізінде оқу жобалау қызметін ұйымдастыру үшін көбінесе мынадай сервистер қолданылады: http://wikispaces.com,http://wikipedia.org, http://pbwiki.com,http://docs.google.com. [4] . Мәтін құру бойынша бірлескен іс-шараларды ұйымдастыруға арналған әдіснемелік нұсқаулықтарды ұсынуға кіріспес бұрын, студенттердің кәсіби саласының маманы болып табылмайтын шет тілі оқытушысы үшін ең қиын - бастапқы мәтінді таңдау екенін атап өткен жөн. Аннотация немесе рецензия жазу үшін бастапқы мәтінді ғылыми емес, бірақ көлемі 2000-2500 таңбадан аспайтын танымал ғылыми жанрды алу дұрыс болып есептеледі .

Танымал ғылыми журналдарда жарияланатын материалдар, әдетте, білімді адамдарға бағытталған ғылыми жетістіктер туралы өте жаңа «сенсациялық ақпарат» болып табылады, бірақ олардың қызмет саласы ешқандай рөл атқармайды. Дәл осы сапа, журналдың ғылыми және танымал мақалаларын оқу материалына айналдырады яғни тақырып жалпыға бірдей қызығушылық тудырады, және де оны ұсыну әдісі оқытушыға ыңғайлы етеді. Оқытушылар жоғары мамандандырылған мәтіндермен жұмыс істеу кезінде, өзі маман болып табылмайтын білім саласынан сөзсіз болатын белгісіздіктен арыла алады.Сонымен қатар, журнал басылымдарының көлемі оларды толық, қысқартусыз, аяқталған мәтін ретінде, оның мазмұнын да, байланыстылығын да бұзбай пайдалануға мүмкіндік береді [2, б. 46]. Аннотация, рецензия, эссе сияқты мәтін түрлерін жазуда оқытушы студенттерге олардың ерекшелігі неде екенін, атап айтқанда жанры, атқаратын қызметтері, қай аудиторияға арналғанын, құрылысының ерекшеліктерін түсіндіруі керек, мұны мысалдармен суреттеуге міндетті. Қазіргі таңда шет тілі оқытушысы, студенттердің шет тілдік ғылыми бағытталған коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға ықпал ететін әдістемелік әдебиеттің үлкен жиынтығына ие, онда мәтінде көрсетілген фактілерді, клишелерді, түйінді сөздерді, синонимикалық айналымдарды табуға, мәтінді топтастыру және қысқартуға, негізгі және екінші дәрежелі ақпаратты бөлу дағдыларын қалыптастыруға арналған жаттығулардың кең таңдауын ұсынады. Осы жаттығуларды орындаған жағдайда,студенттер өз бетінше аннотация мен рецензияны жаза алуы тиіс [5, б.177].

Вики технологиясы арқылы ағылшын тілінде академиялық жазу дағдыларын дамыту алгоритмі. Бұл мақалада мәтінді жасау бойынша бірлескен қызметті ұйымдастыру үшін платформа ретінде вики-серверді пайдалана отырып, академиялық ағылшын тілінде жазу дағдыларын дамытудың мүмкін болатын алгоритмдерінің бірін ұсынады.

1-қадам. Студенттерді вики-жобаның мақсатымен таныстыру (мақалаға ұжымдық пікір жазу). Оқытушы студенттерге оқу жобалау қызметінің мәні мен негізгі кезеңдерін түсіндіреді (аудиторияда). Оқытушыны іс-әрекеті:

- студенттерді 3-4 адамнан тұратын 3 топқа бөледі; әр топқа олардың не істейтінін түсіндіреді (1-топ кіріспе жазады, 2-негізгі бөлім, 3-қорытынды жазады); қандай нәтиже күтілетінін түсіндіреді; студенттерді өз жұмыстарын бағалау критерийлерімен таныстырады; сайтта бес критерийден (1 – коммуникативтік тапсырма, 2 - ұйымдастыру, 3 - мазмұн, 4 - лексикалық-грамматикалық аспект, 5 - орфография және пунктуация) және жетістік деңгейлерінен (қанағаттанарлықсыз, қанағаттанарлық, жақсы, өте жақсы) тұратын бағалау матрицасын орналастырады;

- студенттерді қазіргі ғылыми мақалалармен таныстырады; студенттермен жоба үшін қандай мақаланы таңдауға болатындығын талқылайды; студенттерге қандай іс-қимыл алгоритмін ұстану керектігін нұсқайды (әр топ үшін қаріптің түсін таңдаңыз, материалды ұсынудың логикасын сақтау үшін басқа топтардың әрекеттерін бақылаңыз, вики-парақта алдын-ала бірлескен әрекеттерді үйлестіріңіз) деген нұсқау беріледі.

2-қадам. Вики-серверде тіркелу және материалды вики-серверге (аудиторияда) орналастыру ережелерімен танысу. Оқытушының іс-әрекеті:

-студенттерге вики-құжат жасайтын вики-сервердің мекен - жайын береді; студенттерге таңдаған вики-серверде қалай тіркелгендігін көрсетеді;студенттерге вики-бетте мәтінді қалай орналастыратынын түсіндіреді;студенттерге бұрын орналастырылған материалға қалай өзгерістер енгізуге нұсқау береді;студенттерге оқу вики-беттің бұрынғы нұсқасына қалай оралуын түсіндіреді.

3-қадам. Вики-құжатты жазу және жариялау. Шағын топтар мақала материалдарын өңдеумен, жүйелеумен, талдаумен, синтездеумен айналысады. Олар өздерінің фрагменттерін вики - бетте(қашықтықтан) қандай ретпен орналастыратынын анықтайды және келіседі.Оқытушының іс-әрекеті:

- студенттердің жұмысына мониторинг жүргізеді (мәтіннің құру процесін бақылайды), жұмыс кезінде қиындықтар туындаған жағдайда оларға көмектеседі.

4-қадам. Бірлескен вики құжатын ұсыну (аудиторияда). Интернет желісінде студенттер жасаған вики-құжатты(танымал ғылымның _____ мақаласы) жариялағаннан кейін, студенттер қорытынды өнімді талқылайды, оны бағалау матрицасымен байланыстырады, жоба барысында қандай қиындықтарды бастан өткергендерін және келесі уақытта жақсарту үшін (аудиторияда) не істеу керектігін айтып, түсінуге тырысады. Оқытушының іс-әрекеті:

- жалпы пікірталас ұйымдастырады. Жалпы талқылауға қатысады.

5-қадам. Оқытушы студенттердің жұмысын бұрын белгіленген критерийлерге сәйкес (қашықтан / аудиторяда) бағалайды.

Вики қызметін академиялық ағылшын тілінің жазу дағдыларын оқытуда қолдану тәжірибесі келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді:

1. Вики технологиясын қолдану компьютерлік ғылым саласында арнайы білім мен дағдысыз білім беру іс-әрекетінің жаңа формаларын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Оқу іс-әрекетінің жаңа формалары желідегі ақпаратты іздеумен қатар, өзіңіздің және топтық цифрлық нысандарыңызды құрумен және өңдеумен байланысты.
2. Вики-технологияны пайдалану, ынтымақтастықта оқытуды дамытуға, сенімді қарым-қатынасты орнатуға, топта жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.
3. Академиялық ағылшын тіліннің жазу дағдыларын оқып үйрену кезінде өте маңызды, әдетте, көрнекісі аз сөйлеу дағдыларына айтарлықтай қызығушылық артады.
4. Оқу барысында студенттер академиялық мәтіндерді талдайды, сөздік қорын толықтырады және өз ойларын жазбаша түрде нақты, дәл және қызықты баяндауды үйренеді. Сонымен қатар, олардың ұжымдық мәтінге қосқан үлестері үшін жауапкершілікті қалыптастыруға және оны жазудағы грамматикалық және механикалық қателерді жоюға ұмтылуға назар аударылады.
5. Өзін-өзі бағалау және білім беру қоғамдастығына қатысушылардың қызметін бақылау тетіктері дамуда байланыс тікелей мәлімдемелермен алмасу түрінде емес, сонымен бірге желілік оқу әрекеттерін өзара бақылау түрінде өтеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Гальскова Н.Д., Гёз Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учебное пособие для студ. лингв.ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гёз – 2-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2005.

2. Назаренко А.Л. Проблема учебного материала для преподавания английского языка в сфере профессиональной коммуникации: новые подходы. Преподавание иностранных языков: теория и практика: сборник научных и научно-методических статей. М. 2004 г. С. 46-60.

3. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс: пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е.Н. Соловова. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – 238 с.

4. Сысоев П.В. Вики-технология в обучении иностранному языку. URL: http://www.lib.tsu.ru/mminfo/000349304/23/image/23-140.pdf

5. Чеканова А. Э. Обучение написанию аналитической статьи на английском языке как средство развития словесно-логического мышления студентов // Педагогическое образование в России. –2011. – № 1. – С 176-183.

УДК 372.857

ПРИМЕНЕНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ХИМИИ И БИОЛОГИИ

Федорова Наталья Владимировна
КГУ СОШ №32
Карагандинская обл., г. Караганда

Игра-это искра, зажигающая огонёк
пытливости и любознательности.
В.А. Сухомлинский

Современная система образования направлена на развитие познавательного интереса, коммуникативных способностей обучающихся, повышение качества знаний и преподавания на уроках химии и биологии. Для этого необходимо создать условия для развития личности каждого ученика, активизировать их познавательную активность, внимание, память, умение выражать свои мысли, делать логические рассуждения и умозаключения, всего этого можно достигнуть, используя на уроках игровые технологии.

Существуют различные теории, объясняющие значение игры на уроках независимо от возрастной категории обучающихся. Наиболее известная теория К. Гросса, согласно которой игра –это непреднамеренное самообучение учащихся. Творческое мышление в учебном процессе формируется в результате активного участия в коллективной деятельности всего классного коллектива и заставляет нас, педагогов постоянно искать новые пути дальнейшей активизации процесса обучения. В результате данных поисков, на своих уроках я пришла к выводу, что применение учебных игр значительно повышает интерес школьников к предметам и позволяет логически мыслить, выражать свое мнение, принимать решение, работать и взаимодействовать в коллективе.

Игра –это вид деятельности в условиях ситуаций, направленных на воссоздание и освоение общественного опыта, в котором складывается и совершенствуется самоуправление поведением. В человеческой практике игровая деятельность выполняет такие функции: развлекательную, коммуникативную, самореализации в игре как полигоне человеческой практике, диагностическую, функцию коррекции и социализации. [1]

Согласно С.А. Шмакова большинству игр на уроке присущи следующие черты:

- ✓ Свободная развивающая деятельность. Игра протекает по желанию ребенка, который получает удовольствие от игры независимо от её результата.
- ✓ Творческий характер. Игра позволяет большинству учащихся проявить свой творческий потенциал, охватить всех независимо от степени мотивации к предметам.
- ✓ Эмоциональная составляющая деятельности. Во время игры могут возникать чувство соперничества, состязательности, конкуренция.
- ✓ Наличие правил игры. Данные правила могут быть прямыми или косвенными, выработанными учителем или самими обучающимися.

Игры могут применяться на различных этапах урока:

- ✓ Проверка домашнего задания.
- ✓ Актуализация знаний.
- ✓ Изучение нового материала.
- ✓ Закрепление пройденного материала.

Особенность учебной игры состоит в том, что она вводится в учебный процесс в качестве творческого задания и обеспечивает реальные условия для активной мыслительной деятельности, а также способствует формированию и развитию умений учащихся.

Дидактические возможности игровых технологий:

- ✓ Представляют возможность обучаться на собственном опыте, самостоятельно находить пути решения представленных проблем, а не слушать рассказ учителя.
- ✓ Овладевают опытом деятельности.
- ✓ Создают высокую потенциальную возможность переноса полученных теоретических знаний на практику.
- ✓ Обеспечивают высокую мотивацию всех учащихся.
- ✓ Позволяют «сокращать» время изучения учебного материала.
- ✓ Безопасны для учащихся.
- ✓ Эффективны для этапа закрепления знаний, позволяют осмыслить и применить в реальной практике.
- ✓ Разнообразные формы опроса и активизации учебной деятельности.
- ✓ Благоприятная коллаборативная среда.

Особое место в обучении и воспитании детей на уроках занимают ролевые игры. Данная форма игры позволяет детям моделировать деятельность взрослых и оказывает определенное воздействие на формирование личности. На уроках химии и биологии такие ролевые игры как:

1. Урок –сказка «Строение корня» -7 класс.
2. «Нарушения нервно –гуморальной регуляции» -8 класс.
3. «Суд над азотом» -химия 8 класс.
4. Ток –шоу «Гигиена питания» -биология 8 класс.

Благодаря ролевым играм удается легко, просто, интересно донести учащимся учебный материал, вовлечь весь класс в учебный процесс, приметь полученные теоретические знания в конкретных практических ситуациях.

При проведении сюжетных игр учащиеся выполняют конкретные роли. На пример при изучении темы «Полезные ископаемые Казахстана» на уроках химии в 7 классе, учащиеся выступают в роли геологов и проводят виртуальные путешествия по Казахстану открывая в разных регионах свои полезные ископаемые. Представляя знак полезных ископаемых, их характеристику и свойства.

На уроках химии и биологии часто провожу игры –состязания. Данные игры продуктивно проводить на этапе контроля усвоения материала. Учитель выполняет роль ведущего и судьи. В качестве примера можно использовать игру на уроке биологии в 7 классе «Ох уж наши насекомые». Учащиеся заране получают правила игры:

1. Организовать команду.
2. Подготовить материал по данной теме используя учебник и дополнительную литературу.
3. Во время игры выбрать рубрику и стоимость вопроса в баллах.
4. Время обсуждения вопроса в группе 1 минута.

Рубрики	Баллы			
Фантастика	100			
Насекомые и математика	50			
Угадай –ка	40	60		
Вредители	35	65		
Паразиты	40	60		
Размножение и развитие	20	30	50	
Снаружи и внутри	10	25	30	35
Автопортрет	15	25	60	
Головоломки и загадки	10	30	60	
Экология	30	70		
Окраска и форма	10	90		
Соответствия	45	55		
Инстинкты	25	75		
Легенды	20			

Еще большую активность и познавательный интерес можно наблюдать у учащихся во время проведения интеллектуальных игр. Это различные игры –головоломки, шарады, задачи –загадки, метаграммы, кроссворды, кроссенс.

Кроссенс по химии

Примеры заданий -шарады:

✓ К предлогу и ноте
Время года добавьте.
Из всех этих букв
Лантаноид составьте. (Под, Ре, Зима –Празеодим)

✓ Первый слог –предлог известный.
Слог второй трудней найти:
Часть его составит цифра,
К ней добавьте букву Й.
Чтоб целое узнать,
Нужно Вам металл назвать. (На, Три, Й –натрий)

Задания –анаграммы:

✓ Я –газ редчайший на Земле.
Мне близки радий и свинец.
Но если переставить буквы мне,
То я уде истории творец. (Радон –Народ)

✓ Горючий продукт я.
«Живу» на болотах,
Но есть одна буква
В названье коротком.
Прыжок её быстрый –
И все изменилось:
Я стал элементом.
Так чудо свершилось! (Торф –Фтор)

В течении урока могут быть так же игровые моменты, которые не требуют длительной подготовки –это игры –миниатюры. На пример:

✓ «Найди родственников» -можно использовать на уроках биологии при изучении систематических категорий растений и животных

✓ «Слепой исследователь» -использую на уроках и химии и биологии. Необходимо ребенку завязать глаза и предложить по запаху определить растение или вещество.

✓ «Фотозагадки» -по фотографиям определить представителей растений, животных, химические формулы, вещества.

✓ «Найди ошибку» -в предложенном тексте найти ошибки химические или биологические.

Урок с применение игр создают для всех учащихся ситуацию успеха, повышают интерес к предмету, развивают мышление и память, позволяют раскрыться. Игровой момент на

уроке наиболее продуктивный и я его использую уже много лет, он делает наш урок увлекательным и творческим.

Литература:

1. Букатов В.М., Ершова А.П.; «Я иду на урок: Хрестоматия игровых приемов обучения: книга для учителя». –М., Издательство «Первое сентября», 2020г.

УДК 611.1:378.180.6+796

ҚАЗҰМУ-ДЫҢ СПОРТПЕН ШҰҒЫЛДАНАТЫН СТУДЕНТТЕРІНІҢ ЖҮРЕК-ТАМЫР ЖҮЙЕСІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТҮРДЕ БАҒАЛАУ

Халик Елдес Тутқабайұлы
С.Ж.Асфендияров атындағы ҚазҰМУ
Алматы қаласы, Қазақстан

Жұмыстың өзектілігі. Қазіргі таңда мемлекеттік саясат тұрғындардың өмір сүру ұзақтығын ұзартуға, донозологиялық бақылауды жүзеге асыруға және халықтың денсаулығын сақтау мақсатында, уақытылы аурудың алдын-алуға басты назар аударады. 2019 жылғы статистика бойынша, Қазақстанда қайтыс болған тұрғындардың басым көпшілігінің өлімі жүрек-қантамыр жүйесі ауруларынан туындаған. Оның негізгі себептерінің бірі қозғалыс белсенділігінің аз болуы. Жұмыс жүрек-қантамыр жүйесіне спорттың тигізетін пайдалы әсеріне негізделген.

Зерттеу мақсаты: Жүрек-қантамыр жүйесінің функционалдық жағдайының студенттің физикалық жұмыс қабілеттілігі мен жаттығуының деңгейіне тәуелділігін анықтау.

Зерттеу материалы мен әдістері. Зерттеу нысаны: Зерттеуге 30 студент қатысты. Олардан екі топ құрылды, біріншісі спортпен тұрақты түрде шұғылданатын (13 студент) студенттерден, ал екінші спортпен тұрақты түрде айналыспайтындардан (17 студент) тұрды. Студенттердің жүрек-тамыр жүйесі қызметін Руфье-Диксон сынамасымен және артериалық қан қасымын тонометр көмегімен анықтау арқылы салыстырмалы зерттеу жүргізілді.

Қазіргі таңда дүние жүзінде адам өлімінің негізгі себебі болып жүрек-қантамыр жүйесінің бұзылысынан туындайтын аурулар болып саналады. Еуропаның көптеген дамыған елдерінде бұл көрсеткіш барлық өлім жағдайларының 40%–на дейін, ал Қазақстанда 50%-дан астамын құрайды. Соңғы жылдары миокард инфарктімен сырқаттанушылық көрсеткіштері өсті. Өлім-жітім сырқаттанғандардың жалпы санының 30-50%-ына жетеді. Қазақстандағы 2019 жылғы статистикалық көрсеткіштер бойынша, жүрек-қантамыр жүйесінің бұзылысынан туындаған ауруларынан зардап шегетін екі миллионға жуық адам тіркелген. Бұл дегеніміз экономикалық белсенді халықтың 12% тең болады.

Қазіргі ғалымдардың айтуынша, көп жағдайда адамның денсаулығы 8-10% денсаулық сақтау мекемесінің әрекетіне, 18-22% генетикалық факторға, 17-20% қоршаған ортаның жағдайына, 49-53% адамның өмір сүру салтына байланысты. Тұрақты түрде және дұрыс жасалған физикалық жаттығу жүрек-тамыр, тыныс алу және басқа да жүйелердің функционалдық және жалпы организмнің қоршаған ортаның келеңсіз жағдайларына бейімделу мүмкіндіктерін арттырады. Орынды жасалған физикалық жүктеме кезінде жүректің жұмыс жасау қабілеті және гемоглобиннің, эритроциттің қандағы мөлшері көбейеді, қанның қорғаныштық қызметі артады. Физикалық белсенділігі төмен адамдарда жүректің жиырылу жиілігі минутына 72-84 ретті құрайды. Ал спортпен тұрақты түрде айналысатын, шыныққан адамдарға брадикардия тән, оларда тыныштықта жүректерінің жиырылу жиілігі минутына 60 реттен төмен. Жоғары маманданған шаңғышыларда, сүңгуірлерде, марафоншыларда т.б жүректің жиырылу жиілігі минутына 36-38 ге дейінгі соққыны құрайды.

Физикалық белсенділігі төмен адамдардың жүрегі тәулігіне 14000 ға жуық артық жиырылып, тез тозады. Ауыр физикалық жүктеме кезінде ағзадағы айналатын қанның көлемі орта есеппен 1-1,5 л дейін өседі, жалпы саны 5-6 л дейін жетеді. Қан ағысы барлық ағзаның және бірінші кезекте бұлшықет жүйесінің өсіп келе жатқан қажеттіліктерін оттегімен және энергиямен қамтамасыз етеді. [4,с 327].

Физикалық жүктеме кезіндегі жүрек-тамыр жүйесі қызметінің өзгерістері мына факторлармен анықталады:

– жүктеме типі (динамикалық немесе статикалық)
– интенсивтілігіне және жүктеме ұзақтығына
– жас ерекшелігіне және субъектінің шыныққандығына байланысты.

Төменде берілген суретте шынықпаған, қалыпты адамдағы физикалық жүктеме кезінде кездесуі мүмкін жүрек-тамыр жүйесінің динамикалық типтегі өзгерісі берілген. Жіті назар аударсаңыздар, жүректің жиырылу жиілігі мен минуттық қан көлемі физикалық жүктеме кезінде елеулі түрде артқанын байқауға болады және артериалық қан қысымы мен пулстік қысым да артқан. Мұндай өзгерістерден байқайтынымыз, жұмыс жасап тұрған қаңқа бұлшықеттерінің зат алмасу өнімдеріне талабы қаншалықты артқан сайын, сонша мөлшерде қан ағысының жоғарылауына алып келеді.

Сурет 1. Жүрек-тамыр жүйесінің едәуір үлкен физикалық жүктемеге реакциясы

Сонымен қатар, динамикалық жүктеме кезінде, жүрек-тамыр жүйесіндегі елеулі өзгерістің бірі метаболикалық вазодилататорлардың жиналуынан және белсенді жұмыс істейтін қаңқа бұлшықетіндегі тамыр кедергісінің төмендеуінен туындаған жалпы шеткі кедергінің айтарлықтай төмендеуі болып табылады. Статикалық жүктеме кезінде, динамикалық жүктеменің жүрек-тамыр жүйесіне әсеріне қарағанда біршама елеулі өзгерістер болады. Жаңағы айтқанымыздай динамикалық жүктеме, белсенді жұмыс жасап тұрған қаңқа бұлшықетіндегі жергілікті метаболикалық вазодилатацияның әсерінен жалпы шеткі кедергінің елеулі түрде төмендеуіне алып келеді. Статикалық жүктемеде, тіпті біркелкі қарқынмен жиырылып тұрған бұлшықеттегі тамыр тонусының артуна және ондағы қан ағысы көлемінің төмендеуіне алып келеді. Осылайша, жалпы шеткі кедергі, әдетте, статикалық жүктеме кезінде төмендемейді, ал егер жұмысқа ірі бұлшықеттер қатысса жоғарылауы да мүмкін [1,с.195].

Спортпен тұрақты түрде айналысу жүрек-тамыр жүйесінің қызметіне оң әсерін тигізеді. Нақты өзгеріс жүктеме типіне, жүктеме ұзақтығына және жүктеменің қарқындылығына, сондай-ақ адамның жалпы шыныққандығына байланысты. Шыныққан адамдарда физикалық жүктеме кезінде жүрек-қантамыр жүйесінде айналымдағы қанның көлемі ұлғаяды, жүректің

жиырылу жиілігі төмендейді, жүректің қанды лақтыру көлемі, яғни систолалық қан көлемі ұлғаяды. Бұл өзгерістер миокардтың оттегіге қажеттілігін төмендетеді және жүрек резервінің (минуттық көлемді ұлғайтуға арналған потенциал) ұлғаюына алып келеді. Жүрек резерві стресс жағдайында пайдаланылады. Жүректің қарыншаларының ұлғаюы көп жағдайда динамикалық жүктеменің нәтижесі болып табылады. Жүректің құрылымының мұндай өзгерісі миокардтың насостық қызметін жоғарылатады[5].

Әлі күнге дейін физикалық жаттығу шын мәнінде коронарлық аурудың дамуын болдырмауға немесе кешеуілдетуге қабілетті ме, жоқ па, түсініксіз болып тұр. Қазіргі заманғы зерттеулер тамыр ауруының себебі не екенін анықтай алмағанмен, салдары болған дене белсенділігі төмендеуі мен коронарлық аурудың пайда болу ықтималдығының арасындағы оң корреляциялық байланыс бар екені анықталды. Миокард инфарктінен кейін немесе кардиохирургиялық операциядан кейін, науқастың физикалық белсенділігінің жоғарылауы кезінде оң нәтиже беретіндігі туралы деректер көптеп пайда бола бастады. Табысты оңалту жүрек аурулары кезіндегі бағдарламалар пациенттің жалпы жақсы көңіл-күйін сезінуге әкелетін дене жүктемелерінің салдарынан психологиялық өзгерістерге ішінара байланысты болуы мүмкін [1,с.198].

Сурет 2 .Зерттеуге қатысқан студенттердің СҚҚ көрсеткіштері.
ҚЖ-қалыпты жағдайдағы систолалық қысым,ЖК-жүктеме кезіндегі қысым,Ж1Қ-

жүктемеден кейінгі 1 мин кейінгі қысым

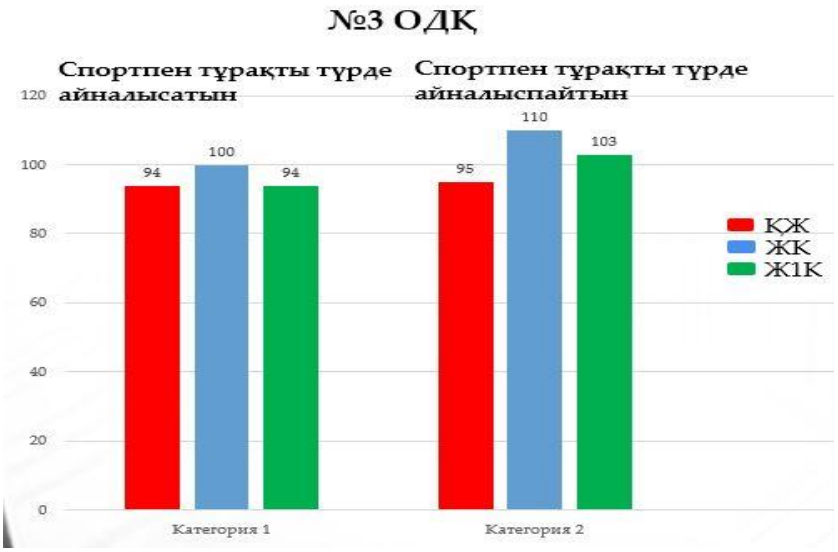

СУРЕТ 3. ЗЕРТТЕУГЕ ҚАТЫСҚАН СТУДЕНТТЕРДІҢ ДҚҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ.

ҚЖ-қалыпты жағдайдағы диастолалық қысым, ЖК-жүктеме кезіндегі қысым, Ж1Қ-жүктемеден кейінгі 1 мин кейінгі қысым

Зерттеуде Руфье-Диксонның сынамасын қолдану арқылы студенттердің жүрек-тамыр жүйесін бағаладық. Зерттеуге спортпен тұрақты түрде шұғылданатын (13 студент),екінші спортпен тұрақты түрде айналыспайтын (17 студент) топ алынды. Ең алдымен студенттердің жүрек-тамыр жүйесінде ақау бұрын болмағанын сауалнама жүргізіліп анықталды. Сауалнамадағы барлық студенттің денсаулығында ешқандай кінәрәт болмаған болып шықты. Одан кейін зерттеудің екінші сатысында студенттердің қалыпты жағдайдағы систолалық қан қысымы, диастолалық қан қысымы, орташа динамикалқ қысымы, жүрек жиырылу жиілігі есептеліп, нәтижесі сауалнамаға жазылып алынды. Зерттеуде екі топтың да студенттерінің нәтижесінің орташа арифметикалық ортасы есептелді. Зерттеудің үшінші сатысында екі топтың студенттеріне де бірдей уақытта, бірдей жүктеме жасалды (40 секундта 30 рет отырып-тұру). Жүктемеден кейін тез арада зерттелушілердің нәтижесі есептеліп, сауалнамасына жазылды. Зерттеудің төртінші сатысында жүктемеден соң 1 мин уақыт өткеннен кейінгі нәтижесі есептеліп, сауалнамасына анкетаға жазылды [3.,2 с.405.,6].

Қорытынды: артериалық қан қысымы, жүректің жиырылу жиілігі физикалық жүктеме

СУРЕТ 4. ЗЕРТТЕУГЕ ҚАТЫСҚАН СТУДЕНТТЕРДІҢ ОДҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ.

ҚЖ-қалыпты жағдайдағы ОДҚ, ЖК-жүктеме кезіндегі қысым, Ж1Қ-жүктемеден кейінгі 1 мин кейінгі қысым

кезінде шыныққан адамдарда айтарлықтай жоғарыламады, ал шынықпаған адамдарда керісінше едәуір жоғарылады (нәтижелері жоғарыдағы диаграммада көрсетілген). Жүктемеден кейін шыныққан адамдарда артериалық қан қысымы, жүрек жиырылу жиілігі тез арада бастапқы мөлшеріне қайта оралды, ал шынықпаған адамдарда олар ұзақ уақытқа дейін жоғары күйде қалды. Шиеленіскен ақыл-ой жұмысы, қозғалысы аз өмір салты, әсіресе жоғары жүйкелік-эмоциялық шиеленістер кезінде, зиянды әдеттер артериа тонусының жоғарылауын және қоректенуінің нашарлауын, олардың эластикалық қасиетінің жоғалуын тудырады және бұл

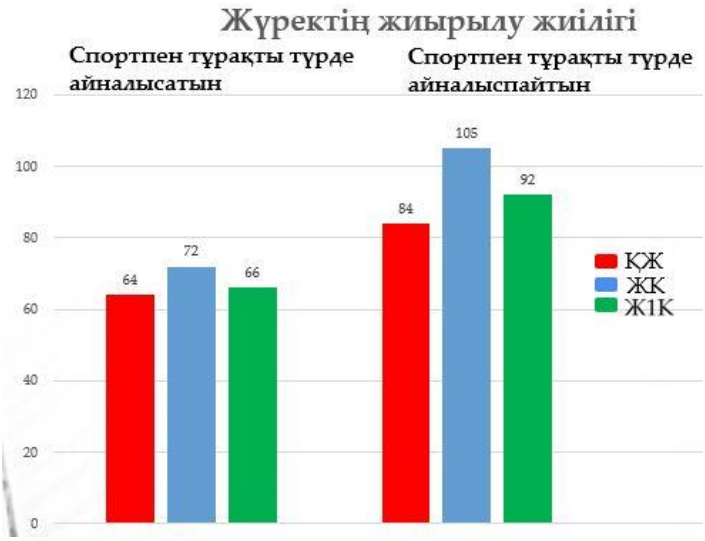

СУРЕТ 5. ЗЕРТТЕУГЕ ҚАТЫСҚАН СТУДЕНТТЕРДІҢ ЖҮРЕКТІҢ ЖИЫРЫЛУ ЖИІЛІГІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ.

ҚЖ-қалыпты жағдайдағы пульс, ЖК-жүктеме кезіндегі пульс, Ж1Қ-жүктемеден кейінгі 1 мин кейінгі пульс

оларда қан қысымының тұрақты түрде жоғарылауына және ақырында гипертониялық ауруға әкелуі мүмкін. Сондықтан денсаулық пен жұмысқа қабілеттілікті сақтау үшін дене жаттығуларының көмегімен қан айналымын белсендіру қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Д.Е.Морман., Л.Д.Хеллер. «Физиология сердечно-сосудистый системы».-Питер,2000.-250с.
2. Смирнов В.М., Дубровский В.И. Физиология физического воспитания и спорта. — М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002.— 608 с: ил.
3. Артамонова Л.Л.,О.П.Панфилов. «Спортивная медицина».-Тула,2002
4. Судаков К.В. «ФИЗИОЛОГИЯ.Основы и функциональные системы». М.:Медицина,2000
5. П.Абрахамс. «Физиология». М.:ЗАО «БММ»,2008
6. http://nczd.ru/jekspressdiagnostika-test-rufe/

УДК:615.322:547.98

САУЫР ТЕҢГЕЖАПЫРАҚ ӨСІМДІГІНІҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ ИІЛІК ЗАТТАРДЫ АНЫҚТАУ

Халметова Фатима Шухратжановна

Ғылыми жетекшілер: Орынбасарова К.К- фарм.ғ.к., профессор м.а.,
Өмірәлі М.Ә-фарм.ғ.к., доцент м.а.
Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы

Түйін

Мақалада сауыр теңгежапырақ өсімдігінің жер үсті мүшелерінің иілік заттарын талдау нәтижелері көрсетілген. Сауыр теңгежапырақ құрамындағы танидтер конденсацияланған және гидролизденген иілік заттардан тұрады. Зерттелетін шикізат түрлеріндегі конденсацияланған және гидролизденетін иілік заттардың сандық құрамы перманганатометриялық және спектрофометриялық әдістермен анықталды.

Кілт сөздер: Сауыр теңгежапырақ, перманганатометрия, иілік заттар, спектрофотометрия, сандық талдау.

Тақырыптың өзектілігі: Медицинада құрамында иілік заттары бар өсімдіктер тұтқыр, қабынуға қарсы, қан тоқтататын және бактерицидті заттар ретінде қолданылады. Ішке оларды негізінен асқазан-ішек жолдары аурулары және металл тұздары мен өсімдік уларымен уланған кезде қабылдайды. Сыртқа шырышты қабықтарының қабынуы кезінде, күйік және қан кетулерде тағайындайды [1].

Жұмыстың мақсаты:Сауыр теңгежапырақ өсімдігі құрамындағы иілік заттарды сандық анықтау.

Зерттеу әдістері жыне материалдар: Зерттеу нысаны Түркістан облысында өсетін сауыр теңгежапырақтың жер үсті мүшелері болып табылады.

Дәрілік өсімдік шикізатынан иілік заттарының сапалы талдауын жүргізу үшін келесі әдістеме бойынша су бөліністерін дайындады. 2,0 г шикізатты колбаға салып, 250,0 мл тазартылған су құйдық. 30 минут бойы баяу қайнатылды. Алынған сығындыны суыттып және сандық талдаулар жүргізділді [2].

Перманганатометриялық әдіспен сандық талдау жүргізілді.

1.Иілік заттарды перманганатометриялық талдау. Тесігінің диаметрі 3 мм елеуіш арқылы еленген ұсақталған шикізатты 2 г жуық (дәл ілме) сыйымдылығы 500 мл конустық колбаға салады, 250 мл су қайнағанға дейін қыздырылады және суытылады, қайтадан жабық спиралды электр плитасында 30 минут бойы қайнатады. Сұйықтықты бөлме температурасына дейін салқындатады және шикізат бөлшектері колбаға түспейтіндей, мақта арқылы сыйымдылығы 200-250 мл конустық колбаға шамамен 100 мл сүзеді.Содан кейін алынған сығындыны 25 мл пипеткамен басқа конустық колбаға алып, 500 мл су, 25 мл индигосульфоқышқылды қосып, тұрақты түрде 0,02 М калий перманганат ерітіндісімен алтын-сары бояғанға дейін араластырылады. Сонымен қатар бақылау тәжірибесі жүргізілді.Иілік заттардың құрамы (X) абсолюттік құрғақ шикізатқа шаққанда пайызбен мына формула бойынша есептеледі:

$$X = \frac{(V - V_1) \times 0.004157 \times 250 \times 100 \times 100}{m \times 25 \times (100 - W)}$$

мұндағы V– титрлеуге жұмсалған калий перманганаты ерітіндісінің көлемі (0,02 моль/ л) миллилитрмен; V_1 – бақылау тәжірибесінде титрлеуге жұмсалған калий перманганаты ерітіндісінің көлемі (0,02 моль/ л) миллилитрмен; 0,004157 – калий перманганаты ерітіндісінің 1 мл (0,02 моль/ л), (танинге қайта есептегенде), граммен; m– шикізат массасы граммен; W– кептіргендегі шикізаттың жоғалуы (0,02 моль / л), (танинге қайта есептегенде), граммен; 250 – сығындының жалпы көлемі миллилитрмен; 25-титрлеу үшін алынған сығынды көлемі миллилитрмен.

2.Иілік заттарды спектрофотометриялық талдау. Сыйымдылығы 50 мл өлшеуіш колбаға 4мл алынған сығындыны құйып, 70% этил спиртін белгіге дейін жеткізіп құйылады. Бұдан 2,5 мл алып, 25 мл өлшеуіш колбаға құйып, сызыққа дейін 70% этил спирті құйылады. Алынған ерітіндінің оптикалық тығыздығын спектрофотометрде-2000 в кюветте толқын ұзындығы 270-278 нм-ден 70% этил спиртіне қатысты 10 мм қалыңдықта өлшеді. Танин стандартты үлгідегі ерітіндінің оптикалық тығыздығын өлшеді. Танин стандартты үлгідегі ерітіндіні дайындау. 100-105^0 С температурада тұрақты массаға дейін кептірілген таниннің стандартты үлгісінің шамамен 0,0025 г (дәл өлшеуіш) дәл өлшеп,сыйымдылығы 50 мл өлшеуіш колбаға салып, белгіге дейін 70% этил спирті құйылады. 25 мл өлшеуіш колбаға сол араласпадан 2,5 мл алып,70% этил спиртімен белгіге дейін жеткізді [3].

Иілік заттарының пайыздық құрамы мынадай формула бойынша есептеледі:

$$X = \frac{D_x \times M_{cm} \times 100 \times 50 \times 25 \times 2.5 \times 100}{D_{cm} \times M_x \times 5 \times 2.5 \times 50 \times 25} = \frac{D_x \times M_{cm} \times 2000}{D_{cm} \times M_x}$$

мұндағы, M_{cm}- таниннің салмағы,г; M_x- шикізат салмағы, г; D_{cm}- танинді СОерітінді оптикалық тығыздығы ; D_x- зерттелетін ерітіндінің оптикалық тығыздығы.

Талдау нәтижесі: Сапалық талдау дәрілік өсімдік шикізатының барлық талданатын үлгілерінде иілік заттары табылғанын анықтады, бұл ретте бөлінген иілік заттары негізінен гидролизденетін табиғатқа ие болғаны анықталды (1кесте).

1 Кесте .

Сауыр теңгежапырақ жер үсті мүшелерін бөліп алуда иілік заттарына сапалық реакциялардың нәтижелері

1 % темір аммоний ащудасы ндісі	қара-көк бояу	гидролизденетін иілік заттар
10 % сірке қышқылындағы 10 % қорғасын ацетат ерітіндісі	ақ мақта шөгіндісіне түседі	гидролизденетін иілік заттар
NaNO2 кристалдар және 0,1 М HCl ерітіндісі		қоңыр бояу
2 % сірке қышқылындағы 5% натрий нитрат ерітіндісі	қоңыр бояу	эллаго-таниндер

Сауыр теңгежапырақ өсімдігін перманганатометрлік титрлеу нәтижесінде оған индигосульфоқышқылының қатысуымен тотығуға қабілетті фенолдық қосылыстар сомасының 13,54 % болуы көрсетілген.

Сауыр теңгежапырақ және медициналық таннинның спирттік ерітіндісінің шөптен спиртті – сулы бөлінуінің спектралды сипаттамаларын зерттеу кезінде екі жағдайда да толқын ұзындығы 275 нм болған кезде сіңіру максимумының болуын атап өту қажет ,бұл сондай - ақ танниндер тобы қосылыстарының сауыр теңгежапырақ өсімдігіне тән екендігін растайды (1 сурет). Бұл ретте осы қосылыстардың абсолютті құрғақ шикізатқа қайта есептегенде 6,75% құрайтыны көрсетілді [4].

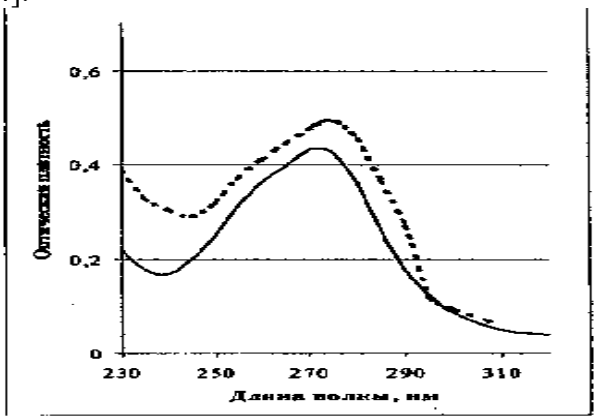

1 сурет – 70% этил спиртінде ерітінділерді сіңіру спектрлері

Қорытынды: Перманганатометрия әдісі таниндер тобының заттарын талдау үшін тән емес және өсімдік шикізатында фенольды табиғаттың жеңіл қышқылданатын қосылыстары сомасының болуын көрсетеді, спектрофотометрия әдісі өсімдік объектілерінде иілік заттарының сандық құрамы туралы нақты түсінік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Исламбеков Ш.Ю. Каримджанов С.М., Мавлянов А.К. Растительные дубильные вещества // Химия природных соединений. — 1990. — № 3. — С. 293—307.

2.Васильева А.П., Мартынова Д.М. Методы количественного определения дубильных веществ в лекарственном растительном сырье // Современная медицина: актуальные вопросы: сб. ст. по матер. XIV междунар. науч.-практ. конф. – Новосибирск: СибАК, 2013.

3.Государственная Фармакопея СССР XI издания, вып. 2. Общие методы анализа Лекарственное растительное сырье Москва: "Медицина", 1990. - 399с.

4.Гринкевич Н.И., Л.Н. Сафронич Химический анализ лекарственных растений. — М., 1983. — 176 с.

ЭКСТРЕМИЗМ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Хатифов Дастан магистрант
Научный руководитель: Шаяхметова Жанна Бекполовна к.ю.н, асс.профессор
Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова
г.Атырау Казахстан

Аннотация. Данная статья рассматривает вопросы государственной политики по противодействию религиозному экстремизму, конкретизированы профилактические меры правоохранительных органов по вопросам борьбы с экстремизмом, радикализмом, терроризмом.

Ключевые слова: Политика, государства, экстремизм, радикализм, терроризм, религия.

В современных условиях особую угрозу представляют экстремистские проявления в поведении лиц, что опасно для нашей республики в целом, наносит ощутимый вред территориальной целостности, конституционным правам и свободам граждан, особенно на фоне обострения национальных и конфессиональных противоречий в мире.

Актуальность исследования правовых проблем религиозно-мотивированного экстремизма, зачастую прикрываемого необходимостью духовной свободы полноценной реализации свободы вероисповедания, очевидно, т.к. религиозный экстремизм, выступая крайней формой социального деструктивного действия, фактически угрожает основам конституционного строя и безопасности государства, сложившимся ценностям межконфессиональных отношений, общественного согласия и политической стабильности в Казахстане.

В Послании Президента РК народу Казахстана в стратегии “Казахстан-2050”-новый политический курс состоявшегося государства, Н.А Назарбаев отмечает необходимость дальнейшего совершенствования действующего права республики, включая антитеррористическое законодательство, с целью нейтрализации проявления религиозного радикализма и экстремизма. Государство должно пресекать экстремизм и радикализм откуда бы они ни исходили, а также “ формировать новые надежные механизмы преодоления социальной, этнической и религиозный напряженности и конфликтов.

Необходимо жестко пересекать деятельность нетрадиционных сект и сомнительных псевдорелигиозных течений [1]

Согласно нормам закона “О противодействии экстремизму” под экстремизмом подразумевается организация и совершение:

-физическим или юридическим лицом, объединением физических и юридических лиц действий от имени организаций, признанных в установленном порядке экстремистскими;

- физическим или юридическим лицом, объединением физических и юридических лиц действий, преследующих следующие экстремистские цели:

- насильственное изменение конституционного строя, нарушение суверенитета Республики Казахстан целостности, неприкосновенности и неотчуждаемости её территории, подрыв национальной безопасности и обороноспособности государства, насильственный захват власти или насильственное удержание власти, создание, руководство и участие в незаконном военизированном формировании, организации вооруженного мятежа и участие в нём, разжигание социальной, сословной розни (политический экстремизм)

- разжигание расовой, национальный и родовой розни, в том числе связанной с насилием или призывами к насилию (национальный экстремизм)

- разжигание религиозной вражды или розни, в том числе связанный с насилием, а также применение любой религиозной практики, вызывающие угрозу безопасности, жизни, здоровью, нравственности или правам и свободам граждан (религиозный экстремизм)

В государстве создана внутренняя система координации по следующим основным направлениям противодействия экстремизму: принятие профилактических мер, направленных

на предупреждение экстремизма, выявления и пресечения экстремизма; международное сотрудничество в области противодействия экстремизму:

Эта программа должна основываться на следующих принципах и установках: уяснение содержания экстремистской деятельности (её субъектов, целей, задач, средств а также типологии современного экстремизма, его причин, социальный базы, специфики и форм подготовки и проведения оперативных операций);нормативно-правовое обеспечение антиэкстремистских действий; анализ и учёт зарубежного опыта борьбы с экстремизмом, различных моделей антиэкстремистской деятельности по предупреждению и пресечению экстремизма; преимущество превентивных мероприятий, позволяющих осуществлять выявление намерений проведения экстремистских акции, оперативное пресечение экстремистских действий на стадии их реализации, обеспечение осуществляемых военных, специальных и идеологических мероприятий; воспитательно-идеологическое дифференцированное воздействие на население экстремистов, субъектов их поддержки и противников, всесторонние информационное психологическое обеспечение антиэкстремистской деятельности; обеспечение взаимодействия и координации действий антиэкстремистских сил в международном межгосударственном масштабе; неотвратимость наказания за экстремистские преступления в соответствии с законом.

В соответствии с законодательством созданы условия, необходимые вовлечения местных исполнительных органов в работу по противодействию религиозному экстремизму. Это взаимодействие с общественными объединениями, изучение деятельности религиозных объединений, создание банка данных о них, изучение и анализ религиозной обстановки в регионе. Н.А. Назарбаев отметил: “экстремизм и терроризм угрожает безопасности не только нашей стране, но и всему миру. Казахстанцы с пониманием и ответственностью отнеслись к усилению антитеррористических мер, принимаемых правоохранительными органами во всех регионах страны [3]

Вместе с тем процессы распространения экстремистской и террористической идеологии прикрывающийся религиозной оболочкой в последнее время во всём мире приобрели масштабный характер, это усугубляет зависимость уровня защищенности национальных интересов каждого государства от состояния международной безопасности [4]

В целях эффективного противодействия религиозно-мотивированному экстремизму необходима консолидированная систематическая работа как государственных органов, так и институтов гражданского общества, по объединению общих усилий. Государство должно устранить социально-экономические и политические условия, способствующие возникновению экстремизма и пресекать противозаконную деятельность псевдорелигиозных экстремистских организаций.

Необходимыми мерами являются: повышение юридической компетентности граждан, правовой культуры образования отдельных групп, создание условий для развития традиционной и самобытной культуры, усиление пропагандистской работы среди населения, разъяснение сути анти-экстремистских идей [5]

Важным направлением противодействия религиозному экстремизму, как показывает отечественный и зарубежный опыт, является системная организация постоянного мониторинга печатных и электронных СМИ, в том числе интернет ресурсов, на предмет выявления материалов, пропагандирующих идеи религиозного экстремизма и терроризма, в том числе путем внедрения современных программ по выявлению противоправного контента. По данным за 8 месяцев 2018 года министерство проанализировало содержание более пяти тысяч интернет-ресурсов, провели экспертизу более 2.5 тысяч материалов, из них 1,5 тысяча получили отрицательное заключение [6]

Принимая во внимание социальную опасность религиозного экстремизма, важно концептуальное осмысление, глубокое научное познание его сущности, причин и способов борьбы с ним. Это требует единого подхода к разработке методологической базы и методики для исследования сущности религиозного экстремизма.

Литература:

1. Послание президента Республики Казахстан лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана" стратегия" Казахстан 2050- новый политический курс состоявшегося государства (электронный ресурс).Режим доступа: Официальный сайт Президента Республики Казахстан: http://www.akorda. kz.

2.Закон Республики Казахстан " О противодействии экстремизму" от 18 февраля 2005 года (электронный ресурс)Официальный сайт Президента Республики Казахстан: http://www.akorda. kz.

3. Заявление первого президента государства. // Казахстанская правда -2016- 11 июля.

4. Айтхожин К.К. Актуальные правовые проблемы профилактики религиозно-мотивированного экстремизма // журнал Предупреждение преступности 2(64) -2018г. с.47.

5.Абдулхамитов В.А. Экстремистские проявления в молодежной среде Таджикистана: проблемы и профилактика. // материалы международной научно-практической конференции.., 17 сентября 2015г.с.83

6.Казанцева Т. Религиозная безграмотность и духовное здоровье нации //Литер-2018г. 21.09.2018 с.5

УДК 94 /574/

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ - ӨЛКЕТАНУҒА ЖОЛ АШАДЫ»

ҚАСТЕК – ЖЕТІСУДАҒЫ КӨНЕ ҚАЛА

Хоргасбаева Гульмира Алгоджаевна
Алматы облысы, Жамбыл ауданы, Қастек ауылы,
«Қастек орта мектебі мектепке дейінгі шағын орталығы»КММ

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласының «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы тарих-географиялық белдеудің орны мен оған кіретін орындар туралы әрбір қазақстандық білуі керек, ішкі және сыртқы мәдени туризм халқымыздың осы мәдени мұраларына сүйенуі тиіс дегеніне орай біздің Қастек ауылының жанынан табылған көне қала Қара-Қасманға тоқтала кеткім келеді. Себебі бұл қала оқушы санасында ортағасырлық материалдық мәдениетті көзімен көрсету арқылы жаңғыртуға мүмкіндік береді. «Өлкетану» аясында туған жерге деген сүйіспеншілігін арттырып, патриоттық тәрбие береміз.

Еуропадан Орталық Аияға сапар жасаған Вильгельм де Рубруктың еңбектерінде жазылады. Бірақ, Алакөл мен Балқаш, Іле мен Шу арасындағы далада көне қалалар мен елді-мекендер осы шаһарлармен ғана шектелмейді. Жетісуды ежелден қоныстанған сақтар, ғұндар мен түркілердің жалғасы қарлұқ, қимақ, қарахан қағандықтарынан қалған қалалар әлі де анықталып жатыр. Оған кейінгі жылдары археологиялық экспидициялар барысында табылған ежелгі қоныстар дәлел. Біздің дәуірімізге дейінгі 13 ғасырдағы сақтардан қалған «Таңбалының» өзі адамзатты әлі де таңғалдырып келеді. Ал одан басқа осы өңірдегі көне қорғандар, қорымдар мен қоныстар қаншама.

Суықтөбенің етегіндегі Қастектің де тарихы тым тереңде жатыр. Қазіргі Қастек ауылының іргесіндегі көне шаһар 1981 жылы Жетісудағы археологиялық экспедициялық барлау жұмыстары кезінде табылды. Бірақ, қаланың орнын нақты белгілеп, қазба жұмыстарын бастау 30 жылға шегеріліпті. Яғни, Х-шы ғасырда салынған қаланы түбегейлі зерттеу 2011 жылы ғана басталған. Археологиялық тұрғыдан ол тарих ғылымы үшін жаңа нысан болып есептеледі. Ежелгі қоныстағы ғылыми-зерттеу жұмыстарына Әлкей Марғұлан атындағы археология институты кіріскен. Институттың жетекші ғылыми қызметкері, археолог-ғалым Арнабай Нұржанов Қастектің көне атауы Қара-Қасман болғанын айтады. «Ежелгі қаланың аумағы 30 гектар жерді алып жатыр. Қаланың сәулеті ортағасырлық шаһарларға тән. Төрт жағынан мұнаралар тұрғызылып, қабырғалары биік дуалдармен жалғасқан. Олардың биіктігі 6-8 метрге дейін жеткен. Сан ғасырлардан бері табиғаттың әсерімен бүлініп, мүжілген, қираған қабырғаларының қазіргі биіктігі 1 метрге жетер-жетпес. Шаһарда ғұрыптық ошақтар,

ғибадатханалар, қоймалар мен 33 шеберхананың орны анықталды. Яғни, мұнда темір балқытушылар мен ұсталар, қолөнершілердің тұрғаны анық.

Ұлы Жібек Жолының бойында орналасып, сауда керуендері өткендіктен оның саяси-экономикалық, әрі мәдени маңызының жоғары болғанын көреміз. Сол заманда бұл аймақта мал шаруашылығымен қатар егін шаруашылығы қатар дамыды. Тіпті жергілікті тұрғындар бау-бақша өсіру ісін жетік білген. Оған мысал ретінде қазба жұмыстары кезінде арпа, бидай, тары мен жүзім дәндерінің табылғаны айғақ. Жеміс шырындары, алма мен жүзімнен жасалған шарап 1 жылға дейін қыш құмыраларда сақталатын. Сондай ыдыстар әлі де табылып жатыр», – дейді Қастектегі көне қаланы алты жыл бойы зерттеп жатқан археолог-ғалым. Иә, топыраққа бүккен тарихты жарыққа шығарушы ғалым қателеспейді. Оған нақты дәлел мен заттық деректері жетерлік. Арнабай Нұржанов Құлан қаласынан да шарап сақтайтын бекместер тапқан. Қастектен де сондай бекмес шығып отырғаны бекер емес. Ал жыланбас құмыраның табылуы – осы жерді мекендеген қолөнершілердің асқан шебер болғанын көрсетеді. «Жалпы, жыланды мүсіндеп, өнерде бейнелеу негізінен христиан дінін ұстанған халықтарға тән», – дейді археолог. Жергілікті мүсін өнерінде ол сирек кездеседі. Бірақ, құмыраның жасалу технологиясы мен қолданылған саз балшығы жергілікті. Демек, Жібек Жолы бойында орналасқан қалаларда тұратын қолөнершілер мен ұсталар белгілі бір ұстаным шеңберінде қалмаған. Олар бір-бірімен тәжірибе алмасып, үнемі шеберлігін шыңдап, бар білгенін кейінгі ұрпаққа аманат етіп отырған. Сонымен қатар қаладағы өркениеттің озық болғанын инженерлік жүйелерден қалған су арналары да айқындай түседі.

Егін шаруашылығымен айналысу үшін алдымен су қажет екені аян. Егер, ірі қалалардың барлығы өзен жағалауында салынғанын ескерсек, Қастек те солардың қатарында. Қастектен су құбырының бөлшегі де табылып отыр. Археолог Жетісуда отырықшылықтың ежелден-ақ болғанын айтады. «Қала мәдениеті мен өркениеті Орталық Азиядан басталатыны жөнінде пікірлер көп. Осыдан екі жыл бұрын Отырар қаласында Х-шы ғасырға жататын унитаз табылған. Ойлаңызшы, сонау Х ғасырда! Енді сіз сол кезеңдегі Еуропа мегаполистеріндегі жағдаймен салыстырып көріңіз. Париж немесе Мадридті алайық. Ондай бұйым тұрмақ, оларда су құбыры болды ма? Мәселен, Франция астанасына жер асты су құбырлары мен кәріз жүйесі Рим империясының дәуірлеп тұрған тұсында жүргізілгенін тарихтан білеміз. Алайда, кейін олардың санасындағы тазалық түсінігі мүлдем өзгеріп, ұмытыла бастаған. Бірнеше ғасыр өтіп, қала халқы тұрмыстық қоқыстарын көшеге төгуді дағдыға айналдырады. Ескі кәріз жүйесі әбден бітелгендіктен, инфекциялық аурулар таралады. Қаланың адам төзгісіз ластығынан 1131 жылы Людвиг VI патшаның ұлы Филипп ашық жатқан су тоспасына құлап, ауру жұқтырып, көп ұзамай дерті асқынып көз жұмады. Міне, осындай қайғылы жағдайлардан кейін екі ғасыр өткен соң ғана Париждегі су арналары қалыпқа келе бастайды. Ал сол кезде орта ғасырларда, Қараханидтер дәуіріндегі қала тұрғындары су жүйесін пайдаланып отырған. Бұл халықтың сондағы мәдениеттілігі мен өркениетін көрсетеді емес пе?»

Жалпы, «Археология тарихи кезеңді тудырады» дейді польшалық ойшыл Станислав Ежи Лец. Қастек қана емес, Жетісу мен Оңтүстік Қазақстандағы жүргізілген қазба жұмыстарынан табылған жәдігерлер тарихымызға терең үңілдіріп, бұрынғы қалыптасқан қасаң көзқарастың өзгеруіне әсер етері сөзсіз. Адамзаттың алтын бесігі Алтайдан басталып, түркілер арқылы күллі әлемге таралды дейді белгілі түрколог ғалым Мұрад Аджи. «Дешті Қыпшақ «жабайы» немесе көшпенді болған жоқ. Өйткені ол жердің халқы қалалар мен бекеттерде тұрды. Жезден металлды өндіруді өзге елден бұрын игерді. Темірден тұрмыстық құралдар мен қару-жарақ жасайтын. Дәл сол кезеңде Рим империясының өзі қола дәуір жағдайында қалып қойған. Олар темірді мүлдем білмеді десе де болады. Тек императорлық әскер қолбасшылары ғана болат семсерлермен қаруланатын. Ал ол қаруға римдіктер қалай қол жеткізгені әлі де белгісіз. Бұл сұраққа батыстық тарихшылар әлі жөнді жауап бере алмай жатыр» дейді ол өзінің «Тюрки и мир» атты кітабында.

Адамзат өркениетінің өрлеу кезеңін асқан кемеңгерлікпен пайымдап, тарихи ақиқатты анықтауда аянбай ізденген ғалымның ғаламат еңбегі әлемдік тарихты мүлдем басқа тұрғыдан, батыстық ұғым негізінде қалыптасқан қағидалардан тыс танытады. Жоғарыда сөз еткен халық

мәдениетінің өзгелерден ілгері болғаны жөнінде Қастектен табылған және бір тұрмыстық зат – тіс тазалауышты айталық. Қазіргі тілмен айтқанда, күнделікті санитарлық тазалық құралының шығу тарихы тым ертеде. Оның елімізге Еуропадан, Батыс әлемінен келмегені айқын. Отаршылық саясат жүргізіп, өз идеологиясын тықпалаған орыста да ол мүлдем болмаған. Қайта бұл бұйым Батысқа осы жерден жеткен. Ежелгі қала тұрғындары яғни, қарлұқтар мен қараханидтер оны мал сүйегінен (піл сүйегі де кездеседі) жасап, ұшына жылқы қылын жабыстырған.

Көне тіс тазалауыштар – мусуактар (мәсуік) қазір Алматы мұражайында тұр. Ал XVI ғасырда Еуропада тіс тазалауыштар негізінен тиін мен борсық жүнінен жасалатын. Алайда, оның иісі жағымсыз, әрі қылы өте жұмсақ болғандықтан пайдаланудан тез шығып қалған сияқты. Әйгілі Наполеон Бонапарт тісін теңіз құмымен тазалап, ауруды басу үшін оған апиын қосқаны жөнінде дерек бар. Кейін еуропалықтар тіс тазалауда жылқы қылының артықшылығын түсініп, соны пайдалануды жөн деп тапты. Міне, бір ғана бұйымнан түйсікке көп нәрсені түюге болады емес пе?» дейді Арнабай ағамыз. Қастектегі кезекті қазба жұмыстары кезінде археологпен сұхбаттасудан және «Древности Жетісу. Памятники археологии Жамбылского района» атты тарихшы-археологтардың ғылыми еңбектері жинақталған кітаптан осындай құнды әрі қызықты мәліметтерді білдік. Шу мен Іле атырабын байланыстырған Қастек тек сауда керуендері тоқтайтын бекет қана емес, әскери бекініс те болатын. Қастек асуы жөнінде XIV ғасырдағы Ақсақ Темір әскерінің сапарын баяндайтын тарихи деректерде айтылады. Сол деректерге сүйенсек, 1390 жылы Темір әскері Іле алқабынан Атбашқа Қара-Қасман (Қастек) асуы арқылы өткен. (Умурзаков С.У. К исторической топонимике Киргизии) Ономастика Средней Азии, -М: Наука ГРВЛ, 1978 - 53-58). Әскердің екінші сапары 1390 жылы болды. Ертіске қашқан Қамар ад-диннің артына түскен Әмір Темір әскері Ташкенттен Ыстыққөлге тоқтайды. Сосын таудан өтіп Қастекке, кейін Алмалық (Алматы) арқылы Ілеге түсіп, өзенді бойлай шығыстағы Ертісті бетке алған. (Бартольд В.В. Отчет о поездке в Среднюю Азию с научной целью 1893-1894 г.г.).

Міне, қазірі Қастектің кемінде 1100 жылдық тарихы бар. Жамбыл ауданындағы тарихи-археологиялық ескерткіштер есепсіз. Республика аумағында 2700 тарихи нысанның тек 216 ғана мемлекет қорғауына алыныпты. Солардың қатарына Қастекті де жатқызуға болады. Археологтар Жамбыл ауданындағы Қарғалы, Самсы мен Ақтерек ауылдарының қазіргі орналасқан жерінде ежелгі елді мекендердің болғанын дәлелдеп келеді. Ал Арнабай Әбішұлы Алматы мен Ақтерек арасында әлі зерттелмеген 14 қала жатыр дейді. Бірақ, бір ғана Қастекті толық зертеу үшін 20 жыл уақыт қажет екен. Алты жылда табылған жәдігерлер тарихты зерттеушілердің ғылыми еңбек жазуына аса құнды дерек, теңдессіз рухани азық болары сөзсіз. Одан бөлек топыраққа көмілген сыр қаншама? Осыдан бірнеше жыл бұрын көне қала орнында қазба жұмыстары басталғанынын естіген Ұлыбритания, Франция, Германия мен Жапонияның тарихшы-археологтары мұхит пен құрлық асып келіп, Суықтөбенің тамаша табиғатына тамсанғанымен, көне қаланың қараусыз қалып, қоршаусыз тұрғанына таң қалып кетіпті. Тамыры терең тарихымыздың аса құнды дүниелерін қастерлеу бабалар алдындағы борыш, кейінгі ұрпақ алдындағы парыз пен аманат. Дегенмен, ол сөз жүзінде ғана емес, іс-әрекетпен жалғасса игі еді. Осындай қаласы бар өзге жұрт баяғыда әлемге жар салып, мақтанып, әрбір тасын бағалап, аспан астындағы мұражайға айналдырып жіберер еді-ау. Ол және туризм мен кәсіпкерліктің дамуына да айтарлықтай ықпал етері даусыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан тарихы әдістемелік журнал. Алматы № 7 ,2019
2. Қазақстан тарихы Ғылыми танымдық басылым Атамұра 2013ж
3. Жетісу газеті

ӘОЖ 304.2:338.49:711.3

АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН ЖАҢҒЫРТУ

Косымбаева Шынар Исабековна
С.Сейфуллин атындағы КАТУ,
Менеджмент мамандығының 3 курс докторанты,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Аймақ тұрғындарының өмір сүруіне лайықты және тұрақты жағдайды қамтамасыз ету – биліктің басты міндеті.

Ауылдық жерлерде шешілмеген проблемалар әдетте ұқсас, ал қалыптастыру үшін пайдаланылмаған, ашылмаған мүмкіндіктер әртүрлі дәрежеде болады. Әсіресе, бұл мәселе экономиканың агроөнеркәсіп секторында өте қиын, себебі ауыл шаруашылығы туралы қалыптасқан көзқарастар әлеуетті инвесторларды, бизнесмендерді және кәсіпкерлерді экономикалық өсу мен отандық ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің табыстылығына қол жеткізу мүмкіндіктері мен перспективаларына бағыттайды.

Қазіргі заманғы ғылыми әдістер негізінде нақты аумақтарды дамытудың әлеуметтік-экономикалық проблемаларын дер кезінде анықтау - осы аумақтардың билік органдарының міндеті. Оларды ескере отырып, даму бағдарламалары әзірленеді, тиісті деңгейдегі бюджет қалыптастырылады. Әрбір әлеуметтік-экономикалық бағдарламаға әлеуметтік саланың барлық кешені кіреді: білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет және спорт, халықты әлеуметтік қорғау.

Ауылдық жерлердің (бұдан әрі – АЖ) тұрақты дамуы бүгінде халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасын арттырудың негізгі құралы бола алатын әлеуметтік инновациялармен үлкен дәрежеде айқындалады. Әлеуметтік инновациялар еліміздің әлеуметтік-маңызды міндеттері мен прогрессивті қозғалысын шешу үшін негізгі элемент болып табылады [1, Б. 17-21].

Ауылдық жерлерді тұрақты дамытудың (бұдан әрі – АЖ) бірінші кезектегі міндеттері:

- ауылда тұрудың тартымдылығын арттыру;
- ауылдық жерлерде жергілікті ресурстардың экономикалық айналымын қалыптастыру негізінде өзін-өзі дамытатын шаруашылық жүйелерін құру.;
- ауылда әлеуметтік-ұйымдастырылған және жауапты азаматтық қоғамды қалыптастыру үшін жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту;
- биліктің, агроөнеркәсіптік бизнестің және ауылдық қоғамның секторараралық тиімді өзара іс-қимылын құру;
- ауыл экономикасын дамытуда елеулі резерв болып табылатын ауыл мен қала арасындағы тығыз қарым-қатынасты пайдалану.
- ауылдық аумақтардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру.

Барлық сарапшылар өз бетінше, мемлекеттің қолдауынсыз, ауылды әлеуметтік дамыту бойынша ерекше ұлттық саясатсыз ауыл тұрғындары әлеуметтік сала мәселелерін шеше алмайды. Ауылдың әлеуметтік саласындағы жағдайды жақсарту, оның дамуындағы жағымсыз үдерістерді еңсеру үшін сарапшылар қажет деп санайды:

1) Жергілікті өзін - өзі басқару деңгейінде: әлеуметтік саланы қаржыландыру үшін бюджетті толтырудың қосымша көздерін іздестіруді, базалық шаруашылықтармен, бизнес-қоғамдастықпен жұмысты жалғастыру; өңірлік бағдарламалардың орындалуына жауапкершілікті күшейту, шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға және оны әлеуметтік салаға тартуға жәрдемдесу, ауыл бизнесімен әріптестік қатынастарды жақсарту, жергілікті өзін-өзі басқару саласында кадрларды даярлау мен қайта даярлауды ретке келтіру;

Аймақтардағы ауылдың жерлердің әлеуметтік инфрақұрылымын (бұдан әрі – АЖӘИ) басқаруды дамыту үшін қажетті ұйымдастыру шараларының сұлбасы суретте 1 көрсетілген.

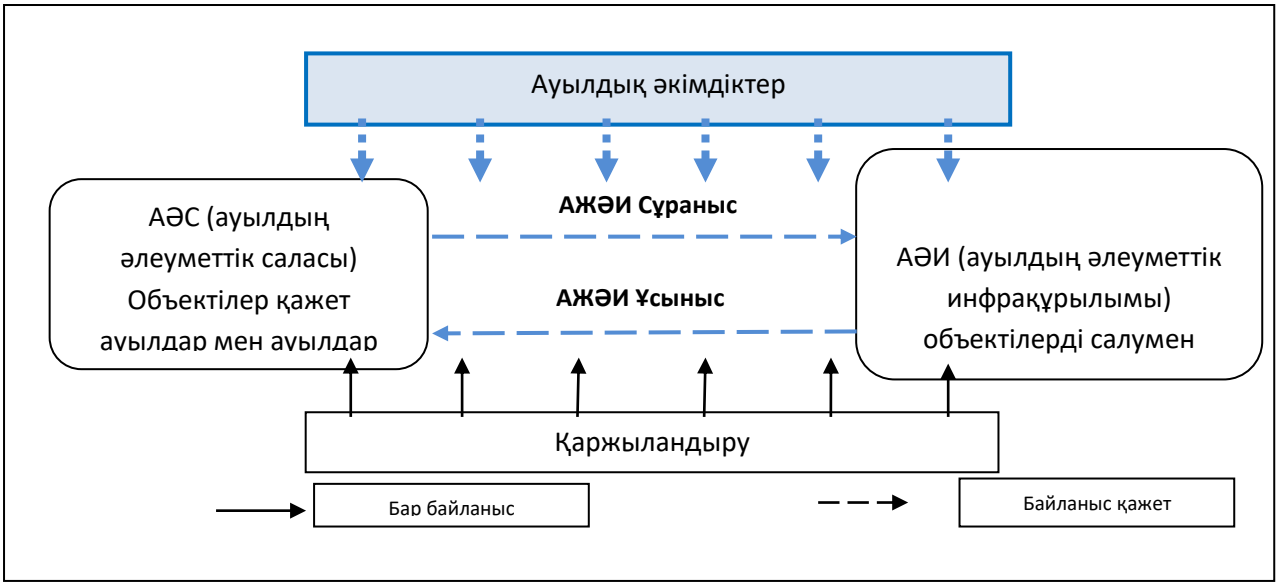

1-сурет. Аймақтардағы АЖӘИ дамыту үшін қажетті ұйымдастыру шараларының схемасы

2) Жергілікті деңгейде: ауылды әлеуметтік дамыту бойынша нұсқаулық базаны жетілдіру және қабылданған шешімдердің іске асырылуын бақылауды күшейту;

3) өңірлік деңгейде: жергілікті өзін – өзі басқару және ауылдың әлеуметтік дамуы туралы заңнаманы жетілдіру; ресурстар мен өкілеттіктерді сәйкес келтіре отырып, әлеуметтік саланы қаржыландыру жүйесін трансформациялау; агроөнеркәсіптік кешенді дамыту және ауылды әлеуметтік дамыту жөніндегі ұлттық жобалардың, бағдарламалардың іске асырылуын бақылауды нығайту. Ауыл әкімшілігі басшысының пікірінше, "жергілікті өзін-өзі басқару қазір загонда. Реформаны соңына дейін жеткізу керек еді. Егер мұны жасамаса, әлеуметтік жарылыс болуы мүмкін".

Жалпы, жүргізілген талдау реформаларды жүзеге асырудың ерекше және бір мәнді емес бейнесін анықтауға мүмкіндік берді.

Ауыл өзінің сипаты бойынша әртүрлі бағыттағы, бір жағынан, оң, бірақ көп жағдайда Ұлттық жобалар мен ауыл мен (агроөнеркәсіп кешені) АӨК дамыту бағдарламалары арқылы мемлекеттің жүйесіз іс - қимылдарының, ал екінші жағынан-қажетті ресурстық базамен бекітілмеген жергілікті өзін-өзі басқару негіздерін енгізуге әлсіз талпыныстардың объектісіне айналды.

Бір жағынан, 2025 жылға дейінгі кезеңге Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуына байланысты мақсаттарға қол жеткізу басты болып табылады. Атап айтқанда, бұл білім беру мен денсаулық сақтау қызметтеріне жалпыға бірдей қолжетімділік, өмір сүру ұзақтығын 80 жылға дейін арттыру, елдің дамыған елдер деңгейіне және т.б. сәйкес келуі, бұл нақты адамның сапасы мен өмір сүру деңгейіне, ел халқының денсаулығы мен білім деңгейіне оң даму көрсету.

Өңірлерде әлеуметтік саланы жаңғырту бойынша биліктің күш-жігері айтарлықтай мультипликациялық әлеуметтік-экономикалық әсер етеді, өйткені келесі оң әсерлер пайда болады:

- халықтың өмір сүру сапасын жақсарту;
- әлеуметтік тұрақтылық;
- демографиялық көрсеткіштердің өсуі: неке және бала туу,
- аурушаңдық пен өлім-жітімді төмендету;
- жұмыссыздықтың төмендеуі,
- еңбек өнімділігінің өсуі, еңбек ресурстарының сапасын арттыру;
- халықтың көші-қонының оң сальдосы;
-тұрмыста ілеспе тауарларды тұтынудың өсуі: жиһаз, тұрмыстық техника, тоқыма және т.

б.;

- экономиканың көптеген салаларында мультипликациялық әсер.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты, жүйені басқару тиімділігі сандық (статистикалық) ғана емес, сонымен қатар сапалы (әлеуметтік) индикаторлар мен көрсеткіштермен бағалануы тиіс деп есептейміз.

Стратегиялық басқару мен өңірлік даму мониторингіне ахуалдық көзқарас кезінде алдымен өңір немесе қала үшін мақсаттардың иерархиясы қалыптасады [2, Б. 121–129].

Содан кейін өңірдің әлеуеті, аумағы мен халқы арасындағы өзара байланыс қарастырылады. Басқару құралдары бағдарламалар мен жобаларды әкімшілендіру, бюджеттен тыс көздерді бюджеттеу және калькуляция, ведомстволардың норма шығармашылық қызметі болып табылады.

Әлеуметтік саланың сапасы әлеуметтік маңызы бар қызметтерді тұтынудың жоғары деңгейімен және олардың халықтың көпшілігі үшін қол жетімділігімен айқындалады.

Бірқатар зерттеушілер (соның ішінде біздің елімізде де) тұрақты экономикалық өсуді кедейліктің басты құралы ретінде қарастырады.

Әрине, индивидтің өнімді қызметін қамтамасыз ететін экономиканың өсуі өзін-өзі қамтамасыз ету, өзін-өзі қорғау үшін база құрады, мемлекетке ресурстарды мұқтаждар пайдасына қайта бөлуге мүмкіндік береді.

Бірақ, біріншіден, бұл автоматты түрде емес, қосымша тетіктерді, мысалы - әлеуметтік сақтандыруды қосумен жүреді; екіншіден, халықтың барлық санаттары қоғамдық әл-ауқаттың өсуіне бірдей сезімтал емес (халықтың шамамен 5-6% құрайтын "әлеуметтік түпке", экономиканың өсуі іс жүзінде әсер етпейді).

Өмір сүру деңгейі олардың экономикалық қызметімен байланысты емес еңбекке жарамсыз азаматтарға да дәл солай жатады. Олар үшін экономиканың өсуі тиісінше әл-ауқаттың жақсаруын білдірмейді.

Мұндай адамдардың материалдық жағдайы негізінен әлеуметтік трансферттерге, яғни тікелей көмекке, ал оның мөлшері, алу шарттары және т. б. - мемлекеттің әлеуметтік саясатынан, сондай-ақ халықтың бай бөлігі тұрмысы төмен адамдармен қандай дәрежеде "бөлісуге" дайын екендігіне, мүжәлсіз әлеуметтік топтар өз құқықтарын қорғау үшін қаншалықты ұйымшылдықпен сөйлей алатынына, үкіметке азаматтық қоғам субъектілері, саяси партиялар, кәсіподақтар және т. б. әсер ететініне байланысты.

АЖӘИ басқаруынан әсерлердің жалпы жиынтығы 2 суретте көрсетілген.

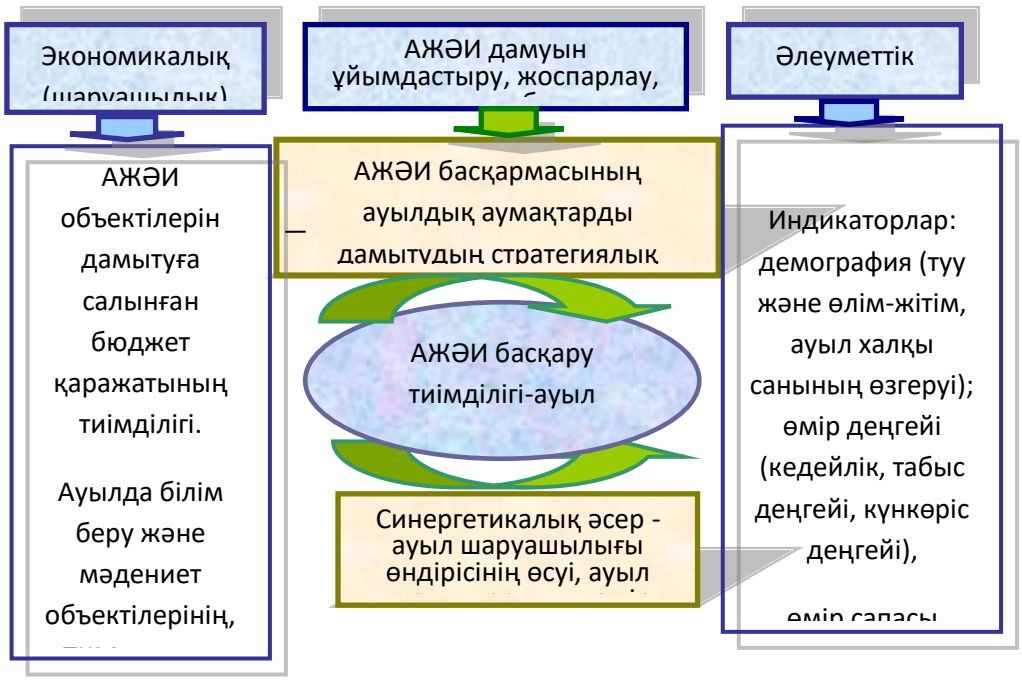

3-сурет. Басқару тиімділігінің негізгі құраушылары
(автормен құрастырылған)

Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық қайта құруының жалпы стратегиясын іске асыруға бағытталған республиканың әрбір өңірінің әлеуметтік саясатының бірінші кезектегі міндеттерінің ішінде ең алдымен мыналарды атап көрсетуге болады:

- адамдардың тіршілік әрекеті үшін қолайлы экологиялық және әлеуметтік орта құру, ауданда тұратын халықтың әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз ету;
- барлық аудандарда барлық азаматтардың өз құқықтары мен әлеуетін іске асыру үшін тең мүмкіндіктер қалыптастыру, халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасы бойынша күрт өңірлік қарама-қайшылықтарды болдырмау;
- конверсия жүргізу және халықтың мұқтажына бағдарланған салаларды басым дамыту жолымен монополиялық өнеркәсіптік аудандар мен ірі қалалық агломерацияларды "қайта жаңартуды" жүзеге асыру.

Осылайша, ауылдық қалыптасудың қиындықтарын еңсеру және селяндардың өмір сүру сапасын арттыруды қолдау ауылдарды Жұмыспен қамтудың балама көздерін қалыптастыруға және оның кәсіби дайындық сапасының өсуіне, ауыл халқының экономикалық белсенділігін қолдау құралдарының және олардың қоғамдық және техникалық инфрақұрылымның қалыптасуына қатысуына бағытталған ведомствоаралық үйлестіру және өзара іс-қимыл қажет. Алайда мыналарды ескеру керек АӨК қалыптасуының қазіргі жағдайында аграрлық азық-түлік саясаты идеологиясының маңызды аспектісі оны ауыл шаруашылығының жекелеген салаларын қолдау бағдарламаларынан АЖ кешенді дамыту бағдарламаларына қайта бағыттау қажет.

Осы міндетті шешпей аграрлық саланы жетілдіру, ауыл халқының өмір сүру сапасын арттыруды қамтамасыз ету, өңірлік және жергілікті бюджеттердің салық салынатын базасын ұлғайту мүмкін емес.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тафинцева М.С. Проблемы инновационного развития сельских территорий. Вести Волгоградского государственного университета. Серия 10, Инновационная деятельность. 2013 № 1 (8). С. 17-21.
2. Батов Г.Х. Стратегическое планирование в системе регионального управления. Вестник Института экономики Российской академии наук.2017 №2. С. 121–129.
3. Албеков Х.Н., Хайтаев Б.Т. Опыт европейских государств в организации условий стабильного становления общественно-экономической инфраструктуры сельских территорий//Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2018. №1.

ОӘК 005.92

ЭЛЕКТРОНДЫ ҚҰЖАТ АЙНАЛЫМЫНЫҢ ӨҢДЕУШІ ТАЛАПТАРЫНА САЙ ЖҰМЫС ЖАСАУ ПРИНЦИПТЕРІ

Шадиева Нұрила Жеңісқызы - магистрант
Ғылыми жетекшісі: Остаева Айымхан Батырханқызы Компьютерлік ғылымдар кафедрасының қауымдастырылған қауымдастырылған профессор м.а., педагогика ғылымдарының кандидаты,
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті
Қызылорда, Қазақстан

Ұйымның құрылымдық бөлімшелері шегіндегі сыртқы және ішкі құжаттардың қозғалысы мен өңдеу процесі оны құжат айналымы деп атауға болады. Құжаттарды ұсынудың, бейнелеудің және сақтаудың электрондық нысаны, сондай-ақ оларды коммуникациялық құралдарды қолдана отырып беру, қабылдау және алмасу туралы сөз болған жағдайда электрондық құжат айналымы туралы айту керек. Біз шаруашылық жүргізуші субъектінің заттық қызметі шегінде құжаттар бөлімше арасында, яғни ішкі орын ауыстыру туралы айналымда болатын жорамалдарға сүйенеміз.

Құжат айналымының өзі (соның ішінде электрондық) кейбір пәндік қызметке сәйкес келеді, ол оның ақпараттық қызметін көрсетеді. Жалпы жағдайда құжат айналымын нақты шаруашылық жүргізуші субъект шеңберінде қажетті құжаттарды, оның ішінде электрондық құжаттарды пайдалана отырып, әртүрлі қызметті жүзеге асыратын мамандар арасында қажетті ақпаратпен және/немесе құжаттармен алмасу ретінде қарастыру қажет.

Құжат айналымын өзектендіру сыртқы ұйымдарға (жоғары тұрған сатылар салық инспекциясы органдары, статистикалық органдар және т.б.) мәліметтерді беру қажеттілігімен не басқару функцияларын қамтамасыз ету мақсатында өз қажеттіліктерімен не клиент нақты ұйымға өтініш жасайтын құжаттарды өңдеумен байланысты болады. Сонымен қатар, ол үшін қажетті мәліметтер базасын құру қажет, сонымен қатар, белгілі бір пәндік қызмет терминдерінде пайдаланушымен жүйенің Достық диалогын қолдайтын интеллектуалды интерфейс болуы қажет.

"Интеллектуалды интерфейс"ұғымын егжей-тегжейлі қарастырайық. Ол пайдаланушының деректерді электрондық өңдеу жүйесімен қарым-қатынасы пәндік қызмет терминдерінде және деректерді электрондық өңдеу жүйесінің өзі де, операциялық жүйенің де функцияларын пайдалана отырып жүзеге асырылады деген алғышарттан туындады. Бұл мақсаттар үшін экрандық пішін немесе экрандық терезе немесе тағы басқалар қолданылады. Экрандық пішінде пәндік қызмет терминдері; деректерді енгізу үшін қолданылатын түсіндірме өрістер; қажетті позицияларды таңдау үшін пайдаланылатын ашылатын тізімдер бар; пайдалы ақпарат орналастырылған өрістер (түсіндірме, айқындаушы, регламенттік және басқалар). Бұл ретте экрандық нысан, әдетте, "өзінің" электрондық құжатымен байланысты [5].

Электрондық құжат айналымы объектілеріне, әдетте, мыналар жатады: электрондық құжаттар; экрандық нысандар; түрлі электрондық анықтамалар; деректерді электрондық өңдеу нәтижелері (шығыс құжаттары, кестелер, есептер, мәліметтер, графиктер, диаграммалар және т.б.); ұйымдастырушылық, өкімдік және әдістемелік құжаттама. Сонымен қатар, метаақпаратты, қолданылатын формальды аппаратты, аспаптық құралдарды, интеллектуалды интерфейс пен деректер базасын ескеру қажет - барлық осы компоненттер тиімділіктің қажетті дәрежесімен жүйенің өнімді жұмыс істеуін қамтамасыз етеді және қолдайды.

Электрондық құжат айналымының табысты жұмыс істеуі онымен орындаушылардың өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін біріздендірілген интерфейстің болуын көздейді. Бұл құжат немесе анықтамалардың әртүрлілігі, сондай-ақ оларға жасалатын операциялар сияқты объектілерді сипаттаудың бірыңғай принциптерін қолдану арқасында қол жеткізіледі [6,10].

Ақпарат, әдетте, құжаттың өзінің метаақпараты мен пайдаланушы туралы метаақпараттың метаақпаратына байланысты электрондық бейнеге сәйкес келетін экрандық форманы пайдалана отырып, компьютерге кіру құжатынан енгізіледі.

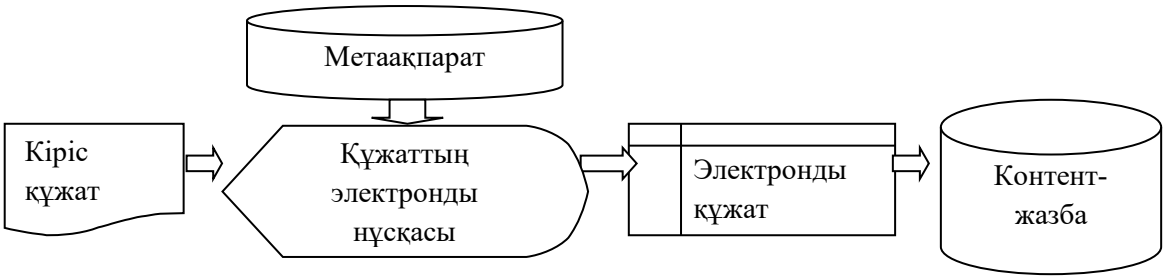

1-сурет. Кіріс құжатын электрондық аналогқа түрлендіру.

Жалпы жағдайда экрандық нысан-субъект және объект туралы метаақпаратқа сәйкес электрондық құжатқа салынатын кейбір маска. Электрондық құжат айналымына қатысты экрандық форманың компоненттері идентификаторды, парольді және нақты пайдаланушының қол жеткізу құқығын ескереді. Бұл факторларды ескере отырып, нақты пайдаланушы жұмыс істейтін электрондық құжаттың тиісті өрістері өзектілендіріледі; қалған өрістер оған қолжетімсіз болып табылады.

Электрондық құжат айналымының өнімді жұмыс істеуі әрбір пайдаланушы үшін сәйкестендіргішті, парольді және қол жеткізу құқығын енгізуді көздейді. Бұл ретте құжат деректерді өңдеудің автоматтандырылған жүйесіндегі ақпараттың негізгі тасымалдаушысы ретінде қарастырылады [4,7].

Виртуалды автоматтандырылған жұмыс орны (ВАЖО) деректерді электрондық өңдеудің ең перспективалы (мобильді) нұсқасы ретінде қарастырылады. Мұндай жұмыс орындарының жұмыс істеуі бірыңғай ақпараттық кеңістікке, деректер қоймасына, электрондық құжат айналымының енгізілген тетігіне, желілік ақпараттық жүйеге (жалпы жағдайда — Internet-ке) қосылуға, ақпаратты қорғаудың тиімді құралдарына, сондай-ақ телекоммуникациялық арналарға сүйенеді.

2-сурет. Электрондық құжат айналымының жұмыс істеуінің принципиалды схемасы.

Электрондық құжат айналымы механизмін күйге келтіру автоматтандырылған режимде жүзеге асырылады және априорлық анықтауды және атрибуттар (скалярлар, жиындар, жөнелтімдер), құжат жай-күйінің моделін (бастапқы, жасалған, орындалған, жойылған), олармен орындалатын операциялар тізбесін түрінде метаақпараттың тапсырмасын болжайды [8].

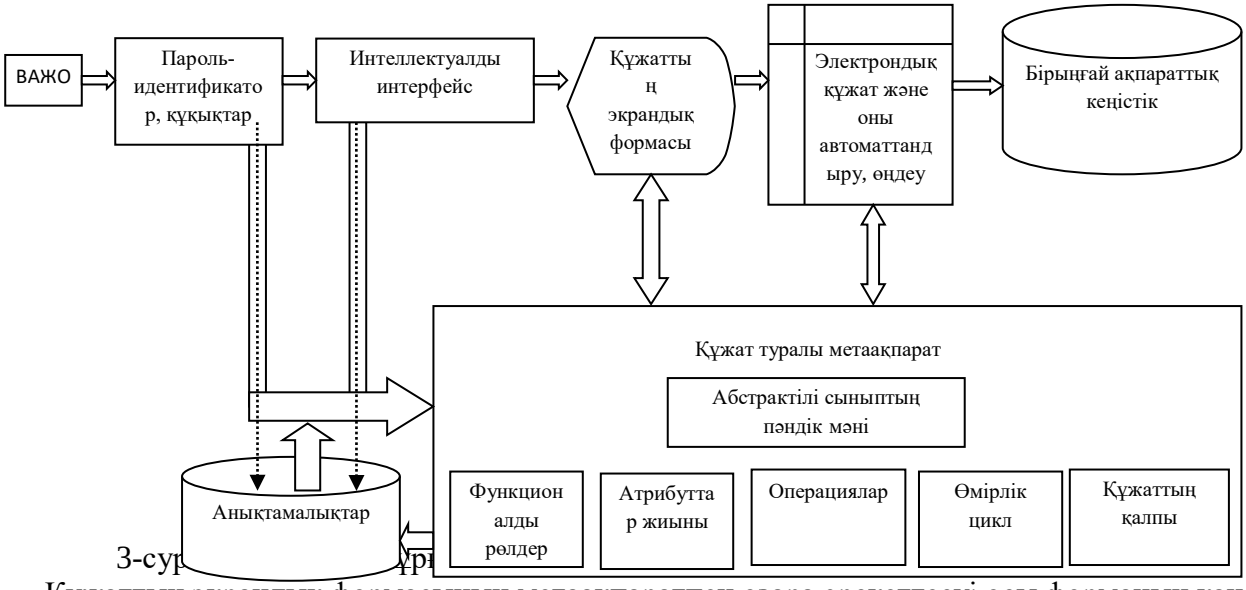

3-сур

Құжаттың экрандық формасының метаақпаратпен өзара әрекеттесуі осы форманың қандай позициялары нақты пайдаланушы үшін қол жетімді (белгілі бір идентификатормен, парольмен және кіру құқықтарымен) негізге алына отырып жүзеге асырылады.

Электрондық құжат айналымы мәселелерін қарастыра отырып, оған тән ағындарға — ақпараттық, үдерістік және метаақпаратты тудыратын ағындарға тоқтау қажет.

Пәндік қызметті ұсынудың баяндалған нұсқалары және іске асырудың әртүрлі құралдары операциялық міндеттерді, жоспарлау мен стратегиялық басқарудың міндеттерін нәтижелі автоматтандыруға болатын база болып табылады. Бұл мақсат үшін пәндік қызметтің тиісті ұсынымын және оған барабар іске асыру құралдарын таңдау қажет. Осы тапсырмалар үшін аспаптық құралдарды жобалау және әзірлеу мәселелеріне қатысты, жоғарыда қарастырылған тәсілдерді қолдануға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Арлазарова В.Л., Емельянов Н.Е. Прикладные аспекты построения систем на основе документооборота//Документооборот.Прикладные аспекты. Москва: Институт системного анализа РАН, 2004. С.102-107.
2. Афанасьев К.Е. Система электронного документооборот//Сборник трудов молодых ученых КемГУ, посвященный 30-летию КемГУ. Кемерово: «Полиграф», 2004. С. 169-171.
3. Гудов А. М. Об одной модели оптимизации документопотоков, реализуемой при создании системы электронного документооборота// Вычислительные технологии. 2006. Том 11, специальный выпуск. С.53-65.
4. Даниленко А.Ю., Минкин А.И. Анализ основных принципов построения и особенностей защиты информации в системах электронного документооборота//Документооборот. Концепции и инструментарий. Москва: Институт системного анализа РАН, 2004. С. 119-124.
5. Землянский А. А. Информационные технологии в экономике: Учебное пособие.1-е изд. Москва: КолоС, 2005. С.175-181.
6. Юмин И.Ф. Электронные документы и архивы: теория и практика// Москва, 1999. № 3. С.109-112.

УДК:9 (225)

АЛАШ ИДЕЯСЫ-ТӘУЕЛСІЗДІК ҚАДАМЫ

Шайхина Лаура Тлектесовна
Демесинова Нұргүл Кокеновна
Секция: Тарих ғылымдары және археология

Алаш қозғалысы-тәуелсіз еліміздегі демократиялық үрдістердің өнегелі бастау **жолы қиын да күрделі, соқтықпалы-соқпақты болды. Басын бәйгеге тіккен талай арыстар осы жолда опат болды. Әрісін айтпағанда, сонау ХХ ғасырдың басында Алаш көсемдерінің басты мақсаты – туған халқын терезесі тең, тәуелсіз жұртқа айналдыру болған еді. Бірақ оның сәті түсе қоймады. Аузын айға білеп, әлемнің алтыдан бір бөлігін иемденген большевиктік империя адымын аштырмай, қан құстырды емеспе.** Ес жиып, етек жапқан бүгінгі күнде *алаштық идея* саналы қазақ баласын, елжанды казақ азаматын қайтадан баурап алу үстінде. Мұның басты себебі, Алаш қозғалысының ең ұлы мақсаты - ұлттық тәуелсіз мемлекет құру идеясымен сабақтасып жатқандығында. ХХ ғасырдың басында ұлтының теңдігі үшін қауымдасумен де, қаламмен де, қарумен де күреске түскен Алаш қайраткерлерінің пәрменді еңбегі Алаш баласының есінен еш кетпек емес. Оның дәлелі - тәуелсіз Қазақстанның барлық түкпіріндегі қазақ зиялы қауымының ісіндегі, ойындағы алашшылдық сана. Ал Алаш қозғалысы сол дүниетанымдық тарихтың өзегі.

а) Алаш қозғалысының тарихнамасы немесе зерттелу жағдайына тоқталсақ алғашқы пікірлер мен зерттеулер 1919-20 жылдары жариялана бастаған. Осы мәселеге алғашқы қалам тартушылар көшінің басында Ахмет Байтұрсынов пен ақын Сәкен Сейфуллин тұрды. 1919 жылы тамызда «Жизнь национальностей» апталығында Байтұрсыновтың «Революция және қазақтар» атты мақаласында жарияланды. Онда Алаш қозғалысының бастау көздері, Алаш автономиясын құрудағы себептер ашып көрсетілді. Алашорданың құрылуы Қазан төңкерісінен кейінгі анархияға қарсы тосқауыл еді делінді. Осы апталықта «Қырғыз интеллигенциясы» атты мақала берген Сәкен Сейфуллин Алаш қозғалысы жалпы алғанда қазақ халқының мақсат-мүддесіне жат құбылыс деген ойдың ұшығын аңғартуы өз тағдырын сан қырлы шығармашылық және қоғамдық қызметін коммунизм идеяларымен тығыз байланыстырған Сәкен ағамыздың бұл пікірі бізге түсінікті.

Жекелеген «зерттеуші сымақтарға» Алашорданың «контрреволюциялық , ұлтшылдық мәнін» әшкерелейтін еңбектер жазуға тапсырма берілді. Осы орайда, Алашорда тақырыбына А.Богачовтың, Н.Мартыненконың, С.Брайнин сияқты авторлар еңбек жазып, Алаш қозғалысын орыс патшалығы мен Уақытша үкіметтің қолшоқпары, қазақтың қас жауы деп бағалады. Алашордаға ұлтшыл -контрреволюциялық үкімет деп анықтама берді.

Алаш қозғалысының қайраткерлері репрессия құрбаны болған 1930-жылдардың ортасынан 1980 жылдардың соңына дейін Алаш қозғалысына байланысты зерттеулер жүргізілген жоқ.

Қазақстан өз тәуелсіздігін жариялаған кезеңде Алаш жөнінде тарихи шындықты қалпына келтіруге бағытталған талпыныстар жасалды. Орталық комитеті жанынандағы партия тарихы институты **«Алашорда: пайда болуының, қызметі мен күйреуінің тарихы»** деген тақырыпта пікір алмасу ұйымдастырды. Осы орайда, М.Қойгелдиев, Т.Омарбеков сияқты тарихшы ғалымдар белсенділік көрсетті.

ІІ.ХХ ғасырдың бас кезінде қазақ қоғамында жаңа жағдай қалыптасты. Қалыптасқан жаңа саяси ахуалға лайық жаңа күрес құралдары, әдіс-айла қажет болды, ең негізгісі халыққа оның алдында тұрған мақсат мүдделерін түсіндіретін, сөйтіп оны заман талабына сай күрес құралдарымен қаруландырып, азаттық үшін қоғамдық қозғалысты бастап кете алатын мүлде жаңа саяси әлеуметтік күшке сұраныс үлкен еді.

1905 жылы Қоянды жәрмеңкесінде дүниеге келген Қарқаралы петициясы оның бағдарламалық құжаты болатын. Осы мезгілден бастап Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов,

М.Дулатов жетекшілік еткен ұлттың зиялылары жаңа өрлеу ала бастаған ұлт-азаттық қозғалысқа нысаналы сипат беру үшін газет шығару, кітаптар бастыру, Мемлекеттік Думаның жанындағы мұсылман фракциясының жұмысына жалпыресейлік мұсылман қозғалысының жұмысына атсалысу, қазақ қоғамына бейтаныс күрес әдістерін игере бастады. 1911 жылдан шыға бастаған «Айқап» журналы, 1913 жылдан шыға бастаған «Қазақ», оның артынан өмірге келген **«Бірлік одағы», «Сарыарқа», «Ақжол»** газеттері ұлт-азаттық күрес идеологиясының қалыптасуына қызмет етті. Алаш қозғалысының басты мақсаты қазақ халқының өзін-өзі басқару, яғни, ұлттық мүддесін қорғай алатын мемлекеттік жүйе құру құқын метрополияға мойындату, түбінде дербес мемлекет құру, қазақ жерлеріне Ресейден қоныс аударуға шек қою, дәстүрлі мал шаруашылығын өркендету, сонымен қатар өнеркәсіпті, нарықтық қатынастарды дамыту, жеке адам құқын және басқа демократиялық принциптерді қадірлеу, ұлттық мәдениетті өркендету, оқу жүйесін, тілді дамытуға қажетті жағдай туғызу болды. Алаш қозғалысы 1917 жылы ақпан-желтоқсан айларында шарықтау шегіне жетті.

Ә. Бөкейханның Алаш-Орда үкіметінің басшысы ретінде мәжбүрсізден, Сібір автономияшыларынан, Самарадағы Комуч, Уфадағы Директория, «біріңгай және бөлінбейтін Ресей үшін» күрескен Колчактан да демеу іздеді, оның негізгі себебі: әсіресе саяси және әлеуметтік жағынан жіктеліп кеткен қазақтардың басы бірікпей, бытыраңқы болуы; соның нәтижесінде ұлт-азаттық қозғалыстың әлсіздігі; Кеңес үкіметінің күшті әскерінің қарама-қарсы тұруы болды. Қазақтардың ұлттық-территориялық автономиясы құрылуына большевиктер қарсы болған жоқ, бірақ олар ұлттық автономия тек Кеңес өкіметі негізінде болуы керек, - деп санады. «Алаш» қозғалысына қатысушы Ә. Бөкейхан өзі: «Кеңес үкіметін мойындаймын, бірақ сүймеймін», - деді.

Ә. Бөкейханның саяси көзқарасында аграрлық мәселеге шын мәнінде ерекше көңіл бөлінді, ол жерге жеке меншікті жойып, қауымдық пайдалануға беруді, мемлекет меншігі деп жариялауды ұсынды. Қазақстандағы Ресейдің ішкі аймақтарынан шаруалардың көші-қоны өрістегеніне, әсіресе Оңтүстік Орал мен Қиыр Шығысты байланыстырған Ұлы Сібір магистралі салынған соң, бұл қоныс аудару күшейе түсуіне байланысты, Ә. Бөкейхан былай деп жазды: «Жерді ата-бабасының қанымен келген өз жеке меншігі санайтын қазақтар, орыс билігіне өткенде, мемлекет олардың жеке меншігіндегі жерлерді тартып алады, - деп ойламаған да еді. Бірақ орыс үкіметі ешбір себепсіз, күштінің құқығына сай, барлық қазақ жерлерін патша мемлекетінің меншігі деп жариялай салған заңдар қабылдады. Осының нәтижесінде Қазақ даласына қоныс аудару күшейді, Құнарлы жер телімдері сол келгендерге берілді, ал жарамсыз жерлер қазақтарға қалды. Бюрократиялық жолмен енгізілген Дала ережесі халықтың шынайы мүдделерін ескерген де жоқ, билік өзінің заңды құрметтемейтінін көрсетті, заңның орнына өзім білетіндікті, жеке тұлғаның құқығын менсінбеуді, әкімгершілік зорлықты пайдаланды... Қазақтардың рухани және экономикалық мүдделерін кемсітіп қарады, бұқараның надандығын әдейі, жасанды түрде қолдап, сақтай түсті – осының бәрі халықты кедейленуге..., оның мәдениетін тоқырауға ұшыратты», - деп жазды.

Ә. Бөкейхан мынаған ерекше ден қойды, қазаққа жерді жеке меншікке бөліп берсе, башқұрт шаруалары секілді орыс мұжықтарына жерді сатып, жерсіз қалып, кедей-жарлы-батрак болады. Ә. Бөкейхан қазақтың жеріне қоныс аударушыларды орналастыруды тоқтату керектігін және сондай-ақ қазақтардың әлі келмеген қоныс аударушылардың жеріне орналасуын ұсынды. Сондай-ақ, Ә. Бөкейхан аграрлық мәселеде кадеттерден алыс тұрды және де эсерлермен бірге, ерекше социал-демократтарға жақын болды.

Ә. Бөкейхан білім және ғылымды дамытуға, жұмысшылар мәселесіне ерекше назар аударды. Ол, «Алаш» партиясы жұмысшылар мәселесі бойынша социал-демократ-меншевиктердің ұстанымдарын құптайды, - деді және әділ заңдардың негізінде жұмысшылар мүддесін қорғайтындығын ерекше атап көрсетті. Ә. Бөкейхан тегін білім беру, ана тілінде оқыту, қазақ тілінде мектептер және университеттер ашу, оқу орындарының өзін-өзі билеп, автономиялы болуын қолдады және биліктің араласуына қарсы болды, ал оқытушы-профессорларды сайлау және т.б. ұсыныстар жасады.

Сонымен, Ә. Бөкейханның саяси көзқарастарына жасалған қысқаша талдау көрсетіп отырғандай, Алаш партиясының жетекшісі, «Алаш-Орда» үкіметінің басшысы және ХХ ғасырдың басындағы қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысының көшбасшысы Ә. Бөкейхан кең дүниетанымдық көзқарасқа ие болғанын көреміз, оның саяси көзқарастары социал-демократтардың да, эсерлердің де, тіпті кадеттердің де шектеулі ұстанымдарынан партиялық көзқарастарының тар шеңберінен асып түсіп, өзіне тән ерекшеліктеріне ие екенін көреміз. Оның саяси көзқарасы мен бағдарламасы қазақ халқының ұлттық мүдделерін терең көрсетті, шын мәнінде халықтың қалың топтарының көсемі, шынайы демократ бола білді. Туған халқының Ұлы перзенті, оның арман еткен кокейкесті мәселелері үшін жан аямай күрескен көшбасшы еді.

Алаш партиясы күрделі 1917 жылы үш мәселені шешуге үлес қосты.

1)партия жалпыұлттық зәру мәселелерді талқылауға, сол бойынша ортақ шешімге келуге мұрындық болды.

2)Партияның ұйтқысы болған қайраткерлер қазақ елінің Алаш автономиясы атанған ұлттық мемлекетінің өмірге келгенін жария еткен екінші жалпықазақ сьезін дайындап өткізді.

3)Қараша айында болып өткен Бүкілресейлік Құрылтайға барлық қазақ қайраткерлері Алаш партиясының атынан тіркеліп, депутат болып сайланды. Обьективті жағдай, күрделі өмір ағымы партияның ірі саяси күшке айналуына мүмкіндік бермеді.

Алаш автономиясының үкіметі(1917 желтоқсан-1920) 1917 жылы 5-13 желтоқсан аралығында Орынборда өткен 2-жалпықазақ сьезінде сайланды. Сьездің күн тәртібіне қойылған 10 мәселенің ең маңыздысы Алаш автономиясын құру және оның үкіметін сайлау болды. Сьездің 12-ші желтоқсанда қабылданған шешімінде «Алаш»облыстарын қазіргі біріншіліктен қорғау мақсатымен Уақытша ұлттық кеңес құрылсын. Оның аты **«Алашорда»** болсын. Оның уақытша тұратын орны –Семей қаласы»делінді. Алашорда құрамына халыққа кеңінен танымал қайраткерлер Алихан Бөкейханов, Жаһанша Досмұханбетов, Әлімхан Ермеков, Мұхаметжан Тынышбаев, Халел Ғаббасов т.б мүше болып сайланды. Олар түгелге дерлік жоғары білімді, Петроград, Мәскеу, Қазан, Томск, сияқты қалаларда жоғары оқу орындарын заңгер,экономист, дәрігер, математика, тау-кен темір жол инженерлері т.б мамандықтар бойынша бітіріп, өз мамандықтары бойынша қызмет атқарумен қатар ғылыми-шығармашылық, қоғамдық-саяси жұмысқа белсенді бірге ат салысты. Алаш партиясы мен

Алашорда өз алдына тұрған міндеттерді ойдағыдай атқару үшін Алаш автономиясының **«халықтық милиция»** атанған Қарулы күштерін жасақтауға үлкен мән берді. 2-жалпықазақ сьезі Алаш қозғалысының белгілі өкілі Халел Ғаббасовтың баяндамасы бойынша ұлттық әскер құру бағдарламасын бекітті. Негізінен атты әскер түрінде жасақталатын халықтық милиция қатарына әскери қызметке жарамды 20-35 жас аралығындағы азаматтардан жалпы саны 13500 болсын делініп, соғыс өнеріне үйрету, қару-жарақ, киім-кешекпен қамтамасыз ету жолдары айқындалды.

Сьезде қазақ офицерлерін үйрету, милицияны қаруландыру, Орынбор казак әскерінің тәжірибесімен ол азамат соғысы жылдарында Самарадағы құрылтай жиналысы, Омбыдағы Сібір Уақытша үкіметімен байланысты болды. Нашар қаруланған, соғыс тәжірибесі жоқ **«халықтық милиция»** Қазақстандағы азамат соғысының барысына ықпал ете алған жоқ.

Әліби Жангелдин, П.Кобозев, С.Павлов басқарған қызыл гвардия отрядтары 1918 жылы 18 қаңтарда Орынборды алған соң Дутов әскерімен бірге Алашордашылар да Орынборды тастап кетуге мәжбүр болды. Осыған байланысты Алашорда біртұтас қазақ автономиясын құрып үлгермеді. Үкімет мүшелерінің біразы Семейде Алаштың шығыс бөлігін құрды. Екінші бір тобы Оралдағы Жымпиты қаласында Ойыл уәлаятын жариялады, үкіметтің тағы бір бөлігі Жетісуда әрекет етті. Азамат соғысында жеңіске жеткен Кеңес үкіметі Алаш партиясы мен Алашорда үкіметін таратты. 1919-1920 жылдары Кеңес үкіметі Алаш қозғалысына қатысқандардың барлығын кешірім жасағанына қарамастан, олар түгелге дерлік сталиндік жүйенің құрбаны болды.

в)Алаш ісі

1928 жылдан бастап Кеңес үкіметі Алаш қозғалысына қатысқандарды тұтқындап, тергеп, қудалай бастады. 1930 жылғы 4-сәуірдегі ОГПУ дың алқасының үкімімен А.Байтұрсынов бастаған 40-қа жақын адам әртүрлі жазаларға кесілді. А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов-барлығы 20 адам ату жазасына кесіліп, кейін ол үкім 10 жыл мерзімді концлагерьмен ауыстырылды.

1932 жылы ОГПУ үштігімен М.Тынышпаев бастаған Алаш қозғалысының 20 дан астам мүшесі жазаланды. Алаш ісімен сотталғандардан М.Дулатов, Ж.Аймауытов, Д.Әділов,Ә.Байділдин т.б елге оралмады. Ал қайтып оралмағандары 1937-1938 жылдары **«Үлкен террор»** кезінде **«халық жауы»** деген жалған айыппен түгелге дерлік атылды.

III.Алаш қозғалысы Қазақстанның азаттық үшін күресіндегі жарқын беттердің бірі. Алаш қозғалысын, оның А.Бөкейханов, А.Байтұрсыновтар басқарған қайраткерлердің еліміздің жүздеген жылдық тарихының әр кезеңіндегі ерлермен, ерлік істерімен салыстырғанымыз орынды.

Жоңғар шапқыншылығы, Кенесары дәуіріндегі қару асынып, қол жиып көтеріліске шығу нәтиже бере қоймайтын еді. XX ғасыр басында қалыптасқан саяси жағдайға байланысты жаңа күрес құралдары, әдіс-айла қажет болды. Ең бастысы халыққа оның алдына тұрған мақсат, мүдделерін түсіндіретін, сөйтіп оны заман талабына сай күрес құралдарымен қаруландырып, азаттық үшін күресті бастап кете алатын мүлде жаңа саяси әлеуметтік күшке сұраныс үлкен еді. Ол күш қазанында қайнап, тез ысыла бастаған ұлттық интеллигенция өкілдері еді.

Осы Алаш қозғалысының тарихи сабақтары қандай?

1917 жылы шілдеде Орынбор қаласында өткен I жалпықазақ сьезінің өзінде-ақ мынадай шешім қабылдаған. «Қазақ халқының өз алдына саяси партиясы болуды тиіс көріп, бұл партияның жобасын жасауды сьезд «Шора-и-исламға» сайланған қазақ өкілдеріне тапсырды. Партияның негізі демократиялық-федеративтік парламенттік республикаға құрылмақ»

Бүкіл тәуелсіз Қазақстандағы демократиялық үрдістерге салиқалы саяси реформаларға өркениетті дүние куә болып, түсініспікпен қарап отыр.

Қазір партиялық жүйе түзеліп, республика парламенті партиялық жолмен сайланатын болды. Осы Тәуелсіз Қазақстан партияларына, оның мүшелеріне Алаш париясы бағдарламасынан алынған мына сөздер үлгі болуға тиіс: «партия программасынан таймайтын, өтірік айтпайтын,, шынынан қайтпайтын, жақын-туысқандыққа бүйрегі бұрмайтын, дүниелікке қызығып сатылмайтын, шыншыл, әділ, тура кісі осы партияға кіреді»

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әлихан Бөкейханов Шығармалар. Алматы, 1994, 259-262бб.
2. М.Қойгельдиев.,Т.Омарбеков. Ұлттық саяси элита. Алматы, «Жалын» 2004ж 150-151бб.
3. Алаш Орда. Сборник документов. 46-53 бб.
4. М.Қойгельдиев.,Т.Омарбеков. Тарих тағылымы не дейді? Алматы. «Ана тілі» 1993ж
5. 3.Қойгелдиев М.«Алаш қозғалысының ұлт тағдырындағы орны жөнінде» // «Алаш қозғалысы идеясының Еуразия кеңіс-тігіндегі ықпалы: тарих және қазіргі кезең» халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Семей, 2008. 26 б. 4.Дулатұлы М.Оян қазақ!. - Алматы: Алтын орда, 1991.- 15-16 бб.
6. Байтұрсынов А.Тіл тағылымы. - Алматы: Ана тілі, 1992.448 б.
7. Дулатұлы М.Шығармалары, 2 томдық. II-том. - Алматы: Ғылым, 1997. - 343 б.
8. Жұмабаев М.Шығармалары. - Алматы: Жазушы, 1989.448 б. 8.Қараш Ғұмар.Замана. - Алматы: Ғылым, 1994. - 240 б.
9. Әбжанов Х.Алаш қозғалысындағы ұлттық идея эволюция-сы // «Алаш қозғалысы идеясының Еуразия кеңістігіндегі ықпалы: тарих және қазіргі кезең» халықаралық ғылыми-практикалық кон-ференция материалдары. Семей, 2008. 9 б.

УДК 705(574.1)

ДӘСТҮРЛІ КҮЙШІЛІК ӨНЕРДІҢ АЙМАҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шакенова Агипа Наурзбаевна
арнайы пән оқытушы
Орал қаласы, Қазақстан

Ұлтымыздыңң өзге халықтардан ерекшеліктерінің бірі ол өзінің ұлттық болмысына сай музыкамыздың болуы. Ата-бабамыздан жеткен дәстүрлі мұра, қадірлеп көзінің қарашығындай сақталып, үлкен қазынаға айналды. Бабамыздан жеткен бұл өнердің бір биік шыңы - домбыра күйлері. Бұл дәстүрлі мұрамыз ғасырдан ғасырға жеткен ұлтымыздың өзімен бірге дамып, қалыптасып отырған.

Әр шаңырақтың төрінде қастерлі домбырамыз ілулі тұрған. Зерттеуші Құдайберген Жұбановтың ғылыми еңбегінде «күй» сөзіне өз ойын білдірген: «Қазақта «күй» түрінде айтылатын шағатай, ұйғыр тілдерінде, анатоль түрік тілінде «көк» болып айтылуы тиіс. Қазақтың «и» дыбысының бір қатары шағатай тілінде, ескі ұйғыр тілінде, түркімен, әзірбайжан, анатоль түріктерінің тілінде к, г-ге айналады. Қазақша «байламақ» деген сөз оларша «бағламақ» болады; қазақша «тимек» деген сөз оларша «текмек» болады ... сондықтан «күй» деген сөз оларда «көк» болуы табиғи нәрсе», - дейді. Жазушы Ақселеу Сейдімбек те осы жайлы «Күй деп басталатын қай сөздің де сезіммен астасып жатыр. Сол сөз көшпенділердің ең киелі сезімі – тәңірлік наным сеніммен ұштасып жатады. Демек, «күй» деген сөз әу баста Тәңірлік құбылысты білдірген. Тәңірдің дыбысы деген сенімдегі мағынамен шендес болғаны аңғарылады», - деп Құдайберген Жұбановтың ойын растаған.

Ұлы қазақ халқының кең даласында өмір кешкен ұлтымыздың аузынан шыққан «күй» деген сөздің домбыраға лайық екені, күйдің атауы одан да арғы замандарда жатқаны он төртінші ғасырдан бері белгілі екенін білеміз. Ежелгі заманда 600 жыл бұрын тасқа салынған суреттің табылуы, қазақта «Ақсақ құлан» атты күй болуы осыған дәлел бола алады. Қазақ елінің басына қара бұлт орнаған XIII-XIV ғасырдың тарихи оқиғаларын баяндайтын күйлерімізден, олардағы музыкалық тілдің тереңдігі, асқан шеберлікті керек ететін ойнау әдістерінің молдығынан, аңыз ертегілерді суреттеудегі болмыстық жүйесінен, дәстүрлі өнеріміздің өте жоғарғы дәрежеде ертеде-ақ дамығанын байқауға болады.

Күй – жүздеген жылдардан бері қанатын кең жайып, өркендеп келе жатқан жанр. Халқымыздың музыкалық қазынасындағы күйлер ауыздан ауызға көшіп, атадан балаға мирас боп кейінгі ұрпаққа жетті.

Баршамызға белгілі, халық арасында ең кең тараған музыкалық аспабымыз – домбыра. Оның бірнеше себептері бар. Себебі – домбыраны жасау аса қиынға соқпайды, қолы шебер адам кез - келген ағаштан жасай алады және домбырада тарту, үйрену, басқа аспаптарға қарағанда онша қиынға соқпайды. Домбыраның пернелері бүкіл дыбыстарды қобыз сияқты мойын бойлап іздетпей, дәл үстіне түсіреді. Әр пернеде қандай дыбыс бар екендігін біліп алса, ұмытпайтындай орындаушы сол пернені оңай тауып алады.

Домбырада түрлі жағдайда тартуға болады. Бұл айтылғандар, ел аралап жүрген домбырашылар үшін аса керек. Халық күйшілерінің ат үстінде тұрып тартуларыда, шалқасынан жатып тартулары жайында ел аузында аңыз әңгімелер көп. Бірнеше күн бұрын кетіп қалып, үш күннен кейін қайтып келіп, шаңырақтың үстінде ұшып жүрген Топан деген бүркітін түндіктің ашық жерінен көрген күйші Дәулеткерейдің жақсы көрген бүркітіне арнап шалқасынан жатып тартып шығарған «Топан» күйі немесе Тәттімбетпен күй тартысқан Абайдың анасы Ұлжанның сіңлісі Тайғараның(Малғара) кей кездерде орнынан түрегеліп кетіп домбыраны кеудесінің үстіне қойып тарту – оның адам ыңғайына келе беретіндігін дәлелдейді. Домбыра әнге сүйемелге де ыңғайлы, бір жағынан әншінің, жыршының, ақынның да сүйемелдеуші аспабы.

Ежелгі заманның күйлері жаңаша жыл санауға дейінгі VIII-V ғасырлар мен жаңа заманның VI ғасырдағы аралықтарын қамтиды. Еуразияның Ұлы даласындағы көшпелілер

арасына ислам діні тараған дейінгі қияли тақырыптарға арналған күйлер, жорық сарындары, жаугершілік кезеңдерде халық есінде қалған айтулы батырлар, ақылды арулар, киелі жануарлар туралы күйлер мен олардың аңыздары жатады. Мысалы, «Қос мүйізді Ескендір», «Көк төбет», «Көк бөрі», «Аққу», «Сарын», «Өгіз өлген», «Тарғыл бұқа» осы сияқты күйлер мен күй аңыздарын ерекше айтуға болады.

Осы күй аңыздарынан кейін Қорқыт ата аңыздары, «Абыз толғауы», «Саймақтың сары өзені», «Балжыңгер» сияқты күйлердің аңыздарын айтуғу болады. Осы заманды Қорқыт заманына жатқызуа болады. Қорқыт IX- ғасырда өмір сүрген аңыз кейіпкер. Ол Шыңғыс Уалиханов айтқандай: «Қорқыт алғаш қобыз тартып, сарын айтуды үйреткен ең бірінші бақсы». Бақсылық дәстүрді ұстай отырып, ұлттық музыкамыздың негізін қалыптастыруа себепші болды.

Біздің дәуірімізге Қорқыттың 10 шақты күйлері жетті. Қорқыттан соң ноғайлы кезеңінің (XIII - XVI) күйлері фольклорлық шығармалардан аңғаруға болады. «Ер Төстік», «Жиренше шешен», «Алдар көсе» сияқты ертегі-аңыздар, «Алпамыс», «Қобыланды батыр», «Қамбар батыр», «Едіге», «Ер Тарғын», «Ер Қосай», «Ер Шорай», «Ер Жабай», «Орақ - Мамай» сияқты эпикалық жырлар, Сыпыра жырау, Асан Қайғы, Қазтуған, Доспанбет, Шалкиіз, Жиренше шешен сияқты жыраулар, тапқыр шешендер бәрі-бәрі сол заманға қатысты. Осы ноғайлы кезеңінде туған музыкалық және фольклорлық мұралардың қатарына «Жошы ханның жортуылы», «Шора батыр», «Әмір асқақ», «Қамбар күйі» сияқты халық күйлерімен бірге, Кетбұғаның «Ақсақ құлан», Асанқайғының «Ел айырылған», Қазтуғанның «Сағыныш» күйлерін және олардың аңыздары жатады. Аңыз-әңгіме, жыр-дастан, толғау-термелерден бастап, ән-күйге дейін ұлтымыздың рухы биіктен көрініс тауып отырды. Өзінің рухына лайық Бұқар, Тәттіқара, Қанай, Толыбай, Төле, Қазыбек, Әйтеке сияқты шешен-билерді, жыршы-жырауларды өмірге әкеліп, олар халықтың күйзелісі мен қаһарман ерлігін өлмес өнер тілінде бейнелеп отырған. Мұның дәлелі ретінде «Қаратаудың шертпесі», «Қалмақ биі», «Беласар», «Қалмақтың қара жорғасы», «Кеңес», «Абылайдың қара жорғасы», «Қоржынқақпай» сияқты күйлер мен олардың аңыз-әңгемелерін айтуға болады. Бұл кезеңнің күй аңыздары ширыққан оқиғасымен, тосын шешімдерімен назар аударады. Заманның мың сан көрінісі өнер тілінде де алуан өрнекпен алдыңнан шығып отырады. Әсіресе, күй аңыздарының белгілі бір тарихи оқиғамен сабақтастығы, нақтылы тұлғалар өміріне арнаулы деректілігімен иландырып отырса, соған үндес музыкалық тілі бейнелегіш қасиетімен баурайды. XVIII-XIX ғасырларда және XX ғасыр басында туған күйлер мен олардың аңыздары рухани мұраларымыздың саяси-әлеуметтік сарынның мейлінше жарқын көрінісі тауып отырды. Бұл кезеңде туған күйлер де, күй аңыздары да ерекше молдылығымен, тақырыбының әр алуандығымен, оқиғасының деректілігімен ерекшеленеді. Күйлердің әуен-сазының мейлінше шыңдалған деңгейін айрықша атаған жөн. Боғда, Құрманғазы, Түркеш, Тәттімбет, Дәулеткерей, Тоқа, Ықылас, Қазанғап, Сейтек сияқты ондаған дәулескер күйшілер ұлттық өнерімізді біржолата орнықтырды. Осындай кезеңдерден өткен дәстүрлі күйшілік өнердің орындау мәнері аймақтық күй мектептеріне байланысты дамиды. Күй әуені орындаушылық ерекшкліктерімен әртүрлі арнаға түседі. Күйлердің қазіргі оқытудағы ерешелігі жеті мектепті құрайды:

1. Алтай күйшілік аймағы – Шығыс Қазақстан ;
2. Арқа күйшілік аймағы – Орталық Қазақстан;
3. Жетісу күйшілік аймағы – Оңтүстік Шығыс Қазақстан;
4. Қаратау күйшілік аймағы – Оңтүстік Қазақстан;
5. Жиделі Байсын күйшілік аймағы – Сырдария, Арал өңірі;
6. Орда күйшілік аймағы – Батыс Қазақстан;
7. Түбек күйшілік аймағы – Маңғыстау .

Күйшілік мектептердің осы баыттағы жүйесін алғаш ұсынған Ақселеу Сейдімбек болды («Күй шежіресі» монографиясы), осылай жіктеп бөлу, күй тарихы мен орындалу мәдениетіне дұрыс бағдар бере алатын нақты әрі дәл анықтама болды деуге болады. Қазақ күйлерінің мұнан да басқа аймақтық әлі де анықталмаған күйшілік мектептер бар, Алтай күйшілік мектебінде – Тарбағайлық, Арқада – Тоқырауындық, Жаңа арқалық, Жетісуда – Таластық, Қаратауда –

Күнгейлік, Жиделібайсында – Аралдық, Ордада – Оралдық, Түбекте – Үстірттік (Түркіменше шалу мәнері) мектептер қалыптасқан, және олар жеке күйшілік ұя болуға әбден лайықты. Бұлардан өзге Іле, Шығыс Түркістан мен Байөлке жеріндегі күйшілік те шыңдалған мәнерлі мектептер. Осы мектептеодің өкілдері – Аққыз, Тоқа, Байсерке, Үсен төре, Мәмен, Әренжап, Есір орындаушылықтың шыңына щығып, артына рухани мұра қалдырған күйшілер. Орындау мәнерін жасаған Байжігіт, Тәттімбет, Қожеке, Сүгір, Қазанғап, Құрманғазы, Абыл сияқты күйшілер өз мектебінің іргетасын қалағандар және шығармашылығы шыңдалған сазгерлер. Олардың үлгілерін ары қарай дамытқан замандық күйшілеріміз солардың шәкірттерінің қолынан күй алғандар, әрі сол күйлерді тарту барысында өз орындаушылық мектептерін де қалыптастырған домбырашылар. Дина, Әбікен Хасенов, Мағауия Хамзин, Нұрғиса Тілендиев, Жаппас Қаламбаев, Төлеген Момбеков, Садуақас Балмағамбетов, Бақыт Басығараев, Қали Жантілеуов, Рыспай Ғабдиев, Сержан Шәкіратов сияқты күйшілердің орындаушылық шеберліктері де өз кезегінде жалғасын тауып, жеке мектеп болып қалыптасқан. Осы дәстүрлі күйшілік өнердің өз ерекшеліктері, яғни бір – бірінен айырмашылығы бар. Мысалы, Құрманғазы мектебі қара қаыспен, оң қолының ауқымы кең және динамикалық күшінің болуы, Дәулеткерей мектебі биязы, лирикаға әсемдікке толы, оң қолдың қағыс шеңбері «тар» болады. Қазанғап өзіндік әуенділігімен, қағысымен ерекшеленсе, Дина мектебінде де өзіндік ерекшелігі бар: ырғағы, оң қолдың бес саусағының бірінен соң бірін кезектестіре соғу, Маңғыстау мектебі сүйрете қағуы (триольді тез алуы), шалыс қағыс алынуы, күй тарту кезінде қағыстармен оң қолдың түрлендіріп ойнату. Арқа мектебінің ең басты өзгешелігі шертіп тартылуы, сол қолдарының перне басуы, сондай – ақ ол дәстүр күйлерін «текстсіз ән» деп атайды., Жетісу күйлерінде қағыс қағу, перне басу ерекшкліктері эпикалық тұрғыдағы аңыз-әңгімеге жақын ежелгі күй әуенін байқатады. Қаратау мектебі шертпе және төкпе қағыстармен аралас болып келсе, Алтай – Тарбағатай мектебі де әнге ұқсас ойнақы, бір сазды регистрде қайталаумен болады.

Ақселеу Сейдімбектің пікірі бойынша: ұлтымыздың дәстүрлі талғам – танымы, күй атаулы өзінің саз-сарынына қарай «қоңыр күй», «тік күй» және «бойлауық күй» үшке бөлген атаулардың әрбірі жеке күйдің сазын анықтайды. Мысалы, қоңыр аталатын күйлер философиялық ойға құрылып, көбінесе өмірдің ойлы, мұңлы сәттерін толғап, тыңдаушыны сабырға шақырады.

Ықыластың «Қоңыр», Тәттімбеттің «Көкейкесті», Қазанғаптың «Көкіл», Дәулеткерейдің «Жігер» сияқты күйлерін атап айтуға болады. Тік күйлер өмір құбылыстарын тыңдаушысына көз алдына елестетіп отырады. Тік күйлер өмірдің қызық да күрделі құбылыстары туралы дыбыс арқылы сурет салып баяндап береді. Тік күйлерге Құрманғазының «Ақсақ киік», Әшімтайдың «Қоңыр қаз», Нұрғисаның «Аққу» сияқты күйлері жатады. Бойлауық күйлер жоқтаумен өмірдің қайғылы, зарлы сәттерін бейнелейтін көрініс.. Мысалы, Ықыластың «Ерден», Әбдидің «Қосбасар» күйлерін айтуға болады.

Дәстүрлі күйшілік өнеріміз ұлтымыздың тарихымен байланысты дамыды. Оғыз, Қыпшақ, Сақ пен Ғұн, Түріктерден тараған ұлттық баба өнері қазақ жерінде тамырын тереңге тартты. Кейін қазақ елі дербес ұлт болып жеке дара шығып, тілін, дінін, мәдениетін қалыптастырды. Біздің ұлттық өнеріміз туыс халықтарымен тығыз байланысты, тек айырмашылық оларда бәрі, яғни ән де, музыка да, би де «Күй» деген бір-ақ сөзбен атайды.

Қорқыт, Кетбұға, Асанқайғы, Қазтуған, Байжігіт, Абылайхан, Боғда, Махамбет, Тәттімбет, Құрманғазы, Абыл, Тоқа, Сармалай, Ықылас, Қазанғап, Байсерке, Шортанбай, Тіленді, Дайрабай, Өскенбай, Мәмен, Дина, Сүгір, Сейтек т.б. секілді дарынды күйшілер, дәулескер домбырашылар – дәстүрлі ұлттық музыка өнеріміз өзіндік бет-бедерін сақтап қалды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. А. Жұбанов «Ән – күй сапары» Алматы 1976
2. А. Жұбанов «Ғасырлар пернесі» Алматы 2002
3. А. Сейдімбек «Қазақтың күй өнері» Астана 2002
4. Т. Мерғалиев, С. Бүркіт, О. Дүйсен «Қазақ күйлерінің тарихы» Алматы 2000
5. Ж. Жүзбай «Шертпе күйдің төрт мектебі» Астана 2009
6. А. Тоқтаған «Күй тәңірдің күбірі» Алматы 1996.

УДК 821.512.122:070

ДУХОВНЫЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ ВЕЛИКОГО АБАЯ В ПЕЧАТНЫХ ИЗДАНИЯХ

Шауенова Г.А., докторант Казахстан
Кадиркей А.А., студент 1-курса
ЕНУ им. Л.Н..Гумилева,
г. Нур-Султан, Казахстан

Абай Кунанбайулы, великий казахский поэт, уникальная, благородная личность, имя которого известно во всем мире внес великий вклад в формирование национального духа. Благодаря своим работам Абай покорил не только информационное пространство одной страны, но и всего человечества и стал великим лидером мысли. Уникальный феномен тесно связан с его беспрецедентной силой публицистических произведений. Мы определяем Абая, как великого поэта, великого философа, великого композитора и считаем, что публицистический потенциал наследия Абая будет изучен детальнее в будущем.

Человек. Кто он? Для чего он живет? В чем суть, значение его жизни? Что такое добро? Что такое зло? Почему человек больше живет вокруг последнего, не оставаясь у истоков добра. Вчера и сегодня, все, что происходило в мире: трагические кровопролития, страдания, стремление к произволу, господству, жадность, опасная экспансия, вызывающая духовную деградацию, отсутствие понятий ценностей и нравственности поведения, которые в определенной степени задерживают человеческое общество, нарушение гармонии связей между обществом и личностью, трагические обстоятельства, произошедшие в кочевой жизни – все это Абай донес до общества через свою публицистику.

Хорошо известно, что все творческие аспекты человека с определенной исторической личностью, внесшего неоценимый вклад в процесс эволюционного роста, развития и зрелости мировой ментальности, изучаются и исследуются в различных областях науки. Очевидно, что если мы сделаем это утверждение в сторону великого сына казахского народа Абая, мы обратим внимание на историко-философские концепции, такие как традиции и инновации. Абай, прежде всего, привлек большое внимание не только к казахской национальной литературе, но и к мировой литературе, отраженной в социальной, исторической, политической, философской сфере, новизну которой он воплотил в жизнь, ставшей традицией. Деятельность Абая повлияла на становление основной идеи программы партии Алаш, великого феномена начала XX века, движения Алаш. Истина такова, что Алаш – это А. Бокейханов, А. Байтурсынов, Х. Досмухамедов, Ш. Кудайбердиев, М. Шокаев, Ж. Акбаев, М. Дулатов, М. Ауэзов, А. Ермеков и другие, они были философами и их души жаждали свободы и справедливости. Эти целеустремленные последователи Абая были вдохновлены интеллектуальным гением, который находился на одном уровне с любым великим человеком мира. Программа лидеров Алаша была гораздо более научнопродвинутой, чем программы, разработанные интеллигенцией всех других стран. Экономика, внутренняя и внешняя политика, право, демография, технологии, медицина, педагогика и образование, культурология, социология и искусствоведение, лингвистика, пресса и литература, история знаменитых деятелей Алаша, произведения высокого интеллектуального потенциала были опубликованы в страницах печати того времени. Все они были вооружены идеей независимости:

«Түркістан уалаятының газеті», «Дала уалаятының газеті», журнал «Айкап» и другие, издавались казахским народом во времена Российской империи. Цензура была сильна, поэтому интеллегентные граждане размещали свои идеи под псевдонимами. Абай умер в 1904 году, но в истории казахской земли работы Абая во всех сферах стали традицией, он был полярной звездой, которая не дает заблудиться поэзии казахской интеллигенции, особенно народу Алаша.

Изучая публицистику тех времен [1], Б. Кенжебаев обратил внимание на развитие прогрессивно-демократического мышления в первых казахских изданиях [2]. Например, С.

Зиманов оказал большое влияние на развитие общественного мнения в казахстанском журнале «Айкап» на казахском языке [3]. Опубликованную в газете «Дала уалаятының газеті», статью публициста К. Жапанова «Наука, история о необходимости учиться» (18 сентября 1894 г.) следует рассматривать как произведение, которое пропитано идеей Абая и позицией вождей Алаша [4]. В этой газете опубликована статья публициста уроженца Семипалатинской области, О.Альжанова «Заветы воспитания казахских детей» (1898, № 13). Наиболее заметные статьи на казахском языке, опубликованные в газете «Дала уалаятының газеті» Султангазина Р. Дюсенбаева А. Курманбаева, а также Мәшһүр Жүсіп, З. Нұрлыханова, Б. Сырттанова, Ж. Айманова, С. Шорманова, Ш. Құдайбердиева, Р. Мәрсекова, М. Жанайдарова, А. Бокейханова, Ж. Акбаева и другие, написанные ими лично могут о многом сказать.

Ученый Х. Бехожин: «Одним из наиболее значимых событий в культурной жизни казахского народа в начале XX века стала публикация журнала «Айкап». Это был первый казахский политический и литературный журнал. Хотя «Айкап» в целом был демократичным, по своей природе это был журнал, который развивался на практике, продолжая казахстанское общественное мнение, литературу, гласность, прогрессивные и демократические традиции, основанные на идеях Шокана Валиханова, Ибрая Алтынсарина, Абая Кунанбаева» [5, с. 86], ясно, что на сцену вышли представители народа Алаша, вдохновленные Абаем. Алашординцы на большой сцене, демонстрирующие их социально-общественную и политическую компетентность, сопротивление колониализму в казахских степях, протесты и освобождение идеи свободы - все это наблюдалось на страницах изданий «Айқап», «Қазақ», «Бірлік туы», «Сарыарқа», «Ақжол». А. Бокейханов, А. Байтурсынов, М. Дулатов, С. Садуакасов, М. Турганбаев, Ж. Аймаутов, М. Ауэзов и другие не только подняли вопрос о наиболее насущных проблемах независимости казахстанского государства, но и подчеркнули о возможных путях решения проблем. Можно сделать вывод, что публицистические статьи на казахском языке начала XX века легли в основу стихотворении Абая «Волосной, ты напрасно так рад».

Роль газеты «Казах», которая издавалась в Оренбурге в период с 1913 по 1918 год, уникально. Поэтому в 1923 году издательство журнала «Шолпан», изданное в Ташкенте, в статье «Современная эпоха казахской литературы», написанная М. Ауэзовым отмечается: «В литературе есть газета имени Абая - «Казах». Период издания газеты «Казах» восходит к тому времени, когда она подняла националистический флаг в литературе» [6]. Это отражает репутацию издания. В газете «Казах» в большинстве опубликованы статьи деятелей Алаша. По таким крупным и важным вопросам, как независимость Казахстана, национальные интересы и целостность всегда выходили на передний план. А. Бокейханов опубликовал двести работ и переводов в этом издании. Реальное состояние казахского народа, необходимость стать страной, освещены вопросы, затронутые в национальной идее – все это, нашло свое отражение в работах лидера нации. Тот факт, что Абай, Шакарим, Ахмет, Миржакып и Магжан являются примерами поэзии с помощью научных данных, свидетельствует о том, что казахский язык является: а) символом независимости страны; б) земельные вопросы, активное вовлечение казахстанских читателей в центральное правительство; б) развитие школ, преподавательского состава, проблемы ислама, религии и т. д. И самое главное, что это все считается неотъемлемой частью идеи освобождения. А в вопросе языка, наряду с произведениями Абая, произведения Шакарима, Ахмета, Миржакыпа и Магжана затрагивают признаки вышеупомянутой идеи, то есть идеи, которая стала традицей.

Даже если газета «Түркістан уалаятының газеті» подчинялась законам России, соответствующему указу и строгому исполнению резолюций, развитое и зрелое национальное сознание казахского народа ярко пыталось опубликовать свою идею в прессе.

В отличие от газеты «Түркістан уалаяты», главной целью газеты «Дала уалаяты» было опубликовать несколько статей национального характера, которая впоследствии была опубликована. Журналы «Айкап» и «Казах» стали ведущими изданиями казахской народной мысли, в которых можно рассмотреть предпосылки существования страны.

После А.Бокейхана, лидера нации, человека, который много работал над творчеством Абая и который пропагандировал его в прессе стал А. Байтурсынов [7]. Автор труда «Главный поэт казахов» в газете «Казах» уделяет особое внимание следующим вопросам:

Проблема распространения стихов Абая во всех регионах казахской земли, например в Семипалатинской и Акмолинской области они широко известны, а в Тургайском регионе остаются незамеченными. Здесь мы видим, что Ахмет подчеркнул общественную значимость газет. Тот факт, что автор не только оценивает прессу как информационную среду, но и как инструмент для пропаганды идей и явлений в жизни людей, очень важен. Автор расценивает Абая, как главного казахского поэта, делая содержательный вывод. К слову, Байтурсынов опирался в своей фундаментальной работе «Демонстратор литературы» на многочисленные теоретические выводы из произведении Абая, Магжана и использовал свои аргументы.

В статье А.Байтурсынова опубликован первый биографический роман Абая, которые похожи на записи А.Букейхана. Например, есть сведения об отцовской и материнской линии Абая. С отцовской стороны великого поэта были опытные, авторитетные люди, а с материнской стороны он был потомком голосистого Казыбек бия, известных ораторов Кантай, Тонтай. Автор дает информацию о том, где Абай учился и сколько, когда он был вовлечен в общественную жизнь. Отношения между русской интеллигенцией и русскими интеллектуалами, депортированными к казахскому народу, хорошо известны поэтам-писателям России: Пушкину, Лермонтову, Некрасову, Толстому, Салтыкову-Щедрину, Достоевскому, Белинскому, Добролюбову, Писареву, а также западным писателям Спенсеру, Льюису. Автор статьи анализирует произведения «Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы» и «Көк тұман – алдыңдағы келер заман», а в качестве краеугольного камня своей работы обращает внимание на пропаганду стихов Абай.

Статья М. Дулатова «Абай» публикуется в канун 10-летия со дня смерти великого поэта [8] в татарской газете «Уақыт» (Время) в 1908 году. Поднятые автором вопросы заключаются в следующем:

•Место Абая в казахской культуре и литературе;

• Автор высоко ценит могущество Абая, где он заключил, что отсутствие уважения к поэту является недостатком нации;

• Литература является душой страны, считал поэт и дал полную информацию о первой книге, и о ее создателей.

• Организация вечера, посвященного величию Абая, в Семипалатинске, под руководством Н.Кульжановой.

По словам автора, Абай является основателем новой казахской литературы. Ломоносов - первый русский писатель, Абай – первый в казахской литературе, автор подчеркивает, что наследие Абая станет духовной пищей для публики в будущем.

Не стоит говорить, насколько важна была газета «Казах» для казахского народа. Фактически очевидно, что эта та редакция, которая подняла целостность нации и национальные интересы и является настоящей гордостью своего времени. Именно в этой газете, А. Бокейханов описывает не только предводителя народа Абая, но и об его окружении, близких людях (одна из этих работ называется «Кәкітай») [9].

Все актуальные вопросы в статье посвящены исторической работе Абая. Интерпретация читателя: тесные связи Алихана и Какитая, отношения, встречи и обмен информацией, разговоры - все демонстрируют безусловное уважение этих двух граждан. Следовательно, высокая оценка Какитая в статье А.Бокейхана заключается, прежде всего, в том, что взгляды и мировоззрение двух действующих лиц являются линейными, гармоничными и твердыми. И это показывает, что такая гармония, величие Абая, идея независимости и творчества Абая стала духовной.

М.Ауэзов посвятил свою жизнь феномену Абая, учитывая, что вместе с Ж.Аймауытовым был опубликован выпуск «Абай», и его страницы оказали большое влияние на идею национальной духовности в тесном контакте с наследием Абая. Опубликованная статья под

псевдонимом «Двое» называется «Жизнь и творчество Абая» [10], а вторая - «Поэты после Абая» [11].

Основные выводы небольших работ таковы:

- широкий спектр аспектов жизни и творчества Абая детализированы;

- богатое наследие Абая поэтично с точки зрения энергии и плодородия, подчеркивая важность поэзии поэта;

- Принимая во внимание историко-философские концепции, такие как традиция и новаторство какого-либо явления, «Двое» позволяет перенять навыки великого поэта, выучить поэзию и овладеть поэзией последующему поколению.

- Какое историческое место Пушкин приобрел для русской литературы, таким и Абай является историческим местом для казахской литературы;

- Формирование казахского литературного языка, повышение его художественной мощи, повышение культурного уровня сформулированы в произведениях Абая с инновационной системой, которую они принесли.

- Сочетание национальных традиций произведений Абая с элементами национальной идентичности, а также вопросами поэзии, западной и восточной литературы.

В газете «Айкап» в статьях посвященных 10-летию со дня смерти Абая, «Вечер, посвященный географическому подотделу в Семипалатинске», «Семейпалат» (№ 4, 1914): «В этом году исполнилось 10 лет со дня смерти великого поэта, философа Ибрагима Кунанбаева... Казахская земля надеюсь еще родит таких мудрецов». В статье «Будущие дни» (№ 4, 1915) проанализировали литературу нескольких веков и рассказали о подрастающем поколении на поэзии и традиции Абая. Журнал также публиковал стихотворение Т. Жомартбаева «Замандасқа жауап» посвященное Абаю [12, 63]. Газета «Дала уалаятының газеті», всегда пыталась публиковать национальные интересы последователей Алаша, Абая и его учеников. Например, 17 февраля 1889 года от имени Кокбая Жанатайулы в газете былоопубликовано стихотворение Абая «Жаздыкүн шілде болғанда», которое написано в 1886 году. В мае 1888 года в местности Акчатау, где был чрезвычайный съезд Семипалатинской области и Семиреченской области, без указания автора стихотворения «Кулембайға» («Болыс болдым, мінекей»), был назван «вид на съезде в 1889 году выдающихся правителей одного уезда», с небольшими изменениями вышел в свет 24 марта 1889 года. Поэт, собиратель образцов устной литературы Машхур Жусуп Копеев, написал статью в газете и дал высокую оценку творческой деятельности Абая. В 1-м номере газеты 1890 года Х. Какенулы, 29-м номере С. Артыкбайулы откликнулся на эту статью [12, 197].

1. Статья Бокейхана Абая Кунанбаева (Ибрагим) Кунанбаев (Мүнәхиб – Некролог) была опубликована в 1905 году в газете «Семипалатинский листок» (25-27 ноября), а в 1906 году в газете «Семипалатинские областные ведомости». Также, она была опубликована в 1907 году в книге "Записки Семипалатинского подотдела Западно-Сибирского отдела И.Р. Г. О.» [13]. Данный труд был опубликован в 1991 году в журналах «Жулдыз», в 1993 году в журнале «Абай» (перевод на казахскую – Т.Журтбай). В 1909 году в Петербурге был издан сборник произведений Абая [14].

Ученый-абаевед Мухамедханов: "Биография Абая была издана до революции в Семипалатинске дважды на русском языке (1905, 1907), биография, которую написал Какитай была издана на казахском языке в 1909 году...". Абай - великий поэт, лидер казахской письменной литературы было отмечено выдающимся культуроведом России в книге под названием «Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Том XVIII. Киргизский край» в 1903 году [15, с. 202].

Двоюродный младший брат Абая - Шакарим, сказал, что после смерти отца благодаря деду Кунанбаю, он вырос свободным, и под опекой брата Абая, он проявил себя, как поэт [16, с. 70]. Поэтому ученик великого поэта Абая, Шакарим

Кел, жастар, біз бір түрлі жол табалық,
Арам, айла, зорлықсыз мал табалық.

Өшпес өмір, таусылмас мал берерлік
Бір білімді данышпан жан табалық.

Сақ болалық, бір шоқып, бір қаралық!
Қарауылдар мезгіл ғой, тұр, қаралық!
Жүз айтқанмен, өзгенің бәрі надан,
Жалыналық Абайға, жүр, баралық! –

воспевал Великого поэта, который сыграл свою роль в духовном развитии казахского общества [17, с. 31].

Мы провели небольшой обзор биографии и творческого пути великого Абая в кратком и вариативном виде. Теперь можно сделать небольшие выводы по тому или иному поводу.

Во-первых, до Октябрьской революции труды, опубликованные в печати о Абае и его произведениях, в значительной степени отличались от опубликованных в советское время трудов: а) он в той или иной степени не отступил от истины; б) он определил место двойной формации в Абаеведении, когда определяются авторы трудов.

Во-вторых, в советское время давать оценку наследию Абая, в условиях сильной пропаганды, было сложно. Здесь если мы правильно оценим произведения Қ. Жұбанов, Х. Жұмалиев, М. Әуезов, то необходимо признать, что в некоторых случаях, чтобы не вывешивались на грани тоталитарного режима, реальную правду написали с незначительными элементами искажения. А про произведения І. Қабылова и Ғ. Тоғжанова, а также других авторов, мы должны сказать, что статьи авторов были в числе тех, кто выступал против Абая и его наследия.

Как известно, жизненный путь великих личностей, внесших неоценимый вклад в мировую литературу и культуру, будет сложным. Один из таких людей был Абай. Мы ставили цель кратко остановиться на некоторых моментах, связанных только с великим поэтом.

Все это отражает единство духовных связей, взглядов, идей между деятелями Алаш-Орды, как А. Бокейханова, А. Байтурсынова и Абая, а также демонстрируют новое поколение, вышедшее на историческую, политическую сцену за независимость нации.

Литература:

1. Байтұрсынов А. Шығармалары. –Алматы, 1989.
2. Кенжебаев Б. Қазақ халқының ХХ ғасыр басындағы демократ жазушылары. –Алматы, 1958.
3. Зиманов С. Ленин и советская национальная государственность в Казахстане. –Алматы, 1970.
4. Жапанов Қ. Қарлығаш. –Уфа, 1913.
5. Бекхожин Х. Қазақ баспасөзінің даму жолдары (1860-1930 жылдар). –Алматы, 1964.
6. Әуезов М. (Қоңыр). Қазақ әдебиетінің қазіргі дәуірі // Шолпан, 1923, №4,5.
7. Байтұрсынов А. Қазақтың бас ақыны // Қазақ, 1913. №40, №43.
8. Дулатов М. Абай // Қазақ, 1914. 24.07. №67
9. Бөкейхан Ә. Кәкітай // Қазақ, 1915, №105.
10. Дулатұлы М. Абай // Қазақ, 1914, 24.07., №67.
11. Екеу. Абайдың өнері һәм қызметі // Абай, 1918, №2.
12. Абай. Энциклопедия. –Алматы, 1995.
13. Записки Семипалатинского подотдела Западно-Сибирского отдела И.Р.Г.О., 1907.
14. Қазақ ақыны Ибраһим Құнанбайұлының өлеңдері. Баст. Кәкітай, Тұрағұл Құнанбай ұғылдары. -СПб, Восточная электропечатня И. Бораганского, 1909.
15. Мұхамедханов Қ. Көп томдық шығармалар жинағы. 2-том. -Алматы: Алаш, 2005. -330 б.
16. Құдайбердіұлы Шәкәрім. Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі. -Орынбор, 1911. -114 б.
17. Шәкәрім. Жастарға. Кіт.: Шәкәрім Құдайбердиев. Шығармалары: Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. -Алматы: Жазушы, 1988. -560 б.

ӘОЖ 372.882.151
ББК 72.200
Ш 59

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТІЛДІК ДАҒДЫЛАРЫН АРТТЫРУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТИІМДІ БЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

Шаянбаева Назерке Оралхановна
Заманбекова Жазира Сериковна
Шығыс Қазақстан облысы, Семей қаласы Жарқын ауылы
Жарқын жалпы орта білім беретін мектебі

Белсенді оқытудың мақсаты - оқу үдерісін ұйымдастыруда оқушының танымдық оқу белсенділігін арттыру. Белсенді оқыту ойлауды дамытады, танымдық белсенділікті, танымдық қызығушылықты арттырады. Белсенді оқыту әдістері - оқу үдерісін ұйымдастыруда оқушының танымдық қызығушылығын тудыруға түрткі жасайтын өз бетімен шығармашылықпен жұмыс жасауға мүмкіндік беретін әдіс- тәсілдер жиынтығы. Белсенді оқыту әдістері негізінде оқушы ақпарат алып қана қоймайды, шығармашылық тұлға ретінде белсенділік танытады. алған білімін өмірде қолданып, сыни ойлауға үйренеді. Адамдар арасындағы психологиялық кедергілер жойылады. Өз күшіне деген сенім пайда болады, мақсатты түрде талпыну, нәтижеге жету көзделеді. [1, 18б]

Белсенді әдістерді сабақта қолданғанда оқушылардың оқу - танымдық белсенділігінің артқаны, оқушы әрекетінің қарқындылығы, оқуға құштарлық, эмоцияналды, көтеріңкі көңіл күй орнағандығын анық көруге болады. белсенді оқытуға құрылған сабақтардың басты ерекшелігі - өзара жұптық, топтық, ұжымдық әрекеттің өзара белсене сөйлеу әрекетіне құрылуы: шындық өмірдегі жағдаяттарды рөлдік іскери дидактикалық ойындармен моделдеу арқылы тілдің қоғамдық қажеттілгін саналы сезінуге мүмкіндік жасау, өзара ойбөліске шақыру, өзіндік ойын еркін айтуға, қорытуға, шешімін табуға ұмтылдыру, түрткі жасау негізінде қоғамның белсенді, бісекеге қайлетті тұлғасын қалыптастыру. [5, 14б]

Оқушылардың әзденімпаздығын арттырудың негізгі жолдарының бірі - жобалау сабақтары. Жобалау сабақтарй қатысымдылық құзыреттілік қалыптастырумен қатар, оқушыларды отансүйгіштікке тәрбиелейді.

Белсенді оқыту әдістер жүйесін қолданудың тиімділігін дәлелдеген зерттейші Ж.Н.Сүлейменова белсенді әдістерге мынандай анықтама береді: "... кәсіби ізену - зерттеушілік, өз бетіндік шығармашылық, теориялық, сыни кәсіби әдістемелік теориялық, ойлау қабілетін арттыруға негіз болатын ерекшеынта- ықылас серпінмен, қызығушылықпен, жасампаздықпен, құлшыныспен, жігермекн орындалатын, негізінен жұптың, топтың, ұжымның бірлескен мақсатты оқу әрекетін тудыратын әдіс деп атауды жөн көрдік.""

Белсенді оқыту әдісінің ерекшелігі:

* оқушының оқу - танымдық белсенділігінің жоғарылығы;
* мұғалім мен оқушы әрекетінің ынтымақтастыққа құрылуы;
* субъектілік әрекет;
* оқытудағы қарқындылық, жылдамдық;
* мәселеге құрылу;
* оқу формасының топтық, ұжыидық әрекет ету түрінің жиі қолданылуы;
* жағымды уәжділік;
* шындық өмірді моделдеу;
* оқушылардың көңіл - күйінің көтеріңкі болуы;
* тануға, білуге ұмтылу;
* тәрбие мен оқыту бірлігі;
* есте сақтауды қажет етеін көрнекіліутің молдығы.

Белсенді оқыту әдісінде рефлексияныі маңызы зор. Оқушы өзінің оқу әрекетін түсініп қана қоймайды, оның қалай жасалатынын ұғынады.

Қатысымдық құзыреттілік ұғымы - адамның қоғам саласында қарым - қатынас жасауына негіз болатын іскерлік дағдылар жиынтығы және оның өз ойын еркін толық жеткізе білу қабілеті. [3, 32б]

Белсенді оқыту әдісінің бірі - дидактикалық ойындар. Дидактикалық ойындар оқушының оқу белсенділігін арттыруда, өз бетімен ойланып, қорытынды жасауға, қатысымдық сөйлеу құзыреттілгін қалыптастыруда, практикалық дағды, іскерлік қалыптастыруда маңызы зор. Оқу ойынының мақсаты- білім, іскерлік, дағдыларды құзыреттілік деңгейіне жеткізу.[4, 10-26б]

Оқу ойындарында қойылатын дидактикалық - әдістемелік талаптар:

* нақты мақсат айқындылығы;
* жоспар құру;
* рөлдерді бөлу;
*имитациялық моделдеу;
* мұғалім - оқушы, оқушы- оқушы моделіне бірлесе әрекет ету;
* тексеру, бақылау, бағалау

Оқу ойындарының атқаратын дидактикалық қызметі:

- мотивтік оқу әрекетіне түрткі жасайды;
- білім беру қызметі- білім алуды қамтамасыз етеді;
- оқушының ой өрісін кеңейтеді;
- қызығушылықты арттырады;
- психологиялық жағымды ахуал туғызады;
- өмірмен байланыста өтеді;
- сыни тұрғыдан ойлайды;
- өмірге бейімделеді.

Оқу ойындарын жүргізу кезеңдері:

Дайындық кезеңінде тақырып таңдалып, мақсат - міндеттері айқындалады, жоспары жасалады. Көрнекілік құралдар даярланады.

Негізгі кезеңде ойын шарты түсіндіріледі, ойын өтеді.

Қорытынды кезеңде талдау, қорыту, бағалау, ж.йелеу, ұсыныстар айтылады.

Өзім сабақта қолданып жүрген жұптық, топтық ойындар:

1. Жұптық ойындар:

"Қыз қуу" ойыны

Мақсаты: Оқу бағдарламасындағы тақырыптарды толық меңгеруін қалыптастыру, ойлауға, мәселені шешуге үйрету, мақал - мәтелдерді тілде қолдануға жаттықтыру

Ойын шарты: Тақтаға сұрақтар немесе мақал - мәтелдер жалғасын табы плакат ілінеді. Бір қыз, бір ұл шығады. Алдымен қыз бала жауабы тыңдалады, ұл бала қыз баалдан қалмауы керек. мәреге кім бұрын жетсе, сол жеңімпаз балады.

«Қалалар» ойыны.

Мақсаты: Қазақстан Республикасының қала атауларын қаншалықты есте сақтағандарын тексеру. Қала атауларын дұрыс жазуға дағдыландыру.

Ойын шарты: Тор көздің ішіндегі шашыраңқы әріптердің басын қоса отырып, тор көздердің ішінен қала атауларын тапқызу.

С	З	Ы	Л	А	Е	У	А	Т
Қ	Ы	П	А	Р	Д	А	Н	А
А	Р	А	В	А	Қ	Т	А	Р
О	Р	Ғ	Л	О	Д	С	Т	А
Л	А	А	П	Д	Ы	А	Р	З

«Жалғасын тап» ойыны [2, 15б]

Мақсаты: Мақал-мәтелдерді есте сақтау қабілеттерін арттыру.

Ойын шарты: Мақал екі қатарға жазылады. Бірінші қатарда басы, екінші қатарда соңы жазылады.Мақал басы мен соңының орындары ауыстырылып жазылады. Оқушының міндеті тілдік сызықшамен қосу арқылы әр мақалдың толық мағынасын шығару.

А) Ердің сыншысы	бітеді
Ә) Жақсы болсаң,	жүректе
Б) Ерлік білекте емес,	ашу-дұшпан
В) Жері байдың	ел
Г) Ақыл дос,	ардақты ат,
Ғ) Кім еңбек етсе	жақын көп
Д) Мал баққанға	сол тоқ
Е) Адам деген-	елі бай

«Бәйге» ойыны.

Мақсаты: Шапшаң ойлауға, жинақылыққа үйрету, тез, әрі дұрыс жауап бере білуге дағдыландыру.

Ойын шарты: Бұл ойынның әр қатардан бір-бірден шабандоз шығады.Ойын белгілі бір тақырыпты өткеннен кейін бекіту мақсатында жүргізуге болады. Мұғалім тақырыпқа сай сұрақтарды айтады, шабандозшылар тез әрі дұрыс жауап беру қажет. Әрбір дұрыс жауап- бір қадам алға жылжу.

Мысалы: «Сөз құрамы» тақырыбынан кейін мынандай сауалдар қоюға болады.

1. Сөз дегеніміз не?
2. Сөз құрамына не жатады?
3. Түбір дегеніміз не?
4. Қосымша дегеніміз не?
5. Жұрнақ дегеніміз не?
6. Жалғау дегеніміз не?
7. Түбірлес сөз дегеніміз не?
8. Туынды сөз дегеніміз не?
9. Көптік жалғаулары?

«Тапқыш» ойыны.

Мақсаты: Сөз таптары туралы алған білімдерін тексеру.

Ойын шарты: Әр топқа берілген кестеден әр сөз таптарына қажетті сөздерді теріп жазу.

Қ	Ы	Б	Е	С	О	Қ	Ы
А	Й	Д	Ы	І	Ш	К	Д
Л	С	Ы	Н	Д	Ы	Ө	Ы
А	А	Р	Ы	П	П	К	С
Ж	А	З	Б	И	І	К	Н
Қ	Т	А	Й	С	Е	Г	І
О	Қ	Р	Ә	П	К	Е	З
Н	А	А	Т	Ы	Р	Н	А

Зат есім : қонақ, …

Етістік: оқыды, …

Сан есім: он,…

Сын есім: көк,….

«Кім тез?» ойыны.

Суреттер көрсету. Әр қатардан 4 оқушы сурет бойынша сөйлем ойлап айтады. Тақтадағы суреттерді (қозы, аңшы, бор, нан, алма, бота, күн, қыз, сүргі, ай, тышқан) қатыстырып тез сөйлем ойлайды. Қозы, аңшы, бор, нан т.б. сөздерден дыбыс құрып, буын санын айтады.

«Сөз тапқанға қолқа жоқ» ойыны.

Қойылған сұрақтарға берілген әріптерден басталатын сөздермен жауап беру. (Е,Б,Ә)

1. Сен бүгін нешеде тұрдың?
2. Сен қандай үйірмеге барасың?

3. Демалыста қайда барасың?
4. Сабақ нешеде басталады?

«Ойлан, тап» ойыны.

Берілген сөз тіркестерінің мағынасын ашу

1. Шай қайнатым уақыт
2. Аяқ астынан
3. Кірпік қаққанша

«Кім тапқыр» ойыны.

Суреттерді жасырып, соның белгілерін айту арқылы не жасырылғанын табу

«Бұл қай есімдіктер» логикалық ойыны.

1. Етікші аспабының бірімен ұқсас есімдіктің түрі (біз)
2. Басқасының бәрін өзі сұрайды, өзінен ешкім сұрамайды (сұрау есімдігі)

«Сөз жарысы» ойыны.

Берілген сөздердің орысша, ағылшынша аудармасын табу

«Тізбек» ойыны.

Берілген сөздің соңғы дыбысынан басталатын жаңа бір сөз тауып айту

“Орнынды тап “ойыны. [4, 10б]

Ойынның мақсаты: Сөздерге дұрыс сұрақтар қоя білу.

Ойынның шарты: Тақтаға кім? не? қандай? деген сұрақтарды жазып қою. Бұл сұрақтарға жауап беретін сөздерді қатты қағазға жазып, оқушыларға тарату. әр оқушы тақтаға шығып, сөзіне қойылатын сұрақтың қасына барып тұрады. Бұл ойынды ұпай беріп ойнауға болады.

“ Жалғасын тап” ойыны.

Ойынның мақсаты: сөйлемдерді дұрыс құратуға үйрету.

Ойынның шарты: оқушыларды екі топқа бөлу. Қатты қағазға мақалдарды бөліп жазу. Оқушыларға карточкаларды таратып беру.

Оқушылар тақтаға шығып мақалдың басын оқиды. Мақалдың жалғасы бар оқушы қасына барып, жалғасын оқиды.

«Сөйлем қуаласпақ» ойыны. Интерактивті тақтадан мазмұнды суреттер көрсетіледі. Топта сөйлемдер арқылы мәтін түрлері немесе хат, эссе, ой-толғау, хабарландыру, жарнама құрастырылады (ауызша).

Әдебиеттер:

1. Б.У.Салыхова. А.Ж.Хазимова А.М.Ауғанбаева. Қазақ тілі Әдістемелік құрал. Алматыкітап 2012
2. «Білім.Образование». №2-2014.
3. Ж.С.Қалиева «Жалпы білім беретін мектептердің мұғалімдеріне арналған оқу-әдістемелік құрал» Қарағанды, 2014 ж
4. Р.Абуханова "Қатысым құзыреттік қалыптастырудағы белсенді әдістер 2013 ж "Дәуір кітап" баспасы
5.Ф.Оразбаева Тілдік қатынас: теориясы мен әдістемесі. А,РБК, 2000 ж

УДК-740

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ

Шубаева Н.М.
Аргимбаева А.К.
Бекманова О.А.
КУ им. Ш.Уалиханова г. Кокшетау

Психолого-педагогические представления об особенностях психического развития детей с аутизмом представляют собой комплекс мер характеризующие интеллектуальное развитие, речевое развитие, познавательная деятельность, состояние ведущей для ребенка деятельности, индивидуальные особенности личности, поведения, состояние эмоционально-волевой сферы. Психолого-педагогическая картина аутистических расстройств дошкольников сложна, многообразна и необычна в сравнении с другими нарушениями психического развития.

Для поведения аутичного ребенка весьма характерен феномен тождества, проявляющийся в стремлении к сохранению привычного постоянства, в противодействии любым изменениям в окружающем. Внешне эти реакции на изменения могут проявляться в беспокойстве, страхах, агрессии и самоагрессии, гиперактивности расстройствах внимания, рассредоточении.

Феномен тождества также обнаруживает себя в разнообразных, отличающихся большой стойкостью стереотипиях: многократном повторении одних и тех же движений и действий - от самых простых (раскачивание, потряхивание руками) до сложных ритуалов; стремлении к жесткому постоянству в бытовых привычках (пища, посуда, одежда, прогулки, книги, музыкальные произведения и т.д.); повторении одних и тех же звуков, слов; ритмичном постукивании по окружающим предметам (кубиком по столу и т.п.), обнюхивании и облизывании иногда совершенно неподходящих для этого предметов и т. п.

Стереотипность проявляется и в игре: очень типично однообразное, бессмысленное повторение одних и тех же действий (ребенок вертит бутылку из-под минеральной воды, перебирает между пальцами веревочку и т.п.). Игрушки если и используются, то не по назначению. Дети с аутизмом любят переливать воду, играть с сыпучими материалами, но, играя в песочнице, аутичный ребенок не лепит куличи, а просто пересыпает песок.

Неравномерность развития при аутизме отчетливо проявляется в особенностях моторики. Движения аутичных детей угловатые, вычурные, несоразмерные по силе и амплитуде. Нередко отдельные сложные движения ребенок выполняет успешнее, чем более легкие, иногда тонкая моторика развивается в отдельных своих проявлениях раньше, чем общая, а движение, свободно, точно и легко совершаемое в спонтанной активности, оказывается трудновыполнимым в произвольной деятельности.

Очень рано появляются страхи, которые могут быть диффузными, неконкретными, на уровне общей тревоги и беспокойства, и дифференцированными, когда ребенок боится определенных предметов и явлений, причем перечень объектов страха поистине бесконечен: зонты, шум электроприборов, мягкие игрушки, собаки, все белое, машины, подземные переходы и др.

Еще одной особенностью внутреннего мира детей с аутизмом являются аутистические фантазии. Их основные черты - оторванность от реальности, слабая, неполная и искаженная связь с окружающим. Эти отличающиеся стойкостью фантазии как бы замещают реальные переживания и впечатления, нередко отражают страхи ребенка, его сверхпристрастия и сверхценные инте-ресы, являются результатом осознания ребенком в той или иной мере своей несостоятельности, а иногда следствием нарушения сферы влечений и инстинктов.

Большой интерес представляет интеллектуальное развитие детей с аутизмом, главная особенность которого - неравномерность парциальность развития.

Возможности социализации лиц с аутизмом определяются многими факторами, основными среди которых являются:

- тяжесть, глубина аутистических расстройств;
- ранняя диагностика;
- возможно более раннее начало специализированной коррекции, ее комплексный медико-психолого-педагогический характер;
- адекватный и гибкий подход к выбору методов коррекционной работы, ее последовательность, продолжены ость, достаточный объем;
- единство усилий специалистов и семьи.

Особенностями детского аутизма являются относительная сохранность абстрактных форм познания действительности, которые в этих случаях сочетаются с примитивными протопатическими формами, т. е. познанием с использованием преимущественно тактильного, обонятельного и вкусового рецепторов, особенно в первичных ориентировочных реакциях. Такие реакции на звуковые и световые раздражители в раннем возрасте могут отсутствовать или резко извращены. Отсутствие указанных реакций дает повод подозревать у аутичных детей глухоту и даже слепоту. У больных ранним аутизмом особенно резко изменена игровая деятельность. Она нередко сводится к однообразному пересыпанию, перекладыванию предметов, постукиванию предмета о предмет, касанию ими лица, обнюхиванию, облизыванию. Обращают на себя внимание то быстрая пресыщаемость любым игровым действием, то застреваемость на одной и той же манипуляции, отсутствие сюжетности, усложнения игры, ее стереотипизация. Вместо игры дети могут ползать, ходить, иногда подпрыгивать, крутиться. После 3 лет описанное поведение иногда сочетается со сверхценным отношением к отдельным предметам (к машинкам, железкам, лентам, колесам и др.). В течение ряда лет игры обычно не усложняются, становясь все более и более стереотипными, не имеющими единого смыслового содержания.

С раннего возраста нарушается инстинктивная жизнь. Так, обращают на себя внимание изменения аппетита. Больные с трудом привыкают к новому виду пищи, на протяжении многих лет предпочитают одни и те же виды продуктов. Наблюдаются инверсия цикла сна и бодрствования, затрудненное засыпание, прерывистый сон. Мышечный тонус отличается непостоянством - он то снижен, то повышен. У одних детей практически отсутствует реакция на окружающее, у других отмечается повышенная чувствительность, проявляющаяся беспокойством, беспричинным плачем и т.

У некоторых детей рано обнаруживается способность к необычному, нестандартному пониманию себя и окружающих. Логическое мышление сохранено или даже хорошо развито, но знания трудно репродуцируются и крайне неравномерны. Активное и пассивное внимание неустойчивы, однако отдельные аутистические цели достигаются с большой энергией.

В отличие от других случаев аутизма нет существенной задержки в речевом и когнитивном развитии. Во внешнем виде обращает на себя отрешенное выражение лица, что придает ему «красивость», мимика застывшая, взгляд обращен в пустоту, фиксация на лицах мимолетная. Выразительных мимических движений мало, жестикуляция обеднена. Иногда выражение лица сосредоточенно-самоуглубленное, взгляд направлен «внутрь себя».

Моторика угловатая, движения неритмичные, с тенденцией к стереотипиям. Коммуникативные функции речи ослаблены, а сама она необычно модулирована, своеобразна по мелодике, ритму и темпу, голос звучит то тихо, то режет слух и в целом речь нередко похожа на декламацию. Отмечаются тенденция к словотворчеству неспособность к автоматизации навыков и их реализации вовне, влечение к аутистическим играм. Характерна привязанность к дому, а не к близким.

Расстройства аутистического спектра являются состоянием, которое влияет на социальное взаимодействие, общение, интересы и поведение. Аутизм может демонстрировать широкий спектр симптомов.

Существуют различные методики коррекции аутизма направленые на снижение аномальных особенностей, связанных с аутизмом, а также для повышения качества жизни людей, страдающих аутизмом.

Коррекционная работа должна проводиться комплексно группой специалистов различного профиля.

Литература

1. Бардышевская М.К., Лебединский В.В. Диагностика эмоциональных нарушений у детей. – М.: Психология, 2003.
2. Башина В.М. Аутизм в детстве. – М.: Медицина, 1999.
3. Циркин С.Ю. Аналитическая психопатология. - М.: Издательство БИНОМ, 2009.
4. Хаустов А.В. Исследование коммуникативных навыков у детей
Синдромом раннего детского аутизма. – М.: Педагогика, 2004.

УДК 373.55.

ЗНАЧЕНИЕ ФОРМАТИВНОГО И СУММАТИВНОГО КРИТЕРИАЛЬНОГО ОЦЕНИВАНИЯ ПО ПРЕДМЕТУ ГЕОГРАФИЯ

Шутилина Антонина Васильевна
КГУ СОШ №86 учитель географии
г. Караганда, Казахстан

Эффективность учебного процесса определяют ключевые факторы: чему обучать, как структурировать учебный процесс, как оценить результативность обучения. Также необходимо создать благоприятную среду, используя способы дифференциации, активные формы обучения и виды оценивания.

Критериальное оценивание- это процесс, основанный на сравнении учебных достижений учащихся с четко определенными критериями, соответствующим целям и содержанию образования и способствующим формированию ключевых компетентностей учащихся.[3]

Основные принципы системы критериального оценивания: взаимосвязь обучения и оценивания, объективность, достоверность и валидность, ясность и доступность, непрерывность, направленность на развитие[1].

Инструменты оценивания: уровни мыслительных навыков: знание, понимание, применение, анализ, синтез, оценка. Критерии оценивания: признак, основание, мерило, согласно которым измеряется уровень учебных достижений обучающихся.[2]

Формативное и суммативное оценивание направлено на поддержку обучающихся, стимулирует процесс обучения. На уроках с использованием новых подходов в обучении важно научить учащихся само и взаимооцениванию. Трудности возникают при оценивании своих одноклассников из-за того, что отсутствуют навыки грамотно выражать свои мысли, наблюдается субъективизм, слабая аргументация или ее отсутствие.[4]. В этих случаях обращаю внимание на критерии оценивания, разработанные к каждому заданию в соответствии с целью и дескрипторы, которые описывают каждый шаг выполнения задания. Описание каждого этапа выполнения задания посредством дескрипторов позволяет определить навыки и умения, которые вызывают затруднения у учащихся, а также планировать и корректировать процесс обучения в дальнейшем.

При формулировке дескрипторов, избегаю таких фраз, как «знает», «понимает», «умеет» и др. Выражения такого типа трудно оценимы и не описывают конкретное действие при выполнении задания[2].

При изучении темы «Демографические проблемы» в 8 классе, к каждому заданию составленные дескрипторы, позволили выявлять затруднения при выполнении заданий, проводить обратную связь , а также объективное самооценивание и взаимооценивание .

Задание 1.Прочитать текст, выполнить задание на соответствие. Стратегия «Поиск соответствия»

Критерий успеха	**Дескриптор**
Правильно устанавливают соответствие между термином и определением	1.Определяют соответствие между демографическим исом и определением
	2.Определяют соответствие между демографическим вом и определением
	3.Определяют соответствие между термином страны с ходной экономикой

Задание 2. Используя текст, таблицы и карты атласа «Типы воспроизводства населения» сравнить разные по демографическим проблемам страны (на примере Эфиопии и Казахстана), выявить различия и сходства. Результат работы отразить в виде «Диаграммы Венна»

Критерий успеха	Дескриптор
Определяют сходства различия ографических блеми Эфиопии и хстана	1.Находят различия демографических проблем Эфиопии и хстана
	2.Находят сходства между демографическими проблемами опии и Казахстана

Задание 3. Прочитать текст, схемы установить причины и последствия демографического кризиса в развитых и переходных странах и демографического взрыва в развивающихся странах. Предложить пути решения проблемы. Результат работы отразить в виде « Фишбоун».

Критерий успеха	Дескриптор
Дать оценку ографической блемы стран с разным омическим уровнем ития	**1-3группы** 1. Устанавливают причины демографического взрыва ивающихся странах. 2.Находят последствия демографического взрыва в ивающихся странах. 3.Предполагают пути решения проблемы
	2-4 группы 1.Устанавливают причины демографического кризиса в итых странах. 2.Находят последствия демографического кризиса в развитых и переходных странах. 3.Предполагают пути решения

На уроках географии использую разнообразные техники формативного оценивания при индивидуальной, групповой и парной работе: «Большой палец», «Аплодисменты», «Словесная оценка», Сигнальные карточки», «по образцу», «лист взаимоконтроля», мини-тест, формативный тест, лист самоконтроля, 20 сек. и др. Эффективная обратная связь достигается

через словесный комментарий, оценку и похвалу учителем,такие как : ты настоящий мастер, это твоя маленькая победа, замечательно, чудно, быстро сообразил, искренне рада за тебя.

При суммативном оценивании за раздел и четверть разрабатываю несколько вариантов заданий с использованием алгоритма из руководства критериального оценивания.

Алгоритм разработки заданий для суммативного оценивания:

Обзор учебной программы- Критерии оценивания-Уровни мыслительных навыков-Задания- Дескрипторы и баллы- Уровни учебных достижений.[3]

Процесс суммативного оценивания за раздел позволяет выявить уровень накопленных знаний и навыков. Суммативное оценивание за четверть проводится для определения уровня освоения учебной программы.

Применение системы критериального оценивания на уроках имеет большое практическое значение и определяется следующими преимуществами:

-оценивается только работа учащегося, а не его личность

-работа проверяется по критериям оценивания, которые известны им заранее

-оценки выставляются только за то, что они изучали, так как критерии оценивания представляют конкретное выражение учебных целей.

- учащемуся известен четкий алгоритм выведения оценки, по которому он сам может определить уровень успешности своего обучения и информировать родителей

- между учителем и учеником исчезает зона конфликта, оценивание превращается в совместную работу по критериям принятым обеими сторонами.

Литература

1. Методические рекомендации по реализации критериального оценивания учебных достижений обучающихся в рамках обновления содержания образования (4, 9, 10, 11 классы). – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2018. – 320 с.
2. Оценивание учебных достижений учащихся. Методическое руководство/Сост.Р. Х. Шакиров, А.А. Буркитова, О.И. Дудкина. – Б.: «Билим», 2012. – 80 с.
3. Руководство по критериальному оцениванию для учителей основной и общей средней школ: Учебно-метод. Пособие. / Под ред. О.И.Можаевой,
А.С.Шилибековой, Д.Б.Зиеденовой. – Астана: АОО «Назарбаев
Интеллектуальные школы», 2016. - 56 с.
4. Белгибаева Е.А Применение критериального оценивания по предмету география; https://kopilkaurokov.ru

УДК 811.11-112

INTERCULTURAL COMMUNICATION IN BUSINESS

Ыбрай Дана Жасулановна
КГИУ, старший преподаватель
Карагандинская обл., г.Темиртау, Казахстан

One of the main problems in intercultural communication is the problem of communicative “failures”. Ignorance, and sometimes knowledge and non-observance of cultural taboos, are the basis of some communicative failures. G.A. Nechaev gives the following definition of this phenomenon: Taboo (from Polynesian languages ta - mark, highlight and pu - completely; together - completely highlighted, specially marked) - 1) A word or phrase that is forbidden to use for various reasons: religious beliefs, superstitions, rudeness, indecency, censorship, etc., Kazakhs do not mention some animals, for example, the word wolf is a taboo, instead it is used itkus, kara kulak, ulyma. 2) The ban on the use of a word or phrase [1, c. 25]. In business etiquette it is very important to know what is not customary to ask, what topics should not be addressed, if you are just colleagues. Sometimes situations arise when people ask stupid and incorrect questions. For example, about salary. In Kazakh culture, the

issue of salary and the amount of pension has never been considered incorrect. It must be remembered that in Western cultures this question is not asked and not discussed.

The conversation should be neutral, calm, easy, not provoking disputes. You cannot express your opinion categorically if it is negative. Topics for discussion are: sports, hobbies, interesting events, travel and local landscapes, pets. You can, of course, talk about your profession, but unobtrusively, so that the person you are talking to is not bored. The constant topic of conversation is the weather. What can't you talk about? Here are the general rules for all countries and peoples: a well-mannered person tries not to talk about himself. Even if you were asked about this, you should soon transfer the conversation to another topic. It's not worth talking about illnesses, problems, grief, death, conflicts, as well as income, high cost and money in general. Talk about politics as well as faith and religion should be avoided. This is especially important if the beliefs and views of the interlocutors are unknown. A rash remark can hurt, injure, or even insult any of those present and lead to a conflict situation. You cannot discuss other people, their problems, ask a communication partner about age, official rank. You cannot ask for professional advice from a specialist. This is all considered indecent. In addition, the culture of each country has its own list of prohibited topics. D. Collins writes: "Discussion of the following topics can negatively affect your personality, try to avoid them."

Topics that cannot be discussed: bad news; belonging to a particular religion; policy; your health; your promotion; value of things; gossip.

Topics that can be discussed: interesting films; latest news of your favorite sport; performances, a good restaurant that you visited; new advances in science or industry. Questions that business etiquette does not recommend asking in the process of communication: age, especially older than 30 years; overweight or underweight, cosmetic surgery; pregnancy or absence of children; avoid questions about divorce, illness, if someone in your presence accuses your absent friend of being unprincipled, in the correct form, say the following: "I do not think this is true." The most favorite subject of conversation among Kazakhstanis is politics. Any Kazakhstani person will tell you how bad everything is on the political front, and what would he do if he became president. Unlike the British, we do not have the art of talking about the weather throughout the transatlantic sea voyage. The inhabitants of our country are able to endlessly talk about anything: about politics, about family affairs, about the health of the youngest daughter of a second cousin. To the question "How are you?", "How do you do?" They give a full report, listing all their ailments and ailments of their wife etc. England has long been trying to adhere to the "club system" of upbringing and education. You will look better for your English colleague if you are always interested in how much time he has, thereby showing that you value not only yours, but also his time. At the beginning of the conversation, it's good to express your emotional attitude to the meeting or a business compliment, or talk about sports, culture, reconstruction. Emphasize respect for the royal family, for the British people and their ideals [2, c. 102]. In England, an easy conversation was erected in a cult, contributing to the relaxation of the mind, and by no means a thoughtful dialogue, and especially not a clash of opposing views [3, c. 65]. Traditional for the British is the ability to avoid sharp corners. The English are characterized by such features as restraint, a tendency to understatement, scrupulousness, which makes the British be withdrawn and unsociable with strangers, resourcefulness, businesslike. The main advantage of the character of the English is self-control. They know how to patiently listen to, which, however, does not always mean that they agree with the person they talk to. Talking with the British about business after the end of the working day is considered to be impolite. For the British, all talk about work should end at the end of the day, even if you have a drink or have dinner with your business partner.

D.S. Likhachev points out that one must be simple, laid-back, attentive to the interlocutor, to do everything in a way that is convenient for another. Therefore, one cannot be smarter in conversation than an interlocutor, better dressed than guests, unyielding to a neighbor, to show their superiority, rejoice at their victory or someone else's defeat. One must be simple and "quiet" in every sense ... One must speak slowly; it is the slow speech that is respectful. She should be calm ... You cannot make long speeches, oratory [4, c. 21]. The British adhere to the rule "do not be personal," that is, do not expose yourself in a conversation. They do not like to reveal their position ... If they are writers, they do not talk about their books. Simply put, they seem to consider their working life as something

separate from their life in society [3, c. 66]. The British like to talk about the weather, because the weather in the British Isles is capricious and unpredictable and you can always talk about it without end. The weather at the British is not only the most preferable topic for conversation, it also serves to fill in the pauses in the conversation. D. Likhachev notes that the British can talk about the weather as interestingly as they don't speak with us [4, c. 36]. At the table it's forbidden to talk about politics, about sports, about religion: you can have different beliefs with a neighbor and this can excite the person you are talking to, most often they talk about summer travel. According to D. Likhachev, the British and travel in the summer in order to be able to talk about it in the winter. [4, c. 34]. A resident of London is less willing than a resident of New York to fill out any questionnaires, or give answers to any opinion polls. [3, c. 65]. Americans and Canadians believe that everyone is impressed when he is called simply by name. A quick switch to a personal name will shock and confuse many partners. To facilitate interaction with American and Canadian partners, it is necessary to take this into account [2, c. 41].

Talking about the weather among the Germans can cause nothing but restrained sympathy. Instead, the Germans delightedly discuss huge workloads, all kinds of hardships, stress symptoms, illnesses, the approach of the Last Judgment, and other relevant topics [5, c. 15]. The Germans are very fond of traveling and talking on topics: "Vacation", "Rest", "Travel". It is advisable to respond to the polite "How are you doing?" In detail, without missing a single detail, in detail about the state of your body as a whole [5, c. 21]. The Germans highly value education (Bildung), implying education and a common culture. Demonstrating your well-read and knowledge is not considered bad form. If the interlocutor does not advertise their education, the Germans perceive this not as a manifestation of modesty, but as a recognition of their own ignorance [5, c. 26]. Cars are Germans' passion. A car for a German is not just an indicator of his own position, it is like his inseparable part [5, c. 30]. Cars are a great topic of conversation. The German will gladly talk about the advantages of German cars, about their quality side. At the end of the conversation, he will report that he drives a Japanese car. A. Janel directly writes that moral and ethical compliments in the West are almost taboo and are perceived as "Anbiederei", i.e. "Greasing", "sneaking up" [6, c. 101]. In the presence of the Germans, one cannot start a conversation about the Second World War and its consequences, as well as about the Holocaust. A new generation of Germans feel guilty for the deeds of the Nazis. In Austria, it is important not to disturb a certain distance in communication. "Social distance" - here equals the distance of an outstretched arm. Violating this distance, you invade the Austrian intimate zone. The same goes for personal issues. They can only be asked by friends. In France, common features related to national character are also important in the negotiations. Therefore, it should be borne in mind that the Frenchman is "courteous, polite, amiable ... inclined to joke and not forced to communicate," as the German philosopher I. Kant noted [5, c. 174]. Caution - this is the word with which you can describe the behavior of the Frenchman in business. If the French ask "Comment allez-vous?", you need to briefly answer "Très bien, merci, et vous?", without going into details of their health and their affairs. This is the formula of French etiquette [8, c. 87].

We want to emphasize that the French really like to talk about art, culture, sports. They can enthusiastically criticize the political system, the work of the president, terrorist attacks, wars, etc. Yes, and we find confirmation of this in the work of N. Yapp and M. Sirett "These strange Frenchmen": "... it is best to talk with the French about politics" [9, c. 26]. But asking who your communication partner is voting for is impossible, indecent. Communication partners talk a lot and lively, gesticulate, often interrupting each other. And that is the norm. The French are proud of their roots and education. In conversation, the French skillfully use humor, jokes and funny stories, their speech will be full of aphorisms, proverbs and sayings. They will never talk about those who are absent and about a person whom one of the partners does not know. Belgians want to look practical and respectable people. You can talk with the Belgians about work, cycling and car driving, football, gardening, pigeons, dogs, stamp collecting, computers, etc., i.e. about their hobbies. A favorite topic of conversation is the geography of his family. The Belgian family is famous for its strength and cohesion, and relatives usually live in the neighborhood [10, c. 115].

It’s not customary to talk with the Belgians about money, about profits and losses. During business negotiations, there is no room for jokes and idle chatter about gardening. The Dutch are characterized by self-control and moderation. They do not think of their being without a sense of freedom, expanse, without a vast space around [11, c. 22]. In the conversation, the Dutch can mention "their frugality, prudence in commercial matters, their amazing ability to speak languages, their ability to get along with each other and with foreigners, as well as their incomparable charm" [11, c. 25]. Any conversation with the Dutch begins with a conversation on one of the topics: “Football” or “Weather”. In both cases, the scheme is the same: a few words about the current state of football, a few comments about the games last week and forecasts for the future. With deep respect for education, the Dutch will never brag about having a university degree. You can’t tell the Dutch that their language is similar to German. This does not cause the location of the interlocutors. The life of the Dutch is “without curtains” in the literal and figurative sense. The Dutch believe that they have nothing to hide. Such openness to foreigners is disarming. An exception is when the conversation concerns personal income and the person of the king, who is highly respected. They will be met with silent disapproval in response to their question “How are you?” Listing all the troubles and sorrows of the interlocutor. Italians are distinguished by a certain restraint, i.e. quite stiff. When introducing yourself in a business setting, you only need to give your last name. Most Italians are educated people and will be happy to talk on topics such as “Art”, “Painting”, “Music”, “Ballet”, “Architecture”, “Historic Sites and Cultural Monuments”. Talk about cuisine, especially local cuisine and wines, is popular. A very important and favorite topic for Italians is sports, especially football. Family relationships or politics are forbidden topics in communication. Talk about religion is forbidden.

In dealing with the Spaniards, it is not recommended to touch on topics of death and bullfighting. The first is a taboo due to the religiosity of local residents, the second is not for every foreigner a well-known form of entertainment; it will be difficult to maintain communication. Do not ask about the age of not only women, but also men. It is not recommended to criticize the royal house. The Spaniards are very respectful of the ruling dynasty. In communication, do not touch on religion and the topic of football, as locals have a whole system of hierarchy and preferences, likes and dislikes, which are impossible to understand. As in any European country, in Spain it is impossible to raise the topic of money, wealth, income. The theme of civil war remains a taboo. It’s not interesting to talk about her, they will not discuss her with business partners. In the countries of the Middle East, it is sometimes customary to insert questions during a conversation: “How are you?”, “How is your health?”, But this does not mean at all that you should talk about your affairs, well-being and health. Jokes and funny comments are not recommended until they get to know the communication partners better. You cannot touch on religious topics, as well as be interested in the health of his wife [2, c. 98]. They do not start talking about politics either. For Arabs, conversation is a game, they gesticulate, nod their heads. The topic of conversation, as a rule, is health and business, while talking about his wife and family is prohibited. According to Eastern etiquette, it is customary to ask your interlocutor about his successes, family, health. For Arabs, such inquiries are the basis of their etiquette and culture. In conversations with Afghans, religion and politics should not be addressed. As for the Egyptians, they are characterized by a sense of national pride. Therefore, they are very sensitive to issues related to national independence. In Turkey, any, even serious discussion should begin with the issue of the health and affairs of the partner, however, the issue of the health of the wife is considered the height of tactlessness. When communicating with Africans, one should not forget that the word "Negro" (Spanish. "Negro" - black) is offensive to them. It is necessary to show interest in their life, marital status. Their favorite topic of communication is “Family”, and they will be happy to show photos and talk about each family member, relative.

In conclusion, we would like to note that business communication partners should know the topics of conversations that should not be addressed in order to avoid “failures” in intercultural communication, as well as knowing topics that are acceptable for establishing and maintaining contacts in business communication.

REFERENCES

1. Nechaev G.A. The Concise Linguistic Dictionary. Rostov: Rostov University Publishers, 1976.
2. Коллинз Д. 2 Э: Этика и этикет в бизнесе. Ростов н/Д: Феникс, 2006.
3. Ovchinnikov V.V. Sakura and Oak: The branch of Sakura; The roots of oak. M.: Drofa, 2004.
4. Лихачев Д.С. Воспоминания. Раздумья. Работы разных лет. В 3-х т. Т. III. СПб.: АРС, 2006.
5. Zaidenits Ch. B. These strange German. M.: Russia, 2001.
6. Jahnel A. Argumentation in interkulturellen Fernsehdiskussionen. München: Iudicum, 2000.
7. Кант И. Собр. соч. в 6-ти томах. М., 1964. Т.2.
8. Burchinski V.N. Business and everyday communication. The rules of behavior in France. M.: AST: Vostok-Zapad, 2006.
9. Japp N., Sirett M. These strange French. M.: Russia, 1999.
10. Mason A. These strange Belgians. – M.: Russia, 2004.
11. Boult R. These strange Dutchman. M.: Russia, 2004.

УДК 629.3.083.5:621.7.06(45)

МАШИНАЛАРДЫ ЖӨНДЕУДІҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ПРОЦЕСІ

Арыстанғалиев Арман
2-курс магистранты,
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Машинаны пайдалану барысында оның техникалық жай-күйі өзгереді. Бұл өзгерістер әртүрлі факторлардың әсер етуі нәтижесінде болады, оларға мыналар жатады: қоршаған орта, пайдалану шарттары сондай-ақ материалдардың физикалық-механикалық қасиеттерінің өзгеруіне әкелетін әртүрлі ішкі процестер. Нәтижесінде , автомобильдің немесе оның жекелеген тораптары мен агрегаттарының қалыпты жұмыс режимі бұзылады, осының салдарынан машинаның сынуы одан әрі жөндеуге әкеліп соғады.

Машиналарды жөндеу технологиясы-машиналардың істен шығуы себептері,сондай-ақ олардың жұмысқа қабілеттілігін қалпына келтірумен қоса ,жөндеу сапасы мен сенімділігін арттырудың әдістері мен тәсілдерін саралайтын ілім болып табылады.

Машиналардың істен шығуына алып келген ақаулар мен пайда болу себептерін білмей , машинаның жұымсқа қабілетілігін және сенімділігін қалпына келтіру мүмкін емес. Осы себептердің негізгілеріне: тозу, шаршау және коррозия, металдың ескіруі, бөлшектердің механикалық және басқа да зақымданулары жатады. Сондықтан, машиналарды жөндеу технологиясы автомобиль тораптары мен бөлшектерінде, атап өтілген процестерді алдын алу мен көрініс тапқан ақаулар жоюға негізделуі тиіс.

Жекелеген бөлшектер мен құрастыру бірліктерінің, сондай-ақ жалпы машинаның қызмет ету мерзімін арттыру, кенеттен істен шығудың алдын алу және сол арқылы жөндеулерде тұрып қалу уақытын қысқарту үшін техникалық қызмет көрсету жоспар бойынша, белгілі бір кезеңдерден кейін, жүріс немесе уақытша факторларды ескере отырып жүргізіледі.

Тұрақты техникалық қызмет көрсету процесінде техникалық жай-күй параметрлері берілген шектерде ұсталады, алайда бөлшектердің тозуына, сынуына және басқа себептерге байланысты машинаның (агрегаттың, механизмнің) ресурсы шығындалады және белгілі бір уақытта автомобиль қалыпты пайдаланыла алмайды, яғни оның алдын алу әдістерімен жойылуы мүмкін емес, ал жоғалған жұмыс істеу қабілетін – жөндеуді қалпына келтіруді талап етеді.

Осылайша, жөндеу механизмнің, агрегат торабының және жалпы автомобильдің жұмысқа қабілеттілігін қалпына келтіру және қолдау, жұмыс кезінде және ТҚ кезінде анықталған ақауларды жою үшін арналған. Әдетте, жөндеу қажеттілігі бойынша орындалады және бақылау-диагностикалық, бөлшектеу, құрастыру, реттеу, слесарлық, дәнекерлеу және басқа да жұмыс түрлерін қамтиды. Жөндеу жөніндегі жұмыстарға олардың едәуір еңбек сыйымдылығы,

құны, бөлшектерді қалпына келтіру немесе ауыстыру үшін бұйымды ішінара немесе толық бөлшектеу қажеттілігі, жөндеу кезінде жеткілікті күрделі станокты, дәнекерлеу, бояу және басқа да жабдықтарды пайдалану тән болып табылады.

Жөндеу бөлінеді:

- ағымдағы ;
- күрделі.

Техникалық қызмет көрсетуді, диагностикалауды уақтылы жүргізу, ал егер қажет болса, оның ұзақ және тиімді жұмысының кепілі болып табылады. бұл өз кезегінде осы автомобиль пайдаланылатын барлық автокөлік кәсіпорнының табысты жұмысы мен жоғары табыстылығының кепілі болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1.Петров С.А.,Бисноватый С.И., «Ремонт сельскохозяйственных машин», 2 издание ,Москва,1972;
2.Оранский Н.Н.,Бобриков Ф.А.,Пахомов В.С., «Монтаж, эксплуатация и ремонт машин и оборудования животноведческих ферм »Москва ,1971.
3.В.В. Курчаткин «Техническое обслуживание и ремонт машин в сельском хозяйстве». Москва; Академия 2003г.

УДК 63 5995

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫ ЛУГАНСК АУЫЛДЫҚ ОКРУГІНІҢ ТОПЫРАҒЫН ДАЛАЛЫҚ АГРОХИМИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

Нурбаева Алма Канатовна
С.Сейфуллин атындағы Қазақ Агротехникалық
университетінің магистранты
Ғылыми жетекшісі: **Кенжегулова Саягуль Олжабаевна**
Ауылшаруашылық ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы
Нұр Сұлтан қаласы, Қазақстан

Егіншілік өнімділігінің басты мәселелерінің бірі - топырақ құнарлылығының жылдан жылға төмендеуі болып табылады. Минералды және органикалық тыңайтқыштарды пайдаланудың төмендеуі, топырақтың жалғасып келе жатқан (созылыңқы) эрозиясы, топырақты гипстеу жұмыстарының тоқтатылуы - жердің тозу процестерінің күшеюіне, құнарлылықтың кртитикалық деңгейіне алып келе жатыр. Егіншілік қоректік элементтермен гумустың тұрақты теріс теңгерімімен жүргізіліп, құрамында қоректік заттар аз топырақ алқаптарының саны артуда. Нәтижесінде, жалпы ауыл шаруашылығы өндірісінің өнімділігі төмендеуде [1].

Егіншіліктің өнімділігін арттыруға бағытталған - агротехникалық, агрохимиялық, эрозияға қарсы және мәдени-техникалық шаралар кешенін жүргізу топырақ құнарлылығының жай-күйі туралы объективті және тұрақты жаңартылып отыратын ақпаратты талап етеді [2].

Павлодар облысы Павлодар ауданы Луганск ауылдық округінің "Луганск" АҚ – да топырақты далалық агрохимиялық тексеру 2018 жылдың мамыр айында 27320,0 га алаңда жүргізілді. Топырақ типі- күңгірт қара қоңыр топырақ. Шаруашылықтағы топырақ сынамаларына жалпы қабылданған әдістемелер бойынша топырақ қышқылдығын және микроэлементтер құрамын, жылжымалы фосфор мен калий мөлшерін Мачигин әдістері бойынша, сілтілі гидролизденетін азотты Корнфилд әдісі арқылы, гумус мөлшерін Тюрин әдісімен анықтау жұмыстары жүргізілді [3].

Топырақ құнарлылығының маңызды көрсеткіші – гумус мөлшері. Ол өсімдіктер мен топырақ микроағзаларының көпшілігінде қоректенудің негізгі көзі болуымен қатар,

топырақтың физикалық-химиялық қасиеттеріне оң әсерін тигізеді [4]. Гумусты сақтау және жинақтау-құнарлылықты арттырудың негізі. [5]. Павлодар облысы Павлодар ауданы Луганск ауылдық округінің топырақ сынамаларын агрохимиялық-талдау зерттеулерінің нәтижелері бойынша гумустың өте төмен мөлшері 24439,0 га алаңда немесе зерттелген егістік алаңынан 89,5%, ал 2881,0 га алаңда төмен немесе 10,5% құрайды. Гумустың тапшылықсыз теңгерімін сақтау үшін жыл сайын жоғары сапалы органикалық тыңайтқыштарды енгізу қажет. Мыслы - қи топыраққа жан - жақты кешенді әсер етеді, сонымен қатар өсімдіктер үшін азот және басқа макро- микроэлементтердің көзі болып табылады [6].Сондай-ақ соңғы жылдары органикалық тыңайтқыш ретінде сабанды кеңінен пайдаланады. Бұл топырақтың физикалық-химиялық қасиеттерін жақсартады, органикалық қосылыстарда азоттың бекітілуі салдарынан оның шайылуын болдырмайды, топырақтың биологиялық белсенділігін және фосфаттардың қол жетімділігін арттырады, нәтижесінде өсімдіктердің қоректену жағдайлары жақсарады [7].

Топырақ сынамаларын химиялық – аналитикалық зерттеу нәтижелері бойынша осы топырақтағы сілтілі гидролизденетін азоттың құрамы 26501,0 га алаңда өте төмен немесе 97,0%, 819,0 га алаңда төмен немесе 3,0% көрсетті. Топырақтағы азот құрамы жоғары дәрежеде жылы кезеңнің метеорологиялық жағдайларына және агротехникалық іс – шараларға байланысты екендігі белгілі. Топырақтағы минералды азоттың көбеюінің ең радикалды тәсілі тыңайтқыштарды енгізу болып табылады [8].

Фосфор-органикалық (85-95%) және минералды (5-15%) қосылыстар түрінде болатын өсімдіктер өмірінің маңызды элементі [9]. Топырақтың жылжымалы фосформен қамтамасыз етілуі оның құнарлылығының басты белгілерінің бірі болып саналады. Топырақты агрохимиялық талдау нәтижелері жылжымалы фосфордың өте төмен мөлшері 13947,0 га немесе 51,1%, 8803,0 га немесе 32,2% төмен , ауданы 4127,0 га немесе 15,1% орташа және ауданы 443,0 га немесе тексерілген егістік алаңының 1,6% жоғары дәрежеде екендігін көрсетті.

Калий- өсімдіктерді қоректендірудің қажетті және алмастырылмайтын элементі. Сонымен қатар, ол агроэкожүйелерде маңызды агрохимиялық және экологиялық функцияларды орындайды [10]. Топырақты агрохимиялық талдау нәтижелері жылжымалы калийдің құрамы өте төмен 365,0 га немесе 1,3% жерде, төмен көлемі 1121,0 га немесе 4,1%, орташа көлемі 1202,0 га немесе 4,4%, жоғары көлемі 5334,0 га немесе 19,5% және өте жоғары көлемі 19298,0 га немесе тексерілген егістік алаңының 70,7% екенін көрсетті.

Топырақ сынамаларын қышқылдық дәрежесіне химиялық – талдамалық зерттеу нәтижелері зерттелген егістік алқабының 26283,0 га (96,2%) топырақ ерітіндісінің әлсіз қышқылды реакциясын және 1037,0 га (3,8%) алаңда бейтарап реакциясын көрсетті.

Микроэлементтердің болуына топырақ сынамаларын агрохимиялық тексеру нәтижелерінен 27320,0 га алаңда (100,0%) марганецтің орташа мөлшерін және 27320,0 га (100,0%) алаңда мырыш, мыс, кобальттың төмен құрамын байқадық.

Павлодар облысы Павлодар ауданы Луганск ауылдық округінің "Луганск" АҚ – да топырақты далалық - агрохимиялық зерттеудегі нәтижелердің барлығын орташа есеппен жер көлеміне(27320,0 га) шаққандағы қатынасын есептеп шықтық. Есептеулерді төмендегі диаграммаға келтіріп көрсеттік (диаграмма 1).

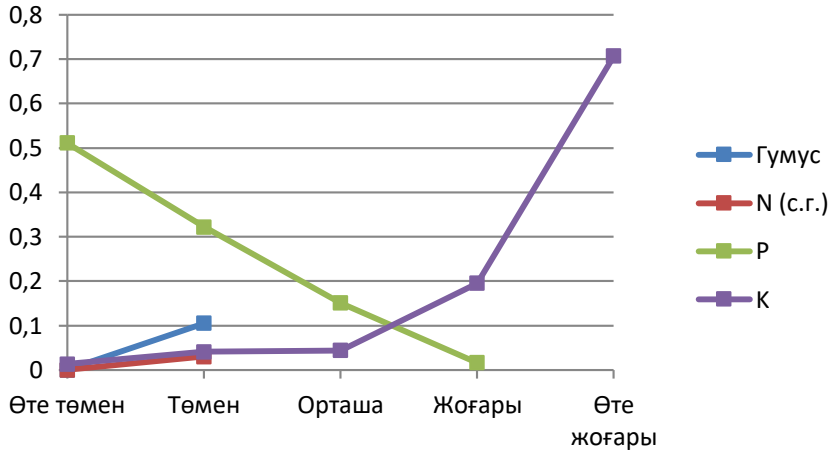

Диаграмма 1.
Павлодар облысы Павлодар ауданы Луганск ауылдық округінің "Луганск" АҚ – да топырақты далалық - агрохимиялық зерттеудегі көрсеткіштердің жер көлеміне шаққандағы % - дық қатынасы.

Қорыта айтқанда, топыраққа далалық және өндірістік тәжірибе жұмыстарын жүйелі түрде жүргізуауыл шаруашылығы ғылымын алға дамытуда маңызды рөл атқарады.

Дақылдардың ауыспалы егісте дұрыс кезектесуі, мерзімді ауысуы, дұрыс және сапалы агротехникалық жұмыстар өткізу, жоғары сұрыпты тұқымдармен уақтылы және сапалы себу, егістіктерді тиісті күту, зиянкестер мен ауруларға қарсы күресу, топырақты органикалық және минералдық тыңайтқыштармен қоректендіру сияқты агротехникалық іс – шаралардың барлығы өзара байланысты және олардың біреуінің бұзылуы өсімдіктердің өсу жағдайларының өзгеруі мен нашарлауына әкеп соқтырады, сәйкесінше өнімннің төмендеуіне әкеледі.

Біздің зерттеулеріміз топырақтағы қоректік элементтердің төмен деңгейде екендігін көрсетті, бұл топырақтың деградациясын төмендетуге, тоқтатуға бағытталған шараларды дамытуды талап етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Смирнов П.М. Превращение азотных удобрений в почве и их использование растениями: автореф. дис. … докт. с.-х. наук. — М., 1970. — 42 с.
2. Симоненко Н.К. «Повышение эффективности сельскохозяйственного использования радиоактивно загрязненных земель в Гордеевском районе Брянской области» // Вестник Брянской государственной сельскохозяйственной академии 2008. С
3. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. - М.: Агропромиздат, 1985. - 351 с.
4. Гумбаров А.Д., Долобешкин Е.В. «Динамика запасов биомассы почвы и ее стабилизация в процессе перехода с биоценоза на агроценоз» // Научная жизнь 2019. С 204.
5. П.А. Чекмарев, Ю.И. Сискевич, Н.С. Бровчнеко, К.Н.Гасиев, В.А. Никулова «Мониторинг агрохимических показателей почв Липецкой области» // Достижения науки и техники АПК. 2016. Т. 30. № 8, с 10.
6. Лебедева Л.А., Едемская Н.Л. «Научные принципы системы удобрения с основами экологической агрохимии» // М: издательство МГУ, 2004. с 320.
7. Уваров Г.И., Карабутов А.П. «Азотный режим чернозема в зависимиости от удобрений и приемов обработки» // Научные ведомости Белгородского государственного университета 2013, с 1.
8. Васильева В.А., Филиппова Н.В. Справочник по органическим удобрениям. М: Росагропромиздат, 1988. 255 с.
9. Панников В.Д., Минеев В. Г. «Почва, климат, удобрение и урожай»
М.: Колос, 1977. 416 с.
10. Шеуджен А.Х. Агрохимия чернозема. Майкоп: ОАО «Полиграф-ЮГ», 2015. 232

ОӘЖ:004.4’22(045)

СББ СТАНОКТАРЫ ҮШІН БАСҚАРУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ДАЙЫНДАУДЫ АВТОМАТТАНДЫРУ

Кенесары Азамат Кеңесұлы
2-курс магистранты,
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Аннотация. Басқару бағдарламаларын қалыптастыру үшін өңдеудің технологиялық схемалары жиынтығына дайындалатын нысан элементтерінің ағымдағы технологиялық талаптарын аударуды қамтамасыз ететін шешім қабылдау кестесі негізінде ЗКЖ жағдайында корпустық бөлшектерді механикалық өңдеуге арналған (КД) басқару бағдарламаларын дайындау сапасын арттыру және уақытты қысқарту.

Түйінді сөздер. Ақпараттық технологиялар, технологиялық орта, ақпараттық - технологиялық орта, жергілікті есептеу желісі, технолог-программист, СББ, CAD, CAE, CAM.

Қазіргі заманғы машина жасау өндірісін дамыту ақпараттық технологиялар (АТ) мүмкіндіктерінің өсуімен және станок жабдығының функционалдық толықтырылуымен байланысты. Ат мүмкіндіктері қарқынды дамуда және жаңа жабдықтың пайда болуымен қазіргі заманғы PLM\CAD\CAE\CAM бағдарламалық құралдарын пайдалану арқылы машина жасау өндірісіне құйылады.

Қазіргі заманғы машина жасау өндірісінің дамуы өндірістің технологиялық дайындығы (ӨТД) барысында, сондай-ақ өндірісті жаңғырту және өндірістің жаңа технологияларына көшу кезінде байқалады.

Қазіргі заманғы және технологиялық жабдыққа көшу технологиялық бөлім қызметкерлерінің алдына жаңа міндеттер қояды. Жоғары технологиялық СББ станоктарды қолдану және заманауи АТ пайдалану технологтар мен бағдарламашылардың жұмыс ортасын өзгертеді, олардың синтезі жүреді, ал олардың қызметі технологиялық ортадан (ТО) ақпараттық - технологиялық ортаға (АТО) ауыстырылады. Бүгінгі күні АТО құрамына СББ бар жабдық, PLM\CAD\CAE\CAM жүйесі, білімнің компьютерлік базасы түрінде қол жетімді нормативтік-анықтамалық ақпарат, жергілікті есептеу желісі (ЖЕЖ) және күрделі ақпараттық - технологиялық жүйенің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін мамандар кіреді. Бұл орта шеңберінде дайындамадан СББ бар жабдықтарда механикалық өңдеудің неғұрлым тиімді және жоғары өнімді әдістерімен бөлшекті алуға мүмкіндік беретін іс-шаралар кешені жүзеге асырылады.

СББ жабдығында ББ әзірлеу кезінде технолог пен программистің әлеуетті мүмкіндіктерін біріктіру дайын бұйымның станокқа шығу уақытын қысқарту қажеттілігімен байланысты, бұл ӨТД мерзімдерін қысқартуды көздейді. ТО-дан АТО-ға ауысқан кезде технолог-бағдарламашы алдында "қағаз" технологиядан АТ-ны қолдана отырып, "электрондық" технологияға көшу проблемасы туындайды. Технолог-программист компьютерлік модельдеуге арналған PLM\CAD\CAE\CAM жүйесі түріндегі қуатты құралды және кескіш құрал бойынша үнемі толықтырылатын нормативтік-анықтамалық ақпаратты алды, бірақ бұл ретте операциялық технологияны қалыптастыру мәселелері ешқандай елеулі өзгерістерге ұшырамады. Сондықтан технологтарға АТО жағдайында күнделікті міндеттерді шешу үшін ОТ әзірлеу әдістемесі қажет.

Нарықтағы қатаң бәсекелестік кез келген кәсіпорынның өндірісін тұрақты жетілдіру және дамыту қажеттілігін алдын ала анықтайды. Қазіргі уақытта кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің перспективті бағыттарының бірі шығарылатын бұйымдардың ӨТД тиімділігін арттыру болып табылады [1]. ӨТД тиімділігін арттыру қажеттілігі өндірістің барлық түрлерінде шығарылатын өнім номенклатурасының ұлғаюымен және оны нарықтағы жаңартудың жоғары жылдамдығымен түсіндіріледі [2]. Бірінші кезекте бұл міндет жеке және ұсақ сериялы өндіріс алдында өткір тұр.

ӨТД мақсаты мерзімдері мен ресурстары бойынша оңтайлы техникалық жағдайларда салынған талаптардың орындалуын есепке ала отырып, өндірістің бұйымдарды дайындауға технологиялық дайындығын қамтамасыз ету болып табылады. ӨТД тиімділігін арттыру қажеттілігі технологиялық құжаттаманы жобалау көп жағдайларда (екіден бес есеге дейін) конструкторлық құжаттаманы әзірлеудің еңбек сыйымдылығынан едәуір асып түсетіндігімен түсіндіріледі, өйткені әзірлеуден басқа технологиялық жабдықты әзірлеу қажет[3].

CAD / CAM жүйе деп бұйымның конструкторлық жобасын әзірлеу және СББ жабдықтарында бұйымның бөлшектерін өңдеуге арналған басқару бағдарламаларын қалыптастыру міндеттерін интеграцияланған шешуді қамтамасыз ететін жүйе аталады. Бір жүйе шеңберінде осы жеткілікті әр түрлі есептерді біріктіру оларды шешу бұйымның бірыңғай үш өлшемді геометриялық моделін пайдалануға негізделеді. Модель ортақтығы деректерді бір жүйеден екіншісіне беруге байланысты барлық проблемаларды болдырмауға мүмкіндік береді, жобалық міндеттердің интеграцияланған шешілуін қамтамасыз етеді[4].

Пайдалынылған әдебиеттер:

1. В. Е. Нестеров, В. Д. Костюков, СЕ. Пугаченко. Ғарышкер бойынша XXX академиялық оқуларының "зымырандық-ғарыштық техникадағы ғылымды қажетсінетін технологиялар" 11 секциясы жұмысының қорытындысы. CAD/CAM / PDM - 2006. Өндірістің технологиялық дайындығын жобалау және өнеркәсіптік өнімнің өмірлік циклінің кезеңдерін басқару жүйелері. 6-шы халықаралық конференция баяндамаларының тезистері. Мәскеу 24-26 қазан 2006. 34-35 бет.
2. В. Д. Костюков, Е. Д. Лобов, А. И. Островерх, В. Н. Сычев. Өндірісті дайындауды Стратегиялық жоспарлау. Ресей Паук Академиясы. Федералдық ғарыш агенттігі. Ғарыш кеңістігін игеру пионерлерінің ғылыми мұрасын әзірлеу жөніндегі РҒА комиссиясы. Ресей космонавтикасының өзекті мәселелері. Ғарышкер бойынша XXX академиялық оқуларының еңбектері. (Мәскеу 25 - 27 Қаңтар 2006 ж.) А. К. Медведеваның жалпы редакциясымен. - М. РҒА комиссиясы. 2006. 218 - 220 бет.
3. Базров Б. М. Машина жасаудағы модульдік технология, Мәскеу 2001 С. 367
4. Hiroshi YAMADA, Fumiki TANAKA, Masahiko ONOSATO, Analyst of ISO 6983 NC Data Based on ISO 14649 CNC Data Mode, Sice-icase international joint conference oct 18-21, 2006 BEXCO, BUSSAN, KOREA, p. 4986-4990.

ОӘЖ:631.331:631.316.022(045)

СЗС- 2.1 СЕЯЛКАСЫНЫҢ ЖҰМЫС ОРГАНЫҚҰРЫЛЫМДАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ ПАРАМЕРЛЕРІ

Божаканова Хадиша Сериковна
2-курс магистранты,
С.Сейфуллин атындағы Қазақ
агротехникалық университеті,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Қазіргі заманғы ауыл шаруашылығы өндірісінің даму үрдістері жоғары тиімді топырақты қорғау және энергия үнемдейтін технологиялық процестер мен тиісті машиналарды қолданумен негізделеді. Ауыл шаруашылығы дақылдарын себуді орындауға қатысты бұл-сабандыаясында дәнді дақылдарды себу және топырақты ең аз өңдеумен себу сияқты технологиялық процестердің үйлесуі. Сабанды бетінде сақтау топырақты эрозияның кез келген көріністерінде

әсерінен қорғауды қамтамасыз етеді, ал топыраққа ең аз әсерге тұқым сепкіш-қопсытқыштарды пайдалану арқылы бірнеше операцияларды біріктірумен қол жеткізіледі.

Осы кешеннің негізгі егіс машинасы СЗС-2,1 сепкіш-культиваторы болып табылады. Алайда, осы тұқым сепкішпен себудің технологиялық процесін орындаудың негізгі сапалық көрсеткіштерін зерттеу бойынша көптеген зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, бұл машина барлық құрылымдық схеманы да, жеке жұмыс органдарын де одан әрі жетілдіруді талап етеді. СЗС-2,1 тұқым сепкіш-культиваторын жетілдіру жөніндегі басты бағыт тұқымдарды егіс алаңы мен тұқымдарды өңдеу тереңдігі бойынша бөлу жөніндегі машинаның жұмыс сапасын жәнежұмыс органдарын жақсарту болып табылады.

Егістік машиналар паркінің негізі СЗС-2.1, сабан тұқым сепкіштер болып табылады. Мұндай тұқым сепкіштердің кемшілігі егіс материалының біркелкі бөлінбеуі себебінен тамақтану алаңын тиімсіз пайдалану болып табылады.Егудің технологиялық процесін жетілдіру тұқымның таратқыштарын кеспе түрендеріне орнату арқылы мүмкін болады. Әрбір жағы әр түрлі бұрыштарда орнатылған екі жазықтықтан тұратын пассивті тұқым бөлгіші бар кеспе түйнегінің схемасы ұсынылған. Есептік схема және математикалық модель тұқымдардың таралу процесін зерттеуге, түреннің және екі қабатты бөлгіштің конструктивтік параметрлерінің бөлшектер траекториясына әсерін анықтауға, бөлгіштің ұтымды параметрлерін анықтауға мүмкіндік берді.[1]Mathcad-да түреннің тірегі бойынша және шектеулі талап астындағы кеңістікте бөлшектердің қозғалыс траекториясын модельдейтін бағдарлама әзірленді, бұл екі жапырақ таратқышпен түрен тұқымдарды тарату процесіне есептік зерттеулер жүргізуге мүмкіндік берді.[2] Бұл бағдарлама бөлгіштен және түреннің төбелік бетінен (траектория, ұшу қашықтығы, жерге түсу кезіндегі жылдамдық векторының бағыты және т.б.), шағылдырғыш жазықтығының көлбеу бұрыштарын, бөлшектердің құлау биіктігін және оның физико-механикалық қасиеттерін түрлеу кезінде шағылдырғыш ұшуының геометриялық және кинематикалық параметрлерін анықтауға мүмкіндік береді. Есеп ұшудың бірінші кезеңінде тік тік түзу бойымен, әрбір көрінгеннен кейін "баллистикалық" қисық бойынша дәндердің ұшу параметрлерін айқындауды қамтиды. Есептеу нәтижелері бөлшектердің қозғалыс траекториясының графикалық бейнесі және траекторияның координаталарының сандық мәндері және секіру қашықтығы бар кестелер түрінде беріледі.[3] Теориялық зерттеулер нәтижелерінің дұрыстығын растау және егістің біркелкілігін анықтау үшін екі жапырақ тұқым бөлгіштері бар кеспе түрендерін зертханалық сынау жүргізілді. Екі жапырақ бөлгіштердің конструктивтік параметрлері анықталды, ол сабан тұқым сепкіштердің ені бойынша тұқымның біркелкі таралуын қамтамасыз етеді. Кеспе түрендерін екі жапырақты бөлгіштермен жабдықтау ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі мен біркелкілігі бойынша жоғары сапалы көрсеткіштері бар себуді қамтамасыз етеді.

Кең қатарлы (60 см-ден астам) егістіктерде тұқым сепкіштері құрғақшылық жағдайларында ұсақ тұқымды дақылдар үшін шекті рұқсат етілген тұқымдық қасықтан 30 мм тереңдікте ылғалды қабатқа тұқымдарды бітейді. Сонымен қатар, атызашқыш шөміш өтпе осінің екі жағына 120...150 мм жоғарғы құрғатылған қабатты жылжытады, осылайша топырақ қабатының тұқымдық өтпе қабатының қалыңдығын оңтайлы мөлшерге дейін төмендетеді. Бұрын қолданылатын кең қатарлы тұқым сепкіштермен салыстырғанда бірқатар артықшылықтар бар. Бір мезгілде қатараралық қопсыту арқылы жүреді, атыз бетінде тек тегістеу, бірақ оны астында түптеу. Бұл ауа тамырларының функциясын тіректен қоректендіргішке түрлендіруді ынталандырады.

Пайдалынылғанәдибиеттер

1. Зволинский В.П. Любушко Н.И. Тікелей егудің дән сепкіш конструкцияларын әзірлеу - Тракторлар және ауылшаруашылығы автомобильдер, 2003 ж., № 7
2. Лопарева С.Г., Мекшун Ю.Н., Фоминых А.В., Лопарев Д.В.Сабантұқым сепкіштермен себудің технологиялық процесін жетілдіру. Т.С.МальцевтіңКурганск мемлекеттік ауылшаруашылық академиясы , № 12, 2017, б. 25-31, УДК: 631.312.024

3. PerformanceEvaluationofVariousTypesofFurrowOpenersonSeedDrillsJournalofAgriculturalEngineeringResearch 79(2):125-137 · June 2001 with 131 Readshttps://www.researchgate.net/publication/222179553_PM-Power_and_Machinery_Performance_Evaluation_of_Various_Types_of_Furrow_Openers_on_Seed_Drills-a_Review

ӘОЖ 541.1-3

МЕТИЛМЕТАКРИЛАТ ЖӘНЕ ЭТИЛАКРИЛАТ НЕГІЗІНДЕГІ СОПОЛИМЕРЛЕРДІҢ ҚҰРЛЫМЫ МЕН ҚҰРЫЛЫСЫН ЗЕРТТЕУ

Қалмаханова М.С. PhD доктор, х.ғ.к.
Садиева Х.Р., магистрант
Ақболатова С.С., магистрант
Маткеримов А.А., 4- курс студентті
Бабаниязов С.Е., 4- курс студентті
Ғылыми жетекші: Нурлыбаева А.Н.,
химия ғылымдарының PhD докторы, доцент м.а.
М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті
Тараз қаласы, Қазақстан

Қазіргі кезде акрилат полимер материалдар казіргі таңда барлық жерде қолданысқа ие. Сондықтан полимерге деген қызығушылық сұранысқа сәйкес ғылымның жаңа бағыты пайда болады. Ол полимерлерді алу және қасиеттерін зерттеу, түрлендіру, сонымен бірге сополимерлерден керекті заттарды жасау технологиясымен айналысады.

Акрилат негізіндегі полимер гельдерін синтездеуге қызығушылық жыл сайын артып отыр. Метилметакрилат пен этилакрилат негізіндегі полимерлер амфифильділік, комплекс түзуге қабілеттілік және кіші молекулалы қосылыстарды сорбциялауға қабілеттілігі сияқты бағалы қасиеттеріне орай жоғары молекулалы қосылыстар арасында ерекше орынға ие.

Тәжірибелік бөлім. Сополимерді синтездеу арнайы қондырғыда жүргізілді. Механикалық араластырғыш және тамшылататын құйғыш орнатылған, термометрмен жабдықталған, дөңгелек түпті сиымдылығы 500 мл үш мойынды колбаны сулы қыздырғышқа қойып, арнайы түтікше арқылы аргон немесе азот газы жіберілді, ал реттегіш арқылы ішкі температурасы бақыланды [1].

Метилметакрилат пен этилакрилат мономерін әр түрлі мольдік қатынасында, массада полимерлену әдісі арқылы, сулы эмульсиялық сополимерлену механизімімен, эмульгатордың су ерітіндісі 0,5н натрий гидроксиді ерітіндісі арқылы pH мәнін бақылай отырып бейтараптандырылды. 100 г эмульгаторлардың 2 % ерітіндісі pH = 7.0 жеткенге дейін бейтараптау үшін, натрий гидроксидінің 4,8 мл 0,5н ерітіндісін дайындау қажет. Әдетте эмульгатор ретінде гидрототығы қолданылды.

Тәжірибенің нәтижелері. ММА және ЭА негізінде сополимердің құрылымын зерттеу үшін ИҚ әдісі қолданылды. Сополимердің ИҚ – спектрлері түсіріліп, зерттеу жүргізілген болатын. ММА және ЭА сополимердің спектрі 1- суретте анық көрсетілген, ол бастапқы мономердің компоненттерінен тұратын функционалдық топтарына тән жолақтары пайда болатыны байқалды.

Осыған байланысты ММА және ЭА сополимерлердің жаңа құрылымына тән қысқа толқынды валенттілік тербеліс аймағына ығысқан қатары анықталды, атап айтқанда: 2968 – 2877 $см^{-1}$ аймағында ЭА мономерінің CH_3 тобы, метил тобының (CH, CH_2, CH_3) ассимметриялық және симметриялық валентті тербелістерін айқын көрсетеді [2, 3]. ММА – ЭА сополимердің функционалдық топтарының тербелісін зерттеу нәтижелері 2 кестеде келтірілген.

Кесте 2. Әртүрлі қатынастағы ММА – ЭА сополимерінің спектрлері

Функционалдық топтар	60 – 40 (МЭ1)	40 – 60 (МЭ2)
CH_2 созылған	3756	3756
CH_3 иілген	2968	2968
CH, CH_2 және CH_3 созылған	2877	2879
C = C иілген	–	2393
C = O созылған	1750	1731
C – O – C созылған	1714	1714
C = O иілген	1255	1253
O = C – O – созылған	1223	1220
– C – O – C – созылған	1128	1128
– C – H созылған	964	964
– C – C –созылған	754	755
– C – H созылған	668	668

Алынған сополимерлердің құрамында карбоксил топтары бар, ИҚ спектрі бойынша интенсивтілік шыңы 1750 –1714 $см^{-1}$ аймағында және 1260 – 1000 $см^{-1}$ аймағында жатқан жұтылу жолақтары күрделі эфирлерге C=O қанықпаған корбанил байланысының валенттілік тербелісімен сипатталады, ол ММА мономерін сипаттайды. Интенсивтілік шыңы 950 – 650 $см^{-1}$ және 3800 – 3000 $см^{-1}$ интервалындағы жолақтар мономердегі C – H байланыстың деформациялық тербелістеріне негізделген. Зерттелген ММА – ЭА сополимердің ИҚ спектрлер құрамының әртүрлі қатынастарына байланысты өзгереді және калған спектрлердің жұтылу жолақтары жоғарыда толығымен қарастырылған [4].

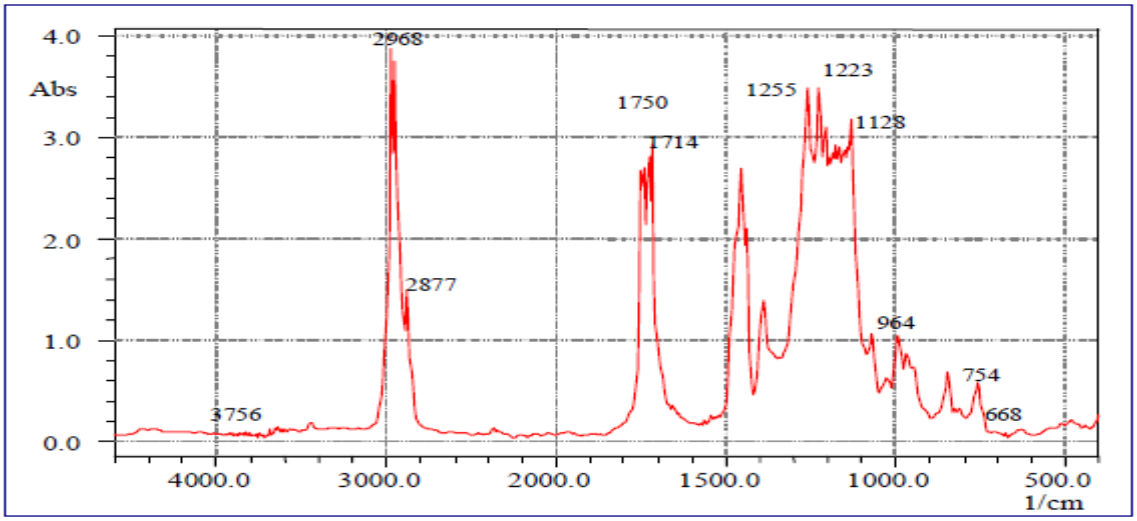

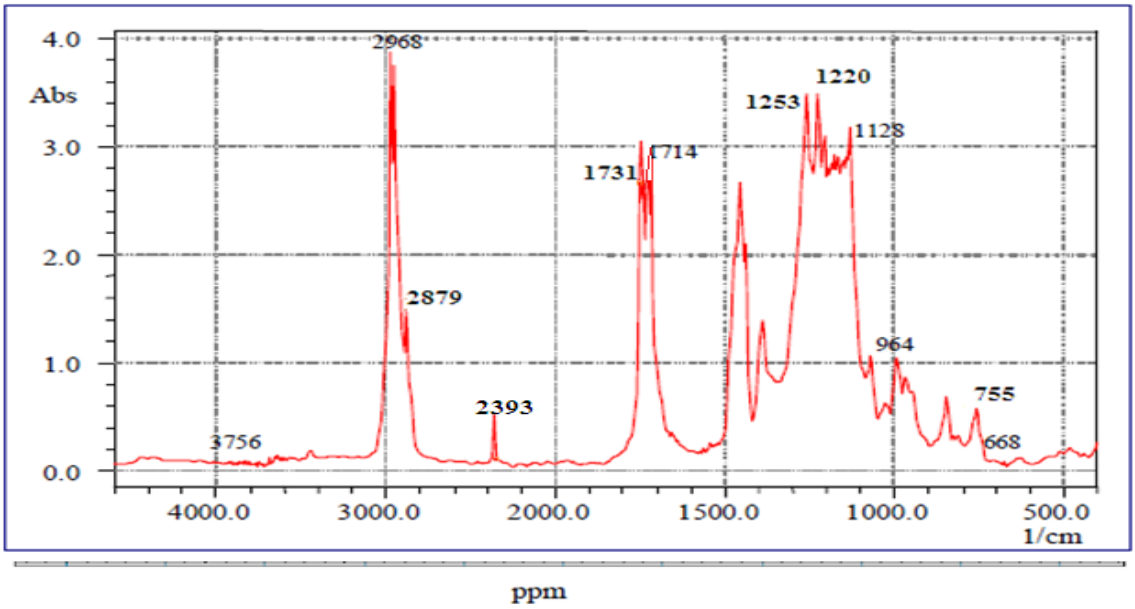

Сурет 9. ММА – ЭА негізіндегі сополимердің ИҚ спектрі,
МЭ1 (60 – 40); МЭ2 (40 – 60) масс.%

ЯМР – спектроскопия әдісі. ММА мен ЭА сополимерлерге сипаттама беруде ядромагниттік резонанс (ЯМР) зерттеу әдісінің басқа зерттеу әдістермен салыстырғанда алар орны ерекше. Бұл зерттеу әдісі зерттелетін сополимердің құрлысын, құрлымын, құрамын анықтайтын ерекше маңызды физика-химиялық зерттеу әдістерінің бірі болып саналады. Осы синтезделген ММА пен ЭА негізіндегі сополимерлерге де ЯМР зерттеу әдісі арқылы зерттеулер жүргізілді. Зерттелетін ММА – ЭА сополимерлері 60 – 40 (МЭ1),40 – 60 моль.% (МЭ2) қатынаста хлороформ ($CHCl_3$) еріткішінде толық ерітіліп, 300 – 400 MHz аралығында протон бойынша (^1H) спектрлер түсірілді. Ол 10 сурет, 2 – кестеде келтірілген [5, 6]. Спектрде берілген әрбір сигналдарға сәйкес келетін топтарды яғни, ММА мономерінің метокси тобына OCH_3 3,6 – 3,9 ppm аралығын алып жатыр. Ал ЭА мономері CH_2 топтары 0,96, 1,57, 1,33 аралығында жатыр, яғни алкокси OCH_2 протондары 4,08 – 5,09 ppm сәйкес келетіні анықталды.

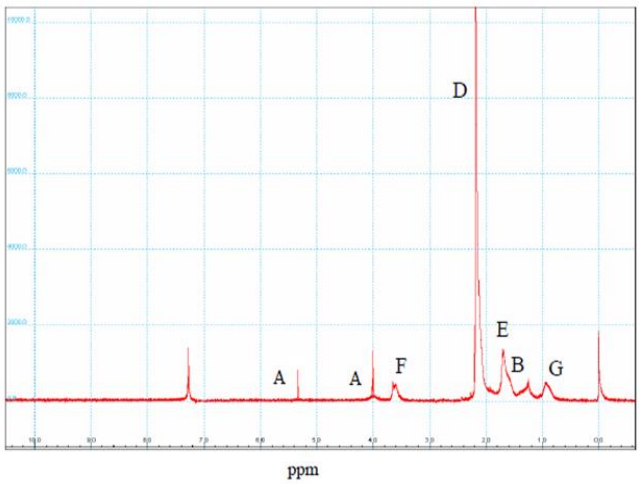

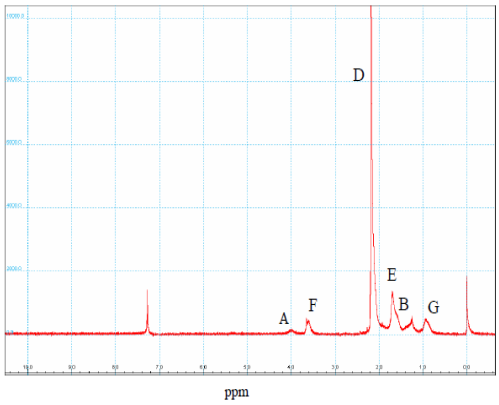

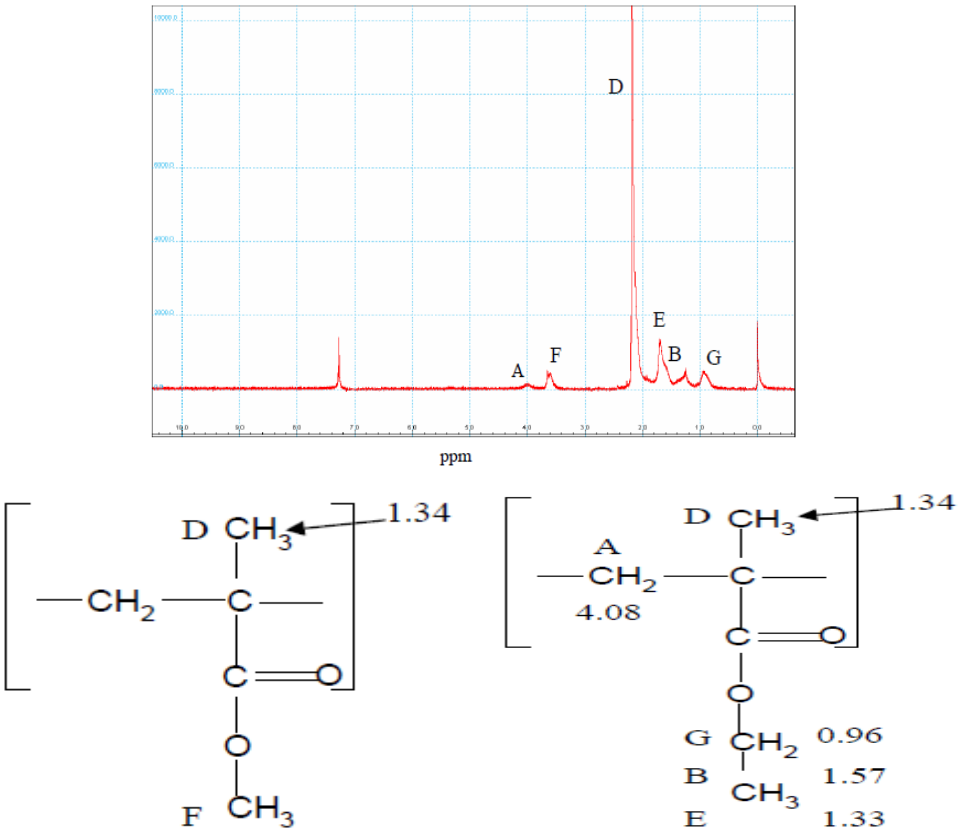

Сурет 10. ММА – ЭА сополимерінің ЯМР (^{1}H) спектрі, 60 – 40 (МЭ1), 40 – 60 (МЭ2) моль. %

Кесте 3. ММА – ЭА сополимерінің ЯМР спектріндегі сигналдары және оның құрлымдық формуласы

Функционалдық топтар	Сигналдар (ppm)
CH_3 (D)	1.34 – 2,0
CH_2 (G)	0.96 – 1,1
CH_3 (E)	1,33 – 1,8
CH_2 (B)	1,57 – 1,8
CH (5)	1,90–1,93
CH (6)	1,90–1,93
O – CH_3 (F)	3,6 – 3,9
H – CH_2 – C – C = O (A)	4,08 – 5,09
хлороформ еріткіші	7,26–7,27

Еріткіште өзінің табиғатына байланысты ЯМР спектрлеріне әсер етеді, осы еріткіш 7,26 – 7,27 ppm протон аймағында анықталды. Сондай – ақ сополимердің құрамында карбоксил топтары 1,90 – 1,93 ppm сигналынан байқалады, ол негізгі тізбегін сипаттайды, бұл С – Н топтардың әрекеттесуін көрсетеді. Осы функционалдық топтардың беретін сигналдарына негізделіп, ММА – ЭА сополимерінің құрлымдық формуласы анықталды. Осы берілген [7-9] жұмыстардағы спектрлер протонды дәл анықтауға көмектесті.

Қорытынды. Алынған мәліметтер бойынша келесі қорытындылар жасауға болады:

Акрил полимерлерін байланыстырушы ретінде бояуға қолданылуы өнеркәсіп саласында және ғылыми бағытта дамуы бойынша ерекше қызығушылық тудырып отыр. Сондықтан берілген жұмыста алғаш рет әртүрлі қатынастағы метилметакрилат пен этилакрилат негізінде

сополимерлер массада сулы эмульсиялық сополимерлену әдісі арқылы синтезделді. Синтезделген ММА мен ЭА негізіндегі сополимерлер құрлымы, құрлысы ЯМР және ИҚ спектроскопия әдісімен анықталды. Алынған мәліметтер негізінде, сополимерлер құрылымы зерттелді. Осы функционалдық топтардың беретін сигналдарына негізделіп, ММА – ЭА сополимерінің құрлымдық формуласы анықталды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 . Методы анализа акрилатов и метакрилатов / под. ред. Л.А. Морозова М.: Химия, 192. – 115 с.
2 . Волкова Н.В., Емельянов Д.Н., Молодова А.А. Адгезионные свойства акриловых сополимеров на основе бутилметакрилата к целлюлозной ткани // Журнал прикладной химии. – 2008. – Т. 81. – Вып. 1. – С. 148-151.
3. Manju M., Veeraiah M.K., Prasannakumar S., Made Gowda N.M., Sherigara B.S. Synthesis and Characterization of Copolymers of Methyl Methacrylate and 2 –Ethoxyethyl Methacrylate // American Journal of Polymer Science. – 2012. – №2(3). – P. 22 –27.
4. Платэ Н.А., Сливинский Е.В. Основы химии и технологии мономеров. – М.: Наука: МАИК «Наука/Интерпериодика», 2002. – 282 с.
5. Jieming Li, Mario Gauthier, Synthesis of ω – and α,ω –sulfonatotelechelics based on homopolymers and block copolymers of n –butyl methacrylate and t –butyl methacrylate // Journal of Polymer Science Part A: Polymer Chemistry. – 2000, october. – Vol. 38. – issue 20. – P. 3711–384367.
6. Hulya Eser, Funda Tihminlioglu, Solubility and diffusivity of solvents and nonsolvents inpoly(methyl methacrylate co butyl methacrylate) // Fluid Phase Equilibria. – 2005. – №17 – P. 68–76.
7. Лабурна Р. Лакокрасочные материалы и покрытия. Теория и практика Химия / пер. с англ. – Великобритания, 1991. – 302 с.
8. Choudhary L., Varma D.S., Varma I. K., and Wang F.W., Thermal behaviour of methyl methacrylate and N – phenylmaleimide copolymers. // J. Therm. Anal. – 1993. – №39. – P. 633 –642.
9. Mohammad Reza Moghbeli, Faezeh Bakhshandeh, and Morteza Ahmadi // Poly(*n* –butyl acrylate), Poly(vinyl acetate – *co* –methyl methacrylate) Structural Rubber Latex Particles asImpact Modifier for Unsaturated Polyester Resin // Preparation and Characterization Iranian Polymer Journal. – 2011. – №20 (7). – P. 607 –617.

ӘОЖ 546.05

БЕТОН ТЕКШЕЛЕРІНІҢ ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫ МЕН СУЛЬФАТТЫҢ БЕРІКТІГІН АНЫҚТАУ

Нурлыбаева А.Н.
Сейтбекова Г.А.
Атенов Е.И.
Төлебаева Ж.Т.
Ғылыми жетекші: Садиева Х.Р., т.ғ.к., доцент м.а.
М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті
Тараз қаласы, Қазақстан

Бетон – белгілі мөлшерде алынатын қиыршық тас, щебеннен (гравийден), құмнан, қоспалардан тұратын бетондық араластың қалыпталыну және қатаю нәтижесінде пайда болатын жасанды тас материалы. Бетондар өнеркәсіптік, азаматтық, гидротехникалық және басқа да ғимараттарда кеңінен қолданылады. Бетон көлемінің басым көпшілігін 85-90% дейін құм мен щебеннен тұратын толтырушылар құрайды. Құрылыста түрлі қасиеттерімен сипатталынатын әр-түрлі бетондар қолданылады. Бетондар мынадай белгілері бойынша жіктелінеді: орташа тығыздығымен, арналу мақсатымен, байланыстырушы және толтырғыштар түрімен. Химиялық құрамы мен құрылысы сапасының маңызды көрсеткіші болып табылатын бетонның орташа тығыздығына оның басты қасиеттері (мықтылығы, аязға төзімділігі, су өткізбейтіндігі, жылуөткізгіштігі және т.б.) байланысты [1].

Ораша тығыздығы бойынша бетондар өте ауыр, ауыр және жеңіл түрлеріне жіктеледі. Қолдану салаларына байланысты - конструкциялық және арнаулы бетондар болып бөлінеді. Бетонды құрылыста кеңінен қолданудағы бастапқы негіз, ол байланыстырушыны және толтырғыштарды өндіруге қажет табиғи шикізаттың таусылмас қорының барлығы; байланыстырушы мен толтырушыны жасау үшін өнеркәсіп өндіріс қалдықтарын пайдаланудың экологиялық маңыздылығы; түрлі толтырғыштарды, оның ішІнде жасанды кеуекті толтырғыштарды қолдана отырып, бетон орташа тығыздығын кең аралықта өзгерту мүмкіншілігі; азаматтық және өнеркәсіптік құрылыстардың, оның ішінде жерастында, суастында және суүстінде пайдаланатыны, ғимараттардың қатаң және түрлі талаптарын қанағаттандыру мүмкіншілігі көп болады [2].

Стандартты әдістеме бойынша дайындалған бетон текшелерінің үлгілерін "ТаразКожОбувь" ЖШС ұсынған. Бетон текшелері қалыптарға 13.06.2018 жылы құйылған, осы өнімнің химиялық құрамы мен сульфаттың беріктігін анықтауға тапырма берілген болатын. М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университетінің «Химия және химиялық технология» кафедрасының «Физика-химиялық зерттеулер орталығының» зертханасында Agilent 4200 MP-AES приборында атомды-эмиссиялық спектроскопиялық әдіспен химиялық құрамын анықталды.

Кесте 1. Сынама бетонды Agilent 4200 MP-AES құралынла атомдық-эмиссионды спектроскопиялық әдіспен талдау нәтижелері

Белгі	Мерзімі/уақыты	Элемент белгісі(нм)	Концрация	Өлшеөлігі	SD	%RSD
Бос цикл	10.07.2018 3:11	Se(196,026	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018 3:11	Zn(213,857	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018 3:11	Cd(228,802	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018 3:11	Sr (407,771	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018 3:11	Ba(455,403	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018 3:11	Cu(324,754	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018 3:11	Ni(352,454	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018 3:11	As(193,695	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018 3:11	Co(340,512	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018 3:11	Pb(405,781	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018 3:11	K(766,491	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018 3:11	Mo(379,825	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018	Mn(403,076	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс

	3:11					
Бос цикл	10.07.2018 3:11	Cr(425,433	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Бос цикл	10.07.2018 3:11	Al(396,152	0,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Se(196,026	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Zn(213,857	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Cd(228,802	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Sr(407,771	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Ba(455,403	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Cu(324,754	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Ni (352,454	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	As (193,695	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Co(340,512	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Pb(405,781	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	K (766,491	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Mo (379,825	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Mn(403,076	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Cr (425,433	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Стандарт 1	10.07.2018 7:33	Al (396,152	5,00	%	Қолжетімс	Қолжетімс
Сынама -1	10.07.2018 2:58	Se (196,026	0,27	%	0,13	49,17
Сынама -1	10.07.2018 2:58	Zn(213,857	0,11	%	0,00	1,63
Сынама -1	10.07.2018 2:58	Cd(228,802	0,00	%	0,00	98,76
Сынама -1	10.07.2018 2:58	Sr (407,771	0,06	%	0,00	0,20
Сынама -1	10.07.2018 2:58	Ba(455,403	0,03	%	0,00	1,47
Сынама -1	10.07.2018	Cu(324,754	0,03	%	0,00	4,33

	2:58					
Сынама -1	10.07.2018 2:58	Ni (352,454	-0,02	%	0,00	0,17
Сынама -1	10.07.2018 2:58	As(193,695	0,04 u	%	0,08	> 100,00
Сынама -1	10.07.2018 2:58	Co(340,512	0,00	%	0,00	> 100,00
Сынама -1	10.07.2018 2:58	Pb(405,781	0,02	%	0,00	13,30
Сынама -1	10.07.2018 2:58	K (766,491	0,66	%	0,01	1,70
Сынама -1	10.07.2018 2:58	Mo(379,825	0,02	%	0,00	5,51
Сынама -1	10.07.2018 2:58	Mn(403,076	0,44	%	0,00	1,09
Сынама -1	10.07.2018 2:58	Cr (425,433	0,04	%	0,00	0,78
Сынама-1	10.07.2018 2:58	Al (396,152	6,29 o	%	0,49	7,77
Сынама -2	10.07.2018 7:22	Se (196,026	0,09	%	0,07	72,62
Сынама -2	10.07.2018 7:22	Zn(213,857	0,13	%	0,00	0,84
Сынама -2	10.07.2018 7:22	Cd(228,802	0,00 u	%	0,00	35,36
Сынама -2	10.07.2018 7:22	Sr (407,771	0,09	%	0,00	0,78
Сынама -2	10.07.2018 7:22	Ba(455,403	0,02	%	0,00	0,26
Сынама -2	10.07.2018 7:22	Cu(324,754	0,03	%	0,00	1,03
Сынама -2	10.07.2018 7:22	Ni (352,454	-0,01	%	0,00	5,32
Сынама -2	10.07.2018 7:22	As(193,695	-0,06	%	0,04	65,57
Сынама -2	10.07.2018 7:22	Co(340,512	0,00	%	0,00	58,87
Сынама 2	10.07.2018 7:22	Pb(405,781	0,07	%	0,00	3,10
Сынама 2	10.07.2018 7:22	K (766,491	0,36	%	0,01	1,57
Сынама -2	10.07.2018 7:22	Mo(379,825	0,03	%	0,00	0,30
Сынама -2	10.07.2018 7:22	Mn(403,076	0,51	%	0,00	0,25
Сынама -2	10.07.2018	Cr (425,433	0,24	%	0,00	0,87

	7:22					
Сынама 2	10.07.2018 7:22	Al (396,152	9,49 о	%	0,13	1,38

Ұсынылған бетон текшелердің химиялық құрамының нәтижелерінен көріп тұрғанымыздай: кальций оксиді (CaO) – 2,73-3,26%, магний оксиді (MgO) – 0,7-1,75%, селен (Se) – 0,09-0,27%, мырыш (Zn) – 0,11-0,13%, кадмий (Cd) –0,0%, стронций (Sr) – 0,06-0,09%, барий (Ba) – 0,02-0,03%, мыс (Cu) – 0,03%, магний оксиді (MgO) – 0,09-0,09%, мырыш (Zn) – 0,11-0,13%, кадмий (Cd) – никель (Ni 0-0,01-0,02%, күшән (As) – 0,04-0,06%, кобальт (Co) – 0,0%, қорғасын (Pb) – 0,02-0,07%, калий – (K) - 0,36-0,66%, молибден (Mo) – 0,01-0,03%, марганец (Mn) – 0,44-0,51%, хром (Cr) – 0,04-0,24%, алюминий (Al) – 6,29-9,49% шектерде жатыр.

Құрылыста бетон қолданылмайтын жер жоқ, оның 70%-ті жер бетінде көп кездесетін – құм, тас, су, известь, саздан тұрады. Химиялық зауыттарды салғанда құрылысқа келетін шығынның 15-20%-ті осы бетонды қорғауға жұмсалады. Бетон коррозиясы қоршаған ортаға байланысты (ауадағы су буының әсері, күн радиациясы, температураның күрт өзгеруі, т.т). Жол құрылысында бетон және темір бетон кеңінен қолданылады. Бетон беріктілігі оның құрамындағы цементтік «тастық» коррозияға ұшырауына тікелей байланысты.

Бетондық қоспа құрамы: 1с.б. цемент + 3,5с.б. құм + 6,5 с.б. қиыршық тастар (ұсатылған гранит, доломит, кварц немесе тау жыныстарының ыдырау, үгілу өнімдері).

Бетон коррозиясы қоршаған ортадағы агрессивті заттар (қышқыл, негіз, тұз) ерітінділерімен жанасуынан пайда болады.

а) <u>Қышқылдық коррозия</u> (өндірістік сулармен келеді) [3].

$$CaCO_3 + 2HCl \rightarrow CaCl_2 + H_2O + CO_2$$
$$Ca(OH)_2 + H_2SO_4 \rightarrow CaSO_4 \downarrow + 2H_2O$$

$CaCl_2$ ерімтал болғандықтан бетонға көбірек зиянын тигізеді.

$$\overset{HCl}{CaCO_3} + CO_2 + H_2O \rightarrow Ca(HCO_3)_2$$

Көмірқышқыл газы артық мөлшерде болғанда кальций карбонаты гидрокарбонатқа айналып, бетон беріктігі кемиді.

<u>ә) Сілтілер әсерінен</u> бетон беті алдымен нығыздалғандай болады да соңынан бүлінеді, жүретін реакцияның сұлбасы төмендегідей;

$$SiO_2 \cdot Al_2O_3 + NaOH + H_2O \rightarrow Na[Al(OH)_4] + Na_2SiO_3$$

$C_{(NaOH)}$<10% болса, $Ca(OH)_2$ ерігіштігі кемиді, аттас ион (OH^-) әсерінен тепе-теңдік солға ығысады:

$$Ca(OH)_2 \leftrightarrow Ca^{2+} + 2OH^-$$
$$NaOH \rightarrow Na^+ + OH^-$$

C > 10% болғанда, бетон структурасы бұзылады.

б) <u>Тұздардың әсерінен</u> бетонның сұйық фазасында Ca^{2+}, OH^- иондары болады. Олар тұз иондарымен алмасу реакцияларына түседі, тұнбалар түзіледі:

$$K_S(Zn(OH)_2) = 10^{-17},\ K_S(Fe(OH)_3) = 10^{-38},\ K_S(Fe(OH)_2) = 1 \cdot 10^{-15}$$

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Үдербаев С.Н Құрылыс материалдары мен бұйымдары. Алматы: 2006, 169 б.
2. Попов К.Н. Строительные материалы и изделия: Учебник/ К.Н.Попов, М.Б.Каддо – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк, 2005-438с.
3. Комар А.Г. материалы и изделия: Учеб. для инст. экон. спец. строит. вузов – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк. , 1988-527с.
4.Сульфатты агрессия жағдайларында бетонды қорғау тәсілдері бойынша ұсыныстар басты техникалық басқармамен мақұлданды, Мәскеу, 1984 ж. 28-45 б.
5. Б.С.Сатеков. Табиғи және жасанды құрылыс материалдары мен бұйымдары. М.Х.Дулати атындағы Тарази мемлекеттік университеті. 2 том 267-295 б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Сәбитова Айя
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
«Тарих» мамандығының 2-курс магистранты
Ғылыми жетекші: **Мұхаметжанова Н.А.**
т.ғ.к., доцент

Тәуелсіз Қазақстанның қалыптасуы мен дамуы мәселесінде мемлекеттің іргелі дамуына өз әсерін тигізетін факторлар көптеп саналады. Әрине, әрбір елдің дамуы ең алдымен экономикалық, әлеуметтік, саяси, тарихи-мәдени факторлармен өлшенгенмен бүгінгі заман талабы мен уақыт барысы жаңа, біз үлкен мән бермеген мәселелерді туындатты. Сондай мәселелердің бірі экология бағытымен байланысты. Экология бүгінгі таңда өз ғылымының аясынан шығып, басқа ғылым салаларына тереңдей еніп, жаңаша тұрғыдан зерттеуді қажет етіп отыр. Біз қарастырып отырған Отандық тарих бағытындағы экология мәселесі туған еліміз бен жеріміз, ұлтымыздың болашағының жарқын болуына өз ықпалын тигізетіні белгілі.

Экология – гректің «ойкос» (тұрғын үй, баспана немесе мекені) және «логос» зерттеймін деген ұғымды білдіреді [1, 5-б.]. Бірақ XXI ғасырда бұл ұғым әлдеқашан өз ауқымынан шығып, басқа да гуманитарлық ғылымдардың байланысы негізінде зерттеліп жүр.

Қазақстан Республикасы үшін экологиялық мәселе маңызды болып қала бермек. Өзінің дамуы мен қалыптасуында XX ғасырда мемлекет қилы кезеңдерді бастап кешіріп, қасиетті Тәуелсіз ел атанды. Кеңес заманы тұсында айтылмаған көп проблемалар тәуелсіздік алғаннан кейін белгілі болып, қалыптасып келе жатқан жаңа мемлекетке жаңа жауапкершілікті жүктеді. Тарихқа үңілсек, XX ғасырдың екінші жартысында қоғам және табиғат арасында өзара тығыз қарым-қатынасының негізінде қазақ жерінде күрделі табиғи жағдай қалыптасады. Индустриалдық саясаттың күшеюімен материалдық өндірістер көбейіп, уақыт өте келе шикізатқа деген сұраныс қарқынды түрде өсуінің нәтижесінде жерасты, жерүсті қазба байлықтары өте тез игеріле бастайды. Ғылыми-техникалық прогресс әсерінің қоршаған ортаға тигізген ықпалы әр жақты болды.

Тәуелсіздік жариялаған тұста мемлекеттегі көптеген экологиялық мәселелер айқындалды. Мемлекет үшін басты экологиялық мәселелер қатарында қазақ жерінде жүргізілген ядролық сынақтар мен Арал теңізінің тартылып қалуы енді ғана іргесін қалап жатқан жас мемлекет үшін үлкен қауіп төндірді. ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев 1992 жылы жарияланған Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясында жоғарыда аталған мәселелерге байланысты өз ойын білдірді. «Қазақстан территориясында орналасқан ядролық қару Ресеймен, АҚШ-пен, ал болашақта қалған ядролық державалармен шарт процесі шеңберінде оны айтарлықтай қысқартқаннан кейін де өзінің қорғаныс міндетін орындауын жалғастыра беретіні айқын және Қазақстан шарт процесі нәтижесінде ядролық қарудан бос аймақ болады. Өз қауіпсіздігіміздің мүддесін ескере отырып, біздің түпкі ниетіміз – ядролық потенциалсыз территориялық тұтастық пен тиіспеушілік кепілдігіне ие болу» [2, 23-б.]. Кейінгі

жылдарда Қазақстанның ядролық қарудан бас тартуы әлемнің басқа елдеріне үлгі ғана болып қалмай, аймақ пен құрлықтағы болашақ экологиялық апаттардың алдын алды деп санауға болады.

ҚР Тұңғыш Президентінің 1993 жылы жарияланған «Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде» атты еңбегінде де мемлекет басшысының назарынан экологиялық мәселелер тыс қалмады. «Семей ядролық полигоны қазақ халқына аса ірі қасірет әкелді. Қазақстанда ядролық қаруды, соның ішінде жер бетінде сынауды жүргізе отырып жүйе өз мемлекетінің азаматтарына қарсы адамзат тарихындағы ең қайғылы қылмыстардың бірін жасады» [3, 8-б.]

Әрбір мемлекеттің болашағы үшін судың маңызы зор. Су өмір тіршілігі болып табылады. «Арал теңізінің мәселесі Алуан қырлы экологиялық қауіп біздің уақытымыздың қайғылы нышанына айналып отыр. Қазақстан үшін басты қауіп Аралдың құрғауына байланысты. Бұл тек аймақтық ғана емес, сондай-ақ планетарлық та проблема – Арал Жердің биосферасын сақтауда үлкен рөл атқарады. Арал проблемасын шешу оны қорғау жөніндегі кең ауқымды және тиімді халықаралық ынтымақтастықты ұйымдастыруды талап етеді. Бұл тірі қалудың негізі және бүкіл адамзаттың имандылық міндеті» [2, 24-б.] деп айтқан Н.Ә. Назарбаев бұл мәселенің шешілуінде су жолы өтетін мемлекеттер арасында бірігіп жұмыс жасау қажеттігін білдірді.

Зерттеушілер М. Тажин және М. Тажимбетов Арал теңізі мәселесі өте тереңде жатқандығына назар аударады. «По видимому, не только крайние случаи, как гибель Аральского моря, но и бесконтрольное, экологически необоснованное экстенсивное использование земли и добыча природных ископаемых в Казахстане становятся ключевым вопросом социальной справедливости в межрегиональных отношениях» [4, 42-б.].

Қазақстанға келген апаттың бірі – жер бетінен құрып бара жатқан Арал теңізі. Бұл қырсық кең байтақ Орталық Азия аймағының халықтарын шексіз азапқа салып отыр. Және оларды ғана емес: ғалымдар Аралдағы апаттың планетаның орасан зор аумағына ғаламдық бүлдіруші ықпалы бар екені туралы негізделген қорытындылар жасады [3, 8-9-бб.].

ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев Кеңес Одағының ыдырауының көптеген себептерін айта келе Қазақстанға тигізген кері әсерлерінің бірі ретінде экологиялық ахуалды сөз етеді. «Социалистік экономикалық жүйенің абстрактілі-жалпы халықтық тұрғыдағы, ал іс жүзінде ведомстволық меншік тұрғысындағы ерекшеліктері министрліктер мен ведомстволардың шектен шыққан экологиялық қиянаттарына душар етті. Проблеманың мәні мынада болатын: жер мен табиғи ресурстарға бақылаусыз қожалық еткен ведомстволар сонымен қатар, экологиялық тұрғыдан таза өндірістерге мүдделі болған жоқ және сөзсіз қасіреттер үшін нақты жауапкершілік арқалаған емес. «Ешкімнің де иелігінде болмаудың» осынау өлшемі өткен тарих естіп білмеген ғаламдық апаттарға киліктірді. Экологиялық сауатсыздық қоғам мен табиғаттың тайталасына әкеліп тіреді. Қазақстан бұл ретте аса қиын жағдайда қалды» [3, 8-б.]

Қазақстандағы экологиялық мәселелердің қатарындағы өз кезегін күтіп отырған өткір проблемалардың бірі Қазақстандағы өнеркәсіп орталықтары болған қалалардың қоғам мен адам ағзаларына тигізіп отырған орасан зор зияны жайлы зерттеулер көптеген авторлар еңбектерінде көрініс тапты.

Қазақстанның тәуелсіздік алған тұстағы экологиялық мәселелерін зерттеп-зерделеуде Ж.М. Әділовтың «Қала және қоршаған орта» [5] еңбегінде жан-жақты қарастырылады. Автор қалалар мен өнеркәсіп орталықтарында қоршаған ортаны қалай таза сақтауға болатыны, соған қатысты ұйымдастыру шаралары, оның әлеуметтік-экономикалық жағынан тиімділігі және басқа мәселелер туралы сөз қозғайды. «Табиғатты қорғау – адамзат қоғамының өмір сүруіне қалыпты жағдай туғызу үшін, қазіргі және болашақ ұрпақтардың материалдық және мәдени талаптарын қанағаттандыру үшін, табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға, қорғауға және қалпына келтіруге, қоршаған ортаны ластанудан және бүлінуден қорғауға бағытталған мемлекеттік, халықаралық, қоғамдық шаралардың жоспарлы жүйесі болып табылады» [5, 3-б.]

Табиғат пен қоғам арасындағы байланыстың нығаюы басқа да мәселелердің туындауына алып келді. Бұл үлкен қалалардың адам, қоғам ағзасына, қоршаған ортаға тигізетін әсерінің тым

ұлғайып отырғандығы мәселесі. «При рассмотрении вопроса здоровья населения современного промышленного города требуется глубокий анализ не только процесса урбанизации, свойственного ему развития многих отраслей промышленности, но особенностей проявления негативных экологических последствий антропогенной деятельности. Одним из важнейших факторов, обусловливающих экологические проблемы являются разрыв между ростом потребностей и уменьшением ресурсов, изменение отношений между человеком и природой [6, 7-б.]

Көшпенді қазақ халқы табиғаттың болмысын, оны бүкіл өзінің шаруашылығының қалыптасуы және дамуының, тіршілік жасаудың негізгі жүйесінің көзіне айналдырды. Көшпенді халық табиғатты пайдалануымен бірге, оны аялап, қорғаудың тамаша үлгілерін қалыптастырды. Соның негізінде келешек ұрпағының бойына табиғатпен етене жүруді сіңіріп отырды. Бүгінгі таңдағы жаһандық ғылыми-техникалық прогрес пен адам әрекеті табиғаттағы тепе-теңдікті бұзып, болашақ ұрпақтың алдына әлемдік экологиялық мәселелерді туындатуда. Табиғат байлығын қажетімізге жүйелі түрде жарату орнына, кейінгі жылдары оған жаппай үлкен қауіп тудыратын, ядролық, экологиялық, биологиялық қарулардың сыналуы, жердің эрозияға ұшырауына байланысты аң мен құстардың есепсіз жойылуы, қасиетті жердің тозуы секілді Кеңес Одағының кері саясатының қазақ жерінде экологиялық апаттың сәл-ақ алдында болғанын білдіреді.

Жүйе «жарқын болашақ үшін» күрес ретінде көрсетіп келген осы эксперименттерден ең алдымен Қазақстан халқы бәрінен де көп зардап шекті. Біздің алдымызда адамдарға, жерге, алпы алғанда табиғатқа келтірілген бүкіл шығынды есептеу міндеті тұр. Бұл тым болмаса апаттың шынайы ауқымын бағалау үшін және оның салдарын жою жөніндегі шараларды белгілеу үшін қажет. Оның үстіне бүкіл дүние Қазақстандағы экологиялық жағдай туралы нақты түсінік алуға тиіс [3, 9-б.]

ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 6-қазандағы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» тақырыбындағы Қазақстан халқына Жолдауында «Өмір сүруге жайлы орта қалыптастыру» бағыты бойынша «Экологиялық ахуалды жақсарту, соның ішінде зиянды заттардың таралуы, топырақтың, жердің, ауаның жағдайы, қалдықтарды жою, сондай-ақ онлайн түрінде еркін қолжетімді экологиялық мониторинг жүргізу жүйесін дамыту жөніндегі жұмыстарды күшейту қажет» [7, 2-б.] деп экологиялық мәселелер кезек күттірмейтін бағыттардың бірі екеніне баса назар аударады және заңнамалық тұрғыдан мемлекеттегі экологиялық мәселелерді реттейтін көптеген құжаттардың қабылдануы Қазақстан халқының болашағын жарқын етуге бағытталғанының анық айғағы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Байтулин И., Әбиев С. Қазақстан ауылдары мен қалаларын көгалдандыру (Экологиялық негіздері). – Алматы: «Ғылым», 1994. – 124 б.
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы. - Алматы: Дәуір, 1992. - 56 б.
3. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде. - Алматы: Кітап, 1993 . - 32 б.
4. Тажин М., Тажимбетов М. Региональная социология: (Учебное пособие). – Алма-Ата: Атамұра – Қазақ университеті, 1993. – 176 с.
5. Әділов Ж.М. Қала және қоршаған орта. – Алматы, «Ана тілі», 1991. – 80 б.
6. Кадырова Р.Х., Петров П.П., Жакашов Н. Здоровье населения современного промышленного города. – Алматы: Гылым, 1994. - 199 с.
7. Назарбаев Н.Ә. Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру // Егемен Қазақстан. №190 (29421) 6 қазан, 2018 ж. 1-2-бб.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ЕРТЕ ЖАСТАН ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ОҚУ-ТАНЫМДЫҚ МОТИВАЦИЯНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Оразалыкова Гүлзира Баратқызы
Ағылшын тілі пәні мұғалімі,
Алматы облысы, Қазақстан

Шетел тілінің негізгі міндеті коммуникативті құзыретті, яғни тілді меңгерушілердің тілдік тұлғааралық және мәдениетаралық қарым-қатынасты жүзеге асыруға дайындығы пен қабілеттілігін қалыптастыру болып табылады.

Бастауыш сыныптағы ағылшын тілінің пән ретіндегі ерекшеліктері:

- пәнаралық (шетел тілінде сөйлеу түрлі білім салаларынан ақпарат алуға мүмкіндік береді, мысалы әдебиет, өнер, тарих, география, математика және де баланың ой-өрісін кеңейтетін басқа да салалар);
- көпдеңгейлік (бір жағынан тілдік аспектілермен байланысты әртүрлі тілдік амалдарды меңгеруі қажет: лексикалық, грамматикалық, фонетикалық; екінші жағынан сөйлеу әрекетінің төрт түріндегі іскерліктерді меңгеруі қажет);
- функционалдық (білімнің түрлі салаларындағы білімді меңгеру құралы ретінде және оқыту мақсаты ретінде алға шығады).

Шетел тілі – осы тілді меңгеруші халық мәдениетінің маңызды элементі және оны басқаларға таратушы құрал бола отырып, оқушыларда әлемнің тұтас бейнесін қалыптастыруға ықпалын етеді. Шетел тілін меңгеру оқушылардың гуманитарлық білім деңгейін жоғарылатады, жеке тұлғаның қалыптасуына және оның әрдайым өзгеріп отыратын әлемнің шарттарына әлеуметтік бейімделуіне ықпалын тигізеді.

Шетел тілі оқушылардың лингвистикалық ой-өрісін кеңейтеді, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді, оқушылардың жалпы сөйлеуінің дамуына көмектеседі. Бұл жерде оқушылардың филологиялық білімінің негіздерін қалыптастыратын барлық тілдік оқу пәндерінің өзара байланысы көрініс алады.

Аталған мазмұндық бағыттар өзара тығыз байланысты. Оқытудың белгілі бір кезеңінде шетел тілін меңгерудің нәтижесін көрсететін коммуникативтік іскерліктер негізгі бағыт болып табылады. Коммуникативтік іскерліктер тілдік дағдыларды, сонымен қатар, сөйлеу, тыңдау, оқу, жазу барысында оларды қолдана білу дағдыларын меңгеруді талап етеді. Сонымен тілдік білімдер мен дағдылар жоғарыда айтылған күрделі коммуникативтік іскерліктердің бір бөлігі болып табылады. Коммуникативті құзыретті қалыптастыру әлеуметтік мәдени білімдермен тығыз байланысты болып келеді.

Бастауыш сыныпта шетел тілін топтық оқыту оқушының оқуға мотивациясының қалыптасуына әрдайым оң әсер ете бермейді. Осыған байланысты ұлы оры педагогы К.Д.Ушинскийдің: «Шетел тілін оқыту баланың бойына, рухани табиғатына туған тілі терең тамыр жаймай тұрып,ешқашан тым ерте басталмауы қажет. Бұл тұрғыдан келгенде шетел тілін үйретуде қандай да бір уақытты белгілеуге болмайды» деген ой-пікіріне тоқталуға болады. К.Д.Ушинскийдің бұл көзқарасы қазіргі таңға дейін өз мәнін жоғалтпай отыр. Бала шетел тілін үйренуде, яғни сөйлеу әрекетінің жаңа түрімен танысу барысында бұрын соңды кездестірмеген жаңа проблемалармен кездесіп отырады.

Егер бұрын оқушылар тарапынан шетіл тілін оқуға қызығушылық байқалмаса, соңғы жыдары өмірдің өзі шетел тілін үйренуді талап етіп отыр. Әлемді өз бетінше тану, аудармашысы бар топтардың саяхатының кереметтілігі, сондай-ақ халықаралық бизнесті бірігіп жүргізу және интернетті пайдалану шетел тілін үйренудің қажеттілігін арттыра бастады. Шетел тілін білу кәсіби іс-әрекеттің негізгі компоненті болып табылады және демалысты қызықты өткізуді қамтамасыз етеді. Шетел тілін білу адамның шығармашылық қалыптасуында және саяхатта, қарым-қатынаста, еңбекте толық қанағаттануына ықпалын тигізеді. Шетел тілін білу адамның шетел компанияларына жұмысқа орналасуына көмектеседі. Осы себептен мектептегі

тілдің оқытылуы оқушылардың да, ата-аналардың да назарын аудартып отыр және мұғалімнің білім беруге жауапкершілік деңгейін жоғарылатып отыр.

Дегенмен ересек адамның тілді оқуға деген ынтасы баланың тілді меңгеруіне ықпал ете бермейді. Білімді қолдана білу мотиві күнделікті оқудағы қиындықтарды жеңуде әрдайым көмекке келе бермейді. Оқушылар шетел тілін үйренуге кіріскенде бірде бір мұғалім оқушылардың ағылшын тілі пәніне қызығушылығы жоқ деп айта алмайды. Бірақ оқытудың екінші жылында қызығушылық бәсеңдей түседі. Осыдан келіп, оқушылардың әр сабақ сайын, тіпті сабақтың әр кезеңі сайын мотивтерінің маңыздылығы жөнінде мәселе туындайды.

Бастауыш сынып оқушыларының мотивтерінің тұрақталу деңгейін білу мақсатында анықтау эксперименті жүргізілді. Құнды тұрақты бағыттарды анықтау үшін бірін-бірі толықтыратын әдістемелер қатары қолданылды: әңгіме, анкета, бақылау. Анкета нәтижесі бастауыш сыныпта оқу мотивациясы негізгі болып табылмайтындығын, оқушылардың материалдық және отбасылық құндылықтарға мән беретіндігін дәлелдейді. Сол себепті бастауыш сынып оқшыларының құндылық бағдары жүйесінде кең әлеуметтік мотивтер басты орын алады.

Л.И.Божовичтің көзқарасы бойынша «Бастауыш сынып оқушыларының оқу іс-әрекетінің негізгі түрткісі болып оқушылардың іс-әрекетке жағымды көзқарасын анықтайтын әлеуметтік мотивтер ерекше орын алады» [1, 7-б]. Бастауыш сынып оқушыларының санасын қалыптастыруда мынадай кең әлеуметтік мотивтер маңызды: өзін-өзі жетідіру мотиві (мәдениетті болу), өзін-өзі анықтау мотиві (мектептен кейін оқуды жалғастыру, жұмыс істеу). Бала оқудың қоғамдық маңызын түсінеді және бұл жағдай мектептегі оқуға тұлғалық даярлықты қалыптастырады. Бұл мотивтер – әлеуметтік ықпалдың нәтижесінде дамып отырады.

Ағылшын тілін оқытудағы мотивацияның жетекші рөлін мойындай отырып, мұғалім мектеп қабырғасында мотивацияны қалыптастырудың амалдары мен тәсілдерін нақты ұғынуы қажет. Мотивация проблемасын қарастыруда және оны қалыптастыру жолдарын іздестіруде оны қарапайым ұғынуға жол берілмеуі керек. Мотивацияны қалыптастыру – бұл мұғалімнің оқушыларға оқытудың мақсаты мен мотивтерін дайын күйінде беру емес. Мотивтерді қалыптастыру – бұл ең алдымен оқушының оқуға деген ниетін оятуға жағдай жасау және оқушылардың оны түсінуі, болашақтағы мотивациялық сферасының дамуы болып табылады. Шет тілдік мәдениетті меңгеруде ешқашан немқұрайлылық танытпау керек, ол үшін іс-әрекетті атқаруға оқушыларға қандай мотивтер ықпал ететінін анықтап отырған жөн. Оқушыларға қозғаушы күш беретін аса құнды мотивтерді толық түсінетіндей жағдайға жеткізу маңызды.

Мотивацияның қалыптасуы – оқытудағы өте маңызды және күрделі процесс болып табылады, оны үздіксіз құрудың шарты болып оқу іс-әрекетін дұрыс ұйымдастыру, яғни ағылшын тілін оқыту процесін, әсіресе, оның дұрыс ұйымдастырылуын қамтамасыз ету болып табылады.

Жетістікке жету мотивінің қалыптасуына алғышарттар мектеп жасына дейінгі кезеңде басталады. Бастауыш сынып кезеңінде қажетті мотивация бекітіліп, тұлғалық тұрақты мінездің қалыптасуымен аяқталады. Бірақ бұл бірден пайда болмайды, тек бастауыш сынып кезеңінің соңына қарай, шамамен үшінші-төртінші сыныптарда көрініс береді. Оқыту барысында бұл мотивті іске асыруға қажетті басқа да тұлғалық мотивтер қалыптаса бастайды. Осылайша, бастауыш сынып балаларының ересек адамдарға, мұғалімдерге кіршіксіз сенімі, оларға бағынуы және еліктеуі мектепке келген сәттен ұлғая бастайды. Бұл жастағы балалар ересек адамның беделін толығымен мойындайды. Сөзсіз оның бағаларын қабылдайды. Бастауыш сынып оқушысы өзіне жеке тұлға ретінде сипаттама беруде ересек адамның өзіне берген сипаттамасын қайталайды.

Бұл осы жаста қалыптасатын өзін-өзі бағалау сияқты маңызды тұлғалық қасиетке тікелей байланысты. Ол үлкендердің балаларға берген бағасына және оның іс-әрекеттегі жетістіктеріне тікелей қатысты болып келеді. Бастауыш сынып оқушылары мектепке дейінгі балаларға қарағанда өзіне-өзі баға берудің бірнеше түрлерімен кездеседі, атап айтар болсақ, олар адекватты, жоғары және төмен.

Сыртқы өзара әрекетке сенімділік пен ашықтық, тыңдаушылық пен орындаушылық баланы жеке тұлға ретінде тәрбиелеуге жақсы жағдай жасайды, бірақ ересек адамдар мен мұғалімдерден үлкен жауапкершілікті, өздерінің сөздері мен әрекеттеріне мұқият болуды талап етеді.

Баланың жетістікке жетуіне мүмкіндік беретін мақсат қоя білу мен мінез-құлықты ерікті реттеу көптеген балалар үшін маңызды болып табылады. Бастауыш сынып кезеңдерінде баланың әрекеттерін саналы бақылау – балаларды мінез-құлқын басқара алатын, ұзақ мерзімді мақсат қоя білетін деңгейге жетеді. Әсіресе, бұл жағдай балалар ойынында немесе өз қолымен дүниелер жасауда анық көрінеді. Сонда олар бірнеше сағаттар бойы тартымды және сүйікті іспен айналыса алады. Мұнда іс-әрекет мотивтеріне бағынатын тенденциялар көрініс алады: мақұлданған мақсат пен туындап отырған талап балаларды басқа істерге назар аударқызбай, мінез-құлқын реттеп отырады..

Бастауыш сынып оқушыларының жетістікке жету мотивациясының даму ерекшеліктерін түсіну барысында жетістікке жету мотивациясын өлшеудің теориясы мен әдістемесінде көрініс табатын жағдайды ескеру керек. Адамның табысқа жетуінде бір емес екі мотивтің байланысы бар екені байқалады: *олар жетістікке жету мотиві және сәтсіздікті болдырмау мотиві*. Бұл аталған екі мотив мектепке дейінгі балаларда ойын кезінде, ал бастауыш сынып оқушыларында оқу процесінде қалыптасады.

Жетістікке жету мотивіне ықпал ететін екі тұлғалық сапаны атап өткеніміз жөн: олар өзін-өзі бағалау және талаптар деңгейі. Жалпы психологиялық эксперименталды зерттеулер жетістікке жету мотиві басым және сәтсізіктен болдырмау мотиві төмен мүмкіндігі шектеулі балалардың өзін-өз жоғары бағалай алатындығын және өзіне жоғары деңгейде талаптар қоя білетіндігін көрсетіп отыр. Сол себепті балалардың жетістікке жету мотивін дамыту процесінде өзін-өзі бағалауға және баланың өзіне қоятын талаптар деңгейіне мән берген жөн.

Баланың өзіне талап қою деңгейі сабақтағы немесе қандай да бір іс-әрекеттегі жетістіктерімен ғана шектелмейді, сонымен қатар баланың ұжымда және балалар тобында құрдастарымен өзара әрекет барысындағы алатын орнына тікелей байланысты болып келеді.

Бастауыш сынып оқушыларында ойын, оқу, еңбек әрекеттері негізінде жинақталған тәжірибе жетістікке жету мотивін дамытады. Алты және он бір жас аралығындағы балалардың кейбір кемшіліктерін басқа бір әрекетке қызықтыру арқылы толықтыруға болады. Өте күрделі жағдай 10-12 жастағы балалардың ойлау процесін зерттеу болып табылады (ерік-жігер мен қабілеттерді байланыстыру негізіндегі түрлі мәліметтерді түсіндіру). Олай болса, мектептегі бастауыш сынып жасы (1-4 сынып) баланың өте маңызды тұлғалық ерекшеліктерін қалыптастыратын және бекітетін кезең болып табылады. Бұл тұлғалық ерекшеліктер тұрақтала отырып, баланың іс-әрекет түрлеріндегі жетістіктерін анықтайды.

Шет тілін үйренуді бастайтын бастауыш сынып оқушыларының оқу әрекеті қиын көпдеңгейлі мотивтер жүйесіне сүйенеді және соның негізінде реттеліп отырады. Оқу әрекетіндегі мотивтер оқушының не үшін оқып жүргендігін көрсетеді.

Шетел тілін оқып-үйренуді бастаған балалар қоршаған ортада жаңа орынға ие болу мотивімен байланысты «оқушының ішкі позициясын» көрсететін және осыған байланысты қоғамдық мәнді және қоғамдық бағалы әрекеттерді орындайтын кең әлеуметтік мотивтерге ие болады: «Шетел тілі менің әрі қарайғы оқуыма және болашақ мамандығыма қажет»; «Әрбір білімді адам шетел тілін білуі керек деп есептеймін». Мектептегі алғашқы кезеңде аталған мотивтер балаларды оқу әрекетін меңгеруге және оған деген қызығушылықты арттыруға итермелейді.

Дегенмен кең әлеуметтік мотивация ұзақ уақыт оқудың негізі болып тұра алмайды, ол уақыт өте келе өз мәнін жоя бастайды. Екінші сыныптың соңына қарай оқушылардың көп бөлігінде ішкі позиция жүзеге аса бастайды және балалардың өзінің мектептегі міндеттеріне жауапкершілігі азаяды. Бұл жағдайды мынадай себептермен түсіндіруге болады: пәннің жаңалығы жойылады, балалар сабақ барысында шетел сөздерін үйренгенімен, шетел тілінде ән салғанымен оны іс жүзінде қолданбағандықтан сабақ қызықсыз бола бастайды, сонымен қатар

материалдың қиындауы, барлық балалардың шетел тілінде берілген материалдың көлемін меңгеріп кете алмауы және т.б.

Оқу мотивациясының төмендеуі жалпы оқу іс-әрекетіне және балалық шақта танымдық қажеттілік пен қызығушылықтың табиғи даму барысына кедергісін келтіреді. Бастауыш сыныпты бітіру соңына қарай танымдық іс-әрекеттің күрделі формаларына өтуге мүмкіндік беретін оқу мотивациясы дамуының жаңа деңгейі көрініс алады.

Кең әлеуметтік мотивацияға П.М.Якобсон жан-жақты сипаттама береді: «Кең әлеуметтік мотивация оқу процесінде оқушының Отан алдындағы және өзіне жақын, қымбат адамдар алдындағы азаматтық борышын терең сезінуі, мәдени құндылықтардарды меңгеруі, адамдарға жақсылық жасау ниетінің пайда болуы, өмірден өз орнын табуы сияқты көқарастармен тікелей байланысты» [2, 48-б]. Сондықтан оқушылар шетел тілін жастардың түрлі форумдарына қатысу үшін меңгеруі мүмкін.

Сыртқы мотивацияның екінші көрінісі – тар көлемді мотивация болып табылады. Тар көлемді мотивация шетел тілін меңгеруде өзін-өзі бекіту, ал кейде тұлғалық ізгілікті қалыптастыру жолы ретіндегі көзқарасты анықтайды. Бұл жерде кең көлемді адамгершілік жоспар орын алады: азаматтық мотивтен тар көлемді мотивке дейін. Мысалы, «Менің аудармашы болғым келеді, себебі бұл мамандық беделге ие» (Бұл жақсы жұмыс, ол адамдарға қарым-қатынас жасауға көмектеседі), «Қандай да бір шетелдік фирмада жұмыс жасағым келеді: жалақысы жақсы жұмыс». Сонымен қатар жағымсыз мотивация да көрініс беруі мүмкін: «Маған шетел тілі ұнамайды,

бірақ жақындарым оны маған қажет деп есептейді; олар өздері шетел тілін білмегесін менің білгенімді қалайды».

Сыртқы мотивация оқу нәтижесіне жетуге бағытталған алыс мотивация болып табылады. Соған қарамастан оқу процесіне ықпалы өте күшті болып келеді. Ол ең басында, кейде шетел тілін оқытуға дейін оқушылардың «маңызды тапсырмаларды» орындауын көздейді.

Адамның мотивациялық-ынталандырушылық сферасына ішкі мотивация деп аталатын іс-әрекеттің өзі әсер етуі мүмкін. Оны жиі процессуалды мотивация деп те атайды. Ол өте жақын, әрі өзекті болып табылады. Сондықтан оқу поцесі оқушылар сабақтың әр кезеңінде қажеттіліктерін қанағаттандыра алатындай, өзін жайлы сезінетіндей етіп құрылуы тиіс. Бұл аталған қажеттіліктер ішкі мотивацияның келесідей әртүрлі көрінісімен сәйкес келеді: коммуникативті, тілдіктанымдық, инструментадық (С.Т.Григорянның ұсынуы бойынша) [3, 36-б].

Бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясын зерттеу оқудың аталған мотивтерінің арасында балаларда кең әлеуметтік мотивтер (33,2) мен өзін-өзі анықтау мен өзін-өзі жетілдіру мотивін («көп білгім келеді, білім болашақта маған көмектеседі»), сонымен қатар бірінші кезекте мұғалім алдындағы жауапкершілікті сезіну мотивін (мұғалімнің тапсырмасын тез әрі бұлжытпай орындауға тырысамын) меңгеретіндігін көрсетіп отыр. Бірақ бұл мотвтер оқуға жалпы мән бергенімен олардың көпшілігі балалардың күнделікті өмірінде шынайы іске аса бермейді. Бастауыш сынып оқушылары үшін дәстүрлі оқыту барысында оқу іс-әрекетінің негізгі мотиві - баға болып табылады. Оқу мазмұнымен байланысты оқу-танымдық мотивтер бастауыш сынып оқушылары көрсетіп отырғандай жетекші орын алмайды және оқу іс-әрекетінің жетекші шынайы әрекеттік ықпалы ретінде көрініс бермейді.

Оқу-танымдық мотивация бастауыш сынып оқушыларының оқуға ынтасын оятатын негізгі фактор болып табылмайтындығына қарамастан, осы мотивтер тобы бастауыш сынып оқушыларында көптеген маңызды өзгерістерді бейнелейді: бірінші сыныптан үшінші сыныпқа дейін оқу іс-әрекетінің мазмұнымен байланысты мотивтердің көлемі өседі («Бәрін білгім келеді», «Сабақта жаңа нәрсе білгенді ұнатамын», «Мұғалімнің қызықты нәрсе айтқан кезі ұнайды»). Бұл балалардың танымдық қызығушылықтарын дамытады жеке оқу пәндеріне деген қызығушылықты оятады. Атап өтетін жайт, кейбір балаларда бастауыш сыныптың соңына қарай бұл қызығушылық тұрақты мінез-құлық сапасын қалыптастыруға әсер етуі мүмкін.

Алайда, бастауыш сыныптың соңына қарай оқу мазмұнына деген өсіп келе жатқан қызығушылықпен қатар, танымдық іс-әрекет процесімен байланысты мотивациясының үлесі

төмендейді («Сабақта талдап, ойланғанды ұнатамын», «Қиын тапсырмаларды шешкен ұнайды»). Осыған байланысты сабақтан тыс уақытта көптеген балаларда тапсырмаларды орындау барысында интеллектуалдық іс-әрекеттің процессуалдық жағына қызығушылық арта түседі.

Қорыта келгенде, бастауыш сынып оқушыларына ерте жастан шетел тілін меңгертудің оқу-танымдық мотивациясының ерекшеліктері болып:

- бірте-бірте өз мәнін жоғалтып отырған кең әлеуметтік мотивтерді меңгерту болып саналады. Екінші сыныптың соңына қарай оқушылардың көпшілігінде ішкі позиция жүзеге асады және балалар өздерінің мектептегі міндеттеріне жауапкершілігі азая бастайды.
- жаңа білімді және оқылып жатырған оқу пәндерінің аясында жаңа әрекет тәсілдерін меңгеруге бағытталған оқудың ішкі мотивтерін қалыптастыру (оқу-танымдық) болып табылады. Сыртқы мотивация нақты нәтижеге қол жеткізуді көздейді. Ішкі мотивация оқу процесіне күшті ықпалы бар. Ол үшін жоғарыда айтылғандай, оқу процесінің әр кезеңі қойылған мақсаттаға жететіндей етіп ұйымдастырылуы қажет.

Әдебиеттер тізі:

1. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка. - М., 1972. - С. 7- 44.
2. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. - М.: Просвещение, 1969. - 317 с.
3. Григорян З.Г. Проблема мотивации школьников в советской психологии: Учебное пособие. - М.: Изд-во МГПУ, 1985. - 115 с.

УДК 378

СТУДЕНТТІК ЖАС ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ САНАТ РЕТІНДЕ

Жангалиева Жанерке Нурлановна
Қазақ инновациялық гуманитарлық- заң университеті
2 курс магистранты,
Ғылыми жетекшілер: **Куделько А.С.** доктор PhD
Битимова Қымбат Мейрамқызы
Семей қаласы, Қазақстан

Қазіргі дәуірде зайырлы еліміздің ертеңі - жастардың білімінің деңгейімен өлшенеді. Білімді, жан-жақты қабілетті ұрпақ- ұлтымыздың баға жетпес байлығы. Бүгінгі таңда психология, педагогика ғылымыдарының өзекті мәселелерінің бірі – жеке тұлғаны жетілдіруде, жан-жақты дамытуда, білім беруде, ғылымның соңғы жетістіктерін қолданып, шығармашылық жұмыстарды жасауға қабілетті, дүние көзқарасы кең, рухани бай азамат дайындау.

Студенттік кезең - ғылымда 1960 жылдары Б. Г. Ананьевтің [1] жетекшілігімен Ленинград психологиялық мектебінде ересек адамдардың психофизиологиялық қызметін зерттеуінде ескерілді. Студенттердің жас санаты ретінде ересек адамның даму кезеңдеріне сәйкес келеді, ол "жетілуден кемелдікке өту кезеңі" болып табылады және кеш жастық - ерте ересек (18-25 жас) ретінде анықталады. Кемелдену - ересек дәуірінің ішінде студенттердің бөлінуі әлеуметтік-психологиялық тәсілге негізделген.

Студенттік жас — бұл жеке көзқарастар мен қарым-қатынасты қалыптастыру жасы. Бұл кезеңстуденттің өз бетімен шешім қабылдауын көрісетеді. Алайда бұл, ересектермен қарым-қатынас жасау қажеттілігін жоққа шығармайды. Мұндай қажеттілік жас адамға қиын болатын өзін-өзі тану мен өзін-өзі анықтаудың өсіп келе жатқан мәселелерімен түсіндіріледі. Өзін-өзі тану деңгейінің өсуі және жастардың қоршаған адамдарға және өзіне деген талап деңгейінің

дамуына әсер етеді. Олар аса сыни және өзін-өзі сынайтын болады, үлкендер мен құрдастардың моральдық келбетіне жоғары тәртіптегі талаптар қояды.

Б.Г. Ананьевтің ізін басушылдадан алынған мәліметтер студенттік жастың – интеллекттің күрделі құрылымдарының жүйесі екендігін айтады. [2]. Жоғары оқу орнындағы оқу уақытында еңбектік, кәсіби іс-әрекеттің негізі орындалады. Оқу барысында меңгерілген білім, іскерлік, дағды оқу іс-әрекетінің пәні ретінде емес, кәсіби іс-әрекеттің құралына айналады. Бірақ техникалық жоғарғы оқу орындарындағы студенттердің жартысында жоғары мектепті таңдаған кезде кәсіпке деген қызығушылық мотиві өте аз. Студенттердің көбі өзінің мамандығын дұрыс таңдағанына күмән туғызады деп өз еңбектерінде А.А. Вербицкий, Т.А. Платонова көрсеткен. Студенттің мәнді көрсеткіші – оқу іс-әрекетінің түрлері мен түр пішіндерін орындай алу дағдысы. Оқытушылардың алдында жауапкершілігі мол психологиялық-педагогикалық жұмыс берілген. Ол студентті өзінің әрекетін жүйелеп, ұйымдастыра алуды білдіретін оқу әрекет субъектісі ретінде қалыптастыру проблемасы.

Аталған жас кезеңндегілерге әлеуметтік зерделі тұлғаға қатынас ретінде қарау адамның әлемге деген көзқарасы емес, дүниедегі өзінің орынына деген пікірдің де қалыптасуына әкеледі. Студенттің әлемді тануын қалыптастыру оның рефлексиясының дамуын, өзін іс-әрекет субъектісі, әлеуметтік пайдалы тұлға ретінде сезінуін білдіреді.Практикалық психологтың тұлғалық-кәсіби даму процесінің жүзеге асуы объективті, субъективті, субъективті-объективті жағдайлардың орындалуын талап етеді [3]

Жантанушыларды дайындауда психологиялық-акмеологиялық тұрғы мәселенің негізі бола алады (Б.Г. Ананьев, К.А. Абульханова, А.А. Бодалев, Н.В. Кузьмина, И.Н. Семенов, А.П. Ситников, Е.А. Яблокова).Жантанушы-студенттің тұлғалық-кәсіби дамуы дайындық процесінің ғылыми-әдістемелік, мазмұндық және ұйымдасқан қамтамасыздануы негізінде мүмкін болады. Студенттің тұлғалық-кәсіби дамуының алғышарты болып өзін-өзі танудың дамуы және өзін-өзі жетілдіру тілегінің деңгейі болып табылады. Өзін-өзі тану іс-әрекетін жоғары деңгейде меңгеру өзіндік жетілу мен кәсіби даму әрекетіне белсенді қосылуға мүмкіндік береді. Сол себепті тұлғалық жетілудің жоғарғы деңгейі практикалық психологтің кәсіби дамуының бірінші және екінші деңгейімен байланысты. Өз-өзін тану, өзін-өзі қабылдау және өзіндік жетілдіру деңгейі дайындық процесінде іс-әрекет субъектісі жантанушы-студенттің тұлғалық-кәсіби дамуы маңызды болып саналады.

Кеңес психологы Б.Г. Ананьев студенттік кезеңді «жеке қатынаста адамгершілік және эстетикалық сезімдердің және өзіне азаматтық, қоғамдық-саяси, кәсіби-еңбекті біріктіретін ересек адамның функцияларының қалыптасып, тұрақталуының айрықша белсенді мәнге ие» деп қарастырды.

Жоғары мектеп жасынан студенттік жасқа өтуі өмірдің үйреншікті көзқарастың өзгеруі мен қарама-қайшылықтарымен сәйкес келеді. Бұл қарама-қайшылықтар әлеуметтік-психологиялық сипатта болып келеді.

Студенттік кезеңдегі өзбеттілік әрекеттер туралы сұрақ көп жағдайда нақты практикалық сипатта болып келеді. Бір жағынан теориялық білім мен қызығушылықтар жиналған білім аймағындағы практиканың қолдануымен кездескенде тексеруден өтеді. Екінші жағынан қызығушылықтар мен қажеттіліктердің теориялы, абстрактілі аймағы оны тұрмыста қолдануға әкеледі. Өзбеттілік - жатақханадағы өмірге үйрену, өзінің ақшасын ұстау, өз уақытын дұрыс қолданумен байланысты практикалық іске айланады [4].

18-25 жас аралығында, яғни студенттік жаста идеалға, шындыққа деген бағыттылық мықты болады. Әртүрлі арнадан келіп жататын ақпараттың көптігі студенттің білімін кеңейтеді. Сондай-ақ бұл ақпараттың шектен тыс көптігі уақыттың жеткіліксіздігі мен оны ойша өңдеуге құлықтың болмауынан білім мен ойлаудағы үстірттікке, өзінің өмірін ұйымдастырудағы қателіктерге әкеледі.

Бұл іс-әрекеттегі профессионалдылық бөлек алынған еңбек және өмір субъектісінің, ұжымдағы жалпы әлеуметтік ұйымдағы байланыстар мен қатынастардың терең табиғатының сырын ашуға мүмкіндік береді. Осы негізде морфологиялық, психофизиологиялық, психикалық, әлеуметтік-психологиялық және әлеуметтік деңгейлерге нәтижелі әсер ету

құралдары қолданылады. Осындай жолмен практикалық психологтың профессионалдылығын өзі таңдаған іс-әрекет түрінің негізгі құрылымы деп атауға болады [5].

Ал тәжірибелік психологтың профессионалдылығының құрылымын не анықтайды. Бұл сұраққа жауап беру қиын. Жалпы ол нақты адамның барлық өзара байланыс қосындысын реалды детерминантары мен жеке дара ерекшеліктерімен негізделген. Егер шынайы жағдайдың сипатын ескерсек, онда практикалық психологтың алдында бірқатар мәселелер мен тапсырмалардың легі тұрады.

Мақсат пен оның шынайы жүзеге асуына дейін келу үшін функция деп аталатын белгілі бір құрылымды орындау қажет. Бұл функцияларды субъект (белсенді), нақты адам орындайды.

Студенттер де жасөспірімдер секілді өзінің қандай екенін, қаншалықты құнды, қабілетті екенін барынша білгісі келеді. Өзіндік бағалаудың екі тәсілі бар: олар өзі туралы алдын –ала көзделген мақсатын қаншалықты жүзеге асырғанымен салыстырып, теңестіреді. Егер өзінің бұл туралы ойлағаны мен өзгелердің соған қойған бағасы дәл келсе, осы жетістікке жеткеннің белгісі деп санайды [6,11б].

Өзгелердің өзі жөніндегі пікірін жинап, соларды өзара салыстыру арқылы жетіспейтін жақтарын білу. Мұндай жағдайда өзі мен үлкендер берген баға сәйкес келмеуі мүмкін.

Студенттік кезеңдегі тұлғаның өзіндік танымын зерттеуге арналған еңбектер бойынша бірқатар теориялық және эксперименталдық нәтижелерді қарастырдық.Студенттердің танымдық ізденімпаздығының компоненттер.

Уәждік компонент. Ол туындаған қажетсіну мен оны өз күшімен қанағаттандыру мүмкіндігі арасындағы қарама-қарсылықты түсіну негізінде пайда болатын әрекетке ұмтылушылықпен сипатталады. Уәждік компонентке парыз бен мүдде уәждері жатады.

Танымдық қажетсіну – белгілі бір заңдылықтары бар ерекше қажетсіну екенін еске сала кетеміз. Олардың ең бастылары: 1) ынтызарлық, яғни таным нәтижесіне толық қанағаттанудың принципті түрде мүмкін еместігі; 2) процесшілдік, яғни танымның нәтижесіне емес, ең алдымен процесіне бағдарланушылық; 3) жақсы сезіммен, яғни қуаныш, қызығу сезімімен тығыз байланыс.

Мазмұнды-операциялық компонент. Студенттерді танымдық ізденімпаздығының екінші компонентінде жетекші білімдердің және оқу – танымдық қызмет тәсілдерінің жүйесі қамтылады, бұл тәсілдер жаңа білімдері мен әрекет тәсілдерін өз бетінше игеру біліктілігін айқындайды. Бұл компоненттің ерекшелігін айқындау үшін жоғары оқу орны студенттері білімдерінің және олардың оқу – танымдық қызмет тәсілдері жүйесінің ерекшіліктерін анықтау қажет. С. И. Архангельский жоғары білімнің мазмұнына үш компонент кіруге тиіс деп есептейді, біріншісі ғылымның қазіргі жай-күйін; екіншісі даму үстіндегі ғылым мен техниканың жаңа мазмұнын айқындайды; үшіншісі ғылым мен техниканың болжалды дамуын көрсетеді [7].

Студенттің ең басты нәрсені ажырата білу біліктілігі студент жасының ерекшелігімен және жоғары оқу орнындағы оқу – танымдық қызметтің ерекшеліктерімен айқындалады. Танымдық ізденімпаздықтың операциялық жағының қалыптасуы деңгейлерінің мынадай сипаттамасын беруге болады:

Бірінші деңгей: студент хабардың ең басты идеясын ашпайтын қосалқы сипаттағы суреттеме ақпаратты қабылдап, жаңғыртады. Өзінің оқу – танымдық қызметінде ең басты нәрсені ажырата алмайды, сондықтан да оның мақсатын нақты қоймайды. Жоспарлау алға қойылған мақсатқа қатыссыз жүзеге асырылады. Оқылатын материалдың ерекшелігін және жұмыстың мақсатын ескерместен, бақылаудың біркелкі нысандарын пайдаланады; өзін – өзі бақылауға әрқашан да бірдей жүгіне бермейді.

Екінші деңгей: студент хабардың жалпы мазмұнын қабылдайды, оны толықтырушы және тәптіптеуші ережелері арқылы басты идеясын жаңғыртады. Алдағы оқу – танымдық қызметте негізгі нәрсені ажыратады және осы негізде мақсат қояды, бірақ оны міндеттерде нақтыламайды, мұның өзі жасалатын жоспардың толық еместігінен көрінеді, өзін – өзі бақылау кезінде бұл мақсатты ескеруге тырысады, бірақ бұл жөнінде әрқашан да бірдей дәйекті емес,

өзін – өзі бақылау нысандарын алуан түрлі етуге талпынады, бірақ оқылатын материалдың ерекшелігін әрқашан да бірдей ескере бермейді [8].

Үшінші деңгей: студент хабардың ең басты идеясын қабылдап, жаңғыртады. Алдағы оқу – танымдық қызметтегі ең басты нәрсені айқын ажыратады және осыған сәйкес оның мақсатын қояды, оны міндеттерде дәйектілікпен ашады. Мақсаттар мен міндеттерді ескере отырып, жұмыстың толық жоспарын жасайды. Жұмыстың мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес өзін – өзі бақылайды.

Еріктік компонент. Егер жеке тұлға белгілі бір ерік күшін жұмсамаса, білімді және әрекет тәсілдерін игеруге талпынғанымен, білімдердің белгілі бір жүйесі болғанымен және біліктілік қалыптасқанымен танымда ізденімпаздықпен ілгерілеушіліктің болуы мүмкін емес. Сондықтан еріктік компонент танымдық ізденімпаздықтың ажырамас бөлігі болып табылады, бұл компоненттің негізінде таным барысындағы қиындықтар жөнінде ерік күшін жұмсауға дайын тұрушылық және оны әрекетте іске асырушылық жатыр. В. И. Селиван көрсеткендей “атқарудағы қиындықтарды жеңе білу, біліктілігі – жеке тұлға еркінің дамуын бағалайтын негізгі өлшем”.[9].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қ.Р. президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. /Егеменді Қазақстан №29-30. 29.01.2011ж.
2. Нигметжанова Г.М. Тұлғаның өзін-өзі тану мәселесінің психологиялық ерекшелігі. /Вестник КАСУ №4-2005ж.
3. С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті тәрбие жұмысының концепциясы.
4. Әбдіғапбарова Ұ.М., Нұркеева С.С. / «Өзін-өзі тану» колледж оқушыларына арналған оқулық. 2010ж.
5. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человеказнания. - М.: Наука, 1977. – 344 с. Александровский Ю.А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация. – М.: Изд-во Наука, 1976. – 271 с.
6. Алдияров Қ. Ұстаз психологиясының ерекшеліктері // Бастауыш мектеп. – 2006. - № 11. – 12.
7. Берікханова А.Е. Педагогикалық мамандыққа кіріспе. Оқу құралы.: А.2009ж
8. Дьяченко М.И., Кандыбович П.А. Психология высшей школы. -Минск: Изд-во Белорусск. Ун-та, 1972. –320 с.
9. Жексенбаева У.Б. Компетентностно ориентированное образование в современной школе: учебно-методическое пособие - Алматы, 2009. -190 с.

УДК 376

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУГЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЯРЛЫҚ ҰҒЫМЫНА ТАЛДАУ

Мазанбекова Меруерт Ержановна
Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
1 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: **Казынова Гүлерке Ержанқызы**
Семей қаласы, Қазақстан

Республикамызда білім беруді реформалау жағдайында туындап жатқан әлеуметтік-педагогикалық үдерістерді түсінетін жаңа тұжырымдамалық ойлау жүйесі бар педагогтерді дайындау қажеттілігін жоғары оқу орындары да дер кезінде түсініп, туындаған мәселені шешуге жан-жақты кірісіп жатқаны белгілі. Инклюзивті білім беру саласындағы тәжірибе мен зерттеулерді жинақтап талдау, қоғамның ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды қалыпты дамып жатқан қатарластарымен бірге оқытуға деген оң көзқарасын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Инклюзивті білім беру-бұл барлық балалар олардың дене, психикалық, зияткерлік және өзге де ерекшеліктеріне қарамастан жалпы білім беру жүйесіне енгізілген және олардың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескеретін, қажетті арнайы қолдау көрсететін жалпы білім беретін мектептерде мүгедектігі жоқ құрбыларымен бірге тұратын жері бойынша білім алатын, оқыту және тәрбиелеу процесі.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға инклюзивті білім беру міндеттерін Н. Н. Малофеев тұжырымдады:

- әртүрлі бастапқы мүмкіндіктері бар балалар үшін бірыңғай білім беру ортасын құру;

-мемлекеттік білім беру стандартына сәйкес балалардың жалпы білім беру бағдарламаларын меңгеруі;

- бұзылған үдерістер мен функцияларды, эмоциялық және жеке даму кемшіліктерін түзету;

-білім беру процесіне қатысушылардың барлығында мүмкіндігі шектеулі адамдардың проблемаларына барабар қарым-қатынасты қалыптастыру

-балаларды ерекше білім беру қажеттіліктерімен тәрбиелейтін отбасыларға консультациялық көмек көрсету, оларды оқыту үдерісіне енгізу– - білім алушыларды, тәрбиеленушілерді табысты әлеуметтендіру. [1].

Республикадағы инклюзивті білім беруді дамыту жұмыстарын жетілдіру және барлық балалардың білім алу құқығы келесі құжаттармен реттеледі:

− Қазақстан Республикасының Заңдары: «Білім туралы», «Балалар құқықтары туралы», «Мүгедектер құқықтары туралы», «Мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетудегі қолдау туралы» заңдарда бекітілген. [2]. Ал, қазіргі кезде 2016 – 2019 жылдарға Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудыңарналған Мемлекеттік бағдарламасында көрсетілген ортабілім берудің инфрақұрылымдық дамуын қамтамасыз ететін міндеттердің біріерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды инклюзивті ортада қолдау, ал ортабілім берудің мазмұнын жаңарту аясындағы міндеттердің бірі білім беруұйымдарын өлшемшартпен бағалау жүйесіне көшуді жүзеге асыру деп көрсетілген [3].

Біз аталған жұмыста инклюзивті білім беруге психологиялық даярлық ұғымына контент талдау жүргіздік. Келесі ғалымдар еңбектері негізінде жүзеге асырылады. Т.Л.Лещинская атап өткендей, инклюзивті үдерістер тек демократиялыққоғамда ғана табысты болуы мүмкін. Дәл осы қоғамда орташа статистикалықадамдар мен мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың арасындағы барлық кедергілержойылып кетеді. М.И.Никитина заманауи қоғамда тез бейімделудің негізгі шарты ретіндемүгедек балаларды қалыпты дамып жатқан қатарластарымен бірге бірыңғаймектеп кеңістігінде оқытуды атайды. Ол инклюзияны мынадай қырларындақарастырады:

–барлық балаларды білім беретін оқу орындарында оқытуға бағытталған
білім беру үдерісі ретінде;

–ерекше қажеттіліктері бар балаларды тәрбиелеу мен оқытудың белгілі бір
әдістемесінен тұратын психологиялық-педагогикалық жүйе ретінде.

В.В.Коркунов мүмкіндігі шектеулі балалар мамандандырылған мектептегіге қарағанда, инклюзивті мектепте сырт адамдар тарапынан көбірек ынталандырылып отырады. Автор жалпы мектептегі оқыту денсаулығында ерекшелігі барбалалардың қажетті білім мен дағдыларды табиғи ортада игеруіне мүмкіндік береді деп есептейді [4].Н.А.Першина инклюзивті білім берудің басты артықшылығы деп қарым-қатынас жасау және тұлғааралық өзара әрекеттестікті қалыптастыру мүмкіндігін ерекше атайды.Оның пікірінше,оқытудың бұл үлгісі коммуникациялық дағдыларды игеретін мүмкіндіктері шектеулі балаларға да,қалыпты дамып жатқан балаларға да оң ықпал етеді. Инклюзивті оқытуда бейімделу қажеттіліктері барбалалар отбасылық тәрбие үдерісінен ажырмайды, өйткені олар тұрғылықтымекен-жайы орналасқан жерінде білім алады [5,20б]. С.В.Алехинаның айтуынша, инклюзивті білім беру қоғамның толыққандымүшесін қалыптастырудың өмірлік маңызды үдерісі. «Ерекше» балаларға арналған білім беру жүйесінің пәндік-дамытушы, материалдық-техникалық және білім берушілік деп аталатын құраушы компоненттері және олардың өзара байланысы назарда ұсталынып қалыптасуы тиісекендігін Е.А.Екжанова атап көрсетеді [6,8б]. Әрбір мектепте әр оқушының зияткерлік, әлеуметтік және рухани дамуын қамтамасыз ететін бірыңғай білім беру кеңістігі құрылуы қажеттігіне М.В.Кларин маңыздылықпен назар аударады. Ғалым мектеп – мүмкіндігі шектеулі балалар үшін ең маңызды әлеуметтік жүйенің құрамдас бөлігі екенін атап

көрсетіп, сол ортада балалардың тұлғааралық қарым-қатынастарынқұруға мүмкіндік беретін еш кедергісіз ынтымақ кеңістігін құруқажет де ұсынады. Қазақстандық мамандардың көпшілігі инклюзивті білім беру елімізде жаңааяғына тұрып келе жатыр деп түсіндіреді. Атап кету керек, ол мамандардыңбарлығы дерлік инклюзивтік жүйені оқу үдерісіне белсенді енгізу керектігіжөнінде ортақ пікірге келген. Себебі білім берудің мұндай үлгісі мүмкіндігішектеулі балалардың тұлғалық дамуы үшін тең жағдайларға ие болумүмкіндігін беретініне сенім мол.Мектептердетиімді инклюзивті білім беруді қалыптастырудағы түзетуші-дамытушы кеңістіктің маңызды рөлін А.К.Жалмұхамедова өз еңбегінде айқын талдап көрсеткен.

Педагогтың кәсіби құзыреттілігі – бұл мұғалімнің теориялық білімдер жүйесі мен оларды белгілі педагогикалық жағдайларда қолдану, педагогтың құндылықтары, оның мәдениетінің интегративті көрсеткіштерінен (сөйлеуі, сөйлесу мәнері, өзіне және жұмысына қарым-қатынасы, т.б.) тұратын көпфакторлы құбылыс [7,3 б].

Кәсібилікті маманның жетілуінің әр түрлі аспектілерімен сәйкестендіре отырып Маркова А.К. кәсіби құзыреттіліктің төрт түрін көрсетеді [8]: арнайы,әлеуметтік, тұлғалық және жеке

1 Арнайы, немесе әрекеттік кәсіби құзыреттілік әрекетті жоғарғы кәсіби деңгейде меңгеруді сипаттайды.

2 Әлеуметтік кәсіби құзыреттілік кәсіби қоғамдастықта қабылданған кәсіби қарым-қатынас тәсілдері мен бірігіп кәсіби өзара әрекеттестікті қолдану жолдарын меңгеруді сипаттайды.

3 Тұлғалық кәсіби құзыреттілік өзін өзі дамыту мен өз ойын білдіруәдістерін,кәсіби деформацияға қарсыласу құралдарын меңгеруді сипаттайды.

4 Жеке кәсіби құзыреттілік өзін өзі реттеу, кәсіби өсуге дайындық, кәсібиқартаюға қарсы тұру, тұрақты кәсіби уәждемесінің тәсілдерін меңгерудісипаттайды. С.А.Дружилов, П.Шуман,Е.Г.Самарцева кәсіби даярлықты қарастырса, кәсіби қызмет педагогтың оқытудың өзгеруіне психологиялық дайындығының ерекшеліктерімен байланысты.

Психологиялық дайындық-бұл мұғалімнің кәсіби қызметінің тиімділігінің шарты. Мұғалім қызметінің психологиялық қанағаттанбауы оқу нәтижесінің белгісіздігі болып табылады. Сонда мұғалімнің күш-жігеріне сенімсіздік сезімі пайда болады. Мұғалімнің ойлары баланың даралығына, оның мүмкіндіктері мен ресурстарына бағдарланбаған. Оқытудағы табысқа жету үшін орнату әсер етеді.Дамуында кемістігі бар балалармен жұмыс жасаудың түрлері мен әдістерін білмеу. Сондықтан мұғалімдер кәсіби дайындықтан өтеді. Жалпы және арнайы педагогтарды бірлесіп оқыту тәжірибесін енгізу мұғалімнің психологиялық кедергілерін жоюға мүмкіндік береді, денсаулық мүмкіндіктері шектеулі баланы жаңа қабылдауын қалыптастырады [9,12 б].

Осылайша, болашақ педагогтардың дайындық ұғымын талдап,педагогикалық қызметке психологиялық және кәсіби дайындық ұстанымдары,зерттеу нәтижелерін жүзеге асыратын инклюзивті білім берудегі біз осы дайындық құрылымы туралы қорытынды жасаймыз.

Осыған байланысты, біз "мұғалімдердің еңбек жағдайында жұмысқа дайындығын" анықтаймыз.Педагогикалық қызметті жоғары мотивациялық-құндылық деңгейде жүзеге асыру жәнеинклюзивті білім беру талаптарын ескере отырып, оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруқасиеттерімен анықталады

Ерекше атап өтетініміз, инклюзивті білім беруге дайындықтың неғұрлым жоғары деңгейде қалыптасуы психологиялық дайындықтың табыстылығы жағдайына байланысты болады.

Мұғалімнің кәсіби сенімділігі, инклюзия жағдайында жұмыс істеуге эмоциялық және уәждемелік дайындығы мектеп әкімшілігі мен мамандардың көмегіне байланысты. Жалпы білім беретін мекемедегі және жалпы жүйедегі инклюзия процесінің психологиялық параметрлерін динамикалық бағалаумен байланысты жеке бейімдеу бағдарламасын, мониторингтік бақылау кешенін әзірлеу қажет. Мемлекетіміздің әрбір азаматы – ұлттық құндылық, әрбір баласы –еліміздің ертеңі екенін ескерсек, әрбір ерекше білім беру қажеттілігі бароқушылар сапалы білім алып, азамат болып қалыптасуына жағдай жасауміндетіміз болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:
1.Малофеев, Н. Н.Похвальное слово инклюзии, или речь в защиту самого себя / Н. Н. Малофеев // Дефектология, 2011. - №4. – С. 3-17
2. «Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары туралы» ҚР-ның 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345 Заңы.
3.«Қазақстан Республикасында Мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» ҚР-ның 2005 жылғы 13 сәуірдегі № 308 - II Заңы.
4. Қазақстан Республикасында білімді және ғылымды дамытудың 2016-
2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2016 жыл.
5. Лещинская Т.Л. Адаптивное образовательное пространство для лиц с ограниченными возможностями.- М.:Инфра –М,2013
6.Никитина М.И.Дифференцированное и инклюзивное образование// Специальная педагогика.-2015.-№6
7.Коркунов В.В. Концептуальные положения развития специального образования в регионе от теоретических моделей к практической реализации.Монография.-Екатеринбург:Аспектпресс,2015
8. Першина Н.А.Сближение общего и специального образования//Психология образования в поликультурном пространстве.-2017. -№1
9.Алехина С.,Инклюзивные процессы в образовании//Специальная педагогика.-2016.-№ 3

УДК 94 (574)

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНДАҒЫ БИЛІК ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ПРОТЕСТАРЛЫҚ БИЛІК ЖҮЙЕСІНІҢ ӨЗГЕРУІ МЕН БЕЙІМДЕЛУ МЕХАНИЗМІ

Жанғалиев Улан Құрметқалиұлы
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Тарих факультетінің докторанты,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Қазақ халқының потестарлық-саяси институттарының тарихи бастаулары өте ертедегі қоғамдық қатынастардың қалыптасу кезең дерінен бастау алатынын айта аламыз. Ежелгі кезеңде көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан тайпалар мемлекеттік тарихи даму сатыларында одақ болып бірігіп, биліктің жаңа үлгілерін өмірге әкеліп отырған. Еуразия даласының ұлы көшпелі мемлекеттері өз кезегінде тіршілігін тоқтатқанмен, артынан мұралық рулық жүйесін қалдырып кеткен болатын.

Ру, тайпа, одақ, жүз сынды тарихи дамуды бастан кешкен саяси-потестарлық билік тұлғаралық, тайпа аралық, ру, жүзаралық мәселелерді шешу арқылы көптеген әлеуметтік жіктелулермен олардың бөліну дейгейлерін анықтау арқылы олармен танысу жағдайы кеңейді.

Қоғамдық еңбек бөлінісі мен қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық жіктелу барысы қоғамдық міндеттерді жүзеге асырудағы одан әрі мамандандыруды туғызды және соның салдары ретінде номадтардың әлеуметтік қатынастары құрылымында ерекше институттардың қалыптастыру үрдісіне әкеп соқты. Бұл орайда қазақ қоғамының әлеуметтік- экономикалық құрылымы мен әлеуметтік топтарға бөлінуі сәйкес келмеді, ал кейде бір – біріне тіпті қайшы келіп отырады. Адамның әлеуметтік мәртебесіде барлық уақытта бірдей оның экономикалық әл – ауқатымен анықталған емес, ол өз кезегінде, барлық уақытта бірдей оның биік мәртебесіне тәуелді бола бермейді.

XVIII- XIX ғасырдың бірінші жартысы кезеңінде қазақ қоғамындағы әскер басылары – батырларының әлеуметтік тобының маңызы мен саяси ықпалы зор болды.

Дәстүрлі қазақ қоғамына тән протестарлы – саяси жүйе өзінің туа біткен табиғилығымен ерекшеленеді. Бұл арада айтайын дегеніміз билік немесе потестарлы қатынастардың туысқандық, ағайындық жүйелермен бекітілуі, қазақ этносының құрамдас бөлігі болып табылатын рулар ғана емес, үлкен рулық бірлестіктермен одақтарда осы жүйемен жақындасады. Демек қазақ қауымының қоғамдық ұйымдасуын білдіретін ру, тайпа, жүз тағы сол сияқты әртүрлі таксономиялық деңгейлер туысқандық иерархиялық жүйе құрамындағы

потестарлы саяси құрылым болып табылады. Яғни, генеологиялық құрылымның негізін құрайтын түп атадан бастау алатын жоғарғы, төменгі буындар мен тармақтар шын мәнінде қоғамдық қатынастардың алуан типтері мен деңгейлерін реттеудің институттаған тәсілі [1,231-232б].

Дәстүрлі қазақ қоғамына тән туыстық, жүйенің құрылымдық сипатын мыналар айқындады, яғни ондағы әлеуметтік байланыстардың барлық жүйесі рулық ұйым негізінде құрылады және генеалогиялық кестелер мен шежірелер оларды бекітіп отырады. Дегенмен шежірені ғылыми саралау барысында туысқандық принциптің өзі қандас туыстыққа негізделгенмен, жоғары деңгейде таза генеогиялық саяси сипат алып келеді.

Далалық дәстүрлі мемлекеттің негізгі белгілерінің бірі – мемлекет істерін өз қолына шоғырландырған ақсүйектер тобын ұстау. Көк тәңірінің шапағатына бөленген билеуші әулеттер туралы идея көшпелі тайпалар мен рулар ортасында саяси биліктің институционалдық негізін қалыптастырды. Бұл тұжырымдама көшпелі шаруашылықпен шұғылданған мемлекеттердің шашырап кетпеуіне жағдай жасаған өзіндік бір идеология болды. Евразия ауқымында Алаша хан, Уыз хан, Шыңғыс хан құрған “жаңа тәртіп” көшпелі мемлекеттер ірге тасына айналды және одан әрі даму барысында, Шыңғыс ұрпақтарының жоғарғы саяси билікке ие болу құқықтарын бекітті. [2,27].

Қазақ мемлекетінің ірге тасын тап осы харизмалық қасиетке ие төре тұқымының өкілдері қалады.

Мемлекеттің қоғамдық санада қайта – қайта жаңғырып бекіп отыруының бір көрінісі – қазақ хандығы дәуіріндегі қабылданған әдет – ғұрып ережелері. ХҮIII ғасыр басында жеті жарғы ережелерін қабылдау мемлекетінің әлеуметтік реттегіштік қызметін жақсарту, өмір талабынан қалып қоймау мүддесін көздейді. Қазақ мемлекеті таптық билікті жүргізуші емес, керісінше, таптық күресті болдырмаушы ішкі әлеуметтік қарама – қайшылықтарды реттеп отырушы екендігі “Жеті жарғы” ережелерінен анық сезіледі: халықтық жиналыс, әр азаматтың қатысу құқы сияқты атрибуттар соған айғақ болса керек.

Көшпелі мемлекет ең алдымен рулардың ынтымағынан тұрғандықтан, ру басында отырған би, батырлар құдырет күш иегерлері болып саналған. Сондықтан дәстүрлі билік тұтқасын ұстаған ру тайпа көсемдерінің өзінше бір әлеуметтік топ ретінде бой көрсетуі билік пен билік қатынастарының мемлекеттік құрылымдағы орындаушы билік ұйымына жатқызуға болады.

Патша үкіметі хандарды билікке таластырып, бір – біріне айдап салуға мүдделі болды. «Орта жүзде бұл шаруа қыпшақ сұлтаны Сұлтанбетті, оның ұлдарын қолдау, Барақ баласы Дайырды қолпаштау, Әбілпейізді үміттендіру арқылы жүрсе, Кіші жүзде Әбілқайыр мен Қайып арасындағы жікті кеңейту, ру басылрына сенім арту арқылы жүрді. 1770жылы Нұралы сұлтанның патша үкіметіне «сіздер әр түрлі сұлтандарды қолдап, олардың бас – басына билік беріп қойыңыздар. Ал шындығында қатынас тек хан арқылы жүру керек деген өкпесі осы жағдайдан туындаған». [3,58б].

Патша үкіметі XVIII ғасырдың соңы XIX ғасырдың басындағы қазақ хандарын жай ғана орындаушы ретінде көргісі келеді. Хандарды өздері сайлау арқалы отаршыл жүйеге бағытталған қармылықтарды алдын – ала есептеп күштеп басып отырды. Әскери қысым көрсету, сатып алу сатқындық көбейді. XIX ғасырдың басында патша үкіметі қазақ қоғамындағы хандық билікті жоюға сол арқылы дәстүрлі құрылымның негізін өзгертуге ұмтылды. Жарғының енгізілуі хандық биліктің негізін жойып, ол жаңадан енгізілген биліктің түрлеріне халықтың көзқарасы қалыптасып, оны қабылдамауға тырысты. Ресей үкіметінің енгізген өзгерістерін халық өздеріне қауіпті, зиянды әрекет ретінде таныды. Сонымен зерттеу негізінде жасаған қорытындымыз патша үкіметі мақсатты түрде ата – бабамыздан мұра болып келе жатқан дәстүрлі мемлекеттік жүйені талқандаумен айналысты. Отарлау саясатының нәтижесінде дала өркениетінің құрамды бөлігі дәстүрлі қазақ мемлекеттілігі бұзылып, мемлекеттіліктің саяси жүйесі жойылды.

Орта жүзде Абылайдың ұлдарының үлкені Уәли хан (сұлтан Уәли Бахадур, Вали) билік етті. Уәли ерте жастан Орта Азияның саяси өміріне араласты. Ресей елшілері оның саясатта

әкесіне ұқсастығын баяндайды. Ол Жоңғарияға, Орта Азияға қарсы жасалған жорықтарға қатысты, әкесі жорықтарда жүргенде ұлыстың ішкі істерімен айналысты. 1769 жылы Бұхар жыраудың ұлы Жарылғаппен бірге Қытайға аттанған 15 адамнан тұратын елшілікті басқарған болатын. 1781 жылы әкесінің орнына халық Уәлиді хан етіп тағайындады. Кейін ол Ресей мен Қытайға бұл шешімді жария етіп, олардан өзін мойындауын талап етеді.

Бірақ Ресей барлық амал-айланы қолданып оның билігін әлсіретуді ойластырды. 1794 - 1795 жылдары Сібір шекаралық басшысына сеніп, Уәлиге 2 сұлтан, 19 ру басшысы, 120 мыңнан артық қазақтар қарсы шығады. Олар II Екатеринаға Уәли ханның «қанауынан» босатуын сұрап және «Ертістің оң жағалауына көшуге» рұқсат сұрайды. Генерал поручик Штрадман Санкт-Петербургтегі баяндамасында былай дейді: «мен Уәли ханды құлату үшін Тобыл және Есіл линиясының бригадирі Штрейдерге бар мүмкіншіліктерді қолдануға рұқсат бердім».

Уәли хан Қазақстанның шекарасындағы орыстардың қатыгездігі мен заңсыз істеріне қарсы шығуды тоқтатпайды. Ол патшадан: «Қырғыз (қазақ) Ордасында мекендейтін рулардың жеріне үстемдікті тоқтатыңыз, бұрынғы кезде патша мен генералитет Орда билігіне таласпайтын және біздің жерімізге иелік жасамайтын, басынуға рұқсат етпеңіз...», - деп сұрайды. [4, 84б].

1817 жылы Ресей Уәлидің билігін әлсірету үшін Орталық Қазақстанның қазақтарының арасында беделі жоғары болған Барақ ханның ұлы Бөкейді хан етіп сайлаған болатын. 1816 жылы Орта жүзде екі хан билік етеді.

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы хандық билік бір атаның ұрпағында болғанымен, Хан титулын мұралану механизмінің негізінде меритократия заңдылықтары жатты. Кез келген адам хан сайлана алмайтын. Хан титулы ол ханның баласы болмаса да, сол әулеттегі қабілетті, әскери істе беделді адамға берілген [5,55]. Хан тағына отыратын мұрагер түркі кезеңінде ашина руынан шыққандардан сайланса, Шыңғыс заманынан кейінгі кезеңде Шыңғыс ұрпақтарынан сайланған.

Кіші жүзде шаруашылықтың құлдырауы, жердің таршылығы 1801 жылы Бөкей немесе Ішкі Орданың құрылуына әкелді, ол Жайық және Еділ өзендерінің төменгі ағысында пайда болды. Бұл аймақ Ресей құжаттарында XVIII ғасырдың аяғына дейін Астрахань даласы деп аталды. Мұнда көшпелілердің тұрақтары аз болды, онда көбінесе Астрахань татарлары, қалмақ және казактар тұрды. Жеке казак қоныстары және шаруа дворлары Жайық өзені мен теңіз жағалауын бойлай орналасты. XVIII ғасырдың соңында жердің тарылуына қазақтардың екі өзен аралығындағы ежелгі қоныстарына қызығуы күшейді. Ертеде қысқы мерзімде тек сұлтандардың жылқы үйірлерін өткізсе, енді Сырым Датұлының көтерілісін басып тастағаннан кейін көшу процесін бақылау қиын болды. Үкімет қазақ көшпелі ауылдарының талаптарына құлақ алып, ішкі территорияға көшуге рұқсат берді, өйткені бұл жерлер 1771 ж Еділ қалмақтары Жонғарияға қашқаннан кейін бос қалған еді. Ресей осы арқылы Кіші Жүздегі әлеуметтік күрестің шиеленісін басуды ойлады. Қазақтардың екі өзен аралығына тұрақты қоныстану ниеті патшалықтың отарлау саясатына сәйкес келді, ол Кіші жүз күшін әлсіретті, қазақтың жарты бөлігін Ресейге толық бағындырды және қазақтардан салық алып, сауда қатынастарын дамытуға мүмкіндік берді. [6,72-73бб].

«Бөкей сұлтанның ішкі жаққа көшуі, оған ықпал еткены ол көптеген патша шенеуніктерінің достық кеңестері еді» деп жазды сол кездегі бір куәгер, және осы туралы ағасы Шығайдың жазбаларына қарағанда «1801 жылы Астраханның уақытша губернаторы Кнорринг Астрахан шекара бастығы Попов арқылы менің ағам Бөкей Нұралыұлына Жайықтың ішкі жағына біржолата Ресей бодандығына өтуге ұсыныс жасады. Осы кездесуден кейін Бөкей хан мені және басқа да сұлтан тұқымынан ағайындарын ертіп өзімізге бағынышты он мың үйлі қазақты ертіп, бүкіл мал мен дүние - мүлкімізді алып ішкі жаққа көштік». [7].

Осы жылы Кіші жүзде де хан болып Шерғазы сұлтан сайланса, ал Ішкі Ордада – Бөкей сұлтан болды. 1815 жылы Бөкей хан өлгеннен кейін, Жәңгір кәмелеттік жасқа келмегендіктен, орданы Шығай сұлтан биледі. Жәңгір Астраханьда тәрбиеленді, губернатор үйінде орналасты. 1824 жылы 24 шілдеде Орал қаласында Орынбор шекаралық басқармасының қатысуымен Жәңгір хан болып жарияланды.

Жәңгір ханның билік кезеңі ұзақ және күрделі болды. Қоғам өмірі көп өзгерістерден өтті, сонымен қатар түрлі оқиғаларға толы болды деуге болады. Қазақ хандығының тарихында жерді жеке меншікке беру осы кезеңде іске асты, ол көшпелілердің отырықшылыққа көшуіне әсер етті, дәстүрлі қазақ қоғамына өз әсерін тигізбей қоймады. Кейіннен осы өзгерістер көшпелі қазақ қоғамының әлеуметтік ыдырауына әкелді.

XVIII ғасырдың 80 жылдарында Кіші жүзде үлкен өзгерістер пайда болды. Ресей үкіметінің отаршылдық саясаты күшейді, Орал казактары елдің ішкі территориясын жаулап, Жайықтан бергі жерді алды, ал империялық саясатқа басыбайлы қазақ ақсүйектерінің кесірінен қазақ - башқұр, қазақ -қалмақ келіспеушіліктері өрши түсті. Кіші жүздегі Нұралы хан мен оны жақтаушы билеушелер елдегі үрейді тоқтата алмады. Ұзаққа созылған дағдарыс себебімен халық арасынан ел бастаушы көсемдер шыға бастады. Ресейге қызмет істеп жатқан Әбілхайыр хан тұқымына қарсы оппозициялық топты Сырым Датұлы бастайды.

С. Датұлы жақсы қолбасшы және білікті саясаткер бола білген. Сол арқылы ол халықпен де, Ресей чиновниктерімен де, хан - сұлтандармен де тіл табыса білді. Мұны А.И.Левшиннің жазбаларынан көруге болады: «Сырымның жасаған істерінен оның намыскер, шыдамсыз, кекшіл болғанымен айтқан сөзінен қайтпайтын және алға жылжуға ұмтылатынын байқауға болады. Ол өзіне болашақта тиімді және пайдалы істі көрсе, міндетті түрде қолдан шығармайды. Оның ханға қарсы болу себебі өзінің ішінің тарлығы. Себебі ол хан бола алмайды қарасүйек. Сондықтан әрқашан хан билігінің ешқандай пайдасының жоқтығын дәлелдегісі келіп, тұқымында жоқ ақсүйектікті өзінің батырлығымен айырбастағысы келді». Қалай дегенмен Сырым нағыз ірі көсем еді. [8,27].

Кіші жүздегі XVIII ғасырдың аяғындағы көтерілістің негізгі себептері жер мәселесі, патша үкіметінің көшпелілерге Орал өзенінің “ішкі жағына” мал жаюға тиым салуы, сонымен қоса ру басшыларының билігін қысқартуы, халықты хан да, сұлтан да, Орал казактары мен патша әкімшілігінің де тонауы.

XVIII ғасырдың 80 жылдары көтеріліс күшейе берді. Егер қазақ ауылдары енді жиі тоналса, қазақ батырларының бекіністерге аттануы да жиіленді. Бұл әсіресе 1783 жылдың көктем мен жазында Сырымның Орал казактарының қолына тұтқын болуынан кейін өрши түсті. Нәтижесінде 1783 жылы жазда Нұралы хан Сырымды босатып алу үшін ақы төлеп елге қайтарды. Бұл жерде оның туыстығынан бұрын /Сырымның әйелі Нұралы ханның туған апасы/, негізінен Сырымның дала халқы арасындағы үлкен беделі себеп болды.

Осы кезде қазақтардың ашық түрде патшаға қарсылығы үлкен аумақта жүрді. Олардың бағыты Жайықтың төменгі ағысындағы бекіністерге және Ор бекінісінің ауданына бағытталды. С. Датұлы өзіне 2700 адамнан тұратын әскер жинаса, негізінен көтерілісшілер барлығы 6 мың болған, кейбір деректерде 7 мың. 1785 жылдың шілдесінде Кіші жүз ақсақалдары II Екатеринаға жазған хатында «Біз қырғыз-қазақ жұртының қарапайым Кіші жүз халқымыз, барлық қара халық пен оның басшылары Нұралы ханға қарсымыз деп жазған болатын.

Бұл оның бүкіл тұқымына қарсылығымыздықтан емес, ханның қатігез саясатынан туындайды. Сондықтан оны тақтан кетірмейнше ешқандай келісім сөз де, бейбітшілік те болмайды». Сырымның ханнан тыс жүргізген саясатының нәтижесінде олардың арасы тез суыды.

С.Датұлы бастаған Кіші жүздегі қазақтардың бас көтеруі Ресей патшалығының орталық саясатына және патша өкіметінің қолжаулықтарына айналған Әбілқайыр тұқымына қарсы болған алғашқы ашық көтеріліс басталған болатын [9,87].

Ұлы жүз аумағында әскери құрылымдар рөлінің елеулі түрде күшеюі және соған байланысты батырлар әлеуметтік тобының қоғамдық маңызын артуы Қоқан хандығының басқыншылық соғысына қарсы күрес жылдарында (XIX ғасырдыңа 20-50 жылдары) байқалды. Әскери жасақтардың қолбасшылары Сарыбай Айдосұлы, Саурық Стамбекұлы, Спатай Әлібекұлы, Сұраншы Ақынбекұлы, Спатай Саурықұлы, Байзақ датқа Мәмбетұлы және басқа көптеген батырлар қазақ қоғамына нақ сол кезде батыр атанды.

Тарихтың жоғарыда келтірілген кезеңдерінің бәрінде батырлар ер жүрек жауынгерлер,ат жалында ойнаған шабандоздар және әскери жасақтардың қолбасшылары ғана емес,сонымен

қатар көшпелі қоғамның ең таңдаулы әлеуметтік топтарының бірі болды.Бұл жағынан ревалюцияға дейінгі көптеген авторларлдың батырлар арасынан көшпелілердің саяси ұйымдасуында маңызды орын алған рубасы қазақ ақсақалдарын көп кездестіруге болатын деп ескертуі де кездейсоқ емес. Мәселен, XIX ғасырдың басында Г.И. Спасский жазып алған үш жүздің 67 рулық бөлімшелерінің 25 құрылымын батырлар басқарған. [10].

Сонымен қатар батырларды жоғары биліктегілер қазақ хандықтарының көрші мемлекеттермен өзара қатынастарында, сондай-ақ хандардың билер топтарының мүшелерімен және ру ақсақалдарымен қайшылықтары шиеленіскен кездерде хандарды қолдау мүддесінде дипломатциялық сипаттағы жауапты тапсырмаларды орындауға тартып отырды.

Батырлардың пұрсатты жағдай олардың жеке қасиеттерімен қоса, соғыстағы табыстарына,беделді рулық байланыстары мен байлығына,яғни жат елдерге соғыс жорықтары кезінде олардың қолға түсірген олжасының мөлшеріне, сондай -ақ көпшілік бөлігі қазақ жастарынан тұратын ерікті жасақтарының санына байланысты болды.Сондықтан өзінің байлығы мен қазақтар арасындағы саяси ықпалы жөнінен кебір батырлар (мысалы, Орта жүздің арғын бірлестігінің шақшақ руынан шыққан Жәнібек сияқты) кейде билеушң хандар мен сұлтандардан да асып түсіп отырды.

Қазақ қоғамының әлеуметтік топтарға бөлінуінде *тархандар*,яғни жоғарғы биліктегілер сіңірген әртүрлі еңбектері үшін, мысалы салық төлеуде және басқа да жағдайларда берілген адамдар белгілі бір орын алды.Қоғамды орталықтандыру, мемлекеттік құрылымдарды рәсімдеу, соғыс қақтығыстары кезінде тархандар көшпелі ұжымдарда басқару жүйесінде белгілі бір беделді қызмет орындарына ие болу құқығын пайдаланды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Прошлое Казахстана в источниках и материалах. Сб.1. Алматы: Казахстан 1997. .-383.с. (231-232).
2.Артыкбаев Ж. О. Қоғам және этнос XVIII ғасыр. – Павлодар, 2004. – 321 б.
3.Турсунбаев А. Социально-экономические последствия перселенческой политики царизма в Казахстане // Изв. Казахского филиала АН СССР. Сер. ист. – 1946. - № 2 (27). – С. 58-70.
4.Сапаргалиев Г.С. Карательная политика царизма в Казахстане. - Алма-Ата, 1966. – 375 с.;
5.Ерофеева И.В. Хан абулхаир: полководец, правитель, политик. Алматы. Дайк – Пресс. 2007. –334 с.
6. Материалы по истории Казахской ССР. 1785—1828. Документы. Т. IV. М., —Л., 1940. С. 72—73.
7.Казачьи войска Азиатской России в XVIII начале XX в. (Астраханское, Оренбургское, Сибирское, Семиреченское, Уральское). Сб.док.) // Сост. Н.Е. Бекмаханова. - Москва, 2000.
8.Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких, орд и степей. Алматы, 1996.
9.Вяткин М.П. Батыр Срым. Учебное пособие. — Алматы: Санат, 1998.- 344 с.
10.Спасский Г.И. Киргиз –кайсаки Большой, Средней и Малой Орды // Сибирский вестник, 4. IX – XI. СПб., 1820.

УДК 911.2

ЕРТІС ӨЗЕНІ МАҢЫНДАҒЫ РЕЛИКТІ ҚАРАҒАЙЛЫ ОРМАННЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Жанғалиев Улан Құрметқалиұлы
география магистрі,
Якушев Вячеслав Викторович
жоғары категориялы мұғалім,
Әбдуохап Оразкүл Уткірқызы
Шангирбаев Ербол Ермекбайұлы
география пәнінің мұғалімі
Семей қаласы, Қазақстан

Ғалымдар бұл қарағайлы орманның пайда болуын мұз дәуірінің аяқ кезеңімен яғни

неогеннің соңында Қазақ жеріндегі жергілікті мұз басу әсерімен салыстырады. Сондықтан да кененің көзіндей болған бұл қарағайлар тобын реликтілер тобына жатқызады. Ғылыми әдебиеттерде Семей өңіріндегі жолақ қарағайлы орманды «Ертіс маңының құмды қарагайлы таспасы» деп те атайды. Оның бұлай деп аталуы, әрине, кездей соқтықтан емес. Қарағайлы орманның пайда болуы жердегі үлкен экологиялық қайта өнімдерге байланысты деп түсіндіреді галымдар. Осыдан мың жылдар шамасында бұрын мұз басу дәуірінде ауа райы жылынып, соның салдарынан солтүстіктегі мұздар ери бастаган, әрі оңтүстікке карай өз ағындарымен жердің солтүстік ендігінен құмдар мен қарағайдың тұқымдарын агызып әкелген. Ал Ертіс өзені бұл процеске тосқауыл болғандықтан, қарағай тұқымдары осы өзеннің бойында қалып қойған. Сол себепті де Ертіс өзенінің оң жағалауында құмды қарағайлы таспа пайда болып, олар өздерінің тамырын тереңге жіберетін касиеттерімен Ертіс өзенінің аңғарын құм басудан сақтап қалған. Егерде бұл маңда қарағай орманы болмағанда Ертіс өзенінің арнасын баяғыда-ақ құм мен топырақ басып қалған болар еді. Ал бұл жағдай тек Семей өңірінің ғана экологиясына гана емес, онымен көршілес жатқан аймақтардың да экологиясына да кері әсерін тигізбей қоймас еді. Сонымен қатар бұл қарағайлы орман топырақты корғау процесінде де атқаратын рөлі ерекше [1,15].

Ертіс маңындағы реликтілі карағайлы орман алқабының пайда болу тарихына тоқталар болсақ, бұл қарағай түрі мұз басу дәуірінде, яғни төрттік дәуірде Қазақстандағы жергілікті мұз басу салдарынан пайда болган деседі. Ертіс пен Обь өзендерінің арасындағы қарағайлы орман жолақтары 2км- ден – 30 км - ге дейін созылғанымен, кейбір араларында ашық жерлерде де кездеседі. Қазіргі кезеңде реликті қарағай деген атқа ие болган бұл орман алқабы кезіндегі Орал мен Алтайдың ормандарымен жалғасып жатқан да, кейіннен олармен байланысын үзген. Бұл орман алқабы солтүстік -шығыстан оңтүстік - батысқа қарай бір-бірімен параллель болып келетін мынадай 5 таспа жасайды.

Реликтілі таспалы қарагайлы орманның Обь және Ертіс өзендерінің аралығындагы таралу аумағы.

1. Алеускі таспасы;
2. Құлынды таспасы;
3. Касмалинскі таспасы;
4. Барнаул таспасы
5. Локтевскі немесе Алейскі таспасы;

Ал біздің еліміздегі карағайлы орман РФ Алтай өлкесінің (Алтайский крайдың) жолақ қарағайлы орманының табиғи жалғасы болып табылғанымен олар Қазақстан территориясында өздерінің таспалық формасын жоғалтып (Алейскіден басқасы) жеке -жеке атыраулық массив жасайды.

Семей өңіріндегі таралу аумағы осы аймақтың солтүстік бөлігінде, Ертіс өзенінің оң жағалауын бойлай әрқайсысының ұзындыгы 115 км-ге созылатын, таспалық тізбек жасап, 580 мың га жерді алып жатыр.

Бұл аумақ Бесқарағай, Бородулиха және Жаңа Семей аудандарының территорияларын қамтиды. Қарағай формациясы (Pineta silvestris) толық көлемде суреттелмеген немесе өте қысқаша сипатталған. Әлдеқайда толық сипаттаманы В.Н.Сукачев (1934) берген, ал Б.А.Быков (1960) пен Л.Ф.Правдин (1964) шолулар жасаған.

Алғашқы зерттеушілер Алтай өлкесінің оңтүстігімен Қазақстан аралығында өзіндік ерекшелігі бар қарағай түрінің таралғанын анықтаған. Ал кейіннен 1770 жылы П.С. Паллас Алей-Чарыш өзен аралықтарында керемет қарағай куртинасы таралғанын атап көрсеткен. Келесі зерттеушілердің -А.Я. Гордягин, Г.В. Крылов, Н.В. Павлов, С.С. Голубинский, Л.В. Грибанов, И.Ю: Месоед, Л,Ф. Правдин, В.В. Смирнов, В.Н. Сукачев, А.П. Шиманюктардың - айтулары бойынша Қазақстан мен Алтай өлкесінде тараған атыраулық қарағайлар кәдімгі **Pinus sylvestris L.** морфологиялық және физиологиялық түргыдан ерекшеленіп, өзіндік таксон ретінде бөліне алады [2,32]. Сондықтан да В.Н. Сукачев (1934) бұл жарым, тіпті екі есе немесе одан да ірі бүрлі, әрі аса жақсы дамыған қалқанды және қылқан жапырағын 7-8 жылға дейін өзінде ұстау қасиетіне ие» болғандықтан Құлынды даласындағы қарағай алабын ssp kulundensis

түршесіне бөледі. Бұл қарағайды латын тіліндегі мәнін келтірмей ботаникалық номеклатураның ережесі бойынша жарамсыз деп танып, Г.В. Крылов қазақ карағайы (ssp.kazakstanika) деп атауды ұсынды. Бұл қарагай түрінің алғашқы сипаттамасын В.Н. Сукачев бергендіктен, Л.Ф. Правдин (1964) латын және орыс тілінде **Pinus sylvestris ssp. Kulundensis Sukaczew** (подробный диогноз) деп атау дұрыс деп есептеді. Л.Ф.Правдин типтік гербарилік дана ретінде өз зерттеулік жинақтауларын Жаңа-Семей орман шаруашылығынан алған. Ол қазіргі кезде Мәскеу университетінің Гербарийінде: Жана-Семейский лесхоз Семипалатинского лесоуправления, кв.№1, тип леса РБ, возраст 96 лет, I - 1962, № 343 (Л.Ф.Правдин) деген этикеткасымен сақтаулы тұр [3,32].

Ал Е.Г. Бобров (1978) Л.Ф.Правдинді «kulundensis» атауын, бұл қарағайдың ерекшеліктерін, жеке формальды айырмашылығын ашып көрсетпей қолданғаны үшін сынайды. «Сібір флорасы» (Ханминчун, 1988) атты еңбекте **Pinus sylvestris** түрінде түршелер жоқ деп танып, ішкі түрлік **P. Sylvestris** таксонын жоққа шығарады. Бірақ, соңғы жылдардағы монографиялық еңбектерінде (Орлова, 2000) Құлынды қарағайы ерекше **P. Sylvestris** түршесіне бөлінеді. Л.В. Орлованың көрсетуінше Құлынды қарагайы типтік түршелерден аса үзын брахиобластов жапырақшалар мен бірнеше кері түсті қабыршықты жапырақтардың (төменгі - ашық қызыл қоңыр, алтынданған реңді болса, ал төменгі бөлігінде - плечатые, ақшыл) қылқанының тісшелері өте сирек [4,65].

P. sylvestris ssp. kulundensis ареалы жаппай Сібірдің оңтүстігімен Амур маңына дейінгі кеңістікті алып жатыр. Қарағайдың бұл түршесі жұтаң құмды топырақтар гранитті массивтерде орналасып, экологиялық-биологиялық шаттарға позиционды, әрі тұракты сәйкес болып келеді.

Pinus sylvestris ssp. kulundensis Sukaczew бұл -биіктігі 20-25 метрден аса, диаметрі 1м, 200 жылдан астам уақыт өмір сүре алатын ағаш. Сүрек қабығының түсі түбінен жартысына дейін немесе үштен екі бөлігі - қоңыр-сұр, жуан, одан жоғарыға қарай - ашық қоңыр болып келеді. Әдетте кәрі ағаштарда коңыр қабық түсіп, ағаш діңі ашық қоңыр түске ие болады. Кронасының формасы жалпақтан жіңішкелікке өзгермелі, пирамидальды формасы сирек кездеседі. Кронасы сүректің пайда болғанынан бастап, қураганынша сақталады. Қылқан жапырағының қылқаны ұзын, орташа 5-6 см, негізінен 3-тен 11см-ге дейін барады, ені - 1,6-2,0мм. Алты - жеті жыл бойына қылқан жапырағы түспейді. Қыста үлкен ағаштардың қылкан жапырағы сары түске боялса, өскіндерде күлгін болады. Қылқан жапырағындағы смолалық каналдар саны өте, құбылмалы, орташа деңгейі -12-14. Алайда кей мезгілдері 22 немесе одан да жоғары болады. Сонымен қатар қылқан жапырактағы смола каналдарының орналасуы да өзгермелі; мұнда қарағай ареалының басқа да бөліктеріне қарағанда шет аймақтықпен қатар паренхимиялық смолалық каналдар бар, олар кейде бір - бірімен өзара орын алмасады. Қылқан жапырақтар анотомиясында орталық цилиндрде үшінші толық дамымаған өткізгіш шоқ байқалады [5,16].

Бүршіктері ірі, орташа ұзындығы 5-6м. алайла ұзындығының 7см-ге жетуі жиі бақалатын құбылыс. Бүршік қабыршығының саны кейде 100 ге жетеді. Бүршік түсінің екі формасы анық байқалады: ашық-сұр және қоңыр-кызыл қоңыр. Тұқымы ірі, 1000 данасының орташа салмағы 8-9г, бірақ жекеленген агаштардың тұқымының салмағы кейде 12-11г барады. Тұқымының түсі де құбылмалы: қара, шұбар, қызыл-қоңыр, ақшыл, алайда әртүрлі түсті тұқымның агаш популяциясына қатысы да алуан [6,73].

Ресей ғалымдары дала түршесінің морфологиялық құрылымын зерттеуде Степно-Михайловский, Новочихинский, Партизанский, Волчихинский, Ракитовский қатарлы орман шаруашылығында таралған қарағай ағаштарын пайдаланған. Әр орман шаруашылығынан сынама алу мақсатында үш түрлі мекенді квартал алынған.

Орман –бұл өте күрделі экологиялық жүйе. Орман биогеоценозы ұзақ эволюциялык процестерді өткергендіктен, төзімді механизмдерден құралған. Табиғи жағдайда, микроорганизмдер ассоциациясы фитоценоз компонентімен консортивті балансты өзара қарым-қатынасқа түсіп, орман биогеоценозының қалыпты дамуын қамтамасыз етеді. Алайда, патологиялық факторлар, осы қарым-қатынасты бұзуы әбден мүмкін. Мұндай жағдайда, орманда төзімділік байқалып, гомеостатикалық механизмдер бұзылады. Ғалымдардың зерттеуі

бойынша, минералды қоректің жетіспеуі (калий мен фосфор), өсімдіктің ауруға қарсы төзімділігін төмендетеді. Ал, осы минералды заттардың айналымға түсуіне, микроорганизмдер қызметінің маңызы аса зор екені белгілі [7,28].

Қазіргі таңда көптеген патологиялық құбылыстар, антропогендік әсерлерден туындауда. Соңғы 30 – 40 жыл ішінде Шығыс Қазақстан облысы күшті антропогендік ластануға ұшыраған. Көлік транспорттарының, өндіріс орындарының ластауларының атмосфераға түсуі, орман биогеоценозының даму жағдайының деңгейін анықтайды. Қауіп – қатерлі әсерлер, бірінші жағдайда, топырақтың құрамы мен оның микрофлорасына, өсімдік жамылғысының құрамына әсер ететіндігі белгілі. Нәтижесі, әсіресе ағашты өсімдіктердің қалыпты тіршілік әрекетінің бұзылуына, механикалық тұрғыда зақымданған ағаштар санының артып, өсіп –дамуының төмендеуіне әкеледі.

Орман-белгілі территорияда өсетін, өзара үлесін тапқан ағаш, бұта, шөптесін өсімдіктердің, сондайақ мұнда мекендейтін жануарлар мен микра организімдердің жиынтығы. Орман құрамына ағаш, бұта сияқты негізгі өсімдіктер, сондай-ақ шала бұта, алуан түрлі қосалқы шөптер, жәндіктер кіреді. Орман биосфераны топырақ ылғалдылығын тұрақты қалыпта сақтауға мүмкідік береді. Орман көптеген құстар мен хайуанаттар паналайтын тіршілік ететін орын. Орманнан құрылыс материалы, техникалық шикізат дайындалады жеміс жидек саңырауқұлақ жиналады.

Қазақстандағы ормандардың жалпы көлемі 20 млн. 729 мың 800 га мұның 8 млн. 944 мың 100 га-сы таза ормандар. Ол ормандардың жалпы көлемі жөнінен елімізде РСФСР-дан кейін 2-орын алады. Сөте тұра ормандар Республика жерінің 3,51%-ін ғана алып жатыр. Табиғатының климатының топырағы мен жер бедерінің алуан түрлі болып келуіне орай Қазақстан ормандары да сан алуан ерекшеліктерге бай болып келеді. Мұнда өсетін ағаш, бұта түрлері де олардың өнімталдығы да біркелкі емес. Осы ерекшеліктеріне байланысты Қазақстан ормандары мынадай аймақтарға бөлінеді. Шоқ орман аймағы солтүстік Қазақстанда орналасқан солтүстік Қазақстан, Қостанай, Көкшетау және Павлодар областарының солтүстік бөлігін алып жатыр. Мұнда қайың мен көктерек ылғалы мол жерлерде бореальдық тал өседі. Ормандар ішінде ұшқат, итмұрын, қарақат, бұтатал, жабайы шие т.б. көп.

Дүние жүзінде өте сирек кездесетін жолақ қарағайлы (Ленточный бор) ормандар Қазақстан Республикасы бойынша Семей өңірінде ғана көптеп кездеседі. Аталмыш ормандардың сирек кездесетін қарағайлы орман аталуы себебі, мұндай орман қоры дүние жүзінде тек бірнеше мемлекеттерде, дәлірек айтсақ Канада мен Ресей мемлекеттерінің территориясында ғана өсетіндіктен «сирек кездесетін» деген атқа иелік еткен.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Колходжаев М.К., Котин М.И., Соколов А.А., Почвы Каз.ССР. Выпуск 10. Семипалатинская область. - АлмаАта: Каз.ССР, 1968. 475с.
2. Казахстан. Под ред. И.П.Герасимова - М.: Наука, 1969.
3. Кузьменко Б. Ертіс өңірі. - Алматы: Қайнар, 1984
4. Гаель А.Г., Брыеова Л.П., Каменецкая И.В, Оловянникаова И.Н., Рафес П.М., Петренко Е.С. Лесорастительные условия ленточных боров Прииртышья // Ленточные боры Прииртышья. М.: Изд-во АН СССР. 1982.-Т5.-2-11.
5. Бугаев В.А., Косарев Н.Г. Лесное хозяйство ленточных боров Алтайского края. - Барнаул: Алт. кн. изд-во, 1988.-311с.
6. Климат Казахстана. - Л., 1959.-367с.
7. Биғалиев А.Б., Жамалбеков Е.У. Қазақстан топырағы және экологиясы. Алматы.1998

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ

Оразымбетова Гүлжайна Абдынасырқызы
«Мирас» университеті
Шымкент қаласы, Қазақстан

Қазіргі кезде Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, қазақстандық білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңестігіне енуге бағыт алуда. Бұл педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр: білім беру парадигмасы өзгереді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болады. Мемлекеттік білім стандарт деңгейінде оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияларды ендіруді міндеттейді. Білім беру саласы қызметкерлерінің алдында қойылып отырған басты міндеттердің бірі – оқытудың үнемі жетілдіріп отыру және қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеру.

Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс-әрекеттің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі, өйткені жаңа педагогикалық технологияны меңгеруге мұғалімдерді даярлау – оларды кәсіби білімін көтеруге дайындау аспектісінің бірі және тұлғасын қалыптастыру үрдісіндегі іс-әрекеттің нәтижесі болып табылады.

Білім – қоғамды әлеуметтік, мәдени-ғылыми прогреспен қамтамассыз ететін ғажайып құбылыс, адам үшін де, қоғам үшін де ең жоғары құндылық оның негізгі қызметі – адамның менталитетін, адамгершілігін, творчествалық қабілетін қалыптастыру, дамыту. Осыған орай егеменді еліміз өзінің дамуының ең басты алғы шарты – білім беру жүйесінің Білім ғасырындағы міндеті мен мазмұнын айқындап берді.

Білім беру сатыларының сабсқтастығын қамтамасыз ететін білім беру процесінің үздіксіздігі, оқу мен тәрбиенің бірлігі басқарудың демократиялық сипаты, білімнің, ғылымның және өндірістің интенграциялануы, ақпараттануы, оқушыларды кәсіптік бағалау, білім беру саралау, ізгілендіру, гуманитарландыру, және т.б. – білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптері. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының ғылым және ғылми – техникалық саясат тұжырымдамасында да ғылымды демократияландыру, интеграциялау процестің білім, ғылым саласында кең өріс алуы да атап көрсетілген [1].

Биологиялық білім берудің мақсатын, тіршілік турасындағы осы білімді құрылымын және жекелеген пәндерге жіктелуін (ботаника, зоология т.б) ғылыми білімге тұтастық пен жүйеліліктің не беретінін біліп алмай ол (биологиялық білімді) жетілдіру жолдарын іздестіруі мүмкін емес. Ғылым мен мәдениеттің өзара әрекеттестігі белгісіз болса, онда биологиялық білімді (білім берудің) «бетін» қазіргі мәдениетке бұру мүмкін емес. Оқушыларда ғылыми көзқарас қалыптастыру үшін теорияны, әдістеменің әлем бейнесінің байланыс жолдарын, өзара әрекеттесуі формалар мен тәсілдерін білу маңызды.Әдістеме оқу-тәрбие мақсаттары мен мазмұнын реттеп түзетуге, биологияны оқытудың қажетті әдістері мен формаларын іздеп табуға мүмкіндік береді.

Білім даралап, саралап берудің басты бір бағыттарының бірі – дарынды, талантты балалар мен жас өспірімдерді оқыту. Кейінгі кезде мұндай өзекті мәселеге әлемдік педагогикалық қызығушылықтар бары байқалады. Соның бір айғағы ретінде жоғарғы қабілетті Еуропалық ассоциация құрылды. Ассоциацияның басты мақсаты – дарынды балаларды зерттеу, қолдау және мадақтау. Мұндай саясат Қазақстанда да жүріп жатыр. («Болашақ» бағдарламасы, «Дарын» орталығы) Ғалымдардың есептеуі бойынша әрбір жас ерекшелігіне байланысты топта 3 пайызға дейін өте талантты оқушылар болады. Бірақ олардың барлығы мадақтала бермейді. Дүние жүзінде болып жатқан мұндай құбылстан да Қазақстан да қалыс қалып отырған жоқ. Ел Призиденті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында «Біздің балаларымыз біліктілігі жоғары мамандар болады, оларға жағдай жасау керек» делінген [4].

Соңғы жылдары «компьютерлік технологиялар» деген ұғым «ақпараттық технологиялар» терминімен алмастырылады. Бүкіл ақпараттық технологиялар компьютерлік оқытумен байланысты. Қазіргі күннің қажеттілігі – қарқынды күшейте (интенсивті) оқытудың ашық жүйелерін жасау және қолдану. Бұл жүйелер оқушыға өзіне тиімді оқыту технологиясын таңдап алуына және жеке даму бағдарламасын құруына мүмкіндік береді. Бірақ, қарқынды күшейте оқытудың ашық жүйелерін синтездеуді іске асыру төмендегідей шарттарды орындауға ғана мүмкін болады.

1.Оқыту үрдісі жүргізілетін ортаның сипаттарын жан-жақты есепке алу: педагоггикалық ортаның мазмұндық сипатын студенттердің білім, білік дағдыларымен, танымдық және мәдени потпнциялымен, оқуды және өздігінен жұмысты ұйымдастырудың әдістерімен және формаларымен анықталады;

2.Оқыту үрдісінің студент жеке тұлғасына қатысты бейімделу принципінің ұсталуы: бұл принцип практикада студенттің пәнді игеруінің тармақталған бағдаралмасын жасау арқылы іске асады (пәннің ішкі және сыртқы модульдерін құрастыру);

3.Студенттің жалпы ғылымдық және арнаулы білімдерді қысқаша түрде, базалық білімдер берілген пәннің «логикалық конструкциясын» жобалау арқылы жеке игеруін жылдамдату принципі [2].

Мектеп оқушыларының білім деңгейінің кңөрсеткішін төмендегідей бағыттауға болады: I деңгей (төмен) – эпизодтық. Білімді жаңа жағдайға көшіру мұғалім көмегімен жүзеге асырылады; II деңгей - түсініктерді жүйелеу деңгейі. 70 % ғылыми ұғымғады саналы түрде анықтайды; III жеңгей (жоғары) бастапқы ұғымға өту (ауысу) деңгейі деп белгілейді.

Биология материялдарының негізінде әдістеме, оқытудың мәселелерін, тәрбиелеудің жолдарын жетілдіру барысында методикалық зерттеулер жүргізілді.

Педагогикалық жоғары оқу орындарында ғылыми-зерттеу институттарында, Академияларда зерттеу жұмыстарын комплексті түрде жолға қойылған. Ғылыми жұмыстарды ұсыныстар міндетті түрде, зерттеу нәтижесінде алынған қорытындылардың нақты дәлелдерімен негізделуі тиіс.

Методикалық мәселелерді шешу, ғылыми зерттеудің бірнеше салалары мен әртүрлі зерттеу элементтерінің үйлесімділігінің кезектестігінен құралады. Биологияны оқыту әдісінің объектілері және ғылыми зерттеу әдістері төмендегідей:

1.Көпшілік мұғалімдердің тәжірибелерінде, құнды бастамаларды анықтау мақсатында бақылаулар жүргізіп, жетістіктері мен кемшіліктерін көрсету.

2.Методиканың шешілмеген, өзекті мәселелерін анықтап, жұмыс болжамдарын алға қою, (әдебиеттер және статистикалық көрсеткіштер жинақталған материялдарды сараптау негізінде).

3.Болжамдарды шешу мақсатында мектептерде эксперементтер ұйымдастыру.

4.Эксперемент жұмыстары мен бақылаудың нәтижесін жинақтап – қорытып, сараптап, болжамды растау теориясын жасау.

Қақақстан Республикасының «Білім беру туралы» заңында білім беру жүйесінің міндетінің бірі ретінде оқытудың жаңа технологияларын ендіру туралы айтылған. Осыған байланысты соңғы жылдары жаңа мектеп құруда, мектептің даму үрдісін зерттеуде білімнің жаңа бағыты ретінде педагогикалық инновация дамып келеді. «Инновация» деген сөз – латынның «novus» жаңалық және «in» - енгізу деген сөзінен шыққан, ал оның қазақша аудармасы – «жаңару, жаңалық, өзгеру» деген мағынаны білдіреді. Кейбір ғылыми әдебиеттерде инновацияны модификациялық, комбинаторлық, радикалдық деп үш түрге бөледі.

Модификациялық инновация – бұл қолда барды дамытумен айналысу. Бұған В.Ф.Шаталовтың биологияға жазған тірек конспектісі және оны көптеген мұғалімдердің пайдалануы мысал бола алады [3].

Комбинаторлық инновация – бұрын пайдаланылмаған, белгілі әдістеме элементтерін жаңаша құрастыру. Бұған қазіргі кезеңдегі тіл және әдебиетті оқытудың әдістемесі дәлел (Жанпейісованың модульдеп оқыту технологиясы).

Радикалдық инновация білімге мемлекеттік стандартты енгізу жатады. Мемлекеттік стандарт білім беруде, негізінен, мөлшерлерді; параметірлерді, деңгейлік және сапалы оқытудың көрсеткіштерін қалыптасырады.

Мемлекеттердің қазіргі даму барысында инновациялық ізденіс төмендегідей бағыттарда жүріп жатыр: білім берудің мазмұнын қалыптастыру; жеке тұлғаны дамуға жаңа әдіс; жүйе; педагогикалық технология құру және оны жүзеге асырып үйрену; жаңа үлгідегі оқу мекемелерін жасау (гимназия, лицей); кез-келген инновациялық үрдістің нысаны – оқушы. Олай болса оқушы білімін дамытуда жаңа технологияның райы ерекше деп білемін. Біз алдымен «техника», «технология», «оқыту технологиясы», «білім беру технологиясы», «педагогикалық технология», «жаңа педагогикалық технология», «жаңаша педагогикалық терминдердің мағынасын түсініп алуымыз қажет сияқты. Ол үшін әлемдік педагогикалық тәжірибеде «технология» ұғымының тарихына көз жүгірткен жөн». «Техника» терминінің екі мағынасы бар екені белгілі:

- біріншісі - өндіріс құралдарының жиынтығы:
- екіншісі – бір істі орындағанда қолданылатын тәсілдер жиынтығы.

«Технология» термині тәсілдер жүйесі деген мағынаны білдіреді. Білім беру саласындағы технологиялық идеяларды жаңадан пайда болды деуге болмайды. Себебі, оқытуда технологияландыру туралы ойда осыдан 400 жыл бұрын Я.А.Каменский айтқан болатын.

Бүгінгі өркениет пен ұлттық мәдениет үлгілерін кірістіре отырып, демократиялық халықтық мәдени мұра негізінде оқушылар ұйымын қайта құрып, сол арқылы ұлттық сана-сезімі оянған, жан-жақты жетілшген ұлтжанды азамат тәрбиелеу. Зерттеулің теориялық және әдіснамалық негіздеріне философия, этнология, педагогика және психология саласы бойынша саласындағы жетекші зерттеулер мен қағидалар, Қазақстан Республикасының қарастырылған таным теориясына қатысты ғалымдар тұжырымдары, этномәдениет, этнопедагогика және этнопсихология Заңдары, қазақстан Республикасындағы білім беру мекемелеріндегі тәрбие берудің кешенді бағдарламасы; білім беруді дамыту, ұлттық мектепте гуманитарлық, этномәдени білім мен тәрбие беру; адамгершілік, көркемдік-эстетикалық және этномәдени білім мен тәрбие; адамгершілік, көркемдік-эстетикалық және экологиялық тәрбие беру жүйесіндегі мемлекеттік тұжырымдамалар; философиялық, әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық теориялар; жеке тұлға және оны дамытудағы қарым-қатынас, басқару қызметі және тәрбие теориясымен байланысты педагок, социолог, психолог, ғылымдардың еңбектері негізге алынды [5].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Жұматаева Б. Деңгейлеп, саралап оқыту технологиясы. Биология және салауаттылық негізі – 2005. - №2. Б.34-44.
2. М.М. Жанпейісова Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. Алматы 2002 ж.
3. Отарова Н. Сын тұрғысынан ойлау Биология және салауаттылық негізі. – 2006.- №1 21-24 б.
4. Тұрғынбаева Б. А. Дамыта оқыту технологиялары. – Алматы: Кітап, 2000. – 87 б.
5. Қараев Ж.А., Жадрина М.Ж. Теоретические основы развития школьного образования в Казахстане. Алматы: РИК, 1999

УДК 94(574)

САДЫҚБЕКОВ САПАРБЕК ТАҒДЫР ЖӘНЕ ТАҒЫЛЫМ

Токжигитова Майра Ажимухамбетовна
PhD докторант,
Тарихи ғылымдар және археология
Шымкент қаласы, Қазақстан

«Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де,
болашақтың дидарын көзге елестету
үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек»
Н. Ә. Назарбаев

Қазақ халқының бостандығы мен тәуелсіздігі үшін өз өмірін сарып еткен қазақтың адал азаматтарының қатарында болып, бар болғаны 35 жыл ғана ғұмыр кешкен, соған қарамастан елі үшін, халқы үшін аянбай күрес жүргізіп, Қазақстанның көптеген қалаларында жауапты қызметтер атқарып, жазықсыз жазаланғандардың бірі, жалындап туған халқының біртуар ұлы Садықбек Сапарбеков болатын. Қазақ елінің тәуелсіздік алуымен дербес ел болуы, халқымыздың аршылмай, ашылмай жатқан тарихын қайта қарап таразылауға мүмкіндік жол ашты. Тарих қашанда әділ. Ол қай уақытта болсада , сол кезеңге өзінің дұрыс бағасын береді. Тоталитарлық саясаттың жүргізілуінен халқымыз өзінің қаншама адал азаматынан айрылды. Оның дәлелі қазақ интеллигенциясының көрнекті өкілдерінің жазықсыз жала жабылып атылғаны, қудаланғандары архив құжаттарынан айғақ. Бұл әрине қазақ халқы үшін орны толмас қасірет, қайғы.

Халқымыздың біртуар ұлы, елінің бағына туған озық ойлы, алғыр азамат – Садықбек Сапарбеков. 1902 жылы Қызылорда облысының Жаңақорған ауданындағы Балапантөбе деген жерде дүниеге келген. Әкесі кедей шаруа болған. Жастайынан зерек болып өскен Садықбекті орыс класына береді. Ол мұнда 1912-1917 жылдар аралығында тәлім-тәрбие алады. 1919 жылға дейін Ақмешітте (қазіргі Қызылорда) орыс мектебінде білімін жалғастырады. Осы кезеңде ата-анасынан бірдей айырылып 1918-1919 жылдары Қызылордада балалар үйінде тәрбиеленеді [1].

1917-1919 жылдар аралығында білімін көтере жүріп Ақмешіттегі большевиктік ұйымдарға қатысып, жаңа өмір жолына түсе бастады. Жас жігіттің ерекше қабілетін сол кезде-ақ байқаған аға буын өкілдері Ақмешіт уездік-қалалық комитетінің шешімімен оны Ташкентте жаңадан ашылған үгітші-ұйымдастырушылардың қысқа курсына оқуға аттандырады. Жақсы үлгеріммен аяқтады. Түркістан өлкелік партия комитеті Мәскеудегі Я.М.Свердлов атындағы коммунистік университеттің қысқа мерзімдік курсына ел ішіндегі 35 кісіні оқуға жіберіп жатқанда, сол құрамға Садықбекте ілініп, комсомол бөлімінде оқыды. 1920 жылдың күзінде оқуды үздік аяқтап, Ташкентке оралады да, жастар арасындағы ұйымдастырушылардың бірі болып қызметін бастайды.

1920-1923 жылдар аралығында қабілетті жас Түркістан өлкелік партия комитеті жанындағы партия мектебінің комсомол бөлімін басқарды. Сонымен оған Алматы, Жетісу облыстық комсомол комитетінің хатшысы қызметкерінде қоса атқаруға тура келді. Садықбектің шын жарқырап көзге түсуі осы кезеңдер болғаны анық. Өйткені ол бір емес, бірнеше жауапты қызметтерді қатар алып жүре алды, бәріне де уақыт таба білді.

Осы жылдар ішінде С.Сапарбеков көрнекті комсомол қайраткері, жақын досы Ғ.Мұратбаевпен қоян-қолтық араласты. Екеуі бірлесе отырып, шығыс жастарына жол –жоба ұсынды. Зейінді балаларды дереу қамқорлыққа алып тәрбиеледі.

С.Сапарбеков 1923 жылдың аяғында жоғарғы органның арнаулы шешімімен біріңғай партиялық қызметке ауысады. Әуелі Сырдария облыстық партиялық бақылау комиссиясы коллегиясының мүшесі және Қосшы облыстық комитетінің хатшысы болып жұмыс жасайды. 1924 жылы Ташкент уездік партия комитеті ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі қызметіне

жоғарылатады. 1925 жылдың жазында демалысқа өз еліне оралған Садықбекті қазақ өлкелік партия комитеті оқуға жібермей, қызметке алып қалады. Бұл- сол кездегі көрнекті партия қайраткері, өлкелік партия комитетінің екінші хатшысы Сұлтанбек Қожановтың шешімі болатын. 1926 жылдың қыркүйегінде Ақмола губерниялық партия комитеттінің екінші хатшысы қызметіне аттандырды. 1927 жылы өлкелік партия комитетінің үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі әрі бюро мүшесі болып тағайындалды. Ол бұл қызметте 1929 жылды аяғына дейін отырады. Ф.И.Голощекинмен қоян-қолтық жұмыс істеуіне, тіпті оның қитұрқы істеріне де лажсыз көнуіне тура келді. Жастайынан жаңа істерге араласып шынығып өскен Садықбек Ф.И.Голощекиннің ығында мүлде кетпейді. Оның жүргізіп отырған саясатына әділ баға бере білді. Мұны жазушы С.Мұқановтың «Есею жолдары» атты кітабындағы («Өмір мектебі», 3 том) берген бағасынан анық аңғаруға болады. С.Сапарбековтың жазушы С.Мұқановпен арасындағы кітапта сұрақ-жауаптасуынан байқалып тұрғанындай, оның өз ұстанымы, өз ойы, дұрыс бағыты болғаны айғақ. Айталық, С.Мұқановқа ақылын айтып, «сен Голощекинмен тістесіп қайтесің, оданда уақытша болса да бой тасалай тұрғаның жөн» деп, Мәскеуге оқуға жіберуі – ерлікке байлайтын іс [2].

Қайраткер- азамат 1929 жылдың аяғында Ақмола округтік партия комитетінің хатшысы болып тағайындалып, екі жыл табан аудармай қызмет етеді. Бірік бұл жылдары елдегі жағдай өте ауыр болатын, қай басшыға да жеңіл тимеген уақыт еді. Ауыл шаруашылығын ұйымдастыру барысында орын алған кейбір жағдайлардың салқынымен Садықбек қызметінен төмендетіліп, 1931 жылы Қарсақпай аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметіне ауыстырылды [3].

Осында Қаныш Сәтбаевпен тығыз араласып, үлкен Жезқазған мәселесін, тағы басқада тау-кен шаруаларын көтерісуге жәрдемдеседі. Мысалы, 1931 жылдың көктемінде Қ.Сәтбаевтің ұсынысымен Садықбек Қарсақпай аудандық «Қызыл кенші» газетін (екі тілде) шығаруды қолға алды. Газет кеншілерге рух беретін, жаңа істерге жігерлендіретін басылым болды. Басылымның аяғынан тік тұрып кетуіне сол кездегі «комсомол ақыны» Ә.Тәжібаев тікелей атсалысты [4].

1933 жылдың ортасында С.Сапарбеков Қызылорда уездік партия комитетінің бірінші хатшысы қызметіне ауыстырылды. Ал, 1935 жылдың аяғында ол республика кәсіподақтары кеңесінің төрағасы қызметіне тағайындалды.

С.Сапарбеков тек қана комсомол, партия қайраткері болып қалған жоқ, ол сонымен қабат қазақ халқының іргелі ел болуы үшін қай салаға да, қай іскеде белсене кірісіп, жанын сала еңбек етуден бас тартпаған. Алғыр азамат көп нәтижелі іске басшылық етті, ілгері ізденімдерге негіз қалады.

Осындайда еске түседі, 20-30 жылдардағы партия қайраткерлерін бүгінгі күн көзімен бағалап, ісінен әйтеуір бір кінәрат тауып, дереу күйе жағып қаралай беру дұрыспа өзі?! Мұны тоқтала сөз ету себебіміз – соңғы жылдар көлеміндегі С.Сапарбековке қатысты деректер «ол кәмпескені жақтады, тыныш жатқан елді дүрліктіруге атсалысты» деген пікірлердің баспасөз беттерінде қылаң беруі. Садықбек 1933 жылдың ортасында Қызылорда ауданында бірінші хатшы болып тағайындалған соң, желтоқсан айында кезекті партия конференциясын өткізді. Конференцияны қорытындылаған сьзінде 1929 жылғы кәмпеске кезінде расымен асыра сілтеу болғанын, сол кездегі бірінші басшы (Голощекинді айтады) қандайда бір сынды дұрыс қабылдамай, тіпті ондай пікірлерді мүлдем айтқызбағанын мәлімдеді. Демек, ол өз ісіне де сын көзбен қарай алған қайраткер. Өзін-өзі сынай білу де бір ерлік.

С.Сапарбеков 1937 жылдың қараша айына дейін, яғни, «халық жауы» деген жалған жалаға ілігіп, ұсталып кеткенше республиканың бірқатар облыстарына басшы жұмыстар атқарды.

Садықбек жас кезінен бастап- ақ мерзімді басылымдарға жиі араласып, мақалалар, мәселелер жариялатып отырған. Ол көкейдегі көрікті ойды қалың бұқара халыққа жеткізудің бірден бір төте жолы баспасөз екенін жақсы түсінген. 1930-1936 жылдары оның ойлы материалдары «Еңбекші қазақ» (қазіргі «Егемен Қазақстан»), «Советская степь» (Қазіргі «Казакстанская правда») газеттерінде жиі-жиі жарық көрді. Әдебиет әлеміне де атбасын бұрып, сол кездегі қазақ әдебиетінің ірі-ірі тұлғаларының еңбектеріне рецензиялар жариялап, әдеби ағымға үн қосты. Осының бірден –бір дәлелі – 1934 жылы С.Сейфуллиннің әдеби еңбегінің

жиырма жылдығы тойланып жатқанда «Еңбекші қазақ» газетінде «Біздің Сәкен» атты терең мазмұнды, ойлы мақаласын жариялауы.

Туған халқына ісімен ғана емес, қаламымен де қызмет етуді ойлаған қайраткер бірнеше кітаптар да жазды. Мысалы, ол 1928 жылы «Мәдениет майданындағы міндеттеріміз» деген жеке кітапша түзіп, жарыққа шығарды [5].

Ендігі міндет сол құнды дүниелерді жинастырып, туған халқына танымал болмақ.

Садықбек Сапарбеков 1937 жылы жазықсыз «халық жауы» болып тұтқынға алынды. 1938 жылы Алматыда ату жазасына кесілді [6].

Елін сүйген азаматтың есімі ел есінен ешқашан шықпайды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1 Ш.Қ.С.Қ.С.М. КП №286/3
2 Ш.Қ.С.Қ.С.М. КВФ № 49/128 Статья Кульжия Жидекова «Полвека забвения» «Вечерная Астана» №132
3. Ш.Қ.С.Қ.С.М. КП №286/4
4. Тағдыр және тағылым [Мәтін] / Б.Жұмат.// Егемен Қазақстан. – 2013 – 26 қыркүйек. – 8 б.
5. Ш.Қ.С.Қ.С.М. КП №286/4

ОӘЖ: 633.111.1:664.236(574)(045)

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚҰРҒАҚ ДАЛАЛЫ АЙМАҚ ЖАҒДАЙЫНДА ҚЫТАЙ СЕЛЕКЦИЯСЫНЫҢ ЖҰМСАҚ БИДАЙ СОРТТАРЫН САПАСЫНЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

Әбдірахман Несібелі Ғалымжанқызы
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, а.ш.ғ.к Кипшакбаева Гульден Амангелдиновна
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада Солтүстік Қазақстан облысының құрғақ дала аймағы жағдайында қытай селекиясының жұмсақ бидай сорттарын зерттеу және бағалау үшін, сорттардың сапа көрсеткіштері берілген. Зерттеу нысаны ретінде жұмсақ бидайдың Қазақстанда өсіруге рұқсат етілген сорттары жане салыстырмалы түрде қытай селекциясындағы сорттары салыстырмалы түрде алынды.Стандарт ретінде Шортандинская 2014 (st) сорты алынды. Бақылау жұмыстары Ақмола облысы, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті Кампус жағдайында өтті.

Кілтті сөздер: жұмсақ бидай, сапа көрсеткіш, клейковина, ақуыз

Бидай – дәнді-дақылдардың ішіндегі ең басты және ең көп өндірілетін дақыл. Бір гектардан 30-40 центнер өнім береді. Бидай сұрыптары құрамындағы эндосперманың (80-84%) мөлшеріне байланысты бағаланады.Жұмсақ бидайдың сорттарын өсірудегі негізгі мәселелері сорттардың өнімділігін арттыру және технологиялық элементтерін жақсарту болып табылады. Бидай тағамдық, нан өнеркәсібі шикізатына жоғары талаптар қояды. Бидай дәнінің барынша құнды бөлігі – ақуыз және дән уызы. Ең сапалы клейковина ол бидай астығында болады. Агроөнеркәсіп кешенінде және Республикамыздың эканомикасында бидай өндірісі алдыңғы орында. Егіс аумағы жалпы есеппен алғанда 90% болса, оның ішінде бидай 82-84%-ға жетеді. Сыртқы саудада бидай сапасы және бағасы жағынанда бәсекеге қабілетті[1].

Жаздық жұмсақ бидайдан жоғары өнімді алу үшін дақылға қолайлы ауа-райы жағдайымен және де агротехникалық шаралар дұрыс сақталған жағдайда алуға болады. Жалпы айтқанда,

Солтүстік Қазақстан климаты тұрақсыздықпен, шұғыл континенттігімен ерекшеленеді. Соған қарамай бұл жерде күшті және бағалы бидайдың жоғарғы өнімдерін алуға болады[2]

Жер шары халқының жартысынан көбі негізінен бидаймен − нан, макарон, кондитер өнімдері т.б. қоректенеді. Аталған өнімдердің қоректілігі жоғары болып, халық мұқтажын қанағаттандыру үшін оларда бағалы сапа көрсеткіштері мен қасиеттері болған абзал[3].

Осыған байланысты, берілген зерттеу мақсаты – Солтүстік Қазақстанның құрғақ–далалы аймақ жағдайында жұмсақ бидай сорттарын зерттеу және бағалау. Біздің тәжірибемізде жұмсақ бидай сорттарының астығының технологиялық сапасы төмендегідей өзгерді.

1 суретте 2019 жылғы ауа температурасы және ылғалдану режимі берілген. Аймақтың климатына келер болсақ, ауа температурасы жаздың Маусым және Тамыз айында жоғары болды. Себу жұмыстары климатқа байланысты мамырдың екінші жартысында жүргізілді. Сәуір айы ылғалды болды, дегенмен мамыр айында ылғалға тапшылық байқалды.

Ылғал төмендеген сайын өсу деңгейі де төмендеді. Ауа температурасы қалыпты. Масақтану, гүлдену фазалары жаздың екінші жартысындағы мол ылғал қорының түскен уақытқа сәйкес келді. Оңтайлы температура мен мол ылғал қоры фазаның қалыпты өтуіне әсер етті.

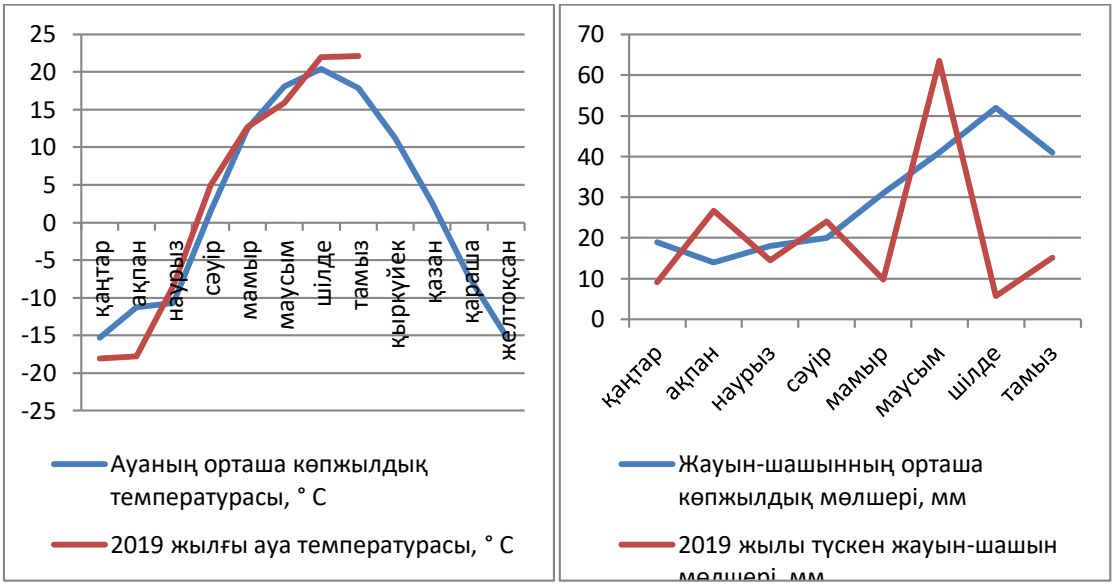

Сурет 1. Ауаның орташа көпжылдық және 2019 жылғы температурасы мен ылғалдану режимі

Солтүстік Қазақстанның ауылшаруашылық өндірісіне жоғары өнімді, сапалы сорттар көп болу керек. Сонымен қатар сорттар ерте пісетін және сапасы жағынан жоғары болуға талап қояды. 1 кесте жұмсақ бидай сорттарының пісіп-жетілу кезең ұзақтығы көрсетілген.

Кесте 1-Жаздық жұмсақ бидай сорттарының вегетациялық кезең ұзақтығы, тәулік

Сорт атауы	Тәулік	Ауытқуы
Шортандинская 2014 st	75	-
Эритроспермум 35	77	+2
Казахстанская раннеспелая	78	+3
XN-15	74	-1
XN-19	73	-2

St Шортандинская 2014 сортының вегетациялық кезеңі 75 тәулікке созылды. Отандық сорттар стандартпен салыстырғанда қытай сорттары стандарттан 1-2 тәулікке ерте пісті. Бұл сорттардың пісу мерзімі осы аймақтың климатына оңтайлы екенін байқауға болады.

Кесте 2-Жаздық жұмсақ бидай сорттарының өнімділігімен сапасы көрсеткіштері, ц/га, 2019 жыл

Сорт атауы	Өнімділік ц/га	Ақуыз цері,%	ИДК, %
Шортандинская 2014 st	25,3	21,5	76,8
Эритроспермум 35	28,4	20,0	78,6
Казахстанский раннеспелая	24,5	17,6	74,4
XN-15	23,1	25,8	82,4
XN-19	15,4	22,5	72,4

Стандарт сорт Шортандинская 2014 пен салыстырғанда отандық сорттардың өнімділігі жоғары болды. Ең жоғарғы көрсеткіш Эритроспермум 35 сортында 28,4 ц/га. Ал ең төменгіөнімділікті XN-19 сорты 15,4 ц/га көрсетті.

Талдау нәтижелері бойынша жұмсақ бидай сорттарының тұқымының құрамындағы ақуыз мөлшері қытай селекциясынан сынама ретінде алынған XN-15 сортында жоғары көрсеткішке ие болғаны байқалды – 25,8%. Ал салыстырмалы түрдегі төменгі көрсеткіш Эритроспермум 35 сортында белгілі болды – 17,6%

Жұмсақ бидай сорттарының клейковина, ақуыз көрсеткіштері бидай сапасын көрсететін негізгі көрсеткіштер. Бидай белогінің көптігі, уызының жиырымдылығы және созылымдығы жағынан көзге түседі. Сапа көрсеткіштері 2 суретте көрсетілген.

Ұн мен судан қамыр илеп, кішкене тұрғызсақ, содан кейін ақырын сумен жуатың болсақ, крахмал жуылғаннан соң ақшыл сұр түсті тығыз эластикалы масса қалады. Бұл клейковина болып табылады. Бидай ұнының наубайханалық қасиеті клейковина мөлшері мен сапасына байланысты[3].

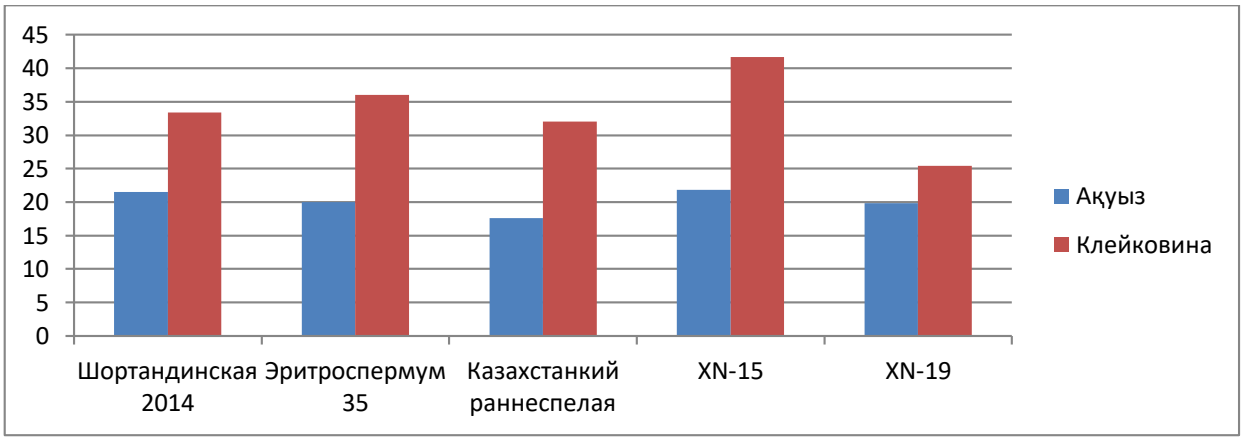

Сурет 3. Бидайдың сапалық көрсеткіштері, 2019 жыл

Шикі клейковина мөлшерін алынған ұн массасына қатысты пайыз есебімен көрсетеді. Дәндегі шикі клейковина 12-ден 50% аралығында ауытқиды .Тәжірибе жұмысы барысында клейковина мөлшері ең төменгі XN-19 - 25,4%, ең жоғарғы көрсеткіш XN-15 – 41,7% аралығында өзгерді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. "Қазақ Энциклопедиясы",9 том

2. Al-Toby, A.L.J., Al-Taher, F.M.M.Use of different treatments to increase the efficiency of flag leaf and the parts of the spike on the dry matter production of wheat crop Triticum aestivum L.Plant Archives19, с. 1344-1348. 2019

3. Әрінов Қ. К., Мұсынов Қ. М., Апушев А. Қ., Серікпаев Н. А.,. Шестакова Н. А., Арыстанғұлов С. С. Өсімдік шаруашылығы. Алматы, Дәуір, 2011. – 631б.

4.https://studopedia.org/4-178264.html

Удк:633.16:005.61(574) (045)

ОЦЕНКА ПРОДУКТИВНОСТИ СОРТОВ ЯРОВОГО ЯЧМЕНЯ В УСЛОВИЯХ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Бақыт Жұлдыз,
магистрант
Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина

Устойчивое производство зерна в Республике Казахстан является одной из основных задач сельскохозяйственной науки и производства. Особенно важно это при вступлении Казахстана в рыночные отношения, в силу чего увеличение производства высококачественного экологически чистого зерна хлебных злаков является значительным резервом стабилизации экономики республики [1].

Современное сельскохозяйственное производство выдвигает большие требования к новым сортам. Кроме высокой продуктивности и стабильности урожая по годам, разнообразие хозяйственного использования они должны иметь высокую устойчивость (к засухе, полеганию, повреждению вредителями и болезнями) [2].

Ячмень является культурой больших потенциальных возможностей. Внедрение новых высокопродуктивных сортов и применение высокой культуры земледелия обеспечивает значительное повышение урожайности этой культуры [3,4]. В последние годы интерес к ячменю вырос, потому что в Казахстане интенсивно и динамично развивается его производство[5,6].

В Акмолинской области рекомендованы к использованию 28 сортов ячменя, из которых 16 возделывают, остальные - пока перспективные. Наибольшей популярностью пользуются сорта Астана 2000.

Цель исследований заключалась в выявление высокопродуктивных, засухоустойчивых отечественных сортов ячменя. Для исследования использовались: 9 сортов ячменя разрешенных к выращиванию в Казахстане. В качестве контроля взят сорт Астана 2000 .

Во всех полевых опытах повторность 4 – кратная, размещение делянок- последовательное, общая площадь делянок - 108 м^2.

Из-за умеренного количества осадков климатические условия 2019 года были менее оптимальными для возделывания ячменя.

Урожай зерновых культур находится в зависимости от продуктивности каждого растения и числа их на единице площади. Поэтому, определение полевой всхожести имеет непосредственное производственное значение при оценке качества посева. В наших исследованиях полевая всхожесть семян некоторых исследуемых сортов ячменя была выше по сравнению со стандартным сортом Астана 2000 (таблица 1).

Самая высокая полевая всхожесть наблюдалась у сорта Карагандинский 6 (61,7%). Низкую полевую всхожесть показал сорт Медикум 18 (45,6%).

Таблица 1. Полевая всхожесть сортов ячменя (2019г)

№	Сорт	Полевая всхожесть, шт.	Отклонение от стандарта , +/-
1.	Астана 2000 st	52,8	-
2.	Карагандинский 6	61,75	-8,95
3.	Сабир	56,05	-3,25
4.	Целинный голозерный	50.1	+2,7
5.	Целинный 60	47,65	+5,15
6.	Карагандинский 5	48,5	+4,3
7.	Медикум 18	45,6	+7,2
8.	Монолит	52,85	-0,05
9.	Бригадир	46,5	+6,3
10.	Великан	55,9	-3,1
среднее		51,77	4,1

Устойчивость к болезням является одним из хозяйственно - ценных признаков сортов ячменя, которая оценивалась по шкале от 1 до 10 баллов. Наиболее устойчивыми к болезням были сорта Карагандинский 6 и Целинный голозерный (8 и 10% соответственно). К менее устойчивым относятся Карагандинский 5 и Медикум 18, где устойчивость не превысила 3%. На опытном участке чаще всего наблюдалась бактериальная форма повреждения.

По устойчивости к осыпанию сорта ячменя оценивались по пятибалльной шкале. Среди исследуемых сортов ячменя наиболее устойчивыми оказались Астана 2000, Целинный голозерный, Монолит, Бригадир и Великан, у менее устойчивых сортов данный показатель снижался до 0,2-0,5%.

Большее количество исследуемых сортов ячменя, в том числе стандарт были устойчивыми к засухе, менее устойчивыми оказались сорта Карагандинский 6, Сабир, Медикум 18, где данный показатель снизился до 0,5%.

Основным критерием оценки агротехнических приемов является урожайность зерна. Все сорта показали низкую урожайность по сравнению со стандартом. Самая низкая урожайность (2,2 ц/га) наблюдалась у сорта Монолит (таблица 2).

Таблица 2. Урожайность сортов ячменя, ц/га, (2019г.)

№	Сорт	Урожайность, ц/га	Отклонение от стандарта , +/-

1	Астана 2000 (st)	6,7	-
2	Карагандинский 6	3,2	+3,5
3	Сабир	5,2	+1,4
4	Целинный голозерный	3,6	+3,0
5	Целинный 60	3,7	+3,0
6	Карагандинский 5	4,1	+2,6
7	Медикум 18	3,6	+3,0
8	Монолит	2,2	+4,5
9	Бригадир	2,3	+4,4
10	Великан	4,2	+2,4
среднее		3,88	2,78

В год исследования условия вегетационного периода сказались на формировании качественных показателей ячменя. В наших исследованиях качественные показатели сортов ячменя были следующие: По результатам определения влажности к уборке показатель варьировал в пределах 13-17%.

В результате определения содержания белка в зерне различных сортов ячменя, основным фактором изменения содержания белка являются условия возделывания. Варьирование содержания белка у сортов ячменя изменяется в пределах от 14,39 до 19,21%. При этом необходимо отметить, что показатель содержание белка исследуемых сортов ячменя был ниже стандартного сорта Астана 2000. Не значительным увеличением содержания белка отличается сорт Сабир и Целинный голозерный.

На оснований проведенных исследований можно сделать следующие предварительные выводы.

1. В наших исследованиях полевая всхожесть семян сорта Карагандинский 6 была выше по сравнению с стандартным сортом на 61,7%.
2. По устойчивости к болезням наиболее устойчивыми были сорта Карагандинский 6 и Целинный голозерный (8 и 10% соответственно).
3. По устойчивостью к осыпанию среди исследуемых сортов ячменя наиболее устойчивыми оказались Целинный голозерный, Монолит, Бригадир и Великан.
4. Содержания белка у сортов ячменя варьировал в пределах от 14,39 до 19,21%. С высоким содержанием белка отличались сорта Сабир и Целинный голозерный.

Литература

1. Ахадова, Э. Т. Высота растений овса и устойчивость к полеганиюв условиях южного Дагестана/ Э. Т. Ахадова, К. У. Куркиев // Роль селекции в повышении эффективности аграрного производства : сб. матер. Всеросс. науч.-практ. конф., посвященной 90-летию Д. С. Омарова.– Махачкала, 2014. – С. 19–23.

2. Бойко, Е.С. Агродеум - новый сорт двурядного озимого ячменя / Е.С. Бойко, А.А. Салфетников, Н.В. Репко, Л.В. Назаренко // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – Краснодар: КубГАУ. – 2014. - № 104

3. Вавилов, Н. И. Теоретические основы селекции / Н. И. Вавилов. – М. : Наука, 1987. – 511 с.

4. Грунцев, Ю. А. Селекция высокоурожайных, зимостойких сортов озимого ячменя для Краснодарского края: автореф. дис. канд. с.-х. наук / Ю. А. Грунцев.– Харьков, 1981. – 19 с.

5. Глуховцев, В. В. Яровой ячмень в Среднем Поволжье / В. В. Глуховцев. – Саратов, 2001. – 150 с

6. Ерешко А. С. Ячмень: от селекции к производству / А. С. Ерешко. – Ростов н/Д, 2007. – 184 с.

«ПРИМЕНЕНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ»

Кенжетаева Сандугаш Ауенханкызы
преподаватель колледжа АО «Финансовая академия»

Современный учащийся должен уметь самостоятельно приобретать знания, применять их на практике, анализировать, обобщать, самостоятельно критически мыслить. Вся работа в этом плане направлена на самое главное – создать на уроке условия, помогающие учащимся самим добывать себе знания на основе уже имеющегося опыта, дать им что то новое. Для наиболее эффективной работы на своих уроках я использую индивидуальную, групповую работу. Моя главная методическая цель- развивать самостоятельность при изучении тему у учащихся, научить логично, доказательно, доказательно отстаивать свою точку зрения.

Урок на тему «Диаспора и ирредента. Возникновение казахской диаспоры и ирреденты за рубежом» можно провести в форме пресс-конференции. В начале урока поставить проблемные вопросы:

1. Что сделано в период становления суверенного Казахстана в области миграционной политики

2. Какие проблемы нам нужно решить для возвращения казахов на историческую родину.

Из наиболее подготовленных участников выбираем трех экспертов: демографа, этнографа, историка. Ряд учащихся назначается «представителями» различных азиатских, европейских государств и Казахстана. Остальные учащиеся являются «журналистами». Задача «журналистов» - как можно подробнее расспросить «представителей» различных стран о политике, экономике, о проблемах диаспоры и ирреденты. Задача «представителей» стран – верно с исторической точки зрения отвечать на вопросы, а также стараться объяснить все происходящее в их стране. «Представители» - представляют государства: Казахстан, Китай, Турция, Россия, Афганистан, Узбекистан, Западная Европа и США, Иран, Монголия - они кратко подготовили материал о жизни диаспоры и ирреденты. На уроке можно использовать словесные, наглядные (иллюстрации, схемы, портреты деятелей культуры), частично – поисковые методы обучения, так как даются задания опережающего характера, ставились и проблемные вопросы.

Например, при изучении темы «Декабрьские события 1986 года», можно распределить задания таким образом: первая группа готовит выступление в виде доклада по лекции М. Шаханова «Алма – Ата. Декабрь 1986», изучает и делает анализ, вторая – Постановление ЦК КПСС «О работе Казахской республиканской партийной организации по интернациональному и патриотическому воспитанию трудящихся», третья - анализирует документы, например, «Выводы и предложения комиссии Верховного Совета Казахской ССР по оценке обстоятельств, связанных с событиями 17-18 декабря 1986 года», четвертая работает с материалами СМИ тех лет. Возможно определение всем группам одного и того же задания. В

этом случае каждая из групп после мозгового штурма представляет и защищает свой вариант решения, а другие – выступают, как эксперты или оппоненты.

Так как работа проводится в группах, то на этапе рефлексии применила метод «Аллея славы». Выбираю одного учащегося с каждой группы, который в течение одной минуты должен впечатлить всех своими знаниями. Например, в теме «Социально – экономическое и политическое развитие Казахстана в I половине XVIII века», одним из ключевых вопросов, рассматриваемых при изучении данной темы, является определение роли хана Абулхаира, правомочность его действий при вхождении Младшего жуза в состав Российской империи на условиях протектората. В ходе выполнения задания, можно использовать метод «Прогнозирование при помощи открытых вопросов»: «Предположите, что было бы если бы предложения Абулхаира не были бы приняты царской Россией» или «Насколько политическая ситуация позволяла принимать такое решение, и можно ли было пойти другим путем?». Такая форма обучения, во – первых, углубляет знания учащегося так как, чтобы ответить на вопросы, нужно поработать с дополнительной литературой, чтобы познакомиться поближе с деятельностью самого султана Абулхаира, следует просмотреть последние научные труды по данному вопросу в казахстанской историографии. Во - вторых, такая форма работы учит ставить вопросы и отвечать на них; в – третьих эта форма стимулирует интерес к изучаемому материалу в целом, и к истории, в частности. И в – четвертых, несет мощный воспитательный эффект: у учащихся на примере исторических деятелей, оставивших заметный след в истории Казахстана, формируется чувство сопричастности к прошлому своей страны, гордости и уважения к людям, боровшимся за независимость, за самостоятельность государства, его будущее.

Методика «малых групп», «брейн - сторминг» позволяет широко использовать в учебном процессе игровые ситуации, дискуссии. На семинаре – дискуссии, учащиеся получают возможность рассуждать, обмениваться мнениями, создается благоприятная обстановка для выражения своей точки зрения на основе самостоятельного анализа проблемы. В качестве примера можно привести дискуссию при обсуждении темы «Коллективизация в Казахстане», когда студентам можно задать проблемный вопрос: «Почему голод, стал одним из последствий коллективизации, и можно ли было этого избежать?» Учащиеся высказывают свои точки зрения и предлагают свои пути решения данной проблемы. По ходу преподаватель решает несколько задач: усвоения материала, усвоения ключевых понятий, развитие аналитического и логического мышления, речевых навыков.

Помимо конкретных целей, которых преподаватель достигает на занятии, формируются навыки коллективного мышления, развиваются индивидуальные возможности учащихся. Реализуется также задача воспитания казахстанского патриотизма, гуманизма, выработки высоких морально – нравственных качеств.

ҚАНЫШ ИМАНТАЙҰЛЫ СӘТБАЕВТЫҢ ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫ

Ивинина А.Ж., Дүкенбаева З.О.

(Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ)

Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «Біз XXI ғасырдың жаһандық картасында ешкімге ұқсамайтын, дербес орны бар Ұлт боламыз десек, әлем бізді мәдени жетістіктерімізбен тануы керек» Елбасымыз: «Тарихты – адамдар жасайды. Тарих – ол әріптері бар кітап емес, ол адамдардың өмірі»[1].

«Адам ұрпағымен мың жасайды» - дегендей, тарихымыздың төрінен ойып тұрып орын алатын белді тұлғаларымыздың еңбектерін зерттеп, келер ұрпаққа насихатттау біздің мақсатымыз.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаев – ғалым, геолог, қоғам қайраткері, ойшыл, геология-минералогия ғылымдарының докторы, профессор, ҚазКСР ҒА бірінші президенті. Ғалымның ұлт тарихына, қазақ ғылымына, өнері мен мәдениетіне өлшеусіз үлес қосқан ұлы тұлға Қаныш Сәтбаевтың елеулі еңбегін насихаттау, сол арқылы өскелең ұрпақты елі мен жерін сүюге, Отаншылдыққа тәрбиелеу мақсатында түрлі іс-шаралар ұйымдастырылып, 120 жылдық мерейтойы мемлекет көлемінде тойланып, аталынып өткен болатын.

Ғұлама ғалымның шын есімі – Ғабдулғани. Арабшадан аударғанда «шексіз байлық иесі, ешкімге мұқтажсыз Алланың құлы» деген мағынаны береді. «Ғани», «Ғаныш» еркелете келе «Қанышқа» айналған екен.

Қазақстан Ғылым академиясын ұйымдастырушылардың бірі әрі тұңғыш президенті, КСРО және Қазақстан Ғылым академияларының академигі, Тәжікстан Ғылым академиясының құрметті мүшесі, қоғам қайраткері, КСРО Мемлекеттік және Лениндік сыйлықтарының лауреаты.
Павлодар облысының Баянауыл ауданында туған. Сауатын ауыл молдасынан ашқан болашақ ғалым Павлодардағы орыс-қазақ мектебінде, Семей мұғалімдер семинариясында, Томск технология институтының тау-кен факультетінде білім алған. Мұғалімдер семинариясында Ж.Аймауытов, М.Әуезов сынды көрнекті қайраткерлермен бірге оқыған.

1920-1941 жылдары Баянауылда халық судьясы, «Атбастүстімет» тресі геология бөлімінің, Қарсақтай мыс комбинаты геологиялық барлау бөлімінің бастығы, комбинаттың бас геологы қызметтерін атқарған. 1941-1952 жылдары КСРО Ғылым академиясы Қазақ бөлімшесінің құрамындағы Геология ғылымдары институтының директоры, КСРО Ғылым академиясының Қазақ бөлімшесі Төралқасы төрағасының орынбасары, төрағасы, Қазақстан Ғылым академиясының президенті болған. 1952 жылы әміршілдік жүйенің тарапынан қысымға ұшырап, қызметінен төмендетіліп, Қазақ КСР Геология институтының директоры болып тағайындалған. 1955 жылы Қазақ КСР Ғылым академиясының президенті болып қайта сайланып, өмірінің соңына дейін осы қызметті атқарған.

1947 жылы Англияға сапар жасаған кеңес парламентарийінің ішіндегі қазақ ғалымына Ұлыбританияның экс премьер-министрі У.Черчилль қалжыңдап «Барлық қазақтар сіз сияқты сұңғақ, батыр тұлғалы ма?» деп сұрапты. Сонда академик Қ.Сәтбаев «О, жоқ, Черчилль мырза, қазақтардың ішіндегі ең кішісі мен, менің халқым менен де биік» деп жауап беріпті. Осы бірауыз сөзден ғалымның дене бітімі ғана емес, жан-дүниесінің, халқын сүйген жүрегінің де ірі екенін байқауға болады.

Сәтбаевтың геологиядан басқа ғылымдарда, мәдениет саласында, тарихта қалдырған еңбектері мол. Ш.Уәлиханов жазып алған «Едіге» жырының мәтініндегі қазақ оқырмандарына түсініксіз араб, татар сөздерінен тазартып, қазақ тілінің жаңа орфографиясының негізінде қайтадан дайындаған. Жезқазған – Ұлытау өңірінен көптеген этнографиялық мұраларды жинап, «Жезқазған ауданындағы көне заман ескерткіштері» атты еңбегін жазған. Қазақ орта мектебінің төменгі және жоғары сынып оқушыларына арналған «Алгебра» оқулығын дайындаған. 1931 жылы басылған А.Затаевичтің «500 қазақ әндері мен күйлері» жинағына Сәтбаев қазақ халқының музыкалық мұрасының інжу-маржаны болып есептелетін 25 әнді өзі орындап, орыс тілінде ғылыми түсініктеме беріп енгізген [3].

Бүгінде Қазақстанның қала, ауылдарында Сәтбаев есімімен аталатын жүздеген көше, 40-тан астам мектеп және көптеген ғалымның ескерткіштері бар. Оның есімі Қазақстан Ғылым академиясының Геология ғылымдары институтына, қала атауына, еліміздің ең ірі техникалық оқу орны Қазақ ұлттық техникалық университетіне берілген.

Геологиялық барлау мамандығы бойынша Томск технологиялық институтының тау-кен факультетін бітіріп келгеннен кейінгі Қ.Сәтбаевтың бүкіл өмірі Қазақстанның минералдық ресурстарын және рудалық кендер генеологиясын зерттеуге арналған. Оның геологиядан басқа ғылымдардан да, мәдениет саласында да, тарихта да қалдырған ізі сайрап жатыр. Ғалымның қалдырған ғылыми бай мұраларының ішінде, әсіресе, Жезқазған кені туралы зертеулерінің, Сарыарқаның металлогендік және болжам карталары жөніндегі еңбектерінің мәні ерекше.Жезқазғанның ірі мыс рудалы аудандар қатарына жатуы – кезінде осы кеннің жоспарлары түрде кең масштабтағы барлау жұмыстарын ұйымдастыруға болатын ірі объекті екенін дәлелдеп берген Қаныш Сәтбаев еңбегінің нәтижесі. Сондай-ақ ол минералдық шикізатқа бай Сарыарқа, кенді Алтай, Қарағанды, Қаратау секілді аймақтарға да ерекше назар аудара зерттеп, олардың кендерінің стратиграфиясы, тектоникасы, құрлысы, металлогениясы, неохимиясы және шығу тегі туралы маңызды ғылыми қорытындылар жасады, ғылымға формациялық металлогендік анализдің кешендік әдісін еңгізді.

Қазақстанның ғалымдары республикамыздың халық шаруашылығын өркендетуде көп еңбек сіңірді. Мәселен, совет геологтарының еңбегінің арқасында Қазақстан хром мен ванадий қоры жағынан қазір дүние жүзінде бірінді орын: мыс, қорғасын, мырыш, күміс, фосфорит және және басқа бірсыпыра аса маңызды кеңдер жағынан Одақта бірінші орын, темір рудаларының қоры жағынан да Одақта алдыңғы қатардан орын алып келеді [1,343].

Қазақ ССР Ғылым академиясы ғалымдарының геология, кен жұмысы, металлургия, энергетика, химия және басқа ғылым салаларындағы зерттеулерінің нәтижелері Қазақстанның индустриялық қуатының өсуіне, республикамыздың бірсыпыра негізгі өнеркәсіп орталықтарының өндіріс жұмысын жақсартуға көмектесті[1,344].

Қазақстанның неше алуан байлықтарын – оның жер қыртысын, өсімдіктерін, хайуанатын үнемі зерттеу, пайдалану ісінде Қазақстанның ғалымдары зор табысқа жетті. Олар Орталық Қазақстанның құмды-сазды шөл далаларында ағаштар, жеміс-жидек, өнеркәсіп орталықтарының жергілікті азық-түлік базасын жасау, ағаштар егу жолдарын зерттеп, белгіледі.

Қазақстанда, оның ішінде Қазақ ССР Ғылым академиясында медицина ғылымдары да өрістеді. Қазақстанда қоғамдық ғылымдар әсіресе соңғы 10 жылда мықтап өркендеді. Бұл ғылымдардың өркендеуі қазақ халқының түрі ұлттық, мазмұны социалистік жаңа мәдениетінің құрылуына тығыз байланысты болды. Тарих институты Москваның және Ленинградтың басты-басты ғалымдарымен бірге с оғыс жылдарында «Қазақ ССР-нің ескі заманнан бүгінге уақытқа дейінгі тарихын» шығарды[1,344].

Бұрын Қазақстанның бүкіл халқының 2 проценті ғана сауатты, артта қалған еді, енді Қазақстан халқының бәрі жаппай сауатты Республикаға айналды [1,274].

Қазіргі уақытта Қазақстанның геологиялық зерттеу орындары, одақтас республикалардың ішіндегі ең күштілерінің бірі болып есептелінеді. Олардың қарауында геология жұмыстарына өте маманданған жоғары дәреджелі білімді жүздеген мамандар бар. Қазақстан жерінің 90 проценттен артығы геологиялық картаға түсірілді [1,275].

Қоғамдық ғылымдар жөнінде де Қазақстанның қазірде айтарлықтай жетістіктері аз емес. Қазақстанның тіл және әдебиет ғалымдарының басшылығымен орыс графикасына негізделінген қазақтың жаңа альфавиті жасалды. Қазақ халқының орасан бай фольклоры, оның толып жатқан неше алуан батырлық және лирикалық эпостары да жиналып зерттелуде. Қазақтың музыкалық фольклорына негіздеп, Қазақстанның композиторлары «Қыз Жібек», «Ер Тарғын», «Біржан - Сара» және тағы солар сияқты опералар мен көптеген музыкалық шығармалар жазды[1,282].

Қ.И.Сәтбаевтың құнды да бай дәлелдерінің арқасында ашылған Қазақ КСР ҒА-ның ғылыми мекемелерінде 1961 ж. Қазақ КСР ҒА 39 академигі, 34 корреспондент мүшесі, 87 ғылым докторы және 536 ғылым кандидаты жұмыс істеді. Қазақ КСР Ғылым академиясы ашылғаннан бері, яғни 1946-1960 жылдары аралығында 82 ғылым докторы мен 800-ден астам ғылым кандидаты қорғап шықты. 1970 ж. Қазақ КСР ҒА ғылыми мекемелерінде 114 ғылым докторлары, 1060 ғылым кандидаттары қызмет атқарды. Бұл көрсеткіш 1946 жылмен салыстырғанда ғылым орталығында академиктер 4 есе, корреспонденттар 4 есе, ғылым докторлары 2 есе, ғылым кандидаттары 5,9 есеге өскендігін көрсетеді.Қазақ КСР ҒА құрылғаннан кейінгі көрсеткіш бойынша ғылыми зерттеу мекемелердегі қызметкерлердің көбісі қазақтар болды [4, 47].

Заман талабына сай Қазақ КСР Ғылым академиясының ашқан жаңалықтары мен табысы Қазақстандағы ғылымның дамуына орасан зор ықпал етті. Сонымен қатар негізгі қаржының жартысынан көбі ауыр өнеркәсіпті, оның ішінде қара және түсті металлургияны, химия мен отын өнеркәсіптерін, энергетиканы жедел дамытуға бағытталды. Осындай тапсырмалармен тығыз байланыста болған ғылым академиясы Кеңес Одағының негізгі ғылыми зерттеу мекемелерімен байланысып, келісіп отырды. Осындай қарқынды жұмыстардың нәтижесінде Қазақ КСР Ғылым академиясының геологтары, металлургтері, энергетика саласының мамандары, кеншілері, химиктері, тарихшылары мен тілшілері, экономистері өздерінің ғылыми жұмыстарын халық шаруашылығының мамандарымен бірлесе отырып жүргізді. Нәтижесінде сол кездегі басты сыйлықтар Ленин және Сталин атындағы марапаттаулармен немесе еңбегі сіңген ғылым қайраткері деген атақтар алды. Бұл Ғылым академиясының табанды еңбегі мен жетістіктерінің көрсеткіші еді [5,20].

Ғылым академиясының құрамына зерттеу институттары, секторлар, кітапханалар мен мұражайлар, лабораториялар, кабинеттер мен комиссиялар, сонымен бірге базалар мен филиалдар қарайды, сондай-ақ, бұл мекемелердегі тиісті салаларды жоғары білімді мамандар және қызметкерлермен қамтамасыз етеді [6, 51].

Елбасымыздың «Ұлы даланың жеті қыры » мақаласында: еліміздің тарихи кезеңдерін кеңінен қамти отырып, «Ұлы Дала тұлғалары» атты ғылыми-көпшілік сериялар шығарып, тарату жұмыстарын жүйелендіру және жандандыру қажет. Бұл бағытта қазақстандық ғалымдармен қатар шетелдік мамандар да тартылатын халықаралық көпбейінді ұжым құруға болады. Нәтижесінде, біздің қаһармандарымыздың өмірі мен қызметі жөнінде тек еліміздегілер ғана емес, сондай-ақ шет елдегілер де білетін болады [7].

Қ.И.Сәтбаев өзінің еңбек жолында 640 ғылыми жұмыс жазған ғалым. Ғалымның ғылымға косқан баға жетпес ғылыми мұралары қазіргі таңда ұлттық төл тарихымыздың өркендеуіне тигізер әсері зор. Елбасымыз: төл тарихын білетін, бағалайтын және мақтан ететін халықтың болашағы зор. Өткенін мақтан тұтып, бүгінін нақты бағалай білу және болашаққа оң көзқарас таныту – еліміздің табысты болуының кепілі - дегендей, өткен тарихымызды қастерлеу біздің басты мақсатымыз болуы қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сатпаев Қ.И. Собрание трудов.5 том. Алматы,1999. - 174-344б.
2. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақала. 2017.
3. "Қаныш" энциклопедиясы, Алматы, "Қазақ энциклопедиясының" редакциясы, 2011 жыл.
4. Есенов Ш., Академия наук Казахской ССР. – Алматы: Казахстан, 1970.-47б.
5. Қазақ ССР Ғылым Академиясы. Алматы, 1961.- 20б
6. ҚР БҒМ ҒК РМК «Ғылым ордасы» мұрағаты 2-қ., 1-т., 10-іс, 51-п.
7. Назарбаев Н.Ә. «Ұлы даланың жеті қыры» мақала. 2018.

ОӘЖ.631.111.1.551.577.38.(574)(045)

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАЗҒЫ ҚҰРҒАҚШЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАЗДЫҚ ЖҰМСАҚ БИДАЙДЫҢ ӘЛЕМДІК ТОПТАМАСЫНЫҢ СОРТ ҮЛГІЛЕРІН ТАЛДАУ

Джатаев Сатывалды Адинеевич, б.ғ.к
satidjo@gmail.com
С.Сейфуллин атындағы ҚАТУ-нің агрономиялық факультетінің аға оқытушысы,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы
Зотова Людмила Петровна, а.ш.ғ.м
Lupezo_83@mail.ru
С.Сейфуллин атындағы ҚАТУ-нің агрономиялық факультетінің аға оқытушысы,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы
Маратов Дамир Маратович, магистрант
damir_1997kz@mail.ru
С.Сейфуллин атындағы ҚАТУ-нің агрономиялық факультетінің магистранты,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы
Жанбыршина Нурсауле Жакибековна, а.ш.ғ.к
Nur767676@mail.ru
С.Сейфуллин атындағы ҚАТУ-нің агрономиялық факультетінің аға оқытушысы,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан Республикасы

Солтүстік Қазақстан күрделі құрғақшылық климатымен ерекшеленеді. Тұрақты өнім алу үшін өндірісте климаттық аймақтарға бейімделген, құрғақшылыққа төзімді сорттар үлкен рөл атқарады. Селекционерлер сорттарының бағалы-шаруашылық қасиеттері мен белгілерін селекциялық процеске жаңа бастапқы материалды енгізу есебінен жақсартады. Коллекцияда гендік қор неғұрлым көп және әртүрлі болған сайын, Болашақ генотипін жақсарту үшін қызықтыратын қасиеттер мен белгілерді табу оңайырақ. Сондықтан бастапқы материалға әртүрлі сұрыптар мен линияларды тарту қажет[1].

Samuilov F.D мәліметі бойынша жаздық бидайдың ылғалына қатысты негізгі кезең түтікке шығу фазасынан басталады, дәл осы уақытта болашақта өнімділік элементтері жиналады. Дәл осы кезеңде топырақ құрғақшылығының пайда болуы дақылдар үшін опатқа әкеп соқтырады және жалпы егінге және дәнділгіне сөзсіз әсер етеді. Өсімдіктің белгілері мен қасиеттері тұтас алғанда құрғақшылық кезеңінде далалық қуаңшылық көрсеткішінде көрініс табады. Осы бағытта сорттың мүмкіндігін арттыра отырып, ылғалдың жетіспеушілігінің өзінде жылына жеткілікті тұрақты өнім алуға қол жеткізуге болады [2]

Агрономиялық критерий ол дақылдың құрғақшылыққа төзімділігі, құрғақ болған жылы алынған өнім болып табылады[3]

М.А.Есімбекованың мәліметі бойынша климаты құрғақшыл елдер коллекциялық үлгілерінің бастапқы материалға жергілікті жағдайларда жоғары бейімделген қасиеттері бар, жаңа құрғақшылыққа төзімді өнімді сорттарды жинау, жеткілікті ата-аналық формаларды таңдауда тиімді болуы мүмкін [4].

Зерттеу әдістемесі. Коллекциялық питомник негізгі әдістемесі бойынша жүргізілді ВИР (1973) [5]. Коллекциялық материалды себу қолмен 2 қатармен қайталанып себілді.Фенологиялық бақылаулар ауылшаруашылығы дақылдарын мемлекеттік сорттық сынау әдістемесі бойынша жүргізілді. Далалық жағдайда жаздық бидай үлгілерінің құрғақшылыққа төзімділігін бағалауды В. А. Зыкиннің басшылығымен 9 балдық шкала бойынша әзірленген әдістеме бойынша анықталды [7].

Топтаманың телімбағында салыстыру аудандастырылған сорттармен жүргізілді: Астана (орташа ерте пісетін түрі), Ақмола 2 (орташа пісетін түрі), Шортанды 95 жақсартылған (орташа кеш пісетін түрі).

Өсімдіктерді құрылымдық талдау мынадай белгілер бойынша анықталады: өсімдіктердің биіктігі; өнімнің түптілігі; масақтың ұзындығы; масақтағы дәндердің саны; масақтан алынған дәндердің салмағы; 1000 дәннің массасы. Математикалық өңдеу Snedecor бағдарламасында жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері. Жаздық бидайдың құнды генотиптерін іріктеу үшін 2019 жылы коллекциялық телімбақта экологиялық-географиялық шығу тегі әртүрлі жаздық жұмсақ бидайдың 133 сорты зерттелген: Қазақстан, Ресей, Австралия, ОАР, Қытай, Канада, Мексика, Өзбекстан, Тәжікстан.

Құрғақшылық жылы болғанда жақсы өнім берген сорттар құрғақшылыққа төзімді және жоғары өнімі байқалады. Сондықтан да белгілі бір сорттың құрғақшылыққа төзімділігі бойынша танаптық жағдайына тікелей баға беруге болады.

Коллекциялық телімбақта "шілде" айында құрғақшылықтың өскіндердің есебін және далалық жағдайда құрғақшылыққа төзімділігін бағалау жүргізілді.

Астана стандартты сортының өсімдік тығыздығы коллекциялық питомник бойынша орта есеппен 237 дана/м^2, орташа питомник бойынша (1-кесте).

1- кесте. Солтүстік Қазақстан құрғақ дала аймағында өскін мен гүлдену кезең аралығының құрғақшылыққа төзімділігмен екрекшеленетін, әлемдік сортүлгілер, 2019ж

Сорт, линия	Шығу тегі	Баға, балл	Өсімдіктер саны, дана 1 м^2
Астана	Қазақстан	9	237
Lutescens-242	Ресей	9	284
Graecum-787	Ресей	9	251
Экада 113	Қазақстан	9	263
Карабалыкская 25	Қазақстан	9	256
Омская 30	Ресей	9	258
Br. line – S32	Ресей	8,5	268
SST 398	Африка	8	289
Westonia	Австралия	8	263

Тәжірибе кескіні бойынша өскіндердің саны көбінесе сол орта жағдайына байланысты және болашақ егіннің негізгі көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Маусым айында мол жауын-шашын, мамыр айында жауын-шашын жетіспеушілігінің әсерін төмендете отырып, жаздық бидай үлгілеріне өнімді түптенуі есебінен масағында қалыптастыруға мүмкіндік берді. Нәтижесінде 2019 жылғы танап жағдайында құрғақшылыққа төзімділікке тікелей бағалануы бойынша негізінен отандық селекцияның сорт үлгілері және ресейлік сорттар мен линиялар, әсіресе Lutescens-242 (Ресей), Экада 113 (Қазақстан) бөлінді. Алыс шетел үлгілерінен SST 398 (Африка), Westonia (Австралия) бөліп көрсетуге болады.

2019 жылы ылғалмен қамтамасыз ету бойынша ең қиын мезгіл шілдеде, тамызда көп емес жауын шашын, бұл дәннің толысуына және тиісінше зерттелетін үлгілердің ірі тұқымдыларға кері әсер берді. Осыған байланысты 1000 дәннің массасы бойынша бөлінген үлгілер құндылық болып табылады. Сорттық ерекшеліктерге, сондай-ақ есепті жылдың метеорологиялық жағдайларына байланысты біз жүргізген зерттеулерде зерттелетін сорт үлгілерінің 1000 дәнінің массасы 22-ден 46-ға дейін өзгеріп отырды (2-кесте).

2- кесте. С.Сейфуллин атындағы ҚАТУ-да далалық стационары жағдайында 1000 дәннің массасы бойынша бөлінген жаздық жұмсақ бидай сорттары. Ақмола облысы, "Нива" ШҚ, 2019 жыл

Сорт	Шығу тегі	1000 тұқым	Өнімділігі, г/м^2

		салмағы, г	
Астана	Қазақстан	29,4	247,6
Эритроспермум 35	Қазақстан	43,4	249,0
Terema	Өзбекстан	41,8	248,7
H100-3	Ауғанстан	46,4	235,5
RAC875	Австралия	37,4	207,9
Br.line-Z2	Австралия	35,9	284,7
ABIN03	Австралия	35,3	219,8
Алтайская жница	Ресей	34,6	290,9
Kharchia-65	Үнді	34,9	238,7
Lutescens-242	Ресей	34,08	218,3

Аймақтық селекцияның ішінен, алыс және жақын шетелдердің сорт үлгілерінің арасында ірі дәндімен қатар, 2019 жылы Солтүстік Қазақстанның Ақмола облысының қуаңшылық жағдайларында 10 үлгіні бөліп көрсетуге болады. Бастапқы материал ретінде ірі дәнді ұсынылады ол (Қазақстан) Эритроспермумы 35, Terema (Өзбекстан), H100-3 (Ауғанстан), RAC875 (Австралия), 37-ден 43-ке дейін болған 1000 тұқымнның салмағы ұсынылады.

Пайдалынылған әдебиеттер:

1. Моргунов А.И., Браун Х., и.др. Повышение эффективности селекций, использование генетических ресурсов и агротехнологий для улучшения пшеницы в Казахстане и Западной Сибири / Моргунов А.И., Браун Х. // Междунар. научно-практ. конф. «Земледелие и селекция сельскохозяйственных растений на современном этапе», посвящ. 60-летию НПЦ зернового хозяйства им. А. И. Бараева. – Шортанды-1, 2016. – С. 142-149.

2. Samuilov F.D., Timoshenkova T.A. Dependence of drought resistance and productivity on leaf survival of spring wheat varieties of various origins under steppe conditions. *Russian Agricultural Sciences,* 2011, 37: pp. 447-452 (doi: 10.3103/S1068367411060140)

3. Shestakova N.A., Didenko S.V. Osobennosti formirovaniya elementov struktury urozhaya sortami yarovoj pshenicy v zavisimosti ot normy vyseva v usloviyax suxostepnoj zony Severnogo Kazaxstana. Vestnik nauki Kazaxskogo KATU im. S. Sejfullina, 2007, 1(44): P. 47-51.

4. Есимбекова М.А., Биоразнообразие дикорастущих видов из рода *Aegilops* L. в Казахстане для селекции пшеницы./ М.А. Есимбекова, К.М. Булатова, Р.Ж.Кушанова, К.Б. Мукин // *Известия ТСХА*,2015, 6: С.5-18.

5. В.А. Дорофеев. Методические указания по изучению мировой коллекции яровой пшеницы. ВИР Л.: 1973г. С.33

6.Методика проведения сортоиспытания сельскохозяйственных растений. Утверждена приказом Министра сельского хозяйстваРеспублики Казахстан от «13» мая 2011 года № 06-2/254.– 81 с.

7.Зыкин В.А. Методика оценки селекционных форм и сортов мягкой пшеницы при испытании на отличимость, однородность и устойчивость к факторам среды: методические рекомендации./Л.П., Россева, И.А.Белан // Уфа, 2004.- С.39

УДК: 633.111.1:631.526.32(574)(045)

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫНДА ЖАЗДЫҚ БИДАЙ СОРТТАРЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ БАҒАЛАУ

Тилейхан Айнұр
«С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті» АҚ магистранты
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан
Ауыл шаруашылық ғылымдары секциясы
Ғылыми жетекші: Кипшакбаева Гулден Амангелдіқызы
«С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті» АҚ
аға оқытушысы, а.ш.ғ.к.

Аңдатпа: Мақалада Солтүстік Қазақстан жағдайында жаздық бидай сорттарын салыстырмалы бағалау үшін, сорттардың вегетация кезеңдері, сапа көрсеткіштері мен өнімділігі көрсетілген. Зерттеу нысаны ретінде жаздық жұмсақ бидайдың аудандастырылған сорттар мен Қытай сорттары қолданылды. Стандарт ретінде Астана (st) сорты алынды. Бақылау жұмыстары Ақмола облысы, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті Кампус жағдайында өтті.

Кілттік сөздер:жаздық жұмсақ бидай, өнімділік, сапа көрсеткіші, клейковина, ақуыз.

Жаздық жұмсақ бидай - бұл жоғары бағалы дақыл, оны қайта өңдеу өнімдерін пісіруде және кондитерлік нан өнімдерін пісіруде қолданылады. Дақыл қоғам қалыптасуынан әлдеқайда ерте пайда болған және қазір барлық елдерде өсіріледі. Құрғақ климатты жерлерде өсірілген бидай құрамында орта есеппен 16%-тей ақуыз, 28-40% клейковина болады, жылтырлығы 70%, дән уызы серпімді әрі созылмалы келеді.Жаздық бидайдың қоршаған орта жағдайларына бейімделгіштігімен, бағалы және алмастырылмайтын болып табылады. Жаздық бидайды көп жағдайда бүркеме дақыл ретінде де қолданылады[1].

Жаздық жұмсақ бидай қолайлы жағдай мен өсіру агротехникасын дұрыс сақтаған жағдайда өнімділігі жоғары дақыл. Жаздық бидайдың өнімділігінің төмендеуіне құрғақшылық, шектен тыс ылғал мөлшері, жел, сондай-ақ зиянды жәндіктер мен аурулар әсер етеді [2].

Басқа жаздық бидай өсіретін ірі аудандарға қарағанда Солтүстік Қазақстан климаты тұрақсыздықпен, шұғыл континенттігімен ерекшеленеді. Соған қарамай бұл жерде күшті және бағалы бидайдың жоғарғы өнімдерін алуға болады.Жергілікті климатқа жақсы икемделген бидай сорттары керек [3].

Зерттеуге алынған сорттардың өнімділігі,пісу мерзімі, жапырлу мен шашылуға төзімділігі, дәнінің сапасын, аурулар мен зиянкестермен залалдану дәрежесін салыстыратын боламыз.

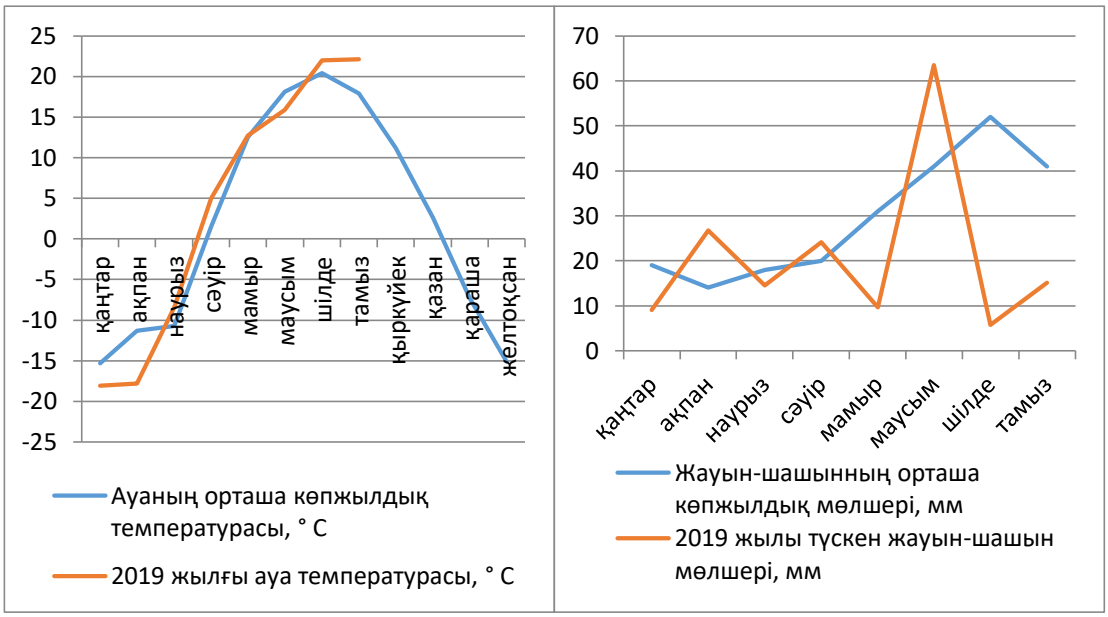

Сурет 1. Ауаның орташа көпжылдық және 2019 жылғы температурасы мен ылғалдану режимі

1 суретте 2019 жыл мен орташа көпжылдықтағы ауа температурасы берілген. Шілде, тамыз айларында ауа температурасы айтарлықтай жоғары болды. Орташа көпжылдық көрсеткіштермен салыстырғанда вегетация кезеңінің басындаауа температурасы жоғары болды. Себу жұмыстары аймақтың климатына сәйкес мамырдың екінші жартысында жүргізілді. Сәуір айында ылғалдың мол түскенімен, мамыр айында ылғал жетіспеушілігі байқалды. Оның әсерінен тұқымның өну процесі біршама созылды. Ауа температурасы орташа көпжылдықтарға сәйкес қалыпты болды. Масақтану, гүлдену фазалары жаздың екінші жартысындағы мол ылғал қорының түскен уақытқа сәйкес келді. Оңтайлы температура мен мол ылғал қоры фазаның қалыпты өтуіне әсер етті. Тамыз айында ылғал тапшылығы мен ауа температурасының жоғары болу әсерінен түзілген дәнге қоректік заттардың жинақталуын төмендетті.

Қазақстанның солтүстігінде жоғары өнімді, сапалы дәнмен біріктіре отыра ерте пісетін сорттар болу керек. Ауылшаруашылық өндірісінде осындай сорттарға сұраныс мол.Қазақстанның солтүстігінде ерте пісетінбидай сорттарын енгізу селекцияның осы уақыттағы ең маңыздымәселесі.1 кестеде жаздық жұмсақ бидай сорттарының вегетациялық кезең ұзақтығы көрсетілген.

Кесте 1- Жаздық жұмсақ бидай сорттарының вегетациялық кезең ұзақтығы, тәулік

№	Сорт атауы	Тәулік	Ауытқуы
1.	St Астана	79	
2.	Тәуелсіздік 20	78	-1
3.	Асыл сапа	77	-2
4.	К 168	80	+1
5.	К5-116	80	+1
6.	К4-118	80	+1

St Астана сортының вегетациялық кезеңі 79 тәулікке созылды. Отандық сорттар стандартпен салыстырғанда 1-2 тәуліке ерте піссе, қытай сорттары стандарттан 1тәулікке кеш пісті. Бұл сорттардың пісу мерзімі осы аймақтың климатына оңтайлы екенін байқауға болады.

Кесте 2-Жаздық жұмсақ бидай сорттарының өнімділігі, ц/га, 2019 жыл

№	Сорт атауы	Өнімділік, ц	Ауытқуы +/-
1.	St Астана	26,4	
2.	Тәуелсіздік 20	29,3	+2,9
3.	Асыл сапа	24,5	-1,9
4.	К3-135	23,1	-3,3
5.	К 168	11,4	-15
6.	К5-116	20,4	-6

Стандарт сорт Астана мен салыстырғанда отандық сорттардың өнімділігі жоғары болды. Ең жоғарғы көрсеткіш Тәуелсіздік 20 сортында 59,3 ц/га.

Шілде айындағы түскен мол ылғал қоры мен оңтайлы ауа температурасынанбидай масағы жақсы қалыптасты. 2 суретте өнім құрылым элементтерінің көрсеткіштері берілен.

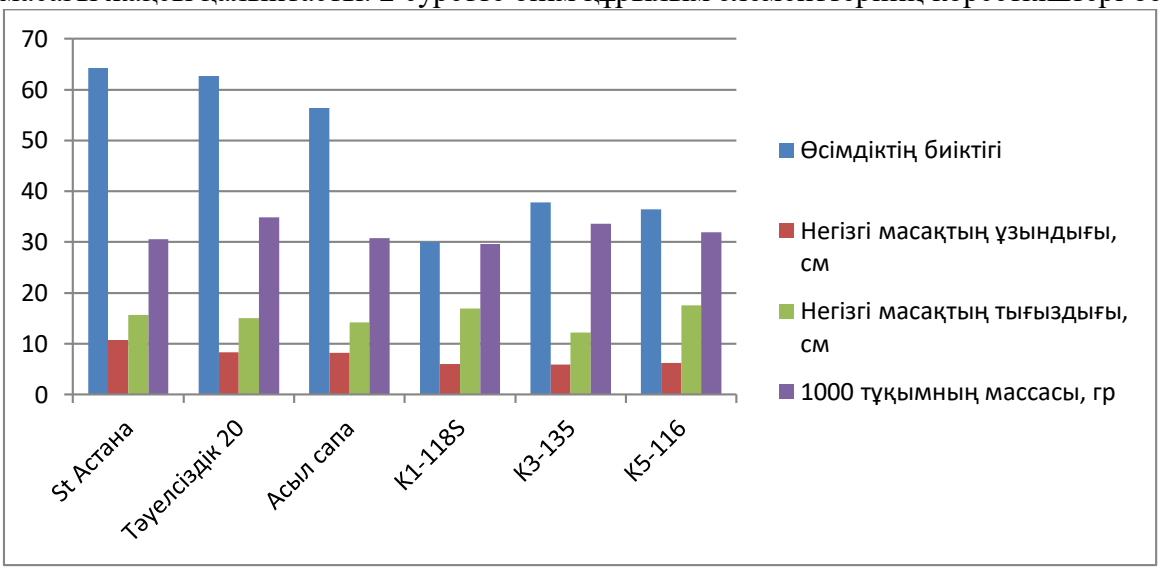

Сурет 2. Жаздық жұмсақ бидай сорттарының өнім құрылым элементтері көрсеткіштері

Зерттеуге алынған отандық сорттардың биіктігі орташа болды. Қытай сорттарының биіктігі 30-37 см аралығында. Негізгі масақ ұзындығы стандарт St Астана 10,7 см. Бақылау сорттарынан максимум Тәуелсіздік 20 8,3 см, минимум К3-1355,9 см. Негізгі масақ тығыздығы бойынша максимум К1-118S 16,9 см, минимум,К3-135 12,2 см. 1000 тұқымның массасы бойынша ең жоғарғы көрсеткіш Тәуелсіздік 20 сортында байқалды.Стандартпен салыстырғанда К3-135 сортының масақ ұзындығы мен тығыздығы төмен болғанымен дәндері ірі болды.

Жұмсақ бидай сорттарының клейковина, ақуыз көрсеткіштері бидай сапасын көрсететін негізгі көрсеткіштер. Бидай белогінің көптігі, уызының жиырымдылығы және созылымдығы жағынан көзге түседі. Сапа көрсеткіштері 3 суретте көрсетілген.

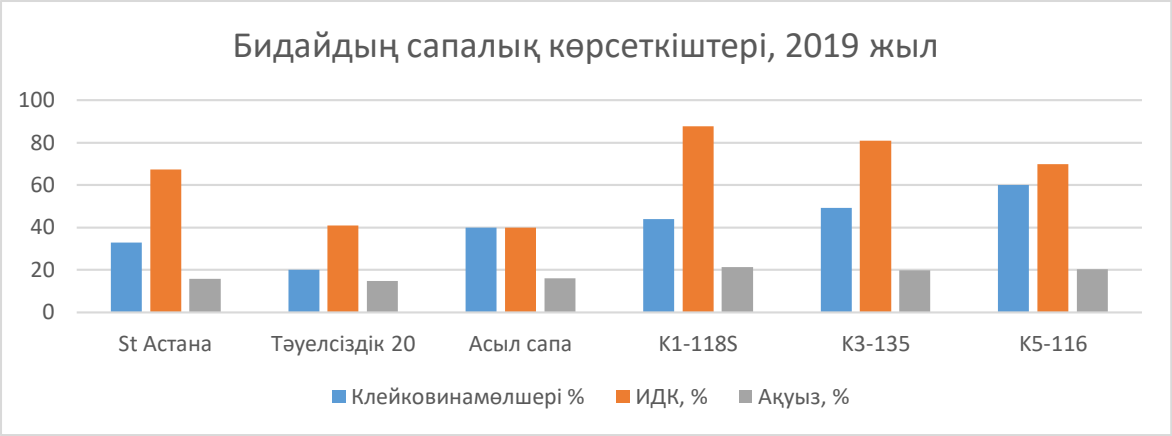

Сурет 3. Бидайдың сапалық көрсеткіштері, 2019 жыл

Зерттеуге алынғансорттардың сапа көрскеткіштері жоғары болды. Отандық сорттар клейковина мөлшері мен сапасының жоғары болуымен ерекшеленді.Вегетация кезеңінде жауын-шашының аз болуына қарамастан сорттардың ақуыз мөлшері (14,8-21,3%) жоғары болды.

Қазіргі ауыл шаруашылық өндірісі жоғары өнімді, дәндері өте жақсы, сапалы сорттарды талап етеді. Зерттеуге алынған сорттардың сапа көрскеткіштері жақсы болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Анастасия Романова. Яровая пшеница: описание, особенности возделывания, сорта и уборка//Растениеводство, Статьи и материалы12.2017

2. Al-Toby, A.L.J., Al-Taher, F.M.M.Use of different treatments to increase the efficiency of flag leaf and the parts of the spike on the dry matter production of wheat crop Triticumaestivum L.PlantArchives19, с. 1344-1348. 2019

3. Бабкенов Адылхан Темирханович. Урожайность сортов яровой мягкой пшеницы в условиях северного Казахстана. // Вестник Науки Казахского агротехнического университета имени С. Сейфуллина (междисциплинарный). - 2016. – № 4(91). - С.13-20

ОӘЖ: 631.52: 635.655(1 – 924.86) (574) (045)

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚҰРҒАҚ ДАЛАЛЫ АЙМАҚ ЖАҒДАЙЫНДА ҚЫТАЙ СЕЛЕКЦИЯСЫНЫҢ ПЕРСПЕКТИВТІ МАЙБҰРШАҚ СОРТТАРЫН ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

Абдыгали Әсем
«С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті» АҚ магистранты
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан
Ауыл шаруашылық ғылымдары секциясы
Ғылыми жетекші: **Кипшакбаева Гүлден Амангелдіқызы**

Аңдатпа: Мақалада Солтүстік Қазақстанның құрғақ далалы аймақ жағдайында қытай селекциясының перспективті майбұршақ сорттарын зерттеу және бағалау мақсатында жүргізілген жұмыстың нәтижелері берілген. Зерттеу нысаны ретінде майбұршақтың Қазақстанда өсіруге рұқсат етілген сорты Бара (st) және қытай

селекциясының сорттары алынды. Зерттеу жұмыстары С.Сейфуллин атындағы ҚазАТУ экспериментальді алаңында жүргізілді.

Кілтті сөздер: майбұршақ, сорт, ақуыз, өнімділік.

Елімізде өсімдік шаруашылығын әртараптандыру үшін перспективті дақыл болып майбұршақ табылады [1]. Еліміздің агроклиматтық жағдайлары дүниежүзілік нарықта сәтті бәсекелесе алатын әр – түрлі майлы дақылдарды өсіруге мүмкіндік жасайды. Соған қарамастан, өндірілген майлы тұқымдарының көлемі әлі де халықтың және өнеркәсіптің қажеттілігін қанағаттандырмайды [2].

Майбұршақтың егістік ауданын солтүстік өңірлерде ұлғайту үшін шектеуші фактор болып өсуінің бастапқы кезеңіндегі төменгі температура және ерте жүретін күзгі үсіктер табылады. Осы дақыл бойынша егістік алқаптың кеңеюі республиканың әртүрлі аймақтарына бейімделген сорттарды шығаруды талап етеді, атап айтқанда, солтүстік және шығыс өңірлер үшін 80-95 күндік (000 және 00 пісетін топтар) тұқымдық бағыттағы ультраерте пісетін және ерте пісетін сорттарын шығару қажет [3].

Осы мақсатта бізбен – Солтүстік Қазақстанның құрғақ далалы аймақ жағдайында қытай селекциясының перспективті майбұршақ сорттарын зерттеу және бағалау жұмыстары жүргізілді. 2019 жылғы ауа температурасы мен жауын-шашын мөлшері 1-суретте көрсетілген.

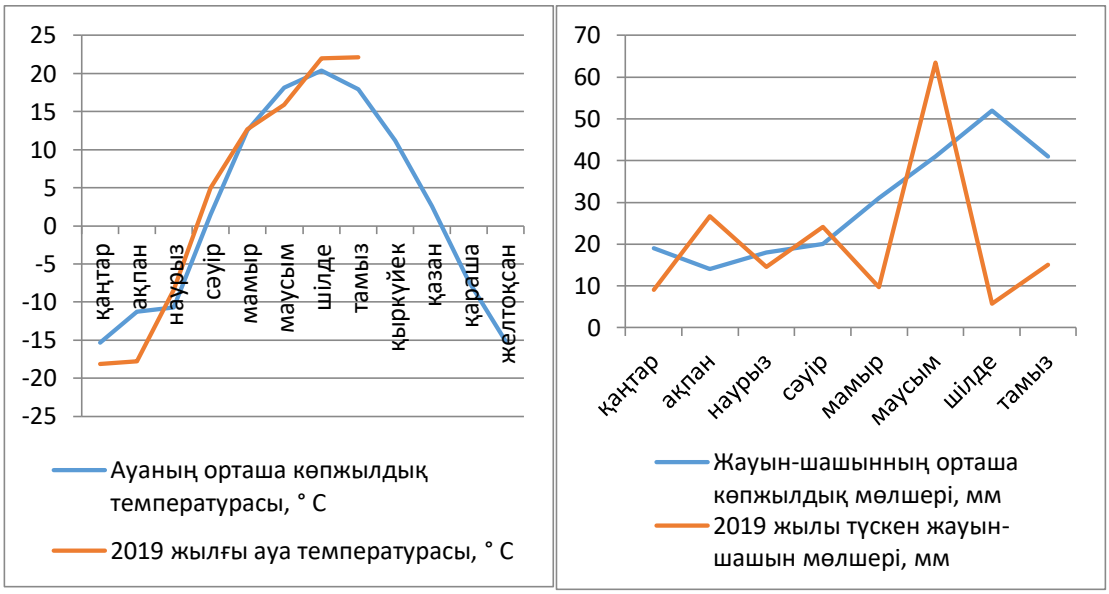

Сурет 1. Ауаның орташа көпжылдық және 2019 жылғы температурасы мен ылғалдану режимі

Майбұршақтың өсіп-даму кезеңі мамыр-тамыз айы аралығында өтеді. Өсіп-дамуының алғашқы кезеңінде температураның төмен болуы есебінен кезең ұзаққа созылды. Вегетация барысында температураның максималды көрсеткіші шілде, тамыз айларында байқалды. Бұл уақыт дақылдың гүлдену кезеңіне сәйкес келді. Орташа көпжылдық жауын-шашын мөлшерімен салыстырғанда маусым айында ылғалдану режимі жоғары болды.

Біздің тәжірибемізде майбұршақ сорттарының өсіп – даму кезеңдерінің ұзақтығы 1-кестеде көрсетілген. Кесте 1. Майбұршақ сорттарының өсіп-даму кезеңдерінің ұзақтығы

№	Сорт атауы	Вегетациялық кезең ұзақтығы	Бақылаудан ауытқуы +/-
1.	Бара	95	-

2.	Beidou 47	106	-11
3.	Longken 333	105	-10
4.	Heihe 43	107	-12
5.	Longken 336	104	-9
6.	Beidou 53	91	+4
7.	Heihe 33	92	+3

Тәжірибеге бақылау нұсқасы ретінде стандарт сорт Бара және қытай селекциясының 39 сорты, барлығы 40 сорт алынды. Кестеде көрсетілгендей стандарт сорттың өсіп-даму кезеңінің ұзақтығы 95 күнді құрады. Зерттеуге алынған сорттарда бұл көрсеткіш 91-107 күн арасында ауытқыды. Beidou 53, Heihe 33, Heihe 59, Beidou 36, Beidou 4, Beidou 51 сорттары салыстырмалы қысқа күндік көрсеткішті көрсетті. Өсіп-дамуы салыстырмалы ұзақ күнді құраған сорттар: Heihe 43, Kendou 68, Kenjiandou 28 – 107 күн, Beidou 47 – 106, Longken 333 – 105, Longken 336 – 104 күн. Тәжірибеге алынған сорттардың өнімділігі 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2. Майбұршақ сорттарының өнімділігі, г/м^2

№	Сорт атауы	Өнімділік, г/м^2	Ауытқу, г/м^2
1.	Бара	86,2	-
2.	Beidou 47	45,9	-40,3
3.	Longken 333	99,8	+13,6
4.	Heihe 43	79,4	-6,8
5.	Longken 336	87,4	+1,2
6.	Beidou 53	74,1	-12,1
7.	Heihe 33	109	+22,8

Сыртқы орта жағдайларының әсерімен аймақ жағдайында бақылау нұсқасы Бара - 86,2 г/м^2 өнімділікті көрсетті. Тәжірибеге алынған сорттар арасында өнімділік 42,5-141,2 г/м^2 арасында ауытыды. Салыстырмалы түрдегі ең жоғары өнімділікті Beidou 36 сорты көрсетті, бақылаудан ауытқуы +55 г/м2. Ең төменгі көрсеткіш Dongnong 63 сортында, бақылаудан ауытқуы -43,7 г/м^2.

2-ші суретте Майбұршақ сорттарының өнімділік құрылым элементтері көрсетілген

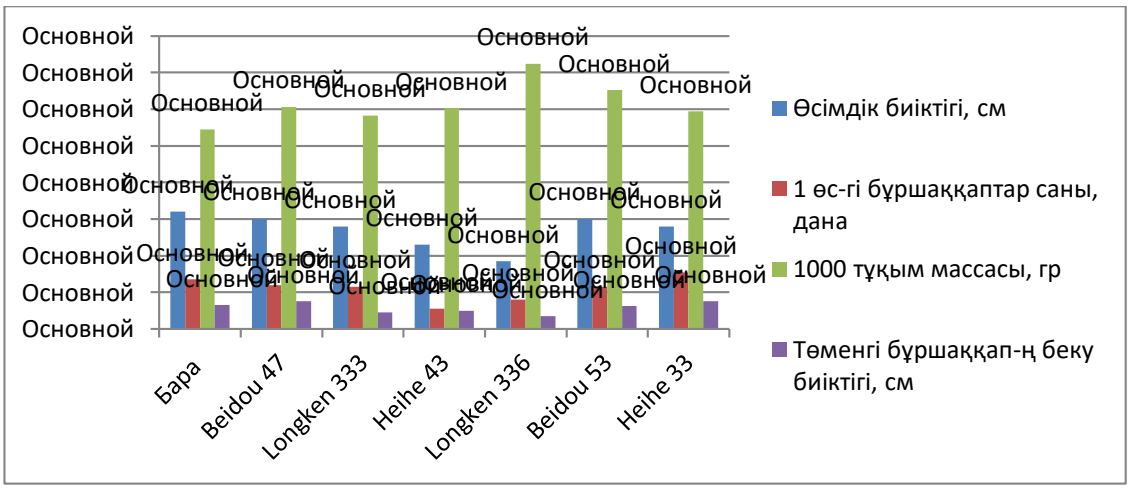

Сурет 2. Майбұршақ сорттарының өнімділік құрылым элементтері

Зерттеуге алынған сорттардың өсімдік биіктігі стандарт сортпен салыстырғанда төмен болды. Маңызды көрсеткіштің бірі – төменгі бұршаққаптың орналасу биіктігі. Егер бұршаққап төмен орналасқан болса, бұл механикаландырылған жинау шараларына кедергі келтіреді. Өсімдіктегі бұршаққаптар саны – старндарт сортта 27 дана, Beidou 47 –

24 дана, Heihe 43 -11 дана. Бұл көрсеткіш бойынша сорттар кескінінде 15-20 арасында ауытқып отырды. 1000 тұқымның массасы Бара – 109,1 г, максимум Longken 336 сортында 144,9г құрады. Азық-түліктік ақуыздың басқа көздерімен салыстырғанда майбұршақ өнімдері жоғары биологиялық құндылығымен, ақуыздардың, майлар, витаминдер мен минералды заттардың жоғары мөлшерімен ерекшеленеді. Майбұршақ тұқымында орта есеппен 37—42% ақуыз, 19—22% май және 30% дейін көмірсу кездеседі. Өсімдік майының әлемдік өндірісінде майбұршақ бірінші орынға ие. Тәжірибеге алынған сорттардың сапалық көрсеткіштері 3-суретте көрсетілген.

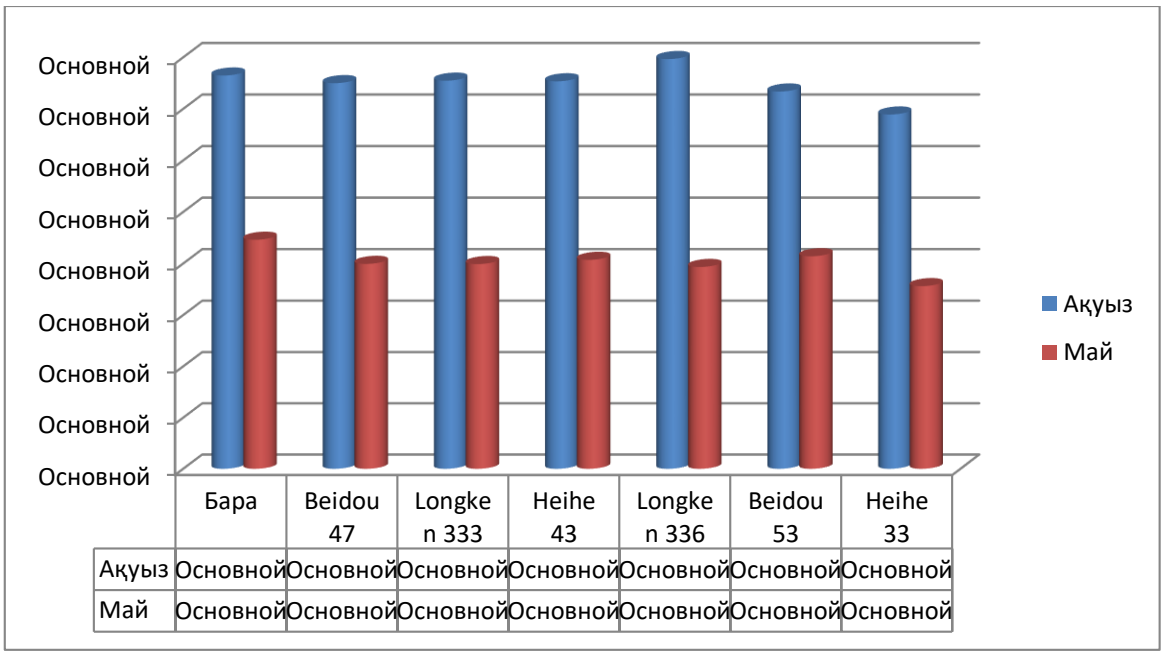

Сурет 3. Майбұршақ сорттарының сапалық көрсеткіштері

Жиналған сорттардың қосымша кептіруден өткеннен кейін сапалық көрсеткішдері анықталды. Зерттеуге алынған сорттардың ақуыз мөлшері 33,33-41,85 аралығында болды. Стандарт сорт Барада ақуыз - 38,23%, май – 22,3%. Май мөлшері 16,6-22,3 % аралығында ауытқыды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Казахстан: «МаЖиКо» - это Продкорпорация на рынке сои и кукурузы Евниев А.,интервью, беседовал Д.Сериков// Газета «КазахЗерно. kz», 04.10.2012// kazakhzerno.ans@gmail.com29.04.2014.
2. Соя – производство и перспективы в Казахстане // Серия технических справок, Астана, 2004 г. С. 24 – 35.
3. Дидоренко С.В., Кудайбергенов М.С., Абугалиева А.И., Сидорик И.В., Спрягайлова Ю.Н. Скороспелость сои – приоритет казахстанской селекции // 2 Биологический конгресс «Глобальные изменения климата и Биоразнообразие», Алматы, 11-13 ноября, 2015. – С. 256-257.

УДК 378.016

MODERN METHODS OF TEACHING FOLK ENSEMBLE IN THE CONDITIONS OF MODERNIZATION OF PUBLIC CONSCIOUSNESS

A.USSENOVA
Candidate of pedagogical Sciences, head of the Department of creative education
Zhetysu University, Taldykorgan

F.TURGANBEKOV
2-year master's student in the specialty 6M010600 – “Music education”
Zhetysu University, Taldykorgan

Аннотация: *В данной статье авторы рассматривают актуальность методов преподавания фольклорным ансамблем в условия модернизации общественного сознания. Преведены примеры стиля преподавания фольклорным ансаблем и раскрыты основные стили преподавания.*

Ключевые слова: *фольклор, методы, ансамбль, музыка, модернизация*

Түйіндеме: *Бұл мақалада авторлар рухани жаңғыру аясында фольклорлық ансамбльді оқыту өзектілігін және әдістерін қарастырады. Фольклорлық ансамбльмен оқыту стилінің мысалдары келтірілген және оқытудың негізгі стильдері көрсетілген.*

Кілтті сөздер: *фольклор, әдістері, ансамбль, музыка, жаңғырту*

Nowadays the implementation of ethno-cultural interests in the field of education is relevant to the system of education and upbringing of Kazakhstan. In this position, the Kazakh society needs a new paradigm of training and education, which involves improving the quality of education in the conditions of social and spiritual modernization of society. Thus, the traditions of the people are closely related to the description of the actions, life and activities of a person and contributes to the development of society.

The most important task of higher educational institutions in the modern educational space is not only to improve the functional aspects of pedagogical skills, but also to develop the personal style of the future teacher, his subject-creative position, a qualitatively new vision of the meaning of his own professional activity. Modern society makes new and higher demands on the future teacher in connection with the progress of technology, science, and improvement of social relations. The last decade is characterized by the renewal of the education system, manifested through the alternative pedagogical systems, the diversity of types of universities, new technologies for the implementation of pedagogical ideas. However, the improvement of traditional approaches, the introduction of new technologies and disciplines was not enough to ensure the existing labor market. This is due to the depletion of the multi-level system, Kazakhstan's entry into the Bologna process [1, p. 19-20].

The modern teacher is obliged not only to pass on to new generations the experience of the previous ones, to equip his students with knowledge, but also to form their need for constant renewal, to instill self-education skills, to prepare them for solving problems that the individual and society have not yet met. The Law of the Republic of Kazakhstan "on education" emphasizes that the modern world needs a teacher who has not only high professional competence and pedagogical thinking, but also able to creatively solve complex pedagogical problems, quickly make decisions and find optimal ways to implement them [2, p. 16]. Therefore, there is a clear need for a creative, innovative nature of education, the key figure of which is the teacher. To achieve these goals, the future teacher must be equipped with different teaching styles.

We have reviewed an excerpt from a book by the famous American psychologist B. Tuchman with reference to Mosston regarding different styles of teaching. Thus, Mosston proposed a spectrum or sequence of six teaching styles (table 1). At the end of this sequence-a

style that provides for independent decision - making: what and how to teach and provide control. At the opposite end of the spectrum – a style that involves making many decisions and ensuring the management of students themselves [3, p. 95, 97].Виды стиля преподавания учителя музыки:

The controlling style. The teacher sets the goals of the lesson and chooses the methods necessary to achieve them. In other words, the teacher provides complete control. Usually, lectures and demonstrations of educational material are used, since these methods can best be used to control the subject of training and the behavior of students in the classroom – this is the traditional method of teaching.

Individual style. Training is carried out using individual or programmed tasks. The task material is chosen by the teacher, but the students themselves determine when and how they will complete it. The time is controlled by the students, but the intellectual content is completely controlled by the teacher.

*Style with an emphasis on the task.*Students are allowed to choose where and at what pace they will perform tasks, as is usually done in the laboratory, gym, art or music Studio.Стиль исследования под руководством учителя.

The teacher creates a learning environment in which students mostly find the necessary information or explanation themselves. The teacher can ask questions, but students must find answers on their own.

Style of mutual training. Learning occurs in small groups, where students take turns as teachers under the supervision of a teacher, this is a partnership approach in which students are more (compared to other styles) in control of their learning process.

Problem-solving style. This style is similar to free study, with students deciding what to study, while the teacher acts as an adviser. With this style of teaching, students ' activity is partly search, search-problem and research character [4].

The most complete and brief idea of the styles of pedagogical activity is given by A.Markova and A.Nikonova [5, p. 44]. They argue that the basis of the distinction of style in the work of the teacher are the following reasons:

- meaningful characteristics of the style (orientation of the teacher on the process or result of their work, assessment of the stages of their work);
- dynamic style characteristics (flexibility, stability, switch ability, etc.);
- performance (level of knowledge, skills, interest in learning from students).

Based on the above, pedagogical universities should clearly acquaint future music teachers with different styles of teaching, and create a basis for their own further work in this direction.

1. Students enrolled in music departments have at least seven years (and often eleven years) of musical education. In most developed countries of the West, the United States, Canada and the East, there are no music schools. This level of applicants in Kazakhstan makes it possible to plan further musical education at the University at a fundamentally different level compared to other countries.

2. The state standard of musical and pedagogical education of the future music teacher in Kazakhstan is much richer and more voluminous than in other countries. It makes it possible to provide the necessary conditions for the acquisition of the entire range of subject knowledge, skills and abilities. Suffice it to say that the curricula for the subjects “Basic musical instrument”, “Vocal”, “Choral conducting and reading choral scores”, music-theoretical and music-historical disciplines in combination with music-pedagogical workshops on the content of their programs are close to the curricula and programs of the relevant faculties of conservatories and art institutes. However, they act in a single complex. In other countries, these curricula and programs have been reduced several times.

3. The Republic of Kazakhstan, representing a sovereign, democratic state, is building a new model of the national education system, which assumes the spiritual, cultural, social and economic development of society. The basis for the revision of views on music education

contributed to the emergence of a number of programs on music, the purpose of which was the musical and aesthetic education of students by means of traditional artistic culture of their people.

Therefore, having a strong professional base, a modern teacher should have an idea of the creative nature of his work, be prepared for pedagogical activity as a creative process, have a significant personal, professional and creative potential. The professionalism of the teacher is found mainly in the fact that he knows how to teach and educate, how to transfer the student from one state to another, how to solve pedagogical problems. Non-standard approach to solving pedagogical problems, their original and highly effective solution of the teacher, enrichment of the theory and practice of education and training is called pedagogical creativity.

Practice shows that each teacher has his own special style of professional activity, and the teacher-Creator-researcher — his own laboratory. On the basis of analysis, rethinking of the available scientific and methodological information, he creates his own teaching methodology, creatively adapting the available learning technologies to specific circumstances, supplementing and enriching his own findings, his own vision of ways to solve a particular pedagogical problem. But in order to create, to create new things, the teacher needs to develop and improve their creative abilities, a significant role in the identification and development of which can play a higher school. The need to form a creative personality within the walls of the University was realized long ago. Creativity as a component of the formation of the teacher's personality must be present at all stages of its formation, to become a leading system-forming component of the educational process.

References:

1. Omirbaev S. On the implementation of the principles of the Bologna process in Kazakhstan / / Bologna process: implementation practice in universities of the Republic of Kazakhstan. Collected papers. - Astana, 2010.
2. “Law on education” of the Republic of Kazakhstan (with changes and additions as of 22.12.2016). - Astana, 2016.
3. Lombards V. Creativity and cross-cultural variation / / International Journal of Psychology, 2010.
4. Raznikov V. Dialogues about musical pedagogy. - M., 2004. P. 265
5. Markova A. , Nikonova A. Psychological features of individual style of activity of the teacher. // Questions of psychology: Scientific journal, 1987. - №5.

УДК 642:008

Садирова Алуа *– магистрант 2-курса специальности «РДиГБ»,*
Научный рук. – ***Абдыгаппарова С.Б.****, – д.э.н., доктор PhD, доцент,*
Алматинский технологический университет,
г. Алматы, Республика Казахстан
aluafinance@mail.ru

ОРГАНИЗАЦИЯ ПИТАНИЯ В ГОСТИНИЧНОМ ОБСЛУЖИВАНИИ

Ключевые слова: индустрия питания, служба питания, предоставление услуг, гостиничный бизнес, рестораны в отелях, обслуживание гостя.

Keywords: food industry, food service, provision of services, hotel business, restaurants in hotels, guest service.

Резюме. Гостиничные предприятия зачастую сталкиваются с тем, что предлагаемые ими услуги устаревают и теряют покупательский спрос. В связи с этим необходимо постоянно обновлять и диверсифицировать предоставляемые услуги.

Одной из важнейших составляющих гостиничной индустрии является индустрия питания. Потребность в питании относится к основным первоочередным физиологическим потребностям

человека. Служба питания не только удовлетворяет первичные потребности людей, обеспечивая их питанием, но и является одним их главных источников доходов гостиницы.

Resume: Hotel companies are often faced with the fact that the services they offer are outdated and lose customer demand. In this regard, it is necessary to constantly update and diversify the services provided.

One of the most important components of the hotel industry is the food industry. The need for nutrition refers to the main priority physiological needs of a person. The catering service not only meets the primary needs of people by providing them with food, but is also one of the main sources of income for the hotel.

В настоящее время ресторанный и гостиничный бизнес являются одним из перспективных в мире и в том числе в Казахстане. Как ни одна другая область, это направление деятельности требует серьезного осмысления мирового опыта и пристального внимания к перспективам его использования на казахстанском рынке. В связи с этим чрезвычайно важным становится определение роли и значение данного вида бизнеса в современной экономике, определение динамики его развития в нашей стране, сравнение региональных тенденций становления этого бизнеса.

Рестораны, бары и иные предприятия питания отеля создаются исходя из нужд потребителей гостиницы. Эти предприятия работают только в том случае, если они включены в определенную систему конкретных типов предприятий, за каждым из которых закреплены определенные требования к предоставляемым ими услугами.

Можно выделить три основные формы организации питания в гостиничном обслуживании:

1. Питание, оплачиваемое исключительно и только самим клиентом;
2. Питание, не включенное в цену номера;
3. Питание, предоставляемое за доп. плату [1].

Такая форма предоставления услуг питания клиентам гостиницы подразделяется на своеобразные подвиды. На практике выделяют следующие специальные «планы», которые касаются питания клиентов в гостиницах:

– Европейский план (European Plan, EP). Питание не включено на цену проживания. Этот план особенно обширно распространен в США и большинстве больших городов мира.

– Континентальный план (Continental Plan, CP). Стоимость проживания включает легкий «континентальный завтрак», который состоит из кофе, булочек, масла, джема и т.д.

– Бермудский план (Bermuda Plan, BP). Стоимость проживания включает полный «американский завтрак» в гостинице. Все другие трапезы не включены.

– Модифицированный американский план (Modified American Plan, MAP).

Стоимость проживания включает завтрак – «континентальный» (в Европе) или полный и ещё одну трапезу, как правило, ужин. Этот план обширно распространен на курортах Багамских и Бермудских островов, Карибского моря и Мексики. В Европе тот самый план обычно называют полупансионом.

– Американский план (American Plan, AP). Стоимость проживания включает завтрак, обед и ужин. В Европе тот самый план также называют полным пансионом. Как правило, BP и MAP предлагаются на популярных курортах.

Европейский план чаще используется в гостиницах, рассчитанных в основном на транзитных пассажиров и деловых людей. В некоторых гостиницах, на лиц, проживающих по плану MAP распространяются определенные ограничения в выборе блюд из меню. При этом за экзотичные или дорогие блюда, например: омаров, королевских крабов, лобстеров – приходится доплачивать.

Когда турист заказывает гостиницу или покупает тур, его обязательно спросят, хочет ли он снять номер только с завтраком либо с полупансионом или пансионом. В любом случае, если снимают номер в гостинице, будет предложен завтрак. Это входит в стоимость номера [2].

Данная служба в гостиничном хозяйстве осуществляет свои функциональные действия в автономном режиме, но подчиняется графику заезда туристских групп. В ее организационно – производственные обязанности входит не только обслуживание туристов, она обеспечивает проведение банкетов, презентаций, вечеров. Она формирует систему культуры питания и отдыха. Весь прейскурант служба питания доводит до потребителей в обязательном порядке.

Особенностью объектов службы питания является высокая степень надежности, что обеспечивает престижность гостиничного хозяйства, организационно – профессиональный уровень руководства данного подразделения. Служба питания при гостиницах – это обеспечение качественного приготовления пищи с ее разнообразным ассортиментом.

Данный характер сервиса призван дополнить собой многочисленные компоненты в развитии туризма. К таким компонентам, требующим взаимодействия, следует отнести: укрепление здоровья клиентов в единстве с культурой питания; сохранение устойчивого социального настроения; формирование эффективных направлений образа жизни; совершенствование стимулов к познанию новых видов питания в соответствии с затратами и результатами [3].

Ресторанный сервис воспроизводит отношение с ориентацией на сохранение мобильно-устойчивого состояния посетителей – туристов. Как правило, ресторанный сервис в гостинично-туристском комплексе подчинен трем важнейшим задачам:

1) предоставить сбалансированное питание;

2) привлечь туристов к использованию дополнительных ресторанных услуг (формирование новых потребностей);

3) предоставить услуги по организации банкетных мероприятий с реализацией законов исключительного гостеприимства.

Решение поставленных задач позволяет достичь эффективного гибкого ценообразования; устранить поиск альтернативных объектов питания. Суммарность действий по выполнению задач позволяет поднять эффективность тура, гостиницы, расширить условия для клиентурного порядка, т.е. сохранить ожидаемые результаты, обеспечить возможность повторного посещения с увеличением спроса на места [4].

Обслуживающий персонал гостиничного (туристского) комплекса должен знать, что скученность в ресторанном зале, баре формирует условия к нервозности, т.к. радость посещения определяется широтой пространства. Ресторан – это место массового закусочного процесса, раскрытие специфических технологий по развитию вкуса, радости общения, увеличению впечатлений от поездки (путешествия), достижению стабильного психологического состояния, укреплению душевного порыва и радости мироощущения.

Работники ресторанного сервиса должны правильно организовать рассадку посетителей и создать атмосферу уюта при помощи различных инноваций в технологии обслуживания.

Ресторанный сервис – система эффективного развития сервисной деятельности, при которой достигается баланс между желанием и возможностями в осознании культуры питания. Ресторанный сервис в системе культурно-оздоровительных процессов придает форму устойчивой социальной психотерапии, для осознания полноценной радости жизни. Ресторанный сервис в единстве с туризмом укрепляет и ускоряет реабилитационные процессы, активизируя омолаживание организма.

В гостиничном комплексе для организации питания предусматривают рестораны, кафе, бары, буфеты. В многоэтажном здании рестораны располагают в нижних этажах, кафе и бары могут быть расположены выше и даже на последнем этаже, чтобы предоставить гостям возможность полюбоваться панорамой города [5].

Новшества в этой услуге постоянно должны отслеживаться и внедряться. Важно иметь в оснащении новое оборудование, качественные столы с системой подогрева и охлаждения – удобные для доставки и легкие в обращении для персонала и гостей. Посуда и приборы также постоянно должны обновляться в соответствии с современными тенденциями.

Очень важную роль играет сочетание мебели и текстиля. Так же в Европейских отелях одним из элементов декора являются цветы, которые дополняют элегантную сервировку стола, что тоже следует перенять.

В рамках совершенствования услуг питания в гостинице в данной работе будут предложены такие меры, как организация тематических и развлекательных мероприятий, которые помогут привлечь клиентов и их интерес к услугам питания в гостинице, и организация полного выездного обслуживания (кейтеринг и доставка).

Заключение

Индустрия гостеприимства является самым важным элементом социальной сферы. Она играет важную роль в повышении эффективности общественного производства, и соответственно, роста жизненного уровня населения. Важным элементом в гостиничном обслуживании являются услуги ресторанного хозяйства. Ни для кого не секрет, что гостиница – это не только место, где спят, но и место, где едят, как минимум завтракают.

Для большинства клиентов уровень отеля напрямую связан с качеством системы питания, на которую, к сожалению, сегодня приходится большая часть нареканий. Именно поэтому, так важно организовать грамотное функционирование питание ресторанной службы при гостинице.

Система предприятий общественного питания отражает степень экономического развития той или иной страны или региона. Степень развития экономики отражается в доходах населения, в желании потратить некоторую часть на предлагаемые услуги, в том числе на предприятии общественного питания.

Высокая конкурентность заставляет руководителей гостиничного комплекса продумывать не только основную стратегию и стиль деятельности ресторана, но и детали, придающие заведению уникальность и неповторимость. Только при формировании грамотно разработанной концепции и последовательного комплексного внедрения всех составляющих ресторанного бизнеса в сочетании с услугами гостиницы, гарантирован успех в развитии деятельности гостиничного комплекса и предприятий питания частности, решения проблемы повышения его доходности.

Список литературы:

1. Управление персоналом в гостиницах: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлениям подготовки 100400 «Туризм» и 101100 «Гостиничное дело» / Н. А. Зайцева. – Москва: ФОРУМ: [ИНФРА-М], 2017. – 254 с.
2. Ресторанно-гостиничный бизнес: учебное пособие / В.В. Бородина.- Москва: КноРус, 2016. – 118 с.
3. Менеджмент гостиниц и ресторанов: учебное пособие / Г.А. Бондаренко.- Москва: Новое знание, 2017. – 144 с.
4. Ресторан. Работа над ошибками: учебное пособие / О.В. Курочкина.- Москва: Ресторанные ведомости, 2016. – 201 с.
5. Экономика предприятий: учебное пособие / В.И. Феоктистова.– Москва: Издательство РГТЭУ, 2014. – 66 с.

УДК 37.013.32

МЕКТЕПТЕ М.МАҚАТАЕВТЫҢ «АҚҚУЛАР ҰЙЫҚТАҒАНДА» ПОЭМАСЫН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ӘДІС-ТӘСІЛДЕР

Сейітова Мейірім Балтабекқызы
Абай атындағы Қазақ ұлттық педогогикалық университеті
Филология және көптілді білім беру институты
2-курс магистранты, Алматы қаласы.

Түйіндеме

Мектепте М.Мақатаевтың «Аққулар ұйықтағанда» поэмасының идеялық, көркемдік шеберліктерін ашып, оқушыларға түсіндіру біздің міндетіміз. Осы тұрғыда бүгінгі әдебиет оқулықтарында көркем шығарманы, оның ішінде М.Мақатаевтың «Аққулар ұйықтағанда» поэмасын тиісінше түсіндіруге бағытталған әдіс-тәсілдер мен тапсырмалардың маңыздылығын көрсету, арнайы стратегиялармен жұмыс жасау арқылы оқушы танымын дамыта аламыз.

Кілт сөздер: поэма, технология, әдіс, стратегия, әдебиет, әдістеме.

Аннотация

Наша задача объяснить учащимся идейное, художественное мастерство поэмы М. Макатаева. В этом контексте мы можем развивать познание ученика, используя работу со специальными стратегиями, показать важность методов и заданий, направленных на соответствующее разъяснение современного литературного произведения, в том числе поэмы М. Макатаева «Когда лебеди спят».

Ключевые слова: поэма, технология, метод, стратегия, литература, методика.

Әдістеме – үйретудің, меңгертудің жолдары. Ұлт көсемдері А.Байтұрсынұлының да, М.Жұмабаевтың, Ж.Аймауытовтың еңбектерінде жете қарастырылған, түсінікті жазылған. Мәселен, Ж.Аймауытовтың «Ана тілін қалай оқыту керек?» деген мақаласында жас жеткіншектерге әдебиетті оқытудың, тіл дамыту жұмыстарын қалай бастау керектігін соқырға таяқ ұстатқандай тәптіштеп жазады. Ғалым: «Білімнің қиқымы бейне бір суда жүзген жеміс: бес бармақты батырып, шеңгелдемесең, уысыңа түк ілінбейді, іліксе де, аз келеді. Ендеше, білім алуға қармақты тұс-тұсынан салу керек. Ол қармақтар – саңлау мүшелеріміз(көз, құлақ, тіл, мұрын, қол, дене). Балаға сөйлеңіз (тыңдасын!), жазыңыз (көрсін!), айтқызыңыз(тілімен қызмет етсін!), жаздырыңыз (қолмен, денесімен қызмет етсін!). Міне, тұс-тұсынан қармақ салған деп осыны айтады»,– дейді [1,187].

XIX ғасырдың екінші жартысында орыс педагогтерінің арасында әдебиетті оқытудың негізгі мақсаты ақпарат беру емес, жалпы іскерліктің негізін қалыптастыру, нақтырақ айтқанда. ойлау қабілетін дамыту, пікір білдіру, еңбектену мен тұлғаның жеке қабілеттерін дамыту деген шешімге тоқталды. Әдебиет оқу пәні ретінде жеке тұлғаның жан-жақты жетілуіне үлкен рөл атқарады,өйткені әдебиет баланың ішкі әлеміне әсер етуші бірден-бір пән [2,15].

Әдеби туынды - жазушының өз өмірінде болып, өзіне ерекше әсер қалдырған жағдайларын көркемдік тәсілдерді қолдана отырып образдар арқыры әсерлеп жеткізген шығармасы [3, 86] . Қоғамдық ойды, сол қоғамдық тұрмыстың өзін, дәстүр мен белгілі бір кезеңдегі адамзаттың даму деңгейін суреттейтін мұндай туындылар оқушыға ұсынылуы маңызды.

Мақаламыздың негізгі нысаны Мұқағали Мақатаевтың «**Аққулар ұйықтағанда»** поэмасын оқыту барысында мынандай әдістерді қолдануды ұсына аламыз.

«Топтастыру» стратегиясы. «Мұқағали әлеміне саяхат" Ой шақыру: «Менің Мұқағалиым».

Сұрақтар: 1. Мұқағалидың туған жері? (Алматы облысы, Райымбек ауданы,Қарасаз ауылы) 2. Өмір сүрген жылдары? (1931-1976 ж.ж) 3. Әкесі мен анасың есімі? (Сүлеймен, Нағиман) 4.Мұқағали ақынның жыр жинақтарын ата. («Армысыздар, достар», «Қарлығашым, келдің бе?», «Дариға жүрек», «Шолпан», «Өмір дастаны», т.б.) 5. Мұқағали ақын кімнің тәрбиесінде болды? (Әжесінің. Ол «Мені сөзге, жырға үйір еткен – әжем» дейді. Ақын әжесінің аты – Тиын. Келіндері оны «Мақпал апа» деген.) 6. Ақынның поэмаларын ата («Ақулар ұйықтағанда», «Ару – ана», «Райымбек», "Моцарт.Жан азасы")

Жазушы Ғ.Мүсіреповтың шығармасы, 1971 жылы кинорежиссер С.Қожықовтың түсірген "Қыз Жібек" фильмінде алғаш орындалған композитор Н. Тілендиевтің "Аққу" күйі тыңдатылады.

Театрланған пікірталас. Театрланған пікірталас сабағының мақсаты: 1. Сабақ білімгерді тұйықталудан құтқарады, еркін ойлауға жетелеп, ойын дамытады. 2. Тақырыптың тың саласына зерттеуші ретінде тұжырым пікірлерін айтады. 3. Сахналық көріністің кейбір кезеңдерімен танысып, өздерінше жүзеге асыруға үйренеді.

Сот-сабақ. Сот сабағының мақсаты: 1. Білімгерлер сот процесіне қатысушылар ретінде өз пікірлерін қорғап, дәлелдейді. 2.Білімгердің тақырыпты терең меңгеруіне, өз беттерінше шешім қабылдауына жағдай жасайды. Соның нәтижесінде сабақ қызықты, тартымды болып өтіп, белсенділігі артады. өздерінің сыни көзқарастарын білдіреді, ойларын толық жеткізіп, пікірлерін қорғай алуға дағдыланады.

Топтық жұмыс. Топтық жұмыс арқылы оқушытің сабақтағы белсенділігін, бастамашылдығын, ынтасын арттырамыз. Алға қарай ұмтылыстарын, ізденістерін арттырып, өздеріне деген сенімдіктерін күшейтеміз. Бұрынғыдай оқушы тек оқытушының бағасына ғана тәуелді болмай критерийлер, өзін-өзі, өзара бағалау жүргізу арқылы шындыққа ұмтылып, шыншылдыққа тәрбиеленеді. Топтық жұмыста оқытушы мен оқушы арасында ынтымақтастық жағдайы орнап, оқушытер бірін-бірі тыңдауға, оқытушыға құрметпен қарауға, өзіндік жұмыс жасап, өзінің пікірін ашық айтуға дағдыланады. Топпен жұмыс сабағын төмендегі мақсаттарды жүзеге асыруға сәйкес даярлау қажет деп есептедім:

1. Оқытушының сабағының жүргізілуі оқушылар үшін барынша оңтайлы болып құрылуын назарда ұстау, оқушылардың топтағы жұмыста өздерін еркін ұстауына жағдай жасау.

2. Оқушыларды бір – бірін бағалауға, әріптесінің сөзін тыңдай білуге дағдыландыру.

3. Оқытушылар оқушыларды топта жұмыс істеу кезінде бастамашылдық көрсетулерін, өз пікірлерін еркін айтуға, көшбасшылық жасап, жанындағыларға дұрыс ықпал жасай білулеріне бағыт беруге дағдылануы:

I. « Аққу» тобы

Аққудың рең әсемділігін білдіретін сөздерді тауып , топтастыру

II. «Табиғат» тобы

Жылқышы қарт пен ана диалогын поэмадан тауып, мәнерлеп оқу

III. «Ана» тобы

Анаға мінездеме береді

(шарасыз ана, аңғал, сенгіш, құсалы күйзелген,аналық махаббаты, күшті, батыл, ананың, табиғат аясындағы сезімі, адасқан ана)

көрген ана қасіреті көрсетілген тұсын жатқа айту.

Ойлау дағдылары жетіледі.

Формативті бағалау интерактивті оқытудың құрамды бөлігі, онда:

- топта ұжымдық талқылау енгізіледі;
- ойлау дағдылары жетіледі;
- оқушылардың сұрағына жауап беретін орта қалыптасады;
- оқушылардың өз білімдерін жетілдіре алатындықтарына сенімділіктері артады. [4, 51]

«Сын тұрғысынан ойлау» модулін сабақ өтуде пайдалану – өтілетін тақырыпты жан-жақты талқылауда, берілген білімді жүйелі меңгеруде, индивидті шығармашылық тұрғыдан дамытуда ықпалы мол. [5, 17].

«Сын тұрғысынан ойлау» модулінің негізгі идеяларының бірі - жазылғанның немесе айтылғанның барлығына сене бермеу. Бұл идеяны іске асыру арқылы оқушы өзінің жасаған жұмысына айтылған немесе берілген жақсы бағаға келісе бермей, пікірлерді ой таразысына салып, сыни көзқараспен қарауға үйренеді.

М.Мақатаевтың «Аққулар ұйықтағанда» поэмасын оқыту сабағы бойынша жүргізілген «Баспасөз және сын» атты арнайы семинар сабағында 1-топ «Қазақ әдебиеті» газеті, 2- топ «Жұлдыз» журналы, 3- топ «Ана тілі» газеті, деген тақырыптар алып, топтаса жұмыс жасады . Топтық жұмыс жасауға 10 минут уақыт берілді. Әр топқа постерлер таратылды және белгіленген уақыт аяқталған соң, бір-бірлерінің постерлерін оқып, стикерлерге өз пікірлерін жазып, жабыстырды. Бұл үдеріске 7 минут уақыт бөлінді. Топтар презентация жасады және пікірлердің келіспейтін жерлеріне қарсы уәждерін айтып, дәлелдер келтірді. 1-топ оқушылары берілген жақсы бағалауларға: «Біз соншалықты тақырыпты дұрыс аша алдық па? Бұл, шын мәнісінде, шындыққа жанаса ма?» деген қарсы сауалдар қойды. Бұл іс-әрекеттерден топ оқушыларының жазылғанның немесе айтылғанның барлығына сене бермейтіндігін байқадым.

«Сын тұрғысынан ойлау» модулінің мағынаны тану кезеңі бойынша ***талдау жұмыстары*** стратегиясымен жұмыс жасалады [6] . Бұл кезде оқушылар мәтінмен жұмыс жасайды. Әр топ бір-бірінің жауаптарын оқып, ойларын толықтырады.

Талдау жұмыстары. Поэмадағы тірек сөздерді үш тілде жазу (полиглот)
ана-мать-мазе (айтылуы бойынша)
әке-отец-фазе
бала-сын-бой
табиғат- природа-нейче
аққу- лебедь-суэн
ақын-поэт- райте
көл-озеро- лейк
қарт- старик-олдмэн
емші,тәуіп- лекарь-хилер

Мәтіндерді талдады, түсініксіз сөздермен жұмыс жүргізеді. Нені оқу керектігін біледі, жоспарлайды.

Арнайы тапсырмаларын әдебиеттегі басқа әдістерге, оның ішінде ойын әдісіне сүйене отырып өткізу оқушының белсенділігін арттырары анық.

- "Жазушымен кездесу" рөлдік ойыны. Мақсат: оқушының шығармаға деген қызығушылығын оятып, өз бетімен ізденуге бағыттау. Сынып кездесуге дайындалады. Жазушыға да алдын-ала тапсырмалар беріледі, басқа оқушыларға да солай. Жазушы рөліндегі оқушы оқырман-оқушылардың сұрақтарына жауап береді, өзінің шығармасы жөнінде әігімелейді. Ал, оқырман оқушылар шығармадан үзінділер айтады.
- "Жазушымен сұхбат" рөлдік ойыны. Оқушы-журналисттер өздерін қызықтырған сұрақты қоя отырып, арнайы бағдарлама ұйымдастырады.
- "Редакциядағы мәжіліс" рөлдік ойынында оқушылар үйлерінен дайындап алып келген мақалаларын оқиды, бұл мақалалар талданады. Нәтижесінде келесі кезектегі журналға кімнің мақаласы жарық көретіндігі нақтыланады.
- "Пресс-конференция" рөлдік ойыны. Ақындар мен жазушылар жиналады, бүгінгі күннің өзекті мәселесін анықтайды.
- "Ақынмен онлайн режимде конференция" сабағы. Шығармашылығымен танысу барысында интернет арқылы қаламгермен сұхбат.

- "Ғылыми жобаны қорғау" рөлдік ойыны. Мақсат: оқушылар өз бетімен зерттеу жұмыстарын жүргізуге үйрету.Оқушылар жан-жақты зерттеу жұмыстарын жүргізіп, сабақ соңында қорғайды
- "Газет шығарылымы" сабағы. Оқушылар топқа бөлінеді, жазушы меретойына арнап газеттер шығарады.
- "Сахналық қойылым" сабағы. Өткізілген тақырып негізінде сахналық қойылым ұйымдастыру.
- "Көңілді тапқыштар конкурсы" сабағы. Жазушы шығармашылығына қатысты тақырып беріледі. Мақсат: оқушының қызығушылығын оятып, шығармашылық қабілетін дамыту.

Барлық әдіс-тәсілдерді пайдаланудағы басты мақсат, оқушының қызығушылығын оятып, жан-жақты дамыту.

Әдістеме ғылымнан бұрын өнерге жақын. Сабақ барысында мұғалімнің оқушы шығармашылығын қалыптастырып, пәнге сүйіспеншілігін қалай арттыруы ол мұғалімнің жеке шеберлігіне байланысты.

Әдебиеттер тізімі:

1. Көшімбаев. Қазақ әдебиетін оқыту методикасы. – Алматы,1969. – 243 б.
2. Әрінова Б. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінің ғылым ретінде қалыптасуы мен дамуы.: Монография. – Алматы: «Жазушы», 2004. – 152 б.
3. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Мектеп, 1976. – 374 б.
4. Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного обучения. М.,1972. 284-стр
5. Дәулетбекова Ж.Т. Жалпы білім беретін орта мектептерде қазақ тілінен сөз мәдениетін оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері. (Педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация) – Алматы: 2008, 174-б.
6. Сманов Б. Көркем шығарманы талдау әдістемесі. – Алматы: «Ұлағат», 2011. – 344 б.

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

Husanova M.K. 4
Husanova M.K. 7
Токтосунова Ч.Т. 10
Aktayeva Zhargynay Adilbekovna..... 14
Amzeyeva Tolganai Omarlikizy, Жумагулова Гүлшат Көпжанқызы 18
Кудашева А.Б. 22
Arstanbay G. A 26
Песоцкая Л.А., Кочкарова Янилджан Д., Кулькина Е.А 28
Aukenova Tolganay Ayserikovna, Avakova Raushan Amirdinovna..... 32
Maulanov A.Z., Kalkaeva D.B., Kuzembekova G.B 35
T.McGhie 39
Yeskerova Aigerim Serikovna, Temirova Zhannat Zhambylovna, Baubekova Indira Medeubayevna 42
Zhaksymbet A.A, Userbayev M. T 45
Ермекбай Айбек Аманжолұлы, Сылтаубаева Лазат Абдишовна.....47
Абжапарова Л.Ж., Тойғанбаева А.Е..... 50
Абитова М.С..... 53
Абылхасанова Маржан Маратовна 57
Айтбай Еркин, Сапар Шыңғыс Икрамұлы 60
Бектаева Нурила Турсыналықызы, Айтенова Динара Оразбаевна..... 63
Бектаева Нурила Турсыналықызы, Бексултанова Амина Абдуламиткызы 67
Бахтиярова С. , Алибаева А.Е 71
Алимжанов Т. Л 74
Н.Қ. Қалыбаева 77
Кемалова Д.Т 80
Альменов Алмас 83
Амиргалиева Жаннат Муратовна..... 88
Амирханова Айымгуль Канатовна..... 89
Асан А.А., Пернебекова Р.К 92
Асантаева Ұ.С., Миралиев С.Н 94
Ахан Карима Талгаткызы 98
Ахауова Гүлжахан Сағидуллақызы 100
Аяпбекова Б. Е., Шалшикбаева Ф. Б., Токтыбаева М. Е., Аяпбекова А. Е 103
Әбікен Назира Ғалымжанқызы 108
Б. М. Ишекенова 111
Мукаев Ж.Т., Байгереев Б.С 113

Байжанова К.У..... 116

Байтенова Айгуль Алтынбековна..... 120

Байшымырова А.У..... 123

Балғожиев Ф.М 128

Баудинова Б.С..... 132

Жаналина Л.К., Бейбітова М.С 136

Бейсенқызы Әсем 139

Бейсенов Алмаз Темирболатович 142

Бекбулатов Т.Р 148

Бекишева Асем Талгатовна, Ахметова Динара Төлеухановна 151

Бекмуханова Гульмира Ахметжановна Губина Любовь Васильевна 154

Бектурсунова А.Б 156

Керимбаева С.Е., Белгибаева Г.А. , Керимбаева Д.Е. 159

Битуреева Жазира Нуржигитқызы 161

Болат Ержан 164

Боранбаева Жанат Алтынбайқызы..... 169

Гусейнова М, Нарожная В.Д. 172

Ғ. И. Туменбаева 175

Қалиакпар Данара Қылышбекқызы 178

Д.Т. Адылбекова 182

Дәмен Г.Ә 184

Дильдабекова Л.А., Рысымбетова Ж.К., Асанова Б.А., Даулетбай Ж.А 187

Нурмухаметов Н.Н., Нурпеисова Д.М 189

Дуйсенгалиева Айнагул Есеновна 189

Э.Н.Дүнгенбай, Ж.К.Отарбекова 195

Еділ Манат Полатқызы, Утеева Кулзипа Куандыковна 199

Ибрагим Қ.Ә., Елеубаева Сабира Бауыржанқызы 202

Ермекова Гулназира..... 205

Жайшлыкова Жанзира Жайшлыковна 208

Жанысбекова Маржан Курбанкызы 211

Жарылқасынова Ж.М 213

Жетписбаева Г. Д 215

Жалғас Сакен, Жетписбаева Гайша Даулетхановна 217

Жетібайқызы Толғанай, Өтепова Гүлбадан Маратқызы 217

Жолдасбаева Жайна Қуанышбайқызы 219

Жубанова Шолпан Алдабергеновна, Тенизбаев Ерсайын Нурлубаевич 223

Жунусова Алия Анархановна, Нурмат Асия Игибаевна,

Аяпбекова Алия Ескермесовна 227

Жусупов Дамир Жолдоспаевич, Бектасова Алтынай Аргынгельдиновна 230

Закамолкин Владимир Анатольевич 233

Исакулова М.М 236

Кабыкенова Жанар Партизановна 239

Ботан Аскар Казбекулы 243

Камешева Р.Х., Байкенова А.С 245

Касанова Актоты Гарифоллаевна 248

Касымова С.А 252

Конысбекова Гульмира Бактыбековна 255

Кочетова М.А. Соболева А.Н 258

Көлкебаева Қазына Лайыққызы, Маханова Бақыткүл Абыловна 260

Куанышбекова Дана, Жұмагелдиев А.А..... 264

Кубжасарова И.К., Таженов Ш.О 265

Курбанбаева Нуржайна Максетқызы 269

Кызырова Асем Бериковна 271

Қанапиянова Эльвира Қайратқызы, Негизбаева М.О...... 273

Қаржаубаева Айшабибі Дүйсенбекқызы, Өмірәлі М.Ә. 277

Қуандық Есқат, Бердікулов М.А...... 279

Құлмырза Мәдина Мұратқызы, Анламасова Мақпал 282

Қыдырбек Арай Қыдырбекқызы 284

Қыдырғажы Баян Мұхтарқызы, Галиев Ануар Абитаевич 288

Шотанова Алия Аманжоловна, Обыденкина Л.В. 292

Макаев Кайрат Амиржанович, Нукешева А.Ж. 297

Малбагарова Айгуль Сыдыковна, Бахтиярова Жанар Айбатыровна,

Нурпеисова Дина Жумагажиевна..... 299

Маркабаева Гульшат Тулеуовна, Жусупова Алматай Мергенбаева 304

Marco Vazquez MA, Aissulu Kaldarova MA, Madina Rakhimzhanova..... 307

Масалимова Айгуль Канаткалиевна, Курмашева Светлана Олеговна..... 310

Махаммадұлы Санжар..... 314

Молдаханова Сандуған Алпысбаевна, Каршикенова Акерке Бахытовна,

Шымырбаева Жұпар 318

Муратова Жанерке Муратқызы 320

Мухаметжанова Н.А., Мусаканова Н.Е..... 324

Нурмухаметов Нурбахыт Нурбопаевич Мухтархан Асет Булатович..... 327

Мырзаханова Айнур Темирбулатовна.....330

Насрединова Данара Бесебайқызы, Аубакирова Сара Мусаевна 332

Наурызбаева Раушан Тюлюгеновна..... 334

Неталиева Ф.С..... 338

Нурлан Айымжан Нурланкызы..... 340

Оразбаева А.М..... 344

Orazkhanova Aidana..... 347

Оспанова Анар Лесбаевна 350

Оспанова Лаура Абубакировна..... 352

Отарбаев Б.К., Касымов Е.И. Орынбасарова А.Н..... 355

Өтелгенова Жұлдыз Келімбердіқызы..... 356

Пернебекова Рахат Каримбековна, Асан Айнур Асанқызы,

Киргизбаева Арай Асканбаевна..... 360

Рахманова Амина Курбоналиевна..... 362

Сагнаева Гульмира Шаменовна..... 365

Садвакасова Ә.М 367

Садыкова Гулнара..... 370

Садыққали Ғ.А, Булекбаев С.Б. 372

Саипназарова Шахзада Батыровна, Есимова А.Б. 377

Сапарбаев Тажибай, Таутанова Гульназ Бегалиевна,

Жәнібеков Маралбек Батырбекұлы 381

Саттарова Сауле Хасеновна..... 383

Сейлева Молдир Кажымукановна..... 386

Сейткулова Әсемгүл Қайыржанқызы..... 389

Сертекова Валентина Нурбаевна..... .391

Смайлова Бикеш Сагиевна..... .393

Спатаева Сауле Бакытовна, Бейсенова Ляззат Зияденовна..... .395

Субханкулова Найля Гапдулеевна, Куламанова Жамига Тулегеновна ..... .398

Суйншкалиева Гулзира Хасеновна 400

Сулейменова Ажар Махаммадкызы…… 402

Сулейменова Алия Зейнулгабденовна..... 405

Сыздыкова Эльвира Булатовна..... 408

Таженов Шынгыс Орынбекович Кубжасарова Индира Кадырбаевна..... 411

Тащанова Венера Турановна..... 415

Тойлыбаева Дина Талғатқызы, Какимова Динара Болатбековна 418

Токжигитова Майра Ажимухамбетовна..... 422

Төленгітова Айза Нұрланқызы, Сұраншиев Жанболат Әміреұлы..... 424

Турысбекова Венераш Мукашевна..... 426

Утебаева Гульмира Нурлановна, Беркінбай Омархан 428

Утемуратова Әлима Махамбетқызы 432

Үндібаева Мәдина Қайратқызы 434

Федорова Наталья Владимировна 437

Халик Елдес Тутқабайұлы 440

Халметова Фатима Шухратжановна.....445

Хатифов Дастан.....448

Хоргасбаева Гульмира Алгоджаевна.....450

Косымбаева Шынар Исабековна.....453

Шадиева Нұрила Жеңісқызы, Остаева Айымхан Батырханқызы.....457

Шайхина Лаура Тлектесовна Демесинова Нұргүл Кокеновна.....460

Шакенова Агипа Наурзбаевна.....464

Шауенова Г.А., Кадиркей А.А.,.....467

Шаянбаева Назерке Оралхановна, Заманбекова Жазира Сериковна.....472

Шубаева Н.М.,Аргимбаева А.К.,Бекманова О.А.,.....476

Шутилина Антонина Васильевна.......478

Ыбрай Дана Жасулановна.....480

Арыстанғалиев Арман.....484

Нурбаева Алма Канатовна, Кенжегулова Саягуль Олжабаевна.....485

Кенесары Азамат Кеңесұлы.....488

Божаканова Хадиша Сериковна.....489

Қалмаханова М.С. Садиева Х.Р., Ақболатова С.С., Маткеримов А.А.,

Бабаниязов С.Е., Нурлыбаева А.Н.....491

Нурлыбаева А.Н., Сейтбекова Г.А., Атенов Е.И., Төлебаева Ж.Т., Садиева Х.Р......495

Сәбитова Айя, Мұхаметжанова Н.А......500

Оразалыкова Гүлзира Баратқызы.....503

Жангалиева Жанерке Нурлановна, Куделько А.С., Битимова Қымбат

Мейрамқызы.....507

Мазанбекова Меруерт Ержановна, Казынова Гүлерке Ержанқызы.....510

Жанғалиев Улан Құрметқалиұлы.....513

Жанғалиев Улан Құрметқалиұлы, Якушев Вячеслав Викторович,

Әбдуохап Оразкүл Уткірқызы, Шангирбаев Ербол Ермекбайұлы.....517

Оразымбетова Гүлжайна Абдынасырқызы.....521

Токжигитова Майра Ажимухамбетовна.....524

Әбдірахман Несібелі Ғалымжанқызы, Кипшакбаева Гульден Амангелдиновна.....526

Бақыт Жұлдыз.....529

Кенжетаева Сандугаш Ауенханкызы……...532

Ивинина А.Ж., Дүкенбаева З.О......533

Джатаев Сатывалды Адинеевич, Зотова Людмила Петровна,
Жанбыршина Нурсауле Жакибековна, Маратов Дамир Маратович 537

Тилейхан Айнұр, Кипшакбаева Гулден Амангелдіқызы..... 540

Абдыгали Әсем 543

A.Ussenova, F.Turganbekov..... 547

Садирова Алуа, Абдыгаппарова С.Б. 549

Сейітова Мейірім Балтабекқызы 553